

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kyrgyz-Turkish Manas University

Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies - MJSS **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi - MSAD**
Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı **Publication Frequency**
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim) Four times annually in January, April, July, October

Yayın Türü **Publication Type**
Yaygın Süreli Serial, Quarterly

Yayın Dili **Publication Language**
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ OWNERS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi adına on behalf of Kyrgyz-Turkish Manas University
Rektör / Rector – Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
Rektör Vekili / Pre Rector – Prof. Dr. Asilbek KULMIRZAYEV

BAŞ EDİTÖR EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ – Kütahya Dumlupınar University, Turkey

YARDIMCI EDİTÖR ASSOCIATE EDITOR

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA – Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

ALAN EDİTÖRLERİ SECTION EDITORS

Din Bilimleri / Theology	Assoc. Prof. Dr. Ali YÜKSEK - Ondokuz Mayıs University, Turkey
Edebiyat / Letters	Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU - Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey
Eğitim / Education	Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ - Gazi University, Turkey
Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi / Economics, Public Economics	Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Güzel Sanatlar / Fine Arts	Assoc. Prof. Dr. Özcan ÖZKARAKOÇ - Akdeniz University, Turkey
İşletme, Yönetim ve Organizasyon / Business, Management and Organization	Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ - Osmaniye Korkut Ata University, Turkey Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Medya ve İletişim / Media and Communication	Prof. Dr. Aslı YURDİGÜL - Atatürk University, Turkey
Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri / Accounting and Finance, Management Information Systems	Prof. Dr. Önder MET - Balıkesir Üniversitesi, Turkey
Pazarlama / Marketing	Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Psikoloji / Psychology	Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ - Necmettin Erbakan University, Turkey
Sosyoloji / Sociology	Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Spor Bilimleri / Sport Sciences	Assoc. Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR - Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Turkey
Tarih / History	Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Turizm / Tourism	Assist. Prof. Dr. Tolga GÖK - Selçuk University, Turkey
Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi / International Relations, Public Administration	Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR - Adana Science and Technology University, Turkey

YAYIN KURULU

Başkan / Editor in Chief - Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ
Assoc. Prof. Dr. Uğur ÜNAL
Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV

EDITORIAL BOARD

Kütahya Dumlupınar University, Turkey
Osmaniye Korkut Ata University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara University / Turkey
Prof. Dr. Abdullah KARAÇAY - Akdeniz University / Turkey
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR - Turkish Academy of Sciences / Turkey
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL - Yeditepe University / Turkey
Prof. Dr. Ali ABISHEV - Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV - Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anil YILMAZ - Izmir Katip Celebi University / Turkey
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ercan OKTAY - Karamanoğlu Mehmetbey University / Turkey
Prof. Dr. Cemal SEZER - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Celaledin SERİNKAN - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM - T.C. Supreme Court / Turkey
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA - University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK - Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ - University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI - University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Kilis Yedi Aralık University / Turkey
Prof. Dr. Hakan TAŞ - Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Hasan GÜL - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Hasan VERGİL - İstanbul University / Turkey
Prof. Dr. Joginder SINGH - Centre For Agricultural Reseach / India
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV - Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV - M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY - Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR - Eastern Mediterranean University / North Cyprus Turkish Republic
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM - Gazi University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Fatih Sultan Mehmet University / Turkey
Prof. Dr. Meltem ONAY - Dokuz Eylül University / Turkey
Prof. Dr. Metin BAYRAK - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Muammer YAYLALI - Erzurum Technical University / Turkey
Prof. Dr. Murat TAŞDAN - Kafkas University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT - Celal Bayar University / Turkey
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL - Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV - Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN - Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Recep Tayyip Erdoğan University / Turkey
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA - Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent University / Turkey
Prof. Dr. Selçuk EMSEN - Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Shakir ULLAH - Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA - Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Tuncay AYAS - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL - Trakya University / Turkey
Prof. Dr. Tutar KOYCHUEV - National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT - Muğla Sıtkı Koçman University / Turkey
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ - Oxford Brookes University / UK
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Binali Yıldırım University / Turkey
Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas University / Turkey
Dr. Bülent NAMAL - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REDAKSİYON**Türkçe**

Ayşe ADIGÜZEL,
Murat ATAR,
Özkan ÇELİK

Kırgızca

Venera TURATBEK KIZI,
Toyçubay ÜSÖNALİYEV

İngilizce

Gulnara APSAMATOVA,
Aida ASILBEKOVA,
Tolkun MUSAEVA,
Aynura AHMATOVA,
Zarina CAYLOBAYEVA.

Rusça

Anara BAYIZBEKOVA

REDACTION**Turkish**

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Kyrgyz

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

English

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Russian

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

TEKNİK DESTEK

Kayahan KÜÇÜK,

TECHNICAL SUPPORT

Yusuf GÜNDÜZ

YAZIŞMA ADRESİ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/Kırgızistan

CORRESPONDENCE ADDRESS

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan

İLETİŞİM**CONTACTS**

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)
+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI**WEB PAGE**

<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php>
<http://dergipark.gov.tr/mjss>

SAYI HAKEMLERİ
2021, Cilt: 10 Sayı: 4

ISSUE REVIEWERS
2021, Volume: 10, Issue: 4

Abdullah Nuri DİCLE
Adnan TAŞGIN
Ahmet BEŞE
Ahmet DOĞAN
Ahmet Melih GÜNEŞ
Ahmet Naci ÇOKLAR
Alev PARSA
Aslı YURDİGÜL
Atakan ALKAN
Aysun KAHRAMAN
Bakıt MURZARAİMOV
Barış MUTLU
Burak GÜNEŞ
C. Ergin EKİNCİ
Celaeddin SERİNKAN
Cemalettin HATİPOĞLU
Cengiz CİNAR
Çağatay AKENGİN
Dilara TINAS
Duygu KOTAN TÜRKDEN
Ebru TURAN GÜNTEPE
Emre Esat TOPALOĞLU
Esra ÖZMEN
F. Deniz KORKMAZ
Fatih BAŞBUĞ
Fatih ŞAHİN
Fatma FİDAN
Güntekin ŞİMŞEK
Hasan Ali ŞAHİN
Hasan GÜL
Hatice Aydan KAPLAN
Hüseyin ELMAS

İbrahim Etem ZİNDEREN
İhsan Seyit ERTEM
Kamil CİVELEK
Leyla ERCAN ESENTÜRK
Mehmet BARLO
Murat İRİ
Muratali ABDILDAEV
Naryngul MARGAZIEVA
Nesrin AŞTI
Nevzat TETİK
Oğuz YURTTADUR
Ömer ZAIMOĞLU
Önder BALTACI
Özcan ÖZKARAKOÇ
Ruhi KONAK
Safiye SARICI BULUT
Seçkin Barış GÜLMEZ
Selahattin AVŞAROĞLU
Selçuk Yasin YILDIZ
Sibel ÇETİNER
Sinan AKÇAY
Suat GEZGİN
Şeyma SERTÇELİK
Tuncer ÖZDİL
Uğur Yasin ASAL
Uğur YILMAZ
Ümit Sarı
Yahya ALTINKURT
Yener ÖZEN
Yusuf KILIÇ
Zeynep ERHAN

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the
Humanities and the Social Sciences (ERIH
PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

EBSCOhost

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

İdeal Online

Cosmos IF

Russian Science Citation Index

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

2021

10

4

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Ali TİLBE ve Eylem BUDAK GÜRBÜZ	Patrick Modiano'nun La Place de L'étoile'inde Bir Özkurmaca Roman Okuması <i>An Autofictional Analysis of the Place of the Star by Patrick Modiano</i>	2091-2106
Ahmet Şakir YAZICI	Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ile Mesleki Profesyonelliği Arasındaki İlişki <i>The Relationship between Teachers' Personality Traits and Occupational Professionalism</i>	2107-2122
Gülşah GÖKÇEN Ümit Kubilay CAN ve Hakan BAĞCI	Kocaeli İlinde Görev Yapan Öğretmenlerin Müzik Dinleme Alışkanlıklarının İncelenmesi <i>Examination of Music Listening Habits of Teachers Working in Kocaeli Province</i>	2123-2136
İrem KARATAŞ Merve AKKILIÇ ve Özlem ALTUN	Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Dönemi Duygu ve Durumlarına İlişkin Tutumları: KKTC Örneği <i>University Students' Attitudes About Covid-19 Period Emotion and Status: Case Of TRNC</i>	2137-2147
Mehmet Gökhan GENEL	Öğrencilerin Sosyal Medya Tutumları ve Yalnızlık Algıları: Lise ve Ön lisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma <i>Social Media Attitudes and Perceptions of Loneliness of Students: A Study on High School and Associate Degree Students</i>	2148-2159
Murat Bayram YILAR Yıldırım KARADAĞ ve Mücahit AYDOĞMUŞ	Eğitim Fakültesi Öğretim Elemanlarının İletişim Becerileri: Öğretmen Adaylarının Perspektifinden Bir Değerlendirme Çalışması <i>Communication Skills of Faculty of Education Instructors: An Evaluation Study from the Perspective of Teacher Candidates</i>	2160-2175
Mustafa ODAY ve Halil Coşkun ÇELİK	Mathematical Problem-Solving Process: Negative Mental Behaviours Displayed by Pre-Service Mathematics Teachers <i>Matematik Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Sürecinde Sergiledikleri Olumsuz Zihinsel Davranışlar</i>	2176-2190

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Salih AKYILDIZ ve Ergün YURTBAKAN	Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Koronavirüs Salgını İle İlgili Görüşleri, Sürecin Tutum ve Davranışlarına Etkileri ve Uzaktan Eğitim Algılarının İncelenmesi <i>The Views of School Administrators and Teachers about the Coronavirus Outbreak, the Effects of the Process on Attitudes and Behaviors, and Investigation of Distance Education Perceptions</i>	2191-2203
Bekir GÜNDOĞMUŞ ve Musa BAYIR	The Effect of International Migration on Unemployment: An Empirical Analysis on the European Countries <i>Uluslararası Göçün İşsizlik Üzerindeki Etkisi: Avrupa Ülkelerine Yönelik Ampirik Bir Analiz</i>	2204-2217
Kemal YILDIZ	A Simple Choice Model for Boundedly Rational Agents <i>Kısmi Rasyonel Bireyler İçin Basit Bir Seçim Modeli</i>	2218-2225
Rasim SOYLU	Mehmet Başbuğ Resimlerinde Hayvan İmgelerinin Göstergibilim Çözümlemesi <i>Analysis of the Animal Image in Mehmet Başbuğ Paintings with Semiotics</i>	2226-2242
Tuğba GÜNGÖR	Mekânsal Değerinin Ötesinde Kültürel Bir Öge Olarak Pazar Yeri: Sanatçının Tuvallerinde Konumları <i>The Bazaar as A Cultural Item beyond Its Spatial Value: The Artist's Positions On Canvas</i>	2243-2255
Tuncay ÇİÇEK	Cultural Evaluation of Perceptual Problems in Modern Turkish Painting <i>Modern Türk Resminde Algısal Sorunsallarının Kültürel Açından Değerlendirilmesi</i>	2256-2266
Zeynep GÖNÜLAY ÇALIMLI ve Bülent SALDERAY	Hastanelerin Psikiyatri Hizmetlerinin Sunulduğu Birimlerde Görsel Sanatlar Eğitiminin Tamamlayıcı Tedavi Olarak Uygulanabilirliğine İlişkin Durumun İncelenmesi <i>Assessment and an Implementation Example of the Applicability of Visual Arts Education as a Complementary Treatment in the Hospital Units with Psychiatric Services</i>	2267-2288
Burak ÖZDEMİR ve Melih İPEK	Algılanan Yönetici Mizahının Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of Perceived Supervisor Humor on Counterproductive Work Behaviors</i>	2289-2300
Emre ASLAN ve Mehmet Erdoğan BAĞ	Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri AHP ve PROMETHEE ile Bursiyer Seçimi <i>Scholarship Selection with Multi-Criteria Decision Making Methods AHP and PROMETHEE</i>	2301-2313
Günce DEMİR	Etik Kodların Örgütsel Açından Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Ethical Codes from an Organizational Perspective</i>	2314-2332
İmad BALİOĞLU ve Mustafa SAVCI	Yönetim Denetiminin Maliyet Yönetimi Bilgi Sisteminin Geliştirilmesine Etkisi: Örnek Bir Uygulama <i>The Effect of Management Audit on Developing Cost Management Information Systems: A Case Study</i>	2333-2354

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Levent ÇALLI Fatih ÇALLI ve Büşra ALMA ÇALLI	Yönetim Bilişim Sistemleri Disiplininde Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Gizli Dirichlet Ayrımı Algoritmasıyla Konu Modellemesi <i>Topic Modeling of Postgraduate Theses in Management Information Systems Discipline with Latent Dirichlet Allocation (LDA) Algorithm</i>	2355-2372
Veysi ASKER	Havayolu İşletmelerinde İki Aşamalı Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Ölçümü <i>Measurement of Efficiency with Two-Stage Data Envelopment Analysis in Airline Companies</i>	2373-2385
Alev Fatoş PARSA ve Elçin AKÇORA AS	Yeni Medyanın Postmodern Anlatımı Dijitografi: Reels Videolar <i>Postmodern Narrative of New Media/Digitography: Reels Videos</i>	2386-2401
Çiğdem ÇALAPKULU Seda YEMEN ve Esra DOĞAN	COVID-19 Krizi, Telework ve Dijitalleşme: Çağrı Merkezi Çalışan Deneyimleri <i>COVID-19 Crisis, Telework and Digitalization: Call Center Employee Experiences</i>	2402-2422
Eşref AKMEŞE	Hedonism and Its Presentation in “La Grande Bouffe” <i>Hedonizm ve “Büyük Tıkınma” Filminde Sunumu</i>	2423-2432
Sinan AYTEKİN Nida ABDİOĞLU ve Arif SEZGİN	BİST Pay Piyasasında Açığa Satış Yasağı ve COVID-19 Düzenlemelerinin Piyasa Etkinliği Üzerindeki Etkisi <i>The Impact of Short Selling Bans and COVID-19 Regulations of Borsa Istanbul Equity Market on Market Efficiency</i>	2433-2448
Melike BOZTILKI Elif ARDIÇ Begüm GAMİŞ ve Ekin ÇEVİK	Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Psikiyatrik Hastalıklara İlişkin Algı ve Tutumları <i>Perception and Attitudes of the Faculty of Health Sciences Students on Psychiatric Diseases</i>	2449-2458
Gamze İSMAİLOĞLU ve Ali Fuat ERSOY	Yeni Mezun Sosyal Çalışmacıların “İşsizlik” Kavramına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi <i>Investigating the Metaphoric Perceptions of Recently Graduated Social Workers’ Towards the Concept of Unemployment</i>	2459-2472
Nazgul KALİLOVA	Краткий обзор Исламского налогообложения Христиан и Иудеев (зимми) на территории Средней Азии в средневековье <i>Orta Çağ'da Orta Asya'da Hıristiyan ve Yahudilerin (zimmi) İslami Vergilendirilmesine Kısa Bir Bakış</i>	2473-2495
Oktay ÖZGÜL ve Beyazıt SÖYLEMEZ	Alalah Belgeleri Işığında Amik Ovası ve Çevresinde Hurri Yer Adları ve Lokalizasyonları Üzerine Bir Değerlendirme <i>Hurri Place Names in Amuq Plain and Surrounding in the Light of the Alalah Documents</i>	2496-2512
Haydar KARAMAN	The Nexus between Illicit Drug Trafficking and Terror: The PKK as an Example of Hybrid Transnational Threat <i>Yasadışı Uyuşturucu Ticareti İle Terör Arasındaki İrtibat: Sınıraşan Hibrit Tehdit Örneği Olarak PKK</i>	2513-2527
Esra BÜDÜN AYDIN	Duyum, Algı ve Marka: Tüketici Tutumlarına Yönelik Üç Boyutlu Bir Değerlendirme <i>Sensation, Perception and Brand: A Three-Dimensional Evaluation of Consumer Attitudes</i>	2528-2544

Patrick Modiano'nun *La Place de L'étoile*'inde Bir Özkurmaca Roman Okuması¹

Ali TİLBE² ve Eylem BUDAK³

Öz

Patrick Modiano, üretkenliği ve özgün yazı biçimiyle 2014 yılında Nobel Yazın Ödülü ile onurlandırılmış çağdaş Fransız yazınının en önemli benli anlatı yazarlarından birisidir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak günümüze kadar yazınsal üretimini sürdüren yazar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilere uygulanan soykırımın acılarını ve Nazi işgalinin Fransız (Yahudi) halkının üzerindeki etkilerini yapıtlarında temel izlek olarak ele almış, aile, kimlik sorunsalı, bir toplumun üyesi olmak ya da olmamak kaygısı, yitip giden geçmişe olan özlem, aile ve baba imgesi, Yahudi soykırımını odak alan yapıtlara imza atmıştır. Patrick Modiano'nun yapıtlarının büyük bir çoğunluğunun kendi yaşamından esinlendiği görülmektedir. Yaşamının gençlik yılları, babasına karşı olan karmaşık duyguları, savaş yıllarındaki Fransa ve özellikle Paris uzamı, özyaşamöyküsel ve özkurmaca göndermelerle romanlarında ortaya çıkmaktadır. Biz bu çalışmada, Modiano'nun, 'bellek aracılığıyla geçmişi özkurmaca anlatılarında yeniden canlandırmaktadır' varsayımından devinimle *La place de l'étoile* adlı romanını özkurmaca roman kuramı bağlamında yapısal ve izleksel bir yaklaşımla çözümlenmeyi erek ediniyoruz.

Anahtar Sözcükler: Özkurmaca, Benli anlatı, Patrick Modiano, Bellek, unutuş, Yahudi Soykırımı

An Autofictional Analysis of the Place of the Star by Patrick Modiano

Abstract

Patrick Modiano is one of the most important narrative writers of contemporary French literature, which was honoured with the Nobel Prize for literature in 2014 with his unique writing style. From the second half of the twentieth century to the present, the author continues to produce literary production. It is noteworthy that he emphasizes Jewish Genocide, the family, identity problem, the concern of belonging to a community or not, the yearning for the past, the image of the family and the father, the images of the Holocaust, the effects of Nazi occupation on the French people in his writing. When looking at Patrick Modiano's works, it is understood that most of them are a product of his own life. It is possible to see his youth, his complex feelings towards his father, and traces going up to Paris during the war with the concepts of autobiography and auto fiction in his works. In this study, we aim to analyse the novel *The Place of the Star* in the context of autofictional novel theory in a structural and thematic context, based on the hypothesis that Modiano revives the past in his self-fiction narratives through memory.

Key Words: Autofiction, Self narrative, Patrick Modiano, Memory, Forgetting, Holocaust

Atıf İçin / Please Cite As:

Tilbe, A. ve Budak, E. (2021). Patrick Modiano'nun *La Place de L'étoile*'inde bir özkurmaca roman okuması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2091-2106.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.05.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2021

¹ Bu makale, 2019 yılında Prof. Dr. Ali TİLBE danışmanlığında Eylem BUDAK tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Prof. Dr. - Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, atilbe@nku.edu.tr, alitilbe@gmail.com

³ Öğretmen - ebudakk9@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-8378-5709

Giriş

Kimi yazarlar, yazma eylemini bir sığınak, özgürlüğü duyumsadığı bir uzam, kimi zaman da geçmişine, anılarına, belleğine demir attığı bir liman gibi görür. Bu evreni en iyi yansıtan türlerin başında da benli anlatılar gelir Yazın evreninde ayrıcalıklı bir yer tutan benli anlatılar, kişinin derinlerde karanlık ve kuytu köşelerde saklı kalmış gizlerini ve güçsüz anılarını ortaya çıkarmasına gerçek anlamda olanak sağlar. 2014 yılında Nobel Yazın ödülü ile onurlandırılan Patrick Modiano, bu ulamda değerlendirebileceğimiz, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi işgali altındaki Paris'te, rastlantısal bir ilişki sonrasında soykırıma uğrayan Yahudi kökenli bir aileden savaş çocuğu olarak doğan ve geçmişini imgesel bir yaratım yoluyla yeniden kurmaya çalışan önemli çağdaş Fransız yazarlardan birisidir.

Söylence ve söylen geleneğini izleyen roman türü ortaya çıkışından beri hem biçimsel ve biçimsel hem de anlatsal ve söylemsel olarak birçok belirgin değişim ve dönüşüme uğrar on dokuzuncu yüzyılda kökleşik gerçekçi, yirminci yüzyılın başlarında sorunsal, kuşkucu ve içe dönük, iki savaş arasında varoluşsal ve uyumsuz, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Yahudi Soykırımı (fr. Holocauste & Shoah) sonrasında kahramansız ve öyküsüz kalarak nesnelere egemenliğine teslim (Tilbe, 2010, s. 27) olur, seksenli yıllardan başlayarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve Anakara Avrupa'sında, özellikle Fransa'da, düşünsel kökleri Nietzsche ve Heidegger'e dayanan, Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean Baudrillard, Roland Barthes, Jean François Lyotard ve Jacques Lacan gibi düşünürler tarafından geliştirilip evrilen yeniötesicilik (fr. postmodernisme)" (Tilbe ve Dünder, 2015, s. 25) etkisiyle yeni bir söyleme kapıyı aralar Yeniötesicilik, "kimilerine göre büyük bunalımlar yaşayan yenilikçi dönemin içinde, onun boşluklarını ve gediklerini doldurarak, başarıları ve başarısızlıkları üzerine düşündüren, kimilerine göre de bu eski düzeni yıkıp sorun sallaştıran, aşan ve yok eden eleştirel bir düzenektir" (s. 25).

Bu yeni dönemin özgün bir anlatımı olarak da özellikle Fransız Yazınında özkurmaca roman (fr. roman autofictionnel) ile küçürek roman (fr. roman minimaliste) olarak adlandırılan, serüvenin dilini değil dilin serüvenini öyküleyerek yeni insansal varoluşun arayışına giren başlıca iki yazma biçimi yazınsal evrene egemen olur.

La place de l'étoile Modiano'nun, yalnızca acıklı geçen kendi çocukluğuna değil, aynı zamanda dönemin toplumsal sorunlarına da odaklandığı ilk romanıdır. Yazarın çocukluğunun, romanlarına bitmez tükenmezcesine esin kaynağı olduğu açıktır. Yazar, "çocukken tuhaf gelmeyen şeyleri, yıllar sonra bir bilmece gibi çözmeye çalışırken bulabilir insan kendini, alfabetini bile bilmediğiniz, çok eski bir dilin yarı yarıya silinmiş harflerini çözmeye benzer bu" (Modiano, 2019, s. 95) diyerek, anılara yolcuğun zorluklarına vurgu yapar. Modiano, bir yandan Yahudi olmanın getirmiş olduğu zorlukları dışı vurarak geçmişinden öğ almayı denerken, öte yandan da kimlik sorununa eğilerek var olma nedenini sorgular. Doğal olarak, romanlarında özyaşamına özgü birçok öğeye rastlamak olasıdır.

Yazar, roman başkışisi aracılığıyla sürekli olarak kendini, geçmişinin gizemli karanlığında bitmek tükenmek bilmeyen bir hesaplaşma içerisinde bulur. Öyle ki, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 30 Temmuz 1945'te, Paris'in Boulogne yöreğinde doğan Modiano'nun, babası ve annesinden yoksun, terkedilmiş olarak yetiştirme yurtlarında geçirdiği mutsuz çocukluğu, on yaşındaki kardeşi Rudy'nin beklenmedik ölümü ve karanlık aile geçmişi bu hesaplaşmanın temelini oluşturur. Bunun yanında, babası, Nazilerle işbirlikçi olduğu için, Yahudiler için simgesel bir anlam taşıyan sarı yıldız takmak zorunda kalmamış, adı suç çeteleriyle anılan bir İtalyan Yahudi'si olan Alberto Modiano'dur. Annesi ise Louisa Colpeyn adında Belçikalı bir oyuncudur. Marcel Proust'a öykünerek (fr. pastiche) yitik zamanın peşinde unutuş ve bellek izleklerine sıklıkla vurgu yapan yazar, anlatı kişilerinin karanlık geçmişleriyle kendine kurmaca bir oyunsu bağlam hazırlar. *La place de l'étoile*'in başkışisi Raphael, anlatı boyunca Nazi olaylarının ortasında olduğunu öykülerken, gerçek ve kurmaca sarmalında bir çeşit bellek karmaşası yaşar.

Modiano'nun yazınsal yaşamının, özyaşamına açılan bir pencere olduğu düşüncesinden devinimle, bu çalışmada kurmaca/roman ile gerçeklik/özyaşamöyküsü türlerinin birçok niteliğini yeniötesi bir yorumla içinde birleştirerek, benli anlatıların özgün bir yeniötesi görünümü olan özkurmaca roman (fr. roman autofictionnel) bağlamında *La place de l'étoile* adlı romanı yapısal ve izleksel yönleriyle incelemeyi amaçlıyoruz.

Kuramsal Çerçeve: Özkurmaca Nedir?

Bu yeniötesi dönemde özellikle, yazın evreninde genel anlamda özyaşamöyküsel içerikli benli anlatılarda (récit du je), “bir 'geri dönüş' düşüncesinin sıklıkla gündeme gelişi söz konusudur: öznenin geri dönüşü, gerçeğin geri dönüşü, anlatıya ya da anlatının geri dönüşü. Daha az sıklıkla söz edilse de kurmacaya dönüş, yazının geçişkenliğine (fr. transitivité de l'écriture) genel bir dönüşten kaynaklanmaktadır” (Bary, 2013) denilebilir. Bu geriye dönüş isteği, gerçek anlamda bu yeni kuşak yazar topluluğunun çağdaş toplum üzerine söz söyleme hakkını kullanmak için yazının geçişkenliğini yeniden keşfederek, yazıyı Yeni Roman örneğinde olduğu gibi geçişsiz sanat (fr. art intransitif) anlayışının etkisinden kurtarmaya odaklanır. Bu yeni anlayış çerçevesinde yalnızca kişisel, kurmaca ya da gerçek öykülere dönüşe değil aynı zamanda toplumsal ve tarihsel konuların yeni bir bakış açısıyla romana geri dönüşüne tanıklık edilir (Bary, 2013).

Bu yeni tanıklık deneyiminde “özyaşamöyküsel anlatı, öznenin doğuşuna, kimliğine, kararsızlığına ve değişimlerine karşı eleştirel bir düşünce geliştirmektedir. Ancak benin anlatısı yalnızca iç gözleme indirgenemez. Bunun yanında kuşkusuz çoğu zaman değerler kuramı (fr. axiologie) bakış açısıyla savunmalarını, tutum ve davranışlarını ya da yalın biçimde tanımlamalarını yapmak için başkalarına da yönelebilir. Odağı daha da genişletirsek, benli anlatı, öznenin dünya ile olan ilişkileriyle ilgilenmek için kişilerarası düzeyin ötesine geçer. Toplumsal, siyasal, artırımsal ve ekinsel gerçekleri ya da olayları tanımlamak için kişisel deneyimden devinimle, yazı bir çeşit tanıklık değeri kazanır” (Gasparini, 2011, p. 11-12).

Böylesine tanıklık anlatılarının önem kazandığı bu dönemde, kökleşik özyaşamöyküsü ile roman arasında konumlandırılabilen yeni bir karma tür olarak özkurmaca ya da özkurgu (fr. autofiction) olarak adlandırılan bir yazınsal olgu ortaya çıkmıştır. On dokuzuncu yüzyılın kökleşik roman anlayışıyla birlikte yerini sınırsız bakış açısına iye tekil üçüncü kişi anlatılarına bırakan çoşumcu dönemin benli anlatıları, özyaşamöyküsel anlatıların bir tür evrimi sayılabilecek özkurmaca romanlarla yeniötesi dönemde farklı bir görünüm kazanır. Bu bağlamda özkurmacyı, özyaşamöyküsel anlatıların yeniötesi yazınsal eğilimlerle yazılmış biçimleri olarak görmek kuşkusuz olasıdır. Bu yeni tür, özyaşamöyküsel anlatıların ‘gerçeğe uygunluk, yazar = anlatıcı = kişi’ gibi niteliklerini taşımakla birlikte, anlatıya kurmaca ögesini de katarak yazarlara daha yaratıcı olabilecekleri bir alan sunar.

1971 ve 1975 yıllarında Fransa’da yayımladığı *L'autobiographie en France* ile *Le pacte autobiographique* adlı iki kuramsal yapıtıyla Philippe Lejeune özyaşamöyküsünü; “gerçek bir kişinin öz varlığından devinimle, kendi yaşamını, özellikle de kişiliğinin öyküsünü vurguladığı artgörümlü düzyazı betik” (Lejeune, 1975, s. 14) biçiminde tanımlar ve dört ana başlıkta niteliklerini belirler: “1. Dilin biçimi: a) anlatı b) düzyazı. 2. Ele alınan özne: Kişisel yaşam, kişiliğin oluşum öyküsü. 3. Yazarın durumu: adı gerçek bir kişiliğe göndergede bulunan yazarın ve anlatıcının kimliği. 4. Anlatıcının konumu: a) başkişinin ve anlatıcının kimliği b) anlatının artgörümlü bakış açısı” (s. 14).

“Türün ilk koşulu, özyaşamöyküsü yazarının, geçmiş yaşamını bütün gerçekliğiyle anlatmak ereğinde olmasıdır; bilgisi ve anlatılmış olaylar gerçek olarak (olmuş olarak) kabul edilir. Bundan başka, yazar, anlatıcı ve başkişi arasında özdeşlik söz konusu olmalıdır: yazan kişi, yaşamının öyküsünü anlatan «ben» ve anlatı başkişisi aynı kişidir” (Tilbe-Civelek, 2007, s. 210). Bu bağlamda, yazar ile okur arasında açık bir biçimde yapılan ad sözleşmesi (fr. protocole nominal) çok önemli bir koşul olarak öne çıkar. Bununla birlikte yazar okura; “kendi özyaşamını ya da onun bir bölümünü gerçeğe uygun olarak anlatmaya söz verir” (s. 31) g-böylelikle ad sözleşmesi ile birlikte özyaşamöyküsel sözleşme de gerçekleşmiş ve özyaşamöyküsü öteki benli türlerden ayrılmış olur.

Lejeune, anlatılardaki kişi adları ve yapılan sözleşmeler bağlamında aşındaki çizgede de görüldüğü gibi kimi ulamlama girişiminde bulunur.

Tablo 1. Türsel Sözleşme

Kişinin adı→ Sözleşme ↓	≠ yazarın adı	= 0	= yazarın adı
Romansal	1a <u>ROMAN</u>	2a <u>ROMAN</u>	
= 0	1b <u>ROMAN</u>	2b Belirsiz	3a <u>ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ</u>
Özyaşamöyküsü		2c <u>ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ</u>	3b <u>ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ</u>

Kaynak: Tilbe, 2019, s. 43

Serge Doubrovsky dördüncü sırada boş bırakılan kutucuğu özkurmaca kavramıyla doldurarak kırk yıldan beri süren yeni bir yazınsal tür tartışması başlatarak 1977 yılında yayımladığı *Fils* adlı romanıyla ilk örneğini verir. Yazar, *Fils*'in arka kapağında özkurmaca ile özyaşamöyküsü arasındaki ayrımı imleyen bir kısa tanım yerleştirir:

“Özyaşamöyküsü mü? Hayır. Bu iyi bir biçimle yazılmış ve yaşamlarının sonuna yaklaşan bu dünyanın ünlü kişilerine ayrılmış bir ayrıcalıktır. Tam anlamıyla gerçek olgulardan ve olaylardan oluşan kurmacayı, eğer özkurmaca diye adlandırsak, yeni ya da geleneksel olsun roman yapısı ve bilgeliğinden uzak bir biçimde, bir serüvenin dilini, bir dilin serüvenine bırakmış olan tür olarak tanımlarız.” (Tilbe, 2019, s. 55).

Tartışmalar izleyen yıllarda Gérard Genette, Vincent Collona, Philippe Gasparini, Philippe Forest, Arnaud Schimitt, Marie Darrieusecq, Isabelle Grell gibi kuramcı ve yazarların katılımıyla genişlemiş ve Schimitt'in (2010) önerdiği özöyküleme (fr. autonarration) gibi yeni adlandırma girişimleri söz konusu olmuştur. Ancak günümüzde alanın adının özkurmaca olduğuna ilişkin bir tartışma kalmadığını söylemek yanlış olmaz.

“Söz konusu kavram, özyaşamöyküsü, roman, günce ve denemenin özgün bir birleşimi olarak algılanabilir. (...) Özkurmaca, ne kurmacadır ne de özyaşamöyküsü, gerçekte her ikisini de içeren, aynı anda her ikisi de olan, sorunsal ve olanaksız (fr. impossible) bir biçimsel birleşimdir. Gerçekten de özkurmacanın dışı özyaşamöyküsü, içi kurmaca, ya da tam tersidir. İçinde her iki yaklaşımın da kanıtlarını ve izlerini barındırır” (Tilbe ve Turğut, 2013, s. 654).

Ali Tilbe *Yeniötesi Yazında Özkurmaca* (2019) başlıklı yapıtında, yazın türleri arasındaki özgün yerini almış olan özkurmacayı yeniötesi dönemin bir anlatımı olarak değerlendirerek daha kapsayıcı bir tanım yapar:

“Ad sözleşmesine uygun olarak başkışisi ile anlatıcısı açık ya da örtük biçimde yazarın adını ya da imini taşıyan, kendisi ya da bir yakınının bütünüyle gerçek yaşamını konu alan ya da kurmaca bir yaşam kuran, roman ulamında yer alıp serüvenin dilini değil dilin serüvenini öyküleyen, göndergesel ya da imgesel, artgörümlü özöyküsel yeniötesi söylem / yazın” (s. 216).

Yeniötesi dönemin özgün bir söylemi olarak günümüzde de varlığını daha fazla duyumsatan özkurmaca, tiyatro ve şiirin yanında sinema ve resim gibi değişik sanat alanlarında da etkili olmakta, Avrupa'da birçok ülkede olduğu gibi Amerika, Afrika ve Asya'da kimi ülkelerin yazınlarında da okurun ilgisini çeken bir tür olarak öne çıkmaktadır.

Romanın Çözümlemesi

Öyküleme Düzeyleri

Roman kurgusu için önemli uygulamalarından biri olan öyküleme düzeyi, anlatının bakış açılarını ortaya konulmasında önemli bir yere iyedir. Anlatıcının ya da anlatı kişilerinin tinsel durumlarının, anlatının öyküleme düzeylerinde etkisi görülmektedir. *La place de l'étoile*'in anlatıcı-başkışisi olan Raphaël Schlemilovitch'in tinsel devinimleri kuşkusuz anlatıya yön vermektedir

Romanda olaylar belli bir sıralamada öykülenmez, çok sayıda ileri ve geri sapıma başvurulması öykü ve öyküleme süresi bağlamında bir sonuca varmayı güçleştirirken, karmaşık bir tutum sergilenmesine neden olur. Bu durumda “öykü zamanı ile öyküleme zamanları arasında bir bağlantı kurulamayabilir” (Tilbe, 2019, s.164). Tahsin Yücel'in “ister yaşanmış olsun ister düşünmüş, ister anımsanmış, ister

uydurulmuş olsun, anlatıcı, kişiler arasında yer aldığı ve olaylar düzeyinde belirleyici bir işlevi bulunduğu zaman, anlatı benöyküseldir” (fr. homodiégétique) (1995, s. 31) tanımına göre, anlatıcı başkişinin adıyla kuşkulara yer bırakmayacak biçimde ben’in anlatıda yer alması, anlatının benöyküsel niteliğini dışa vurur. Ancak öykünün başkişisi Raphaël Schlemilovitch’in, anlatıcı-tanık olarak başka bir kişinin değil, başkişi olarak kendi öyküsünü anlatması anlatının benöyküsel değil özöyküsel (fr.autodiégétique) olduğunu kesimler. Yazar, geçmişini, kendi yitik beni ile kimliğini bulma ve sorgulama çabasını artsüremsel (fr. retrospectif) olarak gözler önüne serer.

Gizli Belirtke

Anlatılar bazı uygulamalarla daha da anlam kazanır. Okur kimi zaman, başı sonu belli olmayan bir dolambaçta, anlatı kişisini tanımaya çalışarak, onu açığa çıkarabilmek için uğraş verir. Görünenin ardındaki gerçek kimliğe ulaşmayı erek edinir. Kimi zaman bu olanaklı olmaz, kimi zaman da gizli belirtkeleri izleyerek sonuç almayı dener. Gizli belirtke (fr.codage) yazar ve anlatı kişisi arasında bir giz bürgüsü işlevi görür. *La place de l'étoile*'de, Raphaël Schlemilovitch'in adı, yazar Patrick ve babası Alberto'nun adı gibi 7 harften oluşmaktadır. Üçünün adında da H, S, V harfleri dışında öteki bütün harfler, Patrick ve Alberto Modiano'nun ad-soyad harfleri, Raphaël Schlemilovitch'inki ile ortaktır. (Budak, 2019, s.33)

Yazar, okurdan adını gizleyerek anlatıcı–başkişi Raphaël Schlemilovitch aracılığıyla yaşanmışlıklarını ve yaşanmamışlıklarını, özlemlerini, toplumsal kimliğini, çocukluğunu, acılarını aktarırken, okurun aklında kimi soru imleri bırakır. Yazar ile okur arasında süregelen bu adsal oyun uygulayımında, yazar her zaman okurun kafasını karıştıracak dilsel aygıtlara iyedir kuşkusuz.

Ad Sözleşmesi

Özyaşamöyküsü ile özkurmancanın en önemli koşullarından biri *ad sözleşmesidir* (fr. protocole nominal). Yapıtın kapağında görülen yazarın adı yanmetinselliğe (fr. paratextualité) yapılan ilk göndermelerdendir. Özyaşamöyküsel sözleşmenin, yazarın adı, anlatıcı ve anlatı kişisinin aynı adı taşıyor olması koşulundan yola çıkarak bir anlatıyı özyaşamöyküsü ulamına yerleştirmenin, doğru yaklaşım olduğunu söylemek olası değildir. Kuşkusuz bir anlatının özyaşamöyküsü ulamında yer alabilmesi için Philippe Lejeune'ün çerçevesini belirlediği koşulları sağlamış olması gerekir.

Anlatı başkişisi, yazarla aynı ismi taşımadığı durumlarda yazarın kimliğini açığa çıkarmak daha zordur. Özkurmaca sözleşmesinde yazar, anlatıcı ve anlatı kişisinin adı aynı olmalıdır. Romanda, ilk bölümünün ilk sayfasında anlatıcı-kışi kendine göndermede bulunarak “daha ne kadar Raphaël Schlemilovitch'in tuhafıklarına katlanmak zorundayız?” (s. 11) diyerek bir çeşit kimlik oyununa başvurur ve okurun kafasını karıştırmayı dener.

“Bu çeşit anlatılarda, yazarın anılarının ve kimliğinin doğrulanması noktasında okur açısından bir güçlük bulunmaz. Ancak uygulamısal oyunlarla yazılan kimi yapıtlarda, yazar-anlatıcı-anlatı kişisinin kimliği konusunda rastlantısal olarak karmaşa görülebilir” (Tilbe, 2017, s. 204)

Yazarın kendine sözcü olarak seçtiği kurmaca anlatı kişisi Raphaël Schlemilovitch'in, ilerleyen bölümlerde kendisiyle benzerlik gösterdiği ve adını gizli belirtkelerle ortaya koyduğu görülür. *La place de l'étoile*'i özkurmaca olarak kesin bir çizgiye yerleştirmek olası olmasa da, Modiano'nun anlatı evreni özkurmaca nitelikleri bağlamında değerlendirildiğinde, Modiano anlatsının yazar-anlatıcı-anlatı kişisi benzerliğini doğrudan ya da dolaylı olarak yerine getirdiğini imlemek gerekmektedir. Romansal sözleşmeye daha yakın olarak görülen anlatının iç kapağında anlatıya ve başkişisine iye bilgiler verilmektedir. Anlatıda, anlatıcı, Raphaël Schlemilovitch'i varsanım gören, sanrılı anlatıcı-kışi olarak betimler. Bu açıklama bir sözleşme, aynı zamanda yanmetinsel bilgi niteliğindedir. Doğal olarak doğrudan olmasa da, okurla örtük biçimde ad sözleşmesinin yapıldığı görülmektedir.

Modiano, geçmişinin, anılarının anlatsının boşluklarını kurmaca ile süsleyebilmek ereğiyle anlatıcı-kışiyeye takma ad verir:

“Bu kullanıma da sıklıkla rastlanır. Bunun yanında yazarlar Emile Ajar / Romain Gary örneğinde olduğu gibi, takma adlarla ya da okur tarafından kendilerine verilen takma ya da simgesel adlar kullanarak anlatılar yayımlayabilir veya kişilere bu adları verebilirler” (Tilbe, 2019, s. 45).

Patrick Modiano anlatsında simgesel bir ad kullanmış olsa bile, babası ve gerçek kimliğine ilişkin bilgilere yer vererek sözleşmenin gereğini yerine getirmiş olmaktadır.

Aşkınmetinsel Öğeler

Geçmişin yaşanmamışlıklarına özlem duyan, anılarında kalan acılarına saplantı derecesinde bağlı olan Patrick Modiano, geçmişine anlatısında ustalıklı yer verir. *La place de l'étoile*'de Yahudi kimliği, geçmiş ve bellek iç içe geçer. Yazar bu ilk anlatısında, sonraki yapıtlarına boşluklarla bezeli bir bağlam hazırlar. Gerçekliğe sıkı sıkıya bağlı olan anılarını kurmacayla harmanlayarak oluşturduğu özkurmacasını okura armağan eder.

Her yapıtı neredeyse aynı dönemin bunalımlı havasını farklı bakış açılarıyla, farklı pencerelerden okura sunar. Anlatılarında sıklıkla yer verdiği işgal altındaki Fransa'da ve özellikle Paris'te geçen savaş yıllarına ebeveylelerinin anılarıyla tanıklık eden yazar, bunları yazıya dökerken istemsizce belleksel boşluklarda dolaşır.

La place de l'étoile'in sanrılı başkişi olması nedeniyle Raphael Schlemilovitch'in öyküsünde kökleşik anlatılarda olduğu gibi bir süredizinsellikten söz edilemez. Bu bize Patrick Modiano ve Raphael Schlemilovitch'in ortak bir belleğe iye olduklarını göstermektedir denilebilir.

Gallimard Yayınevi tarafından roman üzerine yapılan söyleşide yazar; “aslında bu kişileri diğer yapıtlarımda da gördük. Bazılarını diğer yapıtlarımda detaylı bir biçimde görebiliriz, fakat artık aynı adı taşımaması belleğin belirsizliğini kanıtıyor” (Modiano, 2017) sözleriyle yapıtlarının ortak evrenine gönderme yapar. Yazarın belirsizliği böylesine özgün bir biçimle kullanmasının en önemli nedenlerinden birisi, özgür bir alana iye olma isteğindedir.

Belirsizlikler içerisinde devinip duran anlatı kişileri, Modiano'nun Babam ve Ben (2014) adlı yapıtında biraz durağan bir görünüme bürünür. Paris'in gizemli sokaklarında geçen öykü, bir baba ve kızın birbirine sıkı sıkıya bağlı olan ilişkilerini ele alır. Bu kez yazar, babasıyla yaşayamadığı anıları ile eski günlere duyduğu özlemlerini küçük bir kızın gözünden aktarmaya çalışır. Her zaman ebeveylelerinin eksikliğini yaşayan anlatı kişilerinin ortak yazgısı, küçük Catherine'in de yazgısı olur. Küçük kız, bu kez annesine kavuşacağı günlerin düşüyle babasına sıkı sıkıya sarılır. Romanda yer verilen; “annem Amerikalıdır. Yirmi yaşındayken, Paris'e turneye gelen bir dans topluluğunun üyesiymiş” (s. 11), “babamın tam olarak ne iş yaptığını hiçbir zaman çözemedim” (s. 6), “babamın mesleği ne olabilirdi?” (s. 25), “ve yanındaki binici pantolonu giymiş olan da Saint-Dominique adasının polo oyuncularından” (s. 60) gibi tümcelerden, birçok ortak öğenin bulunduğu yapıtların birbiriyle ilintili anılarla örüntülediğini kavrar okur. *La place de l'étoile*'de; “Bayan Evelyn her sabah beni at çiftliğine götürür binicilik dersi alırım. Annemi mutlu etmek için dünyanın en iyi polo oyuncusu olacağım. Fransız çocukları bütün futbol takımlarını biliyorken ben yalnızca polo takımlarını biliyorum” (s. 16) söylemiyle annesine kendini sevdirmeye çabasını ve ona duyduğu özlemi okura duyumsatır.

Yanmetinsellik

Yanmetinsellik, bir metnin incelenmesi be içeriğine ilişkin bilgilerin okurla ilk buluştuğu düzlemde çok önemli bir yer tutmaktadır. Gérard Genette ilk olarak *Introduction à l'architexte* (1979), daha sonra *Palimpsestes* (1982) ve son olarak da *Seuils* (Genette, 1987) adlı kuramsal çalışmalarında bu kavramı; “bir metnin diğer bir metne eşlik etmesi ya da diğer bir metinde sunulması” olarak tanımlar. Bu eşlik etme ve sunulma durumunun ise, “başlık, alt başlık, ara başlıklar, önsözler, sonsöz, uyarı yazıları, öndeyiş, sayfa kenarında, altında, sonunda yer alan notlar; başsözler; resimler; tanıtım yazısı (fr. prière d'insérer), şerit, giydirilmiş kapak ve metne bir çevren (değişken) sağlayan ikincil türden diğer işaretler, el yazısı ya da değişik yazı imleri ve bazen resmi ya da yarı resmi bir yorum” (Civelek, 2011, s. 42) biçiminde gerçekleştiğini açıklar.

Genette'e göre yanmetinsellik iki temel alanda ele alınır: “*metin çevresi* (fr. péritexte) ve *yapıt çevresi* (fr. épitexte). Bir başka deyişle, yanmetinsellik, metin çevresindeki ve yapıt çevresindeki öğelerin toplamına eşittir (Civelek, 2011, s. 42). Philippe Lane da *La Périphérie du Texte* (1992) adlı yapıtında *metin çevresi* alanına; “yapıtın hangi diziden çıktığı, kapağı, yazarın adı, yapıtın başlığı, başyazı, sunu, önsöz, ara başlıklar ve alt yazı ya da başka türden açıklama yazıları” (s. 17) içeriğini de ekler.

Görüldüğü gibi, bir anlatıyı yayımlamak kadar zor olan öteki bir öge de o anlatıya içerik ve biçim açısından yansıtacak ilgi çekici bir ad vermektir. *La place de l'étoile*, bu bağlamda ilginç bir seçim olarak görülmektedir. Romancı anlatılarında, romanın adında olduğu gibi sözcük oyunlarına başvurarak okuru şaşırtmayı dener.

Kapak

Bir yapıtı, başlıksız ve onun sunumuna aracılık eden kapak olmaksızın okurla buluşması olası değildir.

“Öyle ki kapak, her zaman olmasa da çoğu zaman metnin içeriğinden hareketle, yayıncının ve kitabın çıktığı seriye göre biçimlenen, yazar ve yayıncının ortaklığında amaç kitleye ve özellikle de okura sunulan, dilsel, sayısal, görsel, iletişimsel, vb. birçok özelliğın bir arada bulunduğu ve üzerinde eksiksiz yorumların yapılmasının kimi zaman olanaksız olduğu bir alan görünümündedir” (Civelek, 2015, s. 92).

“Okurun alımlamasına sunulmuş olan metnin kendini gösterdiği” (s. 32) ilk yer olan kapak, yazar ve yayıncı kaynaklı yanmetinsel öğelerin birbirlerine karıştığı bir uzamdır.

Modiano'nun Gallimard yayınevi tarafından 1968 yılında yayımlanan yapıtı, karton kapak ve saman kağıda basılmıştır. Kapakta ilk göze çarpan yazarın yalnızca soyadına yer verilmesidir. Hemen yanında *La place de l'étoile*'in ilk harfinin büyük, öteki harflerin de küçük ve büyük boy ile yazıldığını görürüz. Kapaktaki görselde ise; yeşilimsi parka giyen, sağ eliyle sol göğsünü gösteren ve başının bulunması gereken yerde Yahudilerin simgesi olarak bilinen Davud'un yıldız armasını taşıyan bir kişi görülmektedir. Kuşkusuz bu yıldızın simgesel ve eğretilmeli anlamları vardır. Nazi döneminde Yahudileri kolayca tanımak amacıyla rencide edici ve aşağılayıcı bir biçimde sağ kola, beyaz renk üzerine, göğüs düzeyinden görülebilecek bir biçimde takılması zorunlu olan yıldız arması ilk göndergesel simgedir. Takmak zorunda oldukları bu yıldızı, Yahudi halkı sol göğüslerinin üzerinde yüreklerindeki derin acıyla birlikte taşırlar.

Görseldeki yeşil uzun parkalı kişinin baş kısmındaki yıldızın üzerinde küçük harflerle Yahudi (fr. juif) yazısı yazılır. Yapıtın ön kapağında, yan kısmında ya da arka kapakta türsel olarak herhangi bir gönderge bulunmamaktadır. Arka kapakta ise bu kez yazarın adı ve soyadıyla karşılaşır okur. Altında ise yapıt içerisinde numaralandırılmamış dördüncü sayfada bize yapıtın içerisinden küçük bir alıntı eklenmiştir: “1942 Haziran'ında, Alman askeri genç adama doğru gider ve Affedersiniz bayım yıldızın yeri nerede? der. Genç adam sol göğsünü işaret eder” (Yahudi öyküsü). Sonrasında ise yazarın Paris'te 1947 yılında doğduğu, aldığı ödüller, Gallimard yayınevinin yayımladığı diğer yapıtlarına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Görüldüğü üzere, bir yapıtın dış kapağının hem tecim ereği taşıdığı hem de okurda ilgi uyandırmaya yönelik olduğunu belirtmek gerekir.

Sunu (fr. dédicace) ve Başsöz (fr. épigraphe)

Yazarın romanını numaralandırılmamış üçüncü sayfasında, on yaşındayken ölen kardeşine *Rudy Modiano için* (fr. *pour Rudy Modiano*) adadığı anlaşılmaktadır. Patrick Modiano anlatının başlangıcında okurla hiçbir gerçeklik sözleşmesi yapmaz. Anlatısında kimi zaman gerçekle olan bağlarını sıkı tutarken kimi zaman da bir anda imgesel bir evrene geçebilmektedir. Anlatının numaralandırılmamış ikinci sayfasında metnin ve anlatının genel çerçevesine ilişkin bilgilere yer vermektedir. Metinde adları geçen kişilerin kimilerinin kurmaca, kimilerinin de gerçek kişilerden oluştuğu görülmektedir. Romanın 11. sayfasında Roma rakamıyla verilen birinci bölüm başlar. Her bölümü Roma rakamlarıyla gösterilen anlatı dört bölümden oluşmaktadır.

Metinlerarasılık

Rus kuramcı Mihail Baktin'in söyleşimcilik (fr. dialogisme) olarak tanımladığı daha sonra çökseslilik olarak anılan kavram, ilk olarak Julia Kristeva tarafından kullanılmıştır. Roland Barthes, Michael Riffaterre, Laurent Jenny, Gérard Genette gibi yapısalcı kuramcılar kavrama yeni boyutlar eklemiştir. Bu kavramı daha önce var olan bir alt-gönderge-öncül metnin (fr. hypotexte), üst-ana-ardıl metinle (fr. hypertexte) kurduğu ilişki üzerinden anlaşılması ve yorumlanması olarak tanımlamak olasıdır (Tilbe, 2019, s. 151).

Kubilay Aktulum, metinlerarasılığı, “kabaca iki ya da daha çok metin arasında bir alışveriş, bir tür konuşma ya da söyleşim biçimi olarak” tanımlar. “Kavram genel anlamıyla bir yenidenyazma (fr. réécriture) işlemi olarak da algılanabilir. Bir yazar başka bir yazarın metninden parçaları kendi metninin bağlamında kaynaştırarak yeniden-yazar” (Aktulum, 2000, s. 17).

Bir metin *yansılama* (fr. parodie), *öykünme* (fr. pastiche), *aşırma-gizli alıntı* (fr. plagiat), *anıştırma* (fr. allusion), *yapıştırma* (fr. collage), *alaycı/gülünç dönüştürüm* (fr. travestie), *gönderge* ve *alıntı* gibi uygulamalarla başka bir metinde yer alarak söylemin yinelenmesine kaynaklık eder. Yeni yazılan her metin, eskiden var olan metinlerle biçimsel ve anlamsal ilişkiler kurarak, eski metinlerden bağımsız oluşturulamaz.

Görüldüğü gibi bu kuramcılar; “her yazınsal metnin daha önce yazılmış olan metinlerden ayrı olarak yazılamayacağını, her metnin açık ya da kapalı bir biçimde önceki metinlerden, yazınsal gelenekten izler taşıdığını” savunarak, “metnin bir alıntılar toplamı olduğunu, her metnin eski metinlerden aldığı parçaları yeni bir bütün içerisinde bir araya getirdiğini ileri sürerler. (...) Bir metin hep daha önce yazılmış metinlerden aldığı kesitleri yeni bir birleşim düzeni içerisinde bir araya getirmekten başka bir şey olmadığına göre, metinlerarası da hep önceki yazarların metinlerine, eski yazınsal bir geleneğe bir tür öykünme işleminden başka bir şey değildir” (Aktulum, 2000, s.18).

Roman daha ilk sayfalarından başlayarak, gerçek kişilerden söz eder ve okuru metinlerarasılığa bir adım yaklaştırmış olur. Bu bağlamda özellikle Nazilerin baskın olduğu bir döneme ilişkin birçok ögeye rastlamak olasıdır.

Yazar, Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İçinde* kitabına, “Jean François Des Essarts, aramızdaki ilişkiyi *Kayıp Zamanın İçinde* anlatıcısı ve imgesel kişisi olan Robert de Saint Loup'a benzetiyordu. Sen anlatıcı gibi Yahudisin” (s. 19) biçiminde göndermede bulunur. Jeanne d'Arc (s. 14), Alfred Dreyfus (s. 14), Emile Zola, Barrés (s. 14) Edouard Drumont, Maurice Sachs, Drieu La Rochelle, Horst-Wessel Lied nazi marşına (s. 26), Fransız Yahudi yazar Julien Benda (s. 32), Nazi Almanyasının, Vichy Fransa'sındaki büyükelçisi Otto Abetz, I. Dünya savaşında savaşmış cesaretinden dolayı 7 madalya alan Fransız asker Joseph Darnand (s. 36) René Boylesve, Jean Paul Sartre, Abel Hermant, Edouard Rod anlatılarına (s. 37) Louis Ferdinand Céline, Montaigne, Marcel Proust (s. 38) Franz Kafka, Charlie Chaplin, Soren Kierkegaard, Emmanuel Kant (s. 42)Hitler'in yakın arkadaşları Reinhard Heydrich, Joseph Goebbels, (s. 44),Karagöz, pinokyo, kukla oyunlarına (s. 45), Gaston Gallimard (s. 63) *L'echo Liberté* gazetesi, Montaigne, Racine, Saint-Simon, Marcel Proust (s. 69), III. Napolyon (s. 98), Rémy Belleau, Corneille, Jean Giraudoux, Gustave Flaubert'in *Sentimental Education* (s. 124), Vel d'Hiv, Akitanya Düşesi Eleanor (s. 140), Albert Speer, Baldur Von Schirec (s. 151) Nazi bölge, siyasi şefi Gauleiter (s. 155), Eric Von Stroheim, Grouche Marx, Modigliani (s. 179) Fransa, Paris, Viyana, Cenevre, İstanbul, New York gibi daha birçok gerçek kişi, uzam ve tarihlere göndermede bulunur.

Fransa'nın birçok önemli dergi ve gazetelerine, anlatının ilk bölümün ilk sayfasında “*ICI la France*'in özel sayısında Yahudi karşıtı yazar-gazeteci Lucien Rabatet'e, Léon Rabatet takma adıyla göndermede bulunur. Yazar, dönemin toplumsal kişi ve olaylarını anlatısına taşıyarak hem metnini varsıllaştırıp metinlerarasılığa ve göstergelerarasılığa hem de olgusal bir okuma sözleşmesine kapı aralar.

Anlatı Yerlemleri

Kişi

Beş bölümden oluşan anlatının başlangıcında anlatıcı-başkişi; “mirasımı saçıp savurduğum zamanlardı. (...) *ICI la France*'nin özel sayısında Leon Rabatet'in benim hakkımda yazmış olduğu makaleyi son bir kez daha okuyordum. Daha ne kadar Raphaël Schlemilovitch'in bu maskaralıklarına, tuhafliklarına katlanmak zorundayız? Daha ne kadar ellerimizi pislik Yahudi'den yıkamak zorundayız?” (Modiano, 1968, s.11) diyerek başkişisi olduğu anlatıda, kendisiyle ilgili bilgiyi okurla paylaşır.

Anlatıcı-başkişi Raphaël Schlemilovitch, özöyküsel öyküsünü ben adıyla öykülerken, onu çevreleyen ikincil anlatı kişileri de anlatının örgüsünü oluşturmaktadır. Anlatıcı-başkişi, olaylar düzleminde bu kişileri satır aralarına serpiştirir. Daha anlatının başından başlayarak özyaşamına ilişkin göndermeleri sezinler okur. O, yazar gibi, Yahudi bir aileden gelmektedir ancak ailesel iyeliği hiçbir zaman özümsemiş görünmez. Özellikle babasına ilişkin duyguları karamsar ve olumsuzdur: “Şişman Newyork Yahudi'siyle bir şirkette iğrenç İngiliz likörlerini içtiğim kişi Yahudi babamdı” (s. 57). Belki de anlatıcı-başkişi arasında kurulacak en önemli ilintilerden birisi de, kendi yazar kimliğine yaptığı göndermedir denilebilir: “Bana gelince Montaigne, Marcel Proust ve Louis Ferdinand Celine'den sonra en büyük Yahudi yazar olmaya karar verdim” (s. 38).

Her bölümde farklı bir bilinçle karşımıza çıkan Raphaël Schlemilovitch'in, ilk bölümde Yahudi karşıtı konuşmalarıyla karşılaşmaktadır okur. Raphaël Schlemilovitch kendini Fransız toplumuna ve değerlerine iye bir birey olarak görmediğini açık bir dille dile getirir. Öyle ki ailesinden uzak bir Yahudi çocuğu olarak, adlarını bile bilmediği kimi yakınlarının yanında büyümesinin acısını hep derinden duyumsar, bu da iyelik duygusunda kuşkusuz çelişkiler yaşamasına yol açmıştır: “Ben Fransız değilim. Aile portrelerinin, reçel yapan büyükannenin olduğu bir yaşamım olmadı asla. (...) Yine de sürekli orada geçirdiğim çocukluğumu düşünüyorum” (s. 15-16).

Aile kimliğini yadsımasına karşın Yahudi kimliğini tutkuyla kucaklayan anlatıcı-başkışısı Raphaël'in bu belirsiz tutumları, anlatının öteki kişilerine de yansımaktadır. Modiano, romanda bu belirsizlikleri yaratırken bilinç akımı uygulayımını etkili bir biçimde kullanmaktadır. Bunu yaparken de süre, olay ve kimi kişilere ilişkin ipuçlarını, okurun ekinsel birikimine bırakmaktadır.

Yazar, anlatı kişilerinin birçoğunu gerçek yaşamdan seçer, ancak kişilerin olay örgüsüne nasıl sokulduğunu anlamak için derinlemesine düşünmek gerekir. Kişilerin, anlatıcı-başkışısı Raphaël ile olan ilişkilerini keskinlemek ise pek güç değildir. Kişilerin birçoğu Nazi döneminin önde gelen temsilcileri, savunucuları, Yahudi yazarlar ya da işbirlikçileridir. La Rochelle, Yahudi olup kendi ırkından nefret ederek gestapo saflarına katılan ve yaşamı kıymıla geöen Maurice Sachs (s. 26), Louis Darquieer de Pellepoix (s. 35), Fransız yazar ve gazeteci, *Je suis Partout*'un yayın yönetmeni olarak bilinen Robert Brasillach ile Ecole Normale Supérieure'de tanıştıkları ve birlikte geçirdikleri zamanlar (s. 32), savaş sonrası dönemin en büyük romanlarından biri olarak kabul edilen *Les Deux Etendards*'ın yazarı Lucien Rebatet ile Nazi Almanya'sının büyükelçisi Otto Abetz (s. 34) kurmacada yer alır.

2014 yılında Nobel Yazın Ödülünü aldığı sırada yaşamına giren insanlara ilişkin olarak şu düşünceleri açığa vurur:

“Sizi kendi özel hayatımla sıkmak istemem ama inanıyorum ki çocukluğumun kimi bölümleri çok sonraları kitaplarıma esin kaynağı olmuştur. Sıklıkla kendimi ebeveynlerimden ayrı bulurdum, beni emanet ettikleri ve haklarında hiçbir şey bilmediğim aile dostlarının yanında ve birbirini izleyen öeşitli adreslerde ve evlerde yaşadım. Yaşadığı sırada, bir çocuk bunların hiçbirine şaşırmıyor hatta pek alişkin olmadığı durumlar bile, ona son derece doğal gelebiliyor. Benim çocukluğum da, çok sonraları bana gizemli göründü ve işte bunu anladıktan sonradır ki yanında yaşadığım insanlar ve hayatımın sürekli değişen dekorları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya çalıştım. Ancak, ne bu insanların birçoğunun kim olduğunu, ne de geömişte kalan bu evlerin ve buldukları yerlerin haritanın neresine düştüğünü öğrenebildim. Bu gizemleri açığa çıkarma, hayatımın sır perdesine bir delik açma isteği ve bunu bir türlü başaramamak, yazma arzusu duymama sebep oldu, belki de yazma ve hayalgücü bu gizemleri açığa çıkarmamda bana yardımcı olabilirdi” (Sezer, 2014).

Birçok anlatısında olduğu gibi Modiano'nun çocukluğu, anıları, ebeveynlerinden ayrı geçirdiği zamanlar, Raphaël'in yaşadıklarıyla örtüşmektedir. Her zaman farklı adres ve şehirlerde, otellerde, tanımadığı insanların evlerinde bulur kendini. Genç Modiano, geömişinin yükünü taşıırken, anne-babası ile geçirdiği kısıtlı zamanları duyumsamamak olanaksızdır. O, ebeveynlerinden yoksun kaldığı zamanların öcünü; “çocuklar uzay roketlerini tercih ediyor. Bundan böyle düşler satılmıyor yaşlı adam ve açık söylemek gerekirse, sen bir Yahudi'sin, bu da demek oluyor ki sende iş ve ticaret kafası yok!” (s. 55) sözleriyle alırcasına, babasına karşı alaycı bir tutum sergiler. “Nasıl okunacağını bilseydin sana Peugeot ve Citroën arasında yaptığım karşılaştırmayı gösterirdim” (s. 56) söylemiyle de babasının okuma yazma bilmemesini alaya alarak onu hor görmektedir.

Anlatının en başından sonuna kadar süredizimsellikten söz edilemezken, anlatı kişileri arasında da sıkı bir bağdan söz etmek olası değildir. Kişiler dolaylı bir yoldan ya da tarihsel olaylarla sunulurken, Raphaël kurduğu düşsel kurmaca evrende onları bir araya getirmektedir.

Süre

Émile Benveniste'e göre; “dünyanın fiziksel zamanı tek düze, sonsuz, çizgisel, istendiği biçimde bölümlenebilen bir süreklilik niteliği taşıır” (1995, s. 130). Geömiř, şimdi ve gelecek olarak ayrılabilen fiziksel takvim zamanının yanında, süre kavramı bir kişiden ötekine değişebilen, saatlere, günlere, haftalara ve aylara bölünebilmektedir. Modiano anlatısı için geömiş zaman ayrıcalıklı bir yer tutarken, oluntular parçalı süremlerde sunulmaktadır.

La place de l'étoile'de olaylar, anlatıcı Raphaël Schlemilovitch'in artsüremsel (fr. rétrospectif) olarak anılarını anımsamasıyla başlar. Anlatı boyunca ileri ve geri sapımların (fr. anachronies) sıklıkla kullanılmasından ötürü, süredizimsellik kırılır. Okur öyküyü izlemekte kimi güçlükler öekerken, bir bellek sorunu ile karşı karşıya kalır. Roman, süredizimsellik aöısından belirsizliğini korurken, “öğleden sonra Bayan Evelyn bize çikolata şemsiyesi alırdı” (s. 16), “geöen Kasım'dan beri...” (22) gibi az sayıda kullanılan zaman belirteci anlatıya süremsel dizem katar. Anlatı başkışısının saplantılı bir biçimde geömişine bağlı olması ve sanrılar görmesi, metinde anlam bulanıklığının ve karmaşanın artmasına neden olur. Görüldüđu gibi “okur, bu tür anlatıları okurken belli bir kuşkuya kapılır. Özyařamöyküsünün okura verdiği içtenlik

güvencesine karşın, özkurmacada daha karmaşık ve belirsiz bir yapay güvence söz konusudur” (Tilbe, 2019, s. 105).

Anlatıcı, anlatının ilk sayfasında; “mirasımı har vurup harman savurduğum zamanlardı (s. 11) sözleriyle öykü süresine göndergede bulunmasına karşın kesin bir zaman diliminden söz etmez. İlerleyen sayfalarda okurla paylaşacağı bilgileri, sanki tüm bunları okur biliyormuş izlenimi yaratarak kurgular. Öykü, anlatıcı-başkişinin Lozan'dan Cenevre'ye gittiği sırada otelde Jean François Des Essart ile tanışıp “artık Lozan'a hiç dönmemeye karar verdim” (s. 20) söylemiyle başlar. Des Essart için çıkarılan kimlikte yazılan tarihte 1940'lı yıllara gönderme yapılmasına karşın, bir kesinlik görülmez. “Bu durumu düzeltmeliyiz. Cenevre'de sahte pasaport yapan birine gideceğime söz verdim. Korkmadan istediğin zaman Fransa'ya dönebileceksin. İzini sürdüğümüz kişi, İsviçre Cenevre 30 Temmuz 194... doğumlu, Jean François Lévy adına bir kimlik çıkardı” (s. 21). Anlatıcı-başkişinin yasadışı işlere karışmış olması, yazarın babasının da bu tür işlere karışmış olmasına bir göndermedir denilebilir.

Öykü, 194...lı savaş yıllarının Haziran-Temmuz-Kasım aylarında geçmektedir. Birçok yapıtında en çok “Temmuz” ayının öne çıkması, yazarın bu ayda doğmasıyla ilişkilendirilebilir. “Bir Temmuz ayının pazar günü Paris'e gelir Ambrose Guise. Hiç kimse yoktur orada, sadece heykeller vardır. Sanki bir bombardıman sonrası terk edilmiş hayalet bir kenttir Paris” (Demirel ve Kunt, 2012, s. 19).

Patrick Modiano tıpkı Serge Doubrovsky'nin *Fils*'inde, Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde*'si, Jack Kerouac'ın *Yolda'sı*, William Faulkner'ın *Ses ve Öfke*'sinde ve Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* anlatısında olduğu gibi bilinç akışı uygulayımını kullanarak karmaşık bir tutum sergiler. Bilinç akışı uygulayımı nedeniyle sürede de ileri ve geri sapımlara bağlı olarak belirsizlikler yaşanabilmektedir.

Uzam

Romanın kurucu öğelerinden birisi olan uzam ya da yerbetim, anlatı çözümlerinden ikili karşıtlıklar yani karşıt kutuplar düzleminde incelenmektedir. Belçikalı kuramcı Jean Weisgerber; “her biri zıt güçler ya da unsurlarla karşı karşıya gelen bu kutuplar, aslında yapıttaki anlatıcının ve kişilerin söz konusu uzamla karşılaştıkları anda hissettikleri gerginlik ya da izlenimlerden oluşmaktadır” demektedir (Aktaran; Demirel ve Kunt, 2012, s. 19).

Bilindiği gibi yazın evreninin önemli kentlerinden biri de romanda yerbetimsel işlev gören Paris'tir. Paris, kimileri için esenlikli, düşleri süsleyen büyük kent, kimileri için de sığmadığı, acılarını her gün yeniden anımsatan eseniksiz bir kent konumundadır. Birçok yazar için Paris'i ayrık ulamlarda ve duygularda görmek olasıdır. Nedret Öztokat Paris için şunları söylemektedir:

Edebiyatseverler Paris'in betimlemelerini başka ünlü romancıların kaleminden de okumuşlardır. Örneğin Honore de Balzac'ın Paris'i maddi değerlere tapan bir dünyanın dekoru gibidir: ikiyüzlü, çıkarıcı, erdemsiz kişilerin sahnesine dönüşen kent bireyleri tehdit eder adeta; kötülük, entrika ve suçla örülmüş cehennem andıran bu uzamda yaşamak için bireylerin Rastignac gibi hırslı, yırtıcı, hesabını bilen kişiler olması gerekir. Emile Zola'nın Paris'i de paranın yüceltildiği, yozlaşmanın yaygınlaştığı, karanlık ilişkilerin uzamı olarak belirir. Victor Hugo'nun Paris'i ise akıl, doğruluk, ilerleme gibi insanlık değerlerinin yüceltildiği ışıklı aydınlık bir uzamdır (Öztokat, 2005, s. 73).

Yazın evreninin önemli kenti Paris, orada yaşayan herkes gibi kuşkusuz Modiano için de ayrıcalıklı bir yere iyedir. Nobel Yazın Ödülü konuşmasını yaparken, “(...) işgal yıllarının Paris'i benim için her zaman “hususî bir gece” olmuştur. O olmasaydı, ben olmazdım. Sözümlü ettiğim Paris peşimi hiçbir zaman bırakmadı ve onun müphem ışığı kitaplarımın yolunu aydınlatmaya devam etti” (Sezer, 2014) sözlerine yer verir. Geçmişinin neredeyse en eski tanıklarından biri olan bu kent, aynı zamanda anılarının temel uzamıdır. Yazarın belleğinden çıkıp yazıya dönüşen yıkık dökük anıları, doğup büyüdüğü kentin sokaklarına dağılır. “Boulogne-Billancourt'ta doğdun! Kimlik kartında okudum” (s. 135) tümcesi, yazarın doğduğu gerçek uzama göndergede bulunur.

Birçok anlatısı Paris'ten başlayarak başka kentlerde sürmektedir. “Annecy gölü romantik fakat beyaz köle ticareti işinde çalışan genç bir adam böyle düşüncelerden kaçınmalıdır” (s. 99), “Aynı gece Normandiya'ya geldiğimi Lévy'e bildiriyorum” (s. 125) tümcelerinden uzamın sınırlarının Paris'i aştığı görülmektedir. Viyana, Tel-Aviv ve Bordeaux kentleri kimi oluntulara konu olsa da, roman için Paris ayrıcalıklı bir uzamdır kuşkusuz. “O'nun Paris'i, yazıla yazıla düşünmüş ya da belki de düşlene düşlene yazılmış içteki bir Paris'tir” (Er, 2017).

Bütün bu uzamlar, yazarın geçmişi, kimlik arayışı, kaçışları, anı ve acılarıyla zincir gibi birbirine bağlıdır. Paris, gelik yıllarında tüm sokaklarını, köprülerini ve eşsiz yeşil alanlarını arşınladığı büyülu bir kenttir yazar için. “Öyle ki bir kentin topografyası sayesinde, bütün hayatınız tüm katmanlarıyla belleğine yeniden kavuşur, sanki bir palimpseste üst üste yazılan her bir katmanı çözermişsiniz gibi... Aynı zamanda başkalarının; kalabalık saatlerin caddelerinde yahut yeraltı treni koridorlarında karşılaştığınız binlerce yabancınn hayatı da yeniden belleğine kavuşur” (Sezer, 2019).

Yazar, ellili altmışlı yılların Paris’inde sisli, puslu havalarda okuru kendi serüvenine ortak eder. Anlatı kişileri, kuşatılmış Paris’in çıkılmaz sokaklarında bir çıkış yolu arar. Modiano, Paris sokaklarında kimsenin kolay kolay göremeyeceği bir giz perdesi aralar. Kentin her köşesi, onun için anlam taşıyan bir uzamdır. Öyle ki anlatısına gerçeklik kazandırmak ereğiyle olayların geçtiği kentlerdeki her sokağın, caddenin, aldığı gazetenin, gittiği otelin gerçek adlarını kullanır: “Gece bizi Saint-Jean garında bekliyor. Bordeaux’da hiçbir şey göremedik. Bizi Splendid Oteline götüren takside babamın kulağına fısıldıyorum” (s. 64); “Saint Catherine sokağından geçen herkes bize bakıyordu. Muhtemelen babamın giydiği yeşil gömleği yüzünden... (s. 68). Yazar, geliğinin ve çocukluğunun geçtiği kenti, “doğduğumuz şehir, büyüduğümüz, geliğimizin geçtiği kent yargılamamız gereken tek şey, içimizde taşıdığımız bir parçamız” (s. 57) biçimde betimler. Tüm bunlara rağmen “aklımız Paris’te olacak fakat kalbimiz başka bir kentte” (s. 63) sözleriyle de Paris’ten bir türlü kopamadığını görürüz. Görüldüğü gibi, yazar için özkimliğinin ve ekininin kurulduğu, zayıf ta olsa aile bağlarının biçimlendiği, iyi ya da kötü anılarının gerçekleştiği, aile yoksunluğundan ötürü kendini güvende duyumsamadığı esenliksiz bir uzamdır Paris.

Anlatıcı başkişi Raphaël kendini vatansız bir Yahudi olarak betimleyerek, anlatının ilk bölümlerinden sonuna kadar çekirdek aile sıcaklığından yoksun kalmıştır. Bir aileye, esenlikli bir ortam olan ev uzamına iye olmadığını; “küçük otel odamda, gelik yıllarımmın çalkantılı yıllarını, anılarını yazıyorum” (s. 119) söyleminden anlar okur.

Anlatıcı-başkişi, işgal altındaki Paris’te kendisini mutsuz ve esenliksiz duyumsar: “...Lyon garı, Alman işgalinde, beni bu mutsuzluktan, endişelerden çok uzağa götürecek trene binmeliydim” (s. 176) diyerek ülkeden uzaklaşmak için tam olarak nereye gideceğini bilmese bile bir kaçış duygusuyla devinmektedir. Çok uzun bir kuyruk olması nedeniyle trene kaçak yoldan biner ancak bilet denetimi yapıldığı sırada yakalanır. Komiserin yanına gittiği sırada tüberküloz hastalığına yakalandığını öğrenir. Komiser, eskiden olsaydı kendisini iyileşmesi için Auschwitz’e göndereceğini, ancak şimdilerde çok barışçıl bir dönemde olduklarını imleyerek, ona İsrail’e gitmesi için bir bilet verir. Raphaël, Paris kentine öfke ve tutkuyla bağlı olmasının yanı sıra atalarının topraklarına, İsrail’e gitme nedeni olarak, “atalarımmın topraklarını görmeden ölmek istemiyordum” (s. 191) sözlerini dışa vurur.

Temel İzlekler

Yahudi Sorunsalı ve Bellek

Anıları, geçmişin izlerini çoğu zaman canlı tutan bellektir. Bellek aracılığıyla yazıya dönüşen tarihsel olaylar ve toplumsal sorunlar tüm korkunçluğuyla açık bir biçimde, savaş yılları sonrasında doğan, yaşanmış acı anıların tanıkları olan yazarların kaleminden yazıya dökülmektedir.

“II. Dünya Savaşı görgü tanıkları (Claude Simon, Maurice Blanchot...) ve toplama kampları bir başka deyişle ölüm kampları direnişçileri ya da sürgünleri (Robert Antelme, Primo Levi, David Rousset, Charlotte Delbo...) sözü, savaş sonrası doğan, bellek aktarımını gerçekleştirmek için kurmaca aracılığıyla geçmişi sorgulayan (Pierre Bergounioux, Philippe Claudel, Jean Rouaud...) yazarlara bırakmıştır” (Sezgentürk, 2019, s. 1551)

2014 yılında Nobel Yazın Ödülünü alan Patrick Modiano, II. Dünya savaşı sonrası Fransa’nın işgal yıllarını ve insanların soykırım acılarını bütün yalnlığıyla dile getirdiğinden ötürü ödüle layık görülmüştür. İşgal altındaki Fransa ve Paris yapıtlarındaki temel uzamlar olarak belirlemektedir. Savaş birçok insanın yazgısını alt üst etmiştir ve Modiano da acılı tanıklıkları, bellek aracılığıyla gün yüzüne çıkarmıştır. Kendisi de Yahudi köklerden gelen bir çocuk olarak dünyaya gelen Modiano, ilk yapıtı *La place de l’étoile*’den başlayarak Yahudi kimliği üzerine odaklanan romanlar yayımlar.

Nazi Almanya’sı milyonlarca Yahudi’nin çocuk, yaşlı, hasta, kadın olduğuna bakmaksızın bu kimliğe iye herkesi ölüm kamplarında çalıştırarak ve gaz odalarına kapatarak öldürölmek üzere yazgılarına terk etmiştir. Böyle bir yazgıyı yaşayan toplumun çocuğu ya da torunları olmak bile bu acıyı duyumsamak ve paylaşmak için yeterlidir denilebilir.

Yahudi halkı için onur kırıcı olan çizgili pijamalar ve kollarına takılan yıldız bundan sonra ötekileştirilmiş bir halkın kimliğine dönüşecektir. Anlatının başkişisi Raphael; "Isaac bana çizgili bir pijama verdi. Göğsünde sarı bez parçası üzerinde Davud'un yıldızı vardı ve *Fransız Yahudi yazısını* okudum" (s. 189) tümcesinden ötekileştirilmiş, yok edilmek istenen bir halkın üyesi olduğunu dışa vurur.

Ebeveynlerinin, kendinden önceki kuşakların yaşadığı kısımlar ve sürgünler sonraki kuşakların belleklerinde ilk günkü gibi capcanlı bir biçimde durmaktadır. Yahudi kimliği sorunsalıyla karşı karşıya kalan anlatıcı-başkişi; "Yahudi işbirlikçi olmaya karar verdim" (s. 35) sözleriyle kimliğini bir yana bırakır, buna karşı ölmeden önce atalarının yaşadığı toprakları görmek için de birçok zorluğu göze alır. "Zulüm, Yahudi halkın acıklı kaderi" (s. 192) söylemiyle de Yahudilerin nasıl ötekileştirildiğini ortaya koyar.

Görüldüğü gibi, tarihsel süreçte birçok anlatıya konu olan toplumsal olaylar, belleklerde kalıcı ve yıkıcı hasarlara yol açmakta ve kuşaktan kuşağa aktararak etkisini sürdürmektedir. Bellek de çoğu zaman geçmiş ile gelecek arasında köprü işlevi üstlenen önemli bir anlaksal araç olarak öne çıkmaktadır. Yirminci yüzyılda soykırıma uğrayan Yahudi toplumundan yaşamda kalanlar ile sonraki kuşakların bellekleri de soykırım açısından kurtulamamaktadır. Soykırıma uğrayanların ikinci kuşak çocuğu olarak soykırım öyküleriyle yetişen Modiano, belleği soykırım açısından kurtulamayan, anlatarak ve okurla paylaşarak acılarının üstesinden gelmeye çalışan bir yazardır.

"Hayatta kalanların çocukları, ebeveynlerinin katledildiği dünyadan zamansal ve uzamsal olarak ayrı bir biçimde yaşamalarına rağmen yas, belleğin gücü ve ebeveynlerinin hayatlarını bölen uçurumun derinliğinin, onlara belleğe benzer bir şey kattığını söyleyen Hirsch, buna ikincil ya da ikinci kuşak bellek olan "post-bellek" demeyi tercih eder. Hirsch'e göre post-bellek kesinlikle güçlü bir bellek şeklidir, çünkü nesnesine veya kaynağına olan bağlantısına anımsama yoluyla değil, imgesel bir edinme ve yaratma yoluyla aracılık eder" (Sezgintürk, 2019, s. 1552) (...) Birebir yaşamadıkları halde ebeveynler ya da önceki nesiller tarafından aktarılan travmatik deneyimlerle şekillenen post-bellek, daha çok Shoah (Yahudi soykırımı) gibi büyük travma yaşamış nesillerin sonraki kuşaklara aktardığı bellektir" (s. 1547).

Görüldüğü gibi, insan yaşamının bebeklik ve yeniyetmelik dönemi arasında bir yerde bulunan çocukluk döneminde henüz yaşamın yükünü, sorumluluğunu daha tam olarak üstlenmeyen çocukluk belleği berrak bir nehir gibi, çoğunlukla geçmişi esenlikle ama kimi zaman da esenliksiz olarak anımsar.

Fransız düşünür Henri Bergson, *Madde ve Bellek* adlı yapıtında bellek kavramını şöyle tanımlar: "Süreklilik içinde bir geçmiş "tam da bir ipin yumağa sarılması gibi, sürekli bir dürülmedir, zira geçmişimiz bizi izler, yolu üstünden topladığı şimdiyle durmaksızın büyür ve bilinç de hafıza anlamına gelir"" (2013, s. 46). Öyle ki, geçmiş devingen bir olgudur. Geçmişte yaşanan olaylar, şimdi zamanda belleğin gücüne dayanan imgeler ve algılar aracılığıyla varlığını sürdürerek kişileri tinsel olarak etkisi altında bırakmaktadır.

İnsan belleğinin derinlerine saptanan ve içselleştirilen kimi olgular, ilerleyen zamanlarda Modiano'da olduğu gibi şimdide saptantılar biçiminde ortaya çıkabilir. Yazar, sözcüsü olan anlatı başkişisi Raphaël Schlemilovitch'in belleğine belirsiz ve bulanık bir görünüm vererek, onu geçmişe doğru yolculuğa çıkarır. Öyle ki romancı geleceğini anlamlandırmak için, geçmişle yüzleşmesi gerektiğinin ayrımındadır.

"Geçmişe, başlangıca uzanmayan gelecek, ipi kopmuş bir uçurtmaya benzer. (...) Belleğin olmaması, yani unutmak, sonsuz bir hiçliğe savrulmaya benziyor; engin denizde bir zerre olmak gibi... Unutan, unutulur. Bu yüzden belleksizlikten kurtulma isteği, karanlıktan kurtulmak isteği kadar olağan ve anlaşılır. Özetlersek bellek geçmiş için olduğu kadar şimdiki zaman ve gelecek için de önemli (Kaplanöz, 2006).

Modiano, içindeki karanlıktan bellek aracılığıyla anılarına sarılarak kurtulmayı denemiştir. Daha ilk romanı olan *La place de l'étoile*, bu olgunun en belirgin örneğidir.

Yahudi soykırımı sonrası büyüyen çocukların belleği, ebeveynlerinin kurban olarak yaşadığı insanlık dışı şiddet, acımasızlık ve kıyım anılarının, geçmişten günümüze taşınmasını sağlayan önemli araçlardan biridir. Öyle ki, geçmişin birinci derecede tanıkları yitip gittiğinde, geçmişini anlamak ya da yaşananları unutamayan çocuklar, kendilerini imgesel ve bilişsel olarak o deneyimleri yaşayan ebeveynlerinin yerine koyarlar. Modiano da bu öznelardan birisi olarak bu anıları günümüze taşıyan belleklerden birisidir.

Modiano'nun birçok anlatısında bellek-kimlik sorunsalı ortaya çıkar. *En Uzağından Unutuşun* (2002) adlı yapıtında yine bir kimlik bulanıklığı yaşayan, adını bilmemizi bile istemeyen anlatıcı-başkişi ve sevgilisi Jacqueline arasında yaşananlar öykülenirken, "sanırım, şimdiki zamanda yaşıyordum daha çok..." (2002, s. 33) sözleriyle bellek aracılığıyla geçmiş ve şimdiki zaman arasında gelgitler yaşadığına tanık oluruz. Modiano'ya Goncourt ödülünü kazandıran *Rue des Boutiques obscures* (*Karanlık Dükkanlar Sokağı*, 1978) adlı

yapıtında on yıl önce bellek kaybı yaşayan anlatıcı-başkışısı Guy Roland, kendi ben'inin geçmişini aramak için sorguladığı kişilerin geçmişini kurcalayacaktır.

Unutmanın ötesinde, geçmişi yeniden anımsatma ereğinde olan yazar, bellek aracılığıyla okuru kendi gemişine tanık etmek istemektedir. "İssız bir caddede yürüyoruz. Neredeyim ben? Viyana? Cenevre? Paris? Kolumu tutan kadının adı Tania, Loita, Hilda, Eva?" (s. 156) tümcesiyle bellek bulanıklığı bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Bu karışıklık tüm anlatı boyunca sürüp gitmektedir.

Kimlik Arayışı

Günümüzün en tartışmalı konularından biri olan kimlik olgusu, Modiano anlatısının temelinde yatan önemli izleklerden birisidir. Anlatı kişileri, *ben kimim? ben nereye iyeyim?* gibi sorunsalların ortasında bulur kendilerini ve sıklıkla kimlik arayışının peşine düşerler.

La place de l'étoile'de büyük bir karmaşa ve belirsizlik içerisinde, iye olduğu kişisel ve toplumsal kimliğini sorgulayan Raphaël Schlemilovitch, bir kimlik arayışı içindedir. O, kimi zaman "atalarım doğu medeniyetlerinden, kara göz..." (s. 15) gibi anlatımlar kullanırken, kimi zaman da Yahudi olduğunu benimsemekte zorlanır.

Anlatı kişileri, Nazi soykırımı karşısında yaşamda kalabilmek için yapay kimlikler kullanmak zorunda kalır. Modiano'nun diğer bir yapıtı olan *Rue des Boutiques Obscures* adlı yapıtın ilk sayfalarında geçmişini arayan Guy Roland, sonraki bölümlerde başkasının geçmişi aracılığıyla kendi geçmişini ve bellek yitimini neden yaşadığını bulmaya çalışır. Bir süre sonra geçmişini anımsar ve işgal sırasında bir konsoloslukta görevlidir ve İsviçre sınırından geçebilmek umuduyla Pedro Stern kimliğini kullanmaktadır. *La place de l'étoile*'de anlatıcı-başkışi Jean François Des Essarts, Raphaël de Château-Chinon, Jean Cassis de Coudray Macouard adlarına düzenlenmiş birçok kez sahte kimlik kullanır.

Anlatıcı-başkışi Raphaël Schlemilovitch'in mesleği ile ilgili bilgi verilmez ancak sürekli kimlik değiştirerek yaptığı işler üzerine kimi bilgiler okurla paylaşılır:

"Öğleden sonra Des Essarts devrim öncesi Rus sineması üzerine çalışıyor, bana gelince İskenderiye şiirlerini çeviriyorum. alışmak için otelin barını seçtik (s. 25). "Arkadaşım Des Essarts ile Saint-Simon'u okumak için otelde saklanıyorum" (s. 49). "Bu yorumu dikkate alıyorum ve sonraki gün çalışmalarımın birer kopyasını Maurice'e getiriyorum. Drieu et Sachs: *où mènent les mauvais chemins*. Bu çalışmamda, iki gencin 1925'te yollarını nasıl kaybettiklerini göstermeye çalışıyorum" (s. 26). "Artık Raphaël Schlemilovitch değildim. Libourne noterinin büyük oğluydum ve ölkemize geri dönüyorduk" (s. 62). "Fransız arkadaşım Des Essart'ın kimliğini almaya karar verdim. Schlemilovitch ismi biraz şüpheli" (s. 102).

Bauman, *Parçalanmış Kimlik* (2001) başlıklı yapıtında, kimliğin belirsizlikten kaçışın bir öteki yolu olduğunu, birey, kendisinin nereye iye olduğu konusunda kuşku duymaya başlarsa, kimlik üzerine de o zaman düşünmeye başlayacağına vurgu yapar. Modiano'nun kişileri genellikle başka kimliklerin arkasına gizlenmeyi seçerler.

2008 Nobel Yazın Ödülü alan Fransız yazar Jean-Marie Gustave Le Clézio'nun *Göçmen Yıldızı* (Etoile errante, 1993) adlı yapıtında da benzer kimliksel oyunlara rastlanır. II. Dünya Savaşı sonrasında, bir rastlantı sonucunda karşılaşan Nazi kıyımından kurtulmuş olan Yahudi Esther ile Filistin kamplarında her türlü acımasızlığı yaşayan Filistinli Nejma'nın farklı dünyalara iye ancak özünde benzer öyküleri anlatılır. İkisi de kendilerine bir anavatan ve kimlik bulma arayışındadır.

"Almanlar yakında gelecek ve tüm Yahudileri götürecekler, dedi. Esther: Öyleyse beni de götürecekler, dedi. Gasparini ona baktı: Sahte kimliğin varsa seni götüremezler". (s. 48) "Öylesine bezgindi ki. Uyumak istiyordu, her şeyi unutmak, başka bir adla, ama bir kimlik kartı üzerinde uydurulmuş değil gerçek bir adla, başka bir yerde başka biri olmak istiyordu" (Clézio, 1992, s. 52).

Modiano gibi neredeyse aynı yazgıyı paylaşan yazarların birçoğu yapıtlarında kimlik sorunsalına odaklanırlar. Unutulmuřluđa terk edilmemek için, yazıyı bir sığınak ve yeniden var oluş alanı olarak görürler. Ben olmak, bir kimliğe iye olmak yani var olmak demektir. İsrail'e doğu yola çıkan anlatıcı-başkışi Raphaël Schlemilovitch, "aslında ben Fransız değilim, ben Fransız YAHUDİ'siyim, Fransız YAHUDİ..." (s. 178) sözleriyle yıllardır aradığı kimliğine kavuşmuş gibi haykırır. Ancak benliğini arayan anlatıcı-başkışi, sislerin arasından, yolun sonuna ulaşmayı ve kimliğine kavuşmaya abaladığça, sis gittikçe çoğalmakta, yol ise gittikçe uzamaktadır.

Sonuç Yerine

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyaya gelen önemli Fransız romancılarından biri olan Modiano, her ne kadar tanık olmasa da kendisi deneyimlemediği ancak kendisine ailesinden bir kalıt olarak bırakılan bu korkunç ve ürkünç dönemin acıklı anılarına, birçok yapıtında belleği aracılığıyla tersinlemeli olarak gönderme yapar. Tanık olmadığı ancak çocukluğunun acılar içinde geçmesine neden olan bir döneme karşı duyduğu kızgınlık ve öfke, yazınsal yaratılarının kurucu öğeleri arasında yer almaktadır. Anılarla geçmişin peşinde gezinen yazar, sislerin arasında yolunu bulmaya çalışır. Bu acı dolu yıllara ve tarihe tanıklık etmek için, ebeveynlerinin dokunaklı geçmişini ve karanlık yıllarını capcanlı kılmayı denir.

Modiano, kendi yazgısını tarihsel kişiliklerin yazgısıyla harmanlayarak kurmacasına taşır. Modiano'nun *La place de l'étoile* adlı ilk romanında olduğu gibi birçok anlatısında da kurmaca ile gerçeklik ilişkisi bellek düzleminde anlam kazanır. Yazar, bellek ve unutuş izlekler çevresinde Yahudi Soykırımını farklı açılarla okura aktarır.

Her ne kadar özyaşamöyküsel nitelikler taşıyor olsa da anlatının, özyaşamöyküsünden öte özkurmaca türüne daha yakın olduğu değerlendirilmektedir. Yazar, romanda açık bir biçimde adını belirtmemiş olsa da sözcüsü olan anlatı kişinin doğum tarihi ve doğum yeri gibi doğrulanabilir kişisel bilgileri, doğrudan yazarın kimliğine açık göndermelerdir. Kendi aile geçmişinin bulanık ve belirsiz boşluklarını kurmacayla tamamlayarak özkurmaca türüne yaklaşmaktadır. Gerçekten de Modiano anlatı evreninin dışı özyaşamöyküsü, içi kurmacadır denilebilir. Romanı, serüvenin dilini değil, dilin serüvenini öyküleyen bir benli anlatı olarak tanımlamak doğru olacaktır. Öyle ki çağcıl insanın durumunun bir anlatımı olarak özkurmaca türünün, daha türsel niteliklerini kazanmadan önce, Modiano anlatısında öncelikle olarak ayrıcalıklı yerini aldığı görülmektedir.

Etik Beyan

"Patrick Modiano'nun *La Place de L'étoile*'inde Bir Özkurmaca Roman Okuması" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası ilişkiler* (2. Basım). Ankara: Öteki Yayınları.
- Bary, C. D. (2013). «Introduction», *Itinéraires*, mis en ligne le 01 octobre 2013, consulté le 20 décembre 2020. URL: <http://journals.openedition.org/itineraires/7737>
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış hayat* (Çev: İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benveniste, E. (1995). *Genel dilbilim sorunları* (Çev: E. Öztokat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bergson, E. (2007). *Madde ve bellek* (Çev: I. Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Budak, E. (2019). *Özkurmaca roman incelemesi: Patrick Modiano'nun La place de l'étoile'i* (Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü, Tekirdağ.
- Civelek, K. (2011). Le Clézio nun *Ourlania*'sında Yanmetinsellik. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 41-55.
- Civelek, K. (2015). Yanmetinsellik bağlamında karşılaştırmalı bir çözümleme: Anna Gavalda'nın "Je l'aimais/Onu Seviyordum" adlı romanının Fransızca ve Türkçe baskıları. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6) , 89-98.
- Civelek, K. ve Tilbe, A. (2016). Frédéric Beigbeder'nin Romantik Egoist Adlı Karma Benli Anlatısı: Özyaşamöyküsü mü, Yeniötesi Günlük mü, Özkurmaca Roman mı? *Border Crossing*, (6), 27-46.
- Civelek, K. ve Tilbe, A. (2007). Anılara şiirsel bir yolculuk Nedim Gürsel ile Sağ Salim Kavuşsak. *Dilbilim Dergisi*, 16, 207-214.
- Le Clézio, J. M. G. (1993). *Göçmen yıldız* (Çev: H. Yılmaz). İstanbul: Can Yayınları.
- Coloane, M., ve Tilbe, A. (2020). De la Théorie à la Fiction: Une Etude Autofictionnelle sur "Fils" de Serge Doubrovsky, "L'Enfant Eternel" de Philippe Forest et "Le Bébé" de Marie Darrieussecq. *Humanitas*, 8(16), 18-32.
- Colonna, V. (1989). *L'Autofiction. Essai sur la fictionnalisation du soi en littérature*, dirigée par Gérard Genette (Doctoral dissertation, thèse inédite, EHESS).
- Decout, M. (2011). Modiano: la voix palimpseste sur la place de l'étoile. *Littérature*, 162(2), 48-62.
- Demirel, E. ve Kunt, A. (2012). Yerbetimsel bir çıkmaz, Silin(me)miş İzler, Yitiril(me)miş Anılar Ardında Patrick Modiano ve *Quartier Perdu*. *Dilbilim*, 21, 17-28.
- Doubrovsky, S. (1977). *Fils*. Paris: Editions Galilée.

- Elibol, A. (2018). *Analyse autofictionnelle de L'autre qu'on adorait de Catherine Cusset*. Master 2, sous la direction de Prof. Dr. Ali Tilbe: Université de Tekirdağ Namık Kemal.
- Er, A. (2017). Paris'te İki Genç: Patrick Modiano'dan Bir Gençlik, *Roman Kabramanları* Sayı: 29. <https://novelheroes.com/tr/etiket/%23Lannes>
- Gasparini, P. (2004). *Est-il je? Roman autobiographique et autofiction*. Paris: Editions du Seuil.
- Gasparini, P. (2008). *Autofiction, une aventure du langage*. Paris:  ditions duSeuil.
- Gasparini, P. (2011). Autofiction vs autobiographie. *Tangence*, 97, 11-24.
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes*. Paris: Seuil.
- Genette, G. (1991). *Fiction et Diction*. Paris:  ditions du Seuil.
- Grell, I. (2015). *Autofiction*. Paris: Armand Colin.
- Kaplan z, H. (2006). Mutluluk dişi değildir. Yenişafak, <http://www.yenisafak.com.tr>.
- Lane, P. (1992). *La Périphérie du Texte*, Paris: Nathan/Université.
- Lejeune, P. (1975). *Le Pacte Autobiographique*. Paris: Seuil.
- Modiano, P. (1982). *Rue des Boutiques Obscures*. Paris: Gallimard.
- Modiano, P. (1968). *La place de l'étoile*. Paris: Gallimard.
- Modiano, P. (2014). *Babam ve ben* (ev: S. ekmen). İzmir: Tudem Yayınları.
- Modiano, P. (1998). *En uzağından unutuşun* (ev: T. Yücel). İstanbul: Can Yayınları.
-  ztokat, N. (Mart 2005). Bir Parislinin G z nden Paris: Victor Hugo ve Paris. *Kıtaplık*, 82, 72-77.
- Ric eur, P. (2011). *Hafıza, tarih, unutus* (ev. M. E.  zcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmitt, A. (2010). *De l'autofiction   l'antonarration, Je R el / Je Fictif. Au-del  d'une Confusion Postmoderne*. Coll. "Cribles". Toulouse : Presses Universitaire du Mirail,
- Sezer, S. (12 Aralık 2014). Patrick Modiano'nun Nobel Edebiyat  d l  Konuşması, <https://sukutsuikasti.com/2014/12/12/patrick-modiano/>
- Sezgintürk, P. (2019). Travmanın Nesiller Arası Aktarımı: Patrick Modiano ve Post-Bellek. *Turkish Studies Language and Literature*, 14 (3), 1547-1559.
- şimşek, M. E. (2017). Akışkan dünyada etiğe bakış: Postmodern etik. *Epokhe Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 66-83.
- Tilbe, A. (2010). Georges Lukacs ve Lucien Goldmann'ın Yaklaşımıyla Fransız Yazınında Kişi Sorunsalı [Bildiri]. Ertuğrul İşler ve Ark. (Ed). Pamukkale Üniversitesi, Uluslararası BAKEA – Batı Kültürü ve Edebiyatları Araştırmaları Sempozyumu: Batı Edebiyatında Kahraman, (7-8-9 Ekim 2009). 17, ss. 27-36. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Tilbe, A. (2019). *Yeniötesi yazında  zkurmaca*. London: Transnational Press.
- Tilbe, A. ve Dündar, S. (2015). Christian Oster'in "Gündelikçi Kadın" (Une Femme de Menage) Adlı K  rekçi (Minimaliste) Romanı. *Roman Kabramanları*, 23, 25-33.
- Tilbe, A. ve Tuğut, H. (2013). Romain Gary'den Yeniötesi Bir  zkurmacasal Roman: şafakta Verilmiş S z m Vardı. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (8), 651-658.
- Yücel, T. (1995). *Anlatı yerlemleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Patrick Modiano is one of the most important writers of contemporary French literature, which was honoured with the Nobel Prize in literature 2014 with his unique writing style. From the second half of the twentieth century to the present, the author continues to produce literary production. It is noteworthy that he emphasizes Jewish Genocide, the family, identity problem, the concern of belonging to a community or not, the yearning for the past, the image of the family and the father, the images of the Holocaust, the effects of Nazi occupation on the French people in his writing. When looking at Patrick Modiano's works, it is understood that most of them are a product of his own life. It is possible to see his youth, his complex feelings towards his father, and traces going up to Paris during the war with the concepts of autobiography and autofiction in his works.

In this study, we aim to analyse the novel *The Place of the Star* in the context of autofictional novel theory in a structural and thematic context, based on the hypothesis that Modiano revives the past in his self-fiction narratives through memory. Self-contained narratives, which occupy a deeply privileged place in the literature, enable them to truly reveal the secrets and predictions of people that may have remained in dark and secluded corners.

The Place of the Star is Modiano's first novel, focusing not only on his own tragic childhood, but also on the social problems of the period. It is clear that the author's childhood was an inexhaustible source of inspiration for his novels. Modiano tries to take revenge on his past by expressing the difficulties of being Jewish, on the other hand, he questions the reason for his existence by addressing the problem of identity. Naturally, it is possible to come across many autobiographical elements in his novels. Modiano, one of the

important French novelists who came to the world after the Second World War, refers to the sad memories of this terrible and frightening period, which he did not experience, although he did not witness it, but which remained a legacy to him, in many of his works, through his memory. His anger and rage against a period that he did not witness but that caused his childhood to pass in pain are among the founding elements of his literary creations. Wandering in pursuit of the past with memories, the writer tries to find his way through the fog. To witness these painful years and history is called keeping alive the touching past and dark years of their parents. Modiano brings his own destiny to his fiction by blending it with the destiny of historical personalities. As in Modiano's first novel, *The Place of the Star*, in many of his narratives, the relationship between fiction and reality gains meaning on the level of memory. The author conveys the Holocaust to the reader from different angles around the themes of memory and oblivion. Although it has autobiographical characteristics, it is considered that the narrative is closer to the autofiction genre than autobiographical. Although the author has not explicitly stated his name in the novel, verifiable personal information such as date of birth and place of birth of the narrator who is the spokesperson are clear references to the identity of the author. He approaches the autofiction genre by completing the blurry and uncertain gaps of his own family history with fiction. Indeed, it can be said that the outside of the Modiano narrative universe is autobiographical, and the inside is fiction. It would be correct to define the novel not as the language of the adventure, but as a self-narrative that tells the adventure of the language. So much so that the autofiction genre, as an expression of the state of modern man, seems to have taken a privileged place in Modiano's narrative before gaining its more generic characteristics.

Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ile Mesleki Profesyonelliği Arasındaki İlişki¹

Ahmet Şakir YAZICI²

Öz

Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin kişilik özellikleri ile mesleki profesyonellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Tarama modelindeki araştırmanın örneklemini, Muğla il merkezindeki okullarda görev yapan 429 öğretmen oluşturmaktadır. Veriler, Öğretmenlerin Mesleki Profesyonelliği Ölçeği ve Beş Faktör Kişilik Ölçeği ile toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler, t-testi, ANOVA ve regresyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre öğretmenlerin mesleki profesyonellik düzeyleri yüksektir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, başat kişilik özellikleri sırasıyla; sorumluluk, uyumluluk, zeka/hayal gücü, duygusal denge ve dışa dönüklük özellikleridir. Öğretmenlerin kişilik özellikleri ile mesleki profesyonelliği arasında pozitif ve orta düzeyde ilişkiler bulunmuştur. Regresyon analizi sonuçlarına göre kişilik özellikleri boyutlarından zeka/hayal gücü ve sorumluluk öğretmenlerin mesleki profesyonelliğinin önemli yordayıcılarıdır. Kişilik özelliklerinin tüm boyutları birlikte, öğretmenlerin profesyonelliklerinin %31'ini açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mesleki profesyonellik, Kişilik özellikleri, Öğretmen

The Relationship between Teachers' Personality Traits and Occupational Professionalism

Abstract

The aim of this study is to determine the relationship between teachers' personality traits and occupational professionalism. The study was designed in the survey model and the population of the study consisted of 429 teachers working at schools in the center of Muğla. The Teachers' Occupational Professionalism and Five-Factor Personality scales were used as data collection tools. Descriptive statistics, t-test, ANOVA, and regression analysis were used to analyze the data. According to the results obtained, teachers have high level of professionalism. The dominant personality traits of the participants are conscientiousness, agreeableness, and openness to experience, neuroticism, and extraversion respectively. There are moderate level of positive relationships between teachers' professionalism and personality traits. According to the results of the regression analysis, openness to experience and conscientiousness factors of personality traits are significant predictors of teachers' occupational professionalism. The dimensions of personality traits explain 31% of teachers' professionalism.

Key Words: Occupational professionalism, Personality traits, Teacher

Atıf İçin / Please Cite As:

Yazıcı, A. Ş. (2021). Öğretmenlerin kişilik özellikleri ile mesleki profesyonelliği arasındaki ilişki. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2107-2122.

Geliş Tarihi / Received Date: 02.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.06.2021

¹ Bu makale 10-13 Ekim 2018 tarihleri arasında Giresun Üniversitesinde düzenlenen III. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti sempozyum bildiri özet kitabında basılmış, "Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ile Mesleki Profesyonellikleri Arasındaki İlişki" başlıklı bildiri geliştirilerek tamamlanmış halindedir.

² Dr. - Muğla İl Millî Eğitim Müdürlüğü Maarif Müfettişi - ahmetsakiryazici@gmail.com

Giriş

Öğretmenlik mesleği zaman içerisinde entelektüel dönüşümler geçirerek profesyonel bir meslek olarak varlığını günümüzde de devam ettirmektedir. Bu durum, öğretmenlerin mesleki uygulamalarında profesyonel davranış göstermesini önemli hale getirmektedir. Her meslek gibi öğretmenlik mesleğinin de, kendine özgü özellikleri vardır. Bu özelliklerin de, aslında mesleği tanımladığı söylenebilir. Meslekler bu özellikleri değiştirip geliştirdikçe profesyonelleşirler. Öğretmenlik mesleği, tarih süreci içerisinde yapılan reformlarla profesyonelleşme hareketi içerisinde bulunmuştur (Anderson, 2012). Bu durum, öğretmenlik mesleğinin, profesyonelleşmek için karakteristik özelliklerini zamanla oluşturduğunu ve okul kavramı ile birlikte geliştiğini göstermektedir. Öğretmenlerin hizmet öncesi eğitim almaları, atamalara ilişkin ölçütlerin ve süreçlerin olması, çeşitli branşlara ayrılmış olması, uygulamalarda standartlar geliştirilmiş olması, yapılan iş karşılığında para kazanılması, öğretmenliğin meslekleştiğine ya da meslekleşmekte olduğuna ilişkin özellikler olarak sayılabilir. Mesleğin bu özellikleri ile beraber eğitim örgütleri, günümüzün değişen ve gelişen koşullarında gelişimini sürdürmektedir. Öğretmenlik mesleği bu gelişimini sürdürürken, yapılan işin niteliği önem kazanmaktadır. İşin niteliğini de işi yapan kişilerin içsel motivasyonu ve iç denetimi, istek ve merakları ile ilgili bir durumdur. Bu göstergeler de, kişilerin bireysel profesyonelliği olarak adlandırılabilir. Öğretmenler, mesleklerinin karakteristik özellikleri ile örgütsel profesyonelliklerini oluştururken; eğitim sürecinde gösterdikleri başarılarıyla bireysel profesyonelliklerini oluşturmaktadır. Bireysel profesyonelliğin yerini örgütsel profesyonelliğe bırakması da mesleki profesyonelliği oluşturmaktadır (Evets, 2011; Altinkurt ve Yılmaz, 2014).

Mesleki profesyonellik, sistem çıktılarının niteliğinin artırılmasını esas alır (Adıgüzel, Tanrıverdi, Sönmez ve Özkan, 2011). Bu süreçte yapısal etmenler kadar çalışanların içsel motivasyonları ve iç denetim odaklı olmaları da önemlidir (Boyt, LuschveNaylor, 2001). Çünkü kişilerin bir eylemde bulunması kendi isteklerinin sonucudur. Örneğin, iç denetim odaklı kişiler kendi yaşamlarından sorumlu olduklarını düşünerek buna uygun davranışlar ortaya koyarlar (Yılmaz ve Altinkurt, 2014, s. 333). Benzer şekilde Larson (1977, s. 29) da mesleki profesyonelliği içsel değer temelinde açıklamaktadır. İçsel değer, profesyonel bir sosyalleşmedir. Profesyonellik, mesleki eylemleri yordayan ideolojik, entelektüel, davranışsal ve epistemolojik temelli bireysel bir duruş olarak tanımlanmaktadır (Evans, 2008, s. 24, 26). Bu duruş, örgüt içerisinde insanların kendi rollerini oynamasında kişisel farklılıklar yaratır (Hogan, 2019, s. 23). Çünkü kişisel farklılıklar, daha çok kişilik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda çalışanların mesleki profesyonelliği önemli hale getiren etkenlerden birisi de kişilik özellikleridir. Ancak farklı kişilik özelliğine sahip çalışanların bu özelliklerini profesyonelliklerine ne düzeyde yansıttıklarının belirlenmesi önemli bir problemdir. Bu bağlamda araştırmada, eğitim örgütlerinin çalışanı olan öğretmenlerin, kişilik özellikleri ile mesleki profesyonellikleri arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Öğretmenlerin mesleki profesyonelliği, öğretmenlerin okul içi uygulamalarında, öğrenci başarısını iyileştirmek için sergiledikleri tutumlar, etkileşimler ve davranışlarla ilgili içselleştirilmiş inançlar olarak tanımlanabilir (Yılmaz ve Altinkurt, 2015). Evetts (2011) profesyonelliği, mesleki bir değer olarak açıklamaktadır. Evetts'in değerler sisteminden kastettiği, mesleki etik değerlerdir. Öğretmenlerin mesleki etik değerleri, profesyonelliğin kilit davranışlarıdır. Öğretmenler öğrencilerle ilişkilerinde, değerler üzerinden söylemlerini oluşturmaktadırlar. Bu değerler ve uygulamalar, öğretmenlerin özerkliğini oluşturur (Hargreaves, 1994, s. 434-435). Evetts (2011, s. 411) mesleki profesyonelliği etik ilkeler, iş birliği, güçlü amaç birliği, değerlendirme-karar verme, güven, değerler ve özerklik üzerinden açıklamaktadır. Evans (2011), öğretmenlerin mesleki profesyonelliğini mesleki gelişim içerisinde değerlendirmektedir ve mesleki gelişimi, işlevsel gelişim ve tutum gelişimi olarak açıklamaktadır. İşlevsel gelişim, öğretmenlerin performanslarının iyileştirilmesi ve tutumsal gelişim ise öğretmenlerin işlerine yönelik tutumlarının değiştirildiği süreç olarak tanımlanmaktadır (Evans, 2011, s. 31-32). Öğretmenlerin mesleki profesyonelliklerinin niteliğinin bazı göstergeleri vardır. Bu göstergeleri Yılmaz ve Altinkurt (2015, s. 108) *"alanı ile ilgili bilgilere sahip olmak, alanı ile ilgili değişiklikleri takip etmek ve bu değişikliklere kolay uyum gösterebilmek; sahip olduğu bilgi, beceri ve uzmanlığı kurumu yararına kullanmak; bütün bunları yaparken tam bir profesyonel gibi davranarak etik ilkelere uygun hareket etmek ve duygularını kontrol altına alabilmek"* olarak ifade etmektedirler. Bu göstergeler bağlamında mesleki profesyonelliğin boyutlarına ilişkin alanyazında farklı sınıflamalar yer almaktadır. Mesleki profesyonelliğin boyutlarını McMahan ve Hoy (2009), *"akademik sorumluluk, standartların öz denetimi, etkililik ve mesleki topluluğa katkı"*; Yılmaz ve Altinkurt (2014) *"kişisel gelişim, mesleki duyarlılık, kuruma katkı ve duygusal emek"*; Bayhan (2011) *"mesleki yeterlik, profesyonel yaklaşım ve etkililik"* ve Yazıcı (2020) *"mesleki gelişim", "mesleki özerklik", "mesleki etik", "karara katılım sağlama"* olarak belirlemiştir. Bu araştırmada öğretmenlerin mesleki profesyonelliği şu alt boyutlarda incelenmiştir:1) Kişisel

Gelişim 2) Kuruma Katkı 3) Mesleki Duyarlılık, 4) Duygusal Emek. Yılmaz ve Altinkurt (2014) bu boyutları aşağıdaki gibi açıklamışlardır.

Kişisel Gelişim: Öğretmenlerin gönüllü olarak entelektüel bir çaba içerisinde kendilerini yetkinleştirmeleridir. Çalışanların kendilerini geliştirmek için meslekleri ile ilgili kurslara gitmeleri, mesleki kitap alıp okumaları, hizmet içi eğitim kurslarına gönüllü katılmaları, işleri ile ilgili bilimsel yayınları takip etmeleri mesleki profesyonellik davranışlarıdır.

Kuruma Katkı: Öğretmenlerin sahip olduğu entelektüel sermayesini kurum yararına kullanmasıdır. Bu anlamda entelektüel seviyesi yüksek olan öğretmenler okuldaki sosyal, kültürel ve mesleki çalışmalara, projelere gönüllü olarak katılma, çevresini okulu yararına harekete geçirmesi gibi davranışlarda bulunurlar.

Mesleki Duyarlılık: Çalışanların yaptığı işi en iyi şekilde yapması için sorumluluk almalarıdır. Mesleki duyarlığı yüksek olan öğretmenler, kendisini değiştirip dönüştürebilen, meslektaşları ile ekip çalışması oluşturabilen, işinde titiz olan, öğrencileri ve meslektaşları ile kolayca iletişim kurabilen profesyonellerdir.

Duygusal Emek: Öğretmenlerin okulun amaçlarına uygun davranışlar gösterebilmeleri için gerçek duygularını düzenleyip yönetmesidir. Yani öğretmenlerin özel yaşamalarında ya da örgüt içi ilişkilerinde sorunlar yaşasa bile bunu işine ve ilişkilerine yansıtılmaya çalışması duygusal emek ile ilgilidir. Bu boyutlar öğretmenlerin mesleki profesyonelliğinin bir göstergesidir. Bu göstergeler uygulamaya aktarılırken, kişiler farklı eylemlerde bulunur. Bu eylemler üzerinde çalışanların kişilik özelliklerinin de etkili olduğu söylenebilir.

Kişilik, bireye özgü ve onu diğer bireylerden ayıran, tutarlı bir şekilde sergilenen özelliklerin bir bütünüdür. Bireyin kişiliğini oluşturan tüm özellikleriyle tanımak mümkün olmasa da, sürekli gösterdiği özelliklere göre çeşitli yargılarda bulunmak mümkündür. Kişilik, bireylerin kim olduğunu temsil eden özellikler toplamı olarak görülebilir (Yılmaz, 2014, s. 783). Kişiliğin özünü kişisel özellikler açıklar. Ones, Viswesvaran ve Dilchert (2005) kişilik özelliklerini, insanların belirli biçimlerde düşünme, hissetme ve hareket etme gibi temel eğilimleri açısından tutarlı bir şekilde farklılaşan bir dizi bireysel özellik olarak tanımlamaktadırlar. Alanyazında kişilik özelliklerine ilişkin farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri, “Beş Faktör Kişilik Özellikleri”dir. Bu modelde kişilik, temelde beş genel boyut açısından tanımlanmaktadır. Bunlar: dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge, zekâ/hayal gücü ve bunların karşıtı özelliklere sahip olmaktır. Bu boyutlar şöyle açıklanabilir (Sommer ve Goldberg, 1999 Akt: Yılmaz, 2014, s. 783-785):

Dışa dönüklük: Heyecanlı, ilişkilere önem veren, sıcakkanlı, olumlu duygusal kişiliğe sahip bireylerin özelliğidir. Dışa dönüklük özelliği düşük olan bireyler (içe dönük); sessiz, sakin, çekingen davranışlar sergilerler. *Uyumluluk:* İşbirliğine inanan, samimi, anlayışlı, keyifli, arkadaşlarının iyiliğini düşünen bireylerin özelliğidir. Uyumluluk özelliği düşük olan bireyler; şüpheli, dik başlı, inatçı, sınırlı davranışlar sergilerler. *Sorumluluk:* Başarı odaklı, güvenilir, sistemli çalışan bireylerin özelliğidir. Sorumluluk duygusu düşük olan bireyler; plansız, düzensiz, dikkatsiz davranışlar sergilerler. *Duygusal dengelilik:* Rahat, sabırlı, özgüvenli, eleştiriye açık bireylerin özelliğidir. Duygusal dengeliliği düşük olanlar; endişeli, gergin ve depresyonlu bireylerdir. *Zekâ/hayal gücü:* Bu kişilik özelliğine sahip olanlar yaratıcı fikirlere sahip, meraklı, cesaretli bireylerdir. Zekâ/hayal gücü düşük olan bireyler geleneksel, tutucu, dar erevrede düşünen bireylerdir.

Öğretmenlerin öğrenci başarisını artırmak için artı değer yaratmaları gerekmektedir. Bunun için de mesleklerinde profesyonelce davranmaları önemli hale gelmektedir. Okullarda öğretmenlerin profesyonellik davranışları farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılık yaşamın gerçekliğine de uygundur. Çünkü her insan doğası gereği bir diğerinden farklıdır. İnsanların doğuştan getirdikleri ve sonradan edindikleri birçok özellik, onların kişiliği üzerinde etkilidir. Bu özelliklerin bilinmesi ve bu özelliklerin çalışanların iş yapma biçimlerine yansımalarının ortaya konulması örgütsel davranış alanının önemli konularından birini oluşturmaktadır.

Alanyazında, öğretmenlerin mesleki profesyonelliği ile ilgili araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalar öğretmenlerin mesleki profesyonelliği ile okul iklimi (Hoy, Hannum ve Tschannen-Moran, 1998; Hoy ve Sabo, 1998), örgütsel güven (Geist ve Hoy, 2004), okulların bürokratik yapısı (Cerit, 2012), iş doyumunu (Altinkurt ve Yılmaz, 2014), tükenmişlik (elik ve Yılmaz 2015), okul müdürüne güven ve öz yeterlik (Koşar, 2015), örgütsel sinizm düzeyleri (Altinkurt ve Ekinci, 2016), okul gelişimi (Cansoy ve Parlar, 2017) arasındaki ilişkiyi belirlemeye yöneliktir. Ayrıca okul müdürlerinin mesleki profesyonelliği ile yaşam boyu öğrenme eğilimleri (Yazıcı, 2020) arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik araştırma da

bulunmaktadır. Benzer şekilde öğretmenlerin kişilik özellikleri ile bireysel farkındalık (Somer ve Goldberg, 1999), iş doyumu (Birimoğlu, 2015; Demirci, 2003; Deniz, 2008; Göl ve Yıldırım, 2015; Koca, 2016), öğretmenlik mesleğine yönelik tutum (Şenel, Demir, Sertelin, Kılıçaslan ve Köksal, 2004), farkındalık yaratma ve yanlış anlamayı düzeltme (Ones, Viswesvaranve Dilchert, 2005), duygusal taciz (Girgin, 2007), örgütsel vatandaşlık (Göksal, 2007), öğretmen yeterlikleri (Kalafat, 2012), karar verme becerileri (Ercan, 2014), tükenmişlik (Yılmaz, 2014), örgütsel sinizm (Sargın, 2016), okul iklimi (Saygılı, 2016) arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik araştırmalar da bulunmaktadır. Ancak, alanyazında eğitim alanında profesyonellik ile kişilik özellikleri ilişkisini ele alan bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçlarının, öğretmenlerin profesyonel gelişimine katkı sağlayacağı, meslektaşları ve okul yöneticileri ile ilişkilerini düzenleme konusunda farkındalık yaratacağı, sahip oldukları özellikleri okulun amaçları doğrultusunda en etkili biçimde kullanmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin kişilik özellikleri ile mesleki profesyonellikleri arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu genel amaç çerçevesinde araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenlerin mesleki profesyonellikleri ne düzeydedir?
2. Öğretmenlerin, başat kişilik özellikleri nelerdir?
3. Öğretmenlerin mesleki profesyonellikleri cinsiyet, okul türü, okul kademesi, bransa ve kıdeme; kişilik özellikleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
4. Öğretmenlerin kişilik özellikleri, mesleki profesyonelliklerini anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

Yöntem

Araştırma tarama modelinde desenlenmiştir. Çünkü araştırmada, öğretmenlerin kişilik özellikleri ve mesleki profesyonellik düzeyleri var olan durumu ile betimlenmeye çalışılmıştır.

Evren - Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2017-2018 öğretim yılında Muğla il ve ilçe merkezlerinde bulunan, toplam 778 devlet ve özel okullarında görev yapan 12.181 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde oransız küme örnekleme tekniği kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğü .95 güven düzeyinde 372 öğretmen olarak hesaplanmıştır. Ölçeklerin geri dönüşünde eksiklikler ve özensiz doldurmalar olabileceği göz önünde bulundurularak, 471 öğretmenden veri toplanmıştır. Toplanan ölçeklerden 42'si eksik ve özensiz doldurulması nedeniyle analize dâhil edilmemiştir. Ayrıca kullanılacak istatistiklerin varsayımını sağlamak için normallik analizleri yapılmıştır. Bu çerçevede 25 ölçek tek ve çok değişkenli normallik varsayımını karşılamadığı için değerlendirilmeye alınmamıştır. Böylece kullanılabilir durumda olan 404 ölçek analize dâhil edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin %90.3'ü devlet okullarında, %9.7'si özel okullarda; %40.6'i ilkokul (n=164), %34.9'u ortaokul (n= 141), %10.1'i liselerde (n=41) ve %14.4'ü (n=58) meslek liselerinde görev yapmaktadır. Katılımcıların %36.4'ü sınıf öğretmeni (n=147), %49.8'i branş öğretmeni (n=201) ve %13.9'u meslek dersi öğretmeni (n=56). Araştırmaya katılan öğretmenlerin %58.9'u kadın (n=238), %41.1'i erkektir (n=166). Araştırmaya katılan öğretmenlerin hizmet süreleri 1 ile 42 yıl arasında değişmektedir. Hizmet süresi 10 yılın altında olanların oranı %37.6 (n=152), 11-20 arasında olanların oranı %35.9 (n=145), 21 yıl ve üzerinde olanların oranı %26.5'tir (n=107).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Öğretmenlerin Mesleki Profesyonellik Ölçeği ve Kişilik Özellikleri Ölçeği kullanılmıştır. Öğretmenlerin Mesleki Profesyonelliği Ölçeği, Yılmaz ve Altinkurt (2014) tarafından geliştirilmiştir. Likert tipi 24 maddeden oluşan ölçek, kişisel gelişim, kuruma katkı, mesleki duyarlılık ve duygusal emek boyutlarından oluşmaktadır. Söz konusu dört faktörlü yapı, toplam varyansın %52.2'sini açıklamaktadır. Ölçeğin boyutlarındaki maddelerinin faktör yük değerleri .40 ile .84, madde-toplam korelasyonları .35 ile .73 arasında değişmektedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile elde edilen uyum iyiliği indeksleri şöyledir: $\chi^2/sd= 2.66$ GFI=.82, AGFI=.78, RMSEA=.08, RMR=.05, SRMR=.08, CFI=.80, NFI=.72, NNFI=.77, PGFI=.67. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları, kişisel gelişim boyutu için .79, mesleki duyarlılık boyutu için .74, kuruma katkı boyutu için .86, duygusal emek boyutu için .80 ve ölçeğin tümü için .90 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin bu araştırmadaki Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları, kişisel gelişim boyutu için .70, mesleki duyarlılık boyutu için .71, kuruma katkı boyutu için .80, duygusal emek boyutu için .82 ve ölçeğin tümü için .87 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte yer

alan maddeler, 1-kesinlikle katılmıyorum ile 5-kesinlikle katılıyorum” aralığında puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanın yükselmesi yanıtlayan kişinin mesleki profesyonellik düzeyinin yüksekliğine işaret etmektedir.

Goldberg (1992) tarafından geliştirilen Beş Faktör Kişilik Ölçeği, Tatar (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Likert tipi 50 maddeden oluşan ölçek, dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge ve zekâ/hayal gücü boyutlarından oluşmaktadır. Ölçekte yer alan maddeler, 1-hiç uygun değil ile 5-çok uygun” aralığında puanlanmaktadır. Tatar (2017), faktörlerinin asıl uygulamada .65 ile .79 arasında, tekrar test uygulamasında .67 ile .81 arasında iç tutarlılık gösterdiğini belirtmiştir. Ölçekte ters puanlanmış maddeler bulunmaktadır. Ölçekten alınan puanın yüksek ya da düşük olması yanıtlayan kişinin o iki farklı uçtaki kişilik özelliğinden birine sahip olduğu anlamına gelmektedir. Örneğın, dışa dönüklük puanının yüksek olması katılımcıların dışa dönük, düşük olması ise içe dönük kişilik özelliği gösterdiğı anlamına gelmektedir. Ölçeğın bu araştırmadaki Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları, dışa dönüklük boyutu için .70, uyumluluk boyutu için .73, sorumluluk boyutu için .75, duygusal denge boyutu için .77, zeka/hayal gücü boyutu için .64 ve ölçeğın tümü için .88 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada, verilerin analizine geçilmeden önce kullanılan istatistiklerin varsayımları kontrol edilmiştir. Bu amaçla öncelikle tek ve çok yönlü uç değer analizi yapılmıştır. Bu çerçevede z değerlerine ($z \geq 3$) bakılmış ve 19 ölçek analiz dışı bırakılmıştır. Kalan 410 ölçekten 6’sı ise Mahalanobis Uzaklığına bakılarak analiz dışında kalmıştır. Ardından çoklu bağlantı problemi olup olmadığına da Varyans Büyütme Faktörü-VIF (Variance Inflation Factor) incelenerek karar verilmiştir. Yapılan analizler sonucunda VIF değerlerinin hiçbirinin 10’dan büyük olmadığı (en yüksek VIF değeri = 1,64) yani çoklu bağlantı sorunu olmadığı görülmüştür.

Araştırmada öğretmenlerin, kişilik özellikleri ile mesleki profesyonellik görüşlerini belirlemek amacıyla betimsel istatistikler, ikili karşılaştırmalarda t-testi, üç ve daha fazla boyutu olan karşılaştırmalarda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Anlamli çıkan F değerleri için, farkın kaynağını belirlemek üzere çoklu karşılaştırma testlerinden Sidak testi kullanılmıştır. Araştırmada öğretmenlerin kişilik özellikleri ile mesleki profesyonellikleri davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için ise Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Korelasyon katsayısının mutlak değer olarak, .70-1.00 arasında olması yüksek; .69-.30 arasında olması orta; .29’dan küçük olması ise düşük düzeyde ilişki olarak yorumlanmıştır (Büyüköztürk, 2015). Ayrıca öğretmenlerin kişilik özellikleri davranışlarının alt boyutlarının, mesleki profesyonelliği yordamasına ilişkin regresyon analizi yapılmıştır.

Bulgular

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, başat kişilik özellikleri sırasıyla, sorumluluk (AO=4.17, S=.54), uyumluluk (AO=4.03, S=.52), zekâ/hayal gücü (AO=3.79, S=.47), duygusal denge (AO=3.35, S=.64) ve dışa dönüklüktür (AO=3.14, S=.57).

Cinsiyet değişkenine göre öğretmenlerin, dışa dönüklük [$t_{(402)}=.87, p>.05$], duygusal denge [$t_{(402)}=1.92, p>.05$], zekâ/hayal gücü [$t_{(402)}=.61, p>.05$] kişilik özellikleri anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Ancak öğretmenlerin uyumluluk [$t_{(402)}=3.96, p<.05$] ve sorumluluk [$t_{(402)}=2.89, p<.05$] kişilik özellikleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Kadın öğretmenlerin hem uyumluluk (AO=4.12, S=.50) hem de sorumluluk puanları (AO=4.24, S=.54), erkek öğretmenlerin uyumluluk (AO=3.92, S=.54) ve sorumluluk (AO=4.08, S=.52) puanlarından daha yüksektir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin genel mesleki profesyonellik düzeyleri (AO=4.15, S=.40) yüksektir. Öğretmenlerin mesleki profesyonellik düzeyleri sırası ile mesleki duyarlılık (AO=4.56, S=.43), duygusal emek (AO=4.52, S=.47), kuruma katkı (AO=3.92, S=.57) ve kişisel gelişimdir (AO=3.68, S=.62).

Cinsiyet değişkenine göre öğretmenlerin genel mesleki profesyonellik düzeyleri [$t_{(402)}=1.45, p>.05$] ile mesleki profesyonelliğin boyutlarından kişisel gelişim [$t_{(402)}=.062, p>.05$] ve kuruma katkı [$t_{(402)}=.89, p>.05$] düzeyleri anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Ancak öğretmenlerin mesleki duyarlılık düzeyleri [$t_{(402)}=4.26, p<.05$] ve duygusal emek düzeyleri [$t_{(402)}=3.26, p<.05$] cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Kadın öğretmenlerin hem mesleki duyarlılık (AO=4.64, S=.40) hem de duygusal emek puanları (AO=4.59, S=.44), erkek öğretmenlerin mesleki duyarlılık (AO=4.46, S=.44) ve duygusal emek puanlarından (AO=4.43, S=.49) daha yüksektir. Bu bulgu, kadın öğretmenlerin duygusal emek ve mesleki duyarlılık düzeylerinin erkek öğretmenlerin duygusal emek ve mesleki duyarlılık düzeylerinden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Okul türü değişkenine göre öğretmenlerin genel mesleki profesyonellik [$t_{(402)}=1.88, p>.05$] ile mesleki profesyonelliğin boyutlarından kişisel gelişim [$t_{(402)}=1.35, p>.05$], kuruma katkı [$t_{(402)}=1.69, p>.05$], mesleki duyarlılık [$t_{(402)}=1.75, p>.05$] ve duygusal emek [$t_{(402)}=.86, p>.05$] düzeyleri devlet okulu ve özel okul öğretmenleri arasında anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır.

Okul kademesi değişkenine göre öğretmenlerin genel mesleki profesyonellik [$F_{(3-400)}=5.65; p<.05$] ile mesleki profesyonelliğin kuruma katkı [$F_{(3-400)}=12.12; p<.05$] ve duygusal emek [$F_{(3-400)}=5.09; p<.05$] düzeyleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ancak mesleki duyarlılık [$F_{(3-400)}=2.57; p>.05$] ve kişisel gelişimleri [$F_{(3-400)}=.19; p>.05$] farklılaşmamaktadır. Genel mesleki profesyonellik düzeyleri arasındaki farklılık, ilkökul öğretmenleri (AO=4.25, S=.36) ile ortaokul (AO=4.09, S=.41) ve lise öğretmenleri (AO=4.04, S=.38) arasındadır. İlkokul öğretmenlerinin genel mesleki profesyonellik düzeyleri, ortaokul ve lise öğretmenlerinden daha yüksektir. Mesleki profesyonelliğin kuruma katkı boyutunda farklılık ilkökul öğretmenleri (AO=4.08, S=.51) ile ortaokul (AO=3.75, S=.59) ve lise öğretmenleri (AO=3.70, S=.57) arasında; yine ortaokul öğretmenleri (AO=3.75, S=.59) ile meslek lisesi öğretmenleri (AO=4.02, S=0.54) arasındadır. Duygusal emek boyutunda ise fark, ilkökul öğretmenleri (AO=4.63, S=.43) ile ortaokul (AO=4.47, S=.46) ve meslek lisesi (AO=4.42, S=.53) öğretmenleri arasındadır. Mesleki profesyonelliğin kuruma katkı boyutunda ilkökul öğretmenlerinin kuruma katkı puanı ortaokul ve lise öğretmenlerinden daha yüksek, ortaokul öğretmenlerinin de meslek lisesi öğretmenlerinden daha yüksektir. Mesleki profesyonelliğin duygusal emek boyutunda ise ilkökul öğretmenlerinin puanları ortaokul ve meslek lisesi öğretmenlerinden daha yüksektir.

Kıdem değişkenine göre ise öğretmenlerin mesleki profesyonellik düzeyleri genel mesleki profesyonellik, kuruma katkı ve duygusal emek boyutlarında anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Farklılık genel mesleki profesyonellikte [$F_{(2-401)}=6.08; p<.05$], 21 yıl ve üzerinde (AO=4.27, S=.32) kıdeme sahip öğretmenler ile 10 yıl ve altında (AO=4.11, S=.42) ve 11-20 yıl arası kıdemi olan öğretmenler (AO=4.11, S=.41) arasındadır. Kuruma katkı boyutundaki farklılık [$F_{(2-401)}=11.24; p<.05$], 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip olan (AO=4.13, S=.50) öğretmenler ile 10 yıl ve altında (AO=3.80, S=.59) ve 11-20 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler (AO=3.88, S=.56) arasındadır. Duygusal emek boyutundaki farklılık [$F_{(2-401)}=6.72; p<.05$], 21 yıl ve üzerinde (AO=4.66, S=.38) kıdeme sahip öğretmenler ile 10 yıl ve altında (AO=4.47, S=.48) ve 11-20 yıl arası kıdeme sahip olan öğretmenler arasındadır. 21 yıl ve üzeri olan öğretmenlerin genel mesleki profesyonellikleri, kuruma katkıları ve duygusal emekleri 20 yıl ve altında kıdeme sahip öğretmenlerden daha yüksektir.

Öğretmenlerin kişilik özelliklerinin mesleki profesyonellik düzeylerini ne düzeyde yordadığını belirlemek amacı ile yapılan regresyon analizi sonuçları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır. Tablo 1’de öğretmenlerin kişilik özelliklerinin, mesleki profesyonelliğin kişisel gelişim düzeylerini yordayıp yordadığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Kişisel Gelişim Düzeyinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	1.70	.28	-	6.04	.00	-	-
1. Dışa dönüklük	.09	.06	.08	1.47	.14	.21	.07
2. Uyumluluk	-.17	.07	-.14	2.43	.02	.14	-.12
3. Sorumluluk	.25	.07	.21	3.65	.00	.30	.18
4. Duygusal denge	-.01	.05	-.01	.16	.88	.13	-.01
5. Zekâ/hayal gücü	.36	.07	.27	4.80	.00	.35	.23
R=.39	R ² =.16			F ₍₅₋₃₉₈₎ =14,942	p=.00		

Tablo 1’e göre, kişisel gelişim ile kişilik özelliklerinin sorumluluk (r=.30) ve zekâ/hayal gücü (r=.35) boyutları arasında pozitif ve orta düzeyde ilişki, dışa dönüklük (r=.21), uyumluluk (r=.14) ve duygusal denge (r=.13) arasında ise pozitif ve düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise zekâ/hayal gücü ile kişisel gelişim (r=.23) arasında pozitif ve orta düzeye yakın bir ilişki; sorumluluk değişkeni (r=.18) ile pozitif ve düşük düzeyde, uyumluluk değişkeni ile negatif ve düşük düzeyde bir ilişki belirlenmiştir. Kişilik özelliklerinin boyutları tümü birlikte, öğretmenlerin kişisel gelişim düzeyleri ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir (R=.40, p<.01). Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin öğretmenlerin kişisel gelişim düzeyleri üzerindeki görece önem sırası; zekâ/hayal gücü, sorumluluk, uyumluluk, dışa dönüklük ve duygusal dengedir. Regresyon

katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde zekâ/hayal g¼c¼, sorumluluk ve uyumluluk kişilik ¼zellikleri ¼ğretmenlerin kişisel gelişiminin ¼nemli yordayıcısıdır. Kişilik ¼zelliklerinin boyutları t¼m¼ birlikte, ¼ğretmenlerin kişisel gelişim d¼zeylerinin %16'sını a¼ıklamaktadır. Elde edilen bulgulara g¼re kişisel gelişimin regresyon eşitliği şoyledir:

$$\text{Kişisel Gelişim} = 1.70 + .09 \text{ Dışa d¼n¼kl¼k} - .17 \text{ Uyumluluk} + .25 \text{ Sorumluluk} - .01 \text{ Duygusal denge} + .36 \text{ Zekâ/hayal g¼c¼}$$

Regresyon eşitliğinde de g¼r¼ld¼đ¼ gibi ¼ğretmenlerin zekâ/hayal g¼c¼, sorumluluk ve uyumluluk kişilik ¼zelliđi arttıka kişisel gelişim davranışları da ¼nemli d¼zeyde artmaktadır. Ancak dışa d¼n¼kl¼k ve duygusal denge kişilik ¼zelliklerinin ¼ğretmenlerin kişisel gelişim ¼zerinde kayda değer bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 2'de ¼ğretmenlerin kişilik ¼zelliklerinin, mesleki duyarlık d¼zeylerini yordayıp yordamadığının belirlenmesi amacı ile yapılan ¼oklu regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Mesleki Duyarlık D¼zeyinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	2.71	.19	-	14.50	.00	-	-
1. Dışa d¼n¼kl¼k	-.02	.04	-.02	-.44	.66	.20	-.02
2. Uyumluluk	.11	.05	.14	2.51	.01	.35	.13
3. Sorumluluk	.12	.05	.15	2.62	.01	.36	.13
4. Duygusal denge	.04	.03	.01	1.28	.20	.18	.06
5. Zekâ/hayal g¼c¼	.22	.05	.24	4.33	.00	.40	.21
R=.46	R ² =.21			F ₍₅₋₃₉₈₎ =20.689	p=.00		

Tablo 2'ye g¼re, mesleki duyarlık ile kişilik ¼zelliklerinin sorumluluk (r=0.36), zekâ/hayal g¼c¼ (r=.40), uyumluluk (r=.35), dışa d¼n¼kl¼k (r=.20) boyutları arasında pozitif ve orta d¼zeyde ilişki; duygusal denge (r=0.18) arasında ise pozitif ancak d¼ř¼k d¼zeyde ilişki bulunmuştur. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise zekâ/hayal g¼c¼ ile mesleki duyarlık (r=.21), sorumluluk (r=.13) ve uyumluluk (r=.13) değişkeni ile pozitif ve d¼ř¼k d¼zeyde ilişkiler bulunmuş; ancak dışa d¼n¼kl¼k ve duygusal denge (r=.06) değişkenleri ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişilik ¼zelliklerinin boyutları t¼m¼ birlikte, ¼ğretmenlerin mesleki duyarlık d¼zeyleri ile orta d¼zeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir (R=.46, p<.01). Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) g¼re yordayıcı değişkenlerin ¼ğretmenlerin mesleki duyarlık d¼zeyleri ¼zerindeki g¼rel¼ ¼nem sırası; zekâ/hayal g¼c¼, sorumluluk, uyumluluk, duygusal denge ve dışa d¼n¼kl¼kt¼r. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde zekâ/hayal g¼c¼, sorumluluk ve uyumluluk ¼ğretmenlerin mesleki duyarlılığın ¼nemli yordayıcısıdır. Kişilik ¼zelliklerinin boyutları t¼m¼ birlikte, ¼ğretmenlerin mesleki duyarlık d¼zeylerinin %21'ini a¼ıklamaktadır. Elde edilen bulgulara g¼re mesleki duyarlılığın regresyon eşitliği şoyledir:

$$\text{Mesleki duyarlılık} = 2.71 - .02 \text{ Dışa d¼n¼kl¼k} + .11 \text{ Uyumluluk} + .12 \text{ Sorumluluk} + .04 \text{ Duygusal denge} + .22 \text{ Zekâ/hayal g¼c¼}$$

Regresyon eşitliğinde de g¼r¼ld¼đ¼ gibi ¼ğretmenlerin zekâ/hayal g¼c¼, sorumluluk ve uyumluluk kişilik ¼zelliđi arttıka mesleki duyarlılık davranışları da ¼nemli d¼zeyde artmaktadır. Ancak dışa d¼n¼kl¼k ve duygusal denge kişilik ¼zelliklerinin ¼ğretmenlerin mesleki duyarlılık davranışları ¼zerinde kayda değer bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 3'de ¼ğretmenlerin kişilik ¼zelliklerinin, kuruma katkı d¼zeylerini yordayıp yordamadığının belirlenmesi amacı ile yapılan ¼oklu regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3.b Kuruma Katkı Düzeyinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	1.56	.25	-	6.18	.00	-	-
Dışa dönüklük	.12	.06	.125	2.25	.03	.29	.11
Uyumluluk	.05	.06	.05	.87	.39	.29	.04
Sorumluluk	.19	.06	.18	3.10	.00	.35	.15
Duygusal denge	.03	.05	.04	.74	.46	.20	.04
Zekâ/hayal gücü	.23	.07	.12	3.34	.00	.37	.17
R=.44	R ² =.19			F ₍₅₋₃₉₈₎ =18.825	p=.00		

Tablo 3'e göre, kuruma katkı ile kişilik özelliklerinin sorumluluk (r=.35), zekâ/hayal gücü (r=.37), uyumluluk (r=.29), dışa dönüklük (r=.29) boyutları arasında pozitif ve orta düzeyde ilişki; duygusal denge (r=.20) boyutu arasında ise pozitif ancak düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise zekâ/hayal gücü (r=.17), sorumluluk (r=.15), dışa dönüklük (r=.11) ile kuruma katkı arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki; ancak uyumluluk (r=.04), duygusal denge (r=.04) değişkenleri ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişilik özelliklerinin boyutları tümü birlikte, öğretmenlerin kuruma katkı düzeyleri ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir (R=.44, p<.01). Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin öğretmenlerin kuruma katkı düzeyleri üzerindeki görece önem sırası; zekâ/hayal gücü, sorumluluk, dışa dönüklük, uyumluluk ve duygusal dengedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde; zekâ/hayal gücü, sorumluluk ve dışa dönüklük kişilik özellikleri öğretmenlerin kuruma katkısının önemli yordayıcısıdır. Kişilik özelliklerinin boyutları tümü birlikte, öğretmenlerin kuruma katkı düzeylerinin % 19'unu açıklamaktadır. Elde edilen bulgulara göre kuruma katkının regresyon eşitliği şöyledir:

$$\text{Kuruma katkı} = 1.56 + .12 \text{ Dışa dönüklük} + .05 \text{ Uyumluluk} + .19 \text{ Sorumluluk} + .03 \text{ Duygusal denge} + .23 \text{ Zekâ/hayal gücü}$$

Regresyon eşitliğinde de görüldüğü gibi öğretmenlerin zeka/hayal gücü, sorumluluk ve dışa dönüklük kişilik özelliği arttıkça kuruma katkı davranışları da önemli düzeyde artmaktadır. Ancak uyumluluk ve duygusal denge kişilik özelliklerinin öğretmenlerin kuruma katkı davranışları üzerinde kayda değer bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 4'te öğretmenlerin kişilik özelliklerinin, duygusal emek düzeylerini yordayıp yordamadığının belirlenmesi amacı ile yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Duygusal Emek Düzeyinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	2.41	.20	-	11.90	.00	-	-
1. Dışa dönüklük	-.05	.04	-.06	-1.13	.26	.17	-.06
2. Uyumluluk	.18	.05	.20	3.61	.00	.40	.16
3. Sorumluluk	.20	.05	.23	4.09	.00	.42	.18
4. Duygusal denge	.02	.04	.03	0.60	.55	.15	.03
5. Zekâ/hayal gücü	.17	.05	.18	3.20	.00	.37	.14
R=.49	R ² =.24			F ₍₅₋₃₉₈₎ =24.555	p=.00		

Tablo 4'e göre, duygusal emek ile kişilik özelliklerinin sorumluluk (r=.42), zekâ/hayal gücü (r=.37), uyumluluk (r=.40) boyutları arasında pozitif ve orta düzeyde ilişki; dışa dönüklük (r=.17), duygusal denge (r=.15) boyutları arasında ise pozitif ancak düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise zeka/hayal gücü (r=.14), sorumluluk (r=.18), uyumluluk (r=.16) ile duygusal emek arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki; ancak dışa dönüklük (r=-.06), duygusal denge (r=.03) değişkenleri ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişilik özelliklerinin boyutları tümü birlikte, öğretmenlerin duygusal emek düzeyleri ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir (R=.49, p<.01). Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin öğretmenlerin duygusal emek düzeyleri üzerindeki görece önem sırası; sorumluluk, uyumluluk, zekâ/hayal gücü, duygusal denge ve dışa dönüklüktür. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde sorumluluk,

uyumluluk, zekâ/hayal gücü öğretmenlerin duygusal emeklerinin önemli yordayıcısıdır. Kişilik özelliklerinin boyutları tümü birlikte, öğretmenlerin duygusal emek düzeylerinin % 24'ünü açıklamaktadır. Elde edilen bulgulara göre duygusal emeğin regresyon eşitliği şöyledir:

$$\text{Duygusal emek} = 2.41 - .05 \text{ Dışa dönüklük} + .18 \text{ Uyumluluk} + .20 \text{ Sorumluluk} + .02 \text{ Duygusal denge} + .17 \text{ Zekâ/hayal gücü}$$

Regresyon eşitliğinde de görüldüğü gibi öğretmenlerin sorumluluk, uyumluluk ve zekâ/hayal gücü kişilik özelliği arttıkça duygusal emek davranışları da önemli düzeyde artmaktadır. Ancak dışa dönüklük ve duygusal denge kişilik özelliklerinin öğretmenlerin duygusal emek davranışları üzerinde kayda değer bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 5'de öğretmenlerin kişilik özelliklerinin, genel mesleki profesyonellik düzeylerini yordayıp yordamadığının belirlenmesi amacı ile yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Genel Mesleki Profesyonellik Düzeyinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	2.04	.20	-	12.48	.00	-	-
1. Dışa dönüklük	.04	.04	.06	1.24	.21	.30	.06
2. Uyumluluk	.05	.04	.07	1.29	.19	.38	.07
3. Sorumluluk	.19	.04	.26	4.80	.00	.47	.23
4. Duygusal denge	.02	.03	.04	0.82	.41	.22	.04
5. Zekâ/hayal gücü	.24	.04	.28	5.45	.00	.48	.26
R=.55	R ² =.31			F ₍₅₋₃₉₈₎ =36.018	p= .00		

Tablo 5'e göre, öğretmenlerin genel mesleki profesyonellikleri ile dışa dönüklük (r=.30), uyumluluk (r=.38), sorumluluk (r=.47), zekâ/hayal gücü (r=.48) arasında pozitif ve orta düzeyde; duygusal denge (r=.22) arasında pozitif ve düşük düzeyde ilişki bulunmaktadır. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise, öğretmenlerin mesleki profesyonelliği ile sorumluluk (r=.23) ve zekâ/hayal gücü (r=.26) arasında pozitif ve düşük düzeyde ilişkiler bulunmuştur. Kişilik özelliklerinin boyutları tümü birlikte, öğretmenlerin genel mesleki profesyonellik düzeyleri ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir (R=.55, p<.00). Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin öğretmenlerin genel mesleki profesyonellik düzeyleri üzerindeki görece önem sırası; sorumluluk, zekâ/hayal gücü, uyumluluk, dışa dönüklük ve duygusal dengeliliktir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde sorumluluk ve zekâ/hayal gücü öğretmenlerin genel mesleki profesyonelliklerinin önemli yordayıcısıdır. Kişilik özelliklerinin boyutları tümü birlikte, öğretmenlerin duygusal emek düzeylerinin %31'ini açıklamaktadır. Elde edilen bulgulara göre genel mesleki profesyonelliğin regresyon eşitliği şöyledir:

$$\text{Genel Mesleki Profesyonellik} = 2.04 + .04 \text{ Dışa dönüklük} + .05 \text{ Uyumluluk} + .19 \text{ Sorumluluk} + .02 \text{ Duygusal denge} + .24 \text{ zekâ/hayal gücü}$$

Regresyon eşitliğinde de görüldüğü gibi öğretmenlerin sorumluluk ve zekâ/hayal gücü kişilik özelliği arttıkça genel mesleki profesyonellik davranışları da önemli düzeyde artmaktadır. Ancak dışa dönüklük, uyumluluk ve duygusal denge kişilik özelliklerinin öğretmenlerin genel mesleki profesyonellik davranışları üzerinde kayda değer bir etkisi bulunmamaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada öğretmenlerin kişilik özellikleri ile mesleki profesyonellik düzeyleri arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Öğretmenlerin mesleki profesyonellik düzeyleri yüksektir. Öğretmenler kendilerini mesleki duyarlılık boyutunda, diğer boyutlara göre daha profesyonel görmektedir. Bu boyutu sırası ile duygusal emek, kuruma katkı ve kişisel gelişim boyutları izlemektedir. Altınkurt ve Ekinci (2016), Cansoy ve Parlar (2017), Çelik (2015) ve Kılınç'ın (2014) öğretmenlerin mesleki profesyonelliği üzerine yaptığı araştırmada da öğretmenlerin mesleki profesyonelliği yüksek bulunmuş ve mesleki profesyonelliğin boyutlarına katılım düzeyleri de bu araştırma ile örtüşmektedir. Yorulmaz, Altınkurt ve Yılmaz'ın (2015) öğretmenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarda da, öğretmenlerin mesleki profesyonelliği yüksek bulunmuş ve mesleki profesyonelliğin boyutlarına katılım düzeyleri de bu araştırmaya yakındır. Ancak

Altınkurt ve Yılmaz'ın (2014) yaptığı araştırmada öğretmen profesyonelliği orta düzeyde bulunmuş; Bayhan (2011) ve Cerit'in (2012) yaptığı araştırmada ise öğretmenlerin mesleki profesyonellik düzeyleri düşük bulunmuştur. Mesleki duyarlılığın önemli davranışlarından birisi işini en iyi şekilde yapma gayretinde olmak, diğeri de mesleği ile ilgili meslektaşlarından geri bildirim almak olduğu söylenebilir. Katılımcılar öğretmenlik mesleğini en iyi biçimde yapmaya çalıştıklarını düşünmektedir. Yine katılımcılar meslekleri ile ilgili konularda geri bildirim almak istediklerini belirtmiştir. Bu sonuç, öğretmenlerin iletişim ve iş birliği içinde öğrenen bir okul kültürü oluşturması açısından önemlidir.

Mesleki profesyonelliğinin ikinci sırada yüksek olduğu duygusal emek boyutunda, öğretmenler mevcut duygu durumlarını, eğitim öğretim sürecine yansıtılmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla öğretmenlerin, sınıf ortamında duygularını düzenleyebildikleri söylenebilir. Bu durum Bayhan'ın (2011) öğretmenlerin profesyonellik algılarının daha çok sınıf ve öğrenci alanlarında yüksek olduğunu saptamasında da öğretmenlerin sınıf ortamında gerçek duygularını gizleyerek mesleki profesyonellik düzeylerini yüksek tuttukları söylenebilir. Öğretmenlerin örgütsel amaçlara ve çalışma ortamına uygun davranışlar sergiledikleri söylenebilir. Bunun yanında öğretmenlerin profesyonellik davranışları, gerek sınıf içi gerek sınıf dışı öğretimi geliştirme çalışmalarını geliştirmeyi içermektedir (Carlgren, 1999). Öğretmenlik mesleğinin profesyonel olarak ortaya konulmasının temelinde öğrencilerin öğrenme niteliğine önem vermek gelmektedir (Phelps, 2003). Dolayısıyla da öğretmenlerin profesyonel davranışlarının öğrenci başarısına olumlu yansıtacağı söylenebilir (Hoque, Alam ve Abdullah, 2011; McDonald, Son, Hindman ve Morrison, 2005).

Öğretmenlerin, üçüncü sırada kuruma katkı boyutuna "katılıyorum" ölçütünde yanıtlamaları, kurumlarına katkılarının çok yüksek düzeyde olmadığı sonucunu göstermektedir. Katılımcılar kuruma katkı ile ilgili olarak, en çok bilgi ve iletişim teknolojilerini dersi geliştirmek için kullandıklarını, en az ise okuldaki sorunlar ile ilgili bilimsel araştırmalar yaptıklarını belirtmiştir. Bu sonuç, öğretmenlerin kişisel gelişim boyutunda en az katıldıkları maddenin, öğretmenlik alanı ile ilgili bilimsel toplantıları (kongre, sempozyum gibi) takip ettiklerini belirtmeleri ile birbirlerini desteklemektedir. Bu durum, Altınkurt ve Yılmaz'ın (2014) araştırması ile örtüşmektedir. Ayrıca Yazıcı'nın (2020) okul müdürleri ile yaptığı araştırmada da benzer sonuç elde edilmiştir. Halbuki okul müdürleri öğretmenlerin bilimsel toplantılara (kongre, sempozyum gibi) katılmasını teşvik etmelidir. Çünkü öğretmen profesyonelliğini etkileyen aktörler arasında birisi de okul yönetimidir (Bayhan, 2011). Öğretmenler kendilerini geliştirmeye yönelik eğitim faaliyetlerine katılmaya isteksiz görünmektedir. Bunun nedenleri arasında Milli Eğitim Müdürlüğü'nün bilimsel toplantı, sempozyum, kongrelere katılım ile ilgili üniversitelerle yeterli iş birliği yapmamasının etkili olduğu; ayrıca öğretmenin aldığı eğitimler sonucunda somut bir kazanç sağlamadığı, çünkü bu etkinliklere katılımlarda öğretmenlere bir ödül verilmediği (Etkinliğe hizmet puanının verilmesi gibi) için bu etkinliklerin değerli bulunmadığı söylenebilir. Yine Fen Lisesi ve Anadolu Lisesi gibi proje okullarında çalışmak isteyen öğretmenlerin seçiminde kendini geliştirme koşulunun aranmaması; ayrıca bu etkinliklerin okul zamanı dışında planlaması ve öğretmenlerin de okul çıkışlarında katılmak istememeleri sayılabilir. Öğretmenler kişisel gelişimini sağladıkça okulda ve toplumda etkili olacaktır. Öğretmenlik sürekli gelişme halinde olunması gereken bir meslektir (Yılmaz ve Altınkurt, 2014).

Öğretmenlerin profesyonelliği konusunda yapılan araştırmaların çoğunda öğretmenlerin profesyonellik düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Altınkurt ve Ekinci, 2016; Cansoy ve Parlar, 2017; Çelik, 2015; Kılınç, 2014). Bunun sonuçlarının, okulların işleyişi ve eğitimin niteliğine olumlu yansımalarının olması gerekmektedir. Ancak olumlu yansımaların uygulamada yeterince görülmemesi, öğretmenlerin profesyonel özelliklere sahip oldukları halde bu özellikleri işe koşmalarını engelleyici yapısal sorunlar olduğunu düşündürmektedir. Çünkü öğretmenlerin profesyonellik düzeyleriyle sergiledikleri profesyonellik davranışları uyuşmamaktadır. Bu yapısal sorunlar, Türk eğitim sisteminin aşırı merkezîyetçi yapısı, eğitime erişimdeki eşitsizlikler, kalabalık sınıflar, ezberci eğitim, donanım ve fiziki alt yapı eksikliklerinden kaynaklanabilir (Yılmaz ve Altınkurt, 2011).

Öğretmenlerin mesleki profesyonellikleri, okul türü değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamakta; cinsiyet, görev yapılan okul kademesi ve kıdem değişkenlerine göre ise farklılaşmaktadır. Cinsiyet değişkenine göre genel mesleki profesyonellik, kuruma katkı, kişisel gelişim puanlarında farklılık olmasa da, mesleki duyarlılık ve duygusal emek boyutlarında cinsiyete göre farklılık bulunmaktadır. Kadın öğretmenlerin hem mesleki duyarlılıkları hem de duygusal emekleri erkek öğretmenlerden daha yüksektir. Çelik ve Yılmaz (2015) ile Altınkurt ve Ekinci'nin (2016), öğretmenlerin mesleki profesyonelliği üzerine yaptığı araştırmalarda da kadın öğretmenlerin mesleki duyarlılığı ile duygusal emeklerinin erkek öğretmenlere göre yüksek düzeylerde bulunması bu araştırma sonucu ile örtüşmektedir.

Görev yapılan okul kademesi değişkenine göre sınıf öğretmenlerinin genel mesleki profesyonelliği, ortaokul ve lise öğretmenlerinden daha yüksektir. Benzer şekilde sınıf öğretmenlerinin kuruma katkı düzeyi, ortaokul ve lise öğretmenlerinden daha yüksektir. Ayrıca ortaokul öğretmenlerinin de kuruma katkı düzeyi meslek lisesi öğretmenlerinden daha yüksektir. Mesleki profesyonelliğin duygusal emek boyutunda ise sınıf öğretmenleri, ortaokul ve meslek lisesi öğretmenlerinden daha yüksek düzeyde duygusal emek davranışları göstermektedir. Pearson ve Moomaw'ın (2005) çalışmalarında lise öğretmenleri kendilerini daha fazla profesyonel olarak görmektedirler. Altınkurt ve Yılmaz'ın (2014) çalışmalarında da öğretmenlerin profesyonellik düzeyleri kişisel gelişim, kuruma katkı ve duygusal emek boyutlarında okul türüne göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Kişisel gelişim boyutunda en yüksek ortalamaya lise öğretmenleri, kuruma katkı boyutunda en yüksek ortalamaya ilkökul öğretmenleri ve duygusal emek boyutunda ise en yüksek ortalamaya okulöncesi öğretmenleri sahiptir. İlkokul öğretmenlerinin kuruma katkı düzeylerinin yüksek olmasında zümre ve takım oyunu çalışmalarına, okul gelişim yönetim ekiplerine, sosyal, kültürel ve mesleki çalışmalara daha etkin katılmalarının etkisi olabilir. İlkokul öğretmenleri küçük yaş çocukları ile çalışmalarından dolayı velilerle iç içe bulunmaktadır. Bu durum, okula velilerin katkısını artırabilir. Ortaokulların meslek liselerine göre kuruma katkı düzeylerinin yüksek olmasına neden olarak, ortaokul öğretmenlerinin meslek lisesi öğretmenlerine göre iletişim ortamının daha yoğun olduğu okullarda çalışmaları, meslek lisesi öğretmenlerinin kültür dersi öğretmenleri ile iletişimlerinin düşük olmaları, kültür dersi öğretmenlerinin meslek dersi öğretmenleri ile ortak zümre çalışmaları içerisinde bulunamamaları söylenebilir. Duygusal emek boyunda ise ilkökul öğretmenlerinin mesleki profesyonellik düzeylerinin ortaokul ve meslek lisesi öğretmenlerine göre daha yüksek olmasının nedeni; meslektaşları ile daha çok iletişim içerisinde olmaları; öğrenci velilerine, çocuklarının gelişimi konusunda düzenli geri bildirimde bulunmalarından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Kıdem değişkenine göre tüm boyutlarda en düşük mesleki profesyonelliğe 10 yıl ve altında kıdemi olan öğretmenler; en yüksek mesleki profesyonelliğe ise 21 yıl ve üzerinde kıdemi olan öğretmenler sahiptir. 10 yıl ve az kıdeme sahip öğretmenlerin, kuruma katkı ve duygusal emek düzeyleri diğer kıdem gruplarındaki öğretmenlerden; genel mesleki profesyonellik düzeyleri 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerden daha düşüktür. Altınkurt ve Ekinci'nin (2016), öğretmenlerin mesleki profesyonelliği üzerine yaptığı araştırmada mesleki profesyonellik düzeyleri en düşük olan 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenler olmuştur. Altınkurt ve Yılmaz'ın (2014) yaptığı araştırmada katılımcıların, kuruma katkı, duygusal emek, kişisel gelişim, mesleki duyarlılık, genel mesleki profesyonellik ile ilgili görüşleri kıdeme göre değişmemektedir. Bu araştırmada sınıf öğretmenlerinin mesleki profesyonelliği, ortaokul, lise ve meslek lisesi öğretmenlerinden daha yüksek bulunmuştur. Bayhan'ın (2011) lise öğretmenleri, Çelik'in (2015) ilkökul, ortaokul öğretmenleri üzerinde yaptığı araştırmalarda, öğretmenlerin mesleki profesyonellikleri cinsiyet, yaş, medeni durum, görev yapılan okul türü ve kıdem değişkenine göre farklılaşmamakta, Çelik'in (2015) yaptığı araştırmada sadece branş değişkenine göre farklılaşmaktadır. Bu araştırmada da benzer şekilde, sınıf öğretmenlerinin mesleki profesyonelliği branş öğretmenlerinden daha yüksek bulunmuştur.

Öğretmenler sırası ile sorumluluk, uyumluluk, zekâ/hayal gücü, duygusal denge ve dışa dönüklük kişilik özelliklerini sergilemektedir. Tüm boyutlarda ortalamanın üzerinde kişilik özellikleri sergilemişlerdir. Yani öğretmenler önemli ölçüde olumlu kişilik özelliklerine sahip bireylerden oluşmaktadır. Bu bulgu ile hemen hemen benzer olan, Göksal'ın (2017) sınıf öğretmenleri üzerinde yaptığı araştırmada uyumluluk kişilik özelliğinin ön plana çıktığı, Aşkar'ın (2017) ilköğretim kurumları müdürlerinin kişilik özellikleri araştırmasında yine ilk sırada uyumluluk kişilik özelliği, en az sergiledikleri kişilik özelliği ise duygusal dengesizliktir. Kalafat (2012) tarafından ortaöğretim öğretmenleri üzerinde yapılan araştırmada, öğretmenler kişilik boyutlarında kendilerini duygusal dengesizlik dışında ortalamanın üzerinde algılamışlardır. Kalaycı (2016) yaptığı araştırmada öğretmen adaylarının en çok dışa dönüklük, sonra sorumluluk ve zekâ/hayal gücü özelliklerine sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Öğretmenlerin dışa dönüklük, duygusal denge ve zekâ/hayal gücü kişilik özellikleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Ancak öğretmenlerin uyumluluk ve sorumluluk kişilik özellikleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Kadın öğretmenlerin hem uyumluluk hem de sorumluluk kişilik özellikleri erkek öğretmenlerin uyumluluk ve sorumluluk kişilik özelliklerinden daha yüksektir. Bu bulgu alanyazındaki diğer araştırmalarla örtüşmektedir (Demirci, 2003). Ancak Birimoğlu'nun (2015) araştırmasında, uyumluluk, sorumluluk, zekâ/hayal gücü puanları erkeklerde daha yüksek iken duygusal dengesizlik puanları kadınlarda daha yüksek belirlenmiştir. Göksal'ın (2017) ve Kardaş'ın (2018) yaptığı araştırmada sınıf öğretmenlerinin beş faktör kişilik özelliklerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir

farklılık göstermediği belirlenmiştir. Kişilik özelliklerinin yalnızca cinsiyet tarafından açıklanması doğru olmayabilir. Ancak öğretmenlerin uyumluluk ve sorumluluk kişilik özelliklerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermesinin temel nedenlerinden birinin, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları olduğu söylenebilir. Ataerkil toplumdaki cinsiyet kalıp yargıları, kadınların ve erkeklerin davranış biçimlerine dair kabul edilmiş fikirler olarak tanımlanabilir. Kadınla erkeğe biçilen farklı roller, küçük yaşlardan itibaren bireylerin hayatlarını şekillendirebilmektedir (TÜSİAD, 2018). Kadınların uyumluluk özelliklerinin erkeklerden anlamlı düzeyde yüksek olması, ataerkil toplumlarda, kadınların görece az söz hakkı olmasının doğal karşılanmasından kaynaklanabilir. Örneğin bu tür toplumlarda, kadınlara küçük yaşlardan itibaren öğretilen, “kadınlar her zaman uyumlu olmalıdır” ya da “kadınlar fazla ses çıkarmamalıdır” gibi kalıpsal yargılar, kadınların daha uyumlu bir kişilik özelliği sergilemelerinin nedeni olabilir.

Araştırmanın son amacı, öğretmenlerin kişilik özelliklerinin mesleki profesyonellik düzeylerini yordayıp yordamadığının belirlenmesidir. Bunun için regresyon analizinden yararlanılmıştır. Katılımcıların genel mesleki profesyonellikleri ile dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, zekâ/hayal gücü arasında pozitif ve orta; duygusal denge arasında pozitif ve düşük düzeyde ilişkiler bulunmaktadır. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise öğretmenlerin mesleki profesyonelliği ile sorumluluk ve zekâ/hayal gücü arasında pozitif ve düşük düzeyde ilişkiler bulunmuştur. Kişilik özelliklerinin boyutları tümü birlikte, öğretmenlerin genel mesleki profesyonellik düzeyleri ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir. Buna göre katılımcıların kişilik özellikleri olumlu yönde değiştikçe mesleki profesyonellik düzeyleri de yükselmektedir. Öğretmenlerin özellikle sorumluluk, zekâ/hayal gücü ve uyumluluklarının artması mesleki profesyonelliklerini artırıcı bir etkiye sahiptir. Çalışanların olumlu kişilik özelliklerine sahip olmasının, yaptığı işi profesyonelce yapmasını sağladığı söylenebilir. Koca'nın (2016) okul yöneticilerinin kişilik özellikleri ile mesleki doyum düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, kişilik özelliklerinin tüm boyutlarıyla mesleki doyum arasında anlamlı bir ilişki çıkmıştır. Olumlu kişilik özelliklerine (dışa dönüklük, zekâ/hayal gücü, uyumluluk, öz disiplin) sahip yöneticilerin mesleki doyumunu yüksek iken olumsuz kişilik özelliğine (nörotiklik) sahip yöneticilerin mesleki doyumunu düşüktür. Ercan'ın (2014), okul yöneticilerinin kişilik özellikleri ile karar verme becerileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmasına göre, ilkökul ve ortaokul yöneticilerinin kişilik özellikleri ile karar verme becerileri arasında olumlu yönde orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır.

Öğretmenlerin kişilik özelliklerinin mesleki profesyonellik düzeylerini yordayıp yordamadığının belirlenmesine ilişkin yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre sadece sorumluluk ve zekâ/hayal gücü kişilik özelliğinin öğretmenlerin mesleki profesyonelliklerinin önemli bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin zekâ/hayal gücü özellikleri eğitim örgütleri açısından önemlidir. Değişime ve gelişmeye istekli olan öğretmenler okulların değişiminde ve gelişiminde önemli rol oynamaktadır (Yılmaz, 2015, s. 788). Bu nedenle okullarda değişime yönelik alınacak kararlarda öğretmenleri karar alma sürecine katmak oldukça önemlidir. Ayrıca öğretmenlere yönelik, zekâ/hayal gücü ve sorumluluk kişilik özelliklerini geliştirici görüş ve politikalar geliştirilmelidir. Öğretmenlerin kişilik özellikleri mesleki profesyonellikleri üzerinde anlamlı düzeyde etkilidir. Kişilik özelliklerinin boyutları tümü birlikte, öğretmenlerin mesleki profesyonelliklerinin %31'ini, açıklamaktadır. Öğretmenlerin kişilik özellikleri olumlu yönde geliştikçe mesleki profesyonellikleri de artmaktadır. Alanyazında öğretmenlerin kişilik özellikleri ile mesleki profesyonellikleri arasındaki ilişkiyi belirleyen bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Ancak mesleki profesyonelliğe benzer bileşenlerden oluşan; öğretmenlerin kişilik özelliklerinin öğretmen yeterliklerine etkisi ve öğretmenlerin kişilik özelliklerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutuma etkisi konularında yapılmış çalışmalar bulunmaktadır (Şenel, Demir, Sertelin, Kılıçaslan ve Köksal, 2004; Kalafat, 2012). Benzer bileşenlerle de olsa bu araştırmanın sonuçlarıyla örtüşen bulgular yer almaktadır. Bu araştırmalardan kişilik özellikleri ile öğretmen yeterlilikleri arasında orta düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmakta ve en önemli yordayıcılarının da bu çalışmayla benzer biçimde olan zekâ/hayal gücü ve sorumluluk boyutlarıdır. Sargın (2016) öğretmenlerin kişilik özellikleri, örgütsel sinizm ve iş doyumunu arsasındaki ilişkiyi incelediği araştırma sonucunda dışa dönüklük kişilik özelliği ile örgütsel sinizmin bilişsel ve duygusal alt boyutlarının iş doyumunu anlamlı düzeyde yordadığını bulmuştur.

Araştırmada öğretmenlerin mesleki profesyonellik boyutlarının hepsini yordayan zekâ/hayal gücü ve sorumluluk kişilik özelliğidir. Bu nedenle öğretmenlere yönelik, mesleki profesyonelliğini etkileyen zekâ/hayal gücü ve sorumluluk kişilik özelliklerini geliştirici hizmet içi eğitim kursları düzenlenmelidir. Mesleki profesyonellik konusu ile ilgili okul iklimi, örgütsel adalet vb. değişkenleri içeren nicel çalışmalar yapılabilir. Öğretmenlerin profesyonellik algıları yüksek olduğu halde, bu özelliklerin uygulamaya ve

sonuçlara yansıma düzeyi sınırlı görünmektedir. Bu durumun nedenlerini araştıran nitel çalışmalar yapılabilir.

Etik Beyan

“ğretmenlerin Kişilik zellikleri ile Mesleki Profesyonellikleri Arasındaki İlişki” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gereklili olan etik kurallar açısından uygun olduğuna dair karar, Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Etik Kurulunun 21.05.2021 tarih ve 12/1 sayı ile alınmıştır.

Kaynakça

- Adıgüzel, O., Tanrıverdi, H. ve Sönmez-zkan, D. (2011). Mesleki profesyonellik ve bir meslek mensupları olarak hemşireler rneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 237-259.
- Altinkurt, Y. ve Ekinci, C. E. (2016). Examining the relationships between occupational professionalism and organizational cynicism of teachers. *Educational Process: International Journal*, 5(3), 236-253.
- Altinkurt, Y. ve Yılmaz, K. (2014). Öğretmenlerin mesleki profesyonelliği ile iş doyumları arasındaki ilişki. *Sakarya University Journal of Education*, 4(2), 57-71.
- Anderson, M. (2012). The struggle for collective leadership: Thinking and practice in a multi-campus school setting. *Educational Management Administration & Leadership*, 40(3), 328-342.
- Aşkar, N. (2017). *Anakara ili kamu temel eğitim okulları müdürlerinin sergiledikleri, özgeci davranışlar ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Basım, H. N. ve Beğenirbaş, M. (2012). Çalışma yaşamında duygusal emek: Bir lek uyarlama alışması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(1), 77-90.
- Bayhan, G. (2011). *ğretmenlerin profesyonelliğinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Birimoğlu, B. (2015). *Sınıf ğretmenlerinin kişilik özellikleri ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Boyt, T. E., Lusch, R. F. ve Naylor, G. (2001). The role of professionalism in determining job satisfaction in Professional services: A study of marketing researchers. *Journal of Service Research*, 3(4), 321-330.
- Büyüköztürk, ř. (2015). *Sosyal bilimler için veri analiz i el ktibi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cansoy, R. ve Parlar, H. (2017). Okul gelişiminin bir yordayıcısı olarak ğretmen profesyonelizmi. *Karşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(1), 269-289
- Carlgen, I. (1999). Professionalism and teachers as designers. *Journal of curriculum studies*, 31(1), 43-56.
- Cerit, Y. (2012). Okulun bürokratik yapısı ile sınıf ğretmenlerinin profesyonel davranışları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(4), 497-521.
- elik, M. ve Yılmaz, K. (2015). The relationship between teachers' occupational professionalism and burnout. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 93-122.
- Connor, C. M., Son, S. H., Hindman, A. H. ve Morrison, F. J. (2005). Teacher qualifications, classroom practices, family characteristics, and preschool experience: Complex effects on first graders' vocabulary and early reading outcomes. *Journal of School Psychology*, 43(4), 343-375.
- Demirci, S. (2003). *ğretmenlerde beş faktör kişilik özellikleri ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H. ve Gosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotion allabor strategies. *Journal of Vocational Behavior*, 66(2), 339-357.
- Ercan, G. (2014). *İlk ve ortaokul yöneticilerinin kişilik özellikleri ile karar verme becerileri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Evans, L. (2008). Professionalism, professionalism and the development of education professionals. *British Journal of Educational Studies*, 56(1), 20-38.
- Evetts, J. (2011, October). Professionalism as an occupational value: The theoretical challenges in the sociology of professions. *In Louvain Workshop Presentation, Louvain, Belgium*.
- Evetts, J. (2011). A new professionalism? Challenges and opportunities. *Current Sociology*, 59(4), 406-422. doi: 10.1177/0011392111402585
- Geist, J. (2003). *Predictors of faculty trust in elementary schools: enabling bureaucracy, teacher professionalism, and academic press* (Doctorate Thesis). Ohio State University.
- Geist, J. ve Hoy, W. K. (2004). Cultivating a culture of trust: Enabling school structure, teacher professionalism and academic press. *Leading & Managing*, 10(1), 1-17
- Girgin, B. (2007). *Beş faktör kişilik modelinin iyerinde duygusal tacize (mobbing) etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Goldberg, L.R. (1990). An alternative description of personality”: The big-five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216-1229.

- Göksal, M. (2017). *Sınıf öğretmenlerinin beş faktör kişilik özellikleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Göl, L. ve Yıldırım, A. (2015). *İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin kişilik özellikleri ile iş doyumları arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Hargreaves, D. H. (1994). The new professionalism: The synthesis of professional and institutional development. *Teaching and teacher education*, 10(4), 423-438.
- Hogan, R. (2009). *Kişilik ve kurumların kaderi* (Çev: S. Y. Kölay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hoque, K. E., Alam, G. M. ve Abdullah, A. G. K. (2011). Impact of teachers' Professional development on school improvement-an analysis at Bangladesh standpoint. *Asia Pacific Education Review*, 12(3), 337-348.
- Hoy, W. K., Hannum, J. ve Tschannen-Moran, M. (1998). Organizational climate and student achievement: A parsimonious and longitudinal view. *Journal of School Leadership*, 8(4), 336-359.
- Hoy, W.K. & Sabo, D.J. (1998). *Quality middle schools: Open and healthy*. Thousand Oaks, CA: Corwin Pres.
- Isenbarger, L. ve Zembylas, M. (2006). The emotional labour of caring in teaching. *Teaching and Teacher Education*, 22(1), 120-134.
- Kalafat, S. (2012). Lise öğretmenleri kişilik özelliklerinin öğretmen yeterliliklerine etkisi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(3), 193-200
- Kalaycı, Y. (2016). *Öğretmen adaylarının kişilik özellikleri ile çatışma yönetim yaklaşımları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kardaş, S. (2018). *Beş faktör kişilik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Kılınç, A. Ç. (2014). Öğretmen profesyonelizminin bir yordayıcısı olarak okul kültürü. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 105-118.
- Koca, E. (2016). *Okul yöneticilerinin kişilik özellikleri ile mesleki doyum düzeyleri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Larson, M. S. (1977). *The rise of professionalism: A sociological analysis*. California: University of California Press.
- McMahon, E. and Hoy, W. K. (2009). Professionalism in teaching: Toward a structural theory of professionalism. In W. K. Hoy and M. Di Paola (Eds.). *Studies in school improvement*. Greenwich, CN: Information Age, 205-230.
- Murphy, G. A. ve Calway, B. A. (2008). Professional development for professionals: beyond sufficiency learning. *Australian Journal of Adult Learning*, 48(3), 424-444.
- Ones, D.S., Viswesvaran, C. ve Dilchert, S. (2005). Personality at work: raising awareness and correcting misconceptions, *Human Performance*, 18(4), 389-404.
- Pearson, L. C. ve Moomaw, W. (2005). The relationship between teacher autonomy and stress, work satisfaction, empowerment, and professionalism. *Educational Research Quarterly*, 29(1), 38-54.
- Phelps, P. H. (2003). Teacher professionalism. *Kappa Delta Pi Record*, 40(1), 7-11.
- Sargın, A. (2016). *Öğretmenlerin kişilik özellikleri, örgütsel sinizm, iş doyumları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Saygılı, G. (2010). *Öğretmenlerin kişilik özellikleri ile okul iklimi algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi (İstanbul İli Sancaktepe İlçesi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Somer, O. ve Goldberg, L. R. (1999). Personality processes and individual differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 431-450.
- Şenel, H. G., Demir, İ., Sertelin, Ç., Kılıçaslan, A. ve Köksal, A. (2004). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki. *Eğitim Araştırmaları*, 15(4), 99-109.
- Tatar, A. (2017). Büyük beş kişilik testinin Türkçe'ye çevirisi ve beş faktör kişilik envanteri kısa formu ile karşılaştırılması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(1), 51-61.
- Toh, K. A., Diong, C. H., Boo, H. K. ve Chia, S. K. (1996). Determinants of teacher professionalism. *British Journal of in-Service Education*, 22(2), 231-244.
- Tschannen-Moran, M., Parish, J. ve Dipaola, M. (2006). School climate: The inter play between inter personal relationships and student achievement. *Journal of School Leadership*, 16(4), 386-415.
- Tschannen-Moran, M. (2009). Fostering teacher professionalism in schools: The role of leadership orientation and trust. *Educational Administration Quarterly*, 45(2), 217-247.
- Tukonic, S., ve Harwood, D. (2015). The glass ceiling effect: Mediating influences on early years educators' sense of professionalism. *Journal of the Canadian Association for Young Children*, 40(1), 36-54.
- TÜSİAD. (2018). *İletişimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği rehberi*. İstanbul: Sis Matbacılık.
- Yazıcı, A. Ş. (2020). *Okul müdürlerinin mesleki profesyonellikleri ile yaşam boyu öğrenme eğilimleri: Bir karma yöntem çalışması (Muğla ili örneği)* (Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Yılmaz, K. ve Altınkurt, Y. (2011). Öğretmen adaylarının Türk eğitim sisteminin sorunlarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 942-973.
- Yılmaz, K. (2014). The relationship between the teachers' personality characteristics and burnout levels. *The Anthropologist*, 18(3), 783-792.
- Yılmaz, K. ve Altınkurt, Y. (2014). Öğretmenlerin mesleki profesyonelliği ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 11(2), 332-345.

- Yılmaz, K. ve Altınkurt, Y. (2015). Öğretmenlerin mesleki profesyonellikleri ile iş-yaşam dengeleri arasındaki ilişki. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 14(28), 105-128
- Yorulmaz, Y., Altınkurt, Y. ve Yılmaz, K. (2015). The relationship between teachers' occupational professionalism and organizational alienation. *Educational Process: International Journal*, 4(1-2), 31-44.

EXTENDED ABSTRACT

Like any profession, the teaching profession has its own unique characteristics. These characteristics can be said to actually define the profession. As professions change and develop these characteristics, they become more professional. Pre-service training of teachers, existence of criteria and processes for appointment, the profession's being divided into branches, developing standards in the practices of the profession, teachers' earning money in return for their work can be counted as characteristics indicating its having completed its professionalization or its still being in the process of professionalization. Along with these characteristics of the profession, organizations continue to develop by becoming more complex in today's changing and developing conditions. While professions continue this development, the quality of the work done becomes important. The nature of the job is related to the intrinsic motivation and internal control of the people doing the job, their wishes and curiosity. These indicators can also be called the individual professionalism of the people. While teachers create their organizational professionalism with the characteristics of their profession, they also create their individual professionalism with their success in education. The replacement of individual professionalism with organizational professionalism constitutes occupational professionalism (Evets, 2011; Altınkurt, & Yılmaz, 2014).

Employees' intrinsic motivation and internal locus of control are as important as structural factors in occupational professionalism (Boyt, Lusch, & Naylor, 2001) because people's action is the result of their own wishes. For example, people with internal locus of control think that they are responsible for their own lives and act accordingly (Yılmaz, & Altınkurt, 2014, p. 333). Similarly, Larson (p. 29, 1977) explains occupational professionalism on the basis of intrinsic value. Professionalism is defined as the individual's professional standing having ideological, intellectual, behavioural and epistemological bases (Evans, 2008, p. 24, 26). This individual standing creates personal differences in the way people play their roles within the organization (Hogan, 2019, p. 23) because personal differences are mostly caused by personality traits of individuals. In this regard, it is aimed in the current study to reveal the relationship between teachers' personality traits and their occupational professionalism.

Personality is a collection of consistently displayed traits that are unique to the individual and distinguish him/her from other individuals. Personality can be seen as a collection of traits that represent who individuals are (Yılmaz, 2014, p. 783). Ones, Viswesvaran, and Dilchert (2005) define personal traits as a set of individual traits that suggest that people consistently differ in terms of their basic tendencies to think, feel and act in certain ways. The traits approach is the approach most interested in personality. In this approach, personality is basically defined in terms of five general dimensions. These are extraversion, adaptability, responsibility, emotional balance, intelligence / imagination.

The purpose of the current study is to examine teachers' personality traits and occupational professionalism separately and comparatively. In line with this general purpose, the research problem of the study is worded as follows: "Is there is a significant correlation between personality traits of teachers and their occupational professionalism?"

The study was designed in the survey model. The population of the study is comprised of 12,181 teachers while the sampling consists of 429 teachers. The disproportionate cluster sampling technique was used to determine the sample. The Teachers' Occupational Professionalism Scale and Personality Traits Scale were used as the data collection tools in the study. The Teachers' Occupational Professionalism Scale was developed by Yılmaz and Altınkurt (2014). The Five Factor Personality Scale developed by Goldberg (1992) was adapted into Turkish by Tatar (2017). In the current study, descriptive statistics, t-test for binary comparisons, one-way analysis of variance (ANOVA) for comparisons with three or more dimensions were used in the study. Pearson correlation analysis was used for the relationship between variables. In addition, regression analysis was conducted to determine the extent to which teachers' personality traits predict their occupational professionalism.

The dominant personality traits of the teachers participating in the study are responsibility, adaptability, intelligence / imagination, emotional balance and extraversion. The general occupational professionalism level of the teachers participating in the study is high. The highest level of occupational

professionalism of the teachers was found in the dimension of professional sensitivity, followed by the dimensions of emotional effort, contribution to the organization and personal development. All the dimensions of personality traits together are moderately and significantly correlated with the general occupational professionalism level of the teachers. According to the results of the regression analysis, it was determined that only responsibility and intelligence / imagination are important predictors of the teachers' occupational professionalism. Teachers willing to change and develop play an important role in the change and development of schools (Yılmaz, 2015, p. 788). For this reason, it is very important to include teachers in the decision-making process when making decisions regarding changes in schools. In addition, opinions and policies that improve intelligence / imagination and responsibility personality traits should be developed for teachers. The dimensions of personality traits together explain 31% of the teachers' occupational professionalism. As the personality traits of teachers improve, their occupational professionalism also increases.

In the current study, it is the intelligence / imagination and responsibility personality traits that predict all the occupational professionalism dimensions of the teachers. For this reason, in-service training courses that develop intelligence / imagination and responsibility personality traits affecting the occupational professionalism of teachers should be organized. Studies involving variables such as school climate and organizational justice related to occupational professionalism can be conducted. Since the research is limited to Muğla province, similar research can be done in different provinces.

Kocaeli İlinde Görev Yapan Öğretmenlerin Müzik Dinleme Alışkanlıklarının İncelenmesi

Gülşah GÖKÇEN¹, Ümit Kubilay CAN² ve Hakan BAĞCI³

Öz

Bu araştırmada Kocaeli ilinde görev yapan öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıklarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda dinlenen müzik türleri, kişisel albüm arşivleri, dijital ortam albüm arşivleri, dinledikleri müziklerde etkilendikleri unsurlar, müzik dinleme araçları, dinleme ortamları, çalgı çalma durumlarının neler olduğu sorgulanmaktadır. Bu doğrultuda araştırmacılar tarafından hazırlanan ve öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıklarını saptamak için 12 sorudan oluşan "Öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıkları" anketi uygulanmıştır. Araştırma, 2020-2021 eğitim, öğretim yılı Kocaeli'de görev yapan 421 öğretmenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; öğretmenler ilk sırada Pop Müzik dinlemeyi, ikinci sırada Türk Halk Müziği dinlemeyi tercih etmektedirler. Öğretmenlerin müzik dinlemek için gelişen teknoloji ile dijital ortamlardan yararlandıkları ve telefonların birer müzik çalara dönüşmesiyle en çok akıllı telefonları tercih ettikleri görülmüştür. Çaldıkları çalgıların seçiminde, popüler çalgıları tercih ettikleri ve dinledikleri müzik türlerinde kullanılan çalgılar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Müzik Dinleme Alışkanlığı, Müzik tercihi, Öğretmenlik Mesleği, Müzik Eğitimi, Müzik

Examination of Music Listening Habits of Teachers Working in Kocaeli Province

Abstract

In this research, it is planned to examine the music listening habits of the teachers working in Kocaeli. For this purpose, the type of music listened to, personal albums, digital media album archives, the factors that are affected by the music they listen to, music listening tools, listening environments, and instrument playing situations are questioned. In this direction, "Teachers' music listening habits" questionnaire consisting of 12 questions was applied by the researchers to rank and determine the music listening habits of the teachers. The research was carried out with the participation of 421 teachers from working in Kocaeli for the 2020-2021 academic years. According to the results of the research, teachers prefer to listen to Pop Music in the first place and to Turkish Folk Music in the second place. It has been observed that teachers use the developing technology and digital environments to listen to music, and they prefer smart phones most as phones turn into music players. In the selection of the instruments they play, it has been observed that they prefer popular instruments and the instruments used in the music genres they listen to.

Key Words: Habit of Listening to Music, Music Preference, Teaching Profession, Music Education, Music

Atıf İçin / Please Cite As:

Gökçen, G., Can, Ü. K. ve Bağcı, H. (2021). Kocaeli ilinde görev yapan öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıklarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2123-2136.

Geliş Tarihi / Received Date: 06.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.05.2021

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi - Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü / Kocaeli – gulsah.gokcn@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-4998-9027

² Doç. Dr. - Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü / Kocaeli – kubilay.can@kocaeli.edu.tr.

 ORCID: 0000-0001-9197-2240

³ Doç. Dr. - Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü / Kocaeli – hakan.bagci@kocaeli.edu.tr.

 ORCID: 0000-0001-5312-3168

Giriş

Müzik, yaşantımızın her anında (Öz, 2001, s. 103; Flowers ve Murphy, 2001, s. 26; İmik, 2007, s. 3) var olan işlevsel bir niteliktir. En önemli işlevsellik duygularımızın aktarımıdır. Duygularımızı ifade etme biçimimiz olan müzik (Güleç, 2009, s. 366), konuşmadığımız, paylaşmadığımız bütün duygularımızı yansıtırken, aynı zamanda yaşam içinde disipline olmamızı sağlar. Doğup, büyüdüğümüz çevredeki müziğimizle evrilerek (İmik, 2007, s. 36), aynı zamanda farklı çevrelerle de etkileşim halinde olup bir takım deneyimler elde ederiz. Bu deneyimler sonucu yaşantımızı şekillendirip, davranışlar geliştiririz.

İnsan yaşamında müziğin işlevleri bireysel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve eğitimsel olmak üzere beş ana kümede toplanır (Uçan, 2005, s. 11; İmik, 2007, s. 4). Müziğin bireysel işlevi, müzik yolu ile kişinin yaşantısında gerçekleştirdiği birtakım değişimlerdir. Müzik kişinin kendisindeki yeteneğin farkına varmasına, kendini tanımaya, kendine güveninin artmasına, kendisi için sağlıklı ve yaşamdan lezzet alabileceği bir hayat kurmasına olanak sağlar. Kişi bireysel anlamda kendini müzik yolu ile gerçekleştirdiğinde, topluma faydalı olur, dayanışma ve paylaşım içinde olur. Bununla birlikte toplumsal işlevi bağlamında, birey aynı zamanda kendi kültürünü etkileşim ve paylaşım içinde olduğu bireylere aktararak (Erdal, 2007, s. 292), onların da kültürünü kazanır. Kültürel kimliğin ve kişiliğin oluşması, korunması, geleceğe aktarımı açısından müzik önemli bir yere sahiptir. Müziğin ekonomik işlevi, bireylerin, toplumların müzik ihtiyaçları yönünden ele alındığında üretim, tüketim ve dağıtım alanı olma kapsamında müziğin pazarlanması, satışı, aktarımı gibi maddi boyutu düşünülmelidir. Müziğin eğitim işlevi ise bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla müziğin gücünden yararlanılarak istedik davranışlar oluşturma (Erdal, 2007, s. 288) sürecidir. Müziğin eğitimsel etki ve işlevi; eğitim boyutu olma, eğitim aracı olma ve eğitim yönetimi olması ele alındığında öğretmenlerin ve öğrencilerin birbirleri ile etkileşim halinde olmaları, müziğin gücünden yararlanılarak eğitim sürecine katkıda bulunulması bakımından önem taşımaktadır.

İnsan, yaşamı boyunca müzikle her zaman iç içedir (Özen, 2016, s. 10). Planlı ya da plansız bir şekilde müzik dinleme eylemi ile karşılaşmaktadır. Dinlenen müziklerin içinden yaşantı ve edinilen deneyimlere göre beğeni oluşturmaktadır. Müzik beğenisi kişinin duyduğu müzikleri yaşantısı ile ilişkilendirmesi, müziği anlamlandırarak, içselleştirerek, yorumlayacak şekilde değerlendirmesi müzik dinleme alışkanlığında düzen oluşturur. Bu durumda, olumlu istedik davranışa ulaşmak için eğitimin gücünden yararlanılabilir. Bireylerin yaşantılarında etkili olan müzik eğitimi, müzik öğretmenin görev ve sorumluluğunda olduğu gibi branş öğretmenlerini de kapsmalıdır. Branş öğretmenleri eğitim öğretim içerisinde branşları ile sanat arasında bağlantı kurarak müzik eğitimi ile ilgili bazı temel alışkanlıkları öğrencilere kazandırabilir. Müzik eğitiminin alt yapısının oluşum süreci aile ve sonrasında öğretmenlere bağlıdır.

Toplumun en önemli bireyleri öğretmenler, öğrencilerin yetiştirilmesinde en güçlü dinamizmi oluşturmaktadırlar. Ailede müzik kültürünü kazanan öğrenciler, edindiği kültürün gelişimini eğitim sürecinde öğretmenlerin rehberliğinde sağlam temellerle şekillendirip tüm yaşamları üzerinde kurgulayabilirler. Gelecekte müziğin yaşantıya dahil olması, yaşamın bir parçası haline gelmesi küçük yaşlarda edinilen deneyimlere ve eğitim ortamına bağlıdır. Öğrencilere nasıl müzik dinleneceğini öğretmek, hassas dinleyiciler olabilmeleri ve dinlemenin keyfini çıkarabilmeleri açısından son derece önem taşımaktadır (Anderson, 2016). Eğitim ortamında müziği deneyimleyen bireyler, yaşamlarında müziği sürdürmektedirler (Flowers ve Murphy, 2001, s. 30).

Toplumda müzik beğenisi oluşturmak sadece müzik öğretmenlerini değil, bütün branş öğretmenlerini kapsmalıdır. Farklı branşlardaki öğretmenler, müziği tüm yaşantılarına dahil ederek kültür aktarımında rol oynamalıdır. Öğretmenlerin kişisel ve mesleki nitelikleri, donanımları öğrencilerin hem okula, hem de derslere karşı geliştirecekleri tutumu etkilemektedir. Öğretmenlerin öğrencilerinin yaşantılarında etkili olabilmeleri için alanlarına hâkim olmaları, mesleki yönden donanıma sahip olmaları ve en önemlisi öğrencileri ile iletişim kurabilme becerilerinin çok güçlü olması gerekir. Bununla birlikte öğretmenler, yaşadıkları toplumun sosyal ve kültürel özelliklerini bilmeli ve bu değerleri aynı zamanda öğrencilerine aktarabilmelidirler. Müzik eğitimi alan farklı branşlardaki öğretmenler, müzik eğitiminin verdiği kültürel zenginlikle toplumun çok yönlü gelişim göstermesini sağlayabilir. Müziğin eğitimsel işlevi, öğrencilerin genel eğitiminde etkili ve verimli olmakla birlikte, onlara müziği sevdirmek, müziğe olan ilgilerini arttırmak, onların müzik dinleme ve eleştirebilme becerilerini geliştirmek, beğeni düzeylerini belirlemek (Kılıç, 2016, s. 361) ve yükseltmek bakımından eğitimde önemli rol oynar. Bu durumun gerçekleştirilebilmesinde öğretmenlerin kişisel, mesleki nitelikleri ve yeterlilikleri açısından kendilerini yetiştirmeleri ve donanımlı olmaları gerekir.

Öğretmen toplumda yaşam kalitesi ve davranışları ile öğrencilerin yaşam alanlarının merkezinde yer alır. Öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıkları ile estetik bakış açısından öğrencilerin yaşantılarında onlara örnek olarak müzik beğenilerini üst seviyelere taşıması beklenir. Bu noktada öğretmenlerin müzik tercihlerinin, müzik dinleme alışkanlıklarının saptanmasının önemli olduğu düşünölmektedir. Okul ortamı kültürleşmenin en yoğun olduğu alan olarak düşünöldüğünde, farklı kültürlere sahip öğretmenlerin de toplumdaki görev ve sorumluluklarının yanı sıra kültürlerini aktarmada da en önemli aktörler olduğu düşünölmektedir. Kocaeli, Türkiye'nin en büyük sanayi şehirlerinden olması ve yoğun bir şekilde göç alması bakımından farklı kültürlerin yoğunlaştığı bir ildir. Yapılan alan yazın taraması sonucunda öğretmen adaylarının müzik tercihleri üzerine çeşitli çalışmalar yapıldığı saptanmış ve alanda çalışan öğretmenlerin müzik tercihlerini sorgulayan çalışmalara rastlanmamıştır. Bu durum araştırmacıları, Kocaeli'de yaşayan öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıklarının neler olduğu konusunu sorgulamaya yönlendirmiştir.

Araştırmada Kocaeli'de görev yapan öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıklarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğretmenlerin dinlemeyi tercih ettikleri müzik türleri nelerdir?
2. Öğretmenlerin kişisel albüm arşivi bulundurma ve albüm ya da müzik listelerini dijital ortamlarda bulundurma durumları nelerdir?
3. Öğretmenlerin albüm ya da müzik listelerinin bulunduğu müzik dinlemeyi tercih ettikleri dijital platform türleri nelerdir?
4. Öğretmenlerin müzik dinlemeyi tercih ettikleri ortam türleri nelerdir?
5. Öğretmenlerin müzik dinlemek için tercih ettikleri gürölük düzeyleri nelerdir?
6. Öğretmenlerin tercih ettikleri müzik dinleme araçları ve ses verici aygıt türleri nelerdir?
7. Öğretmenlerin tercih ettikleri ve sevdikleri müziklerde etkilendikleri unsurlar nelerdir?
8. Öğretmenlerin dinledikleri müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması ile ilgili seçimleri nelerdir?
9. Öğretmenlerin müzik eğitimi alma ve çalđı çalma durumları nelerdir?

Ölkemizin farklı şehirlerinden gelen çeşitli branşlardaki öğretmenlerin eğitimde rol model olmaları ve öğrencilerin yaşantılarında etkin olduğu düşünölmektedir. Bu bakımından, öğretmenlerin müzik dinleme yaklaşımlarının tespit edilmesinin, öğrencilerin gelişimleri, müziksel ve kültürel kazanımları, beğenileri üzerinde etkin olabileceği düşünölmektedir. Bu yüzden öğretmenlerin konu hakkındaki tercihlerinin, eğilimlerinin belirlenmesi önemlidir. Araştırma, toplumun müzik kültürünün belirginleşip, gelişmesinde etkin rol oynayan öğretmenlerin müziksel ve kültürel kazanımları, beğenilerini ve beklentilerini belirlemek açısından önem taşımaktadır.

Bu araştırma, 2020-2021 eğitim öğretim yılında, Kocaeli ilinde görev yapan farklı branşlardaki 421 öğretmen ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada, örneklem evreni temsil edecek biçimde oluşturulmuştur. Kocaeli ilinde yer alan tüm ilçelerde görev yapan öğretmenlerin uygulanan ankete içten ve samimi cevap verdikleri varsayılmıştır.

Yöntem

Öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıklarını belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmada nicel yaklaşımlara dayalı betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel tarama verilen durumun ayrıntılı bir şekilde tanımlanmasıdır. "Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez" (Karasar, 2013, s.77).

Evren - Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Kocaeli'de görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Örneklemi ise Kocaeli'de farklı branşlarda ve farklı eğitim düzeylerinde görev yapan 421 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerine göre dağılımları Tablo 1'de açıklanmıştır.

Tablo 1. Öğretmenlerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Değişkenler	Alt gruplar	f	%	Toplam		
				f	%	
Yaş	20 – 25 yaş	15	3.6	421	100.0	
	26 – 30 yaş	53	12.6			
	31 – 40 yaş	221	52.5			
	41 – 50 yaş	107	25.4			
	51 yaş ve üstü	25	5.9			
Eğitim Durumu	Lisans	348	82.6	421	100.0	
	Yüksek lisans	72	17.1			
	Doktora	1	0.3			
Kadro Durumu	Öğretmen	369	87.6	421	100.0	
	Müdür yardımcısı	32	7.6			
	Müdür	20	4.8			
Hizmet Süresi	1 – 5 yıl	49	11.6	421	100.0	
	6 – 10 yıl	114	27.1			
	11- 15 yıl	122	29.0			
	16 – 20 yıl	70	16.6			
	21 yıl ve üstü	66	15.7			
Alan	Sayısal Alan	Matematik	28	6.7	63	15.0
		Fen Bilimleri	19	4.5		
		Fizik	6	1.4		
		Kimya	3	0.7		
		Elektrik ve Elektronik	3	0.7		
		İlköğretim Matematik	2	0.5		
	Sözel Alan	Makine	2	0.5	106	25.2
		Türkçe	28	6.7		
		Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	24	5.7		
		Sosyal Bilgiler	22	5.2		
		Özel eğitim	15	3.6		
		Türk Dili ve Edebiyatı	11	2.6		
		Tarih	5	1.2		
		Coğrafya	1	0.2		
Eşit Ağırlık Alanı	Branş	Sınıf Öğretmeni	76	18.1	203	48.2
		Müzik	46	10.9		
		Okul Öncesi	20	4.8		
		Beden Eğitimi	19	4.5		
		Görsel Sanatlar	19	4.5		
		Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik	9	2.1		
		Teknoloji ve Tasarım	5	1.2		
		Bilişim Teknolojileri	5	1.2		
		Giyim Üretim Teknolojisi	2	0.5		
		Felsefe	1	0.2		
El sanatları	1	0.2				
Yabancı Dil Alanı	İngilizce	39	9.3	49	11.6	
	Almanca	7	1.7			
	Fransızca	3	0.7			
	Toplam	421	100.0			421

Tablo 1 incelendiğinde yaş düzeyleri bakımından 31- 40 yaş arası %52.5 ve 41-50 yaş arası %25.4 grupların en yoğun gruplar olduğu, 20- 25 yaş arası %3.6 ve 51 yaş ve üstü %5.9 gruplarının en az yoğunluğa sahip gruplar olduğu görülmektedir. Eğitim durumları bakımından, öğretmenlerin %82.6'sı lisans mezunu, %17.1'i yüksek lisans mezunu ve %0.3'ünün doktora mezunu oldukları görülmektedir. Kadro durumları bakımından, %87.6'sı öğretmen, %7.6'sı müdür yardımcısı, %4.8'inin müdür statüsünde çalıştığı görülmektedir. Hizmet süreleri bakımından, 11- 15 yıl arası %29.0 ve 6-10 yıl arası %27.1 grupların en yoğun gruplar olduğu, 16- 20 yıl arası %16.6, 21 yıl ve üstü %15.7, 1-5 yıl arası %11.6 gruplarının en az yoğunluğa sahip gruplar olduğu görülmektedir. Alan bakımından, öğretmenlerin %48.2 ile en fazla eşit ağırlık alanlarında, %11.6 ile en az yabancı dil alanlarında yoğunlaştıkları görülmektedir. Branşlar bakımından, sırasıyla %18.1 ile sınıf öğretmeni, %10.9 ile müzik öğretmeni branşlarının en yoğun olduğu, %0.2 ile coğrafya, el sanatları ve felsefe öğretmenlerinin en az yoğunlukta olduğu görülmektedir.

Veri Toplanması ve Çözümlemesi

Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda araştırmacılar tarafından hazırlanan ve öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıklarını saptamak için 12 sorudan oluşan “öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıkları” anketi uygulanmıştır. Anket soruları hazırlanırken müzik alanından, eğitim bilimleri alanından olmak üzere toplam 2 uzmandan görüş alınmıştır. Anket sorularının tamamı kapalı uçlu soru olarak tasarlanmış olup, yalnızca 3. ve 12. sorular verilen cevaba göre katılımcıları ek olarak tasarlanan açık uçlu soruya yönlendirmektedir. Anket soruları çevrimiçi anket siteleri yardımıyla hazırlanıp, öğretmenlere gönderilerek verilere ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik tekniklerden frekans ve yüzde dağılımlarından yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bulgular kısmında öğretmenlerin müzik dinleme alışkanlıklarını belirlemek için yapılan araştırma bulguları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Dinlemeyi Tercih Ettikleri Müzik Türlerine Göre Dağılımı (n=421)

Müzik Türleri	f	%	
Pop Müzik	138	32.8	
Türk Halk Müziği	117	27.8	
Rock Müzik ve Türleri	56	13.3	
Türk Müziği	42	10.0	
Klasik Müzik	20	4.8	
Caz Müzik	12	2.9	
Arabesk Müzik	7	1.7	
<i>Toplam</i>	392	93.1	
Diğer Müzik Türleri	Özel bir tercihi olmayanlar	11	2.6
	Etnik Müzik	7	1.7
	Hip- Hop/ Rap Müzik	6	1.4
	Tasavvuf Müziği	3	0.7
	Enstrümantal Müzik	2	0.5
<i>Toplam</i>	29	6.9	

Öğretmenlerin “dinledikleri müzik türleri” Tablo 2’de verilmiştir. Bu verilere göre en çok tercih edilen müzik türünün Pop Müzik %32.8, en az tercih edilen müzik türünün Arabesk Müzik %1.7 olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin en çok dinlenen müzikler haricinde “dinledikleri müzik türleri” arasında diğer seçeneği ile özel tercihi olmayan %2.6, Etnik müzik %1.7, Hip-Hop/Rap müzik %1.4, Tasavvuf müziği %0.7, Enstrümantal müzik %0.5 oranla tercih ettikleri görülmektedir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Kişisel Albüm Arşivi Bulundurma Durumuna Göre Dağılımı (n=421)

Kişisel Albüm	f	%
Kişisel albümü mevcut olan	172	40.9
Kişisel albümü mevcut olmayan	249	59.1

Tablo 3 incelendiğinde, örneklem grubunun “kişisel albüm arşivleri” durumuna göre, kişisel albümü mevcut olmayan %59.1 ve kişisel albümü mevcut olan %40.9 öğretmenden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 4. Öğretmenlerin Dijital Ortamlarda Dinlemek Üzere Oluşturdukları Albüm ya da Müzik Listeleri Durumuna Göre Dağılımı (n=421)

Dijital Ortamlarda Albüm - Müzik Listeleri	f	%
Albüm ya da müzik listeleri mevcut olan	243	57.9
Albüm ya da müzik listeleri mevcut olmayan	178	42.1

Öğretmenlerin “dijital ortamlarda oluşturdukları albüm ve müzik listeleri” Tablo 4’te verilmiştir. Bu verilere göre, dijital ortamlarda kişisel albüm ya da müzik listeleri mevcut olan %57.9, kişisel albüm ya da müzik listeleri mevcut olmayan %42.1 öğretmenden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Albüm ya da Müzik Listelerinin Bulunduğu Dijital Platform Türlerine Göre Dağılımı (n=421)

<i>Dijital Platform</i>		<i>f</i>	<i>%</i>
Dijital platform tercih etmeyenler		143	34.0
	Youtube	150	35.6
	Spotify	70	16.6
	Fizy	27	6.4
	Kişisel harici bellek	19	4.5
	One	3	0.7
Dijital platform tercih edenler			
	Tubidy	2	0.5
	Muud	2	0.5
	İTunes	2	0.5
	iSound	1	0.2
	Deezer	1	0.2
	Myt Müzik	1	0.2
<i>Toplam</i>		278	66.0

Öğretmenlerin “albüm ve müzik listelerinin bulunduğu dijital platformlar” Tablo 5’te verilmiştir. Bu verilere göre dijital platform tercih eden öğretmenlerin %66.0 kişiden oluştuğu, dijital platform tercih etmeyen öğretmenlerin ise %34.0 kişiden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Müzik Dinlemeyi Tercih Ettikleri Ortam Türlerine Göre Dağılımı (n=421)

<i>Müzik dinleme ortamı</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Herhangi bir ortam	209	49.6
Tek başıma	202	48.0
Arkadaşlarıyla birlikte	10	2.4

Tablo 6 incelendiğinde, öğretmenlerin “müzik dinlemeyi tercih ettikleri ortamlar” durumuna göre, tercih konusunda herhangi bir ortam yanıtını veren %49.6, tek başına dinlemeyi tercih eden %48.0, arkadaşlarıyla birlikte dinlemeyi tercih eden %2.4 öğretmenden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Müzik Dinlerken Tercih Ettikleri Günlük Düzeylerine Göre Dağılımı (n=421)

<i>Müzik dinleme düzeyi</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Orta düzey	292	69.4
Yüksek sesle	108	25.7
Kısık sesle	21	5.0

Tablo 7 incelendiğinde, öğretmenlerin “müzik dinlemeyi tercih ettikleri günlük düzeyleri” durumuna göre, orta düzeyde müzik dinleyen %69.4, yüksek sesle müzik dinleyen %25.7 ve kısık sesle müzik dinleyen %5.0 öğretmenden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 8. Öğretmenlerin Müzik Dinledikleri Araç Türlerine Göre Dağılımı (n=421)

<i>Müzik dinleme araçları</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Telefon	318	50.7
Bilgisayar/Tablet	145	23.1
Televizyon	62	9.9
Müzik seti	51	8.1
Kişisel müzik çalar	51	8.1

Tablo 8 incelendiğinde, öğretmenlerin “müzik dinledikleri araçlar” durumuna göre, telefondan müzik dinleyen %50.7, bilgisayar/tabletten müzik dinleyen %23.1, televizyondan müzik dinleyen %9.9, müzik setinden müzik dinleyen %8.1 ve kişisel müzik çalardan müzik dinleyen %8.1 öğretmenden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 9. Öğretmenlerin Müzik Dinlemeyi Tercih Ettikleri Ses Verici Aygıt Türlerine Göre Dağılımı (n=421)

<i>Müzik dinlemeyi tercih ettikleri aygıt</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Hoparlör	260	52.4
Kulaklık	163	32.9
5+1 Ses sistemi	73	14.7

Tablo 9 incelendiğinde, öğretmenlerin “müzik dinlemeyi tercih ettikleri ses verici aygıtlar” durumuna göre, hoparlör tercih eden %52.4, kulaklık tercih eden %32.9, 5+1 ses sistemi tercih eden %14.7 öğretmenden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 10. Öğretmenlerin Tercih Ettikleri Müziklerde Etkilendikleri Unsurlara Göre Dağılımı (n=421)

<i>Tercih edilen müziklerde etkilenen unsurlar</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Müzikal faktörlere göre (biçim, armoni, ritim, artikülasyon vb.)	199	47.3
Geçmişten bugüne kadar elde ettiğim deneyim ve birikime göre	153	36.3
Şarkı sözlerine göre	55	13.1
Aile ve Çevremin yönlendirmesi	2	0.5
Ruh haline göre	4	1.0
Dini hassasiyetlerime göre	1	0.2
Verdiği keyif	1	0.2
Hissettirdiği duygular	1	0.2
Diğer	1	0.2
Ritim ve sözlerin uyumu	1	0.2
Duyularıma hitap edenleri	1	0.2
Hem şairanelik, hem müzikalite	1	0.2
Bazen müzikal alt yapı, bazen de sözlerine dikkat ederim	1	0.2
Orijinal yorum	1	0.2
<i>Toplam</i>	12	2.8

Öğretmenlerin “tercih ettikleri müziklerde etkilendikleri unsurlar” Tablo 10’da verilmiştir. En fazla etkilendikleri unsurlar müzikal faktörlere göre (biçim, armoni, ritim, artikülasyon vb.) %47.3, en az etkilendikleri unsurlar aile ve çevremin yönlendirmesine göre %0.5 olduğu görülmektedir. Tercih edilen müziklerdeki müzikal unsurlar arasında diğer seçeneği öğretmenlerin “tercih ettikleri müziklerde etkilendikleri unsurlar” arasında ruh haline göre %1.0, dini hassasiyetlere göre %0.2, verdiği keyfe göre %0.2, hissettirdiği duygulara göre %0.2, ritim ve sözlerin uyumuna göre %0.2, duygularıma hitap edenlere göre %0.2, hem şairanelik, hem de müzikaliteye göre %0.2, bazen müzikal alt yapı, bazen de sözlerine dikkat etme durumuna göre %0.2, orijinal yorumuna göre %0.2 olmak üzere toplamda %2.8 tercihten oluştuğu görülmektedir.

Tablo 11. Öğretmenlerin Sevdikleri Müziklerde Etkilendikleri Unsurlara Göre Dağılımı (n=421)

<i>Sevilen müzik türlerinde etkilenen unsurlar</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Hepsi	186	44.2
Melodi	55	13.1
Şarkı sözleri	42	10.0
Ritim ve Tempo	39	9.3
Müziğin Dönemsel Özellikleri (80’ler, 90’lar, romantik dönem, çağdaş dönem vb.)	39	9.3
Müzik parçasının tınısı, ses rengi ve tınısal özellikleri ile ilgili teknolojik olanakları	36	8.6
Çalgılıma (konçerto, sonat, senfoni vb.)	11	2.6
Armoni	8	1.9
Biçim. Stil	3	0.7
Diğer	1	0.2
Müziğin hikâyesi	1	0.2
Bazılarının melodisi, bazılarının sözlerini, bazılarında ise her ikisi de	1	0.2

Öğretmenlerin “sevdikleri müziklerde etkilendikleri unsurlar” Tablo 11’de verilmiştir. Bu verilere göre en fazla %44.2 ile hepsi ve %13.1 ile melodi seçenekleri, en az ise %0.7 ile biçim, stil; diğer başlığı altında ise %0.2 ile müziğin hikâyesi ve bazılarının melodisi, bazılarının sözlerini, bazılarında ise her ikisi de seçeneklerini tercih ettikleri görülmektedir.

Tablo 12. Öğretmenlerin Dinledikleri Müziklerin Türkçe ya da Yabancı Sözlü Olması Seçimlerine Göre Dağılımı (n=421)

<i>Müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması önemli değil	164	39.0
Müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması kısmen önemli	145	34.4
Müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması önemli	112	26.6

Örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin “dinledikleri müziklerin Türkçe ya da Yabancı sözlü olması” Tablo 12’de verilmiştir. Bu verilere göre, müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması önemli değil %39.0, müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması kısmen önemli %34.4, müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması önemli %26.6 öğretmenden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 13. Öğretmenlerin Müzik Eğitimi Alma Durumlarına Göre Dağılımı (n=421)

<i>Müzik eğitimi durumu</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Müzik eğitimi alan	47	11.2
Müzik eğitimi almayan	374	88.8

Öğretmenlerin “müzik eğitimi alma durumları” Tablo 13’te verilmiştir. Bu verilere göre, müzik eğitimi almayan %88.8, müzik eğitimi alan %11.2 öğretmenden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 14. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Çalgı Çalma Durumlarına Göre Dağılımı (n=421)

Çalgı çalma durumları	f	%
Çalgı çalan	126	29.9
Çalgı çalamayan	295	70.1

Örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin “müzik çalgı çalma durumları” Tablo 14’te verilmiştir. Bu verilere göre çalgı çalmayan %70.1, çalgı çalan %29.9 öğretmenden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 15. Çalgı Çalan Öğretmenlerin Çalgı Türlerine Göre Dağılımı

Çalgılar	f	%	
Tuşlu Çalgılar	Piyano	22	14.4
	Org	5	3.3
	Akordeon	2	1.3
	Kalimba	1	0.7
	<i>Toplam</i>	30	19.6
Telli Çalgılar	Gitar	19	12.4
	Ukulele	2	1.3
	Mandolin	2	1.3
	Bas Gitar	1	0.7
	<i>Toplam</i>	24	15.7
Üflemeli Çalgılar	Blok Flüt	19	12.4
	Flüt	4	2.6
	Saksafon	1	0.7
	<i>Toplam</i>	24	15.7
	Yaylı Çalgılar	Keman	17
<i>Toplam</i>		17	11.1
Vurmalı Çalgılar		Bateri	2
	Perküsyon	1	0.7
	<i>Toplam</i>	3	2.0
<i>Toplam</i>	98	64.1	
Telli Çalgılar	Bağlama	36	23.5
	Kanun	4	2.6
	Tambur	2	1.3
	<i>Toplam</i>	42	27.5
	Üflemeli Çalgılar	Ney	8
<i>Toplam</i>		8	5.2
Vurmalı Çalgılar		Bendir	2
	Darbuka	1	0.7
	Erbane	1	0.7
	<i>Toplam</i>	4	2.6
Yaylı Çalgılar	Klasik Kemançe	1	0.7
	<i>Toplam</i>	1	0.7
<i>Toplam</i>	55	35.9	
<i>Toplam</i>	153	100.0	

Öğretmenlerin “müzik çalgı çalma durumları” Tablo 15’te verilmiştir. Bu verilere göre, öğretmenler batı müziği çalgılarında tuşlu çalgılar %19.6, telli çalgılar %15.7, üflemeli çalgılar %15.7, yaylı çalgılar %11.1, vurmalı çalgılar %2.0 olmak üzere toplamda %64.1; Türk müziği çalgılarında telli çalgılar %27.5, üflemeli çalgılar %5.2, vurmalı çalgılar %2.6, yaylı çalgılar %0.7 olmak üzere toplamda %35.9 çalgı çaldıkları görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın “Öğretmenlerin dinlemeyi tercih ettikleri müzik türleri nelerdir?” 1. alt amacına yönelik elde edilen bulgular neticesinde;

Öğretmenlerin en çok dinlediği müzik türleri sorusuna bakıldığında, %32.8’inin ilk sırada Pop müzik dinlediği 2.sırada %27.8’ inin Türk Halk müziği dinlediği tespit edilmiştir. Benzer sonuçlara farklı çalışmalarda da ulaşılmıştır (Atasoy, 2019, s. 227; Özdemir ve Can, 2019, s. 377; Dobrota ve Ercegovac, 2017, s. 46; Taş, 2011, s. 100; Çevik, Akın, Onuk ve Yalçınkaya, 2003, s. 8; Gökbudak ve Gökbudak, 2003,

s. 40). Farklı araştırmalarda da Türk Halk müziği ilk sırada, pop müziği 3.sırada tercih edilmektedir (Uslu ve Göher, 2011; şahin, 2019). Pop müziğinin yaygınlığı, pop müzik ile ilgili yayınların fazla olması ve popüler kültürün etkisi ile en fazla pop müzik dinledikleri sonucuna ulaşılabilir. Farklı araştırmalarda elde edilen sonuçlara göre öğretmenler müzik türleri arasında en çok pop müziği tercih etmektedir. (Woody ve Burns, 2001, s. 62; Hui, 2001, s. 126; De Vries, 2010, s. 15; Yağışan, 2013, s. 103; Ulutürk, 2008, s. 50).

Türk Halk müziğinin pop müzikten sonra tercih edilmesinin nedeni ülkemizin öz müziği olması, kültürümüzü, kültür çeşitliliğini yansıtması ve Türk Halk müziği ile ilgili çalışmaların takip edildiği sonucuna varılabileceği ile ifade edilebilir. Dinlenen müzik türleri arasında öğretmenlerin %1.7'sinin en az Arabesk müzik dinledikleri görölmektedir. Son yıllarda özellikle alt sosyo-ekonomik düzeyde yer alan dinleyiciler arasında daha fazla arabesk müzik dinlendiği (Yıldırım, s.59), fakat teknolojik gelişim, dijital platformlarda mevcut popüler türlerin yaygınlığı sonucu, arabesk müziği dinleme oranının genel olarak azaldığı görölmüştür (Dönmez ve İmik, 2020, s. 138). İmik (2007) ve Doğan (2008) tarafından yapılan araştırmalarda da bireylerin en çok arabesk müzik dinlediği, bu durumun toplum içerisinde sosyal ve ekonomik sebeplerden kaynaklandığı görölmektedir. Arabesk müzik dinleyici kitlesinin genel olarak gelir ve eğitim seviyesi düşük bireylerden meydana geldiği, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanların ağırlıkta olduğu, ayrıca eğitim seviyesinin yükselmesi ile arabesk müzik dinleme oranının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmada da arabesk müziğin öğretmenler tarafından daha az tercih edilmesi sonucunu destekler niteliktedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, arabesk kavramını "bireyin kendi düşünce ve davranışlarını dıştaki direnmelere karşı, zorla karşısındakine benimsetme çabası" olarak tanımlamaktadır (TDK, 2020). Arabesk müziği, Pop Müzik ve Türk Halk Müziğinden ayıran özelliklerden bir tanesi daha çok ruhsal gerginliklerin dışa vurulması ile saldırganlık oluşması durumu ile ilgili temaları içermesidir (Güngör,1993, s. 24). Arabesk müziğinin söz ve müzikal içeriğinde bu yansımalarını taşıması bakımından, öğretmenlerin bu durumdan uzak olduğu düşünölebilir. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda öğretmenler müzik tercihinde bulunurken, müzik dinlemeyi tercih ettikleri ortamlarla birlikte, içinde buldukları ruh hali (Woody ve Burns, 2001, s. 66), sosyal çevreden ve hali hazırdaki ekonomik durumlarından etkilendikleri sonucuna ulaşılabilir. Ercan (2014), tarafından yapılan araştırmada da lisans düzeyinde klasik batı müziği eğitimi verilen devlet konservatuvarı müzik bölümü öğrencilerinin Türk Halk Müziği ve Arabesk Müzik türüne açık oldukları, fakat bu türleri tercih etmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın "Öğretmenlerin kişisel albüm arşivi bulundurma ve albüm ya da müzik listelerini dijital ortamlarda bulundurma durumları nelerdir?" 2. alt amacına yönelik elde edilen bulgular neticesinde;

Öğretmenlerin kişisel fiziki albüm arşivi bulundurma durumu incelendiğinde; elde edilen verilere göre %59.1'nin hayır yanıtı ile çoğunluğın kişisel albüm arşivlerinin olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bir başka sorusu olan dijital ortamlarda oluşturulan albüm ya da müzik listeleri durumu incelendiğinde; %57.9 evet yanıtı ile öğretmenlerin daha çok dijital ortamlarda müzik arşivi oluşturdukları sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre her iki durumun tersi yönde yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlara göre öğretmenlerin her durumda müzik dinlemeyi tercih ettiği, fakat daha çok dijital platformlara yöneldeği sonucunu göstermektedir. Albüm arşivi konusunda teknolojik imkânların gelişmesi, yaygınlaşması, internet ortamında kolay ve ulaşılır olması bakımından; müzik arşivlemede dijital ortamların tercih edildiği sonucuna ulaşılabilir. Dijital ortamların büyük arşivleri kolay ulaşılabilir kılması, kullanılan aygıtlarda, fiziksel ortamlarda az yer kaplaması, düşük maliyetlerle ulaşılabilir olması cazip yönleri olarak düşünölebilir. Oğuz (2016) tarafından gençlerin dijital müzik tüketim alışkanlıklarını tespit etmeye yönelik yapılan çalışmada, müzik dinlemek için %46'lık veri ile dijital müzik ortamları, müzik tüketim tercihi olarak da %98'lik veri ile dijital tüketimi tercih etmektedir. Elde edilen sonuçlar açısından dijital kayıt teknolojisine gençlerin adapte oldukları ve mobilize yaşam biçimini benimsemiş olmaları gibi bu araştırma verileri ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın "Öğretmenlerin albüm ya da müzik listelerinin bulunduğu müzik dinlemeyi tercih ettikleri dijital platform türleri nelerdir?" 3. alt amacına yönelik elde edilen bulgular neticesinde;

Öğretmenlerin albüm ve müzik listeleri bulundurduğu dijital platform türleri incelendiğinde, %66.0 öğretmenlerin gelişen teknoloji ile müzik dinlemede dijital platformları tercih ettikleri ve aktif olarak bu ortamları kullandıkları anlaşılmaktadır. Oğuz (2016) tarafından yapılan araştırmada da gençlerin müzik dinlemek için dijital platformları tercih ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Dinlemek istedikleri müziklere ulaşılabilirlik açısından internet ortamını tercih ettikleri görölmektedir. Dijital platformlardan %35.6 veri ile

ilk sırada youtube, %16.6 veri ile 2. sırada spotify, %6.4 veri ile 3. Sırayı fizzy izlemektedir. (Digital Age, 2018). Bu platformlar dışında en az tercih edilen dijital platformlar one, tubidy, muud, itunes, isound, deezer, myt müzik platformlarıdır. Bu platformların daha az tercih edilmesinin nedeni, yeni oluşan platformlar olmaları ve platformlarla ilgili yayınların henüz az olması olarak düşünülebilir. Youtube platformunun albüm ve müzik listelerinin bulunduğu dijital platformlar arasında en eski platform olması, yeni çıkan albümlerin reklamında bu platformun sık kullanılması, kullanıcılara sunduğu kullanım ve paylaşım kolaylığı (De Vries, 2010), içerik zenginliği bakımından ilk sırada tercih edildiği sonucuna ulaşılabilir.

Araştırmanın “Öğretmenlerin müzik dinlemeyi tercih ettikleri ortam türleri nelerdir?” 4. alt amacına yönelik elde edilen bulgular neticesinde;

Öğretmenlerin müzik dinlemeyi tercih ettikleri ortam türleri incelendiğinde; %49.6’sı herhangi bir ortam, %48.0’inin tek başına, %2.4’ünün ise arkadaşlarıyla birlikte müzik dinlemeyi tercih ettiği tespit edilmiştir. Buna göre öğretmenlerin müzik dinleme ortamları için seçici olmadıkları sonucuna ulaşılabilir. Hui’nin (2001) yaptığı çalışmada da öğrencilerin çoğunlukla tek başına müzik dinlemeyi tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın “Öğretmenlerin müzik dinlemek için tercih ettikleri gürlük düzeyleri nelerdir?” 5. alt amacına yönelik elde edilen bulgular neticesinde;

Öğretmenlerin müzik dinlerken tercih ettikleri gürlük düzeyleri incelendiğinde; %69.4 orta düzey, %25.7 yüksek sesle, %5.0 kısık sesle müzik dinlemeyi tercih etmekte olduğu sonucu görülmüştür. Öğretmenlerin yaş gruplarına bakıldığında orta yaş öğretmenlerin daha ağırlıkta olduğu görülmekle beraber, en fazla orta düzeyde müzik dinleme seçeneğiyle sonuçlanması ve bu sonuçların ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaşı ile müzik dinleme düzeyleri arasında ulaşılan sonuçlar bakımından bir ilişki olduğu düşünülebilir. Ses düzeyi algısı dinleyicilere göre farklılık gösterse de çıkan sonuçlar dikkate alınabilecek verilerdir. Erdal (2009) ve Tanrıku (2011) tarafından yapılan araştırmalarda da öğrencilerin orta düzeyde müzik dinlemeyi tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları literatürde yer alan bu sonuçlarla da örtüşmektedir.

Araştırmanın “Öğretmenlerin tercih ettikleri müzik dinleme araçları ve ses verici aygıt türleri nelerdir?” 6. alt amacına yönelik elde edilen bulgular neticesinde;

Öğretmenlerin müzik dinledikleri araç türleri incelendiğinde; %50.7 Telefon, %23.1 Bilgisayar/Tablet, %9.9 Televizyon, %8.1 Müzik seti, %8.1 Kişisel müzik çalar tercih edilmektedir. Ulaşılan sonuçlara göre katılımcıların müzik dinleme aracı olarak en çok cep telefonlarını tercih ettikleri görülmektedir. Yapılan çeşitli çalışmalarda da gençlerin müzik dinlemek için en çok akıllı telefon tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Oğuz, 2016, s. 54; Digital Age, 2018; Doğan, 2020, s. 1597). Gelişen teknoloji ve akıllı telefonlara sahip olan katılımcıların sayısının fazlalığı göz önünde tutulduğunda ulaşılan sonuç mantıklı görülmektedir. Telefon sürekli ulaşılabilir durumda bir araç durumundadır. Bu bakımdan da bir tercih nedeni olabilir. Ancak bu sonuç, katılımcıların özellikle müzik dinlemek için özel bir çabasının olmadığını sonucunun da göstergesi olabilir.

Öğretmenlerin müzik dinlemeyi tercih ettikleri aygıt türleri incelendiğinde, %52.4 ile hoparlör, %32.9 ile kulaklık, %14.7 5+1 ses sistemi tercih ettikleri tespit edilmiştir. Öğretmenlerin ilk sırada hoparlör tercih etmeleri müzikten alınan verimin, müziğin anlaşılma derecesinin, müzik dinleme araçları ve kaynağının ses kalitesine bağlı olmasıdır. Müzik dinleme araçlarında gelişen teknoloji ile ses kalitesine önem vermeleri konusunda dikkatli ve hassas oldukları düşünülebilir. Kulak sağlığına önem vermeleri, işitme konusunda problem (Tanrıku, 2011, s. 46) yaşayacakları düşüncesiyle kulaklığı 2. sırada tercih ettikleri düşünülmektedir.

Araştırmanın “Öğretmenlerin tercih ettikleri ve sevdikleri müziklerde etkilendikleri unsurlar nelerdir?” 7. alt amacına yönelik elde edilen bulgular neticesinde;

Öğretmenlerin tercih ettikleri müziklerde etkilendikleri unsurlara göre; en çok %47.3 oran ile müzikal faktörlere göre (biçim, armoni, ritim, artikülasyon vb.) dikkat ettikleri görülmektedir. Bu durum öğretmenlerin daha çok bilinçli bir dinleme etkinliği gerçekleştirdiklerinin göstergesidir. Müzikal faktörleri, müzik alt yapısını, müziğin barındırdığı düzeni, çalgı türlerini, yapı olarak içeriğini algılamak ve dinlemek, entelektüel bir birikim gerektirmektedir. Geçmişten bugüne kadar elde ettiğim deneyim ve birikime göre, şarkı sözlerine göre, aile ve çevremin yönlendirmesi, diğer etkilendikleri unsurlar seçenekleri ise yaşantıları

içerisinde deneyimleri sonucu elde ettikleri birikimler, aldıkları eğitimler, çevrenin etkileri, aile faktörü gibi sonuçlarla ilişkilendirilebilir.

Öğretmenlerin sevdikleri müzik türlerinde etkilendikleri unsurlar incelendiğinde; Melodi, şarkı sözleri, ritim ve tempo, müziğin dönemsal özellikleri (80'ler, 90'lar, romantik dönem, çağdaş dönem vb.), müzik parçasının tınısı, ses rengi ve tınısal özellikleri ile ilgili teknolojik olanakları, çalgılama (konçerto, sonat, senfoni vb.), armoni, biçim, stil gibi %44.2 veri ile hepsi seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. Benzer sonuçlara farklı çalışmalarda da ulaşılmıştır (Atasoy, 2019, s. 228). Etkilendikleri unsurlara bakıldığında gelişen teknoloji ile sevdikleri müziklerin içeriklerine detaylı bir şekilde ulaşabildiklerine, analiz yapabildiklerine, seçimleri konusunda çıkarımlar yapabildikleri sonucuna ulaşılabilir.

Araştırmanın “Öğretmenlerin dinledikleri müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması ile ilgili seçimleri nelerdir?” 8. alt amacına yönelik elde edilen bulgular neticesinde;

Öğretmenlerin dinledikleri müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması durumu incelendiğinde; Öğretmenlerin dinledikleri müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması konusunda %39.0 oran ile müziklerin Türkçe ya da yabancı sözlü olması önemli değil yanıtı tercih edilmiştir. Benzer sonuçlara farklı çalışmalarda da ulaşılmıştır (Erdal, 2009). Sonuca göre sözlerin ikinci planda olduğu, önceliği müziğin aldığı ve sevdikleri müziklerdeki etkilendikleri unsurlara göre şarkı sözleri seçeneğinin çok ayrı bir özellik taşımadığı sonucuna varılabilir. İmrik (2007) tarafından yapılan çalışmada, katılımcıların % 24.9'unun Türkçe sözlü, % 2.6'sının yabancı sözlü müzik dinleyenlerin olduğu, müzik zevklerinin daha çok Türkçe sözlü türlerden oluştuğu görülmektedir.

Araştırmanın “Öğretmenlerin müzik eğitimi alma ve çalgı çalma durumları nelerdir?” 9. alt amacına yönelik elde edilen bulgular neticesinde;

Öğretmenlerin müzik eğitimi alma durumları ve çalgı çalma durumları incelendiğinde; öğretmenlerin %88.8 oranda müzik eğitimi almadığı, %70.1 oranda herhangi bir çalgı çalamadıkları tespit edilmiştir. Bu sonuçların birbirine paralel yapıda olduğu görülmektedir. Müzik eğitimi almama durumu öğretmenlerin mesleklerini icraları, eğitim- öğretim sürecinde yaşadıkları yoğunluklar olabileceği ve çalgı çalma konusunda disiplin gerektirdiği için yeterince vakit ayıramadıklarının göstergesi olabileceği düşünülmektedir.

Öğretmenlerin çalabildikleri çalgı türlerine yönelik dağılımına incelendiğinde; Batı müziği alanında daha çok tuşlu çalgılar, telli çalgılar, üflemeli çalgılar, yaylı çalgılar ve vurmali çalgıları; Türk Müziği alanında ise, telli çalgılar, üflemeli çalgılar, yaylı çalgılar ve vurmali çalgıları tercih ettikleri tespit edilmiştir. Batı müziği çalgılarının %64.1 öğretmen ile, %35.9 Türk Müziği çalgılarından daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Bu durum öğretmenlerin çaldıkları çalgıların popülerliği dinledikleri müzik türlerinde kullanılan çalgılar olabileceğini düşündürmektedir. Flowers ve Murphy (2001) yaptıkları çalışmada katılımcıların daha çok popüler çalgıları tercih ettiğini tespit etmiştir. Bu çalışmada dinlenen müzik türlerine paralel olarak; Batı müziği çalgılarından %14.4 öğretmenin piyano, Türk müziği çalgılarından ise %23.5 öğretmenin bağlama çaldığı görülmektedir. Özkasnaklı ve Dalkıran (2017) yaptığı çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, müziğin öğretmenlerin yaşamlarında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Eğitimin amaçları arasında, öğrencilerde müzik beğenisi oluşturmak, müzik dinleme tercihlerinin bilimsel bir temele dayalı olarak gelişmesini sağlamak, niçin, neyi dinlediğini bilen ilgili ve meraklı dinleyici profili oluşturmak, dinleme alışkanlığının eğitim ile olumlu yönde şekillenebileceği düşünülmektedir.

Öneriler

Araştırmaya Yönelik Öneriler

Müzik eğitimini yaşamına dâhil eden öğretmenler, müziği kendi disiplinleri ile bağdaştırarak eğitimin bir parçası olarak kullanabilir. Bu anlamda okul yönetimlerince öğretmenlerin müzikle uğraşması için özendirilmesi ve çalgı çalan öğretmenlerin çeşitli etkinliklerde icralarını sergileyebilecekleri ortamlar yaratılması önerilmektedir.

Farklı branştaki öğretmenlerin müziği kendi branşlarının öğretiminde kalıcı bir öğrenme sağlamaları ve etkin kullanabilmeleri için, lisans eğitimlerine müzik eğitiminin dâhil edilerek branşları ile bağlantı kurlmaları önerilmektedir.

Müziğin yaşam boyu işlevi, eğitimdeki işlevi geniş bir açı ile ele alınmalı, müziğin diğer sanatlarla, disiplinlerle ilişkisini anlamlandırmaya yönelik çalışmalar yapılması ve branşlara uygun bir şekilde programlar düzenlenmelidir. Müzik dinleme ve anlamaya yönelik ortamların oluşturulması ve bu ortamlarda müzik dinleme alışkanlığı kazandırmak amacıyla alan uzmanlarınca rehberlik çalışmaları yapılması önerilmektedir.

Çocukların müzik dinleme alışkanlıklarını geliştirmek ve olumlu deneyimler elde etmelerini sağlamak için veliler ile iş birliği yaparak müzik eğitimi almaları, sanatsal faaliyetlere katılıp, sanatsal etkinlikleri takip etmeleri konusunda rehberlik çalışmaları yapılması önerilmektedir.

Öğretmenlerin gerek lisans eğitim süreçlerinde gerekse mezuniyet sonrası görevlerini icra etmeleri esnasında sanatsal faaliyetlere katılmaları sağlanmalıdır. Bununla birlikte öğretmenlerin öğrencilerine rehberlik edebilmeleri için müziksel etkinliklerin, konserlerin ücretlerinde öğretmen ve öğrencileri teşvik edici düzenlemeler yapılması önerilmektedir. Bu anlamda belediyeler ve çeşitli devlet kurumlarının, özel kurumların destekleyici bir rol üstlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Öğretmenlerin eğitim öğretim faaliyetlerinde müzikle bağlantı kurabilmeleri adına, anadil öğretiminde olduğu gibi, müziği de müziğin doğal ortamı olan konserlerde, armonik alt yapısı zengin eserleri dinleyerek öğrenmelidir. Bu durum müziğin anlaşılmasını sağlayabilir, bireylerin müzik tercihlerinde seçici davranıp kendi beğenilerini oluşturmaları yönünde etken olabilir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

Öğretmenlere hizmet içi eğitimlerle müzik dinleme, çalma ve söyleme konusunda rehberlik çalışmaları yapılması ve eğitim faaliyetleri düzenlenmesi önerilmektedir. Ayrıca benzer araştırmaların farklı illerde de yürütülmesiyle öğretmenlerin çalgı öğrenimi konusunda yüz yüze eğitim faaliyetleri düzenlenmesi, katılımlarının yüksek olması için teşvik edici çalışmalar yapılması, Millî Eğitim Bakanlığı ile iş birliği sağlanarak hizmet içi kurs ve seminerlerin düzenlenmesi önerilmektedir. Bu eğitimlerde alanında uzman eğitimcilerin yer almasının çok önemli olduğu düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Kocaeli İlinde Görev Yapan Öğretmenlerin Müzik Dinleme Alışkanlıklarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Etik kurul izni Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 28/01/2021 tarih ve 2021/01 nolu toplantısında alınan 22 sıra sayılı kararı ile (Tarih: 28.01.2021, 4373 sayılı) alınmıştır.

Kaynakça

- Atasoy, M. U. (2019). Öğretmen adaylarının müzik dinleme alışkanlıklarının değerlendirilmesi (Kütahya ili Örneği). *Turkish Academic Research Review*, 4(1), 221-234.
- Anderson, W. T. (2016). Mindful music listening instruction increases listening sensitivity and enjoyment. *Applications of Research in Music Education*, 34(3), 48-55.
- Çevik, S., Akın, A., Onuk, Ö. ve Yalçınkaya, B. (2003). Cumhuriyetin 80. yılında Gazi Üniversitesi gençliğinin yaşamında müziğin yeri ve işlevi. Malatya: *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu*, 36, 26-37.
- De Vries, P. (2010). What we want: The music preferences of upper primary school students and the ways they engage with music. *Australian Journal of Music Education*, 1, 3-16.
- Digital Age (2018). Türk insanının müzik dinleme alışkanlıkları ve dijital müziğin yükselişi. *Dijital Age Online Teknoloji ve Endüstri Dergisi*, Çevrim içi adres: <https://digitalage.com.tr/turk-insaninin-muzik-dinleme-aliskanliklari-ve-dijital-muzigin-yukselisi/> [Erişim tarihi: 15,12,2020].
- Dobrota, S. ve Ercegovac, I. R. (2017). Music preferences with regard to music education, informal influences and familiarity of music amongst young people in Croatia. *British Journal of Music Education*, 34(1), 41-55.
- Doğan, H. (2008). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin müzik türü tercihlerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Doğan, U. (2020). Ortaöğretim öğrencilerinin müzik beğeni ve tercihlerinin çeşitli değişkenler yönünden incelenmesi (Sivas/Zara Örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 1579-1600.
- Dönmez, Y. E. ve İmik, Ü. (2020). Ferdi Tayfur örneğinde Türk sinemasında arabesk müzik. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 6(2), 135-148.
- Ercan, H. (2014). *Klasik batı müziği eğitimi veren devlet konservatuvarı müzik lisans öğrencilerinin müzikal beğenileri ve müzik dinleme alışkanlıklarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

- Erdal, G. G. (2007). Müziğin kişisel, toplumsal, ulusal, uluslararası işlevleri üzerine. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirisi*, 287-294.
- Erdal, B. (2009). *Müzik türlerinin tercih edilmesinde kişilik özellikleri ve beğeni ilişkisi* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Flowers, P. ve Murphy, J. (2001). Talking about music: interviews with older adults about their music education, preferences, activities, and reflections. *Applications of Research in Music Education*, 20(1), 26-32.
- Güleç, K. S. (2009). Müziğin kişisel işlevleri açısından müzik eğitiminde güdülenmenin önemi. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi-ICANAS 38, *Müzik Kültürü ve Eğitimi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları*, 1(1), 365-375.
- Güngör, N. (1993). *Arabesk: Sosyo-kültürel açıdan arabesk müzik* (2. Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gökbudak, Z. S. ve Gökbudak, R. (2003). İletişim fakültesi radyo-televizyon-sinema bölümü öğrencilerinin müziğe olan ilgileri. *Selçuk İletişim*, 3(1) 35-41.
- Hui, F, W, V. (2001). *Music preferences, music and non-music media use, and leisure involvement of Hong Kong adolescents*. University Of North Texas.
- İmik, Ü. (2007). *Sosyal statünün müziksel beğeniye etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi* (25. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kılıç, I. (2016). Ortaokul öğrencilerinin müzik ile ilgili görüşlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 360-371.
- Oğuz, T. (2016). Dijital müzik tüketim alışkanlıkları. *eKurgu*, 24(1), 44-62.
- Öz, N. B. (2001). İnsanın kültürel gelişiminde müzik eğitiminin önemi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 101-106.
- Özdemir, Ş. C. ve Can A. A. (2019). Müzikte dinleme, dinleme türleri ve müzik öğretmenliği öğrencilerinin müzik dinleme yaklaşımları. *Elementary Education Online*, 18(1), 367-388.
- Özen, C. (2016). *Öğretmen adaylarının müzik dinleme alışkanlıkları arasındaki farklılıklar* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özkasnaklı, U. ve Dalkıran E. (2017). Genel müzik eğitiminde çalgı çalmaya yönelik öğrenci görüşleri: Denizli ili örneği. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 5(1), 1-17.
- Şahin Yıldırım, B. (2019). *Sosyolojik açıdan müzik dinleme alışkanlıklarına etki eden etmenler: Bolu ili örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Taş, S. (2011). *Sınıf öğretmeni adaylarının klasik batı müziğine ilişkin tutumları* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Tanrıkkulu, N. (2011). *Üniversite öğrencilerinin kulaklıkla müzik dinleme alışkanlıklarının işitme eşikleri üzerine etkisi: Başkent üniversitesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (2020). Ajitasyon tanımı, 12 Ocak 2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Uçan, A. (2005). Genel müzik eğitiminde geleneksel müziklerimizin yeri ve önemine genel bir bakış. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi 1. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu*, Van.
- Ulutürk, N. (2008). *Anadolu güzel sanatlar lisesi müzik bölümü öğrencilerinin dinlemeyi tercih ettikleri müzik türleri* (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Uslu, B. ve Göher, V. F. (2011). Müzik eğitimi A.B.D. öğrencileri ve müzik öğretmenlerinin müziksel beğenileri: Niğde ili örneği. *Journal of New World Sciences Academy*, 6(2), 250-260.
- Woody, R. H. ve Burns, K. J. (2001). Predicting music appreciation with past emotional responses to music. *Journal of Research in Music Education*, 49(1), 57-70.

EXTENDED ABSTRACT

Teachers, the most important members of society, are the strongest actors in the upbringing of students. Creating a taste for music should include all brans teachers, not just music teachers. Teachers in different branches should play a role in the transfer of culture by including music in all their lives. As a result, teachers enable the society to develop in a multifaceted way. Education is thought to play an important role in the foundation and development of the habit of listening to music, which is shaped by the reflection of family, environment and popular factors. Examining the music listening habits of teachers, who have an important place in society, will shed light on the shaping of the musical life that future generations will turn to. Examining the musical lives of teachers from different regions of our country will enable us to have an idea about the musical life of the students they will train our next generations.

In this study, the research of music listening of teachers working in Kocaeli province was aimed. For this purpose, the types of music listened to, personal album archives, digital media album archives, elements they are influenced by the music they listen to, music listening tools, listening environment, instrument playing situations are questioned. The teacher is at the center of the quality of life and behavior

and living spaces in society. Teachers are expected to carry their musical tastes on them as an example in their listening habits and aesthetic perspective lives. It is considered important to determine teachers' music preferences and listening habits at this hour. Kocaeli, Turkey's largest industrial city of the province is concentrated and intense as the one in different cultures in terms of immigration. Various studies have been conducted on the music preferences of teacher candidates and the experiences of scientists who question the music preferences of teachers working in the field have come to light. This situation led the researchers to question what the music listening habits of the teachers living in Kocaeli were. By establishing a connection with listening to music in terms of being a role model in education and being effective in the high lives of teachers from different branches of our country; It is thought that it can be effective on the transformation developments, cultural gains and tastes of teachers. Therefore, teachers' subject preferences and tendencies are important.

Descriptive survey method was used in this study to determine the music listening habits of teachers. In this direction, "Teachers' listening habits of music" questionnaire, consisting of 12 questions, was applied to determine the music listening habits of teachers, which was prepared by the researchers. Teachers working in Kocaeli constitute the universe of this research. Its sample consists of 421 teachers working in and different educational levels in Kocaeli. The demographic characteristics of the teachers participating in the study and the distribution of the quantitative data obtained regarding the findings related to the purpose of the study are presented in a table.

According to the research results; Teachers prefer listening to Pop Music in the first place and Turkish Folk Music in the second place. It has been observed that teachers make use of the developing technology and digital media to listen to music, and they mostly prefer smart phones as the phones turn into music players. In the selection of the instruments they played, it was observed that they preferred popular instruments and used in the music genres they listen to. It has been determined that, with the determination of the music listening habits of teachers, they become a determinant and role model in the listening habits of future generations, and this habit is shaped positively with education. The lifelong function of music and its function in education should be handled in a broad perspective, studies should be conducted to make sense of the relationship of music with other arts and disciplines, and programs should be organized in accordance with the branches. It is thought to be beneficial in terms of the development and cultural transfer of all branch teachers. It is recommended to create environments for listening and understanding music and to conduct guidance studies by field experts in order to gain the habit of listening to music in these environments. Teachers who incorporate music into their life can use it as a part of education by associating it with their own discipline. This situation may also contribute to the students' increasing their interest in music, their recognition of music genres, their tolerance and awareness of diversity, and their musical taste. In this sense, it is recommended that school administrations encourage teachers to work and create environments where teachers who play instruments can exhibit their performances in various activities. In order for teachers to connect with music in their educational activities, they should learn music by listening to works with rich harmonic infrastructure in concerts, which are the natural environment of music, as in mother tongue teaching. The individual can make listening in this way a part of his life. During listening, the important features of the work (rhythmic structure, instrumentation feature, polyphony, modal structure, etc.) can be highlighted and leave more permanent marks by drawing the attention of the audience to the desired feature. This situation can provide an understanding of music, it may be a factor in individuals' being selective in their music preferences and forming their own tastes.

When the results of the research are evaluated, it shows that music has an important place in the lives of teachers. Among the aims of the education, it is thought to create a musical taste, to ensure the development of music listening preferences on a scientific basis, to create an interested and curious audience profile who knows what and who listens. Habits can be shaped positively through education.

Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Dönemi Duygu ve Durumlarına İlişkin Tutumları: KKTC Örneği

İrem KARATAŞ¹, Merve AKKILIÇ² ve Özlem ALTUN³

Öz

Çin'in Wuhan kentinde ilk covid-19 vakasının bildirilmesinden sonra virüs önce Çin sonra tüm dünya ülkelerinde hızla yayılmış ve evrensel bir pandemi sürecini başlamasına neden olmuştur. Bu durum insanların birçok sosyal ve ekonomik yaşam alanında olumsuz etkilere sebep olmuştur. Bu çalışmanın amacı KKTC'de Üniversitelerinde okuyan öğrencilerin covid-19 dönemi duygu ve durumlarına ilişkin geçerli, güvenilir ve yeni bir tutum ölçeği geliştirmektir. Hazırlanmış olan ankette, 5 dereceli Likert tipi, 30 sorudan oluşan anket formu KKTC'de üniversitelerinde okuyan 203 kişiye uygulanmış, bunlardan 200 adeti değerlendirilmek için uygun görülmüştür. Elde edilen verilerin istatistiksel hesaplamaları SPSS 24.0 ve AMOS 24.0 istatistik programı kullanılmıştır. Güvenirlilik ve geçerliliğine ilişkin veriler elde edilerek, ölçek kullanıma hazır hale gelmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, elde edilen değerler verilerin uyumunun iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak, çoklu regresyon analizi sonucuna göre genel olarak cinsiyet ve yaş değişkenleri ile covid-19 dönemi duygu ve durumları ölçeği arasında anlamlı bir olduğu belirlenirken katılımcıların okudukları bölüm ile covid-19 dönemi duygu ve durumları ölçeği arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Korona virüs, Salgın, Covid-19, Pandemi, Üniversite öğrencileri, KKTC

University Students 'Attitudes About Covid-19 Period Emotion and Status: Case Of TRNC

Abstract

The first covid-19 case was reported in Wuhan, China, spread rapidly in all countries of the world. They started a universal pandemic process. This situation has caused negative effects on the social and economic life of people. The aim of this study is to develop a valid, reliable, and new attitude scale regarding the feelings and situations of the students studying at their universities in the TRNC during the covid-19 period. In the questionnaire form consisting of 5 Likert type, 30 questions were applied to 203 students studying at universities in the TRNC, 200 of which were deemed suitable for evaluation. SPSS 24.0 and AMOS 24.0 software were used for statistical calculations. The scale has become ready for use by obtaining data on its reliability and validity. As a result of the analyses carried out, it was determined that the data obtained were at a good level. In addition, according to the results of the multiple regression analysis, it was determined that there was a significant relationship between the gender and age variables and the covid-19 period emotions and states scale, while there was no significant relationship between the department where they study and the covid-19 period emotions and states scale.

Key Words: Coronavirus, Outbreak, Covid-19, Pandemic, University students, TRNC

Atıf İçin / Please Cite As:

Karataş, İ., Akkılıç, M. ve Altun, Ö. (2021). Üniversite öğrencilerinin Covid-19 dönemi duygu ve durumlarına ilişkin tutumları: KKTC örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2137-2147.

Geliş Tarihi / Received Date: 04.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.05.2021

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi - İstanbul Ticaret Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği, iremkaratas05@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-5962-0306

² Yüksek Lisans Öğrencisi - Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, mrvakkilic@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-5072-4523

³ Yrd. Doç. Dr. - Doğu Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ozlem.altun@emu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-0830-002X

Giriş

Salgın hastalıklar, diğer küresel çaplı olumsuzluklardan daha fazla önem arz etmektedir (Acar, 2020, s. 9). Bulaşıcılık özelliğinden dolayı destinasyon imajını ve güvenilirlik özelliğini etkilemektedir. 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan şehrinde, deniz ürünleri pazarında ortaya çıkan ve covid-19 ismi verilen virüs ulusal ve uluslararası alanda yıkımlara yol açmıştır. Covid-19 virüsünün, küresel alanda bu denli yayılmasını sağlayan en büyük unsur uluslararası alanda gerçekleştirilen turizm faaliyetleri neden olmuştur (Ariyaratne, 2020, s. 8).

Ancak covid-19 virüs salgınından etkilenen tek sektör turizm ve turizm faaliyetleri olmamıştır (Soylu, 2020, s. 184). İnsanların toplu olarak bir arada buldukları kapalı alanlarda eğitim gördükleri gibi yurtiçinde ve yurt dışında eğitim gören öğrenciler maddi ve manevi olarak oldukça olumsuz etkilenmiştir. Covid-19 virüsünün yayılmasını engellemek ve insanların kendilerini izole edebilmeleri adına kısmen ve tamamen sokağa çıkma yasakları getirilmiştir. Bu durum beraberinde pandemi sürecinin başlamasına neden olmakla birlikte pandemi süresince dünya genelinde olgu gibi birçok sektörde ve özellikle eğitim alanında da internet aracılığıyla evde çalışma ve eğitim sistemine geçilmiştir (Bozkurt, 2020, s. 115).

Turizm değişen dünya ve ülke şartlarına en hızlı şekilde adapte olan bir dinamiğe sahiptir. Turizm, küresel alanda ilgi odağı olan, seçilen destinasyonlara ciddi parasal gelir sağlayan, festival gibi durumlarda bölge halkının kalkınmasına yardımcı olan bir faaliyet ile ülkelere büyük katkılar ile etki etmektedir. Ancak ülkelerin siyasi yapılarına bağlı kalarak gelişen terör saldırıları gibi küresel çapta turizmi etkileyecek salgın hastalıklar beklenmedik çapta turizmi kötü etkilemektedir (Sheresheva, 2020, s. 74). KKTC'deki en büyük turizm gelir hareketliliği üniversite öğrencilerinden ve kumar turizminden sağlanmaktadır. Ancak ortaya çıkan bu salgın hastalık KKTC destinasyonuna olan güveni kırmaktadır. KKTC'de alınan önlemler doğrultusunda üniversitelerin eğitime geçici bir süre ara verilip daha sonrasında uzaktan eğitim sistemi olan online eğitime geçilmiştir.

Bu çalışmada, KKTC üniversitelerinde okuyan öğrencilerin covid-19 dönemi duygu ve durumlarındaki değişimleri belirleyebilmek hedeflenmiştir. Araştırmanın önemi, KKTC'de okuyan üniversite öğrencilerinin çoğunluğu ailelerinden uzakta okuyan öğrencilerdir. Bu sebeple hem öğrencilerdeki covid-19 dönemi duygu ve durumlarını ölçerken, bir yandan ailelerinden uzakta kalan öğrencilerde de gerçekleşen covid-19 dönemi duygu ve durum değişiklikleri ölçmeye yönelik olduğu için oldukça önem taşımaktadır.

Literatür İncelemesi

SARS-CoV-2 enfeksiyonu salgını, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından korona virüs hastalığı 2019 (covid-19) olarak adlandırılmıştır (Üstün ve Özçiftçi, 2020, s. 145). Covid-19 virüsü hızla bir şekilde tüm dünya ülkelerine yayılmış ve 11 Mart 2020 tarihinde 4000'den fazla insanın ölümüne yol açması durumunda, Dünya Sağlık Örgütü tarafından bu tarihte resmî olarak pandemi ilan edilmiştir (Çöl, 2020, s. 7). Bu virüsün kaynağı net olarak bilinmemekle birlikte, Huanan deniz ürünleri toptan satış pazarında satılan vahşi hayvanlardan bulaştığı düşünülmektedir (Aktuğ, 2020, s. 519). Hastalık oldukça hızlı bir bulaşıcılık özelliğine sahip olmakla birlikte en belirgin semptomları ateş, kuru öksürük, yorgunluk, kas ağrısı ve nefes darlığıdır.

Covid-19 virüsünün kontrolünde en önemlisi olan izolasyonun hem fizyolojik hem de psikolojik olarak insanlar üzerinde birçok yan etkisi vardır (Karatosun, 2010, s. 9). Bireylerin izolasyon sürecini sağlıklı geçirebilmeleri için buldukları yaşam şartlarına uyum sağlamaları oldukça önem taşımaktadır. Karantina süresinde, ruhsal ve fiziksel sağlık durumlarını koruyabilmek için bireylerin aktif kalmaları ve fiziksel olarak egzersizlerini normale göre daha dikkatli ve kontrollü yapmaları gerekmektedir (Karatosun, 2010, s. 11). İnsanların karantina sonrasındaki yaşam düzenlerinin değişmemesi ve sağlıklarının bozulmaması adına evde normal düzende aktif yaşamlarını devam ettirmeleri oldukça önemlidir (Aktuğ, 2020, s. 515).

Sağlık bakanlığı; ateş, öksürük, nefes darlığı semptomlarından en az birisi olan ve semptomların başlamasından 14 gün önce kendi veya yakınının yurt dışı seyahat gerçekleştirme gibi durumları olan kişiler, covid-19 hastası ile yakın temasa geçmiş ve aynı zamanda başka nedenle açıklanamayan hastanelerde yatarak tedavi olan ağır bir şekilde solunum enfeksiyonu geçiren kişiler ve beraberinde ani başlangıçlı ateş ve hiç durmayan bir öksürük veya nefes darlığı, burun akıntısı problemi yaşama-yan kişilerin de covid-19 hastaları şeklinde değerlendirilmektedir. Olası semptomları olan kişiler ilk olarak fizik muayene edilmektedir (Crawford vd., 2020, s. 19). Fiziki muayene edilip tanı konulamayan kişilerde ise tam kan sayımı, C-reaktif protein, akciğer grafiği veya bilgisayarlı tomografi önerilmektedir. Test sonucu pozitif çıkan kişiler

için tedavi sürecinin başlaması durumunda kendilerini izolasyon kurallarına uymaları koşulu ile evlerinde tedavi edilirler (Dikmen ve Özkan, 2020, s. 33).

Bu tür salgın hastalık durumlarında hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilenmiş olan insanların tutum ve davranışları bunları içerebilir: geçim olanaklarını kaybetme korkusu, izolasyon esnasında ve sonrasında çalışmama korkusu, işten çıkarılma korkusu, hastalıkla ilişkili olarak karantinaya alınması sırasında ve sonrasında sosyal dışlanmaya neden olacağı korkusu, sıkılma gibi yalnızlık hissetme ve depresyon, hastalığa yakalanma durumundan sonra ölme korkusu, bakım sırasında yaşadıklarına bağlı korkular nedeni ile sağlık tesislerine gitmekten kaçınma, sevdiklerini koruma konusundaki kendilerini güçsüz hissetme, salgın nedeniyle sevdiklerini kaybetme korkusu gibi bir çok durumla karşı karşıya gelmeleri yaşanan zorlu süreçten sonra insanlarda kalıcı veya geçici davranış bozuklukları bırakmaktadır (Şenışık, 2015, s. 15).

Pandemi süresince dünya çapında alınan önlemlerden en önemlisi seyahatlere getirilen kısıtlamalar (Gössling, Scott ve Hall, 2020, s. 12). İnsanların salgın sırasında seyahatlerine devam etmesinden dolayı havalimanları salgının yayılma konusunda en tehlikeli alanlar arasında yer almaktaydı. Bundan dolayı uçuşlar esnasında uyulması gereken kurallar ve alınması gereken önlemler adına dokümanlar yayınlanmıştır. Ancak daha sonrasında başta covid-19 virüsünün ortaya çıktığı bölge olmak üzere ülkelere giriş ve çıkışlar duraklatılmıştır (Akca, 2020, s. 51). Bu duraklatılma beraberinde ülkelerin uluslararası çapta turist girişini engellemiştir (Macit ve Macit, 2020, s. 106). Ulusal ve uluslararası gerçekleşmesi beklenen tüm spor dallarında olumsuzluklar meydana gelmiştir. Salgından dolayı dünya çapında gerçekleşmesi gereken spor turnuvaları duruma göre 2021'e ertelenmesine ya da iptaline karar verilmiştir. Bu durum spor turizmi üzerinde olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Hemen hemen dünyanın tüm spor liglerinde, UEFA'nın uluslararası etkinliklerine ve çok branşlı uluslararası spor organizasyonlarında olumsuzluk meydana gelmiştir (Türkmen ve Özseri, 2020, s. 61).

Dünya çapında ünlü Formula 1 yarışları, Fransa'da gerçekleştirilen bisiklet turunun ve dünyaca önemli at yarışı iptali ülkelerin spor turizmini olumsuz yönde etkilemiştir. Tokyo 2020 (Türkmen ve Özseri, 2020) Olimpiyatları ise Japonya'nın 2020 Olimpiyatlarına yönelik esnettiği yasaları da etkilemiştir. Bu yasalara örnek vermek gerekirse, Japonya'da kumar turizmi ülke yönetimince yasaklanmış, ancak Tokyo 2020 Olimpiyatları döneminde ülke yönetimince kumar turizminin yasallaştırılması gibi durumlar meydana gelmiştir. Türkiye'nin covid-19 salgınından dolayı, turizm kapsamında kurum ve kuruluşların talepleri olmuştur. TÜRSAB tarafından kurum ve kuruluşların talepleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na iletilmiştir. Bu taleplerin içeriği daha çok işletme sahiplerinin SGK, KDV ve vergiler gibi yıl içerisinde belirli periyotlarla ödemesi zorunlu olan ödemelerin ertelenmesi gibi isteklerdir. Ayrıca banka kredilerinin, elektrik, su ve doğal gaz gibi zorunlu giderlerinde ödenmesinde kolaylık talep edilmiştir. Bunlara ek olarak ülkelerin ekonomisine oldukça katkı sağlayan turizm sektöründe ise istihdam destekleri, ülkemize turizm talebini arttırıcı desteklerin çoğaltılması ve uçak gibi ulaşım firmalarına olan desteğin arttırılması gibi talepleri içermektedir (TÜRSAB, 2020). Talepler doğrultusunda alınan kararlar 17 Nisan 2020 tarihinde, 31102 sayılı Resmî Gazetede gelişmelere yönelik alınan kararlar yayınlanmıştır.

Covid-19 salgını nedeniyle KKTC'deki otellerin, restoranların yanı sıra tüm toplu yemek yeme alanlarında kısıtlamalar meydana gelmiştir. Covid-19 virüsü solunum yolu, ağız yolu ve damlacıklar şeklinde insanlara bulaşmaktadır. Bunu engelleyebilmek için yemek hizmeti veren mekânlar, oteller vb. alanlar geçici süreliğine kapatılmıştır (Şen, 2020, s. 96). Kapatılmayan yerler ise temizlik ve hijyen kurallarına ekstra dikkat etmeye başlamışlardır. Maske ve eldiven kullanımı arttırılmıştır. Covid-19 virüs salgını, başta Çin olmak üzere yayıldığı her ülkenin ekonomi, çevresel, sosyolojik ve kültürel olmak üzere her alanda insan yaşamını olumsuz etkilemiştir. Uluslararası alanda her ülke, uzmanların ve yetkililerin önerdiği önlemler çerçevesinde hareket etmek oluşabilecek bütün riskleri azaltma açısından büyük önem taşımaktadır (Niewiadomski, 2020, s. 652). Toplum sağlığını tehlikeye atmamak adına ülkelerin büyük önlemler almaları gerekmektedir. Turizm alanında alınan önlemler toplum sağlığı adına oldukça önem taşımaktadır. Ülkeler önlemlerini almalarıyla birlikte, turizm destinasyonu güveni artacaktır. Bu sancılı süreci geçirdiğimizde turistler destinasyon imajına ve güvenine göre karar vereceklerdir. Covid-19 salgını nedeniyle alınan önlemler sosyal bilimlerde çalışan araştırmacılar ve uzmanlar tarafından önerilen önlemler alınmıştır. Alınan önlemlerin hem kriz yönetimi sırasında hem de krizden sonrası için olumlu gelişmelere neden olacağı değerlendirilmiştir (İbiş, 2020, s. 89).

Covid-19 virüs salgınından insanları koruyabilmek adına, pandemi süresinde eğitim internet aracılığıyla devam etmeye başlanmıştır. Ancak bireylerin duygu ve durumlarında değişiklikler gerçekleşmiştir. Pandemi süresinde insanlar sosyal yaşantılarından ve normal yaşantılarından uzaklaştıkları için her açıdan

olumsuz sonuçlar oluşmasına sebep olmuştur (Toquero, 2020, s. em0063). Oluşan bu olumsuzluklar insanların ruhsal durumlarında değişikliklere neden olmuştur. Bunları engelleyebilmek adına internet platformlarında insanlar için organizasyonlar gerçekleştirilmiştir (Schleicher, 2020, s. 33). İnternet ortamında tiyatro ve benzeri gibi sahne sanatlarına dayalı birçok konsere internet erişimi kolaylığı getirilmiştir (Demuyakor, 2020, s. e202018).

KKTC’de covid-19 virüs salgını nedeniyle 2020 yılının Mart ayında yüz yüze eğitime ara verilerek online eğitime geçilmiştir. Bununla birlikte üniversite öğrencileri ailelerinin yanlarına geri dönerek adadan ayrılmışlardır. Buna ek olarak adada yaşayan yerli halkın, öğrencilerden sağladığı eğitim turizmindeki gelir kaynağında azalmalar meydana gelmiştir. Ayrıca üniversite öğrencilerinde yaşanan bu değişim beraberinde duygu ve durumlarında birtakım olumsuzluklara neden olmuştur. Eğitime ara vermemek adına KKTC’de tüm ilköğretim, ortaöğretim, lise ve üniversitelerde sistem internet üzerine kurularak devam edilmiştir. Buna ek olarak tüm sınavlarda erteleme kararı alınmıştır (Durak ve Çankaya, 2020, s. 790). Gerçekleştirilen tüm eğitim, kültür ve sanat organizasyonları ile insanlardaki değişimin önüne geçerek, pandemi süresini daha rahat ve sağlıklı geçirebilmek hedeflenmiştir (Liu vd., 2020, s. e17; Pakpour ve Griffiths, 2020, s. 4).

Yöntem

Alanyazında da belirtildiği gibi dünya genelinde yaşamı olağanüstü derecede etkisi altına alan covid-19 virüsü her alanda insanları olumsuz açıdan etkilemiştir. Bununla birlikte eğitimin aktif olarak devam ettiği döneme denk gelmesiyle birlikte KKTC’de üniversite okuyan öğrencileri de etkilemiştir. Gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada, KKTC üniversitelerinde okuyan öğrencilerin covid-19 dönemi duygu ve durumlarını incelemek amacıyla bir ölçme aracının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca buna bağlı kalarak cinsiyet, yaş ve okudukları okul ile covid-19 dönemi duygu ve durum faktörleriyle arasındaki ilişkiyi belirlemek hedeflenmiştir.

Evren-Örneklem

Gerçekleştirilmiş olan bu çalışma evren olarak, KKTC’de, üniversite düzeyinde eğitim gören genç bireyler tercih edilmiştir. Dolayısıyla, çalışmanın örneklemini KKTC’de bulunan 7 farklı üniversitede eğitim gören 203 öğrenciden oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Anket. Bu araştırma KKTC’de bulunan öğrencilerin covid-19 dönemi duygu ve durumlarını ölçen beşli Likert tipi ölçek modeline uygun şekilde tasarlanmış bir ölçek geliştirmek amacıyla hazırlanmış, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir.

Eğitim araştırmalarında sıklıkla ölçülmeye çalışılan değişkenlerden biri de tutumdur. Tezbaşaran’a (1997) göre, tutum, “belirli nesne, durum, kurum, kavram ya da diğer insanlara karşı öğrenilmiş, olumlu ya da olumsuz tepkide bulunma eğilimi” olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmanın ölçeği aşağıdaki aşamalarla hazırlanmıştır. Maddeler hazırlanırken covid-19 ve salgınlar ile ilgili çeşitli literatür kaynakları taranmıştır. Bu konularla ilgili yapılmış çalışmalar ve benzeri çalışmalar incelenmiştir. Kullanılan ölçekler ve elde edilen veriler incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucu taslağın hazırlanması için benzer çalışmalardan faydalanılarak ulaşılan bilgilerden yararlanılmıştır. Alanında uzman kişilerden konu ile ilgili görüş alınarak veriler toplanmaya çalışılmıştır. 40 madde oluşturulmuştur.

Bunun sonucunda oluşturulan madde sayısı uzman görüşüne başvurulmuş eleme yoluna gidilmiştir, eleme aşamasından 15’i olumsuz 15’i olumlu olmak üzere toplam 30 soru hazırlanmıştır. Soruların son halleri Türkçe alanında uzman bir kişiye sunulmuş gerekli düzenlemeler yapılmıştır. 203 anketten 200 tanesine sağlıklı cevaplar verilmiştir, 3 anket iptal edilmiştir. Ardından düzenlemesi yapılan sorular bir form haline getirilmiş ve daha sonra sağlık alanında uzman 3 akademisyene sunulmuştur. Soruların KKTC’deki üniversitelerinde okuyan öğrencilerin covid-19 dönemi duygu ve durumları ile ilgili tutumlarını ölçüyor olması uzmanlar tarafından incelendikten sonra konuyla ilgili görüş alınmıştır. Örnek form da seçeneklerin yan tarafına uzman görüşü almak için boş bırakılan “değerlendirme” sütununa gerekli fikirler verildikten sonra uzmanlara verilen formlar toplanarak arasındaki tutarlılıklar incelenmiştir.

Pilot çalışma sonucunda hakemlerin geri dönüşüne göre ve pilot çalışmaya katılan katılımcıların geri dönüşlerine göre yeniden düzenlenen ölçek KKTC’de bulunan 7 farklı üniversitede eğitim gören 203 öğrenci tarafından doldurulmuştur. Oluşturulan anket formu, öğrencilere araştırma hakkında bilgi içeren açıklayıcı bir e-posta ile gönderilmiş ve çalışmaya katılabilmeleri için bir link adresi verilmiştir. Çalışmaya katılmak isteyen öğrenciler internet ortamında doldurarak göndermişlerdir. Katılımcılardan her ifadeyi

okuduktan sonra “kesinlikle katılmıyorum” ile “kesinlikle katılıyorum” arasında değişen 5’li Likert tipi yanıt seçeneklerinden kendileri için en uygun seçeneği seçip işaretlemelemleri istenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın analiz aşamasında, SPSS 24.0 ve AMOS 24.0 programları kullanılmıştır. Ayrıca sırsıyla demografik, açıklayıcı faktör analizi (AFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA), güvenilirlik analizi ve çoklu regresyon analizi uygulanmıştır.

Bulgular

Bu çalışmadaki demografik bulgular Tablo 1’de görüldüğü üzere, katılımcı sayısı 200 kişidir. 113 kadın katılımcı, 87 erkek katılımcı mevcuttur. Katılımcıların %56,5’ini kadın katılımcılar oluştururken, %43,5’ini erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş aralığı 18-25 ve üzeri arasında ardışık verilmiştir. Veriler sonucunda en fazla katılımı %32 oranla ve 64 kişi olarak 24-25 yaş arasındaki öğrenciler göstermiş, en az katılım da %1 oranla ve 2 kişi olarak 18-19 yaş grubu göstermiştir. Yedi farklı üniversiteden katılım sağlanmıştır, katılımı 104 kişi ile %52 gibi büyük bir çoğunlukla Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi’nde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır, 40 kişi ve %20 oranında bir katılım ile Doğu Akdeniz Üniversitesi 2. sıradadır, 24 kişi ve %12 oranında bir katılım ile Lefke Avrupa Üniversitesi 3. sıradadır, 16 kişi ve %8 oranında bir katılım ile Yakın Doğu Üniversitesi 4. sıradadır, 9 kişi ve %4.5 oranında bir katılım ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi 5. sıradadır, 5 kişilik ve %2.5 oranında bir katılım ile Girne Üniversitesi 6. sıradadır. En az katılımı ise 2 kişi ile %1 oranla Girne Amerikan Üniversitesi oluşturmaktadır.

Tablo 1. Demografik Bulgular (n=200)

<i>Değişkenler</i>	<i>Tanımlar</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	113	56.5
	Erkek	87	43.5
Yaş	18-19	2	1.0
	19-20	8	4.0
	20-21	50	25.0
	22-23	58	29.0
	24-25	64	32.0
	25 ve üzeri	18	9.0
Okul Adı	Yakın Doğu Üniversitesi	16	8.0
	Girne Amerikan Üniversitesi	2	1.0
	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	104	52.0
	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (KKTC)	9	4.5
	Girne Üniversitesi	5	2.5
	Lefke Avrupa Üniversitesi	24	12.0
	Doğu Akdeniz Üniversitesi	40	20.0

Tablo 2’de verilen bilgilere göre, verilerin güvenilirlik ve geçerlilik analizi sonuçları verilmiştir. Güvenilirlik analizinden önce, ölçek ile elde edilen verilerin geçerlilik analizi yapılmıştır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2007, s. 70). Bu analiz kapsamında açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır (Şencan, Veri Analizi, t.y.). Analizler sırasına göre ilk açıklayıcı faktör analizi yapılmış olup daha sonrasında doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi ile ölçekte kullanılan maddelerde faktör yükü 0.50’nin altındaki maddeler daha sonraki analiz işleminde doğru sonuçlar alınabilmesi amacıyla çıkarılmıştır (Çakmur, 2012, s. 342). Tablo 2 incelendiğinde açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda hiçbir maddenin faktör yükü 0.50’nin altında bir değere sahip değildir. Buna ek olarak verilerin asıl yapısının faktör analizine uygunluğunu saptayabilmek adına KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett’s testi uygulanarak Tablo 2’de de sonuçlarına yer verilmiştir. Elde edilen KMO (0.77) katsayısı değeri iyi derece kabul edilebilir çıkarken, Bartlett’s testi sonucu ($1920.724 = p < 0.05$) anlamlı çıkmıştır (Doğan ve Başoğku, 2010, s. 69). AFA için açıklanan toplam varyansları sırasıyla, birinci faktör için %29.049, ikinci faktör için %16.853, üçüncü faktör için %10.746, dördüncü faktör için %6.524 ve son olarak beşinci faktör için de %5.632 olarak sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmada güvenilirlik analizi için Cronbach Alpha değerine yer verilmiştir (Ercan ve Kan, 2004, s. 215). Bu doğrultuda elde edilen de değer 0.82 ile kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir (Kılıç, 2016, s. 48).

Faktör analizi üzerine kurulu çok değişkenli analizlerin ve gizli yapıları içeren, hipotezlerin ilişkilerini belirleyen uyumu endekslerini belirlemek amacıyla yapılan analiz türüdür (Schermelleh-Engel, Moosbrug-

ger ve Müller, 2003, s. 33). Gerçekleştirilen bu araştırmada uyum endekslerini belirlemek amacıyla CMIN, CMIN/DF, NFI, CFI, IFI, RMR ve RMSEA değerlerine yer verilmiştir (Erkorkmaz, Etikan, Demir, Özdamar ve Sanisoğlu, 2013, s. 217). Elde edilen değerlerin sonuçları CMIN (488.568), CMIN/DF (3.441), NFI (0.75), CFI (0.81), IFI (0.81), RMR (0.08) ve RMSEA (0.11) iyi derecede kabul edilebilir olduğu saptanmıştır (Şencan, 2005, s. 15). Gerçekleştirilmiş analizler sonucunda elde edilen değerler verilerin uyumunun iyi düzeyde olduğu saptanmıştır.

Tablo 2. Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi

Değişkenler		AFA	DFA
1. Faktör	Aile içi tartışmalar artmıştır.	0.83	0.74
	İnsanlar daha fazla temizlik yapmaya başlamışlardır.	0.79	0.81
	Bu süreçte insanların vitamin ve ilaç kullanımları artmıştır.	0.76	0.76
	Karantina süreci bittiğinde uzun süre dışarı çıkmayan çocukların bağışıklık sisteminin zayıflaması ve hasta olma ihtimallerinin artması gibi olumsuz durumlar yaşanabilir.	0.75	0.74
	Açıklanan Varyans Yüzdesi	29.049	
	Total	5.519	
2. Faktör	Markete giderken tedirgin oluyorum.	0.77	0.80
	En ufak bir üşütme belirtisinde hemen Covid-19'dan şüpheleniyorum.	0.76	0.60
	Bulaş ve ölüm sayıları beni strese sokuyor.	0.76	0.86
	Endişe hissi duyuyorum.	0.70	0.77
	Açıklanan Varyans Yüzdesi	16.853	
	Total	3.202	
3. Faktör	İnsanlar gereksiz panik yapıyorlar.	0.85	0.82
	Corona virüs çok abartılıyor.	0.82	0.82
	Pandemiden korkmaya gerek yoktur.	0.73	0.61
	Açıklanan Varyans Yüzdesi	10.746	
	Total	2.042	
4. Faktör	Uyku düzenimde değişimler oldu.	0.84	0.80
	Yemek yeme alışkanlığımda değişimler oldu.	0.79	0.88
	İştahtan kesildim.	0.62	0.53
	Bu süreçte online psikolojik destek alınabilir.	0.50	0.54
	Açıklanan Varyans Yüzdesi	6.524	
	Total	1.240	
5. Faktör	Kendimi kısa aralıklarla acıkmış hissediyorum.	0.76	0.64
	Kendim için yeni uğraşı alanları yaratıyorum.	0.68	0.60
	Daha çok kitap okumaya başladım.	0.65	0.63
	Kendime daha çok dikkat etmeye başladım.	0.54	0.69
	Açıklanan Varyans Yüzdesi	5.632	
	Total	1.070	
AFA		Kaiser Mayer Olkin (KMO)	0.77
		Bartlett's Test of Sphericity	1920.724
Güvenilirlik Analizi		Cronbach Alpha	0.82
		CMIN	488.568
		CMIN/DF	3.441
		NFI	0.75
DFA Değerleri		CFI	0.81
		IFI	0.81
		RMR	0.08
		RMSEA	0.11

Tablo 3, Tablo 4 ve son olarak Tablo 5'te katılımcıların demografik değişkenleri ve analiz sonucunda elde edilen faktörler ile aralarındaki korelasyon yapısını saptayabilmek adına korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, elde edilen sonuçlar Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 3'te verilen sonuçlara göre, cinsiyet ile covid-19 dönemi duygu ve durumları ölçeğindeki sırasıyla 2. faktör $p=0.000$, 3. faktör $p=0.028$ ve 4. faktör $p=0.000$ arasında, ($p<0.05$) değerinde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Tablo 4'de verilen sonuçlara göre, katılımcıların yaş değişkeni ile covid-19 dönemi duygu ve durumları ölçeğindeki 4. faktör $p=0.037$ arasında, ($p<0.05$) değerinde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Son olarak Tablo 5'de verilen sonuçlara göre, katılımcıların okudukları okul ile covid-19

dönemi duygu ve durumları ölçeğindeki sırasıyla 1. faktör $p=0.000$, 2. faktör $p=0.001$, 4. faktör $p=0.000$ ve 5. faktör $p=0.041$ arasında, ($p<0.05$) değeriinde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Buna ek olarak, faktörlerin ortalama değeri incelendiğinde $X=4.1400$, $X=3.6700$, $X=2.6800$, $X=3.4338$ ve son olarak $X=3.8675$ olduğu saptanmıştır. Farklı bir açıdan bakıldığında ise, katılımcılar 1. faktöre kesinlikle katılmıyorum yönünde olduğunu gösterirken, 2. faktör, 4. faktör ve 5. faktör ise katılmıyorum yönünde olduğu görülmektedir. Son olarak 3. faktör ise kararsız cevabına yönelik olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Korelasyon ve Ortalama Değerler

		Korelasyon					
	X	1	2	3	4	5	6
Cinsiyet	1.4350	1					
1. Faktör	4.1400	-.054	1				
2. Faktör	3.6700	-.433	.293	1			
3. Faktör	2.6800	.155	.069	-.252	1		
4. Faktör	3.4338	-.264	.225	.592	-.054	1	
5. Faktör	3.8675	.030	.562	.277	.161	.294	1

Tablo 4. Korelasyon ve Ortalama Değerler

		Korelasyon					
	X	1	2	3	4	5	6
Yaş	2.4400	1					
1. Faktör	4.1400	.082	1				
2. Faktör	3.6700	.047	.293	1			
3. Faktör	2.6800	.027	.069	-.252	1		
4. Faktör	3.4338	.148	.225	.592	-.054	1	
5. Faktör	3.8675	.065	.562	.277	.161	.294	1

Tablo 5. Korelasyon ve Ortalama Değerler

		Korelasyon					
	X	1	2	3	4	5	6
Okudukları okul	4.0850	1					
1. Faktör	4.1400	.249	1				
2. Faktör	3.6700	.224	.293	1			
3. Faktör	2.6800	-.060	.069	-.252	1		
4. Faktör	3.4338	.282	.225	.592	-.054	1	
5. Faktör	3.8675	.145	.562	.277	.161	.294	1

Covid-19 dönemi duygu ve durumları ölçeğindeki değişkenler ve cinsiyet, yaş ve okudukları okul ile aralarında anlamlı bir fark olup olmadığını belirleyebilmek adına çoklu regresyon analizi yapıp elde edilen sonuçlar ise Tablo 6'da verilmiştir. Gerçekleştirilmiş olan bu analiz sonucunda, çalışmaya katılım sağlayan kişilerin cinsiyetleri, yaşları ve okudukları bölümler ile covid-19 dönemi duygu ve durumları ölçeğindeki değişkenlerinden bazılarıyla arasında anlamlı bir fark olduğu saptanırken, bazılarıyla anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Tablo 6'da verilen R^2 değeri, bağımlı değişkenlerdi varyasyonun yüzde kaçlık değerinin bağımsız değişken doğrultusunda ortaya çıktığı bilinmektedir (Dursun ve Kocagöz, 2010). Oluşturulmuş olan modeller elde edilen R^2 değerleri sırasıyla 0.213; 0.028; 0.121 olduğu saptanmıştır. Elde edilen değer, covid-19 dönemi duygu ve durumları ile cinsiyet, yaş ve okudukları okul duygu ve durumlarının sırasıyla %21; %2; %12'sini açıklamaktadır. Gerçekleştirilmiş olan bu çalışmadaki regresyon tablosu toplamda üç modelden oluşmaktadır.

Oluşturulmuş model 1'de katılımcıların covid-19 dönemi duygu ve durumları ölçeğinin ikinci faktör ve beşinci faktörü ile cinsiyet arasında anlamlı ($p<0.05$) bir fark olduğu saptanmıştır. Model 1'de elde edilen Durbin-Watson test sonucunda 2.242 olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuca göre hata terimleri ile arasında bir korelasyon olmadığı saptanmıştır (Şencan, Veri Analizi, t.y.). Model 2'de katılımcıların covid-19 dönemi duygu ve durumları ölçeğinin dördüncü faktörü ile yaş arasında anlamlı ($p<0.05$) bir fark olduğu saptanmıştır. Model 2'de elde edilen Durbin-Watson test sonucunda 1.861 olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuca göre hata terimleri ile arasında bir korelasyon olmadığı saptanmıştır. Son olarak

Model 3'de katılımcıların covid-19 dönemi duygu ve durumları ölçeğinin birinci faktör ve dördüncü faktörü ile okudukları okul arasında anlamlı ($p < 0.05$) bir fark olduğu saptanmıştır. Model 3'de elde edilen Durbin-Watson test sonucunda 1.844 olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuca göre hata terimleri ile arasında bir korelasyon olmadığı gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonucunda saptanmıştır.

Tablo 6. Çoklu Regresyon Analizi Tablosu

Değişkenler	B	S.E	β	t	p	Tolerans	VIF	R	R ²	Durbin-Watson
Model 1: Cinsiyet										
Sabit	1.889	.194		9.739	.000					
1. Faktör	-.005	.044	-.008	-1.108	.914	.663	1.508			
2. Faktör	-.204	.039	-.447	-5.268	.000	.564	1.774	.462	.213	2.242
3. Faktör	.006	.030	.013	.197	.844	.872	1.147			
4. Faktör	-.022	.038	-.047	-.582	.561	.627	1.596			
5. Faktör	.097	.046	.170	2.118	.035	.632	1.582			
Model 2: Yaş										
Sabit	1.650	.527		3.133	.002					
1. Faktör	.089	.119	.065	.748	.455	.663	1.508			
2. Faktör	-.081	.105	-.072	-.769	.443	.564	1.774	.168	.028	1.861
3. Faktör	.016	.081	.015	.199	.842	.872	1.147			
4. Faktör	.206	.103	.179	1.998	.047	.627	1.596			
5. Faktör	-.008	.125	-.006	-.068	.946	.632	1.582			
Model 3: Okudukları okul										
Sabit	1.169	.782		1.494	.137					
1. Faktör	.470	.177	.219	2.649	.009	.663	1.508			
2. Faktör	.042	.157	.024	.266	.791	.564	1.774	.348	.121	1.844
3. Faktör	-.083	.120	-.050	-.690	.491	.872	1.147			
4. Faktör	.412	.153	.229	2.689	.008	.627	1.596			
5. Faktör	-.097	.185	-.044	-.521	.603	.632	1.582			

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Geçmişten günümüze kadar olan süreçler içerisinde meydana gelen covid-19 virüs salgını gibi salgın hastalıklardan tüm dünya etkilenmektedir. Ancak bu durum eskiye nazaran günümüzde salgın hastalıkların yayılma hızı daha fazla artmaktadır. Değişen ve gelişen ulaşım araçları, insanların artık sadece kendi yaşadıkları bölgeler dışında, başka ülkeler ve şehirlerde iş yapmaları yani değişen ve gelişen iş sahaları, refah düzeyi ile doğru oranlı olarak değişen turizm algısı ve turizmin yılın dört mevsiminde gerçekleşebilmesi gibi sebepler nedeni ile insanlar günümüzde oldukça hızlı bir şekilde dünyanın her yerine salgın hastalıkları bilmeyerek farklı bölgelere taşıyabilmektedir. Covid-19 virüsü de Çin'in Wuhan kentinden başlayıp oldukça hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılarak ülkelerin sınır kapılarını kapatmalarına, eğitim ve öğretimin online platformlarda yürütülmesine kısacası pandemi sürecinin başlamasına neden olmuştur.

Covid-19 virüsü insanların birbirine olan temaslarından kaynaklı oldukça kolay bir şekilde yayılabilmekte olduğu için ilk olarak okulları yüz yüze eğitime yerine uzaktan eğitime yönlendirilerek herkesin evlerinden katılımı sağlandı ve ülkeler arası giriş ve çıkışlara sınırlamalar getirildi. Böylelikle virüsün teması bir süreliğine engellendi. Ancak pandemi süresinde insanların ruhsal ve sosyal durumlarında istemedik birtakım olumsuzluklar meydana gelmeye başladı. Tüketim alışkanlıklarında, sosyal ilişkilerinde, özellikle eğitim ve öğretim hayatına yeni başlayan çocuklarda ve genç bireylerdeki ders çalışma durumlarında olmak üzere değişim meydana gelmiştir. Buna ek olarak ülkelerin ekonomilerinde oldukça çöküşler meydana gelmiştir. Bu durumun başlıca sebeplerinden biri turizm gerçekleşmemesidir. Turizmin içerisinde bulunan, alternatif turizm çeşitleri ile bölge halkıda kendilerine gelir ve kazanç sağlamaktadır. Şehir dışında ve yurtdışında eğitim gören insanların gittikleri bölgelerde hizmet veren yerel halka oldukça katkıları bulunmaktadır.

Yapılan bu çalışmada, KKTC'de eğitim gören genç bireylerin covid-19 virüsü nedeniyle yaşadıkları pandemi süresinde ruhsal ve sosyal olarak oldukça olumsuz yönde etkilenmiş oldukları sonucuna varılmıştır. Elde edilen sonuçlar ise alanyazında belirtilmiş olan olumsuzlukları destekleyen niteliktedir. Katılımcıların aileleri ile yaşadıkları iletişim problemleri, beslenme düzenlerinde gerçekleşen değişiklikler, kendi kişisel

bakımlarında ve dış görünüşlerinde gerçekleşen değişiklikler olduğu saptanmıştır. Ayrıca başta seyahatlerin kısıtlanmasıyla, turizm gelirlerini ve turizmin alt boyutlarından gençlik turizminin gelirlerini de oldukça kötü bir Şekilde etkilemiş olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilmiş olan bu çalışma evren olarak, KKTC’de, niversite düzeyinde eğitim gören genç bireyler tercih edilmiştir. Diğer araştırmacılar tarafından, covid-19 virüs salgınının sebep olduğu olumsuzluklar incelenmek istendiği taktirde araştırma evreninin daha geniş olması tercih edilebilir. İlaveten iki bölge seçilerek elde edilen veriler arasında karşılaştırmalar yapılabilir. Geçmişte yaşanmış salgın hastalıklarda alınan önlemler ile covid-19 virüs salgında alınan önlemler, devlet politikaları gibi durumların da karşılaştırmaları yapılarak iyileştirici öneriler yapılabilir. Bu Şekilde gerçekleştirilebilecek çalışmalar ileride tez araştırması yapacak olan öğrenciler ve diğer araştırmacılar için birincil kaynak olma özelliği taşıyabilecek niteliktedir.

Etik Beyan

“niversite ğrencilerinin Covid-19 Dönemi Duygu ve Durumlarına İlişkin Tutumları; KKTC rneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gereklili olan etik kurul izinleri Doğu Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 02.10.2020 tarih ve 21 sayılı toplantısında alınmıştır.

Kaynakça

- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21, doi: 10.32572/guntad.703410.
- Akca, M. (2020). COVID-19’un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 45-64.
- Aktuğ, İ. D. (2020). COVID-19 immün sistem ve egzersiz. *International Journal of Human Sciences*, 17(2), 513-520. doi: 10.14687/jhs.v17i2.6005.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri spss uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Ariyaratne, W. M. (2020). Post-COVID19 challenges and way forward for Sri Lanka tourism. *Rajarata University of Sri Lanka*, 1-12, doi: 10.2139/ssrn.3581509.
- Bakar, N. A. ve Rosbi, S. (2020). Effect of Coronavirus disease (COVID-19) to tourism industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4), 189-193, doi: 10.22161/ijaers.74.23.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Aıkğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 112-142.
- Crawford, J., Butler-Henderson, K., Rudolph, J., Malkawi, B., Glowatz, M., Burton, R., Lam, S. (2020). COVID-19: 20 countries’ higher education intra-period digital pedagogy responses. *Journal of Applied Learning and Teaching*, 3(1), 9-28. doi: 10.37074/jalt.2020.3.1.7.
- Çakmur, H. (2012). Araştırmalarda lme - güvenilirlik – geçerlilik. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(3), 339-344.
- Çöl, G. (2020). COVID-19 salgınına genel bir bakış. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakltesi*.
- Demuyakor, J. (2020). Coronavirus (COVID-19) and online learning in higher institutions of education: A survey of the perceptions of ghanaian international students in China. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 10(3), e202018. doi: 10.29333/ojcm/8286.
- Dikmen, K. ve Özkan, İ. (2020). COVID-19 epidemiyolojisi: Pandemiden ne ğrendik. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 4(2), s. 29-36. doi: 10.34084/bshr.715153.
- Doğan, N. ve Başoku, T. O. (2010). İstatistik tutum leği için uygulanan faktör analizi ve aşamalı kümeleme analizi sonuçlarının karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide lme ve Değerlendirme Dergisi*, 1(2), 65-71.
- Durak, G. ve Serkan ankaya, S. İ. (2020). Examining the Turkish universities’ distance education systems during the COVID-19 pandemic. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 14(1), 787-809. doi: 10.17522/balikesirnef.743080.
- Dursun, Y. ve Kocagöz, E. (2010). Yapısal eşitlik modellemesi ve regresyon: Karşılaştırmalı bir analiz. *Erişyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(35), 1-17.
- Ercan, İ. ve Kan, İ. (2004). leklerde güvenilirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211-216.
- Erkorkmaz, ., Etikan, İ., Demir, O., zdamar, K. ve Sanisoğlu, S. Y. (2013). Doğrulatory faktör analizi ve uyum indeksleri. *Turkiye Klinikleri J Med Sci*, 33(1), 210-223. doi: 10.5336/medsci.2011-26747.
- Gössling, S., Scott, D. ve Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20, doi: 10.1080/09669582.2020.1758708.
- İbiş, S. (2020). COVID-19 salgınının seyahat acentaları üzerine etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
- Karatosun, H. (2010). Fiziksel aktivite ve ruh sağlığı. *SD Yaşam Dergisi*, 2(2), 9-13.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach’ın alfa güvenilirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.

- Liu, S., Yang, L., Zhang, C., Xiang, Y.-T., Liu, Z., Hu, S. ve Zhang, B. (2020). Online mental health services in China during the COVID-19 outbreak. *Published Online*, 7(2), e17-e18. doi: 10.1016/S2215-0366(20)30077-8.
- Macit, A. ve Macit, D. (2020). Türk sivil havacılık sektöründe COVID-19 pandemisinin yönetimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 100-116.
- Niewiadomski, P. (2020). COVID-19: from temporary de-globalisation to a re-discovery of tourism? *Tourism Geographies*, 22(3), 651-656. doi: 10.108/14616688.2020.1757749.
- Özçiftçi, Ü. (2020). COVID-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 142-153. doi: 10.21673/anadoluklin.721864.
- Pakpour, A. H. ve Griffiths, M. D. (2020). The fear of COVID-19 and its role in preventive behaviors. *Journal of Concurrent Disorders*, 4(3), 1-6.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Schleicher, A. (2020). A framework to guide an education response to the COVID-19 Pandemic of 2020. *Cyprus: OECD 2020*, 1-40.
- Şen, M. A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'deki yemek firmalarında oluşturduğu etkinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Afet ve Risk Dergisi*, 3(1), 89-100. doi: 10.35341/afet.717513.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Şencan, H. (t.y.). *Veri Analizi*. Mayıs 27, 2020 tarihinde <https://ders.es/> adresinden alındı
- Şenışık, S. (2015). Egzersiz ve bağışıklık sistemi. *Türk J Sports Med*, 50(2), 11-20.
- Sheresheva, M. Y. (2020). Coronavirus and tourism. *Population and Economics*, 4(2), 72-76. doi: 10.3897/popecon.4.e53574.
- Soylu, Ü. Ö. (2020). Türkiye ekonomisinde COVID-19'un sektörel etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 169-185.
- Tezbaşaran, A. (1997). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Toquero, C. M. (2020). Challenges and opportunities for higher education amid the COVID-19 pandemic: The Philippine context. *Pedagogical Research*, 5(4), s. em0063.
- Türkmen, M. ve Özseri, A. (2020). Covid-19 salgını ve spor sektörüne etkileri. *International Journal of Sport Culture and Science*, 8(2), 55-67. doi: 10.14486/IntJSCS.2020.596.
- TÜRSAB. (2020). *Turizm istişare ...* Mayıs 26, 2020 tarihinde <https://www.tursab.org.tr> adresinden alındı
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 pandemisinde sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(Özel Sayı 1), 145-153. doi: 10.21673/anadoluklin.721864.

EXTENDED ABSTRACT

Covid-19 has rapidly spread to all parts of China and then to all countries of the world since the first Covid-19 case was reported in Wuhan, China at the end of 2019. Covid-19, which has become a global epidemic, has caused not only medical but also social, professional, political, economic, ethical and moral consequences. It was observed that the spread of the epidemic turned into a pandemic due to the countries not being ready for the Covid-19 epidemic, some delays and confusion in the measures to be taken, and the high rate of transmission of the disease. In short, depending on the possible reactions to be experienced during infectious disease outbreaks, the reactions that may be encountered in Covid-19 specific to Covid-19 can be summarized and additional, respectively: those who have been exposed to Covid-19, fear and anxiety about the individual's health status and loved one sleep hygiene or dietary changes, difficulty sleeping or concentration, worsening of chronic health problems if any, and increased use of alcohol, tobacco or other drugs In a population-based study; female gender, being a student, having symptoms suggestive of Covid-19, and perceived health status were associated with higher rates of anxiety and depression.

The outbreak of SARS-CoV-2 infection was named Corona virus Disease 2019 (Covid-19) by the World Health Organization (WHO) (Üstün, & Özçiftçi, 2020). Covid-19 spread rapidly to many countries and was officially declared as a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020, with the death of more than 4000 people (Çöl, 2020). Covid-19 disease is a respiratory disease caused by a new corona virus and was first detected in Wuhan, China in December 2019. Although the source of this virus is not known clearly, it is thought to be transmitted from wild animals sold in the Huanan seafood wholesale market (Aktuğ, 2020). The disease is highly contagious, and its main clinical symptoms are fever, dry cough, fatigue, myalgia, and shortness of breath. Isolation, which is an important step in the control of this disease, has many physiological and psychological effects (Karatosun, 2010). It is very important for individuals to adapt to this life in order to be able to go through this process in a healthy way. During quarantine, it is essential to stay active and maintain a physical exercise routine for mental and physical

health (Karatosun, 2010). It is very important to continue active life at home so that people's lifestyles do not change and their health does not deteriorate (Aktuğ, 2020).

In order to protect people from the Covid-19 virus epidemic, education has started to continue through the internet during the pandemic. However, there have been changes in the feelings and situations of the individuals. During the pandemic period, people moved away from their social and normal lives, causing negative consequences in all aspects (Toquero, 2020). These negativities caused changes in people's mental states. In order to prevent these, organizations have been carried out for people on internet platforms (Schleicher, 2020). In order to break in Education in Turkey all primary, secondary, high school and university systems was continued in building on the Internet. In addition, all exams were postponed (Durak, & ankaya, 2020). Internet access has been facilitated for many concerts based on performing arts such as theater and similar performances on the internet (Demuyakor, 2020). With all the educational, cultural and artistic organizations carried out, it was aimed to prevent the change in people and to spend the pandemic period more comfortably and healthily (Liu, et al., 2020; Pakpour, & Griffiths, 2020).

This study aims to develop a valid, reliable and new attitude scale regarding the feelings and situations of students studying at their universities in TRNC during the Covid-19 period. According to the answers given, a 5-point Likert type 30-item questionnaire was applied to 203 university students in TRNC, and 200 of them were evaluated. SPSS 24.0 and AMOS 24.0 statistical package program were used for statistical calculations of the data obtained. While there were 40 items in the questionnaire form prepared in five-point Likert type, the number of items was reduced to 30 as a result of pre-application and analysis. The scale was made ready for use by obtaining data about the reliability and reliability of the scale. validity. As a result of the analysis, it was determined that the values and data obtained were at a good level. Also, according to the results of the multiple regression analysis, there is a significant difference between gender and age variables and the scale of emotion and state of the Covid-19 period, the participants' reading and the scale of the emotions and states of the Covid-19 period.

In this study, it was concluded that young individuals studying in the Turkish Republic of Northern Cyprus were affected negatively both mentally and socially during the pandemic period they experienced due to the Covid-19 virus. The results obtained support the negativities stated in the literature. It was found that the participants had communication problems with their families, changes in their diet, changes in their personal care and appearance. In addition, it is seen that tourism revenues and youth tourism, which is one of the sub-dimensions of tourism, have had a very bad effect on the income of tourism, especially with the restriction of travel. As the universe of this study, young individuals studying at university level in the Turkish Republic of Northern Cyprus were preferred. If it is desired to examine the adversities caused by the Covid-19 virus outbreak by other researchers, it may be preferable to have a larger research universe. In addition, comparisons can be made between the data obtained by selecting two regions. Curative suggestions can be made by comparing the measures taken in the past epidemic diseases with the measures taken in the Covid-19 virus epidemic, and state policies. Studies that can be carried out in this way can be a primary source for students and other researchers who will conduct a thesis research in the future.

Öğrencilerin Sosyal Medya Tutumları ve Yalnızlık Algıları: Lise ve Ön lisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Mehmet Gökhan GENEL¹

Öz

Sosyal medya platformları günümüzün en belirleyici bilgi otobanları olmasının yanı sıra özellikle Z kuşağı diye tabir edilen genç neslin bilgilendirme, deneyimleme, eğlence ve zaman geçirme mecraları arasında yer almaktadır. Bu perspektifle bakıldığında yeni neslin iletişim araçları olan sosyal medya ortamları bir yönüyle çağın gerçekliğini yansıtırken diğer yönüyle de bahsi geçen neslin sosyalleşme/asosyalleşme ve yalnızlaşma gibi problemlere ilişkin önemli bir tartışmayı da gündeme getirmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde çalışma, öğrencilerin sosyal medya tutumları (sosyal yetkinlik, paylaşım ihtiyacı, öğretmen ile iletişim ve sosyal izolasyon) ve yalnızlık algıları arasındaki ilişkilerin incelenmesini amaçlamaktadır. Değişkenlerin ölçülmesi amacıyla Sosyal medya tutum ölçeği ve UCLA Yalnızlık ölçeği kullanılmıştır. Çalışma 2020-2021 öğretim yılında Erzincan İlinde lise ve ön lisans düzeyinde öğrenim gören 478 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Veri seti SPSS 22 istatistik paket programında analiz edilmiştir. Korelasyon bulguları, sosyal yetkinlik tutumu ile yalnızlık arasında olumsuz bağlantı olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde sosyal izolasyon tutumunun yalnızlık ile negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçların tersine paylaşım ihtiyacı yalnızlık ile pozitif ilişkilidir. Yani, paylaşım ihtiyacını vurgulayan öğrencilerin yalnızlık algısı daha yüksektir. Bu çalışmada, sosyal medya tutumlarından öğretmen ile ilişki alt boyutunun yalnızlık ile ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları bireylerin yalnızlık algılarının sosyal medyaya ilişkim tutum ve algılarını şekillendirdiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Paylaşım ihtiyacı, Sosyal yetkinlik, Sosyal izolasyon, Yalnızlık

Social Media Attitudes and Perceptions of Loneliness of Students: A Study on High School and Associate Degree Students

Abstract

In addition to being the most determinant information highways of today, social media platforms are among the information, experience, entertainment and time spending channels of the young generation, the generation Z in particular. When viewed from this perspective, social media environments, which are the communication tools of the new generation, reflect the reality of the age in one aspect and have brought an important discussion on the problems such as socialization/asocialization and isolation of the aforementioned generation on the other. Within the framework of this approach, the study aims to examine the relationships between students' social media attitudes (social competence, sharing need, communication with teachers and social isolation) and their perceptions of loneliness. Social media attitude scale and UCLA Loneliness Scale were used to measure the variables. The study was conducted on 478 high schools and associate degree students in Erzincan in the 2020-2021 academic year. The data set was analyzed in SPSS 22 statistical package program. Correlation findings show that there is a negative connection between social competence attitude and loneliness. Similarly, it was concluded that social isolation attitude was negatively related to loneliness. Contrary to these results, the need for sharing is positively associated with loneliness. That is, students who emphasize the need for sharing have a higher perception of loneliness. In this study, it was concluded that the relationship with the teacher sub-dimension of social media attitudes is not related to loneliness. Research results indicate that individuals' perceptions of loneliness shape their attitudes and perceptions of social media.

Key Words: Social media, Sharing need, Social competence, Social isolation, Loneliness

Atıf İçin / Please Cite As:

Genel, M. G. (2021). Öğrencilerin sosyal medya tutumları ve yalnızlık algıları: lise ve ön lisans öğrencileri üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2148-2159.

Geliş Tarihi / Received Date: 05.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2021

¹ Doç. Dr. - Yalova Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, gokhan.genel@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-7681-1737

Giriş

20. Yüzyıl'ın son çeyreğinde insanlık, bilişim teknolojileri dolayımında yeni iletişim mecralarıyla tanışmış ve tedrici olarak eskiye ait konvansiyonel medya ortamlarından uzaklaştığı görölmüştür. Yeni medya diye tabir edilen bu ortamlar sınır tanımaksızın dünyayı sanal ağlarla birbirine bağlamış ve McLuhan'ın da dediği gibi dünyayı “evrensel bir köye” dönüştürmeye başlamıştır. Bu yeni nesil ortamlardan biri olan sosyal medya platformları toplumun tüm kesimlerince benimsenmesine karşın en çok da genç yetişkinler tarafından yaygın olarak kullanıldığını yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. We are social 2020 mobil, internet ve sosyal medya kullanıcı istatistiklerini içeren ikinci çeyrek raporuna göre, dünya nüfusunun %59'u internet kullanıcısı, %66'sı mobil kullanıcısı ve %49'u ise sosyal medya kullanıcısıdır. Aynı rapora göre, Facebook, Youtube ve Instagram kullanıcı sayısı en yüksek sosyal medya platformlarıdır. Facebook kullanıcılarının %56'sı, Instagram kullanıcılarının ise %64'ü 18-34 yaş aralığında yer almaktadır.

Sosyal medyanın sağladığı yüksek kişilerarası bağlantıya rağmen, “genç yetişkinlerin diğer yaş gruplarından daha yalnız olması ve mevcut neslin şimdiye kadarki en yalnız nesil olması şaşırtıcıdır” (Pittman ve Reich, 2016, s. 155). Yalnızlık, dijitalleşen dünyada en önemli pandemilerden biri haline gelmiştir. Yalnızlık sorunu, sosyal medya kullanımının en yüksek seviyede olduğu toplumlarda da devam etmektedir. Örneğin, Twenge (2018, s. 15) tarafından ABD' de gençlerin tutumları izlenerek yürütölen boylamsal bir araştırma özellikle 2007 sonrasında artan depresyon ve yalnızlığa işaret etmektedir. Ruh Sağlığı Vakfı tarafından yaptırılan bir çalışmaya göre, İngiliz yetişkinlerin %48'i Birleşik Krallık'taki insanların zaman ilerledikçe yalnızlaştıklarına inanıyor, %45'i bazen kendisini yalnız hissediyor ve %42'si yalnızlığa bağlı olarak kendisini depresyonda hissediyor (Griffin, 2010, s. 35).

Araştırmalar, sanal dünyada zamanlarını geçiren bireylerin gerçek hayatlarında daha yalnız olduklarını göstermektedir (Örn. Kubey, Lavin ve Barrows, 2001, s. 366; Shaw ve Gant, 2002, s. 157). Sanal dünyada geçirilen zaman arttıkça yüz yüze ilişkilere ve gerçek sosyal bağlantılara harcanan zaman azalmaktadır. Bu ise sosyal izolasyona neden olmakta ve bireylerde yalnızlığı artırmaktadır (Chou ve Hsiao, 2000, s. 65). Benzer şekilde Kim, LaRose ve Peng (2009, s. 454), sanal ortamların bireyleri gerçek sosyal bağlantılardan uzaklaştırıp yalnızlık algısını güçlendirdiğini ifade etmiştir.

Hunt, Marx, Lipson ve Young (2018, s. 763) tarafından sosyal medya kullanımının düşük iyi oluşla ilişkilendiren korelasyonel araştırmaların genişliği göz önüne alınarak sosyal medyanın bu ilişkide oynadığı potansiyel nedensel rolü araştırmak için deneysel bir çalışma yürütölmüştür. Bir haftalık temel izlemeden sonra, Pennsylvania Üniversitesi'ndeki 143 lisans öğrencisi, Facebook, Instagram ve Snapchat kullanımını platform başına, günde 10 dakika ile sınırlandırmak (sınırlı kullanım grubu) veya sosyal medyayı üç hafta boyunca her zamanki gibi kullanmak (kontrol grubu) üzere rastgele atanmıştır. Araştırma bulguları, sınırlı kullanım grubunda, kontrol grubuna kıyasla üç hafta boyunca yalnızlık ve depresyonda önemli düşüşler olduğunu göstermiştir. Çalışma sonuçları, sosyal medya kullanımının günde yaklaşık 30 dakika ile sınırlandırılmasının iyi oluşta önemli bir iyileşmeye yol açabileceğini güçlü bir biçimde göstermektedir. Tromholt (2016, s. 661) tarafından Danimarka'da yürütölen benzer bir çalışmada 1095 katılımcı iki gruba ayrılmıştır. Bir hafta süre ile sosyal medya kullanımına ara veren grubun iyi oluş düzeyi artmış ve pozitif bir ruh hali sergilemiştir.

16-25 yaş arası 528 sosyal medya kullanıcı üzerinde yapılan kapsamlı bir çalışma, katılımcılardan %60'ının sosyal medyanın insanları bencilleştirdiği (sık kullananlarda bu oran artmaktadır), %58'inin sosyal medyanın insanı yalnızlaştırdığı, %71.2'sinin sosyal medyada ilişkilerin son derece yüzeysel olduğu düşüncesinde olduğunu raporlamıştır (Bozkurt, 2018, s. 10). Aynı çalışmada katılımcıların %36,2'si sosyal medya kullanımının kendi mutsuzluklarını artırdığını ifade etmişlerdir. Dürtüsellik ile yalnızlık arasındaki ilişkide sosyal medya kullanımının aracı rolünün incelendiği bir çalışmada sosyal medya kullanımının yalnızlığı doğrudan artırdığı ortaya konmuştur (Savcı ve Aysan, 2016, s. 106).

Sosyal medya (Facebook-Instagram) kullanımının hem doğrudan hem de dolaylı olarak depresyon belirtileriyle pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Örn. Donnelly ve Kuss, 2016, s. 4; Tandoc, Ferrucci ve Duffy, 2015, s. 143). Facebook kullanımının zaman içinde daha düşük yaşam memnuniyeti öngördüğünü bulmuşlardır (Kross, Verduyn, Demiralp, Park, Lee, Lin, ... ve Ybarra, 2013, s. 4). Aynı çalışmada, Facebook kullanımı ile yalnızlık arasında zayıf pozitif korelasyon bulunmuştur Diğer taraftan araştırmalar, sosyal medya kullanımı ile depresif belirtiler arasındaki ilişkide sosyal karşılaştırmalar ve ekran

kıskançlığının önemli bir rol oynadığını göstermiştir (Steers, Wickham ve Acitelli, 2014, s. 723; Tandoc, Ferrucci ve Duffy, 2015, s. 143; Verduyn, Lee, Park, Shablack, Orvell, Bayer, ... ve Kross, 2015, s. 486).

Son yıllarda sosyal medya ağlarının hızlı büyümesi, insanların düşüncelerini ve deneyimlerini paylaşarak başkalarıyla bağlantı kurmasını sağlayarak ilişki geliştirme için harika bir fırsat oluşturmuştur. Sosyal medya ağlarının, insanlara sosyal ilişki kurmak için önemli bir kaynak sunduğu düşünülebilir. Ancak sözü edilen araştırma sonuçları, sosyal medya kullanımının bireylerin sosyal izolasyonlarını artırırken, iyi oluşlarını baltalayabileceğini göstermektedir.

Literatürdeki önemli tartışmalardan biri de sosyal medya kullanımı ile yalnızlık arasındaki ilişkinin yönüdür. Daha depresif veya yalnız bireylerin, başkalarıyla bağlantı kurmak için sosyal medyayı daha fazla kullanması oldukça olasıdır. Young ve Roger (1998, s. 25), yalnızlığın ve sosyal izolasyonun bireyleri gerçek dünyadan uzaklaştırıp sanal ortamlara yaklaştırdığını vurgular. Literatürde, sosyal medya bağımlılığı ile iş yalnızlığı arasında pozitif korelasyon olduğunu gösteren çalışmalar bu görüşü desteklemektedir. Diğer taraftan, daha düşük öz saygıya veya daha zayıf benlik imajına sahip bireylerin daha fazla etkileşimde bulunma eğiliminde olmaları mümkündür (Hunt vd., 2018, s. 763). Facebook'un daha yüksek kullanımının, düşük benlik saygısı (Kalpidou, Costin ve Morris, 2011, s. 183) ve daha fazla yalnızlık (Song, Zmyslinski-Seelig, Kim, Drent, Victor, Omori ve Allen, 2014, s. 446) ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Yang ve Tung (2007, s. 79) internet bağımlılığı ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu, internet bağımlısı olan bireylerin olmayanlara göre daha düşük özgüvene ve depresif duygulara sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte Forest ve Wood (2012, s. 300), daha düşük özgüven ve daha zayıf benlik saygısına sahip kişilerin sosyal medyayı kullanma şeklinin, potansiyel sosyal faydalarından yararlanmalarını engelleyebileceğini öne sürmektedir.

Sosyal medya ve yalnızlık arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarla elde edilecek bulgular, sosyal medya araçlarının gelişmesine bağlı olarak artan kişilerarası bağlantı imkânlarına rağmen bireylerin yalnızlaşması olgusunun derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu çalışmada, sosyal medya tutumları ile yalnızlık arasındaki ilişkilerin öğrenciler üzerinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Yalnızlık algıları bireylerin bazı tutum ya da davranışsal stratejileri benimseme olasılığını artırabilir. Ergenler üzerinde yapılan bir çalışma yalnızlık düzeyi düşük olan ergenlerin sosyal gruplara dahil olma şeklindeki davranışsal stratejileri kullanmalarının daha olası olduğunu ve çevrimiçi olmayı yalnızlıkla başa çıkmada bir araç olarak gördüklerini göstermiştir (Roshoe ve Skomski, 1989, s. 947). Literatüre dayalı olarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Sosyal medya tutumlarından sosyal yetkinlik ile yalnızlık arasında ilişki vardır.

H2: Sosyal medya tutumlarından paylaşım ihtiyacı ile yalnızlık arasında ilişki vardır.

H3: Sosyal medya tutumlarından öğretmen ile iletişim ile yalnızlık arasında ilişki vardır.

H4: Sosyal medya tutumlarından sosyal izolasyon ile yalnızlık arasında ilişki vardır.

Yöntem

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modelinden faydalanılmış ve ölçme aracı olarak da anket metodu uygulanmıştır. İlişkisel tarama metodunda, iki veya daha fazla sayıda mevcut olan değişken arasında, birlikte artan veya birlikte azalan şekilde oluşabilecek bir değişimin gerçekleşip, gerçekleşmediği başat önem arz etmektedir. Değişimin olması halinde, değişimin ivmesini tespit etmeye yönelik bir araştırma modeli olarak tanımlanan ilişkisel tarama yöntemi, değişkenlerin birlikte hareket etmesi noktasına odaklanmaktadır. Bu çalışmada öğrencilerin sosyal medya tutumları ve yalnızlık algısı bağlamında gelişen davranış şekilleri araştırılmıştır. Anketler, Erzincan ilinde lise ve önlisans düzeyinde eğitim gören kız ve erkek öğrencilerin sosyal medyayı kullanma alışkanlıkları ve yalnızlık hissiyatlarına dair tutumlarını ölçmek adına uygulanmıştır. Bu hedef doğrultusunda rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen öğrencilere, kişisel bilgi formları ile birlikte sosyal medyayı kullanım alışkanlıklarına ve yalnızlık algılarına dair yönelik sorular yöneltilerek, sosyal medya tutum ölçeği uygulanmıştır. Araştırmanın değişkenlerini ölçen anket formu, öğrencilere yüz yüze uygulanarak veri toplanılmıştır.

Evren - Örneklem

Çalışma, 2020-2021 öğretim yılında Erzincan İlinde lise ve önlisans düzeyinde öğrenim gören 478 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın değişkenlerini ölçen anket formu, öğrencilere yüz yüze uygulanarak veri toplanılmıştır. Anket uygulanırken, ankete katılımın gönüllü olduğu ve elde edilen

verilerin sadece bilimsel bir çalışma için kullanılacağı belirtilmiştir. Çalışmada öncelikle demografik değişkenler incelenmiştir. Katılımcıların 252'sinin lise rencisi (%52,7) ve 226 tanesinin ön lisans rencisi (%47,3) olduğu görülmüştür. Katılımcıların 302'si erkek (%63,2) ve 176'sı (%36,8) kadındır. Katılımcıların yaş ortalaması yaklaşık 18'dir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada Otrar ve Arın (2014; 2015) tarafından geliştirilen sosyal medya tutum leği kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik Cronbach Alpha değeri 0,852 olarak hesaplanmıştır. 4 alt boyut içeren ölçek toplam 23 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan alt boyutlar; paylaşım ihtiyaı (8 madde – rnek ifade: Sosyal medya siteleri sayesinde ortak ilgi ve amaçlara sahip olduğum kişilere ulaşabileceğimi dşnyorum.), sosyal yetkinlik (6 madde – rnek ifade: Sosyal medya siteleri sayesinde yeni bir kişilik kazandığımı hissediyorum.), sosyal izolasyon (6 madde – rnek ifade: Sosyal medya siteleri yüzünden diğer sosyal aktivitelere yeterince vakit ayıramıyorum.) ve öğretmenlerle ilişkidir (3 madde – rnek ifade: ğretmenlerimin sosyal medya sitelerinde beni takip etmesi kendimi değerli hissetmemi sağlıyor.). Ölçek alt boyutlarının Cronbach Alpha değerleri sosyal yetkinlik ($\alpha = 0.790$), paylaşım ihtiyaı ($\alpha = 0.818$), öğretmenler ile iletişim ($\alpha = 0.789$), sosyal izolasyon ($\alpha = 0.851$) olarak hesaplanmıştır.

rencilerin yalnızlık algılarının ölçülmesi amacıyla, UCLA Yalnızlık leği kullanılmıştır. Russell, Peplau ve Ferguson (1978) tarafından geliştirilen ölçek belirli aralıklarla revize edilmiştir (Russell, Peplau ve Cutrona, 1980; Russell, 1996). Demir (1989) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek 20 ifadeden (rnek ifadeler: Kendimi diğer insanlardan soyutlanmış hissediyorum, İlgilerim ve fikirlerim evremdekilerce paylaşılmıyor) oluşmaktadır. 4'l Likert tipinde hazırlanan ölçeğin son versiyonunda 10 ifade ters skorludur. Katılımcıların, UCLA Yalnızlık leğinden alabileceği yalnızlık puanları 20 ile 80 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan 20-34 arasındaki puanlar düşük düzeyli yalnızlık, 35-48 arasındaki puanlar orta düzeyli yalnızlığı göstermektedir. 49 ve üstündeki puanlar ise yüksek yalnızlık düzeyini ifade eder. Yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha değeri ($\alpha = 0.785$) olarak bulunmuştur. Ankette ayrıca rencilerin sosyal medya kullanım şekli ve amaçlarını anlamaya yönelik sorular yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın veri seti SPSS 22 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle frekans analizi ve çapraz tablolar analizi ile demografik değişkenler incelenmiş, verinin geçerliliğini incelemek için faktör analizi yapılmış ve güvenirliliğini incelemek için Cronbach's Alpha güvenirlik analizi yapılmıştır. Faktör analizinde her bir ölçek ayrı olarak faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizinde faktör döndürmesi için Varimax tekniği kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda tüm ölçeklerin orijinal yapısı toplanan veri özeline desteklenmiştir. Sosyal medya tutum leğinin dört faktörlü yapısı desteklenmiş ve bu dört faktörün toplam varyansı %58,48'ini açıkladığı görülmüştür. Yalnızlık leğinin tek faktörlü yapısı desteklenmiş ve bu faktörün toplam varyansı %56,23'n açıkladığı görülmüştür.

Bulgular

Araştırma değişkenlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma bulguları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Değişkenleri Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Değişkenler	N	Ortalama	Standart sapma
Yalnızlık		58,75	9,52
Sosyal yetkinlik		2,55	0,87
Paylaşım ihtiyaı	478	3,18	0,83
Öğretmen ile iletişim		2,66	1,12
Sosyal izolasyon		2,41	1,00

Tablo 1'e göre, sosyal medya tutumları alt faktörlerinden sosyal yetkinlik boyutu puan ortalaması 2.55, paylaşım ihtiyaı alt boyutu ortalaması 3.18, öğretmenlerle ilişki alt boyutu puan ortalaması 2.66, sosyal izolasyon alt boyutu puan ortalaması 2.41'dir. Bu bulgulara göre, rencilerin sosyal medya tutumlarından paylaşım ihtiyaı en yüksek ortalamaya sahiptir. Farklı çalışmalarda da paylaşım ihtiyaı en yüksek puanlanan tutum olarak raporlanmıştır (rn. Amaghani, 2016, s. 95; Otrar ve Arın, 2014, s. 9).

rencilerin yalnızlık algısı puan ortalaması (ort.=58.75) rencilerin yüksek düzeyde yalnızlık algısına sahip olduklarını göstermektedir. UCLA yalnızlık leği kullanılarak rencilerin yalnızlık algısını araştıran çalışmalarda yalnızlık puan ortalamalarının önemli düzeyde farklılaşabildiği görülmektedir.

Örneğin, yalnızlık puan ortalamaları, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'ndan 348 öğrencide 66.22 (Seçim, Alpar ve Algür, 2014, s. 207), Gazi Üniversitesi'nde 188 öğrenci üzerinde yapılan bir çalışmada 34.55 (İlhan, 2012, s. 2383), Sakarya Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nden 224 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada 39.05 (Danış, Yıldız, Tekin ve Alkan, 2017, s. 18), İstanbul'daki 7 ayrı okulda öğrenim gören 617 lise öğrencisinin katıldığı bir çalışmada 36.14 olarak bulunmuştur (Yabancı, 2019, s. 40). Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde sosyal bağlamın ve durumsal faktörlerin yalnızlığı farklılaştırmada ki önemine işaret etmektedir.

Öğrencilerin sosyal medya kullanım özellikleri ve amaçlarına ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Medya Kullanım Özellikleri ve Amaçları Tablosu

Sosyal medya kullanım	Frekans (f _i)	Yüzde (%)	
Sosyal medya paylaşım siteleri (Facebook, Instagram vb.) sitelerine üyeliğiniz var mı?	Evet	400	83,7
	Hayır	78	16,3
Sosyal medyayı ne kadar süredir kullanıyorsunuz?	1 yıldan az	58	12,1
	1-2 yıl	92	19,3
	3-4 yıl	124	25,9
	4 yıl üstü	204	42,7
Sosyal medya sitelerini kullanım sıklığınız nedir?	Her gün bir kereden fazla	277	61,6
	Her gün bir kere	55	12,2
	Haftada bir kereden fazla	43	9,6
	Haftada bir kere	29	6,4
	Ayda birkaç kere	46	10,2
Sosyal medyada günlük ortalama ne kadar zaman geçiriyorsunuz?	Cevapsız	28	
	1 saatten az	155	32,4
	1-3 saat arası	188	39,3
	4-6 saat arası	76	15,9
Sosyal medyayı kullanmaya başladıktan sonra gerçek hayattaki sosyal çevrenizde değişiklik oldu mu?	6 saat üstü	59	12,4
	Azaldı	62	13,0
	Değişmedi	279	58,3
Paylaşımında bulunma (Fotoğraf, video, müzik, yazı, konum vb.)	Arttı	137	28,7
	Evet	379	79,3
İletişim (Yazışma, sohbet)	Hayır	99	20,7
	Evet	413	86,4
Eğlence (Oyun, müzik dinleme vb.)	Hayır	65	13,6
	Evet	375	78,5
Başkalarını takip etme ve takip edilme	Hayır	103	21,5
	Evet	363	76,0
Kendini ifade etme	Hayır	115	24,0
	Evet	307	64,2
Sosyalleşme (Gruplara katılma vb.)	Hayır	171	35,8
	Evet	302	63,2
Bilgi kaynağı (Haber takibi, ödev, araştırma vb.)	Hayır	176	36,8
	Evet	406	85,0
Vakit geçirme	Hayır	72	15,0
	Evet	411	86,0
Gerçek dünyadan kaçış	Hayır	67	14,0
	Evet	138	29,0
	Hayır	340	71,0

Tablo-2'ye göre, öğrencilerin %83.7'sinin Facebook, Instagram gibi sosyal medya paylaşım sitelerine üyeliği bulunmaktadır. Katılımcıların %42.7'si 4 yılı aşkın süredir sosyal medya araçlarını kullanıyorken, 3-4 yıl arası kullananlar %25.9, 1-2 yıl arası kullananlar %19.3 ve 1 yıldan az süredir kullananların oranı ise %12.1'dir. Öğrencilerden sosyal medya sitelerini kullanım sıklığınız nedir? sorusuna 277'si (%61.6) "her gün bir kereden fazla", 55'i (%12.2) "her gün bir kere", 43'ü (%9.6) "haftada bir kereden fazla", 29'u (%6.4) "haftada bir kere", 46'sı (%10.2) "ayda birkaç kere" şeklinde cevap vermişlerdir. Katılımcıların %73.8'i her gün en az bir kere sosyal medyayı kullanmaktadır. Amaghani ve Akbağ'ın (2018, s. 15) çalışmasında bu oran %75.6, Otrar ve Argın'ın (2014, s. 4) yürüttüğü çalışmada ise %56.7 olarak raporlanmıştır. Günlük ortalama sosyal medyada geçirilen sürelerle ilişkin bulgular ise, 1 saatten az %32.4, 1-3 saat arası %39.3, 4-6 saat arası %15.9, 6 saat üstü %12.4 şeklindedir. Buna göre, katılımcıların

%87.9'unun günlük ortalama 1 saatten fazla sosyal medya araçlarına zaman ayırmaktadır. Tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, sosyal medyanın bireylerin günlük yaşamının önemli bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Diğer taraftan, zamanla daha düşük iyi oluş ve artan yalnızlık algısı ve yalnızlaşma gibi önemli bir riske de işaret etmektedir. Günlük kullanım süreleri psikolojik iyi oluş açısından literatürde önerilen srelerin (bkz. Hunt vd., 2018, s. 763) zerindedir. Yoğun sosyal medya kullanımının gerçek iletişim ve sosyal etkileşimin azalmasına bağlı olarak psikolojik iyi oluşu azalttığı ve bireyleri yalnızlaştırarak depresif semptomları desteklediği literatürde gösterilmiştir (rn. Teo ve Lee, 2016, s. 351).

Sosyal medya kullanım amaçlarına ilişkin bulgulara göre; katılımcıların %79.3' paylaşım, %86.4' iletişim kurma, %78.5'i eğlence, %76'ı başkalarını takip etme ve başkaları tarafından takip edilme, %64.2'si kendini ifade etme, %63.2'si gruplara katılma yoluyla sosyalleşme, %85'i bilgi kaynağı, %86'sı vakit geçirme, %29'u ise gerçek dünyadan kaçış amacına sahip olduklarını vurgulamışlardır. Buna göre, katılımcıların sosyal medya araçlarını kullanma amaçlarında ilk sırada yazışma ve sohbet yoluyla iletişim kurma, vakit geçirme ve bilgi kaynağı olarak kullanma yer almaktadır. Nispi olarak düşük olmakla birlikte, sosyal medyanın %29 oranında gerçek dünyadan kaçış aracı olarak grlmesi dikkatle incelenmesi gereken bir sonuçtur.

Tablo 3'de değişkenlerin güvenilirlik değerleri (Cronbach's Alpha) ve değişkenler arası korelasyon katsayıları verilmiştir. Korelasyon tablosu incelendiğinde ilgi çekici bazı değerlerin olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Bulguları

Araştırma değişkenleri		1	2	3	4	5	6	7	8
1. Yaş	Pearson Correlation								
	Sig. (2-tailed)								
	N	477							
2. SM kullanım sıklığı	Pearson Correlation	-,399**							
	Sig. (2-tailed)	,000							
	N	449	450						
3. SM günlük kullanım süresi	Pearson Correlation	,261**	-,340**						
	Sig. (2-tailed)	,000	,000						
	N	457	449	458					
4. Yalnızlık (UCLA)	Pearson Correlation	-,033	-,079	-,017	[0,785]				
	Sig. (2-tailed)	,469	,096	,715					
	N	477	450	458	478				
5. Sosyal yetkinlik	Pearson Correlation	,027	-,140**	,083	-,138**	[0,790]			
	Sig. (2-tailed)	,564	,003	,076	,003				
	N	477	450	458	478	478			
6. Paylaşım ihtiyaı	Pearson Correlation	,092*	-,038	,179**	,148**	,528**	[0,818]		
	Sig. (2-tailed)	,045	,419	,000	,001	,000			
	N	477	450	458	478	478	478		
7. ğretmen ile iletişim	Pearson Correlation	-,011	,062	-,026	-,020	,511**	,405**	[0,789]	
	Sig. (2-tailed)	,811	,188	,573	,662	,000	,000		
	N	477	450	458	478	478	478	478	
8. Sosyal izolasyon	Pearson Correlation	,073	-,044	,116*	-,215**	,340**	,095*	,280**	[0,851]
	Sig. (2-tailed)	,109	,351	,013	,000	,000	,039	,000	
	N	477	450	458	478	478	478	478	478

*Korelasyon .05 seviyesinde anlamlı; ** Korelasyon .01 seviyesinde anlamlı; SM : Sosyal medya

Korelasyon analizi bulgularına göre (bkz. Tablo-2), kullanım sıklığı ile günlük ortalama kullanım süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif ilişki [$r = -0.340$, $p < 0.01$] olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan yaş, sosyal medya kullanım sıklığı ile negatif ilişkili iken [$r = -0.399$, $p < 0.001$], günlük ortalama kullanım süresi ile pozitif ilişkilidir [$r = 0.261$, $p < 0.01$]. Ayrıca, yaş arttıkça paylaşım ihtiyaı tutumunun daha fazla vurgulandığı görülmektedir [$r = 0.092$, $p < 0.05$].

Sosyal yetkinlik tutumu ile kullanım sıklığı arasında çok zayıf negatif ilişki [$r = -0.140$, $p < 0.01$] bulunmuştur. Öğrencilerin sosyal yetkinlik tutumu arttıkça sosyal medya kullanım sıklığı azalmaktadır. Sosyal medya tutumlarından paylaşım ihtiyaı ve sosyal izolasyon ile günlük ortalama kullanım süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif korelasyon bulunmuştur. Bu sonuca göre, öğrencilerde paylaşım ihtiyaı ve sosyal izolasyon tutumu güçlendikçe sosyal medyanın günlük ortalama kullanım sürelerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal yetkinlik [$r = -0.138$, $p < 0.01$] ve sosyal izolasyon [$r = -0.215$, $p < 0.01$] tutumları ile yalnızlık algısı arasında negatif ilişki vardır. Paylaşım ihtiyacı tutumu ile yalnızlık arasında ise pozitif korelasyon [$r = 0.148$, $p < 0.01$] bulunmuştur. Bu bulgulara göre, araştırmanın H1, H2 ve H4 hipotezleri desteklenirken, H3 hipotezi desteklenmemiştir. Daha yüksek sosyal yetkinlik ve sosyal izolasyon tutumuna sahip öğrenciler daha düşük yalnızlık algısına sahipken, daha yüksek paylaşım ihtiyacına sahip öğrenciler ise daha yüksek yalnızlık algısına sahiptir. Sözü edilen sonuçlar, sosyal medyayı gerçek dünyadan kaçış olarak gören öğrenciler, ilgili değişkenler açısından incelendiğinde daha da anlam kazanmaktadır. Sosyal medyayı gerçek dünyadan kaçış aracı olarak gören öğrencilerin yalnızlık puan ortalaması (ort.=56,64), böyle görmeyen öğrencilerden (ort.=59,55) daha düşüktür ($p < 0.01$). Bununla birlikte, sosyal medyayı gerçek dünyadan kaçış aracı olarak gören öğrencilerin sosyal izolasyon (ort.=2,65) ve sosyal yetkinlik (ort.=2,76) puanları, böyle görmeyen öğrencilerin puanlarından (sırasıyla, ort.=2,32 ve ort.=2,47) anlamlı olarak daha yüksektir ($p < 0.01$). Bu bulgular, yalnızlık düzeyi düşük bireylerin kendilerini gerçek sosyal çevrelerinden izole ederek, sanal dünyada sosyalleşme motivasyonlarının daha yüksek olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 4. *Yalnızlık Puanının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t-testi Sonuçları*

Puan	Gruplar	N	A.ortalama	ss	t-testi		
					t	Sd	p
Yalnızlık	Erkek	302	57,64	9,1	-3.368	476	0.001
	Kadın	176	60,65	9,94			

Tablo 4'e göre öğrencilerin UCLA yalnızlık ölçeğinden aldıkları toplam puanların, cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t-testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur ($p < 0.01$). Kadın öğrencilerin yalnızlık algıları (ort.=60,65) erkeklerin yalnızlık algılarından (ort.=57,64) anlamlı olarak daha yüksektir ($p < 0.01$). Genellikle çalışmalar erkek öğrencilerin yalnızlık algısının kız öğrencilerden daha yüksek olduğunu (örn. Demir, 1990, s. 121; Le Roux ve Connors, 2001, s. 50; Yıldırım, 2007, s. 68) ortaya koyarken, cinsiyete göre anlamlı farklılık gözlenmeyen araştırmalarda vardır (Danış vd., 2017, s. 19; Jones, Freeman ve Goswick, 1981, s. 45; Wittenberg ve Reis, 1986, s. 127).

Tablo 5. *Sosyal Medya Tutumlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t-testi Sonuçları*

Puan	Gruplar	N	AO	ss	t-testi		
					t	Sd	p
Sosyal yetkinlik	Erkek	302	2,61	0,86	2.184	476	0.029
	Kadın	176	2,43	0,86			
Paylaşım ihtiyacı	Erkek	302	3,07	0,82	-3.688	476	0.000
	Kadın	176	3,36	0,83			

Bağımsız grup t-testi sonucunda cinsiyet değişkenine göre, sosyal yetkinlik ve paylaşım ihtiyacı için aritmetik ortalamalar arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur. Sosyal yetkinlik tutumunda, erkeklerin puan ortalaması (ort.=2,61) kadın öğrencilerden (ort.=2,43) daha yüksektir. Aküzüm ve Saraçoğlu (2017, s. 813) tarafından 399 üniversite öğrencisi üzerinde yapılmış olan çalışmada da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Kadın öğrencilerin paylaşım ihtiyacı tutum puanı (ort.=3,36) erkeklerden (ort.=3,07) anlamlı olarak daha yüksektir ($p < 0.01$). Benzer şekilde, İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa Spor Bilimleri Fakültesi'nden 160 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada da öğretmenle iletişim ve sosyal izolasyon tutumlarında cinsiyete göre farklılaşma olmazken, sosyal yetkinlik ve paylaşım ihtiyacında farklılaşma olduğu gösterilmiştir (Tükenmez, Güler, Hocaoğlu ve Şahin, 2019, s. 945). Ancak bu çalışmada farklılaşma tam aksi şekilde gerçekleşmiştir. Arğın (2013, s. 106-107) tarafından gerçekleştirilmiş çalışmada öğrencilerin sosyal izolasyon ve sosyal yetkinlik boyutları puanlarının öğrencilerin cinsiyetine göre farklılaştığı ve farklılıkların erkek öğrenciler lehine gerçekleştiği belirlenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada sosyal medya tutum alt boyutlarının yalnızlık algısı ile ilişkisi lise ve ön lisans öğrencileri üzerinde araştırılmıştır. Korelasyon bulguları, sosyal yetkinlik tutumu ile yalnızlık arasında olumsuz bağlantı olduğunu göstermektedir. Sosyal yetkinlik tutumunu vurgulayan öğrencilerin yalnızlık algısı görece daha düşüktür. Öğrenciler düşük yalnızlık algısına sahip olduklarında sosyal medyanın sosyal yetkinliği artırdığına dair kabulleri güçlenmektedir. Benzer şekilde sosyal izolasyon tutumunun yalnızlık ile negatif

iliřkili olduđu sonucuna ulařılmıřtır. Yalnızlık algısı dūřuk öğrenciler sosyal medyanın sosyal izolasyonlarını artırdıđını daha fazla vurgulamıřtır. Bu durum iki farklı biçimde yorumlanabilir. Birincisi; kendinizi yalnız hissetmiyorsanız sosyal olarak izole olmak için sosyal medyayı bir araç olarak görme olasılıđınız artabilir. İkinci yorum ise; yalnızlık algıları dūřuk bireyler, sosyal medyanın sosyal izolasyona neden olduđunu daha gerçekçi olarak deđerlendirebilir. Sosyal izolasyon tutumunu ölçen ifadeler [sosyal medya siteleri yūzünden diđer sosyal aktivitelere yeterince vakit ayıramıyorum, sosyal medya siteleri yūzünden derslerime yeterli özeni gösteremiyorum, sosyal medya siteleri yūzünden arkadařlarıma yeterince vakit ayıramıyorum] dikkate alındıđında ikinci yorum daha muhtemeldir. Yalnızlık algıları dūřuk olan öğrencilerin sosyal medyaya iliřkin tutum ya da deđerlendirmelerinin daha gerçekçi olabileceđi açıktır. Bu bađlamda, ilgili kiřilerin sosyal medya bađımlılıđının da dūřuk olduđu grūřūnū ispat niteliđinde pek çok arařtırmanın varlıđına (Yūksel, ini ve Yasak, 2020, s. 78) rastlamak mūmkündür.

Bu sonuçların tersine paylaşım ihtiyaı yalnızlık ile pozitif ilişkilidir. Yani, paylaşım ihtiyaını vurgulayan öğrencilerin yalnızlık algısı daha yūksektir. Al-Saggaf ve Nielsen, (2014, s. 464-465) tarafından Facebook kullanıcıları üzerinde yapılan çalışma sosyal medya ağlarında çok sayıda paylaşımda bulunmanın yalnızlığın bir göstergesi olabileceğini göstermiştir. Bu çalışmanın sonuçları, yalnızlık hisseden kişilerin Facebook'ta kişisel bilgilerini, ilişki (yani ilişki durumu, cinsiyetimi profilimde göster vb.) ve adres bilgilerini açıklama olasılığının daha yūksel olduğunu göstermiştir. Kendilerini yalnız hisseden kişilerin bu tip bilgileri paylaşması, diğer insanların kendileri ile iletişime geçmesini kolaylaştırır ve bu durum yalnızlık hissiyle bařa çıkmalarında yardımcı olabilir. Diđer taraftan yalnız bireyler, fark edilmek isteyebilir ve kendilerine gūven duygusunu geliştirmek için paylaşımda bulunabilir.

Bu çalışmada, sosyal medya tutumlarından ğretmen ile ilişki alt boyutunun yalnızlık ile ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal medya tutumlarının yalnızlık ile ilişkisini inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Amaghani ve Akbađ, 2018; Yabancı, 2019). Araştırmalar, bu iki değerkenin birbiriyle ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Ancak, bu çalışmaların būyuk bir çoğunluğunda sosyal medya tutumları toplam puan üzerinden değerlendirilmiş, alt boyutların yalnızlık ile ilişkisi gösterilmemiştir. Ayrıca, literatürde sosyal medya kullanımı, amaçları ya da tutumları gibi değerkenlerde ciddi bir kavram kargaşası olduğu grūlmektedir. Bu durum, araştırmalar arasındaki mukayeseyi imkānsız hale getirmektedir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin yalnızlık algılarının yūksel olduğu grūlmektedir. Ayrıca, ğrencilerin sosyal medya tutum alt boyutlarından puan ortalaması en yūksel olan paylaşım ihtiyaı iken, en dūřuk puan ortalaması sosyal izolasyona aittir. Bu sonuçlar, yalnızlık algısı artan gençlerde paylaşım ihtiyaının arttığı ve sosyal izolasyon seviyesinin azaldığı sonucu ile tutarlıdır.

Sosyal medya kullanım sıklığının gūnlük ortalama kullanım sūresi ile zayıf negatif ilişkili olduğu şeklindeki bulgu, bu iki değerkenin birbirlerinden bağımsız değerkenler olduğunu göstermektedir. Öte yandan, yař arttıka sosyal medya kullanım sıklığı azalırken, gūnlük ortalama kullanım sūresi artmaktadır. Bu sonuç, sosyal medya kullanım şeklinin yařa bağlı olarak değertiğini göstermektedir. Buna göre, kullanım sıklığı ile gūnlük ortalama kullanım sūresi arasındaki ilişkide yař değerkeninin dūzenleyici olabileceği söylenebilir. Bu değerkenler arasındaki ilişkileri inceleyen kapsamlı araştırmalar farklı sosyal medya kullanım motivasyonlarının anlaşılmasında yardımcı olabilir.

Sosyal bir varlık olan bireyin davranıř ve tutumları yıllar itibariyle, geliřen teknoloji ve gūnūn olađan akıřına göre orantısal bir řekilde deđerime uđramaktadır. Çocuklar geçmiř yıllarda yařamsal bilgileri aile ile arkadařlarından ve okul (akademik) yařamlarından edinmekteydiler. Toplumsal yařamın bir sonucu olarak da sosyal grup kanallarından edindikleri bilgiler ve tesis ettikleri iletiřim dūzeyleri tutum ve davranıřlara etki etmekte idi. Ancak gūnūmūzün deđerren kořullarında, teknolojinin de ilerlemesi ile birlikte, sosyal medya ve internet ađları, bilgi edinme sūrelerini deđerime uđratmakla birlikte, hemen her yařta popūlasyonun olduđu gibi gençlerin de tutumlarını deđerimlere uđratma kabiliyetini haizdir.

Gūnūmūzün deđerren kořullarına kořut olarak toplumun tūm bireyleri tarafından sosyal medya haber edinme ve haberleřme maksadı ile kullanılmaktadır. Ayrıca internet araçlarından sosyal medya kullanımı, ũlkemizde olduđu gibi dūnya üzerinde hemen her cođrafyada artan bir hızla devam etmektedir. Bilhassa, genç yař popūlasyonu üzerinde etkisi artan ve hızla karřılık bulan ilgili akım, öncelikli olarak lise ve ũniversite çađlarındaki gençlerde grūlmektedir. Gerçekleřtirilen çalıřmada, lise ve nlisans dūzeyinde ğretim gören gençlerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları, sosyal medyayı hangi amaçlar ile ve ne kadar sūreler ile kullandıkları arařtırılmıřtır. Arařtırma kapsamında, gençlerin sosyal medya kullanımına dair

tutumları irdelenir iken öte yandan da yalnızlık olgusuna dair algıları ve ilgili süreç içerisinde ne tür tutumlar geliştirdikleri izlenmeye çalışılmış ve ilgili tutum ve algıların sonuçları irdelenmiştir.

Bilindiği üzere, internet ve sosyal medya mecraları, hemen her yaş popülasyonuna dahil bireyler tarafından kolay, hızlı, maliyetsiz ve rahat ulaşılabilmektedir. İlgili olumlu yanlarına rağmen sosyal medya araçlarının kontrolü de aynı oranda güç bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Sosyal medya ağları ile geçirilen sürelerin uzunluğu ve sosyal bir varlık olan bireylerin, sosyalleşme ihtiyaçlarını yüz yüze iletişimden uzak şekilde sanal biçimde gerçekleştirmeleri sosyalleşme olgusunu aile ve yakın çevrelerinin dışında, sosyal medya araçlarından öğrenmelerine de sebebiyet vermiştir. Kontrol edilmesi gerekli olan bir yapı olarak eleştirilere uğrayan sosyal medya, farklı bir sosyalleşme algısını da günümüze taşımıştır. Sosyalleşme olgusunu aile ve yakın çevreleri yerine sosyal medya araçlarından öğrenen bireyler, asosyal davranışlar sergilemeye meyil etmişlerdir. Sosyalleşmenin karşıtı ve istenmeyen durumu olan asosyalleşme durumu, zamanla hemen her popülasyonda olduğu gibi gençler üzerinde de fiziki ve psikolojik bağlamda birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Sosyal medya tutumları ve yalnızlık algısı çalışması ile kanıtlanan sorunlar, geçmiş yıllarda gerçekleştirilen ve literatür dahilinde yer edinen çalışmaları destekler nitelikte verileri bulgular niteliktedir.

Literatürde yalnızlık çok boyutlu olarak da ele alınmıştır. Örneğin, sosyal ve duygusal yalnızlık olmak üzere iki boyutlu; kozmik, sosyal, kişiler arası ve duygusal yalnızlık olarak dört boyutlu (akt. İlhan, 2012, s. 2378) biçiminde incelenmiştir. Ayrıca, yalnızlık korku veya endişe kaynaklı utangaçlık ve farklı nedenlerle sosyalleşmekten kaçınma kaynaklı olabileceği gibi bilinçli bir tercih de olabilir. Sosyal medya kullanımı ya da tutumları ile yalnızlık arasındaki ilişkinin sağlıklı bir biçimde ortaya konması için yalnızlığın sözü edilen farklı boyutlarını ve motivasyonlarını içeren araştırma modellerine ihtiyaç vardır.

Etik Beyan

“Öğrencilerin Sosyal Medya Tutumları ve Yalnızlık Algıları: Lise ve Ön lisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma” başlığını taşıyan çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Yalova Üniversitesi İnsan araştırmaları Etik Kurulu’nun 04.03.2021 tarih ve 2021/25 sayılı kararı ile alınmıştır.

Kaynakça

- Aküzüm, C. ve Saraçoğlu, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin sosyal medyaya ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 803-817.
- Al-Saggaf, Y. ve Nielsen, S. (2014). Self-disclosure on Facebook among female users and its relationship to feelings of loneliness. *Computers in Human Behavior*, 36, 460-468.
- Amaghani, F. F. (2016). *10. ve 11. sınıf lise öğrencilerinin yalnızlık ve sosyal medyaya ilişkin tutumlarının incelenmesi (Kadıköy İlçesi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Amaghani, F. F. ve Akbağ, M. (2018). Gençlerde sosyal medyaya yönelik tutumlar ve yalnızlık: İlişkisel bir inceleme. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 5-42.
- Argın, F. S. (2013). *Ortaokul ve lise öğrencilerinin sosyal medyaya ilişkin tutumlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bozkurt, V. (2018). *Sosyal medya kullanan gençler arasında bençillik ve yalnızlık*. Türkiye’nin Yüzyılı ve Geleceği Uluslararası Gençlik Sempozyumu Tebliğler Kitabı. 4-5 Ekim 2018. İstanbul.
- Chou, C. ve Hsiao, M. C. (2000). Internet addiction, usage, gratification, and pleasure experience: The Taiwan college student’s case. *Computers and Education*, 35, 65-80.
- Danış, M. Z., Yıldız, R., Tekin, H. E. ve Alkan, P. (2017). Sosyal hizmet öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ve bunu etkileyen faktörler: Sakarya örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 9-22.
- Demir, A. (1989). UCLA Yalnızlık Ölçeği’nin geçerlik ve güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(23), 14-18.
- Demir, A. (1990). *Üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeylerini etkileyen bazı etmenler* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Donnelly, E. ve Kuss, D. J. (2016). Depression among users of social networking sites (SNSs): The role of SNS addiction and increased usage. *Journal of Addiction and Preventive Medicine*, 1(2), 107-112.
- Forest, A. L. ve Wood, J. V. (2012). When social networking is not working: Individuals with low self-esteem recognize but do not reap the benefits of self-disclosure on Facebook. *Psychological science*, 23(3), 295-302.
- Griffin, J. (2010). *The lonely society?* London: Mental Health Foundation.
- Hunt, M. G., Marx, R., Lipson, C. ve Young, J. (2018). No more FOMO: Limiting social media decreases loneliness and depression. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 37(10), 751-768.
- İlhan, T. (2012). Üniversite öğrencilerinde yalnızlık: cinsiyet rolleri ve bağlanma stillerinin yalnızlığı yordama güçleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), 2377-2396.

- Jones, W. H., Freeman, J. A. ve Goswick, R. A. (1981). The persistence of loneliness: Self and other determinants. *Journal of Personality*, 49, 27-48.
- Kalpidou, M., Costin, D. ve Morris, J. (2011). The relationship between Facebook and the well-being of undergraduate college students. *CyberPsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(4), 183-189.
- Kim, J., LaRose, R. ve Peng, W. (2009). Loneliness as the cause and the effect of problematic internet use: The relationship between internet use and psychological well-being. *Cyberpsychology and Behavior*, 12(4), 451-455.
- Kross, E., Verduyn, P., Demiralp, E., Park, J., Lee, D. S., Lin, N., ... ve Ybarra, O. (2013). Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. *PLoS one*, 8(8), e69841.
- Kubey, R. W., Lavin, M. J. ve Barrows, J. R. (2001). Internet Use and Colligate Academic Performance Decrements: Early Findings. *Journal of Communication*, 51, 366-382.
- Le Roux, A. ve Connors, J. (2001). A cross-cultural study into loneliness amongst university students. *South African Journal of Psychology*, 31(2), 46-52.
- Otrar, M. ve Arın, F. S. (2014). The examination of the students' attitudes towards social media within the context of habits. *Journal of Research in Education and Teaching*, 3(3), 1-13.
- Otrar, M. ve Arın, F. S. (2015). Öğrencilerin sosyal medyaya ilişkin tutumlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 391-403.
- Pittman, M. ve Reich, B. (2016). Social media and loneliness: Why an Instagram picture may be worth more than a thousand Twitter words. *Computers in Human Behavior*, 62, 155-167.
- Roshoe, B. ve Skomski, G.G. (1989). Loneliness Among Late Adolescents. *Journal Of Adolescence*, 24, 947-955.
- Russell, D. W. (1996). UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, validity, and factor structure. *Journal of Personality Assessment*, 66(1), 20-40.
- Russell, D., Peplau, L. A. ve Cutrona, C. E. (1980). The revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of personality and social psychology*, 39(3), 472.
- Russell, D., Peplau, L. A. ve Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of personality assessment*, 42(3), 290-294.
- Savcı, M. ve Aysan, F. (2016). Relationship between impulsivity, social media usage and loneliness. *Educational Process: International Journal*, 5(2), 106-115.
- Seçim, Ö. Y., Alpar, Ö., ve Algür, S. (2014). Üniversite öğrencilerinde yalnızlık: akdeniz üniversitesinde yapılan ampirik bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(48), 200-215.
- Shaw, L. H. ve Gant, L. M. (2002). In defense of the internet: The relationship between internet communication and depression, loneliness, self-esteem, and perceived social support. *CyberPsychology & Behavior*, 5, 157-171.
- Song, H., Zmyslinski-Seelig, A., Kim, J., Drent, A., Victor, A., Omori, K. ve Allen, M. (2014). Does Facebook make you lonely?: A meta analysis. *Computers in Human Behavior*, 36, 446-452.
- Steers, M. L. N., Wickham, R. E. ve Acitelli, L. K. (2014). Seeing everyone else's highlight reels: How Facebook usage is linked to depressive symptoms. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 33(8), 701-731.
- Tandoc Jr, E. C., Ferrucci, P. ve Duffy, M. (2015). Facebook use, envy, and depression among college students: Is facebook making you depressed?. *Computers in Human Behavior*, 43, 139-146.
- Teo, W. J. S. ve Lee, C. S. (2016). *Sharing Brings Happiness?: Effects of Sharing in Social Media Among Adult Users*. In International Conference on Asian Digital Libraries (pp. 351-365). Springer, Cham.
- Tromholt M. (2016). The Facebook experiment: quitting facebook leads to higher levels of well-being. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw*, 19, 661-666
- Tükenmez, A., Güler, C., Hocaoğlu, M. ve Şahin S. (2019). Genç bireylerin sosyal medya tutumlarının incelenmesi. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(20), 942-947.
- Twenge, J. M. (2018). *i-Nesli* (Çev: O. Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Verduyn, P., Lee, D. S., Park, J., Shablack, H., Orvell, A., Bayer, J., ... ve Kross, E. (2015). Passive Facebook usage undermines affective well-being: Experimental and longitudinal evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(2), 480-488.
- Wittenberg, M. T. ve Reis, H. T. (1986). Loneliness, social skills, and social perception. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12, 121-130.
- Yabancı, C. (2019). *Lise öğrencilerinin sosyal medyaya ilişkin tutumları ile narsisizm ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa
- Yang, S. C. ve Tung, C. J. (2007). Comparison of Internet addicts and non-addicts in Taiwanese high school. *Computers in human behavior*, 23(1), 79-96.
- Yıldırım, M. (2007). *Şiddete başurran ve başurmayan ergenlerin yalnızlık düzeyleri ve ekran baskası düzeyleri açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Young, K. S. ve Roger, R. C. (1998). The relationship between depression and internet addiction. *Cyberpsychology and Behavior*, 1, 25-28.
- Yüksel, M. Y., Çini, A. ve Yasak, B. (2020). Genç yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığı, yalnızlık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 66-85.

EXTENDED ABSTRACT

Social media, which is widespread among younger generations, continues to grow. According to the We are social 2nd Quarter report, 49% of the world's population is social media users. According to the same report, the most used social media platforms are Facebook, Youtube and Instagram, respectively. 56% of Facebook users and 64% of Instagram users are in the 18-34 age range. Loneliness has become one of the most important pandemics in the digitalized world. The problem of loneliness also persists in societies where social media use is at the highest level (Griffin, 2010; Twenge, 2018).

Studies show that individuals who spend their time in the virtual world are more alone in their real life (eg Kubey, Lavin, & Barrows, 2001; Shaw, & Gant, 2002). As the time spent in the virtual world increases, the time spent on face-to-face relationships and real social connections decreases. This causes social isolation and increases loneliness in individuals (Chou, & Hsiao, 2000). Similarly, Kim, LaRose and Peng (2009) stated that virtual environments distract individuals from real social contexts and strengthen the perception of loneliness. Social media use is also associated with psychological well-being and depressive symptoms Hunt et al., 2018; Tromholt, 2016).

The rapid growth of social media networks in recent years has created a great opportunity for relationship development by allowing people to connect with others by sharing their thoughts and experiences. Social media networks can be thought of as an important resource for people to establish social relationships. However, the aforementioned research results show that social media use can increase social isolation of individuals and undermine their well-being.

One of the important debates in the literature is the direction of the relationship between social media use and loneliness. More depressed or lonely individuals are more likely to use social media to connect with others. Young and Roger (1998) emphasizes that loneliness and social isolation move individuals away from the real world and approach virtual environments.

Findings to be obtained from studies examining the relationship between social media and loneliness can contribute to the deep understanding of the phenomenon of loneliness of individuals, despite the increasing opportunities of interpersonal connection due to the development of social media tools. In this study, it is aimed to examine the relationship between social media attitudes and loneliness on students. Perceptions of loneliness may increase the likelihood of individuals to adopt some attitude or behavioral strategies. A study conducted on adolescents showed that adolescents with low levels of loneliness are more likely to use behavioral strategies such as being included in social groups and see online as a tool to cope with loneliness (Roshoe, & Skomski, 1989).

Social media attitude scale developed by Otrar and Arğın (2014; 2015) was used in the study. The scale consists of 23 statements and 4 sub-dimensions. The sub dimensions of the scale; the need for sharing is social competence, social isolation and relationship with teachers. UCLA Loneliness Scale, developed by Russell, Peplau and Ferguson (1978) and adapted to Turkish by Demir (1989), was used to measure students' perceptions of loneliness. The collected data were analyzed with the help of SPSS 22 program. The four-factor structure of the social media attitude scale was supported and it was seen that these four factors explain the total variance of 58.48%. The single factor structure of the loneliness scale was supported and it was seen that this factor explained 56.23% of the total variance.

Social competence average of social media attitudes sub-dimensions is 2.55, sharing need sub-dimension average is 3.18, relationship with teachers sub-dimension average score is 2.66, social isolation sub-dimension average is 2.41. According to these findings, students' need to share their social media attitudes has the highest average. The average score of students' perception of loneliness (mean = 58.75) shows that students have a high level of loneliness perception.

There is a negative relationship between social competence [$r = -0.138, p < 0.01$] and social isolation [$r = -0.215, p < 0.01$] and the perception of loneliness. A positive correlation was found between the attitude of need to share and loneliness [$r = 0.148, p < 0.01$]. According to these findings, while the H1, H2 and H4 hypotheses of the study were supported, the H3 hypothesis was not.

Correlation findings show that there is a negative connection between social competence attitude and loneliness. The loneliness perception of the students who emphasized social competence attitude was relatively lower. When students have a low perception of loneliness, their acceptance that social media increases social competence becomes stronger. Similarly, it was concluded that social isolation attitude was

negatively related to loneliness. Students with low perception of loneliness emphasized more that social media increased their social isolation. This situation can be interpreted in two different ways. First one; If you don't feel alone, you may be more likely to see social media as a tool to be socially isolated. The second comment is; Individuals with low perceptions of loneliness can more realistically evaluate that social media causes social isolation. The second interpretation is more likely when the statements measuring the social isolation attitude are taken into account. Contrary to these results, the need for sharing is positively associated with loneliness.

In this study, it was concluded that the relationship with the teacher sub-dimension of social media attitudes is not related to loneliness. There are a limited number of studies examining the relationship between social media attitudes and loneliness (eg Amaghani, & Akbağ, 2018; Foreign, 2019). Studies indicate that these two variables are interrelated.

It is seen that the loneliness perception of the students participating in the study is high. In addition, while the social media attitude sub-dimensions of the students are the highest mean score, the sharing need is the lowest, while the lowest average score belongs to social isolation. These results are consistent with the result that the need for sharing increases and the level of social isolation decreases in young people whose loneliness perception increases.

The finding that the frequency of social media use is weakly negatively related to the average daily usage time indicates that these two variables are independent variables. On the other hand, as the age increases, the frequency of social media usage decreases, while the average daily usage time increases. This result shows that the use of social media changes with age. Accordingly, it can be said that the age variable may regulate the relationship between the frequency of use and the average daily duration of use. Extensive research examining the relationships between these variables can be helpful in understanding different social media use motivations.

Eğitim Fakóltesi Öğretim Elemanlarının İletişim Becerileri: Öğretmen Adaylarının Perspektifinden Bir Değerlendirme Çalışması

Murat Bayram YILAR¹, Yıldıray KARADAĐ² ve Mücahit AYDOĐMUŐ³

Öz

Bu araştırmanın amacı, eğitim fakóltesinde görev yapan öğretim elemanlarının iletişim becerilerini öğretmen adaylarının bakış açısıyla değerlendirmektir. Araştırma, temel nitel araştırma desenine göre tasarlanmıştır. Araştırmanın katılımcı grubunu, 2019-2020 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Türkiye'deki bir devlet üniversitesinin eğitim fakóltesinde on üç farklı branşta öğrenim görmekte olan öğretmen adayları oluşturmaktadır. 61'i kadın, 17'si erkek olan katılımcıların belirlenmesinde iki aşamalı örnekleme belirleme yoluna başvurulmuştur. Buna göre ilk aşamada ölçüt örnekleme ikinci aşamada ise maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak açık uçlu anket formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler ise içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmada ulaşılan bulgular öğretim elemanlarının iletişim becerilerinin değerlendirilmesi ve öğretim elemanlarından beklentiler temaları altında toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmen adayları, derslerine giren öğretim elemanlarının iletişim becerilerini ağırlıklı olarak olumsuz yönde değerlendirmişlerdir. Öğretim elemanlarının genel itibariyle iletişim sürecinde kılık-kıyafet seçimi ve Türkçeyi doğru kullanma konusunda olumlu; empati kurma, etkin dinleme, anlayışlı/hoşgörölü davranma, özsaygı geliştirici dil kullanma ve eleştiriye açık olma konusunda ise nispeten olumsuz değerlendirildikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, İletişim Becerileri, Öğretim Elemanları, Öğretmen Adayları, Eğitim Fakóltesi

Communication Skills of Faculty of Education Instructors: An Evaluation Study from the Perspective of Teacher Candidates

Abstract

The aim of the study is to evaluate the communication skills of academic staff working in the education faculty from the perspective of teacher candidates. The research was designed according to the basic qualitative research design. The teacher candidates that are educating in thirteen different branches in the faculty of education at a state university in Turkey during spring semester of 2019-2020 academic years form the participants of research. In determining the participants which are 61 women and 17 men, two-stage sampling method was used. Accordingly, criterion sampling was used in the first stage and maximum diversity sampling was used in the second stage. In the study, an open-ended questionnaire form was used as a data collection tool. The obtained data were analyzed by content analysis. According to the results obtained from the study, teacher candidates evaluated the communication skills of the teaching staff negatively. It was determined that the instructors are generally evaluated positively about the choice of attire and the correct use of Turkish in the communication process; whereas they were evaluated relatively negatively in terms of empathy, active listening, understanding / tolerant behavior, using self-esteem enhancing language and being open to criticism.

Key Words: Communication, Communication Skills, Instructors, Teacher Candidates, Faculty of Education

Atıf İçin / Please Cite As:

Yılar, M. B., Karadağ, Y. ve Aydoğmuş, M. (2021). Eğitim fakóltesi öğretim elemanlarının iletişim becerileri: öğretmen adaylarının perspektifinden bir değerlendirme çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2160-2175.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 01.04.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakóltesi, bayram.yilar@omu.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-5889-3372

² Arş. Gör. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakóltesi, yildiray.karadag@omu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-0336-7815

³ Arş. Gör. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakóltesi, mucahit.aydogmus@omu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-1418-1100

Giriş

İnsan, var oluşu gereği doğa ve çevreyle, diğer insanlarla ve kendi iç dünyasıyla sürekli bir etkileşim içerisinde hayatını devam ettirmektedir. Toplumsal bir varlık olma yönü göz önüne alındığında insanın diğer insanlarla olan etkileşiminin en önemli boyutunu iletişim oluşturmaktadır. İletişim sürecinin temelinde anlamak ve anlaşılma yatmaktadır (Tuna, 2014, s. 6). İletişim; bilginin çeşitli yollarla iletildiği ve alındığı sözlü ve sözsüz bilgi alışverişi (Barker, 1999, s. 89) ile insanlar arasındaki bilgi paylaşımı (Gilligan vd., 2018, s. 3618) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere iletişim, insanın hayatını devam ettirebilmesi, problemlerini çözüme kavuşturabilmesi kısacası çevreye uyum sağlayabilmesi için gerekli olan önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Akgün ve Çetin, 2018, s. 104; Koç Akran, Acıdemir ve Uludağ, 2018, s. 70). Çünkü kişiler arası ilişkilerin kurulmasında ve geliştirilmesinde iletişimin rolü büyüktür. İletişim temelde diğer insanları anlamak, özümsemek ve tepki vermektir (Özer, 2011, s. 20). İletişim becerisi ise sözel ve sözel olmayan iletilere duyarlı olma, etkili dinleme ve tepki vermeyi ifade etmektedir (Erözkan, 2007, s. 60). Aynı zamanda iletişim becerisi karşılaşılan olaylarla ilgili bakış açılarını genişletmek, farklı yorum ve seçenekler arasından hangilerini kullanarak çözüme ulaşılabileceğini bilmek olarak ifade edilmektedir (Akyol, 2019, s. 72). İletişim becerilerinin etkililiği insan ilişkilerinde ve meslekî ilişkilerde kolaylaştırıcı olabilmektedir (Akgün ve Çetin, 2018, s. 104). Dolayısıyla iletişim sürecinin başarılı olabilmesi için insanların etkili iletişim becerilerine sahip olması gerektiği ifade edilebilir.

Yoğun bir şekilde insanlarla iletişimi gerekli kılan mesleklerde, iletişimin önemi bir kat daha artmaktadır. Bu tür mesleklerde, mesleğin gereğini yerine getirirken iletişim becerilerini etkili kullanmak meslekî başarıda kilit rol oynamaktadır. Öğretmenlik de bu meslek dallarından biridir. Öğretmenlerin eğitim-öğretim süreçlerinde iletişim becerilerini etkili kullanmaları eğitim öğretimin niteliğini, öğrenci başarısını ve ilgisini olumlu yönde etkileyebilmektedir (Uzun, Özdem ve Kara, 2018, s. 625; Zlatic, Bjekic, Marinkovic ve Bojovic, 2014, s. 606). Çünkü öğrenme süreci aynı zamanda bir iletişim ve etkileşim sürecidir (Baykara Pehlivan, 2005, s. 17). Öğretim hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşılabilmesi için iletişim süreçlerinin etkili olması gerekmektedir. Buradan hareketle öğretmenliğin bir iletişim mesleği olduğu ve etkili iletişim becerilerine sahip olmanın da önemli bir meslekî yeterlik olduğu söylenebilir (Dilekman, Başçı ve Bektaş, 2008, s. 223). Eğitim-öğretim ortamı içerisinde iletişimin temel öğeleri öğretmen, öğrenci, yönetici ve velilerdir. Bu öğeler arasındaki iletişim süreçleri şüphesiz çok önemlidir. Özellikle öğretmen ve öğrenciler arasındaki iletişim, eğitim yaşantılarını diğerlerine göre daha fazla etkilemektedir. Çünkü öğrenme etkinliklerinde iletişim sürecinin başlatıcısı ve düzenleyicisi bir kaynak olarak öğretmendir (Çetinkaya, 2011, s. 568). Öğretmen ve öğrenciler arasındaki iletişimin sağlıklı olmadığı durumlarda diğer öğeler arasındaki iletişim süreçleri de olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca eğitim-öğretim etkinliklerinin büyük bir çoğunluğunun sınıf içerisinde ve yalnızca öğretmen ve öğrencilerin bulunduğu bir ortamda gerçekleşiyor olması da öğretmen-öğrenci iletişiminin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Korkmaz, 2007, s. 69). Öğretmenlerden, öğrencilerin beklentilerine uygun bir iletişim kurması beklenmektedir. Çünkü öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişim, öğrencilere yeni tutum ve davranışların kazandırılmasında (Tomul, 2015, s. 147), öğrencilerin duyuşsal ve bilişsel öğrenmeleri üzerinde (LeFebvre, ve Allen, 2014, s. 38), öğrencilerin öğrenme ve ders tatmininde (Arbaugh, 2001, s. 49) önemli bir rol oynamaktadır. Bunların yanı sıra iletişim ile örgütsel bağlılık, iş tatmini, sınıf yönetimi becerileri, sosyal medya bağımlılığı, sorgulama becerileri, öğretim becerileri, olumlu bir sınıf ortamı oluşturulması, sosyal beceri ve ilişkiler, problem çözme becerileri, motivasyon, duygusal zekâ, empati eğilimi ve becerisi arasında ilişkiler olduğu yapılan bazı çalışmalarda ortaya konulmuştur (Aküzüm ve Özdemir Gültekin, 2017; Aliusta, Akmanlar ve Gökkaya, 2019; Bakır, 2019; Baydar Posluoğlu, 2014; Çakır ve Ünal, 2019; Erözkan, 2013; Gürşimşek, Vural ve Selçioğlu Demirsöz, 2008; Mart, 2014; Nacar, 2010; Nacar ve Tümkiye, 2011; Tepeli ve Arı, 2010; Yavuzer, 2001; Yılmaz, Yoncalık ve Çimen, 2010; Yüksel, 2005). Bütün bu çalışmalar iletişim olgusunun öğrenme sürecini çeşitli şekillerde etkilediğini göstermekte ve dolayısıyla, öğretmenlerin iletişim becerilerinin geliştirilmesinin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu ortaya çıkmaktadır.

Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri'nde, 21. yüzyıl becerileri arasında sayılan etkili iletişim becerisini kazanmış nesillerin yetiştirilmesinin amaçlandığına ve öğretmenlerin güçlü bir iletişim becerisine sahip olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Böylece iletişim ve iş birliği becerisi en önemli yeterlik alanları arasında belirtilmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2017, s. 16). Ayrıca iletişim ve iş birliği yeterlik alanı ile ilgili yeterlik göstergeleri "*Türkçe'yi kurallarına uygun ve etkili biçimde kullanma, etkili iletişim yöntem ve tekniklerini kullanmaya özen gösterme, insan ilişkilerinde empati ve hoşgörüyü esas alma*" şeklinde ifade edilmektedir (MEB, 2017, s. 16). Öğretmenlerin iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik hizmet içi dönemlerde yapılan çalışmalar çoğunlukla seminer, kurs vb. eğitim etkinlikleriyle sürdürölmektedir. Hizmet

öncesi dönemde ise öğretmen adaylarının etkili iletişim kurabilen öğretmenler olarak yetişmeleri için öğretmenlik lisans programlarında genel kültür seçmeli dersleri kapsamında iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik “İnsan İlişkileri ve İletişim” dersi yer almaktadır (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2018, s. 19). Bununla birlikte öğretmen adaylarına etkili iletişim becerilerinin kazandırılmasında öğretim elemanlarının rol model olması da önem arz etmektedir. Çünkü iletişim süreci sözel ve bedensel unsurları ile muhatapı izlemeyi, dinlemeyi ve tepki vermeyi içermektedir. Tüm öğrenciler gibi öğretmen adayları da öğretmenlerinin dili kullanma biçimlerini, telaffuz ve hitabet yeteneklerini, jest, mimik ve tüm beden dili kullanım tarzlarını izlemektedirler. Öğretmenlerini izleyerek ve dinleyerek tecrübe ettikleri davranışlar ise onların iletişim süreçlerindeki davranışlarını şekillendirmektedir. Bu nedenle okul öncesinden yükseköğretime kadar tüm düzeylerde öğretmenlerin öğrencilerine örnek teşkil edecek iletişim deneyimleri yaşatmalarının etkili olabileceği düşünülmektedir. Özellikle de öğretmen yetiştiren kurumlar olan eğitim fakültelerinde görev yapan öğretim elemanlarının sahip oldukları iletişim becerileri, gelecek nesilleri yetiştirecek olan öğretmen adaylarının etkili iletişim kurabilen öğretmenler olarak yetişmelerinde önemli görülmektedir. Literatürde öğretmenlerin iletişim becerilerinin incelendiği çeşitli araştırmalar olduğu görülmektedir (Aslan Bağcı ve Efiltili, 2019; Baydar Posluoğlu, 2014; Bozkurt Bulut, 2004; Derici Cevap, 2017; Durukan ve Maden, 2010; Kadioğlu Ateş ve Bulut, 2019; Kayhan, 2014; Kılıç, 2013; Küpeli, 2019; Nacar ve Tümkaya, 2011; Şimşek ve Bakır, 2019; Uzun, Özdem ve Kara, 2018; Yılmaz, 2011). Ancak öğretim elemanlarının, özellikle de öğretmen yetiştiren kurumlarda görev yapan öğretim elemanlarının iletişim becerilerinin incelendiği herhangi bir araştırmaya rastlanmamış olmasının bu araştırmanın ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla öğretim elemanlarının iletişim becerilerinin nitel bir yaklaşımla, derinlemesine, öğretmen adaylarının bakış açılarıyla incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarının eğitim fakültelerinde görev yapan öğretim elemanları başta olmak üzere tüm öğretmen ve eğitimcilerle önemli dönütler sağlayacağı beklenmektedir. Buradan hareketle bu araştırma eğitim fakültesinde görev yapan öğretim elemanlarının iletişim becerilerini öğretmen adaylarının bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada başlıca şu sorulara cevap aranmaktadır:

- Öğretmen adaylarının, öğretim elemanlarının iletişim becerilerine yönelik deneyimleri nelerdir?
- Öğretmen adaylarının, öğretim elemanlarından iletişim ile ilgili beklentileri nelerdir?

Yöntem

Desen

Araştırmada eğitim alanında sıklıkla tercih edilen ve nitel araştırma desenlerinden biri olan temel nitel araştırma kullanılmıştır. Temel nitel araştırma, bireylerin bir olay ve olguya yönelik görüşlerini yorumlayıcı bir biçimde sunmak ve deneyimlerine ne anlam kattığını belirlemek için tercih edilen bir nitel araştırma desendir (Merriam ve Tisdell, 2016, s. 24). Bu desenin tercih edildiği araştırmalarda, katılımcılara yöneltilen sorular, gözlemlenecek olgu ve incelenecek dokümanlar araştırmanın teorik çerçevesine bağlı olarak belirlenir. Veriler ise görüşmeler, gözlemler veya doküman analizi yoluyla toplanabilir (Merriam ve Tisdell, 2016, s. 24). Bu kapsamda araştırmada öğretmen adaylarının derslerine giren öğretim elemanlarının iletişim becerilerine yönelik deneyimlerini, beklentilerini ve kendilerinde geliştirmek istedikleri becerileri ortaya koymak için bu desenin kullanılması uygun bulunmuştur.

Katılımcı Grubu

Araştırmanın katılımcı grubunu, 2019-2020 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Türkiye’deki bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde çeşitli branşlarda öğrenim görmekte olan öğretmen adayları oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde iki aşamalı örneklem belirleme yoluna gidilmiştir. İlk aşamada ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme araştırma öncesinde belirlenmiş bir dizi ölçüte sahip olan durumları veya bireyleri çalışmaya dâhil etmeyi ifade etmektedir (Patton, 2014, s. 238). Bu doğrultuda araştırmanın ölçütü “İnsan İlişkileri ve İletişim dersini başarıyla geçmek” şeklinde belirlenmiştir. Bu ölçütün tercih edilmesindeki amaç, öğretmen adaylarının öğretim elemanlarının iletişim becerilerine ilişkin deneyimleri, beklentileri ve kendilerinde geliştirmek istediği becerilere yönelik görüşleri daha nesnel ve doğru bir biçimde ortaya koyabilme kaygısıdır. İkinci aşamada ise maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak sağlayan bir yöntemdir (Patton, 2014, s. 238). Bu kapsamda araştırmaya eğitim fakültesinde Almanca Öğretmenliği, Biyoloji Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği, Fransızca Öğretmenliği, İngilizce Öğretmenliği, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Müzik Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

Öğretmenliği, Resim Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ve Türkçe Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim görmekte olan 78 öğretmen adayı dâhil edilmiştir. Nitel araştırmalarda daha küçük katılımcı gruplar ile çalışmak nispeten yaygın olsa da Lincoln ve Guba (1985, s. 202) tarafından katılımcı grup büyüklüğünün, doygunluk ve aşırılık seviyesine ulaşmaya kadar seçilebileceğini ifade etmektedir. Nitekim bu araştırmada da katılımcı grubunun büyüklüğü bu ilkeler göz önüne alınarak belirlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların 61'i kadın, 17'si erkektir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından geliştirilen yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Yapılandırılmış görüşme formları; görüşülen kişilerin verdikleri cevaplar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemek ve karşılaştırmalar yapmak için kullanılan veri toplama araçlarıdır (Brannigan, 1985 Akt: Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 130). Formun geliştirilme sürecinde ilgili alan yazında iletişim becerilerine yönelik farklı araştırma yöntemleriyle yürütülen araştırmalar incelenmiş ve kullanılan veri toplama araçları dikkate alınmıştır. Formun geliştirilme sürecinde öncelikle 6 farklı soru tipi hazırlanmış daha sonra bu sorular nitel araştırma alanında uzman iki öğretim üyesi tarafından incelenmiştir. İnceleme sonucunda 2 kapsamlı açık uçlu soru üzerinde nihai karar verilmiştir. Birinci soru "*Eğitim fakültesinde derslerinize giren öğretim elemanlarının iletişim becerilerine yönelik deneyimleriniz nelerdir?*" şeklinde belirlenmiştir. Bu soru kapsamında öğretmen adaylarından öğretim elemanlarının hangi iletişim becerilerini kullanmada yeterli ya da yetersiz olduklarını gerekçelendirerek açıklamaları istenmiştir. İkinci soru ise "*Eğitim fakültesinde derslerinize giren öğretim elemanlarından iletişim konusundaki beklentileriniz nelerdir?*" şeklinde hazırlanmıştır. Oluşturulan açık uçlu sorular katılımcılara sunulmadan önce 7 öğretmen adayı ile ön deneme yapılmış ve elde edilen veriler araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde ise içerik analizi yaklaşımı benimsenmiştir. İçerik analizi geniş olan nitel materyali alarak temel tutarlılıkları ve anlamları belirlemeye yönelik nitel veriyi azaltma ve indirgeme çabasıdır (Patton, 2014, s. 453). Bu kapsamda toplanan veriler önce kavramsallaştırılır sonra ise ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenir ve veriyi açıklayan temalar saptanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 242). Bu araştırmada da içerik analizi yaklaşımı benimsenerek elde edilen veriler kavramsallaştırılmış, düzenlenmiş ve kod, kategori ve temalar belirlenmiştir. Ardından öğretmen adaylarının öğretim elemanlarının iletişim becerilerine yönelik deneyimlerine ve beklentilerine ilişkin bilgiler sayısallaştırılarak sunulmuştur.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcıların öğretim elemanlarının iletişim becerilerine yönelik deneyimlerinden elde edilen verilerin analizi neticesinde ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının verdikleri cevaplardan yola çıkılarak veriler 2 tema etrafında biçimlenmiştir. Birinci tema, öğretim elemanlarının iletişim becerilerinin değerlendirilmesi ve ikinci tema ise iletişim konusunda öğretim elemanlarından beklentilerdir.

Öğretim Elemanlarının İletişim Becerilerinin Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen bulgulara göre katılımcıların, öğretim elemanlarının iletişim becerilerini değerlendirmelerine yönelik olumlu ve olumsuz görüşleri en sık tekrar edilen iletişim becerisinden en az tekrar edilen iletişim becerisine doğru sayısallaştırılarak Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretim Elemanlarının İletişim Becerileri

Beceriler	Olumlu	Olumsuz	Toplam
Empati kurma	10	33	43
Kılık-kıyafet	32	6	38
Türkçeyi etkili kullanma	30	7	37
Özsaygı geliştirici dil kullanma	13	18	31
Anlayışlı ve hoşgörülü davranma	12	18	30
Etkin dinleme	9	21	30
Saygılı olma	16	12	28
Beden dilini etkili kullanma	8	10	18
Önyargıdan uzak olma	8	9	17
Ben dilini kullanma	7	7	14
Eşit yaklaşabilme	3	5	8
Somut, açık ve anlaşılır konuşma	3	5	8
Uygun göz teması kurma	6	2	8
Hitabet	3	4	7
Eleştiriye açık olma	1	4	5
Sözel ve sözel olmayan davranışları uyumlu kullanma	4	1	5
Toplam	165	162	327

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların, öğretim elemanlarının iletişim becerilerini değerlendirmelerinde en çok empati, kılık kıyafet, Türkçeyi etkili kullanma, özsaygı geliştirici/zedeleyici dil kullanma, anlayışlı ve hoşgörülü davranma, etkin dinleme gibi becerilere odaklandıkları belirlenmiştir. Bu becerilerin yanında katılımcılar saygı duyma, beden dilini etkili kullanma, önyargılardan uzak olma, ben diliyle konuşma gibi becerileri de sıklıkla değerlendirmiştir. Bu doğrultuda öğretmen adayları tarafından en sık tekrar edilen ve öğretim elemanlarının en fazla olumsuz değerlendirilen iletişim becerisi empati kurma olmuştur. Katılımcıların çoğunluğu, öğretim elemanlarının hem uzaktan öğretim sürecinde hem de yüz yüze eğitim sürecinde ders akışı, materyal temin etme, sınav kapsamı veya gündelik problemler gibi konularda empati kurmadıklarını ve dolayısıyla kendilerini anlamadıklarını dile getirmişlerdir. Örneğin katılımcılardan K18 "... hocalarımız pandemi sürecinde vizye ödevleri veya sınavlar, evimizdeki internet veya bilgisayar olanaklarının uygunluğu gibi konularda empati yapmıyorlar. Gülelelele gerekirse belediyelere gitmemiz gerektiğini, onların evlerinde 3'er tane laptop olduğunu söylüyorlar" cümleleri ile öğretim elemanlarının Covid-19 sürecinde gerçekleştirilen uzaktan öğretim sürecinde empati kurmadıklarını ve dolayısıyla öğrencileri anlamadıklarını ifade etmiştir. Katılımcılardan K70 ise "... derslerle ilgili bazı sıkıntılar olduğunda klasik şu cevapları alıyorum; kocaman adam oldunuz, üniversite öğrencisi oldunuz, bunu yapmak sizin sorumluluğunuzda vb. Bazı sorumluluklar almamızı istiyor olabilirler ancak imkânların kısıtlı olduğunu ya da her öğrencinin aynı imkânlarla sahip olmadığını anlamıyorlar." cümleleri ile öğretim elemanlarının öğrencileriyle empati kurmadıklarını dile getirmiştir. Katılımcıların en sık tekrar ettiği ve öğretim elemanlarını iletişim konusunda en olumlu gördüğü beceri ise kılık-kıyafete dikkat etme ve dış görünüme önem vermedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu öğretim elemanlarının okula veya derslere gelirken uygun kıyafetleri tercih ettiğini, sık olduğunu, kıyafetlerinin olumsuz mesajlar vermediğini dile getirmişlerdir. Kılık-kıyafete dikkat etme ve önem verme becerisi hakkında sadece 5 katılımcı olumsuz görüş bildirmiştir. Katılımcıların olumlu ve olumsuz düşüncelerine yönelik bazı görüşleri şöyledir;

K35: "Hocalarımız kılık kıyafet konusunda dikkatli. Bir eğitimciye yakışır şekilde giyinmeye dikkat ediyorlar. Bu da öğrencilerin onlara olan saygısını artırıp iletişimi güçlendiriyor."

K40: "Her hocam dış görünüşe dikkat ediyor, uygun kıyafet giyiyor. Mesela bir hocam her derse takım elbise ise geliyor. ..."

K9: "Bazı hocalarımız derse çok sıkırtılı geliyor. Bizde arkadaşlarla bu durum hakkında konuşuyoruz. Yani tabii ki insanın özel hayatı, istediğini giyinmekte özgür ama bunlar bizim dikkatimizi dağıtıyor. ..."

K57: "Genel bir değerlendirme yapacak olursam kılık kıyafete pek önem vermiyorlar. Akademik statü itibari ile bizden üstün olan hocalarımızın sınıfta ayırt edici olması lazım. Kılık kıyafet açısından ayırt edici olmayan hocalarımız öğrenciler üzerinde sağlıklı iletişim kuramıyorlar."

K11: "Dış görünüş ve derse uygun kıyafetle gelme açısından değerlendirdiğim de bir hocamızı hiç unutmuyorum. Hocamız derse eşofman ile gelmişti ve 8.15 dersiydi, çok erken bir saat ama yine de yadırgamıştım. Hocalarımızın da açıkçası yürüyüşe gidiyormuş gibi gelmesi bana çok doğru gelmiyor. Sonuçta resmi bir kuruma geliyoruz hem derse hem öğrenciye saygımızdan aynı zaman da kendimize saygımızdan ötürü ben kılık kıyafetimize dikkat etmemiz gerektiğini düşünüyorum."

Katılımcıların en sık tekrar ettiği ve öğretim elemanlarını iletişim konusunda en olumlu gördüğü bir diğer beceri Türkçeyi etkili kullanmadır. Katılımcılar genel olarak öğretim elemanlarının Türkçeyi etkili ve anlaşılır bir biçimde kullandıklarını, diksiyonlarının iyi olduğunu dile getirmişlerdir. K77'nin bu konuda belirttiği “*Hocalarımız Türkçeyi çok etkili bir şekilde kullanıyorlar. Bizim diksiyonumuzun ve Türkçemiz için birçok öneri sunmaktalar. Hatta diksiyon dersimizin hocası yanlış bir kelime kullandığımızda veya Türkçe karşılığı olan yabancı kelime kullandığımızda bize o kelimenin Türkçe karşılığını söylememiz için ısrar ediyor.*” şeklindeki düşünceleri dikkat çekicidir. Katılımcıların bu konudaki olumsuz düşüncelerinin temelinde ise öğretim elemanlarının hızlı ve karmaşık konuşması, ses tonunu ayarlayamaması, akıcı konuşmaması, aynı kelime veya cümleleri sıklıkla tekrar etmesi ve cümleler arasında uzun süreli duraksamaları gibi iletişim engelleri yer almaktadır. Katılımcılardan K17 “*Geçen yılki matematik dersi hocamız çok hızlı konuşurdu ne dediğini anlamakta güçlük çekerdik. ... Anlatacağı şeyi çok karmaşık hale getirirdi. En verimsiz geçirdiğim derslerden biriydi...*” cümleleri ile hızlı ve karmaşık konuşmanın iletişimde olumsuz yönüne; K20 “*... ses tonunu iyi kullanamayan hocalarım çoğunlukta. İlk iki sıra hariç hocaların sesi diğer yerlere ulaşmıyor.*” cümleleri ile ses tonunun iletişimdeki engeline ve K72 de “*bazı hocalar konuşurken aynı kelimeleri sürekli tekrar edip sanki tüm ders boyunca aynı konuyu anlatıyormuş gibi oluyor. Bazen ise ne diyeceğine karar veremeyip ya da başka bir nedenden ötürü konuşma sırasında sürekli duraksıyor. Bu durumda ise derse olan ilgi kayboluyor.*” cümleleri ile kelime tekrarının ve uzun süreli duraksamaların derse yönelik ilgiyi kaybettirdiğine vurgu yapmışlardır.

Katılımcıların en sık tekrar ettiği ve öğretim elemanlarının iletişim konusunda nispeten olumsuz olarak nitelendirdiği bir diğer beceri özsayı geliştirici dil kullanımınıdır. Katılımcılar, öğretim elemanlarının iletişim becerilerini değerlendirirken özsayı geliştirici/zedeleyici dil kullanımına toplam 31 defa vurgu yapmışlardır. Buna göre katılımcıların 13'ü öğretim elemanlarının özsayı geliştirici dil kullandıklarını; 18'i ise özsayı zedeleyici dil kullanarak kendileriyle iletişim kurduklarını ifade etmiştir. Özsayı zedeleyici dil kullanımı konusunda hakaret etme, üslûba dikkat etmeme, küçümseme/hor görme, aşağılama, sürekli olumsuz eleştirme, suçlayıcı tavır gibi olumsuz iletişim unsurlarına değinilmiştir. Özsayı geliştirici dil kullanımına yönelik deneyimleri olduğunu da ifade eden öğrenciler ise öğretim elemanlarının genel olarak kendilerine hakaret etmediklerini, kırıcı olmadıklarını, cümlelerini ve hareketlerini özenle seçtiklerini ve üslûplarının iyi olduğunu dile getirmişlerdir. Katılımcıların, öğretim elemanlarının iletişimde özsayı geliştirici ya da özsayı zedeleyici dil kullanımına yönelik deneyimlerine ilişkin ifadelerinden bazıları şöyledir;

K15: “*Bir konu hakkında söz hakkı alarak konuşulurken kendi fikrimi dile getirdiğimde hocamdan sert ve aşağılayıcı bir dille uyarılmışım ne kadar onur kırıcı olduğunu düşündüm. Asla eleştiriyeye açık biri değildi hatta bana güzel bir dille hakaret edersine konuşmuştu.*”

K29: “*Örnek vermek gerekirse kimya laboratuvarı dersinden çok fazla sıkıntı çektik. Hoca yapılacak bir deneyin sadece ismini söylüyordu ve bizden tehlikeli bile olsa o düzeni kurup deneyimizi yapmamızı istiyordu. Yardım istediğimizde ise işitmediğimiz hakaret kalmıyordu.*”

K61: “*... Bazı hocalarımız tam tersi asla öğrenciyeye saygı duymayan bir üslupla hep öğrenciyi yeren hep öğrenciyi aşağılayan tavırlarıyla iletişimi sıfıra indiriyorlar. Bu tip hocalarımız genelde bize hep asla başaramayacağımız şeylerden bahsediyorlar ve hep en zayıf yönlerimizi görüp bizim bir birey olarak kendimizi değersiz hissetmemize sebep oluyorlar. Pesimist düşünceleri ve öğrenciyi aşağı gören tavırları da var olan iletişimi etkisiz hale getiriyor.*”

K2: “*Hocalarımız güler yüzlü, dikkat edilmesi gereken yerlerde bizleri uyarabiliyorlar. Bizlerle hakaret içerikli konuşmuyorlar, üslûpları güzel ve kırıcı değil. Öğrencilere karşı önyargılı değiller. Genel olarak hocalarımızdan memnunuz.*”

K32: “*Hakaret boyutunda bir olay yaşamadım ve yaşayabileceğimi düşünmüyorum bölüm hocalarım kurduğu cümleleri kesinlikle düzgün seçebilen insanlardır.*”

K33: “*Bir eğitimcinin tavrı çok önemlidir. Öğrencilerle konuşması, genel duruşu, hareketleri yani her şeyi çok önemlidir. Bunlar öğrencilerin dikkati çok çekiyor. Örnek vermem gerekirse dersimize giren bir öğretmenin hayranlık uyandırdığını söyleyebilirim. Derse ilk girdiğimde öncelikle hepimizle güler yüzlü bir şekilde konuşur.*”

Katılımcıların öğretim elemanlarının özsayı geliştirici/zedeleyici dil kullanımı konusundaki deneyimlerinin farklılaşmasının temel sebeplerinden biri hem öğrenim gördükleri sınıf seviyesi hem de öğrenim gördükleri bölümlerin farklılık göstermesidir. Dolayısıyla derslerine giren öğretim elemanları çoğunlukla farklıdır. Yine öğrencilerden soruları objektif bir biçimde yanıtlamaları istenmiş olsa da kaçınılmaz olarak aynı sınıfta aynı öğretim elemanından ders alan iki ayrı öğrencinin yorumu dahi farklılık gösterebilmektedir. Nitekim olumlu deneyimlere sahip olduğunu ifade eden öğrencilerin sayıları bütün

bölümler içinde nispeten birbirine yakın dağılırken, olumsuz düşünceye sahip olan öğrencilerin ise çoğunlukla Fen Bilgisi Öğretmenliği ve İngilizce Öğretmenliği bölümlerinde toplandığı görülmektedir. Ayrıca bu durumun bir diğer sebebinin öğrencilerin aldıkları seçmeli derslere göre de değişebileceği düşünülmektedir.

Katılımcıların en sık tekrar ettiği ve çoğunlukla olumsuz deneyimlere sahip olduğu diğer iletişim becerileri anlayışlı ve hoşgörülü davranma ile etkin dinlemedir. Katılımcılar, öğretim elemanlarının karşılaştıkları sorunlara anlayışla yaklaşmadığını, hoşgörü göstermediğini hatta çoğu zaman onları etkin bir biçimde dinlemediklerini dile getirmişlerdir. Katılımcılardan K41 anlayışlı olma ve hoşgörülü davranma becerisine yönelik deneyimlerini “Bizler öğretmen olacak bireyleriz ama hiçbir şekilde hoşgörü ile karşılaşmadım hiçbir hocamdan. Anlayışla yaklaşma da aynı şekilde, birilerinin bizi anlamaya çalıştığına şahit olmadım.” cümleleri ile ifade etmiştir. K12 “karantina süresince her hoca kendi dersini baş alarak hem birçok öden veriyorlar hem de bu öden sürelerini kısa tutarak bizden üst düzey bir performans bekliyorlar. Bu sıkıntılarımızı dile getirdiğimiz zaman bizi dinlemiyorlar ve anlayışla karşılamıyorlar.” şeklindeki cümleleriyle anlayışlı ve hoşgörülü davranma ile etkin dinleme becerisine yönelik deneyimlerinde uzaktan eğitim sürecine vurgu yapmıştır. Katılımcıların sık tekrar ettiği ve çoğunlukla olumlu deneyimlere sahip olduğu bir diğer beceri ise saygılı olma. Katılımcıların bu düşüncelerinin temelinde ise öğretim elemanlarının öğrencilerine ilgi göstermesi, değer vermesi, aşağılayıcı söz ve hareketlerden kaçınması, öğrencinin görüşlerini dinlemesi, olumlu ve çözüm odaklı bireyler olması gibi diğer birçok iletişim becerisinin etkin bir biçimde kullanılması yatmaktadır. Nitekim K56’nın şu cümleleri bu bulguları destekler niteliktedir;

“Öğrencilerine ve işine saygı duyan kişiler olduklarını düşünüyorum. Bu düşüncemin nedeni ise olumlu ve çözüm odaklı yaklaşımları, derslerde göz teması kurarak, uygun kalık kıyafet tercih ederek, öğrencilerin görüşlerine önem verip saygı duymalarıdır. Öğrenciyi aşağılayıcı sözlerden kaçınıp, saygının hâkim olduğu bir ders işlenmesidir. Farklı görüşlere karşı çoğunlukla saygı duyulması da bir diğer olumlu yandır.”

Katılımcılardan bazıları ise saygılı olma becerisine yönelik olumsuz deneyimlere sahip olduklarını dile getirmişlerdir. Bu deneyimlerde karşılaşılan sorunlar genelde öğrenci görüşlerini dikkate almama, etkin dinlememe, öğrenciye lakap veya isim takma, küçük düşürücü söylemler, derse verimli ve etkili hazırlanmama ve geç gelme gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin K34 “... Sürekli derse geç gelen bana saygısız olmayan öğretim üyeleri var ve bu aramızdaki iletişimi olumsuz etkiliyor.” ve K39 “Öğrenciye olan saygının göz ardı edildiğini söyleyebilirim. Buna örnek olarak, hocanın odasına gelen öğrenciyi dinlemeyip başından savan hareketleriyle öğrencinin odasından çıkmasını isteyecek davranışlarda bulunup öğrenciyle kötü bir iletişim kurduğunu söyleyebilirim.” şeklindeki ifadeleri ile iletişimde saygılı olma konusunda öğretim elemanları ile yaşadıkları deneyimleri ifade etmişlerdir.

Katılımcılar tarafından öğretim elemanlarının iletişim becerilerine yönelik diğer deneyimleri incelendiğinde hitabet, önyargılı olmama ve eşit yaklaşabilme becerilerinin genel olarak olumsuz değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ulaşılan bulgulara göre önyargı becerisinin çoğunlukla olumsuz değerlendirilmesinde öğrenciyi dinlemeden peşin ve kesin hüküm verme; eşit yaklaşabilme becerisinin çoğunlukla olumsuz değerlendirilmesinde bazı öğrencilere daha fazla önem verme, kadın-erkek eşitliğine dikkat etmeme ve din, dil, ırk ayrımı yapma; hitabet becerisinin çoğunlukla olumsuz değerlendirilmesinde ise sınıfa yeterince hâkim olamama ve ses tonunu etkili kullanamama gibi deneyimlerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Eşit olma konusunda K46 ve K74’ün şu cümleleri dikkat çekicidir;

K46: “Hocalarımızın sınıfta bir konu tartışılırken erkek öğrencilere daha öncelikli ve çok söz hakkı tanınması bu konuda hakkında maalesef bizim de önyargılı olmamıza sebep oluyor.”

K74: “... Yine bir hocamız var, çok iyi bir hoca ama yabancılardan nefret ediyor galiba. Hep yabancılara düşük notlar veriyor. Bence yanlış bir şey. Sınıfta ayırmacılık yapılmaması lazım.”

Katılımcılar, öğretim elemanlarının iletişim becerilerine yönelik diğer deneyimlerinde ise hocaların çoğunluğunun somut açık ve net konuşmadığını; ayrıca eleştiriye de açık olmadıklarını vurgulamışlardır. Katılımcıların, öğretim elemanlarının uygun göz teması kurma ve sözel ve sözel olmayan davranışları uyumlu kullanma becerilerinde ise çoğunlukla olumlu deneyimlere sahip olduğu bulunmuştur.

İletişim Konusunda Öğretim Elemanlarından Beklentiler

Araştırmada elde edilen bulgulara göre katılımcıların iletişim sürecinde öğretim elemanlarından beklentilerine yönelik görüşleri, en sık tekrar edilen iletişim becerisinden en az tekrar edilen iletişim becerisine doğru sayısallaştırılarak Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. İletişim Sürecinde Öğretim Elemanlarından Beklentiler

Beceriler	Toplam
Empati kurma	45
Anlayışlı ve hoşgörülü davranma	41
Saygılı olma	31
Etkin dinleme	30
Beden dilini etkili kullanma	30
Hitabet	26
Önyargıdan uzak olma	17
Özsaygı geliştirici dil kullanma	12
Somut, açık ve anlaşılır konuşma	11
Kılık-kıyafete dikkat etme	7
Sözel ve sözel olmayan davranışları uyumlu kullanma	6
Türkçeyi etkili kullanma	6
Somut konuşma	5
Ben dili kullanma	5
Eleştiriye açık olma	5
Eşit davranma	4
Samimi yaklaşma	2
Açık görüşlü olma	1
Baskıcı olmama	1
Toplam	285

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların iletişim sürecinde öğretim elemanlarından en çok görmeyi istedikleri beceriler sırasıyla empati, anlayışlı ve hoşgörülü olma, saygılı olma, etkin dinleme, beden dilini etkili kullanma ve hitabet üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca katılımcılar, öğretim elemanlarının önyargısız olmasını, özsaygı geliştirici bir dil kullanmasını, somut, açık ve anlaşılır konuşmasını beklediklerini de sıklıkla dile getirmişlerdir. Katılımcılar, öğretim elemanlarının empati becerisini etkin bir biçimde kullandıkları zaman öğrencilerinin bakış açılarını, duygu ve düşüncelerini doğru algılayabileceğini düşünmektedirler. Örneğin katılımcılardan K14'ün "*Hocalardan iletişim konusundaki beklentim genel olarak empati kurmalarındır. Öğrenciler ile aralarında empati kurarlarsa birbirlerini daha iyi anlayabileceklerini düşünüyorum.*" şeklindeki ifadeleri bahsi geçen bulguları destekler niteliktedir. Ayrıca anlayışlı ve hoşgörülü olma becerisinin etkin kullanılması sayesinde hocaların ortaya çıkan sorunları daha iyi algılayabileceklerini, daha sabırlı, öğrencileri küçümsemeyen ve hor görmeyen bir yapıya sahip olacaklarını düşünmektedirler. Katılımcıların anlayışlı ve hoşgörülü olma becerisine yönelik ifadelerinden bazıları şöyledir;

K22: "Bir soru sorduğumuzda anlayışlı olmaları gerektiğini düşünüyorum. Not alırken bir yeri kaçırıp sorduğumda anlattım dinleseydin diye bir cevapla karşılaştım. Bu durum sonunda o öğretim üyesiyle aramda bir duvar oluştuğunu söyleyebilirim. ..."

K40: "Hocaların daha anlayışlı olmalarını, küçümseyici ve aşağılayıcı kelimeler kullanmamalarını isterdim. ..."

Katılımcıların, öğretim elemanlarından sahip olmalarını bekledikleri en sık tekrar edilen diğer beceriler saygı ve etkin dinleme becerileridir. Katılımcıların saygılı olma becerisine yönelik ifadelerinde genellikle öğrenciden ziyade bir birey olarak dikkate alınma, koşulsuz değer görme, yargılanmama, eleştirilmeme ve alay edilmeme gibi konular üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan K63'ün "*Kesinlikle hocaların öğrencilere saygı duymasını isterdim. Hocalar kendilerini büyük görüp öğrencilere saygı duymuyorlar. En alt seviyede öğrencileri görüyorlar. Bence saygı iletişim için zemini oluşturan unsurdur.*" cümleleri saygılı olma becerisinin öğrenciler için ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Katılımcıların, etkin dinleme becerisine yönelik olarak ise öğrenciye saygı duyduğunu ve değer verdiğini gösterebilmek, öğrencinin aktarmak istediği mesajı daha iyi anlayabilmek, dönüt vermek ve olası sorunların ortaya çıkmasını engellemek için iletişimde etkin dinleme becerisinin önemli olduğunu düşündükleri belirlenmiştir. Katılımcılardan bazılarının etkin dinleme becerisine yönelik görüşleri şöyledir;

K7: "İletişim becerilerinden en önemlilerinden biri de etkin dinlemektir. Hocalarımızın bu beceriye sahip olmaları gerekir. Çünkü dinlemek karşıdaki kişiye değer verdiğinin ve saygı duyulduğunu bir göstergesidir. Karşımızdaki kişiyi anlamanın ilk basamağı iyi ve etkili dinlemektir."

K30: "İletişim kurabilmemiz için etkin dinleme ve anlaşılır geri dönüt vermeye sahip olmalıdırlar. Bu sayede biz mesajımızı iletirken ve bize geri mesaj gelirken sorun yaşamamış oluruz."

K39: "İyi bir iletişim için öğretmen öğrencisine değer verdiğini hissettirmeli, görüşler ne olursa olsun hoşgörü çerçevesinde dinleyerek onları önemsediğini göstermelidir."

Empati kurma ve anlayışlı/hoşgörümlü davranma becerisinden sonra katılımcıların, öğretim elemanlarından sahip olmalarını bekledikleri diğer beceriler ise beden dilini etkili kullanma ve hitabettir. Katılımcılar beden dilini etkili kullanma ve hitabet becerisine yönelik beklentilerinde genel olarak derslerin etkili geçmediğini, hocalarını pek duyamadıklarını, belirli bir ses tonu üzerinden giden derslerin daha sıkıcı olduğunu, jest ve mimiklerin veya göz temasının kurulmamasının kendilerini dersten ve iletişimi sürdürme konularında zorladıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan K5 beden dilinin ve hitabet becerisinin etkin kullanımına yönelik beklentisini daha önce yaşadığı olumsuz bir deneyimi ifade ederek paylaşmıştır. K5'in konu hakkındaki görüşü şöyledir;

K5: "Dersi anlatırken ses tonlarını ve mimiklerini kullanarak ders anlatmalarını isterim. Çünkü beden dilini etkili kullanmadan, mimiklerini kullanmadan işlenen derste konunun peke fazla anlaşıldığını düşünmüyorum. Başladığı gibi devam edip giden bir derste bütün sınıf uyku moduna geçmiş oluyor. Bu yüzde el kol hareketleri kullanarak ve konunun önemli yerinde de ses tonuna vurgu yaparak anlatılması taraftayım."

Katılımcılar tarafından öğretim elemanlarının sahip olması beklenen ve en sık tekrar edilen diğer beceriler ise önyargısız olma, özsaygı geliştirici dil kullanma ve somut, açık ve anlaşır bir dil kullanmadır. Önyargısız bir iletişim isteyen öğretmen adayları, kendilerini ifade etmeye imkân tanınmadığını ve öğretim elemanlarının zihinlerindeki belirli kişilere, durumlara veya olaylara önyargılı bir biçimde yaklaştığını ve bu yönde kararlar aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan K68 ve K76'nın önyargı konusundaki görüşleri ve beklentileri sırasıyla şöyledir; "Bazen hocalar bizlere ön yargılı bir şekilde yaklaşabiliyorlar. Sorularına biz cevap vermeden araştırmadığımızı, bilgi sahibi olamayacağımızı söylüyorlar. Biz'e karşı ön yargılı cümleler kullanıyorlar." ve "Fakültedeki hocalarımız bizim sürekli bahane ürettiğimizi düşünerek biz'e karşı önyargılı yaklaşıyorlar. Bence hocalarımızın geliştirmesi gereken iletişim becerisi önyargulardan uzaklaşmak olmalıdır." Katılımcılar, özsaygı geliştirici dil kullanma konusunda ise öğretim elemanlarının öğrencilere yaklaşımlarında üslûba dikkat etmelerini, hakaret veya suçlayıcı tavır içerisinde olmamalarını, değersiz hissetmelerine neden olacak davranışlardan kaçınmalarına ve özgüvenlerini zedelemeyen bir yaklaşımda bulunmalarını beklemektedirler. Öğretmen adaylarının somut, açık ve anlaşır bir dil kullanımına yönelik beklentilerinde ise akademik dilin, terimlerin veya kavramların yoğunlukla kullanılmasının iletişimde problem yarattığı sonucu öne çıkmaktadır. Katılımcıların öğretim elemanlarından etkin bir iletişim için diğer beklentileri ise sırasıyla kılık-kıyafete dikkat etme, sözel ve sözel olmayan davranışları uyumlu kullanma, Türkçeyi etkili kullanma, ben dilini kullanma, eleştiriye açık olma, eşit davranma, samimiyet gösterme, açık görüşlü olma ve baskıcı olmamadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Eğitim fakültelerinde öğretmen yetiştiren öğretim elemanlarının sahip olduğu iletişim becerilerinin, öğretmen adaylarının perspektifinden incelendiği bu araştırmanın sonuçları temel olarak iki boyutta ele alınmıştır. Bunların birincisi öğretim elemanlarının iletişim becerilerinin olumlu ve olumsuz yönden değerlendirilmesi; ikincisi ise öğretmen adaylarının iletişim konusunda öğretim elemanlarından beklentileridir.

Bu çerçevede elde edilen sonuçlara göre, öğretmen adayları öğretim elemanlarının iletişim becerilerini genel itibariyle olumsuz yönde değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre öğretim elemanlarının en fazla olumsuz yönde değerlendirilen ya da zayıf bulunan iletişim becerileri; empati kurma, etkin dinleme, anlayışlı/hoşgörümlü davranma, özsaygı geliştirici dil kullanma ve eleştiriye açık olmadır. Dolayısıyla öğretmen adaylarının bir kısmı ders aldıkları öğretim elemanlarının empati kurmadıklarını, yeterince anlayışlı ve hoşgörümlü olmadıklarını, etkin dinleyemediklerini, güçlü bir hitabet becerisine sahip olmadıklarını, bazen önyargılı olabildiklerini, tüm öğrencilere eşit yaklaşmadıklarını ve çoğu zaman eleştiriye açık olmadıklarını vurgulamaktadırlar. Buna karşın öğretim elemanlarının en olumlu yönde değerlendirilen iletişim becerileri ise eğitim-öğretim faaliyetleri için diş görünüşe önem verip uygun kılık-kıyafet seçebilme ve Türkçeyi doğru kullanmadır. Öğretmen adaylarının bu değerlendirmelerine göre genel olarak öğretim elemanları iletişim sürecinde özellikle kılık kıyafet konusunda dikkatlidirler ve Türkçeyi etkili kullanmaktadırlar. Ayrıca çoğunlukla saygı çerçevesinde iletişim kurdukları ve göz temasına önem verdikleri anlaşılmaktadır.

Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuca göre öğretmen adayları, öğretim elemanlarının diksiyonları ve akıcı konuşmalarında da bazı problemler olduğunu düşünmektedirler. Başta Fen Bilgisi ve İngilizce bölümünde okuyan öğretmen adayları olmak üzere genellikle öğretim elemanlarının özsaygı zedeleyici dil

kullandıklarını düşünmektedirler. Buna karşın azınlıkta da olsa öğretim elemanlarının özsaygı geliştirici dil kullandığını ifade eden öğretmen adayları da bulunmaktadır. Buna ek olarak öğretim elemanlarının küçük bir kısmı lâkap takma, aşağılama gibi davranışlar sergiliyor olsa da genellikle insan ilişkilerinde saygı değerine önem verdikleri araştırmadan elde edilen bir diğere sonuçtur. İlkokul, ortaokul, lise ve üniversite gibi çeşitli eğitim düzeylerinde ve farklı branşlarda görev yapan öğretmen veya öğretim elemanlarının iletişim becerilerini konu alan araştırma sonuçları öğretmenlerin / öğretim elemanlarının iletişim becerilerinin ya da iletişim becerilerine ilişkin algılarının yüksek düzeyde olumlu olduğunu göstermektedir (Aküzüm ve Özdemir Gültekin, 2017; Altınkurt, 2003; Aslan Bağıcı ve Efiltili, 2019; Baydar Posluođlu, 2014; Cantekin, 2009; Çetinkaya, 2013; Derici Cevap, 2017; Günay, 2003; Günbayı, 2007; Kadiođlu Ateş ve Bulut, 2019; Kılıç, 2013; Küpeli, 2019; She, & Fisher, 2000; Şimşek ve Bakır, 2019; Uzun, Özdem ve Kara, 2018; Yılmaz, Yoncalık ve Çimen, 2010). Ay'ın (2016) çalışmasında öğretmenlerin öğrencileriyle motive edici, anlayışlı, güler yüzlü, samimi ilişkiler kurdukları, katılımcı ve eğlenceli ders işledikleri sonuçlarına ulaşılmıştır. Benzer şekilde Şimşek ve Bakır'ın (2019) çalışmalarında öğretmenlerin ses tonunu etkili kullanma, öğrencilerle göz teması kurma, kılık kıyafet konusunda özenli davranma ve beden dilini etkili kullanma gibi olumlu iletişim davranışları gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Avanođlu'nun (2018), Bozkurt Bulut'un (2004), Kayhan'ın (2014) ve Kölešođlu'nun (2009) araştırmalarında ise öğretmenlerin iletişim becerilerinin orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Durukan ve Maden'in (2010) araştırma sonuçları ise öğretmenlerin iletişim becerilerinin düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Her ne kadar araştırmaların genelinde öğretmen ve öğretim elemanlarının iletişim becerilerinin orta ve yüksek düzeyde olduğu sonucu ortaya çıksa da iletişim süreçlerinde öğretmenlerin yeterli görülmediğini veya geliştirilmesi gereken bazı iletişim becerilerinin olduğunu gösteren araştırmalar da dikkat çekmektedir. Örneđin bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Keçeci'nin (2009) yaptığı çalışmada öğrenciler, öğretim elemanlarının iletişim konusunda en az empati becerisini gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Bu çalışmada ulaşılan başka bir sonuç da öğretmen adaylarının, öğretim elemanlarını sözlü iletişimde genel olarak başarılı buldukları ancak uygun jest ve mimik kullanma, dönüt verme ve empatik dinleme süreçlerinde ise yetersiz kaldıklarını düşünmeleridir. Arslan'ın (2011) yaptığı araştırmada da öğrencilerin öğretim elemanlarının dinleme becerilerini diğere iletişim becerilerine göre zayıf buldukları tespit edilmiştir. Benzer şekilde Kaya, Sungurtekin ve Deniz (2017) de yaptıkları çalışmada öğretim elemanlarının, öğrencileri dinleme düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Arslantaş'ın (2012) yaptığı araştırmada üniversite öğrencilerinin öğretim elemanlarının yarısını iletişim becerisi açısından yeterli görmedikleri ortaya konulmuştur. Çetinkanat (1998) ise öğretmenlerin; empati, saydamlık, eşitlik, etkililik ve yeterlilik olmak üzere tüm boyutlarıyla iletişim becerilerini geliştirmeleri gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Çetinkaya'nın (2013) araştırmasında öğretmenlerin iletişim yeterlik algılarının genel olarak yeterli olduğu ancak beden dilini etkili kullanma, etkin dinleme, anlaşılabilirlik ve empati boyutlarında kendilerini eksik gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın ve literatürdeki araştırmaların sonuçları birlikte değerlendirildiğinde her düzeyde öğretim faaliyetlerini yürüten öğretmenlerin ve öğretim elemanlarının sahip oldukları iletişim becerilerinde geliştirilmesi gereken veya yeterli olmayan birtakım özelliklerin olduğu söylenebilir. Bu genel sonucu destekleyen daha önceki bir çalışmada da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre öğretim elemanları bazı etkili iletişim becerilerine sahip olmakla birlikte yetersiz oldukları ve güçlendirmeleri gereken iletişim becerilerinin olduğu vurgulanmıştır (Yılmaz vd., 2010, s. 57).

Araştırmanın ikinci boyutunda elde edilen sonuçlara göre, öğretmen adayları iletişim sürecinde öğretim elemanlarından empati kurmalarını, anlayışlı ve hoşgörölü olmalarını, öğrencilerini etkin dinlemelerini, hitabet ve beden dilini etkili kullanmalarını, saygılı olmalarını, öğrencilere karşı önyargısız, sade, açık, anlaşılır ve özsaygı geliştirici bir dil kullanmalarını beklemektedirler. Araştırmanın ilk boyutundan elde edilen sonuçlarla birlikte düşünülüğünde bu sonuçların daha anlamlı hale geldiği söylenebilir. Nitekim öğretmen adayları öğretim elemanlarının iletişim becerileri ile ilgili eksikliklerini dile getirmekle birlikte bu eksikliklerin giderilmesine yönelik beklenti içerisindedirler. Yani sonuçlar incelendiğinde öğretim elemanlarının birinci temada olumsuz olarak değerlendirilen iletişim becerileri ile ikinci temada öğretim elemanlarından göstermeleri beklenen becerilerin ortak olduğu ve büyük ölçüde benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna göre birinci temada olumsuz olarak değerlendirilen ve ikinci temada da beklenti içinde olunan ortak becerilerin en dikkat çekici olanları empati kurma, etkin dinleme, anlayışlı ve hoşgörölü olma, özsaygı geliştirici dil kullanma ve önyargıdan uzak olmadır. Burada öğretmen adaylarının öğretim elemanlarıyla sınıf içi ve dışında yaşadıkları olumsuz deneyimlerin bu beklentilere yol açtığı söylenebilir. Bir diğere çarpıcı sonuç ise iletişimde saygılı olabilme becerisi konusunda öğretim elemanları birinci temada çoğunlukla olumlu yönde değerlendirilmişlerdir. Buna rağmen söz konusu beceri aynı zamanda ikinci temada da öğretim elemanlarından en çok görmek istedikleri beceriler arasında yer

almıştır. Bu çelişki, öğretmen adaylarının iletişimde saygının her daim olmazsa olmaz bir beceri olarak düşündüklerini göstermektedir. Literatür incelendiğinde eğitim fakültesinin farklı bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adayları ile diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin derslerine giren öğretim elemanlarından iletişim alanında beklentileri benzerlik göstermektedir. Örneğin Özdemir ve Üzel'in (2010, s. 146) yaptığı araştırmada ilköğretim matematik öğretmen adaylarının öğretim elemanlarında en çok aradıkları özellikler sevecen olma, ders dışında da öğrenciyle iletişim kurma ve dersleri eğlenceli işleyebilme gibi davranışlardır. Ergün, Duman, Kıncal ve Arıbaş'ın (1999) yaptıkları "İdeal Bir Öğretim Elemanının Özellikleri" adlı araştırma sonuçlarına göre üniversite öğrencileri özellikle kendilerine saygı duyulmasını istemektedir. Azarlayan, hakaret eden, küçük düşüren, hor gören tutum ve davranışları değil; öğrencileri değerli kabul eden, onların sözünü dinleyen, nazik ve samimi davranan, kibirli davranmayan hoca profilini görmeyi arzu etmektedirler (Arslantaş, 2011; Ergün vd., 1999). Benzer şekilde birçok çalışmada genel olarak öğrencilerin öğretim elemanlarından etkili ve yeterli kişilerarası becerileri gösterme, sabırlı ve hoşgörülü olma, rol modeli olma ve kaynak kişi olma gibi nitelikleri bekledikleri ortaya çıkarılmıştır (Ergün vd., 1999; Gedik-Dinç ve Gizir, 2019). Genel olarak öğretmen adayları tarafından öğretim elemanlarının yetersiz bulunan ya da karşılıklı etkileşim sürecinde göstermeleri beklenen iletişim becerilerinin çoğunlukla demokratik davranış biçimleriyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle anlayışlı / hoşgörülü olma, karşıdakine saygı duyma, etkin dinleyerek anlamaya çalışma ve özsaygı geliştirici dil kullanarak iletişim kurma gibi beceriler özünde demokratik değerlerle birebir ilişkilidir. Dolayısıyla her şeyden önce öğretim elemanlarının derslerinde demokratik bir sınıf atmosferi oluşturmaları sağlıklı bir iletişim için temel anahtardır. Böyle bir sınıf ortamında öğretim elemanları tarafından sergilenen olan iletişim becerilerinin, öğrencilerin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkileme ihtimali daha yüksektir. Aksi takdirde sınıf içinde veya dışında istenmeyen davranışların görölme sıklığı artabilir. Bilindiği gibi öğretim sürecinde öğrencileri rahatsız eden ve onların öğrenmelerini engelleyen her türlü davranış "istenmeyen davranışlar" olarak adlandırılır ve bunlar öğretim elemanı kaynaklı olabilir. Aşağılama, bağırma, görmezden gelme, ters bakma, fiziksel şiddet gösterme ve ayrımcılık yapma (Kearney, Plax, Hays ve Ivey, 1991, s. 314-315) gibi sıklıkla tekrarlanan istenmeyen davranışlar, kaliteli öğrenme aısından kritik role sahip olan iletişimi olumsuz yönde etkilemektedir. Literatürdeki çalışmalar, farklı gerekçe ve nedenlerle öğretim elemanlarının söz konusu istenmeyen davranışları sergileyebildiklerini göstermektedir (Bolkan ve Goodboy, 2013; Özer ve Bozanoğlu, 2016). Samancı ve Yıldırım (2015) tarafından yapılan araştırma bulguları incelendiğinde öğretmen adayları öğretim elemanlarının ayrımcılık yapma, öğrenci düşüncesini önemsememe ve sınıfta katı otorite uygulama davranışlarını sergilemelerini öğretim elemanlarının demokratik olmayan tutum ve davranışları arasında göstermişlerdir. Gedik-Dinç ve Gizir'in (2019) yaptığı araştırmada ise bazı öğretim elemanlarının öğrencilere karşı küçümseyici ve azarlayıcı dil kullandıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Öğretim elemanları tarafından demokratik sınıf ortamına aykırı olarak yapılan uygulamalara ilişkin tüm bu sonuçlar, aynı zamanda öğrencilerin öğretim elemanlarının iletişim becerileri ile ilgili düşüncelerini de olumsuz yönde ve derinden etkileyebileceğini göstermektedir.

İletişim süreci algılama ile başlar. İnsanların algısını ise içinde bulunduğu psikolojik durum, yaşadığı toplum ve kültürel değerler doğrudan etkileyebilmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada her ne kadar öğretmen adaylarının değerlendirmelerini yaparken nesnel olmaları istenmiş olsa da aslında değerlendirmelerinin öznel olduğunu söylemek mümkündür. Analiz edilen verilerde, aynı sınıfta ve bölümde öğrenim gören öğrencilerin derslerine giren öğretim elemanlarının iletişim becerileri için çok farklı değerlendirmelerde bulunmaları bunun kanıtıdır. Bu nedenle öğretmen adaylarının kısa ya da uzun süreli duygusal durumları onların değerlendirmeleri üzerinde etkili olmuş olabilir. Örneğin bir öğretmen adayı, bir öğretim elemanı ile yaşadığı iletişim problemini tüm öğretim elemanlarına genelleyerek olumsuz yorumlar yapmış olabilir. Özellikle bu araştırmanın verileri, Covid-19 salgını sebebiyle ülkemizdeki tüm üniversitelerin uzaktan eğitime geçtiği 2019-2020 bahar döneminde toplanmıştır. Bu süreçte öğretmen adayları, derslerine giren öğretim elemanlarını hem yüz yüze derslerin işlendiği dönemleri hem de pandemi döneminde uzaktan eğitim sürecindeki deneyimlerini dikkate alarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla öğretmen adaylarının iletişim konusunda yaptıkları özellikle olumsuz değerlendirmeler üzerinde bu sürecin getirdiği psikolojik etkinin olma ihtimalini belirtmek gerekir. Çünkü karantina sürecinin kaygıyı ve stresi arttırdığı (Karadeniz ve Zabcı, 2020, s. 302; Öztürk, Akalın, Özgüner ve şakiroğlu, 2020, s. 888) insanların psikolojisi üzerinde orta ve şiddetli etkileri olduğu bilinmektedir (Taylor, Agho, Stevens ve Raphael, 2008, s. 347). Hatta Covid-19 salgınının şiddetli yaşandığı dönemlerde yapılan bir çalışmada bu süreçte insanların olumlu duygularında azalma, olumsuz duygularında ise artma eğilimi olduğu belirlenmiştir (Li, Wang, Xue, Zhao ve Zhu, 2020, s. 1). Ayrıca yine bu dönemde uzaktan eğitim sürecinde yaşanan problemleri ele alan

birçok çalışmada özellikle öğrencilerin ğretim elemanlarıyla olan iletişimlerinin genel olarak zayıfladığı, iletişim kurmada ve dönüt almada sorunlar yaşadıkları, ayrıca sanal ortamdaki derslerden sıkılabildikleri ve motivasyon eksikliği oluştuğu belirlenmiştir (Bakioğlu ve evik, 2020, s. 118; Erzen ve Ceylan 2020, s. 240; Yolcu, 2020, s. 244-245). Elbette tüm bunlar öğrencilerin bireysel görüşleri üzerinde etkili olabileceği gibi ğretim elemanları da aşırı iş yükü, yaşadıkları çeşitli ailesel ya da yönetimsel problemler, deneyimsizlik, ğrenci ilgisizliği ve kalabalık sınıflar (Boz, 2020, s. 37) gibi birçok olumsuz faktörün etkisiyle iletişim becerilerini istenilen şekilde sergilemede sorun yaşıyor olabilirler. O halde bu araştırma sonucunda ortaya çıkan değerlendirmeleri tüm ğretim elemanlarına genellemek söz konusu değerdir.

Sonuç itibarıyla bu araştırmada ğretmen adaylarının gözünden bakıldığında derslerine giren ğretim elemanları bazı gcl iletişim becerilerine sahip olmakla birlikte zayıf oldukları ve geliştirmeleri gereken iletişim becerilerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elbette ğretim elemanları arasında iletişim becerileri açısından bireysel farklılıklar vardır ve yine ğretmen adaylarının değerlendirmelerinde önyargılar ve öznel bakış açıları söz konusudur. Ancak genel itibarıyla ortaya çıkan sonuçların bizlere önemli ipuçları verdiğini de kabul etmek gerekir. Dolayısıyla ğretmen yetiştiren kurumlarda derslere giren ğretim elemanlarının iletişim becerilerini geliştirmeye açık olmaları ve bu konuda önlem almaya yönelik çaba göstermeleri eğitim-öğretimin niteliğine katkı sağlayabilir. Bundan sonraki çalışmalarda daha geniş bir örneklem grubu ile nicel çalışmalar yapılabilir. Ayrıca doğrudan ğretim elemanlarının kendi görüşlerine başvurularak iletişim becerileri konusundaki farkındalıklarının ya da öz-yeterliklerinin belirlenmesi bu konudaki literatüre katkı sağlayabilir.

Etik Beyan

“Eğitim Fakültesi ğretim Elemanlarının İletişim Becerileri: Öğretmen Adaylarının Perspektifinden Bir Değerlendirme alışması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 25.12.2020 tarih, 11 sayılı toplantısında 2020/808 nolu karar ile alınmıştır.

Kaynakça

- Akgün, R. ve etin, H. (2018). Üniversite ğrencilerinin iletişim becerilerinin ve empati düzeylerinin belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 103-117. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mjss/issue/43001/520543>
- Aküzüm, C. ve zdemir Gültekin, S. (2017). Sınıf ğretmenlerinin iletişim becerileri ile sınıf yönetimi becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(12), 88-107. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejedus/issue/31928/336132>
- Akyol, P. (2019). Farklı fakültelerdeki öğrencilerin iletişim becerilerinin karşılaştırılması. *Spor Eğitim Dergisi*, 3(3), 71-77. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/seder/issue/48470/622636>
- Aliusta, Z., Akmanlar, Z. ve Gökkaya, F. (2019). Üniversite ğrencilerinin iletişim becerileri ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20(1), 10-13. <https://doi.org/10.5455/apd.302644847>
- Altınkurt, Y. (2003). *Endüstri meslek liselerinde görev yapan öğretmenlerin sınıf yönetimi çerçevesinde iletişim özelliklerinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Arbaugh, J. B. (2001). How instructor immediacy behaviors affect student satisfaction and learning in web-based courses. *Business Communication Quarterly*, 64(4), 42-54. Erişim adresi: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/108056990106400405>
- Arslan, F. (2011). *Sınıf yönetiminde ğretim elemanlarının iletişim davranışlarına ilişkin ğrenci görüşleri (Selçuk niversitesi ilahiyat fakültesi rneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Arslantaş, H. İ. (2011). Öğretim elemanlarının ğretim stratejileri-yöntem ve teknikleri, iletişim ve lme değerlendirme yeterliklerine yönelik ğrenci görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 487-506. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19555/208686>
- Aslan Bağcı, . ve Efiltili, E. (2019). Özel eğitim okullarında görev yapan öğretmenlerin iletişim becerilerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 14(3), 335-349. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.22659>
- Avanoğlu, E. (2018). *ğretmenlerin iletişim becerileri ile moralleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Ay, D. (2016). *ğretmenlerin kişilerarası öz yeterlikleri ve informal iletişimleri: bir karma yöntem alışması (Tokat ili rneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Bakioğlu, B. ve evik, M. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri ğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 109-129. Erişim adresi: <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43502>

- Bakır, S. (2019). Türkçe öğretmenleri adaylarının etkili iletişim becerileri ile sorgulama becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(30), 398-414. Erişim adresi: <https://doi.org/10.29329/mjer.2019.218.22>
- Barker, L. R. (1999). *The Social Work Dictionary*. USA: NASW Press.
- Baydar Posluoğlu, F. D. (2014). *İlkokul öğretmenlerinin iletişim yeterlilikleri ile empati kurma becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Baykara Pehlivan, K. (2005). Öğretmen adaylarının iletişim becerisi algıları üzerine bir çalışma. *İlköğretim Online*, 4(2), 17-23. Erişim adresi: <http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/viewFile/2014/1850>
- Bolkan, S. ve Goodboy, A. K. (2013). No complain, no gain: Students' organizational, relational, and personal reasons for withholding rhetorical dissent from their college instructors. *Communication Education*, 62(3), 278-300. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03634523.2013.788198?needAccess=true>
- Bozkurt Bulut, N. (2004). İlköğretim sınıf öğretmenlerinin iletişim becerilerine ilişkin algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 443-452. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tebd/issue/26126/275206>
- Cantekin, Ö. F. (2009). *Genel liselerde görev yapan İngilizce öğretmenlerinin mesleki ve iletişimsel yeterlikleri* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çakır, H. ve Ünal, U. (2019). İletişim becerilerini inşa eden faktörlerle ilgili iletişim fakültesi öğrencileri üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(2), 929-954. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.559907>
- Çetinkanat, C. (1998). Öğretmen adayları ve müfettişlerin bakış açısından öğretmen iletişim becerileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 4(14), 209-221. Erişim adresi: <http://kuey.net/index.php/kuey/article/view/639>
- Çetinkaya, E. (2013). *Meslek lisesi öğretmenlerinin iletişimsel yeterlik düzeyleri (Vak'a incelemesi, Yıldırım Ticaret Meslek Lisesi)* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Çetinkaya, Z. (2011). Türkçe öğretmen adaylarının iletişim becerilerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 567-576. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/49052/625770>
- Derici Cevap, S. (2017). *Sınıf öğretmenlerinin benlik saygıları ile iletişim becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Eskil örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Dilekman, M., Başçı, Z. ve Bektaş, F. (2008). Eğitim fakültesi öğrencilerinin iletişim becerileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 223-231. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2822/38075>
- Durukan, E. ve Maden, S. (2010). Türkçe öğretmenlerinin iletişim becerileri üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 59-74. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/gopsbad/issue/48556/616514>
- Ergün, M., Duman, T., Kincal, R. Y. ve Arıbaş, S. (1999) İdeal bir öğretim elemanının özellikleri *Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi*. 3, 1-11. Erişim adresi: <http://mustafaergun.com.tr/wordpress/wp-content/uploads/2015/11/ergrup1.pdf>
- Erözkan, A. (2007). Üniversite öğrencilerinin iletişim becerilerini etkileyen faktörler. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 22, 135-150. Erişim adresi: <http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/1207>
- Erözkan, A. (2013). İletişim becerileri ve kişilerarası problem çözme becerilerinin sosyal yetkinliğe etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(2), 731-745. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1017303.pdf>
- Erzen, E. ve Ceylan, M. (2020). Covid-19 salgını ve uzaktan eğitim: Uygulamadaki sorunlar. *EKEV Akademi Dergisi*, 24(84), 229-248.
- Gedik-Dinç, R. ve Gizir, S. (2019). Öğrencilerin bakış açısından öğretim elemanlarının sınıf içindeki içindeki etik dışı davranışları. *Yükseköğretim Dergisi*, 9(1), 29-39. Erişim adresi: [doi:10.2399/yod.18.033](https://doi.org/10.2399/yod.18.033)
- Gilligan, T., Coyle, N., Frankel, R. M., Berry, D. L., Bohlke, K., Epstein, R. M., Finlay, E., Jackson, V. A., Lathan, C. S., Loprinzi, C. L., Nguyen, L. H., Seigel, C. ve Baile, W. F. (2018). Patient-clinician communication: American Society of Clinical Oncology consensus guideline. *Obstetrical & Gynecological Survey*, 73(2), 96-97. <https://doi.org/10.1097/01.ogx.0000530053.40106.9b>
- Günay, K. (2003). *Sınıf yönetiminde iletişim becerilerinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Günbayı, İ. (2007). Okullarda bir yönetim süreci olarak iletişim. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7(2), 765-798. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TnpFM01EUTA>
- Gürşimşek, I., Vural, E. E. ve Selçioğlu Demirsöz, E. (2008). Öğretmen adaylarının duygusal zekaları ile iletişim becerileri arasındaki ilişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 1-11. Erişim adresi: https://scholar.google.com.tr/scholar?cluster=1794684420757722689&hl=tr&as_sdt=0.5&as_vis=1
- Kadioğlu Ateş, H. ve Bulut, R. C. (2019). Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin iletişim becerileri ile örgütsel sinizm düzeyleri arasındaki ilişki. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 75, 81-92. <https://doi.org/10.9761/JASSS7991>
- Karadeniz, G. ve Zabcı, N. (2020). Pandemi döneminde uzaktan eğitim veren öğretmenlerin çalışma koşulları ve algıladıkları stres ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişki. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(22), 301-3014. Erişim adresi: <http://sosbildergi.msgsu.edu.tr/index.php/arsiv>

- Kaya, M. F., Sungurtekin, D. ve Deniz, S. (2017). Üniversitelerde öğretim elemanı kaynaklı iletişim sorunları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 176-195. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/trkefd/issue/27304/287429>
- Kayhan, N. (2014). *Öğretmenlerin iletişim becerileri ile çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişki (Gaziantep il örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Kearney, P., Plax, T. G., Hays, E. R. ve Ivey, M. J. (1991). College teacher misbehaviors: What students don't like about what teachers say and do. *Communication Quarterly*, 39(4), 309-324. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01463379109369808>
- Kılıç, H. (2013). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin iletişim becerilerinin belirlenmesi ve bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.
- Koç Akran, S., Acıdemir, M. ve Uludağ, Ş. (2018). Üniversite öğrencilerinin iletişim kavramına yönelik metaforik algıları. *E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 69-82. Erişim adresi: <https://doi.org/10.30900/kafkasegt.441228>
- Korkmaz, N. (2007). *İlköğretim okullarında etkili sınıf yönetiminde öğretmen davranışlarının incelenmesi İstanbul-Tuzla ilköğretim okullarında pilot bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köleşoğlu, G. (2009). *İlköğretim öğretmenlerinin liderlik özellikleri ile iletişim becerileri arasındaki ilişki (İstanbul ili Beyoğlu ilköğretim okullarında bir uygulama)* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Küpel, E. (2019). *Ortaokul öğretmenlerinin iletişim becerileri ile öz yeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- LeFebvre, L. ve Allen, M. (2014). Teacher immediacy and student learning: An examination of lecture/laboratory and self-contained course sections. *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, 14(2), 29-45. Retrieved from <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/josotl/article/view/4002>
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Li, S., Wang, Y., Xue, J., Zhao, N., & Zhu, T. (2020). The impact of COVID-19 epidemic declaration on psychological consequences: A study on active Weibo users. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 1-9. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3390/ijerph17062032>
- Mart, M. (2014). *Hemşirelikte iletişim doyumu ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Merriam, S. B. ve Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th Edition). San Francisco: Jossey-Bass.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2017). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*. Ankara: Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <http://oygm.meb.gov.tr/www/ogretmenlik-meslegi-genel-yeterlikleri/icerik/39>
- Nacar, F. S. (2010). *Sınıf öğretmenlerinin iletişim ve kişilerarası problem çözme becerilerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Nacar, F. S. ve Tümkaya, S. (2011). Sınıf öğretmenlerinin iletişim ve kişilerarası problem çözme becerilerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(2), 493-511. Erişim adresi: <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=7997c782-90ef-4b17-a75a-5a7cb16aa943%40sessionmgr103>
- Özdemir, E. ve Üzel, D. (2010). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının öğretim elemanı özelliklerine yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(20), 122-152. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mauefd/issue/19393/205967>
- Özer, D. (2011). *Etkili iletişim becerilerinin sosyal hayata uyum sağlamadaki işlevi: Fırat Üniversitesi uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Özer, N. ve Bozanoğlu, B. (2016). Öğretim elemanları tarafından sergilenen istenmeyen davranışların üniversite öğrencilerinin algılarına göre değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(2), 245-266. Erişim adresi: <https://kuey.net/index.php/kuey/article/view/kuey.2016.010>
- Öztürk, İ., Akalın, S., Özgüner, İ. ve Şakiroğlu, M. (2020). Covid-19 salgınının ve karantinanın psikolojik etkileri. *Türkish Studies*, 15(4), 885-903. Erişim adresi: <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44885>
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. London: SAGE publications.
- Samancı, O. ve Yıldırım, G. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarına göre öğretim elemanlarının demokratik ve demokratik olmayan tutum ve davranışları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 115-128. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/2838/38749>
- She, H. C., & Fisher, D. (2002). Teacher communication behavior and its association with students' cognitive and attitudinal outcomes in science in Taiwan. *Journal of Research in Science Teaching*, 39(1), 63-78. <https://doi.org/10.1002/tea.10009>
- Şimşek, A. ve Bakır, S. (2019). Türkçe öğretmenlerinin sözel olmayan iletişim davranışlarının incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 1099-1118. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/teke/issue/46075/580140>
- Taylor, M. R., Agho, K. E., Stevens, G. J. ve Raphael, B. (2008). Factors influencing psychological distress during a disease epidemic: Data from Australia's first outbreak of equine influenza. *BMC Public Health*, 8(1), 1-13. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1186/1471-2458-8-347>

- Teveli, K. ve Arı, R. (2011). Okul öncesi eğitim öğretmenleri ve öğretmen adaylarının iletişim ve sosyal becerilerinin karşılaştırılması olarak incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 385-394. Erişim adresi: <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/177>
- Tomul, E. (2015). *Sınıfta öğretmen- öğrenci iletişimi*. Kıran, H. & Çelik, K. (Eds.) içinde, Etkili sınıf yönetimi (s.146-172). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tuna, Y. (2014). *İletişim, İçinde İletişim Kavramı ve İletişim Süreci* (Edt: İ. Vural). Ankara: Pegem Akademi.
- Uzun, T., Özdem, G. ve Kara, E. (2018). Öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğrencilerin derse ilgileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 622-636. Erişim adresi: <https://doi.org/10.17556/erziefd.376135>
- Yavuzer, H. (2001). *Eğitim ve gelişim özellikleriyle okul çağı çocuğu*. (7. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri [Qualitative research methods in the social sciences]* (11th ed.). Ankara: Seçkin Publications.
- Yılmaz, İ., Yoncalık, O. ve Çimen, Z. (2010). İletişim becerisi ile öğretimde yeterlik arasındaki ilişkinin öğrenci algılarına göre değerlendirilmesi (beden eğitimi ve spor alanı). *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 8(4), 143-150. https://doi.org/10.1501/Sporm_0000000189
- Yılmaz, N. (2011). *Okul öncesi öğretmenlerinin iletişim becerileri, problem çözme becerileri ve empatik eğilim düzeyleri* (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Yolcu, H. H. (2020). Koronavirüs (covid-19) pandemisi sürecinde sınıf öğretmeni adaylarının uzaktan eğitim deneyimleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, 6(4), 237-250. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/auad/issue/57638/788890>
- Yükseköğretim Kurulu. (2018). *Öğretmen yetiştirme lisans programları*. Ankara Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, Ankara. Erişim adresi: <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>
- Yüksel, İ. (2005). İletişimin iş tatmini üzerindeki etkileri: Bir işletmede yapılan görgül çalışma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 291-306. Erişim adresi: <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/136/152>
- Zlatic, L., Bjekic, D., Marinkovic, S. ve Bojovic M. (2014). Development of teacher communication competence. *Journal of Social and Behavioral Sciences*, 116, 606-610. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.265>

EXTENDED ABSTRACT

Communication is basically understanding, assimilating and reacting to other people (Özer, 2011, p. 20). Communication skill refers to being sensitive to verbal and non-verbal messages, listening effectively and reacting to them (Erözkan, 2007, p. 60). The effectiveness of communication skills can be facilitative in human and professional relationships (Akgün & Çetin, 2018, p. 104). The importance of communication increases even more in professions that require intensive communication with people. Teaching is one of such professions and effective use of communication skills of teachers in educational processes can affect the quality of education, student achievement and interest (Uzun, Özdem, & Kara, 2018, p. 625). Because the learning process is also a communication and interaction process (Baykara Pehlivan, 2005, p. 17).

Studies conducted during in-service periods to improve the communication skills of teachers are mostly seminars, courses, etc. continues with educational activities. In the pre-service period, "Human Relations and Communication" course is included within the scope of general culture elective courses in the teaching undergraduate programs in order to train teacher candidates as teachers who can communicate effectively (Council of Higher Education, 2018, p. 19). In addition, it is also important that instructors are role models in providing effective communication skills to teacher candidates. Like all students, teacher candidates follow the language use, pronunciation and oratory skills, gestures, facial expressions and all body language usage styles of their teachers. The behaviors they experience by watching and listening to their teachers shape their behavior in communication processes. For this reason, it is thought that it may be effective for teachers to experience communication experiences that will set an example for their students at all levels from preschool to higher education. Especially, the communication skills of teaching staff who work in education faculties that are teacher training institutions, are considered important for teacher candidates who will train future generations to become teachers who can communicate effectively. It is seen that there are various studies in the literature that examine the communication skills of teachers (Aslan Bağcı & Efiltili, 2019; Baydar Posluoğlu, 2014; Bozkurt Bulut, 2004; Dericı Cevap, 2017; Durukan & Maden, 2010; Kadioğlu Ateş & Bulut, 2019; Kayhan, 2014; Kılıç, 2013; Küpeli, 2019; Nacar & Tümkeya, 2011; Şimşek & Bakır, 2019; Uzun, Özdem & Kara, 2018; Yılmaz, 2011). However, it can be said depending on the lack of studies examining the communication skills of teaching staff especially about those working in teacher training institutions, is effective in the emergence of this study. From this point of view, the aim of the study is to evaluate the communication skills of academic staff working in the education faculty from the perspective of teacher candidates.

In direction with this purpose, the research mainly searches answers to the following questions:

1. What are the experiences of the teacher candidates regarding the communication skills of teaching staff?
2. What are the expectations of teacher candidates from instructors regarding communication?

The research was designed according to the basic qualitative research design. The teacher candidates that are educating in thirteen different branches in the faculty of education at a state university in Turkey during spring semester of 2019-2020 academic year, form the participants of research. In determining the participants which are 61 women and 17 men, two-stage sampling method was used. Accordingly, criterion sampling was used in the first stage and maximum diversity sampling was used in the second stage. In the study, an open-ended questionnaire form was used as a data collection tool. The obtained data were analyzed by content analysis.

According to the results obtained from the study, teacher candidates evaluated the communication skills of the teaching staff negatively. According to the research results, the most negatively evaluated communication skills of the teaching staff; are empathy, effective listening, understanding/tolerant behavior, using self-esteem development language and being open to criticism. Therefore, the teacher candidates emphasize that the lecturers from whom they take courses as people that cannot empathize, are not understanding and tolerant, do not listen effectively, do not have strong rhetoric skills, are prejudiced, do not approach all students equally and are not open to criticism. On the other hand, the most positively evaluated communication skills are choosing the appropriate clothing and using the Turkish correctly. According to these evaluations of the teacher candidates, the instructors are generally careful about the dressing process in the communication process and they use Turkish effectively. It is also understood that they generally communicate with respect and attach importance to eye contact.

According to the results obtained in the second dimension of the study, teacher candidates expect from their instructors to show empathy, understanding and tolerance, listen to their students effectively, be respectful by using oratory and body language effectively and use a language that is free of prejudice, plain, clear, understandable and self-esteem. When considered together with the results obtained from the first dimension of the study, it can be said that these results become more meaningful. As a matter of fact, although the teacher candidates express their deficiencies regarding the communication skills of the teaching staff, they expect to eliminate these deficiencies.

As a result, in this study, it was determined that the instructors are generally evaluated positively about the choice of dress and the correct use of Turkish in the communication process; whereas they were evaluated relatively negative in terms of empathy, active listening, understanding / tolerant behavior, using self-esteem enhancing language and being open to criticism. Therefore, from the perspective of teacher candidates, it can be said that although the lecturers who attend their classes have some strong communication skills, they are weak and have more communication skills they need to develop.

Mathematical Problem-Solving Process: Negative Mental Behaviours Displayed by Pre-Service Mathematics Teachers

Mustafa OBAY¹ & Halil Coşkun ÇELİK²

Abstract

The aim of this study is to reveal various reasons that prevent the solution of pre-service mathematics teachers in their mathematical problem-solving process. The case study was used in the research in accordance with the qualitative research approach. Participants of the study consisted of 24 pre-service teachers who were selected by purposeful sampling method and studying mathematics education department of education faculty in a state university. Participant observation process and interview form were used to collect the data. According to the results of the study, it was determined that the pre-service mathematics teachers used monotonous approaches for the solution in the problem-solving process, they had insufficient knowledge, had anxiety and prejudices, and also displayed some mental errors.

Key Words: Reasoning, Mathematics Knowledge, Connection, Problem-Solving, Mental Errors.

Matematik Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Sürecinde Sergiledikleri Olumsuz Zihinsel Davranışlar

Öz

Bu araştırmanın amacı matematik öğretmen adaylarının matematik problemi çözme sürecinde çözümü engelleyen birtakım nedenleri ortaya koymaktır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesi, matematik eğitimi anabilim dalında okuyan, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen 24 öğretmen adaydır. Verilerin toplanmasında katılımcı gözlem süreci ve görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre matematik öğretmen adaylarının; problem çözme sürecinde çözüm için tekdüze yaklaşımlar kullandıkları, bilgi yetersizliklerinin olduğu, kaygı ve önyargılarının bulunduğu, ayrıca bir takım zihinsel hatalar sergiledikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akıl Yürütme, Matematik Bilgisi, İlişkilendirme, Problem Çözme, Zihinsel Hatalar.

Atıf İçin / Please Cite As:

Obay, M., & Çelik, H.C. (2021). Mathematical problem-solving process: Negative mental behaviours displayed by pre-service mathematics teachers. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2176-2190.

Geliş Tarihi / Received Date: 26.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.05.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Siirt University, Education Faculty, mustafa.obay@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-2537-9438

² Do. Dr. - Siirt University, Faculty of Education, hcoskun.celik@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-0056-5338

Introduction

In line with the added complications of the modern world, problems are similarly becoming more complicated. Having an increased accumulation of knowledge makes us expect to solve problems easier. However, knowledge on its own is not enough to solve problems, and it is widely accepted that some additional skills, such as reasoning, are also required. In particular, it is clear that if individuals are aware of their mental structure and the systematic mistakes they make in their thoughts, this will have a positive effect on their problem-solving behavior (Shaughnessy, Vennemann, & Kennedy, 2008). Accordingly, being aware of the positive behaviour sequences and identifying negative behaviour sequences will affect an individual's free-thinking approaches and enable him to produce more creative solutions. Such an approach will also have an effect on teaching and learning mathematics. Hence problem-solving in mathematics maintains its place in general education. According to Tambychik and Meerah (2010), many mathematical skills (reasoning, reading comprehension, computational skills) are related to problem-solving. In this sense, the factors effecting problem-solving need to be taken into consideration with all their aspects during problem-solving process. But it should not be forgotten that problem solvers (pre-service mathematics teachers) are educated individuals. Therefore, the behaviours displayed by individuals to solve problems when they encounter problems need to be well-analyzed and the analyzed behaviours need to be arranged.

Assessing the approaches of undergraduate students towards mathematical problems, Tall (2002) states, "for many undergraduate students, problem-solving means learning the content of a series of lecture notes and applying this knowledge to specific problems clearly related to the material being thought". Another approach considers that the effects of problem-solving strategies may be in different levels on the development of problem-solving skills (Altun, Memnun, & Yazgan, 2007). In this sense, it has been reported that a suitable problem-solving strategy is important in succeeding in problem-solving (Ersoy, & Güner, 2015), but selecting the right strategy does not always guarantee the right answer (Erbaş, & Okur, 2012). Going back and re-thinking makes it possible to enhance knowledge and develop problem-solving skills (Ersoy, & Güner, 2015).

In addition to these, cognitive and psychological factors may have an effect on thinking ability with regards to the use of mathematical problem-solving skills (Tambychik, & Meerah, 2010). Hence, it is possible to say that problem solving behaviours are the observable products of mental activities during problem solving process (Erden, 1986). Even though the learners may have intuitively sufficient knowledge about problem-solving, they should still be thought on how to think, how to reason and how to solve problems (Posamentier, & Krulik, 2016). This leads us to the conclusion that it is important to have knowledge about cognitive and affective factors that are believed to have an effect on problem-solving. Cognitive factors related to problem-solving are knowledge about mathematical concepts, logical thinking and power of reasoning, memory, calculation skill and estimation; while affective factors are the willingness to solve a problem, self-confidence, stress and anxiety, uncertainty, patience and ambition, being interested in problem-solving or in problematic situations, motivation, desire to succeed and the desire to satisfy the lecturer (Aydoğdu, & Ayaz, 2008). In addition to these, the failure to concentrate on problem-solving process may cause a lack of "approval of the answer" in problem-solving (Tambychik & Meerah, 2010). However, this could not always end in a positive manner. Seeking the approval of the lecturer may sometimes lead to dependent-thinking, which is not a desirable thing.

Tambychik and Meerah (2010) have reported that students are facing difficulties in mathematics problem-solving due to incapacity in acquiring several mathematical abilities and also lack of cognitive abilities in learning. It has been emphasized that in general, students mostly fail to completely acquire this skill, and cognitive learning skills such as remembering, memorizing and perception ability play an important role on problem-solving (Tambychik, & Meerah, 2010). In this aspect it is known that one of the main factors affecting problem-solving process is the deficiency in the information types used. On the other hand, Thanheiser et al. (2014) concluded pre-service teachers are trying to solve mathematics problems without fully understanding the main mathematics ideas behind their strategies and they possess procedure-based information. Looking at the issue from the perspective of lecturers, lecturers cannot offer simple solutions to a problem and they need to define their cognitive and upper-cognitive processes as they solve problems (Fernandez, Hadaway, & Wilson, 1994). They need to characterize their actions, behaviours and thoughts through mental management and such a modelling includes looking at samples

to assess an individual's understanding about a problem, producing possible approaches, making a selection among such selections and monitoring process.

In consideration of the elements with a positive impact on problem-solving, Schoenfeld (1985), defines four different information categories that contribute to problem-solving; a) *Content knowledge*, b) *Intuitive screening*; c) *Control*: General decisions on the selection and implementation of resources and strategies; planning, monitoring and assessment, decision taking, conscious metacognitive behaviours d) *Student's belief systems*: An individual's "mathematical philosophy of life, factors defining an individual's behavior (not necessarily conscious); beliefs on individuality, environment, subject and mathematics are significant (p. 15).

On the other hand, psychology literature related to problem-solving indicates that there are evidences of schema-based actions appearing as people solve problems. Several studies on the issue are indicating that the information area structures of experts are different than those of amateurs (Chase & Simon, 1973; Chi, Glaser & Rees, 1982; Conveyed by: Driscoll, 2012). So, when someone makes an attempt to solve a problem, experts and amateurs create different mental models to guide their efforts. Such resulting models may not always be perfectly operational models. While helping to complete some processes with success, these schemas or strategies may fail in some other processes (Driscoll, 2012).

In this sense, expert problem solvers use a much of time to analyze the problem when solving a problem and when necessary they are more inclined to change their solution strategies (Schoenfeld, 1985). Hence experts are more flexible in problem-solving (Norqvist, 2016). Making use of concepts and skills during problem-solving process helps students to develop their mathematical thinking and reasoning (Baki, 2018).

Another factor with an impact on learning and problem-solving is the connection ability of learners. Mathematical connection is a compound of a schema or a related group of schemas in mental network (Arjudin, Sutawidjaja, Irawan, & Sa'dijah, 2016). Forming a mathematical connection is a process that takes place in the mind of the student and such connection is the student's own mental structure existing in his mind (Businskas, 2008). Naturally, connection is closely related to discernment. Indeed, discernment is one of the focal points of mathematics education. "Reasoning (discernment) can be defined as a process of acquiring new knowledge by using tools specific to mathematics (symbols, definitions, relations, etc.) and thinking techniques (induction, deduction, comparison, generalization, etc.)" (Ministry of National Education [MoNE], 2013, p. 5). Reasoning does not have to be necessarily based on logic and therefore it is not limited to proof; it can still be wrong despite the existence of some supportive reasons (Bergqvist, & Lithner, 2012). Umay and Kaf (2005) state that defective reasoning reveals some clues about how a student thinks, despite leading to mistaken results. Mathematical reasoning plays a central function in justifying or proving mathematical claims (Ball, & Bass, 2003). Considering certain mathematical ideas and procedures as absolute facts or routines is insufficient when it comes to be flexible in using these ideas in different circumstances and mathematical reasoning, when required, is indispensable to re-form forgotten information (Ball, & Bass, 2003).

It can be accepted that the factors affecting mathematical competence are negatively affected by unsuccessful experiences and inadequate strategies in problem-solving. Problem-solving skill is closely related to mathematical competence. Because problem-solving requires a person to make use of his knowledge, skill, experience and reasoning abilities and to reach a solution. In this sense, there are a number of aspects of mathematical competency. For instance, according to Lithner (2000), a significant element of mathematical competence is to be open and able continuously doubt one's position in different situations. In this context, it is important to identify the factors obstructing mathematical competency. According to Lithner (2000), even skilled students and mathematicians can make mistakes, whether big or small, however, if the mistakes are detected and corrected in within a reasonable time, then this will not be a major disruption. However, Lithner (2000) has revealed the difficulties, as well as the reasons behind the difficulties, encountered by students when performing a task or solving a problem, and he has concluded that one of the common characteristics of students is not mathematical reasoning and correctness, but rather it is to concentrate on something they are familiar with and they are able to remember. From this perspective, the definition by Umay and Kaf (2005) "the indications used by students when solving a problem will help us to understand how the think and reason, some students reduce the problem to verbal expressions, while others use spatial figures", will be important when getting

to know the mental structures of students. However, it could not be right to assume that the mental status of students would be constantly sufficient during this process.

Preliminary beliefs of an individual occupy an important place during the problem-solving process. The effect of preliminary beliefs on learning has significant results on education. In particular, when someone is being thought about any subject, he may be unable to ignore his preliminary beliefs. Most of the time a student will try to internalize new information through his previous beliefs. The best attitude about education is to clearly eliminate such preliminary beliefs. This way, in case they are wrong, the lecturer can easily intervene to such beliefs (Atkinson et al., 2010).

Automatic behaviors; they are behaviors such as driving an automobile and riding a bicycle. Once learned, they no longer require attention (Atkinson et al., 2010). However, in the process of mathematical problem-solving, automatic behaviors rapidly turn into behaviors that have negative effects, such as assigning variables and setting up equations without thinking enough. Mental behavior is the imagination of the effects of the possible consequences of this action on the situation when an individual performed a certain behavior in the past (Atkinson et al., 2010). These mental behaviors; it is influenced by the individual's preconceptions, habits, and individual problem-solving strategies that have worked in the past. People use it as a way of discovering similarity, because similarity is often related to probability and it is easier to think that way (Atkinson et al., 2010). However, this also makes it easier for us to make mistakes. This situation, which seems positive in this respect, has a negative effect in some problem-solving situations. The teaching of mathematics refers to actions specifically intended to promote the learning of mathematics, usually in formal classroom settings. The specific actions taken depend on views of what is fundamental to mathematics itself, what prior knowledge students have, and the environment in which they can best learn mathematical habits of mind (Spielberger, 2004, p. 589)

Under the light of the above given definitions, it is believed that it is possible to gain some information about the general mental habits of pre-service teachers. Hence the purpose of this study is to analyze the mental and automatic behaviours displayed by pre-service mathematics teachers during the process of problem-solving. Under normal conditions, studies addressing problem-solving strategies are concentrating on the most commonly used problem-solving strategies and the reasons for it (Altun, Memnun, & Yazgan, 2007; Gümüş, & Umay, 2017; Gurat, 2018; Intaros, Inprasitha, & Srisawadi, 2014; Saygılı, 2017). However, the mental and automatic behaviours displayed during this process by individuals are not taken into consideration in an appropriate manner, despite the fact that such kind of behaviours is indirectly, if not directly, effecting problem-solving. The effect believed to be significant for the purposes of this research study is to concentrate on some negative behaviours (habits related to the problem-solving process, assigning variables quickly and without thinking), negatively effecting an individual solving a problem so that their repetition can be prevented. As such behaviours are directly related to the concept of self-regulation, it is clear that it will have a direct impact in the future on behaviour change in problem-solving. Therefore, the detection or diagnosis of such multi-dimensional behaviour by learner-groups and also forming an idea about their possible causes will make it easier to control the negative behaviours or the habits preventing problem-solving of the learners during the process. And with this aspect, it will have a positive effect on problem process. In this sense, the concern of the research study is to reveal the cognitive and affective obstacles that impact the problem-solving process of pre-service mathematics teachers.

Method

This research has used case study model, a type of qualitative research methods. Case study is a deep portrayal of a limited system (Merriam, 2013). Case study can also be defined with its unique characteristics. Common characteristics of case studies are certainty, portrayal and intuitivism (Merriam, 2013). Similar to other qualitative methods, these studies take place within a natural setting such as a classroom, a neighborhood, an organization etc., and target the holistic interpretation of the setting and events subjecting to the study (Yıldırım, & Şimşek, 2004). In the present study, it was aimed to examine the difficulties that prospective teachers encounter in the mathematical problem-solving process in depth. However, as it aims to reveal why and how pre-service teachers made mistakes in the problem-solving process, it was discussed within the scope of the case study.

Participants

Participants of the study consist of 24 pre-service mathematics teachers (16 females 8 males) studying senior grade at the Faculty of Education, Mathematics and Science Education Department of a public university. Participants of the study have been selected through purposeful sampling method on a voluntary basis (Punch, 2005). During the data analysis process, pre-service teachers have been indicated as T1, T2, T3, ... due to ethical reasons.

Data Collection Tools

Data collection tools used in this study is semi-structured interviews, observations and document reviews. Semi-structured interviews took place at the end of each course, by taking written opinions of pre-service teachers. The observation results from previous courses have also been used while getting the opinions of pre-service teachers. In general, opinions were taken in writing 15 minutes before the end of the course. The prominent data collection method of this study was the participant observation method. In line with this approach, the process has been particularly analyzed in detail, reactions of the pre-service teachers have been correctly interpreted and pre-service teachers have been directly asked questions to make clarifications of unclear parts in order to get the correct meaning of the behaviour. Rather than using a structured or semi-structured form for the observation, our preference was a direct monitoring and assessment of the behaviours that took place during the course. Such observation in literature is named “what is happening in here” (Breakwell, Smith, & Wright, 2012) and are being conducted without observing any patterns. In general, these observations include an open-ended process containing general questions posed by the researcher that allow the participants to freely state their opinions (Creswell, 2013). Document review has only been used to clarify the meaning in cases where the expressions used by the pre-service teachers being reviewed were unclear.

Data Analysis

According to Merriam (2013) a case study is an intense and holistic definition or analysis of a single and correlated structure. Data are generally acquired from interviews, on-site observations and documents. Patton (2014), with regards to case study, states “Case records get into cooperation and organize several situational data as a comprehensive and basic resource; case records include all significant information to be used in case analysis and case study. Information is arranged, surplus information is removed, parts are brought together and made available as a subject”. The process in the current study has been conducted in accordance with a case analysis.

Research Process

With regards to problem process, the Middle School Mathematics Teaching Undergraduate Program Senior Grade subject “Problem-solving Strategies” has been preferred. This subject is given for a period of 14 weeks during the fall semester and has a 3-hour a week implementation. Under the scope of this subject, problem-solving strategies are given both in theory and in practice.

The research process took 12 weeks to complete. The initial two weeks of the research has been designed as a pilot study and during those two weeks problem solving-related information of pre-service teachers have been reviewed. They acquired that information during the previous courses. At the end of this initial process, it has been observed that most of the pre-service teachers are familiar with some of the strategies only as a name. Another assessment was made on their behaviours against non-routine problems. With the purpose of reaching the basic awareness and opinions of pre-service teachers on problem-solving, an outcome question has been posed on the 12th week and a comprehensive assessment of the process has been requested from them. The main target of the researchers in this assessment was to acquire the personal assessments of pre-service teachers on why they are failing to solve problems. The most commonly posed question throughout the research process were mostly on trying to make the pre-service teachers aware of their own mental habits and to get to know their mental handicaps by using that awareness. The final assessment question posed at the very end mostly targeted to reveal this condition and to understand the awareness and mental conditions of pre-service teachers.

Rather than telling pre-service teachers which method to use for each specific condition during the problem-solving process, this study has preferred to pose them non-routine problems which are suitable for the structure of the research and require some strategies. The problems in question have been assorted from International Mathematics Olympics and they are non-routine problem types. Olympic problems targeting primary school second grade have been mostly preferred for the study. The reason for preferring

this type of problems was to make the pre-service teachers aware of their own behaviours for non-routine problems which they will be encountering in their future professional lives. An average of 3 or 4 problems have been addressed per week throughout the study. The direct solutions of the problems have not been provided. However, at the end of each course, the relevant method and a sample about such method have been provided. In addition, a sufficient amount of feedback has been provided to the pre-service teachers whenever necessary. 120 minutes of a three-hour course has been allocated to the pre-service teachers to let them solve problems. Questions have been asked from time to time to eliminate the doubts in some observations of the problem-solving processes.

Findings

In this section of the research, first the findings acquired through observation method have been given and then pre-service teachers have been posed open-ended questions to clarify the problem of this research. No problem-solving strategies have been taught to pre-service teachers at the beginning of any courses throughout the research process. However, the method used during the course has been summarized at the end of the course. No clues of any kind have been provided during the first two weeks and pre-service teachers have been observed to see the way they approach to problem-solving and what kind of reactions they give during such approaches. The pre-service teachers have been observed to be really tense during the observation process. Pre-service teachers have been observed each week under the scope of the study. Findings acquired from these observations are given below.

Week I

Observation 1: The general observation was that right after the posing of the question, pre-service teachers were immediately trying to solve the problem without entering a process of thinking. In addition, they have also been observed to instantly give up against open ended questions which did not conform to existing patterns.

Pre-service teachers have been asked what problem-solving strategies are you using? and; T5, T6, T11, T16 replied “forming an equation, equation, finding the unknown”.

Week II

Observation 2: Observation of inter-class interactions revealed that when posed a question, most of the pre-service teachers are trying to identify the subject related to the problem. Pre-service teachers have used the following expressions with regards to this issue:

T1: What subject are these problems related to?

T12: These problems are the subject of what topic?

T13: What topic is this subject related to?

T15: I believe we need to get problem-solving course before getting this course.

T22: Most of these problems are verbal problems but I do not know which subject they belong to

In consideration of the above expressions, it has been observed that pre-service teachers are mostly seeking the procedures that would enable them to solve the problem directly. They have been observed to persistently ask for the solution or the outcome of the problem. One of the most common expressions was;

T19: It is a waste of time to deal with these problems.

An expression frequently repeated by pre-service teachers throughout the second week was “we are unable to think simple”. Answers received to various questions posed to pre-service teachers to clarify this expression were not found to be satisfactory. Afterwards, trying to find a solution to the issue, the pages on which the pre-service teachers solved the problems, have been reviewed. The reviewed problem-solving pages most commonly had “an unnecessary use of variables”. When asked about this, almost all of the pre-service teachers answered ‘yes’. The following expressions have been observed during the inter-class interactions of the pre-service teachers:

T24: I believe we cannot think analytically.

T1, T8: There is something wrong with this problem. Letters of the alphabet may not be enough.

Week III

Observation 3: During the inter-class interactions regarding the pattern finding problems, the pre-service teachers have been observed to be using the following expressions.

TÖ16: I believe our main issue is being unable to induce.

T3: I am trying to find a formula but there is no general formula.

Pre-service teachers have been asked what they mean by induction. Following the observations and discussions, it has been concluded that the inductive approach they are talking about is just any generalization.

With regards to this issue, pre-service teachers have been observed to be either trying to directly form an equation or seeking a singular solution to the problem.

Week IV

Observation 4: Pre-service teachers have been observed to be seeking a formula that would frequently be used as a problem-solving strategy and most of the time they indirectly asked the lecturer conducting the research to provide them with such a formula. Pre-service teachers have stated that they always feel the necessity to use a formula as a problem-solving strategy. When asked to provide a justification for this;

T8, T13, T19: "Otherwise solution of the problem will not be right".

Week V

Observation 5: In general, pre-service teachers said that they are approaching problems with usual methods. During the course observations and discussions, they used expressions such as;

T1, T2, T9: Setting an equation, finding an unknown

Pre-service teachers have been told they need to use different solution methods for different problems but they have ignored this feedback.

Week VI

Observation 6: In a very short period of time (about 5 minutes) following a question, pre-service teachers immediately made a comment, they insisted that their solution is correct without making a full explanation regarding the reasons of their solution and then, most of the time, they asked for the answer.

Week XI

Observation 7: A common type of behaviour observed in many pre-service teachers was their persistent questioning of the researcher when the researcher posed a problem. Despite being regarded as bizarre at the beginning, the reason was that the pre-service teachers were almost trying to read the mind of the lecturer and this was their way of approaching the problem.

Week XII

Under the scope of the problem-solving strategies course, pre-service teachers have been posed the following comprehensive opinion question at the end of the term, to review their opinions on problem-solving.

When you are unable to solve a mathematical problem what could be your reasons in general? What kind of mental errors do you think you are committing to prevent you from solving a problem. What thinking mistakes do you think you are repeating when solving a mathematical problem?

Five basic categories have been revealed following the data analysis. In order to distinguish these categories from observations, they have been named as *conclusion categories* and they are given below.

1) Uniform thinking or approach: Routine approaches

T20: It is difficult to get through unless there is a systematic and multi-dimensional thinking.

T18: Problems generally include different ways of solution and connecting them becomes a total nightmare.

T19: I believe that I am unable to perform different solution strategies requiring logic.

T11: In addition, sometimes I also got difficulties in questions requiring more thinking so it was not only field knowledge that failed me. I think the reason for this is that so far, I memorized the problem types I've learned and find a solution accordingly. When faced with different types of problems, you are just left helpless, you are trying to liken it to older styles, trying to make something out of it but it doesn't work.

T22: It is all because we are looking at the questions from the same perspective. As we are unable to interpret the questions differently and unable to turn intangible concepts into tangible ones, we are unable to solve the questions.

T12: I believe that being unable to solve a problem is related to carelessness, lack of information, being unable to go beyond certain patterns and being closed to novelties.

T5: Approaching problem questions generally with a single-solution orientation is one of the most critical mistakes I am making.

T1: One of the reasons for failing to solve a problem is that we are unable to leave classical mathematics behind. We are trying to progress by keeping loyal to a fixed method.

T8: Failing to do research is due to failing to make any contributions to ourselves.

If pattern approaches are considered as a category, pre-service teachers are adopting a set of patterns and continue using them. Such behaviour repetitions can be addressed within a set of mental schema plane. Such schema, where awareness does not evolve in an individual, can become a handicap in some situations.

2) Lack of information

T7: The foremost reason for us to be unable to solve mathematical problems is the lack of accumulation of knowledge about that particular subject, being unable to simplify the question.

T8: I believe that the mistakes I am making are generally connected to not being in command of the subject.

T10: As we do not have a strong infrastructure, as we did not previously encounter such problems, we sometimes act on biases.

T12: When I fail to solve a mathematics problem, I generally think that the reason is my lack of field information. In recent times I have encountered this deficiency several times. Now, as much as possible, I am working on gaining more field knowledge in the field.

T18: The most significant reason for us to fail to solve a problem is that we do not know about the subject that the problem is related to. However, knowing a subject is obviously not sufficient to solve a problem. The subject needs to be enhanced by constantly solving problems.

T17: As it is a bit difficult to recognize, it will lead us to mistaken results. Another handicap is the use of wrong rules and formulas for a problem.

This category may be considered as lack of information. Such deficiencies recognized by pre-service teachers during problem-solving process prevent them from mathematical thinking. Accordingly, lack of information is considered to be one of the main reasons for failing to solve a problem. Lack of information is also a handicap for correct and sufficient connection. In this sense, the issue of lack of information recognized by pre-service teachers during this process is an important matter for the problem-solving process.

3) Anxiety and bias

T5: When I am unable to solve a problem, usually the reason is either stress or failing to give up the first method that I concentrate.

T9: One of the other reasons could also be the psychological conditions of the time. Excitement, anxiety, fear, stress, among other emotions, may have an impact on us when trying to solve a problem.

T22: I can list them as trying to solve the question under stress, the anxiety to correctly answer the question, etc.

T21: The longer it takes for me to solve the problem, the more stress I am in and my brain stops functioning. Facing extraordinary questions bewilders me, and put together, they all prevent me from solving the problem.

T13: The most frequent mistake I make is to panic when the question seems to be difficult.

T14: But sometimes we need to be simple. In fact, this is where the issue of bias starts. We are making the question harder than it actually is.

T15: Other than this, the fear of being unable to solve tops everything. If I look down on the question and concentrate a bit more, it actually becomes a solvable question. Then I realize that the result is not that hard.

T7: Bias, for instance the thought of I cannot solve this question because it is too complicated and I did not understand anything.

It is clear that anxiety is a significant factor preventing pre-service teachers to solve a problem. It can be said that bias is one of the factors feeding anxiety. In consideration of the expressions given by pre-service teachers, they consider anxiety and the resulting bias as a mistake. The expressions of some of the pre-service teachers included “the anxiety to correctly answering the person asking the question”. Furthermore, internal psychological emotions such as stress, excitement and fear are preventing some pre-service teachers to solve a problem.

4) Mental errors and mental habits

T2: However, when there is an easier way, I mean the mental errors that obstruct me, trying to do it the harder way by memorizing, being unable to see what is in front of me and thinking about the useless stuff, these could be the reasons. I believe my most common mistake of thinking could be to stay in the past rather than looking for new things in a problem I encounter. I guess I am always trying to do the hardest.

T5: I just look at the question and think how is it possible to simplify this? Then I turn back to the old. And I really do not want to think much about it.

T1: As a mental error, I try to concentrate on the problem, first on the given numbers. When this is the case and as I do not take the given verbal section into consideration, it all starts to go off at the very beginning. And this leads us to get the result without using all the findings available to us, which is called consumption in mathematics.

T6: Trying to rapidly solve the question without actually understanding it, using a formula or an inference that is not at all related to the problem and making a generalization.

T8: One of the biggest mistakes I make when starting to solve a mathematical problem is to get on the solution right away, without thinking at all about it.

T9: And the mistake we make that prevents us from solving a problem is, we do not know where and how to start dealing with the problem and we start trying to solve without even understanding what we asked.

T11: However, we first need to understand the problem to solve the problem. I immediately start making calculations in my mind, without even understanding the problem. When this is the case, it becomes harder to solve the problem.

T12: I frequently make the mistake of trying to solve a problem without thinking about it or about the method I need to use.

T17: I make mental errors when solving a problem, such as using multiple letters to represent the unknowns and failing to think simple and exaggerating the difficulty of the question.

T4: The mistake I repeat is to insist on the first solution method that comes to my mind.

T3: I fail to bring back my previous knowledge, and once I start solving, I tend to think that it is wrong and stop doing it.

T7: And sometimes I can find a way of solution as soon as I look at the question but then I say to myself that it cannot be so easy and then I try different methods. This prevents me from solving the problem.

In consideration of above data, mental errors seem to be among the reasons for pre-service teachers to fail solving problems. These mistakes are plenty and various. However, it seems that the common factor is not the objective status of the problem but rather it is the internal psychological factors and mental handicaps of the pre-service teachers that prevent them from solving the problem. For instance, some people approach to a problem by thinking it cannot be that easy, and this completely corresponds to an internal condition.

5) Simplification

T22: The main reasons for us to fail solving mathematical problems are our lack of information about a particular issue and our failure to simplify the question.

T8: When we fail to use problem-solving strategies in the right place, we may be faced with possible mistakes. For instance, when we are answering a long question, we need to simplify it, break into units or analyze it. Failing to use such methods can make the question even more complex. We make this mistake frequently, we appoint letters like a, b, c... to correspond each value and this makes our job harder.

T5: I have also realized that I was trying to solve it as a whole, without dividing into parts, and this made it harder to solve.

T9: So induction, deduction these are practices that I need to break the whole into smaller pieces and then find the solution. However, I think that I am unable to use different solution strategies that require logic.

T18: I believe that I can easily reach the solution by simplifying the question and assigning fixed values.

T1: When solving a problem, I either don't use any unknowns or I use too many unknowns. In fact, both of them are making it difficult to solve a problem. When I go through values, I cannot reach a generalization. And too many unknowns make it impossible to find a way out.

T19: The most important mistake I make when solving a problem is using too many unknowns rather than reducing the number of unknowns.

T6: Another one of my thinking errors is that I make the problem more complicated when in fact I need to divide it into pieces.

One of the most frequently encountered expressions throughout this study was *simplification*. Even though the pre-service teachers are assigning some different meanings to this term, it is possible to say, as some of the pre-service teachers have indicated, that they are making the question more complicated by using too many variables. Furthermore, dividing into pieces was an expression used in connection with simplification of the problem and this expression has been used by conforming to the literature. However, the situation expressed by T18 is contradicting this finding. In other words, there is a single person who believes simplification is an obstacle in front of solving a problem.

Discussion and Conclusion

Nowadays, the ability of solving a problem is considered as a significant skill in mathematics teaching. It can be said that problem-solving skills can be taught. In this sense, it is important to analyze some internal process factors which have an impact on problem-solving skills. A deeper understanding on the development of problem-solving will lead to a richer problem-solving theory that can introduce practical inferences (Wes Maciejewski, 2019).

In general, internal factors of an individual are as important as external factors when it comes to learn. Understanding the difficulties faced by students regarding the mathematical skills required for solving problems is one of the ways of helping students (Tambychik, & Meerah, 2010). There is no doubt that the psychological condition of a individual will have a negative effect on problem-solving. Cognitive and psychological factors may have an impact on using mathematical skills and thinking when solving a problem (Tambychik, & Meerah, 2010). From this perspective, revealing the psychological obstacles of an individual is considered to be important to eliminate the factors that prevent the individual to solve a problem. Observations, interviews and documents reviews of pre-service teachers have been performed with this in mind and the following conclusions have been made.

A limited number of studies have addressed the use of alternative approaches by mathematics students when solving a problem (Tjoe, 2019). This study, in consistence with the literature, has also revealed that pre-service teachers mostly prefer uniform approaches towards problem-solving and they cannot easily give up such an approach (approach patterns). Tjoe, in particular, reports that when it comes to solve it in a different way, the idea of "looking back" is closely related to the qualities of familiarity, fluency and flexibility. This makes even more sense when taken together with the information category given in this study. It is believed that the reason for pre-service teachers to think in such a way is because they do not consider discernment but rather try to base their solution on information.

Students who are having difficulties in solving problems are also insufficient when it comes to using cognitive, upper-cognitive and self-regulation strategies in an effective way (Babakhani, 2011). It has been observed that pre-service teachers, when trying to solve a problem, are rushing into it and are not allocating much time to think about the problem (observation 1 and mental errors category). Basically, it

has been observed that pre-service teachers observe habitual problem-solving methods, and when that does not work, they give up pretty easily. This makes one to think that pre-service teachers do not spare much time to think. However, when this is merged with the lack of information in mathematical subjects, which is another result category, it indicates that there are also other factors involved.

It has been observed that pre-service teachers are mostly trying to base the problem on a subject when trying to solve a problem (observation 2, observation 4 and knowledge category). The assessments made on this issue similarly indicate that pre-service teachers are displaying this behaviour because they are trying to justify their solution by trying to base their solution on something and this is a significant indication (“otherwise the solution will not be right”, observation 5. When this is analyzed from another perspective, it can be interpreted as pre-service teachers trying to find out the procedural information leading to the solution of the problem. Because pre-service teachers make us think that they are unable to defend with discernment in case they find another possible solution. On the other hand, the issue of not being in command of the subject, as expressed throughout the insufficient information category, indicates that pre-service teachers do not pay sufficient attention to subject knowledge. This means a double-sided contradiction. On the one hand, they are not paying sufficient attention to information while on the other hand they are seeking the required information.

Another behaviour observed in pre-service teachers during the problem-solving process is that right after being given the problems, they make a comment about the problem and once they find any solution, they do not think much about its correctness and insist that it is the correct answer (observation 7). This is in support of the idea that pre-service teachers may possess a number of mental errors (mental errors category). The expressions by pre-service teachers indicate that these existing mental errors are not temporary but rather they have a permanent status at the level of problem-solving. This is in line with the “approval of the answer” conclusion reported by Tambychik and Meerah (2010).

Another noteworthy finding of this current study was that some pre-service teachers were trying to read the mind of the lecturer (observation 11 and anxiety category). Those two pre-service teachers have been observed to be more concerned about the lecturer’s opinion on the answer rather than having any concerns on the objectivity of the problem’s solution. This has naturally raised some doubts about the criteria observed by the pre-service teachers. The main doubt is about the subjectivity of the correct answer. Once the lecturer approves the answer of the pre-service teacher, this leads to a misguidance that the answer is absolutely correct.

One of the main issues in education, and more specifically in mathematics education, is to define the limits placed by pre-service teachers on themselves and to implement suitable approaches to remove such limits. This can also include some biases. The bias here is that assuming the answer is known and the answer must be reached. This happens despite the fact that pre-service teachers already have a certain level of knowledge and thinking capacity, therefore it is important issue. In fact, this is a habit that starts back in primary school and it has a negative effect on individuals, preventing them from thinking straight. In this study, only two pre-service teachers actually recognized this habit, and this fact can be interpreted as a lack of awareness about the issue. In this sense, if the existences of internal and external factors that impact an individual’s development are taken into consideration, it could be possible to make an individual become aware of how to deal with internal dynamics. And consequently, this could help the individual to make a better use of his own potential.

The most noteworthy thing that has been revealed throughout this study relates to the expressions used by pre-service teachers during their inter-class interactions. Some of these expressions are related to mental habits. Pre-service teachers have been observed to use some phrases that are actually limiting themselves. The final assessment stage has clearly revealed this about the pre-service teachers. For instance, the expression “*And sometimes I can find a way of solution as soon as I look at the question but then I say to myself that it cannot be so easy and then I try different methods. This prevents me from solving the problem.*” Is not related to problem-solving strategies but rather it is an obstacle created by an internal process. *Insisting on unresolved problem-solving strategies* can be given as a similar example. In this sense, it is possible to say that problem-solving is also related to an individual’s internal processes. Hence, if an individual is aware of his own mental obstacles when solving a problem, this can be considered as the first step of getting rid of the obstacle. This is closely related to an individual’s meta-cognition and self-regulation skills and this close relation can be seen in the following expression by the pre-service teachers: “despite everything I did, I couldn’t change this”.

Looking at the “simplification” related findings of pre-service teachers, they did develop awareness about their own mental conditions. As seen in many expressions, pre-service teachers are themselves turning the problem into a more difficult one. This can have multiple reasons. According to the authors, the most significant factor for this is mental habits. Because pre-service teachers believe that whatever took them to the solution in the past would always work. And when this does not happen, they experience a dilemma. They have a general idea about forming an equation and achieving a solution but this requires using variables and using too many variables makes the problem more complicated than it actually is. And in some cases, an insufficient number of variables are being used and this prevents connected thinking. It is believed that this condition is related to the meta-cognitive and self-regulation skills of pre-service teachers.

As a conclusion to this study, it would be right to say that pre-service teachers are displaying a number of mental behaviours during problem-solving process and these behaviours do not bear a conscious awareness but they appear when they become part of an internal observation process. It is believed individuals may get the opportunity to eliminate some obstructive mental habits as they grow awareness. It is advisable for future researchers on problem-solving that they make an in-depth analysis of internal and spiritual conditions of individuals during mathematical problem-solving process.

Ethical Statement

In the writing process of the study titled “*Mathematical Problem-Solving Process: Negative Mental Behaviours Displayed by Pre-Service Mathematics Teachers*” scientific rules, ethics and quotation rules were followed; No falsification has been made on the collected data and this study has not been sent to any other academic publication environment for evaluation. Ethics committee decision: Siirt Üniversitesi Etik Kurulu, Date: 11/01/2021, No: 13.

References

- Altun, M., Memnun, D. S., & Yazgan, Y. (2007). Primary school teacher trainees’ skills and opinions on solving non-routine mathematical problems. *Elementary Education Online*, 6(1), 127-143.
- Arjudin, Sutawidjaja, A., Irawan, E. B., & Sa’dijah, C. (2016). Characterization of mathematical connection errors in derivative problem solving. *IOSR Journal of Research & Method in Education*, 6(5), 7-12.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J., & Nolan-Hoeksema, S. (2010). *Introduction to Psychology* (5th Edt.). Ankara: Arkadaş publisher.
- Aydoğdu, M., & Ayaz, M. F. (2008). *Redounding problem-solving skill to students in mathematics. e-Journal of New World Sciences Academy*, 3(4), 588-596.
- Baki, A. (2018). *Knowledge of teaching math*. Ankara: Pegem Academy Publishing.
- Ball, D. L., & Bass, H. (2003). *Making mathematics reasonable in school*. In J. Kilpatrick, W. G. Martin, & D. Schifter (Eds.), *A research companion to principles and standards for school mathematics* (pp. 27–44). Reston, VA: National Council of Teachers of Mathematics.
- Babakhani, N. (2011). The effect of teaching the cognitive and meta-cognitive strategies (self-instruction procedure) on verbal math problem-solving performance of primary school students with verbal problem-solving difficulties. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 563–570. Doi: 10.1016/j.sbspro.2011.03.142
- Bergqvist, T., & Lithner, J. (2012). Mathematical reasoning in teachers’ presentations. *Journal of Mathematical Behavior*, 31, 252–269. Doi: 10.1016/j.jmathb.2011.12.002.
- Biber, B. T., Aylar, E., Ay, Z.S., & İspir, O. A. (2017). Pre-service primary school mathematics teachers' pedagogical content knowledge of problem solving through interviews and in-course practice observations. *Kastamonu Education Journal*, 25(4), 1483-1498.
- Breakwell, G.M., Smith, J. A. & Wright, D. B. (2012). *Research methods in psychology* (4th ed.). Los Angeles: Sage Publications.
- Businskas, A. M. (2008). *Conversations about connections: How secondary mathematics teachers conceptualize and contend with mathematical connections* (Unpublished doctorate dissertation). Simon Fraser University, Canada.
- Creswell, J. W. (2013). *Research design* (S. B. Demir, Trans.). Ankara: Educating Book.
- Dede, Y. (2004). Identifying students’ solution strategies in writing algebraic word problems as equations. *Educational Science and Practice*, 3(6), 175-192.
- Driscoll, M. P. (2012). *Learning psychology*. (Ö. F. Tutkun, S. Okay & E. Şahin, Trans.). Ankara: Anı Publishing.
- Engel, A. (1998). *Problem-solving strategies*. New York: Springer-Verlag
- Erbaş, A. K., & Okur, S. (2012). Researching students’ strategies, episodes, and metacognitions in mathematical problem solving. *Qual Quant*, 46, 89-102. Doi: 10.1007/s11135-010-9329-5.
- Erden, M. (1986). Behaviors of students attending the first phase of primary schools while solving four operational problems. *Hacettepe University Journal of Education*, 1(1), 105-113.

- Ersoy, E., & Güner, P. (2014). Mathematics teaching and mathematical thinking. *Journal of Research in Education and Teaching*, 3(2), 102-112.
- Ersoy, E., & Güner, P. (2015). The place of problem solving and mathematical thinking in the mathematical teaching. *The Online Journal of New Horizons in Education*, 5(1), 120-130.
- Fernandez, M.L., Hadaway, N., & Wilson, J. W. (1994). Problem solving: Managing it. *The Mathematics Teacher*, 87(3), 195-199.
- Gurat, M. G. (2018). Mathematical problem-solving strategies among student teachers. *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, 11(3), 53-64. Doi: 10.7160/eriesj.2018.110302.
- Gümüş, F. Ö., & Umay, A. (2017). Effect of problem-solving strategies instruction on preservice elementary mathematics teachers' conceptual /procedural solution preferences and problem-solving performance. *Elementary Education Online*, 16(2), 746-764. Doi: 10.17051/ilkonline.2017.304731.
- Gümüş, F. Ö. (2015). Analysing preservice elementary mathematics teachers' problem-solving strategies preferences and mathematics self-efficacies. *Electronic Journal of Social Sciences*, 14(52), 34-42.
- Intaros, P., Inprasitha, M., & Srisawadi, N. (2014). Students' problem-solving strategies in problem solving-mathematics classroom. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 4119 – 4123. Doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.901.
- Lithner, J. (2000). Mathematical reasoning and familiar procedures. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 31(1), 83-95. Doi: 10.1080/002073900287417.
- Merriam, S. B. (2013). *Qualitative research* (Trans: S. Turan). Ankara: Nobel Academic Publishing.
- Ministry of National Education (MoNE) (2013). *Secondary school mathematics lesson (5th, 6th, 7th and 8th grades) curriculum*. Ankara: Board of Education and Discipline.
- Norqvist, M. (2016). *On mathematical reasoning-being told or finding out*. Print & Media, Umeå University Umeå, Sverige. Retrieved January 02, 2020 from <https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:954413/FULLTEXT01.pdf>
- Patton, M.Q. (2014). *Qualitative research & Evaluation methods* (M. Bütün & S. B. Demir, Trans.). Ankara: Pegem Academy Publishing.
- Posamentier, A. S., & Krulik, S. (2016). *Problem solving in mathematics* (Trans: L. Akgün, T. Kar, M. F. Öçal). Ankara: Pegem Academy.
- Punch, K. F. (2005). *Introduction to social research* (Trans: D. Bayrak, H. B. Aslan, Z. Akyüz.). Ankara: Political Bookstore.
- Saygılı, S. (2017). Examining the problem-solving skills and the strategies used by high school students in solving non-routine problems. *E-International Journal of Educational Research*, 8(2), 91-114.
- Schoenfeld, A. H. (1985). *Mathematical problem solving*. New York: Academic Press.
- Shaughnessy, M. F., Veenman, M. V. J., & Kennedy, C. K. (2008). *Meta-cognition: A recent review of research, theory, and perspectives*. New York: Nova Science Publishers.
- Spielberger, C. D. (Ed.). (2004). *Encyclopedia of applied psychology*, Vol. 3 (Per-Y, index). Elsevier Academic Press
- Tall, D. (2002). *Advanced mathematical thinking*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Tambychik, T., & Meerah, T. S. M. (2010). Students' difficulties in mathematics problem-solving: What do they say? *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 8, 142–151. Doi: 10.1016/j.sbspro.2010.12.020
- Thanheiser, E., Browning, C., Edson, A. J., Lo, J. J., Whitacre, I., Olanoff, D., & Morton, C. (2014). Pre-service elementary mathematics teacher content knowledge: What do we know, what do we not know, and where do we go? *The Mathematics Enthusiast*, 11, 433–448.
- Tjoe, H. (2019). "Looking Back" to solve differently: Familiarity, fluency, and flexibility. In P. Liljedahl & M. Santos-Trigo, (Eds.), *Mathematical problem-solving current themes, trends, and research* (pp. 3-20). Cham, Switzerland: Springer International Publishing.
- Umay, A., & Kaf, Y. (2005). A study on flawed reasoning in Mathematics. *Hacettepe University Journal of Education*, 28, 188-195.
- Wes Maciejewski (2019). *Future-oriented thinking and activity in mathematical problem solving*. In P. Liljedahl, M. Santos-Trigo (Eds.). *Mathematical problem solving: Current themes, trends and research* (pp.21-38), Switzerland: Springer International Publishing.
- Yıldırım, A., & Şimşek. (2004). *Qualitative research methods in the social sciences*. Ankara: Seçkin Publishing.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Günümüzün dünyasında yaşamın karmaşıklaşmasına paralel olarak problemler de benzer şekilde karmaşıklaşmaktadır. Bilgi birikiminin artış göstermesi problemleri çözmemizi kolaylaştırması beklenir. Ancak problem çözümünde bilgi tek başına yeterli gelmemekte özellikle muhakeme gibi birtakım becerilere de ihtiyaç olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte gelişmiş toplumlarda bireylerin sahip olması gereken nitelikler salt bunlarla sınırlı değildir. Özellikle bireylerin kendi zihinsel yapıları hakkında bilgi sahibi olmaları, kendi düşüncelerinde yaptıkları sistematik hataları tanımaları onların problem çözme davranışını olumlu yönde etkileyeceği açıktır. Burada olumlu davranış dizgelerinin bilinmesi, olumsuz davranış dizgelerinin teşhisi bireyin daha serbest düşünme yaklaşımlarını etkileyecek ve daha yaratıcı

çözümler üretmesini sağlayabilecektir. Bu açıdan ele alındığında matematik öğrenme ve öğretimi de bu yaklaşımdan etkilenecektir.

Bilişsel ve psikolojik faktörler matematik becerilerini kullanma ve problem çözmeye düşünme yeteneğini etkileyebilir (Tambychik ve Meerah, 2010). Bu açıdan problem çözme davranışları, problem çözme sürecindeki zihinsel faaliyetlerin gözlenebilir ürünü olduğu söylenebilir (Erden, 1986). Öğrenenler problem çözme konusunda sezgisel olarak yeterli bilgi sahibi olabilmelerine rağmen, onlara nasıl düşünecekleri, nasıl akıl yürütecekleri ve problem çözecekleri konusunda öğretimler verilmelidir (Posamentier ve Krulik, 2016). Bu kapsamda öğrenenlerde problem çözme üzerinde etkili olduğu düşünülen bilişsel ve duyuşsal faktörler hakkında bilgi sahibi olmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Öğretmen adaylarının genel zihinsel alışkanlıkları hakkında bazı bilgilere ulaşmanın olası olduğu düşünülmektedir. Bu yönüyle araştırmanın amacı ilköğretim matematik öğretmen adaylarının problem çözme sürecinde göstermiş oldukları zihinsel ve ruhsal davranışları incelemektir. Bu araştırma açısından önemli olduğu düşünülen etkiler; bireyin problem çözmesini olumsuz etkileyen bazı negatif davranışlara odaklanarak tekrarlamasını önlemektir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesi, matematik eğitimi anabilim dalında eğitime devam eden 4.sınıf okuyan 24 öğretmen adayından (16 kadın 8 erkek) oluşmaktadır. Araştırmaya dahil edilen katılımcılar gönüllülük temelli amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Bu çalışmada kullanılan veri toplama araçları yarı yapılandırılmış görüşmeler, gözlem ve belge incelemesidir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler her ders sonunda öğretmen adaylarının görüşlerine yazılı bir biçimde başvurularak gerçekleştirilmiştir. Öğretmen adaylarının görüşlerinin alınmasında önceki derslerde elde edilen gözlem sonuçlarından yararlanılmıştır. Çalışmada gerçekleştirilen süreç bir durum analizine uygun yürütülmüştür. Veri toplama süreci 12 hafta devam etmiş ve bunun için problem çözme stratejileri dersi tercih edilmiştir.

Araştırma sürecinde her hafta işlenen derslerde ders başlangıcında öğretmen adaylarına herhangi bir problem çözme stratejisi öğretilmemiştir. Ancak ders sonunda ders sürecinde hangi yöntemin kullanılmış olduğu özetlenmiştir. İlk iki hafta herhangi bir ipucu verilmeksizin onların kendiliğinden problem çözümlerine nasıl yaklaştıkları ve bu yaklaşımlar esnasında ne tür tepkiler verdikleri gözlem yoluyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında öğretmen adayları, her hafta gözlemlenmiştir. Bu çalışma boyunca en sık rastlanan ifadelerden biri basite indirgeme olmuştur. Öğretmen adaylarının bu kavrama yönelik bazı farklı anlamlar yükledikleri görüldü de esas olarak bazı öğretmen adaylarının ifade ettiği gibi çok fazla değişken kullanma yoluyla soruyu karmaşık hale getirdiklerini söylemek mümkündür. Bunun yanında parçalara ayırmak da problemin basite indirgemesine ilişkin bir ifade olarak kullanıldığı görülmüş bu ifade literatüre uygun olarak kullanılmıştır. Ancak bunların dışında Ö18'in ifade ettiği durum bu bulguyla çelişmektedir. Yani, basite indirgemenin problem çözümlerinin önünde engel olduğu görüşü de tekil olarak mevcuttur.

Genel olarak eğitimde ve özelden matematik eğitiminde temel sorunlardan biri öğretmen adaylarının kendilerine koydukları sınırlamaları belirlemek ve bu sınırlamaları ortadan kaldıracak yaklaşımları ortaya koymaktır. Bu durum çeşitli ön yargıları da barındırabilir. Burada görülmekte olan durum doğru cevabın bilindiği ve ona ulaşılması gerektiği ön yargısıdır. Öğretmen adaylarının belli bir bilgi ve düşünme kapasitesine sahip olmalarına rağmen yaşadığı düşünülecek olursa bunun çok önemli bir durum olduğu görülebilir. Esasında bu alışkanlık ilköğretimden başlayarak sahip olunan bir özelliktir ve bireylerin sağlıklı düşünmesini olumsuz etkilemektedir. Ancak bu çalışmada bu alışkanlığın farkına varma iki öğretmen adayı ile sınırlı kalması yeterli bir farkındalığın oluşmadığına yönelik yorumlanabilir. Bu açıdan bireyin belli bir alanda gelişimini etkileyen iç ve dış faktörlerin varlığı göz önünde bulundurulursa, bireyin kendi iç dinamiklerini engelleme farkındalıkları artırılabilir. Bu da onları kendi potansiyellerini daha iyi kullanma olanağı yaratacağı kabul edilebilir.

Bu çalışma boyunca karşılaşılan en dikkat çeken durumun öğretmen adaylarının sınıfı içi etkileşimlerinde kullandıkları bazı ifadelerin zihinsel alışkanlıklara yönelik olan kısmıdır. Öğretmen adaylarının kendi kendilerini engelleyen söylemler kullandıkları gözlenmiştir. Öğretmen adaylarının sonuç olarak değerlendirmelerinde bu konu özellikle net olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin "Bazen de soruya bakar bakmaz bir çözüm bulabiliyorum ama bu kadar basit olmaz düşüncesiyle farklı yollara başvuruyorum. Bu durum da problemi çözmeme engel oluyor." İfadesi problem çözme stratejileri ile ilgili olmasından çok içsel bir sürecin oluşturduğu engellerdir. Benzer şekilde sonuçsuz kalan problem çözme stratejilerinde ısrar

etmek de aynı şekilde değerlendirilebilir. Bu yönüyle problem çözen bireyin içsel süreçleri ile de ilgili olduğu söylenebilir. Bu yönüyle problem çözen bireyin kendi zihinsel engellerinin farkında oluşu ondan kurtulmanın ilk aşaması olarak değerlendirilebilir. Bu durumun bireyin üst biliş ve öz düzenleme becerileri ile yakın ilişkili olduğu öğretmen adaylarının “bundan bir türlü kurtulamadım” şeklindeki ifadelerinde gizli olduğu görülebilir.

Bu araştırmada öğretmen adaylarının problem çözme sürecinde bir takım zihinsel davranışlar gösterdikleri ve bu davranışların bilinçli bir farkındalık taşımadığı ancak bir iç gözlem sürecine dahil oldukları takdirde bu durumun ortaya çıktığı söylenebilir. Bireylerin bu yönlü farkındalıkları arttıkça kendilerini engelleyen bazı zihinsel alışkanlıklardan kurtulabilme şansı yakalayabilecekleri düşünülmektedir. Problem çözme konusunda çalışma yapacak araştırmacılara, Matematiksel problem çözme sürecinde bireylerin içsel olarak yaşadıkları ruhsal durumların daha detaylı olarak incelemeleri önerilmektedir.

Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Koronavirüs Salgını İle İlgili Görüşleri, Sürecin Tutum ve Davranışlarına Etkileri ve Uzaktan Eğitim Algılarının İncelenmesi

Salih AKYILDIZ¹ ve Ergün YURTBAKAN²

Öz

Bu çalışma okul yöneticisi ve öğretmenlerin koronavirüs salgını ile ilgili görüşleri, izolasyon sürecinin tutum ve davranışlarına etkisi ve uzaktan eğitim algılarının incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Tarama yöntemine başvuru yapılan araştırmaya, küme örnekleme yolu ile seçilen toplam 662 öğretmen ve okul yöneticisi dahil edilmiştir. Anket yardımı ile toplanan veriler SPSS ve Excel programı ile analiz edilmiş ve tablolar halinde sunulmuştur. Araştırma sonucunda; koronavirüs salgını ile ilgili okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin salgının Çin'den yayılan tehlikeli bir virüs görüşünde oldukları, virüsün Allah'ın insanlara bir uyarısı olduğunu düşündükleri, dünyadaki yaşlı nüfusun azaltılması için tasarlanmadığını düşündükleri ve diğer salgınlardan farklı ve çok abartılmadığı görüşünde oldukları belirlenmiştir. Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin covid-19 salgını ile ilgili haberlerde yetkili olmayanları dinlemedikleri fakat yetkililere de güvenmedikleri, salgın ile ilgili haberleri izleyince kısmen korkup panikledikleri ve tedbirler alarak tevakkül ettikleri ortaya çıkmıştır. İzolasyon sürecinde okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin kitap okuma, TV izleme, uyuma, çocuklarının derslerine yardımcı olma gibi davranışlar sergiledikleri; kısmen müzik dinledikleri, kendilerini geliştirici çalışmalara zaman ayırdıkları tespit edilmiştir. Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin Covid-19 salgın sürecinde yapılan uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime göre öğrencileri motive etmede, öğrencileri derse aktif katmada, öğretmenlerin derste materyal kullanmalarında, ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin güvenilirliğinde yetersiz olduğu, öğrencilere iyi bir öğrenme fırsatı sağlamadığı ve yüz yüze eğitime alternatif olamayacağı görüşünde oldukları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, Covid-19, İzolasyon, Uzaktan eğitim, Öğretmen, Okul yöneticisi.

The Views of School Administrators and Teachers about the Coronavirus Outbreak, the Effects of the Process on Attitudes and Behaviors, and Investigation of Distance Education Perceptions

Abstract

This study was conducted to examine the views of school administrators and teachers about the coronavirus epidemic, the effect of the isolation process on their attitudes and behaviors, and their perceptions of distance education. A total of 662 teachers and school administrators selected by cluster sampling were included in the research, in which the survey method was applied. The data collected with the help of the questionnaire were analyzed with SPSS and Excel software and presented in tables. As a result of the research, it has been determined that school administrators and teachers regarding the coronavirus epidemic are of the opinion that the epidemic is a dangerous virus spreading from China, that they think it is a warning from God, that they do not consider it to have been designed for reducing the elderly population and that it is different from other epidemics and is not exaggerated. It is revealed that school administrators and teachers do not pay attention to unauthorized people on the news about the Covid-19 epidemic but they also don't trust the authorized people, they are partially scared and panicked when they watch the news about the epidemic and take precautions and trust the process. It is determined that during the lockdown the school administrators and teachers exhibited behaviors such as reading, watching TV, sleeping, helping their children with their homework, sometimes listening to music and spending time for their personal development. It is revealed that school administrators and teachers have been insufficient in motivating the students during the Covid-19 distance education, having students participate the lessons actively, teachers' material usage in the lessons, having the reliability of measurement and evaluation activities compared to the face-to-face education and that distance education cannot be an alternative to face-to-face education.

Key Words: Coronavirus, Covid-19, Isolation, Distance Education, Teacher, School Administrator

Atf İçin / Please Cite As:

Akyıldız, S. ve Yurtbakan, E. (2021). Okul yöneticisi ve öğretmenlerin koronavirüs salgını ile ilgili görüşleri, sürecin tutum ve davranışlarına etkileri ve uzaktan eğitim algılarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2191-2203.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.12.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.08.2021

¹ Doç. Dr. - Türkiye-Trabzon Üniversitesi Eğitim Fakültesi, sakyildiz61@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-8569-7411

² Öğretmen - Türkiye-Trabzon Faruk Başaran Bilim Sanat Merkezi, gamsiz6436@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-8811-6320

Giriş

Aralık 2019'un sonlarında, Çin'in Wuhan bölgesinde koronavirüs (COVID-19) salgını başlamış ve hızla dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Dünyada daha önce de bu tür krizler yaşamıştır. 2000 yılından bu yana, ciddi akut solunum sendromu (SARS), domuz gribi, Orta Doğu solunum sendromu (MERS) ve Ebola, küresel sistemleri test etmiş, ama hiç biri COVID-19'un yaptığı gibi dünya ekonomisini felç etmemiş ve sosyal ilişkileri bu boyutta etkilememiştir (OECD, 2020, s. 1). Diğer yandan, COVID-19'un SARS-CoV ve MERS-CoV gibi koronavirüs ailelerine göre daha düşük bir ölüm oranına sahip olduğu görülmüştür (Chen, 2020, s. 1; Xu vd., 2020, s. 420). Ancak yüksek bulaşma oranına sahip olması ve aşısının olmaması nedeniyle, virüsün yayılımının kontrolünde ciddi zorluklar yaşanmıştır (Xu vd., 2020, s. 420). Salgın ulusal sınırları aşmış, milliyeti, eğitim düzeyi, geliri veya cinsiyeti ne olursa olsun bütün insanları etkilemiştir (Schleicher, 2020). Hastalık bu nedenle dünya sağlık örgütü tarafından küresel salgın olarak ilan etmiştir.

Koronavirüs salgınının yayılmaya başlamasıyla birlikte ülkeler sağlıkta ekonomide kamuda ve sosyal yaşamda bir dizi önlem paketleri açıklamaya başlamıştır. İlk etapta kitlesel hareketliliği önlemek için önce sınırlar kapatılmış, iç ve dış hat uçuşları durdurulmuş ve şehirlerarası ulaşım kısıtlanmıştır. Çalışma hayatına yönelik tedbirler alınmıştır. İnsanların bir araya gelmesini gerektiren her organizasyon ya iptal edilmiş ya da ileri bir tarihe ertelenmiştir. Bireysel olarak virüsten korunma yolları konusunda medyadan bilgilendirmeler yapılmıştır. Sağlık hizmetlerinin sunumunda radikal değişikliklere gidilmiş, yeni kararlar hızla uygulamaya sokulmuştur. Hastalığın yayılmasını en aza indirebilmek için evden çıkmama, maske takma zorunluluğu, sosyal mesafenin korunması, seyahat kısıtlaması gibi birçok önlem alınmıştır. Diğer çalışanlar gibi öğretmenler de bu süre içinde evde izole edilmişlerdir.

Salgının en önemli etkilerinden biri de eğitim sistemleri üzerinde olmuştur. Yüz yüze eğitime ara verilmesi koronavirüsün yayılmasını kontrol altına almaya yönelik tedbirler arasında yer almıştır. Çocuklar tıbbi açıdan risk altındaki bir kategori olmasa da, koronavirüs salgınından önemli ölçüde etkilenmiştir (OECD, 2020, s. 2). UNESCO (2020), 17 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla, dünya nüfusunun% 69,3'ünü oluşturan yaklaşık 1,21 milyar öğrencinin bu durumdan etkilendiğini belirtmiştir. İzolasyon önlemlerinin yüz yüze eğitimi aksatacağına, bu dönemde öğrenme fırsatını korumak için etkili bir strateji bulunmadığı takdirde öğrencilerde ciddi öğrenme kayıplarına neden olacağına dikkat çekilmiştir (Reimers ve Schleicher, 2020). Koronavirüs salgını, dünya genelinde çocukların sağlığına, sosyal ve maddi refahına zarar vermiş, evsiz çocuklar ve yoksul çocuklara en ağır darbeye maruz kalmıştır. Bunun yanında okul kapanışları, sosyal alanlardan uzaklaşma, çocuklar arasında yetersiz beslenme, aile içi şiddete maruz kalma, kaygı ve stresi artırma riskini arttırmıştır (OECD, 2020, s. 2). UNESCO (2020), okulların kapanması karşısında okulların ve öğretmenlerin öğrencilere uzaktan ulaşmak ve eğitimin aksamalarını sınırlamak için kullanabileceği açık eğitim uygulamaları ve platformlarının kullanılmasını önermiştir.

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de ilk vakaların görülmesinden itibaren virüsün yayılımını engellemek için hükümet tarafından önleyici tedbirler alınmış, hastalığın yayılmasını engellemek için yüz yüze eğitime ara verilmiş ve 23 Mart'ta evde uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir. Uzaktan eğitim süreci Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, Eğitim Bilişim Ağı (EBA) web sitesi (www.eba.gov.tr) ve televizyon (TRT EBA TV İlkokul, TRT EBA TV Ortaokul, TRT EBA TV Lise) aracılığıyla yürütülmüştür. Dersler ilkokul ve ortaokullarda 09.00-14.00 saatleri arasında öğrencilere sunulmuş, derslerin tekrarları 14.30-19.30 saatleri arasında yapılmıştır. Liselerde dersler 09.00-16.00 saatleri arasında verilir, ders tekrarları ise 16.30 ile 23.30 saatleri arasında yapılmıştır (Özer, 2020, s. 3). Okulların planlaması ile öğretmenler bu süreçte eğitim bilişim ağı üzerinden zaman zaman senkronik derslerle katılarak destek vermiştir.

Eğitim, e-öğrenmenin ayırt edici yükselişi ile birlikte eğitim, uzaktan ve dijital platformlarda öğretimin yapıldığı dramatik bir şekle dönüşmüştür (Li ve Lalani, 2020). Uzaktan eğitim, salgın döneminde, eğitimin devam ettirilebilmesi için vazgeçilmez bir eğitim uygulaması olmuş, bununla birlikte uzaktan eğitimin popülaritesi artmıştır. Okul yöneticileri, öğretmenler, öğrenciler ve veliler uzaktan eğitim uygulamaları ile tanışmış ve kısa sürede yoğun bir deneyimleme süreci yaşamıştır. Hatta veliler ve öğretmenlerin uzaktan eğitimin her öğretmenin kendi öğrencileri ile yüz yüze canlı ders şeklinde devam etmesini önermiştir (Yurtbakan ve Akyıldız, 2020). Dünyada dil uygulamaları, sanal özel ders, video konferans araçları veya çevrimiçi öğrenme yazılımlarının kullanımında salgından bu yana önemli bir artış olmuştur (Li ve Lalani, 2020).

Her ne kadar hükümetlerin çoğunluğu sürekli eğitim fırsatları sağlamak için önemli çaba sarf etse de, kaliteli öğrenme kapasiteleri- özellikle dezavantajlı nüfus için - büyük ölçüde değişmektedir (Vegas, 2020). Çoğu ülke bu kadar büyük çaptaki uzaktan eğitime hazırlıksız yakalanmıştır. Ülkelerdeki uzaktan eğitime erişmedeki sosyo-ekonomik farklılıklar ne yazık ki eğitimde fırsat eşitliğini engellemiştir. Dünyada düşük gelir düzeyindeki ülkelerin ancak yüzde 25'inden azı şu anda her türlü uzaktan öğrenmeyi sağlamaktadır ve bunların çoğunluğu uzaktan eğitime erişmek için TV ve radyo kullanmaktadır. Buna karşılık, yüksek gelirli ülkelerin yüzde 90'a yakını çevrimiçi olarak sağlanan uzaktan öğrenme fırsatları öğrencilere sunmaktadır (Vegas, 2020). Okullar açıldıkça, hemen hemen tüm ülkede farklı sosyo-ekonomik geçmişe sahip ailelerin çocukları arasındaki akademik başarı farklılıklarının, özellikle okulların kapanmasıyla, Covid-19 salgını nedeniyle derinleşeceğinden endişe duyulmaktadır.

İzolasyon döneminde öğretmenler ve öğrenciler çeşitli dijital araçlar kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu süreç içinde birçoğunun uzaktan eğitim uygulamaları ile ilgili bilgi ve becerilerinin geliştiği söylenebilir. Diğer yandan koronavirüs nedeniyle yaşanan izolasyon sürecinin, ortaya çıkan haberlerin öğretmenlerin görüşleri, tutumları ve algıları üzerinde önemli etkilerinin olduğu tahmin edilmektedir. Bu bakımdan öğretmen ve öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamaları ile ilgili yargılarının ortaya çıkarılması, uzaktan eğitim uygulamasının değerlendirilmesi ve gelecekte alınacak kararlara yol gösterici olması bakımından önemlidir. Ayrıca bu araştırmada ortaya çıkacak bulgular, müfredatın düzenlenmesi, teknoloji destekli öğrenme modellerinin öğrenme ortamlarında yer bulması bakımından da önemlidir. Salgının insan psikolojisi ve kitleler üzerindeki büyük etkilerinin olacağı, salgın sırasında bu etkilerin uzun zaman devam edebileceği tahmin edilmektedir. Sosyal hayatımız üzerinde bu kadar kapsamlı ve derin etkileri olan salgının hayatımızdaki muhtemel etkilerinin neler olabileceği ile ilgili çok yönlü araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Literatürde Covid-19'un sağlık, ekonomi, sosyal ve sosyoekonomik alanına etkisini inceleyen çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Ankaralı, 2020, s. 59; Chen, 2020, s. 69; Dal Canbazoglu, 2020, s. 356; Kayış, 2020, s. 65; Khosravi, 2020; Prem vd., 2020; Uludağ, 2020, s. 118, Wang vd., 2020, s. 1; Xiao, 2020, s. 175). Eğitim alanında ise yapılan çalışmaların Covid-19'un eğitime etkisi ve izolasyon döneminde uygulanan uzaktan eğitim uygulamaları hakkında öğrenci, veli, öğretmenlerin ve yöneticilerin görüşlerinin incelendiği görülmektedir (Arora ve Srinivasan, 2020, s. 43; Bakioğlu ve Çevik, 2020, s. 109; Bayburtlu, 2020, s. 131; Carrillo ve Flores, 2020, s. 466; Duban ve Şen, 2020, s. 375; Karahan, Bozan ve Akçay, 2020, s. 201; Karakaya vd., 2021, s. 17; Külekçi Akyavuz ve Çakın, 2020, s. 723; Lee, Ward, Chang ve Downing, 2020; Mohalik ve Sahoo, 2020; Patricia, 2020, s. 1; Sarı ve Nayır, 2020, s. 959; Sirem ve Baş, 2020, s. 993; Taşar, 2021, s. 171; Viner vd., 2020, s. 397; Yang, 2020, s. 1; Yurtbakan ve Akyıldız, 2020, s. 949). Ayrıca Covid-19'un üniversite öğrencilerinin sosyal yaşamlarına etkisinin de araştırıldığı görülmektedir (Bennett, Uink ve Cross, 2020) Fakat salgının öğretmenler ve okul yöneticilerinin algıları üzerinde ne tür etkiler bıraktığının araştırılmadığı görülmektedir. Bunun yanında Covid-19'un insanların psikolojik durumlarına etkilerinin araştırıldığı çalışmalar olsa da (Bozdağ, 2020, s. 249; Cullen, Gulati ve Kelly, 2020, s. 1; Stankovska, Memedi ve Dimitrovski, 2020, s. 33) izolasyon sürecinin sadece akademisyenler, sağlık çalışanları ve kadınların tutum ve davranışları üzerinde nasıl etki bıraktığının araştırıldığı görülse de (Ceyhan ve Uzuntarla, 2020, s. 261; Demir ve Toprak, 2020, s. 393; Guanchede Garcell, 2020) okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin tutum ve davranışları üzerinde nasıl bir etki yarattığının araştırılmadığı görülmektedir. Bu nedenle de okul yöneticileri ve öğretmenlerin koronavirüs salgını ile ilgili görüşlerinin, izolasyon sürecinin tutum ve davranışlarına etkisinin ve uzaktan eğitim algılarının incelenmesinin araştırmaya değer olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda araştırmada "okul yöneticileri ve öğretmenlerin koronavirüs salgını ile ilgili görüşlerinin, izolasyon sürecinin tutum ve davranışlarına etkisinin ve uzaktan eğitim algılarının incelenmesi" amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır.

1. Koronavirüs salgını ile ilgili okul yöneticisi ve öğretmenlerin görüşleri nelerdir?
2. Koronavirüs salgını ilgili haberlerin okul yöneticisi ve öğretmenlerin tutum ve davranışlarına etkileri nelerdir?
3. Koronavirüs salgını nedeniyle yaşadığımız izolasyon sürecinin yönetici ve öğretmenlerin tutum ve davranışlarına etkileri nelerdir?
4. Yönetici ve öğretmenlerin uzaktan eğitim algıları nelerdir?

Yöntem

Bu araştırma, nicel araştırma yaklaşımı içerisinde tarama modeline dayalı bir çalışmadır. Tarama (survey) modeli, bir kütlenin eğilimlerinin, tutumlarının ve görüşlerinin nicel bir açıklamasını veya bu kütlenin bir örneğini inceleyerek bir kütlenin değişkenleri arasındaki ilişkilendirmeleri test eder (Creswell ve Creswell 2018). Tarama modelleri; “geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmacı olay ya da durumu olduğu gibi yansıtmaya çalışır” (Karasar, 2009, s.77).

Evren - Örneklem

Araştırmanın evreni, 2020–2021 eğitim-öğretim yılında, Trabzon İli Ortahisar ilçe merkez sınırları içinde yer alan ilkököl, ortaokul ve liselerde çalışan, yaklaşık 4200 öğretmenden oluşmaktadır. Evren ölçülen değişkeni etkileme potansiyeli olmayan alt evrenlerden oluştuğu için araştırmanın örnekleme bu okullardan olasılığı bilinen örnekleme türlerinden küme örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Küme örnekleme, tüm popülasyonun kümeler veya gruplara ayrılmasıdır. Örneklem bu kümelerden rastgele seçilerek alınır (Wilson, 2014, s. 227). Küme örnekleme yönteminde hem kümeler, hem de kümelerden alınan alt kümeler seçkisiz yolla seçilir (Erkuş, 2011, s. 105). Buna göre, ilkököl, ortaokul ve liseler birer küme kabul edilmiş ve bu kümelerin her birinden seçkisiz yolla alt kümeler belirlenmiştir. Alt kümelerde yer alan tüm okul yöneticileri ve öğretmenler araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya toplam 662 öğretmen katılmıştır. Örneklemi oluşturan öğretmenlerin % 50,6’sı kadın (347 kişi), % 49,4’ü erkek (339) öğretmenden oluşmaktadır.

Bilimsel çalışmalarda %95 güven aralığında N=5.000 kişilik hedef kitle için gerekli örneklem büyüklüğü 357 olarak kabul edilmektedir (Baş, 2005, s. 47). Buna göre bu çalışmada 4200 kişilik hedef kitle için 662 kişilik örneklem büyüklüğünün oldukça yeterli olduğu söylenebilir. Örneklemi oluşturan öğretmen adaylarının değişkenlere göre dağılımı ise Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Çeşitli Özelliklere Göre Dağılımı

Değişkenler	Kategoriler	N	%	Değişkenler	Kategoriler	N	%
1. Cinsiyet	Kadın	347	50,6	2. Branş	Resim	17	2,6
	Erkek	339	49,4		Branş	Beden Eğitimi	15
2. Branş	Sınıf Öğretmeni	254	38,4	(devam..)	Rehberlik	19	2,9
	Okul Öncesi Öğretmeni	28	4,2		Diğer.	29	4,4
	Matematik (Lise)	20	3,0	3. Görev	Yönetici	84	12,7
	Matematik (Ortaokul)	23	3,5		Öğretmen	578	87,3
	Biyoloji-Kimya	16	2,4	4. Görev Yeri	İlkokul	321	48,5
	Tarih-Coğrafya	20	3,0		Ortaokul	189	28,5
	Türk Dili ve Edebiyatı	20	3,0	Lise	152	23,0	
	İngilizce	43	6,5	5. Kıdem	1-5 yıl	22	3,3
	Sosyal Bilgiler	23	3,5		6-10 yıl	65	9,8
	Türkçe	24	3,6		11-15 yıl	86	13,0
Fizik	15	2,3	16-20 yıl		125	18,9	
Fen Bilgisi	24	3,6	21-25 yıl		161	24,3	
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	57	8,6	26-30 yıl	95	14,4		
İmam Hatip Meslek Dersleri	15	2,3	31 yıl ve üstü	108	16,3		
<i>Genel Toplam</i>						662	100,0

Veri Toplama Araçları

Anket. Veriler araştırmacı tarafından geliştirilen anket yoluyla toplanmıştır. Anket, tarama yönteminde sıklıkla kullanılan bir veri toplama aracıdır (EKİZ, 2009, s. 115). Anket (sormaca) hem hazırlanmasının kolay olması hem de çok sayıda bireye ulaşmak için sosyal bilimlerde özellikle tarama amacıyla kullanılmaktadır. Ölçekten farklı olan anket, kişilerin birçok özelliği ile ilgili bilgi toplamak için kullanılan bir araç olduğu için bir toplam puandan ve dolayısıyla ölçeklerdeki gibi teknik anlamda geçerlik ve güvenilirlikten söz etmek mümkün değildir (Erkuş, 2011, s. 144). Bu nedenle güvenilirlik hesaplaması yapılmamış olup anket geliştirirken bazı aşamalardan geçilmiştir. Öncelikle ankette bulunan koronavirüs salgını ile ilgili görüş maddeleri, TV programlarında düzenlenen sağlık, ekonomi, siyaset alanındaki uzmanların katıldığı tartışma programlarının yanında literatür taraması sonucu; izolasyon sürecindeki tutum ile davranışlara etkisi ve

uzaktan eğitim algıları ile ilgili maddeler de benzer çalışmalar incelenerek ve literatür taraması yapılarak hazırlanmıştır. Sonra toplam 33 sorudan oluşan anket sosyal bilimler, sağlık bilimleri, Türkçe eğitimi, uzaktan eğitim ve ölçme ve değerlendirme alanlarında uzman olan birer akademisyenin görüşüne sunulmuş ve onayları alınmıştır. Daha sonra 10 sınıf öğretmenine pilot olarak uygulanarak ankete son hali verilmiştir. Anket, demografik veriler ve öğretmenlerin görüş, tutum ve algıları olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümü, öğretmenlerin koronavirüs salgını ile ilgili görüşleri, salgın ile ilgili haberlerin öğretmenlerin tutum ve davranışlarına etkisi, öğretmenlerin izolasyon döneminde geçirdikleri zamana etkisi ve öğretmenlerin uzaktan eğitim algıları ile ilgili 33 sorudan oluşmuştur. Koronavirüs salgını nedeniyle bir izolasyon süreci yaşandığı için anketin geleneksel yöntemlerle katılımcılara ulaştırılması ve anketin geri toplanması çok zor olacağı için “modern” olarak tanımlanan teknolojik yollar tercih edilmiştir. Bu amaçla anket, “Google formlar” üzerinden düzenlenmiş ve anket formunun linki doğrudan katılımcıların mail adreslerine ve okullar bünyesinde oluşturulan whatsapp gruplarına gönderilmiştir. Hız ve maliyet açısından avantajlı olması, sanal ortamda kolay doldurulabilmesi, analiz açısından kolaylıklar sağlaması nedeniyle bu yöntem tercih edilmiştir.

Verilerin Analizi

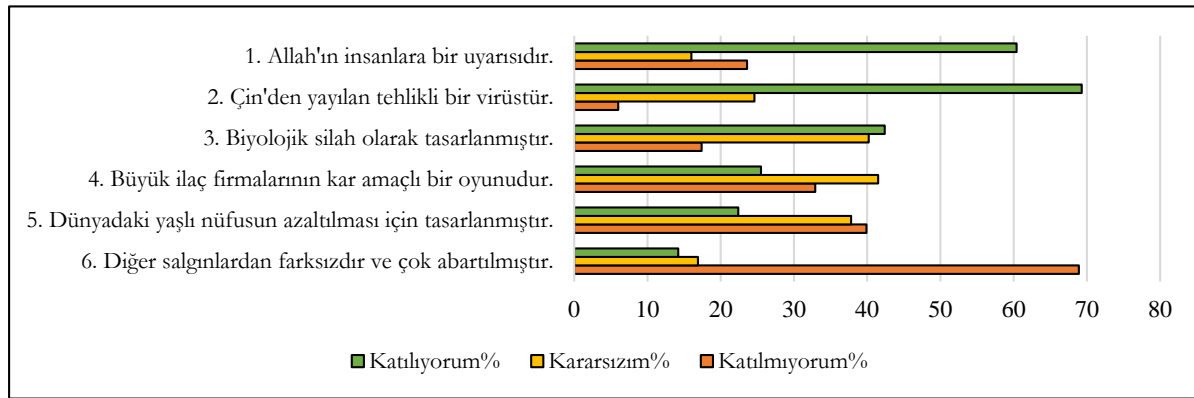
Anket verileri SPSS ve Excel programları kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonuçları tablo ve grafikler olarak düzenlenmiştir.

Bulgular

Araştırmada okul yöneticisi ve öğretmenlerin covid-19 salgını ile ilgili görüşleri, izolasyon sürecinin tutum ve davranışlarına etkisi ve uzaktan eğitim algılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla okul yöneticisi ve öğretmenlerden toplanan veriler grafiklerle gösterilmiş ve açıklanmıştır.

Koronavirüs Salgını İle İlgili Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Görüşleri

Okul yöneticileri ve öğretmenlerin koronavirüs salgını ile ilgili görüşlere katılım düzeyleri grafik 1’de gösterilmiştir.

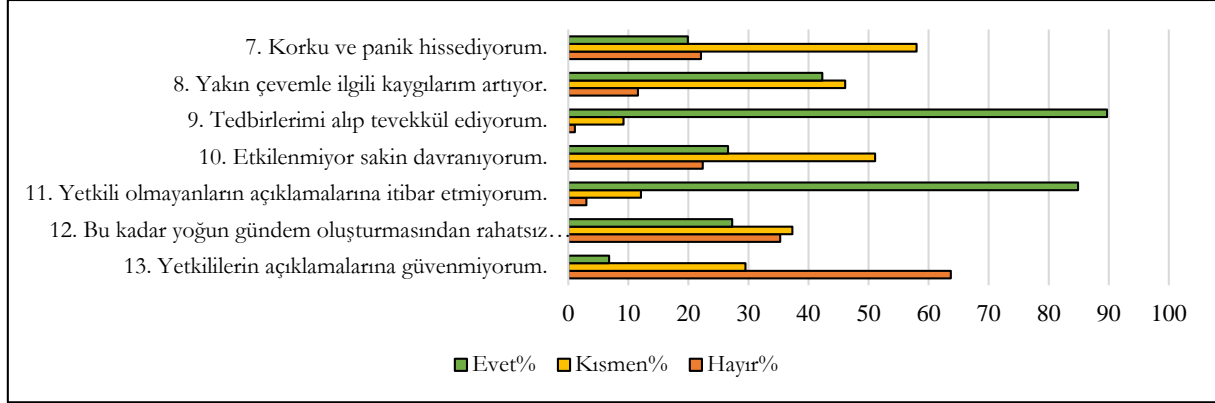

Şekil 1. Koronavirüs Salgını İle İlgili Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Görüşleri

Şekil 1 incelendiğinde, okul yöneticileri ve öğretmenlerin, koronavirüs “Allah’ın uyarısıdır” görüşüne yanıtından fazlasının %60,4’ünün (N=400) katıldığı, “Çin’den yayılan tehlikeli bir virüstür” görüşüne %69,3’ünün (N=459) katıldığı anlaşılmıştır. Yönetici ve öğretmenlerin, koronavirüs “biyolojik silah olarak tasarlanmıştır” ifadesine %42,4’ünün (N=281) katıldığı, %40,2’sinin (N=266) kararsız kaldığı, %17,4’ünün (N=115) katılmadığı; “büyük ilaç firmalarının kar amaçlı bir oyunudur” ifadesine % 25,5’inin (N=169) katıldığı, %41,5’inin (N=275) kararsız kaldığı, %32,9’unun (N=218) katılmadığı anlaşılmıştır. Okul yöneticisi ve öğretmenler “dünyadaki yaşlı nüfusun azaltılması için tasarlanmıştır” ifadesiyle ilgili yönetici ve öğretmenler arasında bir görüş birliğinin oluşmadığı %39,9’unun (N=264) katılmadığı, %37,8’inin kararsız kaldığı (N=250) ve %22’sinin katıldığı (N=148) görülmüştür. Yönetici ve öğretmenler, “diğer salgınlardan farksızdır ve çok abartılmıştır” görüşüne ise çoğunlukla (%68,9) katılmadıkları (N=456) anlaşılmıştır.

Koronavirüs Salgını İle İlgili Haberlerin Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Tutum ve Davranışlarına Etkileri

Salgınla ilgili haberlerin okul yöneticileri ve öğretmenlerin tutum ve davranışlarına etkileri ile ilgili görüşleri Şekil 2’de sunulmuştur.

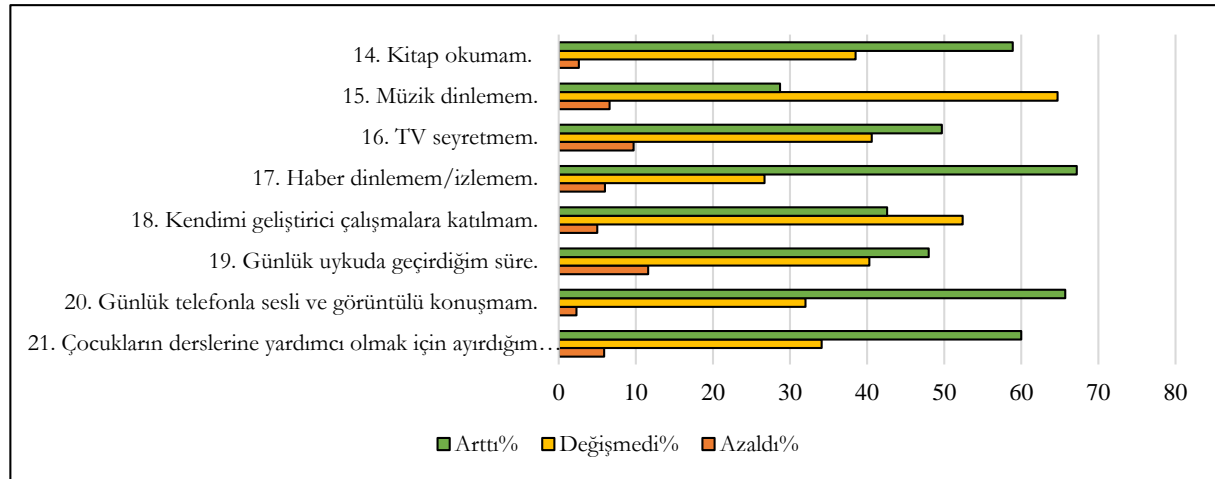

Şekil 2. Koronavirüs Salgını İle İlgili Haberlerin Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Tutum ve Davranışlarına Etkisi

Şekil 2’ye göre, yönetici ve öğretmenlerin salgınla ilgili haberlere yönelik olarak %58,9’unun (N=384) kısmen korku ve panik hissettiğini, %22,1’inin (N=146) korku ve panik hissetmediğini, %19,9’unun (N=132) ise korku ve panik hissettiğini kabul etmiştir. Yönetici ve öğretmenlerin %42,3’ünün (N=280) yakın çevresiyle kaygılandıkları, %46,1’inin (N=305) yakın çevresiyle kısmen kaygılandıkları, %11’inin (N=77) ise kaygılanmadıkları anlaşılmaktadır. Yönetici ve öğretmenlerin çok büyük bir kısmı %89,7 (N=594) salgınla ilgili haberler karşısında tedbir alıp tevekkül ettiklerini ifade etmiştir. Haberler karşısında yönetici ve öğretmenlerin %51’inin (N=338) kısmen sakin davrandığı, %26,6’sının (N=176) sakin davrandığı, %22,4’ünün (N=148) ise sakin davranmadığı anlaşılmaktadır.

İzolasyonun Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Tutum Ve Davranışlarına Etkileri

Salgın döneminde yaşanan izolasyon sürecinin okul yöneticileri ve öğretmenlerin tutum ve davranışlarına etkileri ile ilgili durumlar Şekil 3’te verilmiştir.

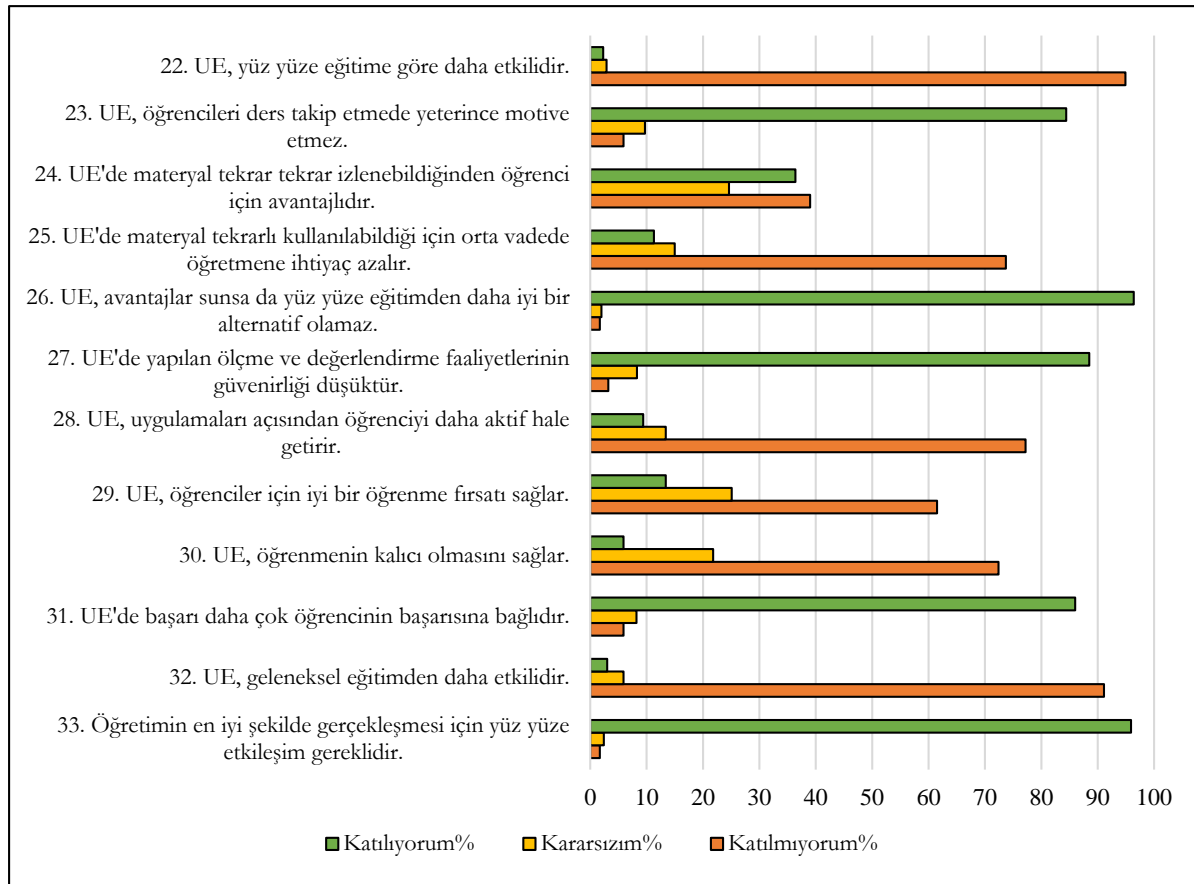
Şekil 3. Koronavirüs Salgını Döneminde Yaşanan İzolasyon Sürecinin Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Tutum ve Davranışlarına Etkisi

Şekil 3 incelendiğinde, izolasyon döneminde yönetici ve öğretmenlerin çoğunluğunun %58,9 (N=390) kitap okumalarının arttığı, bir kısmının ise değişmediği %38,5 (N=255); müzik dinleme etkinliklerinin çoğunlukla değişmediği %64,7 (N=428), bir kısmının ise arttığı %28,7 (N=190) görülmektedir. Yönetici ve öğretmenlerin hemen yarısının %49,7 (N=329) daha fazla TV izledikleri, belli bir kısmında TV izleme oranının değişmediği %40,6 (N=269); çoğunluğunun ise %67,2 (N=445) haber dinleme ve izlemelerinin arttığı anlaşılmaktadır. İzolasyon döneminde yönetici ve öğretmenlerin yarıdan fazlasının %52,4 (N=347)

kendilerini geliştirecek bir faaliyete katılma durumlarını değişmediği, yarıya yakın bir kısmının %42,6 (N=282) ise kendilerini geliştirecek faaliyetlerinin arttığı; yönetici ve öğretmenlerin yarıya yakınının %48 (N=318) uykuda geçen sürelerinin arttığı, bir kısmında bu sürenin değişmediği %40,3 (N=267) ortaya çıkmıştır. Yönetici ve öğretmenlerin izolasyon sürecinde çok büyük kısmının %65,7 (N=435) telefonu daha çok kullandığı; bu dönemde çoğunlukla %60 (N=397) ocukların derslerine yardımcı olmak için zaman ayırdıkları tespit edilmiştir.

Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Uzaktan Eğitim Algıları

Okul yöneticileri ve öğretmenlerin izolasyon sürecinde uygulanan uzaktan eğitim ile ilgili algıları Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4. Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Uzaktan Eğitim (UE) Algısı

Şekil 4'teki verilere göre, okul yöneticileri ve öğretmenlerin tamamına yakınının %94,9 (N=628) "uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime göre daha etkilidir" görüşüne katılmadığı, "uzaktan eğitimin dersi takip etmede yeterince motive etme" görüşüne çok büyük oranda %84,4 (N=559) katıldıkları görölmektedir. Katılımcıların, "uzaktan eğitimde materyal tekrar tekrar izlenebildiğinden öğrenciler için avantajlıdır" ifadesiyle ilgili bir görüş birliği içinde olmadıkları (%36,4'ünü (N=241) katıldığı, %39'unun (N=258) katılmadığı, %24,6'sının (N=163) kararsız kaldığı anlaşılmaktadır. Yönetici ve öğretmenler, "uzaktan eğitimde materyal tekrarlı kullanılabilidiği için orta vadede öğretmene ihtiyaç azalır" görüşüne büyük oranda %73,7 (N=488) katıldığı, "uzaktan eğitim avantajlar sunsa da yüz yüze eğitimden daha iyi bir alternatif olamaz" görüşüne katılımcıların hemen hemen tamamının %96,4 (N=638) katıldığı, yine "uzaktan eğitimde ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin güvenilirliği düşüktür" görüşüne hemen tamamının %88,5 (N=586) katıldığı görölmektedir.

Yönetici ve öğretmenlerin "uzaktan eğitim uygulamaları açısından öğrenciyi daha aktif hale getirir" görüşüne büyük oranda %73,7 (N=488) katılmadıkları, benzer biçimde "uzaktan eğitim öğrenciler için iyi bir öğrenme fırsatı sağlar" görüşüne çoğunluğunun %61,5 (N=407) katılmadığı ve "uzaktan eğitimin öğrenmenin kalıcı olmasını sağlar" görüşüne büyük çoğunluğunun %72,4 (N=479) katılmadığı anlaşılmaktadır. Okul yöneticisi ve öğretmenlerin, "uzaktan eğitimde başarı daha çok öğrencinin çabasına bağlıdır" görüşüne çok büyük oranda %86

(N=569) katıldığı, “uzaktan eğitim geleneksel eğitimden daha etkilidir” görüşüne ise hemen hepsinin %91,1 (N=603) katılmadığı gözlenmiştir. Yönetici ve öğretmenler “*öğretimin en iyi şekilde gerçekleşmesi için yüz yüze etkileşim gereklidir*” görüşüne hemen hepsi % 95,9 (N=635) katılmışlardır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin koronavirüs salgını ile ilgili görüşleri, izolasyon sürecinin tutum ve davranışlarına etkisi ve uzaktan eğitim algılarının incelenmesi amacıyla yapılan çalışmanın sonunda; koronavirüs salgını ile ilgili okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin salgının Çin’den yayılan tehlikeli bir virüs görüşünde oldukları, virüsün Allah’ın insanlara bir uyarısı olduğunu düşündükleri, dünyadaki yaşlı nüfusun azaltılması için tasarlanmadığını düşündükleri ve diğer salgınlardan farklı ve çok abartılmadığı görüşünde oldukları belirlenmiştir. Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin covid-19 salgını ile ilgili haberlerde yetkili olmayanları dinlemedikleri fakat yetkililere de güvenmedikleri, salgın ile ilgili haberleri izleyince kısmen korkup panikledikleri ve tedbirler alarak tevekkül ettikleri ortaya çıkmıştır. İzolasyon sürecinde okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin kitap okuma, TV izleme, uyuma, çocuklarının derslerine yardımcı olma gibi davranışlar sergiledikleri; kısmen müzik dinledikleri, kendilerini geliştirici çalışmalara zaman ayırdıkları tespit edilmiştir. Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin Covid-19 salgın sürecinde yapılan uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime göre öğrencileri motive etmede, öğrencileri derse aktif katmada, öğretmenlerin derste materyal kullanmalarında, ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin güvenilirliğinde yetersiz olduğu, öğrencilere iyi bir öğrenme fırsatı sağlamadığı ve yüz yüze eğitime alternatif olamayacağı görüşünde oldukları ortaya çıkmıştır.

Araştırmada ise okul yöneticileri ve öğretmenlerin koronavirüs salgınının Çin’den yayılan tehlikeli bir virüs olduğu, Allah’ın insanlara bir uyarısı olduğu, yaşlı nüfusu azaltmak için yapılan bir çalışma olmadığı ve diğer virüslerden farklı olmasının yanında çok abartılmadığı fikrinde oldukları ortaya çıkmıştır. Yetişkin bireyler üzerinde yapılan bir çalışmada da yetişkinlerin salgının Allah’ın insanlara bir uyarısı olarak algıladıkları, virüse karşı tedbirler alıp tevekkül ettikleri, daha sağlıklı ve düzenli beslendikleri ortaya çıkmıştır (Demir ve Toprak, 2020, s. 401, 402, 403). Toplumun hangi sınıfında olursa olsun insanların salgını Allah’ın insanlara bir uyarısı olarak algılamasının ve tedbirler alıp tevekkül etmelerinin altında dini inançları yatıyor olabilir. Salgının Çin’den yayılan bir virüs olduğu görüşünde olmalarının nedeni ise ulusal ve uluslararası basında Dünya Sağlık Örgütü gibi resmi kurum yöneticileri, ülkelerin sağlık alanındaki bilim insanları tarafından Covid-19’un pandemi olarak tanımlanması olabilir. Hatta bu sebeple okul yöneticileri ve öğretmenler virüsün dünyadaki yaşlı nüfusun azaltılması için tasarlanmadığı ve diğer salgınlardan farklı olduğu ve abartılmadığı görüşünde olabilirler. Fakat okul yöneticileri ve öğretmenler virüsün biyolojik silah olarak tasarlandığı, kısmen de olsa büyük ilaç firmalarının kar amaçlı bir oyunu olduğu görüşünde olmalarının nedeni ise haber programlarında Covid-19’un nasıl çıktığı ile ilgili farklı görüşlerin tartışılması yatıyor olabilir. Çünkü insanlar ideolojilerine yakın olan insanların, geçmişte yaşanan insan hayatını olumsuz etkileyen konular hakkında öngöründe bulunmuş ve haklılığı ortaya çıkmış kişilerin düşüncelerine önem verebilirler.

Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin covid-19 salgını ile ilgili haberlerde yetkili olmayanları dinlemedikleri fakat yetkililere de güvenmedikleri ortaya çıkmıştır. Covid-19 virüsünün yeni olması ve sürekli mutasyona uğruyor olması, yapılan bilimsel araştırmalarda virüsle ilgili farklı sonuçlara ulaşılması uzmanların düşüncelerinin değişmesine neden oluyor olabilir. İnsanları virüs hakkında aydınlatmak için TV programlarına çıkan bu uzmanların farklılaşan düşünceleri okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin yetkililere olan güvenlerini olumsuz etkiliyor olabilir. Salgınla ilgili izlenen haberler insanların korkmasına neden olmaktadır (Dal Canbazoglu, 2020, s. 356). Her ne kadar eğitim düzeyi yüksek olan insanlar Covid-19’a karşı gerekli tedbirleri almaları nedeniyle kendilerini güvende hissedip psikolojik sorunlar yaşanmadığı görülse de (Bozdağ, 2020, s. 249), araştırmadaki okul yöneticilerin ve öğretmenlerin korkma, panikleme gibi psikolojik sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir. Yapılan bazı araştırmalarda Covid-19’un korku, depresyon, yalnızlık, duygusal sıkıntı, sosyal işlev gibi psikolojik sorunlara da yol açtığı görülmektedir (Cullen, Gulati ve Kelly, 2020, s. 1; Lee, Ward, Chang ve Downing, 2020; Stankovska, Memedi ve Dimitrovski, 2020, s. 33; Wang vd., 2020, s. 1; Xiao, 2020, s. 175). Salgının psikolojik sorunlara yol açmasının nedeni, salgının henüz önüne geçilmiş olamaması ve vaka sayılarının sürekli değişkenlik göstermesi olabilir.

Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin izolasyon döneminde kitap okumadığı, haber dinlemediği, telefonla konuşmadığı ortaya çıkarken çocuklarının derslerine yardımcı olma, uyuma gibi davranışlar sergiledikleri, kısmen de olsa kendilerini geliştirici çalışmalara katıldığı ortaya çıkmıştır. Okul müdürlerinin

salgın döneminde zamanlarını büyük oranda “internet”, “kişisel bakım ve temizlik” ve “sosyal medya” türü etkinliklerle geçirdikleri (Taşar, 2021, s. 171), retmenlerin ise mesleki gelişimlerine katkı sağlayıcı uzaktan eğitim hizmet içi kurslara katıldığı görülmektedir (Yurtbakan ve Akyıldız, 2020, s. 964). Yapılan başka bir araştırmada ise yetişkinlerin salgın döneminde kitap okuma, TV izleme ve mzık dinleme, uyuma gibi faaliyetler sergiledikleri ortaya çıkmıştır (Demir ve Toprak, 2020, s. 404). Oysa yeni koronavirüse yakalanma kaygısı uyumayı erteletmektedir (Kıraç vd., 2021, s. 495). Salgın döneminde insan etkileşimini azaltmak için alınan tam kapanma gibi kararların yanında insanların birbirlerine virüsü bulaştırmak istenmemesi izolasyon döneminde insanların bireysel hobiler yapmaya yönelttiği dşnlebilir. Bu hobilerin de bireylerin ilgi, yetenek, ihtiyaç ve eğitim düzeylerinden etkilendiği dşnlebilir.

Araştırmada okul yöneticilerin ve retmenlerin yüz yüze eğitimin uzaktan eğitime göre rencileri motive etmede, materyal kullanmada, lme değerlendirme faaliyetlerinin güvenilirliğinde, rencilere renme fırsatı sağlamada, renilenlerin kalıcılığında ve renci başarisında daha etkili olduğu görüşünde oldukları ortaya çıkmıştır. Okul yöneticilerinin, retmenlerin ve rencilerin bu görüşte olmalarının sebebi; internet bağlantılarında teknik aksaklıklar yaşanması, uzaktan eğitimde ders sürelerinin az olması, rencilerle etkileşim kurulamaması, materyal ve renci merkezli yöntem teknikler kullanılamaması ve dersin değerlendirilmesinin zor olması gibi etkenler olabilir. Çünkü Covid-19 izolasyon döneminde yapılan retmen, okul yöneticisi ve rencilerle uzaktan eğitimle ilgili yapılan görüşmelerde; süre yetersizliği, bağlantı sorunu gibi teknik yetersizlikler, rencilerin derse katılımı ve rencilerle olan etkileşim ve iletişim eksikliği, konuların yüzeysel anlatılması nedeniyle renmenin güçleşmesi gibi sorunlar yaşandığı ortaya çıkmıştır (Bayburtlu, 2020, s. 131; Karahan, Bozan ve Akçay, 2020, s. 201; Külekçi-Akyavuz ve akin, 2020, s. 723; Mohalik ve Sahoo, 2020, Sarı ve Nayır, 2020, s. 959; Yurtbakan ve Akyıldız, 2020, s. 966). Bu sorunlar rencilerin yüz yüze eğitimi uzaktan eğitime tercih etme (Patricia, 2020, s. 1) nedeni de olabilir. Ayrıca Covid-19 döneminde yapılan uzaktan eğitim; evinde internet, bilgisayar olmayan renciler için fırsat eşişsizliğine de neden olmaktadır (Bennett, Uink ve Cross, 2020; Carrillo ve Flores, 2020, s. 466). Fakat Covid-19 döneminde yapılan uzaktan eğitimin okuma güçlüğü yaşayan ilkokul rencilerine fayda sağladığı görülmektedir (Sirem ve Baş, 2020). Araştırmada ise okul yöneticilerinin ve retmenlerin uzaktan eğitimin başarisının renci başarisına bağlı olduğu görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda uzaktan eğitimin hem gelişim geriliği yaşayan hem de normal gelişim gösteren başarılı renciler üzerinde etkili olduğu dşnlebilir. Bunun nedeni ise gelişim geriliği yaşayan rencilerle yapılan uzaktan eğitim faaliyetlerinde renci sayısının az olması, retmen ve renci arasındaki etkileşimi artırıyor, gelişim geriliği yaşayan rencinin derse daha aktif katılımını sağlıyor olabilir. Covid-19 döneminde uzaktan eğitimde yaşanan iletişim eksikliği renci başarisını olumsuz etkilemektedir (Arora ve Srinivasan, 2020, s. 43). Normal gelişim gösteren başarılı rencilerin ise soyut düşünme becerilerinin gelişmiş olması, derse hazırlıklı gelme, derste rendiklerini tekrar etme gibi davranışlar sergilemeleri uzaktan eğitim faaliyetlerinin amacına ulaşmasında etkili oluyor olabilir.

Çalışmaya yönelik yapılan öneriler şunlardır:

1. Okul yöneticileri ve retmenlerin Covid-19 salgını hakkında yanlış düşüncelere kapılmamaları adına, alanında uzman kişiler tarafından kamu spotları hazırlanabilir.
2. Salgın döneminde eve kapanan, toplu olarak yapılabilen sosyal aktivitelerden uzaklaşan okul yöneticileri ve retmenlerin yaşadıkları korku, panik, kaygı gibi psikolojik sorunları aşmaları için TV’lerde yayınlanan haber ve tartışma programlarında salgının neden olduğu ölüm sayısı, artan vaka sayıları yerine salgın ile ilgili olumlu gelişmelere daha fazla yer verilebilir.
3. İzolasyon döneminde eve kapanan okul yöneticileri ve retmenlerin evde sağlıklı ve faydalı zaman geçirebilmeleri için TV’ler aracılığı ile el sanatlarını geliştirme (ahşap, seramik boyama), yağlı boya resim yapma, zekâ oyunları gibi yeni hobiler edinmelerini sağlayacak yayınlar yapılabilir.
4. Okul yöneticileri ve üretmenleri okullarındaki bilgisayar, internet bağlantısı sorunu olan rencileri tespit ederek, rencilerin eksikliklerini gidermek için gerekli devlet kurumlarından ve yardım kuruluşlarından yardım isteyebilir.
5. retmenler, uzaktan eğitim derslerin daha verimli geçmesi ve rencilerin kalıcı renmeler gerçekleştirmesi için ders esnasında rencileri sürece aktif katacak etkinlikler düzenleyebilir.
6. retmenler, rencilerin evlerinde bulunan atık malzemelerden (kâğıt, karton, ip, odun parçası) faydalanarak konu ile ilgili somut materyal hazırlamalarına ayrı bir ders saati ayırarak materyal hazırlamalarına yardımcı olabilirler. Bu sayede soyut olan konular somutlaştırılabilir ve kalıcı renmeler sağlanabilir.

7. İleriye yönelik olarak öğretmenlerin uzaktan eğitimde hangi derslerin öğretiminde sorunlar yaşadığını tespit edecek çalışmalar yapılabilir.

Etik Beyan

“Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Koronavirüs Salgını ile İlgili Görüşleri, Sürecin Tutum ve Davranışlarına Etkileri ve Uzaktan Eğitim Algılarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu’nun 18.11.2020 tarihli toplantısında alınmıştır.

Kaynakça

- Ankaralı, H. (2020). Türkiye’de COVID-19 salgını sürecinde ihtiyaç duyulacak yoğun bakım yatak ve solunum cihazı sayılarının direkt tahmini. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25 (Supplement 1), 59-62. <http://dx.doi.org/10.21673/anoloklin.715628>.
- Arora, A. K. ve Srinivasan, R. (2020). Impact of pandemic COVID-19 on the teaching-learning process: A study of higher education teachers. *Prabandhan: Indian Journal of Management*, 13(4), 43-56.
- Bakioğlu, B. ve Çevik, M. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 109-129. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43502>
- Baş, T. (2005). *Anket nasıl hazırlanır uygulanır değerlendirilir?* Ankara: Seçkin.
- Bayburtlu, Y. S. (2020). Covid-19 pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinde öğretmen görüşlerine göre Türkçe eğitimi. *Turkish Studies*, 15(4), 131-151. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44460>
- Bennett R., Uink B. ve Cross S. (2020). Beyond the social: Cumulative implications of COVID-19 for first nations university students in Australia. *Social Sciences & Humanities Open*, 2(1). doi: <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100083>
- Bozdağ, F. (2020). Pandemi sürecinde psikolojik sağlamlık. *Turkish Studies*, 15(6), 247-257. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44890>
- Carrillo, C. ve Flores, M. A., (2020). COVID-19 and teacher education: A literature review of online teaching and learning practices. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 466-487. doi: 10.1080/02619768.2020.1821184
- Ceyhan, S. ve Uzuntarla, Y. (2020). Akademik personelin COVID-19’a yönelik bilgi, tutum ve davranışlarının belirlenmesi. *Turkish Studies*, 15(6), 259-276. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.45988>
- Chen, J. (2020). Pathogenicity and transmissibility of 2019-nCoV—a quick overview and comparison with other emerging viruses. *Microbes and infection*, 22(2), 69-71.
- Creswell, J. W.ve Creswell, J. D. (2018). *Research design. Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Fifth Edition.
- Cullen, W., Gulati, G., & Kelly, B.D. (2020). Mental health in the Covid-19 pandemic. *QJM: An International Journal of Medicine*, hcaa110, 1-4. <https://doi.org/10.1093/qjmed/hcaa110>
- Dal Canbazoglu, A. (2020). Türkiye’de Covid-19 Yeni Koronavirüs hastalığı vakasının ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı ilk günlerde yayınlanan kamu spotu ve reklamların izleyici üzerindeki etkisi. *Turkish Studies*, 15(6), 351-389. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43904>
- Demir, Z. ve Toprak, A. Ö. (2020). Covid-19 Salgını nedeniyle yaşanan karantina günlerinde kadınların virüs ve gündelik yaşamla ilgili tutum ve davranışları. *Turkish Studies*, 15(6), 391-413. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.45139>
- Duban, N. ve Şen, F. G. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının COVID-19 pandemi sürecine ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 357-376. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43653>.
- Erkuş, A. (2011). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Guanche Garcell, H. (2020). COVID-19. A Challenge for Healthcare Professionals. *Revista Habanera de Ciencias Médicas*,19(2): e_3284_E.
- Karahan, E., Bozan, M. A. ve Akçay, A. O. (2020). Sınıf öğretmenliği lisans öğrencilerinin pandemi sürecindeki çevrim içi öğrenme deneyimlerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 201-214. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44348>
- Karakaya, F., Adıgüzel, M., Üçüncü, G., Çimen, O. ve Yılmaz, M. (2021). Teachers’ views towards the effects of Covid-19 pandemic in the education process in Turkey. *Participatory Educational Research*, 8(2), 17-30. doi: 10.17275/per.21.27.8.2
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma teknikleri*. Nobel Yayınları, Ankara.
- Kayış, F. (2020). Koronavirüs (covid-19) salgınının konut ve çatılı işyerleri kiralarına etkileri üzerine düşünceler. *Arrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 65-84.
- Khosravi, M. (2020). Perceived Risk of COVID-19 pandemic: The role of public worry and trust. *Electronic Journal of General Medicine*,17(4), em203. <https://doi.org/10.29333/ejgm/7856>.

- Kıraç, R., Söyler, S., Yılmaz, G. ve Uyar, S. (2021). Effect of the anxiety to catch coronavirus (COVID-19) on bedtime procrastination. *Çukurova Medical Journal*, 46, 495-507.
- Külekçi Akyavuz, E. ve Çakın, M. (2020). Covid-19 salgınının eğitime etkisi konusunda okul yöneticilerinin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 723-737. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44140>
- Lee, S. J., Ward, K.P., Chang, O.D. ve Downing, K.M. (2020). Parenting activities and the transition to home-based education during the Covid-19 pandemic. *Children and Youth Services Review*, 117. doi: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105585>
- Li, C. ve Lalani, F. (2020). The COVID-19 pandemic has changed education forever. This is how. World Economic Forum (Erişim: <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-education-global-covid19-online-digital-learning/> adresinden 14. Mayıs 2020 tarihinde alınmıştır.
- Mohalik, R. ve Sahoo, S. (2020). E-Readiness and perception of student teachers' towards online learning in the midst of COVID-19 pandemic. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3666914>
- OECD, (2020). What role might the social outcomes of education play during the COVID-19 lockdown? (Erişim: <http://www.oecd.org/education/what-role-might-the-social-outcomes-of-education-play-during-the-covid-19-lockdown-8aa53421-en.htm> adresinden 15.05.2020 tarihinde alınmıştır.
- Özer, M. (2020). Educational policy actions by the ministry of national education in the times of COVID-19. *Kastamonu Education Journal*, XX(X), XXXX-XXXX. doi: 10.24106/kefdergi.722280
- Patricia, A. (2020). College students' use and acceptance of emergency online learning due to COVID-19. *International Journal of Educational Research Open*, 99(104), 1-33. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100011>
- Prem, K., Liu, Y., Russell, T. W., Kucharski, A. J., Eggo, R. M. ve Davies, N. (2020). The effect of control strategies to reduce social mixing on outcomes of the COVID-19 epidemic in Wuhan, China: a modelling study. *The Lancet Public Health*, 5(5), E261-E270.
- Reimers, F. M. ve Schleicher, A. (2020). A framework to guide an education response to the COVID-19 Pandemic of 2020.
- Sarı, T. ve Nayır, F. (2020). Pandemi dönemi eğitim: sorunlar ve fırsatlar. *Turkish Studies*, 15(4), 959-975. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44335>
- Schleicher, (2020). How can teachers and school systems respond to the COVID-19 pandemic? Some lessons from TALIS. OECD. (Erişim: <https://oecdeditoday.com/how-teachers-school-systems-respond-coronavirus-talis/> (erişim: 14. Mayıs 2020).
- Sirem, Ö. ve Baş, Ö. (2020). Okuma güçlüğü olan ilkokul öğrencilerinin Covid-19 sürecinde uzaktan eğitim deneyimleri. *Turkish Studies*, 15(4), 993-1009. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43346>
- Stankovska, G., Memedi, I., ve Dimitrovski, D. (2020). Coronavirus COVID-19 disease, mental health and psychosocial support. *Society Register*, 4(2), 33-48. <https://doi.org/10.14746/sr.2020.4.2.03>
- Taşar, H. H. (2021). Covid-19 pandemisi sürecinin okul müdürleri üzerindeki etkileri. *Karşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 171-196
- Uludağ, Ö. (2020). Koronavirüs enfeksiyonları ve yeni düşman: COVID-19. *Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 118-127. <https://dx.doi.org/10.30569/adiyamansaglik.716011>.
- UNESCO, (2020). COVID-19 Educational Disruption and Response. (erişim: <https://en.unesco.org/covid19/education-response> (Erişim: 14. Mayıs 2020).
- Vegas, E. (2020). School closures, government responses, and learning inequality around the world during COVID-19 Erişim: <https://www.brookings.edu/research/school-closures-government-responses-and-learning-inequality-around-the-world-during-covid-19/> adresinden 18.05.2020 tarihinde alınmıştır.
- Viner, R. M., Russell, S. J., Croker, H., Packer, J., Ward, J., Stansfield, C., Mytton, O., Bonell, C. ve Booy, R. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: a rapid systematic review. *Review*, 4(5), 397-404.
- Wang, Y., Wang, Y., Chen, Y. ve Qin, Q. (2020). Unique epidemiological and clinical features of the emerging 2019 novel coronavirus pneumonia (COVID-19) implicate special control measures. *Journal of medical virology*, 1-9. <https://doi.org/10.1002/jmv.25748>
- Wilson, J. (2014). Essentials of business research: A guide to doing your research project. Sage.
- Xiao, C. (2020). A novel approach of consultation on 2019 novel coronavirus (COVID-19)- related psychological and mental problems: Structured letter therapy. *Psychiatry investigation*, 17(2), 175-176. <https://doi.org/10.30773/pi.2020.0047>
- Xu, Z., Shi, L., Wang, Y., Zhang, J., Huang, L., Zhang, C., ... ve Tai, Y. (2020). Pathological findings of COVID-19 associated with acute respiratory distress syndrome. *The Lancet respiratory medicine*, 8(4), 420-422.
- Yang, X. (2020). Teachers' perceptions of large-scale online teaching as an epidemic prevention and control strategy in China. *ECNU Review of Education*, 1-6. <https://dx.doi.org/10.1177/2096531120922244>.
- Yurtbakan, E. ve Akyıldız, S. (2020). Sınıf öğretmenleri, ilkokul öğrencileri ve ebeveynlerin covid-19 izolasyon döneminde uygulanan uzaktan eğitim faaliyetleri hakkındaki görüşleri. *Turkish Studies*, 15(6), 949-977. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43780>

EXTENDED ABSTRACT

In the literature, it is seen that studies examining the effect of Covid-19 on health, economy, social and socioeconomic areas have been conducted (Ankaralı, 2020, p. 59; Chen, 2020, p. 69; Dal Canbazoglu, 2020, p. 356; Kayış, 2020, p. 65; Khosravi, 2020; Prem et al, 2020; Uludağ, 2020, p. 118, Wang et al, 2020, p. 1; Xiao, 2020, p. 175). In the field of education, it is seen that the opinions of students, parents and teachers about the effect of Covid-19 on education and the distance education practices applied during the isolation period are examined (Arora, & Srinivasan, 2020, p. 43; Bakioğlu, & Çevik, 2020, p. 109; Bayburtlu, 2020, p. 131; Carrillo, & Flores, 2020, p. 466; Duban, & Şen, 2020, p. 375; Karahan, Bozan, & Akçay, 2020, p. 201; Karakaya et al, 2021, s. 17; Külekçi Akyavuz, & Çakın, 2020, p. 723; Lee, Ward, Chang, & Downing, 2020; Mohalik & Sahoo, 2020; Patricia, 2020, p. 1; Sarı, & Nayır, 2020, p. 959; Sirem, & Baş, 2020, p. 993; Taşar, 2021, p. 171; Viner et al, 2020, p. 397; Yang, 2020, p. 1; Yurtbakan, & Akyıldız, 2020, p. 949). It is also seen that the effects of Covid-19 to university students' social lives have also been researched (Bennett, Uink, & Cross, 2020). However, it is seen that the effects of the epidemic on the perceptions of teachers and school administrators have not been investigated. Moreover, even if there have been some studies on Covid-19's psychological effects on people (Bozdağ, 2020, p. 249; Cullen, Gulati, & Kelly, 2020, p. 1; Stankovska, Memedi, & Dimitrovski, 2020, p. 33) and some researches on isolation periods' effects on only the academicians', healthcare workers' and women's attitudes and behaviours (Ceyhan, & Uzuntarla, 2020, p. 261; Demir, & Toprak, 2020, p. 393; Guanche Garcell, 2020); it is seen that there hasn't been a study conducted on the effects of it on school administrators and teachers.

In this context, "the views of school administrators and teachers about the coronavirus epidemic, the effect of the isolation process on their attitudes and behaviors and the examination of their perceptions of distance education" was determined as the aim of the study. Within the scope of this purpose, the opinions of school administrators and teachers about the coronavirus epidemic, the effects of the news about the coronavirus epidemic on the attitudes and behaviors of school administrators and teachers, the effects of the isolation process we experienced due to the coronavirus epidemic on the attitudes and behaviors of administrators and teachers, and the perceptions of administrators and teachers on distance education have been searched for an answer.

This research is a study based on survey model in quantitative research approach. The population of the study was determined by the cluster sampling method of approximately 662 teachers out of approximately 4200 working in primary schools, secondary schools and high schools located within the boundaries of Trabzon Province Ortahisar district center in the 2020-2021 academic year. Data were collected by questionnaire. The questionnaire consists of two parts as demographic data and teachers' opinions, attitudes and perceptions. The second part of the questionnaire consists of 33 questions about teachers' opinions about the coronavirus epidemic, the effect of the news about the epidemic on teachers' attitudes and behaviors, the effect of teachers' time spent in isolation, and teachers' perceptions of distance education. Survey data were analyzed using SPSS and Excel programs. The analysis results are arranged as tables and graphics.

In the study conducted to examine the views of school administrators and teachers about the coronavirus epidemic, the effect of the isolation process on their attitudes and behaviors, and their perceptions of distance education; it was revealed that school administrators and teachers were of the opinion that the coronavirus epidemic was a dangerous virus spreading in China. In the face of the news about the Covid-19 epidemic, it has been determined that school administrators and teachers exhibit attitudes and behaviors such as taking precautions, trusting in the process, and not listening to the news of the isolation process. It has been revealed that school administrators and teachers think that face-to-face education is more effective than distance education.

It has been revealed that it has been determined that school administrators and teachers related to the coronavirus epidemic are of the opinion that the epidemic is a dangerous virus spreading from China, that they think it is a warning from God, that they do not consider it to be designed for reducing the elderly population and that it is different from other epidemics and is not exaggerated. It is revealed that school administrators and teachers do not pay attention to unauthorized people on the news about the Covid-19 epidemic but they also don't trust the authorized people, they are partially scared and panicked when they watch the news about the epidemic and take precautions and trust the process. It is determined that school administrators and teachers show attitudes during the lockdown processes like reading, watching

TV, sleeping, helping their kids with their homework, sometimes listening to music and spending time for their personal development. It is revealed that school administrators and teachers have been insufficient in motivating the students during the Covid-19 distance education, having students participate the lessons actively, teachers' material usage in the lessons, having the reliability of measurement and evaluation activities compared to the face-to-face education and that distance education cannot be an alternative to face-to-face education.

It was found in the study that school administrators and teachers think that face-to-face education is more effective than distance education. The reason why school administrators and teachers agree with this view may be technical problems, less lecture time, lack of interaction with students, and the difficulty of evaluating the course. Because in the studies conducted with teachers, school administrators and students about distance education during the Covid-19 isolation period, it is seen that problems occurred such as technical deficiencies like lacking time, connection problems, students' participation in the course and lack of interaction and communication with students, and difficulties in learning due to the superficial teaching of the subjects (Bayburtlu, 2020, p. 131; Karahan, Bozan, & Akçay, 2020, p. 201; Külekçi-Akyavuz, & Çakın, 2020, p. 723; Mohalik, & Sahoo, 2020, Sarı, & Nayir, 2020, p. 959; Yurtbakan, & Akyıldız, 2020, p. 966). These setbacks may be the reasons why students prefer face-to-face education (Patricia, 2020, p. 1). Besides, distance education during the pandemic has caused inequality of opportunity for those who do not have an access to internet or who do not have a computer at home (Bennett, Uink, & Cross, 2020; Carrillo, & Flores, 2020, p. 466). However, it is seen that distance education during the Covid-19 pandemic has been beneficial for primary school students who have reading difficulties (Sirem, & Baş, 2020). In the study, it has been determined that school administrators and teachers are of the opinion that the success of distance education depends on student success. In this context, it can be thought that distance education is effective on successful students who have both developmental delay and normal development. The reason for that may be because there are less students in distance education activities which increases the interaction between teacher and student enabling students with developmental delay to participate more actively in the lesson. Lack of communication in distance education in Covid-19 period negatively affects student success (Arora, & Srinivasan, 2020, p. 43). Distance education is effective in achieving its goal with successful students with normal development, on the other hand, because they have developed abstract thinking skills, or because of behaviours they have developed like being prepared for the lessons and repeating what they have learned previously.

The Effect of International Migration on Unemployment: An Empirical Analysis on the European Countries

Bekir GÜNDOĞMUŞ¹ & Musa BAYIR²

Abstract

Europe attracts attention in terms of geography where immigrant movements are intense. The region received international migrant heavily because of World War II, the fall of the Berlin Wall, and its connections with Africa and Latin America. After the 2000s, the war, civil conflict and political instability in especially Afghanistan, the Middle East and Africa increased the migration movements. Migration movements have important social and political consequences as well as economic consequences. The most essential of these is the fluctuations in the labour market. The study aims to empirically investigate the effect of international migration on unemployment rates in European countries. Panel regression analysis is preferred as a method. The analysis performed for 27 European countries and between 2000-2017 years. Empirical analysis results show that international migration does not have a statistically significant effect on unemployment. In addition, increases in GDP, public expenditures, education expenditures and wage rises reduce unemployment rates.

Key Words: Europe, Unemployment, International migration, Immigrants, GDP, Panel regression analysis

Uluslararası Göçün İşsizlik Üzerindeki Etkisi: Avrupa Ülkelerine Yönelik Ampirik Bir Analiz

Özet

Avrupa göçmen hareketlerinin yoğun olduğu bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. II. Dünya Savaşı, Berlin Duvarının yıkılışı, Afrika ve Latin Amerika ile olan bağlantıları nedeniyle bölge yoğun bir şekilde göç almıştır. 2000'li yıllardan sonra, özellikle Afganistan, Ortadoğu ve Afrika'da yaşanan savaş, iç çatışma ve politik istikrarsızlıklar göç hareketlerini daha da artırmıştır. Göç hareketlerinin sosyal ve siyasi neticeleri olduğu kadar önemli ekonomik sonuçları da bulunmaktadır. Bunların başında işgücü piyasalarında oluşturduğu dalgalanmalar gelmektedir. Çalışma Avrupa ülkelerinde uluslararası göçün işsizlik oranları üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmayı amaçlamaktadır. Yöntem olarak panel regresyon analizi tercih edilmektedir. Analizler 27 Avrupa ülkesi için 2000-2017 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Ampirik analiz sonuçları uluslararası göçün işsizlik üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir. Ek olarak, GSYİH, kamu harcamaları, eğitim harcamaları ve ücretlerdeki artış işsizlik oranlarını düşürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, İşsizlik, Uluslararası göç, Göçmenler, GSYİH, Panel regresyon analizi

Atıf İçin / Please Cite As:

Gündoğmuş, B., & Bayır, M. (2021). The effect of international migration on unemployment: an empirical analysis on the European countries. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2204-2217.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.05.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, gundogmusbkr@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-4279-5935

² Dr. Öğr. Üyesi - Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, musa.bayir@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-6877-4032

Introduction

The phenomenon of migration has an important quality that left its mark on the 20th and 21st centuries. It has become an inevitable responsibility and obligation for social scientists to discuss why and how migration took place and to reveal the relationship dimension of migration with other variables in this period, which is described as the "age of migration" in the words of Castles & Miller (1993). As a matter of fact, aside from the fact that migration continues to be updated in the context of economic and political developments; there is the globalization of migration in terms of affecting relatively more countries, acceleration of migration due to the increase in international migration mobility, differentiation of migration due to the relative complexity of immigration and immigrant patterns, feminization of migration compared to the early periods, and the increasing politicization of migration due to intergovernmental relations and increasing security policies (Castles et al., 2008, p. 12-14). These dimensions of the phenomenon of migration are also reflected in numerical data. According to the data of the International Organization for Migration (IOM), the number of international migrants, which was approximately 85 million in 1970, reached 250 million, corresponding to 3.5% of the world population by the end of 2019, while the estimates for 2020 are around 275 million (IOM, 2020). The rise of immigration to this extent undoubtedly increases its area of influence.

At this point, it becomes necessary to ask the question "why do people migrate?". It is clear that the motivation of people to supply their needs lies at the basis of the phenomenon of migration. The types of needs that can be diversified starting from the lowest level of the needs hierarchy theorized by A. Maslow (1943, p. 370-396) on the "*A Theory of Human Motivation*" essay, can cause migration mobility in all directions. While some people move from one place to another for the purpose of accessing food or water resources or providing security, others may migrate for the purpose of education, health or more status. This relationship between the phenomenon of migration and need is also focused on mutual interaction. Because it is possible that migration triggers new needs and these new needs may cause new migrations. In this case, it is necessary to draw attention to the position of the phenomenon of migration not only affecting but also being affected. As a matter of fact, it is expected that political, social, environmental and cultural factors come into play together with the needs of people in understanding the reasons or consequences of migration mobility.

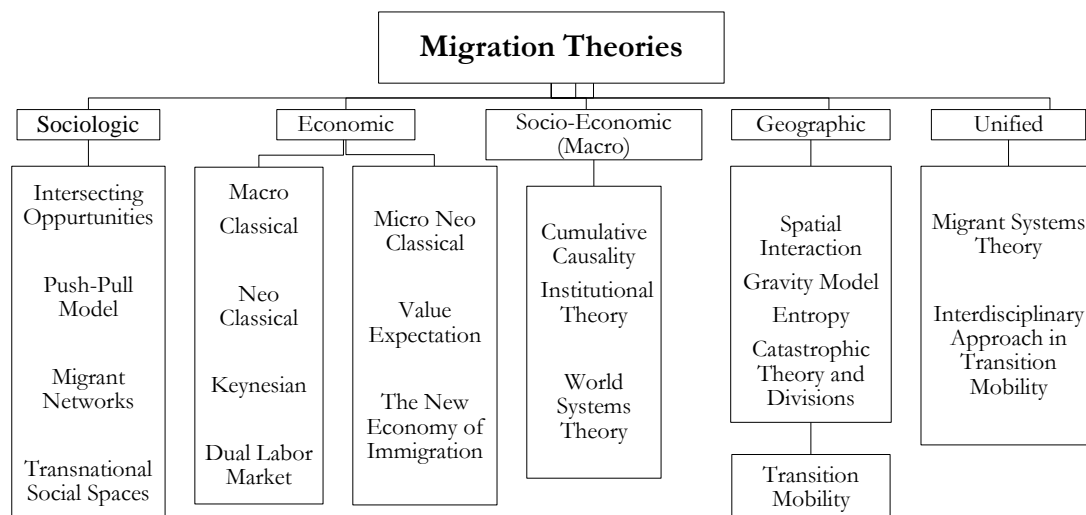
So, how should we evaluate the level of the relationship between migration and labour markets as of 2020? Is there any change compared to previous periods? The study, which searches for answers to these and similar questions, will also provide an opportunity to analyse the truthfulness of the approach of "making migrants pay the bill for economic crises", which develops in parallel with the fact that migrants, who are often seen as "potential suspects" in the receiving country, are the weakest link in the labour market. In this context, empirical research is performed between 2000-2017 by using official statistical data. It is aimed to determine the effect of migration on unemployment rates with empirical estimates. As a matter of fact, when the literature is reviewed, there is a considerable amount of research with different results on the issue is reached. The factor that makes this research original is to obtain results regarding a relatively recent period by using data regarding a period of intense immigration from the Middle East and West Asia for various reasons. In this context, firstly, the theoretical framework of the relationship between migration and labour markets will be explained by using economically based theories that describe international migration, and an empirical literature review will be made on the relationship between international migration and unemployment. Then, an empirical analysis will be performed using panel regression method by the 27 European countries data. Finally, the empirical results will be emphasized and interpreted.

Theoretical Background

Emigration phenomenon, which emphasizes spatial mobility in essence, refers to a long process with its wide scope. As a matter of fact, the arrival of individuals or groups moving from point A to point B for any reason does not end the process; on the contrary, it triggers continuous changes and transformations in social, political and economic fields. This reality is at the source of the continuous updating of the theoretical framework to explain this long-term process. This can be clearly seen when the course of international migration discussed in the study is followed in the 20th and 21st centuries. While the main motivation of the intense international migration mobility observed especially after the Second World War was the labour markets, it is seen that in the 2000s, internal conflict, occupation and wars caused

immigration, therefore security-centered theoretical approaches (Heywood, 2013, p. 215) were brought to the agenda. Since the subject of the study focuses on the relationship between migration and labour markets, the theoretical framework that should be focused is focused on the economic approach. Among the economic theories that stand out in this sense; neoclassical macro / micro theory, new economy of migration, push-pull theory, cumulative causality, world systems theory, institutional theory and dual labour market theory.

The early theories of international migration in the literature were formed on the basis of the assumption that migration can be explained with certain judgments such as the laws of physics, although they were abandoned later. Referring to the certainty of demographic mobility as the main basis for this, Ravenstein's report titled "Immigration Laws" has long been generally accepted on the grounds that it determines the framework of international migration. The theory, which was created with the acceptance of the determinacy of the economy, is based on various assumptions such as that migration is generally preferred by those living in rural areas, it is made for short distances, and it is directed towards trade and industrial centers in long distances. Therefore, people are assumed to migrate with economic motives as a result of their rational choices (Ravenstein, 1885, p. 198-199). However, more specific economic approaches to explain international migration have emerged, as this approach is inadequate to answer the question "if all people are immigrants by nature, why some are immigrants and others are not" (Petersen, 1958, p. 258). As can be seen in the table, many theories of international migration classified by Bijak (2006) have been developed.

Figure 1. *Immigration Theories Scheme (Bijak, 2006, p. 5)*

Economically based migration theories initially focus on employers' labour need and the motivation of workers to raise welfare / gain. Thus, the relationship between migration and labour markets is tried to be understood. For example, the "Push-Pull" theory put forward by E. Lee tries to explain the migration by putting forward the driving factors of the source country and the attractive sides of the target country (Lee, 1966, p. 50). According to this theory, which can also be considered as an update of Ravenstein's assumptions, the immigration decision cannot be rational for everyone, even it may be obligatory for some. Developments that directly affect the life order such as acting with family decision, death or divorce, retirement are among the examples that can directly affect the decision process of individuals (Lee, 1966, p. 51-52).

"Neoclassical Micro and Macro" theories, also known as equilibrium theory, assume that the imbalances and wage differences in the labour markets in the receiving and sending countries are balanced with migration mobility. According to the theory developed by Lewis (1954), countries that have a labour supply but have capital problems, while low wage policy is applied, rich countries with a capital supply but not sufficient labour supply have high wages. Due to this imbalance caused by the wage difference, low-wage workers tend to migrate to high-wage countries. As a result of migration, the labour supply decreases in the poor country and starts to increase in the rich country. Likewise, while wage rates increase in the poor country, they are balanced in the rich country (Robinson, 2005, p. 5). In addition to this assumption of neoclassical macro theory, particular emphasis is placed on the preference of the individual in micro

theory. This model developed by Sjaastad, Borjas and Todaro suggests that individuals make cost / profit calculations by referring to rational choice and make the decision to migrate voluntarily with the hope of obtaining relatively high income (Güllüpinar, 2012, p. 60).

Despite the neoclassical approach that prioritizes the rational thought of the individual, with the theory of "The New Economy of Immigration", the idea that not only the individual but also the household decision is effective in the decision of immigration has emerged. According to the theory, which refers to the collective decision-making process, collective decision making is preferred as not only the individual but also the household is affected by the migration action. As a matter of fact, the decision to be made is not only determined by the motivation of income increase, security-poverty etc. It also aims to eliminate concerns (Stark, & Bloom, 1985, p. 173-178). While the risks related to household income in developed countries are tried to be compensated by legal regulations such as unemployment insurance and product insurance, in underdeveloped countries, individuals as well as households are struggling with possible problems in the market by acting together, since these opportunities are mostly deprived. Household members follow various strategies in response to economic crises. Some find a job in the local economy, while others find the opportunity to work abroad in another city of the same country. When the economic balance is disturbed, the household income is tried to be balanced with the income of the individuals who migrated (Abadan-Unat, 2017, p. 56). The New Economy of Immigration theory suggests that international migration movement cannot be prevented by ending wage differentials in labour markets. Accordingly, while taking measures to regulate the labour market in order to combat migration, social and economic supports should also be emphasized. It is thought that improvements such as the regulation of unemployment insurance, retirement and bonus systems will decrease the poverty of households relatively, while also decreasing their migration motivation (Gündoğmuş, 2018, p. 25).

Contrary to these theoretical approaches that prioritize individual and household decisions, the "World Systems Theory", which prioritizes macro developments and is based on the critique of capitalism, has brought a new perspective to understand international migration. This theory, which has a historical-structuralist character, draws attention to the unequal distribution of economic and political power in the world economy on the basis of Marxist political economy. The theory, which emphasizes the structure of the current world-system that enriches the rich and supports unequal development and exploitation of poor country resources, suggests that migration is seen as a cheap labour movement. In fact, immigration has as much effect as military domination in terms of the third world being dependent on the first world and controlling world trade and interests (Castles, & Miller, 2008, p. 34-35). The world-systems theory, which is revealed by the centre-periphery divergence, draws attention to the fact that industrial companies in the capitalist core countries set up assembly-based factories in developing peripheral countries, thus making production in those countries export-oriented. The reflection of factory work, which has been substituted for traditional production mechanisms, on the labour market develops as the male labour force's orientation towards job search due to the priority given to female labour. Therefore, immigrant supply arises in the surrounding regions due to capitalist economies. The cities in the central countries where immigrants are headed are becoming "global cities", thus creating a labour market for unskilled jobs to be performed by migrant workers.

The theory of the "Divided Labour Market", developed by Piore (1986) regarding the relationship between labour markets and migration mobility, is based on the claim developed by Neoclassical theories with a much more comprehensive framework. According to Piore (1986), who argues that wage differences are not a necessary and / or sufficient condition of labour migration, migration mobility must be continuous due to the nature of the labour market. In other words, labour supply is not in a structure that will reach sufficient saturation after a while, for example when wage differences disappear. On the contrary, immigrants have taken their place as important actors in the economies of developed countries. Because the labor market has a distinction between work to be done by migrant workers and work to be done by domestic workers. Jobs that can be expressed as primary sectors are stable and qualified, while jobs in the secondary sector are unstable and unskilled. While local workers are turning to more attractive professions than their current situation, migrants fill their vacancies. Because migrant workers who do not have too many expectations about professional and social status seek labour-intensive jobs. The "3 D (dirty- dangerous-difficult)" scale (Piore, 1986, p. 24), which is used to describe labour-intensive jobs, offers enough insight into the subject. As long as these labour-intensive jobs exist, the demand for migrant labour will continue to exist. To be more precise, migration movements are not due to factors

such as high unemployment and/or low wages of the source country, but from the low-wage labour force need of the target country.

So why do some countries need consistently cheap and flexible labour? Piore talks about four main factors. The first of these; it is structural inflammation. As the wage increase of the unskilled worker at the lowest level means a wage increase up to the top hierarchically, the solution is to import labour force willing to low wages. As a matter of fact, the difference between capital and labour becomes important here. While capital, which is the constant factor of production, can always survive, labour is considered as a variable factor as the payroll shrinks in case of a decrease in demand. This can be thought of as the need for sacrificial labour. Second other factor; it is the capacity to meet the demand for status. The existence of unskilled and low-wage jobs facilitates the transition of people to the next level. Domestic workers who want to obtain status can move to prestigious professions in the context of vertical mobility thanks to migrant workers. Third factor; it is the continuous, unlimited supply of labour. Respectively from the historical process of the United States from Europe, Mexico, Latin America and the Caribbean to meet the labour supply, Turkey and Germany before a request from Yugoslavia after labour from Eastern Europe are examples accordingly. The fourth feature is the continuity of the migration flow. Today, despite the fact that almost impenetrable legal walls were built with Europe Castle practices, or despite the USA's building of thick walls of kilometres long on the Mexican border, immigration continues in a way. It is not normally understandable that hundreds of thousands of Syrians, who easily risk death, set out on a European journey through the Mediterranean. However, this is also a case (Cited in: Piore. Abadan-Unat, 2017, p. 58-59).

In terms of showing the dependency relationship between migration and labour markets, it is also necessary to mention the "Cumulative Causality" theory, which is among the current approaches. According to the theory, each migration stream changes the social framework in which the subsequent decision to emigrate is made. With the establishment / expansion of transnational areas and the development of organizations that support migration, international migration continues and renews itself in other ways in addition to the mobility expected to increase over time. This situation is explained with the concept of "cumulative causality". For example, the settling of immigrants in a country and their concentration in certain sectors causes this type of job to be labelled as "immigrant work". As such, this type of job is no longer preferred and even underestimated by domestic workers in the labour market. Therefore, labour demand constantly arises in order to maintain that job, thus the relationship between migration and the labour market becomes permanent (Massey et al., 2014, p. 30-33). The fact that the automotive industry is labelled as an immigrant business in Europe and as a domestic business in the USA can be shown as an example of this.

One of the current theoretical approaches created after the experiences in international migration processes is the "Institutional Theory" approach (Meyer, & Rowan, 1977, p. 340-363). Accordingly, with the start of the migration process, institutional structures and voluntary organizations that support migration mobility also emerge with migrants. Through these structures, continuity of immigration mobility is provided. This situation actually includes a certain degree of necessity. The vast majority of people who turn to countries with labor demand are insufficient to meet legal requirements such as visa, work permit, and residence permit. For this, intermediary institutions are needed. Some of these organizations, some of which provide services such as professional counselling and guidance through legal means, without making a profit, work illegally (human trafficking, etc.) (Bijak, 2006, p. 7). While these emerging intermediary organizations are described as "immigration industry", it is stated that a significant part of these intermediate structures have a colonial character, especially in case of illegal immigration or potential immigrant excess (Castles, & Miller, 2008, p. 39). According to Abadan-Unat (2017), the increase in the number of transnational migrants institutionalizes the international migration flow relatively more. This situation has a negative effect on governments' control of immigration flows. Controls by the police force increase the number of black traders who make high profits from asylum seekers, and the tightened migration policies are interrupted by the resistance of human rights defenders.

The theoretical framework that can be summarized in this way shows that the relationship between migration and labour markets is interaction-oriented. However, the level of the relationship does not conclude that migration clearly constricts or increases labour markets. On the contrary, as stated in the dual labour market theory, migrant workers actually do the job allocated to them in the labour market as they concentrate on unskilled jobs that local workers do not like or prefer. The negative effect of the

unemployment level of the emigrant country, as pointed out by the neoclassical theory, contains a separate issue.

Empirical Literature

It can be stated that international migration has become a very important subject for European economies after World War II and especially after the fall of the Berlin Wall. However, globalization draws attention as an important phenomenon that increases international human mobility. In this respect, there are many empirical studies investigating the impact of international migration on economic indicators in developed countries such as the USA, Australia and Canada, except for European countries. In addition, as there are papers that analyse only one country, there are also some studies that take into account country groups.

Firstly, we evaluate studies that analyse non-European countries and only one country. Ozcan (2020) investigates the relationship between international migration and various economic variables between 1990 and 2016, in the 15 regions of the USA that received the most immigration. Analysis results show that immigration increased unemployment in the seven most populous states, while it did not significantly affect unemployment in the other eight states. Breunig et al. (2017) analysed the impact of international migration on the employment market for the Australian economy over the period 2003-2012. In the study, there is no evidence that international migration is effective in the employment of indigene in Australia's labour market. In the first of the studies investigating the impact of international migration on the labour markets in the Canadian economy, Islam (2007) analysed the period 1961-2002. The causality tests show that there is no relationship between migration and unemployment. Similarly, the cointegration test indicates that there is no increase in total unemployment due to migration in the long run. Latif (2015) determined the analysis period as 1983-2010 and reached different estimation results. According to results, immigration has a positive effect on unemployment rates in the short term and there is a causality relationship from migration to unemployment rates. Cohen-Goldner and Paserman (2004) examines the effect of mass immigration to Israel after the collapse of the Soviet Union on the local labour market. The analysis period of the study covers the period 1989-1999. Analysis results show that neither in the short term nor in the long-term, migration has any effect on employment.

In the literature, some studies have analysed the relationship between international migration and unemployment in the OECD and European countries and, they used panel data method. Longhi et al. (2006) analysed the impact of international migration on employment of local workers. As an average of the different estimates made, it is concluded that a 1% increase in the number of migrants has a negative effect of 0.024% on the employment of local workers. In addition, it is stated that the effect is more prominent in Europe than in the USA. Jean and Jiménez (2011) investigate the impact of international migration on unemployment rates. The analysis includes the period 1984-2003. It is stated that immigration has a temporary effect on unemployment, although there is no significant long-term effect. Docquier et al. (2016) examine the impact of international migration on labour markets in OECD countries during the 1990s. Analysis results show that migration has a positive or no effect on local employment. Damette and Fromentin (2013) analysed the impact of migration on local labour markets. Analysis results indicate that the increase in the number of immigrants has a negative effect in the short term in only Anglo-Saxon countries. Boubtane et al. (2013) performed an analysis for the period 1987-2009. According to the results, international migration has a negative effect on unemployment rates. However, it is stated that unemployment rates in the receiving country have an also negative effect on migration. In other words, the increase in unemployment rates in these countries decreases international migration. Ortega and Peri (2009) investigated the impact of international migration on employment rates in OECD and 74 other countries during 1980-2005. Analysis results reveal that while international migration has a positive effect on the overall employment rates, it has not any effect on the employment of indigenus citizens. Apart from these studies, Longhi et al. (2010) performed an analysis for investigating the impact of international immigration on employment in Europe, the USA and Israel. The study shows that the impact of international migration on employment is not considerable.

In the literature, there are studies investigating the effect of international migration on labour markets in only European countries with panel data analysis. Angrist and Kugler (2001) show that international migration had a very small negative impact on unemployment in 18 European countries in the period of 1983-1999. Ortiz et al. (2015) investigate the impact of international migration on unemployment in 2005-

06 and 2011-12 years. The analysis results indicate that the increase in international migration led to a decrease in unemployment rates in the short run. According to Moreno-Galbis and Tritah's (2016) estimates that obtained using data on immigrants in 13 European countries in the 1998-2004 period, show that the employment rate of indigene in sectors where more immigrants get a job increased. Finally, Georgiana Noja and Son (2016), performed an analysis in 8 European countries for the period 2000-2014. According to results, international migration has a negative effect on employment rates in the short term. This effect becomes more dominant in the long term.

There are also studies investigating the impact of international migration on labour markets on a country basis in Europe. Firstly, there are some studies examining the effects of international migration in Germany. Pischke and Velling (1997) performed an analysis at the regional level and between the period 1985-1989. According to the results, international migration has no direct impact on employment. Bonin (2005) stated that international migration does not affect unemployment in the 1975-1997 period. Glitz (2012) expressed that Germany received approximately 2.8 million immigrants during the 15 years after the fall of the Berlin Wall. Therefore, it is comprehensively analysed that the effect of international migration on employment markets in the 1996-2001 period. There are also some studies investigating the effects of international migration on employment in England. Firstly, Dustmann et al. (2005), in his analysis include between the period 1988-2000, express that international migration has a negative effect on the employment of workers with secondary education in the UK economy. However, there is no effect on the rest of the employment markets. Secondly, Lucchino et al. (2012) investigate the relationship between international migration and unemployment in the United Kingdom between 2002-2010. The analysis results show that there is no relationship between international migration and unemployment. Edo (2015) performed an analysis in the French economy for the period 1990-2002. It is used micro-level data to reveal the impact of international migration on local employment in the analysis. Accordingly, it is stated that international migration has negative effects on employment. On the other hand, Carrasco et al. (2008) investigate that the impact of international migration on employment rates in the period 1993-1999 in Spain, which is exposed to a heavy influx of South American and African migrants. The estimation results indicate that there is no negative effect on employment rates. Strielkowski and Troshchenkov (2013) analysed the impact of migration on unemployment rates in Denmark. It is used that cross-section data for the period 2007-08-09 in the analysis. According to results, international migration that is non-Western origin does not have a significant effect on unemployment rates.

Empirical Model, Methodology and Data Set

In the study, the impact of international migration on unemployment rates in the European countries is analysed. This region has received quite a lot of international migration since the 2000s. It is included 27 countries in the analyses. These countries are as follows, Belgium, Czech, Denmark, Germany, Estonia, Ireland, Greece, Spain, France, Croatia, Italy, Southern Cyprus, Lithuania, Latvia, Luxembourg, Hungary, Netherlands, Austria, Poland, Portugal, Slovenia, Slovakia, Finland, Sweden, UK, Norway, and Switzerland. The analysis includes the period of 2000-2017.

Empirical Model and Methodology

Panel data analysis is chosen as the empirical method. Panel data analysis enables to analyse with a data set that includes both cross-section and time-series data (Baltagi, 2005). Since the data of the study are both cross-section and time-series form, it is appropriate to use the panel data analysis method in the analysis. Panel data analysis is very useful due to its advantages. Firstly, the cross-section and time-series data form will provide a large number of observation values. Thus, the estimates will be more reliable. Secondly, independent variables differ in cross-section and dimension. This reduces the possibility of multicollinearity problems.

$$LNUNEMPLOYMENT_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta LN MIGRATION_{it} + \beta_2 \Delta LN X_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (2)$$

Equation (1) show the econometric model used in the estimation of panel regression. In equation (1), *i* denotes countries and *t* is time. The dependent variable (LNUNEMPLOYMENT) shows the unemployment rate. The main independent variable of the analysis ($\Delta LN MIGRATION$) indicates the

international migration to the countries. ΔX is the vector of other independent variables that have an effect on the unemployment rate. These variables are GDP, public expenditure, education expenditure, and wage. In equation (2) u_{it} shows the unobservable individual effect, v_{it} is the error terms. μ_i describes individual effects that do not change time-dependent and are not included in regression (Baltagi, 2005, p. 11). Equation (1) is estimated by pooled regression, fixed, or random-effects approach. Hausman, Breusch-Pagan LM test, and F test are performed to determine which of these approaches will be used. Finally, diagnostic tests such as multicollinearity, autocorrelation, heteroscedasticity are performed. Robust estimators can be used based on these statistical problems.

Data Set

The estimation is performed with annual frequency data. Table 1 shows the definitions of variables in the model.

The dependent variable is LNUNEMPLOYMENT that refers unemployment rate in the total population. As the basic independent variable of the model is Δ LNMIGRATION that shows the number of immigrants from the country of origin to the countries. Theoretically, neo-classical theories argue that migration is caused by problems such as high unemployment and/or low wages in the origin of the country, and so, they infer that international migration will directly affect labour markets, and unemployment will increase. Piore (1986) concludes that there will be a labour-capital exchange between the receiving and originating countries in the labour market and that international migration will not directly affect unemployment, given that immigrants are concentrated in the unstable and unskilled secondary sector in the labour market³. Accordingly, the estimation results are expected to show that immigration has no effect on unemployment or increases unemployment in the receiving country. The first control variable added to the model is Δ LNNGDP that reflects the countries real income. In the economic theory, the countries income level is one of the most important variables that affect the unemployment rate. The relationship between real income and unemployment is mostly based on Okun (1962). Okun Law argues that there is an inverse relationship between real growth and unemployment rates. However, It is theoretically determined the effect of economic growth on employment by factors that the flexibility of wages, the economy's labour-intensive or capital-intensive growth, etc. Because of this, the effect of economic growth on employment varies among countries, and there are some situations where economic growth does not affect employment (Yılmaz, 2005, p. 65–66). Accordingly, the coefficient of the Δ LNNGDP is expected to be negative. The third independent variable in the model is public expenditure (Δ LNPUBLICEXP). This variable is added to the model as the share of public expenditures in total income. The classical economic view argues that the economy will be at full employment level as long as without state interference in the economy. The Keynesian view, on the other hand, proposes to increase the public expenditure at the underemployment equilibrium in the 1929 crisis, and so reducing the unemployment rates. In the following periods, significant ideas emerged about these characteristics of the public sector, which are described as problematic or problem solving on unemployment. The opinion that the growth in the public sector will cause unemployment focuses on two issues. The first is that the government has an exclusionary effect on private investments by misallocation. Second, the increase in budget deficits is destabilizing macroeconomic stability in the long run. The other opinion argues that expansionary economic policies in especially economic crisis will take a turn the economy from underemployment (Durkaya, & Ceylan, 2016, p. 27). The coefficient of Δ LNPUBLICEXP is expected to be positive or negative based on these two theoretical arguments.

The other independent variable is education expenditures (Δ LNEDUCATION) that is referred share of public education expenditures in GDP. The relationship between education and unemployment is explained by the effect of human capital level on productivity. Accordingly, firms are reluctant to lay off their highly productive employees. In other words, the unemployment rate decreases as firms will want to employ labour with high productivity (Núñez, & Livanos, 2010, p. 477). However, it can be stated that the unemployment rates among people with high education level have been quite high in recent years. Teichler (1999) emphasizes the imbalances in the labour markets as the cause of the unemployment that occurs despite the increase in education level. To put it more clearly, the mismatch between labour demand and labour supply leads to an increase in unemployment rates. According to these two arguments,

³ Divided Labour Market and Cumulative Causality Theories support this argument.

the coefficient of the Δ LNEDUCATION variable is expected to be positive or negative. The last independent variable is wages (Δ LNWAGE). Δ LNWAGE reflects the total monthly average wage. In the labour market where perfect competition market conditions prevail, the wage rises increase the unemployment rates. However, efficiency wage theories provide explanations as to why firms see it more profitable to pay wages higher than the equilibrium wage level. These theories put emphasis on consideration such as improving the productivity of the workers; not to lose its qualified workers to competitors; avoiding costs incurred during workers change (education, etc.); preventing workers from slacking off; avoiding the union (Adaş, 2002). Therefore, the efficiency wage hypothesis provides an essential theoretical background for labour markets where employment remained stable or increased despite wage rises. In addition, the bargaining hypothesis states that the bargaining power of the unions is high, especially in periods when unemployment rates are low, and therefore, the possibility of realization of the wage increase demands of the unions is more likely in these periods. In this case, the effect of wages on unemployment rates cannot be explained with the classical labour market theory (Pazarlıoğlu, & Çevik, 2007, p. 6). Accordingly, the coefficient of the Δ LNWAGE is expected to be positive or negative.

Table 1. *Variables' Definitions*

	<i>Explanation</i>	<i>Coefficient Expectation</i>	<i>Data Source</i>
LNUNEMPLOYMENT	Unemployment Rate (%)	The Dependent Variable	Eurostat
LNMIGRATION	Number of Immigrants	+ /Neutral	Eurostat
LNGDP	GDP (2010, million euro)	-	Eurostat
LNPUBLICEXP	Public Expenditure (% of GDP)	+/-	Eurostat
LNEDUCATION	Education Expenditure (% of GDP)	+/-	Eurostat
LNWAGE	Average Monthly Wage (euro)	+/-	UNECE

Table 2 show descriptive statistics for variables. Accordingly, the model is estimated with an average of 500 observations. While the average LNUNEMPLOYMENT is 1.72, the lowest and highest unemployment rates are 0.33 and 3 in the sample. The means of LNPUBLICEXP and LNEDUCATION are 3.79 and 1.64. Lastly, the means of LNMIGRATION, LNGDP, and LNWAGE is calculated as 10.8, 12.1 and 7.71, respectively.

Table 2. *Descriptive Statistics*

<i>Variable</i>	<i>N</i>	<i>Mean</i>	<i>Sd.</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
LNUNEMPLOYMENT	513	1.72	0.49	0.33	3.00
LNMIGRATION	501	10.8	1.53	3.55	14.2
LNGDP	513	12.1	1.48	9.26	14.9
LNPUBLICEXP	512	3.79	0.15	3.23	4.17
LNEDUCATION	512	1.64	0.17	1.16	1.97
LNWAGE	496	7.71	0.74	5.54	9.0

Empirical Results

Performing analysis with non-stationary series causes spurious regression. Therefore, in order for the analyses to give significant and reliable results economically and statistically, the series must be stationary. Before the model is estimated, the stationarity of the series to be used in estimations is tested. The cross-section dependency problem of the series is taken into account in the selection of the unit root test in which the stationarity of the series is investigated. The cross-sectional dependence is a significant problem in which all units in the same cross-section are correlated, in the panel data analysis. If there is a cross-sectional dependency problem in the series, the second-generation unit root test is used⁴. Table 3 presents the results of Pesaran CD, in which the cross-sectional dependency problem is investigated, and the CADF (Cross Sectionally Augmented Dickey-Fuller) and CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) unit root test, in which the stationary of series is tested. There are many tests investigating cross-sectional dependency such as Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM, Bias-corrected scaled LM and Pesaran CD test. Pesaran CD test gives efficient results when the panel data set is $N > T$. According to the Pesaran CD test results, all variables have cross-section dependency problem. In this direction, the CADF unit root

⁴ Panel unit root tests are categorized in two parts according to the cross-sectional dependency problem in the series. If there is no cross-section dependency problem, it is used the first-generation unit root tests such as Levin and Lin; Im, Pesaran and Shin; Harris and Tzavalis. If there is a cross-sectional dependency problem, second-generation unit root tests such as the Cross-Sectionally Augmented IPS (CIPS) and Cross- Sectionally Augmented Dickey-Fuller (CADF) should be preferred.

test suggested by Pesaran (2007) and CIPS unit root test is used to detect stationary of series. CADF test results show that LNUNEMPLOYMENT is stationary at level; the other variables are stationary at the first difference. The series has been made stationary by taking the difference.

Table 3. Pesaran CD, CADF and CIPS Unit Root Test Results

	Pesaran CD Test		CADF Test		CIPS Test	
	Stat.	Prob.	Level	First Difference	Level	First Difference
LNUNEMPLOYMENT	19.51286	0.000	-2.040**		-2.664***	
LNMIGRATION	19.58162	0.000	-1.832	-2.783***	-1.855	-3.588***
LNGDP	60.18394	0.000	-1.891	-2.133**	-1.296	-2.727***
LNPUBLICEXP	27.52380	0.000	-1.668	-2.492***	-2.061	-4.346***
LNEDUCATION	19.04212	0.000	-1.368	-2.814***	-1.487	-4.022***
LNWAGE	72.41600	0.000	-2.291***	-2.747***	-1.626	-3.090***

** and *** show that the series are stationary at the 5% and 1% significance level, respectively.

Table 4 shows the results of the diagnostic tests. Firstly, it is investigated whether the model to be estimated is suitable for the pooled regression model, fixed effect and random effect models. Firstly, the Hausman test performed. In this test, the null hypothesis is that there is no correlation between the unique errors and the regressors in the model and the alternative hypothesis is that there is a correlation between the unique errors and the regressors in the model. According to the Hausman test, the null hypothesis is rejected. Therefore, the fixed-effects model is preferred to the random-effects model. The null hypothesis is rejected in the F test. Accordingly, the fixed-effects model is preferred to the pooled regression model. As a result, the econometric model in equation (1) estimated by taking into account the fixed effects. Some tests have been performed to determine statistical problems in estimations. Pesaran CD and Friedman R test results indicate that there is cross-section dependency problem in estimations. According to the Modified Wald test, there is heteroskedasticity in the estimations of model. In the modified Bhargava Durbin-Watson and Baltagi-Wu LBI test, the statistical values are calculated as 0.46 and 0.68, respectively. Since the statistical values are less than two, it has been decided that there is an autocorrelation problem in the estimations.

Table 4. Diagnostic Tests

	Stat.	Prob.
Hausman Test	22.44	0.0004
Breusch-Pagan LM Test	1111.38	0.0000
F Test	33.58	0.0000
Modified Wald Test for Groupwise Heteroskedasticity	3820.05	0.0000
Pesaran Cross-Section Dependency Test	13.844	0.0000
Friedman Cross-Section Dependency Test	42.556	0.0215
Modified Bhargava Durbin-Watson Test	0.4682	
Baltagi-Wu LBI Test	0.6851	

The estimations have been re-performed using robust estimators to eliminate the statistical problems. Accordingly, Driscoll and Kraay estimator is used. Table 5 show the panel regression estimations. According to the estimation results, the impact of international migration on unemployment is not statistically significant. GDP has the most prominent effect on the unemployment rate. Accordingly, increases in GDP reduce unemployment rates. In addition, increases in public or education expenditures and wage rise also reduce unemployment rates.

Table 5. Regression Results

Variable	Coefficient	Sd. Error	Drisc/Kraay Sd. Error	Prob.
ΔLNMIGRATION	0.0095	0.0547	0.0897	0.916
ΔLNGDP	-3.3321	0.5455	0.8758	0.001
ΔLNPUBLICEXP	-1.5379	0.3044	0.3500	0.000
ΔLNEDUCATION	-0.7557	0.2526	0.4300	0.091
ΔLNWAGE	-0.9064	0.1517	0.2945	0.005
Constant	1.83658	0.0166	0.0344	0.000
Wald Stat.: 15.17	Prob.: 0.0000			

Estimations show that international migration does not have a statistically significant effect on unemployment rates in 27 European countries. This result is consistent with the Divided Labour Market and Cumulative Causality Theories. In addition, the estimations are similar to results of papers such as Pischke, & Velling (1997), Bonin (2005), Longhi et al. (2010).

Conclusion

The aim of the study is to investigate empirically the effect of international migration on unemployment rates in European countries. The analysis method of the study is panel regression. The dependent variable in the econometric model is the unemployment rate. Independent variables are migration, which is the main independent variable, GDP, public expenditure, education expenditure and wages. The data set include between the period of 2000-2017 in 27 European countries. Estimation results show that international migration does not have a statistically significant effect on unemployment rates. On the other hand, the increase in GDP, public expenditures, education expenditures and wage rise reduce unemployment rates. In addition, the main determinant of unemployment rates is GDP. This result is consistent with the Divided Labour Market and Cumulative Causality Theories. In addition, the estimations are similar to results of papers such as Pischke and Velling (1997), Bonin (2005), Longhi et al. (2010).

As a result, this study has confirmed the situation of migrants already doing “immigrant work” in the labour market, which is predicted by migration theories, especially the dual labour market theory. As migrant workers turn (or are directed) into unstable and unskilled jobs, what kind of effect they have on unemployment rates is not easily distinguishable. As a matter of fact, the empirical estimations has confirmed this. This result can also be interpreted as the approach of the “potentially suspicious” towards immigrants is as subjective rhetoric, far from a scientific approach. Because, when an evaluation is made on the variables, it can be stated that the other variables such as GDP, public expenditures, education expenditures and the wage rises have a determining role on unemployment in contrast to the international migration. These variables are related to the country's own economic policies rather than immigrants or immigration mobility. Therefore, it can be expressed that unemployment in European countries is related to domestic economic variables rather than international migration. This result also points to the need for policy makers to act on data, not perceptions, in policies regarding immigrants. In this way, policy recommendations for the future of the relations between immigrants and the host society will be determined in a much more realistic and healthy way.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*The Effect of International Migration on Unemployment: An Empirical Analysis on the European Countries*” there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Since the data set is used in this article, ethics committee approval is not required.

References

- Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen göç konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adaş, C. G. (2002). Etkin ücret hipotezi, işsizlik ve ücret rijidliği. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52(1), 103-156.
- Angrist, J., & Kugler, A. (2001). *Protective or counter-productive? European labor market institutions and the effect of immigrants on EU natives*. NBER Working Paper, No: 8660. <https://doi.org/10.3386/w8660>
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley&Sons, Ltd.
- Bijak, Jakub (2006). *Forecasting international migration: Selected theories, models and methods*. CEFMR Working Paper.
- Bonin, H. (2005). *Wage and employment effects of immigration to Germany: Evidence from a skill group approach*. IZA Discussion Paper, No: 1875.
- Boubtane, E., Coulibaly, D., & Rault, C. (2013). Immigration, growth, and unemployment: Panel VAR evidence from OECD Countries. *Labour*, 27(4), 399-420. <https://doi.org/10.1111/labr.12017>
- Breunig, R., Deutscher, N., & To, H. T. (2017). The relationship between immigration to Australia and the labour market outcomes of Australian-Born workers. *Economic Record*, 93(301), 255-276. <https://doi.org/10.1111/1475-4932.12328>
- Carrasco, R., Jimeno, J. F., & Ortega, A. C. (2008). The effect of immigration on the labor market performance of native-born workers: Some evidence for Spain. *Journal of Population Economics*, 21(3), 627-648. <https://doi.org/10.1007/s00148-006-0112-9>
- Castles, S., & Miller, M. J. (1993). *The age of migration: international population movements in the modern world*. Macmillan.
- Castles, S., & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern Dünyada uluslararası göç hareketleri*. (Çev. Bal, B. U., & Akbulut, İ.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Cohen-Goldner, S., & Paserman, M. D. (2004). *The dynamic impact of immigration on natives' labor market outcomes: Evidence from Israel*. IZA Discussion Papers, No: 1315.
- Damette, O., & Fromentin, V. (2013). Migration and labour markets in OECD countries: A panel cointegration approach. *Applied Economics*, 45(16), 2295-2304. <https://doi.org/10.1080/00036846.2012.661400>
- Docquier, F., Ozden, C., & Peri, G. (2016). *The labour market effects of immigration and emigration in OECD countries*. IZA Discussion Paper, No: 6258. <https://doi.org/10.1142/9781>
- Douglas, M., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (2014). Uluslararası göç kuramlarının bir değerlendirmesi. (Çev. Dedeoğlu, S., Oskay, B., Özbek, C., Sirkeci, İ., & Yüceşahin, M.). *Göç Dergisi*, 1(1), 11-46.
- Durkaya, M., & Ceylan, S. (2016). İşsizliğin azaltılmasında kamu kesimi büyüklüğünün rolü. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(615), 23-40.
- Dustmann, C., Fabbri, F., & Preston, I. (2005). The impact of immigration on the British labour market. *Economic Journal*, 115(507), F324-F341. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2005.01038.x>
- Edo, A. (2015). The impact of immigration on native wages and employment. *B.E. Journal of Economic Analysis and Policy*, 15(3), 1151-1196. <https://doi.org/10.1515/bejeap-2014-0075>
- Eurostat. (2020). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>. (Accessed Date: 02.07.2020).
- Georgiana Noja, G., & Son, L. (2016). Challenges of international migration in a globalized world: implications for Europe. *International Journal of Innovation and Economic Development*, 2(3), 7-17. <https://doi.org/10.18775/ijied.1849-7551-7020.2015.23.2001>
- Glitz, A. (2012). The labor market impact of immigration: A quasi-experiment exploiting immigrant location rules in Germany. *Journal of Labor Economics*, 30(1), 175-213.
- Güllüpinar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-85.
- Gündoğmuş, B. (2018). *Göç, din ve siyaset Avrupa'da milli görüş*. Bilsam Yayıncılık.
- Heywood, A. (2013). *Küresel siyaset*. Liberte Yayınları.
- IOM. (2020). World Migration Report 2020. Retrieved from: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf. (Accessed Date: 12.09.2020).
- Islam, A. (2007). Immigration unemployment relationship: The evidence from Canada. *Australian Economic Papers*, 46(1), 52-66. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8454.2007.00305.x>
- Jean, S., & Jiménez, M. (2011). The unemployment impact of immigration in OECD countries. *European Journal of Political Economy*, 27(2), 241-256. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2010.11.006>
- Latif, E. (2015). The relationship between immigration and unemployment: Panel data evidence from Canada. *Economic Modelling*, 50, 162-167. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2015.06.013>
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography, Population Association of America*, 3(1), 47-57.
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 22(2), 139-191.
- Longhi, S., Nijkamp, P., & Poot, J. (2006). *The impact of immigration on the employment of natives in regional labour markets: A meta-analysis*. IZA Discussion Paper, No: 2044.
- Longhi, S., Nijkamp, P., & Poot, J. (2010). Joint impacts of immigration on wages and employment: Review and meta-analysis. *Journal of Geographical Systems*, 12, 355-387. <https://doi.org/10.1007/s10109-010-0111-y>
- Lucchino, P., Rosazza-Bondibene, C., & Portes, J. (2012). *Examining the relationship between immigration and unemployment using national insurance number registration data*. NIESR Discussion Paper, No: 386.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>.
- Meyer, J; Brian Rowan. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony, *American Journal of Sociology*, 83 (2), 340-363.
- Moreno-Galbis, E., & Tritah, A. (2016). The effects of immigration in frictional labor markets: Theory and empirical evidence from EU countries. *European Economic Review*, 84, 76-98. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2015.10.001>
- Núñez, I., & Livanos, I. (2010). Higher education and unemployment in Europe: An analysis of the academic subject and national effects. *Higher Education*, 59(4), 475-487. <https://doi.org/10.1007/s10734-009-9260-7>
- Okun, A. M. (1962). *Potential GNP: Its measurement and significance*. Cowles Foundation Paper.
- Ortega, F., & Peri, G. (2009). *The causes and effects of international migrations: Evidence from OECD countries 1980-2005*. NBER Working Paper Series, No: 14833.
- Ortiz, J., Grimée, J., & Prichard, T. (2015). *Analyzing the impact of immigration on unemployment in European Union [Econometric Analysis Undergraduate Research Papers]*. College of Liberal Arts - Ivan Allen College (IAC).
- Ozcan, B. (2020). The relationship between immigration, labour market conditions and GDP: Evidence from the states of the USA. *Global Business and Economics Review*, 23(1). <https://doi.org/10.1504/gber.2020.10029805>
- Pazarlıoğlu, V., & Çevik, E. İ. (2007). Verimlilik, ücretler ve işsizlik oranları arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 1-17.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>.

- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Piore, M. J. (1986). The shifting grounds for immigration. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 485, 23-33.
- Pischke, J. S., & Velling, J. (1997). Employment effects of immigration to Germany: An analysis based on local labor markets. *The Review of Economics and Statistics*, 79(4), 594-604.
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.
- Robinson, R. (2005). *Beyond the state-bounded immigrant incorporation regime: Transnational migrant communities: Their potential contribution to Canada's leadership role and influence in a globalized world*. The North-South Institute.
- Stark, O., & Bloom, D. E. (1985). The new economics of labor migration. *The American Economic Review*, 75(2), 173-178.
- Strielkowski, W., & Troshchenkov, S. (2013). Economic impact of immigration in Canada. *Актуальні Проблеми Економіки*, 8(146), 443-450.
- Teichler, U. (1999). Higher education policy and the world of work: Changing conditions and challenges. *Higher Education Policy*, 12, 285-312.
- UNECE. (2020). Retrieved from: <https://w3.unece.org>. (Accessed Date: 02.07.2020).
- Yılmaz, Ö. G. (2005). Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 2, 63-76.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Göç olgusu, 20. ve 21.yy'a damgasını vuran önemli bir nitelik arz etmektedir. Castles ve Miller'in (1993) ifadesiyle "göçler çağı" olarak nitelendirilen bu dönemde, göçün niçin ve nasıl gerçekleştiği hususunu ele almak, göçün diğer değişkenlerle ilişki boyutunu ortaya koymak sosyal bilimciler için kaçınılmaz bir sorumluluk ve zorunluluk haline almıştır. Nitekim ekonomik ve siyasal gelişmeler bağlamında göçün güncellenerek varlığını sürdürmesi bir yana; görece daha fazla ülkeyi etkilemesi bakımından göçün küreselleşmesi, uluslararası göç hareketliliğinin artışından ötürü göçün hızlanması, göç ve göçmen örüntülerinin görece karmaşıklaşması nedeniyle göçün farklılaşması, ilk dönemlere oranla göçün kadınsallaşması ve hükümetler arası ilişkiler ve artan güvenlik politikaları nedeniyle göçün giderek siyasallaşması söz konusudur (Castles vd., 2008, s. 12-14). Göç olgusunun bu boyutları sayısal verilere de yansımaktadır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) verilerine göre, 1970 yılında yaklaşık 85 milyon olan uluslararası göçmen sayısı, 2019 yılı sonu itibariyle dünya nüfusunun %3,5'ine tekabül edecek şekilde 250 milyona ulaşırken, 2020 yılı tahminleri ise 275 milyon dolaylarında seyretmektedir (IOM, 2020). Göçün bu denli yaygınlaşması kuşkusuz etki alanını da artırmaktadır.

Özünde mekânsal hareketliliği vurgulayan göç olgusu, bünyesinde barındırdığı geniş kapsamıyla uzun bir sürece atıf yapmaktadır. Nitekim ülke içine ya da dışına dönük olacak şekilde A noktasından herhangi bir sebeple hareket eden birey ya da grupların B noktasına varışı, süreci bitirmemekte, tam aksine sosyal, siyasi, ekonomik alanlarda süreklilik arz eden değişim ve dönüşümleri tetiklemektedir. Bu uzun soluklu süreci açıklamaya dönük teorik çerçevenin sürekli olarak güncellenmesinin kaynağında da bu gerçeklik yatmaktadır. Çalışmada ele alınan uluslararası göçün 20.ve 21.yüzyılda izlediği seyir takip edildiğinde bu durum net bir şekilde görülebilmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gözlemlenen yoğun uluslararası göç hareketliliğinin temel motivasyonu işgücü piyasaları olurken, 2000'li yıllarda iç çatışma, işgal ve savaşların göçe neden olduğu bu nedenle de güvenlik merkezli teorik yaklaşımların gündeme getirildiği görülmektedir. Çalışmanın konusu göç ile işgücü piyasaları arasındaki ilişkiye odaklandığı için yoğunlaşılması gereken teorik çerçeve ekonomik yaklaşım merkezli olmaktadır. Bu anlamda öne çıkan ekonomik teoriler arasında; neoklasik makro/mikro teori, göçün yeni ekonomisi, itme-çekme teorisi, kümülatif nedensellik, dünya sistemleri teorisi, kurumsal kuram ve ikili emek piyasası teorisi yer almaktadır.

Peki, 2020 yılı itibariyle göçün işgücü piyasalarıyla arasındaki ilişki düzeyini nasıl değerlendirmek gerekiyor? Geçmiş dönemlerle kıyaslandığında herhangi bir değişim söz konusu mudur? Bu ve benzeri soruların yanıtının arandığı çalışma aynı zamanda, göç alan ülkede çoğu zaman "potansiyel şüpheli" olarak görülen göçmenlerin işgücü piyasasında en zayıf halka olmalarına koşut olarak gelişen "ekonomik krizlerin faturasını göçmenlere ödetme" yaklaşımının doğruluk payının analiz edilmesine de fırsat sunabilecektir. Bu kapsamda ele alınan çalışmada, ampirik araştırma tekniği kullanılarak 2000-2017 yılları arasında kayda alınan resmi istatistiksel verilerden yararlanılmıştır. Bu veriler üzerinden elde edilmek istenen sonuç ise, göçün işsizlik oranları üzerinde ne yönde bir etkide bulunduğu hususudur. Esasında, literatür taraması yapıldığında konu ile ilgili farklı sonuçlara ulaşan hatırı sayılır oranda araştırmaya ulaşılmaktadır. Bu araştırmayı özgün kılan faktör ise, çeşitli nedenlerle Ortadoğu ve Batı Asya'dan yoğun bir göçün olduğu bir döneme ilişkin verilerin kullanılarak görece güncel bir döneme dair sonuçlar elde edilmesidir. Bu kapsamda öncelikli olarak göç ile işgücü piyasaları arasındaki ilişkinin teorik çerçevesi, uluslararası göçü açıklamaya

yönelik ekonomik temelli teoriler kullanılarak açıklanmakta ve konu ile ilgili geniş bir literatür taraması yapılmaktadır. Ardından, 27 Avrupa ülkesini içeren veriler kullanılarak panel regresyon yöntemiyle analiz gerçekleştirilmektedir. Son olarak analiz sonrası elde edilen sonuçlar paylaşarak yorumlanmaktadır.

Çalışmada, Avrupa’da uluslararası göçün işsizlik oranları üzerindeki etkisinin ampirik olarak araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda panel regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkeni işsizlik oranıdır. Ekonometrik model, temel bağımsız değişken olarak belirlenen göçün dışında, GSYİH, kamu harcamaları, eğitim harcamaları ve ücretlerden oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemi 27 Avrupa ülkesinde, 2000-2017 dönemini içermektedir. Tahmin sonuçları, göçün işsizlik oranları üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi olmadığını göstermiştir. Diğer değişkenlerden GSYİH, kamu harcamaları, eğitim harcamaları ve ücretlerdeki artışlar işsizlik oranlarını düşürücü bir etki oluşturmaktadır. Bununla birlikte, katsayı büyüklüklerine bakıldığında işsizlik oranlarının temel belirleyicisinin GSYİH olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, gerçekleştirilen bu çalışma, ikili emek piyasası teorisi başta olmak üzere göç teorilerinin öngördüğü göçmenlerin işgücü piyasasında zaten “göçmen işi” yapmaları durumunu teyit etmiştir. Göçmen işçiler istikrarsız ve vasıfsız işlere yöneldiğinden (ya da yönlendirildiğinden) onların işsizlik oranları üzerinde ne tür bir etkide buldukları hususu kolaylıkla ayırt edilemez bir nitelik arz etmektedir. Nitekim araştırma sonucu da bunu doğrulamıştır. Bu sonuç aynı zamanda, göçmenlere dönük “potansiyel şüpheli” yaklaşımının bilimsel yaklaşımdan uzak, sübjektif bir retorik olarak nitelendirilebileceği şeklinde de yorumlanabilmektedir. Zira değişkenler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, diğer değişkenler olan GSYİH, kamu harcamaları, eğitim harcamaları ve ücretlerdeki artışın, göç değişkeninin aksine, işsizlik üzerinde belirleyici role sahip olduğunu göstermektedir. Bu değişkenler ise göçmenler ya da göç hareketliliğinden ziyade ilgili ülkenin ekonomik politikalarıyla ilintili konular olmaktadır. Dolayısıyla, belirlenen ülkelerde işsizliğin göçten ziyade ülke içi ekonomik değişkenlerle ilişkili olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan bu sonuç, politika yapıcıların göçmenler ile ilgili politikalarda algılar üzerinden değil veriler üzerinden hareket etmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu sayede göçmenler ile ev sahibi toplum arasındaki ilişkilerin geleceğine dönük politika önerileri çok daha gerçekçi ve sağlıklı bir şekilde tespit edilebilecektir.

A Simple Choice Model for Boundedly Rational Agents

Kemal YILDIZ¹

Abstract

We analyze a restricted pro-con random choice model of Dogan and Yildiz (2018) in which there are only two observable orderings relevant for choice such as price and quality. An agent is endowed with two orderings that both serve as pro-orderings and con-orderings. For each choice set, if an alternative is the top-ranked (bottom-ranked) by one of these orderings, then this is a *pro* (*con*) for choosing that alternative. Each pro or con item has a *weight* reflecting its salience. Each alternative is chosen with a probability proportional to the total weight of its pros and cons. In our analysis, we provide a set of choice axioms, which guarantee that the observed choices can be generated via a pro-con random choice model with respect to two given observable orderings. A notable aspect of this characterization is that the associated axioms discipline the choice behavior when choice sets present attraction effect scenarios. This indicates the tight connection between the model and the attraction effect phenomena.

Key Words: Choice function, random choice, attraction effect

Kısmi Rasyonel Bireyler İçin Basit Bir Seçim Modeli

Öz

Doğan ve Yıldız'ın (2018) *lehde veya aleyhte olasılıksal seçim modelinin*, fiyat ve kalite gibi, sadece iki tane ve gözlemlenebilir sıralama olduğu duruma kısıtlanmış halini analiz ediyoruz. Lehde veya aleyhte kullanılabilir iki gözlemlenebilir sıralamaya sahip bir birey düşünelim. Her seçim kümesi için bir alternatif eğer bir sıralamanın en tepesinde (en altında) yer alıyorsa, bu onun seçilmesi için lehinedir (aleyhinedir). Lehde ve aleyhde olan her bir durumun etkisini gösteren bir ağırlığı vardır. Her bir alternatif lehindeki ve aleyhindeki sıralamaların ağırlıkları toplamıyla orantısız olasılıkla seçilmektedir. Analizimizde, bireyin gözlemlenen seçimlerinin verili iki sıralama için lehde veya aleyhte olasılıksal seçim modeliyle tutarlı olmasını garanti eden seçim aksiyomlarını buluyoruz. Bu karakterizasyonun göze çarpan yönlerinden bir tanesi ilgili aksiyomların seçim kümelerinin *cazibe etkisi* senaryosu sergilediği durumlardaki seçim davranışını disipline sokmasıdır. Bu durum mevcut modelle cazibe etkisi kavramı arasındaki kuvvetli ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seçim fonksiyonu, Olasılıksal seçim, Cazibe etkisi

Atıf İçin / Please Cite As:

Yıldız, K. (2021). A simple choice model for boundedly rational agents. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2218-2225.

Geliş Tarihi / Received Date: 13.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.08.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü, kemal.yildiz@bilkent.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-4352-3197

Introduction

In 1772, Joseph Priestley wrote a letter to Benjamin Franklin asking for Franklin's advice on a decision he was trying to make. Franklin wrote back indicating that he could not tell him what to do, but he could tell him how to make his decision, and suggested his *prudential algebra*. Here we present Franklin's (1887) choice procedure in his own words.

“To get over this, my Way is, to divide half a Sheet of Paper by a Line into two Columns, writing over the one Pro, and over the other Con. I endeavour to estimate their respective Weights; and where I find two, one on each side, that seem equal, I strike them both out: If I find a Reason pro equal to some two Reasons con, I strike out the three. If I judge some two Reasons con equal to some three Reasons pro, I strike out the five; and thus proceeding I find at length where the Ballance lies. And tho' the Weight of Reasons cannot be taken with the Precision of Algebraic Quantities, yet when each is thus considered separately and comparatively, and the whole lies before me, I think I can judge better, and am less likely to take a rash Step; and in fact I have found great Advantage from this kind of Equation, in what may be called Moral or Prudential Algebra.”

Choice models most commonly used in economics are based on maximization of preferences. An alternative mode of choice, which is common is also commonly used for the analysis of 'case studies' in business and law schools, is the less formal *reason-based analysis* (Shafir et al.(1993)). To conduct reason-based analysis, in the vein of Franklin's prudential algebra, first, various arguments that support or oppose an alternative are identified, then the balance of these arguments determines the choice. Dogan and Yildiz (2018) formulate and analyze the *pro-con choice model* that connects these two approaches by presenting a reason-based choice model, in which the 'reasons' are formed by using a preference-based language. In this paper, we analyze a restricted *pro-con random choice model* of Dogan and Yildiz (2018) in which there are only two observable orderings relevant for choice such as *price* and *quality* and relates to the well known attraction effect phenomena in marketing literature.

We conduct our analysis in the stochastic choice setup. In this setup, an agent's repeated choices or a group's choices are summarized by a *random choice function* (RCF) p , which assigns to each choice set S , a probability measure over S . For each choice set S and alternative x , we denote by $p(x, S)$ the probability that alternative x is chosen from choice set S .

As introduced by Dogan and Yildiz (2018), a *random pro-con rational model* (Rpcm) is a triplet $(\succ, \triangleright, \lambda)$, where $\succ$ and $\triangleright$ stand for the sets of pro-preferences and con-preferences, as before. The weight function λ assigns to each pro-preference $\succ_i \in \succ$ and con-preference $\triangleright_i \in \triangleright$, a value in the $(0,1]$ interval, which we interpret as a measure of the salience of each preference. In line with the experimental findings of Shafir (1993) indicating that the weight assigned to the pros is more than the weight assigned to the cons, we require that the difference between the weighted sum of pro-preferences and con-preferences is unity. Thus, the model is testable by using random choice data. The total weight of an alternative in a choice set is obtained by adding the total weight of the pro-orderings at which it is top-ranked and the total weight of the con-orderings at which it is bottom-ranked. To make a choice from each choice set, a pro-con rational agent considers the alternatives with a positive total weight, and chooses each alternative from this consideration set with a probability proportional to its total weight.

Dogan and Yildiz (2018) show that every nuance of the rich human choice behavior can be captured via this model. That is, every random choice function is pro-con rational. Given this all goes result, a natural concern is the number of orderings used in the pro-con choice model. In several choice problems the number of orderings that are relevant for the problem can be limited. For example, in the classical *attraction effect* scenario² it seems that there are only two relevant criteria for choice, such as *price* and *quantity*. The pro- and con-preferences used in our Example 1, which is borrowed from Dogan and Yildiz (2018), correspond to these criteria. As a result, the choice probability of an alternative may increase when a *decoy* is added, since this alternative may no longer be the worst one according to a relevant criterion.

In this paper, we focus on a particular choice problem in which there are only two observable orderings $(\succ_1, \succ_2)$ that are relevant for choice, such as *price* and *quality*. This provides a generalization of

² Payne and Puto (1982) and Huber and Puto (1983). Following their work, evidence for the attraction effect has been observed in a wide variety of settings. For a list of these results, consult (Rieskamp et al. (2006)).

Example 1, which presents an attraction effect scenario. In our analysis, we provide a set of choice axioms, which guarantee that the observed choices can be generated via an RpcM in which the pro-preferences and the con-preferences are obtained from the given preference pair. A notable aspect of this characterization is that attraction effect type of choice behavior is the content of some of the axioms, such as the *attraction* axiom, which indicates the tight connection between the model and the attraction effect phenomena. Moreover, we believe that our results and constructions in their proofs paves the way for empirical identification of the model from observable choices. In a related paper, Yildiz (2020) presents a version of this model in which the orderings are unobservable and derived from the choice data.³

Method

To introduce the model, first, we present the following example borrowed from Dogan and Yildiz (2018). This example illustrates that when we introduce an asymmetrically dominated alternative, the choice probability of the dominating alternative may go up. This choice behavior, known as the attraction effect, is incompatible with any random utility model.

Example 1 (Attraction Effect): Suppose there are three alternatives x, y, z , where x and y are two competing alternatives such that none clearly dominates the other. That is, x is cheaper than y ($x \succ_1 y$), but y has a higher quality than x ($y \succ_2 x$). Suppose z is another alternative that is dominated by x both in terms of price and quality but not by y , since z is cheaper than y . That is, z is a ‘decoy’ for x when y is available.

(1/2)	(1/2)
$\succ_1$	$\succ_2$
x	y
z	x
y	z
(1/4)	(1/4)

Now, since in terms of both price and quality, x is better than z , we get z is never chosen in a binary comparison with x ($p(z, \{x, z\}) = 0$). Since x and y fail to dominate each other, and y fails to dominate z , we get each of them are chosen evenly in a binary comparison ($p(x, \{x, y\}) = 1/2$). Note that when only x and y are available, since x has the least quality ($\succ_2$ -worst alternative), x has a ‘con’. However, when the decoy z is added to the choice set, then this is no longer the case since z has the least quality. Thus, we can expect an increase in the choice probability of x , ($p(x, \{x, y, z\}) = 2/3$). That is, availability of decoy z increases the choice probability of x . Thus, the proposed rule presents an attraction effect scenario. The pro-con model with respect to the above ($\succ_1, \succ_2$) together with the associated weights for pros and cons generate this choice behavior.

One can imagine several similar choice scenarios, in which there are two criteria that are relevant for choice are observable. Here, we analyze the pro-con random choice model specified for a given pair of preferences, which generalizes this example. Next, we formally introduce the model.

Given a nonempty finite alternative set X , any nonempty subset S is called a choice set. Let Ω denote the collection of all choice sets. A random choice function (RCF) p is a mapping that assigns each choice set $S \in \Omega$, a probability measure over S . For each $S \in \Omega$ and $x \in S$, we denote by $p(x, S)$ the probability that alternative x is chosen from choice set S . A preference, denoted generically by $\succ_i$ is a complete, transitive, and antisymmetric binary relation on X .

We focus on a particular choice problem in which there are only two observable orderings ($\succ_1, \succ_2$) that are relevant for choice, such as price and quality. This provides a generalization of Example 1, which presents an attraction effect scenario.

Given a pair of preferences ($\succ_1, \succ_2$), for each choice set S and alternative $x \in S$, if x is the $\succ_i$ -best alternative in S for some $i \in \{1, 2\}$, then we interpret this as a ‘pro’ for choosing x from S . On the other hand, if x is the $\succ_i$ -worst alternative in S for some $i \in \{1, 2\}$, then we interpret this as a ‘con’ for choosing x from S . Formally, let $\text{Pros}(x, S) = \{i \in \{1, 2\}: x = \max(S, \succ_i)\}$ and $\text{Cons}(x, S) = \{i \in \{1, 2\}: x = \min(S, \succ_i)\}$.

³ The author also orally presented the content of this related paper in the 5th International Conference on Multidisciplinary Sciences (icomus) and the abstract appeared in the abstract book of this conference, Yildiz (2020).

A weight function, denoted by λ is such that for each $i \in \{1,2\}$, we have $\lambda_i^+ \in (0,1]$ and $\lambda_i^- \in (0,1]$, and the difference between the weighted sum of pros and cons is one, i.e. $\lambda_1^+ + \lambda_2^+ - \lambda_1^- - \lambda_2^- = 1$. The weight function λ acts like a probability measure over the set of preferences that can assign negative values. We interpret the weight assigned to each pro or con as a measure of its salience.

Next, for each $S \in \Omega$ and $x \in S$, define the score $\lambda(x, S) = \sum_{i \in \text{Pros}(x,S)} \lambda_i^+ - \sum_{i \in \text{Cons}(x,S)} \lambda_i^-$, and $S^+ = \{x \in S : \lambda(x, S) > 0\}$. Next, we formally define when an RCF is pro-con rational with respect to $(\succ_1, \succ_2)$.

Definition: An RCF p is pro-con rational with respect to $(\succ_1, \succ_2)$ if there is a weight function λ such that for each choice set $S \in \Omega$ and $x \in S$,

$$p(x, S) = \begin{cases} \frac{\lambda(x,S)}{\sum_{\{y \in S^+\}} \lambda(y,S)} & \text{if } \lambda(x, S) > 0 \\ 0 & \text{if } \lambda(x, S) \leq 0 \end{cases} \tag{1}$$

That is, to make a choice from each choice set S according to a pro-con choice model with respect to some $(\succ_1, \succ_2)$, the agent considers the alternatives with a positive $\lambda(x, S)$ score, and chooses each alternative from this consideration set with a probability proportional to its weight.

This model is a special case of random pro-con rational choice due to Dogan and Yildiz (2018): An RCF p is pro-con rational with respect to $(\succ_1, \succ_2)$ means that there is a RpcM $\langle \succ, \triangleright, \lambda \rangle$ that represents p , in which both the pro-preferences and the con-preferences are the given $(\succ_1, \succ_2)$.

Results

Our first axiom, *domination*, requires that if an alternative *dominates* another, in the sense that the former is better than the latter in both orderings, then the dominated one is never chosen when both are available. Formally, for each $x, y \in X$, x **dominates** y , denoted by $x \gg y$ if $x \succ_1 y$ and $x \succ_2 y$.

Domination: For each $S \in \Omega$ and $x, y \in S$, if $x \gg y$, then $p(y, S) = 0$.

Our second axiom, *attraction*, requires that adding an alternative dominated by another one should not decrease the choice probability of the dominating alternative.

Attraction: For each $S \in \Omega$ and $x, z \in X$, if $x \gg z$, then $p(x, S \cup \{z\}) \geq p(x, S)$.

As in an attraction effect scenario, for each $x, y, z \in X$, if neither y dominates x or z , nor x or z dominates y , but x dominates z , then z is a **decoy for x when y is available**. It directly follows from *attraction* that if z is a decoy for x when y is available, then $p(x, \{x, y, z\}) \geq p(x, \{x, y\})$.

Our third axiom, *best-worst neutrality*, requires that if two choice sets are similar to each other in the sense that the $(\succ_1, \succ_2)$ -best alternatives in S can be renamed as to obtain the configuration of the $(\succ_1, \succ_2)$ -best alternatives in S' in the best and worst positions, then the choice probabilities should be preserved under this renaming. Formally, a choice set S is **best-worst isomorphic** to another one S' , denoted by $S \sim^\pi S'$, if there is a one-to-one mapping π between the $(\succ_1, \succ_2)$ -best alternatives in S and the $(\succ_1, \succ_2)$ -best alternatives S' such that for each $i, j \in \{1,2\}$ and $x \in \max(S, \succ_i)$,

1. $x = \max(S, \succ_i)$ if and only if $\pi(x) = \max(S', \succ_i)$, and
2. $x = \min(S, \succ_j)$ if and only if $\pi(x) = \min(S', \succ_j)$.

Best-worst neutrality: For each $S, S' \in \Omega$, if $S \sim^\pi S'$, then for each $x \in \max(S, \succ_i)$ where $i \in \{1,2\}$, $p(x, S) = p(\pi(x), S')$.

To introduce our last axiom, we first define the **choice likelihood of x from S** as the ratio of the probability that alternative x is chosen from choice set S to the probability that any other alternative is chosen from S , that is, $L(x, S) = \frac{p(x,S)}{1-p(x,S)}$. Next, we present and interpret our last axiom.

Attraction gain equivalence: For each $x, y, z, w \in X$, if z is a decoy for x when y is available and w is a decoy for y when x is available, then

$$\frac{L(x,\{x,y,z\})}{L(y,\{x,y,w\})} = \frac{L(x,\{x,y,z,w\})}{L(y,\{x,y\})}$$

To get an intuition for attraction gain independence, note that the two choice likelihood ratios $\frac{L(x,\{x,y,z\})}{L(y,\{x,y,w\})}$ and $\frac{L(x,\{x,y,z,w\})}{L(y,\{x,y\})}$ can be interpreted as measures of the attraction gain of x relative to that of y . In that, the former is the ratio of the choice likelihood of x to y when each alternative's decoy is added separately; the latter is the ratio of the choice likelihood of x in the availability of both decoys, to the choice likelihood of y in the absence of any decoy. Attraction gain equivalence requires these two plausible measures of relative attraction gain be equal. Next, we state our characterization result.

Theorem 1 For a given $(\succ_1, \succ_2)$, an RCF p is pro-con rational w.r.t. $(\succ_1, \succ_2)$ if and only if p satisfies domination, attraction, best-worst neutrality, and attraction gain equivalence.

Proof. We leave it to the reader to show that if an RCF p is pro-con choice w.r.t. a given $(\succ_1, \succ_2)$, then p satisfies our axioms. Conversely, let p be an RCF that satisfies our axioms. Before constructing the weight function, let us make a key observation. Consider the five types of configurations below that are obtained by restricting a given $(\succ_1, \succ_2)$ to a given choice set.

To clarify the terminology, we say that *type i configuration is observed* if there is a choice set such that if we restrict the given $(\succ_1, \succ_2)$ to this set, then we obtain a configuration as in type i . For example, type 2 configuration is observed if there exist $x, y, z \in X$ such that $x \succ \succ z$ and $y \succ \succ z$, but neither $x \succ \succ y$ nor $y \succ \succ x$. For each choice set $S \in X$, if we obtain the configuration type i when $(\succ_1, \succ_2)$ are restricted to S , then S is called a **type i choice set**.

First, it is easy to note that *domination* implies that for each type i choice set S_i , if $x = \max(S_i, \succ_1)$ and $y = \max(S_i, \succ_2)$, then $p(x, S_i) + p(y, S_i) = 1$. Next, note that for each $S \in X$, there exists a type i choice set S_i , for $i \in \{0, \dots, 4\}$, such that S is isomorphic to S_i . Then, it follows from *best-worst neutrality* that if we construct the weights as to obtain $p((\max(S_i), \succ))$, then by using the same weights we obtain

Type 0	Type 1	Type 2	Type 3	Type 4
$\succ_1 \quad \succ_2$	$\succ_1 \quad \succ_2$	$\succ_1 \quad \succ_2$	$\succ_1 \quad \succ_2$	$\succ_1 \quad \succ_2$
$x \quad x$	$x \quad y$	$x \quad y$	$x \quad y$	$x \quad y$
$y \quad y$	$y \quad x$	$y \quad x$	$w \quad x$	$y \quad z$
		$z \quad z$	$y \quad w$	$z \quad x$

$p((\max(S), \succ))$. This together with the first observation imply that to render a pro-con choice representation for p with respect to $(\succ_1, \succ_2)$, it is sufficient to construct the weights as to generate the choice probabilities for these five types of choice sets.

Now, we need to construct four weights, namely $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$, and λ_4 , as to render a pro-con choice representation of p w.r.t. $(\succ_1, \succ_2)$. Note that depending on X and $(\succ_1, \succ_2)$, we may not observe each configuration type. In what follows, we analyze the problem case by case. First let us make some primitive observations to rule out the trivial cases. If $X = \{x, y\}$, then the construction is trivial, so we assume that X has at least three alternatives. We assume that there exist distinct $x, y \in X$ with $x \succ_1 y$, and $y \succ_2 x$. If not, then $\succ_1 = \succ_2$, and *domination* implies that for each $S \in \Omega$, $p(\max(S, \succ_1)) = 1$. So, we can choose the weights in any arbitrary way. For each $S \in \Omega$ that is isomorphic to a type 0 choice set, the alternative that is $\succ_1$ - and $\succ_2$ -best is chosen with probability one, irrespective of the weight function. Therefore, we disregard these choice sets in the following reasoning.

Case 1: Suppose there exist $x, y, z, w \in X$ such that z is a decoy for y when x is available and w is a decoy for x when y is available. It follows that x, y, z, w are all distinct. Now, first define $\lambda_1 = p(x, \{x, y, z, w\})$ and $\lambda_2 = p(y, \{x, y, z, w\})$. Since $x \succ \succ w$ and $y \succ \succ z$, it follows from *domination* that $\lambda_1 + \lambda_2 = 1$. Next, consider the set $\{x, y, z\}$, and define $\lambda_4 = \frac{p(y, \{x, y, z\}) - \lambda_2}{p(y, \{x, y, z\})}$. Since $x \succ \succ w$, *attraction*

implies that $p(x, \{x, y, z, w\}) \geq p(x, \{x, y, z\})$. This, together with our choice of λ_2 , implies that $p(y, \{x, y, z\}) - \lambda_2 \geq 0$. Therefore, $\lambda_4 \geq 0$, and we obtain that $p(y, \{x, y, z\}) = \frac{\lambda_2}{1-\lambda_4}$, as desired. To define λ_3 , consider the set $\{x, y, w\}$ and define $\lambda_3 = \frac{p(x, \{x, y, w\}) - \lambda_1}{p(x, \{x, y, w\})}$. Similarly, *attraction* implies that $\lambda_3 \geq 0$, and we obtain that $p(x, \{x, y, w\}) = \frac{\lambda_1}{1-\lambda_3}$, as desired. Finally, consider the set $\{x, y\}$. It follows from *attraction gain equivalence* that if we substitute the defined weights for the choice likelihoods except $L(x, \{x, y\})$, then we obtain that $\frac{p(x, \{x, y\})}{p(y, \{x, y\})} = \frac{\lambda_1 - \lambda_4}{\lambda_2 - \lambda_3}$, as desired.

Case 2: Suppose for each distinct $x, y \in X$ there is no $z, w \in X$ such that $x \gg w$ and $y \gg z$. It follows that for each distinct $x, y \in X$ and $z, w \in X$, either z is a decoy for y when x is available or w is a decoy for x when y is available. Assume w.l.o.g. that z is a decoy for y when x is available. Now, first define $\lambda_1 = p(x, \{x, y, z\})$ and $\lambda_2 = p(y, \{x, y, z\})$. If there exists an alternative w that is a decoy for x when y is available, then define λ_3 as to satisfy $p(x, \{x, y, w\}) = \frac{\lambda_1}{1-\lambda_3}$. For a given λ_1 and λ_2 , there exists a unique such λ_3 . Finally, define λ_4 as to satisfy $p(x, \{x, y\}) = \frac{\lambda_1 - \lambda_4}{\lambda_2 - \lambda_3}$.

Case 3: Suppose that both case 1 and case 2 fail to hold. Since case 2 fails to hold, there exist distinct $x, y \in X$ and $z, w \in X$ such that $x \gg w$ and $y \gg z$. Since case 1 fails to hold, three scenarios can happen: (1) Both x and y dominate z and w , (2) z is a decoy for y when x is available, and $y \gg w$, or (3) w is a decoy for x when y is available, and $x \gg z$.

Suppose that scenario (1) holds, we follow a construction similar to that of case 2. First, define $\lambda_1 = p(x, \{x, y, z, w\})$ and $\lambda_2 = p(y, \{x, y, z, w\})$. Then, since there is no alternative that is a decoy for another in the availability of a third one, we can freely define λ_3 and λ_4 to satisfy $p(x, \{x, y\}) = \frac{\lambda_1 - \lambda_4}{\lambda_2 - \lambda_3}$.

Suppose that scenario (2) holds, then we follow a construction similar to that of case 1. First, define $\lambda_1 = p(x, \{x, y, z, w\})$ and $\lambda_2 = p(y, \{x, y, z, w\})$. Define λ_4 as to satisfy $p(y, \{x, y, z\}) = \frac{\lambda_2}{1-\lambda_4}$. Next, since w is not a decoy for x when y is available, we can define λ_3 as to satisfy $p(x, \{x, y\}) = \frac{\lambda_1 - \lambda_4}{\lambda_2 - \lambda_3}$. Finally, for scenario (3), a symmetric construction works. Thus, for all possible cases, we can define a weight function λ as to render a pro-con choice representation for p with respect to $(\succ_1, \succ_2)$.

Discussion, Conclusion and Suggestions

In our analysis, we provide a set of choice axioms, which guarantee that the observed choices can be generated via a dual pro-con random choice model. A notable aspect of this characterization is that the associated axioms discipline the choice behavior when choice sets present attraction effect scenarios. This indicates the tight connection between the model and the attraction effect phenomena.

The specific pro-con choice model analyzed in this section is related to the literature on dual-self models. Among these, De Clippel and Eliaz (2012) propose a deterministic choice model in which an agent seeks to reach a compromise between two inner selves that represent two attributes of the available alternatives. As we do in this section, they also assume that two orderings that represent the two inner selves are observable. They characterize a model of reason-based choice obtained as a result of a cooperative solution to the bargaining problem between the two selves, which accounts for both the deterministic formulations of the attraction and the compromise effects. Another related paper is Manzini and Mariotti (2018), who provide a characterization of the random utility model with two preferences. In here, we assume that the preferences are observed, and used not only on the pro-side, but also on the con-side. Therefore, we end up in substantially different characterizations. In this vein, one question that we analyze in a follow-up study is whether we can identify pro-con choice by deriving $(\succ_1, \succ_2)$ from agent's choices, which requires a different and more complicated technical approach.

Ethical Declaration

In writing the paper titled “A Simple Choice Model for Boundedly Rational Agents” we obeyed all ethical, scientific and referential rules and this study is not sent to any other place to be evaluated for publishing. Since the data set is used in this article, ethics committee approval is not required.

References

- De Clippel, G. ve Eliaz, K. (2012). Reason-based choice: A bargaining rationale for the attraction and compromise effects. *Theoretical Economics*, 7(1), 125-162.
- Dogan, S. ve Yildiz, K. (2018). Every choice function is pro-con rationalizable. *Available at SSRN 3085542*.
- Franklin, B. (1887). *The Complete Works of Benjamin Franklin: 1772-1775*, volume 5. GP Putnam's Sons.
- Huber, J. ve Puto, C. (1983). Market boundaries and product choice: Illustrating attraction and substitution effects. *The Journal of Consumer Research*, 10(1), 31-44.
- Payne, J. W. ve Puto, C. (1982). Adding asymmetrically dominated alternatives: Violations of regularity and the similarity hypothesis. *Journal of Consumer Research*, 9(1), 90-98.
- Manzini, P. ve Mariotti, M. (2018). Dual random utility maximisation. *Journal of Economic Theory*, 177, 162-182.
- Rieskamp, J. ve Busemeyer, J. R. ve Mellers, B. A. (2006). Extending the bounds of rationality: evidence and theories of preferential choice. *Journal of Economic Literature*, 44(3), 631-661.
- Shafir, E. (1993). Choosing versus rejecting: Why some options are both better and worse than others. *Memory & cognition*, 21(4), 546-556.
- Shafir, E., Simonson, I. ve Tversky, A. (1993). Reason-based choice. *Cognition*, 49(1), 11-36.
- Yildiz, K. (2020). Dual pro-con Rationality. *In the 5th International Conference on Multidisciplinary Sciences (icomus) Abstracts Book*, May 28-30, 2020, Turkey, ISBN: 978-605-80062-8-7.

TÜRKÇE UZUN ÖZET

1772'de Joseph Priestley, Benjamin Franklin'e, vermeye çalıştığı bir karar hakkında Franklin'den tavsiye isteyen bir mektup yazdı. Franklin, ona ne yapması gerektiğini söyleyemediğini, ancak kararını nasıl vereceğini söyleyebildiğini belirten bir cevap yazdı ve ihtiyatlı cebirini önerdi. Burada Franklin'in (1887) seçim prosedürünü kendi sözlerini çevirerek sunuyoruz.

"Bunun üstesinden gelmek için benim yolum, bir kâğıdı bir çizgiyle iki sütuna bölerek birinin üzerine karar için leyhte maddeleri diğerin üzerine seçim için aleyhte olan maddeleri yazmaktır. Daha sonra her maddenin ağırlıklarını tahmin etmeye çalışıyorum. Ağırlıkları eşit görünen her iki tarafta birer madde bulduğumda, ikisini de elerim. Eğer iki aleyhte maddeye eşit bir leyhte madde bulursam, üçünü elerim. Belirli iki aleyhte maddenin yaklaşık üç leyhte maddeye eşit olduğu yargısına varırsam, beşini elerim; ve böylece devam ederek dengenin nerede olduğunu uzun uzadıya buluyorum. Maddelerin önemi cebirsel miktarların kesinliği ile ele alınamaz belki, ancak her biri bu şekilde ayrı ayrı ve karşılaştırmalı olarak ele alındığında ve bütün önümde olduğunda, sanırım daha iyi yargılara varabilirim ve aceleci bir adım atmam daha az olasıdır; ve aslında bu tür ahlaki veya ihtiyatı cebir olarak adlandırılabilir bir karar verme yönteminde büyük fayda buldum."

Ekonomide en yaygın olarak kullanılan seçim modelleri, tercihlerin maksimizasyonuna dayanmaktadır. İşletme ve hukuk bölümlerinde 'vaka çalışmalarının' analizi için de yaygın olarak kullanılan alternatif bir seçim modu, daha az resmi nedene dayalı analizdir.

Mevcut çalışmada Dogan ve Yıldız (2018)'in lehde veya aleyhte olasılıksal seçim modelinin, fiyat ve kalite gibi, sadece iki tane ve gözlemlenebilir sıralama olduğu duruma kısıtlanmış halini analiz ediyoruz. Lehde veya aleyhte kullanılabilir iki gözlemlenebilir sıralamaya sahip bir birey düşünelim. Her seçim kümesi için bir alternatif eğer bir sıralamanın en tepesinde (en altında) yer alıyorsa, bu onun seçilmesi için lehinedir (aleyhinedir). Lehde ve aleyhde olan her bir durumun etkisini gösteren bir ağırlığı vardır. Herbir alternatif lehindeki ve aleyhindeki sıralamaların ağırlıkları toplamıyla orantısal olasılıkla seçilmektedir.

Analizimizi olasılıksal seçim kurulumunda yapıyoruz. Bu kurulumda, bir bireyin tekrarlanan seçimleri veya bir grubun seçimleri, her seçim kümesi üzerine bir olasılık ölçüsü atayan bir olasılıksal seçim kuralı ile özetlenir.

Doğan ve Yıldız (2018), tercih temelli bir dil kullanarak 'nedenlerin' oluşturulduğu, nedene dayalı bir seçim modeli sunan pro-con seçim modelini formüle etmekte ve analiz etmektedir. Doğan ve Yıldız (2018), zengin insan seçim davranışının her nüansının bu model aracılığıyla yakalanabileceğini göstermektedir. Yani, her olasılıksal seçim fonksiyonu pro-con rasyonedir. Böylesi bir sonuç için tabii bir endişe, pro-con seçim modelinde kullanılan sıralamaların sayısıdır. Pekçok seçim probleminde, problemle ilgili sıralamaların sayısı esasına sınırlıdır. Örneğin, klasik çekim etkisi senaryosunda, fiyat ve miktar gibi seçim için sadece iki ilgili kriter olduğu görülmektedir. Doğan ve Yıldız'dan (2018) alınan Örnek 1'de

kullanılan lehte ve aleyhte tercihler bu kriterlere karşılık gelmektedir. Sonuç olarak, bir yem eklendiğinde bir alternatifin seçim olasılığı artabilir, çünkü bu alternatif ilgili bir kriter gere artık en kötü olmayabilir. Bu makalede, fiyat ve kalite gibi seçimle ilgili sadece iki gözlemlenebilir sıralamanın olduğu belirli bir seçim problemine odaklanıyoruz. Bu, bir çekim etkisi senaryosu sunan Örnek 1'in genelleştirilmesini sağlar. Analizimizde, gözlenen seçimlerin, verilen sıralama çiftinden elde edildiği bir model aracılığıyla üretilebileceğini garanti eden bir dizi seçim aksiyomu sunuyoruz. Bu karakterizasyonun dikkate değer bir yönü model ile çekim etkisi fenomeni arasındaki sıkı bağlantıyı gösteren çekim aksiyomu gibi bazı aksiyomları içeriği olmasıdır. Ayrıca, elde ettiğimiz sonuçların ve ispatlarındaki kurguların, modelin gözlemlenebilir veriden ampirik olarak belirlenmesinin önünü açtığına inanıyoruz.

İncelenen özel pro-con seçim modeli, ikili kendilik modelleri üzerine literatürle ilgilidir. Bunlar arasında, De Clippel ve Eliaz (2012) bir ajanın mevcut alternatiflerin iki özelliğini temsil eden iki içsel benlik arasında bir uzlaşmaya varmaya çalıştığı deterministik bir seçim modeli önermektedir. Bu bölümde yaptığımız gibi, iki iç benliği temsil eden iki düzenin de gözlemlenebilir olduğunu varsayıyorlar. Hem çekiciliğin deterministik formülasyonlarını hem de uzlaşma etkilerini açıklayan, iki benlik arasındaki pazarlık sorununa işbirlikçi bir çözümün sonucu olarak elde edilen nedene dayalı bir seçim modelini karakterize ederler. Bir diğer ilgili makale ise, iki tercihle olasılıksal fayda modelin karakterizasyonunu sağlayan Manzini ve Mariotti'dir (2018). Biz, burada tercihlerin gözlemlendiğini ve sadece olumlu yönde değil, olumsuz yönde de kullanıldığını varsıyoruz. Bu nedenle, önemli ölçüde farklı bir karakterizasyonelde ediyoruz. Bu bağlamda, halen üzerinde çalıştığımız bir çalışmada analiz ettiğimiz ve daha karmaşık bir teknik yaklaşım gerektiren bir soru bireyin gözlemlenen seçimlerinden $(\succ_1, \succ_2)$ sıralamalarını türetip türetmeyeceğimizdir.

Mehmet Başbuğ Resimlerinde Hayvan İmgelerinin Göstergebilim Çözümlemesi

Rasim SOYLU¹

Öz

Mehmet Başbuğ çağdaş Türk resim sanatında adını ulusal ve uluslararası sanat platformlarında duyurmuş bir sanatçı olarak henüz çok erken bir zamanda aramızdan ayrılmıştır. Türk kültürü ve bilhassa Anadolu kültürü temalı resimleri Türk sanatında ulusal imgelerin kullanımında onu zirveye taşımıştır. Resimlerinde çoğunlukla İstiklal savaşı, Anadolu kadını, Türkistan teması, keçi ve at gibi imgeleri görmek mümkündür. Bu çalışmanın konusu ve amacı Mehmet Başbuğ'un resimlerinde yer alan hayvan imgelerinin göstergebilim analizlerinin yapılmasıdır. Göstergebilim göstergeleri inceleyen ve analiz eden bir bilim dalı olarak yirminci yüzyılda gelişmiştir. Kendinden başka bir şeyi gösteren olarak tanımlanan gösterge her yerde bulunduğu gibi sanat eseri üzerinde de yer alır. Aslında sanat eserinin kendisi de bir gösterge olarak ele alınabilir. Belirtiler, belirtkeler, ikonlar ve semboller sanat eseri üzerindeki en önemli göstergelerdir. Bir gösterge düz anlamı yanı sıra yan anlam ve derin anlam da ifade eder. Ayrıca bir gösterge karşıt anlamlarına da gönderme yapar. Göstergebilim göstergeleri inceleyen ve anlamlandıran bir bilim dalı olmakla birlikte, sanat eserlerini de incelemek ve çözümlemek için bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada Mehmet Başbuğ'un resimlerinde yer alan hayvan figürlerinden farklı on tanesi göstergebilim sanat eseri çözümleme yönteminden yararlanılarak çözümlenecektir. Göstergebilim sanat eseri incelemesinde Barthes ve Greimas tarafından geliştirilen göstergebilim çözümleme şemalarından anlam çözümleme şeması, karşıt anlamlar şeması, eyleyenler şeması ve göstergebilimsel dörtgen şeması üzerinde uygulamalı çözümlenmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, Mehmet Başbuğ, Türk Resim Sanatı, Hayvan İmgeleri

Analysis of the Animal Image in Mehmet Başbuğ Paintings with Semiotics

Abstract

Mehmet Başbuğ passed away at a very early time as an artist who has made a name for himself in contemporary Turkish painting on national and international art platforms. His paintings with the theme of Turkish culture and especially Anatolian culture have brought him to the top in the use of national images in Turkish art. It is possible to see images such as the War of Independence, Anatolian cake, Turkestan theme, goat and horse in his paintings. The subject and purpose of this purpose is to make semiotics analysis of the animal images in Mehmet Başbuğ's paintings. Semiology developed in the twentieth century as a subject of study and analysis. It is located on the work of art as well as on the outside, showing something other than itself. The work of art itself can be considered as an indicator. Signs, symbols, and symbols are most important to the work of art. An indicator expresses its plain meaning as well as connotations and meanings. It also makes reference to the opposite meanings of a sign. Semiotics is being studied and used as a method to analyze and analyze works of art used as a science that makes sense. This market will be analyzed by using different semiotics art work analysis method on different animal figures in Mehmet Başbuğ's paintings. When the semiotic art work is examined, applied analysis will be made on high temperature analysis schemes, meaning analysis schemes, oppositional meanings schemes, actors diagrams and semiotic quadrilateral diagrams made by Barthes and Greimas.

Key Words: Semiotics, Mehmet Başbuğ, Turkish painting, Images of animal

Atıf İçin / Please Cite As:

Soylu, R. (2021). Mehmet Başbuğ resimlerinde hayvan imgelerinin göstergebilim çözümlemesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2226-2242.

Geliş Tarihi / Received Date: 04.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.06.2021

¹ Doç. Dr. - Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, rasimsoylu@hotmail.com

Giriş

Cumhuriyet döneminde öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan "Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü" bugünkü adıyla Gazi Eğitim, Türk sanatına da pek çok değerli sanatçı ve sanat eğitimcisi yetiştirmiştir. Adnan Turani, Mustafa Ayaz, Turan Erol gibi Mehmet Başbuğ'da bu kurumdan yetişmiş bir sanatçı ve sanat eğitimcisidir. Yakın zamanda aramızdan ayrılan Başbuğ, eğitimciliği yanı sıra güçlü figüratif resimleriyle Türk sanat tarihinde şimdiden yerini almıştır. Resimlerinde daha çok Türk kültür imgeleri ve Anadolu temaları yer alan Başbuğ'un İstiklal savaşı konularında da çok çalışması vardır. Resimlerinde Anadolu ve Türk kültürünün güçlü imgeleri olarak bazı hayvan figürlerini özenerek tasvir etmiştir.

Ülkemizde olduğu gibi Türki devletlerde de tanınan ve etkinlikler yapan Başbuğ, bilhassa Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nde sanat eğitimciliği ve Dekanlık yapmıştır. Türk kültürünü yakından inceleyen ve gözlemlerini büyük boyutlarda yaptığı resimlerle ölümsüzleştiren Başbuğ, Orta Asya Türkleri ile ortak kodları da yakından inceleme imkânı bulmuştur. Bunlar arasında önemli birer imge olarak hayvan figürlerini gösterge olarak ele almak ve düz anlamı yanı sıra yan anlamları ve derin anlamlarıyla çözümlemek bu araştırmanın ana konusunu teşkil eder. Ayrıca her göstergenin kendi anlamları yanı sıra karşıt anlamlarına da gönderme yapmasından yola çıkılarak karşıt anlamlar şeması da çözümlenecektir. Greimas'ın eyleyenler şeması ve göstergebilimsel dörtgen şeması uygulaması da bu çalışmanın göstergebilim eser çözümleme yöntemleri içerisinde yer alacaktır.

Göstergebilim ve Sanat Eseri Çözümleme Yöntemi

Göstergebilim, göstergeleri inceleyen bir bilim dalı olarak 19. yüzyılın sonunda Fransız bilim adamı Saussure ve Amerikalı bilim adamı Peirce tarafından temelleri atılmıştır. Daha sonra 20. Yüzyılda Greimas, Barthes, Derrida, Eco gibi bilim adamları tarafından geliştirilmiştir.

Gösterge kendisinden başka bir şeyi gösteren veya temsil eden şey olarak tarif edilir. Her türlü imge, iz, belirti, belirtke, işaret, simge, sembol, şifre, harf, yazı ses ve söz gösterge olarak tanımlanabilir (Rifat, 2013, s. 96). Trafik işaretleri, dilsiz alfabesi, dini, askeri ve ulusal semboller, tipik birer göstergedirler. Bir araç üzerindeki yağ, yakıt, hız, devir, hararet ve arıza göstergeleri tek anlamlı göstergelerdir. Ancak düz anlamı yanı sıra yan anlamları ve derin anlamları olan çok anlamlı göstergeler de vardır (Akerson, 2006, s. 17).

Günümüzde göstergebilim tıp biliminden sanat tarihine, edebiyattan kutsal kitap yorumlamalarına, moda ve reklam çözümlerinden sanat eleştirisine kadar pek çok alanda kullanılmaktadır. Saussure'e göre gösterge gösteren ve gösterilenden oluşur. Peirce'e göre ise gösteren ve gösterilenin yanı sıra yorumlayan faktörü de önemlidir. Ona göre eğer bir yorumlayan yoksa gösterge anlamını yitirir (A.g.e. s. 109-111). Bir sanat eseri göstergebilim yöntemi ile analiz edilebilir. Bu göstergebilim sanat eleştirisi olarak tanımlanabilir. Barthes, göstergebilim çözümlerinin sanat eleştirisinde yeni bir dönemin başladığına dikkati çeker (Uçan, 2003, s. 24-27).

Bir sanat eseri sanatçısının ruh haletini, üslubunu, ait olduğu dönemi, sanattaki yetkinliğini, yaratıcılığını ve diğer sanatsal özelliklerini gösteren göstergeler içerebilir. Örneğin Van Gogh'un "Kargalar" resmi, fırça izleri, kullandığı renkler, boyanın dokusu ve ilgilendiği imgeler onun ruhsal durumunu, sanatsal yetkinliğini, üslubunu ve ait olduğu dönemi çok güzel bir şekilde yansıtır. Umberto Eco (1992, s. 18-34), sanat eserlerini açık yapıt olarak tanımlar. Ona göre her gösterge açık uçludur. Sanat eserini yapandan daha çok okuyan ve izleyen anlamlandırır. Sanat eserini yorumlayan her birey daha önce düşünülmemiş ihtimalleri sonsuz bir çeşitlilik içerisinde akla getirebilir.

20. yüzyılda göstergebilimin gelişmesine en çok katkı sağlayan bilim adamlarından Greimas'ın göstergebilimsel dörtgen şeması ve eyleyenler modeli, Chomsky derin yapı çözümlemesi, Hjelmslev'in anlatım-içerik düzlemi, Prop'un masal çözümlemek için geliştirdiği kahramanlar modeli ve Barthes'ın göstergebilim çözümlemesi, göstergebilimin sanat eleştirisi için geliştirilmiş en iyi örneklerdir (Soylu, 2016, s. 41-44).

Ayrıca göstergebilim sanat eseri çözümleme çalışmalarında, düz anlam, yan anlam ve derin anlam çözümleme şeması, karşıt anlamlar şeması, eyleyenler şeması ve göstergebilimsel dörtgen şeması en çok kullanılan göstergebilim yöntemi olmuştur.

Sanatta Hayvan İmgesi

Mağara döneminden itibaren insanların yaptıkları resimlerde hayvan imgeleri görülür. Mağara resimlerinde duvarlara çizilen resimlerde hayvanlar bazen av nesnesi bazen de korkulan birer tehlike imgesi olarak yer alırlar. Bu resimler ister taklit veya öykünme ister büyü veya idol olsunlar hayvan imgesinin sanatta her zaman önemli bir yerinin olduğunu göstergesidir.

Hayvan imgeleri, sanat tarihinin farklı dönemlerinde farklı sanat dalları içerisinde yapılan sanat eserlerinde sanatçılar tarafından kullanılmaktadırlar. Varlık, canlı, doğa ilişkisi olarak, idol, ikon ve sembolik öge olarak, dostluk, arkadaşlık, sadakat göstergesi olarak sanatçıların eserlerinde tasvir edilirdir (Keten, 2018, s. 288).

Antik Mısır, Mezopotamya ve Anadolu Uygarlıklarında hayvan imgesinin kutsallık ve tapınma amaçlı sanatta yer aldığı görülür. Özellikle burçların hayvan imgeleriyle tasvir edilmesi en eski hayvan kültürü örnekleridir. Orta Asya'dan itibaren Türk sanatında hayvan imgesinin 12 hayvanlı Türk takviminde, Türeyiş ve Ergenekon gibi Türk destanlarında açıkça görülür.

Rönesans'tan itibaren resim sanatının her döneminde ve akımında hayvan imgelerinin kullanıldığı görülür. Empresyonizm ile birlikte doğaya açılan sanatçılar hayvan figürlerini de eserlerine aktarmayı ihmal etmezler. Modern sanat içerisinde de hayvan figürleri soyutlanarak veya stilize edilerek yer almaya devam eder. Türk resim sanatı içerisinde hayvan imgesini pek çok sanatçının eserinde görmek mümkündür. Mehmet Başbuğ bilhassa at tasvirleriyle çağdaş Türk resim sanatında hayvan imgesini en çok yansıtan sanatçılardan birisidir.

Mehmet Başbuğ

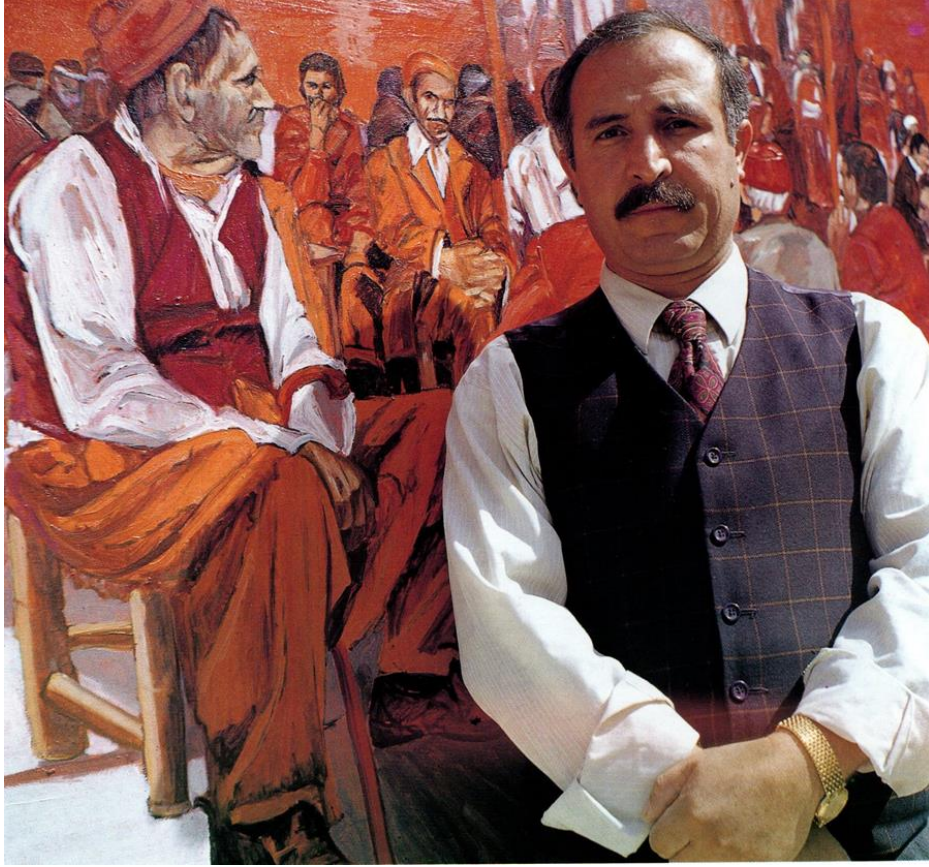
1956 Yılında Diyarbakır' da doğan Mehmet Başbuğ, sanat eğitimini, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Resim Bölümü'nde lisans, mastır, sanatta yeterlilik ve doktora olarak tamamlar. 1976-1986 yılları arasında, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda görev yapar.

1986-1994 yılları arasında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Resim Bölümü'nde Öğretim görevlisi olur. 1994-1999 yılları arasında Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin kuruluş çalışmasında görev alarak Dekan yardımcılığı ve Resim Bölümü Başkanlığı yapar. Yurt içinde ve yurt dışında yüzlerce kişisel ve karma resim sergilerinde yer alır. Sanat yarışmalarında 17 ödüle sahiptir.

Ankara Ressamlar Birliği kurucu üyesi, İstanbul Ressamlar Derneği üyesi ve GESAM, Türkiye Güzel Sanat Eseri Sahipleri Meslek Birliği kurucu üyesi ve yönetim kurulu üyesi olmuştur. Kuveyt, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Tataristan, Makedonya'da sanatsal ve incelemeler yapar. 1997 yılında 6 aylık süre ile Tataristan'daki okullarda görev alarak dersler verir. İdil-Ural Bölgesi Türk sanatları hakkında araştırma ve incelemelerde bulunur. 2008 yılında doçent unvanı alan Başbuğ, 2009 yılından vefatına kadar Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanlık görevini yürütür (Başbuğ, 2016, s. 9).

Mehmet Başbuğ'un resimlerinde, Türk kültürü ve Anadolu insanının yaşamı, toplumsal gerçekçi bir üslupla ele alınmış ve bir tutku halini almıştır (Güngör, 2018, s.127). Sanatçı son döneminde savaş ve zafer konulu konularına yönelerek, Türk milleti için kutsal olan bayrak ve vatan gibi imgeleri resimlerinde yansıtmıştır. Kahramanlık ve milli duyguları içeren at imgesi resimlerinde kullandığı diğer hayvan imgeleri gibi Türk kültürü açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir

Yurt içi ve yurt dışında sayısız sergiler açan ve çizdiği çok sayıda at desenleri "Bozkırdaki Atlar" adıyla yayınlanan sanatçı Mehmet Başbuğ 7 Temmuz 2017 tarihinde Kırgızistan'ın Bışkek şehrinde hayata veda etmiştir.

Görsel 1. Mehmet Başbuğ (Sergi Katoloğu, 2000, s. 2).

Mehmet Başbuğ'un Sanat Anlayışı

Ne yazık ki hayatının en verimli çağında aramızdan ayrılan Mehmet Başbuğ çağdaş Türk resim sanatında hem ürettiği resimleriyle hem de eğitimci kimliğiyle damgasını vurmuş önemli bir sanat şahsiyettir. Onun resimlerinde çoğunlukla Anadolu ve Orta Asya Türk kültürüne ait imgeleri görmek mümkündür. Seyfi Başkan (1991, s. 126), Mehmet Başbuğ'un resimlerinde genellikle Anadolu insanının hayat ilişkilerini ele alır. Onun tualinde sohbet eden insanlar, pazarcı kadınlar hemen her yerde karşılaşılabilecek görüntüler olduğunu söyler. O disiplinli bir desen ve renklendirme yeteneğine sahiptir.

Alaybey Karaoğlu'na göre (2000, s. 3) Mehmet Başbuğ çağının ve toplumun kendisinden beklediği sorumlulukların bilincinde olan ve kendisini toplumdaki soyutlamayan bir sanatçıdır. Onun açık yürekli buram buram Anadolu kokan resimleri doğa ve köy figürlerini tualinde yansıtır. "Anadolu kırsal yaşamını ve bu yaşamın ayrılmaz bir parçası olan insanı, gündelik yaşamı içinde yöresel tiplmeleriyle kendine özgü bir atmosfer içinde ele alan Mehmet Başbuğ, eserlerinde Türk insanı ve yaşamı üzerine kurulmuş geniş bir dünya yaratmıştır. Sanatçı Anadolu insanının yanında Türk Dünyası'nın diğer toplum yaşantılarını da gelenek görenek ve efsaneleriyle eserlerine yansıtmış, Türk savaşları ve tarihini anlatan önemli yapıtları ortaya koymuştur" (Aytekin, 2006, s. 20-23).

Tuba Güngör'e göre (2020, 1618) yaşamını sanata adan Mehmet Başbuğ'un resimleri dört ana konuda toplanabilir. Bunlar Anadolu Görünümleri, Göç, İstiklal Savaşı, Türk Dünyası İzlenimleri olarak tanımlanabilir. Ancak onun tarih ve Orta Asya kokan resimlerine bakıldığında ona Türk mitolojisi ressamı demek daha doğru olur.

İlk dönem çalışmalarında acı, dram, çile, göç ve ayrılık gibi sosyal olguları ele alır. Türk milletinin temel karakterinde var olan kahramanlık ve vatan sevgisi gibi konuları ele aldığı resimleri milli duygu ve değerleri canlı tutmayı hedefler. Anadolu dışında yaşayan bilhassa Orta Asya Türklüğünü de ele alan sanatçı bilhassa Türkistan coğrafyasında çok geniş bir araştırma ve gözlem yapmıştır. Biriktirdiği eskizler bilhassa at figürlerinin etütleri çok realist ve detaylıdır. Atayurt özlemi olarak ele aldığı Orta Asya gözlemleri ve çizimleri Gauguin gibi kendi gerçeklerinden kaçış değil kendi öz benliğine dönüş niteliğindedir (Başbuğ, 2016, s. 25-28).

Onun resimlerinin konusu içerisinde özel bir yere sahip olan göç ve göçebeler, yoksulluğun, ilkel yaşam koşullarının, kıtlık ve savaşların yansıması göstergelerdir. Ancak yine de bu resimler inancın ve baş eğmezliğin birer göstergesi niteliğindedir (Altıntaş, 2017, s. 68). Mehmet Başbuğ resimleri insan figürlerinin güçlü desen yapısı kompozisyonun bel kemiğini oluşturur. Onun renkleri ve resimsel kurgusu Türk gerçeğinin tanıklıkları ve gelecek kuşaklara aktarılacak belgeleridir (Güngör, 2020, s. 1619).

Mehmet Başbuğ Resimlerinde Hayvan İmgeleri

Barthes pek çok göstergenin toplumsal kodlardan kaynaklanan yan anlam ve derin anlamlar içerdiğini söyler. Ona göre ilkel toplumalarda balta sahibi olmak aynı zamanda güç ve statü sahibi olmak anlamına da gelir (Gottiner, 2005, s. 32).

Örneğin at binek hayvanı olması yanı sıra pek çok toplumda olduğu gibi Anadolu ve Orta Asya toplumlarında da güç ve statü anlamlarına sahiptir. Türk sanatında aslan, ayı, kurt, köpek, kedi, kartal, şahin, güvercin, geyik, at, koyun, keçi ve balık gibi çok sayıda evcil veya vahşi hayvan imge olarak yer alır. Bu hayvanlar doğada yer alan varlıkları ve doğal görünüşleri yanı sıra cesaret, kahramanlık, sadakat ve fedakârlık gibi faklı anlamlara da gönderme yaparlar.

Mehmet Başbuğ'un resimlerinde Türk ve Anadolu kültüründe çok önemli göstergeler olan kurt, köpek, at, eşek, geyik, öküz, kartal, koyun, keçi, horoz gibi bazı hayvanlar özel olarak ele alınmıştır. Bilhassa at figürü Türk kültürü ve mitolojisinde çok önemli bir yere sahiptir.

İnsanoğlunun ilk evcilleştirdiği hayvanlardan birisi olan at, binek hayvanı olmasının yanı sıra insana yakınlığı ve dostluğu ile de bilinir. Savaşlarda bir güç olarak kabul edilmekle birlikte pek çok kültürde manevi ve geleneksel öneme de sahiptir. Pek çok ulusun mitolojisinde ve inanışlarında at önemli bir figür olduğu gibi Türk kültürü ve mitolojisinde de vazgeçilmez kahramanlardan birisidir.

Türk mitolojisinde ve destanlarında at kutsallık atfedilen ve Yaratıcı tarafından insanın yardımına gönderilen bir hayvan olarak tanımlanır. Hatta insanların öldükten sonra tekrar dirileceğine inancın bir göstergesi olarak eski Türk kurganlarında atların da sahipleriyle birlikte gömüldüğü görülür. Türklerin Müslüman olmasından sonra at önemli bir hayvan olmaya devam eder. İslam dini cihadı emrettiği için at da savaştaki rolü nedeniyle yetiştirilmesine ve eğitilmesine çok önem verilen bir canlı olmuştur (Başbuğ, 2012, s. 285).

At gibi bir binek hayvanı olan eşek ve katır daha çok yük taşıma amaçlı olarak kullanılır. Hatta adının Anadolu kültüründe anonim olan işlek kelimesinden geldiği söylenir. Bilhassa engebeli arazilerde binek olarak kullanılmaya attan daha uygundur. Dirençli ve güçlü yapısı yanı sıra inatçılığı ve direniş göstermesi de meşhurdur. Ayrıca sesi ve anırması da Anadolu kültüründe çeşitli anlamlar ifade eder. Hatta Kuran'da eşek sesi en kötü ses olarak tarif edilir "O hâlde yürüyüşünde mutedil ol; sesini de alçalt! Çünkü seslerin en çirkini, elbette eşeklerin sesidir!" (Lokman, 31/19).

Koyun ve keçiler Türk kültüründe özellikle göçebe topluluklarda vazgeçilmez yaşam kaynaklarıdır. Koyun ve keçi, Türk kültür ve sanatı içerisinde sembolik bir yere sahiptirler. Ayrıca Orta Asya'nın büyük bölümünde tarıma ve yerleşik hayata elverişli olmayan bozkırlarda geçimini sağlamak için yetiştirilen önemli bir hayvanlardır.

Güngör (2019, s. 28) keçinin bilhassa Yörük toplumu için önemini Sarıkeçili veya Karakeçili gibi Yörük boy isimleriyle vurgular. Anadolu insanı için günlük yaşamın vazgeçilmez uğraşlarından koyun ve keçilerle yaylaya göç etme Mehmet Başbuğ'un resimlerinde, insanlar ve hayvanlar için değişmez bir süreci kapsar (Tepecik, 2017, s. 74).

Öküz, inek ve boğa da Anadolu ve Asya toplumlarında kutsal ve mübarek görülen hayvanlardır. Bu hayvanların antik Mısır, Hindistan ve Ortadoğu'da kutsallaştırılarak bir tapınma aracına dönüştürüldüğü Kuran'da bile yer alır (A'râf, 148) Mehmet Başbuğ resimlerinde inek veya öküz bilhassa Anadolu halk kültürüne gönderme yaparak itaat ve bereket göstergesidir. Bilhassa Kurtuluş savaşı resimlerinde kağnıları çeken öküzler milli birer simge olmuşlardır.

Türk tarihinde ve mitolojisinde kartal özel bir yere sahiptir. Kartal, Orta Asya Türk topluluklarında koruyucu ruh, asalet, güç ve kudret göstergesi olarak kabul edilir. İslâmiyet'ten sonra da kartal önemli bir sembol olmaya devam eder. Bilhassa çift başlı kartal doğu ve batının hâkimi olmaya gönderme yapar (Çoban, 2015, s. 59-60).

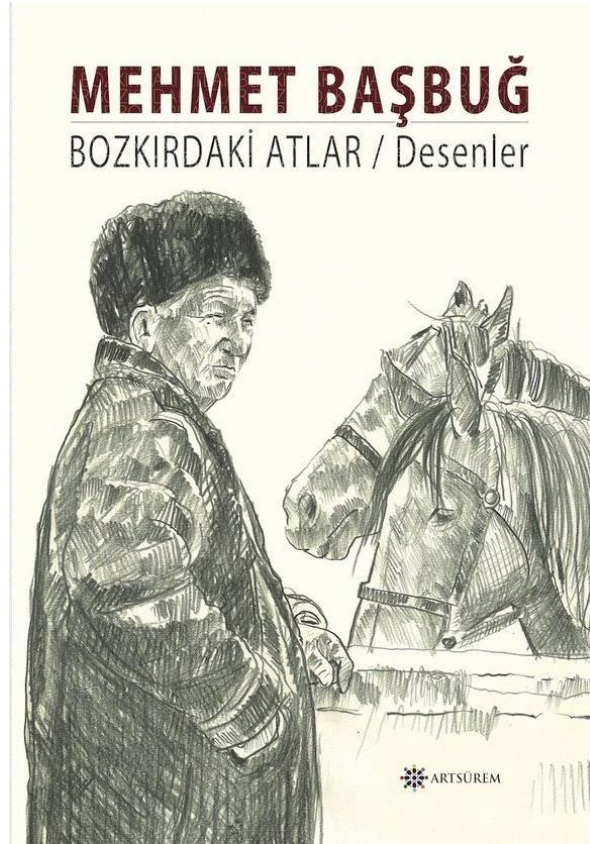
Mehmet Başbuğ'un resimlerinde gökyüzünde uçan kartal figürü Türk kültüründe gökyüzünün hâkimi, güç, kuvvet ve kudret göstergesi olarak görünür. Açık-koyu, boşluk-doluluk gibi kompozisyon öğelerinin dengesi için odak noktalarına yerleştirilen bu figürler aynı zamanda resimlerin plastik bir ögesi durumundadır.

Kurt veya Bozkurt Anadolu ve Orta Asya Türk kültürüne özel bir yere sahiptir. Anadolu kültüründe canavar olarak tanımlanan kurt koyun ve keçi sürülerini telef etmesi ile bilinir. Ancak Türk mitolojisinde yol gösterici, kutlu kurt gibi unvanlara sahiptir. Göktürklerin gök (mavi) bayraklarında kurt kafası vardır. Savaşçı özgür ruhu temsil eder. Bozkurt, Türklerin mitolojik sembolüdür ve Tarih öncesi çağlardan beri kutsal sayılır. Türeyiş destanı ve Ergenekon'dan Çıkış destanlarında kurt bilhassa Aşına (dişi kurt) önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Kırgızlar'da kahramanlar Kökbörü (Bozkurt) olarak adlandırılır (Topsakal, 2019, s. 79-80).

Kurdun vahşiliğine zıt olarak köpek insanlara dost ve yardımcı evcil bir hayvandır. Özellikle çobanların sürüleri gütmesinde ve korumasında en büyük yardımcısıdır. Ayrıca avcılıkta da insanlara yardım ederler. Köpeklerin can ve mal güvenliğinde de önemli bir yeri vardır. Türk kültüründe köpek dostluk, sadakat, itaat ve güven göstergesidir.

Mehmet Başbuğ'un Orta Asya temalı bazı resimlerinde geyik de yer alır. Geyik bilhassa Sibirya taraflarında hem kutsal hem de önemli bir hayvandır. Eski şamanların yanında yer alır. Bolluk ve bereketin sembolü olması yanı sıra yol gösterici mübarek bir hayvan olarak görülür (Çatalbaş, 2011, s. 54).

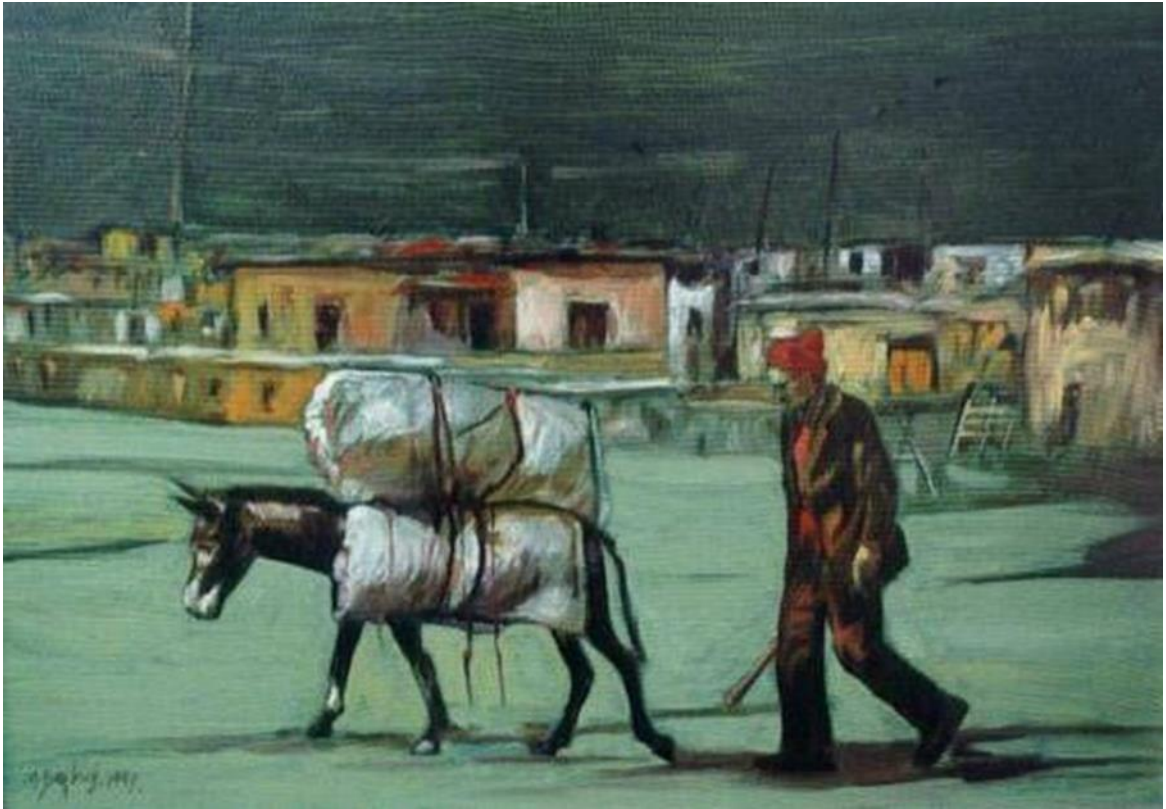
Mehmet Başbuğ resimlerinde horoz gibi kümes hayvanları da görölmektedir. Horoz ve tavuk gibi evcil kümes hayvanları Anadolu köy kültürünün vazgeçilmez yaşam unsurlarıdır. Tarım ve hayvancılığın önemine vurguladığı gibi horozun sabahları erkenden öterek insanları uyandırması, erken kalkmak, erkenden yol almak ve çalışmaya başlamak, hatta sabah namazına kalkmak gibi ortak kodlarımıza gönderme yapar.

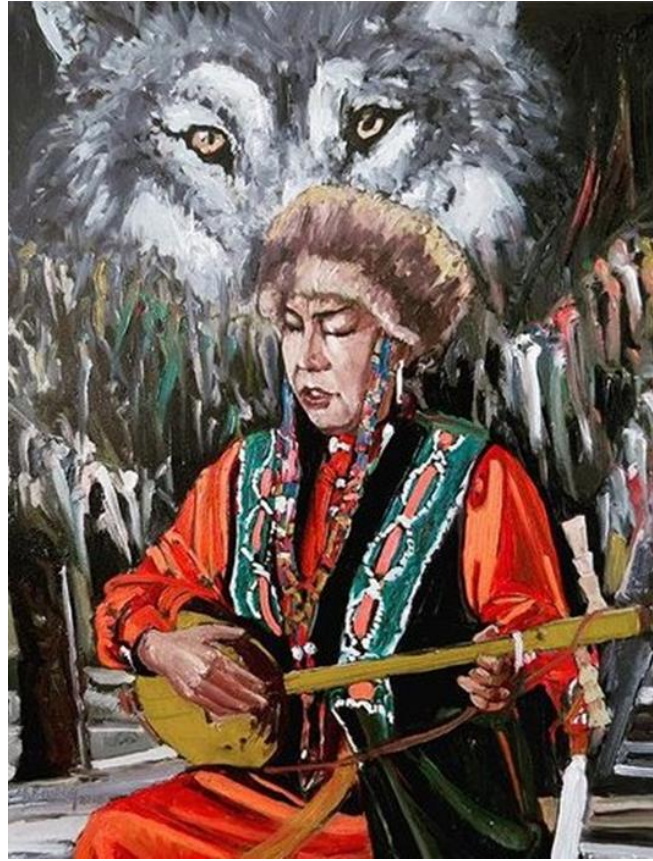
Görsel 2. Mehmet Başbuğ'un At Desenlerinden Oluşan "Bozkırdaki Atlar" Kitabı

Görsel 3. Mehmet Başbuğ, "Hasat", 50x70 cm, Tüyeb, 1999 (Sergi Kataloğu, 2000, s. 16)

Görsel 4. Mehmet Başbuğ, Köyden Görünüşü, 1998, 50x70 cm. (Sergi Kataloğu, 2000, s. 13)

Görsel 5. Mehmet Başbuğ Resminde Kurt, 2016 (Sibirya Araştırmaları Dergisi Kapağı, 2016/9)

Görsel 6. Mehmet Başbuğ Resminde Köpekler, Atlı Gezinti, 2011, 41x32 cm. (Başbuğ, 2016, s. 115)

Görsel 7. Mehmet Başbuğ Resminde Kartal, “Manas Destanı”, 2011, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 100x150 cm. (Çoban, 2015, s. 73)

Görsel 8. Mehmet Başbuğ Resminde Koyunlar, 2007, 140x200 cm. (Güngör, 2018, s. 207)

Görsel 9. Mehmet Başbuğ, "Keçiler", 60x80 cm, TÜYB, 2005 (Dalkıran ve Bayrak, 2019, s. 33)

Görsel 10. Mehmet Başbuğ Resminde Öküzler, Kurtuluş Savaşında Kağınlar, 1998. 140x200 cm. (Sergi Kataloğu, 2000, s. 19)

Görsel 11. Mehmet Başbuğ Resminde Horoz, <https://www.instagram.com/p/BIre5Tqbjg/> (24.01.2021)

Görsel 12. Mehmet Başbuğ Resminde Geyikler, Soğuk Bir Kış Hikayesi (Sibirya'dan) 2013, 80x60 cm
(<https://www.artsurem.com/art/artist/mehmet-basbug/5/> 30.09.2020)

Mehmet Başbuğ Resimlerindeki Hayvan İmgelerinin Göstergebilim Çözümlemesi

Resimdeki Göstergeler

Mehmet Başbuğ resimlerinde tasvir edilen hayvan imgelerinden bazıları aşağıda birer gösterge olarak ele alınacak ve düz anlam, yan anlam ve derin anlam şeması ile çözümlenecektir.

At pek çok toplumda olduğu gibi Anadolu ve Orta Asya toplumlarında da güç ve statü anlamlarına gelir. Ayrıca dostluk, arkadaşlık, cesaret, mertlik ve fedakârlık göstergesidir.

Eşek binek hayvanı olmakla birlikte bir gösterge olarak çalışkanlık, iş gücü, dayanıklılık, sabır ve inatçılık gibi anlamlara gönderme yapar. Koyun: İtaat ve bereket göstergesidir.

Koyun ve keçi Türk kültüründe bilhassa Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya gelinceye kadar göçebe topluluklarda çok önemli bir yere sahiptir. Bir gösterge olarak ele alındığında koyun hem bolluk, bereket hem de itaat anlamlarına gönderme yapar.

Keçi bereket ve bolluk yanı sıra inatçılıkta da simgesel bir yere sahiptir. Ayrıca direnç ve direnişi de gösterir.

Kurt Roma'nın kuruluşunda olduğu gibi Orta Asya Türk kültüründe de özel simgesel anlamlar taşır. Türk mitolojisinde başlangıç, Ergenekon'dan çıkış, cesaret, yiğitlik, dostluk ve mertlik simgesidir.

Köpek, çobanların yardımcısı hem avlanırken insanlara yardımcı olması hem de güvenlik amacıyla beslenmesi gibi özellikleri olan evcil bir hayvandır. Köpek bir gösterge olarak dostluk, sadakat, itaat ve güven kavramlarına gönderme yapar.

Kartal da Türk kültüründe sembolik anlamlar taşıyan bir göstergedir. Özellikle çift başlı kartal bayraklardan Türk motiflerine kadar Türk sanatında çok göze çarpar. Çift başlı kartal doğunun ve batının hâkimi. Kartal hem özgürlük hem de hâkimiyet göstergesidir. Gökyüzünün hâkimi, güç, kuvvet ve kudret göstergesi.

Öküz, inek ve boğa bilhassa antik Mısır ve Hindistan toplumlarında kutsallık atfedilen bir hayvandır. Mehmet Başbuğ resimlerinde inek veya öküz bilhassa Anadolu halk kültürüne gönderme yaparak itaat ve bereket göstergesi olur.

Geyik özellikle dünyanın Kuzey bölgelerinde kutsal bir hayvandır. Eski şamanların yanında yer alır. Bolluk ve bereketin sembolü olması yanı sıra yol gösterici bir hayvan olarak görülür.

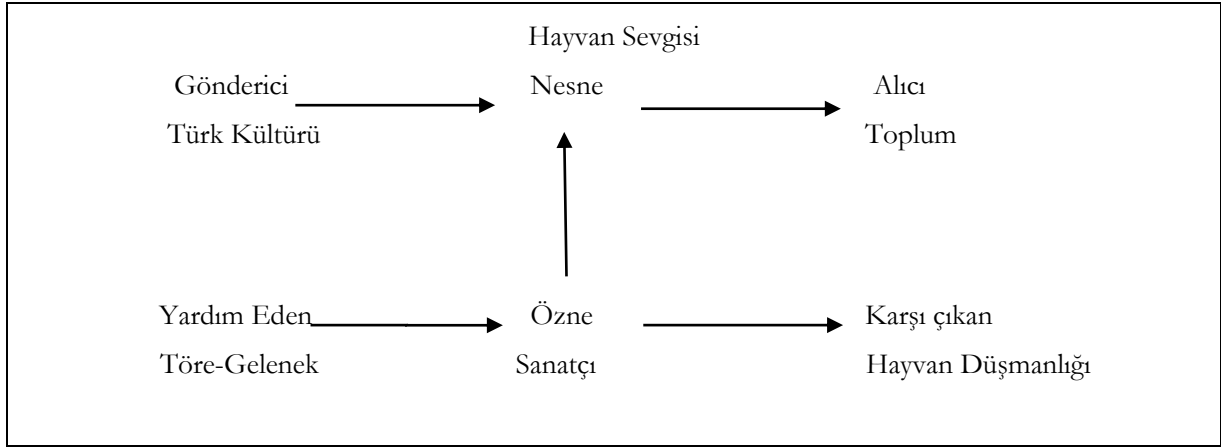
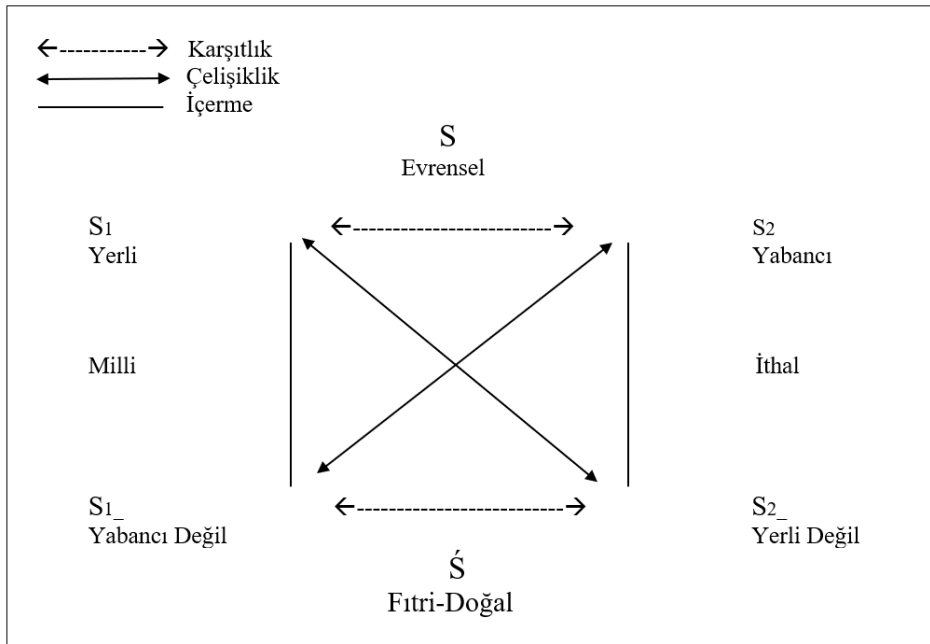
Horoz, bilhassa Anadolu kültüründe sabahları erkenden ötmesi ile sabahın, zamanın, çalışmanın ve güne başlamanın göstergesidir.

Tablo 1. Göstergebilim Anlam Çözümleme Şeması (Soylu, 2018, s. 43-45)

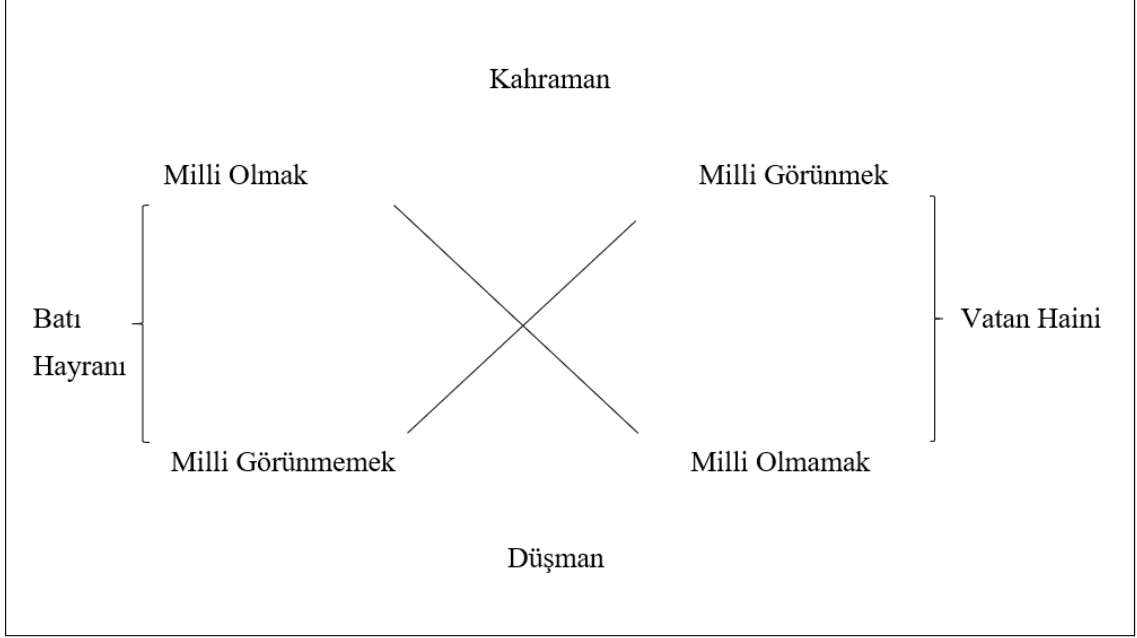
Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam	Derin Anlam
At	Canlı, Evcil Hayvan, Binek	Yardımcı, Dostluk, Sadakat, Vefa, Savaş Gücü, Özgürlük	Mitoloji, Kültür, İdeoloji, Tarih
Eşek	Canlı, Evcil Hayvan, Binek	Çalışkanlık, İş Gücü, İnatçılık, Dayanıklılık, Sabır	Göçebelik, Anadolu Halk Kültürü
Kurt	Canlı, Yabani Hayvan	Cesaret, Yiğitlik, Dostluk	Mitoloji, Kültür, İdeoloji, Tarih
Köpek	Canlı, Evcil Hayvan	Dostluk, Güven, Güvenlik, Sadakat	Mitoloji, Kültür, İdeoloji
Kartal	Canlı, Yabani Hayvan	Özgürlük, Bağımsızlık, Hakimiyet	Mitoloji, Kültür, İdeoloji, Tarih
Koyun	Canlı, Evcil Hayvan	Bereket, Bolluk, Rızık, İtaat	Göçebelik, Anadolu Halk Kültürü
Keçi	Canlı, Evcil Hayvan	Bereket, Bolluk, Rızık, İnat, Direniş, Direnç	Göçebelik, Anadolu Halk Kültürü
Öküz	Canlı, Evcil Hayvan	Ağır Yük, Direniş, Bereket, Bolluk, Kutsallık	Mitoloji, Kültür, Din
Geyik	Canlı, Yabani Hayvan	Direnış, Cesaret, Güç, Kuvvet	Orta Asya Türk Kültürü, Şamanlık
Horoz	Canlı, Evcil Hayvan	Sabah, Uyanış, Güne Başlamak, Çalışmak, Zaman	Anadolu Halk Kültürü,

Tablo 2. Karşıt Anlamlar Şeması (Soylu, 2018, s. 43-45)

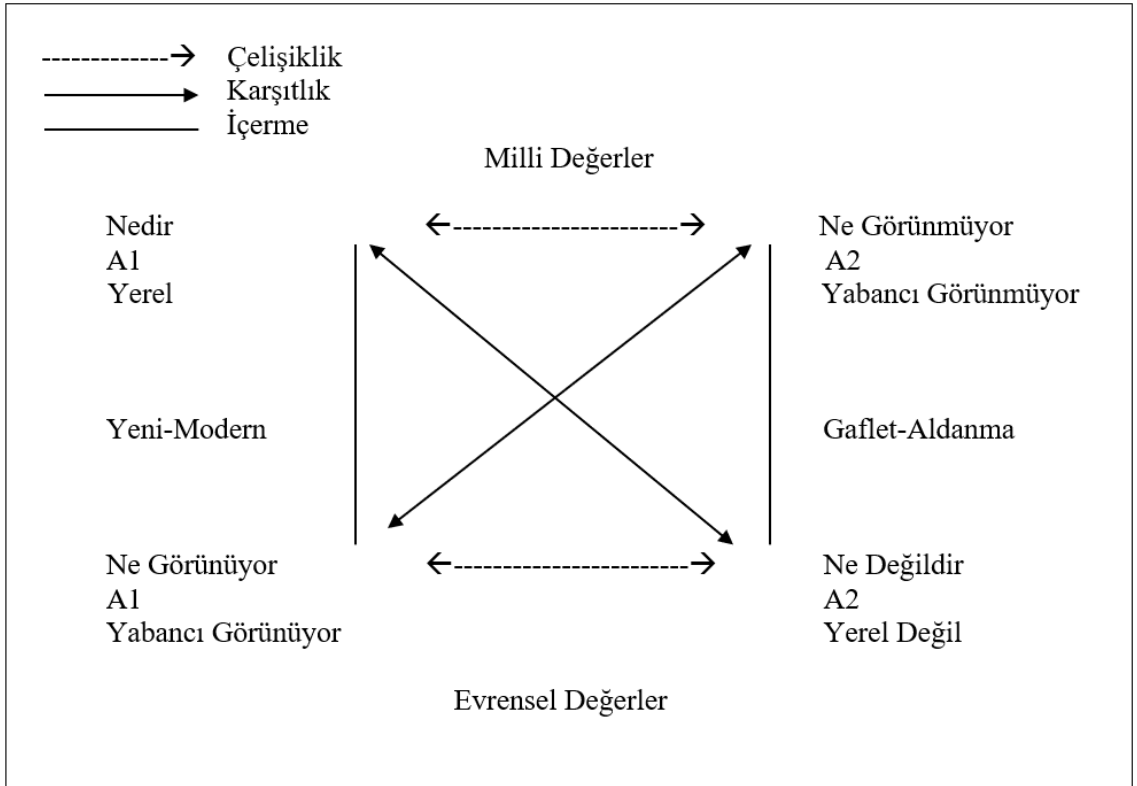
Varlık	Yokluk
Özgürlük	Esaret
Cesaret	Korkaklık
Aktif	Pasif
Güzellik	Çirkinlik
Değerli	Değersiz
Fakirlik	Zenginlik
Şuur	Şuursuz
Madde	Mana
Yaşam	Ölüm
Sadakat	Sadakatsizlik
İtaat	İtaatsizlik
İnat	Sebat
Direnış	Teslimiyet
Güven	Güvensizlik

Tablo 3. Greimas'ın Eyleyenler Şeması Uygulaması (Soylu, 2018, s. 43-45)**Tablo 4.** Göstergebilimsel Dörtgen Uygulama Şeması (Kıran, 2013, s. 385)

Tablo 5. Göstergibilimsel Dörtgen Uygulama Şeması (Gremias,1987, s. 110)

Tablo 6. Göstergibilimsel Dörtgen Uygulama Şeması (Kıran, 2013, s. 385)

Bu şema şöyle somutlaştırılabilir.

A1 ----- A2

Yerel olan ve yabancı görünmeyen şey milli yani ulusaldır. Bize öz ve özgü olan milli değerler ve ulusal sanat gibi. Mehmet Başbuğ resimlerinde çoklukla görülen Anadolu ve Türk kültürüne özgü figürler milli duygu ve değerlerimizi yansıtır.

A1_ ----- A2_

Bu önermede ise yabancı görünen ve yerel olmayan şey ya yabancıdır veya evrensel olabilir. Batı sanatı veya evrensel kültür gibi. Tabii ki bazen yerel olan bir şey evrensel kültüre de mal olabilir. Hayvan sevgisi evrenseldir. Ancak Türk kültüründe bilhassa at ve kartal gibi bazı hayvanlar özel bir öneme sahiptir. Bazen de evrensel kültür içerisinde yer alan domuz ve fare gibi bir figür bizim kültürümüze yabancı olabilir.

A1_ _____ A1

Üçüncü önermede yerel olan ancak yabancı görünen şey, yeni bir şeydir ve belki modern olarak tanımlanabilir. Burada da bazı yenilikler ilk başta yabancı gibi görülebilir. Ancak her kültürde yenilikler modernizmin kaçınılmaz sonucudur. Örneğin kıymız ve kefir Orta Asya'dan 1990'lı yıllarda ilk geldiğinde yabancı ve garip karşılanmış ancak zaman içerisinde bunların Türk kültürünün bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Gerçi bunlar yeni ve modern şeyler değildir ancak bizim için yenidir.

A2_ _____ A2

Son önermede ise yabancı görünmeyen ancak aslında yerel de olmayan şey milli değerler arasına sızmış gaflet ve aldatıcı olan bir şeydir. Bazen de sömürgeci emperyalist devletlerin sömürdükleri toplumlara dayattığı kültür emperyalizminin sonucu olarak yabancı olan ve milli olmayan bazı şeyleri bir topluma çeşitli propaganda araçlarıyla milli gibi dayatılmalarıdır. Noel Baba ve Yılbaşı çamı örnek olarak verilebilir.

Sonuç

Mehmet Başbuğ son dönemde Türkiye'de olduğu gibi Orta Asya Türk devletlerinde de tanınan bir ressamdır. Özellikle Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi'nde sanat eğitimciliği ve Dekanlık görevi sürecinde Türk kültürünü yakından inceleme fırsatı bulmuş ve gözlemlerini devasa resimlerle ölümsüzleştirmiştir. Ayrıca Türk kültürünün köklerine inmiş, Orta Asya ile ortak kodlarımızı da yakından incelemiştir. Resimlerinin çoğunda acı, dram, çile, göç ve ayrılık gibi konuları ele almakla beraber Türk milletinin özünde var olan cesaret, yiğitlik, mertlik, kahramanlık ve vatan sevgisi gibi konuları da ele alarak milli duygu ve değerleri gelecek kuşaklara miras bırakacak büyük eserler ortaya koymuştur.

Ömrünü Türk dünyası ve Türk kültürüne adayan Mehmet Başbuğ, resimlerinde gerek Anadolu gerekse Orta Asya Türk kültürüne ait imge ve izleklere ayırmış bir ressamdır. Onun resimlerinde insanların yüzleri ve elleri, çalışan, üreten, çile çeken insanların cesaret, mertlik ve yiğitlik göstergeleridir. Aynı şekilde onun resimlerinde yer alan hayvanlar da canlı olma düz anlamı yanı sıra bereket, cesaret, güç, kuvvet ve itaat göstergesi olarak da yer alır. Bunların göstergebilimin yöntemi ile incelenmesiyle görünen düz anlamları yanı sıra yan anlamları ve derin anlamları da ortaya çıkar.

Mehmet Başbuğ resimlerinde hayvan imgeleri gösterge olarak ele alındığında, Türk kültürü içerisinde yerel olan ancak evrensel anlamlar da içeren birer sembol olarak düşünülebilir. Göstergebilimde göstergeler karşıt anlamlarını da çağırıştır ve gönderme yapar. Bu bağlamda Mehmet Başbuğ resimlerinde milli kültür simgeleri ulusal olmayan ya da düşman olan ve öz değerlerine zarar verebilecek şeylere karşı bir uyarıcı niteliğindedir. Bu semboller yeni ve modern olanı dışlamamakla birlikte milli ve yereli koruma bilinci kazandırır.

Sonuç olarak Mehmet Başbuğ Türk kültürünün köklerine ve ortak kodlarına gönderme yapan imge ve sembollerle çağdaş Türk sanatında önemli bir yer edinmiş bir sanatçıdır. Onun resimleri sadece bir tasvir veya doğa etüdü olmaktan çok yan anlamlar ve derin anlamlar içeren göstergeler taşır. Ele aldığı konular ve işlediği figürler Türklük bilincine gönderme yapar. Hem yaptığı resimler hem de güçlü eğitimci kişiliği ile yetiştirdiği öğrenciler onun en büyük eserleridir.

Etik Beyan

"Mehmet Başbuğ Resimlerinde Hayvan İmgelerinin Göstergebilim Çözümlemesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayına ortamına değerlendirme için

gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akerson, F. E. (2006). *Göstergebilime giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Altıntaş, O. (2017). Tanrı dağları sonsuza kadar yaşlı kaldı. *Türk Yurdu Dergisi*, 360, 68-69.
- Aytekin, O. (2006). Çile ve umudun ressamı mehmet başbuğ ile sanatı üzerine. *Genç Kardelen Kültür Sanat Edebiyat Dergisi*, 11 (Kasım). 20-23.
- Başbuğ, F. (2009). Çağdaş Türk resminde at tasvirleri. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8, Yaz, Konya -2009
- Başbuğ, F. (2016). *Mehmet Başbuğ - Bozkırdaki Atlar/ Desenler*. Akara: Artsürem.
- Başbuğ, T. (2012). Çağdaş Türk resim sanatında at tasvirleri. *İdil Dergisi*, 1(5), 282-306.
- Başkan, S. (1991). *On dokuzuncu yüzyıldan günümüze Türk ressamları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çatalbaş, R. (2011). Türklerde hayvan sembolizmi ve din ilişkisi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3(12), 49-60.
- Çoban, İ. (2015). Türk ikonografisinde kartal motifi ve çağdaş Türk resmine yansımaları. *İdil Dergisi*, 4(16), 57-75.
- Dalkıran A. ve Bayrak, T. (2019). Türk kültüründe keçinin yeri ve Mehmet Başbuğ resimlerindeki yansımaları. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22, 25-35.
- Eco, U. (1992). *Açık yapıt* (Çev: Y. Şahan). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Gottiner, M. (2005). *Postmodern göstergeler* (Çev: E. Cengiz ve H. Gür). İstanbul: İmge Yayınları.
- Greimas, A.J. (1987). *On meaning selected writings in semiotic theory*. Minneapolis, Canada: University of Minnesota Press.
- Güngör, T. (2018). *1980 Sonrası Türk resim sanatında figüratif eğilimler ve Mehmet Başbuğ* (Sanatta Yeterlilik Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Antalya.
- Güngör, T. (2020). Çağdaş türk resim sanatında göç olgusu: Mehmet Başbuğ özelinde bakmak. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1608-1626.
- (<https://Karizmahaber.Com/Guncel/Prof-Dr-Mehmet-Basbug-Hayatini-Kaybetti/> 30.09.2020).
- (<https://Www.Anatoliamuzayede.Com/Urun/769434/Mehmet-Basbug-Keciler-Tuval-Uzeri-Yagli-Boya-2005-Imzali-60x80-Cm> 30.09.2020).
- (<https://Www.Artsurem.Com/Art/Artwork/Mehmet-Basbug/25/> 30.09.2020).
- <https://www.instagram.com/p/BIRE5Tqhjg/> (24.01.2021).
- Karaoğlu, A. (2000). Mehmet Başbuğ'un sanatı üzerine. *Mehmet Başbuğ Kataloğu*. İstanbul: Emlakbank.
- Keten, H. (2018). Modern Sanatın Nesnesi Olarak Hayvan. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 285-300.
- Kıran, Z. ve Kıran, A. (2013). *Dilbilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Mehmet Başbuğ Sergi Kataloğu* (2000). İstanbul: Emlak Sanat Galerisi.
- Rifat, M. (2013). *Açıklamalı göstergebilim sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Soylu, R. (2018). Göstergebilim sanateseri çözümleme şemaları. *Güzel Sanatlarda Örnek Araştırmalar El Kitabı* (Edt: Pelin Karabaş). İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Tepecik, A. (2017). Anadolu'dan Tanrı Dağları'na, insanların ve atların ustası: Prof. Dr. Mehmet Başbuğ. *Türk Yurdu Dergisi*, 360, 70-75.
- Topsakal, Ü ve İ. (2019). Fenomenolojik bir çalışma: Türk kültüründeki kurt kültü üzerine öğrenci düşünceleri. *Bilgi Dergisi*, 89, 77-94.
- Uçan, H. (2003). *Edebiyat bilimi ve eleştiri*. İstanbul: Hece Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Mehmet Başbuğ is an important artistic personality that has left his mark in contemporary Turkish painting art both with his paintings and with his educator identity. It is possible to see mostly Anatolian and Central Asian Turkish culture images in his paintings. Mehmet Başbuğ, who studied art at Gazi University Gazi Faculty of Education, Department of Art and Business Teaching, has also raised hundreds of students during the years he worked as a lecturer. Central Asia as well as in works of art in the Turkish government, Turkey has made both educational activities. He worked as an art educator and manager in Kyrgyzstan Manas University. He closely examined common symbols of Turkish culture with his observations in Central Asia and reflected important images of Turkish mythology in his paintings.

In this study, the animal images in the paintings of our teacher Mehmet Başbuğ and bearing important meanings in Turkish culture were examined with semiotic methods and it was tried to be analyzed with semiotics art work analysis schemes. Semiotics as an advanced science in the early twentieth century examines signs. The sign is something that indicates and refers to something other than itself. In addition to the signs and symptoms that people develop consciously, natural symptoms are also indicators. In addition, icons that are the images of objects and figures and symbols developed as a common language

among people are other types of signs. The languages, alphabets, flags, national anthems and religious symbols, which are the national symbols of each nation, are their most important indicators.

According to Saussure, who is accepted as the founder of semiotics, semiotics consists of a signifier and a signified. Peirce adds an interpretative factor to this. Each sign contains connotations and deep meanings as well as its plain meaning. When a work of art is examined with the method of semiotics, the signs on the work are tried to be analyzed with a semantic analysis scheme, opposing meanings scheme, Gremias actors scheme and semiotic quadrilateral scheme. With the indicators on a work of art, it primarily shows the talent and artistic power of its artist. It also reflects the artistic understanding and possibilities of the period in which it was built. In addition, the images and symbolic expressions seen on the work of art refer to the meanings of national and universal culture.

Mehmet Başbuğ, who was born in the middle of the twentieth century and sadly passed away in the most productive period of his life, presents sections from the daily life of Anatolian and Central Asian Turkish people in his paintings. In particular, his works on the War of Independence refer to our national and moral values. Images and symbols of Turkish culture and mythology are very common in his paintings. His realistic and expressive figures sit on a strong pattern and composition. Its vivid and bright colors can also be considered as symbolic expressions and strong indicators of Turkish culture.

In Mehmet Başbuğ's paintings, some animals such as wolf, horse, donkey, deer, ox, cow, eagle, sheep, goat are special living figures, as well as making references to common codes of Anatolian and Central Asian Turkish culture, which can be regarded as important indicators.

Especially when the horse figure is considered as an indicator, it refers to the close friendship of people as well as national feelings and concepts such as courage, bravery, loyalty, freedom and independence. Although the donkey is also a mount, it refers to meanings such as diligence, work force, endurance, patience and stubbornness as an indicator. Sheep and goats have a very important place in Turkish culture, especially in nomadic communities starting from Central Asia until they reach Anatolia. When considered as an indicator, sheep refers to both abundance, fertility and obedience. In addition to abundance, abundance and sustenance in the goat, it can be considered as an indicator of resistance and resistance with its stubbornness. As an indicator, the wolf is the animal with the most deep mythological meanings in Turkish culture. It has almost become a symbol of Turkishness. It also means connotations such as courage, valor and friendship. Eagle is also an indicator that has symbolic meanings in Turkish culture. Especially, it stands out in Turkish art from double-headed eagle flags to Turkish motifs. The eagle is a sign of both freedom and domination. Ox, cow and bull are animals attributed to holiness, especially in ancient Egyptian and Indian societies. In Mehmet Başbuğ's paintings, the cow or ox becomes an indicator of obedience and fertility by referring to Anatolian folk culture. Deer are mostly included in Central Asian culture. It is the most powerful indicator of Mehmet Başbuğ's impressions in Central Asia.

As a result, Mehmet Başbuğ is an artist who has gained an important place in contemporary Turkish art with his images and symbols referring to the roots and common codes of Turkish culture. His paintings are more than just a description or a study of nature, they carry connotations and signs with deep meanings. The subjects he deals with and the figures he deals with refer to the awareness of Turkishness. Both the paintings he made and the students he raised with his strong educational personality are his greatest works.

Mekânsal Değerinin Ötesinde Kültürel Bir Öge Olarak Pazar Yeri: Sanatçının Tuvallerinde Konumları¹

Tuğba GÜNGÖR²

Öz

Birey her zaman kendini ifade etme arayışı içerisinde olmuş ve iletişim kurma yetisine yönelik birçok yöntem geliştirmiştir. Sanat gibi özel bir alanın keşfiyle gelişen süreçte, eserlerin çıkış kaynağına sanatçının yerel değerlerde gelişen çevresine dair gözlemleri, yaşanmışlıkları ve günlük yaşam dinamikleri referans olabilmektedir. Bir gelenek yapısı ve gıda, giyim, araç ve gereç gibi günlük temel ihtiyaçların karşılanmasında etkinlik alanı olan pazar yerleri sanatçının eserlerinde bir kültürel değer ve kültürler arası diyalogu sağlayan unsur olarak kendi konumunu alabilmektedir. Çalışmada Çağdaş Türk Resim Sanatında varlığıyla kendini somutlaştıran “pazar yeri” temalı eserler, plastik yaklaşımlar ve kültürel etkileşim noktaları açısından irdelenmiştir. Bu yolla kültürel bir dokuyu ifade eden pazar yeri temasının, eserlerdeki vücut bulma biçemleriyle varlığı sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pazar Yeri, Kültürel Öge, Çağdaş Türk Resim Sanatı

The Bazaar as A Cultural Item beyond Its Spatial Value: The Artist's Positions On Canvas

Abstract

The individual has always been searching for self-expression and has developed many methods for the ability to communicate. In the process that advances with the discovery of a particular field such as art, the artist's observations, experiences and daily life dynamics of the artist's environment that develops in local values can be a reference to the origin of the works. Bazaar, which is a traditional structure and an activity area for meeting daily basic needs such as food, clothing, tools, and equipment, can take their position as a cultural value and intercultural dialogue in the artist's works. In this study, the "bazaar" themed works that embody themselves in Contemporary Turkish Painting Art are examined in terms of plastic approaches and cultural interaction points. The existence of the bazaar theme, which expresses a cultural texture in this way, has been questioned with it styles in the artistic works.

Key Words: Bazaar, Cultural item, Contemporary Turkish painting art

Atıf İçin / Please Cite As:

Güngör, T. (2021). Mekânsal değerinin ötesinde kültürel bir öge olarak pazar yeri: Sanatçının tuvallerinde konumları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2243-2255.

Geliş Tarihi / Received Date: 09.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.05.2021

¹ Bu çalışma, 3. Uluslararası Mehmet Başbuğ Sanat Araştırmaları (20-21 şubat 2021) isimli sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulmuş çalışmanın yeniden ele alınmış şeklidir.

² Dr. Öğr. Üyesi - Süleyman Demirel Üniversitesi İletişim Fakültesi, gungortugba@hotmail.com

Giriş

Sanatçı, eserlerini üretirken esinlendiği kaynak noktalarının arasında kendi yaşamışlıkları ya da çevresinden aldığı veri kaynaklarından beslenen gözlemleri olabilmektedir. Kendine çalışma alanı olarak yarattığı referanslar, zengin miras ve kültürel çeşitliliğin muhafızları olarak biçimlenebilmektedir. Geçmiş ve geleneği bir arada kendi kültürel potasında biriktirerek ve çağdaş kolektif bir değer olarak özgün yorumlarla sunabilmek, duyarlı sanatçı anlayışının düşünsel tohumlarından ortaya çıkmaktadır. Pazar yeri, geleneğin kültür taşıyıcısı olan mekân ve etkinlik ortamı olarak kaçınılmaz biçimde sanatçının tarihsel belleğinde yer etmektedir. Toplum içinde sosyal yaşantının sürekli karşılaşılan dinamiği olarak pazar yeri kavramı bireyin karşısında kültürel boyutuyla oluşum göstermektedir. Toplumların gıda, giyim, araç ve gereç gibi temel ihtiyaçlarını karşıladığı pazar yeri, tarihsel olarak incelendiğinde sosyal yaşamda vücut bulduğu ve halen günümüze aktif şekilde taşındığı görülmektedir.

Varlık bulduğu günden bu yana, pazar yerleri, yerleşim bölgelerinin hem ekonomik yansımalarına hem de kültürel dokusuna dair ciddi veriler sağlayan, ticari özelliğinin ötesinde kültürel anlam taşıyan ve sosyal yönünde ağırlığı olan yapıyı vurgulamaktadır. Yaşanılan çağda tüketim alışkanlıklarımızdaki biçimlerin hızlı değişimine rağmen, günümüzde hala varlığını sürdürmekte ve insan yaşamının sosyal dinamikleri arasında önemini korumaktadır.

Temel anlamda gereksinimden doğan edinim olarak alıcı ve satıcının tarafları olduğu alışveriş olgusu, karşılığı olan ürünün kullanımı ya da mülkiyetinin taraf değiştirmesini ifade etmektedir. En ilkel anlamda trampa yöntemiyle yapılarak, yeni formlarıyla günümüze kadar uzanmıştır. Bu uygulamada, ürün veya hizmete karşılık yine ürün veya hizmet vererek gerçekleşmiş (Tokol, 1996, s. 3), devamında birçok yapısal değişikliğe uğrayarak güncel niteliğine ulaşmıştır. Yaşanılan çağın getirdiği yeni düzen anlayışı, gelişen malzeme olanakları, ekonomik seri üretim ve tüketim alışkanlıklarıyla değişen yaşam dinamikleri, alışveriş eyleminin geleneksel anlamda kamusal alanlardaki temel formunu oluşturan pazar yerlerinin sosyal konumunu sarsamamıştır. Giyim-kuşam, gıda, araç gereç gibi kimi malzeme ihtiyaçlarının giderildiği bu ortamlar sosyal hayatın ortak buluşma alanlarını ifade etmektedir.

Hem eylemsel olarak alışverişi hem de mekân olarak tematik ya da süreli pazar yerini tanımlayan pazar kavramına ve kimi zaman bütünleştiği pazar yeri kavramının tanımlarına çeşitli yaklaşımlarla bakmakta fayda görülmektedir. Haftanın bir gününü, iktisadi kavram olarak piyasa ve hatta ulusal ya da uluslararası potansiyel mal satımı yapılabilen sürüm yeri gibi farklı anlama gelen tanımları barındırmakla birlikte, çalışılan konu bağlamında özelleştirilmiştir. Söz edilen tanımlamalarda pazar ve pazar yeri kavramları pazar tanımı altında birlikte yer alırken kimi tanımlarda ayrılmaktadır. Çalışmada tanımlama yaparken her iki kavram da tanımlama yapılan kaynaklarda birlikte yer aldığı şekilde aktarılmıştır. Haftanın belirli günlerinde kurulan ve çeşitli şeylerin satıldığı alışveriş merkezi/belli şeylerin satıldığı yer/üstü açık alışveriş mahalli/alışveriş (Doğan, 1981, s. 807); satıcıların haftanın belirli günlerinde bir araya gelerek mallarını sergileyip sattıkları kamuya ait yer/alım satım işleri: alışveriş/tek tip malın veya ürünün satıldığı üstü kapalı ya da açık alan/pazar kurulan alan (Çağbayır, 2007, s. 3805-3806), çarşı, pazar/alışveriş (Kantar, 2009, s. 2698); belli bir şeyin satıldığı yer/belli bir günde her türlü mal satıcılarıyla alıcıların toplanıp alışveriş ettikleri yer/alışveriş/pazar kurulan alan (Büyük Sözlük, t.y., s. 1696-1697); belirli malların geçici bir süre için satışa sunulduğu sergi alanı (Ana Britannica, 2004, s. 495); dükkanlarda veya açık tezgahlarda bulunan malların alınıp satıldığı, üzeri kapalı veya açık olan yer/satıcıların mallarını satmak için haftanın belirli günlerinde bir yerleşme merkezinde kurdukları geçici sergilerin yeri/belli bir şeyin satıldığı yer/alışveriş, alım satım (Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, 1990, s. 952); satıcıların belirli günlerde yiyecek maddelerini ve kimi malları satmak için bir araya geldikleri kamuya ait alan/alım satım, alışveriş/tek tip malın satıldığı üstü kapalı ya da açık yer (Büyük Larousse, 1986, s. 9238); pazar/alışveriş; alışveriş yapılan yer (Toven, 2004, s. 592); üstü açık meydan gibi alanlarda kurulan geçici alışveriş yeri. Çoğunlukla süreli ve düzenli aralıklarla kurulmaktadır. Tek bir malın satımı için kurulabileceği gibi, mahalle ve kent ölçeğinde her tür malın satışı için de kurulabilmektedir (Sözen ve Tanyeli, 2001, s. 188). Günlük dilde alıcı ve satıcıların mal değiş tokuşunda bulunmak üzere belli sürelerle bir araya geldikleri yeri anlatmaktadır ve bu anlamda panayır, fuarlar, sergiler ve salonlar, pazar kavramı içinde dâhil olmaktadır. Kavram belli bir yerde zamanda ve dolaysız olarak karşı karşıya gelmeyi barındırmaktadır (Büyük Ansiklopedi, 1990, s. 4474); pazar yeri/çarşı veya azar, alışveriş edilen yer (Nişanyan, 2007, s. 376). Tanımlara bakıldığında pazar kavramı hem eylemsel olarak alışverişi hem de alışveriş eyleminin geçtiği alanı vurgulayan pazar yeri kavramını kapsadığı görülmektedir. Öyle ki kimi tanımlamalarda çarşı kavramıyla eş değer tutulmaktadır.

Toplumsal hayatın kazanımlarında yer alan, geleneğin temsilcisi olarak hizmet veren pazar kültürü geçmiş ve günümüz arasında nitelikli bir bağ oluşturmaktadır. Geleneksel bir alışveriş alanını ifade eden pazarlar, günümüze kadar satıcı, ürün ve alıcının bulunduğu bir anlatıyı temsil etmektedir.

Organize alışveriş sisteminin geliştiği pazar yeri mekânlarının geçmişine değinilerek örneklendirildiğinde antik çağda eski Yunan medeniyetinde şehrin aşağı bölümünü temsil eden agorada gerçekleştirildikleri görülmektedir. Eski Roma ve Bizans döneminde de devam eden bu gelenek aynı zamanda bir sosyal hareketliliğin de altını çizmektedir. Ortaçağ kentlerinde sur içinde düzenlenen pazarların varlığından söz edilebilmektedir (Tokol, 1996, s. 7-10). Anadolu'da bugünkü pazarların konumu ve biçimi epeyce değışmesine rağmen oldukça eskiyle tarihlenmektedir. Eskiden surlarla çevrilmiş kentlerin içinde tarım ürünlerinin satışı yasaklanmış olmasından, çevredeki kırsal yerleşmelerden gelen satıcılar ürünlerini kale kapılarının yanında belirlenen yerlerde satmışlardır (Ana Biritannica, 2004, s. 495). Devam eden süreçte yeni biçim ve konumlarına ulaşmıştır. Anadolu Türk şehirlerinde yiyecek içecek gibi maddelerin satıldığı pazar yeri, özellikle küçük şehirlerde camiler etrafında kurulmuştur. Muhtemelen şehre yiyecek satmaya gelen köylü ve göçebelerin, büyük bir camide öğle namazı kılma isteği ve bununla beraber cami etrafında toplanacak kalabalığın alışverişe katılması düşüncesinin olması bu fikri oluşturmaktadır. Geçici olan bu pazar yerleri, büyük şehirlerde eylemlerinin türüne bağlı olarak, tahıl pazarı, hayvan pazarı gibi kategorilere ayrılmıştır. Geçici pazar yerleri, şehirle köy ve göçebe arasındaki ilişkilerin, günümüze kadar devam eden ifadesi olabilmektedir (Kuban, 1968, s. 72). Eski Türk kentlerinde çeşitli günlerde oluşturulan pazarlar alışverişin haricinde iletişim merkezi olarak görev yüklenmiştir. Günümüzde hal, market, kapalı pazar gibi daha uzmanlaşmış tarımsal ürün satış yerlerinin bulunmasına rağmen, büyük kentlerde bile semt pazarları hala ucuz alışverişin yapılabildiği yerler olma özelliğini korumaktadır (Ana Biritannica, 2004, s. 495). Günümüzde, amaca, sosyo-kültürel duruma, mimari ve coğrafi konuma, çevresel koşullara bağlı olarak şekillenebilen pazar yerleri, her türlü değışime yönelik esnekliğini koruyarak hayatın akışı içinde insanın yaşam biçimine, kültürel birikimlerine dair veri sağlayıcısı olmaktadır. Yaşamdaki kesitlerin filtresiz olarak sunulduğu bu alanlarda beşerin en masum ve yalın hallerinin canlı örnekleri görülebilmektedir. Pazar coşkusu, kalabalığın uğultusu, yaşamı sürdürmeye ya da daha nitelikli hale getirmeye dair ürüne ulaşabilme tutkusu, insanın varoluşunun gizil kültürel kanıtını sonsuzluğa taşımakta ve belleklerde yer edindirmektedir. Sosyal yaşamda önemini koruyan pazar yerleri, yaşamın tanığı olan sanatçı aracılığıyla kültürel bir gerçeklik olarak somutlaştırılmaktadır. Çağdaş Türk Resim sanatında birçok sanatçının yorumlarıyla, zengin mirasın coşkun esinlenme kaynağı olan pazar yeri temalı eserler belge niteliğinde önem taşıyarak ebedileşmektedir.

Mekânsal Değerinin Ötesinde Kültürel Bir Öge Olarak Pazar Yeri: Sanatçının Tuvallerinde Konuları

En ilkel dönemlerden bugüne sosyal hayat içinde var olan birey için önemli yeri olan pazar kavramı geleneksel çizgiye ve kültürel bir olguya dayanmaktadır. Toplumun kültürel hafızasının temsil mekânı olan pazar yeri, sanatçının duyarlılığında günlük hayatın gerekliliğinden biçim bulan kesitler olarak ortaya konulabilmektedir. Çeşitli teknik, üslup ve bakış açılarıyla üretilen pazar yeri temalı eserler, bulunduğu ekonomik, sosyolojik, coğrafi ve mimari konumunun ötesinde ortak bir dilde kültürel anlam katmanlarına sahip olmaktadır.

Resim 1. Üsküdarlı Cevat (Göktengiz), Üsküdar Pazar Yeri (kesit), 1933, Duralit Üzerine Yağlı Boya, 48x63 cm, özel koleksiyon (Haydaroğlu, 2003, s. 43).

Gündelik yaşam ritüellerinin bir parçası olan pazarlar, Türk resim sanatında sıklıkla konu edinilen çalışmalar arasında olmuştur. Çok yönlü bir kişilik ve birçok beceri alanına sahip, Asker Ressamlar Kuşağı ve Hoca Ali Rıza ekolu sanatçılarından olan Üsküdarlı Cevat (Göktengiz) (1870) yaşamış olduğu bölgenin birçok sayıda farklı görünümünü aktaran eserler üretmiştir. Üsküdar dâhil olmak üzere birçok bölgeyi belge niteliğinde, içtenlik ve titizlikle çalışmalarına aktarmıştır (Saridikmen, 2005, s. 664). Hızla atılmış fırça tuşeleri ve plastik etkileriyle izlenimci bir üslup içinde olduğu dikkati çekmektedir. “Üsküdar Pazar Yeri” isimli çalışmasında gündelik bir pazar yeri dinamizmi, yaşamla iç içe ve duygusal bir birlikteliğin izlerini sürmektedir. Güçlü bir desen anlayışı ve figürlerin yüzey üzerinde yerleşimleri çalışmanın estetik değerlerini arttırmakta ve sanatçının duyarlı kişiliğiyle birlikte gelişen gözlemleri alışlageldik bir durumu pentürel boyutta ortaya koymaktadır.

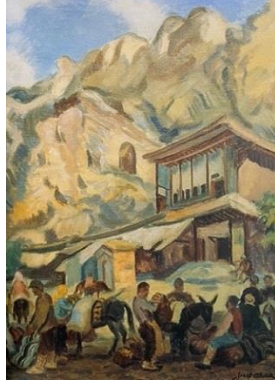

Resim 2. Sami Yetik, *Ankara Saman Pazarı*, 1936, Mukavva Üzerine Yağlı Boya, 70x101,5 cm, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi (Haydaroğlu, 2003, s. 49).

Resim 3. Sami Yetik, *Eski Ankara'da Pazar*, Tüval Üzerine Yağlı Boya, 70x100 cm (Giray, 2000, s. 109).

Sami Yetik'in (1878) “Eski Ankara'da Pazar” isimli çalışması, üretildiği zamanın sosyal, ekonomik ve kültürel durumuna ayna tutmaktadır. Ankara'nın Koyunpazarı'nın betimlendiği çalışmada arka mekânda görülen saat kulesinin yükseldiği barakaların önlerinde kadınlar alışveriş yapar halde sunulmaktadır. Oldukça sade bir düzeyde gelişen pazarda tahta paravanlar ve güneşten korunmak için tahta gölgeliklerin kullanıldığı anlatı görsel şeffaflığıyla gerçekleşmektedir (Giray, 2000, s. 108). Ekonomik gelişmişlik düzeyinin oldukça düşük olduğu, çaresizlik, zorluk gibi kavramların plastik etkilerle vurgulandığı çalışmada dramatik bir atmosfer yaratılmıştır.

Resim 4. Şeref Akdik, *Kütahya'da Pazar (kesit)*, Tuval Üzerine Yağlı Boya (Giray, 2000, s. 255).

Resim 5. Şeref Akdik, *Pazaryeri*, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 99x116 cm (Ersoy, 2004, s. 20).

Şeref Akdik'in (1989) güçlü bir desen altyapısıyla ortaya koyduğu "Pazaryeri" isimli çalışmada, bir kumaş ve halı sergisi önünde alışveriş yapan kadınlar, yerde oturmakta olan satıcılarla pazarlık yapar haldedirler ve mekana ait mimari unsurlar dikkat çekerken, herhangi bir yer izlenimi oluşturmaktadır. Canlı, sıcak, dinamik bir pazar yeri atmosferini, satıma çıkan ürünler, kırsal kesim insanının kıyafetleriyle aktarılan yerel ve otantik öğeler zenginleştirmektedir (Ersoy, 2004, s. 20). Oldukça canlı bir renk paletinden çıkan resimde formlar hareketli unsurlarla belirtilerek, yerel izleklere yönelik bir anlayış ortaya konulmuştur.

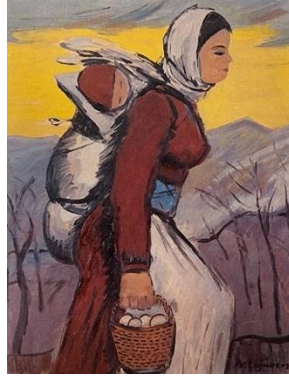
Resim 6. İlhami Demirci, *Midyat Pazarı*, Tuval Üzerine Yağlı Boya (Giray, 2000, s. 376).

Ayrıntıcı tarzı ve kendine özgü tekniğiyle yapıtlarını geliştiren İlhami Demirci'nin (1908) (Ersoy, 2004, s. 166), "Midyat Pazarı" isimli eserinde yalın ve arı biçim anlayışı sezilenmektedir. Heyecanlı ve rahat fırça kullanımıyla pazar yerinin coşkulu dinamizmini yansıtmaktadır. Umutla satış için müşterilerini bekleyenler, pazarlık yapanlar, satış yapılan malzemeleri inceleyenler samimi bir iç içelikle sunulmuştur. Yöresel kıyafetleriyle betimlenen figürler yönlendirici etkileriyle kompozisyona hareket katan unsurlar olmaktadır.

Resim 7. Eren Eyüboğlu, *Pazar-Alışveriş*, Tuval Üzerine Yağlı Boya (Giray, 2000, s. 376).

Sanat yaşamı boyunca birçok üslup araştırması içinde olan Eren Eyüboğlu (1913), kompozisyonlarında plastik unsurları kendi özgün üslubu içerisinde kurgulamıştır. “Pazar-Alışveriş” isimli eserinde geleneksel Anadolu kültürüne duyduğu ilginin yoğun izleri görülmektedir. Gelenekseli aşan tutumla renkçi bir anlayışın görüldüğü eserde kalabalık bir figür grubu harmanlanmış, kişisel sanat üslubuna uygun olarak perspektif uygulamıştır. Oldukça yalın ve kontur çizgileriyle belirlenmiş tüm imgeler, tuval yüzeyinde konuya hizmet eden bir yerleştirmeye konumlanmıştır.

Resim 8. Nurettin Ergüven, *Pazara Giden Yörük Kadın*, Tuval Üzerine Yağlı Boya (Giray, 2000, s. 304).**Resim 9.** Nurettin Ergüven, *Eski Ankara'dan Pazar Yeri*, Tuval Üzerine Yağlı Boya (Giray, 2000, s. 305).

Nurettin Ergüven (1905), deneye dayalı görünen kompozisyon çeşitlemelerinde soyutlamacı ilgilere pekişen bir figür anlayışının buyruğunda eserler üretmiştir. Biçimci ve renkçi iradeyle geliştirdiği kompozisyonlarda, dinamik fırça işçiliği öncelenecek öznel bir biçimleme tutumu ortaya çıkmıştır (Galerisoyut). “Eski Ankara'dan Pazar Yeri” isimli eserinde kaynağını yerel kültürden alan, çalışmanın hem isminden hem de görsel okuması yalın olmasından anlaşılabilir bir konu seçimiyle anlatımı güçlü bir sanatsal karakter ortaya çıkmaktadır. Eserde artistik bir biçimlendirmenin ötesinde, formlar birbirinden ayıklanarak hacimsel değerleri oluşturulmakta, toplumsal ve kültürel bir gelenek yapısı vurgulanmaktadır. Figürlerin hareketlerinden psikolojik bir anlatı üslubunda belirlenen göstergeler, yaşam döngüsü içinde gelişen bir eylemin kültürel çıktılarını aktarmaktadır.

Resim 10. Turgut Atalay, *Balıkçılar*. Tuval Üzerine Yağlı Boya, 50x60 cm. Taviloğlu Koleksiyonu (Ersoy, 2004, s.).

Turgut Atalay'ın (1918), toplumcu gerçekçi sanat edimiyle, çalışma konuları arasında yöresel konular yer almıştır. “Balıkçılar” adlı eserinde, gerçekçi bir iradenin oluşturduğu kompozisyonda tezgâh başında satış yapan balıkçılar gösterilmektedir. Geçim mücadelesi içinde çalışan balıkçılar, yaptıkları işin gereği olan giysiler içinde betimlenmiştir. Figüratif bir üslupla ve gerçekçi renk seçimleriyle form verilmiş bu çalışmada diz çökmüş bir kadın ile balıkçılar arasında süren pazarlık diyalogları figürlerin davranışlarından

yordanabilmektedir (Ersoy, 2004, s. 66). Eser alımlayıcısına yaşamın nasıl üretildiğinin, gündelik yaşamda evlere ve hayatlara karışan zorlukların hikayesini örnelemektedir.

Resim 11. Nedim Günsür, *Balıkçı Pazarı*, Tuval Üzerine Yağlı Boya 53x74 cm (Giray, 2000, s. 491).

Nedim Günsür (1924), sanat çizgisinde ince eleyen, sık dokuyan, sabırlı, istikrarlı bir sanatçı olmuştur. Figürsel anlatımın yoğun olduğu eserlerinde ince ve uzun formlarla belirlenen her yaş ve kesimden insan naif bir tutarlılıkla işlenmektedir (Giray, 2000, s. 490). “Balıkçı Pazarı” adlı eserinde Günsür, kendi kompozisyon kurgusu içinde alışveriş yapan, satış yapan insanların aynı ortamda betimlemesinin yanı sıra izleyicisine farklı hayatlara dair bir yelpaze sunmakta, başkalarının hayatlarının gözlemlenmesine izin vermektedir. Statik ve kimi figürlerde neredeyse frontal bir katılıkta gelişen görüntüye karşılık, çalışma içerisindeki gelişen hayatsal titreşimler, zamanın geçiciliğinden öte diri ve kalıcı bir izlenim bırakmaktadır.

Resim 11. Salih Zeki, *Pazaryeri*, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 25x45 cm Ersoy, 1998, s. 505).

Kendine özgü üslubu içinde izlenimci ve figüratif anlayışta eserler üretmiş olan Salih Zeki'nin (1931), “Pazaryeri” isimli eserinde ayrıntılara takılmadan devinim içinde canlı, neşeli bir pazar yeri dinamizmi yansıtılmaktadır. Işık, renk ve hareketlilikle şekillenen bu spontan etkili çalışma, yaşam karmaşası içinde görölmesi kolay olmayan güzellik ve şiirsellikte betimlenmektedir. Telaşlı pazar yerinin canlılık halindeki atmosferi, renk lekeleriyle biçimlenmektedir (Ersoy, 2004, s. 505). Pazara gitmenin iç açıcılığını, kişiler arası diyalogun yaşattığı mutluluk duygusunu, taze ürünlerin canlı renkleri ve ortama saçılan kokusunu duyumsatmaktadır.

Resim 12. Mustafa Ayaz, *Pazar Yeri İzlenimlerinden*, 1967, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 96x147,5 cm, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi (Haydaroğlu, 2003, s. 198).

Mustafa Ayaz (1938), kendi yaşamından izler taşıdığı sanat serüveninde yetiştiği yörenin doğal yapısından, toplumsal ve kültürel değer yargularından beslenmiş bir sanatçıdır (Gençaydın). Sanat eğitimini tamamladıktan sonra görevi için atandığı bölgede çalıştığı süre boyunca kağnılar, yöre insanları, kırsala dair görüntü ve izlenimlerden edindiği verilerden soyut ve yarı soyut eserler ortaya koymuş, Çorum pazar yerindeki kadın imgelerinin izleri sonraki çalışmalarında bile sürölmüştür (Özbaş, 2020, s. 58). Kendi iç

gerçekliği kadar geleneksel olgulara yer verdiği çalışmalarında lirik soyutlamacı bir anlayış çizgisi görülmektedir. “Pazar Yeri İzlenimlerinden” isimli çalışmasında öznel bir anlayış sezilirken, doğa renklerine uygun bir skala seçilerek lekesele değerler ön plana çıkmıştır. Kendi sanatsal gelişim sürecine ve üslubuna eklediği konu seçiminin önüne resmin plastik etkileri çıkmaktadır. Fırça akışının oluşturduğu hareket, pazar yerinin dinamik yapısıyla oluşturulan canlılıkla örtüşmektedir.

Resim 13. *Muhsin Kut, İstanbul'da Pazar, 1967, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 96,5x147 cm, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi (Haydaroğlu, 2003, s. 199).*

Kendine özgü üslubunda geliştirdiği ve çevreye ait gözlemlerini soyutlayarak sunduğu çalışmalarında renkli bir anlayış gözlemlenen Muhsin Kut (1938) (Ersoy, 2004, s. 340)'un “İstanbul'da Pazar” isimli eserinde, sosyal ve kültürel yaşamdan imgeler bulunmaktadır. Siyah zemin üzerine sıcak renklerin ağırlıkta oluşturduğu kompozisyonda kimi imgeler kolaylıkla seçilebilmektedir. Günlük hayatta ev yaşamında sıklıkla karşılaşılabilen bu imgeler, konuyla bütünleşik referans nesnelere oluşan parçalardır. Grafikselleştirilen formlar, mekânın ötelendiği, insan figüründen yalıtılmış bir sadelikte oluşturulmuştur. Betimlemelerin kalabalıklığına tezat olacak yaklaşımla dinginlik ve tinsellik hâkim olmaktadır.

Resim 14. *İsmail Avcı, Balıkçılar, 1989, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 46x55 cm (Ersoy, 1998, s. 88).*

İsmail Avcı'nın (1939) klasik figüratif üslup özelliğinde ürettiği eserlerinde desene her zaman öncelik verilmiştir. Sevgiyle ve hoşgörülle sürdürdüğü sanatsal yaşantısındaki kimliğiyle yaşamın dinamizminin altını çizen eserler geliştirmiştir. Yürüyen, eğlenen, alışveriş yapan insanları yoğun bir devinim içinde betimlemekte, günlük yaşamdan kesitlerle İstanbul'un kozmopolit örüntülerini aktarmaktadır. Her türlü sosyal kesitten bireyler giyim ve davranışlarındaki çeşitlilikle bir arada betimlenmektedir (Ersoy, 1998, s. 88). Evrensel bir mekâna atıfta bulunan “Balıkçılar” isimli eserinde sadece zamanın sosyal yapısının kayıt altına alınmasını sağlamamış, günümüzde bile satılan ürünün aynı olmasının yanında kıyafet, alışveriş kültürü, davranış biçiminin benzer özelliklerle görülebilmesiyle eseri zamansız kılabilmektedir.

Resim 15. *Oya Zaim Katoğlu, Her yerde Pazar, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 80x80 cm (Ersoy, 2004, s. 312).*

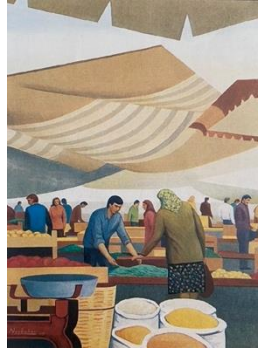

Resim 16. Oya Zaim Katoğlu, Pazar Yorgunluğu, 1990, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 70x100 cm (Ersoy, 1998, s. 165).

Gördüğu ve görmek istediği, düşlediği bir dünyanın resimlerini yapan Oya Zaim Katoğlu (1940), bilinen nesnelere şeffaflık içinde ve samimi bir duygusallıkla şematize edip, üst üste istifleyerek ve ışıktan yalıtılmış bir boyama yöntemiyle betimlemiştir (Ersoy, 1998, s. 165). Mınyatür etkili ve bir nakış gibi işlediği “Pazar Yorgunluğu” isimli çalışmasında kalabalık bir figür grubu kullanılmıştır. Yorgunluk gibi negatif bir kavramı eser isminin bir parçası olarak kullanmasına karşın canlı renk paletindeki seçimleri resme dinamizm katan ayrı bir öğe olarak konumunu almıştır. Çok renkli ve bezemeci bir üslubun etkisiyle çalışılan eserde pazar ritüeline ait imgeler kullanılmıştır.

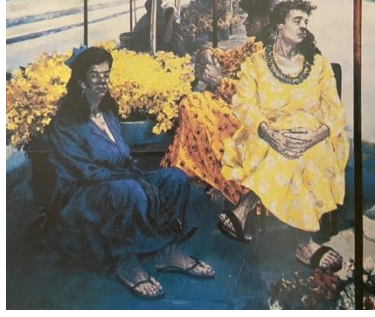

Resim 17. Nevbahar Aksoy, Pazaryeri, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 70x50 cm (Ersoy, 1998, s. 92).

Resim 18. Nevbahar Aksoy, Pazar, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 70x50 cm (Ersoy, 2004, s. 29).

Nevbahar Aksoy (1952), “Pazar” isimli çalışmasında, geleneksel halk pazarını düzenli geometrik bir kurgu içinde göstermektedir. Pazar yerinin karmaşasından farklı dinamik devinimi, dondurulmuş bir etki yaratmaktadır. Yeni bir düzen anlayışı içinde kurgulanan figürlerle, düz uygulanan boyama tekniğiyle birlikte, sade, yalın formlarla, gölgesiz olarak hassas bir titizlikte işlenmiştir (Ersoy, 2004, s. 29). Günümüzde bile görölmeye alışık olunan, satışa sunulmuş pazar ürünleri, sunum şekli, tartı, tente gibi malzemeler ve hatta pazarda gerek satıcı gerek alıcıların giyim stilleri güncelliğini korumaktadır. Dondurulmuş ve belleğe kaydedilmiş bir anı anımsatan çalışma, üretildiği tarihten yaşanılan bu ana, tazeliğini koruyarak aktarılmış ve hiç de yabancı olunmayan güncel bir görünüme bünyesinde taşımaktadır.

Resim 19. Nedret Sekban, *Çiçekçiler*, Tuval Üzerine Yağlı Boya (Ersoy, 2004, s. 422).

1970’li yıllarda figüratif çalışmalar yapan Nedret Sekban’ın eserlerinde (1952), “insan” olgusu tüm yönleriyle aktarılmak amacıyla olunan mesajın özünü oluşturmaktadır (Ersoy, 1998, s. 92). Son yıllarda İstanbul kent yaşamından seçtiği konular içinden çingeneler, balıkçılar gibi daha çok düşük sosyo-demografik yapıdan betimlemeler sunmuş ve gruplar halinde bir araya getirmiştir (Ersoy, 2004, s. 422). Sanatçının “Çiçekçiler” isimli eserinde satış için bekleyen sadece çiçekler olmamaktadır. Müşterilerini bekleyen çiçekçiler, hayatın içinden samimi bir duruşla bezgin ve yorgun halleriyle çiçeklerin diri görüntüsüne tezat oluşturacak şekilde betimlenmektedir. Kültürel geçmişlerini, etnik kökenlerini giydikleri giysi, taktıkları aksesuar ve duruşlarıyla duyumsatan sanatçı, insana özgü gerçekliği tüm umuduyla birlikte aktarmıştır.

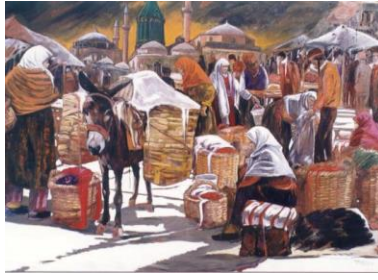

Resim 20. Aydın Ayan, *Pazar Yeri*, 2002, 100x160 cm, Tuval Üzerine Yağlı Boya (Kocabey, 2017, s. 48).

Figüratif anlayış üzerine kurguladığı çalışmalarında, simgesel bir sanat dili kullanan Aydın Ayan (1953), entelektüel donanımıyla eserlerini yaratıcılığını eklemeyerek, işaretler, renkler ve plastik değerlere kattığı tinsel katmanlarla oluşturmaktadır (Ersoy, 2004, s. 74). Sanatsal serüveninde istikrarlı olarak toplumsal gerçekçi-eleştirel gerçekçi anlayışını farklı temalarla sürdüren Ayan, izleyicisini düşündürmeye yönelik simgeci anlatım olanaklarını geliştirmiştir (Arda, 2007, s. 178-179). Türk insanının yaşamına dair gerçeklerini kendi birikimleriyle harmanlayan sanatçının “Pazar Yeri” adlı çalışmasında yaşamın tanıklığına şahit olunan öyküsel bir anlatım oluşturulmuştur. Mekân içinde hayvan ve insanın kurgusal birlikteliği, çok boyutlu biçimiyle özgün bir yaklaşım sergilemektedir. Yaşam mücadelesinin sınırlarının zorlandığı çalışmada kullanılan renk seçiminde koyu ton ağırlıklı gerçekleştirilen tasarımın içinde oluşturulan tezatlıklar yaşamın içinden bir gerçekliğin kanıtını sunmaktadır.

Resim 21. Mehmet Başbuğ, *Pazar Yerinde*, 50x60 cm, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 1984, Özel Koleksiyon.

Resim 22. Mehmet Başbuğ, *Konya'da Pazar*, 140x200 cm, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 2001, Konya Polis Evi.

Mehmet Başbuğ (1956), Türk kültür ve dünyasına ait yaşanmışlıkları insani bir duyarlıkta ele almıştır. Anadolu insanının sosyolojik ve kültürel yapısını saf ve samimi anlatım tarzıyla incelikli bir şekilde işlemiştir. Arka plana Kubbe-i Hadra (Yeşil Türbe) gibi Türk kültür dünyasının önemli bir simgesinin dahil olduğu “Konya’da Pazar” adlı çalışmada, pazar yeri karmaşasının coşkusu tüm içtenliğiyle duyumsanmaktadır (Güngör, 2018, s. 200). Başbuğ’un resimlerinde Anadolu gerçeği olarak yansıtılan bekleşen, kahvede oturan, pazar yerlerinde alışveriş yapan insanlar dikkati çekmektedir. Bu insanlar, hangi coğrafyada yaşarlarsa yaşasınlar, kültürel bir yansımanın kahramanları şeklinde tuvale yansımıştır (Başbuğ, 2017, s. 65). Eserlerindeki insan teması, figür resmine bağlılığını güçlendirmiş, Anadolu yaşam tarzını ve kültürünü yapıtlarında bolca yansıtan Başbuğ (Başbuğ, 2017, s. 29), Anadolu yaşam kültürüne ait imgeleri güçlü desen altyapısıyla kurgulamış, çalışmalarındaki figürlerin portrelerinde içinde buldukları duygu durumlarını ortaya koymuştur. Kendi üslubunu yaratarak başlı başına bir ekol olan sanatçının çalışmasında, biçim, öz ve içerik dengesinin bütüncül uyumu konu akışının niteliğini arttıran işlevsel öğeler olmaktadır. Kültürel dokunun zenginliğini, sanatçının bakış açısı, nitelikli gözlemciliği ve sanatsal öğretisinin yaratım çıktıları arttırmaktadır.

Sonuç

Yaşamın başlangıcıyla birlikte kendini ifade etme yollarını arayan birey için sanatsal alanın keşfi hayata dair kesitlerin temsil edilebildiği öznel bir yaratı mekanizmasının doğmasını sağlamıştır. Sanatçılar var oldukları toplum ve kültür içinde gözlem yetenekleriyle iyi birer yansıtıcı olmaktadır. Toplumun ve kültürün dinamiklerine ayna tutarak bireysel perspektiflerinden ele almaktadırlar. Sanatçının gelişmesinde, içinde yetiştiği coğrafyanın sosyal yapısı, insani ilişkileri, düşünce sistematığı, kültürü etkili olmaktadır. Bu kanallardan edindiği izlenimler aracılığıyla kendi duyarlılığında elde ettiği verileri sentezlemektedir. Harmanladığı bilgilerle üretimlerinde yaşam biçimlerine dair ipuçları vermektedirler. Toplumun ve kültürün karakterini, yaşamın günlük örüntüleri arasında var olan gelenek yapısını saflaştırılmış haliyle aktaran sanatçı kendi biçem dilini geliştirerek kurgulamaktadır. Kültürel bir anlam taşıyıcısı, geçmiş ve yaşanan an arasındaki köprü olarak pazar yerleri beşer için ticari bir faaliyet alanının ötesinde değer taşımaktadır. Satıcı-ürün-alıcı denklemi salt terminolojik yapısının sınırlarını aşan işleviyle pazar yeri mekanlarında çok işlevli bir organizasyonu teşkil etmektedir. Bireyin kendisiyle ve yaşamla temas kurduğu bir alan olan bu mekanlarda kültürel anlamda çok sesli bir kaynak oluşmaktadır. Pazarın civıltısı, telaşı içinde alım satım yapan insanlar kendi kültürel öz benliklerine dair doku oluşturmaktadırlar. Yaşam içinde birçok katmandan gelir düzeyine sahip bireylerin günümüzde bu müşterek alanlarda bir araya gelmelerine ve sosyal hayat içinde geleneksel kültür yapısının devamının sağlanmasına aracı olmaktadır. Kültürel ve toplumsal bir teşkilatlanmanın içinde yaşayan sanatçı için, birçok kesimden insanın bir araya geldiği pazar yerleri yaratımlarında çıkış noktası olabilmektedir. Sanatçıların yapıtlarında bireylerin kültürel, sosyal, ekonomik durumları hakkında kesitler görülmektedir. Türk resim sanatı içerisinde değerli eserleriyle pazar yeri teması üzerinde çalışan birçok sanatçı bulunmaktadır. Pazar yeri temalı eserler kültürel boyutları ve sanatçının plastik yaklaşımı çerçevesinde irdelenmiştir. Çalışmalarıyla kültür belgeselciliği yapan sanatçıların kendi sanatsal üslupları doğrultusunda eserlerini oluşturdukları görülmektedir. Duyarlılıklarıyla yaşamdan elde ettikleri izlemlerin tinsel bağını kurdukları eserler aracılığıyla kültürel imgeler yansıtılmaktadır. Kimi eserlerde coşkun, neşeli, canlı, dinamik bir yaklaşım görülürken, kimilerinde yaşamın zorlu mücadelesi, hayat içinde var olma savaşı dramatik bir hava içinde aktarılmaktadır. Hem plastik hem de kurgusal yaklaşımları açısından birbirinden farklılaşan eserler çağdaş Türk resminin temsilcileri tarafından arşiv niteliğinde, sonraki kuşaklara aktarılacak değerli ve zengin bir mirasın tözünü oluşturmaktadır.

Etik Beyan

“Mekânsal Değerinin Ötesinde Kültürel Bir Öge Olarak Pazar Yeri: Sanatçının Tuvallerinde Konumları” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ana Britannica (2004). *Ana Britannica ansiklopedisi*. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Arda, Z. (2007). *Sanat eğitimcisi ve ressam Aydın Ayan'ın resimlerine estetik bir yaklaşım* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Başbuğ, F. (2017). Türk dünyası ressamı Mehmet Başbuğ'un düşünce izleri üzerine. *Türk Yurdu Dergisi*, 106(360), 65-66.
- Başbuğ, F. (2017). *Mehmet Başbuğ Bozkırdaki Atlar/Desenler*. Ankara: Artsürem Yayınları.
- Büyük Ansiklopedi (1990). *Büyük ansiklopedi*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Büyük Larousse (1986). *Büyük Larousse sözlük ve ansiklopedisi*. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Büyük Lügat ve Ansiklopedi (1990). *Büyük Lügat ve Ansiklopedi ansiklopedisi*. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Büyük Sözlük (t.y.). *Büyük sözlük ansiklopedisi*. İstanbul: Arkin Kitabevi.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Doğan, M. (1981). *Büyük Türkçe sözlük*. Ankara: Birlik Yayınları.
- Ersoy, A. (1998). *Günümüz Türk resim sanatı (1950'den 2000'e)*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- Ersoy, A. (2004). *500 Türk sanatçısı plastik sanatlar*. İstanbul. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Galeri Soyut (2021). Nurettin Ergüven. Erişim Adresi: <https://www.galerisoyut.com.tr/artist/nurettin-erguven/> galerisoyut.com. Erişim Tarihi: 14.02.2021.
- Geçaydın, Z. (2021). Mustafa Ayaz. Erişim Adresi: <https://www.mustafaayaz.com/tr/page/makaleler>. Erişim Tarihi: 13.02.2021.
- Giray, K. (2000). *Türkiye İş Bankası resim koleksiyonu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güngör, T. (2018). *1980 sonrası Türk resim sanatında figüratif eğilimler ve Mehmet Başbuğ* (Sanatta Yeterlik Tezi). Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Antalya.
- Haydaroğlu, M. (Edt.). (2003). *Sanat dünyamız*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Kanar, M. (2009). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kocabey, E. (2017). *Türk Resim Sanatı'nda akademisyen sanat eğitimcilerin dışavurumculuk bakımdaki görüşleri ve eserlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk şehri: Tarihi gelişmesi, sosyal ve fiziki özellikleri üzerinde bazı gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53-73.
- Nişanyan, S. (2007). *Sözlerin soyağacı çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Özbaş, N. A. (2020). *Mustafa Ayaz'ın hayatı ve sanatı* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sarıdikmen, G. (2005). Ressam Üsküdarlı Cevat (Göktengiz). İçinde Z. Kurşun, A. E. Bilgili, K. Kahraman, C. Güngör ve S. Ünlü (Edt.), *Üsküdar sempozyumu II* (ss. 655-676). İstanbul, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2001). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tokol, T. (1996). *Alış-veriş merkezleri, çevre ve mekan ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toven, M. B. (2004). *Yeni Türkçe lügat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Since the beginning of human history, the individual has been in search of self-expression. For this, many methods have been developed for the ability to communicate. With the discovery of an artistic expression field, the artist's observations of his environment can be a trigger in the creation of the works. The artist's experiences with life and the dynamics of daily life are among the factors that enable the development of the creative process. The development of the artist as a social individual is influenced by the geography in which he was born and lived, as well as by the dynamics of the culture and society surrounding him. In the life pattern, the artist can feed on his own culture and the social structures he is in, in the data he conveys through his productions. For the artist, whose area of existence is naturally influenced, life achievements shaped by the cultural codes required by the dynamics of social life can appear as a subject area in the works. Artists are good observers of society. They convey the structure of the society and culture they live into their receiver through their works. They reflect the forms of society and culture according to their perspective. The artist, who is influenced by interpersonal relationships,

ways of thinking, social and cultural structure, derives inferences about life. The impressions he gets from these variables are synthesized in his sensitivity. Parts of life and culture are embodied by transforming the blended data into artistic expressions. In his designs, which he creates with his unique artistic expression language, the cultural character, the structure of tradition developed in the social life order are determined in a purified form.

The bazaar that connects the past and the present in the cultural layers has a meaning beyond the commercial action field for the individual. These spaces, where basic needs are met, have taken an active place in social life in the historical development process and have been actively carried to the present day. While it mirrors the reflections of the economic structures of the regions where the societies have settled, it presents a lot of data regarding the cultural texture since the day it emerged. Features such as the lifestyle of the people of the region where the bazaar is established, shopping rituals, bazaar product range, and architectural structure provide information about the identities of these areas. It transcends the boundaries of the commercial field in its social and cultural aspects. The phenomenon of shopping is based on a basic necessity in essence. In the most basic sense, the parties are the buyer and the seller. The use or ownership right of the product within this application changes the party. It is based on the change of another structure that corresponds to the product from the beginning. Today, it has reached its new forms. The rapid change of the scheme in the consumption habits of the current age has not undermined the value of bazaar in individual and social life. The development of material possibilities in daily life conditions, the increasing demand for mass production and consumption have not changed the traditional form of shopping activity taking place in the bazaars. Nowadays, it adapts to all kinds of conditions, creates a flexible shape, and allows sections of life to be seen without a filter. The act of shopping goes back to the past as much as human history and refers to the cultural dimension of the tradition. The equation that develops in the trivet of seller-product-buyer turns into multi-functional organizations. In these places, the individual comes into contact with himself and life, and a culturally sound source is formed. People who shop in all the hustle, chirp, and dynamism of the bazaar present the simple versions of the sections of life. This pure reality is conveyed in the productions of the artist, who is in a cultural and social structuring. In the works of the artist who is sensitive to the cultural values of the society of which he is a member, these areas resonate with a subjective point of view. In Contemporary Turkish Painting Art, many artists who produce works on the theme of the bazaar with their valuable works are encountered. A selection among these valuable names is discussed in the study. Bazaar-themed works were examined within the framework of their cultural dimensions and the plastic approach of the artist. Artists, who make cultural documentaries with their works, have carried out their works according to their stylistic features. The images belonging to cultural values in his fiction are given by being developed in their subjective sensitivities. While some works feel a moving, entertaining, enthusiastic, and dynamic approach, in some works the struggle against the difficulties in life and the struggle for existence in life are presented with a dramatic understanding. The works that differ from each other in terms of both plastic and fictional structure have found form in the subjective styles of the artists. These valuable works produced by representatives of Turkish painting constitute the output of a cultural archive. Through these works, a valuable and rich legacy is left to be passed on to the next generations.

Cultural Evaluation of Perceptual Problems in Modern Turkish Painting

Tuncay ÇİÇEK¹

Abstract

The development of modern art in the historical process, in contrast to the hundreds of years of history of Western countries, there is an average of one hundred and fifty years in Turkish painting. Despite this important distinction, the point that Turkish painting has reached today is a level that cannot be underestimated. Despite all this, Turkish painting still has not reached the place it should be and Turkish painters have not produced works that can be called "masterpieces". The main reason for this situation is thought to be perceptual problematic in this study. Because Turkish painting was limited to three big cities such as Ankara, İstanbul and İzmir. Therefore, in general, painters did not stay very close to Anatolian culture, which is seen as the carrier of Turkish culture, and could not benefit from their own cultural roots as much as they should and as a result, perceptual problematic emerged because they did not interact sufficiently with their own culture. Literature review was used as a method in this research, which is based on the cultural evaluation of the perceptual problematic in modern Turkish painting. According to the results of the survey, the perceptual problematic in the cultural context began to be overcome, thanks to the painters' approach to their own culture and their synthesis of traditional and modern elements. It is thought that Turkish painting will progress and accelerate in the international platform over time. Culturally, Turks have the richest and deep-rooted heritage in the world. Therefore, it is believed that the cultural lands of the Turks, which have hosted many civilizations, will become a source of inspiration for painters over time and that the perceptual problems that have not been overcome until today will be overcome.

Key Words: Modern Turkish Painting, Problem of Perception, Culture

Modern Türk Resminde Algısal Sorunsallarının Kültürel Açıdan Değerlendirilmesi

Öz

Modern sanatın tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, Batılı ülkelerin yüzlerce senelik geçmişlerine karşılık, Türk resminde ortalama yüz- yüz elli senelik bir süreç bulunmaktadır. Bu önemli ayrıma karşılık, bugün Türk resminin ulaştığı nokta hiç de azımsanmayacak bir seviyedir. Bütün bunlara karşın Türk resmi hala olması gereken yere ulaşmamış ve Türk ressamları "baş yapıt" denilecek eserler üretmemiştir. Bu durumun temel nedeni olarak bu çalışmada algısal sorunsalın olduğu düşünülmektedir. Çünkü Türk resmi Ankara, İstanbul ve İzmir gibi genelde üç büyük şehir arasında sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla genel olarak ressamlar Türk kültürünün taşıyıcı sahası olarak görülen Anadolu kültürüne çok yakın durmayıp, kendi kültürel köklerinden olması gerektiği kadar yararlanamamıştır ve sonuçta kendi kültürleri ile yeterince etkileşimde bulunmadıkları için ortaya algısal sorunsal çıkmıştır. Modern Türk resmindeki algısal sorunsalın kültürel açıdan değerlendirilmesi temeline dayanan bu araştırmada literatür taraması yöntem olarak kullanılmıştır. Taramanın sonuçlarına göre, gün geçtikçe ressamların kendi kültürlerine yaklaşması ve geleneksel öğelerle modern öğeleri sentezlemeleri sayesinde kültürel kapsamdaki algısal sorunsal aşılmaya başlamıştır. Zaman içerisinde Türk resminin uluslararası platformda da ilerleyip ivme sağlayacağı düşünülmektedir. Kültürel açıdan Türkler dünyadaki en zengin ve köklü mirasa sahiptirler. Dolayısıyla, pek çok medeniyete ev sahipliği eden Türklerin kültürel toprakları zaman içerisinde ressamlar içinde ilham kaynağı haline gelip bugüne dek aşılamayan algısal sorunların aşılacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern Türk Resmi, Algı Sorunsalı, Kültür

Atıf İçin / Please Cite As:

Çiçek, T. (2021). Cultural evaluation of perceptual problems in modern Turkish painting. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2256-2266.

Geliş Tarihi / Received Date: 24.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.08.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi. - Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, alpago_25@hotmail.com

Introduction

One of the most defined concepts is culture. Many researchers and thinkers have made various definitions of culture in the context of their own approaches. Turhan, who has worked on the subject, stated that the main determinant of both the way of life and the structure of thought, art, literature, religion, joy and entertainment in daily life is the world of culture. Throughout the entire historical process, it has been accepted as a work created by man himself by learning about the world nature and how to manage himself (Turhan, 2012, p. 38).

Culture is accepted as the way of life of a society or people. The famous theorist E.B. Tylor defines the concept of culture as a very intricate whole that includes knowledge, belief, art, morals, customs, the reserves acquired by the individual as a member of the society to which he belongs, and all other interests (Güvenç, 1996, p. 273).

The concept of culture, which is also accepted as a set of values that is transmitted from generation to generation, is the value judgments that all members of a society have in the historical process with their perceptions that meet the events. These values are kept alive by science, philosophy, art and religion (Topçu, 1998, p. 16). As it is seen, culture is a very important and necessary phenomenon for art and artists, as it is the building block of society.

In general, in almost all areas of art, the artist is nourished by the culture he/she is in. If the artist is an individual of the society he lives in, it is inevitable to see traces of the cultural structure of the society he/she lives in in his works. In this study, it is aimed to examine the perceptual problematic, which has developed in modern Turkish painting, on the basis of cultural phenomena. While making this study, examples from the works of modern Turkish artists were examined and the perceptual problematic on the basis of culture was tried to be determined. In general, modern Turkish painting has been greatly influenced by Western painters in its development process. Therefore, as the interaction of painters with their own cultures decreased, perceptual problems began to emerge. But over time, many painters realized this and started to reflect the Turkish culture in their paintings and even to synthesize it with the West. It is assumed that the emerging perceptual problematic will be resolved by taking cultural elements as a basis. In this context, this study examines modern Turkish painting within the framework of perception and culture with literature review and comparisons.

Method

The Problem of Perception of the New, the Avant-Garde and the Protestant

Basically, for an object to be an aesthetic object, it must be perceived by a subject. This situation clearly reveals the importance of perception. Perception, which makes objects meaningful, enables them to be grasped as a meaningful whole. If the situation is to be concretized with a very simple example, a table or a stove is distinguished by perception. Even in this simple example, it is clearly seen that the formation of perceptions as a quality was formed after the long trial and training process of humanity.

Hartmann, (Tunali, 1996, p. 34-35) "It contains many things that are not generally grasped in the sensible perception in everyday perception. We enter a room, where we see poverty and wealth. We see a face or a person in motion, perhaps only from behind, but we learn directly about his spiritual life, his character and his destiny," he pointed out to the world of meaning hidden behind something material.

According to Merleau-Ponty (Gürsoy, 2007), perception is expressed as a ground where the connection between consciousness and the world, human and external environment is established and appears in the simplest way. In other words, the living body, by determining its status in life, perceives everything in the environment within daily experiences and personal and individual occurrences. Therefore, since the perceptions of people and therefore societies will change depending on the conditions, the relationship between the viewer, the artist and the work will be affected positively or negatively. Because the artist has a perception of his own.

The perception of the work in general necessitates that the perception be considered as a 'problematic' in the modernization process of the painting. The transformation of perception into a problematic can be explained more clearly with the metaphor of the perception of 'beautiful'. Because the concept of beauty, which changed in connection with the development of the ages, was a unifying

concern trying to define the essence of classical beauty at first, but today it has turned into categories such as tragicomic, grotesque, sarcastic, protest and strange.

With the effect of developing technology, art has not only become accessible to everyone in the society, but it has also enabled the perception of the art product to change. This situation progressed in the same way for both the artist and the consumer, and perceptual changes and perceptual problems were mixed with each other. For example, music spread economically and mechanically has become live or recorded, and images have begun to be frozen. In general, it should be stated that perceptual changes and perceptual problems are also related to developments and innovations (Gombrich, 1992).

Greenberg (2008, p. 30-33) considers the avant-garde to be a rare phenomenon. Before the mid-19th century, nowhere else was the avant-garde resembling it, but then the avant-garde emerged as a threat and a challenge. The threat posed in the field of art lies in the fact that art production, no longer driven by the taste of a cultured elite, is increasingly exposed to the corruption of the market. The challenge to this situation is that, in order to maintain its own continuity, high art must, frankly, innovate more radically than it did even four centuries ago. The emerging avant-garde reconstructed the personalities of the painters like their works. This situation naturally affected the perceptions. On the other hand, artists have kept their own art away from this market by making innovations that are difficult to be perceived and noticed at first, even for the educated layer, in response to the emerging perceptual changes and the market. Despite all this, the perceptual difficulties that arise in recognizing innovations create problems that are difficult to overcome, but they have eased over time as they get used to the situation.

Clement Greenberg wrote in 1967, at the end of his essay 'Where is the Avangarde': "I have not explicitly taken into account that perhaps the avant-garde as a historical entity is indeed nearing its end. When that happens, high art production will have to be handled by someone else. Who the 'someone else' would be, I can't even imagine? However, I can see that the production of high art in general is coming to an end with avant-garde art. I am not saying that this will certainly be the case; I just think that something other than the avant-garde, that is, a dedicated, 'snobbish' elite, should, in one form or another, continue to produce high art in a society like ours." made the evaluation (Greenberg, 2008, p. 33).

All these developments in the world naturally also affected Turkish painters. With the difficulty of keeping up with the emerging changes, the painters experienced perceptual problems with the effect of cultural conflicts from time to time. However, the painters, who managed to synthesize the innovations that emerged with the culture in time, learned to cope with perceptual problems and taught them to the public.

Relationship between Culture, Perception and Art

When the relationship between culture, art and perception is examined, aesthetics emerges on the basis of all of them. In art education, aesthetics, essence and purpose have developed harmoniously, creating high qualities in an indirect way, apart from improving one's taste and aesthetic perception ability, enables imagination and thought to flourish (Eroğlu, 2006, p. 145). In this context, perception has a very important place in terms of both the artist and the society.

As a general concept, perception refers to the process of interpreting and making sense of things that people can obtain, find and discover by arranging. In other words, perception is to reach consciousness by grasping or comprehending that thing by directing all attention to a certain thing. The concept of perception, on the other hand, means distinctiveness and comprehension.

The way of perception, perception and point of view can differ from society to society and according to the characteristics of the artist. This difference stems from the perception of reality and reality. In this, first of all, belief, then culture and way of life are very effective. In Western civilization, truth and truth mean the same thing. Western societies deal with reality in object-form, based on the mimesis of Aristotle. Perception is based on the sensory image and sensations of the external structural features of objects and processes in the material world that directly affect the sense organs. The most important perceptions about knowing are visual perceptions, followed by tactile, auditory, etc. perceptions.

As you can see, perception is the basis of everything. Culture is also perceived through perception. Painters reflect cultural elements to their art to the extent they perceive it. Therefore, changes in Turkish culture over time have been very effective on perception. This effect dates back to the Ottoman Empire before Turkey. Because the roots of cultural changes go back to there.

It is noteworthy that Classical, Baroque and Rococo styles, which were seen in the arts of European countries in the historical process, began to enter the Ottoman art intensively in this period. Westernization movements, which manifested themselves in the field of art, as in many other fields, had a great impact on the organization of artistic action after the 19th century. The phenomenon of westernization, along with the social metamorphosis in the groups supporting art education and art, went beyond being a new dress, a new sheath, which was put on the skeleton in the Ottoman style. This situation constitutes an important element of the nineteenth century cultural setting, the comprehensive sign system of cultural changes through which a new social order is communicated, reproduced and explored.

It is noteworthy that many objects belonging to cultural heritage are used in compositions in modern Turkish painting. These elements were used by many Turkish painters both in the early periods when the painting concept based on peinture was used and in the late 1950s. While this was done, images related to all of the Anatolian civilizations, which determined the shaping of Anatolian culture, were used in many studies. For example, inspirations from all civilizations, from the Mother Goddess statuette unearthed in Çatalhöyük belonging to the Neolithic period to Seljuk and Ottoman architectural structures, have begun to be used in works. However, their use has been possible over time by overcoming the perceptual problems and synthesizing the culture.

Turkish painting artist Mustafa Plevneli (1940) is among the Turkish modern painters who carry the cultural heritage into painting. In the 1970s, the painter made a series of watercolor and engraving works based on the local culture of Anatolia, especially the interpretations of the Goddess, "Mother of Fertility" (Kybele). In these paintings made by the artist, he was not limited to the images of these images belonging to the cultural heritage, but also added his share of fantasy and interpretation and created a contemporary "Mother of Blessings". This exemplifies the synthesis of culture. The painter has solved the problem of perception and put culture into a new form in its own synthesis. In this context, in her paintings from Pleven, Kybele does not make an analogy of the Mother Goddess, but an imaginative interpretation of a modern painter. The Mother Goddess, which takes its source from Anatolia, appears in Plevneli's works with her full-hipped, belly, and big-breasted image, but turns into a fertility phenomenon that encompasses all of the rich myths symbolized by the Romans as Magna Mater (Great Mother) and carved into stone by Anatolian cultures. However, the produced product actually has a structure that is far from the Mother Goddess herself, nor outside of her. Objects of cultural value dealt with in his works, as a reflection of the painter's inner world, gained a unique identity and became color, texture and tone. As a result, it has become a completely different work of art, shaped by visual shaping elements by adding meaning (zsezgin, 1981). This is an indication that the problem of perception has been resolved in the context of cultural elements.

Picture 1. Mustafa Plevneli (*Kibele*, 1974)

Picture 2. İbrahim Balaban (*Bereket Ana*, 1980)

İbrahim Balaban (1921), who made paintings that reflect the realities of society or society, created a unique "naive" pictorial language inspired by the life of rural people in Anatolia, based on the sources of Anatolia. Inspired by the basic traditional structure of the people in terms of both form and content, the artist used the phenomena of human and society very strongly in his paintings (Berksoy, 1998, p. 111). He exhibited "Anatolian women with large bodies, huge hands and bare feet" in her exhibition titled "Age of Fertility", which she opened in "Istanbul Doku Art Gallery" in March 2004. In his paintings, the artist expressed the Anatolian woman as identical with the Mother Goddess figure. In this context, according to the artist, "women who collect spikes, throw sheafs on their backs, and breastfeed their children" are actually seen as today's "Mothers of Blessings". "The suffering but respectable mothers of Anatolia, who have faced the difficult living conditions and tried to carry the weight of agriculture on their backs" in the countryside are depicted as the Mother Goddesses of today on the artist's canvases (İndirkaş, 2001, p. 36). (Picture 2)

Painter, ceramicist and poet Bedri Rahmi Eyüboğlu (1911-1975), known for his works using traditional Turkish elements, has an important place in Turkish Painting Art. In the works of the artist, who was interested in folk rugs over time, motifs bearing the traces of folk culture attract attention. The influence of Fauvist painters in this formation is undeniable. As a matter of fact, Eyüboğlu's interest in Matisse and Dufy increased, and he began to study Eastern art, being somewhat influenced by their paintings. With the influence of his Anatolian trips, he started to include Anatolian subjects in his paintings. The image of Anatolian women in their local clothes is one of the themes that the artist frequently uses in his paintings (Picture 3). The rich motifs found in the clothes of Anatolian women as the accumulation of centuries have become indispensable images of the artist's paintings. While using these images, the artist wanted to reflect the Anatolian sensibility by using the technical possibilities of Western painting in his paintings (Dal, 1997, p. 573).

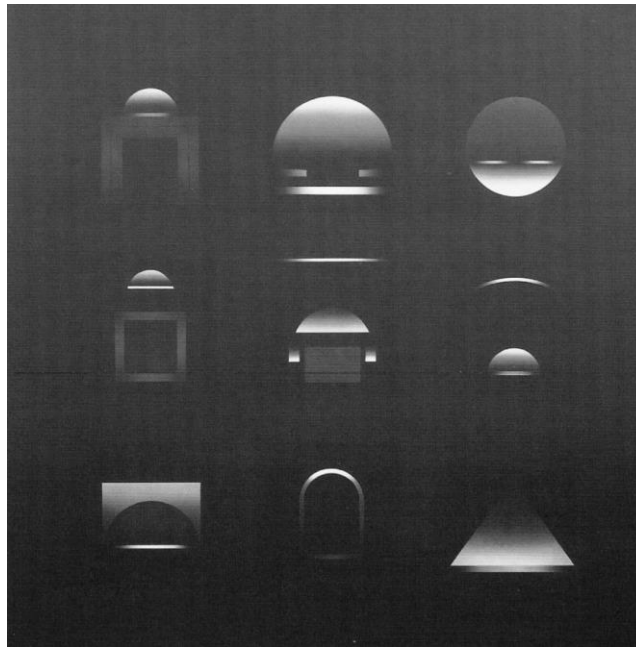

Picture 3. *Bedri Rahmi Eyüboğlu Ayşe Gelin, 1958.*

While doing all this, Eyüboğlu has never discriminated against Anatolia's rich heritage. Because according to him, there is no difference between a Byzantine mosaic and a Sivas rug. The only difference between them was that the one knitted with stone loops, the other knitted with wool loops. Both of this basically express folk art and a culture. However, both were the product of a great tradition. Both had "values that are all of us". According to the artist, the products of folk art cannot be values that can be transferred as they are and repeated exactly. Contemporary painting dimensions and visual values should be added to the production process of the work (Özsezgin, 1981, p. 33).

Adnan oker is another of the modern Turkish painters who created works based on the values belonging to the rich cultural heritage of Anatolia. Abstract works made by the artist for the first time were inspired by old writings. This situation can perhaps be considered as the beginning of the cultural heritage elements that will fully shape his art later on. On the other hand, the painter was influenced by the rhythm and form schemes in these old writings and integrated new, original compositions with the harmonies in his color collections (Ersoy, 1998, p. 40). In these abstraction works he has made, he aimed to reflect an understanding of order inspired by local architectural elements. The layout scheme, inspired by the arch and dome shapes of the local architecture, emerged in the artist's work in the 1960s. The painter, who examined Ottoman and especially Seljuk architectural structures from a painter's point of view between 1969-1984, tried to benefit from the monumentality of these structures. The painter found the secrets of obtaining geometric shape arrangements and color gradations on his own artistic development, in the source data of the architectural and geometric decoration of the Anatolian Seljuks (Tansuğ, 1986, p. 287). The gradient coloring method of a lighting system that can be called mystical, reaching from purple to white, generally achieves a musical rhythm flow that is desired to be brought to symmetrical form formations on a pitch-black background, but it is doubtful that the transcendent purpose to be emphasized in terms of content is achieved (Tansuğ, 1990, p. 44).

Only in this way was it possible to provide construction and spontaneity in abstraction. Regarding his work, the artist makes the following statements: "Ottoman architecture and Seljuk architecture are my sources. When these sources are used in painting, they illustrate a mystery that cannot be reached within the comprehensible aspects of geometry and light. Semi-circles, through-illuminated surfaces, vacuum colored voids, and horizontal, black or luminous bands used to dispel the slightest doubt of reference to reality (Kuban, 1994, p. 10).

Picture 4. *Adnan oker, Retrospektif V, 1998*

Perception and Culture in Modern Turkish Painting

According to Batur (1995), who dealt with how the contemporary world painting art was shaped, America became a center of attraction for artists with the effect of the second world war, and the greatest artists of the period in all European capitals immigrated to America. In terms of style, technique, material and discourse, the most diverse artistic productions of history began to emerge from here. Art, which "immigrated" from Europe to America, spread from there to Europe and then to the whole world. Istanbul is one of them. As in the rest of the world, in Turkey today, although all kinds of techniques and styles from the West, from canvas painting to ready-made objects, find supporters, the art environment is shaped by similar concerns with the West (İskender, 1988).

Batur made an important experiment on the subject. He added a work of three leading Turkish painters with different tendencies, and three different foreign artists' work, which technically resembles them almost as if they were made by the same hand, but did not comment. Although he left the interpretation to the viewer, it is clear that his aim is to show that they are all part of Western-centered art, rather than who is influenced by whom. This is especially important when it comes to culture and perception in Turkish painting. These examples are presented below in order to better understand the perceptions of Turkish painters (Batur, 1995).

Instead of the above-mentioned Turkish painters who prioritize their own culture, they paint based on the culture abroad. Two examples were shared in order to reveal the difference in perception among these painters. These examples are shared below in order to better understand the perspectives of Turkish painters on perception and culture. Mixed Technique Works of Bedri Baykam and Julian Schnabel, painters of two different cultures (Pictures 5, 6) are shared below (Batur, 1995).

Picture 5. *Bedri Baykam, İstanbul Boğazı, 1991*

Picture 6. *Julian Schnabel, Prag Öğrencisi, 1983*

The common feature of both works is that they were made with paint and three-dimensional collage, in other words assemblage technique, and that round-shaped objects were glued like medallions or plates. The collage technique is a technique that Picasso started long before these artists, that Picasso started in 1913, that Schwitters used in almost every work since 1939, and that Rauschenberg developed it in 1961 by adding three-dimensional objects (Batur, 1995).

Another example is Installation, also known as Installation, by Sarkis and Jennifer Bartlett (Pictures 7, 8). The work titled "Luxembourg Garden" (1985), made by Bartlett, consists of a boat with a sail mast, which refers to the park area called "Luxemburg Garden" in Paris, which contains many works of contemporary art. The picture represents the toy sails, which are the symbol of the lake in the park. In the exhibition "Saturn in Europe" made by Sarkis, his work "The Meeting of Böcklin and Sarkis" (1989) refers

to the oil painting "Island of the Dead" by Swiss painter Arnold Böcklin. The work consists of a boat with a sail mast, which represents the boat in the table. The only difference between the two works, made with the same material and logic, is only their stories. Although it does not matter who is affected by whom in studies conducted on similar dates, the origin of the installation technique that they both made dates back to Duchamp, but its widespread use dates back to the early 1970s until today (Batur, 1995).

Picture 7. Sarkis, Böcklin'le Sarkisin Buluşması“ Avrupa'da Satürn”, 1989

Picture 8. Jennifer Bertlett, Lüksemburg Bahçesi, 1987

Both Turkish painters in the examples are artists who can be called milestones in the development of Turkish contemporary painting and have introduced themselves at the international level. Baykam and Sarkis made great contributions to the recognition of innovations in contemporary world art in Turkey, even in times when mass media were not as developed as they are today. In addition, Sarkis is the only Turkish painter to represent our country at the 56th Venice Biennale held in 2015. With this awareness, the sampling of these two painters, each of whom has reached a certain level in their own style, is because

they are typical examples of the "highest level" in terms of showing the place of Turkish art on the world scale. However, as can be seen from the examples, although Turkish painters have developed their own "individual interpretations", they are not actually the main creators of styles in technical terms. This is related to culture and perception. These famous Turkish painters preferred world-famous techniques to their own culture in the context of their own perceptions. Although masterpieces have emerged, they are basically far from Turkish perception and culture (İskender, 1988).

Conclusion and Evaluation

It is not possible to explain artistic developments independently of the society in which they flourished. Because art is an indicator of the mentality formed by the social, economic, cultural and religious accumulation of a society. There is a philosophical view and thought structure at the core of every art movement. Perceiving the formal features of a work of art, its understanding of color and line, means grasping its external appearance. In order to grasp the essence of the artistic product, it is necessary to understand and analyze the spiritual, social and cultural structure of the environment that created it (Giray, 1997, p. 281).

Within the scope of this research, it is aimed to understand the relationship between concepts such as culture, perception and modern Turkish artists. In this context, it has been tried to reveal how the elements that make up the culture are reflected in the works of the painters and how they are perceived by the painters with the help of various examples. As members of the society and culture they live in, artists have always been affected by the cultural structure and its carrier element, the cultural heritage, and somehow also affected this cultural heritage. This situation is also reflected in the works of painters. However, the difference in perception between the painters in the context of culture has led to the diversification of the works, and sometimes distances and convergences have emerged from cultural ties.

Ethical Statement

In the writing process of the study titled "*Cultural Evaluation of Perceptual Problems in Modern Turkish Painting*" scientific rules, ethics and quotation rules were followed; No falsification has been made on the collected data and this study has not been sent to any other academic publication environment for evaluation. Since the document analysis is examined in this study, there is no requirement for an ethics committee decision.

References

- Anonim, (1995). *Sanatdünyamız, avant-garde 1945-1995. Son yarım yüzyılın sanat akımları, kavramları* (Sayı 59). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berksoy, F. (1998). *20. yüzyıl batı ve Türk resminde toplumsal gerçekçilik*. İstanbul: Bakışlar Matbaacılık.
- Eroğlu, Ö. (2006). *Resim sanatı sözlüğü*. İstanbul: Nelli Sanat Evi Yayınları.
- Dal, E. (1997). *Tollu, Cemal*. İstanbul: Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi III, Yem Yayın.
- Ersoy, A. (1998). *1950'den 2000'e günümüz Türk resim sanatı*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- Giray K. (1997). *Müstakil ressamlar ve heykeltıraşlar birliği*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- Greenberg, C. (1967). Greenberg, Clement; Where is the Avangarde?, *Vogue. Artist Actual*, Mart, 28-33.
- Gürsoy, K. (2007). *Maurice Merleau-Ponty'de Algı Problemine Giriş*, (1. Baskı). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Güvenç, B. (1996). *İnsan ve kültür* (7. Basım). İstanbul: Remzi Yayınevi.
- İndirkaş, Z. (2001). *Ana tanrıçalar, kybele ve çağdaş Türk resmindeki izdüşümleri* (1. Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İskender, K. (1988). Türk resminin dünü, bugünü ve geleceği. *Gerge-dan Kültür ve Sanat Dergisi*, Türk Resim Sanatı Özel Sayısı.
- Kuban, D. (1994). *Çoker'in ışıklı geometrisi, Adnan Çoker minimaller ve varyasyonlar*. İstanbul: Galeri B Yayınları.
- Özsezgin, K. (1981). *Başlangıçından bugüne çağdaş Türk resim sanatı tarihi III*. İstanbul: Tıglat Basımevi,.
- Tansuğ, S. (1986). *Çağdaş Türk sanatı* (I. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tansuğ, S. (1990). *Türk resminde yeni dönem*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Topçu, N. (1998). *Kültür ve medeniyet* (II. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tunalı, İ. (1996). *Greke estetik'i* (4. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turhan, M. (2002). *Kültür değişimleri (Sosyal psikoloji bakımından bir tetkik)* (IV. Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Modern sanatın tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, Batılı ülkelerin yüzlerce senelik geçmişlerine karşılık, Türk resminde ortalama yüz- yüz elli senelik bir süreç bulunmaktadır. Bu önemli ayrıma karşılık, bugün Türk resminin ulaştığı nokta hiç de azımsanmayacak bir seviyedir. Türkiye'de dünya çapında bilinen

pek çok sanatçı yetişmiştir. Bütün bunlara karşın Türk resmi hala olması gereken yere ulaşmamış ve Türk ressamları “baş yapıt” denilecek eserler üretememiştir. Bu durumun temel nedeni olarak bu çalışmada algısal sorunsalın olduğu düşünülmektedir. Çünkü Türk resmi Ankara, İstanbul ve İzmir gibi genelde üç büyük şehir arasında sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla genel olarak ressamlar Türk kültürünün taşıyıcı sahası olarak görülen Anadolu kültürüne çok yakın durmayıp, kendi kültürel köklerinden olması gerektiği kadar yararlanamamıştır ve sonuçta kendi kültürleri ile yeterince etkileşimde bulunmadıkları için ortaya algısal sorunsalın çıkmıştır.

Modern Türk resmindeki algısal sorunsalın kültürel açıdan değerlendirilmesi temeline dayanan bu araştırmada literatür taraması yöntem olarak kullanılmıştır. Taramanın sonuçlarına göre, gün geçtikçe ressamların kendi kültürlerine yaklaşması ve geleneksel öğelerle modern öğeleri sentezlemeleri sayesinde kültürel kapsamındaki algısal sorunsal aşılmaya başlamıştır. Zaman içerisinde Türk resminin uluslararası platformda da ilerleyip ivme sağlayacağı düşünülmektedir. Kültürel açıdan Türkler dünyadaki en zengin ve köklü mirasa sahiptirler. Dolayısıyla, pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Türklerin kültürel toprakları zaman içerisinde ressamlar içinde ilham kaynağı haline gelip bugüne dek aşılabilen algısal sorunların aşılacağına kanaat getirilmiştir.

En çok tanımlanan kavramlardan biri kültürdür. Pek çok araştırmacı ve düşünür, kendi yaklaşımları bağlamında kültürün çeşitli tanımlarını yapmışlardır. Konuyla ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar, günlük yaşamda hem yaşam biçiminin hem de düşünce, sanat, edebiyat, din, neşe ve eğlence yapısının temel belirleyicisinin kültür dünyası olduğunu belirtmektedirler. Tüm tarihsel süreç boyunca insanın dünya doğasını ve kendini yönetmeyi öğrenerek kendi yarattığı dünyasını bir eser olarak kabul etmiş bu öngörü ile çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Kültür, bir toplumun ya da insanların yaşam biçimi olarak kabul edilir. Kültür kavramını, bilgi, inanç, sanat, ahlak, gelenekler, bireyin ait olduğu değerler idesinin toplumun bir üyesi olarak edindiği birikimler ve diğer tüm ilgi alanlarını içeren çok karmaşık bir bütün olarak karşımıza çıkmakta ve bu gelenekte eserler ortaya konulmaktadır.

Kuşaktan kuşağa aktarılan değerler bütünü olarak da kabul edilen kültür kavramı, bir toplumun tüm üyelerinin olayları karşılayan algıları ile tarihsel süreç içinde sahip oldukları değer yargılarıdır. Bu değerler bilim, felsefe, sanat ve din tarafından yaşatılır. Görüldüğü gibi kültür, toplumun yapı taşı olduğu için sanat ve sanatçılar için çok önemli ve gerekli bir olgudur.

Genel olarak sanatın her alanında sanatçı, içinde bulunduğu kültürden beslenir. Sanatçı, içinde yaşadığı toplumun bir bireyi ise, yaşadığı toplumun kültürel yapısının izlerini görmek kaçınılmazdır. Bu çalışmada modern Türk resminde gelişen algı sorunsalının kültürel olgular temelinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma yapılırken çağdaş Türk sanatçılarından örnekler incelenmiş ve kültür temelli algı sorunsalları belirlenmeye çalışılmıştır. Genel olarak modern Türk resmi, gelişim sürecinde Batılı ressamlardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Dolayısıyla ressamların kendi kültürleriyle etkileşimi azaldıkça algısal sorunlar ortaya çıkmaya başladığını görmekteyiz. Ancak zamanla birçok ressam bunun farkına vararak Türk kültürünü resimlerine yansıtmaya ve hatta Batı ile sentezlemeye başlayıp. Ortaya çıkan algı sorunsalının kültürel unsurlar temel alınarak çözüleceği varsayılmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, modern Türk resmini algı ve kültür çerçevesinde literatür taraması ve karşılaştırmalarla incelemektedir.

Çağdaş dünya resim sanatının nasıl şekillendiğini ele alan sanatçılara göre Amerika, ikinci dünya savaşının etkisiyle sanatçılar için bir çekim merkezi haline gelmiş ve tüm Avrupa başkentlerinde dönemin en büyük sanatçıları Amerika'ya göç etmiştir. Üslup, teknik, malzeme ve söylem açısından tarihin en çeşitli sanatsal üretimleri buradan ortaya çıkmaya başladığını kabul etmektedirler. Avrupa'dan Amerika'ya "göç eden" sanat, oradan Avrupa'ya ve oradan da tüm dünyaya yayıldı. İstanbul'da bunlardan biri. Tüm dünyada olduğu gibi bugün Türkiye'de de Batı'dan tuval resminden hazır objelere kadar her türlü teknik ve üslup destek bulsa da sanat ortamı Batı ile benzer kaygılarla şekilleniyor.

Sanatsal gelişmeleri içinde geliştikleri toplumdaki bağımsız olarak açıklamak mümkün değildir. Çünkü sanat, bir toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve dini birikiminin oluşturduğu zihniyetin bir göstergesidir. Her sanat akımının özünde felsefi bir görüş ve düşünce yapısı vardır. Bir sanat eserinin biçimsel özelliklerini, renk ve çizgi anlayışını algılamak, onun dış görünüşünü kavramak demektir. Sanatsal ürünün özünü kavrayabilmek için onu oluşturan çevrenin ruhsal, sosyal ve kültürel yapısını anlamak ve analiz etmek gerekir.

Bu araştırma kapsamında kültür, algı ve çağdaş Türk sanatçıları gibi kavramlar arasındaki ilişkinin anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda kültürü oluşturan unsurların ressamın eserlerine nasıl yansıdığı ve ressamın tarafından nasıl algılandığı çeşitli örnekler yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sanatçılar, içinde yaşadıkları toplumun ve kültürün birer üyesi olarak kültürel yapı ve onun taşıyıcı unsuru olan kültürel mirastan her zaman etkilenmişler ve bir şekilde bu kültürel mirası da etkilemişlerdir. Bu durum ressamın eserlerine de yansımıştır. Ancak kültür bağlamında ressamın arasındaki algı farklılığı eserlerin çeşitlenmesine yol açmış, bazen kültürel bağlardan mesafeler ve yakınlaşmalar ortaya çıkmıştır.

Hastanelerin Psikiyatri Hizmetlerinin Sunulduğu Birimlerde Görsel Sanatlar Eğitiminin Tamamlayıcı Tedavi Olarak Uygulanabilirliğine İlişkin Durumun İncelenmesi¹

Zeynep GÖNÜLAY ÇALIMLI² ve Bülent SALDERAY³

Öz

Araştırmada, hastanelerin psikiyatri hizmetlerinin sunulduğu birimlerde görsel sanatlar eğitiminin tamamlayıcı tedavi olarak uygulanabilirliğine ilişkin mevcut durumun ne olduğu sağlık çalışanlarının görüşlerine göre ele alınarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın örneklemini ise; Ankara ilinde bulunan ruh sağlığı ve hastalıkları, çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları ve TRSM birimlerine sahip üç üniversite hastanesi ile Sağlık Bakanlığına bağlı iki eğitim ve araştırma hastanesi içinde ilgili birimlerde çalışan sağlık personelleri oluşturmaktadır. Araştırmada, uzman görüşlerine dayalı olarak geliştirilen bir anket formu kullanılmış, verilerin analizi SPSS 22 paket programıyla yapılmış ve grafikler için excel programından faydalanılmıştır. Ankette yer alan açık uçlu sorulara verilen yanıtlar içerik analizi yöntemi ile derinlemesine incelenerek kategoriler oluşturulmuştur. Araştırmada; çalışmaya katılan sağlık personelinin görüşleri doğrultusunda görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasının (a) psikiyatri birimlerinin %49'unda yapıldığı; (b) farklı meslek grupları tarafından verildiği; ancak %36 oranıyla sanat terapi uzmanı ve %32 oranıyla uzmanlardan oluşan bir ekip tarafından verilmesini daha uygun gördükleri (c); kullanılan yöntem ve/veya tekniklere ilişkin %73,23 oranla yanıt verilemediği ve/veya bilgi sahibi olmadıkları beyan edildiği; buna ek (d)“kil-seramik” çalışmalarını alanlarında en etkili uygulama olarak gördükleri (e) ve %35,2 oranıyla “gerekli ve önemli bir yöntem olarak” görüldüğu anlaşılmıştır.(f) Ayrıca çalışmaya katılan sağlık personelinin %69 oranında görsel sanatların tedavi/terapi olarak kullanımına yönelik eğitim talep ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Görsel Sanatlar Eğitimi, Psikiyatri, Tamamlayıcı Tedavi, Sanat Terapi

Assessment and an Implementation Example of the Applicability of Visual Arts Education as a Complementary Treatment in the Hospital Units with Psychiatric Services

Abstract

The research evaluated the situation regarding the applicability of visual arts education as a complementary treatment in the units where the psychiatric services are provided in the hospitals was evaluated according to the opinions of the healthcare professionals. This group consisted of healthcare personnel working in related units within 3 University hospitals with mental health and diseases, children and adolescent mental health and diseases and CMHC units in Ankara and 2 training and research hospitals affiliated to the Ministry of Health. In this research, questionnaire form was used for the first part, data were analyzed with SPSS 22 package program and excel program was used for graphs. In this research; In line with the opinions of the healthcare personnel participating in the study, it was stated that (a) 49% of the psychiatric units performed the treatment through visual arts; (b) treatments were issued by different professional groups; however, they found it more appropriate to be given by a team of art therapists with a rate of 36% and a team of experts with a rate of 32% (c) 73.23% of the methods and/or techniques used were not answered and/or declared to be uninformed; (d) they consider “clay-ceramic” as the most effective application in their fields;(e) in that area 35.2% see the therapy “essential”. Furthermore, it was found that (f) 69% of the health personnel participating in the study requested training for the use of visual arts as treatment/therapy.

Key Words: Visual Arts Education, Psychiatry, Complementary Therapy, Art Therapy

Atıf İçin / Please Cite As:

Gönülay Çalımlı, Z. ve Salderay, B. (2021). Hastanelerin psikiyatri hizmetlerinin sunulduğu birimlerde görsel sanatlar eğitiminin tamamlayıcı tedavi olarak uygulanabilirliğine ilişkin durumun incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2267-2288.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.06.2021

¹ “Hastanelerin psikiyatri hizmetlerinin sunulduğu birimlerde görsel sanatlar eğitiminin tamamlayıcı tedavi olarak uygulanabilirliğine ilişkin durum tespiti ve bir uygulama örneği” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, zeynepgonulaycalimli@mku.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-7203-0546

³ Prof. Dr. - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, bsalderay@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-8133-6192.

Giriş

Sanatın birçok tanımının olmasının yanında; sanatın disiplinler arası yapısından dolayı tek bir cümle ile tanımlanmasının zorluğu birçok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir. Bu doğrultuda; temel sanat kavramına dair yapılan tanımlamalar incelendiğinde, sanat kavrama farklı açılardan bakıldığı ve ele alınan yönü açısından sanatın değerlendirildiği anlaşılabilmektedir. Sanatın sanatsal üretim ile olan bağı, sanat tanımını farklı bir noktaya taşıırken; eğitim, sağlık ... vb alanlar ile olan bağı ise onu tanımsal olarak daha farklı bir noktaya taşıyabilmektedir. Özellikle sanatın sağlık ile olan temel bağı onun sağlık alanındaki etken ve işlevsel olgusunu ortaya çıkarmaya yönelik yapıldığını gözler önüne serebilmektedir. Sanatın insan sağlığıyla olan ilişkisinden hareketle sanatın tanımı yapıldığında; bilincin yeniden düzenleyebileceği kazanımları sağlayarak yaratıcılık gücünü ortaya çıkaran, bu sayede insanın çevresiyle bir denge oluşturmasına yardım eden, konuşarak iletişime geçmenin yetersiz kaldığı alanlarda ifade özgürlüğü tanıyarak içe atılan duyguların sebep olduğu psikolojik baskı ve stresi azaltabilen ya da belli ölçüde telafi edebilen, içsel başarıyı sağlayabilen, yaşam kalitesini yükselten, sıkıntı ve gerginlikten kurtarılmaya yardımcı bir araç olarak tanımlanın doğru bir tanımlama şekli olduğu dile getirilebilir (Botton ve Armstrong, 2014, s. 5; Erinç, 2004, s. 12; Fischer, 1990; Mercin, 2011, s. 25; Özsoy, 2015, s. 32; Salderay, 2014a, s. 7; Yolcu, 2015, s. 45).

Belirtilenleri destekler nitelikte Salderay (2010); “geçmişten gelen bir bağıın yansıması olarak görsel sanatlar, günümüz sağlık (tıp) alanında, tıbbi (medical) tedavinin yanında alternatif tedavi yöntemleri içerisinde; insanın sağlığa dayalı ihtiyaçlarını ve arzularını giderme noktasında kullanılmasıyla, rahatlatan ve güç veren bir aracı olarak görülmektedir” (s. 134-135) konuyu açıklamaktadır. Bu doğrultuda Botton ve Armstrong (2014) ise; görsel sanatlar, insanoğlunun doğuştan getirdiği bedensel zayıflıkların yanı sıra, daha çok zihinsel zayıflıkları yani psikolojik zaafırları telafi eden bir araç olarak kullanıldığını vurgulamaktadır (s. 5). Bu bağlamda, görsel sanatların insan yaşamında iyi olma halini daha iyiye taşıyabileceğinden ve zor ya da sıkıntılı durumların atlatılmasında hastalık yaşayan bireye yardımcı konumda kullanılabileceğinden söz edilebilir.

Hastanın kendini sokabileceği tehlikeli ve yıkıcı yaklaşımlara bir seçenek olarak dikkatini başka yöne çeviren ve yeni bir uğraşma alanı veren sanat çabaları, sadece teşhiste yardımcı olabilecek bilgiler getirmesinin yanı sıra uğraştırma, iş ve meşguliyet yoluyla tedavi olarak iki farklı yönden de fayda sağlayabilir. Hastayı, içinde bulunduğu koşulları anlamada, yaşamış olduklarını değerlendirmede ve kendi bireysel ve toplumsal varlığına ilişkin farkındalık geliştirmede yönlendirici ve destekçi olabilmektedir. Uğraşı terapi olarak adlandırılan alan günlük yaşamdaki tüm aktivitelerin amaçlı bir şekilde terapist gözetiminde yapılması olarak tanımlanabilir (Büyükkınacı, 2010, s. 138). Demir (2017) göre ise; sanatsal etkinlikler, zaman öldürmek veya basit bir uğraşı olarak değil; ruhsal tedavinin bir parçası kabul edilebilir. Bireyin kendisini fiziksel, psikolojik ve ruhsal olarak ifade edebilecekleri farklı yollar bulmasını sağlar. Bu durum, ümitsizlik ve çare bulamadıkları durumlara yönelik öz denetimlerini geliştirerek mücadele becerilerini artırır (s. 591). Bunun yanı sıra, sanatla uğraşmanın potansiyel bir birleştirici gücü vardır. Bu güçle bireyin hem duygusal hem de bilişsel süreçleri desteklenir, bu sayede bireyin kendi iç ve dış parçalarını onarmasında yardımcı olur. Belirtilenlere ek olarak psikolojik rahatsızlık yaşayan hastaların yapmış oldukları resimler ya da diğer sanat çalışmaları, hastalıklarının tanımlanmasında mevcut özelliklerin belirlenmesinde veya hastanın çevreyle olan bağlantı kurabilme yetenekliliğini açığa vurmada da katkı sağladığı düşünülebilmektedir (Botton ve Armstrong, 2016, s. 12; Salderay, 2013, s. 200; Utaş Akhan, 2012, s. 133).

Alternatif tedavi yöntemleri içerisinde yer alan görsel sanatlar yoluyla tedavi; anksiyete (kaygı) ve depresyon hastalarında, şizofreni hastalarında, travma sonrası stres bozukluğunda, bağımlılıkta, aile ve ilişki sorunlarında, ergenlik ve hastalıkla ilgili sosyal ve duygusal zorluklarda, travma-kayıp ve yas durumlarında, bilişsel, fiziksel ve nörolojik sorunlarda tıbbi hastalıklarla ilgili psiko-sosyal zorluklarda, stresle başa çıkmada ya da kişisel gelişim talep edilen durumlarda uygulanabilmektedir (Salderay, 2014, s. 8). Belirtilenler doğrultusunda; ruhsal bozukluklar yaşayan hastalarla alternatif ve tamamlayıcı tedavi yöntemi olarak kabul edilen görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamalarının, hastalar üzerinde olumlu etkiler bırakabileceği ve hastalıklarından kaynaklı sıkıntılı durumları aşmada rol oynayabileceği dile getirilebilir.

Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan “Türkiye’de Ruhsal Bozuklukların Yaygınlığı ve Hastalık Yükü” raporuna göre; ulusal düzeyde hastalık yükü nedenlerinin temel hastalık gruplarına göre dağılımı yapıldığında, kardiyovasküler (kalp ve kan damarı hastalıklarının genel adı) hastalıklarından sonra %19 ile ikinci sırada psikiyatrik hastalık grubunun yer aldığı görülmektedir. Çalışmayı yürüten araştırmacılar,

Türkiye’de hem kentsel hem de kırsal alanda ruhsal bozuklukların önemli hastalık yükü oluşturduğu yorumunu getirmektedirler (Sağlık Bakanlığı, 2011 s. 5-6). Bunun yanı sıra kanser ve benzer ciddi rahatsızlıklar getirdiği cerrahi müdahaleler ve günlük yaşantının yerine getirilmesini zorlaştıran durumlar ya da geleceğe karşı umutsuzluk gibi düşünceler; duygusal, bilişsel ve fiziksel alanda dağılma, korku, kaygı, çaresizlik gibi duyguları oluşturur. Bu durum depresyon ve benzeri psikolojik sıkıntılara da yol açabilir (Gönülay Çalınlı, 2014, s. 16).

Ruhsal bozuklukların tedavisinde sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri de psikoterapidir. Psikoterapi, bir tedavi ediciyle (danışman, terapist vs.) bir ya da bir grup hasta (danışan) arasında gerçekleşen, tanı koydurucu ve tedavi edici niteliği olduğu varsayılan ilişkidir (Oğuz, 2001, s. 37). Bütün psikoterapi türlerinin öğrenme faaliyeti sağlayan yeni bilgi veya yeni duygusal değişikliklerin hastaya yarar sağladığı bilinmektedir. Deneyimsel öğrenmelerde ise hastanın tutum ve davranışlarından takip edilebilirliği, bilişsel öğrenmelere göre çok daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum duygusal uyarılma durumunu da beraberinde getirmektedir. Duygular, kişinin kendisini değiştirmesi için itici güç kaynağıdır ve kişinin kendisini değiştirmesine katkı sağlar. Duygular, tutum değişikliğini kolaylaştırır ve çevresel etkilere daha duyarlı hale getirir (Frank, 1985, s. 3). Bu duyarlılıktan hareketle “terapötik ortam” ya da “tedavi edici ortam” kavramlarının ortaya çıktığından bahsedilebilir. Tedavi edici ortam gerek dünyada gerekse Türkiye’de çağdaş psikiyatri anlayışının temelini oluşturmaktadır. Türkiye’de uygun psikiyatri ünitelerinin oluşması için değişik çalışmalar yapılmaktadır. Bunlar: ünitelerin fiziksel şartlarının iyileştirilmesi, yatak kapasitelerinin artırılması, tedavi alan bireylere uğraşı etkinliklerini gerçekleştirebilecek alanların oluşturulması vb. şeklindedir (Ergün, Işık ve Dikeç, 2015, s. 3). Bu noktada, görsel sanatların hem deneyimsel öğrenme faaliyetleri içererek psikoterapiye yardımcı olabileceği gibi hem de yapılandırılmış görsel sanatlar atölyeleri ile de terapötik ortamın hastalar üzerinde olumlu etki sağlayabileceği dile getirilebilir. Gelişmiş birçok ülkede hastane bünyeleri içerisinde hastaların ihtiyaçları düşünülerek tasarlanan görsel sanatlar atölyelerinin, ilgili bakanlıklar ve kurumlar tarafından yapılandırıldığı görülmektedir. Ancak; Türkiye’de Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde, hastalar için oluşturulmuş görsel sanatlar atölyelerinin mevcut olmadığı dile getirilebilir. Görsel sanatlar atölyeleri psikiyatrik hastalar veya steril (arındırılmış) ortama ihtiyaç duyan hastalar gibi özel durumlara yönelik tasarlanabilen yani yapılandırılan atölyeler olmakla birlikte bu atölyelerin sağlık kurumlarında yer almasının gerekliliğinden bahsedilebilmektedir (Salderay, 2013, s. 203).

Türkiye’de bazı hastanelerde bazı hasta gruplarına kısa dönemli görsel sanatlar çalışmalarının uygulandığı bilinmektedir. Ancak Salderay’a göre (2013) bu uygulamalar hastanın tedavi süreci içerisinde ele alınan, tıbbi anlamda desteklenen, sistematik ve bilimsel bir programa bağlı ve uzman kişiler tarafından yapılan uygulamalar değildir (Salderay, 2013, s. 203).

Görsel sanatlar yoluyla tedavi, kişinin birebir sağlığını ilgilendiren hususlar olduğu için konu disiplinler arası bir yaklaşımla “uzmanlar” tarafından (psikiyatrist, psikolog gerek teoride gerekse uygulamada konuya hakim görsel sanatlar eğitimcisi ve diğer yardımcı sağlık personeli) ele alınmalı, değerlendirilmeli ve uygulanmalıdır. “Aksi bir yaklaşım doğrudan kişinin sağlığını etkileyebilecektir” (Salderay, 2014a, s. 8). Bu doğrultuda; alanda çalışan sağlık çalışanlarının görsel sanatlar uygulamaları konusundaki temel bilgi ve beceri dayalı yeterlilikleri ile görsel sanat eğitimcilerinin hasta psikopatolojisi ve tanılamalar ile ilgili yeterliliklerinin kısıtlılığı alanda temel problemlerin oluşmasına zemin oluşturduğu dile getirilebilir.

Bu konuyla ilgili yapılan araştırmaların da bu görüşü destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, Kinney ve Rentz (2005), yapılan çalışmada program dahilindeki uzmanlar tarafından yaratıcılığın artmasını sağlayan görsel sanatlar yoluyla terapinin uygulamalı basit el işi aktivitelerine oranla hastalara (yararlanıcılara) daha fazla ilgi, heves ve benlik saygısı duygularının oluşturduğunu bulgulamışlardır (Kinney ve Rentz, 2005, s. 221; Malchiodi, 2005, s. 132; Salderay, 2014a, s. 7). Diğer bir araştırmada Pézses, Van Hooren, Dokter, Smeijsters ve Hutschemaekers (2014) belirli özelliklere sahip sanat malzemeleriyle etkileşimin, hastaların ruh sağlığıyla ilgili özelliklerini yansıttığını gösterdiğinden bahsetmektedirler. Bu doğrultuda seçilen sanat malzemeleri, özelliklerine uygun bir metotla uygulandığı zaman hastanın malzemeyle etkileşimi gözlenerek hastanın ruh sağlığı hakkında bilgi edinilmesinin sağladığının da bulunduğu ifade edilmektedir (Pézses vd., 2014, s. 484). Dolayısı ile kendini ifade etmekte zorlanan hastalar için sanatsal malzeme tabanlı etkileşimin alanda yetkin uzmanlar tarafından doğru ve profesyonel bir yaklaşımla uygulandığında değerli bir yaklaşım olabileceği dile getirilebilir.

Türkiye’de görsel sanatlar yoluyla tedavinin, psikiyatri hizmeti veren sağlık kurumlarında uygulanma durumuna ilişkin güncel durumun nasıl olduğu bilinmemektedir. Ayrıca; hastanelerin psikiyatri

hizmetlerinin sunulduğu birimlerinde görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamalarının yapılıp yapılmadığı da bilinmemektedir. Bunun yanı sıra; eğer yapılıyorsa yapılan görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamalarının hangi koşullarda ve ortamlarda kimler tarafından, nasıl uygulandığının bir durum tespitiyle ortaya çıkarılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç ve gereksinimden hareketle; “hastanelerin psikiyatri hizmetleri sunan birimlerinde görsel sanatlar eğitiminin tamamlayıcı tedavi olarak uygulanabilirliğine ilişkin durum tespiti” problem olarak belirlenmiş ve araştırma bu çerçevede ele alınarak irdelenmiştir.

Yöntem

Bu araştırma, nicel tarama modeline bağlı betimsel bir çalışmadır. Bu doğrultuda; verilere ulaşabilmek için uzman görüşleriyle oluşturulan anket formu kullanılmıştır. Daha açık bir ifade ile; örneklem olarak belirlenen hastanelerin ve bölümlerin psikiyatri hizmetlerinin sunulduğu birimlerinde, görsel sanatlar yoluyla tedavi (terapi) ile ilgili olan betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model güncel durumu betimlemeye yönelik kullanılmıştır. Betimsel araştırma; zaman zaman mevcut durumla, olayı etkileyen veya etkilemeyen önceki bazı olaylarla ve ne veya neyin var olduğuyula ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle betimsel araştırma; mevcut şartlar veya ilişkilerin, güncel uygulamaların, devam eden süreçlerin, inançların, tutumlar ve/veya bakış açıları gibi etkileri hissedilen durumların veya gelişmekte olan trendlerin yapısını tanımlamak için etkileri hissedilen durumların veya gelişmekte olan trendlerin yapısını tanımlamak için kullanılan araştırma yöntemidir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007, s. 205). Sönmez ve Alacapınar (2014)’a göre ise, betimsel araştırma; yaşayanların, hali hazırda var olanların, yaşananların ne olduğunun betimlenip açıklanarak ortaya konulması olarak ele alınabilir (s. 47).

“Hastanelerin psikiyatri hizmetlerinin sunulduğu birimlerinde görsel sanatlarla yapılan çalışmaların, tamamlayıcı tedavi olarak uygulanmasında mevcut durum nedir?” sorusuna yanıt bulmak amacıyla ise nicel araştırmalarda veri toplama araçlarından biri olan anket kullanılmıştır. Araştırmanın bu kısmında bağımsız değişken, araştırmacı tarafından oluşturulan ankettir. Bağımlı değişken, örnekleme belirlenen hastane ve bölümlerde çalışan sağlık personelinin vermiş olduğu yanıtlardır.

Evren - Örneklem

Araştırma için seçilen evren Ankara ilidir. Araştırma kapsamında karşılaşılan sınırlılıklar çerçevesinde araştırmanın örneklemini ise Ankara Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Bölümü, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Cebeci Araştırma ve Uygulama Hastanesi Çocuk Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalığı Bölümü, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Cebeci Araştırma ve Uygulama Hastanesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Bölümü, Ankara Gazi Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi Çocuk Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalığı Bölümü, Ankara Gazi Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Bölümü, Dış Kapı Eğitim ve Araştırma Hastanesi Toplum Ruh Sağlığı Merkezi ve Dr. Abdurrahman Yurtaslan Ankara Onkoloji Eğitim ve Araştırma Hastanesi Andıçen Toplum Ruh Sağlığı Merkezi’nde çalışan sağlık personelleri oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemine ilişkin bilgiler tablo 1 ve 2 de detaylı olarak belirtilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Çalıştığı Kurumlar

Kurumlar	f	%
Ankara Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi	15	21,1
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Cebeci Araştırma ve Uygulama Hastanesi	19	26,8
Ankara Gazi Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi	20	28,2
Dışkapı Eğitim ve Araştırma Hastanesi Toplum Ruh Sağlığı Merkezi	8	11,3
Dr. Abdurrahman Yurtaslan Ankara Onkoloji Eğitim ve Araştırma Hastanesi	9	12,7
Toplam	71	100

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların 20’si (%28,2) Ankara Gazi Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezin’den; 19’u (%26,8) Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Cebeci Araştırma ve Uygulama Hastanesi’nden; 15’i (%21,1) Ankara Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi’nden; 8’i (%11,3) Dışkapı Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nden ve 9’u (%12,7) Dr. Abdurrahman Yurtaslan Ankara Onkoloji Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nden araştırmaya katıldığı görülmektedir. Bu araştırmaya toplam 71 sağlık personeli katılmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların Hastanede Çalıştığı Birimler

	Çalışıyor		Çalışmıyor	
	f	%	f	%
Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Poliklinik	16	22,5	55	77,5
Erişkin Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Poliklinik	38	53,5	33	46,5
Erişkin Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Yataklı Servis	19	26,8	52	73,2
Toplum ve Ruh Sağlığı Merkezi (TRSM)	17	23,9	54	76,1

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların 37'si, (%52,1) büyük bir çoğunluğu Erişkin Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Polikliniği'nde çalışmaktadır. Katılımcıların 26'sı (%36,6) Erişkin Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Yataklı Servisi'nde; 17'si (%23,9) Toplum ve Ruh Sağlığı Merkezi'nde ve 17'si (%23,9) Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Polikliniği'nde çalışmaktadır. Erişkin Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Poliklinik ile Yataklı Servisi'nde çalışan 8 kişi; Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Poliklinik Ek Erişkin Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Poliklinik ile Yataklı Servisi'nde çalışan 3 kişi; Erişkin Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Poliklinik ile TRSM'de çalışan 5 kişi ve Erişkin Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Poliklinik ile Yataklı Servis ve TRSM'de çalışan 1 kişi bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen kurumlarda Erişkin Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Yataklı Servis/Polikliniği, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Polikliniği ve Toplum Ruh Sağlığı Merkezi (TRSM) bulunmakla birlikte AMATEM (1), Bağımlık birimi (1), Geriatrik Polikliniği (1), Ergen Ruh Sağlığı Birimi (1) gibi birimlerin de bulunduğu belirlenmiştir. AMATEM ve Geriatrik Polikliniği erişkin ruh sağlığı kategorisinde; ergen ruh sağlığı birimi ise çocuk ve ergen ruh sağlığı ile değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verilerinin toplanması için literatür ışığında araştırmacı tarafından anket formu oluşturulmuştur. Oluşturulan anket formu; 1 sanat eğitimcisi, 1 özel görsel sanatlar uzmanı, 1 psikolog, 1 çocuk psikiyatristi ve 1 özel eğitimciye gösterilerek uzman görüşleri alınmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda oluşan anket formunun pilot uygulaması Ankara Gazi Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi Çocuk ve Ergen Psikiyatri Bölümü'nde çalışan seçilmiş altı sağlık personeliyle yapılmıştır. Pilot uygulamaya katılan sağlık personeli, gerçek uygulamada kapsam dışında bırakılmıştır. Araştırmacının kişisel bağlantıları sayesinde bu birimde, pilot uygulamanın yapılması, daha sağlıklı sonuçların alınabilmesine imkan sağlamıştır. Pilot uygulama sonrasında, uzman görüşleriyle birlikte anket formu üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Oluşan yeni anket formu, örneklem olarak tespit edilen hastanelere araştırmacı tarafından bizzat ulaştırılmıştır. Anket formlarındaki soruların, psikiyatri kliniklerindeki yetkili sağlık personeli (klinik doktoru, asistanı, psikolog, hemşire ve/veya sosyal hizmet uzmanı) tarafından doldurulması istenmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda son hali oluşturulan ölçeğin giriş kısmında, sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için anket içerisinde geçen terimlerin açıklamaları yer almıştır; bu açıklamaların da anket doldurulmadan önce okunması talep edilmiştir. Bu araştırmada, verilerin toplanmasındaki araç olan anket formunun alan kapsam geçerlikleri uzman görüşüne dayalı olarak incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Ankara ilindeki hastanelerde görsel sanatlar yoluyla tedavinin kullanılma durumunu ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada araştırmacı tarafından geliştirilen anket kullanılmıştır. Toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılıp ankette yer alan maddeler frekans ve yüzde istatistikleri kullanılarak yorumlanmıştır. Analizler SPSS 22 paket programı ile yapılmıştır. Grafiklerin çiziminde Excel programından faydalanılmıştır. Ayrıca ankette yer alan açık uçlu sorulara verilen yanıtlar içerik analizi yöntemi ile derinlemesine incelenerek kategoriler oluşturulmuştur.

Bulgular

Ankara ili içerisinde yer alan hastanelerin psikiyatri birimlerinde görsel sanatlar yoluyla tedavi ile ilgili bu birimlerde çalışmaya katılan sağlık personelin (klinik doktoru ve asistanı, psikolog, hemşire ve/veya sosyal hizmet uzmanı) görüşlerine ait bulgular aşağıda sunulmuştur.

Alt Amaçlarla İlgili Bulgular

(a) Psikiyatri Birimlerinde Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi (Terapi) Uygulamasının Varlığına İlişkin Bulgular: Görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasının var olma durumu sorgulanmıştır. Görüşler doğrultusunda ortaya çıkan bulgular Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi Uygulamasının Var Olma Durumunun İncelenmesi

Şekil 1 incelendiğinde katılımcıların %49’u (f = 35) çalıştıkları birimlerde görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulaması yapıldığını belirttikleri görülmüştür. Katılımcıların %30’u (f=21) çalıştıkları birimde görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasının yapılmadığını; %11’i (f=8) ise önceden görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasının yapıldığını ancak araştırmanın gerçekleştirildiği zaman aralığında yapılmadığını belirtmiştir. Katılımcıların arasından 7 kişi bu soruya yanıt vermemiştir. Bu araştırmanın verilerinden hareketle katılımcıların %49 (f=35) oranındaki büyük çoğunluğunun görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasını birimlerindeki hastalara sundukları görülmektedir.

b) Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavinin Uzmanlık Alanına Yönelik Bulgular: Görsel sanatlar yoluyla (tedavi) uygulamasını; “hali hazırda” veren kişilerin uzmanlık alanları, sağlık personelinin görüşleri doğrultusunda belirlenmiştir. Sonuçlar Tablo 3’de sunulmuştur. Buna ek olarak, araştırmaya katılan sağlık personelinin görsel sanatlar yoluyla tedavi (terapi) rehabilitasyonu ve/veya eğitimi veren kişilerin uzmanlık alanlarının “ne olması gerektiği” konusundaki görüşleri incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 3. Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi (Terapi) Uygulamasını Veren Personelin Uzmanlık Alanları (Mevcut Durum)

Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi	Veriyor		Vermiyor	
	f	%	f	%
Doktor	17	23,9	54	76,1
Hemşire	11	15,5	60	84,5
Hasta Bakıcı	2	2,8	69	97,2
Sanat Terapi Uzmanı	6	8,4	65	91,6
Görsel Sanatlar Öğretmeni	18	25,4	53	74,6
Sosyal Hizmetler Uzmanı	4	5,6	67	94,4
Diğer	11	15,5	60	84,5

Tablo 3 incelendiğinde çalışmaya katılan sağlık personelinin görüşleri doğrultusunda görsel sanatlar yoluyla (tedavi) uygulamasını sunan kişilerin uzmanlık alanlarının; %25,4’ü (f = 18) görsel sanatlar öğretmeni, %23,9’unun (f = 17) doktor, %15,5’inin (f = 11) hemşire, %8,4’ünün (f = 6), sanat terapi uzmanı, %5,6’sının (f = 4) sosyal terapi uzmanı ve %2,8’inin (f = 2) hasta bakıcı olduğu bulgulanmıştır. Diğer seçeneğinde yanıt belirten katılımcılardan %15,5’inin (f=11) yoğunluklu olarak; el sanatları öğretmeni, ergoterapist, psikolog ve uğraşı öğretmeni yanıtlarını verdikleri görülmektedir. Bu soruya verilen cevaplar çoklu yanıt olduğundan toplamları %100’ü geçer; diğer bir deyişle “n” sayısı (katılımcı sayısı), örneklem hacmini geçmektedir. Bu soru kapsamında beş seçenek işaretleyen katılımcı, sırasıyla: “doktor, hemşire, hasta bakıcı, görsel sanatlar öğretmeni ve sosyal hizmet uzmanı” seçimlerini yapmıştır. Üç seçenek işaretleyen katılımcılar ise bir kişi “doktor, hemşire, hasta bakıcı”; bir kişi “doktor, hemşire, sanat terapi uzmanı”; diğer bir kişi ise “doktor, sanat terapi uzmanı, görsel sanatlar öğretmeni” cevaplarını verirken iki seçenek işaretleyen katılımcıların sırayla üçü “doktor ve hemşire”; ikisi “doktor ve sanat terapi uzmanı”; üçü “doktor ve görsel sanatlar öğretmeni”; ikisi “doktor ve sosyal hizmet uzmanı”; ikisi “

hemşire ve görsel sanatlar öğretmeni”; bir kişi “hemşire, diğer”; bir kişi “sanat terapi uzmanı ve görsel sanatlar öğretmeni” seçeneklerini birlikte seçmiştir.

Tablo 4. *Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi (Terapi) Rehabilitasyonu ve/veya Eğitimi Veren Kişilerin Uzmanlık Alanlarının Ne Olması Gerektiğine Yönelik Görüşleri*

Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi	Vermeli		Vermemeli	
	f	%	f	%
Doktor	14	19,7	57	80,3
Hemşire	14	19,7	57	80,3
Hasta Bakıcı	4	5,6	67	94,4
Sanat Terapi Uzmanı	36	50,7	35	49,3
Görsel Sanatlar Öğretmeni	26	36,6	45	63,4
Sosyal Hizmetler Uzmanı	11	15,5	60	84,5
Ekip (farklı alanlardan uzmanlarla birlikte yapılmalı)	32	45,0	39	55,0
Diğer	3	4,2	68	95,8

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun -%50,7’sinin (f=36)- görsel sanatlar yoluyla tedavi (terapi) rehabilitasyonu ve/veya eğitimi veren kişilerin, alanının sanat terapi uzmanı olması gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Katılımcıların ikincil çoğunlukla -%45’inin (f=32)- uzlaştıkları yanıt, farklı alanlardan uzmanlar ile oluşturulmuş bir ekip tarafından görsel sanatlar yoluyla tedavi (terapi) rehabilitasyonu ve/veya eğitimi verilmesi gerektiğini belirtirken; üçüncül çoğunlukla %36,6’sının (f=26) görsel sanatlar öğretmenlerinin görsel sanatlar yoluyla tedavi (terapi) rehabilitasyonu ve/veya eğitimi vermesi gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Bir diğer çoğunluk %19,7 (f=14) doktor ve %19,7 (f=14) hemşire cevapları altında %39,4 (f=28) oranında görüşlerin toplandığı görülmektedir. Daha sonra sırasıyla, %15,5 (f=11) sosyal hizmetler uzmanı, %5,6 (f=4) hasta bakıcı ve %4,2 (f=3) diğer seçenekleri düşündükleri görülmektedir. Bu soruya katılımcıların 26’sı cevap vermemiştir. Bu soruya verilen cevaplar çoklu yanıt olduğundan toplamları %100’ü geçer diğer bir deyişle “n” sayısı (katılımcı sayısı), örneklem hacmini geçmektedir. Bu soru kapsamında yedi seçenek işaretleyen üç katılımcı, sırasıyla: “doktor, hemşire, hasta bakıcı, sanat terapi uzmanı, görsel sanatlar öğretmeni, sosyal hizmet uzmanı ve ekip” seçimlerini yapmıştır. Altı seçenek işaretleyen dört katılımcı, sırasıyla: “doktor, hemşire, sanat terapi uzmanı, görsel sanatlar öğretmeni, sosyal hizmet uzmanı ve ekip” seçerken; beş seçenek işaretleyen iki katılımcı “doktor, hemşire, sanat terapi uzmanı, görsel sanatlar öğretmeni ve sosyal hizmet uzmanı” cevaplarını vermişlerdir. Üç seçenekte yoğunlaşan on bir katılımcının beşi “sanat terapi uzmanı, görsel sanatlar öğretmeni ve ekip”; ikisi “hemşire, sanat terapi uzmanı ve görsel sanatlar öğretmeni”; biri “doktor, hemşire, ve sanat terapi uzmanı”; biri “hasta bakıcı, sanat terapi uzmanı ve ekip”; biri “sanat terapi uzmanı, görsel sanatlar öğretmeni ve diğer”; diğer biri ise, “ sosyal hizmet uzmanı, ekip ve diğer” seçenekleriyle görüş bildirmişlerdir. İki seçenek seçen on iki katılımcının beşi “sanat terapi uzmanı ve görsel sanatlar öğretmeni”; üçü “sanat terapi uzmanı ve ekip”; biri “doktor ve hemşire”; biri “hemşire ve sanat terapi uzmanı”; biri “görsel sanatlar öğretmeni ve ekip” ve diğer biri ise “ekip ve diğer” olarak görüşlerini bildirmişlerdir.

c) Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi Uygulamasında Kullanılan Yöntem ve/veya Tekniklere İlişkin Bulgular: Görsel sanatlar yoluyla (tedavi) uygulamasında kullanılan teknikler, sağlık personelinin görüşleri doğrultusunda belirlenmiştir. Katılımcıların sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. *Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavide Kullanılan Yöntem ve/veya Teknikler*

Kategoriler	f	%
Yanıtsız	36	50,70
Birimlerinde bu tedavi yöntemi kullanılmıyor ve bilgi sahibi değil	16	22,53
Projektif testler (Ağaçtan elma toplayan kişi, Good Enough, vb.)	5	7,04
Grup terapisinin içerisinde yer verilmekte	1	1,41
Seramik ve Resim Teknikleri ile Uygulamalar	7	9,86

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların büyük bir çoğunluğunun -%50,7’sinin (f=36)- bu soruyu yanıtlayamadığı görülmüştür. Yanıt veren katılımcıların çoğunun -%22,53’ünün (f=16)- görsel sanatlar yoluyla tedavi hakkında birimlerinde bu tedavi yöntemini kullanmadığı ve bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmaya katılanların olduğuca büyük çoğunluğu -%73,23’ü (f=52)- bu konu hakkında bilgi sahibi değildir ve bu soruyu yanıtlayamamıştır. Katılımcıların yanıtları arasında ikincil çoğunlukla %9,86’sının (f=7) çalıştıkları birimlerde “seramik ve resim teknikleri ile uygulamalar” yaptırdıkları tespit edilmiştir. Sırasıyla %7,04 (f=5) oranıyla “Projektif Testler” (ağaçtan elma toplayan kişi,

Good Enough, ve TAT (tematik algı testi) olduğunu belirtmişlerdir) kullandıkları ve %1,41 (f=1) oranıyla da “grup terapisi” içerisinde yer verildiği bulunmuştur.

d) Terapide Tercih Edilen Görsel Sanatlar Çalışmaları Hakkında Bulgular: Sağlık personelinin görüşleri doğrultusunda hastaların tedavisinde kullanılmak üzere tercih edilen görsel sanatlar çalışmaları önceliklerine göre belirlenmiştir. Katılımcıların ilk üç tercihlerine ait bilgi Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Hastaların Tedavisinde Tercih Edilen Görsel Sanatlar Çalışmaları

Kategoriler	1.	2.	3.	Toplam
Kil- seramik	23	3	1	27
Mozaik	1	8	1	10
Kolaj (Kes-Yapıştır faaliyetlerini içerir)	6	7	6	19
Sulu boya	3	8	3	14
Pastel Boya	6	8	9	23
Akrilik boya (Suyla temizlenebilir)	3	4	4	11
Yağlı boya (Kimyasal malzemeyle temizlenir)	2	2	5	9
Kara kalem	5	6	10	21
Oyun Hamuru	4	4	6	14
Diğer (Örgü)	1	-	-	1
Belirtilmemiş	17	21	25	

Tablo 6 incelendiğinde sağlık personellerinin görüşleri doğrultusunda, katılımcıların katılım oranının (27 kişi) en çok olduğu ve bu katılımcıların çoğunluğunun (23 kişi) birinci sırada tercih ettikleri görsel sanatlar çalışmasının “kil-seramik” olduğu görülmektedir. Katılımcıların, katılım oranıyla en yüksek ikinci sırada (23 kişi) yer alan görsel sanatlar çalışmasının “pastel boya” olduğu görülmektedir. Katılımcıların “pastel boya” çalışmasını ikincil yoğunlukta (6 kişi) ilk sıraya yerleştirdikleri tespit edilmiştir. Üçüncü sırada (21 kişi) ise “kara kalem” çalışmasının olduğu görülmektedir. Kara kalem tercihinin, katılımcıların ortak katılım düzeyiyle istikrarlı olarak (5 kişi) üçüncü yoğunlukta ilk tercihlerine yerleştirdikleri görülmektedir. Katılımcıların katılım oranında dördüncü sırada (19 kişi) yer alan “kolaj” çalışması varken; katılımcıların kolaj çalışmasını ikincil yoğunlukta (6 kişi) ilk sırada tercih ettikleri görülmektedir. Katılımcıların katılım oranlarına göre sırayla; “sulu boya”, “oyun hamuru”, “akrilik boya”, “mozaik” ve “yağlı boya” tercihlerinin olması katılımcılar arasında değişen oranlarla birlikte bu çalışmaların ilk tercihler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak, katılımcılar içerisinde resim ve örgünün “diğer” seçenek olarak belirtildiği görülmüştür.

(e) Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi Uygulamasının Etkililiğine İlişkin Bulgular: Görüş bildiren katılımcıların verdikleri cevaplar içerik analizi ile detaylı olarak incelenerek 11 kategori altında toplanmış ve sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

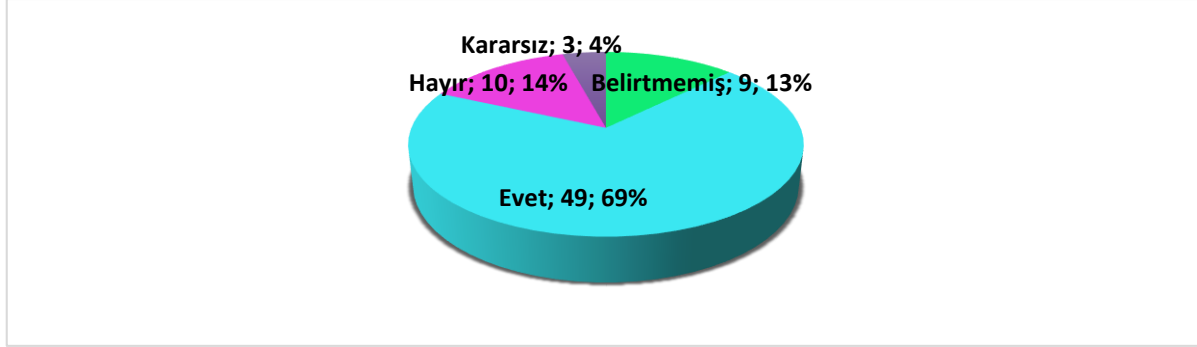
Tablo 7. Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi Uygulamasının Etkililiğine İlişkin Görüşler

Kategoriler	f	%
Gerekli ve önemli bir yöntem olarak görüyorum.	25	35,2
Destekleyici tedavi olarak kullanılması gerektiğini düşünüyorum.	12	16,9
Uzman personel sayısı artırılarak yaygınlaştırılmalı	5	7,04
Çocukların tedavisinde etkili olduğunu düşünüyorum	4	5,6
Hasta motivasyonunu artırmada etkili bir yöntem	4	5,6
Hastanın kendini ifade etmesine yardımcı olmakta	4	5,6
Hastalık sonrası takipte fayda sağlamaktadır.	2	2,8
Grup terapilerinde daha etkili	1	1,4
Hastanın tanınmasına yardımcı olmakta	1	1,4
Negatif semptomlu hastalarda daha etkili	1	1,4
Bilgi sahibi değilim (yorumlaması zor)	7	9,8

Tablo 7 incelendiğinde, sağlık personellerinin görsel sanatlar yoluyla tedaviyi büyük bir çoğunlukla %35,2 (f=25) “gerekli ve önemli bir yöntem” olarak düşündükleri görülmektedir. Katılımcıların ikincil çoğunlukta %16,9’unun (f=12) ruhsal hastalıkların tedavisinde görsel sanatlar yoluyla tedavi yönteminin “destekleyici tedavi olarak” kullanılması gerektiğini düşündükleri tespit edilmiştir. Katılımcıların üçüncül çoğunlukta %9,8’i (f=7) ise “bilgi sahibi olmadığını” ve “yorumlanmasını zor bulduğunu” şeklinde düşündükleri tespit edilmiştir. Katılımcıların diğer bir çoğunluğunun %7,04’ü (f=5) ise; “uzman personellerin artması ve uygulamanın yaygınlaşması” gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. “Çocukların tedavisinde daha etkili”, “hasta motivasyonunu artırmada etkili bir yöntem” ve “hastanın kendini ifade etmesine yardımcı olmakta” seçenekleri ise %5,6 (f=4) ile aynı oranda destekleyici bulunmuştur. “Hastalık sonrası takipte fayda sağlamaktadır” %2,8 (f=2) desteklenirken, “grup terapilerinde daha etkili”, “hastanın

tanınmasına yardımcı olmakta” ve “negatif semptomlu hastalarda daha etkili” olduğu aynı oranda %1,4 (f=1) katılımcı tarafından belirtilmiştir. Katılımcıların 12’si bu konu hakkında görüş bildirmemiştir.

f) Görsel Sanatların Tedavide/Terapide Kullanılmasına Yönelik Eğitimin İlgili Sağlık Personellerince Talep Edilme Durumunu ile ilgili bulgular: Bahsi geçen eğitimin talep edilme durumu incelenmiş ve sonuçlar şekil 2’te verilmiştir.

Şekil 2. Görsel Sanatların Tedavide/Terapide Kullanılmasına Yönelik Eğitimin İlgili Sağlık Personellerince Talep Edilme Durumu.

Şekil 2 incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%69’unun (f=49)- tedavilerinde kullanmak üzere görsel sanatlar eğitimi almayı talep ettikleri anlaşılmaktadır. Daha sonra sırasıyla %13’ü (f=9) görüş belirtmezken; %14’ünün (f=10) bu eğitimi almak istemediği anlaşılmıştır. %4’ünün (f=3) ise bu eğitimi alıp almama konusunda kararsızlık yaşadığı görülmüştür. Araştırmaya katılan birçok sağlık çalışanı, görsel sanatların tedavide/terapide kullanılmasına yönelik olan bir eğitime katılmayı olumlu olarak belirtmişlerdir.

Tartışma

Alt Amaçlarla İlgili Yorumlar

a) Psikiyatri Birimlerinde Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi (Terapi) Uygulamasının Varlığına İlişkin yorum: Akıl hastanelerinde belgelenen ilk sanat terapisi 1940’larda Washington’da bulunan St. Elizabeth Hastanesi’nde uygulandı (Ajmal, 2018, s. 11). St. Elizabeth Hastanesi ve Menninger Kliniği’nde olduğu gibi II. Dünya Savaşı’ndan sonra görsel sanatlar yoluyla tedavi (sanat terapisi), psikiyatri hastanelerinde ciddi akıl hastalığı olan hastalarda kullanılmaya başlandı (Serlin, 2007, s. 113). Aynı şekilde Wallace (2014) de; 1940’lar itibarıyla sanatçılar ve sanat eğitimcileri tarafından psikiyatri hastanelerinde hastalar için kolaylaştırılmış sanat dersleri verilmeye başladığını belirtir. Konu ile bağlantılı olarak, birçok uzun süreli veya kronik psikiyatri servisinde 20. yüzyılın ortasından beri görsel sanatlar yoluyla tedavi (sanat terapisi), rutin bakımın bir parçası olarak görülmektedir (Chiu, Hancock ve Waddell, 2015, s. 34). Buna ek olarak, Avrupa’da da birçok psikiyatri kliniğinde uğraşı terapilerinin, görsel sanatlar yoluyla tedavi (sanat terapileri) gibi psikososyal uygulamaların ilaç tedavileri ile birlikte yürütüldüğü bilinmektedir (Ergün vd., 2015, s. 34). Smeijsters ve Cleven (2006) ise Hollanda’nın sağlık bakım sisteminde, sanat terapilerinin, psikiyatri ve adli psikiyatride tedavinin düzenli bir parçası olduğunu ifade eder (s. 37). Bunlara ek olarak; Alberta Çocuk Hastanesi’nde hem yataklı hem de ayakta tedavi alan çocuklar ve onların ailelerinin faydalanacağı multidisipliner tedavi yaklaşımı uygulanmaktadır. Bu yaklaşım içerisinde geliştirilen çeşitli sanat terapötik etkinlikleri (görsel sanatlar, müzik, dans ve benzeri) vardır (Lind, Cantell, Baggott, Houde ve Coupal, 2015, s. 3).

Bu araştırmanın verileriyle de paralel şekilde Türkiye’de, Babaoğlu’ndan aktaran Demir (2018)’e göre görsel sanatlar yoluyla tedavi (sanat terapi) programları yatılı psikiyatrik rutinde ve psikosomatik kliniklerde uygulanmaktadır (s. 225). Buna ek olarak ruh sağlığı hastanelerinin bünyesindeki gündüz hastanelerinde belirtildiğine göre; çocuk, ergen, nevrozlu ve psikosomatik hastalarda olduğu gibi psikozlarda da etkili ve yardımcı bir tedavi yöntemi olan görsel sanatlar yoluyla tedavi hizmetleri uygulandığı (Güney, 2001, s. 273) anlaşılmaktadır. Utaş Akhan (2012) ise psikiyatri kliniklerinde, resimle ve diğer sanat dallarıyla çalışmanın, hastaların tedavi ve teşhis süreci ile hastalığın gidişatının yorumlanmasında sağlık profesyonellerine; kendilerini ifade etme olanağı bulabilme açısından ise hastalara olumlu katkı sağlayacağını yapmış olduğu çalışmada belirtmiştir (s. 135). Bu konuda psikologların sanat çalışmaları alanında güçlendirilmesi

gerektiğini vurgular ve güzel sanatlar eğitiminin klinik psikoloji eğitim sürecinde seçmeli dersler yolu ile yer almasını önerir (Yılmaz, 2017, s. 42). Bu görüşlerin paralelinde, yapılan çalışmaların, yaratıcı aktivitelerle uğraşmanın fiziksel ve ruhsal iyi olmayı sağladığı yönünde olduğunu; ruh sağlığı hizmetleri veren birimlere sanat terapisi hizmetlerinin sağlanmasını önermektedirler (Lamont, Sutton ve Brunero, 2009, s. 69). Salderay (2010)'ın da belirttiği gibi sağlık alanında görsel sanatların alternatif tedavi yöntemleri içerisinde ele alınması, görsel sanatların tedavi (terapi) amaçlı kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Shella (2018)'ya göre; psikoterapi yaklaşımında sanat eseri oluşturmanın, hastaları değerlendirirken duygusal ve fiziksel iyileşmeye katkı sağlayacağını belirtir (s. 59).

Bu noktada, hali hazırda ruh hastalığı sebebiyle hastanelerde yatan ya da ayakta tedavi alan hasta gruplarının tedavi aldığı sağlık kurumlarında görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasının, düzenli bir tedavinin parçası olarak uygulandığı ya da çeşitli projelerle desteklenerek yapılmakta olduğu görülmektedir. Bu durumun, araştırmaya katılan sağlık personellerinin (klinik doktoru, asistanı, psikolog, hemşire ve / veya sosyal hizmet uzmanı) görüşlerinin oluşmasında etkili olduğu düşünülebilir. Görsel sanatlar yoluyla tedaviye ruhsal hastalıkların tedavilerinde teorik olarak yer verilmesinin, sağlık çalışanları tarafından doğru bir yaklaşım olarak kabul edildiği söylenebilir. Ancak bu araştırma için yapılan başvuruda Ankara Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi İhsan Doğramacı Çocuk Hastanesi ve Başkent Üniversitesi Ankara Hastanesi, görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamalarının yapılmadığını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda psikiyatri birimlerinde görsel sanatlar yoluyla tedavi (terapi) uygulamasının literatürdeki önemine kıyasla bu durumun Türkiye'de daha az yer bulduğundan söz edilebilir. Bu duruma, sağlık personelinin uygulamaya yönelik gereklilikleri ve/veya sanatsal tekniklerin kullanılabilirliği konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları rol oynayabilir.

b) Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavinin Uzmanlık Alanına Yönelik Yorum: Ortaya çıkan sonuçtan hareketle, konu ile bağlantılı olarak alanda yapılan diğer çalışmaların bu araştırmayla paralellik içinde olduğu görülebilir. Bu doğrultuda; öncelikle tüm ruh sağlığı alanında çalışan doktorlar, psikologlar ve hemşirelerin aslında sanatın tedavi boyutuyla ilişkili (Greenstone, 2016, s. 806) olduğu söylenebilir. Malchiodi (1999) ise, sanatsal ifadenin tıp ortamında, özellikle çocuk hastalarla yapılan terapide; sanat terapistleri, oyun terapistleri, psikologlar, tıbbi sosyal hizmet uzmanları, klinik danışmanlar, hemşireler ve diğer sağlık uzmanları tarafından yaygın olarak kullanıldığını belirtir (s. 13). Bu konuyla ilgili Phillips (2016) ise sanatın tedavi boyutunu içeren bir çalışmanın, birçok farklı alandan gelen uzmanların öncülüğünde yapıp toparlanan profesyonel bir bölgeyi ortaya koyduğunu (s. 777) belirtir. Buna ek olarak, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan büyük ölçüde keşfedilmemiş bir alan olan görsel sanatlar yoluyla tedavinin (sanat terapisinin) alan sanat eğitimcileri, psikiyatristler, sanatçılar, danışmanlar, eğitimciler, rehabilitasyon, hemşirelik, sosyal hizmet ve benzeri diğer mesleklerin öncülüğünde (Phillips, 2016, s. 777) yapılandırıldığını belirtir. Bu görüşü destekler şekilde Hinz (2009), Amerikan Sanat Terapisi Derneği'ni farklı uzmanlık alanlarına sahip sosyal hizmet uzmanı, psikiyatrist, sanat eğitimci ve sanatçı gibi uzmanların bir araya gelerek kurduğunu belirtir (s. 21). Bugün ise, eğitilmiş sanat terapistleri ve terapötik sanat etkinlikleri sağlayan diğerleri arasındaki farklılıkların belirtilmesi çok daha zor olmaktadır (Rubin, 2010, s. 26). Kore'de yapmış oldukları araştırmada Park ve Hong (2010), ruh sağlığı alanında çalışan sağlık personellerinin % 83,4'ünün psikolog; % 71,4'ünün sosyal hizmet uzmanı; % 30,3'ünün psikiyatrist ve % 30'unun hemşire olarak sanat terapisi uygulama deneyimine sahip olduklarını bulgulamıştır (s. 337). Bu araştırmada da görüldüğü üzere birçok farklı uzmanlık alanının görsel sanatlar yoluyla tedavi konusunda ilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmanın bulgularından hareketle katılımcılar; görsel sanatlar eğitiminin %15,5'inin (f=11) hemşireler tarafından verildiğini belirtirken; %19,7 (f=14) oranındaki katılımcı ise görsel sanatlar yoluyla tedavinin hemşireler tarafından verilmesi gerektiğini düşündükleri tespit edilmiştir. Bu konuyla alakalı Ergün ve diğerleri (2014) ise klinik aktivitelerde hemşirelerin sorumluluklarından birinin hastalara "resim yaptırmak" olduğunu belirtmişlerdir (s.19). Wiedenbach'e göre hemşireliğin sanat boyutu; hastaların gereksinimlerini ve kaygılarını anlamak ve hastaların yeterliliğini artıran amaçlar ve uygulamalarla hastayı geliştirmektir (Teksoz ve Ocakçı, 2014, s. 119). Bu doğrultuda özellikle çocukla iletişim kurarken çocukla hastanede çalışan tüm sağlık profesyonelleri gibi hemşireler de resim çizdirme yönetimi kullanabilir (Şen Beytut, Bolışık, Solak ve Seyfioğlu, 2009, s. 36). Tracy vd. (2003)'nin yaptıkları araştırmada, alternatif ve tamamlayıcı yöntemler içerisinde kabul ettikleri sanat terapisine, hemşirelik uygulamaları içerisinde yer verdiği anlaşılmaktadır (s. 201-208). Shorofi ve Arbon (2010), aynı konu üzerine yaptıkları çalışmada, hemşirelerin, -alternatif ve tamamlayıcı yöntemler içerisinde- sanat terapisi uygulamalarında az da olsa yer aldıklarını belirtmişlerdir (s. 230-231).

Bu araştırmaya katılan sağlık personelinin görüşlerine göre %5,6 (f=4) sosyal hizmet uzmanı görsel sanatlar yoluyla tedavi hizmeti sunmakta iken; katılımcılar %15,5 (f=11) oranında sosyal hizmet uzmanlarının, bu alanla ilgilenilmesi gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Bu görüşü destekler şekilde olan Greenstone (2016) da Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptığı araştırmasının bulgularına göre; zihinsel sağlık alanında sanat terapisi hizmeti veren uzmanları -%1 oranından daha azını- sanat terapistleri oluştururken; %11,5'ni evlilik ve aile terapistleri; % 28,8'ini profesyonel danışmanlar ve % 62,8'lik büyük oranını da sosyal hizmet uzmanları oluşturmaktadır (s. 805). Bu doğrultuda, sanat terapisi öncülerinin içinde bulunduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde bile çoğunlukla sosyal hizmet uzmanlarının bu alanda çalıştıkları anlaşılabilir. Buna ek olarak, Finlandiya, Almanya, Slovakya, Hırvatistan ve Slovenya gibi ülkelerde sanat terapisi, başka bir disiplin içinde -iyileştirici pedagoji (curative pedagogy) veya sosyal hizmet- uzmanlık olarak da çalışılmaktadır (d'Elia, 2016, s. 704). Bu konuyla bağlantılı olarak, sosyal hizmetlerin kapsamının ve faaliyet alanının oldukça geniş olduğunu belirten Haşgl (2016)'e göre sosyal hizmet eğitimi ve uygulamasında sanatsal duyarlılık, önemli bir değerlendirme ve müdahale aracıdır. Bu doğrultuda, sosyal hizmet uzmanlarının, hem kendileri hem de uygulamaları için ilgi duydukları bir alanda sanatsal bir tedavi aracını renmeleri konusunda desteklenmesini önermektedir (s. 57-59). Tazeoğlu Erol (2016) ise, sosyal hizmet biliminin, uygulamalarının doğası gereği sanatsal etkinliğe yaklaştığını belirtmiştir. Mesleğin etkin bir pratik ortaya koymasında önemli gördüğü bu sanatsal niteliğin, sanat ve bilimin bütüncül boyutunu ifade ettiğinden bahseder (s. 29). Belirtilenlere ek olarak, zgr Sayar (2005)'a göre sosyal hizmet uzmanları, sanat terapisi eğitimi olarak klinik uygulamalarda bu yöntemi kullanabilecek bir meslek grubu (s. 133) olarak görülmektedir. Bu görüşler doğrultusunda, bütüncül bir yaklaşım içinde sanatın tedavi boyutunun, sosyal hizmet uzmanlarınca dikkate değer bir önem taşıdığından söz etmek doğru olur.

Bu araştırmanın verilerinde %25,4 (f=18) oranında görsel sanatlar ğretmenlerinin, mevcut durumda tedavi hizmetine destek olduğu görülürken; katılımcıların %36,6'sı (f=26) daha çok ilgilinin bu alanda çalışması gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili, Salderay (2009)'a göre, görsel sanatlar eğitiminin tek amacı sanatsal olana ulaşmak değil; bireyin kendisine de ulaşabilmektir. Bu nedenle görsel sanatlar eğitimi, bireyin ihtiyaına cevap verecek nitelikte oluşturulan bir programı kapsamaktadır (s. 11). Bu görüş doğrultusunda, bireyin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde eğitim veren görsel sanatlar ğretmeni, tedaviye (terapiye) destek olabilir. Örneğin; Friedl Dicker-Brandeis, resmi olarak bir resim ğretmeni olsa da onun yaklaşımı, görsel sanatlar tedavi uygulamaları yaklaşımlarında görülebilen sonuçlara benzer sonuçlar vermiştir (Salderay, 2010, s. 136). Kramer ise sanat terapistiyle, sanat ğretmeni arasında çok az farklılığın olduğunu belirtir. Birçok uzman da bu görüşe katılır. Terapide rn önemli olduğu kadar; süreç de öğretime kıyasla önemlidir. Terapist, hastaya uygun terapötik bir program yapılandırması yapabilmesi için, hastaların özel ihtiyaçlarına sanat öğretmeninden daha fazla duyarlı olmalıdır (Ulman, 2001, s. 19). Konuyla bağlantılı olarak Rubin (2010)'e göre, hastaların sahip olabileceği çağrışımlardan biri de sanat derslerine benzeyen sanat terapisi seanslarıdır. Sanat terapisti, aktiviteyi yönlendirmek ve ğrenci ve/veya hastanın sanat eserini değerlendirmek için orada bulunan bir sanat ğretmeni gibidir (s. 25). Ancak, sanat materyallerinin uygun psikodinamik kullanımı, hastaların terapileri ve zihinsel durumlarını keşfedebilecekleri bir ilişkinin oluşmasını sağlar (Oustinova, 2017, s. 27-28).

Bu araştırmanın verilerinde %8,4 (f=6) oranındaki sanat terapisi uzmanının, mevcut durumda tedavi hizmetlerine destek olduğu görülürken; sağlık personelinin görüşlerine göre bu oranın -%50,7 (f=36)- daha çok olması gerekmektedir. Bu görüşü destekler şekilde Rubin (2010), sanatın iyileştirici gücünün bilinmesinin bağı konularda karışıklık yarattığını ifade eder. Hastanede yatan hastalara boyamada yardım eden biri, hemşire, gönüllü, sanatçı, ğretmen ya da sanat terapisti olabilirken; hastaların klinik uygulamalarında çizim yapmak veya yaratıcı görevler almak isteyen psikoloğlar, sosyal hizmet uzmanları, psikolojik danışmanlar ve psikiyatristlerin de olduğuna dikkat çeker. Ancak gönüllüler ve veya hemşireler, sanatı dikkat dağıtıcı olarak kullanmaktan öteye gidemezken; sanatçı ve/veya sanat eğitimcileri de psikolojik süreçlere müdahale edemeyebilir. Sanat terapistinin, psikoloji ve psikoterapide olduğu kadar; sanatta, yaratıcı anlayış ve başkalarına yardım etme konularında da eğitim alan bir uzman olduğuna dikkat çeker (s. 25-36). Aynı şekilde, D'Elia (2016) ise, Avrupa özelinde sanat terapisi eğitimi alabilmek için; güzel sanatlar, eğitim, psikoloji veya sosyal bilimler veya tıp alanında lisans derecesinin genellikle giriş şartı olarak arandığını belirtir (p.706). Buna ek olarak, sanat terapisi ve diğer sanat temelli aktiviteler ile sanat öğretmenleri veya uğraşı terapistleri tarafından yrtlenler arasındaki farklılıklar daha da artmaktadır (Edward, 2004, s. 40).

Bu araştırmaya katılan %45 (f=32) oranındaki sağlık personeline göre görsel sanatlarla tedavi uygulamasının, uzmanlardan oluşan bir ekip tarafından verilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Araştırma verilerinin paralelinde, Greenstone (2016) ise, sanat terapistlerinin diğer meslek grupları ile süreklilik ve iş birliği içinde olması gerekliliğini vurgular. Yaratıcı sanatlar, sağlık hizmetleri sürecinde giderek artan bir öneme sahip olmakla birlikte farklı eğilimlerde uyumluluk gösterir. Müttefik disiplinlerle birçok ortak noktaya sahip olmasının yanı sıra alana özgü farklılıklara da sahiptir (s. 805). Kar ve Toros (2015) ise sanat terapisinin, multidisipliner bir alan olduğunu; uygulamasında bir ekip ve iş birliği gerektirdiğini belirtir. Bu ekipte sanatçının yanı sıra psikiyatrist, psikolog, sosyal çalışmacı, çocuk gelişim uzmanı, nörolog, hemşire, rehberlik ve araştırma uzmanının da yer alabileceğini söyler (s. 194). Buna ek olarak, sanat terapisi, genellikle daha büyük bir hizmetin bir parçası olarak sağlandığından, bir sanat terapistinin işindeki önemli bir yönü; psikiyatristler, uğraşı terapistleri, hemşireler, sosyal hizmet uzmanları, öğretmenlerle iş birliği kurmaktır (Edward, 2004, s. 73). Bu noktada, Ciornai ve Ruiz (2016), profesyonel sanat terapistlerinin çalışmaları ve klinik ortamdaki diğer sanat kullanımları arasındaki sınırların her zaman net olmadığını ve sanat terapisi teriminin uygun bir ayırım yapılmadan kullanıldığını belirtir (s. 759). Buna ek olarak, Greenstone (2016), birçok müttefik gruba ait sanatın, kendi disiplinlerinde kullandığına (s. 808) dikkat çeker. Anand (2016) ise sanat terapistlerinin; ayakta tedavi klinikleri, rehabilitasyon merkezleri, evde sağlık kurumları, hastane merkezleri, geriatri (yaşlılık) tedavi tesisleri gibi kurumlarda; doktorlar, hemşireler, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, çocuk yaşamı uzmanlarıyla ilgili diğer sağlık profesyonellerinden oluşan ekibin bir üyesi olarak çalıştığını ifade eder (s. 409). David (2016), sanat terapistleri de dahil olmak üzere sağlık çalışanlarının, tıbbi bir rahatsızlık geçiren hastanın sağlatımına yardımcı olduğunu belirtir. Hastaları sanat süreçlerine sokmak; sanatsal ifadeyle kendi sorunları ile başa çıkmayı yönlendirmede güçlü bir katkı sağlar ancak bu durumun sağlık ekibinin diğer üyelerine de iletilebilmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle farklı disiplin yöntemleri veya mesleğin kendine özgü amaçları olabilir ancak ekip üyelerinin göstereceği disiplinler arası bir yaklaşım, sadece belirlenmiş klinik hedefleri gerçekleştirmekle kalmaz; bu yaklaşımın hasta açısından da fazlasıyla memnuniyet verici olacağını vurgular (s. 445). Bouchard (1998) ise sanat terapisine ortak güçlerle bir yaklaşımda bulunulmasıyla birlikte onun; demokratik ve saygıdeğer bir yöntem haline geldiğini ifade eder (s. 64). Buna ek olarak Greenstone (2016), hızla gelişen sağlık sistemlerinde devamlılığı sağlayabilmek için aynı düşünce yapısına sahip diğer meslek gruplarıyla iş birliği içinde çalışmanın önemli olduğunu belirtir (s. 808). Bu görüşleri desteklerce Salderay (2014a)'ın da belirttiği gibi görsel sanatlar yoluyla tedavinin, disiplinler arası bir yaklaşımla yürütülebileceğini ve tüm rehabilitasyon (iyileştirme) uygulamalarında olduğu gibi uzman bir kadro ile sağlıklı uygulanabileceğinden bahseder (s.12). Buna ek olarak sanat terapisti uzmanlık alanının, Türkiye'de devlet onaylı bir eğitim programı olmadığı bilinmektedir. Bu konuda Özgür Sayar (2005), Türkiye'de görsel sanatlar yoluyla tedavi (sanat terapisinin) eğitimi olmadığını ve insana yardım meslekler olarak sınıflandırdığı psikolog, rehber, psikolojik danışman ve sosyal hizmet uzmanlarının bu konu ile yeterince ilgili olmadığını (s. 132) belirtmiştir. Ancak sanat terapisi uzmanları ve Türkiye'de yetişmiş bile olsa sanat terapistleri, tıp alanında yer alacaksa bunun tıbbi ortamları, hastalar ve hastalık durumları hakkında mümkün olduğunca bilgi edinmeleriyle ve diğer tedavi hizmetleriyle disiplinler arası çalışma anlayışı geliştirilerek sağlanmalıdır; diğer bir ifadeyle uzmanlardan oluşan bir ekiple birlikte, tıp dünyasıyla sanat dünyası arasında ortak bir iletişim dili içinde olmalıdırlar (David, 2016, s. 443). Bu doğrultuda, görsel sanatlar yoluyla tedavi için bireyin tedavisinde terapinin ana bileşeni olmasa bile disiplinler arası yaklaşımla birlikte önemli bir parçası olabileceği (Greenstone, 2016, s. 808) söylenebilir.

Yukarıda değinildiği üzere, sağlık alanında hizmet veren uzmanların uzmanlık alanları ve disiplinleri gereği görsel sanatlarla bağlantılı olduğu görülmüştür. Bu araştırmaya katılan sağlık personellerinin görüşlerinin çoğunluğu, alanda yapılan çalışmalarla bağdaşmaktadır. Bu duruma, sağlık çalışanlarının görsel sanatlar ve görsel sanatlar eğitimi ile ilgili olumlu bakış açıları ve/veya inançları, görüşlerin oluşmasında rol oynayabilmiştir. Ancak, tek bir uzmanlık alanının bu konuda eğitim verebileceğini düşünen görüşlerin aksine alanda yapılan çalışmalardan anlaşılacağı gibi farklı disiplinlerdeki görsel sanatların, insan sağlığını ilgilendiren konulardaki birleştirme çabaları görülmektedir. Sağlık çalışanlarının bu görüşlerinin oluşmasında, mevcut bilgi düzeyi ile birlikte ön yargılarının rol oynadığı düşünülebilir. Bu doğrultuda hem sanat hem de sağlık terapi alanında eğitim alan sanat terapistlerinin bu disiplinleri birleştirmesinde büyük öneme sahip olduğu görülebilir. Ancak, Türkiye'de bu uzmanlık alanına dair eğitim veren bir devlet onaylı bir kurum henüz bulunmamaktadır ve konuyla ilgili literatür incelendiğinde sanat terapi uzmanı olsa bile sağlık çalışanlarından oluşan bir ekiple çalışılmasının daha doğru olduğu söylenebilir. Bu düşünceden hareketle görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamalarının sağlık alanında kullanılmasının ancak alan

uzmanlarından oluşan bir ekiple, disiplinler arası iş birliği yaklaşımının benimsenmesiyle doğru bir yaklaşım olabileceğinden bahsedilebilir.

c) Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi Uygulamasında Kullanılan Yöntem ve/veya Tekniklere İlişkin Yorum: Katılımcıların bu konuyla ilgili görüşleriyle birlikte, konuda yapılmış çalışmalar incelendiğinde bu soruya yanıt veren katılımcıların görüşlerini destekleyen sonuçlar görülmüştür. Bu doğrultuda, sanat terapisi farklı bir tedavi yönteminden ziyade; bir beceri veya teknik olarak görülür. Bunun bir nedeni de diğer meslek gruplarından, (psikiyatristler, hemşireler, sosyal hizmet uzmanları, uğraşı terapistleri vb.) sanatın tanılama ve tedavi amacıyla kullanılmasındır (Edward, 2004, s. 4). Araştırmaya katılan sağlık personelinin görüşlerine göre %7,04 (f=5) oranında projektif (yansıtmacı) testlerin ilgili birimlerde kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu doğrultuda öncelikli olarak psikoloji biliminin projektif (yansıtmacı) testleri kullandığı gibi projektif (yansıtmacı) çizimler olarak adlandırdığı çizimlerden de tanı ve teşhiste faydalandığı belirtilmelidir. Bu testlerde, kişiden çizim yapması istenerek testi alan kişinin sanat üretimine girmesi istenir ve eğitimli uygulayıcı tarafından yorumlanır (Yılmaz, 2017, s. 34-36). Bu konuyla ilgili Naumburg (1958)' a göre resimsel yansıtma (projeksiyon) yoluyla terapi, psikanalitik prosedürde sanatsal bir yöntem-teknik tercihidir. Hasta ve terapist arasında sembolik iletişim kurar. Sanatsal olarak eğitilmiş olsun veya olmasın bütün bireyler gizli bir kapasiteye sahiptir. Hastaların resimleri, onlar hakkında veriler edinilmesini sağlar; fantezileri, hayalleri, korkuları, çatışmaları ve çocukluk anıları i çatışmalarını görsel biçimde yansıtır (s. 343). Aynı konuyla ilgili Hinz (2009) ise; değerlendirme amaçlı çizim yaptıran psikologlar, çizimleri sanattaki bağlamlarından çıkarak puanlama sistemleri ile formüle etiklerinden bahseder. Ayrıca bu uzmanların projektif (yansıtmacı) izimlerdeki kesin göstergelere odaklandığın; psikiyatrik belirtiler veya bozukluklarla belirli grafik işaretlerini eşleştirmeye çalıştıklarını belirtir (Hinz, 2009, s. 191). Ancak, psikiyatrik bozukluklar homojen veya statik koşullar olmadığından, projektif (yansıtmacı) izim tekniklerinin güvenilirlik ve geçerlilik çalışmalarından elde edilen sonuçlar değişkenlik göstermiştir. Buna ek olarak, sanat terapistlerinin sanatın iyileştirdiği sezgisel bilgisini desteklemek için kanıtlar üretmesi daha da önemlidir (Slayton, D'Archer ve Kaplan, 2010, s. 108). Bu doğrultuda, her insanın farklı olduğu gibi hastalıkları ve etkileri de farklı olabileceği için; projektif testlerin güvenirliği hakkında kesinlik olmadığından bahsedilebilir.

Bu araştırmaya katılan sağlık personeli arasında bir katılımcının "grupla terapi" seanslarında görsel sanatlar yoluyla tedavi tekniklerini kullanıldığını belirtmiştir. Bu doğrultuda Waller (2003)'e göre; grup çalışması, birçok farklı sağlık ve sosyal hizmet kuruluşunda tedavinin merkezinde yer almaktadır. Birbirine bağlı ağlar yelpazesinde karmaşık olan grup etkileşimli sanat terapisi modelinden ise; sosyo-kültürel konuya vurgu yaparak sözlü ve görsel iletişim ve kişisel olduğu kadar politik bağlamda anlayış için mit verici bir yaklaşım olarak söz etmektedir (s. 313-323).

Araştırmaya katılan sağlık personelinin görüşlerine göre; %8,45 (f =9) oranında birimlerinde uğraşı terapileri ve diğer terapilere yer verildiği görülmüştür. Bu doğrultuda, sanat terapisinin terapötik uygulamalarının sıklıkla yanlış anlamalara neden olacak şekilde karıştırıldığı meslek grubu, uğraşı (occupational) terapisidir. Bunun iki ana nedeni vardır: İlkine tarihsel olarak bakıldığında sanat terapisi ve uğraşı terapisinin birbirlerine bağlı olmasıdır. Bir süre sanat terapisi bölümleri, uğraşı terapisi bölümleri içerisinde yer almış ve sağlanan genel hizmetin bir parçası olmuştur. İkincisi ise uğraşı terapisi sanatının teşhise yardımcı olarak projektif tekniklerle tedavi edici bir yöntem olarak zihinsel sağlıkla ilgili uzun süredir kullanıyor olmasıdır (Edward, 2004, s. 5). Uğraşı terapi mesleği geleneksel olarak çeşitli aktivitelerle uygulanmaktadır. Faaliyetlerin seçimi, hasta gruplarına bağlı olarak terapötik kullanımında değişiklik göstermektedir. Zihinsel alanda ise sıklıkla, esnekliği nedeniyle tedavi programına en iyi adapte olan hastanın değişken modu ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek sanat içerikli aktiviteler seçilmektedir (Lloyd ve Papas, 1999, s. 31). Bu konuyla ilgili Edward (2004) ise, genel olarak bir sanat terapistine göre uğraşı terapistlerinin sanata çok daha az önem vermeye eğilimli olduğundan söz eder. Ayrıca sanat terapisinde ürün ve sürecin birbiriyle bütünleştiğini; oysaki uğraşı terapisinde bitmiş sanat eserlerinin genellikle ikincil öneme sahip olarak kabul edildiğine dikkat çeker (Edward, 2004, s. 6). Bu araştırmanın verilerinden de anlaşıldığı üzere uzmanların hala bir kısmının sanat terapisi ve uğraşı terapisi ayırımında karışıklık yaşadığı dşnlebilir. Uğraşı terapisi ve sanat terapisinin sanat kullanımları arasındaki farkları incelemesi ve netleştirilmesi, iki disiplin ortak sınırları çerçevesinde belirlenmesinin ihtiyaç durumu olduğu söylenbilir. Sanat terapisi olarak bahsedilen kavramın sıklıkla görsel sanatlar yoluyla tedavi için kullanıldığı görülebilir. Bu konuyla alakalı Edward (2004)'a göre; sanat terapisinde görsel sanatlara (ncelikle resim, çizim ve heykel) odaklanılan bir ilişki olduğunu not etmek gerek ve bu ilişki genellikle müzik, drama veya dans gibi diğer sanat türlerinin kullanımını içermez (s. 3). Ancak, sanat kavramı gibi sanat terapisi kavramının da

içerisinde görsel sanatlar yoluyla tedavinin de dahil olduğu müzik terapi, dans ve hareket terapisini vb. içine alan bir üst başlık olarak kabul edildiğinden bahsedilebilir.

Bu araştırmaya katılan sağlık personelinin görüşlerine göre %9,86 (f=7) oranında “seramik ve resim teknikleri ile uygulamalar” birimlerinde kullanılan görsel sanatların yöntem ve/veya teknikler arasında olduğu bulgulanmıştır. Bu doğrultuda; Naumburg resim ve kil modelinin analitik psikoterapideki avantajları için ilk olarak rüyaların; fantezileri ve diğer içsel yaşantıları ifade etmede sözcüklerden ziyade daha başarılı olduğunu; ikincisinin ise bilinçaltının materyal kullanımıyla sansüresüz bir şekilde ifade edilebilmesini belirtmiştir. Özellikle resim ve kil modelinin bu sebeplerden dolayı psikanalizle veya terapisinin analitik yönüyle yakın ilişkili olduğunun altını çizer (Ulman, 2001, s. 17- 18).

Yukarıda söz edildiği üzere sağlık personelinin görüşlerine göre görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamalarında kullanılan yöntem ve tekniklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, araştırmaya katılan sağlık personelinin büyük çoğunluğunun bu soruyu yanıtsız bıraktığı ve bilgi sahibi olmadığı görülmüştür. Görsel sanatlar eğitimi tekniklerinin kullanılabilirliği konusunda bilgi sahibi olmamaları, bu konuyla ilgili görüşlerini belirtmemelerindeki etken olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, görsel sanatlar yoluyla tedaviyi bir yöntem ya da teknik olarak diğer terapi yöntemleri ve yansıtmacı (projektif) testler içerisinde gördükleri anlaşılmaktadır. Farklı meslek gruplarında tanı ve teşhis amaçlı kullanılan bu testlerin sağlık personelinin bu konuyla ilgili görüşlerini oluşturmasında etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, küçük bir oranda sağlık personelinin mevcut bilgileri içinde görsel sanatlar yoluyla tedaviye yönelik resim ve seramik teknikleri olduğu görülebilir. Bu doğrultuda, sağlık personelinin görsel sanatlarla tedavide uygulanabilecek yöntem ve teknikler anlamında desteklenmesinin (eğitim almasının) faydalı olacağı söylenebilir. Bu görüşü destekler şekilde; Salderay (2013) tarafından yapılan çalışmada psikiyatri bölümlerinde çalışan sağlık personellerinin görsel sanatlar ile terapisinin bağıyla ilişkin bilgilerinin olduğunu; ancak görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasıyla ilgili bilgilerinin daha az olduğu sonucuna varmıştır (s. 199-211). Bu sebeple, bu birimlerde çalışan sağlık personelinin konuyla ilgili bilgilerinin tazelenmesi ve uygulamaya yönelik desteklenmesinin gerekliliğinden söz edilebilir.

d) Terapide Tercih Edilen Görsel Sanatlar Çalışmaları Hakkında Yorum: Landgarten (1981), iki ve üç boyutlu sanat formlarından her ikisinin de sıklıkla hastaların gizli duyguları, düşünceleri veya çalışma şekli hakkında somut kanıtlar sunduğunu belirtir. Tedavi ortamlarında ise en çok kullanılanların; yağlı pastel boyalar, keçeli kalemler, suluboyalar, akrilik boyalar, hamur, kil, kağıt mendil ve dergi resimleri olduğunu belirtir (s. 4). Péntes vd. (2014), sanat terapisi değerlendirmesine farklı yaklaşımlar geliştirilmesi ve sanat materyallerinin merkezi bir rol oynaması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Bununla birlikte, farklı sanat materyallerinin rolü konusunda nispeten az araştırma yapıldığına dikkat çekerler. Hinz (2009) ise; her türlü malzemenin duygusal tepkiyi uyandıracak şekillerde kullanılabilirliğini; ancak genel olarak etkili bir terapötik yaklaşım için hastanın materyalleri ve konuyu serbestçe seçmesine izin verilmesinin gerekliliğini belirtir (s. 108). Buna ek olarak, Péntes vd. (2014), hastanın, sanat malzemelerinin belirli özellikleriyle (yani, materyal etkileşimi) etkileşimde bulunma şeklinin, hastanın zihinsel sağlığının yönlerini yansıttığını vurgular. Bu bilginin ise daha kaliteli bir tedavi sunma, tedavi hedeflerini formüle etme ve uygun sanatsal müdahalelerini seçmede ya da karar almada yardımcı olduğuna dikkat çekerler (s. 484). Buna ek olarak, Edward (2004) ise sanat terapisinin öncelikle birine terapötik uygulama yapılmasıyla ilgili olduğunu ve bu terapötik uygulama içerisine resim, çizim veya heykel gibi görsel sanatların ve daha fazlasının eklenebileceğini belirtir (s. 6). Pessa-Aviv vd. (2014) ise, 7-9 yaş aralığındaki çocuklarla yaptıkları araştırmada, yağlı pastel, guaj boya ve kurşun kalemin farklı etkilerini incelemişlerdir. Materyallerin etkileri arasında çok büyük fark bulamamalarına rağmen guaj boyanın saldırganlık seviyesini diğer materyallere göre daha çok düşürdüğü bulgulanmıştır. Bunun bir nedeni olarak da çocukların bu materyalle kurşun kalem ve yağlı pastelden daha az karşılaştıkları olduğu düşünülmüştür (s. 293-300). Aynı konuyla ilgili Snir ve Regev (2013) de yaptığı çalışmada farklı sanat malzemelerinin farklı terapötik potansiyelleri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sanat materyali ile faaliyet, aslında malzemenin nitelikleri ve özellikleri ile sanatçının kişiliği arasındaki etkileşimin ve bu materyal ile önceki karşılaşma anılarının bir sonucudur. Hastaların kaotik (karmakarışık) bir iç gerçeklikleri olması nedeniyle kontrol edilebilecekleri materyallere ihtiyaçları vardır (s. 99). Pessa-Aviv vd. (2014), sanat terapisinde kullanılan eşlerin, terapi odasında “konuşulan dil” olduğunu belirtmiştir. Materyallerin kullanılmasıyla bu dilde düzenlenen diyalog; hasta ile iç dünyası arasında bir büyüme fırsatı, ikilemlere çözüm bulma yeteneği, artan farkındalık potansiyeli ve iç deneyimlerin keşfedilmesini sağlar (s. 293). Aynı konuda Snir ve Regev (2013) ise; materyallerin yardımıyla oluşturulan diyalogun, içsel deneyimlere bir pencere yaratıldığını belirtir (s. 94). Bunların yanı sıra; hastaların çeşitli sanat malzemeleri (ıslak ve kuru ortamlar, farklı türlerde kağıt, kil ve diğer üç boyutlu çalışmalar)

içerisinden kendi materyal seçimini yapabilmesinin özel bir önemi vardır. Ayrıca, sanat malzemelerini nasıl kullandığı diğer bir deyişle farklı çalışma biçimleri, (yavaş, hızlı, dağınık, tekrarlayan, vb.) terapisti için hastanın şu andaki zihinsel durumunun bir göstergesi olabilir (Edward, 2004, s. 90). Bu görüşlerin paralelinde, Hinz (2009) ise dışa vurumcu terapi sürecinin bilişsel birleşenlerinin; soyut düşünce, planlama, sıralama ve problem çözüme işlemlerini gerektirdiğini belirtir. Bilişsel bileşenlerle çalışmanın ise bilişsel becerilerin gelişimini arttırdığını vurgular. Bu doğrultuda, yapılandırılmaya ilgili doğası olan materyallerin; ahşap, mozaik, eliş kağıdı ve kolaj bilişsel fonksiyonları tamamlama ve iyileştirmeye destek olacağına dikkat çeker (s. 142).

Katılımcıların katılım oranının (f=27 kişi) en çok olduğu ve bu katılımcıların çoğunluğun birinci sırada önemli gördükleri görsel sanatlar çalışmasının “kil-seramik” olduğu anlaşılmıştır. Bu konuda alanda yapılmış çalışmaların da bu araştırmanın sonuçlarını destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, 1995 yılında sanat terapistlerinin sanatsal medyayı kullanma tercihlerinin araştırıldığı çalışmada, katılımcıların %99’u kil kullanımını terapötik olarak nitelendirmiştir (Sherwood, 2004, s. 1). Kimport ve Hartzell (2015) tarafından yapılan araştırmaya göre; 49 hasta üzerinde sanat terapisi içerisinde kil uygulanmasının kaygı durumlarında ciddi azalmaya neden olduğu bulgulanmıştır (s. 184). Konuyla ilgili Rabiger (1990) ise; kilin özellikle çocuklarda el becerisini teşvik etmek için de iyi bir yol (s. 27) olduğunu vurgular. Buna ek olarak dokunsal medyanın, duygusal tepkileri canlandırması muhtemeldir, kil veya diğer benzer çalışmalarda rahatlama durumu için elverişli olduğu düşünülür (Oustinova, 2017, s. 22). Françoise Dolto; kağıt, kalem ve boyanın dışında heykel ve hamurla çalışmanın çocukların kendisini ifade etmesini kullanılabileceğini ifade etmiştir. Bir şeye biçim vermek zaten çocuğun doğal olarak kendisini ifade etme şeklidir (Kamacı, 2004, s. 99). Salderay (2014a) ise psikiyatrik anlamda sıkıntı yaşayan çocukların tedavisinde, görsel sanatlar uygulamalarından sıklıkla yararlandığına dikkat çekerek hamur/kil çalışmalarının da bu kapsamda değerlendirildiğini belirtir. Bununla birlikte, hamur ve/veya kil içerikli çalışmaların; herhangi bir yaş kısıtlaması içermediğini bireysel ya da grup olarak uygulanabilmesi konusunda avantajları olduğunu belirtir (s. 7). Bu konuyla ilgili Henley (2002) ise çocuk için özellikle de özel ihtiyaçları olan çocuklar için, bu tür faaliyetlerin katkıda bulunduğunu belirtir. Çağın getirdiği yapaylık içerisinde çocuklar arasında doğal bir malzeme olan kilin, bir çekiciliği vardır. Kilin, zengin duyuşsal deneyimler uyandırarak hiperaktif (aşırı hareketli), ruşsal sıkıntısı olan ve/veya şımarık olarak tabir edilen çocuklarda bile olumlu yönlendirici etkisi olduğunu belirtir (s. 13). Malzeme seçiminde ve tercihinde bireysel farklılıkların da çok önemli rol oynadığından bahsedilebilir.

Sanat terapisinde kullanılacak sanat türü, tekniği ve malzemeleri, uygulanacak kişinin yaşı, mental (zihinsel) ve fiziksel gelişimi ve yeteneği ile uyumlu olmalıdır. Buna örnek olarak, Malchiodi’ye göre; kız çocukları resim yaparken karışık malzemelerle yapılan çalışmalarda üstünlük göstermekte iken; Gardner’in araştırmasına göre, erkek çocukları kil veya tek malzemeli görevlerde daha başarılıdır. Bu bağlamda, danışan birey için en uygun sanat tekniğine ve malzemesine karar verilmesi gerektiği söylenebilir (Malchiodi, 2013, s. 244). Bu görüşün paralelinde; sanat yapmanın bireylerin duyguları üzerinde önemli etkileri olduğu göz önüne alınırsa sanat terapisi seanslarında kullanılacak malzeme ve tekniğin katılımcının ruşsal savunma mekanizmalarını koruyacak şekilde seçilmesinin de önemi anlaşılabilir. Diğer bir deyişle, katılımcıya uygun olmayan malzeme ve teknik seçimi; hayal kırıklığı ile geri çekilmeye neden olabileceği gibi kişinin ajitasyonunun (aşırı huzursuzluk hali) artmasına da etken olabilir (Kar ve Toros, 2015, s. 194). Bunun yanı sıra aynı sanatsal etkinlikler aynı malzemelerle bile farklı bireylerde ve/veya hasta gruplarında olumlu ya da olumsuz psikolojik etkiler ortaya çıkarabilir. Bu noktada, daha önce de sıkça bahsedildiği gibi uzman bir kadroyla çalışılmasının önem arz ettiği söylenebilir.

Yukarıda değinildiği gibi alan literatürü incelendiğinde sağlık alanında çalışan birçok uzman görsel sanatların içinde yer alan “seramik-kil” çalışmalarının hastalar üzerinde olumlu katkısı olduğu konusunda görüş belirtmişlerdir. Bu araştırmaya katılan sağlık personelinin görüşlerine göre de ilk sırada ve en çok tercih ettikleri “kil-seramik” çalışmalarının olduğu; bu görüşlerinin oluşmasında mevcut bilgi birikimi ve alanda edindikleri tecrübelerin etkili olduğu düşünülebilir. Buna ek olarak, farklı sanat materyallerin farklı terapötik etkileri olduğu düşünülmektedir ve bununla ilgili sınırlı da olsa veri bulunmaktadır. Bu çalışmaların araştırmaya katılan sağlık personelinin görüşlerinin bu yönde oluşmasında rol oynadığı düşünülebilir. Ancak, görsel sanatlar yoluyla tedavide farklı materyallerin terapötik etkileri üzerinde henüz oldukça az sayıda araştırma yapıldığı için bu materyallerle hastalar ile nasıl çalışıldığı ile ilgili araştırmaların da yapılmasına ihtiyaç olduğu görülebilir.

(e) Görsel Sanatlar Yoluyla Tedavi Uygulamasının Etkililiğine İlişkin Yorum: Bu doğrultuda, sağlık çalışanlarının görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasının etkililiğine ilişkin görüşlerinin alanda yapılan çalışmalarla uyum içinde olduğu görülebilir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının çoğunluğu bu uygulamanın “gerekli ve önemli” olduğunu ve “destekleyici tedavi” olarak kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda, Botton ve Armstrong’a göre (2014) sanatın ruhsal dengeyi yeniden sağlamadaki işlevi açısından önemli olduğundan bahseder. Landgarten (1981) ise; sanat psikoterapisinin sözsüz yönünün, zihinsel sağlık çalışmaları alanında önemli ve benzersiz bir yere sahip olduğunu belirtir çünkü terapistin, hastalarına gözleri ile dinleme fırsatı vereceğinden bahseder (s. 4). Aynı konuyla ilgili Hinz’e göre (2009) hastaların sanat deneyimlerinin, duygularını isimlendirmelerinin, aralarında ayırım yapmalarının ve duygusal yıkım ya da tehlide maruz kalmadan güvenli bir şekilde duygu iletme yönteminin kendilerini ifade etmelerini sağladığına vurgu yaparak görsel sanatlar yoluyla tedavinin hastalar için önemine dikkat çeker (s. 120). Bu görüşü desteklerce Rubin (2010) ise psikanalitik klinisyenler tarafından sanat terapisinin tedavide önemli bir ifade biçimi olarak kullanıldığını belirtir (s. 47). Ayrıca, bu araştırmada görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasının destekleyici olarak kullanılabilirliği görüşü yüksek oranda katılımcı tarafından belirtilmiştir. Salderay (2014b) ise, görsel sanatlar eğitiminin, farklı konu alanları ile kolayca kaynaştırılabileceğinden, el-göz-beyin koordinasyonunu geliştireceğinden ve başarı duygusunu artıracığı gibi birçok sebepten dolayı önemli rolü olduğundan bahsetmektedir (s. 98-99). Bu konuda, araştırmaya katılan sağlık personeli de rehabilitasyonun; iletişim becerilerinin artırılması, el-göz koordinasyonunun sağlanması ve yeti yitiminin kazandırılmasında kullanılabilirliğini belirtmişlerdir. Bu görüşü destekler şekilde Salderay (2009); sanat eğitimi çalışmalarında kullanılan farklı malzemelerin, öğrencilerin el-göz eş güdümünün gelişmesine önemli ölçüde katkı sağladığına vurgu yapar (s. 92). Hinz (2009) ise sanat terapisinin, işleme ve karar vermede bir tür bilgiyi aşma ya da kullanma eğiliminde olan bir bireyin işleyişini dengelemeye yardımcı olabileceğine dikkat çeker (s. 36). Buna ek olarak, görsel sanatlar ruh hastalıklarının tedavilerine destekleyici tedavi olarak kullanılırken; görsel sanatların alanında uzman kişilerce klinik uygulamalar ile birlikte yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bu yaklaşım disiplinler arası bir yaklaşımı gerektirdiğinden dolayı tüm rehabilitasyon (iyileştirme) uygulamalarında olduğu gibi konu, özellikle uzman bir kadro ile sağlıklı yürütülebilmektedir. Aksi takdirde; profesyonellikten uzak bir kadro ile bu tür bir uygulamaya girilmesi, sanatımsı denemeler yapılmasından öte bir durumu ortaya çıkarmamaktadır (Salderay, 2014a, s. 7). Bu görüşü destekler şekilde Rubin (2010), sanatın derin anlayışını ve yaratıcı sürecinin; psikoloji ve psikoterapi gibi eşit derecede karmaşık bir anlayışla birleştirmenin gerekli olduğundan bahsetmektedir (s. 26).

Ruh sağlığı alanında görsel sanatlar yoluyla tedavinin etki alanlarını ifade edilen görüşler de; “çocukların tedavisinde etkili olduğu”, “hasta motivasyonunu artırdığı”, “hastalık sonrası takipte faydalı olduğu”, “grup terapilerinde daha etkili olduğu”, “negatif semptomlu hastalarda etkili olduğu” ve “hastanın tanınmasında yardımcı olduğu” şeklindedir. Belirtilen görüşlerin alanda yapılmış çalışmalarla bağdaştığı görülmektedir. Bu doğrultuda, Landgarten (1981)’e göre; psikiyatri hastanesi ortamında, sanat terapisi grupları genellikle bireylerin ve grubun gücünü ortaya koymak için tematik olarak yönlendirilir (s. 6). Liebmann (2003)’a göre; bazı durumlarda, bireysel veya grup sanat terapisi kullanma seçeneği vardır. Sosyal öğrenmenin çoğu gruplar halinde yapıldığı için bu durum sosyal becerileri geliştirmede destek olur, karşılıklı problem çözme ile benzer ihtiyaçları olan insanlar birbirlerine karşılıklı destek sağlayabilir ve yardım edebilir. Bu doğrultuda grup çalışmasında sanat terapisinin kullanılması iyi bir bağlam sağlar. Buna ek olarak, gruplara bir aidiyet ve kimlik duygusu sağlar. Temalı bir grup, üyelerin belirli konulara farklı açılardan bakmalarına yardımcı olabilir. Temaları uygun bir şekilde kullanmak, hem sanat terapisinde hem de belirli bir grubun ihtiyaçları konusunda bilgi ve beceri gerektirir (Liebmann, 2003, s. 326-338). Ayrıca, duygusal açıdan kırılgan hastalar için, özellikle yansıtıcı uzaklığı kurma ve yalnızca sanatı duygulardan arındırmak yerine iletişim kurmak için kullanma becerisine yardımcı olmak da son derece terapötik olarak nitelendirilmektedir (Hinz, 2009, s. 109). Bunlara ek olarak, araştırmaya katılan sağlık personelinin görüşleriyle bağlantılı olarak çocuk hastaların bu uygulamalarda daha çok faydalanılabileceğinin düşünüldüğü görülmekte ve alandaki çalışmaların da aynı görüşü desteklediği görülebilir. Bu doğrultuda, duygusal ve davranışsal rahatsızlık belirtileri gösteren çocuklara yardım için; genellikle kliniklere, özel okullara, psikologlara ve aile doktorlarına başvurulur. Duygusal ve davranışsal problemler genellikle birbirleriyle bağlantılıdır ve çocuğun deneyiminin her iki yönü de birlikte çalışmalıdır. Sanat terapisinde çalışmanın en önemli yönlerinden biri, sanat malzemelerinin kullanılmasının, çocuklara mücadele ettikleri zorlukların birçoğundan sözel olmayan bir çalışma biçimi sunmalarıdır (Case ve Dalley, 1992, s. 8). Psikoterapide sanata en sık başvuru alan çocuk hastalarının terapi sürecidir. Çocuklarla terapi sürecinin zorlukları düşünüldüğünde, sanatın bu alanda kullanımının katkıları yadsınamaz (Kamacı, 2004, s. 99). Bu görüşleri destekler nitelikte, özellikle fiziksel olarak hasta çocuklarla yapılan sanat terapisi, onların umut

yaratıcı sanat yaratma sürecini uygulamalarına yardımcı olmaktadır Çocuk ve terapist materyalleri seçmek, hedefler koymak ve bunları elde etmek için araçları planlamak için birlikte çalışılır. Bitmiş ürün, hasta çocuğun başarabildiğinin somut kanıtıdır. Bu tür bir başarı, hasta çocuğun pasif bir halden kurtularak aktif bir ortığa dönüşmesine yardımcı olur (Council, 2003, s. 213). Buna ek olarak, sanat eseri ise, daha sonra bilinçli ve anlaşılabilir hale getirilebilecek güçlü duygular ve durumlar için güvenli bir ifade aracı olarak kullanılabilir. Az sayıda çocuk, duygularını ve altta yatan zorluklarını açıkça ifade edebildiği için, sanat ortamı onlara sözel olmayan şekilde tehdit edici olmayan bir ortamda keşfetme fırsatı sunar (Case ve Dalley, 1992, s. 9). Ball (2002), yaptığı çalışmada; çocuk ve sanat arasındaki etkileşimlerin sistematik analizini içerir. Bu doğrultuda, çalışmaya katılan çocuğun altı ay içinde travmatik deneyimleri işleyişinde önemli değişiklikler olduğunu ortaya koymakla beraber bu çocuğun hem duygu ve dürtülerini düzenlemesi hem de kendini gözlemlemesi için kelime ve imajlardaki deneyimini sembolize etme yeteneğinde bir artış olduğunu bulguladı (s. 91). Belirtilenlere ek olarak, Güney (2011)'e göre, sanat eseriyle onu yaratan sanatçı arasında; algısı, edindiği bilgi, tutum, davranış ve becerilerin tümü üzerinde bir ilişki vardır. Bu sebeple, insan bir sanat eserine bakarken (hatta bu sanatçının kendisi de olabilir), duygusal ifadeden etkilenir (s. 37). Malchiodi (2013) ise, resmin; kişisel dışavurum, bireyin bir uzantısı, düşünce ve duyguların görülebilir yansıması olduğunu belirtir (s. 75). Bu konuyla ilgili Shella (2018), sanat terapistlerinin -psikoterapi yaklaşımı olarak- hastaların sanatsal çalışma oluşturması ve hastaları değerlendirmesinin yanında hastaları duygusal ve fiziksel iyileşmeye teşvik ettiğinden bahseder (s. 59). Sanat psikoterapisi yaklaşımı ile psikanalitik terapi yakından uyumludur. Bilinç dışı süreçler yoluyla imge ve çizim, hastayla terapist arasındaki aktarımın sağlanımında oldukça önemli rol oynar (Coşkunlu, vd., 2018, s. 20). Bu bağlamda, hastanın kendini ifade etmesinde uzmanlara takip sağlanmasında görsel sanatlar yoluyla tedavinin yardımcı olduğu düşünülebilir.

Yukarıda değinildiği üzere sağlık personellerinin genel olarak olumlu ifadeler belirttikleri bu durumun, görsel sanatlar yoluyla tedavinin faydalı olacağına dair geliştirdikleri inançlardan kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca, sağlık personelinin, görsel sanatlar alanına kişisel ilgileri ve/veya deneyimleri, görüşlerinin olumlu oluşmasına etki etmiş olabilir. Buna ek olarak sağlık personeline göre, görsel sanatlar yoluyla (tedavi) uygulamasının, birçok alanda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda farklı alanlardan (çocuk/yetişkin) katılan uzmanların kendi uzmanlık alanları doğrultusunda değerlendirmesinin rol oynadığı düşünülebilir. Bununla birlikte; sağlık çalışanlarının, hastaları yordama yönlerinin gelişmesinde ve terapötik fayda sağlamada görsel sanatlar tekniklerinin kullanıldığından haberdar olmamaları veya bu konuda yeterli bilgiye sahip olmamalarının da diğer görüşlerin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir.

f) Görsel Sanatların Tedavide/Terapide Kullanılmasına Yönelik Eğitimin İlgili Sağlık Personellerince Talep Edilme Durumunu ile ilgili yorum: Bu konuda yapılmış çalışmalar incelendiğinde de sağlık çalışanlarının görüşlerini destekleyen sonuçlar görülmüştür. Bu doğrultuda, Rubin (2010)'e göre, tüm terapi biçimlerinde olduğu gibi, görsel sanatlar yoluyla tedavi/terapide, (sanat terapisinde) anlama ve sentezin sadece deneyim ile elde edileceğine vurgu yapar (s. 27). Aynı konuda Malchiodi (2013), resim malzemelerinin nasıl kullanıldığını, terapistin de bilmesinin önemli olduğunu belirtmiş ve eğer terapist resim malzemelerini tanımaz ve ne işe yaradıklarını bilmez ise yeterli talimatlarda bulanamayacağına dikkat çeker. Buna ek olarak, resim sürecinin kişisel deneyim gerektirdiğini vurgular ve sözel anlatımın bu bilgileri yeterince veremeyeceğini belirtir (s. 56). Rubin (2005b) ise, psikiyatri kliniğinde çalışan psikiyatristler, psikologlar ve sosyal hizmet uzmanları tarafından görsel sanatların nasıl kullanıldığına dair bir eğitim talep edildiğini belirtir. Psikologlar bazında düzenlenen bu eğitimin sosyal hizmet uzmanları tarafından da istendiğini vurgular (s. 4). Konuya ilişkin Rubin (2005a), farklı yaş gruplarının ana temalarını anlamaya yardımcı olmak için çocuk psikologlarına, psikiyatristlere ve diğer klinisyenlere verilen eğitimin faydalı olduğunun ispatlandığını belirtir (s. 55). Bu konunun paralelinde çocuklarla yapılan terapiye dikkat çeken Malchiodi (2013) ise terapinin veya değerlendirmenin bir parçası olarak çocuklardan resim çizmelerini isteyen pek çok terapistin, çocuk hastalar tarafından yaratılan resim anlatımlarını nasıl ele alacakları konusunda eğitilmemiş olduğundan bahseder (s. 284). Oustinova (2017) ise terapistin görevinin yalnızca hastanın durumuna, sınırlamalarına ve gelişim düzeyine duyarlı olmak olmadığını; aynı zamanda, sanat materyalleriyle etkileşiminin de nasıl bir şey olduğuna dair empatik bir kavrayışa sahip olabildiğini belirtir (s. 9). Bu noktada, terapistin çizim sürecinin neyi gerektirdiğini tam olarak anlaması çok önemlidir. Elbette ki çizimi anlamak için en iyi yol; ilk elden tecrübe etmektir. Resimleri, görsel sanatlarla ilgili bilgi birikimi olmadan okumaya çalışmak; insanları izleyerek yani yalnızca gözlemleyerek onların deneyimlerinin nasıl bir şey olduğunu anlayabileceğini düşünmektir ve tecrübeyi tam olarak anlamak için bizzat deneyimlemeyi gerektirmektedir (Malchiodi, 1998, s. 26). Görsel sanatlar

yoluyla tedavi eğitiminin sağlık personellerince alınmasının somut katkısına yönelik olarak Malchiodi (2013), resim yapmanın, olumlu ve sağlatıcı bir deneyim olabilmesi için öncelikli olarak terapistin, resim yapmanın çocuğun bunalımlarına sağlıklı çözümler getireceğine ve çocuğa yardımcı olacağına dair ikna olması gerektiğini belirtir (s. 78). Aynı şekilde, çocuklarda olduğu gibi yetişkinlerde de görsel sanatlar yoluyla tedavinin faydalı olacağına öncelikle sağlık personelinin ikna olmasının gereğinden bahsedilebilir. Bu doğrultuda sağlık personeline, görsel sanatların tedavide/terapide kullanılmasına yönelik bir eğitim ile bilgi ve donanım düzeyi artırılarak konuyla ilişkin olumlu tutumlar kazandırılacağından söz edilebilir. Bu görüşü destekler şekilde Rubin (2010), bir sanat terapistinin öncelikli olarak sanat bölümünü anlaması; daha sonra materyaller, yaratıcı süreçler ve sanatsal ürünler hakkında çok şey bilmesi gerektiğinden bahseder (s. 74). Bu görüşü destekleyen Malchiodi (2013) de sadece psikolojik yönlerin değil; zaman içinde çocukların resimle anlatımları arasındaki resim yapma sürecinin, malzemelerin ve değişimlerin de bilinmesinin gereğinden bahseder. Resim terapisi alanındaki araştırmacılar; son zamanlarda yansıtıcı resimlerde olan belli maddeleri, elemanları veya resim yapma sürecini ve malzemeyi -dışarda bırakmak yerine- etki yapısal nitelikler aracılığıyla resimleri anlama yollarını araştırmalıdır (s. 42). Bu noktadan hareketle doğru bir tedavi yaklaşımının belirlenebilmesi için, sanat materyallerinin sunumunda, yaratma sürecine rehberlik etme (yardımcı olma) ve bu sürecin sonucunda çıkan sanat eserinin korunmasını sağlama; bu tedaviyi uygulayacak uzmanların dikkat etmesi gerektiği özelliklerdir. Görsel sanatlar yoluyla tedaviyi kullanacak uzmanların sanat materyalleriyle birlikte tekniklerini tanımaları ve neler yapılabileceğine ait kişisel deneyimlere sahip olmaları etkili bir tedavi için önem arz eder. Rubin (2011)'e göre; temel sanatsal malzeme türleri, gerçekte sayıca azdır; ancak her birini derinlemesine bilmek gerekir (s. 7). Bu görüşü destekler şekilde Oustinova (2017) ise, sanat malzemelerini bilmenin bir sanat terapisti için çok önemli olduğunu belirtir (s. 19).

Yukarıda belirtildiği gibi, sağlık personellerinin görsel sanatların tedavide/terapide kullanılmasına yönelik eğitime katılmayı talep eden görüşlerinin, alanda yapılmış çalışmalarla bağdaşmasının yanında; görsel sanatlar eğitimine yönelik olumlu bakış açılarının da bu görüşlerin oluşmasında etkili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte olumsuz ve kararsız olarak görüş belirten sağlık personelinin görsel sanatlar tekniklerinin tedavi amaçlı kullanımında yeterli bilgiye sahip olmamalarının da görüşlerinin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Ek olarak sağlık personelinin yoğun hasta yükü sebebiyle kendilerini farklı bir alanda geliştirecek zaman bulamaması da bu konudaki görüşlerinin olumsuz olmasında rol oynadığı söylenebilir.

Sonuç

Araştırmanın Bulgularına Dayalı Olarak Aşağıdaki Sonuçlara Ulaşılmıştır:

Çalışmaya katılan sağlık personelinin (klinik doktoru, asistan, psikolog, hemşire ve/veya sosyal hizmet uzmanı) görüşleri doğrultusunda; (a) görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamasının psikiyatri birimlerinin %49'unda yapıldığı; (b) bu uygulamanın hali hazırda sağlık personelleri arasından farklı meslek grupları tarafından verildiği; ancak %36 oranıyla sanat terapi uzmanı ve %32 oranıyla uzmanlardan oluşan bir ekip tarafından verilmesinin daha uygun görüldüğü; (c) kullanılan yöntem ve/veya tekniklere ilişkin %73,23 oranla yanıt verilemediği ve/veya bilgi sahibi olunmadığı ancak; (d)“kil-seramik” çalışmalarının alanlarında en etkili uygulama, ve (e)%35,2 oranıyla uygulamanın “gerekli ve önemli bir yöntem olarak” görüldüğü olarak görüldüğü; sonucuna varılabilir. (f) Ayrıca çalışmaya katılan sağlık personelinin (klinik doktoru, asistanı, psikolog, hemşire ve/veya sosyal hizmet uzmanı); %69 oranında -büyük çoğunluğunun- görsel sanatların tedavi/terapi olarak kullanımına yönelik eğitim talep ettiği ihtiyaç durumu olarak görüldüğü sonucuna varılabilir.

Öneriler

Uygulamaya Yönelik Öneriler:

1. Sağlık personellerinin görsel sanatlar yoluyla tedavi uygulamalarında kullanılmak üzere öğretim teknikleri ve uygulama çalışmaları konusundaki mevcut bilgi ve becerileri, hizmet içi eğitim faaliyetleri ile geliştirilmelidir.
2. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak uzman görüşleri doğrultusunda hastane ortamında ideal bir görsel sanatlar yoluyla tedavi atölyesi oluşturulmalı ve hastane ortamına yapılacak atölyelerde bu atölye örnek alınmalıdır.
3. Psikiyatri birimlerinde görsel sanatlar yoluyla tedavi atölyesi kurulmalı; varsa uzman görüşleri doğrultusunda tedavi atölyeleri yeniden düzenlenmelidir.

4. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar Sağlık Bakanlığının ilgili birimleri tarafından değerlendirilmeli ve uygulamalarda kullanılmalıdır.

İleri Araştırmalara Yönelik Öneriler:

Bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara;

1. Benzer bir araştırmanın farklı bir ilde sağlık personelini kapsayacak şekilde uygulanması,
2. Benzer bir araştırmanın, sadece doktorların görüşleri alınarak çalışılması,
3. Benzer bir araştırmanın ara sağlık elamanlarının (hemşire, psikolog vb.) görüşleri alınarak çalışılması,
4. Benzer bir araştırmanın psikiyatri birimlerini kullanan hastaların bakış açılarıyla birlikte görsel sanatlar yoluyla tedavi durumunun etkililiğinin araştırılması,
5. Benzer bir araştırmanın çocuk hastanelerini kapsayacak şekilde uygulanması önerilebilir.

Etik Beyan

"Hastanelerin Psikiyatri Hizmetlerinin Sunulduğu Birimlerde Görsel Sanatlar Eğitiminin Tamamlayıcı Tedavi Olarak Uygulanabilirliğine İlişkin Durumun İncelenmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Gazi Üniversitesi Klinik Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 23.10.2017 tarih ve 493 sayılı toplantısında alınmıştır.

Teşekkür

Tezime doktora araştırma projesi olarak destek sağladığı için Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi'ne teşekkür ederim. TÜBİTAK 2211-A Yurt İçi Doktora Burs Programı'na tezime ve doktora sürecime destek olduğu için teşekkür ediyorum.

Kaynakça

- Ajmal, M. (2018). *Effectiveness of art as therapy for ptsd and depression Pakistan* (Master's Thesis). Yaşar University Social Sciences Institute, İzmir.
- Anand, S. A. (2016). Dimensions of art therapyin medical illness. In D. E. Gussak & M. L. Rosal (Eds.), *The Wiley Handbook of Art Therapy* (pp. 409-420). USA: Wiley-Blackwell.
- Ball, B. (2002). Moments of change in the art therapy process. *The Arts in Psychotherapy*, 29(2), 79-92.
- Botton, A. ve Armstrong, J. (2014). *Terapi olarak sanat* (Çev: V. Atmaca). İstanbul: Everest.
- Bouchard, R. R. (1998). Art therapy and its shadow: A Jungian perspective on professional identity and community. *Art Therapy*, 15(3), 158-164. doi.org/10.1080/07421656.1989.10759318
- Case, C. ve Dalley, T. (1992). *The handbook of art therapy*. New York: Brunner-Routledge.
- Chiu, G., Hancock, J., ve Waddell, A. (2015). Expressive Arts Therapy Group Helps Improve Mood State in an Acute Care Psychiatric Setting (Une thérapie de groupe ouverte en studio basée sur les arts de la scène améliore l'humeur des patients en psychiatrie dans un établissement de soins intensifs). *Canadian Art Therapy Association Journal*, 28(1-2), 34-42. doi.org/10.1080/08322473.2015.1100577
- Ciornai, S., ve Ruiz, M. C. (2016). Latin american art therapy: Collective dreams and horizons of hope. In D.E. Gussak & M.L. Rosal (Eds.), *The wiley handbook of art therapy* (pp. 753-764). USA: Wiley-Blackwell.
- Cohen, L., Manion, L., ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. New York: Routledge.
- Coşkunlu, A., Tanıl, E., Coffey, A., Büyüktaşkın, D., ve Mulligan, A. (2018). The Vasarhelyi method of child art psychotherapy: an adjunctive treatment in childhood depression. *Psychoanalytic Psychotherapy*, 32(1), 19-39. doi.org/10.1080/02668734.2017.1334150
- Council, T. (2003). Medical art therapy with children. In C. A. Malchiodi (Ed.). *Handbook of art therapy* (pp. 207-219). New York, London: The Guilford.
- David, I. R. (2016). Art therapy in medical settings. In D.E. Gussak & M.L. Rosal (Eds.), *The wiley handbook of art therapy* (pp. 443-450). Malden, USA: Wiley-Blackwell.
- d'Elia, M. (2016). Art therapy in europe. In D.E. Gussak & M.L. Rosal (Eds.), *The wiley handbook of art therapy* (pp. 701-709). Malden, USA: Wiley-Blackwell
- Demir, V. (2018). Sanatla terapi programının bireylerin kaygı, sosyal kaygı ve sağlık kaygısı düzeyleri üzerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 223-234. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/523445>.
- Edward, D. (2004). *Art therapy*. London: Sage.
- Ergün, G., Işık, I. ve Dikeç, G. (2015). *Ülkemizdeki Psikiyatri Kliniklerinin Tedavi Edici Ortam Yönünden İncelenmesi*. (Proje No-VKV 2014-4), Burdur: Vehbi Koç Vakfı. Erişim adresi: <https://sanerc.ku.edu.tr/wp->

- content/uploads/2017/04/%C3%9Ckmizde-Psikiyatri-Kliniklerinin-Tedavi-Edici-Ortam-Y%C3%B6n%C3%BCnden-%C4%B0ncelenmesi.pdf
- Frank, J. D. (1985). *Psychiatry The State of The Art: Psychotherapy and Psychosomatic Medicine*. (Vols.4). S. Pichot, S. Berner, R. Wolf, & K. Thau (Eds.), *Shared Therapeutic Features of Psychotherapies* (pp.1-7). New York & London: Plenum.
- Gönülay Çalımlı, Z. (2014). *Alternatif tedavi yöntemleri içerisinde kullanılan görsel sanatların kemoterapi alan hastaların kaygı düzeylerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Greenstone, L. (2016). Issues in credentialing and licensing for art therapy in the united states: Who ate my pie? In D. E. Gussak & M. L. Rosal (Eds.), *The wiley handbook of art therapy* (pp.802-813). USA: John Wiley & Sons.
- Güney, M. (2011). *Sanat ve Psikiyatri*. Ankara: Öz Baran.
- Hasgöl, E. (2016). Sosyal hizmet uygulamalarında sanatın önemi. *International Journal of Innovative Research in Education*, 3(2), 55-60. doi.org/10.18844/ijire.v3i2.998
- Henley, D. (2002). *Clayworks in art therapy: Plying the sacred circle*. London, England: Jessica Kingsley.
- Hinz, L. D. (2009). Expressive therapies continuum: A framework for using art in therapy. Routledge.
- Kamacı, B. (2004). *Süleyman Veliolu ve akatimvel sanat topluluğu bağlamında psikiyatri ve sanat ilişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kar, Ö., ve Toros, F. (2015). Aile içi şiddet ve çocuk istismarı olgularında sanat terapisi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2), 192-211. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/88858>.
- Kimport E. R., ve Hartzell, E. (2015) Clay and anxiety reduction: a one-group, pretest/posttest design with patients on a psychiatric unit, *Art Therapy*, 32(4), 184-189. doi:10.1080/07421656.2015.1092802
- Kinney, J.M. ve Rentz, C.A. (2005). Observed well-being among individuals with dementia: Memories in the Making, an art program, versus other structured activity. *American Journal of Alzheimer's Disease and Other Dementias*, 20(4), 220-227.
- Lamont, S., Sutton, D., ve Brunero, S. (2009). A brief report of art therapy in an in-patient mental health unit: Consumer feedback and experience. *Australian and New Zealand Journal of Art Therapy*, 4(1), 68-74.
- Landgarten, H. B. (1981). *Clinical art therapy: A comprehensive guide*. New York: Routledge
- Liebmann, M. (2003). Developing games, activities, and themes for art therapy groups. . In C. A. Malchiodi (Ed.). *Handbook of art therapy* (pp. 325-338). New York, London: The Guilford.
- Lind, C., Cantell, M., Baggott, S., Houde, M. & Coupal, S. (2015) Participatory action research with therapeutic arts practitioners: research capacity building in a pediatric hospital (recherche-action avec des praticiens des arts thérapeutiques : renforcement des capacités en recherche dans un hôpital pédiatrique), *Canadian Art Therapy Association Journal*, 28(1-2), 3-11. doi.org/10.1080/08322473.2015.1083642
- Lloyd, C., ve Papas, V. (1999). Art as therapy within occupational therapy in mental health settings: A review of the literature. *British Journal of Occupational Therapy*, 62(1), 31-35. doi.org/10.1177/030802269906200109
- Malchiodi, C. A. (1998). *Understanding children's drawings*. New York: The Guilford Press.
- Malchiodi, C. A. (1999). *Medical art therapy with children*. London, Philadelphia : Jessica Kingsley.
- Malchiodi, C. A. (2005). *Expressive Therapies*. New York and London : The Guilford Press.
- Malchiodi, C.A. (2013). *Çocukların resimlerini anlamak* (Çev: T. Yurtbay). İstanbul: Nobel Tıp.
- Oğuz, N. Y. (2001). Tıp etiğinin ışığında psikoterapi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2(1), 36-40. Erişim adresi: <https://search.proquest.com/openview/d19f2e876a227377c3ab258bf0d7b626/1?pq-origsite=gscholar&cbl=136214>.
- Oustinova, I. (2017). *How art materials influence therapeutic alliance in psychodynamic art therapy with children in elementary schools* (Master's Thesis). Erişim adresi: https://spectrum.library.concordia.ca/982224/1/Oustinova_MA_S2017.pdf
- Özgür Sayar, Ö. (2005). Sanat ve insana yardım. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16(2), 121-134. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsh/issue/48440/613641>.
- Park, K., ve Hong, E. (2010). A study on the perception of art therapy among mental health professionals in Korea. *The Arts in Psychotherapy*, 37(4), 335-339. doi.org/10.1016/j.aip.2010.07.004
- Pénzes, I., Van Hooen, S., Dokter, D., Smeijsters, H., ve Hutschemaekers, G. (2014). Material interaction in art therapy assessment. *The Arts in Psychotherapy*, 41(5), 484-492. doi.org/10.1016/j.aip.2014.08.003
- Pesso-Aviv, T., Regev, D., ve Guttmann, J. (2014). The unique therapeutic effect of different art materials on psychological aspects of 7-to 9-year-old children. *The Arts in Psychotherapy*, 41(3), 293-301. doi.org/10.1016/j.aip.2014.04.005
- Phillips, J. (2016). Identity of the Art Therapist. In D.E. Gussak & M.L. Rosal (Eds.), *The wiley handbook of art therapy* (pp. 777-786). Malden, USA: Wiley-Blackwell.
- Rabiger, S. (1990). Art therapy as a container. In C. Case & T. Dalley (Eds.), *Working with children in art therapy* (pp.23-38). London: Routledge.
- Rubin, J.A. (2005a). *Child art therapy*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Rubin, J.A. (2005b). *Artful therapy*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Rubin, J. A. (2010). *Introduction to art therapy sources & resources*. New York: Routledge.
- Rubin, J.A. (2011) *The art of art therapy: What every art therapist needs to know*. New York: Routledge.
- Sağlık Bakanlığı (2011). *Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (2011-2023)*. Erişim adresi: <https://www.psikolog.org.tr/doc/ulusal-ruh-sagligi-cylem-planı.pdf>.

- Salderay, B. (2009). *Türkiye'deki zihin engelliler iş okullarında görsel sanatlar dersinin öğrencilerin beceri, davranış ve meslek edinimindeki katkısına yönelik öğretmen görüşleri* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Salderay, B. (2010). Görsel sanatlar ve tedavi. *Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(6), 133-145. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sanatvetasarim/issue/20661/220416>.
- Salderay, B. (2013). Gazi Üniversitesi tıp fakültesi ruh sağlığı ve hastalıkları anabilim dalı ile Kahramanmaraş Necip Fazıl Şehir Hastanesi psikiyatri birimlerinde çalışan sağlık personelinin görsel sanatların terapi boyutuna ilişkin bilgi yapılanmaları. *Uluslararası Türk ve Dünya Kültüründe Kahramanmaraş Sempozyumu bildirileri 2*, 199-219.
- Salderay, B. (2014a). *Sanatla kendimi keşfediyorum hamur-kil çalışmalarının eğitim ve rehabilitasyon boyutu*. Ankara: Eğiten.
- Salderay, B. (2014b). Özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşünce yapılarının değişimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (11), 87-101. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mjss/issue/40491/485045>.
- Serlin, I. (2007). The arts therapies: Whole person integrative approaches to healthcare. *Whole person healthcare*, 3, 107-121. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Ilene_Serlin/publication/232462192_Theory_and_practices_of_art_the_therapies_Whole_person_integrative_approaches_to_healthcare/links/5788738c08ae95560407c0b2.pdf
- Shella, T. A. (2018). Art therapy improves mood, and reduces pain and anxiety when offered at bedside during acute hospital treatment. *The Arts in Psychotherapy*, 57, 59-64. doi.org/10.1016/j.aip.2017.10.003
- Sherwood, P. (2004). *Healing art of clay therapy*. Australia: Acer Shorofi, S. A., & Arbon, S. (2010). Nurses' knowledge, attitudes, and professional use of complementary and alternative medicine (CAM): a survey at five metropolitan hospitals in Adelaide. *Complementary therapies in clinical practice*, 16(4), 229-234. doi.org/10.1016/j.ctcp.2010.05.008
- Shorofi, S. A., ve Arbon, S. (2010). Nurses' knowledge, attitudes, and professional use of complementary and alternative medicine (CAM): a survey at five metropolitan hospitals in Adelaide. *Complementary therapies in clinical practice*, 16(4), 229-234. doi.org/10.1016/j.ctcp.2010.05.008
- Slayton, S. C., D'Archer, J., ve Kaplan, F. (2010). Outcome studies on the efficacy of art therapy: A review of findings. *Art therapy*, 27(3), 108-118. doi.org/10.1080/07421656.2010.10129660
- Smeijsters, H., ve Cleven, G. (2006). The treatment of aggression using arts therapies in forensic psychiatry: Results of a qualitative inquiry. *The arts in psychotherapy*, 33(1), 37-58. doi.org/10.1016/j.aip.2005.07.001
- Snir, S. ve Regev, D. (2013). A dialog with five art materials: Creators share their art making experiences. *The Arts in Psychotherapy*, 40(1), 94-100. dx.doi.org/10.1016/j.aip.2012.11.004
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. (2014). *Örneklenirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı.
- Şen Beytut, D., Bolışık, B., Solak, U., ve Seyfioglu, U. (2009). Çocuklarda hastaneye yatma etkilerinin projektif yöntem olan resim çizme yoluyla incelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 35-44. Erişim adresi: <http://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/3585#sthash.iJlNXTHV.dpbs>
- Tazeoğlu Erol, H. (2016). *Bir bilim olarak sosyal hizmetin sanatsal yönü ve bir sanat olarak sinema ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Teksöz, E., ve Ocağcı, A. F. (2014). Çocuk hemşireliği'nde sanat uygulamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 7(2), 119-123. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/deuhfed/issue/46808/586999>.
- Tracy, M. F., Lindquist, R., Watanuki, S., Sendelbach, S., Kreitzer, M. J., Berman, B., ve Savik, K. (2003). Nurse attitudes towards the use of complementary and alternative therapies in critical care. *Heart & Lung: The Journal of Acute and Critical Care*, 32(3), 197-209. doi:10.1016/S0147-9563(03)00040-2
- Ulman, E. (2001). Art therapy: Problems of definition. *American Journal of Art Therapy*, 40(1), 16. Erişim adresi: <https://search.proquest.com/openview/5f30d913bec588b81602931a09dd1dcf/1?pq-origsite=gscholar&cbl=40839>.
- Utaş Akhan, L. (2012). Psikopatolojik sanat ve psikiyatrik tedavide sanatın kullanılışı. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(2), 132-135. doi.org/10.5961/jhes.2012.043
- Wallace, N. (2014). *The history of group art therapy with adult psychiatric patients* (Master's Thesis). Erişim adres: <https://scholarworks.iupui.edu/bitstream/handle/1805/4476/ThesisNatalieWallace.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Waller, D. (2003). Group art therapy: An interactive approach. In C. A. Malchiodi (Ed.). *Handbook of art therapy* (pp. 313-325). New York, London: The Guilford.
- Yılmaz, T. (2017). Klinik psikolojide sanat ve sanat uygulamaları. *Tykebe Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2(2), 32-43. Erişim adresi: http://tykhedergi.duzce.edu.tr/Dokumanlar/tykhedergi/Dosyalar/Say%C4%B1_2%20ma_3.pdf

EXTENDED ABSTRACT

This research was carried out in order to find out the current status regarding use of Visual Arts Education as a complementary treatment method in units offering psychiatric services in hospitals according to healthcare professionals' (clinicians, assistant doctors, psychologists, nurses and/or social workers) views. The sample consisted of healthcare staff working in psychiatry, child and adolescent

psychiatry departments and community mental health centers (CMHC) under three different university-run hospitals and two training and research hospitals affiliated to the Ministry of Health.

The population of this research is Ankara, the Turkish capital. Due to the limitations, the sample of the research consisted of healthcare professionals working for the following health institutions: Ankara Hacettepe University Medical Faculty Hospital Psychiatry Department, Ankara University Medical Faculty Cebeci Research and Application Hospital Child and Adolescent Psychiatry Department, Ankara University Medical Faculty Cebeci Research and Application Hospital Psychiatry Department, Ankara Gazi University Health Research and Application Center Child and Adolescent Psychiatry Department, Ankara Gazi University Health Research and Application Hospital Psychiatry Department, Dış kapı Training and Research Hospital Community Mental Health Center, and Dr. Abdurahman Yurtaslan Ankara Oncology Training and Research Hospital Andıçen Community Mental Health Center. This group consisted of healthcare personnel working in related units within 3 University hospitals with mental health and diseases, children and adolescent mental health and diseases and TRSM units in Ankara and 2 training and research hospitals affiliated to the Ministry of Health.

This is a descriptive study conducted with quantitative survey model. To put it more clearly, descriptive survey model was used to picture the current situation concerning treatment through visual arts in units offering psychiatric services in hospitals and health institutions within the sample group. Also, a questionnaire was used as a data collection tool in quantitative research in search of answer to the question “What is the current situation in the implementation of visual arts works as complementary treatment in units of hospitals where psychiatric services are provided?”. The researcher created a questionnaire with considerable aid of the literature. For the draft questionnaire, learned opinion was obtained from a group of experts including 1 art educator, 1 special visual arts specialist, 1 psychologist, 1 child psychiatrist and 1 special educator. Field content validity of the questionnaire form was checked again by following expert opinion.

In this research, which was carried out to reveal the use of treatment through visual arts in hospitals in Ankara, the data were collected by means of the questionnaire developed by the researcher. The collected data were computerized and the items in the questionnaire were interpreted using frequency and percentage statistics. Analyses were made with SPSS 22. Graphs were drawn by using the Excel. Besides, answers to the open-ended questions at the end of the questionnaire were analyzed in depth and categories were created using the content analysis method.

The results are given below concerning therapy through visual arts according to the healthcare professionals (clinicians, assistant doctors, psychologists, nurses and/or social workers) working at psychiatry units of hospitals in the central Ankara. In line with the opinions of the healthcare personnel participating in the study; it was stated that (a) 49% of the psychiatric units performed the treatment through visual arts; (b) treatments were issued by different professional groups (doctor, nurse, care assistant, art therapy specialist, visual arts teacher, social worker) however, they found it more appropriate to be given by a team of art therapists with a rate of 36% and a team of experts with a rate of 32%, 36.6% believed that visual arts teachers should be in charge of providing therapy rehabilitation and/or training through visual arts; (c) 73.23% of the methods and/or techniques used were not answered and/or declared to be uninformed in addition to this 9.86% organize ceramic and painting techniques and applications as a part of their work in that unit ; (d) they consider “clay-ceramic” as the most effective application in their fields and second highest preference was made about crayons, which is in the second rank as a visual arts practice proposed in the first place; (e) in that area 35.2% see the therapy “essential” . Furthermore, It was found that (f) 69% of the health personnel participating in the study requested training for the use of visual arts as treatment/therapy. However, Those who expressed unwillingness constituted 14%, while 13% stated no view. The last 4% were found to be unsure.

The following recommendations were brought for practical reference: In-service training should be run addressing healthcare professionals to uplift their current levels of knowledge and skills about teaching techniques and practical applications for use in therapy with visual arts. As for future studies: Researchers who are interested in this field might; replicate this research with healthcare personnel in a different province, replicate the research with doctors only, replicate the research with intermediate health staff only (nurses, psychologists, etc.).

Algılanan Yönetici Mizahının Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Üzerindeki Etkisi¹

Burak ÖZDEMİR² ve Melih İPEK³

Öz

Bu araştırmada, algılanan yönetici mizahının üretkenlik karşıtı iş davranışları (ÜKİD) üzerindeki etkisinin Genişletme ve İnşa Etme Teorisi (GİET) kapsamında incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca uygun olarak ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı sektöründe faaliyet gösteren üç firmanın 228 çalışanından veriler kolayda örnekleme yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırma bulguları alaycı mizahın bireylerarası sapma davranışı ve örgüte yönelik sapma davranışını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca reddedici mizahın bireylerarası sapma davranışını negatif yönde, üretici-sosyal mizahın ise örgüte yönelik sapma davranışını pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu doğrultuda bulgular Genişletme ve İnşa Etme Teorisi çerçevesinde tartışılmış ve kültürel bağlamın sonuçlar üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Genişletme ve İnşa Etme Teorisi, Algılanan Yönetici Mizahı, Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları

The Effect of Perceived Supervisor Humor on Counterproductive Work Behaviors

Abstract

In this research, it is aimed to examine the effect of perceived supervisor humor on counterproductive work behaviors within the scope of the Broaden and Build Theory. In accordance with this purpose, data was obtained by convenience sampling method from 228 employees of three firms operating in the manufacture of wood and of products of wood and cork sector. Research findings show that cynical humor positively affects interpersonal and organizational deviance behaviors. In addition, it was determined that rejectionist humor affects interpersonal deviance behaviors negatively, and producer humor positively affects organizational deviance behaviors. Accordingly, the findings were reviewed inside the framework of Broaden and Build Theory and it was concluded that cultural context had an impact on the results.

Key Words: Broaden-and-Build Theory, Perceived Supervisor Humor, Counterproductive Work Behaviors

Atıf İçin / Please Cite As:

Özdemir, B. ve İpek, M. (2021). Algılanan yönetici mizahının üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerindeki etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2289-2300.

Geliş Tarihi / Received Date: 31.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2021

¹ Bu makale Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZDEMİR danışmanlığında Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Melih İPEK'in yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi - Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, bozdemir@kastamonu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-2710-4112

³ Yüksek Lisans Öğrencisi - Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, melih.ipek@yahoo.com

 ORCID: 0000-0002-4471-7498

Giriş

Mizah, yöneticilerin işyerinde diğerleriyle ilişki kurmak için kullanabileceği etkili bir iletişim stratejisidir (Campbell, Martin ve Wanzer, 2001, s. 68). Mizah, bireylerin hem fizyolojisi hem de psikolojisi üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır (Astedt-Kurki ve Isola, 2001, s. 30). Örgütlerde başarı ve performansın artması için pozitif mizahın aktif olarak kullanılması önem arz etmektedir (Çakmak ve Baş, 2016, s. 122). Mizahın olumlu yönde kullanılması örgüt içerisindeki pozitif davranışları geliştirirken (Decker ve Rotondo, 1999; Büyükyılmaz, 2018), olumsuz yönde kullanımı negatif çıktılarla (Avtgis ve Taber, 2006; Dinç ve Cemaloğlu, 2018) ilişkilendirilmektedir.

Genişletme ve İnşa Etme Teorisi (GİET) çerçevesinde pozitif yönetici mizahının çalışanlarda pozitif duyguların oluşumunda etkili olduğu belirtilmektedir (Wijewardena, Hartel ve Samaratunge, 2017, s. 1316; Cooper, Kong ve Crossley, 2018, S. 769). GİET, pozitif duyguların bireylerin düşünce-eylem repertuarlarını genişlettiğini, kalıcı olumsuz duyguları ortadan kaldırdığını, psikolojik dayanıklılığı güçlendirdiğini, kişisel kaynakların oluşumunu desteklediğini ve psikolojik ve fiziksel iyi oluşu arttırdığını öne sürmektedir (Fredrickson, 2004, s. 1375). Teoriye göre zaman içerisinde pozitif duyguların tetiklemeyle genişleme gerçekleşmekte, fiziksel kaynaklar (örneğin, fiziksel beceriler, sağlık, uzun ömür), sosyal kaynaklar (örneğin, arkadaşlıklar, sosyal destek ağları), entelektüel kaynaklar (örneğin, uzman bilgisi, entelektüel karmaşıklık) ve psikolojik kaynaklar (örneğin, dayanıklılık, iyimserlik, yaratıcılık) inşa edilmektedir (Fredrickson, Tugade, Waugh ve Larkin, 2003, s. 367). Fredrickson (2000, s. 131) örgütsel bağlamda pozitif duyguların neden önemli olduğunu değerlendirmiş ve bireylerdeki pozitif duyguların örgütlerin gelişimine ve başarılı olmasına yardımcı olarak örgütsel işleyişe katkı sağladığını belirtmiştir. Yine, GİET çerçevesinde örgütler üzerine gerçekleştirilen araştırmaları yorumlayan Fredrickson (2013, s.34-35) pozitif duyguların kişilerin üretkenliğini, iş performansını, fiziksel ve ruhsal sağlığını arttırdığını öne sürmüştür. Dolayısıyla pozitif yönetici mizahının yaratacağı pozitif duygular ile çalışanların üretkenlik karşıtı iş davranışlarının (ÜKİD) kısıtlanacağı öngörülmektedir.

Spanouli ve Hofmans (2020, s. 20) GİET'ten hareketle pozitif duyguların düşünce yapısını genişleteceğini, çalışanlarda kaynaklar oluşumuna yardımcı olacağını ve bu kaynaklar üzerinden ÜKİD'in incelenebileceğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra GİET'te olumsuz duygular söz konusu olduğunda zihinsel aktivitenin kısıtlandığı vurgulanmaktadır (Fredrickson, 2004, s. 1370). Olumsuz duygular, aşırı, uzun süreli veya bağlamsal olduğunda fobiler ve anksiyete bozuklukları, saldırganlık ve şiddet, depresyon ve intihar, yeme bozuklukları ve cinsel işlev bozukluğundan stresle ilişkili bir dizi fiziksel bozukluğa kadar kişinin hayatında ve içinde bulunduğu toplulukta ciddi sorunlar yaratmaktadır (Fredrickson, 2004, s. 1367). GİET kapsamında örgütler üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda bu olumsuz duyguların ÜKİD'in bir öncüsü olduğu düşünülmektedir (Kiffin-Petersen, 2015; Diener, Thapa ve Tay, 2020). Yönetici mizahının pozitif yönü olduğu gibi negatif yönü de bulunmaktadır (Evans ve Steptoe-Warren, 2018, s. 443). Negatif yönetici mizahının çalışanlarda olumsuz duygular yaratarak ÜKİD'e sebebiyet vereceği öngörülmektedir. Çünkü olumsuz duygular, bireye ve örgütüne büyük zararlar verebilmektedir (Fredrickson, 1998, s. 301).

Mizah ile ÜKİD arasındaki ilişki yazında daha önce çeşitli yönleriyle incelenmiştir. He ve Li (2019) saldırgan lider mizahının genel işyerinde sapkınlık davranışı üzerindeki etkisine bakmıştır. Yam, Christian, Wei, Liao ve Nai (2018) saldırgan lider mizahı ve esprili odaklı lider mizahının sapma davranışıyla arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Comeau (2016) ise iş ortamında kullanılan mizah türlerinin (bireyin iş arkadaşlarının mizah kullanımı ve kendisinin mizah kullanımı) ÜKİD'e yönelik etkisini ele almıştır. Ancak algılanan yönetici mizahı bağlamında özellikle de yönetici mizahının alt boyutları üzerinden ÜKİD boyutlarına yönelik etkinin incelenen yazın kapsamında çalışılmadığı görülmektedir. Ayrıca ikili arasındaki ilişki daha önce GİET kapsamında değerlendirilmemiştir. Buradan hareketle yazındaki boşluk dikkate alınarak araştırmada algılanan yönetici mizahının ÜKİD üzerindeki etkisi GİET çerçevesinde incelenmektedir.

Algılanan Yönetici Mizahı

İşyerinde mizah, bir çalışanın örgütteki diğer kişiyi ve ya kişileri güldürmek amacıyla paylaşmış olduğu herhangi bir olay olarak tanımlanmaktadır (Cooper, 2005, s.766-767). Örgüt içerisinde astların ve üstlerin mizah kullanımlarıyla birbirlerini etkiledikleri görülmektedir (Decker ve Rotondo, 1999, s. 961). Mizah, örgüt içerisinde kişilerin birbirleriyle kaynaşmasına, örgüt kültürünü benimsemesine, çalışanların olaylara ve durumlara olumlu bakabilmesine, örgüt kültürünün ve istenilen davranışların gelişmesine yardımcı olmaktadır (Barut ve Onay, 2017, s. 423).

Yönetici pozisyonlarındaki bireyler çalışma yaşamları boyunca stresli olaylarla karşılaşmaktadır. Stresi yönetebilen kişiler yaşam kalitelerini kendileri ve çalışanları için daha iyi bir hale getirmektedir. Gelişmiş mizah becerisine sahip yöneticiler, problemlere farklı bir bakış açısıyla, çalışanlara da neşeli bir şekilde yaklaşarak onları motive edebilmektedir (Alan ve Şen, 2015, s. 155). Mizahın yapıcı etkilerinin yanı sıra yıkıcı etkileri de göz ardı edilmemelidir. Yöneticilerin mizahı doğru kullanmaları gerektiği unutulmamalıdır. Aksi takdirde mizah yıkıcı olmakta iletişimi azaltarak örgüt içerisinde yıkıcı çatışmalara sebebiyet verebilmektedir (Şahin, 2016, s. 2-3). Eğlencenin ve mizahın toplumlar ve kültürler arasında hatta aynı kültürlerin içerisinde bile değişkenlik göstermesinden dolayı mizahın doğru bir şekilde kullanılması önemlidir (Bilginöglü ve Yozgat, 2018, s. 40).

Yönetici mizahı, iki pozitif yönde, iki negatif yönde olmak üzere dört boyut kapsamında değerlendirilebilir. Bu çerçevede onaylayıcı, saldırgan, kendini yıkıcı ve üretici mizah olmak üzere dört farklı mizah boyutu bulunmaktadır (Martin, Doris, Larsen, Gray ve Weir, 2003, s. 53). Onaylayıcı mizah ve kendini geliştirmeye yönelik mizah eğlenme ile olumlu bir ilişki içerisindeyken; alaycı mizah ve kendini yıkıcı mizah eğlenmeyle olumsuz ilişki içerisindeyken (Liu, 2012, s. 22). Cemaloğlu, Receptoğlu, Şahin, Daşçı ve Köktürk (2012) araştırmasında Babad'ın (1974) çalışmasında hareketle yönetici mizahını onaylayıcı mizah, üretici-sosyal mizah, alaycı mizah, reddedici mizah ve mizahi olmayan tarz olarak sınıflandırmıştır. Onaylayıcı mizah, eğlence yaratmak, kişilerarası gerginliği azaltmak ve ilişkileri kolaylaştırmak için şaka yapma ya da kendiliğinden şaka yapan kişi olma eğilimini ifade etmektedir (Liu, 2012, s. 22). Yöneticiler üretici-sosyal mizah tarzını stresli ve negatif durumlarda ortamı yumuşatmak ve kendilerini sakinleştirmek için kullanmaktadır (Çetin ve Altun, 2018, s. 93). Alaycı mizah nevroitiklik ve düşmanlık, öfke ve saldırganlık ile pozitif korelasyon içerisindeyken. Alaycı mizah, başkalarıyla alay etmek, olumsuz eleştiri yapmak veya kişileri manipüle etmek için kullanılmaktadır (Martin vd. 2003, s. 54). Reddedici mizah tarzını benimseyen kişilere göre mizah yapan kişiler güvenilir değildir. Bu mizah tarzını benimseyen yöneticiler, mizah yapan bireyleri mesleğin ciddiyetini ve değerlerini kavrayamamış bireyler olarak görmektedir. Algılanan yönetici mizahının son boyutu mizahi olmayan mizah tarzıdır. Mizahi olmayan tarza sahip yöneticiler reddedici mizahı farklı olarak nadiren espri ve şaka yaparlar ve mizahı etkili olarak kullanmazlar (Dinç ve Cemaloğlu, 2018, s. 4).

Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları

Sackett (2002, s. 5) ÜKİD'i örgütün amaçlarıyla meşru çıkarlarını olumsuz bir şekilde etkileyen ve kasıtlı olarak yapılan zararlı davranışlar şeklinde tanımlamaktadır. Burada, davranışın sonuçlarından ziyade davranışın kendisi önem arz etmektedir. ÜKİD'de kasıtlı olarak yapılan olumsuz davranışlara yoğunlaşmaktadır. İstenilmeden yapılan davranışlar kişilere veya örgütlere büyük zararlar verse bile bunlar ÜKİD değildir (Gruys ve Sackett, 2003, s. 30). ÜKİD, sapkın ve anti sosyal davranış olarak da nitelendirilebilmektedir (Lau, Au ve Ho, 2003, s. 73). Hırsızlık, sabotaj, sözlü sataşma, çabayı durdurma, yalan söyleme, iş birliğini reddetme ve fiziksel saldırı gibi eylemler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Marcus ve Schuler, 2004, s. 652; Penney ve Spector, 2005, s. 777).

ÜKİD'in, bireysel ve örgütsel düzeyde sonuçları bulunmaktadır. Bu doğrultuda iki farklı ÜKİD boyutu olduğu belirtilmektedir. Bunlar bireylerarası sapma ve örgüte yönelik sapma davranışlarıdır (Berry vd., 2007; Robinson ve Bennett, 1995). Bireylerarası sapma davranışları politik sapma ve kişisel sapmayı kapsamakta, örgüte yönelik sapma davranışları ise üretim sapması ve mülkiyet sapması davranışını içermektedir (Robinson ve Bennett, 1995, s. 565-566). Sapma davranışı örgüte yönelik olduğunda örgüte yönelik sapma, örgütün üyelerine yönelik olduğunda kişilerarası sapma söz konusu olmaktadır (Bennett ve Robinson, 2000, s. 350). Bireylerarası sapma davranışlarından politik sapma, diğerlerine göre daha az önemi olan ve kişilere zarar vermeyi amaçlayan bir davranışlardır. Agresif davranışların sonucunda ortaya çıkan kişisel saldırı ise diğer kişilere düşmanca bir şekilde davranma şeklidir. Örgüte yönelik sapma davranışlarından üretim sapması kaynaklar israf edilerek üretimi geciktirecek eylemler sergilemek, çalışma saatlerinde çalışmamak, işten erken ayrılmak, uzun süreli ve gereksiz molalar vermek, kasıtlı olarak yavaş çalışmak, kaynak ve zamanları israf etmek, masrafları olduğundan fazla göstermek gibi davranışları kapsamaktadır. Mülkiyet sapmasında ise ekipmanlara zarar vermek, hırsızlık yapmak, yalan konuşmak ve rüşvet almak gibi davranışlar bulunmaktadır (Robinson ve Bennett, 1995, s. 563-565).

Algılanan Yönetici Mizahı ile Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Arasındaki İlişki

Yönetim uygulamasında mizah kullanımı dikkat çekmeye başlayan bir olgudur. Yöneticilerin olumlu mizahı etkin bir şekilde kullanması durumunda örgüt üyelerinin iş tatminleri yüksek olmaktadır (Decker,

1987, s. 225). Mizah, insan etkileşiminin ortak bir unsurudur ve bu nedenle çalışma grupları ve örgütsel bağlam üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Yöneticiler, stresi azaltmak ve liderliği, grup tutarlılığını, iletişimi, yaratıcılığı ve organizasyon kültürünü arttırmak için mizahı aktif olarak kullanmaktadır. İstlenen örgütsel sonuçlara ulaşmak amacıyla uygun mizah stiline seçilmesi ile pozitif örgütsel sonuçlar elde edilmesi mümkündür (Romero ve Cruthirds, 2006, s. 58).

Yöneticilerin, çalışanlarıyla ilişkilerinde mizahı alay etmek, takılmak, aşağılamak, dalga geçmek veya iğnelemek amacıyla kullanması çalışan davranışlarında olumsuzluklara sebebiyet vermektedir (Büyükyılmaz, 2018, s. 143-144). Bu bağlamda yöneticilerin mizahı kullanırken dikkatli olması gerekmektedir. Aksi takdirde adaletsizlik hisseden ve eşitsizliğe maruz kaldığını algılayan çalışanlar örgüte ve diğer çalışanlara karşı öç alma duygusu ile istenilmeyen davranışlar sergileyebilmektedir (Nayir, 2016, s. 13).

He ve Li (2019) 174 çalışan ve yöneticinin oluşturduğu örneklem üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında saldırgan lider mizahının çalışanların ÜKİD üzerinde güçlü ve pozitif yönde bir etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir. Yam ve diğerleri (2018) farklı sektörlerden 215 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmada lider mizahını saldırgan ve espri odaklı olarak iki boyutta incelemişlerdir. Saldırgan mizahın sapma davranışıyla arasında bir ilişki olmadığı, espri odaklı mizahın ise sapma davranışıyla pozitif yönde ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Comeau (2016) çalışmasında örgüt ortamında mizah kullanımının ÜKİD üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Bu doğrultuda onaylayıcı mizahın bireylerarası sapma ve örgütsel sapma davranışını negatif, saldırgan mizahın ise bireylerarası sapma davranışını ve örgütsel sapma davranışını pozitif olarak etkilediğini bulgulamıştır. Bununla beraber kendini yıkıcı ve üretici mizahın sapma davranışları üzerinde etkisi bulunamamıştır. Bu bilgiler doğrultusunda araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- H1: Üretici-sosyal mizah tarzı ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) negatif yönde etkilemektedir.
- H2: Onaylayıcı mizah tarzı ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) negatif yönde etkilemektedir.
- H3: Alaycı mizah tarzı, ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) pozitif yönde etkilemektedir.
- H4: Reddedici mizah tarzı ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) pozitif yönde etkilemektedir.
- H5: Mizahi olmayan tarz ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) pozitif yönde etkilemektedir.

Yöntem

Nicel araştırma deseninde tasarlanan bu çalışmada algılanan yönetici mizahı boyutlarının ÜKİD boyutları üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Evren - Örneklem

Araştırma Kastamonu'da "ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı" sektöründe faaliyet gösteren 3 firmanın çalışanları ile yürütülmüştür. Bu doğrultuda veriler 228 çalışandan kolayda örneklem yöntemiyle elde edilmiştir. Bryman ve Cramer (2005, s. 327) bir çalışmada faktör analizinin başarıyla uygulanabilmesi için örneklem büyüklüğünün bir ölçekteki madde sayısının beş katından daha çok olması gerektiğini belirtmektedir. Araştırmada yer alan ölçeklerin toplam madde sayısı 45 olarak belirlenmiştir.

Çalışmaya katılan kişilerin %70,9'u (161) erkek ve %58,3'ü (133) evlidir. Eğitim durumları incelendiğinde %8,3'ünün (19) ilköğretim, %50'sinin (114) lise, %28,5'inin (65) ön lisans ve %13,2'sinin (30) lisans mezunu olduğu görülmüştür. Katılımcıların yaşları en çok 31-40 yaş arası %46,9 (107) olarak tespit edilmiştir. Son olarak katılımcıların %8,3'ü (19) alt düzey yönetici, %15,8'i (36) orta düzey yönetici, %10,5'i (24) üst düzey yönetici ve %65,4'ü (149) yönetici olmayan personeldir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan soru kâğıdı üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcılara ilişkin bilgi formu bulunmaktadır. İkinci bölüm Algılanan Yönetici Mizahı Ölçeği ve üçüncü bölüm Örgütsel Sapma Ölçeğini içermektedir.

Algılanan Yönetici Mizahı Ölçeği. Algılanan yönetici mizahının ölçümünde Cemaloğlu ve diğerlerinin (2012) geliştirdikleri ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5 boyuttan oluşmaktadır. Bunlar alaycı mizah tarzı, üretici-sosyal mizah, onaylayıcı mizah tarzı, reddedici mizah tarzı ve mizahi olmayan tarzıdır. Ölçek 5'li Likert tipindedir ve 30 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekteki bazı ifadeler “mizah tarzıyla bizi üzer”, “mizahı takdir eder” ve “başkalarıyla şakalaşmaz” şeklinindedir. Çalışmalarında ölçeğin yüksek derecede güvenilir ($\alpha=,92$) olduğu bulgulanmıştır.

Örgütsel Sapma Ölçeği. ÜKİD'in ölçümünde Örgütsel Sapma Ölçeği kullanılmıştır. Örgütsel sapma ölçeğini Bennett ve Robinson (2000) geliştirmiştir. İyigün ve Çetin (2012) çalışmasında Türkçe literatürde yer alan diğer çevirilerden de hareketle ölçeği yeniden tasarlamış ve ön uygulama sonucunda ölçeğin son formununun 15 ifadeden oluştuğunu belirtmiştir. Ölçek iki boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar bireylerarası sapma ve örgüte yönelik sapmadır. Ölçekte 5'li zaman ölçeği kullanılmaktadır. Ölçekteki bazı ifadeler “iş arkadaşlarım iş yerine geç gelir” ve “iş arkadaşlarım iş yerini erken terk eder” şeklinindedir. Çalışmalarında ölçeğin güvenilirliği ,89 olarak tespit edilmiştir.

Ön Analizler

Araştırmada ilk olarak eksik verilerin varlığı frekans analizi ile kontrol edilmiştir. Tespit edilen eksik veri düzeyinin %5'in altında olduğu belirlenmiş (Tabachnick ve Fidell, 2013) ve eksik veriler ortalama değer ile tamamlanmıştır. Araştırmada yer alan değişkenlere ait betimleyici istatistikler ile korelasyonların katsayıları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Betimleyici İstatistikler ile Korelasyon Katsayıları

	<i>AO</i>	<i>SS</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>Çar.</i>	<i>Bas.</i>
(1) Bireylerarası Sapma	1,56	,62	1						1,75	5,52
(2) Örgüte Yönelik Sapma	1,59	,57	,69*	1					1,26	1,88
(3) Alaycı Mizah	1,94	,99	,25*	,27*	1				1,07	,61
(4) Üretici-Sosyal Mizah	2,39	,96	,18*	,21*	,41*	1			,26	-,51
(5) Reddedici Mizah	2,07	,92	,02	,08	,62*	,39*	1		,80	,26
(6) Onaylayıcı Mizah	2,91	1,04	,08	,09	,17*	,68*	,21*	1	-,22	-,52
(7) Mizahi Olmayan Tarz	2,27	1,02	,06	-,01	,31*	,10	,55*	,06	-,60	-,29

*p<.01

Tablo 1 incelendiğinde çalışanların yöneticilerinde en çok onaylayıcı mizah tarzını gördükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışanların işyerinde bireylerarası sapma ve örgüte yönelik sapma davranışı düzeylerine yönelik algısı birbirine oldukça yakın düzeydedir. Araştırmada yer alan değişkenlerin çarpıklık ve basıklık katsayıları incelendiğinde normal dağılım için gerekli niteliğe (In'nami ve Koizumi 2013, s. 34) sahip olduğu görülmektedir. Son olarak araştırmada yer alan bağımsız değişkenlerin (onaylayıcı mizah, alaycı mizah, üretken mizah, reddedici mizah ve mizahi olmayan tarz) arasındaki korelasyon katsayılarının ,70'in altında olması çoklu bağlantı probleminin bulunmadığına (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 90) ve ıraksak geçeriğe (Brown, 2006) bir dayanak oluşturmaktadır.

Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Araştırmada ölçeklerin geçerliği Keşfedici Faktör Analizi (KFA) aracılığında incelenmiş güvenilirliği ise Cronbach Alfa katsayısından yararlanılarak kontrol edilmiştir. Tablo 2'de Algılanan Yönetici Mizahı Ölçeğinin KFA'ya ilişkin bulguları sunulmuştur.

Tablo 2. Algılanan Yönetici Mizahı Ölçeğine İlişkin KFA Sonuçları ve Cronbach Alfa Değerleri

Faktörler	Madde	Fak. Yük. Aralığı	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha (α)
			71,011	,931
Alaycı Mizah	SM4	,862	22,599	,948
	SM6	,861		
	SM3	,839		
	SM8	,821		
	SM7	,820		
	SM2	,815		
	SM5	,795		
Onaylayıcı Mizah	SM1	,721	17,917	,902
	OM2	,863		
	OM1	,847		
	OM4	,819		
	OM3	,779		
	OM5	,742		
	UM4	,786		
Üretici-sosyal Mizah	UM7	,766	11,231	,894
	UM1	,583		
	UM9	,543		
	UM5	,530		
	UM2	,509		
	UM3	,503		
	RM3	,734		
Reddedici Mizah	RM1	,710	10,351	,853
	RM5	,654		
	RM4	,629		
	RM2	,603		
	MOT2	,845		
Mizahi Olmayan Tarz	MOT3	,843	8,912	,840
	MOT1	,777		

KMO: ,907; Barlett: 4835,984; $df=378$; $p=.000 < .001$

*Maddeler arası korelasyon değerleri ,37-,74 arasındadır.

Algılanan yönetici mizahı ölçeğinin KMO örneklem yeterliği katsayısı ,907 ve Barlett Küresellik Testi ($p<.001$) anlamlıdır. Bu doğrultuda örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli ve ölçme aracının faktör çıkarmaya uygun olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 2’de UM6 ve UM8 maddeleri yer almamaktadır. UM6 ve UM8 maddeleri diğer faktöre yüklenmesi nedeniyle analizden çıkartılmıştır. İlgili maddeler analizden çıkartıldığında açıklanan varyans %70,578’den %71,011’e yükselmiştir. Ölçek yazınla uyumlu şekilde beş faktörlü yapıdan oluşmaktadır. Ölçeğin ve alt faktörlerinin güvenilirliği Cronbach Alfa Katsayısı üzerinden değerlendirildiğinde güvenilirlik oldukça yüksektir (Churchill ve Peter, 1984).

Tablo 3. Örgütsel Sapma Ölçeğine İlişkin KFA Sonuçları ve Cronbach Alfa Değerleri

Faktörler	Madde	Fak. Yük. Aralığı	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha (α)
			57,339	,914
Bireylerarası Sapma	SB4	,791	29,778	,882
	SB3	,790		
	SB2	,757		
	SB1	,691		
	SB6	,668		
	SB7	,658		
	SB5	,652		
Örgüte Yönelik Sapma	SO5	,757	27,561	,855
	SO3	,742		
	SO1	,691		
	SO4	,660		
	SO6	,644		
	SO2	,627		
	SO7	,598		

KMO: ,903; Barlett: 1679,031; $df=91$; $p=.000 < .001$

*Maddeler arası korelasyon değerleri ,45-,74 arasındadır.

Örgütsel sapma ölçeğinin KMO örneklem yeterliği katsayısı ,903 ve Barlett Küresellik Testi ($p < .001$) anlamlıdır. SO8 maddesi analizden ,50'nin altında faktör yüküne sahip olduğu için (Maskey, Fei ve Nguyen, 2018, s. 94) çıkartılmıştır. Bu doğrultuda ölçeğin açıklanan varyansı %55,594'ten %57,339'a yükselmiştir. Ölçek yazınla uyumlu olarak iki faktörlü yapıya sahiptir. Ölçeğin ve alt boyutlarının güvenilirliği için Cronbach Alfa katsayıları kontrol edildiğinde yüksek düzeyde güvenirliliğin söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde çoklu doğrusal regresyon analizlerinin bulguları yer almaktadır. Ayrıca çoklu doğrusal bağlantı açısından varyans şişirme çarpanı (VIF) değerleri ve otokorelasyon olup olmadığının kontrolü için de Durbin-Watson değerleri paylaşılmıştır.

Tablo 4. *Algılanan Yönetici Mizahı Boyutlarının Örgütsel Sapma Davranışı Üzerindeki Etkileri*

Değişkenler	Bireylerarası Sapma		Örgüte Yönelik Sapma		VIF
	R: ,329; Dz. R ² : ,088	F: 5,406***; Durbin Watson: 1,688	R: ,326; Dz. R ² : ,086	F: 5,281***; Durbin Watson: 1,724	
Sabit	B	1,227	1,313		
	SH	,148	,135		
	t	8,266	9,752		
	p	.000***	.000***		
	β	,336	,305		
Alaycı Mizah	SH	,053	,048		1,752
	t	4,010	3,635		
	p	.000***	.000***		
	β	,170	,193		
	SH	,063	,057		2,336
Üretici-Sosyal Mizah	t	1,756	1,986		
	p	.080	.048*		
	β	-,299	-,148		
	SH	,064	,058		2,218
	t	-3,169	-1,562		
Reddedici Mizah	p	.002**	.120		
	β	-,039	-,064		
	SH	,053	,048		1,930
	t	-,448	-,727		
	p	.655	.468		
Onaylayıcı Mizah	β	,102	-,038		
	SH	,047	,043		1,466
	t	1,331	-,498		
	p	.184	.619		
	β				

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

VIF değerleri 5'den düşük (Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2017, s. 164) olduğu için çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı görülmektedir. Ayrıca her bir regresyon analizi için Durbin-Watson değerleri kontrol edildiğinde oto korelasyon sorunu bulunmadığı (Field, 2009, s. 220-221) görülmektedir.

Tablo 5. *Hipotezlerle İlişkin Tablo*

Hipotezler	Bulgular		
	Bireylerarası S.	Örgüte Yönelik S.	
H1: Üretici-sosyal mizah tarzı ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) negatif yönde etkilemektedir.	$\beta = ,170$	$\beta = ,193^*$	Red
H2: Onaylayıcı mizah tarzı ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) negatif yönde etkilemektedir.	$\beta = -,039$	$\beta = -,064$	Red
H3: Alaycı mizah tarzı, ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) pozitif yönde etkilemektedir.	$\beta = ,336^{***}$	$\beta = ,305^{***}$	Kabul
H4: Reddedici mizah tarzı ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) pozitif yönde etkilemektedir.	$\beta = -,299^{**}$	$\beta = -,148$	Red
H5: Mizahi olmayan tarz ÜKİD boyutlarını (bireylerarası sapma ve örgütsel sapma) pozitif yönde etkilemektedir.	$\beta = ,102$	$\beta = -,038$	Red

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Algılanan yönetici mizahı boyutları bireylerarası sapma davranışına ait varyansın %9'unu açıklamaktadır. Algılanan yönetici mizahı boyutlarından alaycı mizahın bireylerarası sapma davranışını pozitif ($\beta=,34$; $p<.001$), reddedici mizahın ise bireylerarası sapma davranışını negatif ($\beta=-,30$; $p<.01$) yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Algılanan yönetici mizahı boyutları örgüte yönelik sapma davranışına ait varyansın %09'unu açıklamaktadır. Algılanan yönetici mizahı boyutlarından alaycı mizahın ($\beta=,31$; $p<.001$) ve üretici-sosyal mizahın ($\beta=,19$; $p<.05$) örgüte yönelik sapma davranışını pozitif olarak yordadığı belirlenmiştir. Bu bulgular doğrultusunda H1, H2, H4 ve H5'in reddedildiği, H3'ün kabul edildiği görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada algılanan yönetici mizahı boyutlarının ÜKİD boyutları üzerindeki etkisini GİET çerçevesinde incelemek amaçlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, alaycı mizahın hem bireylerarası sapma davranışını hem de örgüte yönelik sapma davranışını orta derecede pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Bu bulgu alaycı mizahın saldırgan mizah olarak da tanımlandığı düşünüldüğünde (Dinç ve Cemaloğlu, 2018) yazınla uyumludur (Comeau, 2016; He ve Li, 2019). GİET açısından değerlendirildiğinde negatif yönetici mizahına uygun nitelikteki alaycı mizah davranışının çalışanlarda olumsuz duygular yaratması sebebiyle onları hem bireylerarası hem de örgüte yönelik sapma davranışlarına yönlendirmesi beklenen bir bulgu olmuştur. Ancak reddedici mizahın bireylerarası sapma davranışını negatif ve üretici-sosyal mizahın örgüte yönelik sapma davranışını pozitif yönde etkilemesini GİET çerçevesinde açıklamak pek mümkün değildir. Çünkü GİET'e göre üretici-sosyal mizahın çalışanlarda pozitif duygular yaratması sebebiyle ÜKİD'i engellemesi ve reddedici mizahın da çalışanlarda olumsuz duygular yaratması nedeniyle çalışanları ÜKİD'e teşvik etmesi beklenmektedir. Bu noktada ortaya çıkan bu bulguyu GİET'e ek olarak kültürel bağlamın dikkate alınması doğrultusunda yorumlamak daha doğru olacaktır. Örneğin güç mesafesi üzerinden yorumlandığında güç mesafesi yüksek olan örgütlerde çalışanların yöneticilerine daha fazla itaat etme eğiliminde olduğu ve daha otokratik yöneticileri tercih ettikleri (Kemikkıran, 2015) belirtilebilir. Böyle bir ortamda yöneticinin çalışanlarına reddedici mizah ile yaklaşması güç mesafesini korunmasına yardımcı olacaktır. Ancak çalışanın, yöneticisinin mizah anlayışını üretici-sosyal mizah tarzında yorumlaması güç mesafesini azaltıcı bir rol oynayabilir. Bu durumda reddedici mizah yöneticinin ilişkilerinde resmiyete önem verdiği ve iş disiplinine yönelik bir algı yaratması sebebiyle çalışanların işyerinde arkadaşlarına karşı daha tedbirli, mesafeli ve dikkatli davranışlar göstermesini sağlayacaktır. Üretici-sosyal mizah ise çalışanın yönetici samimiyetini ve iyi niyetini yanlış yorumlamasına ve bunu suiistimal ederek iş yerinde örgüte yönelik (işe geç gelme, işten erken ayrılma gibi) sapma davranışlarında bulunmasına sebebiyet verebilecektir. Nitekim Yam ve arkadaşları da (2018) çalışmasında bu araştırmada olduğu gibi espri odaklı olumlu mizah davranışlarının sapma davranışlarını pozitif yönde etkilediğini bulmuştur.

Araştırmada onaylayıcı mizah ve mizahı olmayan tarzın ÜKİD boyutları üzerinde etkisi bulunamamıştır. Onaylayıcı mizah, üretici-sosyal mizah ile kıyaslandığında üretici-sosyal mizahın daha net bir pozitif mizah tarzı olduğu ifade edilebilir. Mizahi olmayan tarz ile reddedici mizah ve alaycı mizah arasında da negatif mizah açısından benzer bir ilişki söz konusu denilebilir. Buradan hareketle, çalışanların yönetici mizahını yorumlarken, yönetici tarafından daha keskin ve mizah tarzını daha net belli eden eylemlerin sonucu olarak ÜKİD'e yön verdiğini söylemek mümkündür.

Araştırmadan elde edilen bulgular ile yöneticilere çeşitli tavsiyelerde bulunulabilir. Güç mesafesi ve toplulukçu kültürel dinamikler dikkate alındığında, çalışanların yönetici mizah tarzı sonucunda pozitif duygular ile yeni psikolojik kaynaklar inşa etmesi (GİET'in önerdiği gibi) ve bunların örgütün faydasına olacak şekilde yöneticiler tarafından yönlendirilmesi önem arz etmektedir. Aksi takdirde bu pozitif duyguların yerini suiistimale bırakma riskinin söz konusu olacağı, yeni kaynakların da amaçsızca harcanarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı belirtilebilir. Bu noktada yöneticinin kullandığı pozitif mizahın onları motive etmeye yönelik olduğunu ve sinerji yaratmayı amaçladığını çalışanlarına hissettirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, amaçsızca kullanılan mizahın yanlış yönlendirmelere sebebiyet vereceği de ifade edilebilir. Negatif mizah boyutları açısından özellikle alaycı mizah tarzının çalışanlar üzerinde olumsuz sonuçlar yarattığı söylenebilir. Öyle ki, alaycı mizah tarzıyla hareket etmektense reddedici mizah tarzına sahip olmanın daha olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, yöneticilerin alaycı mizah tarzından uzak durmasının çalışanların işyerinde diğer arkadaşlarına ve örgüte yönelik disiplinsiz davranışlar göstermesinde kısıtlayıcı etki yaratacağı belirtilebilir.

Araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle araştırmada algılanan yönetici mizahı ile ÜKİD arasındaki ilişki GİET bağlamında incelenmiştir. Bunun yanı sıra araştırma verileri kolayda örneklem

yöntemiyle elde edilmiş ve araştırma bulguları imalat sektöründe faaliyet gösteren üç firmanın çalışanlarının verdikleri yanıtlar ile sınırlandırılmıştır. Sonraki araştırmalarda iki değişken arasındaki ilişkinin aracı ve düzenleyici değişkenlerin sürece dahil edilmesiyle ve başka örneklerle üzerinde incelenmesi yazına katkı sağlayıcı nitelikte olacaktır.

Etik Beyan

“Alęılanan Yönetici Mizahının Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Üzerindeki Etkisi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Araştırmanın gerçekleştirilmesi sürecinde 25.12.2020 tarihinde “Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu”ndan 4/16 nolu Etik Kurul İzni alınmıştır.

Yazarların Katkısı

Fikir - B.Ö.; Tasarım - B.Ö.; Denetleme - B.Ö.; Kaynaklar - B.Ö., M.İ.; Veri Toplanması ve İşleme - M.İ.; Analiz ve Yorum - B.Ö.; Literatür Taraması - B.Ö., M.İ.; Yazı Yazan - B.Ö., M.İ.; Eleştirel İnceleme - B.Ö., M.İ.

Kaynakça

- Alan, H. ve Tiryaki şen, H. (2016). Yöneticilerin kördüğümü: Mizah. *Psikiyatri Hemşireleri Derneği*, 7(3), 152-156.
- Astedt-Kurki, P. ve Isola, A. (2001). Humour between nurse and patient, and among staff: analysis of nurses' diaries. *Journal of Advanced Nursing*, 35(3), 452-458.
- Avtęis, T. A. ve Taber, K. R. (2006). I laughed so hard my side hurts, or is that an ulcer? The influence of work humor on job stress, job satisfaction, and burnout among print media employees. *Communication Research Reports*, 23(1), 13-18.
- Babad, E. Y. (1974). A multi-method approach to the assessment of humor: A critical look at humor tests. *Journal of Personality*, 42(4), 618-631.
- Barut, Y. ve Onay, M. (2017). Yöneticilerin kullandığı mizah tarzının araştırılması ve mizah kullanımının örgüt üzerindeki negatif ve pozitif etkileri: Türkiye’de örnek bir çalışma. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 416-425.
- Bennett, R. J. ve Robinson, S. L. (2000). Development of a measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 349-360.
- Berry, C. M., Carpenter, N. C. & Barratt, C. L. (2012). Do other-reports of counterproductive work behavior provide an incremental contribution over self-reports? A meta-analytic comparison. *Journal of Applied Psychology*, 97(3), 613-636.
- Bilginöğlü, E. ve Yozgat, U. (2018). İşyerinde deneyimlenen eğlencenin pozitif bireysel ve örgütsel çıktılarına etkisi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 399-413.
- Bryman, A. ve Cramer, D. (2005). *Quantitative data analysis with SPSS 12 and 13*, East Sussex: Routledge.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guilford Publications.
- Büyükyılmaz, O. (2018). Yöneticilerin olumlu ve olumsuz mizah kullanımı ile çalışan tutumları arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 125-150.
- Campbell, K., Martin, M. M. ve Wanzer, M. B. (2001). Employee perceptions of manager humor orientation, assertiveness, responsiveness, approach/avoidance strategies, and satisfaction. *Communication Research Reports*, 18(1), 67-74.
- Cemaloğlu, N., Reepoğlü E., şahin, F., Daşçı E. ve Köktürk, O. (2012). Mizah davranışları ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(4), 693-716.
- Churchill, G. ve Peter, P. (1984). Research design effects on the reliability of rating scales: A meta-analysis. *Journal of Marketing Research*, 21(4), 360-375.
- Comeau, C. (2016). *The direct and moderating role of humour styles at work: Organizational citizenship behaviours, counterproductive workplace behaviours, anxiety and depression as organizational outcomes* (Yüksek Lisans Tezi). University of Calgary, Kanada.
- Cooper, C. D. (2005). Just joking around? Employee humor expression as an ingratulatory behavior. *Academy of Management Review*, 30(4), 765-776.
- Cooper, C. D., Kong, D. T. ve Crossley, C. D. (2018). Leader humor as an interpersonal resource: Integrating three theoretical perspectives. *Academy of Management Journal*, 61(2), 769-796.
- akmak, V. ve Baş, Ü. (2016). Mizah tarzları ve problem çözmeye becerileri: Aksaray büro çalışanları üzerine bir uygulama. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(4), 115-134.
- etin, L. ve Altun, S. A. (2018). Okul yönetiminde mizah kullanımına ilişkin yönetici görüşleri. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 1(2), 85-97.

- Decker, W. H. (1987). Managerial humor and subordinate satisfaction. *Social Behavior and Personality: an International Journal*, 15(2), 225-232.
- Decker, W. H. ve Rotondo, D. M. (1999). Use of humor at work: Predictors and implications. *Psychological Reports*, 84(3), 961-968.
- Diener, E., Thapa, S. ve Tay, L. (2020). Positive emotions at work. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 7, 451-477.
- Dinç, Ü. G. ve Cemaloğlu N. (2018). İlkokul yöneticilerinin mizah kullanma tarzları ile öğretmenlerin stres yaşama düzeyleri arasındaki ilişkinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 5(2), 1-37.
- Evans, T. R. ve Steptoe-Warren G. (2018). Humor style clusters: Exploring managerial humor. *International Journal of Business Communication*, 55(4), 443-454.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using spss: introducing statistical method*. CA: Sage Publications.
- Fredrickson, B. L. (1998). What good are positive emotions? *Review of General Psychology*, 2(3), 300-319.
- Fredrickson, B. L. (2000). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. *Prevention & Treatment*, 3, 1-25.
- Fredrickson, B. L. (2004). The broaden-and-build theory of positive emotions. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359(1449), 1367-1377.
- Fredrickson, B. L. (2013). Positive emotions broaden and build. *Advances in Experimental Social Psychology*, 47, 1-53.
- Fredrickson, B. L., Tugade, M. M., Waugh, C. E. ve Larkin, G. R. (2003). What good are positive emotions in crisis? A prospective study of resilience and emotions following the terrorist attacks on the United States on September 11th, 2001. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2), 365-376.
- Gruys, M. L. ve Sackett, P. R. (2003). Investigating the dimensionality of counterproductive work behavior. *International Journal of Selection and Assessment*, 11(1), 30-42.
- Hair, J., Hult, T., Ringle, C. ve Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. CA: Sage Publications.
- He, J. ve Li, D. (2019). What the leader said made me lose control: Leaders' aggressive humor and employees' workplace deviance behaviors. İçinde S. Jang ve Z. Zhu (Edt.), *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* (ss. 249-255). Çin: Atlantis Press.
- In'nam, Y. ve Koizumi, R. (2013) Structural equation modeling in educational research: A primer, İçinde M. S. Khine, (Edt.), *Applications of structural equation modeling in educational research and practice*, Rotterdam: Sense Publishers.
- İyigün, N. Ö. ve Çetin, C. (2012). Psikolojik kontratın örgütsel sapma üzerindeki etkisi ve ilaç sektöründe bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(37), 15-29.
- Kemikçiran, N. (2015). Güç mesafesi yüksekse eşitsizlik mi istenir? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 317-344.
- Kiffin-Petersen, S. (2015). Self-Referential emotion regulatory model of work design. İçinde C. E. J. Hartel, W. J. Zerbe ve N. M. Ashkanasy (Edt.), *New ways of studying emotions in organizations* (ss. 241-269). Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Lau, V. C., Au, W. T. ve Ho, J. M. (2003). A qualitative and quantitative review of antecedents of counterproductive behavior in organizations. *Journal of Business and Psychology*, 18(1), 73-99.
- Liu, K. W. Y. (2012). Humor styles, self-esteem and subjective happiness. 1: 21-41.
- Marcus, B. ve Schuler, H. (2004). Antecedents of counterproductive behavior at work: A general perspective. *Journal of Applied Psychology*, 89(4), 647-660.
- Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J. ve Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the humor styles questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37(1), 48-75.
- Maskey, R., Fei, J. ve Nguyen, H. O. (2018). Use of exploratory factor analysis in maritime research. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 34(2), 91-111.
- Nayir, K. F. (2016). Developing organizational revenge scale and examining teachers' opinions about organizational revenge. *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(3), 1-15.
- Penney, L. M. ve P. E. Spector (2005). "Job stress, incivility, and counterproductive work behavior (CWB): The moderating role of negative affectivity." *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 26(7), 777-796.
- Robinson, S. L. ve Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 555-572.
- Romero, E. J. ve Cruthirds, K. W. (2006). The use of humor in the workplace. *Academy of Management Perspectives*, 20(2), 58-69.
- Sackett, P. R. (2002). The structure of counterproductive work behaviors: Dimensionality and relationships with facets of job performance. *International Journal of Selection And Assessment*, 10(1-2), 5-11.
- Spanouli, A. ve Hofmans, J. (2020). A resource-based perspective on organizational citizenship and counterproductive work behavior: The role of vitality and core self-evaluations. *Applied Psychology: An International Review*, 1-28.
- Şahin, A. (2016). *İlköğretim kurumu yöneticilerinin yönetsel ilişkilerinde kullandıkları mizaha ilişkin görüşler ile mizah iklimi, yöneticilerin mizah tarzları ve çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics. New Jersey: Pearson.
- Wijewardena, N., Hartel, C. E. ve Samaratunge, R. (2017). Using humor and boosting emotions: An affect-based study of managerial humor, employees' emotions and psychological capital. *Human Relations*, 70(11), 1316-1341.
- Yam, K. C., Christian, M. S., Wei, W., Liao, Z. ve Nai, J. (2018). The mixed blessing of leader sense of humor: Examining costs and benefits. *Academy of Management Journal*, 61(1), 348-369.

EXTENDED ABSTRACT

Broaden and Build Theory (BBT) states that positive supervisor humor significantly impacts the emergence of positive emotions in employees (Wiewardena, Hartel, & Samaratunge, 2017; Cooper, Kong, & Crossley, 2018). Frederickson (2013), who interpreted the researches conducted on organizations within the scope of BBT, argued that positive emotions increase people's productivity, job performance, physical and mental health. It is predicted that counterproductive work behaviors of employees would be curtailed through the positive emotions engendered by positive supervisor humor. Besides, when it comes to examining negative emotions within BBT, it is emphasized that mental activity is hampered by negative emotions (Fredrickson, 2001). According to BBT, in the researches conducted on organizations; negative emotions are claimed to be a precursor of counterproductive behavior (Kiffin-Petersen, 2015; Diener, Thapa, & Tay, 2020). Supervisor humor has both positive and negative aspects (Evans & Steptoe-Warren, 2018). It is predicted that negative supervisor humor will cause negative emotions in employees and lead to counterproductive work behaviors. This is primarily because negative emotions may result in severe damage to both individuals and organizations (Frederickson, 1998, p. 301).

In their study conducted with a sample of 174 employees and managers, He and Li (2019) found that leaders using aggressive humor have a strong and positive effect on the counterproductive work behaviors of employees. Yam, Christian, Wei, Liao and Nai (2018), in their study with 215 participants from different sectors, examined leader humor in two dimensions as aggressive humor and leaders' sense of humor. They observed that there is no relationship between aggressive humor and counterproductive work behaviors, and leaders' sense of humor has a positive relationship with workplace deviance. Caitlin (2016) investigated the effect of humor used in the organization and its effects on counterproductive work behaviors. Accordingly, it was found that appreciator humor affected interpersonal and organizational deviance negatively, and aggressive humor positively affected interpersonal and organizational deviance. However, self-destructive and producer humor had not been found to have an effect on workplace deviance. In line with these information, research hypotheses have been determined as follows.

- H1: Supervisors' producer humor negatively affects the dimensions of counterproductive work behaviors (interpersonal and organizational deviance).
- H2: Supervisors' appreciator humor negatively affects the dimensions of counterproductive work behaviors (interpersonal and organizational deviance).
- H3: Supervisors' cynical humor positively affects the dimensions of counterproductive work behaviors (interpersonal and organizational deviance).
- H4: Supervisors' rejectionist humor positively affects the dimensions of counterproductive work behaviors (interpersonal and organizational deviance).
- H5: Supervisors' non-humorous style positively affects the dimensions of counterproductive work behaviors (interpersonal and organizational deviance).

The research was conducted with the employees of three firms operating in the "Manufacture of wood and of products of wood and cork, except furniture; manufacture of articles of straw and plaiting materials" sector in Kastamonu. The data were obtained from 228 employees using the convenience sampling method. The questionnaire used in the research is comprised of three parts. In the first part, there is an information form about participants. The second part includes the perceived supervisor humor scale, and the third part comprises the workplace deviance scale. The perceived supervisor humor scale, developed by Cemaloglu et al. (2012), is composed of five dimensions: cynical humor, producer humor, appreciator humor, rejectionist humor, and non-humorous style. The organizational deviance scale developed by Bennett and Robinson (2000) was used in the measurement of counterproductive working behavior. This scale consists of two dimensions. These dimensions are interpersonal and organizational deviances. The validity of these scales was tested through Exploratory Factor Analysis (EFA), and reliability analysis was assessed through the Cronbach's Alpha Coefficient. It is seen that the scales used in the study are divided into dimensions in accordance with the literature. In addition, the reliability level of the scales was found to be quite high.

Multiple regression analysis was used to test the hypotheses of the research. It is found that perceived supervisor humor explains 9% of the variance in interpersonal deviance. Moreover, cynical humor, affected interpersonal deviance behavior positively ($\beta=,34$; $p<.001$), while rejectionist humor affected it negatively ($\beta=-,30$; $p<.01$). Perceived supervisor humor dimensions explained 9% of the variance of organizational deviance behavior. Cynical humor ($\beta=,31$; $p<.001$) and producer humor ($\beta=,19$; $p<.05$) predicted organizational deviance behavior positively. Drawing upon these findings, H₁, H₂, H₄ and H₅ were rejected, yet H₃ was supported.

Based on the results, it was observed that the cynical humor style affected both interpersonal and organizational deviance behavior positively. When we consider the fact that cynical humor is also identified as aggressive humor (Dinç, & Cemaloğlu, 2018), this finding is consistent with the previous research (Caitlin, 2016; He and Li, 2019). From the point of BBT, the finding that the cynical humor style directed employees towards both interpersonal and organizational deviance behavior was an expected result. This is because the cynical humor style is evaluated in compliance with negative manager humor, and it results in negative emotions in workers. However, from the BBT's point of view, it seems not feasible to explain why the rejectionist humor negatively affected interpersonal deviance and why the producer humor positively affected organizational deviance. Because, according to BBT, it is expected that 1) producer humor prevents counterproductive work behaviors as it creates positive emotions in employees, 2) rejectionist humor encourages employees to counterproductive work behaviors as it creates negative emotions in employees. At this point, it might be more appropriate to interpret these findings by considering cultural context, in addition to the premises of BBT.

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri AHP ve PROMETHEE ile Bursiyer Seçimi

Emre ASLAN¹ ve Mehmet Erdoğan BAĞ²

Öz

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri birden fazla kriter ve birden fazla alternatif olan durumlarda alternatiflerin sıfıflanması, sıralanması ve seçimi için kullanılan tekniklerdir. Bu çalışmada burs verilecek öğrencilerin daha kolay ve adil şekilde belirlenmesi problemine Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve PROMETHEE yöntemlerinden yararlanan bir çözüm önerisi sunulmuştur. Belirlenen beş kriter olan gelir, anne babanın durumu, okuyan kardeş sayısı, ailenin oturduğu ev, sosyal güvenlik kriterlerinin ağırlıkları AHP ile iki karar vericinin yaptığı ikili karşılaştırmaların geometrik ortalaması alınıp sentezleme işlemi yapılarak tespit edilmiştir. Aday öğrencilerin sıralanması ise PROMETHEE yöntemi ile gerçekleştirilmiş ve burs verilecek öğrenciler belirlenmesi için bir öneri olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, AHP, PROMETHEE, burs

Scholarship Selection with Multi-Criteria Decision Making Methods AHP and PROMETHEE

Abstract

Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods are used for classification, ranking and selection of alternatives in cases where there are more than one criterion and more than one alternative. In this study Analytical Hierarchy Process (AHP) and Preference Ranking Organisation Method for Enrichment Evaluations (PROMETHEE) were suggested for determining the students to be awarded a scholarship among the applicants easily and fair. Weights of criteria (income, status of parents, number of siblings, family's home, social security) are determined with synthesis process of AHP by geometric means of pairwise comparisons of two decision makers. PROMETHEE was used for ranking the applicants and suggested as a method for determining the students to be awarded a scholarship.

Key Words: Multi-Criteria Decision Making, AHP, PROMETHEE, scholarship

Atf İçin / Please Cite As:

Aslan, E ve Bağ, M. E. (2021). Çok kriterli karar verme yöntemleri AHP ve PROMETHEE ile bursiyer seçimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2301-2313.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.09.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, emre.aslan@gop.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-1744-8077

² Doktora Öğrencisi - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, mehmet.e.bag@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-6327-4450

Giriş

Yükseköğretimde başarılı ve maddi durumu yeterli olmayan öğrenciler için gerek kendi üniversiteleri gerekse yerel ve ulusal kamu ve özel kurumlar tarafından karşılıksız burslar verilebilmektedir. Bu tarz burslara ise başvuru sayısı çok olabilmekte, buna karşın sınırlı sayıda kişinin seçiminde objektif bir değerlendirme zor olabilmektedir. Çok sayıda burs başvurusu arasından çok sayıda kritere göre sıralama ve seçim yapma durumunda çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılabilir.

Çok kriterli karar verme yöntemleri birden fazla kriter ve birden fazla alternatif olan durumlarda alternatiflerin sınıflandırılması, sıralanması ve seçimi için kullanılan yöntemlerdir. Bu yöntemlerin çok yaygın bir kullanım alanı vardır. Gerek bireyler gerekse kurumlar kısa, orta ve uzun vadede alternatifler arasından seçim yapma ihtiyacı hissederler, genellikle bu seçim esnasında dikkate alınacak birden fazla kriter vardır. Bireysel olarak herhangi bir ürünün (örneğin cep telefonu, otomobil, konut, ...) tercih edilmesi veya kurumsal olarak herhangi bir ürün veya hizmetin (tedarikçi seçimi, makine satın alınması, işe eleman alımı, ...) seçimi örnek olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada bir üniversitede burs verilecek öğrencilerin belirlenmesi problemine AHP ve PROMETHEE yöntemleri kullanılarak bir çözüm sunulmuştur. Lisans düzeyinde eğitim veren bir bölümdeki öğrencilere verilecek bir burs için bursiyerlerin seçimi konusunda karar verici iki akademisyenin daha adil bir şekilde bu seçimi yapma isteği çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Bu amaçla belirlenen kriterlerin ağırlıklandırılmasında karar vericilerin yaptıkları ikili karşılaştırmalar dikkate alınarak AHP yöntemi kullanılmıştır. Bursiyer seçiminde ise gerçek veriler etik kaygılarla bu çalışmada kullanılmamış, bunun yerine gerçek verilerin temel bazı istatistikleri kullanılarak türetilen veriler kullanılmış, PROMETHEE yöntemi ile seçim yapılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sırasıyla AHP ve PROMETHEE yöntemleri kısaca açıklanmış, konu ile ilgili literatür özetlenmiş, uygulama problemleri çözümlenerek çalışma sonuçlandırılmıştır.

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

Analitik Hiyerarşi Prosesi 1970'li yılların ortasında Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen ölçme ve karar verme için kullanılan bir matematiksel teoridir (Saaty ve Niemira, 2006, s. 1). AHP literatürde yaygın olarak çalışılmıştır ve son 20 yılda çok kriterli karar verme ile ilgili pek çok çalışmada kullanılmıştır (Ho, 2008, s. 211). Aytaç ve Bayram (2001) üniversite öğrencilerinin iş ve eş seçimindeki etkin kriterleri, Oğuzlar (2007), otomobillerle ilgili müşteri şikâyetlerinin analizinde, Eleren (2007), beyaz eşya sektöründe büyük, küçük ve diğer elektrikli ev aletleri olmak üzere üç alt grubun tümünde ürün üreten veya pazarlayan markalardan en çok tanınanları çalışmaya alarak tüketici tercih kriterlerine göre sıralamada, Atan vd. (2008), insan kaynakları seçiminde AHP tekniğini kullanmışlardır. Güngör vd. (2010), Türkiye'de il olması uygun olan ilçelerin öncelik sıralamasını, İbicioğlu ve Ünal (2014), insan kaynakları yöneticisi seçimi için bir model geliştirmişler ve modelin oluşturulmasını, Akça vd. (2015), kişi takip cihazı seçiminde AHP tekniğini kullanmışlardır.

AHP yönteminin uygulama adımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Adım: Hiyerarşik Yapının Oluşturulması: Karar amacı ile tepeden başlayarak karar hiyerarşisi oluşturulur. Orta seviyede kriterler ve en düşük seviyede ise alternatifler bulunur (Saaty, 2008, s. 85).

2. Adım: Kriterlerin ve Alternatiflerin Öncelik Değerlerinin Belirlenmesi: Bu çalışmada AHP sadece kriterlerin öncelik değerlerinin hesaplanmasında kullanılacaktır. Alternatiflerin nihai öncelik değerleri AHP'den elde edilen kriterlerin öncelik değerleri (ağırlıklar) dikkate alınarak PROMETHEE yöntemi ile hesaplanacaktır. Öncelik değerleri ikili karşılaştırmalar ile belirlenir. Kriter sayısı n ise $\binom{n}{2}$ yani n 'in ikili kombinasyonu kadar ikili karşılaştırma yapmak gerekir. İkili karşılaştırmalarda bir taraftaki kriterin diğerine göre ne kadar önemli veya baskın olduğunu göstermek için Tablo 1'deki gibi 1'den 9'a kadar bir sayı ölçeğine ihtiyaç duyulur (Saaty, 2008, s. 85). Bu ölçekle yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda ikili karşılaştırmalar matrisi elde edilir. Satırdaki elemanın sütundakine göre ne kadar önemli olduğunu (a_{ij}) gösteren bu matrisin köşegene göre simetrisinde ise aşağıdaki gibi bu değerlerin tam tersi ($a_{ji} = 1/a_{ij}$) yer alır (Saaty, 2016, s. 369).

$$A = \begin{pmatrix} 1 & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ 1/a_{12} & 1 & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & 1 & \vdots \\ 1/a_{1n} & 1/a_{2n} & \dots & 1 \end{pmatrix}$$

Tablo 1. İkili Karşılaştırmalarda Mutlak Sayılardan Oluşan Temel Ölçek

Ölçek	Tanım	Ölçek	Tanım	Ölçek	Tanım
1	Eşit önemde	4	Orta üstü	7	Çok kuvvetli önemde
2	Zayıf veya hafif	5	Kuvvetli önemde	8	Çok çok kuvvetli
3	Orta önemde	6	Kuvvetli üstü	9	Aşırı önemde

Yukarıdakilerin karşıtı i elemanı j elemanı ile karşılaştırıldığında kuvvetli derecede önemli ise 5 değerini alır ve j elemanı i elemanı ile karşılaştırıldığında 1/5 değerini alır.

Kaynak: (Saaty, 2008, s. 86).

İkili karşılaştırmalar matrisi normalize edilir. Bunun için matristeki her bir değer sütun toplam değerine bölünür.

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad \forall i, j$$

Normalize edilmiş matrisin satır ortalamaları alındığında her satır için elde edilen değer o satırdaki elemanın öncelik değerini verir.

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{n} \quad \forall i$$

3. Adım: Tutarlılık Oranlarının Hesaplanması: İkili karşılaştırmaların tutarlı yapıldığını tespit edebilmek için tutarlılık oranının hesaplanması gerekir. Bunun için öncelikle ikili karşılaştırmalar matrisi ile öncelik vektörü çarpılır c_{ij} elemanları olan C matrisi elde edilir.

$$c_{ij} = w_i \cdot b_{ji}$$

C matrisinin satır toplamları alınıp öncelik vektöründeki ilgili satırın önceliğine bölünür.

$$d_i = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{w_i} \quad \forall i$$

d_i değerlerinin ortalaması alınarak λ_{max} değerini hesaplanır.

$$\lambda_{max} = \frac{\sum_{i=1}^n d_i}{n}$$

Tutarlılık İndeksi (TI) aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$TI = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1}$$

Son olarak Tutarlılık İndeksi (TI) Rassal İndekse (RI) bölünerek Tutarlılık Oranı (TO) hesaplanır. Rassal İndeks rassal olarak oluşturulan ikili karşılaştırma matrislerinin ortalama tutarlılık indeksidir ve karşılaştırılan elemanların sayısına bağlı olarak Tablo 2'deki değerleri alır. Eğer hesaplanan tutarlılık oranı 0,10 değerinin altında ise karşılaştırmaların yeterli tutarlılığa sahip olduğu kabul edilir.

$$TR = \frac{TI}{RI}$$

Tablo 2. Rassal İndeks Değerleri

n	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

4. Nihai Öncelik Değerlerinin Belirlenmesi: AHP'de kriterlerin kendi içinde önceliklendirilmesi ve her kriter açısından alternatiflerin önceliklendirilmesi yapıldıktan sonra her alternatifin her kriter açısından öncelik değerini ile o kriterin öncelik değerini çarpılarak toplanır ve her alternatifin nihai öncelik değerini elde edilir. Elde edilen nihai öncelik değerleri azalan şekilde sıralandığında tercih sıralaması da yapılmış olur. Bu çalışmada AHP sadece kriterlerin ağırlıklandırılması için kullanıldığından bu aşama uygulamada kullanılmayacaktır.

PROMETHEE

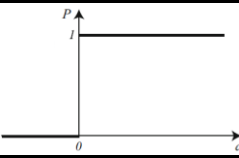
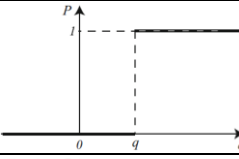
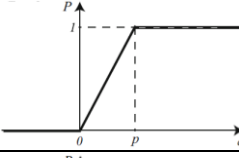
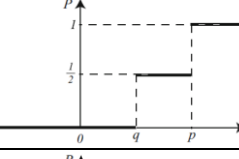
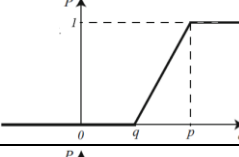
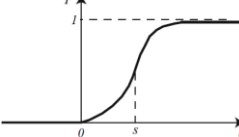
PROMETHEE (Preference Ranking Organisation Method for Enrichment Evaluations) yöntemi, Brans tarafından 1982'de literatüre kazandırılmış, Brans ve Vincke (1985) tarafından geliştirilmiştir. PROMETHEE yönteminin temel özellikleri basitlik, açıklık ve dengeli oluşudur. Yöntem sıralama oluştururken tercih fonksiyonlarını kullanır. Karar vericinin kararını kolay bir şekilde oluşturması için bütün parametrelerin açık bir şekilde belirlenmiş olması gerekmektedir. PROMETHEE yöntemi ile sonlu sayıda alternatifler üzerinde hem kısmi sıralama (PROMETHEE I) hem de tam sıralama (PROMETHEE II) yapmak mümkündür (Brans vd., 1986, s. 228). Yöntemle ilgili Behzadian vd.'nin (2010) detaylı literatür taramasına göre çevre yönetimi, hidroloji ve su yönetimi, işletme ve finansal yönetim, kimya, lojistik ve taşımacılık, imalat ve montaj, enerji yönetimi, sosyal ve diğer farklı konularda uygulama alanı bulmaktadır. Yöntemin aşamaları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1. Adım: Alternatifler, kriterler ve kriter ağırlıklarının belirlenmesi: Bu aşamada karar problemi için alternatifler, bu alternatiflerin seçim ve/veya sıralamasında dikkate alınacak kriterler ve bu kriterlerin ağırlıkları belirlenir.

2. Adım: Her Kriter için tercih fonksiyonlarının belirlenmesi: Tercih fonksiyonları her kriter için ayrı olarak tanımlanıp a ile b karşılaştırıldığında karar vericinin tercihini belirten 0 ile 1 arasında değer alan bir fonksiyondur. Değer sıfıra yaklaştıkça karar vericinin iki eleman arasında kayıtsız olduğunu, değer bire yaklaştıkça karar vericinin elemanlardan birisini diğerine daha fazla tercih ettiğini göstermektedir (Brans ve Vincke, 1985, s. 649). Tablo 3'te gösterilen altı tip tercih fonksiyonu vardır (Brans ve De Smet, 2016, s. 194-195).

3. Adım: Her kriter açısından tercih fonksiyonuna göre alternatif çiftleri için tercih değerlerinin belirlenmesi: Bu aşamada her kriter için alternatif sayısı kadar satır ve sütuna sahip matrisler oluşturulur. Her matriste satırdaki eleman sütundakine göre üstünlüğe sahip ise tercih fonksiyonu değeri yazılır, aksi takdirde sıfır değeri girilir.

Tablo 3. Tercih Fonksiyonları $P(d)$

Tip	Grafik	Tanım	Parametre
Tip 1: Olağan		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 & d > 0 \end{cases}$	-
Tip 2: U-tipi		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ 1 & d > q \end{cases}$	q
Tip 3: V-tipi		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ \frac{d}{p} & 0 \leq d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p
Tip 4: Seviyeli		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ \frac{1}{2} & q \leq d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p, q
Tip 5: Lineer		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ \frac{d-q}{p-q} & q \leq d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p, q
Tip 6: Gaussian		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 - e^{-\frac{d^2}{2s^2}} & d > 0 \end{cases}$	s

Kaynak: Brans ve De Smet, 2016, s. 195

4. Adım: Tercih İndekslerinin Belirlenmesi: Her bir kriter açısından alternatif çiftleri için oluşturulmuş tercih fonksiyonu matrisleri her bir kriterin ağırlık değeri ile çarpılarak toplanır ve ağırlıklandırılmış tercih indeksi matrisi elde edilir.

5. Adım: Alternatifler için Pozitif ve Negatif Üstünlüklerin Belirlenmesi: Ağırlıklandırılmış tercih indeksi matrisinin satır ve sütun toplamları hesaplanır. Satır toplamları, satırdaki alternatifin diğer tüm alternatiflere karşı üstünlüğünü (pozitif üstünlük ϕ^+), sütun toplamları ise diğer tüm alternatiflerin sütundaki alternatife karşı üstünlüğünü (negatif üstünlük ϕ^-) belirtir.

6. Adım: PROMETHEE I ile kısmi önceliklerin belirlenmesi: Kısmi önceliklere göre aşağıdaki koşullardan birisi sağlanıyorsa a alternatifi b 'ye tercih edilir.

$$\phi^+(a) > \phi^+(b) \text{ ve } \phi^-(a) < \phi^-(b)$$

$$\phi^+(a) = \phi^+(b) \text{ ve } \phi^-(a) < \phi^-(b)$$

$$\phi^+(a) > \phi^+(b) \text{ ve } \phi^-(a) = \phi^-(b)$$

Aşağıdaki koşul sağlanıyorsa a ve b farksızdır.

$$\phi^+(a) = \phi^+(b) \text{ ve } \phi^-(a) = \phi^-(b)$$

Aşağıdaki koşullardan birisi sağlanıyorsa a ve b karşılaştırılmaz.

$$\phi^+(a) > \phi^+(b) \text{ ve } \phi^-(a) > \phi^-(b)$$

$$\phi^+(a) < \phi^+(b) \text{ ve } \phi^-(a) < \phi^-(b)$$

7. Adım: PROMETHEE II ile tam önceliklerin belirlenmesi: Bir alternatifin tam önceliği aşağıdaki gibi pozitif üstünlük ve negatif üstünlük arasındaki fark ile belirlenir. Alternatifler tam öncelik değerlerine göre azalan şekilde sıralandıklarında tercih edilebilirlik sıralaması da belirlenmiş olur.

$$\phi(a) = \phi^+(a) - \phi^-(b)$$

Literatür

Burs için çok kriterli karar verme yöntemleri ile öğrenci sıralaması ve seçimi üzerine literatürde rastlanılan çalışmalar, kullanılan yöntemler ve kriterler Tablo 4'te özetlenmiştir. Çalışmaların geneli incelendiğinde AHP yönteminin özellikle kriterlerin ağırlıklandırılmasında sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 4. Burs İçin Öğrenci Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İlgili Literatür

Yazar (Tarih)	Yöntem	Kriterler
Yeh (2003)	basit ağırlıklandırma, ağırlıklı ürün, TOPSIS	toplum hizmeti, spor/hobiler, iş tecrübesi, enerji, iletişim becerisi, akademik alana karşı tavır, olgunluk, liderlik
Erdem Hacıköylü (2006)	AHP	ailenin gelir durumu, öğrencinin başarı durumu, öğrencinin barındığı yer, ailenin diğer özellikleri (çocuk sayısı, anne babanın varlığı kardeşin eğitim durumu)
Sulaiman ve Mohamad (2006)	bulanık mantık karar modeli	akademik nitelik, çalışma alanının ilgili olması, mülakat performansı
Demirci ve Küçük (2007)	AHP	yaşanacak yer, lise mezuniyet derecesi, sosyal güvenlik durumu, anne babanın hayatta olup olmaması, anne babanın birlikte olup olmaması, okuyan toplam kardeş sayısı, ailenin toplam geliri, aile reisinin bakmakla yükümlü olduğu toplam kişi sayısı, ailenin oturduğu evin kira olup olmaması, danışman hocanın görüşü
Küçük vd. (2008)	genetik algoritma ve AHP ile karşılaştırma	yaşanacak yer, lise mezuniyet derecesi, sosyal güvenlik durumu, anne babanın hayatta olup olmaması, anne babanın birlikte olup olmaması, okuyan toplam kardeş sayısı, ailenin toplam geliri, aile reisinin bakmakla yükümlü olduğu toplam kişi sayısı, ailenin oturduğu evin kira olup olmaması, danışman hocanın görüşü
Uyun ve Riadi (2011)	çok değişkenli karar verme, TOPSIS	kümülatif not ortalaması, ailenin geliri/ekonomik durumu, ailedeki birey sayısı, dini/ahlaki yönü, muhakeme ve idealizm yönü, liderlik ve sadakat yönü, ilgi alanı ve yetenek yönü, profesyonel faaliyetler, toplum hizmeti
Abalı vd. (2012)	AHP, TOPSIS	ailenin bakmakla yükümlü olduğu çocuk sayısı, ailenin toplam aylık geliri, anne baba durumu, ailenin sahip olduğu toplam mülk sayısı, öğrencinin çalışma durumu

Guo vd. (2013)	AHP	çalışma puanı (zorunlu ve seçmeli dersler), normal puan (ahlaki puan, okuma yazma, spor ve rekabet puanı) ek puan (ödül puanı ve kadro puanı)
Saragih vd. (2013)	bulanık çok kriterli karar verme, TOPSIS	not ortalaması, tutum, disiplin, ilaç kullanımı, kampüs organizasyonlarına katılım
Silva vd. (2014)	PROMETHEE	yaş/sınıf bozulması, okul performansı, sıklık düzeni, okula yakınlık, gelir
Saptarini ve Prihatini (2015)	AHP, TOPSIS	ebeveynlerin geliri, ailedeki fert sayısı, akademik ve akademi dışı başarı
Indriantoro ve Utami (2016)	PROMETHEE	not ortalaması, ebeveyn geliri, ebeveyn bağımlı kişiler, sömestr, başarı
Purba ve Sembiring (2016)	PROMETHEE	not ortalaması, devam, disiplin, durum, psikolojik testler, mülakat, arkadaş ve hoca görüşleri
Putra vd. (2016)	AHP, SVM, TOPSIS	Gelir, bağımlı kişi sayısı, ebeveyn mesleği, elektrik maliyeti, evin durumu, arsa ve inşaat vergisi, toplam araç sayısı
Irvanizam (2017)	AHP, basit ağırlıklı ortalama	not ortalaması, alınan kredi puanı sayısı, kardeş sayısı, ebeveyn geliri
Pençe vd. (2017)	AHP, TOPSIS	öğrencinin yaşı, cinsiyeti, sınıfı, başarısız ders sayısı, ÖSYM sıralaması, anne ve baba durumu, ailesinin bakmakla yükümlü olduğu çocuk sayısı, ailesinin yıllık geliri, ailenin mülk durumudur
Sriwahyuni vd. (2017)	AHP	gelişim raporu puanı, akademik başarı, ders dışı başarı, ebeveyn geliri, ebeveynlere bağımlı birey sayısı
Taufik vd. (2017)	PROMETHEE	baba mesleği, anne mesleği, ebeveyn geliri, aileye bağımlı yaşlı insan sayısı, konut sahipliği, faal olma
Widiantoro (2017)	AHP	öğrencinin bölümü/programı, ana tavsiye, not ortalaması, burs program elemesini geçmiş olma, başarı disiplini ve arzusu
Aini vd. (2018)	PROMETHEE	akademik rapor endeksi, en endeksi (sahiplik durumu, ev kalitesi, inşaat alanı, elektrik enerjisi, elektrik ödemesi), bağımlı aile üyesi sayısı, ebeveyn geliri (babanın geliri, annenin geliri)
Andriani vd. (2018)	k-ortalama kümeleme, AHP	başarı endeksi, kredi sayısı, sömestr, ders dışı başarı, ebeveyn geliri, ebeveynlere bağımlılık
Mahmud vd. (2018)	bulanık AHP	akademik performans, ebeveyn geliri, ders dışı aktiviteler
Napitupulu ve Surbakti (2018)	AHP	ekonomik durum, akademik başarı, örgütsel canlılık, ders dışı başarı
Puspitasari vd. (2018)	AHP	ebeveyn geliri, daha az harç ödeme, bağımlı kişi sayısı
Satriani vd. (2018)	AHP, PROMETHEE	ebeveyn geliri, ebeveyn gideri, not ortalaması, ebeveyn bağımlı kişiler
Hasan vd. (2019)	AHP, TOPSIS	not ortalaması, başvuru dosyasının eksiksiz olması, ebeveynlerin geliri, ebeveynlere bağımlı kişi sayısı (çocuklar), çalışma durumu
Yang ve He (2019)	AHP, resim bulanık küme, TOPSIS	ideoloji ve ahlak (disiplin, öğretmen-öğrenci ilişkisi, sınıf arkadaşlarıyla ilişki), akademik başarı (İngilizce ve bilgisayar puanları, alan ortalaması, genel ortalama) fiziksel ve zihinsel kalite (fiziksel uygunluk, spor yeteneği, zihinsel sağlık), inovasyon yeteneği (yayımlanan çalışma sayısı, yarışma ödülü, bilimsel araştırma projesi), uygulama faaliyetleri (faaliyetlere katılım, örgütsel yönetim yeteneği)

Yapılan çalışmaların geneline bakıldığında gerek kriterler gerek yöntem(ler) açısından birbirlerinden farklı oldukları görülmektedir. Her bir çalışmanın farklı bir kurum, farklı bir birim ve farklı ihtiyaçlar için yapıldığı göz önüne alındığında kriterlerin farklılaşması doğaldır. Literatürde PROMETHEE kullanan 6 çalışmaya rastlanmış, bunlardan sadece birisinde bu yöntem AHP ile kullanılmaktadır. Bu çalışma da gerçek bir problemi esas alıp kendi kriterlerini belirlemiş olması ve nispeten az kullanılan bir yöntemi kullanması nedeniyle diğer çalışmalardan belli ölçüde farklılaşmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, bir üniversitenin lisans düzeyindeki bir bölümünde burs başvurusu yapan öğrenciler arasında seçim yapma işini daha kolay ve adil yapmaya yönelik beş kriter belirlenmiştir. Bu kriterlerin belirlenmesinde literatürde sık karşılaşılan kriterler dikkate alınmış, bununla birlikte bölümün bağlı olduğu fakültedeki standart burs başvuru formunda istenen bilgiler de belirleyici olmuştur. Ayrıca özellikle maddi durumu yeterli olmayan öğrenciler için verilen bir burs olmasından dolayı ÖSYM puanı, not ortalaması gibi akademik başarı kriterleri dikkate alınmamıştır. Buna göre belirlenen kriterler şunlardır:

- Gelir (öğrencinin ailesinin aylık gelir düzeyi) (GLR)
- Anne babanın durumu (ABD)
- Okuyan kardeş sayısı (OKS)
- Ailenin oturduğu ev (kira / ev sahibi) (AOE)
- Sosyal güvenlik (SG)

Kriterlerin ağırlıklandırılmasında AHP yönteminin yapıtaşı olan ikili karşılaştırmalar kullanılmıştır. Karar verici iki akademisyenin yaptıkları ikili karşılaştırmaların geometrik ortalamaları alınıp sentezlenerek kriterlerin ağırlıkları tespit edilmiştir. Her iki karar vericinin ikili karşılaştırmalarının (Tablo 5) tutarlılık oranları hesaplanmış ve yeterli tutarlılıkta bulunmuştur ($TR1 = 0,081$; $TR2 = 0,096$).

Tablo 5. Karar Vericilerin İkili Karşılaştırmalar Matrisi

Karar Verici 1					Karar Verici 2						
	GLR	ABD	OKS	AOE	SG		GLR	ABD	OKS	AOE	SG
GLR	1	7	6	8	5	GLR	1	7	5	9	7
ABD	0,143	1	0,25	3	0,333	ABD	0,143	1	0,200	2	0,500
OKS	0,167	4	1	3	0,500	OKS	0,200	5	1	6	5
AOE	0,125	0,333	0,333	1	0,200	AOE	0,111	0,500	0,167	1	0,200
SG	0,200	3	2	5	1	SG	0,143	2	0,200	5	1

İki karar vericinin ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları alınarak grup kararı olarak nitelenebilecek ikili karşılaştırmalar matrisi oluşturulmuştur (Tablo 6). Bu ikili karşılaştırmalar matrisinin tutarlılık oranı da yeterli olarak hesaplanmıştış ($TR = 0,061$).

Tablo 6. İki Karar Vericinin İkili Karşılaştırmalar Matrisinin Geometrik Ortalaması

	GLR	ABD	OKS	AOE	SG
GLR	1	7	5,477	8,485	5,916
ABD	0,143	1	0,224	2,449	0,408
OKS	0,183	4,472	1	4,243	1,581
AOE	0,118	0,408	0,236	1	0,200
SG	0,169	2,449	0,632	5	1

Elde edilen ikili karşılaştırmalar matrisinde AHP yönteminin sentezleme işlemi uygulanmış ve buna göre kriterlerin ağırlıkları Tablo 7'deki gibi hesaplanmıştıştır. Buna göre en önemli kriter %57 ağırlıkla ‘‘Gelir’’ kriteridir. En önemsiz kriter ise %4 ağırlık ile ‘‘Ailenin Oturduğu Ev’’ kriteridir.

Tablo 7. Kriterlerin Ağırlıkları

GLR	ABD	OKS	AOE	SG
0,570	0,069	0,182	0,040	0,139

Bursiyer seçiminde gerçek veriler etik kaygılar nedeniyle kullanılmamış, bunun yerine gerçek verilerin temel bazı istatistikleri (Gelir için en düşük 500, en yüksek 6000, ortalama 2250; Anne Baba Durumu için %1 ikisi de hayatta değil, %9 birisi hayatta, %90 her ikisi de hayatta; Okuyan Kardeş Sayısı en düşük 1, en yüksek 8; Ailenin Oturduğu Ev %80 ev sahibi, %20 kira (en düşük kira 300, en yüksek kira 1100); Sosyal Güvenlik %40 yeşil kart veya yok, %60 SGK, Emekli sandığı) dikkate alınarak 50 öğrencilik bir veri seti türetilmiştir. Tablo 8'de kriterler ile ilgili türetilen veriler gösterilmiştir.

Tablo 8. Burs Başvurusu Yapan Öğrencilerin Bilgileri

<i>Aday No</i>	<i>GLR</i>	<i>ABD</i>	<i>OKS</i>	<i>AOE</i>	<i>SG</i>	<i>Aday No</i>	<i>GLR</i>	<i>ABD</i>	<i>OKS</i>	<i>AOE</i>	<i>SG</i>
1	2000	2	4	0	1	26	3500	1	2	0	1
2	2000	2	1	0	1	27	3000	2	3	0	1
3	2000	2	1	0	1	28	3000	2	3	0	1
4	2500	2	1	0	1	29	2500	2	1	0	1
5	1900	2	1	800	0	30	1000	2	3	0	1
6	2000	2	2	450	0	31	2000	1	2	800	1
7	2000	2	4	0	0	32	6000	2	3	700	1
8	1000	2	4	0	0	33	2000	2	2	0	0
9	2000	2	3	300	0	34	2500	2	1	0	1
10	1500	2	8	0	0	35	2600	2	2	0	1
11	4000	2	4	0	0	36	1000	2	2	0	0
12	3500	1	2	0	1	37	1750	2	2	0	0
13	3500	2	1	0	0	38	900	2	3	0	1
14	3200	2	6	0	1	39	1500	2	4	600	1
15	3000	2	3	0	0	40	1500	1	2	400	1
16	2500	2	1	1100	1	41	1100	2	1	0	0
17	1800	2	2	0	1	42	1750	2	2	0	1
18	1600	2	1	0	1	43	2000	2	1	600	1
19	1200	2	1	0	0	44	2000	2	2	0	1
20	1200	2	2	0	0	45	2000	2	1	0	1
21	2000	2	2	0	1	46	2250	2	1	0	1
22	500	0	1	0	1	47	2500	2	3	500	1
23	3500	2	1	0	1	48	2500	2	1	0	1
24	1500	1	1	0	1	49	3000	2	1	0	0
25	4000	2	3	0	0	50	3000	2	1	0	0

Bursiyer seçiminde PROMETHEE yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde her bir kriter açısından alternatiflerin birbirlerine üstünlüğü tercih fonksiyonları ile 0 ile 1 arasında belirlenmektedir. Tablo 9’da bu çalışmada kullanılan kriterler, her bir kriter açısından amaç (maksimizasyon veya minimizasyon) ve hangi tercih fonksiyonunun kullanıldığı belirtilmiştir.

Tablo 9. Kriterler ve Tercih Fonksiyonları

<i>Kriter</i>	<i>Ölçüm</i>	<i>Amaç</i>	<i>Tercih Fonksiyonu</i>	<i>Parametreler</i>
<i>GLR</i>	... TL	min	Tıp 5	$q=100, p=400$
<i>ABD</i>	Her ikisi de hayatta 2; Birisi hayatta 1; İkisi de hayatta değil 0	min	Tıp 4	$q=0,99, p=1,98$
<i>OKS</i>	...	max	Tıp 4	$q=1, p=2$
<i>AOE</i>	... TL kira bedeli; ev sahibi ise 0	max	Tıp 4	$q=250, p=500$
<i>SG</i>	SGK, Emekli sandığı 1; Yeşil kart, Yok 0	min	Tıp 1	-

GLR kriteri için Tıp 5 tercih fonksiyonu uygun olarak belirlenmiştir. Bu tercih fonksiyonuna göre belirlenen bir alt limitten (q) daha az fark olması durumunda alternatiflerin birbirlerine karşı üstünlükleri olmayacak (0), bir üst limitten (p) fazla fark olması durumunda biri diğerine mutlak üstün olacak (1), eğer alt ve üst limit arasında fark var ise 0 ile 1 arasında lineer artan bir üstünlük olacaktır. Burada alt limit olarak 100 TL, üst limit olarak ise 400 TL belirlenmiştir.

ABD, OKS ve AOE kriterleri için Tıp 4 tercih fonksiyonu uygun olarak belirlenmiştir. Bu tercih fonksiyonuna göre belirlenen bir alt limitten (q) daha az fark olması durumunda alternatiflerin birbirlerine karşı üstünlükleri olmayacak, bir üst limitten (p) fazla fark olması durumunda biri diğerine mutlak üstün olacak, eğer alt ve üst limit arasında fark var ise kısmi bir üstünlük (0,5) olacaktır. ABD kriteri için örneğin anne babasının ikisi de hayatta olmayan bir öğrenci her ikisi de hayatta olan birisine göre mutlak üstün, birisi hayatta olan birisine göre kısmi üstün olacaktır. OKS kriteri için örneğin okuyan kardeş sayısı 4 olan bir öğrenci 1 olan birisine göre mutlak üstün, 2 olan birisine göre kısmi üstün, 3 olan birisinden farksız olacaktır. AOE kriterine göre örneğin ailesi 900 TL kira ödeyen bir öğrenci, 300 TL kira ödeyen birisine göre mutlak üstün, 500 TL kira ödeyen birisine göre kısmi üstün, 700 TL kira ödeyen birisinden farksız olacaktır.

Tartışma, Sonuç ve öneriler

Çok kriterli karar verme yöntemleri birden fazla kriter ve birden fazla alternatif olan durumlarda alternatiflerin sınıflanması, sıralanması ve seçimi için kullanılan yöntemlerdir. Bu çalışmada başvuran adaylar arasından bursiyerlerin daha kolay ve adil bir şekilde belirlenebilmesi için AHP ve PROMETHEE yöntemlerinden yararlanılan bir öneride bulunulmuştur. AHP ile kriterlerin ağırlıkları karar verici iki kişinin yaptığı ikili karşılaştırmaların geometrik ortalaması alınıp sentezleme işlemi yapılarak tespit edilmiştir. Aday ğrencilerin sıralanması ve seçimi ise PROMETHEE yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Konu ile ilgili literatüre bakıldığında AHP yönteminin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. PROMETHEE yöntemi ise farklı tercih fonksiyonu seçenekleri ile karar vericilerin farklı tipte veriler içeren kriterlere uygun olanı seçme imkanı sunmaktadır.

Bu alışma mevcut bir bursiyer seçimi problemi esas alınarak gerçek veriler kullanılmadan türetilen veriler ile gerçekleştirilmiştir. İlerleyen dönemlerde gerçek problem üzerinde uygulanarak daha kolay ve adil bir seçim yapma imkanı sağlayacaktır. Gerekli durumlarda kriterlerin ağırlıklarını belirlemede temsiliyeti artırmak için daha çok karar vericinin görüşü alınabilir. Ayrıca daha sonraki çalışmalarda kriterler arası etkileşim dikkate alınabilir. Örneğin anne babanın durumu geliri etkileyebilmekte, gelir ile sosyal güvenlik arasında karşılıklı ilişki olabilmektedir. Bu durum da dikkate alınarak gelecekteki çalışmalarda kriterlerin ağırlıklarını belirlemede AHP yerine Analitik Ağ Süreci (ANP) tercih edilebilir.

Etik Beyan

“AHP ve PROMETHEE ile Burs Verilecek ğrencilerin Belirlenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada hazır veri seti kullanıldığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Abalı, Y. A., Kutlu, B. S. ve Eren, T. (2012). Çok ltl karar verme yöntemleri ile bursiyer seçimi: Bir eğitim kurumunda uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 259-272.
- Aini, Q., Hidayah, N. A. ve Istiqomah, A. N. (2018, August). Scholarship decision support system using preference ranking organization method for enrichment evaluation. In *2018 6th International Conference on Cyber and IT Service Management (CITSM)* (pp. 1-5). IEEE.
- Aka, B. A., Doğan, A. ve zcan, U. (2015). Analitik hiyerarşi süreci kullanılarak kişi takip cihazı seçimi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 8(1), 20-35.
- Andriani, R., Amanullah, R. F. ve Ninosari, D. (2018, December). Optimization of clustering algorithm on decision support system of scholarship recipients using analytical hierarchy process method. In *Journal of Physics: Conference Series*, 1140(1), p. 012028. IOP Publishing.
- Atan, M., Atan, S. ve Altın, K. (2008). İnan Kaynakları seçiminde analitik hiyerarşi süreci kullanımı ve bir yazılım nerisi. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(3), 143-162.
- Aytaç, S. ve Bayram, N. (2001). Üniversite gençliğinin iş ve eş seçimindeki etkin kriterlerinin analitik hiyerarşi süreci (AHP) ile analizi. *İş G, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 3(1).
- Behzadian, M., Kazemzadeh, R. B., Albadvi, A. ve Aghdasi, M. (2010). PROMETHEE: A comprehensive literature review on methodologies and applications. *European journal of Operational research*, 200(1), 198-215.
- Brans, J. P. ve De Smet, Y. (2016). PROMETHEE methods. In *Multiple criteria decision analysis* (pp. 187-219). Springer, New York, NY.
- Brans, J. P. ve Vincke, P. (1985). Note—A preference ranking organisation method: (The PROMETHEE Method for Multiple Criteria Decision-Making). *Management science*, 31(6), 647-656.
- Brans, J., Vincke, P. ve Mareschal, B. (1986). How to select and how to rank projects: The PROMETHEE method. *European Journal of Operational Research*, 24, 228-238.
- Demirci, E. ve B. Küçük. (2007). Bursiyerlerin analitik hiyerarşi prosesi (AHP) yardımı ile seçimi. yöneylem araştırması. *Endüstri Mbendiliği* 27. Ulusal Kongresi. 2-4 Temmuz 2007, İzmir.
- Eleren, A. (2007). Markaların tüketiciler tercih kriterlerine göre analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile değerlendirilmesi: Beyaz eşya sektöründe bir uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 4(2), 47-64.
- Erdem Hacıköylü, B. (2006). *Analitik hiyerarşi karar verme süreci ile Anadolu niversitesi'nde beslenme ve barınma yardımı alacak öğrencilerin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Guo, J. F., Li, H. P. ve Wei, X. L. (2013, June). The Evaluation of Scholarship for Undergraduate Based on AHP. In *2013 Conference on Education Technology and Management Science (ICETMS 2013)*. Atlantis Press.
- Güngör, İ., Bakan, H., Aksu, M., Kiremitçi, S., Göksu, A. ve Gen, S. (2010). Türkiye'de il olması uygun olan ilçelerin AHP yöntemi ile değerlendirilmesi. *Alanya İşletme Fakltesi Dergisi*, 2(2), 1-16.

- Hasan, P., Utami, E., Yunita, S. ve Pawan, E. (2019, July). Selection of scholarship acceptance using AHP and TOPSIS methods. In *2019 International Conference on Information and Communications Technology (ICOLACT)* (pp. 920-925). IEEE.
- Ho, W. (2008). Integrated analytic hierarchy process and its applications-A literature review, *European Journal of Operational Research*, 186, 211-228.
- Indriantoro, S. C. ve Utami, A. W. (2016). Sistem pendukung keputusan pemberian beasiswa supersemar menggunakan metode promethee berbasis web. *Jurnal Manajemen Informatika*, 5(1).
- Irvanizam, I. (2017, October). Multiple attribute decision making with simple additive weighting approach for selecting the scholarship recipients at Syiah Kuala university. In *2017 International Conference on Electrical Engineering and Informatics (ICELTICs)* (pp. 245-250). IEEE.
- İbicioğlu, H. ve Ünal, Ö. F. (2014). Analitik hiyerarşi proses ile yetkinlik bazlı insan kaynakları yöneticisi seçimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 55-78.
- Küçük, B., Demirci, E. ve Keskintürk, T. (2008). Bursiyerlerin genetik algoritma tekniği ile seçimi. *Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği 28. Ulusal Kongresi*.
- Mahmud, N., Pazil, N. S. M., Mazlan, U. H., Jamaluddin, S. H. ve Hasan, N. N. C. (2018). Scholarship eligibility and selection: A fuzzy analytic hierarchy process approach. In *Proceedings of the Second International Conference on the Future of ASEAN (ICoFA) 2017–Volume 2* (pp. 175-183). Springer, Singapore.
- Napitupulu, P. ve Surbakti, A. (2018, November). Design of decision support system providing scholarship with analytical hierarchy process (AHP) method on yayasan seri amal st. ignatius medan. In *Journal of Physics: Conference Series*, 1114(1), p. 012089. IOP Publishing.
- Oğuzlar, A. (2007). Analitik hiyerarşi süreci ile müşteri şikayetlerinin analizi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 7(14), 122-134.
- Pençe, İ., Tarhan, L. ve Bozkurt, Ö. Ç. (2017). Türk Eğitim Vakfı Bursu verilecek uygun adayların AHP ve TOPSIS yöntemi kullanılarak belirlenmesi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi (MAKUUBD)*, 1(1), 37-49.
- Purba, R. A. ve Sembiring, J. (2016, August). Selection of scholarship recipients by using PROMETHEE method in Polytechnic Unggul LP3M Medan. In *2016 International Seminar on Application for Technology of Information and Communication (ISemantic)* (pp. 86-92). IEEE.
- Puspitasari, T. D., Sari, E. O., Destarianto, P. ve Riskiawan, H. Y. (2018, January). Decision support system for determining scholarship selection using an analytical hierarchy process. In *Journal of Physics: Conference Series*, 953(1), 012119. IOP Publishing.
- Putra, M. G. L., Ariyanti, W. ve Cholissodin, I. (2016). Selection and recommendation scholarships using AHP-SVM-TOPSIS. *Journal of Information Technology and Computer Science*, 1(1), 1-13.
- Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process, *International Journal of Services Sciences*, 1(1), 83-98.
- Saaty, T. L. ve Niemira, M. P. (2006). A framework for making a better decision. *Research Review*, 13(1).
- Saaty, T. L. (2016). The analytic hierarchy and analytic network processes for the measurement of intangible criteria and for decision-making. In *Multiple criteria decision analysis* (pp. 363-419). Springer, New York, NY.
- Saptarini, N. G. A. P. H. ve Prihatini, P. M. (2015, October). Decision support system for scholarship in Bali state polytechnic using AHP and topsis. In *Prosiding International conference on Information Technology and Business (ICITB)* (pp. 38-46).
- Saragih, H., Marbun, M. ve Reza, B. (2013). Development of decision support system determining the student as scholarship recipients by fuzzy multi attribute decision making (FMADM). *Jurnal Sistem Informasi*, 9(2), 75-81.
- Satriani, N. N., Cholissodin, I. ve Fauzi, M. A. (2018). Sistem Pendukung Keputusan Penentuan Calon Penerima Beasiswa BBP-PPA Menggunakan Metode AHP-PROMETHEE I Studi Kasus: FILKOM Universitas Brawijaya. *Jurnal Pengembangan Teknologi Informasi dan Ilmu Komputer e-ISSN*, 2548, 964X.
- Silva, V. B. D. S., Schramm, F. ve Carvalho, H. R. C. D. (2014). O uso do método PROMETHEE para seleção de candidatos à bolsa-formação do Pronatec. *Production*, 24(3), 548-558.
- Sriwahyuni, T. S., Irfan, D., Dewi, I. P. ve Maharani, H. (2017). Development of Web-Based Decision Support System for Scholarship Recipients Selection Using Analytical Hierarchy Process (AHP) Method. *4th International Conference on Technical and Vocation Education*, Padang, November 9-11, 2017.
- Sulaiman, N. H. ve Mohamad, D. (2006). A fuzzy logic model for students' scholarship selection. *Jurnal Teknologi Maklumat dan Sains Kuantitatif*, 8(1), 35-41.
- Taufik, I., Syaripudin, U. ve Jumadi, J. (2017). Implementasi Metode Promethee Untuk Menentukan Penerima Beasiswa. *Jurnal Istek*, 10(1).
- Uyun, S. ve Riadi, I. (2011). A fuzzy TOPSIS multiple-attribute decision making for scholarship selection. *TELKOMNIKA*, 9(1), 37-46.
- Widiantoro, S. (2017, December). The Implementation of Analytical Hierarchy Process Method for Outstanding Achievement Scholarship Reception Selection at Universal University of Batam. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 97(1), 012003.
- Yang, Y. W., ve He, Y. Y. (2019). Decision-Making Method Based on Picture Fuzzy Sets and Its Application in College Scholarship Evaluation. *Decision-Making*, 2(9), 48-57.
- Yeh, C. H. (2003). The selection of multiattribute decision making methods for scholarship student selection. *International Journal of Selection and Assessment*, 11(4), 289-296.

EXTENDED ABSTRACT

Non-refundable scholarships by both universities, local and national public and private institutions can be granted to students who are successful in higher education and whose financial status is insufficient. The number of applications for such scholarships can be very high, however, an objective assessment can be difficult in selecting a limited number of people. Multiple criteria decision-making methods can be used in order to rank and choose among many scholarship applications according to many criteria.

Multi-criteria decision-making methods are the methods used for the classification, ranking and selection of alternatives in cases where there are more than one criterion and more than one alternative. These methods have a very common use. Both individuals and institutions need to choose from alternatives in the short, medium and long term, there are usually more than one criterion to consider during this selection. Examples are the individual preference of any product (eg mobile phone, car, home) or institutional choice of any product or service (supplier selection, machine purchase, recruitment).

In this study, a solution has been brought to the problem of determining the students to be awarded a scholarship by using Analytical Hierarchy Process (AHP) and Preference Ranking Organisation Method for Enrichment Evaluations (PROMETHEE) methods.

Pairwise comparison mechanism of AHP is used for determining the weights of criteria. AHP uses a scale from 1 to 9 to compare the elements pairly. The comparison values constitute a matrix which shows the importance value of the element in the row against the element in the column. The pairwise comparison matrix is normalized by dividing the values to the sum of columns. Row averages of normalized matrix gives the priority values of compared elements. Five criteria and determined weights are income (0,570), status of parents (0,069), number of siblings (0,182), family's home (0,040) and social security (0,139).

After determining the weights of five criteria the data is generated for a 50-student example and PROMETHEE method is applied to rank students for scholarship. PROMETHEE has six preference functions for evaluating the alternatives according to a criterion. Through the preference functions the method allows decision maker to use different evaluations for different criteria. For each criterion a preference index matrix is calculated according to the preference function, preference index matrix shows the preference value of the element in the row over element in the column. The aggregated preference index matrix is calculated by weighted sum of preference index matrices. Positive outrankings (ϕ^+) are calculated for each alternative by the sum of rows in the aggregated preference index. Negative outrankings (ϕ^-) are calculated for each alternative by the sum of columns in the aggregated preference index. PROMETHEE I makes a partial ranking by using positive and negative outrankings. PROMETHEE II makes a complete ranking by net outranking (ϕ) which is calculated by subtracting negative outranking from positive outranking. Net outranking values are the final priorities of the alternatives when sorted in descending order.

In this study Type-1 (usual) preference function for social security criterion, Type-4 (level) preference function for status of parents, number of siblings, family's home criteria and Type-5 (v-shape) preference function for income criterion were used according to requirements of the criteria. Final priorities of 50 students are calculated and first 10 are selected for the scholarship as an example.

AHP and PROMETHEE methods are proposed as a fair and easy to use model for student selection for scholarship problem. While determining the weights of criteria more pairwise comparison may be made to the decision maker, even to scholarship applicant students as a means of determining the weights fairly and with high representation. Furthermore, the interaction between criteria may be considered. For instance, status of parents may affect income or there may be a mutual effect between income and social security. In this condition Analytical Network Process (ANP) may be preferred for determining weights of criteria instead of AHP.

Etik Kodların Örgütsel Açıdan Değerlendirilmesi

Günce DEMİR¹

Öz

Bu çalışmada bir şirketin 2018 yılında yayınlamış olduğu “Şirket Etik Kodları”nın şirket çalışanları açısından anlaşılabilirliği ve uygulanışı değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı yaşayan ve gelişen bir olgu olarak etik kodların şirketler açısından katkıları ve önemini ortaya koymak ayrıca günümüzde giderek yaygınlık kazanan bir kavram olarak etik kodlar kapsamında hareket eden/ ettiği var sayılan bir firmanın mevcut etik kodları nasıl uyguladığını gözler önüne serilerek benzer firmalara ve diğer potansiyel paydaşlara etik kodları uygulama konusunda rol model anlamında katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda çalışma dahilinde bir şirketin 2018 yılında ilan ettiği on yedi etik kod ilkesinden yola çıkılarak beşli likert tipi ölçek ile bir anket uygulaması yapılmıştır. Google Forms uygulaması aracılığı ile yapılan bu ankete 66 şirket çalışanından 61’i katılım göstermiştir. 2018 yılında belirlenen on yedi şirket etik kodunun şirket çalışanları tarafından iki yıl sonra (2020 yılında) nasıl algılandığı ve değerlendirildiğine bakılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etik kod, Şirket Etik Kodları, Değişim

Evaluation of Ethical Codes from an Organizational Perspective

Abstract

In this study, the understandability and enforcement of Code of Ethics is evaluated through a company’s real world experience of their employees. The purpose of this assessment is to reveal the contributions and importance of ethical codes for company as a living and developing phenomenon; and also as a concept to understand how a company acts within the scope of ethical codes, increasingly wide spreading as real life implementations for companies today. At 2018, the company that is the subject of our study stated that it had not included any codes contradicting with their rules and the company culture and existing practices. It has been supported by the top management, doesn’t accept exceptions and has applied equally to all employees without discrimination. Seventeen ethical codes determined by the company are discussed within the scope of this study.

Key Words: Ethic, Code of ethic, Organizational Code of Ethic, Change

Atıf İçin / Please Cite As:

Demir, G. (2021). Etik kodların örgütsel açıdan değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2314-2332.

Geliş Tarihi / Received Date: 27.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.06.2021

¹ Dr. - Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, gunceyilmaz@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-7747-6769

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan etik, ahlak sözcükleri, gündelik yaşamımızda sözlü ve yazılı olarak sıkça karşılaştırdığımız kelimeler arasında yer almaktadır. Söz konusu sözcükler öncelikle felsefe, sosyoloji, hukuk ve günümüzde de işletme ve teknoloji olmak üzere birçok bilim dalı tarafından incelenip tartışılmaktadır ve tartışılmaya da devam edilecektir. En basit haliyle etik, insanlar arası ilişkilere ve davranışlara yön veren beşerî davranış kuralları bütünlüğüdür. Birey yaşamını bu kurallara göre şekillendirir. Diğer yandan da toplumsal yaşamın, önceden tümüyle bilenebilir ve düzenlenebilir bir yapısı yoktur. İçerisinde belirsizlikleri, öngörülemezlikleri barındıran bir yapısı vardır. İşte bu noktada önceden sınırları belirlenmiş, o yapıya uygun etik kodlarla ihtiyaç duyulur. Etik kodların en büyük özelliği, insanlar tarafından benimsedikleri ve üst yönetimin de katılımı sağlandığı sürece geçerli olmasıdır. Etik kodlar iyi ve doğru davranışın temeli olarak ele alınırken, şirket etik kodu bir şirketin her anlamda sorumluluklarını en iyi şekilde nasıl yerine getirebileceğini gösteren bir kılavuz gibi değerlendirilmektedir. Öyle ki bu kılavuz, bir şirketin hem kendi içinde hem de şirket dışı ilişkilerinin doğru, verimli ve düzenli işlemlerini sağlayacaktır. Ancak etik kodların bir kere oluşturulması yeterli değildir. Değişimin kaçınılmaz olduğu bir düzende şirket etik kodlarının da uygulanışı ve geçerliliğini koruması bağlamında tekrar tekrar değerlendirilmesi gereklidir. Bir diğer deyiş ile etik kodları yaşayan bir süreçtir. Bir şirket etik kodları belirlediğinde bu süreç sona ermez. Yaşanan değerim ve dönüşümler ışığında etik kodların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada amacımız öncelikle etik kod ve şirket etiği hakkında belirli başlıklara değinerek sonrasında organizasyonel açıdan var olan etik kodları değerlendirmektedir.

Etik Kod Nedir?

Etik kodlar; iyi ve doğru davranışlar için normlar ve değerler koymakta, standartlar belirlemede, ahlaki davranışları göstermekte ve ikilemler ortaya çıktığında ahlaki kararlar alınmasına yardımcı olmaktadır (Paters ve Gills, 2003, s. 764). Özellikle son yıllarda dünyada ve ülkemizde iş dünyasından medya dünyasına, siyasetten bilime kadar neredeyse her alanda yaşanmaya başlanan ahlaki erozyonun giderek yaygınlaştığına ilişkin görüşlerin sıklıkla dile getiriliyor olması, etik ve etikle ilgili konulara daha fazla önem verilmesine neden olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da hemen hemen her alanda ve her meslekte bir etik kod oluşturma çabası dikkat çekmektedir (Yüksel, 2015, s. 11). Tarihsel sürece bakıldığında ahlaki kurallara her zaman ihtiyaç olduğu gözlenmektedir. Yaşadıkları dönemde, yaptıkları görevler hakkındaki tecrübelerinden yola çıkarak bazı düzenlemeler belirleyen Hammurabi ve Hipokrat'tan, en iyi ahlaki davranışın öğütlenmesi şeklindeki nasihatname yöntemini oluşturan İbn-i Haldun'dan bu yana, doğru olanı yapmanın daha kolay ve tercih edilen olacağı düşünölmektedir. Bunun bir sonucu olarak yazılı hale getirilip sistemleştirilen davranış standartları, kabul edilir davranışlarla minimum beklentileri açıklamak ve aydınlatmak amacıyla etik davranmayı sağlayan kurallar, günümüzde etik davranış kodları "ethical code of conducts" adı altında yazılı hale getirilip sistemleştirilmiştir (Singh, 2017, s. 138). Zaman içinde de geliştirilerek çeşitli mevzuatlarla da desteklenmektedir. Bu çalışmalardaki ortak amaç ise; etik alt yapıların incelenerek etik ilkeler konusunda uluslararası standartları ortaya koymak ve her meslekte etik anlayışının benimsenmesine yardımcı olmaktır. Bu kapsamda etik kod; literatürde son yıllarda en sık rastlanan terimlerden biri olmakla birlikte, ülkemizde çokça karşımıza çıkan ve bir o kadar da farklı ve yanlış tanımlamalarla ele alınan bir kavramdır (Yılmaz, 2007, s. 41).

Bazı yazarlar tarafından etik kod kavramı, bireylerin ve diğerlerinin zihninde anlamlar meydana getirmek için kullanılan simgelerin, sembollerin sistematik düzenlenmiş şekli olarak tanımlarken (Harlak, 2003, s. 19, Paters ve Gills, 2003, s. 764) ise etik kodları; "Ahlâkî uyum politikalarını içeren yani ahlâkî standartlar, temel değerler, prensipler, organizasyonun etiksel uyumunu ifade eden ve iş görenlerin davranışlarına veya organizasyonun tümüne yol göstermesi amacıyla oluşturulan resmi ve yazılı dokümanlar" olarak tanımlanmaktadır. Ancak literatür incelendiğinde, özellikle bazı meslekler için, mesleki faaliyetleri yöneten yazılı olmayan gizli ve/veya açık, söz konusu meslek için yeterli davranış standartlarını oluşturan kuralların mevcut olduğu görölmektedir. Muhasebe Meslek Standartları bu belirlenmiş mesleki davranış standardı oluşturmaya yönelik kurallara güzel bir örnektir. Kuçuradi (2006) gibi bazı yazarlar, etik kavramını davranış standartları olarak ele almaktadır. Bu noktadan hareketle etik, bahsi geçen eylem alanını açıklayan kavramın adını ön isim olarak alır ve o kavramın etiği olarak açıklanır. Örneğin tıbbi etik, bioetik, bilim etiği, basın etiği günümüzde sıkça kullanılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Etiği bu anlamda kullandığımızda meslek sayısı kadar etik koddan bahsetmek mümkündür. Bu etik kodlar uygulamada, o eylem alanında faaliyet gösteren insan gruplarının davranış ilkeleri olarak düzenlendiğinde ya da diğer bir ifadeyle sadece o kavramın altında toplanan uğraşı alanlarını ilgilendirecek

şekilde düzenlendiğinde “meslek etiği” olarak da adlandırılabilir. Ancak yine Kuçuradi’ye göre (2006); değişik meslek etiklerinin veya mesleki etik kodlarının yapmaya çalıştıkları şey özel türden normlardır. Ancak bu normlarda bulunması gereken en önemli koşul, ilgili meslek sahiplerinin, kişilerin sahip oldukları dünya görüşlerinden, kültürlerinden, ideolojilerinden, dinlerinden bağımsız olarak uygulamaları beklenen kurallardır. Ancak yazılı olmayan bu normlara veya norm sistemlerine “ahlak normları” demek daha doğru olacaktır (Kuçuradi, 2006, s. 101).

Şirket Etik Kodları Neden Gereklidir?

Yukarıda değinilen “meslek etiği” kavramının ötesinde, özellikle serbest piyasa ekonomisinin etkisi ile pazarda ve sektörlerde karşımıza çıkan pek çok firma, kurum, kuruluş ile meslek etiğinin ötesinde “şirket etiği”, “iş yeri etiği” gibi yaklaşımlarında ön planı çıktığı gözlenmektedir. Bu durum tıpkı meslek etiği kavramında değinildiği gibi belirli davranış standartları belirleme ve böylece düzen ve istikrarın sağlanması açısından oldukça gerekli bir uğraş olarak düşünülmektedir. Bu nedendir ki “etik” kavramına ve özellikle “iş etiği” konusunda işletmelerin etik kod geliştirme çalışmalarına, son yıllarda büyük ilgi gösterilmektedir. Etik kodların şirketler için önemi sadece iç ilişkilerin düzenlenmesi açısından değil, etik dışı davranışların firma için yaratabileceği temsil sorunlarından, itibarına, üretkenliğinden, kar oranında yükseliş ya da düşüşlere kadar pek çok farklı açıdan etkiye sahiptir (Signh ve Prasad, 2017, s. 138).

Günümüzde yaygın olarak kullanılmaya başlayan etik ve etik ile ilgili diğer kavramlar, Türkçe’ye seksenli yılların sonlarında girmeye başlamıştır. Ayrıca “etik” kavramın kendi içinde “ahlak”, “norm”, “değer” gibi kavramlarla dirsek teması olması kavramın hem literatürde hem de günlük hayattaki kullanımlarında farklı veya hatalı değerlendirmelere yol açmaktadır. Örneğin Akademisyen Harun Tepe’nin 1998 yılında akademik bir dergiye gönderdiği “Etik ve Meta-etik” başlıklı yazısına editörün verdiği cevapta, etik sözcüğü editöre anlamsız görüldüğü için kelimenin “etnik” olarak düzeltilmesi istendiğinden bahsedilmektedir. Yine Türkiye Etik Değerler Merkezi (TEDMER) tarafından 2002’de yapılan bir araştırmada “iş etiği kavramını duydunuz mu?” sorusuna verilen cevapların %36’sının “hayır” olması, bu kavramın ülkemizde 2000’lerin başlarında henüz yeterince bilinmediğini göstermektedir. Türkiye açısından konunun gündeme getirilme ve tartışılmasının 2000’lerin ortalarında hız kazandığı gözlenmiştir. Uygulamada, ulusal pazarı koruyucu önlemler özelliği taşıyan gümrük duvarları ve kotaların kaldırılması, uluslararası standartlara uyulması gibi konuların ilgi alanı içinde olması nedeniyle “etik” ve “iş etiği” kavramı kendinden daha çok söz ettirir olmuştur. Bunun nedeni olarak da iş etiğinden söz etmek, günümüzde de popüler olan doğaya karşı saygılı olmak, hakça davranmak ve yapılan haksızlıklara karşı çıkmak gibi anlamları içinde barındırdığı düşüncesidir (Torlak, 2006, s. 106). Bunun yanı sıra, tüketicilerin işletme hakkında olumsuz bir ahlaki ününün ortaya çıktığı durumlarda, işletmenin ürünlerinin güvenliği konusunda da şüphe oluşturmaktadır (Özdoğan, 2007, s. 112). Bu şüpheleri ortadan kaldırılması da ancak iş etiğinin kurumsallaşması ile mümkün olabilir. İş ahlakının kurumsallaşmasını sağlayan en önemli faktör ise tepe yöneticilerinin tutum ve davranışlarıdır. Tepe yönetimi bir işletmenin ahlaki veya ahlaki olmayan faaliyetlerde bulunmasında belirleyici konumdur (Bayrak Kök, 2006, s. 62). Benzer bir durum, Baumhart’ın 1968’de 100’den fazla iş insanı üzerinde yapmış olduğu bir çalışmada görülmüştür. Araştırmaya katılan iş insanlarına “etik sizin için ne anlamına geliyor?” sorusu yöneltilmiştir. Soruya verilen bazı cevaplar şu şekildedir, “Ne demek olduğunu bilmiyorum.”, “Hislerimin bana doğrudur dediği şeydir.”, “Ahlaki standartlardır.”, “İnsanın kişisel veya sosyal refahı için belirlenmiş standartlardır.”, “Doğru olduğuna inandığımız şeylerdir.” şeklinde olmuştur. Aslında bu cevaplar etik ile ilgili olsa da etiği tanımlamakta yetersiz kalmaktadır (Tevruz, 2007, s. 2). Etik kod kavramı özellikle organizasyonlar açısından önemlidir çünkü günümüzde gelişen teknolojiler ve telekomünikasyon araçlarının yaygınlığı ve becerilerindeki artış ile etik olmayan davranışları kanıtlayacak çok sayıda veriye kolaylıkla erişilmesi mümkündür.

Rekabetin hızla yaşandığı günümüz iş dünyasında işletmeler pazar paylarını korumak ve sürekliliği sağlamak için farklı yöntem ve teknikler uygulamaktadırlar. Bu yöntemlerden birisi de müşteri güvenilirliğini ve sürekliliğini sağlamaya yardımcı olan etik kod kullanımınıdır. Etik kodlar diğer yandan da hem iç hem de dış müşterinin tatminini sağlamaya yönelik ilkeleri de içinde barındırmaktadır. Bu ilkeler işletmede kurumsallığın sağlanmasında önemli katkılar sağlamayı ve iş yaşamında tarafların etik çıkmazlarla karşı karşıya kalmalarının da önüne geçecektir. Etik kodlar, mesleklerin ve kurumların yapılaşmasının temellerindedir. Etik kodlar, kurumların faaliyet alanlarına özgü değer ve ilkeler doğrultusunda çalışanlara yol göstermektedir. Ancak tek başına değer ve ilkelerin belirlenmesi ve belgelerin hazırlanması yeterli olmayacaktır. Örneğin bu konuda çalışan araştırmacılar; etik kodların yapılacak işlerde saptanan standartlar

olarak tanımlamaktadır. Ayrıca etik kodların kabul edilebilir davranışların minimum özelliklerini ortaya koyduğunu belirtmektedir (Öztürk, 2001, s. 9). Ersel'e göre ise etik kodlar, kurallar belirleme çabasıdır. Kuralların belli olması, oyuncuların seçeneklerini sınırlamaktadır. Bu durumda oyuncunun davranışları kestirilebilir hale gelmektedir (Ersel, 1998, s. 14- 15). Başka bir tanıma göre ise etik kodlar, genel veya özel, düşünsel veya hayali, zorlayıcı veya yasal nitelikli, duvarda asılı 10 altın kural listesi veya eğitim ve öğretim karmaşık sisteminin, uygulamalı ve sürekli revizyonun bir parçası şeklindedir (Plant, 2001, s. 221).

Bu tanımlamaların ortak noktası, etik kodların, belirsiz ve karmaşık durumlarda karar vermeyi kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen yazılı veya yazılı olmayan davranış kalıpları olmasıdır. Diğer bir ifadeyle etik kodlar, çalışma hayatında yer alan herkesin ahlaki çıkmazla karşılaştığında hareket yönünü belirleyen bir pusula vazifesi görmektedir.

Öte yandan etik kodlar, yaşamla da iç içedir. Ancak bu kodlar; her yerde her meslek grubu için aynı şekilde karşımıza çıkmayabilir. Çünkü kodların içerikleri, meslekten mesleğe değişebildiği gibi, endüstriler için bile değişebilmektedir. Bu farklılıklar nedeniyle kusursuz –evrensel ve sarsılmaz temellere sahip etik kodlar hazırlamak mümkün değildir (Bauman, 1998, s. 20).

Merkezi Londra'da bulunan "Institute of Business Ethics" yaptığı değişik çalışmalara dayanarak, yalnızca etik kodların oluşturulmasının yeterli olmayacağını belirtmektedir. Çalışanların özellikle karşılaşabilecekleri etik; ikilemlere açıklık getirmenin gerekliliğini belirtmektedir. Ayrıca etik kodlar çalışanlara duyurulduktan sonra da izlenmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Svensson, 2004, s.180). Özetle etik kodların önemine yapılan vurgulamaya karşın "Etik bir koda sahip olmak her zaman tüm sorunları çözer" iddiasında bulunmak da doğru değildir (Russ- Eft ve Hatcher, 2003, s. 304). Çünkü etik kodların etkinliğini arttırabilmek için çalışanların ve yöneticilerin bu konuda sürekli olarak bilinçli olması gerekmektedir. Programlı olarak etik konusunda eğitim çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca bu çabaların performans değerlendirmesi yapılarak işletmelerin ihtiyaç ve eksiklerinin belirlenmesinde etki eden faktörler tespit edilmelidir.

şirket etik kodlarının geliştirilmesi şirketin her anlamda sorumluluklarını en iyi şekilde nasıl yerine getirebileceğini ortaya koymaktadır. Bir şirketin hem topluma hem şirket çalışanlarına hem paydaşlarına hem hissedarlarına, hem müşterilerine, hem iş ortaklarına, hem de rakip firmalarına karşı sorumlulukları vardır. Etik kodların geliştirilmesi bu sorumlulukların layıkıyla yerine getirilmesi için önemli bir adımdır. şirket etik kodlarının geliştirilmesi ile şirketlerin faaliyetlerini taraflara karşı doğru adımların atılması için temel dayanağı sunmaktadır. 2014 yılında Rotterdam School of Management ve Erasmus Üniversitesi iş birliği ile dünyanın en büyük şirketlerini oluşturan "Fortune Global 200"ün etik kodları üzerine bir araştırma yürütülmüştür. Araştırma sonucunda, etik kod konusunda en fazla atıf yapılan 10 temel değer belirlenmiştir (<https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2017/03/sirketlerin-olmazsa-olmazi-etik-kod.html>). Tablo 1 de bu 10 temel değerler belirtilmiştir.

Tablo 1. Temel Etik Değerler

Sıra	Temel değer
1.	Doğruluk
2.	Saygı
3.	Dürüstlük
4.	Sorumluluk
5.	Güven
6.	Müşteri odaklılık
7.	Performans
8.	İletişime açıklık
9.	Takım çalışması/iş birliği
10.	İnovasyon

Yukarıda yer alan tabloda da açık şekilde görüldüğü üzere doğruluk, saygı ve dürüstlük en fazla atıf yapılan üç temel değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirtilen diğer 10 maddeden yola çıktığımızda şirket etik kodların belirlenmesi, etik beklentileri arttırmak, bu konudaki söylemleri yasallaştırmak, etiksel karar vermeyi teşvik etmek ve uygulamalarda yetkinin kötüye kullanımını engellemek için en temel amaçtır.

Öte yandan bazı araştırmacılar etik kodların başkalarının eylemlerini sınırlamak için tasarlandığına inanırken, bazı araştırmacılara göre de kodlar aslında kurum üyelerini daha güvenli ve etkili kararlar vermek için özgürleştirmekte ve güçlendirme olanağı sağlamaktadır. Dolayısıyla etik kodlar yüksek standartlı davranışların önünü açmakta (Peppas, 2002, s. 45) böylelikle iş yaşamındaki belirsizlikleri azaltmakta, daha

az kaynak ve zaman harcayan, dolayısıyla daha etkin bir mekanizmanın oluşmasını sağlamaktadır (Ersel, 1998, s. 19). Diğer bir deyişle; iş hayatındaki yönetsel faaliyetlerin anahtar öğelerinden birisinin etik kodlar olduğu söylenebilir (Valentine ve Fleischman, 2002, s. 301). Etik kodlar yöneticilere iyi işler yapmak ve kötü işlerden uzak durmak için bir pusula görevini üstlenmektedir. Ayrıca değerler arasında bir çatışma olduğu zaman karar alıcılara yol gösterici bir rol üstlenmektedirler (Öztürk, 1998, s. 22). Yine etik kodların, örgütlerin etiksel karar vermek için bu gerekliliğin farkında olup olmadıklarının ve bu gerekliliğin taahhüt edilip edilmediğinin araştırılmasında somut bir yol gösterici olduğu da düşünülmektedir. Bu nedenle yönetim kuramları ve yöneticiler için stratejik önem taşıyan kavramlardan biridir. Bu bağlamda kodların yönetsel faaliyetlere adaptasyonunun güçlü bir şekilde desteklenmesi oldukça önemlidir.

Şirket Etik Kodları Nasıl Olmalıdır?

Daha önce de söz edildiği gibi etik kodların oluşturulmasındaki ana amaç; etik davranışın özendirilmesi ve etik dışı davranışların önlenmesidir. Bunun dışında çalışanların davranışlarının değerlendirilmesi için etik kodların oluşturulması, karar alma sürecinde örgüt yararı ile bireysel çıkar arasındaki tercih sırasında bir güçlük karşılıklı halinde yararlanabileceği bir rehberin bulunmasını sağlamaktır (Doğan, 2009, s.179). Bir diğer amaç ise, örgütsel faaliyetlerin sonuçları ile ilgili hak ve sorumlulukların ortaya konulması, çalışanların örgütsel ya da mesleki olarak amaçladığı hakkaniyet, tarafsızlık gibi temel ilkelerin oluşturulmasıdır. Bununla birlikte yine etik kuralları ihlal etmesi durumunda uygulanacak yaptırımların belirlenmesi de etik kodlar kapsamı içerisinde yer almaktadır (Çabuk ve Şengül, 2005, s. 171). Şirket etik kodları geliştirilirken günlük karar alma süreçleri ve işleyiş şekillerinin göz önünde tutulması oldukça önemlidir. Türk Sanayicileri ve İşinsanları Derneği tarafından hazırlanan etik kodlar şu özellikleri kapsamalıdır (TÜSİAD, 2005, s. 23-24):

- Yalın bir dil kullanılarak hazırlanmalıdır, amaçlar açıkça ifade edilmelidir.
- Taslaklarla ilgili yorumlar dikkatlice incelenmeli, diğer grupların talep ve eleştirileri dikkate alınmalıdır,
- Eğitim, denetim ve yaptırım mekanizmalarıyla desteklenmelidir,
- Etik ikilemleri çözmek için çatışma ve karmaşaya yol açmayacak olumlu bir yaklaşım izlenmelidir.
- Davranış kuralları, tüm toplumsal alanlarda iyi yönetimin, saydamlığın, dürüstlüğün ve etik ilkelerin uygulanmasını desteklemek düşüncesi ile hazırlanmalıdır.
- Hazırlanma ve güncelleştirilme sürecinde katılım sağlanmalıdır,
- Adalet ilkeleri ile kural uygulayıcılarının dürüstlüğü ve etkinliğini sağlamak esas olmalıdır.
- Kurallar gerektiğinde toplumsal değişimlere ayak uyduracak oranda esnek ve yeniden düzenlemeye açık olmalıdırlar.
- Kuralların hazırlanması ve geliştirilmesinde örgüt üyelerinin görüşleri mutlaka alınmalıdır.

Şirket etik kodu geliştirirken; şirketin kültürü, ihtiyaçları, politika ve prosedürleri incelenmeli, anketler, süreç sahipleri ile görüşmeler ve odak grup çalışmaları yapılmalıdır. Kodun yazımı için ihtiyaç duyulan bilgileri topladıktan sonra, şirketin değerleri, uygulamaları ve sektör standartları ile uyumlu olacak bir etik kod taslağı hazırlanmalıdır. Hazırlanan bu taslak, bir yandan üst yönetimle paylaşılırken bir yandan da saha çalışmaları ile test edilmeli ve gerekli düzeltme ve değişiklikler yapılmalıdır. Etik kod son haline geldikten sonra mutlaka şirketin hukuk danışmanı tarafından da incelenmelidir. Son haline gelen etik kod üst yönetimin onayına sunulmalıdır. Etik kodun üst yönetim tarafından onaylanmasından sonra kodun ilgili taraflara duyurulması ve içselleştirilmesi için iletişim planı ve eğitim stratejisi belirlenmelidir (Singh ve Prasad, 2017, s. 139-140). Ancak unutulmamalıdır ki, etik kod yaşayan bir süreçtir bir diğer deyişle bir kere yazıldıktan sonra tamamlanmış olmaz, sürekli gözden geçirilerek güncel kalmasına çalışılmalıdır.

Tablo 2. Şirket Etik Kodları

Şirket alıŐanları yasalara daima uyarlar.
Şirket alıŐanları temel ahlaki ve insani değerler çerçevesinde görevlerini yerine getirirler.
Şirket alıŐanları tüm ilişkilerinde karşılıklı yarar sağlamak amacıyla hakkaniyetli, iyi niyetli, anlayışlı ve saygılı davranırlar.
Şirket alıŐanları her ne amaçla olursa olsun kişi ve kuruluşlardan hiçbir Şekilde haksız kazanç sağlamazlar.
Şirket alıŐanları Şirket içerisinde çıkar çatışmasına girmezler.
Şirket alıŐanları iş yerinde statüyü, bireysel gücü (unvan, fiziksel, kişisel, yaş) ya da kolektif gücü (sayı fazlalığından kaynaklanan gücü) kötüye kullanmazlar.
Şirket alıŐanları belirlenen iş etiği kuralları ve uygulama prensiplerine uygun olarak hareket ederler, bu kapsamda diğer çalışanların işlerini gereği gibi yerine getirmelerini engel olacak davranışlarda bulunmazlar ve iş ahengini bozmazlar.
Şirket alıŐanları unvan ve yetkiden faydalanarak, kendisi, yakınları veya cnc kişiler lehine haksız menfaat sağlamazlar.
Şirket alıŐanları ticari ilişki içinde bulunulan bir başka Şirkette yakınlarının pay veya maddi menfaat sahibi olmasının renilmesi durumunda st amirine bilgi verirler.
Şirket alıŐanları yeni geliştirilen ürün, süreç ve yazılımların fikri mülkiyet haklarını teminat altına alabilmek için yasal olarak iŐlemlerin zamanında baŐlatılmasını ve tamamlanmasını sağlamak, bu tür buluŐ ve bilgilerin yazılı onay alınmaksızın cnc kiŐilerle paylaŐılmasını önlerler.
Şirket alıŐanları açıkça yetkilendirilmedikçe Şirketi taahhüt altında bırakacak bir davranışta, beyanda ya da yazışmada bulunmazlar.
Şirket alıŐanları Şirketin gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik politikasını gözeterek, tüm maddi ve gayri maddi varlıklarına Şahsi malı gibi zen göstermek, bunları olası kayıp, zarar, yanlış kullanım, suiistimal, hırsızlık ve sabotajlara karşı korurlar.
Şirket alıŐanları topluluğa ait her türlü fikri ve sınai mülkiyet haklarına ilişkin gizli bilgilerin cnc kişiler ile paylaşılmasının gerektiği durumlarda haklarının korunması için gerekli tedbirleri ilgili prosedürlere uygun olarak alırlar.
Şirket alıŐanları tüm kayıtların yasal süresinde sağlıklı bir Şekilde tutulmasını ve arşivlenmesini sağlarlar.
Şirket alıŐanları cnc kişilerden gelen Şirket için gizli kategorisine giren bilgi taleplerini, st yönetim onayı olmadan cevaplamazlar.
Şirket alıŐanları Şirketin aıkıladığı beyan ve sunduğu raporların gerçeğe uygun olması için gerekli Şeffaflığı ve titizliği gösterirler.
Şirket alıŐanları olası terör, doğal afet ve art niyetli girişimlere karşı Şirket çalışanlarını, bilgi ve bilgi sistemlerini ve idari tesislerin korunması için gerekli tedbirleri almak ve iletişimini sağlarlar.

Yukarıda yer alan Tablo-2'de araŐtırmamıza konu olan Şirketin 2018 yılında ilan etmiş olduğu Şirket etik kodları liste halinde yer almaktadır. Belirtilen etik kodlara bakıldığında Şirketin rgt iklimi açısından ne kadar bir arada olmaya ve ayrımcılıktan kaçınmaya çalışmaya önem verdiği, firma çalışanlarının adil ve barış içerisinde bir ortamda çalışmaları için gerekli düzenlemelerin yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca firmanın bilgi güvenliği ve müşteriler, paydaŐlar gibi taraflarla olan ilişkilerin açıklığı konusunda da gösterdiği titizlik ve zen geliştirilen etik kodlar ile belirtilmektedir.

Yöntem

Bu alıŐma 2018 yılında çalışmaya konu olan Şirketin belirlediği etik kodların çalışanlar tarafından nasıl algılandıklarını belirlemek amacı ile yapılmıştır. Şirketin, isim belirtilmeksizin, bazı temel özelliklerine değinmenin çalışmanın kapsamın anlaşılması ve başka benzer firmalarda yapılacak çalışmalara örnek olması açısından faydalı olacağı dŐnlmektedir. 2012 yılında biyometrik güvenlik, kriminal analiz, vatandaŐ ve göçmen yönetimi teknolojileri geliştirmek üzere hizmet vermeye başlayan firma, 2019 yılında halka arz olmuş ve 66 çalışan ile birlikte halka açık anonim Şirket olarak bugün yapay zek, makine öğrenmesi,

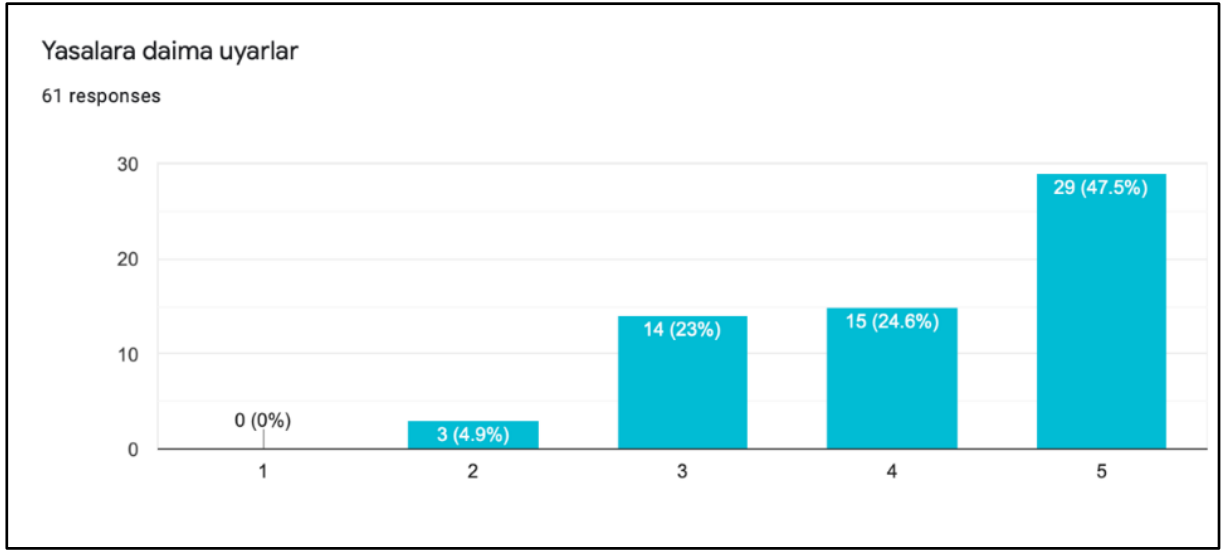
robotik, artırılmış ve genişletilmiş gerçeklik, bilgisayar görüşü, bulut bilişimi gibi alanlarda çalışmalarına devam etmektedir. Firmanın Ankara ili, Çankaya ilçesinde 41 AR-GE personeli ile çalışılan bir AR-GE binası ve idari faaliyetler için bir ofisi bulunmaktadır.

Yukarıda bazı özelliklerine yer verdiğimiz firmanın örnek seçilmesinin en önemli nedeni, 2018 yılı itibari ile etik kodlar hazırlamış ve etik davranış değerleri üzerinden şirket etik politikası yayınlamış olmasıdır. Firmanın 2019 yılında halka arz olması ile şirket içi etik kodların uygulanması ve etik kodlara verilen değer daha da ön plana çıkmıştır. Bu noktadan hareketle yaşayan bir olgu olarak ele aldığımız etik kod kavramının şirket içindeki önem ve değerinin belirlenmesi oldukça faydalı olacaktır. Çalışmaya konu olan firmada toplam 66 kişi çalışmaktadır. Çalışanlara, firma yetkilileri tarafından 2018 yılında oluşturulmuş olan “XXX Çalışanlarının Uyması Gereken Etik Kodlar” temel alınarak hazırlanmış olan anket formu gönderilmiştir. Çalışma belirli bir firmaya yapılmasından dolayı başka araştırmalardaki ölçeklerden yararlanılmamıştır. Firma tarafından hazırlanmış olan etik kodlar listelenerek şirket çalışanlarının bu etik kodları anket formu üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir. Bu anket formu kapsamında çalışanların firmada çalışmakta olan personelin belirtilen etik kodlara ne oranda uyduklarını likert tipi ölçek üzerinden değerlendirmeleri ve etik kodlara uygun davranılıp davranılmadığı üzerinden etik kodların geçerliliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Likert tipi ölçek 1932 yılında Thurstone ölçeğinin basitleştirilmesi ile Rensis Likert tarafından geliştirilmiştir. Likert tipi ölçeğin amacı konu hakkında tutum veya görüşleri belirten ifadeler oluşturularak bu ifadelere katılım düzeylerinin belirlenmesidir. Likert tipi ölçekte ifadeler katılıma düzeyini belirlemek için iki aşırı uç arasında yer alan birden çok seçenek sunulmaktadır. Bu seçenekler derecelerine göre sayısal verilerle ifade edilerek kodlanmaktadır. Böylece nitel veri nicel veriye dönüşerek analiz edilebilmektedir (Cramer ve Howitt, 2004, s. 89). Kişilerin tutumlarını nicel verilerle ayırt etmek, sınıflamak ve yorumlamak daha karmaşık bir süreç ortaya koymaktadır. Likert (1932) “Bir Tutum Ölçüm Tekniği” isimli araştırmasında sosyal tutumun sayısal verilerle ölçülebilirliği ve bu sayede kişilerin tutumlarının ayırt edilebilirliğine ulaşabileceğini belirtmiştir. Katılımcıların tutumlarına karşılık gelen sayısal verileri işaretlemeleri çok daha kolay sınıflandırılan ve ölçülebilen değerlendirme ortaya koymuştur (Likert, 1932, s. 8).

Şirket etik kodlarını yayınladığı metni “Sürdürülebilir büyümenin yolu insan kaynağıdır” mottosu ile duyuran firmanın ilan ettiği on yedi etik koddan her birini şirket çalışanlarının diğer çalışanların tutum ve davranışları açısından 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) – 5 (Kesinlikle Katılıyorum) olacak şekilde değerlendirmeleri istenmiştir. Google Forms programı üzerinden hazırlanan anket formu 66 çalışana e-posta ile iletilmiştir. Uygulanan ankete 66 çalışandan 61 kişi katılım sağlamıştır. Ulaşım ve şirket içi hizmet alanında çalışan kişilerin düzenli e-posta kullanımlarının olmaması anketin tamamına ulaşmada engel olarak ortaya çıkmıştır. Çalışanların bazılarının ankete katılmama ya da bazı soruları cevaplamamayı tercih etme nedeni ise çalışanlarca, belirtilen konular hakkında yorum yapmayı kendilerine uygun görmedikleri ve anketin gerçekten anonim olmayacağına karşı duydukları kuşku olarak dile getirilmiştir. Ayrıca ankete katılan 61 kişiden bazıları, sorularda geçen ifadeleri tam anlayamadıkları için cevap veremediklerini de belirtmişlerdir. Bu durum anket formunu hazırlama sürecinde firma bünyesinde ilan edilen şirket etik kodlarının kalıp halinde kullanılmış olması firmanın etik kod hazırlama sürecinde şirket çalışanlarına bütünüyle hitap edemediğini göstermektedir. Her bir soruya katılım oranları sorular için hazırlanan şekillerde açık olarak belirtilmektedir.

Bulgular

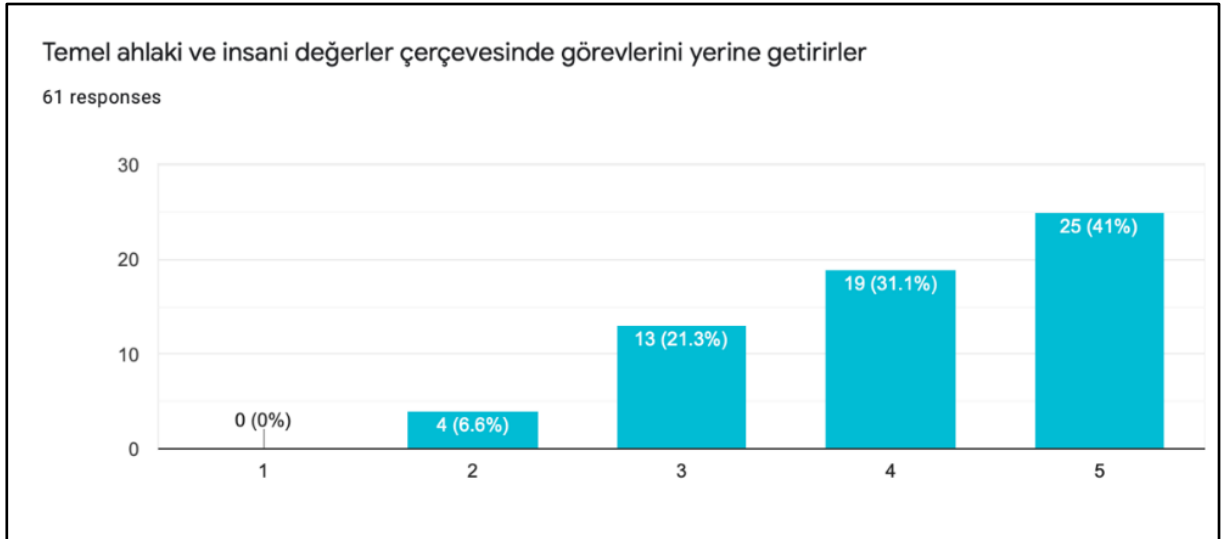
61 katılımcı tarafından şirketin belirlenen on yedi etik kodunun her biri likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir. Belirtilen ilk etik kod “yasalara daima uymak” şeklinde belirtilmiştir. Aşağıda yer alan Şekil 1’de katılımcılara değerlendirmeleri istenilen ifade ve soruya cevap veren kişi sayısı ve verilen puanların oranları yer almaktadır.

Şekil 1. Şirket Çalışanları Yasalara Daima Uyarlar

Şirket çalışanları %47.5 oranında çalışma arkadaşlarının yasalara daima uyduğunu dile getirmiştir. Bu oranı %24.5 oranla “4-katılıyorum” ve %23 oran ile “3-ne katılıyorum ne katılmıyorum” cevabı takip etmektedir. “Kesinlikle katılmıyorum” yönünde cevap olmaması sevindiricidir.

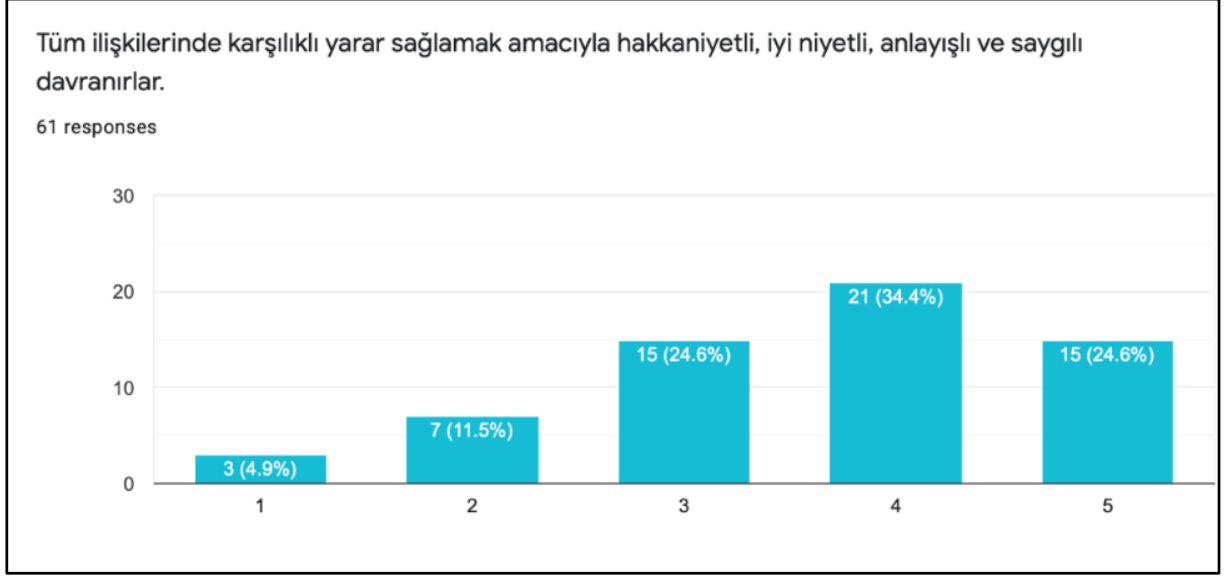
Şirket etik kodlarında ikinci sırada yer alan şirket çalışanları temel ahlaki ve insani değerler çerçevesinde görevlerini yerine getirirler ifadesi hakkında katılımcıların tamamı görüş bildirmişlerdir. 61 katılımcıdan %41’i çalışma arkadaşlarının ahlaki ve insani değerler çerçevesinde görevlerini kesinlikle yerine getirdiklerini belirtmiştir. Katılımcıların %31.1’i de yukarıda belirtilen ifadeye “4-katılıyorum” diyerek şirket çalışanlarının bu konuda ki hassasiyetini ortaya koymuşlardır.

Şekil 2. Şirket Çalışanları Temel Ahlaki ve İnsani Değerler Çerçevesinde Görevlerini Yerine Getirirler

Şirket çalışanları tüm ilişkilerinde karşılıklı yarar sağlamak amacıyla hakkaniyetli, iyi niyetli, anlayışlı ve saygılı davranışlar ifadesine verilen cevaplara baktığımızda, daha şirket içindeki ilişkiler odaklı bir ifade olarak bu soruya verilen cevaplar çarpıcıdır.

Şekil 3. *Şirket Çalışanları Tüm İlişkilerinde Karşılıklı Yarar Sağlamak Amacıyla Hakkaniyetli, İyi Niyetli, Anlayışlı ve Saygılı Davranırlar*

Düşük bir oran olsa bile %4.9'luk bir oranlar üç katılımcının yöneltilen bu ifadeye “1-kesinlikle katılmıyorum” dediği gözlenmektedir. “2-katılmıyorum” seçeneğinin de %11.5 oranında tercih edilmesi bu konuda şirket çalışanları arasında bir şüphe duygusu olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar %24.6 gibi güçlü bir orana sahip olsa da “5-kesinlikle katılıyorum” cevabının daha önceki sorulara nazaran daha düşük bir oran ile tercih edildiği ortadadır. Benzer şekilde %24.6 yüzdesi olan bir diğer seçenek ise ortalama bir ifade olarak ele alınabilecek olan “3-ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesidir.

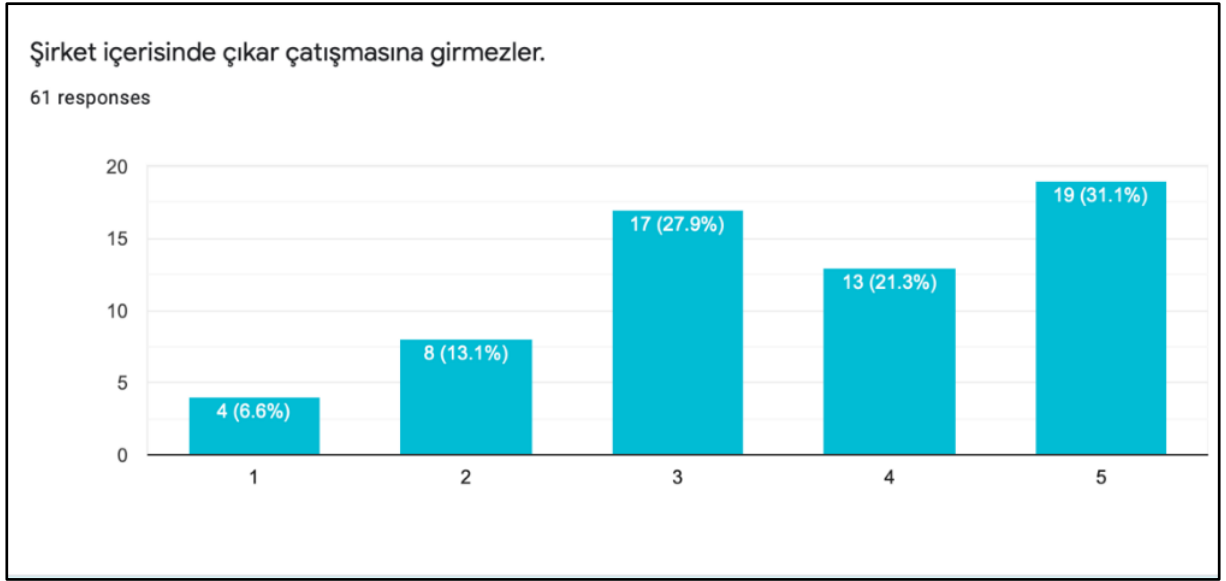
60 Katılımcının cevaplandığı şirket çalışanları her ne amaçla olursa olsun kişi ve kuruluşlardan hiçbir şekilde haksız kazanç sağlamazlar ifadesine verilen cevaplar Şekil 4 de yer almaktadır.

Şekil 4. *Şirket Çalışanları Her Ne Amaçla Olursa Olsun Kişi ve Kuruluşlardan Hiçbir Şekilde Haksız Kazanç Sağlamazlar*

Bu ifadeye yönelik verilen cevaplar incelendiğinde %50'lik bir oran ile “5-kesinlikle katılıyorum” seçeneğinin en yüksek oran ile başı çektiği görülmektedir. Bu sonuç da hem çalışanlar hem de işletme açısından sevindiricidir.

Ankette yer alan bir sonraki ifadeye baktığımızda şirket çalışanları şirket içerisinde çıkar çatışmasına girmezler ifadesine yönelik verilen cevaplar Şekil 5 de yer almaktadır.

Şekil 5. *Şirket Çalışanları Şirket İçerisinde Çıkar Çatışmasına Girmezler*

Daha çok şirket içindeki ilişkilere yönelik olan “şirket çalışanları şirket içerisinde çıkar çatışmasına girmezler” ifadesine verilen cevaplar incelendiğinde, özellikle “1-kesinlikle katılmıyorum”, “2-katılmıyorum”, “3-ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadelerine önceki sorulara nazaran daha yüksek cevapların verildiği gözlenmektedir. Bu üç ifadeye verilen cevapların yüzdesini topladığımızda %47.6 gibi yüksek bir oranla şirket çalışanlarının diğer çalışma arkadaşlarının şirket içerisinde çıkar çatışmasına girebileceğini belirttiği dikkat çekicidir.

Şekil 6’da yer alan ifadeye bakıldığında bu ifadenin de daha çok şirket içi ilişkileri ele alan bir ifade olduğu çok açıktır.

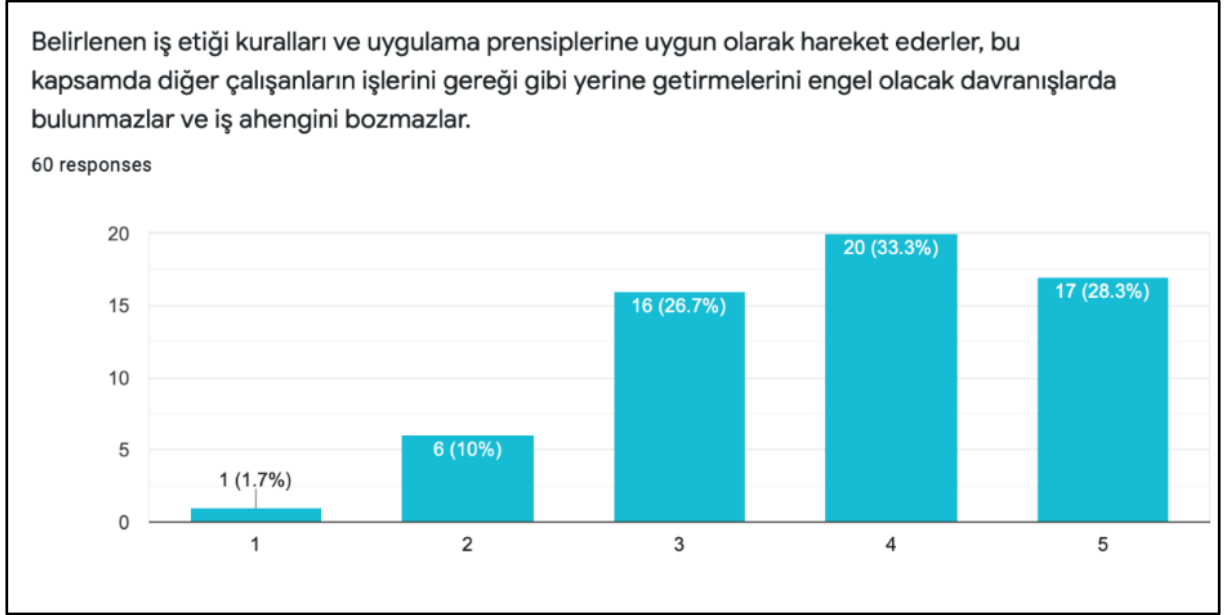

Şekil 6. *Şirket Çalışanlarının Çalışma Arkadaşları İçin İş Yerinde Statüyü, Bireysel Gücü ya da Kolektif Gücü Kötüye Kullanmazlar*

Bu soruya verilen cevapta şirket çalışanlarının çalışma arkadaşları için iş yerinde statüyü, bireysel gücü ya da kolektif gücü kötüye kullanmazlar ifadesine %30’luk oran ile “5-kesinlikle katılıyorum”, “4-katılıyorum” olmak üzere iki seçenekte yoğunluk olduğunu görmekteyiz. Bu iki seçeneği çok yakın bir fark ile %28.3 oranı ile “3-ne katılıyorum ne katılmıyorum” seçeneğinin takip ettiği gözlenmektedir.

Çalışmamıza konu olan şirketin 2018 yılında belirlemiş olduğu iş etiği kuralları ve uygulama prensiplerine uygun olarak hareket etmeleri, bu kapsamda diğer çalışanların işlerini gereği gibi yerine

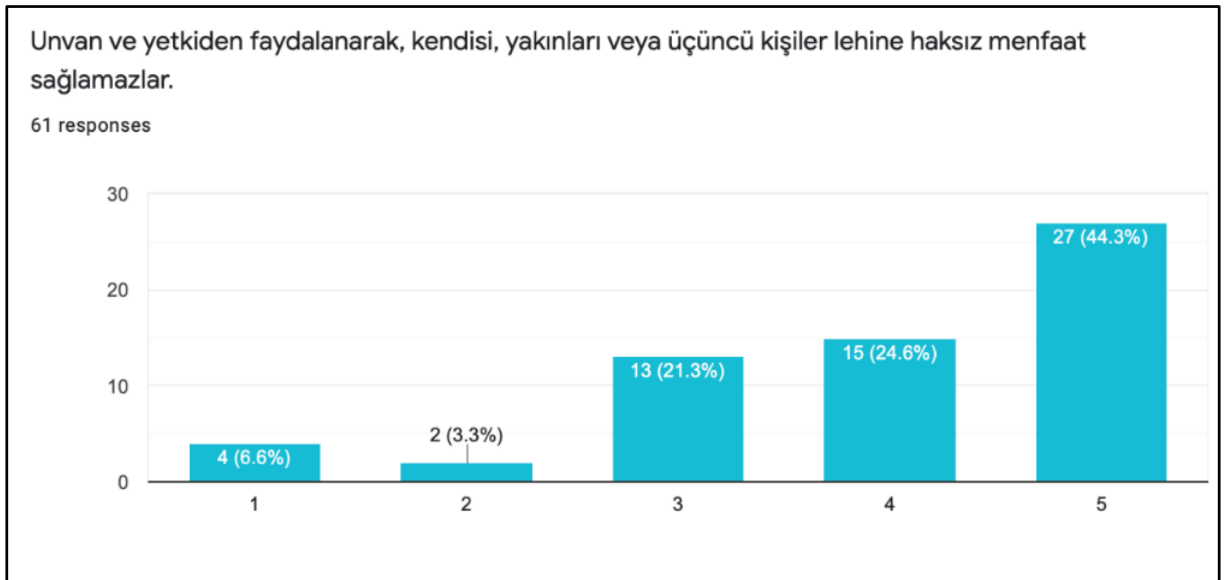
getirmelerini engelleyecek davranışlarda bulunmaları ve iş ahengini bozmamaları konusunu kapsayan ifadeye verilen cevaplar Şekil 7 de yer almaktadır.

Şekil 7. Şirket Çalışanları Belirlenen İş Etiği Kuralları ve Uygulama Prensiplerine Uygun Olarak Hareket Ederler, Bu Kapsamda Diğer Çalışanların İşlerini Gereği Gibi Yerine Getirmelerini Engelleyecek Davranışlarda Bulunmazları ve İş Ahengini Bozmazlar

Şekil 7’de yer alan ifadeye %33.3 oranında katılımcının “4-katılıyorum” cevabını verdiği görülmektedir. %26.7 oran ile “3- ne katılıyorum ne katılmıyorum” cevabı ve %10 oranında “2-katılmıyorum” cevaplarının görece yüksek tercih edilmiş olması şirket içindeki çalışma ortamının kurulması ve iş uyumunun yansımalarının çok da doğru ortaya konulmadığını göstermektedir.

Şirket etik kodları arasında yer alan bir diğer ifadeye bakıldığında, “şirket çalışanlarının unvan ve yetkiden faydalanarak, kendisi, yakınları veya üçüncü kişiler lehine haksız menfaat sağlamazlar” ifadesine verilen cevaplar Şekil 8’de yer almaktadır.

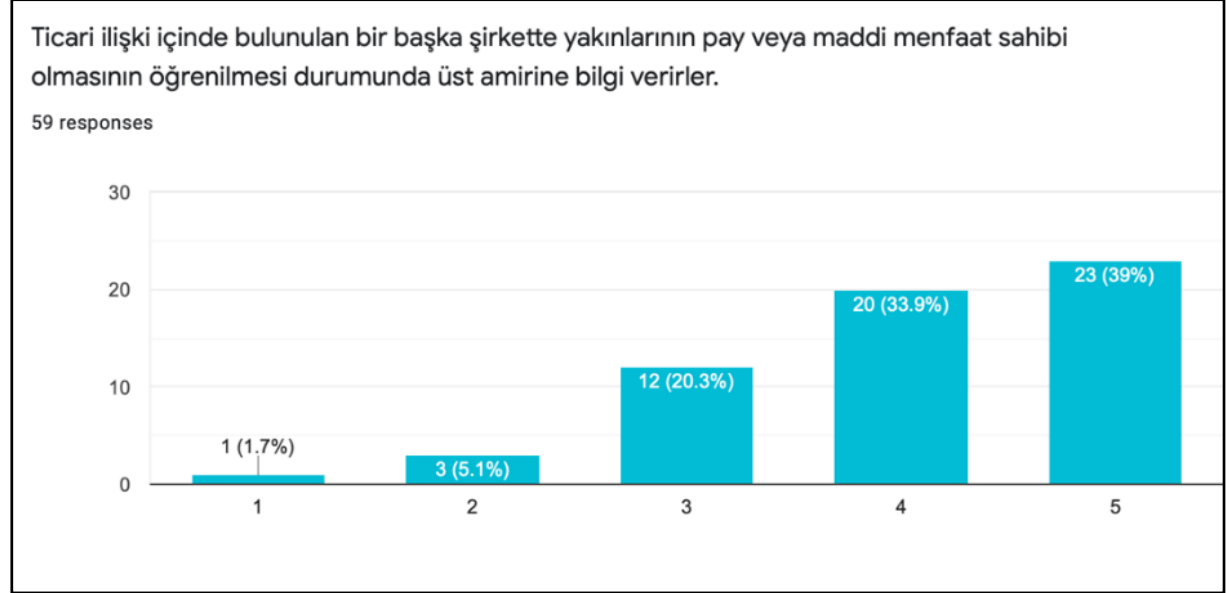

Şekil 8. Şirket Çalışanları Unvan ve Yetkiden Faydalanarak, Kendisi, Yakınları Veya Üçüncü Kişiler Lehine Haksız Menfaat Sağlamazlar

Şekil 8’de belirtilen ifade hem şirket içi ilişkileri hem de şirket dışı ilişkileri işaret eden bir yapı ortaya koymasından doğru ele alındığında ifadeyi değerlendiren 61 kişiden %44.3’unun “5-kesinlikle katılıyorum” cevabının verildiği görülmektedir. Ancak küçük oranlar olmasına karşın %6.6 “1-kesinlikle katılmıyorum”,

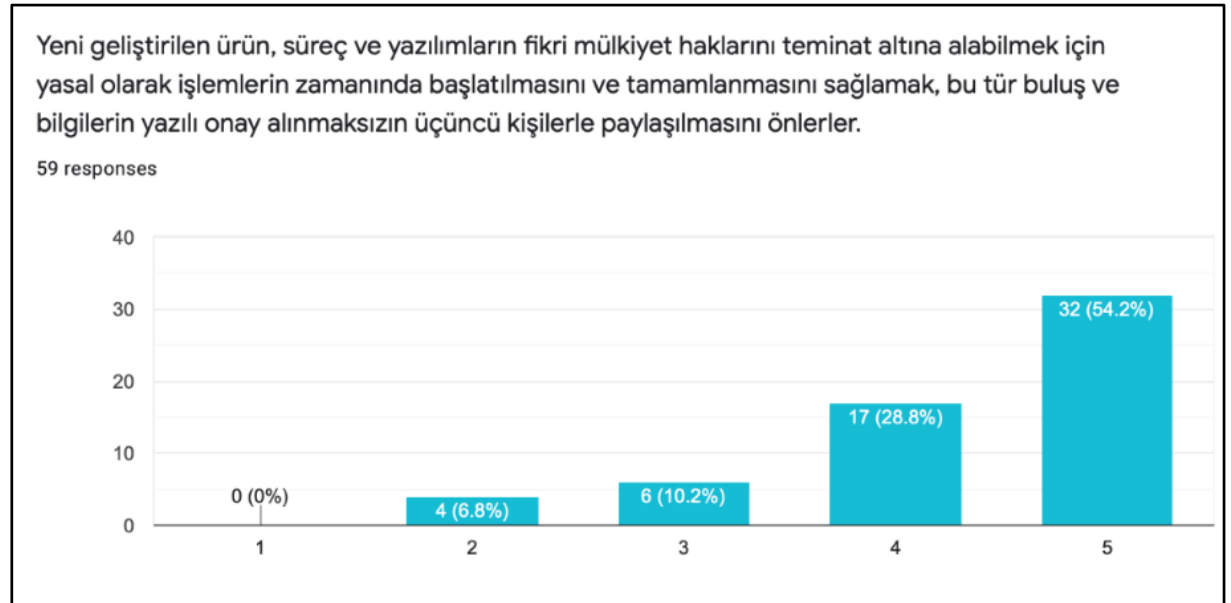
%3.3 “2- katılmıyorum” ifadelerinin de tercih edilmesi daha önce de ele alındığı gibi, Şirket içinde ilişkilerin düzen ve ahenginde ki sorunu dışa vurur Şekildedir.

Araştırmaya katılan 61 kişiden 59 kişinin Şekil 9 da yer alan ticari ilişki içinde bulunulan bir başka Şirkette yakınlarının pay veya maddi menfaat sahibi olmasının öğrenilmesi durumunda st amirine bilgi verirler ifadesine cevap verdiği görülmektedir.

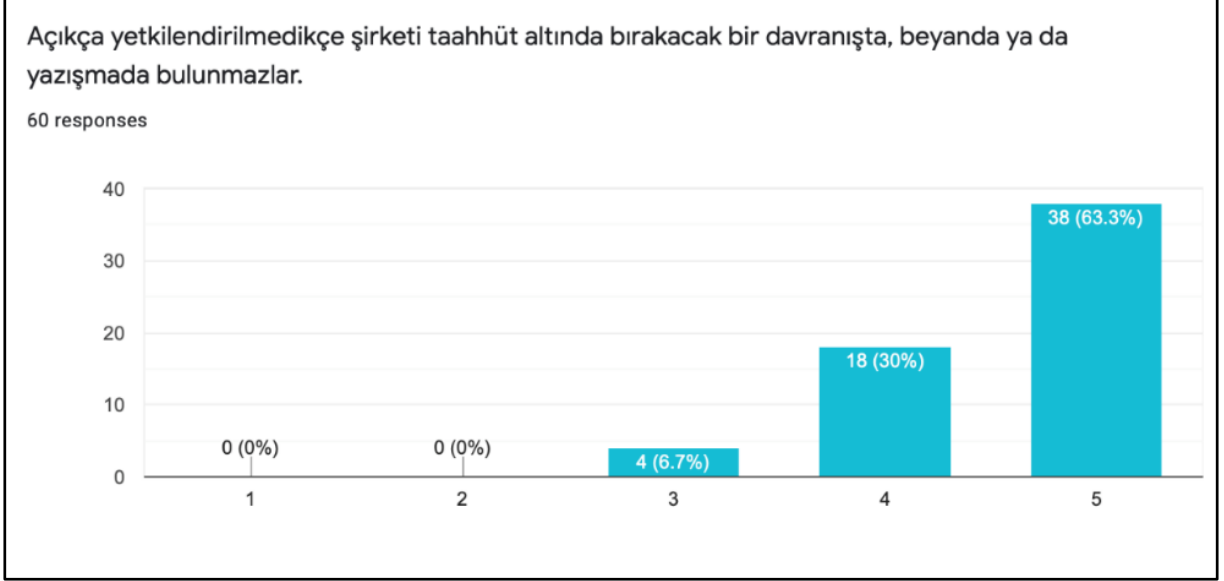
Şekil 9. Şirket alıŐanları Ticari İlişki İçinde Bulunulan Bir Başka Şirkette Yakınlarının Pay veya Maddi Menfaat Sahibi Olmasının ğrenilmesi Durumunda st Amirine Bilgi Verirler

Anket her ne kadar kişi bilgisine yer verilmeden gerçekleştirilmiş olsa bile, yapılan bazı geri dönüşler doğrultusunda bazı etik kodların anlaŐılmasının zor olduğu ifade edilmiştir. Bu soruya görelili düşük oranda katılım olması ifadenin zor anlaşılır olduğunu düşündürmektedir. Soruyu cevaplandıran 59 kişiden %39 oranında “5- kesinlikle katılıyorum” Şeklinde ifadeyi cevaplandırdığı gözlenmektedir. Şekil 10’da yer alan ifadeye baktığımızda da bu ifadeye de 59 katılımcı cevap vermiştir. Bu ifadenin uzunluğunun ifadenin anlaşılmasını güçleŐtirdiĐi dŐnlmektedir.

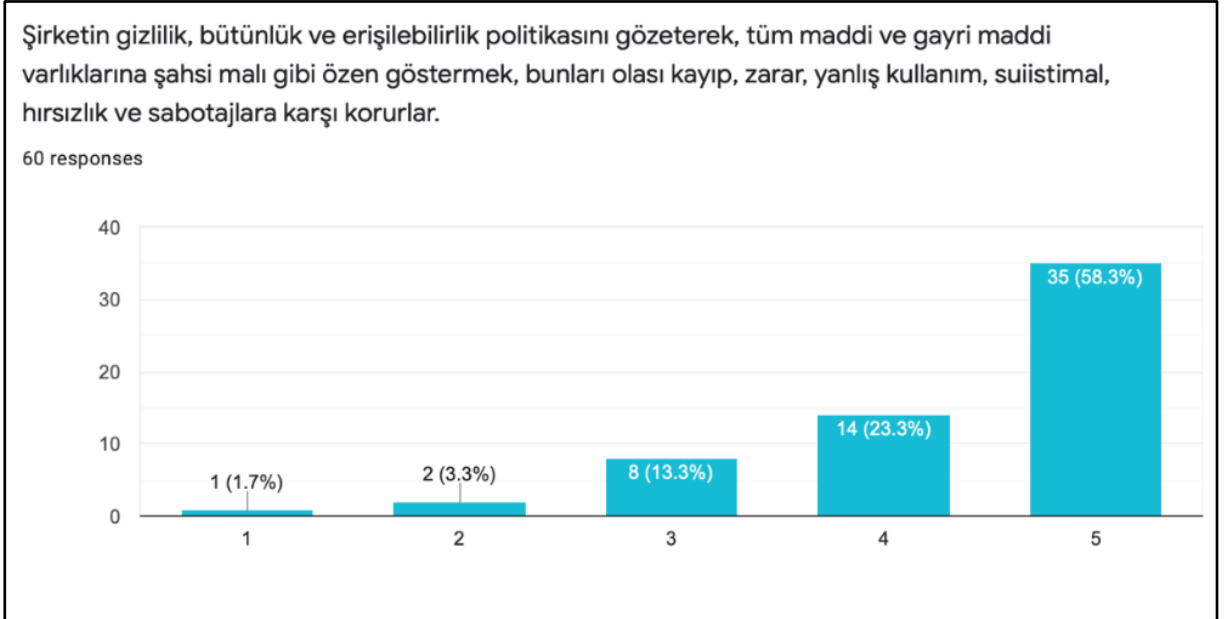
Şekil 10. Şirket alıŐanları Yeni Geliştirilen rn, Süreç ve Yazılımların Fikri Mülkiyet Haklarını Teminat Altına Alabilmek İçin Yasal Olarak İŐlemlerin Zamanında BaŐlatılmasını ve Tamamlanmasını Sağlarlar, Bu Tür BuluŐ ve Bilgilerin Yazılı Onay Alınmaksızın nc KiŐilerle PaylaŐılmasını nlerler

Şekil 11’de yer alan şirket çalışanları açıkça yetkilendirilmedikçe şirketi taahhüt altında bırakacak bir davranışta, beyanda ya da yazışmada bulunmazlar ifadesi %63.3 oran ile “5-kesinlikle katılıyorum” cevabı verilmiştir. Bu oran en yüksek oran alan ifadelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 11. Şirket Çalışanları Açıkça Yetkilendirilmedikçe Şirketi Taahhüt Altında Bırakacak Bir Davranışta, Beyanda ya da Yazışmada Bulunmazlar

Bu ifadeye “4- katılıyorum” cevabı %30 gibi bir oran ile verilmiştir. “5- kesin katılıyorum” cevabın aldığı %63.3 oran ile kıyaslandığında en yakın seçenek ile arasında oldukça yüksek bir fark olduğu gözlenmektedir.

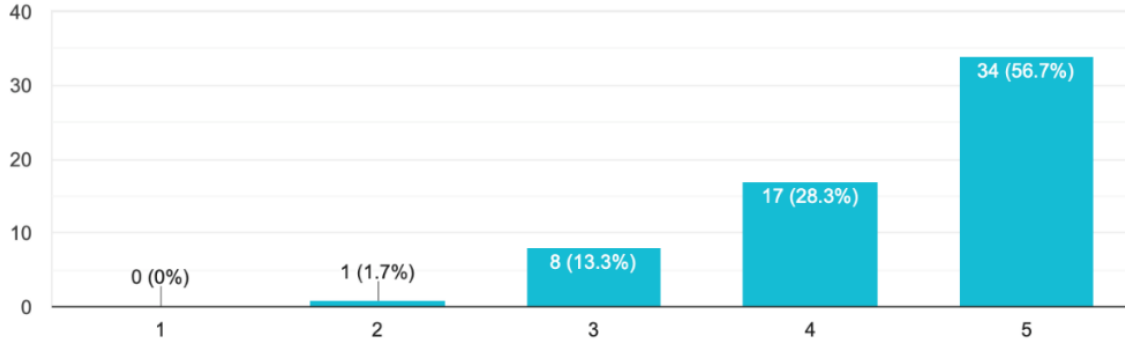

Şekil 12. Şirket Çalışanları Şirketin Gizlilik, Bütünlük ve Erişilebilirlik Politikasını Gözeterek, Tüm Maddi ve Gayri Maddi Varlıklarına Şahsi Malı Gibi Özen Gösterirler, Bunları Olası Kayıp, Zarar, Yanlış Kullanım, Suiistimal, Hırsızlık ve Sabotajlara Karşı Korurlar

Yukarıda Şekil’12 de yer alan oranlara bakıldığında %58.3 “5-kesinlikle katılıyorum” cevabının en yüksek orana sahip olduğu gözlenmektedir. Bir sonraki ifade ise (Şekil 14) şirket çalışanlarının topluluğa ait her türlü fikri ve sınai mülkiyet haklarına ilişkin gizli bilgilerin üçüncü kişiler ile paylaşılmasının gerektiği durumlarda haklarımızın korunması için gerekli tedbirleri ilgili prosedürlere uygun olarak alırlar önermesine %56.7 oran ile “5- kesinlikle katılıyorum” cevabının verildiği görülmüştür.

Topluluğa ait her türlü fikri ve sınai mülkiyet haklarına ilişkin gizli bilgilerin üçüncü kişiler ile paylaşılmasının gerektiği durumlarda haklarının korunması için gerekli tedbirleri ilgili prosedürlere uygun olarak alırlar.

60 responses

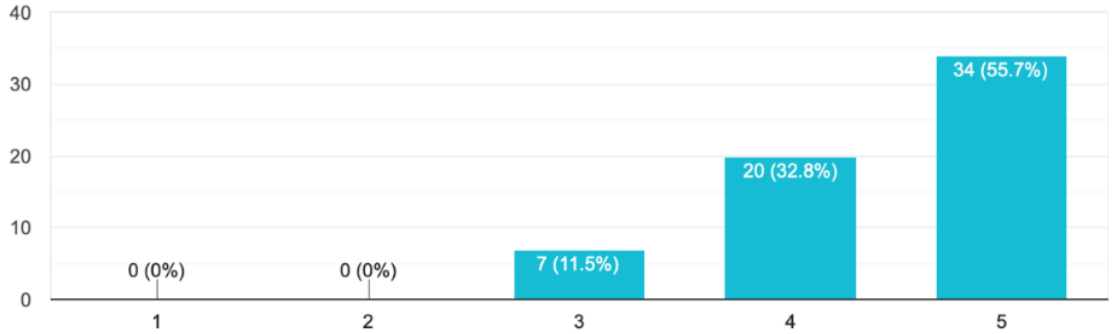

Şekil 13. Şirket Çalışanlarının Topluluğa Ait Her Türlü Fikri ve Sınai Mülkiyet Haklarına İlişkin Gizli Bilgilerin Üçüncü Kişiler İle Paylaşılmasının Gerektiği Durumlarda Haklarımızın Korunması İçin Gerekli Tedbirleri İlgili Prosedürlere Uygun Olarak Alırlar

Şekil 14’de yer alan ifade ve cevapların oranlarına bakıldığında gene %55.7 gibi yüksek bir oranla “5-kesinlikle katılıyorum” cevabın tercih edildiği gözlenmektedir. Ayrıca bu ifadeye 61 kişinin de cevap vermiş olması kısa ve net soruların katılımcılar tarafından daha kolay anlaşıldığını düşündürmektedir.

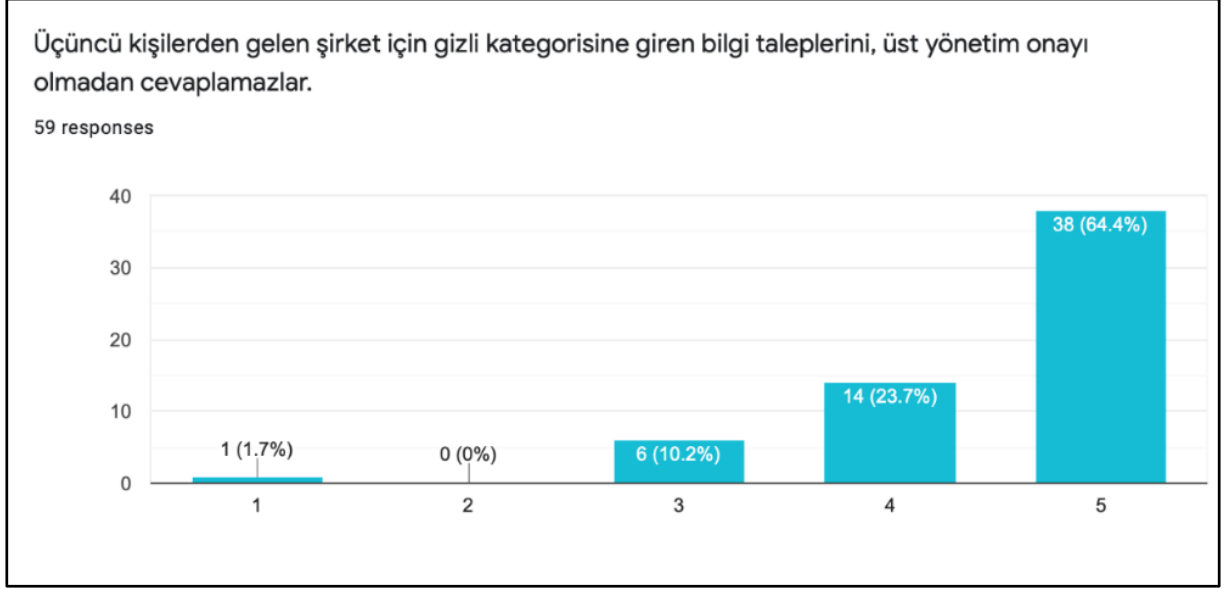
Tüm kayıtların yasal süresinde sağlıklı bir şekilde tutulmasını ve arşivlenmesini sağlarlar.

61 responses

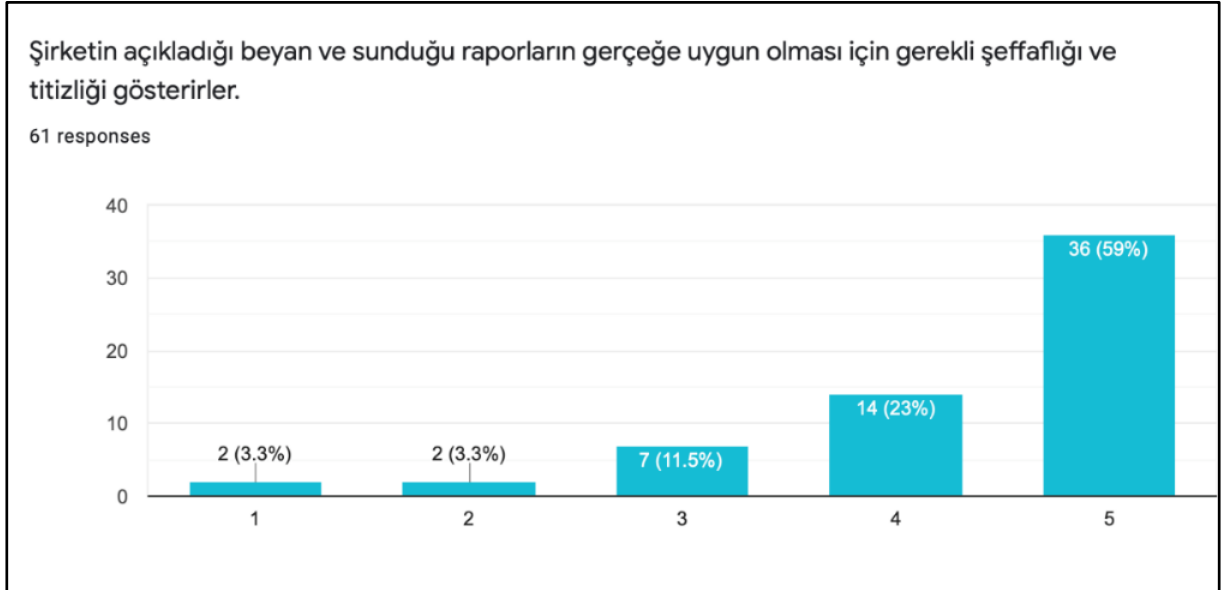
Şekil 14. Şirket Çalışanları Tüm Kayıtların Yasal Süresinde Sağlıklı Bir Şekilde Tutulmasını ve Arşivlenmesini Sağlarlar

Aşağıda Şekil 15 de yer alan ifadeye 59 katılımcının cevap verdiği görülmektedir. Kısa ve net bir ifade olmasına karşın içerik olarak daha üst yönetimi ilgilendiren bir tutum taşıdığı belirtilen bu soruya göreli alt pozisyonlarda çalışan bireylerin “biz gizli kategorisine giren bilgiler ile ilgili pek fazla şey bilmeyiz” tarzında geri dönüşler olduğu belirlenmiştir.

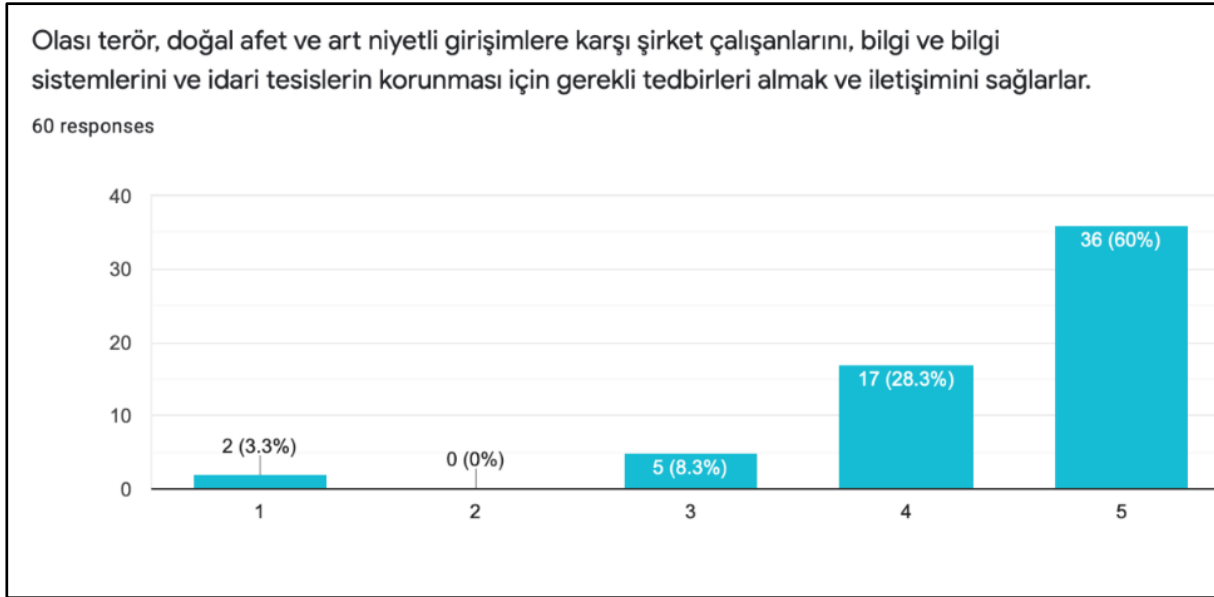
Şekil 15. Şirket Çalışanları Üçüncü Kişilerden Gelen Şirket İçin Gizli Kategorisine Giren Bilgi Taleplerini, Üst Yönetim Onayı Olmadan Cevaplamazlar

Şirket etik kodları arasında yer alan şirket çalışanları şirketin açıkladığı beyan ve sunduğu raporların gerçeğe uygun olması için gerekli şeffaflığı ve titizliği gösterirler ifadesine baktığımızda %59 oran ile 61 katılımcıdan 36sinin “5-kesinlikle katılıyorum” cevabını verdiği gözlenmektedir.

Şekil 16. Şirket Çalışanları Şirketin Açıkladığı Beyan ve Sunduğu Raporların Gerçeğe Uygun Olması İçin Gerekl Şeffaflığı ve Titizliği Gösterirler

2018 yılında beyan edilen son şirket etik koduna bakıldığında; şirket çalışanları olası terör, doğal afet ve art niyetli girişimlere karşı şirket çalışanlarını, bilgi ve bilgi sistemlerini ve idari tesislerin korunması için gerekli tedbirleri alırlar ve iletişimini sağlarlar ifadesine %60 “5-kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap vermiştir. Bu orana katılıyorum ifadesine verilen %28.3 oran da eklendiğinde %88.3 gibi oldukça yüksek bir oranla katılmış olmaları işletmenin güvenliğinin sağlanmasının ve iletişime önem verdiklerinin göstergesidir.

Şekil 17. Şirket Çalışanları Olası Terör, Doğal Afet ve Art Niyetli Girişimlere Karşı Şirket Çalışanlarını, Bilgi ve Bilgi Sistemlerini ve İdari Tesislerin Korunması İçin Gerekli Tedbirleri Alırlar ve İletişimini Sağlarlar

Yapılan bu çalışmada da görüldüğü gibi meslek etiği, bir yandan çalışanların hem kendini geliştirmesinde hem de aynı meslekte çalışan diğer iş görenlerle ilişkisinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Tıp doktorların “Hipokrat Yemini” herkes tarafından bilinen en eski meslek etiğidir. Avrupa’da pek çok ülke tarafından kullanılan meslek etiği uygulaması Türkiye’de de çeşitli meslek alanlarında kullanılmaktadır. Çalışmamıza konu olan işletme 2018 yılından bu yana da etik Kod uygulamasında şirket kültürüne aykırı olması ya da var olan uygulamalarla ters düşmesi nedeniyle uygulanamayacağı önceden bilinen kurallara yer vermemiş ve en üst düzey yönetim tarafından desteklenmiş, kuralların istisna kabul etmediğini ve tüm çalışanlara ayırım gözetmeksizin eşit olarak uygulanacağını belirtmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada etik kodlar hem oluşturulma şekilleri hem de şirket çalışanları açısından nasıl değerlendirildikleri üzerinden irdelenmiştir. TÜSİAD’ın 2005 de yayımladığı etik kod ilkelerinden ilk sırada olan “Yalın bir dil kullanılarak hazırlanmalıdır, amaçlar açıkça ifade edilmelidir” şeklindeki açıklamasını destekler şekilde çalışanlar tarafından açık ve net olarak ifade edilen etik kodların anlaşılabilirliği daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Uygulanan anket çalışmasında da kısa ve net ifadelerin katılımcıların tamamı tarafından işaretlenme oranının yüksekliği bu durumu destekler niteliktedir.

Şirket çalışanları şirketin açıkladığı beyan ve sunduğu raporların gerçeğe uygun olması için gerekli şeffaflığı ve titizliği gösterirler ifadesine verilen cevaplarda “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklindeki cevapların oranının toplamının %83 olması çalışanların gerçeklik ve şeffaflığa çok önem verdiklerini göstermektedir. Diğer yandan şirket çalışanları olası terör, doğal afet ve art niyetli girişimlere karşı şirket çalışanlarını, bilgi ve bilgi sistemlerini ve idari tesislerin korunması için gerekli tedbirleri alırlar ve iletişimini sağlarlar ifadesine “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklinde verilen cevapların oranının %88.3 gibi yüksek bir oran olması çalışanların bu tür eylemlere karşı kendilerinin güvenliğine şirket tarafından önem verildiği şeklinde düşündüklerini göstermektedir.

Firma dışı ilişkileri ele alan sorulara “5-kesinlikle katılıyorum”, “4-katılıyorum” cevabını veren katılımcı oranları oldukça yüksektir. Firma dışı ilişkiler ile ilgili ifadelerde çalışanların diğer çalışanlar ile ilgili görüşleri çok daha net ve kesin olarak ele alınmaktadır. Ayrıca şirketin kendi içindeki ilişkileri üzerine olan ifadelerin diğer ifadelerle verilen cevaplara nazaran “1- kesinlikle katılmıyorum”, “2- katılmıyorum” cevabını daha yüksek oranda aldığı gözlenmektedir. Bu durum çalışanların firma içi ilişkilerde çalışanların birbirine karşı daha güvensiz bir tutum sahibi olduklarını ortaya koyarken firma dışı ilişkilerde çalışma arkadaşlarına güvenlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Böylesi bir sonuç çalışmaya konu olan şirketin firma içi ilişkiler göz önüne alındığında çok daha özenli olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma kapsamında bir firmanın belirlemiş olduğu on yedi etik kod ele alınmıştır. Uygulanan anket sonuçları ve değerlendirmeler şirket yönetimine iletilmiş ve şirketin etik kodların geliştirilmesi ve uygulanması konusunda planlamaları aşağıda yer almaktadır;

- Şirket içinde yapılmakta olan oryantasyon sunumlarında etik ve etik kodlar konusunu detaylandırmak
- Şirkete yeni başlayan çalışanların şirket etik kodları hakkında detaylı bilgilendirilmesi, şirket etik kodlarının yazılı olarak bildirilmesi
- Araştırma sonucunda elde edilen bazı bulguların şirket içinde paylaşılması
- Etik kodların yaşayan bir olgu olarak ele alınarak, takip edilmesi, güncellenmesi ve geliştirilmesi için sürekli değerlendirmeler yapılması

Her işletme kendine özgü kültürü ile farklılıklar gösterse de iş etiği, müşteri memnuniyeti gibi kavramlar tüm işletmeler için genel ilkelerdir. Bu nedenle rekabet ve global bir işletme olabilmek ve sorunları daha rasyonel çözebilmek için etik kodların en önemli araç olduğu düşüncesi yaygınlaştırılmalıdır. Her firmanın kendine özgü örgüt kültürü, normları, değerleri, çevresi gibi faktörleri göz önünde bulundurarak etik kodları belirlemesi gerekmektedir. Diğer yandan etik kodlar şirketin tüm paydaşlarının benzer ve kabul gören bir etik anlayışına sahip olmasını sağlar. Burada unutulmaması gereken şey etik kodların canlı birer norm ve değerler topluluğu olduğu ve zaman zaman ortaya çıkan ihtiyaçlara göre şekil değişikliğinin sağlandığı sürece gerçek anlamda yararlı olacağı unutulmaması gerektiğidir. Etik Kod'un uygulamaya konulmasından itibaren, özellikle üst yönetim, etik kodla belirlenen tüm kurallara uyarak, çalışanlarına örnek olmalıdır. Ahlaklı olmakla başarılı olma arasında pozitif yönlü bir ilişki kurabilen ve Etik Kod'a sahip olan ve bu kuralların etkin bir şekilde uygulandığı şirketlerin iş hayatında daha başarılı, rekabet edebilen ve kalıcı olduğu da bir gerçektir. Ayrıca bir firma belirlediği etik kodların geçerliliği ve anlaşılabilirliğini de belirli periyotlar dahilinde ele almalı ve yaşayan bir kavram olarak etik kodların güncelliğini gözetmelidir. Bu kapsamda çalışmamıza konu olan firmaya, uygulanan anket sonuçlarına verilen cevaplardan yola çıkarak 2018 yılında yayınladığı şirket etik kodlarının yeterince anlaşılır olmadığını iletilmiştir. Firma bu konuda çalışmalar yaparak şirket etik kodları üzerinden güncellemeler yapılacağını belirtmiştir. Bu ve benzeri çalışmaların yapılması hem etik hakkında literatürün zenginleşmesine katkı sağlamakta hem de işletmeler açısından etik kodların oluşturulması ve uygulanması açısından ilerleyici bir adım ortaya koymaktadır.

Etik Beyan

"Etik Kodların Örgütsel Açıdan Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 18/02/2021 Karar Tarihi ile Oturum No: 02 Karar: 15 sayılı izin ile Etik ilkelere uygun olduğuna karar verilmiştir.

Kaynakça

- Bauman, Z. (1998). *Postmodern etik* (Çev: A. Türker). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bayrak Kök, S. (2006). Organizasyonel kurumsallaşmada bir değer boyutu: İş ahlakının kurumsallaşması. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(1),
- Cramer, D. ve Howitt, D.L. (2004). *The SAGE dictionary of statistics: A practical resource for students in the social sciences*. Londra: SAGE.
- Çabuk, S. ve Şengül, S. (2005). İşletme yöneticilerinin mesleki değerlerinin ve demografik özelliklerinin işletme etiği üzerindeki etkisi: Türkiye'de büyük ölçekli sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (e-dergi)*, 14(1), 171-180.
- Doğan, N. (2009). İş etiği ve işletmelerde etik çöküş. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 179-200.
- Ersel, H. (1998). *Araçların Kendi İç İşleyişinde ve Müşterileri İle Olan İlişkilerinde Etik Değerler*. Türk Sermaye Piyasasında Etik Değerler ve İş Adabına İlişkin Çalışma Kuralları İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Acar Matbaacılık A.Ş.
- Harlak, H. (2003). *Temel iletişim becerileri*. Aydın: ADÜ Yayınları.
- Kuçuradı, İ. (2006). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. *Archives of Psychology*, 22, 5-55
- Özdoğan, F. B. (2007). *Pazarlamada tüketim ve tüketici ahlakı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Öztürk, N. K. (2001). Kamu ve özel yönetim etiği: Benzerlikler ve farklılıklar. *Amme İdare Dergisi*, 34(1), 2-8.

- Öztürk, N. K. (1998). Kamu yöneticilerinin kararlarında etik değer. *Amme İdare Dergisi*, 31(2), 15-26.
- Pater, A. ve Gils, A. V. (2003). Stimulating ethical decision-making in a business context: Effects of ethical and professional codes. *European Management Journal*, 21(6), 762-772.
- Peppas, S. (2002). Attitudes toward business ethics: Where east doesn't meet west. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 9(4), 42-59.
- Plant, J. F. (2001). *Codes of ethics: Handbook of administrative ethics* (Edt: T. L. Cooper). New York: Dekker.
- Russ-Eft, D. ve Hatcher, T. (2003). The issues of international value and beliefs: The debate for a global hrd code of ethics. *Advances in Developing Human Resources*, 5(3), 296-307.
- Signh, C. ve Parasad, M. (2017). Code of ethics in an organisation. *International Journal of Application or Innovation in Engineering & Management*, 6(5), 138-142.
- Svensson, G. ve Wood, G. (2004). Codes of ethics best practice in the swedish public sector: a Pubsec – Scale. *The International Journal of Public Sector Management*, 17(2), 178-195.
- TEDMER (2007). <http://www.tedmer.org.tr/ppls/etikbarometre.ppls> erişim tarihi 23.05.2007
- Tevruz, S. (2007). *Etik yaklaşımlar ve iş ahlakı, iş hayatında etik* (Edt: S. Tevruz). İstanbul: Beta Yayınları.
- Torlak, Ö. (2006). *Pazarlama ahlakı*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- TÜSİAD (2005). *Devlette etikten etik devlete: Kamu yönetiminde etik kavramsal çerçeve*. İstanbul: TÜSİAD-T/2005 – 11/412
- Valentine, S. ve Fleischman, G. (2002). Ethics codes and professionals: Tolerance of societal diversity. *Journal of Business Ethic*, 40(4), 301-312.
- Yılmaz, G. (2007). *Akademisyenlik mesleğine yönelik etik kodların geliştirilmesine ilişkin görgül bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Yüksel, M. (2015). Etik kodlar, ahlak ve hukuk. *Hacettepe HFD*, 5(1), 1-26.
<https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2017/03/sirketlerin-olmazsa-olmazi-etik-kod.html> (Erişim Tarihi: 18.12.2020)

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the understandability and enforcement of Code of Ethics is evaluated through a company's real world experience of their employees. The purpose of this assessment is to reveal the contributions and importance of ethical codes for company as a living and developing phenomenon; and also as a concept to understand how a company acts within the scope of ethical codes, increasingly wide spreading as real life implementations for companies today. Ethics and morality, which rooted as old as the history of humanity, are among the words frequently encountered at daily life as oral or written forms. These words have been studied and discussed by many disciplines, primarily philosophy, sociology and law however business and technology also joins to them. And definitely discussion will be continued. In its simplest form, ethics is the integrity of human behavior rules those guide human relations and behavior. Individual shapes his life according to these rules. On the other hand, social life is not composed of sharp and discrete structures. It has a structure which includes uncertainties and unpredictably. At this point, there is a need of ethical codes that is pre-defined and suits to the structure. The ethical codes are valid as long as they are claimed by people and the participation of senior management is ensured. In today's business world, where competition is rapidly experienced, businesses apply different methods and techniques to maintain their market shares and to ensure continuity. One of these methods is the use of ethical code that helps to ensure customer reliability and continuity. Ethical codes, on the other hand, include principles to ensure the satisfaction of both internal and external customers. These principles will make important contributions to corporate's institutionalization and to prevent the parties from facing ethical dilemmas in business life. Ethical codes are one of the foundations of the structuring of professions and institutions. Ethical codes guide employees in line with the values and principles specific to the fields of activity of the institutions. However, while ethical codes are considered as the basis of good and correct behavior, the ethical code of the company is also considered as a guide that shows how a company can best fulfill its responsibilities in every sense. So much so that this guide will ensure the correct, efficient and orderly functioning of a company's internal and external relations. However, it is not enough to create ethical codes at once. In an order where change is inevitable, it is necessary to reevaluate the company's ethical codes in the context of their implementation and validity. In other words, ethical codes are a living process which needs to be fed. In this context, a questionnaire was applied with a five-point Likert scale based on the seventeen ethical code principles announced in 2018 by a company. 61 of 66 company employees were participated in this survey conducted via Google forms application. This study aims to examine how the seventeen items of company ethics codes determined at 2018 are perceived and evaluated by company employees two years later, at 2020. As can be seen in this study, occupational ethics has a very important place in both self-development of employees and their relationship with other employees working in the same profession.

The "Hippocratic Oath" of medical doctors is the oldest professional ethic known to all. Such old rooted professional ethics practices which are used by many countries in Europe are also used in various professional fields in Turkey. At 2018, the company that is the subject of our study stated that it had not included any codes contradicting with their rules and the company culture and existing practices. It has been supported by the top management, doesn't accept exceptions and has applied equally to all employees without discrimination. Seventeen ethical codes determined by the company are discussed within the scope of this study. When the applied survey's results and evaluations are shared with the company's management team, they have conducted plans about enhancement regarding implementation of ethical codes are as follows;

- To elaborate the concept of ethic and code of ethic in the orientation presentations made within the company
- To announce the ethical codes of the company in written form and informing the new employees about the ethical codes
- Sharing results of the research within the company
- Planning about continued evaluation to follow up, update and improve ethical codes by considering them as a living concept

Although every organization differs with its unique culture, concepts such as business ethics and customer satisfaction are general principles for all businesses. For that reason, the idea that ethical codes are the most important tool should be widespread in order to be a competitive and to be global business player and to solve problems more rationally. Each firm should determine ethical codes by taking into account factors such as organizational culture, norms, values, and environment. On the other hand, ethical codes ensure that all stakeholders of the company have similar and accepted understanding of ethics. What should not be forgotten here is that ethical codes are a living concept of norms and values, and they will be truly beneficial as long as they are adapted to changes according to new needs those may raise from time to time. During implementation of the Code of Ethics, especially behaviors of the senior management should be example to the employees by complying with all the rules determined by the ethical code. It is also a fact that companies those can establish a positive relationship between being ethical and being successful can have long term sustainability. And employees who are effectively take considerations of Code of Ethics can be more successful, competitive and permanent in business life. In addition, a company should consider the validity and comprehensibility of the ethical codes as routine and should observe the actuality of the ethical codes as a living concept.

Yönetim Denetiminin Maliyet Yönetimi Bilgi Sisteminin Geliştirilmesine Etkisi: Örnek Bir Uygulama¹

İmad BALİOĞLU² ve Mustafa SAVCI³

Öz

Son yıllarda teknolojik gelişmeler ve rekabetin yoğunlaşması işletmelerde kullanılan maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine katkı sağlayan çeşitli yöntemler vardır. Bu yöntemlerden biri de yönetim denetimidir. Yönetim denetimi; işletmenin yapısı, planları, politikaları, süreç yöntemleri ve kontrolleri gibi bileşenlerinin objektif ve kapsamlı bir incelemesinin yapılarak genel yönetimin performansının değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme, işletmelerin amaçlarına ulaşabilmesi için sahip olduğu kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanmasına yardımcı olur. Çalışmanın amacı, maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde yönetim denetiminin etkisinin olup olmadığını incelemektir. Bu amaca ulaşabilmek için, çay sektöründe Trabzon ilindeki kamuya ait tüm çay fabrikalarında görevli olan 56 yöneticiye yüz yüze anket formu uygulanmıştır. Anketle elde edilen veriler analiz edilmiş ve araştırma sonucunda yönetim denetiminin temel araçları olan maliyet denetimi, iç denetim ve faaliyet denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde olumlu etkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yönetim denetimi, Maliyet denetimi, İç denetim, Faaliyet denetimi, Maliyet yönetimi bilgi sistemi

The Effect of Management Audit on Developing Cost Management Information Systems: A Case Study

Abstract

In recent years, technological developments and increased competition have contributed to the development of cost management information systems. For this development, there are several ways to contribute to this development. One such method is management audit. The management audit is the performance of the overall management evaluation by conducting objective and comprehensive reviews of the company's components. These reviews focus on the organizational structure, plans, policies, working methods and controls of the company. Furthermore, management audit evaluation can help companies to use their resources effectively and efficiently to achieve their objectives. The aim of this study is to examine whether management audit has an effect on the development of cost management information systems. In order to achieve this aim, a face-to-face survey method has been applied to 56 managers working in the public sector of tea factories in Trabzon province, Turkey. Data obtained through this survey were analyzed and it was noted that cost audit, internal audit and operational audit which are the core management audit tools, have a positive impact on the development of cost management information systems.

Key Words: Management audit, Cost audit, Internal audit, Operational audit, Cost management information systems

Atıf İçin / Please Cite As:

Balıoğlu, İ. ve Savcı, M. (2021). Yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi: örnek bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2333-2354.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.05.2021

¹ Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan "Maliyet Yönetimi Bilgi Sisteminin Geliştirilmesinde Yönetim Denetiminin Rolü: Örnek Bir Uygulama" konulu doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

² Doktora Öğrencisi - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye, imad_balioglu19@erdogan.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-6701-4728

³ Doç. Dr. - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Rize, Türkiye, mustafa.savci@erdogan.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-0794-9804

Giriş

Son yıllardaki teknolojik gelişmeler ve yoğun rekabet ortamı; işletme faaliyetlerinin ve yöneticilerinin performans ölçümünün gelecekte daha da önemli olacağını göstermektedir. Bu durum maliyet yönetimi bilgi sisteminin ürettiği ve raporladığı bilgilerin gerçeği yansıtması ve bilgi kullanıcılarının beklentilerini karşılama ile daha anlamlı olacaktır. Günümüzde bilgi kullanıcılarının beklentilerin karşılanması ve maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde yönetim denetimi önemli bir yöntemdir.

Yönetim denetimi; işletmenin yapısı, politikaları, eylemleri ve idari sistemlerini içeren yönetim performansını değerlendirerek; örgüt üyelerinin zamanında, gerekli kaynaklarla, doğru yerlerde ve doğru işleri yapmalarını sağlar (Savcı ve Balioğlu, 2019, s. 680). Yönetim denetimi, işletmenin amaçları ve eylemleri arasında uyum sağlayarak işletmede maliyet yönetimi bilgi sisteminin performansının ölçülmesi ve geliştirilmesinde kullanılır. Maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için yönetim denetiminin araçlarının kullanılması gerekir.

Yapılan bu çalışmada yalnızca yönetim denetiminin temel araçları olan; maliyet denetimi, iç denetim ve faaliyet denetimine odaklanılmıştır. Bu temel araçlar, maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine katkı sağlar. Maliyet yönetimi bilgi sistemi; maliyet muhasebesi bilgi sistemi, yönetim muhasebesi bilgi sistemi ve faaliyet kontrol sisteminden oluşmaktadır. Bu sistemler, işletme yöneticilerine mamul yaşam döngüsü, müşteri ve hizmet faaliyetleri, kalite, kâr, maliyet, hız, hatasız ve zamanında üretim gibi konularda bilgi sağlayarak optimum kararlar alınmasına yardımcı olurlar. Maliyet yönetimi bilgi sistemi; üretim unsurları ile ilgili tüm bilgileri, gerektiği yer ve tam zamanında, gerekli kişilere kullanabilecekleri şekilde sürekli olarak sağlamak amacı ile kurulan ve çalıştırılan sistemler bütünüdür. Maliyet yönetimi bilgi sistemi; işletmenin işlevsel ve yönetim kontrol düzeylerindeki verilecek kararları kolaylaştırır.

Bu çalışmada, yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisinin olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır. Bunun için, Trabzon ilinde kamuya ait tüm çay fabrikalarındaki yöneticilere anket formu uygulanmıştır. Yapılan bu çalışmada, ilk olarak yönetim denetimi ve maliyet yönetimi bilgi sistemi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra araştırma yöntemiyle ilgili elde edilen verilerin analizi ve araştırma hipotezlerinin değerlendirilmesini incelenmiştir. Son olarak, bulgular belirlenerek, sonuç ve öneriler yapılmıştır.

Yönetim Denetimi

Son yıllarda güncel denetim konusu olarak yönetim denetimi işletmelerde çok ilgi uyandırmıştır. Bu ilginin sebebi, yönetim denetiminin; işletmenin yapısı, departmanları, planları, politikaları vb. gibi bileşenlerini incelemesi ve genel yönetimin performansını değerlendirmesidir (ICAI, 2016, s. 284). Yönetim denetimi; işletme faaliyetlerinin yasal, bilimsel ve düşünsel kurallara uygunluğunu araştırmak amacıyla araştırma sırasında, öncesinde ya da sonrasında yapılan incelemelerdir (Tezel, 2001, s. 11). Yönetim denetiminin daha iyi anlaşılması için yönetim denetiminin tanımı, amacı ve temel araçları aşağıdaki gibi açıklanabilir.

Yönetim Denetiminin Tanımı ve Amacı

Yönetim denetimi; işletme faaliyetlerinin ve bölümlerinin uygun bir şekilde çalışıp çalışmadığını, yöneticilerin performansının yeterli olup olmadığını, sorumlulukların verimli bir şekilde yerine getirilip getirilmediğini ve yönetim fonksiyonlarının gelişip gelişmediğini belirleme işlemleridir (ICAI, 2016, s. 283). Yönetim denetimi ile ilgili literatür incelendiğinde birçok tanım bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Yönetim denetimi; yönetimin genel performansının sistematik olarak incelenmesi, analizi ve değerlendirilmesidir (Savcı ve Balioğlu, 2019, s. 679). Yönetim denetimi, örgüt içinde gerçekleşen performans ile önceden gerçekleşmesi istenen performans arasındaki uygunluğu sağlamak için yapılmaktadır (Ergun ve Polatoğlu, 1992, s. 333). Yönetim denetimi; işletmede uygunluk, verimlilik ve etkinlik amacının gerçekleştirilmesini sağlar (Tortop, 1990, s. 159). Yönetim denetimi yapılırken; yönetimin performans durumuna, işletmenin hedeflerine, politikalarına ve eylemlerinin uygunluğuna odaklanılmalıdır. Yönetim denetiminin temel amacı işletmenin performansını artırmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıda belirtilen noktalar dikkate alınmalıdır (ICAI, 2016, s. 285).

- İşletme kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanılmalı,
- İşletme amaçları ve politikaları uyumlu bir şekilde planlanmalı,

- İşletmede faaliyet denetimi geliştirmeli,
- İç kontrol sistemindeki kısıtlar ve zayıf yönler kaldırıp gerekli iyileştirmeler sağlanmalı,
- Yönetim sorunları belirleyerek zamanında çözümler önermelidir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi yönetim denetimi; yönetim etkinliklerini, görevlerini, sorumluluklarını ve idari faaliyetleri uygun bir şekilde kontrol ederek işletmenin kendi kendini denetlemesidir.

Yönetim Denetiminin Temel Araçları

Yönetim denetiminin temel araçları; maliyet denetimi, iç denetim ve faaliyet denetiminden oluşmaktadır (ICAI, 2016, s. 3). Bu araçlar aşağıdaki gibi açıklanabilir.

Maliyet Denetimi: Maliyet denetimi; iç kontrol sistemi için önemli olup, bir işletmenin maliyet kalemleri ile ilgili olan ve maliyet muhasebesinin konusunu oluşturan faaliyetlerin; muhasebe standartlarına, işletme politikalarına ve yasalara uygun olarak yürütülmesinin sağlanmasını, kontrol edilmesini ve yapılan kontrol çerçevesinde gerekli önlemlerin alınmasını ifade eder. (Gürdal, 2013, s. 2-3). Maliyet denetimi; işletme kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını, üretim faaliyetlerinin iyileştirilip iyileştirilmediğini, maliyetlerin azaltılıp azaltılmadığını, krlılık düzeyinin artırılıp artırılmadığını ve maliyet raporlama bilgilerinin uygun ve doğru olup olmadığını belirler. Başka bir ifade ile, maliyet denetimi; maliyet hesaplamalarının ve kayıtlarının doğrulanması, maliyet muhasebesi prosedürlerine uygunluğunun kontrol edilmesi ve gerekli uyumun sağlanması olarak ifade edebilir (Periasamy, 2010, s. 670). Maliyet denetimi; toplam ve birim maliyetlerinin doğru hesaplanmasına, üretim faaliyetlerinin iyileştirilmesine ve maliyet kontrol noktalarının geliştirilmesine katkı sağlayarak hata ve hileleri önler.

Maliyet denetiminin temel amacı, üretim faaliyetlerinin etkin ve verimli bir şekilde sürdürülüp sürdürülmediğini tespit etmektir. Bu amaca ulaşabilmek için; üretim faaliyetlerine odaklanılmalı, üretime değer katmayan israflar ve kayıplar doğru bir şekilde belirlenerek yok edilmesi sağlanmalıdır (Periasamy, 2010, s. 671). Maliyet denetiminde; verimlilik denetimi, uygunluk denetimi ve yasal denetime odaklanılmalıdır (Periasamy, 2010, s. 671-672).

İç Denetim: İç denetim, işletmenin faaliyetlerine değer katmak ve bunları geliştirmek amacıyla tasarlanmış bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyetidir (İSMMMO, 2015, s. 7). İç denetim, işletmenin kontrol faaliyetlerine optimal fayda katmak, kaynakların iktisadilik, verimlilik ilkelerine göre kullanımını değerlendirmek ve danışmanlık yapmak amacıyla gerçekleştirilen bir faaliyettir (Bülbül, 2009, s. 8). İç denetim, bir işletmede finansal ve finansal nitelikte olmayan faaliyetlerin ve kontrollerin sistematik olarak değerlendirilmesine ilişkin bir süreçtir. Bu süreçte aşağıda belirtilen konulara dikkat edilmesi gerekir (Uzay, 1999, s. 35-36).

- Finansal bilgilerin doğruluğu ve güvenirliliği,
- İşletme için risklerin tanımlanması ve minimum hale getirilmesi,
- Dış düzenlemelere ve kabul edilebilir iç politika ve yordamlara uyulması,
- Yeterli standartlara uygunluk,
- Kaynakların etkin ve ekonomik kullanımı,
- Örgütsel amaçların etkin bir şekilde başarılması.

İ denetiminin temel amacı, yöneticilerin görevlerini etkin bir şekilde yerine getirmelerini sağlayarak işletme yönetimine hizmet eder. İç denetim; risk yönetimi, kontrol ve kurumsallıkla ilgili süreçlerin etkinliğini değerlendirerek işletme amaçlarının gerçekleşmesine katkı sağlar (Haftacı, 2016, s. 80-81). Bu katkının daha anlamı olması için i denetiminin gelişme durumu dikkate alınmalıdır. Bunlar (Uzay, 2003, s. 228-232):

- Daha pro-aktif bir yaklaşım benimsemeli,
- Risk yönetimi üzerinde daha fazla yoğunlaşılmalı,
- Denetim kalitesi süreklilik temeline göre yükseltilmeli,
- Teknolojik imknlardan artan biçimde yararlanılmalı şeklinde sıralanabilir.

Yukarıda belirtilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi iç denetim; işletme faaliyetlerine değer katan, geliştiren, bağımsız ve yansız bir danışma eylemidir (Haftacı, 2016, s. 80-81).

Faaliyet Denetimi: Faaliyet denetimi, işletmenin verimliliğine, etkinliğine ve hedeflerine odaklanır. Faaliyet denetiminde; işletmenin örgütsel yapısı, iç kontrol sistemleri, iş akışları ve yönetimin başarısının saptamasına yönelik çalışmalar yapılır (Özalp, 2006, s. 38). Bu çalışmalar, işletmenin tümü ya da sadece belirlenmiş işlem amaçlarına göre düzenli olarak yapılır (Gökşen, 2018, s. 24). Bundan dolayı, faaliyet denetimi, işletmenin verimliliği ve etkinliğinin artırılması için sistematik bir araştırma olarak tanımlanabilir (ICAI, 2016, s. 359). Faaliyet denetiminin temel amacı işletmenin performansını değerlendirmektir. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıda belirtilen noktalara odaklanılması gerekir (Selimoğlu, 1999, s. 197).

- Faaliyetlerin ortaya konulması,
- Gelişmeler için fırsatların tespit edilmesi,
- İleriki süreçlerde tavsiyelerin belirlenmesidir.

Faaliyet denetiminde; verimlilik denetimi “Efficiency”, etkinlik denetimi “Effectiveness” ve tutumluluk denetimi “Economy” (3E Denetimi) unsurlarına odaklanılmalıdır (Can ve Uyar, 2010, s. 27). Ayrıca, faaliyet denetimi; fonksiyonel denetim, örgütsel denetim ve özel görevler (bilgi teknolojileri, işletme bölümleri, üretimin maliyeti gibi) olmak üzere üç başlık altında toplanır. Faaliyet denetimi; işletmenin etkinlik, verimlilik ve iç kontrolün değerlendirilmesi ile ilişkilidir (Arens, Elder ve Beasley, 2011, s. 832). Faaliyet denetimi; aynı zamanda işletmedeki tüm iş faaliyetlerinin etkinliğini değerlendirerek işletme faaliyetlerinin iyileştirilmesi ve beklenen faydanın sağlanmasında kullanır.

Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi

Maliyet yönetimi bilgi sistemi, muhasebe bilgi sisteminin bir alt sistemidir. Bu sistem işletme içinde verilerin toplanması, işlenmesi, analizi ve elde edilen bilgilerin yönetilmesine katkı sağlar. Maliyet yönetimi bilgi sisteminin daha iyi anlaşılması için maliyet yönetimi bilgi sisteminin tanımı, amacı ve alt sistemleri aşağıdaki gibi açıklanabilir.

Maliyet Yönetimi Bilgi Sisteminin Tanımı ve Amacı:

Maliyet yönetimi bilgi sistemi, işletmenin stratejik amaçlarını gerçekleştirmek için doğru kararların verilmesine yardımcı olan finansal ve finansal olmayan kritik başarı faktörlerini tanımlayan, özetleyen, raporlayan bir bilgi sistemi olarak tanımlanabilir. Bu sistem sayesinde; ürünler, müşteriler, tedarikçiler ve diğer maliyet unsurları ile ilgili bilgiler elde edilerek işletme faaliyetlerinin sürekli iyileştirilmesi ve etkinliği sağlanır (Kartal, Gündüz ve Sevim, 2013, s. 7-10). Maliyet yönetimi bilgi sisteminin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kartal vd., 2013, s. 6; Hansen ve Mowen, 2006, s. 31):

- Doğru bir mamul ve hizmet maliyetlemesi yapmak,
- Maliyetleri kontrol etmek ve yönetmek,
- Maliyet yapılarını en uygun duruma getirmek,
- Mamul ve hizmetlerin yaşam seyri performansını değerlendirmek,
- Süreç sistemleri doğru anlamak ve değerlendirmek,
- Üretim faaliyetlerinin etkinlik ve verimliliğini belirlemek,
- Performans değerlendirilmesine olanak sağlamak,
- Örgütsel stratejilerin uygulanmasına yardımcı olmak,
- Gelişen teknolojilerin biçimlendirdiği yeni ortamlar ile uyum sağlamaktır.

Maliyet Yönetimi Bilgi Sisteminin Alt Sistemleri

Maliyet yönetimi bilgi sisteminin alt sistemleri; maliyet muhasebesi bilgi sistemi, yönetim muhasebesi bilgi sistemi ve faaliyet kontrol sisteminden oluşmaktadır. Bu alt sistemler şu şekilde açıklanabilir.

Maliyet Muhasebesi Bilgi Sistemi: Maliyet muhasebesi bilgi sistemi, finansal muhasebe ve yönetim muhasebesinin ihtiyaç duyduğu bilgileri üretmesine rağmen (Kartal vd., 2013, s. 9) ilgi alanı daha çok üretim işletmeleri ve üretim faaliyetleri için bilgiler üretmektir (Koca, 2010, s. 46). Bu bilgiler aynı zamanda, işletmede üretilen mal ve hizmetin maliyetlerinin hesaplanması, uygun ürün karışımının belirlenmesi, fiyatlandırma stratejilerinin geliştirilmesi, faaliyet sonuçlarının değerlendirilmesi ve en uygun kararlarının alınması için önemli bir kaynaktır (Alahdal, Alsamhi ve Prusty, 2016, s. 71-72). Maliyet muhasebesi bilgi sisteminin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kartal vd., 2013, s. 9):

- Üretilen mal ve hizmetin maliyetini hesaplamak,
- Planlama ve kontrole yardımcı olmak,
- Uygun kararlar vermeye olanak sağlamaktır.

Yönetim Muhasebesi Bilgi Sistemi: Yönetim muhasebesi bilgi sistemi, bir işletmede kullanılan finansal ve finansal olmayan bilgileri içeren bir bilgi sistemidir (Horngren, Sundem ve Stratton, 1999, s. 5). Yönetim muhasebesi bilgi sistemi, işletme yönetiminin planlama ve kontrol faaliyetlerinde yararlanabileceği bilgileri üretir (Demir ve Gül, 2015, s. 178; Susanto, 2008, s. 11-12). Bu bilgiler, finansal muhasebe ve maliyet muhasebesinden elde edilir. Maliyet muhasebesi bilgi sistemi olmadan yönetim muhasebesi bilgi sistemi kurulamaz. Yönetim muhasebesi bilgi sisteminin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Hansen, Mowen ve Guan, 2007, s. 4):

1. Mal ve hizmet maliyetini hesaplamak,
2. Planlama ve kontrol etmek,
3. Performans değerlendirmesi yapmak,
4. Sürekli iyileştirmeyi sağlamak,
5. İşletme yöneticilerinin karar almasına yardımcı olmaktır.

Faaliyet Kontrol Sistemi: Faaliyet kontrol sistemi, yöneticilerin planlama ve kontrol faaliyetlerine ilişkin başarıyı değerlendirmeye yönelik olarak doğru ve zamanlı geri bildirim sağlamak için tasarlanmıştır (Hansen ve Mowen, 2006, s. 33). Faaliyet kontrol sisteminde maliyet azaltımı ve faaliyetlerin etkinliğini arttırmak için hangi faaliyetlerin nasıl yerine getirileceği konusuna yoğunlaşmak önemlidir (Kartal vd., 2013, s. 9). Bu yoğunlaşma sayesinde; işletmenin uzun vadeli stratejik amaçları olan farklı ve yeni mamul tasarımları, müşteriler, tedarikçiler vb. gibi konular desteklenir (Kartal vd., 2013, s. 10).

Faaliyet kontrol sistemi, işletmede sürekli gelişme ve mükemmelleşme için; fırsat, tehdit, güçlü ve zayıf yönlerin neler olduğunun araştırılmasına odaklanır. Bunun için faaliyetleri planlar ve gerçekleştirmeleri kontrol eder (Hansen ve Mowen, 2006, s. 33-34). Faaliyet kontrol sistemi aynı zamanda, müşterilere sunulan değeri geliştirmeyi hedefleyerek müşteri memnuniyetinin sağlanması ve kâr maksimumunu amaçlar. Faaliyet kontrol sistemine göre işletmelerin kârlarını maksimize edebilmesi; kalite, maliyet ve hız üçgeninde optimizasyon sağlamasına, farkındalık yaratmasına ve küresel rekabet ortamında liderliği elde etmesine bağlıdır (Kartal vd., 2013, s. 10-11).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yönteminde ilk olarak araştırmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı, sınırlılıkları, evreni ve örneklemini belirtilmiştir. Sonra, araştırmanın veri toplama araçları ve analiz yöntemi belirlenmiştir. Daha sonra, araştırmanın modeli, hipotezleri ve verilerin analizi değerlendirilmiştir. Verilerin analiz sürecinde anketle elde edilen veriler SPSS 23 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Bunlar; Güvenilirlik Analizi, Tahmin Geçerliliği için Pearson Korelasyon Analizi, Tanımlayıcı İstatistikler, Basit Doğrusal Regresyon ve ANOVA analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmanın konusu: Maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi amacıyla Türkiye'nin önemli bir sektörü olan çay sektöründe Trabzon ilindeki kamuya ait tüm çay fabrikalarında yönetim denetiminin etkisi belirlenmiştir.

Araştırmanın amacı: Yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisinin olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi: Dünya'da muhasebe ile ilgili güncel konular olarak maliyet yönetimi bilgi sistemi ve yönetim denetimi konularına duyulan ilgi her geçen gün artmaktadır. Çalışmada güncel ve ilgi duyulan konunun Türkiye'de çay sektöründe nasıl etkili olduğu örnek bir araştırma ile açıklanarak yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışma konuyla ilgili çay sektöründe yapılan ilk çalışmalardan biri olarak adlandırılabilir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın Kapsamı: Yönetim denetiminin temel araçlarının “maliyet denetimi – faaliyet denetimi – iç denetim” ve maliyet yönetimi bilgi sistemi konuları araştırmanın kapsamı esas olarak gerçekleştirmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları: Türkiye’de çay sektöründe kamuya ait 47 ve özel sektöre ait 229 fabrika olmasına rağmen yalnızca Trabzon ilindeki kamuya ait 8 çay fabrikasının tümünde çalışan 56 işletme yöneticisi ile maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde yönetim denetiminin etkisi incelenecektir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın Evreni: Türkiye’de çay sektöründeki kamuya ait (Artvin’de 4, Rize’de 34, Trabzon’da 8 ve Giresun’da 1) çay fabrikalarında görevli işletme yöneticileridir.

Araştırmanın Örneklemi: Türkiye’de çay sektöründe Trabzon ilindeki kamuya ait tüm çay fabrikalarında işletme yöneticilerine yapılmıştır. Trabzon ilinin seçilmesinin nedeni; Trabzon’un Büyük şehir olması, çaydan başka faaliyet alanlarının bulunması ve heterojen bir yapıya sahip olmasıdır.

Araştırmacının Rolü

Araştırmacının rolü: Standartlaştırılmış ölçüm araçlarını kullanarak sayısal olarak ifade edilebilecek verileri toplamak ve bu verileri istatistiksel çözümleyerek araştırma sonuçlarını tarafsız ve nesnel bir şekilde açıklamaktır.

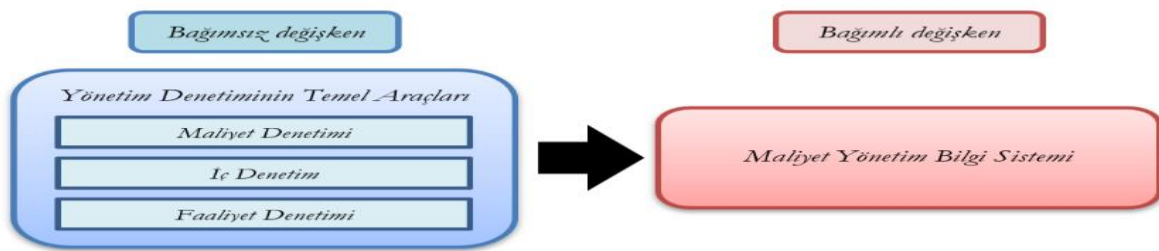
Araştırmanın Veri Toplama Araçların ve Analiz Yöntemi

Araştırmanın Veri Toplama Araçların: Araştırmanın verilerin toplanmasında Trabzon ilindeki kamuya ait tüm çay fabrikalarında anket formu uygulanmıştır. Trabzon ilinde kamuya ait 8 çay fabrikası mevcuttur. Araştırmanın verilerin toplanmasında sadece çay fabrikalarında istihdam edilmiş olan fabrika müdürü, fabrika müdür yardımcısı, muhasebe kısım müdürü, personel kısım müdürü, tarım kısım müdürü, bakım oranım kısım müdürü ve son olarak işletme ve üretim kısım müdürüne 56 anket çalışması dağıtılmıştır. Anket çalışması iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, kişisel bilgileri içermektedir. İkinci bölümde, bağımlı ve bağımsız değişkenleri hakkında sorular sorulmuştur. Bu bölümde; maliyet yönetimi bilgi sistemi (Soru 1’den 21’e kadar) ve yönetim denetiminin temel araçlarına (Soru 22’den 48’e kadar) odaklanılmıştır. Yönetim denetiminin temel araçlarıyla ilgili maliyet denetimi için (Soru 22’den 30’a kadar), iç denetim için (Soru 31’den 39’a kadar) ve faaliyet denetimi için (Soru 40’dan 48’e kadar) sorular sorulmuştur.

Araştırmanın Analiz Yöntemi: Nicel ve nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın analiz sürecinde anketle elde edilen veriler SPSS 23 paket programı aracılığıyla değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın modeli: Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için araştırmanın modeli aşağıdaki Şekil 1’de gibi gösterebilir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın hipotezleri: Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Boş Hipotezleri:

H0. (Ana): Yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi yoktur.

- **H0.1.** Maliyet denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi yoktur.
- **H0.2.** İç denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi yoktur.
- **H0.3.** Faaliyet denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi yoktur.

Alternatif Hipotezi:

H1. (Ana): Yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

- **H1.1.** Maliyet denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

- **H1.2.** İç denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.
- **H1.3.** Faaliyet denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

Araştırmanın Verilerin Analizi

Araştırmanın verilerin analizi, Trabzon ilindeki kamuya ait tüm çay fabrikalarında 56 anket çalışmasından oluşmaktadır. Bu anket çalışması çay fabrikalarının yöneticilerine dağıtılmıştır. Dağıtılan anket çalışmasından 50 anket çalışması alınmıştır. Bundan dolayı, %89,23 dağıtılan anket çalışmasından analiz edilmiştir. Bu bilgiler, aşağıdaki tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kamuya Ait Trabzon İlindeki Tüm Çay Fabrikalarında Dağıtılan ve Analiz Eden Anket Çalışması

Açıklama	Anket Sayısı			Tepki Oranı	Anket Durumu		Analiz Edilen Oranı
	Dağıtılan	Alınan	Alınmayan		Red Edilen	Kabul Edilen	
Kamuya Ait Trabzon İli tüm Çay Fabrikaları	56	50	6	%89,23	0	50	%89,23
Toplam	56	50	6	%89,23	0	50	%89,23

Araştırmanın Güvenilirlik Analizi

Araştırmanın güvenilirlik analiz katsayılarından sıklıkla kullanılan ‘‘Cronbach Alfa’’ katsayısıdır. Cronbach alfa katsayısı istatistik temelleri tutarlı ve tüm soruları dikkate alarak hesapladığından, testin genel güvenilirlik yapısını yansıtmaktadır (Aziz ve Çevik, 2005, s. 435-436). Tablo 2’de görüldüğü gibi, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisini tespit etmeye ilişkin 48 soru sayısı için α değeri (0,957) çıkmıştır. Ayrıca, bağımlı değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemini (MYBS) tespit etmeye ilişkin 21 soru sayısı için α değeri (0,896) ve bağımsız değişken: Yönetim Denetimini (YD) tespit etmeye ilişkin 27 soru sayısı için α değeri (0,952) çıkmıştır. Bu alanda, bağımsız değişkenin temel araçları: Maliyet Denetimini (MD), İç Denetimini (İD) ve Faaliyet Denetimini (FD) tespit etmeye ilişkin her araca 9 soru sayısı için α değeri sırayla (0,865), (0,864) ve (0,90) çıkmıştır. Bu değerler ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu, yapılacak analizlerin tutarlı sonuçlar vereceğini göstermiştir (Aziz ve Çevik, 2005, s. 435-436).

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi (Cronbach Alpha)

	Bağımlı	Bağımsız	Bağımsız Değişken			Bağımlı ve Bağımsız
	Değişken	Değişken	Maliyet	İç	Faaliyet	Değişkenler
	MYBS	YD	Denetimi	Denetim	Denetimi	MYBS ve YD
Cronbach Alpha	0,896	0,952	0,865	0,864	0,90	0,957
Soru Sayısı	21	27	9	9	9	48
N	50	50	50	50	50	50

Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerinin Geçerlilik Analizi

Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenlerinin geçerlilik analizinin belirlenmesi için Faktör Analizi ‘‘Pearson korelasyon testi’’ yapılmalıdır. Bu test, iki değişken arasında Pearson korelasyon katsayısının yorumu aşağıdaki gibi yapılır (Aziz ve Çevik, 2005, s. 358): 0-0,19: İlişki yok ya da önemsenmeyecek düzeyde düşüktür; 0,20-0,39: Zayıf (düşük) ilişki vardır; 0,40-0,69: Orta düzeyde ilişki vardır; 0,70-0,89: Kuvvetli (yüksek) ilişki vardır; 0,90-1,00: Çok kuvvetli ilişki vardır.

Tablo 3’te görüldüğü gibi, Pearson korelasyon değerlerini %99 güvenle anketin sorularıyla ilgili iki değişkenin arasında anlamlı, geçerli ve çok kuvvetli ilişkinin olduğunu göstermektedir. Tablo 3’te görüldüğü gibi, bağımlı değişkendeki en yüksek Pearson korelasyon değeri (0,709) 13. soruya ‘‘işletmedeki mevcut maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirmesi için anlaşılabilir, sürekli ve dengeli bilgileri düzenleyip, sınıflandırarak yönetimin planlama ve kontrol işlevi için sunmalıdır’’ ve en düşük Pearson korelasyon değeri (0,378) 1. soruya ‘‘işletmedeki mevcut maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirmesi için ihtiyaç duyulan bilgilerin tam zamanlı olarak akışı sağlanmalıdır’’ aittir. Ayrıca, bağımsız değişkendeki en yüksek Pearson korelasyon değeri (0,816) 40. soru ‘‘işletmedeki mevcut maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirmesinde işletmenin planlama, örgütleme, kontrol ve yürütme işlemlerini geliştirir’’ ve en düşük Pearson korelasyon değeri (0,317) 32. soru ‘‘işletmedeki mevcut maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirmesinde hile, manipölasyonu keşfeder, dolandırıcılığı ve zimmete mal geçirmeyi önler’’ aittir.

Tablo 3. Tabmin Geçerliliği Analizi: (Pearson Korelasyon Katsayısı)

Soru No.	AÇIKLAMA	Pearson Korelasyon
MYBS: Bağımlı Değişken		Size göre, işletmedeki mevcut Maliyet Yönetimi Bilgi Sisteminin geliştirilmesi için:
1	İhtiyaç duyulan bilgilerin tam zamanlı olarak akışı sağlanmalıdır.	0,378**
2	İhtiyaç duyulan bilgilerin doğru olarak akışı sağlanmalıdır.	0,530**
3	İhtiyaç duyulan bilgilerin işletme raporlarında tamlığı sağlanmalıdır.	0,610**
4	İhtiyaç duyulan bilgilerin işletme raporlarında benzersizliği sağlanmalıdır.	0,513**
5	İhtiyaç duyulan bilgilerin işletme raporlarında geçerliliği sağlanmalıdır.	0,599**
6	İhtiyaç duyulan bilgilerin işletme raporlarında tutarlılığı sağlanmalıdır.	0,661**
7	İhtiyaç duyulan bilgilerin elde edilmesi için katılan maliyetleri ile bilginin sağlayacağı yarar arasında tutarlılık olması gerekmektedir.	0,424**
8	Hazırlanan raporların açık ve net bir şekilde sunulması gerekir.	0,486**
9	İnsan faktörü (çalışanların becerilerinin ve yetkisinin geliştirilmesi) dikkate alınmalıdır.	0,579**
10	İşletmenin yapısında bilgi sisteminin sınırları, yetkileri ve sorumluluk alanları şeffaf olmalıdır.	0,653**
11	Sistemin sağladığı bilgilerin güvenilirliğinin sağlanması gerekir.	0,673**
12	İşletme içinde birbirine bağlı sistemler arasında uyum ve ilişki sağlayacak esnek bilgiler sağlanmalıdır.	0,478**
13	Anlaşılabilir, sürekli ve dengeli bilgileri düzenleyip, sınıflandırarak yönetimin planlama ve kontrol işlevi için sunulmalıdır.	0,709**
14	Bilgi sistemin tasarımında işletmenin yapısı, yetkileri ve sorumluluk alanları dikkate alınmalıdır.	0,622**
15	Bilgi sistemin tasarımında çalışanların becerilerinin ve yetkisinin geliştirilmesi dikkate alınmalıdır.	0,644**
16	Bilgi sistemin tasarımında kurumsal kaynak planlama ve çağdaş bilgi teknolojilerine odaklanılmalıdır.	0,575**
17	Bilgi sisteminin tasarımında çevresel, sosyal ve yönetsel sorumluluklar dikkate alınmalıdır.	0,631**
18	Bilgi sisteminin planlamasında işletmenin kısa, orta ve uzun vadeli planları dikkate alınmalıdır.	0,505**
19	Bilgi sisteminin analizinde işletmenin mevcut bilgi sistemi ve gelecekteki gelişmeler dikkate alınmalıdır.	0,665**
20	Bilgi sisteminin tasarım işlemlerinde, işletmede muhasebeciler, bilgisayar programcıları ve sistemi kullanan diğer ilgililer dikkate alınmalıdır.	0,521**
21	Bilgi sisteminin uygulamasında, işletmede mevcut ve gelecekte ortaya çıkabilecek potansiyel problemler kaldırılmalıdır.	0,651**
YD: Bağımsız Değişken		Size göre, işletmedeki mevcut Maliyet Yönetimi Bilgi Sisteminin (MYBS) geliştirilmesinde, aşağıda belirtilen noktalarda Yönetim Denetimi (YD) ne kadar yardımcı olur?
22	İşletmede faaliyet süreçlerinin verimliliğini, prosedürlerin ve politikaların yeterliliğini artırır.	0,691**
23	Yöneticilerin karar almasını kolaylaştırır.	0,690**
24	Eksiklikleri ve dezavantajları tespit eder ve Periyodik maliyet raporlarına katkı sağlar.	0,657**
25	Alt yapı olanaklarına ve İnsan Kaynaklarına katkı sağlar.	0,637**
26	Her zaman maliyet muhasebesi kayıtlarının incelenmesini sağlar.	0,507**
27	Üretilen ürünün fiili maliyetinin doğru bir şekilde belirlenmesini kolaylaştırır.	0,647**
28	Maliyet muhasebesi kayıtlarının yeterliliğini ve uygunluğunu kolaylıkla değerlendirir.	0,726**
29	Kullanılan iç kontrol mekanizmalarını kolayca geliştirir.	0,742**
30	Sistemlerin güvenilirliğini, denetimi mekanizmalarını ve hizmet kalitesini iyileştirir.	0,619**
31	İşletmenin varlıklarını korur, faaliyetleri ve süreç sistemini geliştirir.	0,779**
32	Hile, manipülasyonu keşfeder, dolandırıcılığı ve zimmete mal geçirmeyi önler.	0,317**
33	Risk yönetimini ve finansal kontrolleri geliştirir.	0,681**
34	Örgüt planı ve iç kontrol prosedürlerini geliştirir.	0,722**
35	Yönetim raporlarıyla ilgili uygun kararların alınmasına katkı sağlar.	0,764**
36	Finansal ve faaliyet bilgileriyle ilgili doğruluk ve güvenilirliği artırır.	0,479**
37	İşletmenin planlarını, faaliyetlerini, sorumluluklarını ve yasal prosedürlerini geliştirir.	0,754**
38	Kullanılan kaynakların daha ekonomik, verimli ve etkili olabildiğini sağlar.	0,652**
39	Bilgi sisteminin analizi, tasarımı ve değerlendirme işlemlerini geliştirir.	0,756**
40	İşletmenin planlama, örgütlenme, kontrol ve yürütme işlemlerini geliştirir.	0,816**
41	Üretim ve hizmet faaliyetlerinin kontrol edilmesini geliştirir.	0,625**
42	Güncel ve gelecek finansal işlemleri güçlendirir.	0,720**
43	İşletmenin Etkinliği, Verimliliği ve Ekonomikliğini geliştirir.	0,805**
44	Muhasebe uygulamalarını geliştirir.	0,710**
45	İşletmenin hedefleriyle ilgili iç kontrolünü ve risk yönetimini iyileştirir.	0,665**
46	Süreç sistemlerini geliştirir.	0,601**
47	Üretim yöntemlerini ve müşteri memnuniyetini iyileştirir.	0,619**
48	İşletmenin politikalarının ve prosedürlerinin gelişmesine katkı sağlar.	0,759**

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (iki kuyruklu).

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır (iki kuyruklu).

P 0,000

N 50

Araştırmaya Katılan Fabrika Yöneticilerine Tanımlayıcı İstatistikler Analizi

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet, yaşı, öğrenim durumu, işletmedeki rolü ve hizmet süresi ile ilgili frekans ve yüzde dağılımların sırayla aşağıdaki tablolar gibi açıklanmıştır.

Cinsiyetiniz: Tablo 4'te görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların cinsiyetlerine göre; %76'nın erkek (38 kişi) ve %24'ünün kadın (12 kişi) oldukları ve katılımcıların büyük çoğunluğunun erkeklerden oluştuğunu göstermiştir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetleri (n=50)

	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde Oranı (%)</i>	<i>Kümülatif yüzde</i>
Erkek	38	%76	%76
Kadın	12	%24	%100

Yaşınız: Tablo 5'te görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların yaşlarına göre; %4'ünün 31'den daha az, %18'inin 31-38 arası, %14'ünün 38-45 arası ve %64'ünün 45 ve üstü oldukları ve katılımcıların büyük çoğunluğunun 45 ve üstlerden oluştuğunu göstermiştir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Yaşları (n=50)

	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde Oranı (%)</i>	<i>Kümülatif yüzde</i>
31'den daha az	2	%4	%4
31-38 arası	9	%18	%22
38-45 arası	7	%14	%36
45 ve üstü	32	%64	%100

Öğrenim Durumunuz: Tablo 6'da görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların öğrenim durumlarına göre; %80'inin lisans, %14'ünün yüksek lisans, %0'ının doktora ve %6'nın diğeri (ön lisans ve lise gibi) oldukları ve katılımcıların büyük çoğunluğunun lisans mezunlarından oluştuğunu göstermiştir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılanların Öğrenim Durumu (n=50)

	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde Oranı (%)</i>	<i>Kümülatif yüzde</i>
Lisans	40	%80	%80
Yüksek Lisans	7	%14	%94
Doktora	0	%0	%94
Diğeri	3	%6	%100

İşletmedeki Rolünüz: Tablo 7'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların çay fabrikalarındaki rollerine göre; %12'nin fabrika müdürü, %16'nın fabrika müdür yardımcısı, %16'nın muhasebe kısım müdürü ve %16'nın personel kısım müdürü, %16'nın tarım kısım müdürü, %14'ünün işletme ve üretim kısım müdürü ve %10'unun bakım oranım kısım müdürü oldukları göstermiştir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılanların İşletmedeki Rolü (n=50)

	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde Oranı (%)</i>	<i>Kümülatif yüzde</i>
Fabrika Müdürü	6	%12	%12
Fabrika Müdür Yardımcısı	8	%16	%28
Muhasebe Kısım Müdürü	8	%16	%44
Personel Kısım Müdürü	8	%16	%60
Tarım Kısım Müdürü	8	%16	%76
İşletme ve Üretim Kısım Müdürü	7	%14	%90
Bakım Oranım Kısım Müdürü	5	%10	%100

Hizmet Süreniz: Tablo 8'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların hizmet sürelerine göre; %10'unun 6 yıldan daha az, %6'sının 6-10 yıl arası, %20'nin 10-15 yıl arası ve %64'ünün 20 yıl ve üstü oldukları ve katılımcıların büyük çoğunluğunun 20 yıl ve üstlerden oluştuğunu göstermiştir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Hizmet Süresi (n=50)

	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde Oranı (%)</i>	<i>Kümülatif yüzde</i>
6 yıldan daha az	5	%10	%10
6-10 yıl arası	3	%6	%16
10-15 yıl arası	10	%20	%36
20 yıl ve üstü	32	%64	%100

Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere Ait Verilerin Analizi

Bağımlı ve bağımsız Değişkenlerinin özellikleri grubuna ait verilerin analiz edilmesi için katılımcıların; ankette yer alan her bir ifadeye, hangi seviyede katılmış oldukları veya düşüncelerinin “1=kesinlikle katılmıyorum”, “2=katılmıyorum”, “3=kararsızım”, “4=katılıyorum” ve “5=kesinlikle katılıyorum” nitelemelerinden, hangi gruba dahil olduğu yapılan bir sınıflama ölçeği ile oluşturulmuştur. Bu beş nokta likert ölçeği aşağıdaki tablo 9’da gibi açıklanabilir (Sekaran, 2002, s. 180) ve (Tekin, 1993, s. 262):

Tablo 9. Beş Nokta Likert Ölçeği

Beş Nokta Likert Ölçeği			Ortalama Değeri	Onay düzeyi
5.	%80 ve üstü	Kesinlikle katılıyorum	4,21 – 5,00 arası	Çok Yüksek
4.	%60-%80 arası	Katılıyorum	3,41 – 4,20 arası	Yüksek
3.	%40-%60 arası	Kararsızım	2,61 – 3,40 arası	Orta
2.	%20-%40 arası	Katılmıyorum	1,81 – 2,60 arası	Düşük
1.	%20 ve altı	Kesinlikle katılmıyorum	1,00 – 1,80 arası	Çok Düşük

Bağımlı ve bağımsız Değişkenlerinin özellikleri grubuna ait verilerin analiz edilmesinde; yukarıda belirtilen beş nokta likert ölçeği, ortalama değeri ve onay düzeyi yanında ise, bağımlı ve bağımsız Değişkenlerinin etkinliğine ilişkin ölçeğe katılımcıların vermiş oldukları cevapların frekans değeri, yüzde oranları, standart sapmaları ve önem sıralama da yer almaktadır.

- Bağımlı Değişkene Ait Verilerin Analizi:

Tablo 10’da görüldüğü gibi, en yüksek ortalama değer (4,74) 8. soruya “maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için hazırlanan raporların açık ve net bir şekilde sunulması gerekir” ait olduğu görülmektedir. Ayrıca, en düşük ortalama değer (4,04) 4. soruya “maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan bilgilerin işletme raporlarında benzersizliği sağlanmalıdır” ait olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, tablo 10’da görüldüğü gibi, bağımlı değişken ortalama değerinin (4,4086) olduğu için bağımlı değişkenin onay düzeyi derecesi çok yüksektir. Ayrıca, bağımlı değişken kalemlerinin onay düzey derecesi yüksek ve çok yüksek olduğu için maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde bu kalemler olumlu etkiye sahiptir.

Tablo 10. Bağımlı Değişkene Ait Verilerin Analizi

Soru No.	Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi (MYBS)					Ort.	Sta. Sapma	Onay Düzeyi	Önem Sıralama
	1 Kesinlikle Katılmıyorum	2 Katılmıyorum	3 Kararsızım	4 Katılıyorum	5 Kesinlikle Katılıyorum				
1	1 %2	0 %0	1 %2	20 %40	28 %56	4,48	0,735	Çok Yüksek	6
2	0 %0	0 %0	0 %0	19 %38	31 %62	4,62	0,490	Çok Yüksek	2
3	0 %0	0 %0	1 %2	25 %50	24 %48	4,46	0,542	Çok Yüksek	7a
4	0 %0	3 %6	8 %16	23 %46	16 %32	4,04	0,856	Yüksek	17
5	1 %2	0 %0	2 %4	28 %56	19 %38	4,28	0,730	Çok Yüksek	15a
6	0 %0	0 %0	0 %0	22 %44	28 %56	4,56	0,501	Çok Yüksek	4
7	0 %0	1 %2	2 %4	24 %48	23 %46	4,38	0,667	Çok Yüksek	11
8	1 %2	0 %0	0 %0	9 %18	40 %80	4,74	0,664	Çok Yüksek	1
9	1 %2	0 %0	0 %0	16 %32	33 %66	4,60	0,700	Çok Yüksek	3
10	0 %0	1 %2	2 %4	20 %40	27 %54	4,46	0,676	Çok Yüksek	7b
11	1 %2	0 %0	0 %0	20 %40	29 %58	4,52	0,707	Çok Yüksek	5
12	0 %0	0 %0	2 %4	25 %50	23 %46	4,42	0,575	Çok Yüksek	9a

13	0 %0	0 %0	3 %6	30 %60	17 %34	4,28	0,573	Çok Yüksek	15b
14	0 %0	0 %0	2 %4	25 %50	23 %46	4,42	0,575	Çok Yüksek	9b
15	1 %2	0 %0	1 %2	24 %48	24 %48	4,40	0,728	Çok Yüksek	10
16	0 %0	0 %0	6 %12	24 %48	20 %40	4,28	0,671	Çok Yüksek	15c
17	0 %0	3 %6	4 %8	23 %46	20 %40	4,20	0,833	Yüksek	16
18	0 %0	0 %0	2 %4	24 %48	24 %48	4,44	0,577	Çok Yüksek	8
19	0 %0	0 %0	3 %6	26 %52	21 %42	4,36	0,598	Çok Yüksek	12
20	0 %0	1 %2	4 %8	24 %48	21 %42	4,30	0,707	Çok Yüksek	14
21	0 %0	1 %2	3 %6	24 %48	22 %44	4,34	0,688	Çok Yüksek	13
Toplam			MYBS			4,4086	0,37767	Çok Yüksek	

- **Bağımsız Değişkene “Maliyet Denetimi” Ait Verilerin Analizi:**

Tablo 11’de görüldüğü gibi, en yüksek ortalama değerin (4,30) 24. soruya “maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için maliyet denetimi, eksiklikleri ve dezavantajları tespit eder ve periyodik maliyet raporlarına katkı sağlar” ait olduğu görülmektedir. En düşük ortalama değerin (4,00) 29. soruya “maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için maliyet denetimi, kullanılan iç kontrol mekanizmalarını kolayca geliştirir” ait olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, tablo 11’de anlaşılacağı gibi maliyet denetiminin ortalama değerinin (4,1422) olduğu ve onay düzeyi derecesinin yüksek olduğu görülmektedir. Maliyet denetimi kalemlerinin onay düzey derecesi yüksek ve çok yüksek olduğu için maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde bu kalemler olumlu etkiye sahiptir.

Tablo 11. Bağımsız Değişkene “Maliyet Denetimi” Ait Verilerin Analizi

Soru No.	Bağımsız Değişken: Maliyet Denetimi					Ort.	Sta. Sapma	Onay Düzeyi	Önem Sıralama
	1 Kesinlikle Katılmıyorum	2 Katılmıyorum	3 Kararsızım	4 Katılıyorum	5 Kesinlikle Katılıyorum				
22	0 %0	2 %4	3 %9	33 %66	12 %24	4,10	0,678	Yüksek	6a
23	0 %0	1 %2	5 %10	27 %54	17 %34	4,20	0,700	Yüksek	3
24	0 %0	1 %2	2 %4	28 %56	19 %38	4,30	0,647	Çok Yüksek	1
25	0 %0	3 %6	6 %12	28 %56	13 %26	4,02	0,795	Yüksek	7
26	0 %0	0 %0	8 %16	29 %58	13 %26	4,10	0,647	Yüksek	6b
27	0 %0	3 %6	3 %6	28 %56	16 %32	4,14	0,783	Yüksek	5
28	0 %0	1 %12	2 %4	30 %60	17 %34	4,26	0,633	Çok Yüksek	2
29	0 %0	2 %4	7 %14	30 %60	11 %22	4,00	0,728	Yüksek	8
30	0 %0	1 %2	8 %16	23 %46	18 %36	4,16	0,766	Yüksek	4
Toplam			Maliyet Denetimi			4,1422	0,49285	Yüksek	

- **Bağımsız Değişkene “İç Denetim” Ait Verilerin Analizi:**

Tablo 12’de görüldüğü gibi, en yüksek ortalama değerin (4,30) 36. soruya “maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için iç denetim, Kullanılan kaynakların daha ekonomik, verimli ve etkili

olabilmesini sağlar” ait olduğu görülmektedir. En düşük ortalama değer (3,96) 31. soruya “maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için iç denetim; işletmenin varlıklarını korur, faaliyetleri ve süreç sistemini geliştirir” ve 37 soruya “maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için iç denetim; işletmenin planlarını, faaliyetlerini, sorumluluklarını ve yasal prosedürlerini geliştirir” ait olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, tablo 12’de anlaşılabacağı gibi iç denetiminin ortalama değerinin (4,100) olduğu ve onay düzeyi derecesinin yüksek olduğu görülmektedir. İç denetimi kalemlerinin onay düzey derecesi yüksek ve çok yüksek olduğu için maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde bu kalemler olumlu etkiye sahiptir.

Tablo 12. Bağımsız Değişkene “İç Denetim” Ait Verilerin Analizi

Soru No.	Bağımsız Değişken: İç Denetim					Ort.	Sta. Sapma	Onay Düzeyi	Önem Sıralama
	1 Kesinlikle Katılmıyorum	2 Katılmıyorum	3 Kararsızım	4 Katılıyorum	5 Kesinlikle Katılıyorum				
31	0 %0	5 %10	7 %14	23 %46	15 %30	3,96	0,925	Yüksek	7a
32	1 %2	2 %4	5 %10	31 %62	11 %22	3,98	0,820	Yüksek	6
33	0 %0	1 %2	3 %6	29 %58	17 %34	4,24	0,657	Çok Yüksek	2
34	0 %0	0 %0	5 %10	33 %66	12 %24	4,14	0,572	Yüksek	4
35	0 %0	1 %2	4 %8	31 %62	14 %28	4,16	0,650	Yüksek	3a
36	0 %0	1 %2	8 %16	31 %62	10 %20	4,00	0,670	Yüksek	5
37	0 %0	3 %6	6 %12	21 %42	10 %20	3,96	0,755	Yüksek	7b
38	0 %0	1 %2	1 %2	30 %60	18 %36	4,30	0,614	Çok Yüksek	1
39	0 %0	0 %0	5 %10	32 %64	13 %26	4,16	0,584	Yüksek	3b
Toplam			İç Denetim			4,1000	0,48679	Yüksek	

- **Bağımsız Değişkene “Faaliyet Denetimi” Ait Verilerin Analizi:**

Tablo 13’te görüldüğü gibi, en yüksek ortalama değer (4,26) 45. soruya “maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için faaliyet denetimi; işletmenin hedefleriyle ilgili iç kontrolünü ve risk yönetimini iyileştirir” ait olduğu görülmektedir. En düşük ortalama değer (3,94) 46. soruya “maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için faaliyet denetimi, süreç sistemlerini geliştirir” ait olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, tablo 13’te anlaşılabacağı gibi faaliyet denetiminin ortalama değerinin (4,1111) olduğu ve onay düzeyi derecesinin yüksek olduğu görülmektedir. Faaliyet denetimi kalemlerinin onay düzey derecesi yüksek ve çok yüksek olduğu için maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde bu kalemler olumlu etkiye sahiptir.

Tablo 13. Bağımsız Değişkene “Faaliyet Denetimi” Ait Verilerin Analizi

Soru No.	Bağımsız Değişken: Faaliyet Denetimi					Ort.	Sta. Sapma	Onay Düzeyi	Önem Sıralama
	1 Kesinlikle Katılmıyorum	2	3 Kararsızım	4 Katılıyorum	5 Kesinlikle Katılıyorum				
40	0 %0	2 %4	3 %6	31 %62	14 %28	4,14	0,700	Yüksek	3a
41	1 %2	1 %2	3 %6	34 %68	11 %22	4,06	0,740	Yüksek	6a
42	0 %0	2 %4	6 %12	28 %56	14 %28	4,08	0,752	Yüksek	5
43	0 %0	3 %6	5 %10	28 %56	14 %28	4,06	0,793	Yüksek	6b
44	0 %0	0 %0	3 %6	33 %66	14 %28	4,22	0,545	Çok Yüksek	2
45	0 %0	0 %0	1 %2	35 %70	14 %28	4,29	0,487	Çok Yüksek	1
46	0 %0	2 %4	9 %18	29 %58	10 %20	3,94	0,740	Yüksek	7
47	0 %0	1 %2	8 %16	26 %52	15 %30	4,10	0,735	Yüksek	4
48	0 %0	2 %4	4 %8	29 %58	15 %30	4,14	0,729	Yüksek	3b
Toplam	Faaliyet Denetimi					4,1111	0,52067	Yüksek	

Bağımlı Değişken ile Bağımsız Değişkenlerin İlişkisi

Maliyet yönetimi bilgi sistemi ile maliyet denetiminin temel boyutlarının ilişkisinin belirlenmesi için Pearson korelasyonunun testi yapılması gerekir. Bu test, aşağıdaki tablo 14’te görüldüğü gibi, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenin temel boyutları arasında %99 güvenle güçlü ilişki olduğunu gösterir. Maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde yönetim denetiminin temel araçlarının önem sırası; iç denetim (0,654), faaliyet denetimi (0,653) ve maliyet denetimi (0,599) olduğu görülmektedir.

Tablo 14. Pearson Korelasyon Bağımlı ile Bağımsız Değişkenin Temel Boyutlarına İlişkisi

	MYBS	Maliyet Denetimi	İç Denetim	Faaliyet Denetimi
Pearson Korelasyon	MYBS	1	0,599**	0,654**
	Maliyet Denetimi	0,599**	1	0,828**
	İç Denetim	0,654**	0,828**	1
	Faaliyet Denetimi	0,653**	0,829**	0,787**

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (iki kuyruklu).

Araştırmanın Hipotezlerinin Değerlendirilmesi

Yönetim denetiminin, maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisinin belirlenmesi için basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi için hataların normalliği, eşvaryanslılık ve otokorelasyon varsayımlarına bakılmıştır.

- **H0.1.** Maliyet denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi yoktur.
- **H1.1.** Maliyet denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

MYBS ve MD değişkenlerine ait regresyon analizi hatalarının, Kolmogorow-Smirnov test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,200$) ve Shapiro-Wilk test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,462$)’dir. Bu değerlerin, (0,05)’ten büyük olduğu için “hatalar, normal dağılım özelliği göstermektedir” birinci hipotezi kabul edilmektedir. Böylelikle hataların normalliği varsayımı sağlanmıştır. Eşvaryanslılık varsayımı için hataların mutlak değeri ile bağımsız değişkenler arasında sıra korelasyon olmaması istenmektedir. Yapılan analiz sonucunda mutlak hata ile maliyet denetimi değişkeni arasında sıra korelasyon bulunmamaktadır. ($p=0,272$). Bu durumda varyansların eşit olduğu varsayımı sağlanmıştır. Son olarak otokorelasyon varsayımına bakıldığında Durbin-Watson test istatistiğinin 2,090 olduğu görülmüştür. Örneklem sayısının 50 olduğu %95 güven aralığındaki Durbin-Watson alt ve üst sınır değerleri $d_L=1,324$ ve üst $d_U=1,403$

olarak bulunmuştur. Elde edilen Durbin-Watson test istatistiği ($DW=2,090$), $d_U=1,403$ değerinden büyük olduğu için “otokorelasyon yoktur” birinci hipotezi kabul edilmiştir. Tüm varsayımlar sağlandıktan sonra yapılan basit doğrusal regresyon analizine ilişkin sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 15. Normallik Testi ^a

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	sd	P	İstatistik	sd	P
MYBS ve MD	0,081	50	0,200*	0,978	50	0,462

*. Gerçek Öneminin Bir Alt Sınıdır.

a. Lilliefors Önemi Düzeltme.

Tablo 15'te görüldüğü gibi, Kolmogorov-Smirnov test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,200$) ve Shapiro-Wilk test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,462$)'dir.

Tablo 16. Korelasyon Testi (eşvaryanslılık)

	Mutlak Hatalar (MD)	Maliyet Denetimi
Mutlak Hatalar (MD)	Pearson Korelasyon	1
	P (2- kuyruklu)	-0,158
	N	50
Maliyet Denetimi	Pearson Korelasyon	1
	P (2- kuyruklu)	-0,158
	N	50

Tablo 16'da görüldüğü gibi $p=0,272$ 'dir.

Tablo 17. Model Özeti ^b

R	R Kare	Düzeltilmiş R Kare	Sta. Tahmin Hatası	Durbin-Watson
0,599 ^a	0,358	0,345	0,30566	2,090

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

b. Bağımsız Değişken: Maliyet Denetimi.

Tablo 17'de görüldüğü gibi, R Kare değerine göre, maliyet yönetimi bilgi sisteminin gelişmesi değişkeninin %35,8'lik kısmı maliyet denetimi değişkeni ile açıklanmaktadır.

Tablo 18. Katsayılar Tablosu ^a

	Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	P
	B	Sta. Hata	Beta		
Sabit	2,508	0,370		6,788	0,000
Maliyet Denetimi	0,459	0,089	0,599	5,177	0,000

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

Tablo 18'de katsayılar tablosuna bakıldığında, maliyet denetimi değişkeninin katsayısının anlamlılık düzeyi ($p=0,000$), %95 güven aralığında anlamlı çıkmıştır. Bu durumda, maliyet denetimi değişkenindeki bir birimlik artışın, maliyet yönetimi bilgi sistemi değişkeni üzerinde 0,459 birimlik bir artışa neden olacağı söylenebilir. Buna göre aşağıdaki regresyon denklemi yazılabilir.

$$\text{Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi} = 2,508 + 0,459 \times \text{Maliyet Denetimi} + \varepsilon$$

Tablo 19. ANOVA ^a

	Karelerin Toplamı	sd	Karelerin Ortalaması	F	P
Regresyon	2,504	1	2,504	26,805	0,000 ^b
Kalan	4,485	48	0,093		
Toplam	6,989	49			

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

b. Bağımsız Değişken: Maliyet Denetimi.

Tablo 19’da görüldüğü gibi, modele ait ($p=0,000$)’dır. Bu değer, ($0,05$)’ten küçük olduğu için birinci alternatif hipotezi kabul edilir. Bundan dolayı, maliyet denetiminin, maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

- **H0.2.** İç denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi yoktur.
- **H1.2.** İç denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

MYBS ve İD değişkenlerine ait regresyon analizi hatalarının, Kolmogorow-Smirnov test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,041$) ve Shapiro-Wilk test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,091$)’dir. Bu değerlerden en az biri, ($0,05$)’ten büyük olduğu için “hatalar, normal dağılım özelliği göstermektedir” ikinci hipotezi kabul edilmektedir. Böylelikle hataların normalliği varsayımı sağlanmış olmuştur. Eşvaryanslılık varsayımı için hataların mutlak değeri ile bağımsız değişkenler arasında sıra korelasyon olmaması istenmektedir. Yapılan analiz sonucunda mutlak hata ile iç denetim değişkeni arasında sıra korelasyon bulunmamaktadır. ($p=0,064$). Bu durumda varyansların eşit olduğu varsayımı sağlanmıştır. Son olarak otokorelasyon varsayımına bakıldığında Durbin-Watson test istatistiğinin 2,108 olduğu görülmüştür. Örneklem sayısının 50 olduğu %95 güven aralığındaki Durbin-Watson alt ve üst sınır değerleri $d_L=1,324$ ve üst $d_U=1,403$ olarak bulunmuştur. Elde edilen Durbin-Watson test istatistiği ($DW=2,108$), $d_U=1,403$ değerinden büyük olduğu için “otokorelasyon yoktur” ikinci hipotezi kabul edilmiştir. Tüm varsayımlar sağlandıktan sonra yapılan basit doğrusal regresyon analizine ilişkin sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 20. Normallik Testi ^a

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	sd	P	İstatistik	sd	P
MYBS ve İD	0,127	50	0,041	0,960	50	0,091

a. Lilliefors Önemi Düzeltme.

Tablo 20’de görüldüğü gibi, Kolmogorow-Smirnov test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,041$) ve Shapiro-Wilk test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,091$)’dir.

Tablo 21. Korelasyon Testi (eşvaryanslılık)

		Mutlak Hatalar (İD)	İç Denetim
Mutlak Hatalar (İD)	Pearson Korelasyon	1	-0,264
	P (2- kuyruklu)		0,064
	N	50	50
İç Denetim	Pearson Korelasyon	-0,264	1
	P (2- kuyruklu)	0,064	
	N	50	50

Tablo 21’de görüldüğü gibi, ($p=0,064$)’dir.

Tablo 22. Model Özeti ^b

R	R Kare	Düzeltilmiş R Kare	Sta. Tahmin Hatası	Durbin-Watson
0,654 ^a	0,427	0,415	0,28878	2,108

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

b. Bağımsız Değişken: İç Denetim.

Tablo 22’de görüldüğü gibi, R Kare değerine göre, maliyet yönetimi bilgi sistemi değişkeninin %42,7’lik kısmı iç denetim değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 23. Katsayılar Tablosu ^a

	Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	P
	B	Sta. Hata	Beta		
Sabit	2,329	0,350		6,658	0,000
İç Denetim	0,507	0,085	0,654	5,984	0,000

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

Tablo 23’te katsayılar tablosuna bakıldığında, iç denetim değişkeninin katsayısının anlamlılık düzeyi $p=0,000$, %95 güven aralığında anlamlı çıkmıştır. Bu durumda, iç denetim değişkenindeki bir birimlik artışın,

maliyet yönetimi bilgi sistemi değişkeni üzerinde 0,507 birimlik bir artışa neden olacağı söylenebilir. Buna göre aşağıdaki regresyon denklemi yazılabilir.

$$\text{Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi} = 2,329 + 0,507 \times \text{İç Denetim} + \varepsilon$$

Tablo 24. ANOVA^a

	<i>Karelerin Toplamı</i>	<i>sd</i>	<i>Karelerin Ortalaması</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
Regresyon	2,986	1	2,986	35,808	0,000 ^b
Kalan	4,003	48	0,083		
Toplam	6,989	49			

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

b. Bağımsız Değişken: İç Denetim.

Tablo 24'te görüldüğü gibi, modele ait ($p=0,000$)'dır. Bu değer, ($0,05$)'ten küçük olduğu için ikinci alternatif hipotez kabul edilir. Buna göre, iç denetimin, maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

- **H0.3.** Faaliyet denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi yoktur.
- **H1.3.** Faaliyet denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

MYBS ve FD değişkenlerine ait regresyon hatalarının, Kolmogorow-Smirnov test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,200$) ve Shapiro-Wilk test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,385$)'dir. Bu değerlerin, ($0,05$)'ten büyük olduğu için "hatalar, normal dağılım özelliği göstermektedir" üçüncü hipotezi kabul edilmektedir. Böylelikle hataların normalliği varsayımı sağlanmış olmuştur. Eşvaryanslılık varsayımı için hataların mutlak değeri ile bağımsız değişkenler arasında sıra korelasyon olmaması istenmektedir. Yapılan analiz sonucunda mutlak hata ile faaliyet denetimi değişkeni arasında sıra korelasyon bulunmamaktadır. ($p=0,138$). Bu durumda varyansların eşit olduğu varsayımı sağlanmıştır. Son olarak otokorelasyon varsayımına bakıldığında Durbin-Watson test istatistiğinin 2,014 olduğu görülmüştür. Örneklem sayısının 50 olduğu %95 güven aralığındaki Durbin-Watson alt ve üst sınır değerleri $d_L=1,324$ ve üst $d_U=1,403$ olarak bulunmuştur. Elde edilen Durbin-Watson test istatistiği ($DW=2,014$), $d_U=1,403$ değerinden büyük olduğu için "otokorelasyon yoktur" üçüncü hipotezi kabul edilmiştir. Tüm varsayımlar sağlandıktan sonra yapılan basit doğrusal regresyon analizine ilişkin sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 25. Normallik Testi^a

	<i>Kolmogorov-Smirnov^a</i>			<i>Shapiro-Wilk</i>		
	<i>İstatistik</i>	<i>sd</i>	<i>P</i>	<i>İstatistik</i>	<i>sd</i>	<i>P</i>
MYBS ve FD	0,088	50	0,200*	0,976	50	0,385

*. Gerçek Öneminin Bir Alt Sınırdır.

a. Lilliefors Önemi Düzeltme.

Tablo 25'te görüldüğü gibi, Kolmogorow-Smirnov test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,200$) ve Shapiro-Wilk test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,385$)'dir.

Tablo 26. Korelasyon Testi (eşvaryanslılık)

		<i>Mutlak Hatalar (FD)</i>	<i>Faaliyet Denetimi</i>
Mutlak Hatalar (FD)	Pearson Korelasyon	1	-0,213
	P (2- kuyruklu)		0,138
	N	50	50
Faaliyet Denetimi	Pearson Korelasyon	-0,213	1
	P (2- kuyruklu)	0,138	
	N	50	50

Tablo 26'da görüldüğü gibi, ($p=0,138$)'dir.

Tablo 27. Model Özeti^b

<i>R</i>	<i>R Kare</i>	<i>Düzeltilmiş R Kare</i>	<i>Sta. Tahmin Hatası</i>	<i>Durbin-Watson</i>
0,653 ^a	0,426	0,414	0,28903	2,014

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

b. Bağımsız Değişken: Faaliyet Denetimi.

Tablo 27’de görüldüğü gibi, R Kare değerine göre, maliyet yönetimi bilgi sistemi değişkeninin %42,6’lık kısmı faaliyet denetimi değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 28. Katsayılar Tablosu^a

	Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	P
	B	Sta. Hata	Beta		
Sabit	2,462	0,329		7,492	0,000
Faaliyet Denetimi	0,474	0,079	0,653	5,972	0,000

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

Tablo 28’de katsayılar tablosuna bakıldığında, faaliyet denetimi değişkeninin katsayısının anlamlılık düzeyi $p=0,000$, %95 güven aralığında anlamlı çıkmıştır. Bu durumda, faaliyet denetimi değişkenindeki bir birimlik artışın, maliyet yönetimi bilgi sistemi değişkeni üzerinde 0,474 birimlik bir artışa neden olacağı söylenebilir. Buna göre aşağıdaki regresyon denklemi yazılabilir.

$$\text{Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi} = 2,462 + 0,507 \times \text{Faaliyet Denetimi} + \varepsilon$$

Tablo 29. ANOVA^a

	Karelerin Toplamı	sd	Karelerin Ortalaması	F	P
Regresyon	2,979	1	2,979	35,664	0,000 ^b
Kalan	4,010	48	0,084		
Toplam	6,989	49			

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

b. Bağımsız Değişken: Faaliyet Denetimi.

Tablo 29’da görüldüğü gibi, modele ait ($p=0,000$)’dır. Bu değer, (0,05)’ten küçük olduğu için üçüncü alternatif hipotez kabul edilir. Buna göre, faaliyet denetiminin, maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

- **H0.** Yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi yoktur.
- **H1.** Yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

MYBS ve YD değişkenlerine ait regresyon analizi hatalarının, Kolmogorow-Smirnov test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,200$) ve Shapiro-Wilk test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,172$)’dir. Bu değerlerin, (0,05)’ten büyük olduğu için ‘hatalar, normal dağılım özelliği göstermektedir’ ana hipotezi kabul edilmektedir. Böylelikle hataların normalliği varsayımı sağlanmış olmuştur. Eşvaryanslılık varsayımı için hataların mutlak değeri ile bağımsız değişkenler arasında sıra korelasyon olmaması istenmektedir. Yapılan analiz sonucunda mutlak hata ile yönetim denetimi değişkeni arasında sıra korelasyon bulunmamaktadır. ($p=0,057$). Bu durumda varyansların eşit olduğu varsayımı sağlanmıştır. Son olarak otokorelasyon varsayımına bakıldığında Durbin-Watson test istatistiğinin 2,027 olduğu görülmüştür. Örneklem sayısının 50 olduğu %95 güven aralığındaki Durbin-Watson alt ve üst sınır değerleri $d_L=1,324$ ve üst $d_U=1,403$ olarak bulunmuştur. Elde edilen Durbin-Watson test istatistiği ($DW=2,027$), $d_U=1,403$ değerinden büyük olduğu için “otokorelasyon yoktur” ana hipotezi kabul edilmiştir. Tüm varsayımlar sağlandıktan sonra yapılan basit doğrusal regresyon analizine ilişkin sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 30. Normallik Testi^a

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	sd	P	İstatistik	sd	P
MYBS ve YD	0,091	50	0,200*	0,967	50	0,172

*. Gerçek Öneminin Bir Alt Sınırdır.

a. Lilliefors Önemi Düzeltme.

Tablo 30’da görüldüğü gibi, Kolmogorow-Smirnov test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,200$) ve Shapiro-Wilk test istatistiğinin anlamlılık düzeyi ($p=0,172$)’dir.

Tablo 31. Korelasyon Testi (eşvaryanslılık)

		Mutlak Hatalar (YD)	Yönetim Denetimi
Mutlak Hatalar (YD)	Pearson Korelasyon	1	-0,271
	P (2- kuyruklu)		0,057
	N	50	50
Yönetim Denetimi	Pearson Korelasyon	-0,271	1
	P (2- kuyruklu)	0,057	
	N	50	50

Tablo 31'de görüldüğü gibi, ($p=0,057$)'dir.

Tablo 32. Model Özeti^b

R	R Kare	Düzeltilmiş R Kare	Sta. Tahmin Hatası	Durbin-Watson
0,679 ^a	0,461	0,449	0,28026	2,027

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

b. Bağımsız Değişken: Yönetim Denetimi.

Tablo 32'de görüldüğü gibi, R Kare değerine göre, maliyet yönetimi bilgi sistemi değişkeninin %46,1'lik kısmı yönetim denetimi değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 33. Katsayılar Tablosu^a

	Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	P
	B	Sta. Hata	Beta		
Sabit	2,154	0,354		6,079	0,000
Yönetim Denetimi	0,547	0,086	0,679	6,402	0,000

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

Tablo 33'te katsayılar tablosuna bakıldığında, maliyet denetimi değişkeninin katsayısının anlamlılık düzeyi $p=0,000$, %95 güven aralığında anlamlı çıkmıştır. Bu durumda, yönetim denetimi değişkenindeki bir birimlik artışın, Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi değişkeni üzerinde 0,547 birimlik bir artışa neden olacağı söylenebilir. Buna göre aşağıdaki regresyon denklemi yazılabilir.

$$\text{Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi} = 2,154 + 0,547 \times \text{Yönetim Denetimi} + \varepsilon$$

Tablo 34. ANOVA^a

	Karelerin Toplamı	sd	Karelerin Ortalaması	F	P
Regresyon	3,319	1	3,219	40,982	0,000 ^b
Kalan	3,770	48	0,079		
Toplam	6,989	49			

a. Bağımlı Değişken: Maliyet Yönetimi Bilgi Sistemi.

b. Bağımsız Değişken: Yönetim Denetimi.

Tablo 34'te görüldüğü gibi, modele ait ($p=0,000$)'dir. Bu değer, (0,01)'den küçük olduğu için alternatif ana hipotez kabul edilir. Bundan dolayı, yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisi vardır.

Araştırmanın Bulguları

Yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine etkisinin belirlenmesi için anket yoluyla elde edilen verilerin analizi yapılmasında ve bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkinin hipotezleriyle ilgili değerlendirilmesinde de araştırmanın bulguları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Cronbach Alpha katsayısına göre, araştırmanın veri toplama aracına %95,7 oranında güvenilebilir.
- Pearson korelasyon değerlere göre, %99 güvenle araştırma anket sorularının tahmin geçerliliği istatistiksel açıdan çok kuvvetli, anlamlı ve geçerlidir.
- Beş nokta likert ölçeğine göre, bağımlı değişken kalemlerinin onay düzeyi derecesini yüksek ve çok yüksek derece olduğu için maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilme kalemlerinin olumlu etkisi sahiptir.

- Beş nokta likert ölçeğine göre, bağımsız değişken kalemleri ile ilgili maliyet, i ve faaliyet denetiminin onay düzeyi derecesini yüksek ve çok yüksek derece olduğu için yönetim denetiminin maliyet, i ve faaliyet denetimi kalemlerinin olumlu etkisi sahiptir.
- Pearson korelasyon değerlere göre, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenin temel araçlarına %99 güvenle olarak güçlü ilişkisi gösterir. Ayrıca, yönetim denetiminin temel araçları için Pearson korelasyon değerlerine göre birinci sırada iç denetim 65,4%, ikinci sırada faaliyet denetimi 65,3% ve üçüncü sırada maliyet denetimi 59,9% bulunmuştur.
- Basit doğrusal regresyon analize göre, Ana ve alternatif hipotezleri kabul edilmiştir. Bundan dolayı, yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde olumlu etkisi vardır.

Bu olumlu etki konuyla ilgili literatür çalışmaları incelendiğinde birçok konuda benzerlik göstermektedir. Bunlar aşağıdaki gibidir.

Shkornik, Klentak ve Lemesh (2019) alışmalarında, Ukrayna'da yönetim denetiminin teorik yönlerini ve gelişim eğilimlerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda; işletmenin performansını artırmak, yönetimde etkinlik ve Őeffaflık sağlamak, yönetim muhasebesinin kalitesini geliştirmek için yönetim denetimi kullanılmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Juneviius, Daugėlienė, Jurkeviienė ve Oręekauskas (2017) alışmalarında, Litvanya'da kamu işletmelerinde faaliyet verimliliğini artırmak için yönetim denetimi uygulanmasını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, kamu işletmelerinde yönetim denetimi uygulanmasının faaliyet verimliliğini artırdığını belirtmişlerdir.

Brender, Yzeiraj ve Fragniere (2015) alışmalarında, İsviçre'de kurumsal yönetişimi güçlendirmek için yönetim denetimini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, kurumsal yönetişimi güçlendirmek için yönetim denetiminin gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Gullberg (2014) alışmasında, yönetsel işlemlerde muhasebe bilgi sisteminin rolünü incelemiştir. Çalışma sonucunda, yönetim işlemlerinde muhasebe bilgi sisteminin başarılı olabilmesi için; rapor, işlem, araç ve hedeflere dikkat edilmesi önerilmiştir.

Yiling (2013) alışmasında, bir işletmede maliyet yönetimi bilgi sisteminin rolünü incelemiştir. Çalışma sonucunda, işletmede uygun bir maliyet yönetimi bilgi sistemi kullanılmasının; kr seviyesini artırdığı, üretim maliyetini düşürdüğü ve yönetim performansını yükselttiğini belirtmiştir.

Yukardaki çalışmalardan da anlaşılabileceği gibi, yönetim denetimi ve maliyet yönetimi bilgi sistemiyle doğrudan ilişkili bir çalışma bulunmamıştır. Yapılan bu çalışmalar yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine katkı sağlayan çalışmalardır.

Sonuç ve neriler

Gelişen teknoloji ve değişen rekabet koşulları, güncel işletmelerde iş önceliklerini değişirmiştir. Günümüzün yeni iş önceliklerinden biri de işletmelerde maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesidir. Maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesinde yönetim denetiminin etkisi önemlidir. Yönetim denetimi; işletmenin yapısı, planları ve politikaları, süreç yöntemleri ve kontrolleri gibi bileşenlerinin objektif ve kapsamlı bir incelemesinin yapılması ve genel yönetimin performansının değerlendirilmesidir. Yönetim denetimi; işlemlerin yasal, bilimsel ve düşünsel kurallara uygunluğunu araştırmak amacıyla araştırma sırasında, öncesinde ya da sonrasında yapılabilir.

Bu alışma kapsamında, maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesi için yönetim denetiminin temel araçları olan maliyet denetimi, iç denetim ve faaliyet denetimi dikkate alınmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda, yönetim denetiminin maliyet yönetimi bilgi sisteminin geliştirilmesine olumlu yönde katkı sağladığı ve bu iki değişken arasında anlamlı bir istatistiksel ilişkinin olduğu grlmştir. İşletmede yönetim denetiminin uygun bir Şekilde kullanılması; maliyet yönetimi bilgi sisteminin kalitesini artırarak, planlama, kontrol ve karar vermeyi kolaylaştıracaktır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular nicel çalışma sonucudur. İleriki çalışmalarda farklı sektörlerde konu ile ilgili nitel ve nicel çalışmalar yapılarak çalışma desteklenebilir. Yapılacak çalışmalarda yönetim denetiminin temel araçlarıyla birlikte ek araçların da dikkate alınması konunun daha doğru bir Şekilde anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Etik Beyan

“Yönetim Denetiminin Maliyet Yönetimi Bilgi Sisteminin Geliştirilmesine Etkisi: Örnek Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 13.04.2020 tarih ve 2020/17 sayılı toplantısında alınmıştır.

Not

Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde devam etmekte olan “Maliyet Yönetimi Bilgi Sisteminin Geliştirilmesinde Yönetim Denetiminin Rolü: Örnek Bir Uygulama” konulu doktora tez çalışmasından türetilmiştir. Çalışmada kısaca teorik kısım ile bağımlı ve bağımsız değişkenlerin istatistiksel analizi hakkında bilgi verilerek uygulama Trabzon ilindeki kamuya ait tüm çay fabrikalarında yapılmıştır.

Teşekkür

Bu çalışmada, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Çay İhtisas Koordinatörlüğüne ve Çaykur Genel Müdürlüğüne verilerin toplanmasında yaptığı katkıdan dolayı teşekkür ederiz. Ayrıca, yapılan istatistik analizleri kontrol eden Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler Ana Bilim Dalı Dr. Öğretim Üyesi Burcu KARTAL’a teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Alahdal, W. M., Alsamhi, M. H. ve Prusty, T. (2016). The role of cost accounting system in the pricing decisionmaking in industrial companies of Taiz city, Yemen. *International Academic Journal of Accounting and Financial Management*, 3(7), 70-78.
- Arens, A. A., Elder, R. J. ve Beasley, M. S. (2011). *Auditing and assurance services an Integrated approach*. USA: Prentice Hall.
- Aziz, A. ve Çevik, O. (2005). *İstatistiksel analiz teknikleri* (2. Baskı). Ankara: Emek Ofset.
- Brender, N., Yzeiraj, B. ve Fragniere, E. (2015). The management audit as a tool to foster corporate governance: an inquiry in Switzerland. *Managerial Auditing Journal*, 30(8/9), 785-811.
- Bülbül, M. (2009). *Kamu iç kontrol sistemi ve kamu iç kontrol standartlarına uyum*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.
- Can, A. V. ve Uyar, S. (2010). *İşletmelerde faaliyet denetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, Ö. ve Gül, M. (2015). Üretim yapan KOBİ’lerde karar sürecine muhasebe bilgi sisteminin etkileri: TRB1 bölgesinde yapılan bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 171-191.
- Doğan, E. N. (2019). *Yönetim ekonomisinde maliyet, maliyet analizi ve uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Ergun, T. ve Polatoğlu, A. (1992). *Kamu yönetimine giriş*. Ankara: Todaie Yayını.
- Gökşen, M. (2018). *İşletmelerde kurumsal yönetim açısından faaliyet denetiminin önemi: bir örnek olay çalışması* (Yüksek Lisans Tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Gullberg, C. (2014). *Roles of accounting information in managerial work* (Doctoral Dissertation). Uppsala University - Företagsekonomiska institutionen, Sweden. <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:713549/FULLTEXT01.pdf> adresinden alındı.
- Gürdal, K. (2013). TTK, TMS/TFRS, VUK Düzenlemeleri ve maliyet denetimi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (MUVU) - Ankara SMMMÖ*, 1, 1-26. <http://content.ebscohost.com/ContentServer.asp?EbscoContent=dGJyMNHX8kSep684y9f3OLCmr1GeprVSrqm4SbCWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGvsEymprjMuePfgcyx34jn&T=P&P=AN&S=R&D=bth&K=87560873> adresinden alındı.
- Haftacı, V. (2016). *Muhasebe denetimi*. Türkiye: Umuttepe Yayınları.
- Hansen, D. R. ve Mowen, M. M. (2006). *Cost management: accounting and control* (5th Edition). USA: Thomson: South-Western.
- Hansen, D. R., Mowen, M. M. ve Guan, L. (2007). *Cost management: accounting and control* (6th Edition). Mason, Ohio, USA: South-Western Cengage Learning.
- Horngren, Ch. T., Sundem, G. L. ve Stratton, W. O. (1999). *Introduction to Management Accounting* (11th Edition). USA: Prentice Hall International.
- ICAI. (2016). *Cost and management audit: study notes - final paper (19)*. India: The Institute of Cost Accountants of India.
- İSMMMÖ. (2015). *İç denetime genel bir bakış*. İstanbul: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası. http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/kitaplar/ic_denetim_2015.pdf adresinden alındı.
- Junevičius, A., Daugėlienė, R., Jurkevičienė, J. ve Oržekauskas, P. N. (2017). Application of management audit for increasing economic efficiency of state-owned enterprises activities. *Inžinerine Ekonomika - Engineering Economics*, 28(4), 421-431.

- Kartal, A., Gündüz, E. ve Sevim, A. (2013). *Maliyet yönetimi*. Türkiye: Anadolu Üniversitesi.
- Koca, A. G. (2010). *Üretim teknolojilerindeki gelişmelerin maliyet sistemlerine etkisi: Eskişehir arçelik A.Ş.'de inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özalp, P. (2006). *Faaliyet denetimi süreçlerinin iç denetim sisteminin etkinliğinde rolü* (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Periasamy, P. (2010). *Cost audit a textbook of financial cost and management accounting*. Hindistan: Himalaya Publishing House.
- Savcı, M. ve Balioğlu, İ. (2019). Yönetim denetiminde veri kalitesinin değerlendirilmesi: bir uygulama. *Uluslararası 19 Mayıs Multidisipliner Çalışmalar Kongresi* (ss. 678-685). Samsun: İKSAD Yayınevi.
- Sekaran, U. (2002). *Research method for business: a skill building approach* (3rd Edition). New York, USA: John Willy & Sons Inc.
- Selimoğlu, S. K. (1999). Faaliyet denetimi. *Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XV(1-2), 193-206.
- Shkornik, Y., Klentak, Ch. ve Lemesh V. N. (2019). Management audit: theoretical aspects and development trends. *II International Scientific And Practical Internet Conference "Current State and Prospects of Accounting, Analysis, Auditing, Reporting and Taxation" in The Context of European Integration*, (PP. 204-206). Ukraine. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30047/1/Чумакова%20I.O.pdf> adresinden alındı.
- Susanto, A. (2008). *Accounting information systems: developing risk control structure* (1st Edition). Bandung: Lingga Jaya – Indonesia: Perdana.
- Tekin, H. (1993). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Tezel, C. (2001). *Yönetim denetimi Türkiye'de yönetsel denetimi yapısal ve işleyişi* (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Tortop, N. (1990). *Yönetim biliminin temel ilkeleri* (2. baskı). Ankara: Toaie Yayını.
- Uzay, Ş. (1999). *İşletmelerde iç kontrol sistemini incelemenin bağımsız dış denetim karar sürecindeki yeri ve türkiye'deki denetim firmalarına yönelik bir araştırma*. Ankara: Pelin Yayınları.
- Uzay, Ş. (2003). İç denetimin geleceği ve yeni eğilimler. 22. *Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu* (s. 228-250). Antalya: Muhasebe-Eğitim: Eğilim ve Etkileşimler.
- Yiling, Ch. (2013). Brief introduction of project cost management information system. *Underground Engineering and Tunnels*, 1, 56-57.

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, advanced technology and global competition have brought about important changes in the business world. One of the most important changes is the work to develop companies cost management information systems. These systems are primarily concerned with helping management achieve its objectives by providing them with timely cost and management reports. At the same time, the management audit represents an important assessment of the development of the efficiency and quality of the company's management team, particularly as it helps management optimize the use of the company's resources and rapidly achieves the company's short- and long-term objectives. This study, therefore, focused on the basic management audit tools for developing companies cost management information systems. These tools can be briefly explained as follows:

1. Cost audit is an activity that aims to ensure the accuracy of cost accounting records to ensure they are consistent with cost accounting principles, procedures, plans and goals.
2. Internal audit is an independent objective assurance aimed at increasing the value and improvement of an organization's operations and to discover problems and flaws in operations and correct them before conducting external audits.
3. Operational audit is a study of the way in which an organization conducts its business, with the aim of indicating improvements that will increase its efficiency and effectiveness.

The aim of this study is to examine the effect of management audit on developing cost management information systems. In order to achieve this aim, a face-to-face survey method has been applied to 56 managers working in the public sector of tea factories in Trabzon province, Turkey.

The importance of this study has been reflected in its focus on examining the effect of management audit on developing cost management information systems in an important industry sector in Turkey, particularly in view of the increasing interest in the necessity of developing cost management information systems and applying the concept of management audit. This study is also the first of its kind in the world in general and in Turkey in particular.

The methodology of this study: The conceptual framework for management audit and cost management information systems was explained. The data obtained through the survey method were then

analyzed by SPSS 23. The research hypotheses were then evaluated using reliability analysis, Pearson correlation analysis, descriptive statistics, simple linear regression, and ANOVA analysis. Finally, the findings and recommendations of this study were presented.

The results of this study can be listed as follows:

- According to Cronbach Alpha, the confidence level in the search tool and data collection method is 95.7%.
- According to Pearson Correlation Values, the confidence level in the predictive validity of survey questions is 99%.
- According to Likert's five-point scale, the survey questions of cost management information systems have a positive effect.
- According to the five-point Likert scale, the survey questions of cost audit, internal audit and operational audit have a positive effect.
- According to Pearson Correlation Values, there is a strong statistical relationship between the dependent and independent variables.
- According to the simple linear regression analysis, the main hypothesis and the sub-hypotheses were accepted. Therefore, we can say that the management audit is having a positive effect on the developing cost management information systems.

This positive effect also appears in several literature reviews related to the subject of this study. The most important of these reviews are the following:

Shkornik, Klentak ve Lemesh (2019) examined management audit: Theoretical aspects and development trends in Ukraine. As a result of the study, it is necessary to use management audit in order to increase the performance of the enterprise, ensure efficiency and transparency in management and improve the quality of management accounting.

Junevičius, Daugėlienė, Jurkevičienė ve Oržekauskas (2017) examined application of management audit for increasing economic efficiency of state-owned enterprises activities in public institutions. As a result of the study, the application of management audit in public institutions increases the efficiency of their activities.

Brender, Yzeiraj ve Fragniere (2015) examined the management audit as a tool to foster corporate governance: An inquiry in Switzerland. As a result of the study, they stated that management audit is necessary to strengthen corporate governance.

Gullberg (2014) examined the roles of accounting information in managerial work. As a result of the study, in order for the accounting information systems to be successful in management processes; It was suggested that attention be paid to reports, processes, tools and objectives.

Yiling (2013) examined brief introduction of project cost management information system. As a result of the study, it was stated that using the appropriate cost management information systems in companies, it would save profit, reduce production costs and increase management performance.

As can be understood from the above reviews, there is no study directly related to management audit and cost management information systems simultaneously. Therefore, this study is therefore a new one that seeks to develop cost management information systems using the concept of management audit.

Finally, we can say that the appropriate use of management audit in the companies increases the quality of cost management information systems and facilitates planning, oversight and decision-making functions.

Yönetim Bilişim Sistemleri Disiplininde Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Gizli Dirichlet Ayrımı Algoritmasıyla Konu Modellemesi

Levent ÇALLI¹, Fatih ÇALLI² ve Büşra ALMA ÇALLI³

Öz

Yönetim Bilişim Sistemlerinin etkilendiği branşlar, alanda geliştirilen teoriler ve var olan konu çeşitliliklerinin belirlenmesi bir disiplin olarak tanımlandığı ilk günden bu yana akademik literatürde yoğun olarak tartışılan bir konudur. Bu araştırmada, Türkiye’de hızlı ve dinamik bir gelişim gösteren YBS anabilim dalında 2002-2020 yılları arasında tamamlanan 574 lisansüstü tez özeti metin madenciliği yöntemi olan Gizli Dirichlet Ayrımı algoritmasıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda tezlerin; e-Ticaret ve Pazarlama, Sistem Geliştirme ve Etkileri, Bilişim Sistemleri’nin Organizasyonlara Etkileri, Veri Madenciliği, İnsan Kaynakları Yönetimi, Organizasyonel Değişim, Alana Özel Çalışmalar I, Alana Özel Çalışmalar II, Güvenlik, Eğitim ve Öğretim, Tahmin ve Karar Destek olmak üzere 11 farklı konu başlığı altında kümelenebileceği öngörülmektedir. Araştırma kapsamında, tahmin sonuçlarının ulusal ve uluslararası literatürle göstermiş olduğu benzerlikler ve farklılıklar tartışılmıştır. Araştırma sonucunda yönetim bilişim sistemleri üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılara fikir vermek ve yol göstermek hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Bilişim Sistemleri, Metin Madenciliği, Konu Modelleme, Gizli Dirichlet Ayrımı

Topic Modeling of Postgraduate Theses in Management Information Systems Discipline with Latent Dirichlet Allocation (LDA) Algorithm

Abstract

The disciplines that affect the theories developed in the field, and the identification of the existing topic diversity have all been extensively discussed in the academic literature since the Management Information Systems (MIS) was first defined as a discipline. In this study, 574 postgraduates’ theses completed between 2002 and 2020 in the Department of MIS were analyzed using the Hidden Dirichlet Discrimination algorithm, which is a text mining method. As a result of the analysis, it is predicted that postgraduates’ theses can be clustered under 11 topics, are e-Commerce and Marketing (K₁), System Development and Effects (K₂), Effects of Information Systems on Organizations (K₃), Data Mining (K₄), Human Resources Management (K₅), Organizational Change (K₆), Field-Specific Studies I (K₇), Field-Specific Studies II (K₉), Security (K₈), Education and Training (K₁₀), Forecasting and Decision Support (K₁₁). The similarities and differences of the results are discussed in the context of the national and international literature. As a result of the research, it was aimed to give an idea and guide the researchers who want to study on management information systems.

Key Words: Management Information Systems, Text Mining, Topic Modelling, Latent Dirichlet Allocation

Atıf İçin / Please Cite As:

Çallı, L., Çallı, F. ve Alma Çallı, B. (2021). Yönetim bilişim sistemleri disiplininde hazırlanan lisansüstü tezlerin gizli dirichlet ayrımı algoritmasıyla konu modellemesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2355-2372.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Türkiye -Sakarya Üniversitesi, lcalli@sakarya.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-2221-1469

² Dr. Öğr. Üyesi - Türkiye -Sakarya Üniversitesi, fcalli@sakarya.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-2508-3853

³ Dr. Arş. Gör. - Türkiye -Sakarya Üniversitesi, busraalma@sakarya.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-7411-4295

Giriş

1890 yılında delikli kartların icadıyla anılmaya başlanan bilişim sistemleri günümüze gelene kadar birçok farklı teknolojik gelişme ile hayatın her evresinde önemli bir konuma ulaşmıştır (Campbell-Kelly, 1996, s.23). Bu gelişmeler doğal olarak hem dünyada hem de Türkiye’de bilişim sistemlerinin yönetimi konusunda akademik oluşumların başlamasını sağlamıştır. Öncelikle mühendislik disiplini ile hareket etmeye çalışan bilişim sistemleri yönetimi, disiplinlerarası birçok farklı konunun dikkate alınmasını gerektirdiğinden dolayı kendine has bir disiplin olan “Yönetim Bilişim Sistemleri” (YBS) disiplini ortaya çıkarmıştır. YBS; yönetim, bilişim, bilgi teknolojileri stratejileri, bu teknolojilerin kullanımı ve örgütsel değişim ile bütünleşmesi konularını temel alan birçok akademik disiplinin kesişme noktası olan disiplinlerarası yeni bir disiplin olarak tanımlanmaktadır (Bensghir, 2002, s. 77). Ülkemizde YBS disiplininin gelişimi 1991 yılında Marmara Üniversitesi İşletme Enformatiği ve 1995 yılında Boğaziçi Üniversitesi YBS bölümü ile gerçekleşmiş ve takip eden yıllarda üniversitelerin çeşitli fakültelerinde verilen eğitimlerle gelişimini sürdürmüştür (Emre ve Kıran, 2019, s. 424). İlk dönemlerde bilgisayar mühendisliği bölümlerinde tanımlanan bilişim kavramı üzerine yapılan lisansüstü çalışmalar ilerleyen yıllarda YBS bilim dalları ve ana bilim dallarının kurulmasıyla disiplinlerarası kimliğine kavuşmuştur.

Literatürde, bilişim, bilgi ve veri kavramlarının benzer şekillerde kullanılması, bu kavramlar arasındaki farkların kelime anlamı özelinde açıkça ortaya konulmasını gerektirmektedir. Veri (data) kaydedilebilir, yakalanabilir ve saklanabilir semboller ile sinyal okumaları olarak tanımlanmıştır. Sembollerin kelimeler, sayılar, diyagramlar ve görüntülerden oluştuğu; sinyallerin ise ışık, ses, koku, tat ve dokunma duyuşsal okumalarından meydana geldiğini ifade edilmektedir (Liew, 2007, s. 2). Semboller olarak veri, içsel anlamın depolanmasıdır, bu açıdan yalnızca bir temsildir. Verilerin temel amacı, etkinlikleri veya durumları kaydetmek, gerçek resmi veya gerçek olayı yakalamaya çalışmaktır. Bu tanımlı destekleyen çalışmalar incelendiğinde, Ackoff (1989, s. 170) veriyi nesnelere, olayların ve çevrelerinin özelliklerini temsil eden semboller olarak tanımlamıştır. Hoppe, Seising, Nürnberger ve Wenzel (2011, s. 584) ise veriyi basit işaret ve sembol dizileri olarak açıklamıştır.

Dilimize; bilişim, malumat ve enformasyon olarak çevrilen “Information” kelimesinin tanımlamaları incelendiğinde, Anthony Liew’in (2007, s. 1) karar ve / veya eylem için ilgili anlam, çıkarım veya girdi içeren bir mesaj olarak açıkladığı görülmektedir. Temel olarak bilişimin amacı karar vermeye, problemleri çözmeye veya bir fırsatı gerçekleştirmeye yardımcı olmaktır (Hoppe vd., 2011, s. 584; Rowley, 2007, s. 166; Zins, 2007, s. 480-481). Bilişim, Bellinger, Castro ve Mills (2021, s. 2) tarafından ise "kim", "ne", "nerede" ve "ne zaman" sorularına yanıtlar sağlama ve verinin yararlı hale gelmesi için işlenmesi durumu olarak tanımlanmıştır.

Bilginin (knowledge) ise bir kişinin zihninde depolanan, deneyim ve kişinin çevresiyle etkileşim yoluyla kazanılan insan uzmanlığı olduğu ifade edilmektedir (Brodie ve Brodie, 2009, s. 138). Bilgi; zihinde veya beyinde bulunan biliş veya tanıma (know-what), eyleme geçme (know-how) ve anlama (know-why) anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, bilginin amacı hayatı iyileştirmektir. İş bağlamında ise bilginin amacı, işletme ve tüm paydaşları için değer yaratmak veya arttırmaktır (Liew, 2007, s. 2).

Bu açıdan, yönetim bilişim sistemlerini, yönetim bilgi sistemleri olarak kavramsallaştırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. YBS’nin gelişim sürecinde önce bilgi üzerine yoğunlaştığı yakın dönemde ise teknoloji/örgütsel ve yönetim/sosyal odağa geçiş izlediği ifade edilmektedir (Alan, 2019, s. 78). Palvia, Salam ve Soliman (2003, s. 289), genç ve özgün bir disiplin olarak kabul edilen YBS’nin dünya çapında sürekli gelişmekte ve kendini yenilemekte olduğunu ifade etmektedir. Bilişim teknolojilerinin ve ilgili uygulamaların değişim hızı, araştırmacıların belirli bir fenomene derinlemesine odaklanarak teori üretmesini ve YBS disiplininin olgunluğa erişmesini kısmen engellediği literatürde ifade edilen bir görüştür (Alma, Koç ve Coşkun, 2017, s. 2). Bu bağlamda, üniversitemizde yapılan bilimsel faaliyetlerin uluslararası literatüre uygun bir biçimde gelişmesi önemlidir. Bilimsel faaliyetlerin öncelikleri güncel trendler, gelişmeye açık alanlar, akademiye ve uygulamacılara nitelikli bilgi üretecek konular olmalıdır. Bu açıdan, üretilen çıktılardan tezlerin akademik uzmanlık ve nitelikli insan gücü yetiştirmedeki önemi büyüktür. Geleceğin bilim insanlarını yetiştirme misyonuyla tasarlanan “YÖK-Gelecek Projesi”, ülkemiz için öncelikli alanlarda nitelikli öğretim elemanı yetiştirmeyi hedeflemektedir. Ülkemizin kalkınma yolundaki ihtiyaçlarına paralel olarak kritik teknoloji alanlarından bazıları bilgi güvenliği, büyük veri ve büyük veri analitiği, geniş bant teknolojileri, nesnelere interneti, yapay zeka ve makine öğrenmesi, bulut bilişim ve modelleme ve simülasyon teknolojileridir (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2020). Belirlenen kritik teknolojiler genellikle bilgisayar bilimleri ve karar bilimleri disiplinlerinde çalışılan konular olmakla

birlikte, bu disiplinlerden referans disiplin olarak yararlanan YBS disiplininin de araştırmalarına rehberlik etmekte ve disiplinlerin çalıştığı konular büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Bu araştırmada, YBS'nin diğer disiplinlere göre dinamik ve hızlı gelişim gösteren yapısı dikkate alınarak, bu alanda tamamlanan lisansüstü tezler analiz edilmiştir. Söz konusu sahada çalışılan konuların irdelenmesi, geçmiş ve güncel durumun karşılaştırılması, uluslararası literatürle ve ulusal politikaların hedefleriyle karşılaştırılmasının önemli olduğu dşnlmektedir. Araştırma sonuçlarının karar vericilerin üretecekleri stratejilerin şekillenmesi ve mevcut politikalarla ilişkilendirilmesi bakımından da katkı sağlayacağı dşnlmektedir.

Literatür Taraması

YBS'nin bir disiplin olarak ifade edildiği ilk günden bu yana hangi disiplinlerden etkilendiği, YBS disiplini kapsamında geliştirilen teoriler, YBS araştırmalarındaki bağımlı değişken nedir sorunsalı ve disiplin altında var olan konu çeşitliliğinin YBS'nin geleceği için yararlı mı yoksa zararlı mı olduğu süregelen bir tartışmadır (Keen, 1980, s. 9; Landry ve Banville, 1992, s. 77). Keen (1980, s. 9); bilgisayar kullanımının önemli fakat nasıl kullanılacağı bilgisinin sınırlı olduğu yıllarda YBS tanımını, “davranışsal, yönetimsel ve teknik konuların bir birleşimi” olarak ifade etmektedir. MIT'nin Bilişim Sistemleri Araştırma Merkezi'nde lisansüstü çalışmalar için genel araştırma başlığını “organizasyonlarda bilişim sistemlerinin etkin bir biçimde tasarımı, dağıtımı ve kullanımı” şeklinde ifade ettiklerini belirtmektedir. Bu başlıktaki etkinliğin ölçülmesinin ve organizasyon kavramlarının kilit öneme sahip olduğu vurgulanmakta ve bilgisayar bilimleri dışında kalan söz konusu konuların bilgi ekonomisi, sosyal psikoloji, performans ölçümü ve yönetim bilimleriyle ilişkisinin bu kapsamdaki disiplinlere referans gösterilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Keen (1980, s. 13), YBS disiplini altında teorilerin oluşması için belirli sınırlar içinde disiplinin daha tutarlı hale getirilmesi ve kümülatif bir araştırma geleneğinin oluşması gerektiğini belirtmektedir. Alavi, Carlson ve Brooke (1989, s. 363), Keen'in (1980, s. 13) ifade ettiği görüşler çerçevesinde bir araştırma tasarlayarak 1968-1988 yılları arasında YBS alanında yazılan 792 makaleyi incelemiştir.

Tablo 1. Barki-Rivard-Talbot'ın YBS Sınıflandırması

Sınıflar	Kapsadığı rnek Alanlar
Referans Disiplinler	Davranış bilimleri, bilişim kuramı, yönetim bilimleri, bilgisayar bilimleri, iktisat bilimi
Dış evre	Ekonomik evre, yasal evre, politik evre ve sosyal evre
Teknolojik evre	Yazılım, donanım, bilgisayar ağları, işletim sistemleri, veri tabanı yönetim sistemi, programlama dilleri
Örgütsel evre	örgüt özellikleri (büyüklük, vs.), örgüt fonksiyonları (pazarlama, vs.), görev özellikleri (karmaşıklık) ve örgüt dinamiği (rgtsel değişim)
Bilişim Sistemleri Yönetimi	Planlama (rneğin; kritik başarı faktörleri), örgütleme (rneğin; BS'de merkezileşme ve ademi merkezilik), insan kaynakları (rneğin; veri yönetim ekibi), değerlendirme (rneğin; maliyet/fayda analizi) ve kontrol, donanım ve yazılım kaynak yönetimi, veri kaynak yönetimi, BS güvenliği, BS yönetim sorunları (rneğin; teknoloji adaptasyon problemleri)
Bilişim Sistemleri Gelişimi ve Operasyonlar	Geliştirme stratejileri, yaşam döngüsü faaliyetleri (bilişim gereksinim analizi), test, geliştirme yöntemleri ve araçları (veri akış diyagramları vs.), proje yönetimi, kullanıcı katılımı ve uygulama. Operasyonlar olarak ise veri doğrulama, işleme ve veritabanı faaliyetleri gibi rnekler.
Bilişim Sistemleri Kullanımı	BS'nin örgüt içi kullanım, son kullanıcılar, BS destek türleri, BS erişim türleri ve BS işleme türleri (online, vs.)
Bilişim Sistemleri	BS türleri (YBS, karar destek sistemleri, uzman sistemler, bilgisayar temelli iletişim sistemleri, dokuman yönetim sistemleri, hareket işleme sistemleri, vb.), pazarlama bilişim sistemleri, sağlık bilişim sistemleri, insan kaynakları bilişim sistemleri, vb. Kullanıcı ara yüzü, grafik, bilgi tabanı.
Bilişim Sistemlerinde Eğitim ve Araştırma	BS araştırmalarında trendler, BS mevcut durumunu analiz eden araştırmalar, BS araştırmalarının tarihsel yönleri, eğitim yönleri (BS müfredat programları)

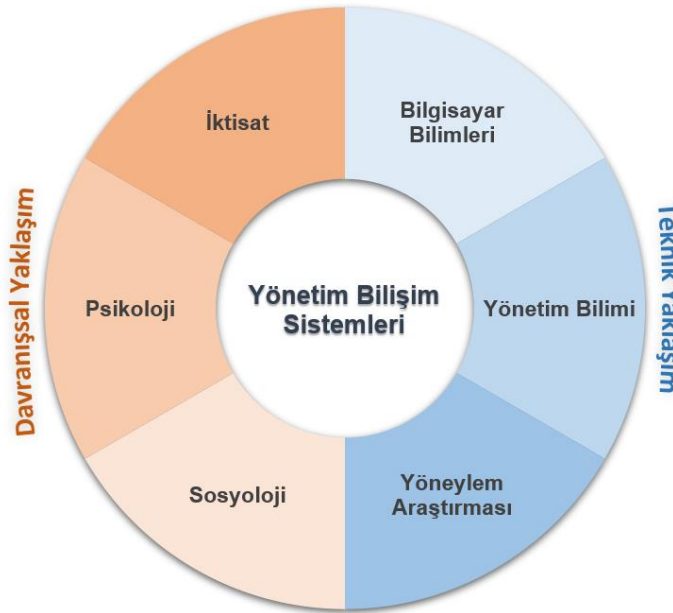
Kaynak: Barki vd. (1988, s. 305)

Yrtlen alışmada Barki, Rivard ve Talbot (1988, s. 299) tarafından YBS disiplininin çalışma alanını belirleyebilmek ve farklı bileşenleri tanımlamak için 1100 anahtar kelimedenden oluşan bir sınıflandırma kullanılmıştır. Sınıflandırma Tablo 1'de görülmektedir. Alavi vd. (1989, s. 368) ayrıca her bir çalışmanın deneysel olup olmadığını inceleyerek ayrıntılı bir durum analizi çalışması yürütmüştür. Analiz sonuçlarına göre belirtilen tarih aralığındaki çalışmaların yarısından fazlasının deneysel olmayan bir yapıda olduğu ve tüm çalışmaların üçte birlik bölümünün ise YBS kavramları, modelleri ve nasıl uygulanacağını anlatan

çalışmalardan oluştuğu ifade edilmektedir. En çok çalışmanın gerçekleştiği konu başlıkları ise sırasıyla; bilişim sistemleri yönetimi, bilişim sistemleri, bilişim sistemleri gelişimi ve operasyonlar, referans disiplinlerdir. Alavi vd. (1989, s. 369); teorilerin araştırma sürecine ve kullanılacak yöntemlere rehberlik ettiği düşünüldüğünde 20 yıllık periyotta YBS temelli teorik makale sayısının sadece 15 olmasının endişe verici olduğunu ifade etmektedirler. Bu problemin ortadan kalkması için farklı araştırma yöntemlerinin kullanılması gerektiğini, bir diğer deyişle metodolojik çoğulculuğun gerekli olduğunun altını çizmektedirler. Metodolojik çoğulculuk YBS araştırmaları için birden fazla paradigmanın disiplin içinde oluşmasına izin verecektir.

Benbasat ve Weber (1996, s. 389); YBS alanındaki çeşitliliği üç temel başlık altında incelemiştir. Bu başlıklardan ilki araştırma konularında ele alınan problemlerdeki çeşitlilik, ikincisi araştırmalara rehberlik eden teori ve referans disiplinlerdeki çeşitlilik üçüncüsü ise veri toplama, analiz ve yorumlama yöntemlerinde çeşitliliktir. 80'li yıllara göre 90'lı yılların daha fazla çeşitlilik sahibi olduğunu, alan araştırmacılarının uzmanlık seviyelerindeki gelişmenin teorik ve metodolojik açıdan çeşitlilik kalitesinin arttırdığını ve ilk günden bu yana YBS disiplini için referans disiplinler olarak ifade edilen bilgisayar bilimi (mühendislik ve tasarım araştırmaları için), yönetim ve bilişsel bilimler (karar süreci araştırmaları için), örgüt bilimi (sosyal süreç araştırmaları için) ve iktisata (ekonomik verimlilik ve iş süreçleri için) güvenin daha da arttığını ifade etmektedir. Benbasat ve Weber (1996, s. 397), YBS disiplini için çeşitliliğin faydalı olduğunu fakat bu disiplini diğerlerinden ayıran paradigma ve teorilerin muhakkak inşa edilmesi gerektiğinin altını çizmektedirler. Bu bağlamda, çeşitliliğin etkisinin seçilecek performans kriterlerine göre ampirik olarak ölçülmesinin önem arz ettiği Benbasat ve Weber (1996, s. 398) tarafından vurgulanmaktadır.

Laudon ve Laudon, (2020, s. 28), bilişim sistemlerini teknik ve davranışsal yaklaşımlardan etkilenen sosyoteknik bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bu yapı Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Bilişim Sistemlerine Çağdaş Yaklaşımlar (Laudon ve Laudon'den (2020, s. 28) uyarlanmıştır)

Bilgisayar bilimleri; hesaplanabilirlik teorileri, hesaplama yöntemleri, verimli veri depolama ve erişim yöntemlerini oluşturmakla ilgilenmektedir. Karar verme ve yönetim uygulamaları için model geliştirme görevi ise yönetim bilimi kapsamında değerlendirilmektedir. Nakliye, stok kontrol ve işlem maliyetlerinin optimize edilmesi için matematiksel tekniklere odaklanan alan ise yöneylem araştırmasıdır. Laudon ve Laudon (2020, s. 28) bu boyutları teknik yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Laudon ve Laudon (2020, s. 29); davranışsal yaklaşımın ise bilişim sistemlerinin geliştirilmesi ve sürdürülebilmesi için teknik çözümlerden ziyade tutum, yönetim, örgütsel politika ve davranış değişikliklerine odaklanan sosyoloji, psikoloji ve iktisat alanları olduğunu ifade etmektedir.

Bir disiplinde temel gelişmeleri ve eğilimleri anlamak için mevcut durumun analiz edilmesi oldukça önemlidir. YBS genç bir disiplin olarak, alanında gerçekleşmiş çeşitli durum analizi araştırmalarına sahiptir ve bu araştırmalarda genellikle bibliyometrik yöntem kullanılmaktadır. Bibliyometrik; bilgi ve belge

yönetimi alanında ortaya çıkan bir yöntem olarak yazar, bağlantı, atıf – ortak atıf, patentler ve yayınlar gibi bilgileri girdi olarak kullanarak stratejik karar verme sürecinde kullanılabilir büyük miktardaki tarihsel verinin keşfedilmesi, düzenlenmesi ve gizli konuları belirlenmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Daim, Rueda, Martin ve Gerdri, 2006, s. 983; La Paz, Merigó, Powell, Ramaprasad ve Syn 2020, s. 433; Rueda, Gerdri ve Kocaoglu, 2007, s. 2905).

Örneğin; Abedin, Jafarzadeh ve Olszak (2020, s. 1) Information Systems Management dergisinde 1984-2019 yılları arasında yayınlanan 1411 makaleyi bibliyometrik yöntem ile incelemiştir. Makalelerin aldığı atıflar, yıllara göre dağılımları, en çok atıf alan makaleler ve yazarları çalışma kapsamında incelenmiştir. Anahtar kelimeler dikkate alınarak yapılan grafiksel analizlerde 1996-2007 yılları arasında bilişim yönetimi, proje yönetimi, karar verme, bilgi yönetimi ve elektronik ticaret kelimelerinin 2008-2019 yılları arasında da popüler olduğu ifade edilmektedir. İnovasyon, malzeme ihtiyaç planlama, sosyal medya ve bilişim teknolojileri yönetimi gibi yeni kavramların ise ikinci dönemde ortaya çıkan yeni sözcükler olduğu çalışma kapsamında belirtilmiştir. 1996-2019 yılları arasında çalışılan konu başlıkları çalışma sayısı açısından Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. 1996-2019 Yılları Arasında “Information Systems Management” Dergisinde Yayınlanan Makalelerin Konu Dağılımı ve En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

Konu	En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler	Çalışma Sayısı
Bilişim Sistemleri Kullanımı ve Yönetim	Yönetim Bilişim Sistemleri, Bilişim Yönetimi, Malzeme İhtiyaç Planlama, Yazılım, Donanım, Dış Kaynak Kullanımı, Teknoloji Kabulü	1190
Örgüt Yönetimi ve Performans	Örgütler, Stratejik Planlama, Proje Yönetimi, İKY, Performans, Değişim Yönetimi	485
e-Ticaret	Ticaret, Satış, Rekabet, Maliyet, Web Sayfası, İnternet	272
Bilişim Sistemi ve İnsan Davranışı	Toplumlar ve Kurumlar, Güven, Davranışsal Araştırma, İnsan Bilgisayar Etkileşimi, Sosyal Etkiler, Sosyal Yönler	230
Araştırma Yöntemleri	Anket, Matematiksel Modelleme, Örnek Olay, Simülasyon, Yapısal Eşitlik Modeli, Regresyon	125
Karar Verme ve Bilgi Yönetimi	Karar Destek Sistemleri, Problem Çözme, Bilgi Yönetimi Sistemleri	110
Alana Özel Bilişim Sistemleri	Sağlık, Finans, Eğitim, Tedarik Zinciri Yönetimi, Coğrafi Bilgi Sistemleri	98
Yapay Zeka ve Veri Analizi	Yapay Zeka, Veri Madenciliği, Bilgi Edinme, Büyük Veri, Rekabetçi Zeka, Öğrenme Sistemi	66
Bilişim Sistemlerinde Güvenlik	Risk Yönetimi, Veri Güvenliği, Bilgisayar Suçları	51
Sosyal Medya	Çevrimiçi Sosyal Ağ, Çevrimiçi Topluluklar, Sanal Gerçeklik	21

Kaynak : Abedin vd. (2020, s.8)

Beydoun, Abedin, Merigó ve Vera (2019, s.491), Information Systems Frontiers dergisinde 1999-2018 yılları arasında yayınlanan 855 makaleyi dikkate alarak gerçekleştirdiği bibliyometrik analiz sonucuna göre ise 20 yıllık dönemde 10 farklı konu başlığının çalışıldığını ifade etmektedir. Bu konu başlıkları Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3. 1999-2018 Yılları Arasında Information Systems Frontiers Dergisinde Yayınlanan Makalelerin Konu Dağılımı

Konu	Çalışma Sayısı
Bilişim Teknoloji Tabanlı Hizmetler	136
Faaliyet Yönetimi	93
Bilgi Yönetimi	80
Kurumsal Bilişim ve Mimari	80
Analitik	76
Bilişim Sistemlerinde Araştırma Yöntemleri ve Teoriler	74
Bilişim Sistemleri Risk Yönetimi	65
Nesnelerin İnterneti ve Ulaşılabilir Bilişim	60
Bilişim Sistemleri Kullanımı	58
İnternetin Geleceği	43

Kaynak : (Beydoun vd., 2019, s.491)

2003-2012 yılları arası popüler anahtar kelimelerin bilgi yönetimi, bilişim paylaşımı ve iş süreçleri yönetimi olduğu belirtilmektedir. Açık veri, iş zekası, sosyal medya ve nesnelerin interneti anahtar kelimelerinin ise özellikle 2013 yılından itibaren modern teknolojilerle birlikte daha sık görüldüğü araştırma kapsamında ifade edilmektedir.

Jeyaraj ve Zadeh, (2020, s. 15) sadece anahtar kelimeleri kullanarak 6 farklı bilişim sistemleri dergisini 2003-2017 yılları arasını dikkate alarak konu modellemesi yöntemiyle analiz etmiştir. European Journal of Information Systems (EJIS), Information Systems Journal (ISJ), Information Systems Research (ISR), Journal of Management Information Systems (JMIS), Journal of the Association for Information Systems (JAIS), and MIS Quarterly (MISQ) dergilerinden toplam 2962 makale analiz kapsamında ele alınarak 50 çalışma konusu oluşturulmuştur. 1502 makaleyi dikkate alan ilk 13 konu Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. 2003-2017 Yılları arasında 6 farklı Bilişim Sistemleri Dergisinde Yayımlanan Makalelerin Konu Dağılımı ve Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

Konu	Anahtar Kelimeler	Çalışma Sayısı
Bilişim Sistemleri Uygulamaları	<i>BS uygulaması, örnek olay incelemesi, kurumsal kaynak planlama, kurumsal sistemler, BS başarısı</i>	203
Bilişim Teknolojileri Adaptasyonu	<i>BT adaptasyonu, BT yayılımı, BT'de inovasyon, TAM, dijital uçurum</i>	179
Bilişim Sistemleri Geliştirme	<i>BS geliştirme, proje yönetimi, açık kaynak kodlu yazılım, BT İnovasyon, kontrol</i>	166
Bilişim Teknolojilerinin Katma Değeri	<i>BT'nin katma değeri, BT yatırımı, verimlilik, BT ekonomisi, işletme performans</i>	164
Araştırma Yöntemleri	<i>Araştırma yöntemleri, belirli bir temele dayanan teori, BS araştırma, eylem araştırması, tasarım bilimi (design science)</i>	163
e-Ticaret	<i>e-Ticaret, elektronik pazar, BS ekonomisi, oyun teorisi, tüketici davranışları</i>	160
Sosyal Medya	<i>Sosyal medya, sosyal ağlar, kullanıcı tarafından oluşturulan içerik (UGC), çevrimiçi topluluklar, ağzdan ağza pazarlama (WOM)</i>	158
Bilişim Sistemleri Kullanımı	<i>BS Kullanımı, teknoloji kabulü, performans, Teknoloji kabul modeli (TAM), BS başarısı</i>	157
Çevrimiçi Güvenlik	<i>Güven, sanal ekipler, mahremiyet, iş birliği, teknoloji kabulü</i>	155
Bilişim Teknolojileri Kabiliyeti	<i>BT Kabiliyetleri, işletme performansı, kaynak tabanlı yaklaşım, dinamik kabiliyetler, örnek olay</i>	150
Bilgi Yönetimi	<i>Bilgi yönetimi, bilgi paylaşımı, bilgi yönetim sistemleri, eylem araştırması, sanal ekipler</i>	139
Bilişim Teknolojilerinde Dış Kaynak Kullanımı	<i>Dış kaynak kullanımı, işlem maliyeti ekonomisi, offshore, BT yönetimi, vekalet teorisi</i>	104
Bilişim Sistemlerinde Güvenlik	<i>BS güvenliği, mahremiyet, BS ekonomisi, uygunluk, koruma motivasyonu teorisi</i>	91

Kaynak: (Jeyaraj ve Zadeh, 2020, s15)

Araştırmada, 2010-2017 yılları arasında bilişim sistemlerinde güvenlik, sosyal medya ve çevrimiçi güvenlik konularının yükseliş eğiliminde olduğu ifade edilmektedir. Bilişim sistemleri geliştirme, bilişim teknolojileri adaptasyonu ve bilişim sistemleri kullanımı konularının ise dergi yılı ve türünden bağımsız olarak temel konular olduğu belirtilmektedir.

Coşkun, Özdağoğlu, Damar, Çallı (2019, s. 181) bilgi sistemleri disipliniyle ilgili 2008 ve 2019 yılları arasında yayımlanan Web of Science makalelerini analiz ettiği çalışmalarında zaman aralığını iki bölüme ayrılarak, 2008-2013 ve 2014-2019 dönemlerinde geçmiş ve güncel olan konu trendlerini karşılaştırmıştır. Anahtar kelime kümelerine göre ilk dönemde kriptoloji, güvenlik, sensörler ve ağlar, yapay zeka, veri madenciliği, web hizmetleri, kurumsal sistemler ve metin madenciliği sıklıkla çalışılan konulardır. İkinci dönemde ise yeşil bilişim, enerji verimliliği, nesnelerin interneti, büyük veri, yapay zeka, sensörler, güvenlik, makine öğrenmesi, öznelik seçimi ve bulut bilişim öne çıkan konular olmuştur. Anahtar kelimeler bakımından son dönemlerde en sık tekrarlandığı gözlemlenen kelimeler mahremiyet, IOT, kimlik doğrulama, güvenlik, kablosuz sensör ağları, bulut bilişim, makine öğrenimi, enerji verimliliği, sosyal medya, ontoloji, algoritmalar ve kümelemedir.

Alma vd. (2017, s. 5) çalışmalarında Türkiye'de Yönetim Bilişim Sistemleri disipliniyle ilişkili olan 380 makaleyi içerik analizi yöntemini kullanarak incelemiştir. 1999 ve 2016 yılları arasında yayımlanan bu makaleler; odaklandıkları temel konu, yöntem, veri kaynakları ve yazarların bölümleri bakımından incelenmiştir. Tematik yapının oluşturulması sürecine Laudon ve Laudon'ın 2003 yılından yayınlanan YBS kitabında yer alan konu başlıkları ve içerdikleri alt-başlıklar rehberlik etmiştir. Bu bağlamda, çalışmaların konulara göre dağılımları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. 1999 ve 2016 Tarihleri Arasında Yayınlanan Makalelerin Konu Dağılımı

Konu	Çalışma Sayısı
Bilişim Sistemleri ve İşletmeler	80
Karar Vermeyi Geliştirme	43
Bilişim Sistemleri, Organizasyonlar ve Strateji	40
Bilgi Yönetimi	36
Kurumsal Sistemler: Kurumsal Kaynak Planlama, Müşteri İlişkileri Yönetimi, Tedarik Zinciri Yönetimi	27
Veri Kaynaklarını Yönetmek ve Veritabanı	26
Diğer	20
Dijital Firmayı Yönetmek	20
E-ticaret ve E-iş	17
Bilişim Sistemlerinin Güvenliği	14
Bilişim Sistemlerinde Etik ve Sosyal Sorunlar	14
Proje Yönetimi	12
Bilişimde Güncel Konular	7
Bilgi Teknolojileri Altyapısı	6
Telekomünikasyon ve Ağlar	6
Bilişim Sistemleri Tasarımı ve Geliştirme	6
Yönetim Bilişim Sistemleri Araştırmaları	6
Küresel Sistemleri Yönetmek	0

Kaynak: Alma vd. (2017, s. 5-6)

Çalışmada bilişim sistemleri ve işletmeler konu başlığı altında değerlendirilen e-devlet çalışmalarının özellikle 2008 ve 2013 yılları arasındaki yoğunluğu dikkati çekmektedir. Çalışmada güncel konular olarak nitelendirilen büyük veri, makine öğrenmesi, açık kaynak kodlu yazılım, yeşil bilişim ve yapay zeka kavramlarının oldukça sınırlı sayıda çalışma tarafından incelendiği görülmektedir. Ayrıca, sistem analizi ve geliştirme konulu çalışmaların az sayıda olması dikkat çekmektedir. Yönetim bilişim sistemleri araştırmaları olarak tanımlanan konu kapsamında yürütülen araştırmalar da azınlıktadır.

Türkiye’de, YBS anabilim dalında tamamlanmış lisansüstü tez çalışmalarını dikkate alan araştırmaların da bibliyometrik ve içerik analiz yöntemlerinden yararlandığı görülmektedir. İçerik analizi bibliyometrik yaklaşımdan farklı olarak güçlü bir veri azaltma yöntemi olarak çok sayıda dokümanı az sayıda kategori başlığı altında sınıflandırabilecek bir kalitatif yöntem olarak ifade edilmektedir (Stemler, 2001, s. 2).

Yarlıkas (2015, s. 142), 125 tezi içerik analizi yöntemiyle incelemiş ve “bilişim sistemlerinde karar verme” konulu tezlerin daha çok sayıda olduğunu saptamıştır. Bu araştırmaya göre, literatür analizi ve anket yöntemiyle veri toplayarak istatistiksel analiz, tezlerde en çok kullanılan yöntemlerdir. Araştırma sonucunda, lisansüstü tezlerin 22 farklı konu başlığı altında yürütüldüğü ifade edilmektedir.

Özköse (2017, s. 101), 2006-2016 yılları arasında tamamlanan 152 tezin İngilizce özetlerini incelediği çalışmasında, en sık kullanılan 250 kelimedenden oluşan 6 konulu Bibliyometrik haritalama oluşturmuştur. Bu konular sırasıyla; uzaktan eğitim, veri madenciliği, eğitim, üretim süreci, bilişim sistemleri (e-Ticaret ve bulut bilişim), kullanılabilirlik ve istatistiksel analizler olarak ifade edilmektedir. YBS anabilim dalında eğitim başlığı altında yürütülen çalışmaların dünya ölçeğine göre çok daha yoğun işlendiği araştırma bulgularında verilmektedir. Aytaç (2020, s. 53), içerik analizi yöntemiyle 2015-2020 yılları arasında tamamlanan 356 tezi incelediği çalışmasında, tez konularının yoğun olarak yazılım, bilişim sistemlerinde karar verme ve bilişim sistemleri üzerine odaklı olduğunu belirtmiştir. Alt konuların ise makine öğrenmesi, bulut bilişim, büyük veri, blok zincirinden oluştuğu ve tezlerde ağırlıklı olarak anket yönteminin kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye’de YBS alanında düzenlenen konferans bildirileri üzerine yürütülen çalışmada ise bilgi yönetimi, teknoloji yönetimi, yenilikçilik, kurumsal kaynak planlaması gibi sosyal konuların öncelikli olarak çalışıldığı görülmektedir (Özkoç, 2019, s. 35). Bu konuları takip eden başlıkların ise sırasıyla veri madenciliği, yapay zeka ve makine öğrenmesi, bilgi sistemleri (teknik konular), elektronik uygulama konuları, iş zekası – karar destek sistemleri, sosyal ve dijital medya, bilgi güvenliği ve bilişim hukuku, yeni trendler, internet teknolojileri, mikro denetleyiciler ve uygulamalar, coğrafi bilgi sistemleri olduğuna çalışmada yer verilmiştir.

Keşifsel olan bu araştırmada, Türkiye’de YBS alanında tamamlanan lisansüstü tezlerin Gizli Dirichlet Ayrımı yöntemiyle konu modellemesini oluşturarak görece yeni bir disiplin olan YBS’nin;

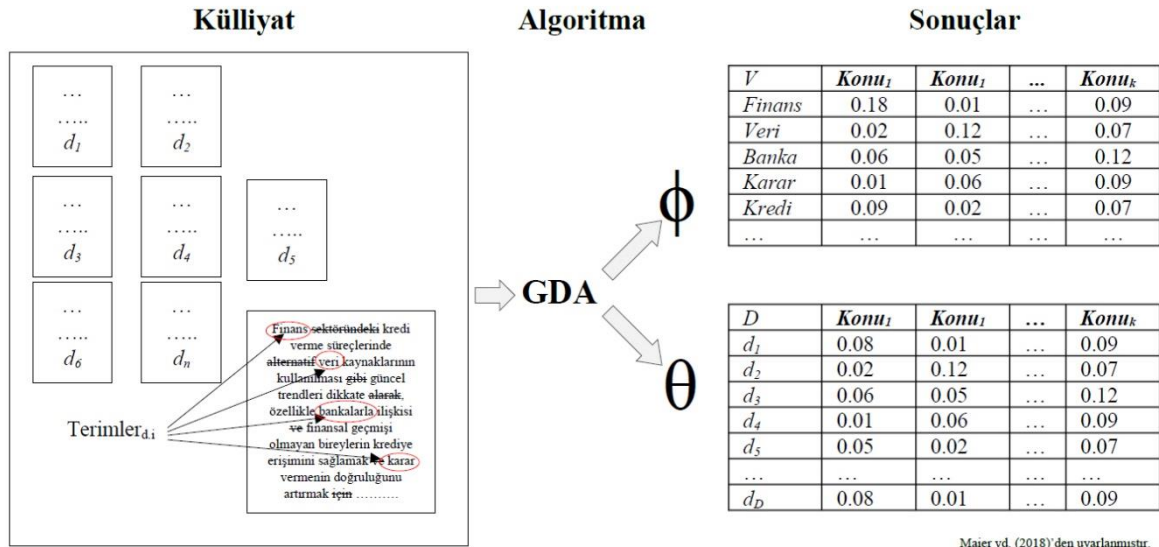

1. Hangi yan disiplinlerden etkilendiği?
2. Hangi konulara odaklandığı?

temel araştırma soruları olarak belirlenmiştir.

Gizli Dirichlet Ayrımı (GDA) Algoritması

Konu modellemesi, büyük hacimli verilerin az sayıda konu başlığına indirgenmesi ve gizli başlıkların keşfedilmesi için kullanılan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Kherwa ve Bansal, 2018, s. 2). GDA (LDA - Latent Dirichlet Allocation), farklı disiplinlerde kullanılan bir konu modellemesi yöntemidir ve çok sayıda belgeyi kelimelere göre özetleyerek bu belgelerin belirli başlıklar altında değerlendirilmesini sağlayan bir olasılık modelidir (Blei, Ng ve Jordan, 2003, s. 993). LDA yönteminde modellenecek olan veri kümesi külliyyat (corpus), külliyyat içindeki her bir öge doküman (document), doküman içindeki her bir kelime ise terim (term) olarak adlandırılır. GDA yönteminin amacı ise, külliyyatın kapsamlı bir temsiliyi gizli içeriklerle ortaya çıkararak belirlenen sayıdaki konular (topics) altında özetlemektir. GDA yöntemi sonuçlarının yorumlanması için kelime-konu (Φ) ve doküman-konu (θ) olmak üzere iki matristen yararlanılmaktadır. Kelime-konu matrisinin K (konu sayısı) ve V (külliyyattaki kelimeler), doküman-konu matrisinin ise K (konu sayısı) ve D (külliyyattaki dokümanlar) boyutları bulunmaktadır. (Maier vd., 2018, s. 94). Bu süreç Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2. GDA Algoritması

GDA yönteminde konular kelime olasılıklarına göre temsil edilmektedir, her bir kelime birden fazla konu içinde yer alabilir ve her bir konu altında en yüksek olasılık değerine sahip kelimeler konu hakkında genel fikir vermektedir (Jelodar vd., 2019, s. 15171). GDA yönteminin, terim frekansı – ters doküman frekansı (TF-IDF), gizli anlamsal analiz (LSA) ve olasılıklı gizli anlamsal analiz (PLSA) yöntemlerine göre daha üstün genelleme yeteneği (Bastani, Namavari ve Shaffer, 2019, s. 257) bu çalışmada tercih edilmesinin nedenidir. Araştırmada, Rapidminer yazılımında bulunan ve Mallet altyapısını kullanan LDA operatöründen yararlanılmıştır (McCallum, 2018, s. 1).

Yöntem

Verilerin Toplama Yöntemi

Bu çalışmada, Türkiye’de YBS anabilim dalı ve bilim dalı kapsamında tamamlanan lisansüstü tezlerin metin madenciliği yöntemiyle konulara ayrılması amaçlanmaktadır. Araştırmada analiz edilecek veri kaynağını <http://tez.yok.gov.tr/> adresinde listelenen tezler oluşturmaktadır. 534 yüksek lisans, 40 doktora tezi olmak üzere toplam 574 tez analiz kapsamında değerlendirilmiştir.

Tanımlayıcı İstatistik

Analiz kapsamında YBS anabilim dalında tamamlanmış 503 tez, YBS bilim dalında ise tamamlanmış 71 tez değerlendirilmiştir. Tez türlerinin üniversitelere göre dağılımı Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Tez Tür Dağılımı

Üniversite	Doktora	Yüksek Lisans	Toplam
<i>Toplam</i>	40	534	574
Gazi Üniversitesi	21	68	89
Atatürk Üniversitesi	11	25	36
Boğaziçi Üniversitesi	4	124	128
Sakarya Üniversitesi	3	25	28
Kadir Has Üniversitesi	1	24	25
Yeditepe Üniversitesi		29	29
Ufuk Üniversitesi		18	18
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi		10	10
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi		17	17
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi		1	1
Haliç Üniversitesi		29	29
Düzce Üniversitesi		8	8
Dokuz Eylül Üniversitesi		50	50
Cumhuriyet Üniversitesi		4	4
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi		9	9
Beykent Üniversitesi		32	32
Başkent Üniversitesi		21	21
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi		12	12
Aksaray Üniversitesi		18	18
Akdeniz Üniversitesi		1	1
Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi		7	7
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi		2	2

YBS alanında tamamlanan tezlerin enstitülere göre dağılımı ve bilim dalı olarak bağılı olduğu anabilim dalları Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerin Enstitü ve Anabilim Dallarına Göre Dağılım

Anabilim Dalı	BE	FBE	İE	LEE	SBE	Toplam
<i>Toplam</i>	89	49	18	5	413	574
Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı	89	25	18	5	366	503
Yönetim Bilişim Sistemleri Bilim Dalı					2	2
Sosyal Bilimler Anabilim Dalı					1	1
İşletme Yönetimi Anabilim Dalı					29	29
İşletme Anabilim Dalı					5	5
Bilişim Sistemleri Bölümü					10	10
Bilgisayar Mühendisliği Bölümü		3				3
Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı		19				19
Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Anabilim Dalı		2				2

BE: Bilişim Enstitüsü

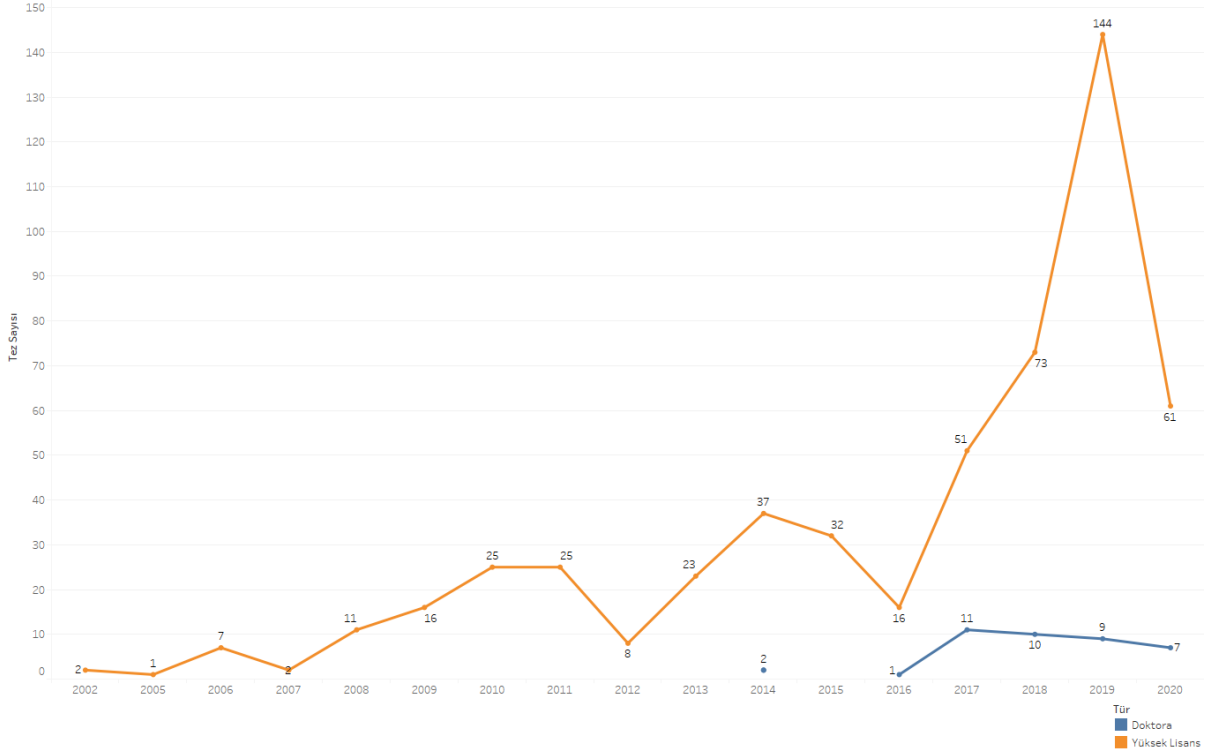
FBE: Fen Bilimleri Enstitüsü

İE: İşletme Enstitüsü

LEE: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

YBS alanında tamamlanan tezlerin yıllara göre dağılımı Şekil 3’te görülmektedir. Özellikle 2016 yılından sonra yükseliş gösteren trendin 2020 yılında düşüş göstermesinin nedeni bu yılda tamamlanmış tezlerin tamamının araştırmanın yürütüldüğü Ocak 2021 döneminde henüz tez.yok.gov.tr veri tabanında yer almamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Şekil 3. Lisansüstü Tezleri Yıllara Göre Dağılımı

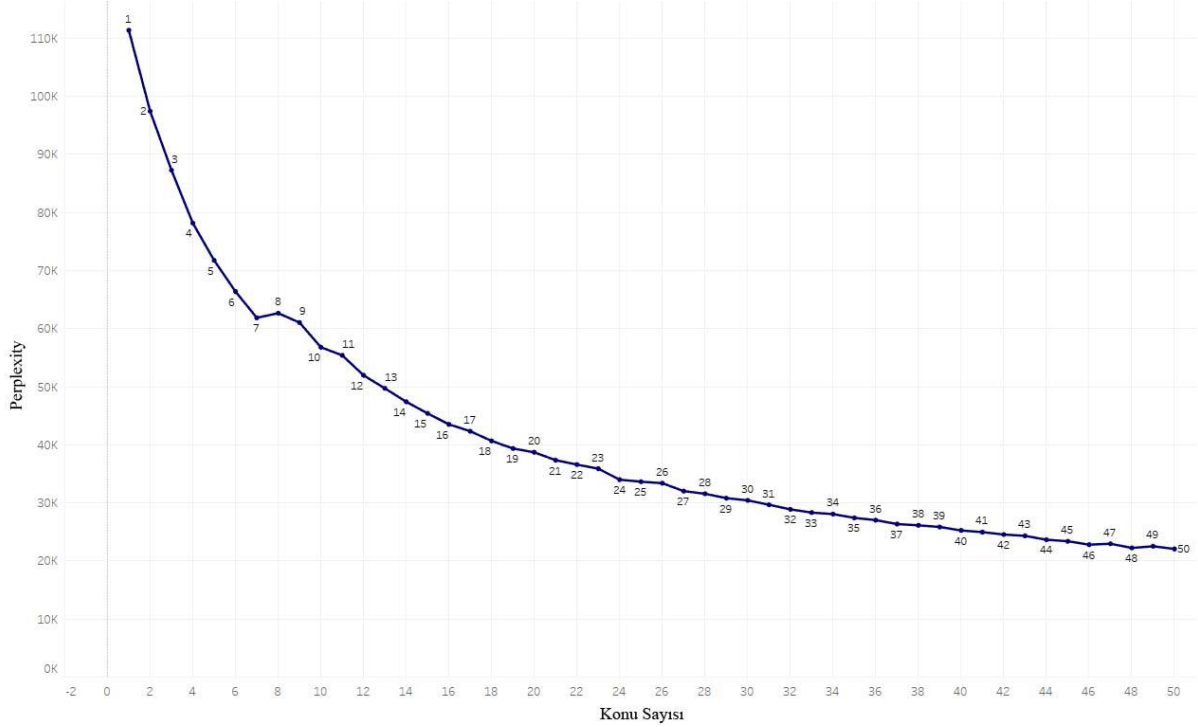
Analiz

Metin Ön İşleme

Özetlerin GDA yöntemi için hazırlanması ve gizli konu başlıklarının belirlenmesi için ön işlemdeki ilk aşama her bir özeti kelimelere ayrıştırılmasıdır. Bu aşamada ayrıca özetlerin içinde bulunan harf ve sayı harici tüm karakterlerin temizleme işlemi yapılmıştır. İkinci aşamada her kelime küçük harfe dönüştürülmüş ve benzer kelimelerin aynı grupta toplanması sağlanmıştır. Üçüncü aşamada bilgi içermeyen edat ve bağlaçlar filtre edilmiştir. Bu aşamada ayrıca sık kullanılan ve araştırma için anlam ifade etmediği düşünülen kelimeler de filtrelenerek 200 kelimelik bir liste oluşturulmuştur. Dördüncü aşamada kelime köklerinin tespit edilmesine yönelik 63 kelime kökü tanımlanmıştır. Örneğin; elemanı, elemanlar, elemanların kelimeleri eleman kelimesi altında kodlanmıştır. Beşinci aşamada, n-gram olarak ifade edilen ve “belge_yönetim_sistemi” gibi sık tekrarlanan üçlü kelime grupları tespit edilmiştir. Veri madenciliği süreci sabit bir sırayla ilerlemez ve her bir aşama arasında sürekli gidip gelen işlemler söz konusudur (Pete vd., 2000, s.10). Bu bağlamda, anlamlı konu sayısının belirlenebilmesi için farklı parametreler kullanılmış, farklı kelime ve kelime grupları filtre edilerek çok sayıda analiz gerçekleştirilmiştir. GDA denetimsiz bir tahmin yöntemidir ve analiz neticesinde ulaşılan sonuçların değerlendirilmesi için farklı ölçüm değerlerinden yararlanılmaktadır (McCallum, 2018, s. 1). Bu çalışmada dikkate alınan ölçüm değerlerinden ilki uyumluluk olarak ifade edilen “coherence”dir. Uyumluluk, konu altında değerlendirilen kelimelerin bir arada bulunma eğilimini göstermektedir. Büyük negatif değerler sıklıkla bir arada bulunmayan kelimeleri göstermekte; sıfıra yakın değerler ise kelimelerin daha sık birlikte olma eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Corpus_dist; veri setindeki tüm belgeler sadece bir konu altında toplanması halinde, her bir konunun bu tek konuya ne kadar uzaklıkta olduğunu hesaplayan ölçüm değeridir. Yüksek değer konunun daha farklı olduğunu, düşük değer ise konunun genele daha benzer olduğunu göstermektedir. Exclusivity; konuyla ilgili en çok kullanılan kelimelerin ne kadar özel olduğunu ifade eden bir ölçümdür. Konu için en çok kullanılan kelimeler diğer konularda sık kullanılmıyorsa bu değer ilgili konu için yüksektir (McCallum, 2018, s.1). Perplexity, GDA yönteminde konu sayısının belirlenmesi için kullanılan ve basit anlamda, belirtilen konu sayısının ne ölçüde iyi tahmin edebildiğini ölçen değeridir. Düşük perplexity değeri ise konu sayısının daha anlamlı olduğunu ifade etmektedir (D. M. Blei vd., 2003, s. 1008).

GDA’da konu sayısının belirlenmesi araştırma sürecindeki en önemli aşamadır. GDA denetimsiz bir algoritmadır ve model çalışmadan önce optimum konu sayısı belirlenmemiştir (Zhou, Awasthi ve Stal-Le Cardinal, 2021, s. 5). Konu sayısının çeşitli tahmin yöntemleriyle belirlenmesi yerine araştırma kapsamında

yorumlanabilecek bir biçimde tanımlanması daha etkili bir yöntem olarak görülmektedir (Chang, Boyd-Graber, Gerrish, Wang ve Blei, 2009, s.8; Kirilenko ve Stepchenkova, 2018, s. 8). Bu bağlamda, konu sayısının belirlenmesi için 50 konuya kadar model tekrarlanmıştır. Şekil 4'te perplexity değerlerine göre 50 konu için dağılım görülmektedir. Konu sayısının yüksek olması yorumlamayı zorlaştırmakta, az sayıda olması ise sadece genel konuların gösterilmesine sebebiyet vermektedir. Şekil 4'te optimum konu sayısı 7 olarak görüldüğü de 11 konu başlığının araştırma kapsamında daha ideal bir sayı olduğuna karar verilmiştir.

Şekil 4. Perplexity / Konu Sayısı Grafiği

Oluşturulan 11 konu için değerlendirme ölçümleri Tablo 8'de görülmektedir. Değerlendirme ölçümlerinde geçerlilik ya da güvenilirlik analizlerinde olduğu gibi net bir yargı söz konusu değildir. Bu değerlerin yüksek ya da düşük çıkmasının birçok nedeni olduğu ifade edilmektedir (McCallum, 2018, s. 1). Değerlendirme ölçümleri araştırma sürecinde tekrar eden analizlerde araştırmaçıların modeli teşhis için kullandığı parametrelerdir. Nihai model için değerlendirme ölçümleri genel olarak incelendiğinde, uyumluluk (Coherence) açısından K_3 ve K_{10} kapsamındaki kelimelerin diğer konulara göre bir arada bulunma eğiliminin görece fazla olduğu görülmektedir. Corpus_dist değerlerine göre ise, özellikle K_3 'ün görece daha genel bir konu başlığı olabileceği söylenebilir. Exclusivity ölçümü değerlerine göre K_3 ve K_{10} 'ün görece yüksek olması daha özel konular olabileceğini göstermektedir.

Tablo 8. GDA Değerlendirme Ölçümleri

Konular	Coherence	Exclusivity	Corpus_Dist
K_1	-90,8188	0,6858	2,2939
K_2	-132,3816	0,6941	2,4968
K_3	-80,3573	0,7415	1,2205
K_4	-92,8858	0,6971	2,3593
K_5	-90,6178	0,6251	1,9876
K_6	-115,0555	0,6471	2,5559
K_7	-119,1005	0,7017	2,5064
K_8	-104,4500	0,6755	2,5292
K_9	-127,5695	0,6192	2,5102
K_{10}	-82,4852	0,7498	2,3012
K_{11}	-94,1456	0,6466	2,2932

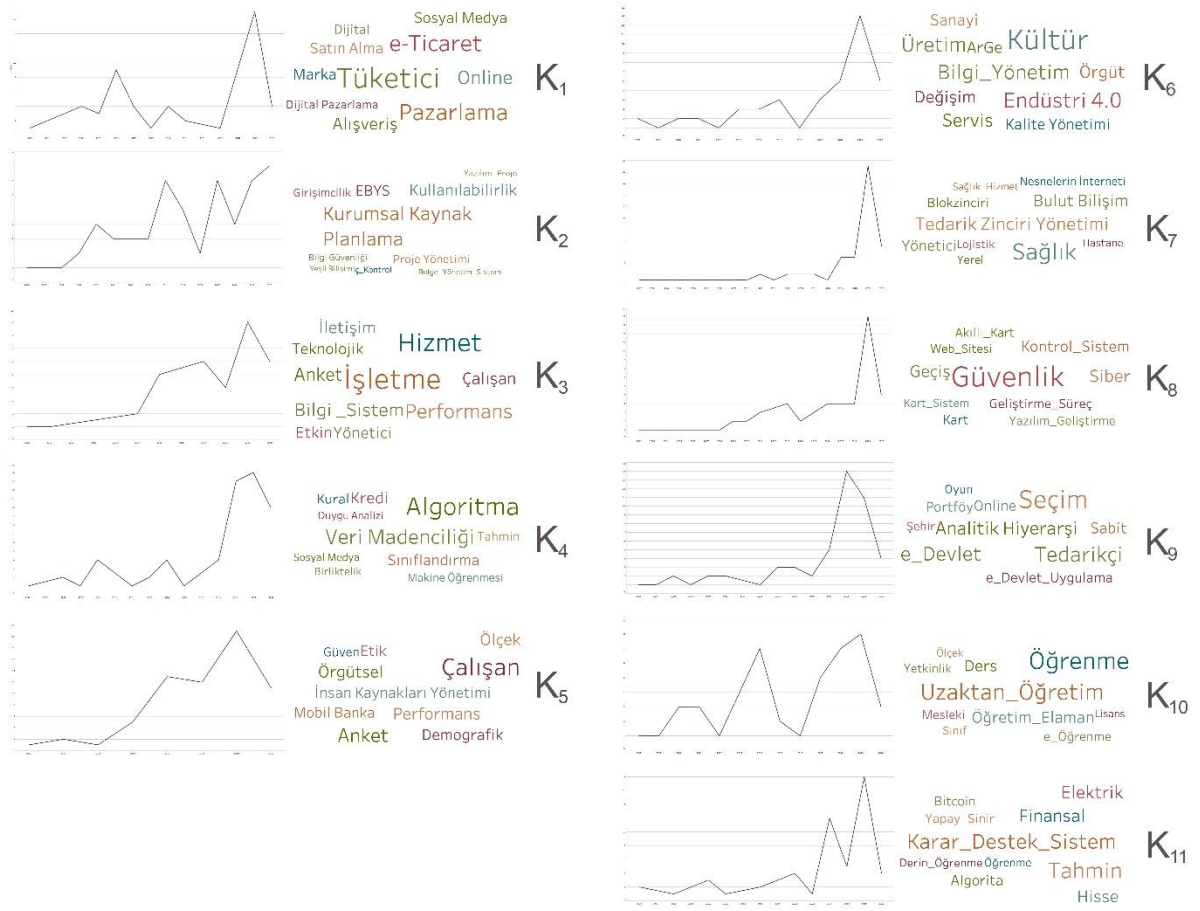
11 konu ve konuyu en iyi temsil ettiği tahmin edilen ilk 10 kelimenin coherence değerleri Şekil 5'te verilmiştir. K_1 konu başlığı *e-Ticaret ve Pazarlama* olarak tanımlanmıştır. Tüketici araştırmaları ağırlıklı olmak üzere, pazarlama, e-ticaret ve sosyal medya konulu tez konuları bu başlık altında toplanmaktadır. *Sistem Geliştirme ve Etkileri* olarak isimlendirilen K_2 konularının kurumsal kaynak planlama, kullanılabilirlik ve

elektronik belge yönetim sistemi kelimelerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. K₃, GDA ölçümleri dikkate alındığında diğer konulara göre daha genel yapıya sahip bir konu olarak *Bilişim Sistemleri'nin Organizasyonlara Etkileri* olarak tanımlanmıştır. Bu konu kapsamında çoğu tez özetinde anket yöntemi vurgusunun yapıldığı görülmektedir. K₄ konusu *Veri Madenciliği* olarak tanımlanmaktadır. Algoritma kelimesi bu konuyu ifade eden en anlamlı kelimedir. Bu konu altında yer alan veri madenciliği, sınıflandırma kelimeleri yüksek, duygu analizi ve sosyal medya ise görece daha düşük sayıdadır. Birliktelik kelimesi bir *veri analizi* yöntemi olarak birliktelik kuralını temsil etmekte ve bu konu başlığı altında yer almaktadır.

[K ₁] e-Ticaret ve Pazarlama	[K ₂] Sistem Geliştirme ve Etkileri	[K ₃] BS'nin Organizasyonlara Etkileri	[K ₄] Veri Madenciliği
Tüketici 0.0	Kurumsal Kaynak Planlama 0.0	İşletme 0.0	Algoritma 0.0
Pazarlama -0.97	Kullanılabilirlik -1.69	Hizmet -1.14	Veri Madenciliği -0.80
e-Ticaret -2.37	EBYS -3.93	Performans -1.65	Kredi -2.35
Online -1.73	Proje Yönetimi -3.01	Bilgi_Sistem -2.29	Sınıflandırma -1.16
Alışveriş -2.00	Girişimcilik -3.93	Anket -1.60	Kural -3.33
Marka -3.93	Bilgi Güvenliği -3.93	İletişim -2.17	Tahmin -2.42
Sosyal Medya -2.49	Yazılım_Proje -3.86	Çalışan -2.04	Makine Öğrenmesi -4.01
Satın Alma -2.14	İç_Kontrol -3.68	Yönetici -2.17	Sosyal Medya -3.33
Dijital -4.31	Yeşil Bilişim -3.93	Etkin -2.11	Duygu Analizi -3.33
Dijital Pazarlama -4.31	Belge_Yönetim_Sistemi -3.93	Teknolojik -2.52	Birliktelik -3.68
[K ₅] İnsan Kaynakları Yönetimi	[K ₆] Organizasyonel Değişim	[K ₇] Alana Özel Çalışmalar I	[K ₈] Güvenlik
Çalışan 0.0	Kültür 0.0	Sağlık 0.0	Güvenlik 0.0
Anket -0.66	Endüstri 4.0 -2.09	Tedarik Zinciri Yönetimi -2.49	Siber 1.39
Performans -1.29	Üretim -3.68	Bulut Bilişim -4.07	Geçiş 3.01
Ölçek -1.76	Bilgi_Yönetim -2.09	Yönetici -3.46	Kontrol_Sistem 3.01
Örgütsel -2.04	Servis -3.68	Blokzinciri -4.07	Kart -3.46
Demografik -1.01	Örgüt -3.68	Yerel -4.07	Geliştirme_Süreç -3.57
İKY -3.64	Değişim -3.68	Nesnelerin İnterneti -3.57	Yazılım_Geliştirme -3.46
Mobil Banka -4.01	Sanayi -3.46	Lojistik -3.57	Akıllı_Kart -3.57
Etik -3.46	Arge -3.46	Hastane -3.57	Web_Sitesi -4.41
Güven -3.68	Kalite Yönetimi -3.68	Sağlık_Hizmet -3.57	Kart_Sistem -3.57
[K ₉] Alana Özel Çalışmalar II	[K ₁₀] Eğitim ve Öğretim	[K ₁₁] Tahmin ve Karar Destek	
Seçim 0.0	Öğrenme 0.00	Tahmin 0.0	
Tedarikçi -2.00	Uzaktan_Öğretim -1.00	Karar_Destek_Sistem -2.41	
e_Devlet -4.54	Öğretim_Eleman -2.04	Elektrik -2.41	
Analitik Hiyerarşi -3.01	Ders -1.56	Finansal -3.86	
Sabit -3.77	e_Öğrenme -3.46	Hisse -3.86	
Online -4.54	Mesleki -3.57	Algoritma -2.27	
Portföy -3.77	Yetkinlik -3.57	Bitcoin -3.86	
e_Devlet_Uygulama -4.54	Sınıf -1.99	Yapay_Sinir -3.57	
Şehir -3.77	Ölçek -1.84	Derin_Öğrenme -3.86	
Oyun -4.54	Lisans -3.57	Öğrenme -3.86	

Şekil 5. Konu Başlıkları Tahmini ve Kelimeler

K₅, İnsan kaynakları yönetimi olarak tanımlanmış olan konu başlığıdır. Bu konuyu temsil eden en önemli kelimenin *çalışan* olduğu görülmektedir. Ayrıca, anket kelimesi K₃'te olduğu gibi bu konu altında yer alan tez özetlerinin büyük bir bölümünde yer almaktadır. K₆, *Organizasyonel Değişim* olarak tanımlanmaktadır. K₇, sağlık kelimesinin en güçlü kelime olarak yer aldığı ve farklı alanları da içeren bir yapı olarak *Alana Özel Çalışmalar* şeklinde isimlendirilmiştir. Tedarik zinciri yönetimi, bulut bilişim, blok zinciri ve nesnelerin interneti kelimeleri bu konu kapsamında yer alan özetlerde bulunan bazı kelimelerdir. K₈, *Güvenlik* olarak tanımlanmıştır. Önemli bir bölümü siber güvenlik olmak üzere teknik yapıya sahip akıllı kart ve geçiş sistemi bağlamındaki özetlerden oluşmaktadır. K₉ başlığındaki konularının, bir diğer özel alan çalışmalarından oluştuğu düşünülmektedir. Seçim kelimesinin en güçlü yapıya sahip olduğu bu başlıkta tedarikçi ikinci önemli kelimedir. Ayrıca, e-devlet uygulamaları, sabit (oran, çarpan), portföy, şehir ve oyun gibi farklı kelime içeren özetlerin bu konu başlığı altında toplandığı görülmektedir. K₁₀, konu başlığındaki tez özetlerinin net bir şekilde eğitim ve öğretim içerikli bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu konuyu en iyi temsil eden kelime "öğrenme"dir. Son olarak, K₁₁ konusunun tahmin ve karar destek çizgisinde bir yapı izlediği düşünülmektedir. Elektrik, finansal, hisse, bitcoin gibi alt konu başlıklarını ve yapay sinir, derin öğrenme gibi makine öğrenmesi yöntemlerini içerdiği görülmektedir.

Şekil 6. Yıllara Göre Konu Dağılım Tahminleri ve Kelime Bulutları

Şekil 6'da 2002 ve 2020 yılları arası konu dağılım tahminleri incelendiğinde, K₇, K₈, K₉ ve K₁₁ kapsamındaki konuların özellikle son yıllarda artış trendi içinde olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Türkiye'de YBS anabilim dalı ve bilim dalında tamamlanan 574 lisansüstü tez çalışmasının GDA yöntemiyle konu modellemesi hazırlanarak çalışma konuları ve eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yürütölen analizler sonucunda, lisansüstü tez çalışmalarının 11 konu başlığı altında genel bir dağılımı çıkarılmıştır. Sonuçlar, Abedin vd., (2020, s. 1), Beydoun vd. (2019, s. 491) ve Jeyaraj ve Zadeh (2020, s. 15) tarafından yürütölen uluslararası araştırmalarla önemli oranda benzerlik göstermekle beraber özellikle uzaktan eğitim ve insan kaynakları yönetimi konularının Türkiye'de daha yoğun çalışıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, analiz bulguları neticesinde birincil kaynak veri toplama yöntemi olan anketin oldukça sık kullanıldığı ifade edilebilir.

Araştırma bulguları K₇, K₈, K₉ ve K₁₁ olarak isimlendirilen araştırma konularının son yıllarda yükselişte olduğuna dikkati çekmektedir. K₇ konu başlığını oluşturan kelime kümesi incelendiğinde ön plana çıkan en güçlü kelimenin "sağlık" olduğu görölmektedir. Tedarik zinciri yönetimi, lojistik, blok zincir, yerel yönetim, hastane, nesnelerin interneti ve bulut bilişim temalı araştırmaların bu yapıyı oluşturması muhtemeldir. Nesnelerin interneti uluslararası literatürde de son yılların araştırma konuları arasındadır (Beydoun vd., 2019, s. 491; Coşkun vd., 2019, s. 186). Özköse (2017, s. 101) ve Aytaç (2020, s. 53) lisansüstü tezlerle ilgili yaptıkları analizlerde bulut bilişim konusunun son yıllarda önemli bir çalışma konusu olarak göröldüğünü belirtmektedir.

Açık bir biçimde güvenlik konusunu oluşturan K₈ kümesiyle ilgili bulgular, bu kavramın son yıllarda tamamlanan lisansüstü tezlerde çalışıldığını göstermektedir. Bu yapıyla ilgili olarak siber güvenlik, web sitesi, yazılım geliştirme ve kart-sistem kelimeleri dikkat çeken temalardır. Bulgular, Alma vd. (2017, s. 5) tarafından Türkiye'de yürütölmüş olan araştırma sonuçlarıyla farklılık göstermektedir. Çalışmada bilgi

güvenliği konulu çalışmaların toplam çalışmalara oranı %3,7'dir. Lisansüstü tezlerle ilgili hazırlanan çalışmalarda ise bilgi güvenliği konusunun ön plana çıkmadığı görülmektedir. YÖK'ün kritik teknoloji alanları düşünüldüğünde, bu hususun YBS disiplini için önemli bir gelişme olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan, uluslararası literatür de Jeyaraj ve Zadeh (2020, s. 15) çevrimiçi güvenlik konusunun son yıllarda yapılan çalışmaların odağı olduğunu belirtmektedir.

K₉ kümesinde en güçlü yapıya sahip kelimelerin seçim ve tedarikçi olduğu düşünüldüğünde bu yapının karar vermeyle ilgili çalışmalarla ilişkili olduğu düşünülmektedir. e-Devlet ve uygulamalarının bu kavramlarla birlikteliği, bu hususlara odaklanan tezlerin ayrıca nitel yöntemlerle incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Karar verme konusunun Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda sıklıkla çalışıldığı diğer araştırmalar tarafından da vurgulanmaktadır (Alma vd., 2017, s. 6; Aytaç, 2020, s. 53; Yarlikas, 2015, s. 141).

Tahmin-karar destek olarak isimlendirilen K₁₁ konu başlığı ise son yıllarda daha yoğun çalışılan konu başlıklarından biridir. Yapay sinir ağları, derin öğrenme ve öğrenme kelimelerinin mevcudiyeti karar destek sistemlerinin artık daha zeki tekniklerle desteklenme eğilimine paralel olarak araştırma konularının da değişimini göstermektedir. Daha önce yapılan çalışmalardan sadece Aytaç, (2020, s. 53) kısıtlı da olsa bu konuların çalışıldığı ortaya koymuştur. Coşkun vd., (2019, s. 186) tarafından yaklaşık 150.000 makalenin analiz edildiği çalışma uluslararası literatürün çalışma konuları olarak yapay zeka, makine öğrenmesi, algoritmalar ve öznelik seçimi anahtar kelimelerinin sıklığına ve gelişmekte olan trende dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, ulaşılan bulgu önemlidir ve alan için olumlu bir gelişme olduğu düşünülmektedir.

Veri madenciliği olarak tanımlanan K₄ kümesinde yer alan algoritma, veri madenciliği, sınıflandırma, makine öğrenmesi, sosyal medya ve tahmin kelimeleri uluslararası literatürün işaret ettiği YBS alanının önemli güncel konuları olarak dikkat çekmektedir. Kritik teknolojiler ve öncelikli alanlar politikaları da dikkate alındığında, bu hususların YBS araştırmalarında daha çok odaklanması gereken konular olduğu düşünülmektedir.

Ağırlıklı olarak çalışılan konulardan yapay sinir ağları, derin öğrenme, makine öğrenmesi, bulut bilişim, siber güvenlik ve nesnelerin interneti gibi konular hem uluslararası literatürün gelişimiyle uyum halinde olmak hem de ulusal politikalara hizmet etmek bakımından oldukça önem taşımaktadır. Ön plana çıkan konular kadar, bu konuların tezlerde ele alındığı bağlam da önem taşımaktadır. Detaylı olarak incelenen ve farklı disiplinlere daha yakın olan bazı tezlerde, yapay sinir ağları, makine öğrenmesi, duygu analizi ve derin öğrenme gibi yaklaşımların sadece yöntem olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Seçim, tedarikçi ve analitik hiyerarşi kelimelerinin sıklığı yine tedarikçi seçimiyle ilişkili olarak kullanılan sayısal yöntemlerin yönetim bilişim sistemleri bölümlerinde sıklıkla çalışıldığını göstermektedir.

Bu çerçevede, bazı tezlerin yönetim bilişim sistemleri disiplinine katkısı sınırlıdır. Benzer şekilde, algoritmalar ve veri madenciliği uygulamalarının da pazarlama, finans ve üretim gibi alanlardaki çeşitli problemlere çözüm bulmak amacıyla kullanılması yine bu tezlerin yönetim bilişim sistemleri disipliniyle doğrudan ilişkisini sorgulanabilir hale getirmektedir. Alana orijinal katkının sadece güncel teknikler ve yöntemleri kullanarak tahmin, sınıflandırma veya farklı disiplinlerle ilişkili problemlere çözüm üretmek değil, teorik altyapının da güçlendirilerek olacağı düşünülmektedir. Yönetim bilişim sistemleri disiplininin temel odağı olan bilişim sistemlerinin geliştirilmesi ve etkileriyle ilişkili olan kavramların göreceli olarak daha az çalışılmış olması önemli bir bulgudur ve gelecekte yapılacak olan tezlerde ve bilimsel çalışmalarda dikkate alınmalıdır. Örneğin; kullanılabilirlik, proje yönetimi ve sistem geliştirme kavramları oldukça sınırlı sayıda tezde ele alınmıştır. Kullanılabilir teknolojilerin ve sistemlerin tasarlanması ve kullanıcı merkezli tasarımların özelliklerinin irdelenmesi bireylerin teknolojiyle etkileşimini artırmak bakımından oldukça kritiktir. Bu bağlamda, insan-bilgisayar etkileşimi odaklı konuların araştırılması hem kavramsal hem de deneysel çalışmaların üretilmesi alandaki mevcut çalışmalarla ilgili gelişime açık bir husustur. Benzer şekilde, dijitalleşme, dijital dönüşüm, dijital okuryazarlık ve dijital uçurum gibi kavramlara az rastlanmıştır veya bu kelimeler hiç tespit edilememiştir. Yerel organizasyonların mevcut durumlarının belirlenmesi, dijitalleşme ve dijital dönüşümle ilgili atılan adımlar ve önündeki engeller, organizasyonlar ve bireyler arasındaki dijital uçurum ve farklı grupların dijital okuryazarlığını ele alan çalışmalar, günümüzün öncelikli ihtiyaçlarına cevap verilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Araştırma Kısıtları

Araştırma kapsamında tanımlanan; K₁, K₂, K₃, K₄, K₅, K₆, K₈, K₁₀, K₁₁, konularının oldukça açıklayıcı ve anlamlı; K₇ ve K₉ konularının ise farklı konu başlıklarını içeren kısmen düzensiz bir dağılım sergilediği görülmektedir. Araştırmanın analiz aşamasında farklı konu sayıları farklı parametrelerle denenmiş ve 11 konu başlığının yorumlanabilme kolaylığı açısından uygun olduğuna karar verilmiştir. Söbjektif yargı içeren bu sürecin ve çalışmada yararlanılan denetimsiz tahmin modeli sonuçlarının sınanması mümkün değildir. Bu bağlamda, sonuçların YBS alanında hazırlanan tezlerin gerçek konu dağılımını göstermesi olanaksızdır. Tez özetleri için standart bir yapının olmaması, yazım hataları, farklı dillerde kullanılan kelimeler ya da gereksiz tekrarlar gibi birçok faktör kelime ve belge dağılımlarını etkilemekte ve sonuçları çarpıtmaktadır. Bu araştırmada dikkate alınan özetlere herhangi bir müdahale yapılmamış ve analize oldukları biçimde dahil edilmiştir.

Bu araştırma nitel analiz yöntemleri için bir alternatif olarak hazırlanmıştır ve YBS disiplini için genel bir konu dağılım tahmini sunmaktadır. Bu bağlamda, araştırma YBS alanında çalışmak isteyen öğrenci ve araştırmacılara yol göstermek ve fikir vermeyi amaçlamaktadır. Bibliyometrik çalışmaların farklı algoritmalar kullanarak hazırlanması ve sonuçların mukayese edilmesi Türkiye’de YBS disiplini için daha gerçekçi eğilimlerin tespit edilmesini sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Yönetim Bilişim Sistemleri Disiplininde Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Gizli Dirichlet Ayrımı Algoritmasıyla Konu Modellemesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abedin, B., Jafarzadeh, H. ve Olszak, C. M. (2020). Thirty six years of information systems management: A Bibliometric and thematic analysis. *Information Systems Management*, 1-14. <https://doi.org/10.1080/10580530.2020.1781987>
- Ackoff, R. L. (1999). *Ackoff's best*. New York: John Wiley & Sons.
- Alan, H. (2019). Disiplinler arası bir bilim dalı olma yolunda yönetim bilişim sistemleri ve işletme enformatiğinin temelleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 69-92. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.475441>
- Alavi, M., Carlson, P. ve Brooke, G. (1989). The ecology of mıs research: A twenty year status review. ICIS 1989 Proceedings. 6. Ss. 363-374 Erişim adresi: <http://aisel.aisnet.org/icis1989/6>
- Alma, B., Koç, T. ve Coşkun, E. (2017). Analysis of research characteristics of MIS discipline in Turkey. *ICTS in Global Development*. Erişim adresi: <https://aisel.aisnet.org/amcis2017/ICTs/Presentations/11/>
- Aytaç, A. M. (2020). *Türkiye’de yönetim bilişim sistemleri alanında yapılan akademik çalışmalarda yönelimler* (Yüksek lisans tezi) Ufuk Üniversitesi.
- Barki, H., Rivard, S. ve Talbot, J. (1988). An information systems keyword classification scheme. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 12(2), 299-310. <https://doi.org/10.2307/248855>
- Bastani, K., Namavari, H. ve Shaffer, J. (2019). Latent dirichlet allocation (LDA) for topic modeling of the CFPB Consumer Complaints. *Expert Systems with Applications* 127. Elsevier Ltd: 256–71. doi:10.1016/j.eswa.2019.03.001
- Bellinger, G., Castro, D. ve Mills, A. (n.d.). *Data, information, knowledge, and wisdom*. 2004 Erişim tarihi 24 Şubat 2021, Erişim adresi: <http://www.systems-thinking.org/dikw/dikw.htm>
- Benbasat, I., ve Weber, R. (1996). Research commentary: Rethinking “diversity” in information systems research. *Information Systems Research*, 7(4), 389-399. <https://doi.org/10.1287/isre.7.4.389>
- Bensghir, T. K. (2002). Türkiye’de yönetim bilişim sistemleri disiplininin gelişimi üzerine düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(1), 77–103.
- Beydoun, G., Abedin, B., Merigó, J. M., ve Vera, M. (2019). Twenty Years of Information Systems Frontiers. *Information Systems Frontiers*, 21(2), 485-494. <https://doi.org/10.1007/s10796-019-09925-x>
- Blei, D. M., Ng, A. Y. ve Jordan, M. I. (2003). Latent Dirichlet Allocation David. *Journal of Machine Learning Research*, 3, 993–1022.
- Brodie, I. ve Brodie, L. (2009). A knowledge-information-data concept model for engineering education. *Australasian Journal of Engineering Education*, 15(3), 137-144. <https://doi.org/10.1080/22054952.2009.11464030>
- Campbell-Kelly, M. (1996). Information Technology and Organizational Change in the British Census, 1801-1911. In *Information Systems Research*, 7(1), 22–36.
- Chang, J., Boyd-Graber, J., Gerrish, S., Wang, C. ve Blei, D. M. (2009). Reading tea leaves: How humans interpret topic models. *Advances in Neural Information Processing Systems 22 - Proceedings of the 2009 Conference*, 288-296.

- Coşkun, E., Özdağoğlu, G., Damar, M. ve Çallı, B. A. (2019). Scientometrics-based study of computer science and information systems research community macro level profiles. *Proceedings of the 12th LADIS International Conference Information Systems 2019, IS 2019, April*, 180-188. https://doi.org/10.33965/is2019_2019051023
- Daim, T. U., Rueda, G., Martin, H. ve Gerdri, P. (2006). Forecasting emerging technologies: Use of bibliometrics and patent analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 73(8), 981-1012. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2006.04.004>
- Emre, İ. E. ve Kiran, S. (2019). Türkiye'deki yönetim bilişim sistemleri ve işletme enformatiği bölümlerinin incelenmesi. 6. *International Management Information Systems Conference "Connectedness and Cybersecurity," October 2019*. ss. 423-433
- Hoppe, A., Seising, R., Nürnberger, A. ve Wenzel, C. (2011). Wisdom-the blurry top of human cognition in the dikw-model? *Proceedings of the 7th Conference of the European Society for Fuzzy Logic and Technology, EUSFLAT 2011 and French Days on Fuzzy Logic and Applications, LFA 2011*, 1(1), 584-591. <https://doi.org/10.2991/eusflat.2011.91>
- Jelodar, H., Wang, Y., Yuan, C., Feng, X., Jiang, X., Li, Y. ve Zhao, L. (2019). Latent dirichlet allocation (LDA) and topic modeling: models, applications, a survey. *Multimedia Tools and Applications*, 78(11), 15169-15211. <https://doi.org/10.1007/s11042-018-6894-4>
- Jeyaraj, A. ve Zadeh, A. H. (2020). Evolution of information systems research: Insights from topic modeling. *Information and Management*, 57(4), 103207. <https://doi.org/10.1016/j.im.2019.103207>
- Keen, P. G. W. (1980). *Mis Research: Reference Disciplines and a Cumulative Tradition*. 9-18.
- Kherwa, P. ve Bansal, P. (2018). Topic modeling: A comprehensive review. *ICST Transactions on Scalable Information Systems*, 0(0), 159623 1-16. <https://doi.org/10.4108/eai.13-7-2018.159623>
- Kirilenko, A. P. ve Stepchenkova, S. (2018). Tourism research from its inception to present day: Subject area, geography, and gender distributions. *PLoS ONE*, 13(11), 1-20. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0206820>
- La Paz, A., Merigó, J. M., Powell, P., Ramaprasad, A., ve Syn, T. (2020). Twenty-five years of the Information Systems Journal: A bibliometric and ontological overview. *Information Systems Journal*, 30(3), 431-457. <https://doi.org/10.1111/isj.12260>
- Landry, M. ve Banville, C. (1992). A disciplined methodological pluralism for mis research. *Accounting, Management and Information Technologies*, 2(2), 77-97. [https://doi.org/10.1016/0959-8022\(92\)90002-A](https://doi.org/10.1016/0959-8022(92)90002-A)
- Laudon, K. C. ve Laudon, J. P. (2020). *Management information systems : Managing digital firm* (16th ed.). Pearson.
- Liew, A. (2007). *Understanding data, information, knowledge and their inter-relationships*. Retrieved February 8, 2021, Erişim adresi: <http://www.tlinc.com/articl134.htm>
- Maier, D., Waldherr, A., Miltner, P., Wiedemann, G., Niekler, A., Keinert, A., Pfetsch, B., Heyer, G., Reber, U., Häussler, T., Schmid-Petri, H., ve Adam, S. (2018). Applying LDA Topic Modeling in Communication Research: Toward a Valid and Reliable Methodology. *Communication Methods and Measures*, 12(2-3), 93-118. <https://doi.org/10.1080/19312458.2018.1430754>
- McCallum, A. (2018). *Topic model diagnostics*. Erişim adresi: <http://mallet.cs.umass.edu/diagnostics.php>
- Özkoç, E. E. (2019). Türkiye'de yönetim bilişim sistemleri çalışmalarının bibliyometrik yapısı ve sosyal ağ analizi ile çözümlemesi. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, XII(1), 25-43.
- Özköse, H. (2017). *Yönetim bilişim sistemleri alanının türkiye ve dünya'daki bibliyometrik analizi ve mirası* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Palvia, P., Mao, E., Salam, A. F. ve Soliman, K. S. (2003). Management information systems research: What's there in a methodology? *Communications of the Association for Information Systems*, 11(March). <https://doi.org/10.17705/1cais.01116>
- Pete, C., Julian, C., Randy, K., Thomas, K., Thomas, R., Colin, S. ve Wirth, R. (2000). Crisp-Dm 1.0. In *CRISP-DM Consortium* (p. 76).
- Rowley, J. (2007). The wisdom hierarchy: representations of the DIKW hierarchy. *Journal of Information Science*, 33(2), 163-180. <https://doi.org/10.1177/0165551506070706>
- Rueda, G., Gerdri, P., ve Kocaoglu, D. F. (2007). Bibliometrics and social network analysis of the nanotechnology field. *Portland International Conference on Management of Engineering and Technology*, 2905-2911. <https://doi.org/10.1109/PICMET.2007.4349633>
- Stemler, S. (2001). An overview of content analysis. Practical assessment, research, and evaluation. *ScholarWorks@UMass Amherst*, 7(17), 2000-2001.
- Yarlikas, S. (2015). Yönetim Bilişim Sistemleri Disiplininin Türkiye'deki Mevcut Durumu Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Higher Education and Science*, 5(2), 136. <https://doi.org/10.5961/jhes.2015.116>
- Yükseköğretim Kurulu. (2020). *Geleceğin Bilim İnsanları İçin "YÖK-GELECEK PROJESİ"*. Erişim adresi: <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/yok-gelecek-projesi.aspx>
- Zhou, R., Awasthi, A. ve Stal-Le Cardinal, J. (2021). The main trends for multi-tier supply chain in Industry 4.0 based on Natural Language Processing. *Computers in Industry*, 125, 103369. <https://doi.org/10.1016/j.compind.2020.103369>
- Zins, C. (2007). Conceptual approaches for defining data, information, and knowledge. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(4), 479-493. <https://doi.org/10.1002/asi.20508>

EXTENDED ABSTRACT

The disciplines that affect the theories developed in the field, and the identification of the existing topic diversity have all been extensively discussed in the academic literature since the Management Information Systems (MIS) was first defined as a discipline. In this study, 574 postgraduates' theses completed between 2002 and 2020 in the Department of MIS were analyzed using the Hidden Dirichlet Discrimination algorithm, which is a text mining method.

As a result of the analysis, it is predicted that postgraduates' theses can be clustered under 11 topics, that are e-Commerce and Marketing (K₁), System Development and Effects (K₂), Effects of Information Systems on Organizations (K₃), Data Mining (K₄), Human Resources Management (K₅), Organizational Change (K₆), Field-Specific Studies I (K₇), Field-Specific Studies II (K₉), Security (K₈), Education and Training (K₁₀), Forecasting and Decision Support (K₁₁). The similarities and differences of the results are discussed in the context of the national and international literature. The findings are substantially similar to international studies conducted by Abedin et al. (2020, p.1), Beydoun et al. (2019, p.491), and Jeyaraj and Zadeh (2020, p.15). Furthermore, education (especially distance learning) and human resource management, which appear to be topics more studied in Turkey. Besides, the questionnaire, as a data-gathering tool, was discovered to be the primary method used by most of the postgraduate theses.

Findings show that topics named K₇, K₈, K₉, and K₁₁ have been on the rising trend in recent years. When the keywords constituting the K₇ theme are analyzed, it can be seen that the most powerful word that stands out is health. This topic is likely to be established by supply chain management, logistics, blockchain, local government, hospital, internet of things, and cloud computing. Internet of Things (IoT) has been one of the most popular research topics in the international literature in recent years (Beydoun et al., 2019, p.191; Coşkun et al., 2019, p.186). Özköse (2017, p.101) and Aytacı (2020, p.53) indicate that cloud computing has been seen as an important study topic in recent years, in their results.

Findings of the K₈ cluster, which constitutes the issue of security, show that this concept has been studied in postgraduate theses completed in recent years. Regarding this structure, the words cybersecurity, website, software development, and card-system are the themes that attract attention.

The findings of this research vary with the results of the study conducted in Turkey by Alma vd. (2017, p5). The ratio of studies on information security to total studies was determined as 3.7% in their research and it is not mentioned that the topics of information security come to the fore in the studies prepared on the postgraduate theses. Considering the critical technology areas of YÖK (Council of Higher Education), it is thought that this is an important development for the MIS discipline. On the other hand, international literature (Jeyaraj & Zadeh, 2020, p.15) also states that online security is the focus area of recent studies.

The strongest words in the K₉ topic are choice and supplier. This topic is thought to be related to decision-making studies. The K₁₁ topic, called prediction-decision support, is one of the topics that have been studied more intensely in recent years. The presence of artificial neural networks, deep learning, and learning words shows the change in research topics in parallel with the trend of decision support systems to be supported by more intelligent techniques. Only Aytacı (2020, p.53) from previous studies has revealed that these issues have been studied, albeit in a limited way. The study by Coşkun et al., (2019, p.186), in which approximately 150,000 articles were analyzed, draws attention to the frequency of artificial intelligence, machine learning, algorithms, and feature selection keywords and the developing trend as the study topics of international literature. In this context, the finding achieved is important and is considered to be a positive development for the field.

The algorithm, data mining, classification, machine learning, social media, and prediction words in the K₄ cluster, which is defined as data mining, attract attention as important current issues in the MIS field, which is also pointed out by the international literature. Considering the critical technologies and priority areas policies, it is thought that these issues should be focused more on MIS research.

Defined within the scope of the research; It is seen that the subjects of K₁, K₂, K₃, K₄, K₅, K₆, K₈, K₁₀, K₁₁ are quite descriptive and meaningful, while K₇ and K₉ subjects exhibit a partially irregular distribution that includes different topics. In the analysis phase of the research, different topic numbers were tested with different parameters and it was decided that 11 topics were suitable for ease of interpretation. It is not possible to test this process involving subjective judgment and the results of the

unsupervised estimation model used in the study. In this context, the results cannot show the real subject distribution of theses prepared in the field of MIS. Many factors such as the lack of a standard structure for thesis abstracts, spelling errors, words used in different languages, or unnecessary repetitions affect word and document distributions and distort the results. No intervention was made to the summaries considered in this study and were included in the analysis as they were.

Havayolu İşletmelerinde İki Aşamalı Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Ölçümü

Veysi ASKER¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, dünyanın çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren ve farklı iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin operasyonel ve finansal açıdan etkinliklerinin karşılaştırılmasıdır. Bu doğrultuda geleneksel iş modelini uygulayan 19 ve düşük maliyetli iş modelini uygulayan 17 havayolu işletmesinin 2013-2018 dönemine ait etkinlik ölçümü iki aşamalı veri zarflama analizi tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonucunda, operasyonel açıdan geleneksel iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin daha etkin olduğu, finansal açıdan ise düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte her iki grup açısından da operasyonel etkinlik değerlerinin finansal etkinlik değerlerine göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Operasyonel açıdan etkinlik ölçümü sonucunda geleneksel havayolu işletmeleri içerisinde 5 havayolu işletmesinin, düşük maliyetli havayolu işletmeleri içerisinde ise 4 havayolu işletmesinin tüm dönem boyunca etkin çıktığı tespit edilmiştir. Finansal açıdan ise tüm dönem boyunca etkin olan hiçbir işletmeye rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik, Verimlilik, İki Aşamalı Veri Zarflama Analizi, Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri, Geleneksel Havayolu İşletmeleri

Measurement of Efficiency with Two-Stage Data Envelopment Analysis in Airline Companies

Abstract

The purpose of this study is to compare the operational and financial efficiency of airline companies operating in various parts of the world and applying different business models. Accordingly, the efficiency measurement of 19 airline companies applying the traditional business model and 17 airline companies implementing the low-cost business model for the 2013-2018 period was performed with a two-stage data envelopment analysis technique. As a result of the research, it has been determined that airline companies applying the traditional business model are more efficient in terms of operation, and that airline companies applying the low-cost business model are more effective financially. However, it was observed that the operational efficiency values for both groups were higher than the financial efficiency values. As a result of the operational efficiency measurement, it was determined that 5 airline companies among traditional airline companies and 4 airline companies among low-cost airline companies were effective throughout the entire period. In financial terms, no companies were encountered that was active during the entire period.

Key Words: Efficiency, Productivity, Two-Step Data Envelopment Analysis, Low Cost Airline Companies, Traditional Airline Companies

Atıf İçin / Please Cite As:

Asker, V. (2021). Havayolu işletmelerinde iki aşamalı veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2373-2385.

Geliş Tarihi / Received Date: 16.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2021

¹ Arş. Gör. Dr. - Diyarbakır Dicle Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksek Okulu, veysi.asker@dicle.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-8969-7822

Giriş

Bölgelerin, ülkelerin ve şehirlerin gelişiminde büyük rol oynayan hava taşımacılığı sektörünün ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birçok faydası bulunmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte mesafelerin kısalması ve etkileşimin arttığı günümüzde havayolu taşımacılığının önemi daha da artmıştır. Hava taşımacılığı sektörü, ticari açıdan ilk kullanıldığı dönemlerde sıkı düzenlemelere tabi olmasından dolayı kayda değer bir gelişim gösterememiştir. Sonraki dönemlerde teknolojinin gelişmesine bağlı olarak ülkelerin hava taşımacılığındaki faydaları keşfetmesiyle birlikte sektörün gelişmesine engel olan yasalar tekrar gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler sonucunda bilet fiyatlarında meydana gelen indirimler insanlar açısından havayolu taşımacılığının daha ulaşılabilir olmasına neden olmuştur. Bu durum havayolu taşımacılığı sektörünün büyümesine ve global bir sektöre dönüşmesinde öncü rol oynamıştır.

Son yıllarda hava taşımacılığı sektöründe yaşanan serbestleşme hareketi ile birlikte hava taşımacılığı sektörünün hızlı bir şekilde büyüdüğü ve sektörde faaliyet gösteren işletme sayısının arttığı görülmüştür. Bu durum hava taşımacılığı sektörünü rekabetin daha yoğun bir şekilde yaşandığı bir sektör haline getirmiştir. Rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı bu sektörde işletmeler mevcut faaliyetlerini devam ettirmek, faaliyet göstermiş oldukları pazarlarda paylarını arttırmak, gelir ve gider dengesini sağlamak amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu stratejilerin bir kısmının maliyetleri düşürmeye, bir kısmının belirli pazarlarda faaliyet göstermeye, diğer bir kısmının ise rakip işletmelerden farklı stratejiler geliştirmeye yönelik olduğu görülmüştür. Bu stratejilerin devamında havayolu işletmeleri rakiplerine karşı rekabet avantajı kazanabilmek adına farklı iş modelleri geliştirmiştir.

Kârlılığın düşük ve maliyetlerin yüksek olduğu, talepte ani dalgalanmaların yaşandığı, rekabetin daha sıkı bir şekilde gerçekleştiği, teknolojik değişim ve dönüşümün daha fazla görüldüğü, operasyonel ve finansal faaliyetlerin birbirini daha çok etkilediği hava taşımacılığı sektöründe faaliyet gösteren işletmeler faaliyetlerini sürdürmek, pazar paylarını arttırmak ve mevcut durumlarını rakip firmalarla karşılaştırmak için operasyonel ve finansal performanslarını sürekli gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, farklı iş modelini uygulayan toplam 36 havayolu işletmesinin 2013-2018 dönemine ait operasyonel ve finansal açıdan etkinlik ölçümünün iki aşamalı veri zarflama analizi tekniği ile gerçekleştirilmesidir. Bu açıdan çalışmanın ilerleyen bölümlerinde literatürde yer alan benzer çalışmalara değinilmiş ve etkinlik ölçümü aşamasında kullanılan veri zarflama analizi tekniği hakkında bilgi verilmiştir. Sonraki bölümlerde ise kullanılan verilerden ve uygulanmış olan analizlerden ayrıntılı bir biçimde bahsedilmiştir. Son kısımda ise sonuç ve öneriler sunulmuştur.

Literatür

Hava taşımacılığı sektöründe operasyonel ve finansal göstergeler kullanılarak etkinlik ölçümü ile ilgili yapılmış çalışmalara bakıldığında veri zarflama analizi tekniğinin yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. 1993 yılında hava taşımacılığı sektöründe operasyonel açıdan etkinliğin veri zarflama analizi ile ölçüldüğü ilk çalışmada Schefczyk (1993), farklı bölgelerde faaliyet gösteren 15 havayolu işletmesinin 1989-1992 dönemine ait etkinlik ölçümünü CCR modelini kullanarak gerçekleştirmiştir. Takip eden yıllarda Good vd. (1995), Avrupa ve Amerika merkezli faaliyet gösteren toplam 16 havayolu işletmesinin 1976-1986 dönemine ait etkinlik ölçümünü VZA aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Sonraki yıllarda Alam ve Sickles (1998), Amerika merkezli faaliyet gösteren 11 havayolu işletmesinin operasyonel ve finansal açıdan etkinlik ölçümünü hem veri zarflama analizi hem de serbest atılabilir zarf analizi aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir.

2000'li yıllara gelindiğinde etkinlik ölçümü ile ilgili yapılan çalışmalarda veri zarflama analizinin yanı sıra etkinlik değerlerine etki eden değişkenlerin tespit edilmesi amacıyla regresyon modellerinin kullanıldığı görülmüştür. Fethi vd. (2000), yapmış oldukları çalışmada Avrupa merkezli faaliyet gösteren 17 havayolu işletmesinin 1991-1995 dönemine ait etkinlik ölçümünü ilk aşamada veri zarflama analizi ile ölçmüş ikinci aşamada ise etkinlik değerlerine etki eden değişkenlerin tespit edilmesi amacıyla tobit regresyon modelini kullanmışlardır. Yapılan benzer bir çalışmada ise Scherega (2004), dünyanın çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren 38 havayolu işletmesinin 1995-2000 dönemine ait etkinlik ölçümünü VZA ile ölçmüş ve etkinlik skorlarına etki eden değişkenleri tobit regresyon modeli aracılığı ile tahmin etmiştir. Daha sonraki yıllarda Chiou ve Chen (2006), Tayvan merkezli faaliyet gösteren bir havayolu işletmesinin 15 uçuş hattındaki etkinliğini veri zarflama analizinin CCR ve BCC modeli aracılığı ile ölçmüşlerdir.

Veri zarflama analizi ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda ise karar verme birimlerinin sıralanmasına imkân sağlayan süper etkinlik modelinin kullanıldığı görülmüştür. Greer (2006) Amerika merkezli faaliyet

gösteren 14 havayolu işletmesinin etkinliğini VZA ile ölçmüş ve süper etkinlik modeli aracılığı ile etkin olan havayolu işletmelerini kendi içerisinde sıralamıştır. Greer (2008) yapmış olduğu başka bir çalışmada ise bu kez Amerika'da faaliyet gösteren 12 havayolu işletmesinin 2000-2004 dönemine ait etkinlik ölçümünü veri zarflama analizi aracılığı ile gerçekleştirmiş ve etkinlik değerlerindeki değişimin yönünü tespit etmek amacıyla malmquist toplam faktör verimliliği endeksini kullanmıştır. Barbot vd., (2008), yapmış oldukları çalışmada dünyanın farklı yerlerinde faaliyet gösteren 39 geleneksel ve 10 düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin etkinlik ölçümünü veri zarflama analizinin BCC modeli ile ölçmüş ve etkinlikteki değişimin yönünü toplam faktör verimlilik endeksi ile hesaplamışlardır. Aynı şekilde Bhadra (2009), Amerika'da faaliyet gösteren 8 geleneksel havayolu işletmesi ile 6 düşük maliyetli havayolu işletmesinin 1985-2006 dönemine ait etkinlik ölçümünü ilk aşamada veri zarflama analizi ile ölçmüştür. İkinci aşamada ise etkinlik skorlarına etki eden değişkenleri tobit regresyon modeli aracılığı ile tahmin etmiştir. İlerleyen dönemlerde ise etkinlik ölçümünün ikinci aşamasında kullanılan regresyon modellerinin çeşitlendiği görülmektedir. Wang vd. (2011), Amerika merkezli 30 havayolu işletmesinin etkinlik ölçümünü ilk aşamada veri zarflama analizi tekniği ile ölçmüştür. İkinci aşamada ise etkinlik değerlerine etki eden değişkenleri truncated regresyon modeli aracılığı ile tahmin etmiştir. Lee ve Worthinton (2014), yapmış oldukları benzer bir çalışmada 29 geleneksel ve 13 düşük maliyetli havayolu işletmesinin etkinlik ölçümünü ilk aşamada veri zarflama analizi aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir. Etkinlik skorları üzerinde etkili olan değişkenleri tespit etmek amacıyla truncated regresyon modelini kullanmışlardır.

Veri zarflama analizi tekniği kullanılarak yapılmış bazı çalışmalarda ise etkinlik ölçümünün farklı açılardan hesaplanmasına olanak sağlayan iki aşamalı veri zarflama analizi tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Zhu (2011), Amerika merkezli faaliyet gösteren 21 havayolu işletmesinin 2007-2008 dönemine ait etkinlik ölçümünü iki aşamalı veri zarflama analizi tekniği ile ölçmüştür. Yapılan benzer bir çalışmada Gramani (2012), operasyonel değişkenlerin toplam gelir üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla Brezilya'da faaliyet gösteren 16 ve Amerika'da faaliyet gösteren 18 havayolu işletmesinin etkinlik ölçümünü iki aşamalı veri zarflama analizi aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Bir diğer çalışmada ise Lu vd., (2012), operasyonel değişkenlerin pazar etkinliği üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla dünyanın birçok yerinde faaliyet gösteren 30 havayolu işletmesinin 2010 yılına ait etkinlik ölçümünü iki aşamalı veri zarflama analizi tekniği ile ölçmüştür.

Son yıllarda veri zarflama analizi ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda ise aylak tabanlı modelin (Chang, Park, Jeong ve Lee, 2014), bazı çalışmalarda ise Dinamik (Omran ve Soltanzadeh, 2016; Yu, Chen ve Chiang, 2017; Yu, Zhang, Zhang, Wang ve Cui, 2019) ve İlişkisel VZA (Lin ve Hong, 2019); gibi yeni VZA tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada farklı iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin operasyonel ve finansal açıdan etkinlik ölçümü gerçekleştirilerek etkinlik skorları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Alan yazında havayolu işletmelerinin uygulamış oldukları iş modeline göre sınıflandırılarak etkinlik ölçümünün hem operasyonel hem de finansal açıdan iki aşamalı veri zarflama analizi aracılığı ile gerçekleştirilmiş olduğu çalışma sayısının oldukça az olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan bu çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Veri Zarflama Analizi

Veri zarflama analizi, birçok girdi ve çıktı kümesine sahip karar verme birimlerinin göreceli olarak etkinliğini ölçebilen ve doğrusal programlama temelini baz alarak karar verme birimlerini kendi içerisinde karşılaştırma olanağı sunan bir ölçüm yöntemidir (Lang, Yolalan ve Kettani, 1995, s. 473). VZA yöntemi benzer özelliklere sahip olan karar verme birimlerinin etkinliklerinin ölçülüp karşılaştırılması amacıyla geliştirilmiş olan bir yöntemdir (Yolalan, 1993, s. 27).

Veri zarflama analizi, birçok farklı ölçekteki girdi ve çıktı kümesine sahip olan karar verme birimlerinin etkinlik ölçümünün zor olduğu durumlarda kullanılabilen ve parametrik özelliklere sahip olmayan bir yöntemdir (Ramanathan, 2003, s. 61). Bunun yanı sıra veri zarflama analizi regresyon analizinin doğrudan uygulanmasının zor olduğu çok sayıda girdi ve çıktı değişkenine sahip karar verme birimlerinin üretim süreçlerinde birçok farklı açıdan etkinlik analizinin gerçekleştirilmesi amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Akan ve Çalmaşur, 2011, s. 17).

Veri zarflama analizinde etkinlik ölçümü gerçekleştirilecek olan karar verme birimlerinin aynı amaç ve hedeflere sahip olması, benzer özellik göstermesi ve yoğunluk ile büyüklük dışındaki özelliklerinin aynı olması beklenmektedir (Karsak ve İşcan, 2000, s. 3).

VZA, homojen yapıya sahip karar verme birimlerinin etkinlik ölçümünü girdi ve çıktı kümesi aracılığı ile ölçülebilen bir analiz tekniğidir. Bununla birlikte VZA yöntemi etkinlik ölçümü aşamasında hiçbir üretim fonksiyonuna ihtiyaç duymadan etkinlik analizini gerçekleştirebilmektedir (Pourjavad ve Shirouyehzad, 2014, s. 144).

Veri zarflama analizinde en az girdi değişkenini kullanarak en çok çıktı değişkeni üreten karar verme birimleri belirlenmekte ve belirlenmiş olan bu karar verme birimleri aracılığı ile etkinlik sınırı oluşturulmaktadır. Tespit edilmiş olan bu etkinlik sınırı referans noktası olarak tanımlanmakta ve etkin olmayan karar verme birimlerinin bu referans noktasına olan uzaklığı radyal olarak hesaplanmaktadır (Cook, Kress, ve Seiford, 1996, s. 2).

Veri zarflama analizi, ilk olarak 1978 yılında CCR modelinin kullanılmaya başlanması ile birlikte hem metodolojik hem de teorik açıdan hızlı bir gelişim süreci içerisine girmiştir. Takip eden yıllarda CCR modeline $\sum_{j=1}^n \beta_j = 1$ şeklinde ifade edilen (Cooper, Seiford ve Zhu, 2011, s. 13) konvekslik kısıtının eklenmesi ile ölçek etkinliği ile teknik etkinliğin ayrı ayrı hesaplanabilmesine olanak sağlayan BCC modeli geliştirilmiştir (Başkaya ve Avcı Öztürk, 2012, s. 177).

CCR Modeli

Veri zarflama analizinde kullanılan ilk temel model olma özelliği taşıyan CCR modeli, 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilmiştir (Weng, Wu, Blackhurst ve Mackulak, 2009, s. 41). Karar verme birimlerinin toplam etkinlik değerlerini hesaplayıp etkinsizliğin miktarını ve kaynağını tespit edebilen CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri varsayımını baz almaktadır (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978, s. 430).

CCR modelinde toplam etkinlik ölçümünün gerçekleşmesinden dolayı CCR modelinde etkin olan karar verme birimlerinin hem ölçek etkinliği hem de teknik etkinlik açısından etkin olması beklenmektedir (Lorcu, 2008, s. 71). CCR modelinin matematiksel gösterimi aşağıda yer almaktadır (Cooper, Seiford ve Zhu, 2011, s. 13):

$$Q_k = \max \left(\theta + \varepsilon \sum_{i=1}^m S_i^- + \varepsilon \sum_{r=1}^s S_r^+ \right) \quad (1)$$

Kısıtlar,

$$\sum_{j=1}^n X_{ij} \beta_j + S_i^- - X_{ik} = 0 \quad i = 1, \dots, m \quad (2)$$

$$\sum_{j=1}^n Y_{rj} \beta_j - S_i^- - \beta_j Y_k = 0 \quad r = 1, \dots, p \quad j = 1, \dots, n = 1, \dots, m \quad (3)$$

$$\beta_j \geq 0 \quad S_i^- \geq 0 \quad S_r^+ \geq 0$$

BCC Modeli

Banker, Charnes ve Cooper tarafından ilk defa 1984 yılında kullanılmaya başlanan BCC modeli ölçeğe göre değişken getiri varsayımını baz almaktadır. CCR modeline konvekslik kısıtının eklenmesi ile elde edilmiş olan BCC modelinde karar verme birimlerinin teknik ve ölçek etkinliği hesaplanabilmektedir (Elsayed ve Khalil, 2017, s. 2). BCC modelinin matematiksel gösterimi aşağıda yer almaktadır (Chen ve Ali, 2002, s. 477):

$$E_o = \text{Max} \left(\theta + \varepsilon \sum_{i=1}^m S_i^- + \varepsilon \sum_{r=1}^p S_r^+ \right) \quad (4)$$

Kısıtlar,

$$\sum_{j=1}^n X_{ij}\beta_j + S_i^- - X_{ik} = 0 \quad i = 1,2, \dots m \quad (5)$$

$$\sum_{j=1}^n y_{rj}\beta_j - \theta Y_{rk} - S_r^+ = 0 \quad r = 1,2, \dots p \quad (6)$$

$$\sum_{j=1}^n \beta_j = 1 \quad (7)$$

$$\beta_j \geq 0 \quad S_i^- \geq 0 \quad S_i^+ \geq 0 \quad j = 1,2, \dots n \quad i = 1,2, \dots m \quad r = 1,2, \dots p$$

Veri Zarflama Analizi Uygulaması

Bu çalışmada, dünyanın birçok noktasına uçuş faaliyeti gerçekleştiren ve farklı iş modelini uygulayan toplam 36 havayolu işletmesinin operasyonel ve finansal açıdan etkinlik ölçümü iki aşamalı veri zarflama analizi aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan ilk aşamada havayolu işletmelerinin operasyonel açıdan ikinci aşamada ise operasyonel etkinliğin finansal etkinlik üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amacıyla finansal açıdan etkinliği ölçülmüştür. Araştırma kapsamında havayolu işletmelerine ait operasyonel veriler havayolu işletmelerinin faaliyet raporlarından ve aylık olarak yayınlanan Airline Business dergisinden temin edilmiştir. Airline Business dergisinin söz konusu verileri havayolu işletmelerinden aldığı tespit edilmiştir. Havayolu işletmelerine ait finansal veriler ise Thomson Reuters Data Stream veri tabanından temin edilmiştir. Çalışmaya düşük maliyetli iş modelini uygulayan 17 havayolu işletmesi ile geleneksel iş modelini uygulayan 19 havayolu işletmesi dâhil edilmiştir.

Veri zarflama analizi tekniğinde girdi ve çıktı seçimi süreci analizin güvenilirliğini önemli derecede etkilemektedir. Bu açıdan gerek operasyonel açıdan gerekse finansal açıdan seçilen girdi ve çıktı değişkenleri alan yazında en çok kullanılan ve operasyonel performans ile finansal performansı en iyi derecede yansıtan değişkenler arasından seçilmiştir. Çalışmada yer alan ve operasyonel performansı yansıtan girdi ve çıktı değişkenleri tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Operasyonel Etkinlik Ölçümünde Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri (1. Aşama)

Girdi Değişkenleri	Açıklama
Arz Edilen Koltuk Kilometre (ASK)	Havayolu işletmelerinin satışa sunmuş oldukları koltuk sayısının uçuş mesafesi ile çarpılması sonucunda bulunan değer
Çalışan Sayısı	Havayolu işletmelerinde çalışan personel sayısı
Uçak Sayısı	Havayolu işletmelerinin filolarında yer alan toplam uçak sayısı
Çıktı Değişkenleri	Açıklama
Yolcu Sayısı	Havayolu işletmelerinin bir yıl boyunca taşıdığı toplam yolcu sayısı
Ücretli Yolcu Kilometre (RPK)	Havayolu işletmelerinin ücret karşılığında taşımış olduğu toplam yolcu sayısının uçuş mesafesi ile çarpılması sonucunda bulunan değer
Doluluk Oranı	(RPK/ASK) x100

Analizin ikinci aşamasında operasyonel etkinliğin finansal etkinlik üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amacıyla operasyonel etkinlik ölçümü sonucunda elde edilen etkinlik skorları girdi değişkeni olarak analize dâhil edilmiştir. Finansal etkinlik ölçümünde kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Finansal Etkinlik Ölçümünde Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri (2. Aşama)

Girdi Değişkenleri	Açıklama
İlk Aşamada elde edilen etkinlik skorları	Operasyonel etkinlik ölçümü sonucunda elde edilen etkinlik skorları
Çıktı Değişkenleri	Açıklama
Net Kâr/ Net Satışlar	Havayolu İşletmelerinin gerçekleştirmiş oldukları satışlardan ne kadar kâr elde ettiklerini gösteren bir orandır.
Net Kâr/ Toplam Varlıklar	Havayolu İşletmelerinin varlıklarının kaç katı kadar satış yaptığını gösteren bir orandır.

Geleneksel ve düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin 2013-2018 dönemine ait etkinlik ölçümü iki aşamalı veri zarflama analizi tekniği aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Etkinlik ölçümü aşamasında Deap 2.1 yazılım programından yararlanılmıştır. Analizin ilk aşamasında operasyonel açıdan ikinci aşamada ise finansal açıdan etkinlik ölçümü gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan operasyonel ve finansal değişkenlerden dolayı çıktı odaklı veri zarflama analizi modelinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmada veri zarflama analizinin temel modeli olarak kabul edilen CCR ve BCC modelleri kullanılmıştır. BCC modeli ile havayolu işletmelerinin teknik etkinliği ölçülebilirken CCR modeli ile havayolu işletmelerinin toplam etkinliği ölçülebilmektedir. Etkinlik değeri 1 olan havayolu işletmeleri etkin kabul edilirken etkinlik değeri 1'in altında olan havayolu işletmeleri etkin kabul edilmemektedir.

Operasyonel Açıdan Etkinlik Analizi

Geleneksel ve düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin operasyonel açıdan veri zarflama analizi sonucu elde edilen etkinlik skorları Tablo 3-4'te verilmiştir.

Tablo 3. Geleneksel Havayolu İşletmeleri (Operasyonel Etkinlik)

	2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC
AIRLINES	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC
AEROFLOT	1.000	1.000	0.961	0.971	0.955	0.971	1.000	1.000	1.000	1.000	0.975	0.979
AIR CANADA	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
AIR CHINA	1.000	1.000	0.976	0.982	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
AIR FRANCE - KLM	0.997	1.000	0.985	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
AMERICAN AIRLINES	0.992	0.993	0.971	0.971	0.977	1.000	0.968	1.000	0.958	1.000	0.967	1.000
ALL NIPPON AIRWAYS	0.921	0.939	0.976	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.978	0.994	1.000	1.000
AVIANCA	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
CHINA EASTERN CHINA SOUTHERN	1.000	1.000	0.981	1.000	1.000	1.000	0.974	1.000	0.961	1.000	0.974	1.000
DELTA AIR LINES	0.962	0.965	0.952	0.964	0.959	0.965	0.967	0.978	0.969	0.976	0.965	0.977
JAPAN AIRLINES	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
KOREAN AIR LINES	0.886	0.887	0.872	0.872	0.916	0.916	0.923	0.924	1.000	1.000	0.983	0.988
LATAM AIRLINES	1.000	1.000	0.987	1.000	1.000	1.000	0.971	0.988	0.983	0.985	1.000	1.000
LUFTHANSA	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.971	0.982
QANTAS AIRWAYS	0.957	1.000	0.959	1.000	0.981	1.000	0.939	0.942	0.948	0.961	0.941	0.949
SCANDINAVIAN AIRLINES	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
SKYWEST	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
TURK HAVA YOLLARI	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.989	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
UNITED CONTINENTAL	1.000	1.000	0.988	0.991	1.000	1.000	0.991	1.000	0.972	1.000	0.983	1.000

Tablo 3'e göre VZA analizi aracılığı ile gerçekleştirilen etkinlik ölçümü sonucunda geleneksel havayolu işletmeleri içerisinde Air Canada, Avianca, Delta Airlines, Scandinavian Airlines ve Skywest işletmelerinin operasyonel açıdan tüm dönem boyunca etkin oldukları China Southern işletmesinin ise tüm dönem boyunca etkin olmadığı görülmüştür. Air China işletmesinin sadece 2014 yılında, Latam Airlines ile Qantas Airways işletmelerinin sadece 2018 yılında etkin olmadıkları tespit edilmiştir. Japan Airlines işletmesinin ise sadece 2017 yılında etkin olduğu görülmüştür.

Air France- KLM işletmesinin 2013 ve 2014 yılında American Airlines işletmesinin 2015-2018 döneminde, All Nippon ile Korean Airlines işletmelerinin 2014 yılında, China Eastern işletmesinin 2014, 2016, 2017 ve 2018 yıllarında, Lufthansa işletmesinin 2013-2015 döneminde, Türk havayolları işletmesinin 2016 yılında ve United Continental işletmesinin 2016-2018 döneminde BCC modeline göre etkin durumdayken CCR modeline göre etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri (Operasyonel Etkinlik)

AIRLINES	2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC
AIR ARABIA	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
AIRASIA	0.937	0.941	0.911	0.911	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
ALLEGİANT AIR	1.000	1.000	1.000	1.000	0.624	0.963	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
CEBU PASİFİK AIR	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
EASYJET	1.000	1.000	1.000	1.000	0.909	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
GOL LINHAS	0.831	0.863	0.914	0.941	0.895	0.913	0.879	0.886	0.904	0.917	0.891	0.916
İNDİGO	0.868	0.868	0.839	0.842	0.914	0.932	0.958	0.972	1.000	1.000	1.000	1.000
JETBLUE AIRWAYS	0.893	0.921	0.903	0.916	0.732	0.914	0.908	0.915	0.893	0.899	0.901	0.909
LİON AIR	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
NORWEGIAN AIR	0.866	0.874	1.000	1.000	0.874	0.958	0.951	0.963	0.951	1.000	1.000	1.000
RYANAİR	0.948	1.000	0.997	1.000	0.991	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
SOUTHWEST AIRLINES	0.868	1.000	0.894	1.000	0.746	1.000	0.893	1.000	0.878	1.000	0.872	1.000
SPIRİT AIRLİNES	0.947	0.961	0.934	0.937	0.847	0.934	0.925	0.932	0.903	0.905	0.912	0.914
SPRING AIRLİNES	1.000	1.000	1.000	1.000	0.986	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
VUELİNG AIRLİNES	0.988	1.000	0.898	0.911	0.819	0.912	0.971	0.983	1.000	1.000	1.000	1.000
WESTJET AIRLİNES	0.872	0.891	0.892	0.896	0.704	0.861	0.883	0.891	0.903	0.914	0.913	0.922
WİZZ AIR	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000

Tablo 4'e göre veri zarflama analizi aracılığı ile gerçekleştirilen etkinlik ölçümü sonucunda operasyonel açıdan düşük maliyetli havayolu işletmeleri içerisinde Air Arabia, Cebu Pasific Air, Lion Air ve Wizz Air işletmelerinin tüm dönem boyunca etkin oldukları görülürken Gol Linhas, Jet Blue Airways, Spirit Airlines ve Westjet işletmelerinin tüm dönem boyunca etkin olmadıkları görülmüştür.

Easyjet işletmesinin 2015 yılında, Norwegian Air işletmesinin 2017 yılında, Ryanair işletmesinin 2013-2015 döneminde, Southwest işletmesinin tüm dönem boyunca, Spring Airlines işletmesinin 2015 yılında ve Vueling Airlines işletmesinin 2013 yılında BCC modeline göre etkin durumdayken CCR modeline göre etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Finansal Açıdan Etkinlik Analizi

Geleneksel ve düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin finansal açıdan VZA analizi sonucu elde edilen etkinlik skorları Tablo 5 ve 6'da verilmiştir.

Tablo 5. Geleneksel Havayolu İşletmeleri (Finansal Etkinlik)

AIRLINES	2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC
AEROFLOT	0.182	0.182	0.041	0.045	0.055	0.059	1.000	1.000	0.583	0.583	0.252	0.265
AIR CANADA	0.041	0.041	0.052	0.053	0.118	0.118	0.585	0.585	1.000	1.000	0.124	0.125
AIR CHINA	0.107	0.107	0.213	0.221	0.251	0.252	0.545	0.545	0.462	0.462	0.494	0.502
AIR FRANCE - KLM	0.036	0.037	0.048	0.048	0.047	0.047	0.293	0.293	0.075	0.075	0.124	0.125
AMERICAN AIRLINES	0.041	0.042	0.376	0.396	1.000	1.000	0.657	0.688	0.401	0.613	0.305	0.354
ALL NIPPON AIRWAYS	0.078	0.118	0.107	0.111	0.191	0.192	0.455	0.455	0.708	0.861	0.741	0.751
AVIANCA	0.227	0.227	0.104	0.105	0.053	0.053	0.074	0.074	0.083	0.083	0.086	0.087
CHINA EASTERN	0.107	0.107	0.212	0.216	0.208	0.208	0.373	0.387	0.48	0.706	0.202	0.219
CHINA SOUTHERN	0.074	0.088	0.109	0.121	0.139	0.161	0.376	0.394	0.397	0.537	0.204	0.241
DELTA AIR LINES	1.000	1.000	0.104	0.105	0.549	0.549	1.000	1.000	0.692	0.692	0.889	0.901
JAPAN AIRLINES	0.616	1.000	0.658	1.000	0.771	1.000	0.912	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
KOREAN AIR LINES	0.036	0.036	0.047	0.048	0.047	0.047	0.064	0.066	0.548	0.655	0.086	0.087
LATAM AIRLINES	0.036	0.036	0.045	0.045	0.053	0.053	0.091	0.091	0.154	0.154	0.202	0.226
LUFTHANSA	0.047	0.055	0.041	0.045	0.294	0.294	0.519	0.558	0.615	1.000	0.783	1.000
QANTAS AIRWAYS	0.032	0.032	0.042	0.043	0.359	0.359	0.488	0.488	0.462	0.462	0.633	0.677
SCANDINAVIAN AIRLINES	0.041	0.041	0.035	0.035	0.176	0.176	0.329	0.329	0.333	0.333	0.494	0.501
SKYWEST	0.071	0.071	0.045	0.045	0.167	0.167	0.066	0.066	1.000	1.000	0.889	0.901
TURK HAVA YOLLARI	0.286	0.286	0.469	0.474	1.000	1.000	0.065	0.068	0.154	0.154	0.593	0.602
UNITED CONTINENTAL	0.136	0.136	1.000	1.000	0.047	0.047	0.591	0.596	0.475	0.614	0.625	0.625

Tablo 5'e göre veri zarflama analizi aracılığı ile finansal açıdan yapılan etkinlik ölçümü sonucunda geleneksel havayolu işletmeleri içerisinde Aeroflot işletmesinin 2016 yılında, Air Canada ile Skywest işletmesinin 2017 yılında, American Airlines işletmesinin 2015 yılında, Delta Airlines işletmesinin 2013 ve 2016 yıllarında, Türk Hava Yolları işletmesinin 2015 yılında ve United Continental işletmesinin ise 2014 yılında etkinlik sınırına ulaştığı görülmüştür.

Japan Airlines işletmesinin 2013-2016 döneminde ve Lufthansa işletmesinin ise 2017-2018 döneminde CCR modeli açısından etkin değilken BCC modeli açısından etkin olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri (Finansal Etkinlik)

AIRLINES	2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC
AIR ARABIA	1.000	1.000	1.000	1.000	0.501	0.501	0.464	0.464	0.773	0.773	0.024	0.024
AIRASIA	0.575	0.659	0.076	0.102	0.308	0.308	1.000	1.000	0.818	0.818	0.050	0.050
ALLEGİANT AIR	0.764	0.788	0.565	0.565	1.000	1.000	0.737	0.737	0.639	0.639	0.501	0.502
CEBU PASİFİC AIR	0.084	0.086	0.133	0.133	0.352	0.356	0.645	0.645	0.582	0.582	0.251	0.252
EASYJET	0.828	0.848	0.652	0.652	0.631	0.648	0.408	0.408	0.316	0.316	0.391	0.391
GOL LINHAS	0.062	1.000	0.051	0.065	0.051	0.061	0.569	1.000	0.059	0.071	0.043	1.000
İNDİGO	0.961	1.000	0.362	1.000	1.000	1.000	0.731	0.847	1.000	1.000	0.846	0.846
JETBLUE AIRWAYS	0.269	0.335	0.528	0.746	0.582	0.773	0.536	0.814	0.907	1.000	0.171	1.000
LİON AIR	0.577	0.601	0.381	0.381	0.466	0.474	0.201	0.202	0.412	0.412	0.308	0.308
NORWEGIAN AIR	0.192	0.263	0.049	0.049	0.061	0.062	0.188	0.228	0.056	0.057	0.062	0.062
RYANAİR	0.917	0.997	1.000	1.000	1.000	1.000	0.782	0.782	1.000	1.000	1.000	1.000
SOUTHWEST AIRLINES	0.382	0.502	0.485	0.695	0.605	0.624	0.592	0.994	0.981	1.000	0.811	1.000
SPIRİT AIRLINES	1.000	1.000	0.961	1.000	0.846	0.945	0.526	0.724	0.841	0.978	0.274	0.468
SPRING AIRLINES	0.912	0.934	0.812	0.812	0.637	0.638	0.424	0.424	0.545	0.545	0.551	0.553
VUELİNG AIRLINES	0.641	0.667	0.435	0.651	0.823	0.982	0.154	0.171	0.471	0.471	0.615	0.615
WESTJET AIRLINES	0.656	0.859	0.551	0.827	0.523	1.000	0.349	0.727	0.322	0.361	0.111	0.341
WİZZ AIR	0.384	0.401	1.000	1.000	0.984	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000

Tablo 6'ya göre veri zarflama analizi aracılığı ile finansal açıdan yapılan etkinlik ölçümü sonucunda düşük maliyetli havayolu işletmeleri içerisinde Air Arabia işletmesinin 2013-2014 döneminde, Air Asia işletmesinin 2016 yılında, Allegiant işletmesinin 2015 yılında, Ryanair işletmesinin 2014-2015 ile 2017-2018 döneminde, Spirit Airlines işletmesinin 2013 ve Wizz Air işletmesinin 2014 yılı ile 2016-2018 döneminde etkin olduğu tespit edilmiştir.

Gol Linhas işletmesinin 2013, 2016 ve 2018 yıllarında, Indigo işletmesinin 2013-2014 döneminde, Jet Blue Airways ile Southwest Airlines işletmesinin 2017-2018 döneminde, Spirit Airlines işletmesinin 2014 yılında ve Westjet ile Wizz Air işletmelerinin 2015 yılında CCR modeline göre etkin değilken BCC modeline göre etkin çıktıkları görülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Geleneksel ve düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin 2013-2018 dönemine ait operasyonel ve finansal performansının iki aşamalı veri zarflama analizi tekniği ile karşılaştırıldığı bu çalışmada ilk olarak havayolu işletmelerinin operasyonel açıdan daha sonraki aşamada ise finansal açıdan etkinlik ölçümü gerçekleştirilmiştir.

Veri zarflama analizinin çıktı odaklı CCR ve BCC modeli ile operasyonel açıdan yapılan etkinlik ölçümü sonucunda geleneksel havayolu işletmeleri içerisinde etkin olan işletme sayısının % 68, düşük maliyetli havayolu işletmeleri içerisinde ise etkin olan işletme sayısının % 58 civarında olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan geleneksel iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin operasyonel etkinlik açısından düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerine nazaran daha iyi performans sergilediği söylenebilmektedir. Finansal etkinlik açısından bakıldığında ise geleneksel havayolu işletmeleri içerisinde etkin olan işletme sayısının % 12, düşük maliyetli havayolu işletmeleri içerisinde ise etkin olan işletme sayısının % 21 civarında olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan düşük maliyetli havayolu işletmelerinin finansal etkinlik açısından daha iyi bir durumda oldukları söylenebilmektedir. Genel olarak bakıldığında ise

geleneksel ve düşük maliyetli havayolu işletmelerinin operasyonel açıdan elde etmiş oldukları başarıyı finansal başarıya dönüştüremediği görülmüştür.

2013-2018 dönemi itibarıyla araştırmaya dâhil edilen geleneksel havayolu işletmeleri içerisinde operasyonel etkinlik açısından 5 havayolu işletmesinin (Air Canada, Avianca, Delta Airlines, Scandinavian Airlines, Skywest) tüm dönem boyunca etkin çıktığı, 1 havayolu işletmesinin (China Southern) ise bütün dönem boyunca etkin çıkmadığı görülmüştür. Finansal etkinlik açıdan ise Japan Airlines dışındaki tüm işletmelerin neredeyse bütün dönem boyunca etkin olmadığı tespit edilmiştir. Air Canada, Avianca, Delta Airlines, Scandinavian Airlines ve Skywest işletmelerinin operasyonel açıdan elde etmiş oldukları başarıyı finansal başarıya dönüştüremedikleri söylenebilmektedir.

Araştırmaya dâhil edilen düşük maliyetli havayolu işletmeleri içerisinde operasyonel açıdan 4 havayolu işletmesinin (Air Arabia, Cebu Pasific Air, Lion Air, Wizz Air) bütün dönem boyunca etkin olduğu, 4 havayolu işletmesinin (Gol Linhas, Jet Blue Airways, Spirit Airlines, Westjet) ise tüm dönem boyunca etkin olmadığı görülmüştür. Finansal etkinlik açıdan ise Wizz Air, Ryanair, Indigo ve Air Arabia işletmelerinin diğer işletmelere nazaran daha iyi durumda oldukları görülmüştür. Cebu Pasific Air ve Lion Air işletmelerinin operasyonel açıdan elde etmiş oldukları başarıyı finansal başarıya dönüştüremedikleri söylenebilmektedir.

Analize dâhil edilen geleneksel ve düşük maliyetli havayolu işletmeleri içerisinde operasyonel açıdan etkin çıkan 3 havayolu işletmesinin (Air Canada, Delta Airlines, Skywest) Kuzey Amerika merkezli, 3 havayolu işletmesinin (Air Arabia, Cebu Pasific Air, Lion Air) Asya merkezli, 2 havayolu işletmesinin (Scandinavian Airlines, Wizz Air) Avrupa merkezli ve 1 havayolu işletmesinin (Avianca) Güney Amerika merkezli olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan etkin olan işletmeler içerisinde uzun menzilli uçuş yapan işletme sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. Analiz sonucunda elde edilen bulguların Saranga ve Nagpal (2016) ile Kiracı ve Asker'in (2019) çalışmalarının sonuçları ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Veri zarflama analizi ile yapılan etkinlik ölçümünde girdi ve çıktı değişkenlerinin değişmesi etkinlik ölçümü sonuçlarını değiştirebilmektedir. Ayrıca hava taşımacılığı sektöründe ülkeden ülkeye değişiklik gösteren yapısal düzenlemeler, sağlanan kamusal destekler ve vergilendirme şekli de etkinlik ölçümünü doğrudan etkileyebilmekte ve sonuçların değişmesine neden olabilmektedir.

Farklı iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin hem operasyonel hem de finansal etkinlik analizi değerlendirildiğinde, işletmeler açısından farklı sonuçların ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda elde edilen sonuçların, havayolu taşımacılığı sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yöneticilerine bu sonuçları analiz edip değerlendirme imkânı sunarak operasyonel ve finansal etkinliğin artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada geleneksel ve düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin finansal ve operasyonel açıdan etkinliği incelenmiştir. Bu açıdan ilerleyen dönemlerde yapılacak olan çalışmalarda daha geniş bir örneklem üzerinden havayolu işletmelerinin çevresel ve sürdürülebilirlik açısından da etkinliği incelenebilir.

Etik Beyan

"Havayolu İşletmelerinde İki Aşamalı Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Ölçümü" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada hazır veri seti kullanıldığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Akan, Y. ve Çalmaşur, G. (2011). Etkinliğin hesaplanmasında veri zarflama analizi ve stokastik sınır yaklaşımı yöntemlerinin karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 25(0), 13-32. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30431>
- Alam, I. S. ve Sickles, R. C. (1998). The relationship between stock market returns and technical efficiency innovations: Evidence from the US airline industry. *Journal of Productivity Analysis*, 9(1), 35-51. Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1023/A:1018368313411.pdf>.
- Barbot, C., Costa, A. ve Sochirca, E. (2008). Airlines performance in the new market context: A comparative productivity. *Journal of Air Transport Management*, 14(5), 270-274. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2008.05.003

- Başkaya, Z. ve Avcı Öztürk, B. (2012). Measuring financial efficiency of cement firms listed in istanbul stock exchance via fuzzy data envelopment analysis. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 54(2), 175-188. Erişim adresi: <http://journal.mufad.org.tr/attachments/article/651/10.pdf>
- Bhadra, D. (2009). Race to the bottom or swimming upstream: Performance analysis of US airlines. *Journal of Air Transport Management*, 15(5), 227-235. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2008.09.014
- Chang, Y.-T., Park, H.-s., Jeong, J.-b. ve Lee, J.-w. (2014). Evaluating economic and environmental efficiency of global airlines: A SBM-DEA approach. *Transportation Research Part D*, 27(1), 46-50. doi.org/10.1016/j.trd.2013.12.013
- Charnes , A., Cooper, W. W. ve Rhodes, E. L. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444. doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8
- Chen , Y. ve Ali, A. I. (2002). Continuous optimization output–input ratio analysis and dea frontier. *European Journal of Operational Research*, 142(3), 476-479. doi.org/10.1016/S0377-2217(01)00318-6
- Chiou, Y. C. ve Chen, Y. H. (2006). Route-based performance evaluation of Taiwanese domestic airlines using data envelopment analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 42(2), 116-127. doi.org/10.1016/j.tre.2007.01.004
- Cook, W. D., Kress, M. ve Seiford, L. (1996). Data Envelopment Analysis in the Presence of both Quantitative and Qualitative Factors. *Journal of the Operational Research Society*, 47(7), 945-953. DOI: 10.2307/3010140
- Cooper, W. W., Seiford, L. M. ve Zhu, J. (2011). Handbook on data envelopment analysis history, models and interpretations. *International Series in Operations Research and Management Science*, 164(1), 1-39. DOI: 10.1007/978-1-4419-6151-8
- Elsayed, A. ve Khalil, N. S. (2017). Evaluate and analysis efficiency of safaga port using DEA-CCR, BCC and SBM models–comparison with DP world sokhna. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 245(4), 1-11. doi:10.1088/1757-899X/245/4/042033
- Fethi, M. D., Jackson, P. M. ve Weyman-Jones, T. G. (2000). *Measuring the efficiency of European airlines: an application of DEA and Tobit Analysis*. Leicester: Efficiency and Productivity Research Unit, University of Leicester. <http://www.le.ac.uk/ulsm/research/epru/dispaper.html>
- Good, D. H., Röller, L.-H. ve Sickles, R. C. (1995). Airline efficiency differences between Europe and the US: Implications for the pace of EC integration and domestic regulation. *European Journal of Operational Research*, 80(3), 508-518. doi.org/10.1016/0377-2217(94)00134-X
- Gramani, M. C. (2012). Efficiency decomposition approach: A cross-country airline analysis. *Expert Systems with Applications*, 39(5), 5815-5819. doi.org/10.1016/j.eswa.2011.11.086
- Greer, M. (2006). Are The Discount Airlines Actually More Efficient Than The Legacy Carriers? A Data Envelopment Analysis. *International Journal of Transport Economics*, 33(1), 37-55. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/42747777.pdf>
- Greer, M. (2008). Nothing focuses the mind on productivity quite like the fear of liquidation: Changes in airline productivity in the United States, 2000–2004. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 42(2), 414-426. doi.org/10.1016/j.tra.2007.11.001
- Karsak, E. ve İşcan, F. (2000). Çimento sektöründe görel faaliyet performanslarının ağırlık kısıtlamaları ve çapraz etkinlik kullanılarak veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Endüstri Mübendisiği Dergisi*, 11(3), 2-10. Erişim adresi: docplayer.biz.tr/18931696-Cimento-sektorunde-goreli-faaliyet-performanslarinin-agirlik-kisitlemeleri-ve-capraz-etkinlik-kullanil提高-veri-zarflama-analizi-ile-degerlendirilmesi.html
- Kıracı, K., & Asker, V. (2019). Etkinlik ve etkinliği belirleyen faktörler: havayolu şirketleri üzerine ampirik bir inceleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(1), 25-50. <https://doi.org/10.17153/oguüibf.408862>
- Lang, P., Yolalan, R. ve Kettani, O. (1995). Controlled envelopment by face extension. *Journal of the Operational Research Society*, 46(4), 473-491. doi.org/10.1057/jors.1995.66
- Lee, B. ve Worthington, A. (2014). Technical efficiency of mainstream airlines and low-cost carriers: New evidence using bootstrap data envelopment analysis truncated regression. *Journal of Air Transport Management*, 38(3), 15-20. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2013.12.013
- Lin, Y.-H. L. ve Hong, C.-F. (2019). Efficiency and effectiveness of airline companies in Taiwan and Mainland China. *Asia Pacific Management Review*, 24(3), 1-10. doi.org/10.1016/j.apmr.2019.04.002
- Lorcu, F. (2008). *Veri zarflama analizi (dea) ile türkiye ve avrupa birliği ülkelerinin sağlık alanındaki etkinliklerinin değerlendirilmesi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lu, W.-M., Wang, W.-K., Hung, S.-W. ve Lu, E.-T. (2012). The effects of corporate governance on airline performance: Production and marketing efficiency perspectives. *Transportation Research Part E*, 48(2), 529-544. doi.org/10.1016/j.tre.2011.09.003
- Omrani, H. ve Soltanzadeh, E. (2016). Dynamic DEA models with network structure: An application for Iranian airlines. *Journal of Air Transport Management*, 57(4), 52-61. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2016.07.014
- Pourjavad, E. ve Shirouyehzad, H. (2014). A data envelopment analysis approach for measuring the efficiency in continuous manufacturing lines: a case study. *International Journal of Services and Operations Management*, 18(2), 142-158. Doi: 10.1504/IJSOM.2014.061998
- Ramanathan, R. (2003). *An introduction to data envelopment analysis a tool for performance measurement*. New Delhi: Sage Publications.

- Saranga, Haritha; Nagpal, Rajiv (2016), Drivers of Operational Efficiency and its Impact on Market Performance in The Indian Airline Industry. *Journal of Air Transport Management*, 53(4), 165-176. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2016.03.001>
- Schefczyk, M. (1993). Operational Performance of Airlines: An extension of Traditional Measurement Paradigms. *Strategic Management Journal*, 14(4), 301-317. doi.org/10.1002/smj.4250140406
- Scheraga, C. A. (2004). Operational efficiency versus financial mobility in the global airline industry: a data envelopment and Tobit analysis. *Transportation Research Part A*, 38(5), 383-404. doi.org/10.1016/j.tra.2003.12.003
- Wang, W.-K., Lu, W.-M. ve Tsai, C.-J. (2011). The relationship between airline performance and corporate governance amongst US Listed companies. *Journal of Air Transport Management*, 17(2), 148-152. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2010.06.005
- Weng, S. J., Wu, T., Blackhurst, J. ve Mackulak, G. (2009). An extended DEA model for hospital performance evaluation and improvement. *Health Service Outcomes Research Method*, 39(1), 39-53. Doi: 10.1007/s10742-008-0042
- Yolalan , R. (1993). *İşletmelerarası Göreli Etkinlik Ölçümü*. Ankara: Milli Produktivite Merkezi Yayınları.
- Yu, H., Zhang, Y., Zhang, A., Wang, K. ve Cui, Q. (2019). A comparative study of airline efficiency in China and India: A dynamic network DEA approach. *Research in Transportation Economics*, 76(4), 1-12. doi.org/10.1016/j.retrec.2019.100746
- Yu, M.-M., Chen, L.-H. ve Chiang, H. (2017). The effects of alliances and size on airlines dynamic operational performance. *Transportation Research Part A*, 106(5), 197-214. doi.org/10.1016/j.tra.2017.09.015
- Zhu, J. (2011). Airlines Performance via Two-Stage Network DEA Approach. *Journal of CENTRUM Cathedra*, 4(2), 260-269. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1931862

EXTENDED ABSTRACT

With the liberalization movement in the air transport sector in recent years, it has been observed that the air transport sector has grown rapidly and the number of companies operating in the sector has increased. This situation has turned the air transport sector into a sector where competition is more intense. In this sector, where there is intense competition, companies have had to develop various strategies in order to continue their current activities, increase their shares in the markets, and ensure the balance of income and expenses.

Operational and financial efficiency measurement has a very important place in the air transport sector, where profitability is low and costs are high, there is sudden fluctuations in demand, competition is more stronger, technological change and transformation are more common, and operational and financial activities affect each other more. The aim of this study is to compare the operational and financial efficiency of airline companies operating in various parts of the world and applying different business models. In the literature, it has been determined that the number of studies in which the efficiency measurement has been carried out by two-stage data envelopment analysis, both in operational and financial terms, by classifying airline companies according to the business model they have applied, is quite low. In this respect, it is thought that this study will contribute to the literature with this aspect.

In this study, the operational and financial efficiency measurement of a total of 36 airline companies, which fly to many parts of the world and apply different business models, was carried out through a two-stage data envelopment analysis. In this respect, the financial efficiency of the airline companies was measured in the first stage, and in the second stage, in order to determine the effect of operational efficiency on financial efficiency. In order to measure operational efficiency, the number of seat kilometer (ASK), number of aircraft and Number of Employees were evaluated as input variables, Number of Passengers, Revenue Passenger Kilometers (RPK) and load factor were evaluated as output variables. In the second stage of the analysis, in order to determine the effect of operational efficiency on financial efficiency, the efficiency scores obtained as a result of the operational efficiency measurement were included in the analysis as input variables, while the Net Profit / Net Sales ratio and the Net Profit / Total Assets ratio as output variables. Deap 2.1 software program was used in the efficiency measurement phase. Due to the operational and financial variables used in the study, it was decided to use the output-oriented data envelopment analysis model. CCR and BCC models, which are accepted as the basic model of data envelopment analysis, were used in the study.

As a result of the efficiency measurement performed with the data envelopment analysis in terms of operation, it has been observed that among the traditional airline companies, Air Canada, Avianca, Delta Airlines, Scandinavian Airlines and Skywest have been efficient throughout the entire period in terms of

operation, and the China Southern business was not efficient during the entire period. It was found that Air China was not efficient only in 2014, and Latam Airlines and Qantas Airways were not efficient only in 2018. Japan Airlines was found to be efficient only in 2017. While it was observed that Air Arabia, Cebu Pacific Air, Lion Air and Wizz Air among the low-cost airline companies were efficient throughout the period, Gol Linhas, Jet Blue Airways, Spirit Airlines and Westjet were not efficient during the entire period.

As a result of the efficiency measurement made with financial data envelopment analysis, among the traditional airline companies, Aeroflot in 2016, Air Canada and Skywest in 2017, American Airlines in 2015, Delta Airlines in 2013 and 2016, Turkish Airlines in 2015 and United Continental in 2014 reached their efficiency limit. Financially low-cost airline companies included Air Arabia in 2013-2014, Air Asia in 2016, Allegiant in 2015, Ryanair in 2014-2015 and 2017-2018, Spirit Airlines in 2013 and Wizz Air in 2014 and 2016-2018 were found to be efficient.

As a result of the operational efficiency measurement of the data envelopment analysis with the output-oriented CCR and BCC model, it has been determined that the number of efficient company is 68% among traditional airline companies and 58% among the low cost airline companies. In this respect, it can be said that airline companies applying the traditional business model perform better in terms of operational efficiency compared to the airline companies applying the low-cost business model. In terms of financial efficiency, it has been determined that the number of active company is 12% among traditional airline companies and 21% among low-cost airline companies. In this respect, it can be said that low-cost airline companies are in a better position in terms of financial efficiency. In general, it has been observed that traditional and low-cost airline companies cannot turn their operational success into financial success.

Among the traditional and low-cost airline companies included in the analysis, 3 airline companies (Air Canada, Delta Airlines, Skywest) North America-based, 3 airline companies (Air Arabia, Cebu Pasific Air, Lion Air) Asia-based, 2 airline companies (Scandinavian Airlines, Wizz Air) is Europe-based and 1 airline company (Avianca) is based in South America. It has been observed that the number of companies engaged in long-haul flights is higher among businesses that are efficient in this respect.

When both operational and financial efficiency analysis of airline companies applying different business models are evaluated, it has been determined that different results have emerged for companies. It is believed that the results obtained in this context will contribute to the development of strategies to increase operational and financial efficiency by providing the managers of companies operating in the airline transport sector with the opportunity to analyze and evaluate these results.

Yeni Medyanın Postmodern Anlatımı Dijitografi: Reels Videolar

Alev Fatoş PARSA¹ ve Elçin AKÇORA AS²

Öz

1990'lı yıllardaki bilgisayar ve internet teknolojilerinin kayda değer nitelikteki hızlı gelişimi, toplumların sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel yaşam biçimlerini derinden etkilemiş, biçimlendirmiş, değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Bu yeni yaşam biçiminin bir uzantısı olarak sosyal medya platformlarında içerik üretmek her geçen gün popülaritesini artırmaktadır. Gerek dünyada gerekse ülkemizde özellikle son birkaç yıldır yükselişe geçen sosyal medya platformlarının başında Instagram gelmektedir. Instagram fotoğraf paylaşım odaklı bir çıkış yapmış olmasına karşın, günümüzde kullanıcılarına sunduğu yenilikçi özellikler sayesinde video içeriklerinin oluşturulması ve paylaşılmasında kolay ve hızlı yollardan biri haline gelmiştir. Bu amaçla Instagram'ın 2020 yılında piyasaya sürdüğü özelliklerden biri de Reels videolarıdır. Yaratıcı videoların üretilmesine imkân tanıyan Reels özelliği kısa sürede çok sayıda kullanıcı tarafından benimsenmesiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu çalışmanın temel amacı Instagram Reels videolarıyla geniş kitlelere ulaşmayı başarmış olan Dinçer İşgel videolarının yeni epik anlatım dili bağlamında literatüre kazandırılması hedeflenen *dijitografi* terimi ve görsel göstergebilim kodları aracılığıyla okumaktır. Bu bağlamda, çalışmada nitel veri analiz türlerinden biri olan betimsel analiz yöntemine başvurulmaktadır. Çalışma, Gilles Deleuze'nin 'hareket imge' ve 'zaman imge' kavramlarından hareketle popüler videoların yeni oluşum sürecini anlamaya, irdelemeye yönelik gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak Dinçer İşgel'in Reels videolarında dijital dünyanın öykü anlatım dilinin kendine özgü *dijitografi* yapısıyla güçlü yanlarının bulunduğu, sosyal medyanın hızlı üret ve daha hızlı tüket paradigmasının dışına çıkıldığı, bakmak ve görmek arasındaki farkın nasıl içselleştirildiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gilles Deleuze, Hareket İmge / Zaman İmge, Reels Video İçerikleri, Dijitografi

Postmodern Narrative of New Media/Digitography: Reels Videos

Abstract

The rapid advancement of computers and internet technologies in 1990's influenced, shaped, changed and transformed the social, economic, political, and cultural lifestyle of societies. As an extension of this new lifestyle, the popularity of producing content on social media platforms is increasing day by day. Both in Turkey and in the world, particularly for the last few years, Instagram has been among the prominent social media platforms. Although Instagram started focusing on photo-sharing, with the innovative features it offers to its users, it has become one of the easy and fast ways of producing and sharing video contents. One of the features that Instagram launched in 2020 is the Reels videos. Enabling the production of creative videos, Reels feature has drawn the attention of a great number of users in a short time. The purpose of this study is to analyse Dinçer İşgel videos, which have reached large masses in a short time by Instagram Reels videos, in the context of new epic narrative language through the term *digitography*, which is aimed to be included in the literature, and visual semiotic codes. In this context, a data qualitative analysis method of descriptive analysis is referenced in this study. Based on Gilles Deleuze's concepts of 'movement-image' and 'time-image', the study tries to scrutinise the new creation process of popular videos. As a result, it has been revealed that Dinçer İşgel's Reels videos have strong aspects in terms of the narrative language of the digital world with its unique *digitography* structure; get out of the produce fast and consume faster paradigm of social media; and internalise the difference between looking and seeing.

Key Words: Gilles Deleuze, Movement-image/Time-image, Reels Video Contents, Digitography

Atıf İçin / Please Cite As:

Parsa, A. F. ve Akçora As, E. (2021). Yeni medyanın postmodern anlatımı dijitografi: Reels videolar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2386-2401.

Geliş Tarihi / Received Date: 24.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.05.2021

¹ Prof. Dr. - Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, alevparsa@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-5849-4950

² Arş. Gör. - Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, akcoraelcinn@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-8838-291X

Giriş

Yirminci yūzyılın sonunda hem medya hem de yeni medya alanında sosyo-ekonomik ve kŭltŭrel bağlamda önemli yapısal dnüşŭmler yaşanmıştır. Film ūretimi, bir meta ūretim olarak sinema endŭstrisinin önemli bir çıktısıdır elbet, ancak gŭnŭmŭzde yeni medyada ilgiyle izlenen Instagram Reels videolarının da bir kŭltŭrel meta olarak, her geçen gŭn artan şekilde sosyal medya ūzerinden paylaşıldığı ve yŭksek oranda izlendiği grŭlmektedir. Yirminci yūzyılın önemli filozofları arasında yer alan zgŭn siyaset felsefesi, etik ile anlamın ortaya çıkışını, biçimlerini ve yapısını inceleyen Gilles Deleuze'un 'hareket imge' ve 'zaman imge' kavramları sinemanın klasik anlatı yapısını alt ūst eden bir yaklaşım sunmaktadır, tıpkı Reels videoları gibi.

Ekonomik kaygı gŭden filmlerde dramatik yapı neden-sonuç ilişkileriyle gelişir ve özellikle eylem anlatısı ūzerine kuruludur; anlatılmak istenen temalar nesnelere, kameranın ve kurgunun hareketinden yani sinematografiden beslenir. 'Hareket imge'de klasik anlatının aksine -neden-sonuç ilişkisi yerine- nedensel, ussal ve sınırlı ilişkiler söz konusudur. 'Zaman imge' kavramında ise, ortamdaki imgeler birbirinden bağımsız gelişirken, her imge başka bir imgeye dönüşebilir. Klasik neden-sonuç yönlendirmesi yaşanmaz, zamanda kopukluk vardır, anlatı bu kopuk dŭzen içinde inřa edilmektedir. Deleuze'e göre sinema, dŭřŭnceyi sunan ve harekete geçiren bir etkinliktir. Kendisinin ortaya koyduğu bu felsefi yaklaşımlar sonucu imgeleri sadece hareket değil, aslında zaman da yaratmaktadır. İmgelerin yan yana gelecek bir bŭtŭn oluşturduğu 'hareket imge' anlatısında, izleyenin eleştirel bakıp sorgulayan aktif bir zihinsel sŭre yaşayarak anlama ulaşması beklenir. 'Zaman imge' de ise, filmin anlatı dilinde yan yana gelen birbirinden bağımsız var olan her imge gibi, izleyenin ulaştığı anlam da bağımsızdır ve ortak bir uzlaşım söz konusu değildir.

Bir kŭltŭr ūretimi ve ideolojik yeniden ūretim alanı haline gelen sosyal medyanın video içerik ūretim alanı, ticari kaygı taşımayan bağımsız filmler gibi adeta kısa, zgŭn ve eklektik filmlerle her geçen gŭn popŭlaritesini arttırarak son derece ilgi çekici hale gelmektedir. Çalışmada bu bağlamda Instagram fenomenlerinden Dinçer İşgel Reels videolarının yeni epik anlatım dili bağlamında literatŭre kazandırılması hedeflenen *dijitografi* terimiyle, görsel göstergebilim kodları aracılığıyla Deleuze'nin 'hareket imge' ve 'zaman imge' yaklaşımında değerlendirilerek irdelenmektedir. Klasik anlatının aksine eleştirel, sorgulayıcı yaklaşımı ile izleyeni yabancılaştırmayı hedefleyen Dinçer İşgel'in Reels video içerikleri, örneklem bağlamında yeni medyanın zgŭn, eklektik ve postmodern video anlatım dilinin *dijitografisi* incelenerek yaşanan değişim, dnüşŭm ortaya konulmaktadır.

Yeni Postmodern Anlatım Dili: Sinematografiden Dijitografiye

'Modernizm sonrası' anlamına gelen portmodernizm 1950'li yıllarda ortaya çıkmıştır, ancak yaygın kullanımı 1980'li yıllarda bir sanat hareketiyle başlamıştır. Postmodernizm kendini modern dönemin sosyo-politik, ekonomik, kŭltŭrel ve estetik değerlerin ūzerinden farklı olan yönleriyle tanımlamaya çalışmaktadır. Buradaki temel ironi, postmodernizmin modernizm olgusunu reddetmesi, ancak yine de kendini onun sŭzgecinden geçirerek tanımlamaya çalışmasıdır. Aralarındaki ilişki bir nevi geçmişin gŭnŭmŭzle hesaplaşması şeklinde algılanabilir. Postmodernizm terimi İngiliz tarihi Arnold Toynbee tarafından 1939 yılında literatŭre tanıtılmıştır ve modern dönemden farklı etik özellikler taşıdığı bilinse de, yine de modernizmi temel alır ve onun ayrılmaz parçasını oluşturur. Belirsizlik, parçalanma, kuralların ve yapıların bozumu, 'her řey gider' (İng: anything goes) anlayışı ile Nietzsche'de akımlaşan otoriteye karşı duruş sergileme, alaya alma, ironi, yıkım, melezleşme ve karnavallaşma belirtilerini gösterir (Akt: Erdemir, 2009, s. 23). Terry Eagleton'un (2011, s. 9) ifadesiyle ise; 'Postmodernizm klasik gerçeklik, akıl, kimlik ve nesnellik nosyonlarından, evrensel ilerleme veya kurtuluş fikrinden, bilimsel açıklamanın başvuracağı tekil çevreler, bŭyŭk anlatılar ya da nihai zeminlerden kuşku duyan bir dŭřŭnce tarzıdır'.

Felesefe Szlŭėŭ'nde ise postmodernizm; zgŭl bakış açısıyla başta mŭzik, sinema, tiyatro, resim, edebiyat olmak ūzere sanatın hemen bŭtŭn alanlarında, genel anlamda geleneksel sanat anlayışlarına, daha zeldeyse modernist yaklaşımlara karşı tepki olarak doğmuş bir dizi yenilikçi ve tepkici biçemi anlatan sanat felsefesi terimidir. 1990'lı yıllardan sonra popŭler kŭltŭr terimi olarak kullanılan 'postmodernizm' saçmalığın en ūst dŭzeye ulaştığı, olmayacak şeylerin olduğu, olanlarınsa hiç olmayacak biçimlerde meydana geldiği, asla yan yana gelmesi tasarlanmayacak şeylerin kol kola yŭrŭdŭėu olumsuz anlamlarda da kullanılmaktadır (2002, s. 1160). Terimin bu çok anlamlı yetisi, yaşanılan bu dijital dŭnyanın yaşadığı durumun tam da bir göstergesi ve karşılığını ifade etmektedir.

Postmodernizmi felsefede temsil eden önemli düşünürler Jean François Lyotard ve Jean Baudrillard'ın görüşleridir. Lyotard '*Postmodern Durum*' eserinde, postmodern çağda bilginin değişimini ve dönüşümünü sorgular. Çağımızın en önemli ve esas gücünün bilgi olduğunu vurgular. Makinelerin küçülmesi, ekonomik anlamda ticarileşmesi, dil ve iletişim bilgisinin gelişmesi, bilgisayar dilleri gibi yeni bilgilerin, bilimde ve teknolojide yaşanan bu baş döndürücü değişim ile dönüşümlere karşı duramayacağını söyler. Tüm bilgiler bilgisayar diline dönüşebileceği gibi, her şeyde birbirinin dillerine tercüme edilebilecektir (2000, s. 8-10). Nitekim çağımızda bu süreçler Lyotard'ın öngördüğü şekilde yaşanmaktadır.

Fransız toplumbilimci Jean Baudrillard ise, çağdaş kültürün postmodern bir kültür olduğunu ve bunun 'bölük pörçüklüğe' karşılık geldiğini; postmodern toplum deyişinin her şeyin her şeyle karıştığı, değerlerin, simgelerin, imgelerin içlerinin boşaldığı bir toplumsal dönemin doğasını anlattığını belirtmektedir (Ulaş, 2002 s. 1161). Baudrillard temel postmodern belirtilerin en iyi televizyonlarda yayınlanan ticari reklamlar üzerinde görülebileceğini belirtirken; günümüzde ise bu olgu, yani postmodern süreç, en çok Instagram Reels videoları üzerinde yaşanmakta ve gözlenmektedir.

Modern Türk Dil Kurumu güncel sözlükte 'modern' terimi, çağdaş ve çağa özgü anlamlarını taşıırken, aslında kavram en genel tanımında içinde yaşanan çağı, yaşamı ve düşünce tarzlarını ifade eder. Kavramın geçmişi çok eskilere dayanmaktadır, aslında neredeyse dünyanın tarihi modernin de tarihi anlamına gelmektedir. Modernizm; edebiyatta, tiyatrodada, resim sanatında, sinemada toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik bağlamlarda, kısaca modern çağın tüm sanat hareketlerinde, birden çok kaynaktan beslenerek estetik ve kültürel bir olgu olarak yer almıştır. Bu anlamda sanatçılar bütüncül bir yapı sergileyerek, sürekli yeninin peşinde eserler ortaya koymaktadır. Modern sanatın temel estetik ilkeleri öznellik, soyutlama anlayışı içermektedir, sinemada ise bu auteur bağlamında yaşanmaktadır. Konu bir örnekle aydınlatılırsa; *Hiroşima Sevgilim* (Hiroshima Mon Amour, Alain Resnais, 1959) savaş ve aşkı soyutlar yapıdadır; bellek politik olur. Modern sinemada 'eylem yerine ruhsal tepkiler' öne çıkar. Filmin kahramanları tanık pozisyonundadır ve anlatılarda belirsizlikler yaşanır. Öyküde açık uçlu anlatım ve olay örgüsünde kendine has anlatı yapısı gelişir. Kişisel ve toplumsal özelliklerinden soyutlanmayan karakterler kullanılır. Modern anlatılarda tesadüf sorgulanır, postmodern kullanımda ise alternatif bir gerçeklik olarak belirir (Balci, 2020).

Jean Mitry sinemaya sistematik yaklaşan ilk kuramcılardan biridir ve sinemanın sanat olmasından önce bir anlatım aracı olduğunu ve her şeyin bir düşünceye gönderme yaptığını belirterek, sinemada görülen sorunların yine kendi içinde çözümlenmesi gerektiğini ifade eder (1989, s. 115). Kurmaca anlatılarda sinemanın en temel aksiyonu öykü ve söylemdir. Öykü, karakterleri, olay örgüsünü, olaylar dizisini, çevreye özgü bağlamda uzamı, mekânı ve atmosferini tanımlamakta ve kapsamaktadır. Söylem ise, kurgu, ses (yaratılan dünyanın içinde ve dışında kalan sesler), zaman, mizansen (çerçeve içinde, ekranda görülenlerin tamamı) ve temel sinematografik bileşenler aracılığıyla öykünün nasıl anlatıldığını işlemektedir. Geniş anlamda anlatı, dar anlamda ise öykü anlatma isteği insanlık için tarih boyunca süregelen bir belgeleme arzusu, bir var oluş nedeni gibi yaşamın ana ekseninde yer almaktadır. Sinemada anlatı bilindiği üzere üç ana başlık altında incelenmektedir; geleneksel anlatı, çağdaş/modern anlatı ve postmodern anlatı. Bu çalışmada ele alınan yeni medyada gelişen postmodern anlatı yapısının irdelenmesidir. Bu bağlamda yeni medya elbette anlatı dilini, tekniğini, yapılarını öncelikle kendinden önce var olan sinema sanatından, sinematografiden öğrenmiş ancak kendi özgün yapısına uygun olarak yeni anlatım formlarını oluşturmaya başlamıştır. Bunlar temelde belirli öyküsü olmayan, öznel tek bir karaktere ve mekâna dayanmayan, zamansız, eklektik oluşumlara, *dijitografiye* yaslanan farklı ama özgün anlatım biçimi ve dilidir.

Postmodern anlatı 1980'li yıllarda sinemaya girerken geleneksel ve çağdaş anlatı kalıplarının da içinden geçmiş, ancak kendine özgü yeni formlarını oluşturmuş; pastiş, eklektik yapı gibi görsel anlatıma özgü temel özelliklerini yapısına konumlandırmıştır. Yazılı dilde var olan alfabe gibi görüntülerin alfabesinin hiç olmayacağı muhtemeldir; ancak görüntü içinde her zaman var olan *renk, biçim, derinlik* ve *hareket* gibi temel görsel elemanlara beyin algılama sürecinde daima tepki vermektedir. Görüntülerin sözcüklere nazaran daha çeşitli ve zengin anlam katmanları taşıdığı görülmektedir ancak bu görselleri yorumlamada ise dilsel yetiye, yine sözcüklere başvurulması ise ayrı bir ironidir. Paul Martin Lester'a göre, 'görüntüleri bir dil olarak düşünen dilbilimcilerin karşılaştıkları en büyük problemin, resim içindeki elemanları görmek için tanınan, bilinen bir düzenin, sentaksın olmaması' şeklinde açıklamasıdır. Sol Worth ise, resimlerin sözel anlamda dil olmadığını, lugatı, sentaksı bulunmadığını ancak onların 'biçimi, yapısı, uzlaşmaları ve kendine özgü kuralları' olduğunu ifade eden başlıca görsel iletişim uzmanıdır. Ona göre, 'görüntüler, göstergeler toplamıdır ve izleyeni tarafından anlamlandırılarak ilişkilendirilmektedir' (Worth, 1981, s. 36).

Evrenin ve insanlık tarihinin en eski dili olan anlatının pek çok tanımı verilse de, sözlük anlamında pek çok türde (edebiyat, sinema, sahne sanatları vb.) olaylar dizisini anlatma, öyküleme anlamlarını taşıırken, aslında her alanda olduğu üzere, insanın ölümsüzlük arzusu ile kendisinden bir iz bırakma eylemlerinin yansıması olarak da görülmelidir. Temelde zaman, mekân ve karakterler ekseninde bir öykü anlatarak, insanları perdeye büyüleyerek bağlayan sinema sanatı, günümüzde gelişen yeni iletişim teknolojileriyle, internete bağlı yeni medya ortamlarıyla birlikte, yeni bir anlatım yapısına, görsel-işitsel anlatım diline *dijitografiye* doğru evrilmektedir ki bu çalışmanın da ana ekseninde, oluşan bu yeni, özgün anlatım dilini okuma, anlama ve değerlendirme çabası bulunmaktadır.

Dijital çağın ve yeni medyanın estetik anlayışı yani anlatım dili doğrusal olmayan, eklektik ve ‘her şey gider’ anlamlarını taşıyan, dağınık pek çok ögeyi içerirken bilgi sistemleri ve yeni iletişim teknolojilerinin birçok özelliğini de içinde barındıran, farklı ve hatta bazen de tuhaf görünen birleşimlerin toplamıdır. Dijital anlatım tekniklerinde içe yönelik estetik algıyı belirleyen normlar yani dünya görüşü, sosyal farklar, sınıfsal konumlar, sosyo-ekonomik ve politik sınıflar, kültürel çeşitlilikler olarak bakılabilir. Dışa yönelik estetik algıda ise algıyı etkileyen etmenler sinematografi, dramaturji, mizansen, oyunculuk, yönetim anlayışı olarak görülmelidir. Bu iç ve dış estetik algı süreçlerinin birbirini bütünlemesi ve tamamlaması beklense de, aksine bu anlatım dilinde tamamlamadığı görülmektedir. Hatta daha ileri boyuta taşımak gerekirse, bu çalışmada ilk kez sinematografiden türetilerek *dijitografi* terimi ortaya konulmakta ve literatüre özgün bir terim olarak kazandırılması hedeflenmektedir. Çünkü sinematografi nasıl ki kendine özgü araç ve yöntemlerle hareketli görsel imgeler yaratmakta ve bunlarla yarattığı anlamı dışa vurmak olarak tanımlanıyorsa, aynı şekilde *dijitografi* de kendine özgü araçlarla bu sentezi yeniden yaratmaktadır. Tüm sanat türleri kendi içinde kendi tekniklerini kullanarak, anlamlı imgeler yaratarak bir dışavurum gerçekleştirirken, dijital sanat bu dışavurumu ve anlam oluşumu nasıl gerçekleştirmektedir. Çalışma bu sav üzerine temellenerek bu sorunsal üzerine eğilmektedir.

Sinemada anlatı genellikle hikâye ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Aslında sinemasal anlatı; hikâyenin ayrıntılarının nasıl yapılandırıldığı, izleyiciyle nasıl bir iletişim kurduğu, dolayısıyla izleyici için nasıl anlamlar üretildiği ile ilintilidir. Anlatıbilim ise sinemasal anlatı yapıları üzerinde, öncelikle biçimi ve ardından içeriğinin de incelemesini gerçekleştiren bir kuram dalı olarak görülmelidir. Sinematografi, sinema filmlerine özgü sanat ve estetik oluşumu sağlayan bir anlatı formudur. Terim sözcük anlamında, ‘film veya diğer araçlar aracılığıyla hareketli imgeleri ele geçirme süreci’ olarak tanımlanmaktadır. Yunan köklerinden ‘kinesis’ yani hareket, ‘photo’ ışık ve ‘graphia’ yazma anlamlarını taşıy (Barsam, 2007, s. 140). Barsam’ın deyimiyle, sinematografi bir dilden (İng: language) çok daha fazlasıdır; yönetmen ve özellikle görüntü yönetmeninin filmde izleyicinin duygusal tepkilerini sağlaması, anlatı bilgisini taşıması ve anlamı iletmesi adına gerçekleştirdikleridir. Tüm bunlar içinde temel sinematografik öğeler; aydınlatma, kamera ve objektif seçimleri –tele, normal, geniş, zoom/değişir odaklı-, kamera açıları, hareketleri, kompozisyon, mizansen ve özel efektleri anlamak olarak sıralanabilir (2007, s. 192). Bu bağlamda sinematografi teriminden hareketle, yeni medyanın postmodern anlatısına yakışan bir ifadeyle yukarıda da ifade edildiği gibi *dijitografi* olarak tanımlanmalıdır. Dijitografi, tamamıyla dijital araçlar aracılığıyla anlam ve anlatım üretimidir. Ağırlıklı olarak kullanılan akıllı telefon kameraları, tablet kameralar, dslr kameralar ve bu araçlar için geliştirilen özgün uygulamalarla -aplikasyonlarla yaratılan görsel-işitsel imgesel üretim süreçleridir. İstenilen zamanda ve istenilen yerde genellikle birinci bakış açısıyla çekilen (İng. POV/Point of View-Hikâyenin anlatıldığı görüş açısı-genellikle ana kahramanın bakış açısı), hareketli, filtreli, dijitalin getirdiği sayısız yorumların katıldığı sonsuz ve sınırsız bir evrendir. Sinematografi gibi dijitografi de sadece basitçe bir fiziksel olayı sıradan kaydetme işlemi gibi görülmemelidir; onda da görüntüyü yönlendiren teknikler, uygulamalarla beraber yaratıcı, yorumlayıcı, ritmik ve özgün bir mesaj üretimi, aktarımı söz konusudur.

Dijitografi, dijital çağın çoksesli yeni anlatım dilidir. Sinema sanatını diğer sanat dallarından ayıran, onun kendine özgü olduğunu, biricikliğini sağlayan en temel öge sinematografi ise, bu yeni dijital dünyanın öykü anlatım dilinin kendine özgü yapısını oluşturan da ‘*dijitografi*’ terimidir. Kullanıcı türevli içeriği mümkün hale getiren, kullanıcıları aynı anda içerik üreten ve paylaşan bireylere dönüştüren web 2.0 teknolojileri (Hülür ve Yaşın, 2017, s. 15) ve fotoğraf/video teknolojilerindeki büyük atılım sayesinde hayat bulan *dijitografik* anlatım diliyle artık günümüzde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Kullanıcının yükselişe geçtiği dijital medyada *dijitografi* ile üretilen videolar tıpkı sinematografik öğelerle yoğrulan filmler gibi kültürel birer ürün olma yolunda hızlı bir ilerleme kaydetmiştir.

Sinema sanatında sinematografi nasıl ki ham dış dünya görüntülerini yakalayıp, salt bir kayıt cihazı ile kaydedip sergileme anlamına gelmiyorsa, dijital medya üretimlerinin merkezine konumlanan *dijitografi* ile de

yalnızca akıllı cep telefonlarının kameraları veya tablet kameralar aracılığıyla rastgele çekilenler kastedilmemektedir. Sinematografi demek Bordwell ve Thompson'un (2008) ifadeleriyle, mizansen, kurgu ve sesle birlikte filmin stilini belirleyen dört sinemasal teknikten biridir ve aynı zamanda yönetmenin sanatsal kontrolünün açığa çıkmasıdır (s. 113-162). Sinemada sinematografik öğeler yardımıyla görsel dünya inşa eden yönetmenin yerini, yeni medyanın sunduğu uygulamalarla kendini ifade eden yeni medya kullanıcılarının dijital anlatım dili almıştır.

Gilles Deleuze: İmge - Hareket ve İmge - Zaman

Gilles Deleuze (d.1925-ö.1995) düşünceleriyle felsefe tarihinin yeniden yazılması gereğini başarıyla ortaya koyan Fransız felsefecidir. Kendisi organsız bir bedene, uzamsız ve zamansız bir süreye benzettiği, sürekli oluşlardan var olan ama kavramların özümseyemeyeceği yepyeni bir düşünme olanağını temellendirmeye çalışmıştır. Guattari ile birlikte geliştirdikleri 'köksap' (rizom) kavramında, bir özneye ya da nesneye sabitlenebilen, ama buna karşın hiçbir birliği ve bütünlüğü olmayan birçokluğu ifade ettiğini ortaya koyar. Köksap; ağaç biçimli dikey biçimdeki klasik batı felsefesine alternatif olarak geliştirilen, yatay yayılmaya, farklılığa ve harekete dayalı bir düşünce modelini ifade eder. Felsefe Sözlüğü'nde ifade edildiği üzere, Deleuze uzam yerine zaman doğrultusunda düşünmenin öğrenilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Buna göre, madde dünyasında ve sinemada da hareket imgesi, bellek süresinin gevşeyip genişlemesinden, yani zaman imgesinden doğmaktadır. Deleuze felsefe tarihine derin ilgi duyanın yanı sıra, sanat alanında özellikle de sinema üzerine değerli çalışmalar gerçekleştirmiştir (2002, s. 342-345). Bu çalışmada da Deleuze'un Sinema I: İmge-Hareket (Cinema I: L'image-mouvement, 1983) ile Sinema II: İmge-Zaman (Cinema II: L'image-temps, 1985) çalışmalarındaki kuramsal yaklaşımlar temel alınmıştır. Sinema Deleuze için, anlamları ortaya çıkaran bir sanat değil aksine anlamı bizzat yaratandır. Ona göre sinema sanatı imge, zaman ve hareket üzerine kurulmaktadır. İmgeler izleyici tarafından hareket bağlamında anlamlandırılmakta ve gerçeğin keşfi işte bu hareketle sağlanmaktadır. Deleuze'un de vurguladığı üzere imge-hareket olay örgüsüne dayanmakta ve sinemada iki koldan oluşmaktadır; ilki kamera hareketi, diğeri ise montaj aracılığıyla.

Sinemada zaman kavramından bahsedildiğinde gerçek zaman ile ilintilenmektedir. Oysa sinemada ileri, geri ya da dondurarak zamanla oynandığı herkes tarafından bilinen bir gerçektir. İmge-zaman ise Deleuze'de izleyicinin bilincinde yaratılırken, onun anlam dünyasında sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Örneğin, karakterleri çevreleyen hareketsizlik ya da kaos durumu filmin imge-zaman sürecine bir gönderme yapmaktadır. Sinema varlığını kamera, çekim, montaj gibi teknik öğelerle bulmakta ve bu ilişkiyi gerçekleştirirken imgenin tam da kendisiyle yapmaktadır. Bu süreç imgelerde hareket ve zamanın eklenmesiyle çalışmaktadır. Bir diğer önemli husus, her çekim kendinden önceki ve sonraki çekimle girdiği ilişki sonucunda yepyeni bir yapı oluşturmakta, izleyicinin alımlamasında yeni bir düşünce ya da bir etki doğurmaktadır. İmgelerin çarpıcı şekilde sunumuyla oluşan kurgu veya montaj Jean Mitry'nin deyişiyle, 'iki görüntü arasındaki ilişki kullanılarak izleyiciye karmaşık bir fikir aktarılabilir' diye belirtmektedir. Bu bağlamda Deleuze, sinemada hareket ve zaman tasarımıyla imgenin, kurgunun da yardımıyla izleyiciyi *bütün üzerine düşünmeye yönelttiğini* ifade eder. Deleuze, bu yüzden hareket imgesine dayalı sinemayı 'entelektüel sinema' ve montajı da 'düşünce montajı' olarak adlandırmaktadır Sinema kuramcılarının iyi bildiği bir örnekle açıklamak gerekirse; 'bir mezar imgesi, bir diğer imge ise karalar bürünmüş ağlayan kadın görüntüleri yan yana geldiğinde, zihinde uyanan kavram *dul kadın* olacaktır'. İki imgenin birliğiyle yaratılan Deleuze'un ortaya koyduğu üzere 'ben düşünüyorum' olgusudur (Sütcü, 2005, s. 50).

Deleuze, sinema tarihini iki dönem olarak saptar. Bunlardan ilki, 1895 Lumiere kardeşlerle başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar harekete göndermede bulunan *İmge-Hareket Dönemi*; diğeri ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası sineması 'durum ve eylem birliğinin parçalanması' sonucunda imgede hareketin değil, zamanın baskınlığıyla başlayan ve günümüze kadar devam eden *İmge-Zaman Dönemi*'dir (Sütcü, 2005, s. 61). Postmodern anlatıda zaman süreklilik arz etmez, geçmiş, şimdi ve gelecek zaman ayrımları bulanıklaşmıştır. Zaman da hangi zaman olduğu geçmiş ve geleceğin karması şimdiki zamanda sunulmaktadır. Hikâye sadece kahramanın anlatımıyla sınırlı değildir, modern anlatıdaki gibi çözüme kavuşturacak kişi değildir. Bu bağlamda da kahramanla özdeşlik kurulamamakta ve katharsis yaşanmamaktadır (Değirmen, 2015). Bu bağlamda da, yeni medya zaman ve mekân kavramı anlayışını yeniden düzenlemiştir. Modern toplum günümüzde artık medyaya bağımlı bir *dijital tüketim toplumu*nu ifade etmektedir. Yeni medyada ise postmodern bu dijital toplum, sanal evren içinde yaşayan, orada içerik üreten ve onları şiddetle tüketen, hıza dayalı bir kitle haline dönüşmüştür.

İçinde yaşadığımız evren eni, boyu, derinliği olan ve algılarımızı bu yönde biçimlendiren, alabildiğine sınırsız akan bir uzamı ifade eder. Bu uzam içinde en, boy ve yükseklikle var olan üç boyutlu nesnelere, belirli bir yer kaplarlar, mekânı doldururlar. Görüntü okuryazarlığında görsel öğelerin birlikte tasarımı olarak oluştuğu uzam yani mekân, sanatçının görüntü yoluyla kendini ifade ettiği alandır. Sanatçı, tasarımıladığı mekânda yer alan nesnelere aracılığıyla orayı hem yaşam hem de kendini dışa vurduğu ifade alanına çevirirken, onu zaman faktörüyle de yeniden biçimlendirir. Bu bağlamda mekânın tasarımılanıp algılanmasında ve değerlendirilmesinde, bir diğer önemli etmen olarak zaman olgusunu da değerlendirmek gerekir. Mekân duygusu görsel öğeler arasındaki ilişkiden doğan, geniş ve karmaşık bir görsel bileşendir. Filmlerde hikâyenin geçeceği yerleri ve mekânları belirlerken cevaplanması gereken sorular; ‘neredeyiz’ ve ‘neden buradayız’ olmalıdır. Jane Barnwell ‘*Film Yapımının Temelleri*’ kitabında mekân kavramını şöyle açıklar: ‘Mekân karakterleri tanımlar, içinde buldukları durumla ilgili fikirleri aktarır. Çünkü karakterin kim olduğu, nerede yaşıyıp, nasıl bir yerde çalıştığı üzerine düşünmek çok önemlidir’ (2011, s. 108). Örneğin, *Translator* (Yönetmen: Emre Kayış / 2015) kısa filminde ana karakter taş ocağında çalışan çocuk işçidir. Karakterin yaşamının büyük kısmının mekânsal bağlamda taş ocağında geçmesi; metnin alt okumasında hayatın zorluklarının karakteri tıpkı taş ocağında öğütülen, parçalanıp, ufalanan taşlar gibi ezdiğini, aynı zamanda yaşadığı evdeki pencere korkuluklarının da mekana hapsolmuşluğunu, sıkışmışlığını, yaşanan yoksulluğunu metaforik bağlamda anlatmaktadır.

Görsel sanatlar iki boyutlu yüzeylerde üç boyutlu uzamlar yaratmak için ışık, renkler, formlar, şekiller, nesnelere ve onlar arasındaki hacim, büyüklük oranları gibi görsel bileşenlere sanatçının yetkinliği oranında yaşamsal anlam katar. İçinde yaşadığımız uzam ve sanatçının hayal gücü sınırsızdır, ancak yaratılan uzam mutlaka sınırlıdır. İzleyici de bu sunulan çerçeve içindeki sınırlarda dolaşır. Sinemanın mekânlara bağımlıdır ancak günümüz dijital teknolojilerin anlatılara kattığı hayali, uçuşan, değişen mekânlar, izleyicideki mekân algısını ve sınırlarını da değişirmiş, dönüştürmüştür.

Postmodernizmin mekân anlayışı ise özellikle modernist yaklaşım bağlamından oldukça farklıdır. Modernistler için mekân algısı toplumsal amaçlar doğrultusunda biçimlendirilmekteyken; postmodernistler için mekân aksine toplumsal amaçla hiçbir bağı olmayan, estetik ve tasarım ilkelerine göre biçimlendirilebilecek bağımsız, eklektik ve melez bir yapıya gönderme yapmaktadır. Karakter (İng: hero) bağlamında değerlendirildiğinde ise, modernizmin aksine, üzerinde durulan ana konu karakterler değil karakterler arasındaki ilişkiler üzerinedir. Derinlikten yoksun, temelsiz yapıları, tüketim nesnelere ve metalleri ile çevresi sarılmış bireyler aracılığıyla, eklektik sanatı yansıtan kültürel bir üsluptadır postmodern anlatılar. İzleyici karakterlerle asla özdeşim kuramaz çünkü genelde zayıflıkları, hataları ve toplumsal anlamda onaylanmayacak davranışlar sergilerler. Bu anlamda postmodern anlatım dili modern anlatımdaki neden-sonuç ilişkisinden farklıdır. Zaman mekân ve karakter bağlamında bu farklı durum ve yapıları izleyici her zaman hisseder, adeta gerçeğin bir taklidi veya bir simülasyonu yaşanır.

Postmodern sanatçı bir gerçeğlik anlatır gibi görünmekte ama bir gerçeğliği değil bir gerçeğlik efektini, taklidini anlatmaktadır; bu taklit dışında hiçbir gerçeğliğin olmadığını ileri sürmektedir. Söylem, sanatçının kendi öznelliğiyle kurulmakta, didaktik, öğüt verici ya da aydınlatıcı bir ifade tarzını taşımamaktadır (Erdemir, 2009, s. 24). Postmodern sanat, eskiden kopmayı ifade eder fakat modern sanatta olduğu üzere yeni bir yapı kurma iddiası da bulunmamaktadır, adeta madalyonun diğer yüzünü olabildiğince doğal şekilde ortaya koymak istemektedir.

Instagram ve Reels Özelliği

Dijital iletişim teknolojisinin sınırsızlığı, nereye doğru evrileceği ve artık geri dönülemez biçimde toplumun tüm alanlarına sirayet ettiği zamanlar yaşanmaktadır. Son 20 senedir dijital iletişim teknolojisi, bilgisayar dolayımıli iletişim, enformasyon ve iletişim teknolojileri, yeni medya ve sosyal medya terimleri altında çeşitlenirken bireysel ve kamusal yaşamda hızlı bir dijital dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. Dijital ön eki zaman-mekân sınırlarını ortadan kaldırarak, benliğin ve aidiyetlerin adeta yeniden kurgulanmasını sağlamasının yanı sıra yeni yaşam alanları ortaya çıkarmıştır. Bu yeni uzamda, sanal mekânlarda toplumsal, sosyal, kültürel tüm olgular interaktif etkileşime olanak veren yapıyla insan-insana ya da insan-makine etkileşiminde yaşanmaktadır.

Jan Van Dijk’in (2016) deyimiyile, “toplumun sinir sistemi haline gelmiş olan ağlar”, kısa sürede dünyayı sanal örgütlenmeyle birbirine bağlamış ve gündelik yaşantılarının uzunca bir süresini dijital ekranlarda geçiren kitleler ortaya çıkarmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemin, başka bir ifadeyle; sanal ve çevrimiçi olma halinin vazgeçilmezlerinden biri de sosyal medya platformlarında görünür olmaktan

geçmektedir. Çocuk, genç, yaşlı fark etmeksizin artık her yaş grubundan bireyler, çoğu zaman kimlik inşası ve benlik sunum alanı olarak gördükleri bu ortamlarda, birbirlerine mesajlar göndermekte, görsel-ışitsel bilgiler paylaşmakta ve yorumlar yapmaktadırlar.

Facebook, YouTube, Twitter, Pinterest, Snapchat ve *Instagram* en yoğun kullanıcı sayısına erişmiş sosyal medya platformlarının başında yer almaktadır. Bu konuyla ilgili, *We Are Social* ve *Hootsuite* ortaklığında hazırlanan '*Digital 2021 / Global Overview Report*' başlıklı araştırmada sunulan veriler oldukça dikkat çekmektedir. Bireylerin internet, mobil araç, e-ticaret ve sosyal medya kullanımı ve kullanım davranışları üzerine gerçekleştirilen kapsamlı çalışmada internet ve sosyal medya alanıyla ilgili ön plana çıkan veriler aşağıda şu şekilde özetlenmektedir.

Raporun dünya genelindeki verilerinde; tüm dünyada 4.66 milyar insan internet kullanırken, 4.20 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Dünya nüfusunun neredeyse %60'ının çevrimiçi olduğunu vurgulayan rapor; 2020 yılında küresel internet kullanımının %7.3, aktif sosyal medya kullanıcılarının %13.2 arttığını tespit etmiştir. Bununla birlikte, 6 saat 54 dakika internette ve bunun 2 saat 25 dakikası sosyal medya hesaplarında geçirilmektedir. En çok kullanılan sosyal medya platformlarında (aylık aktif kullanıcılar, aktif kullanıcı hesapları temel alınmıştır) birinci sırada Facebook yer alırken, YouTube, Whatsapp, FB Messenger'ın ardından Instagram beşinci sırada yer almaktadır (*We Are Social & Hootsuite, 2021a*). Raporun Türkiye verilerinde ise 65.80 milyon internet, 60.00 milyon sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmektedir. Özellikle 2020 Ocak ve 2021 Ocak tarihlerinde sosyal medya kullanımında %11.1'lik kayda değer bir artış yaşandığı görülmüştür. İnternette ve sosyal medyada geçirilen süreler ülkemizde dünya genel ortalamasının üzerindedir: İnternette 7 saat 57 dakika, sosyal medyada ise 2 saat 57 dakika olarak sunulmaktadır. Yine dünyada Instagram en çok kullanılan sosyal medya platformlarında beşinci sırada iken, ülkemizde YouTube'un birinci sırada olmasının ardından, Instagram ikinci sırada yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Instagram 19.7 saat (aylık) ile en fazla zaman geçirilen platformdur (*We Are Social & Hootsuite, 2021b*). Global Web Index şirketi tarafından yapılan bir diğer araştırmaya göre ise, Türkiye %88 kullanıcı oranı ile kırk beş ülke arasından Instagram'ın en fazla ziyaret edildiği ülkeler arasında da birinci sıradadır (2020, s. 19).

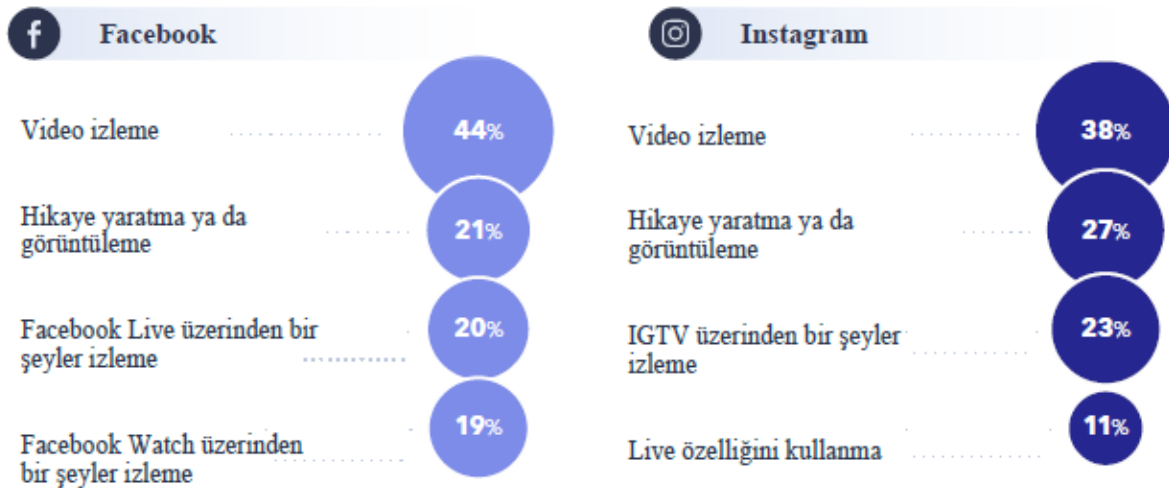
Farklı ülkelerde ve farklı yaş gruplarıyla geniş çaplı yapılan anketler sonucunda elde edilen bu raporlardan anlaşıldığı üzere, hem dünyada hem de ülkemizde, internete erişim oranlarında, aktif sosyal medya kullanıcılarının sayısında ve bu mecralarda harcanan sürelerde çok ciddi yükselen bir grafik artış söz konusudur. Şüphesiz bu durumun temel nedenlerinden biri de küresel çapta toplumların gündelik hayat pratiklerinde ani ve hızlı şekilde dönüşüme yol açan yeni tip koronavirüs (COVID-19) salgınının beraberinde getirdikleridir. İnsanların sosyal aktivitelerinin kısıtlanması ve evde vakit geçirme sıklığının artması, çevrimiçi olma sürelerinde artışlara neden olurken, sosyal medya neredeyse tüm dünyadaki birçok insan için en etkin iletişim ve sosyalleşmenin birincil yolu haline gelmiştir.

Yukarıda vurgulandığı üzere, yeni bir iletişim formu (Hu, Manikonda ve Kambhampati, 2014, s. 595) olan Instagram, dünya ortalamasından farklı olarak ülkemizde en sık kullanılan sosyal medya platformları arasında ikinci sıradadır. Özellikle platformun kullanıcılarına sunduğu yeni özellikler onun tüm dünyada popülerleşmesini sağlamıştır. Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından, 6 Ekim 2010 tarihinde faaliyete geçirilen Instagram ilk olarak Apple firmasının iPhone IOS işletim sistemi için ABD'de özel kullanıma açılmıştır. Systrom ve Krieger, Foursquare gibi çeşitli sosyal medya hizmetlerini birleştirme amacından kısa sürede vazgeçerek, uygulamalarında daha çok fotoğraf paylaşımına odaklanmaya karar vermişlerdir. *Instagram* esasında anlık kamera (instant camera) ve telgraf (telegram)'ın bir kombinasyonundan oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle, iki programcı Polaroid ve Kodak Instamatic tarafından popüler hale getirilen anlık görüntülerin/şipşak fotoğraf çekiminin nostaljisini dijital format üzerinden yeniden yaşatmayı amaçlamışlardır. Onların bu arzusu kısa sürede gerçekleşirken, Instagram, fotoğrafların geniş çapta yayıldığı ve kullanıcıların zaman atlamalı videolar oluşturmasına olanak tanıyan bir sosyal ağ mecrasına doğru evrilmiştir (Amaral, 2015, s. 943). 2010 yılında, bir milyon kullanıcıyla başlayan Instagram, bir yıl içerisinde on milyon aktif hesaba ulaşmıştır. 2012 yılında Facebook tarafından satın alınmasının ardından yükselişini devam ettirmiş ve 2013 yılına gelindiğinde, her ay yaklaşık yüz milyon kişi tarafından kullanılan devasa bir platform olmuştur. 2011'de İngilizce hashtag yani diyez etiketi, 2013'de 15 saniyelik video paylaşımı, 2014'de hızlandırılmış video (İng: hyperlapse), 2015'de Boomerang, 2016'da hikâyeler ve canlı yayın açma özelliği, 2017'de artırılmış gerçeklik efektleri, 2018'de uzun formatlı video paylaşım imkânı sunan IGTV, 2019'da uygulamadan çıkmadan satın alınmanın yeni bir yolu olan alışveriş özelliği ve son olarak 2020'de video içerikleri oluşturmanın, paylaşmanın ve izlemenin yeni bir yolu olan Reels gibi teknolojinin yakından takip edildiği ve bireylerin taleplerinin karşılandığı, yenilikçi özelliklerinin piyasa

sürülmesiyle Instagram çevremizdeki dünyanın nasıl yaratıcı biçimlerde paylaşılacağına dair sonsuz olasılıklar olduğunu göstermiştir (Instagram, 2020).

Lev Manovich (2017) *‘Instagram and Contemporary Image’* başlıklı çalışmasında, ‘Instagram nedir ve görsel kültür araştırması için ne gibi avantajlar sunar’ gibi sorulara yanıtlar aramaktadır. Fakat ona göre Instagram, yüz milyonlarca kullanıcısı tarafından yüzlerce farklı şekilde kullanılmakta ve bu nedenle ‘nedir’ sorusuna verilecek tek bir cevabın yetersiz kaldığını belirtmektedir. Manovich’in ifadeleriyle, Instagram’ın ne olduğunun medya tarihi bağlamında araştırılması daha doğru değerlendirme imkânı sunacaktır. Her şeyden önce Instagram kamera, foto kâğıdı, karanlık oda, galeri gibi sergi alanlarının elde taşınabilen tek bir cihazda bir arada bulunması, 19. ve 20. yüzyıl boyunca ayrı olan fotoğraf kültürünün farklı unsurlarının basit bir platformda birleştirilmesi anlamını taşımaktadır. Bu tek platform ortamı, modern medya tarihinde oldukça önemli bir gelişmedir: Çünkü fotoğraf çekmeniz, düzenlemeniz ve yayınlamanız, arkadaşlarınızın fotoğraflarını görüntülemeniz, arama yoluyla diğer fotoğrafları keşfetmeniz ve onlarla etkileşime girme imkânınız artık tek cihaz aracılığıyla yapılabilir hale gelmiştir (s. 11). Elbette Instagram fotoğraf paylaşımını veya fotoğraf filtrelerini icat eden bir uygulama değildir; onun başarısı, tüm bu bahsedilen farklı elementleri bütünleştirilmesi ve dengelemesinde yatmaktadır (Leaver, Highfield ve Abidin, 2020). Başarısının altında yatan bir diğer temel etmen ise, teknoloji girişimciliğine dayalı yapısını ve dinamizmini doğduğu ilk günden itibaren sürdürmesinden kaynaklanmaktadır. Yaratıcılığı artıran ve ilham veren çok seçeneikli araçlar sayesinde kullanıcılar fotoğraf ve videolarını nasıl daha sanatsal ve yenilikçi şekilde düzenleyip ve paylaşabileceğini düşünmektedir (Purnomo ve diğerleri, 2020, s. 583).

Küresel ölçekte faaliyet gösteren sosyal medya pazarlama şirketlerinden Socialbakers *‘Social Media Trends Report Q4 2020’* başlıklı çalışmasında Instagram’daki farklı gönderi/post türlerinin dağılımı ve etkileşim oranları hakkında bilgiler paylaşmaktadır. Bu rapora göre Instagram, Facebook’dan çok daha fazla kullanıcıların gönderilerine etkileşim ortamı yaratmaktadır. Gönderi/post türlerinin dağılımına bakıldığında ise, geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi fotoğraf paylaşımı ilk sırada yer alırken, video paylaşımının önceki yıllara nazaran %4.5 arttığı belirtilmiştir (s. 17-21). Video içerik üretiminin ve paylaşımının yükselişe geçtiğine dair benzer açıklama Global Web Index’in 2020 yılının ilk çeyreğini kapsayan raporuna da yansımaktadır. 124.267 Facebook kullanıcısı ve 99.693 Instagram kullanıcısıyla yapılan anket sonucunda ortaya çıkan araştırma verilerine (bkz. şekil 1) göre video görüntüleme, hikâye videosu oluşturma, Instagram’ın IGTV ve Live gibi video formatlı özelliklerini kullanma alışkanlıklarında dikkate değer artış gözlenmektedir. Instagram, tüm bu farklı kanalları, sosyal medya yöneticilerinin içeriği, çeşitli hedef kitlelerinin tüketim tercihlerine uygun hale getirmesi amacıyla tasarlanmaktadır (Metzler, 2020).

Şekil 1. Facebook ve Instagram Platformları Video Gönderisi Karşılaştırması (Kaynak: Global Web Index, 2020, s. 26)

Söz konusu bu raporda Instagram Operasyon Direktörü Justin Osofsky’nin görüşlerine başvurulmaktadır. Osofsky’nin ifadeleriyle; ‘Pandemi sosyal medya alışkanlıkları üzerinde genel bir etki yaratmadan önce bile, video ve canlı içerikler için belirgin bir istek ve talep vardı. Mayıs ayında topladığımız veriler, özellikle genç tüketicilerin bu dönemde alternatif olarak benimsediği canlı yayınlar

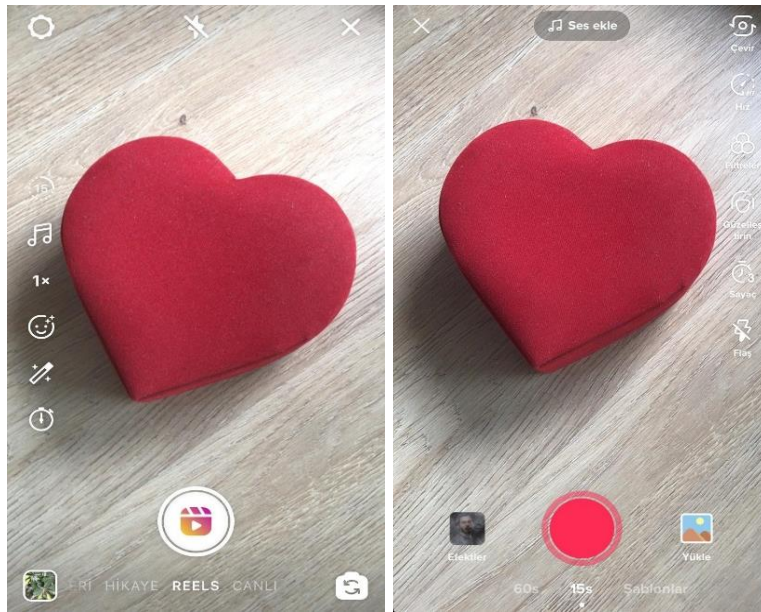
(İng: live streaming) veya sanal etkinlikler için gelişmekte olan pazarda yerlerini aldıklarını bizlere gösterdi. Küresel tüketicilerin %23'ü salgın sonrası daha fazla video izlemeye devam etmeyi planladığından, canlı yayınların geleceği son derece ümit verici görünüyor” (s. 26). Kuşkusuz 2020 yılında video paylaşım oranının büyümesinin temel sebeplerinden biri de şirketin 5 Ağustos 2020 tarihinde yaklaşık elli ülkede Instagram Reels özelliğini Instagram uygulamasının içine yerleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yeni özellik ile şirket, en fazla on beş ve/veya otuz saniyelik kısa videoların yaratıcı şekillerde üretilmesini ve tasarlanmasını kolaylaştıran yapısıyla çok sayıda kullanıcıya beğenisini kazanmıştır. Nitekim sunulduğu tarih itibarıyla kısa sürede milyonlarca kullanıcı bu özellikten faydalanmış ve söz konusu video içeriklerinin paylaşımı popülerleşerek adeta ana kaynağı fotoğraf paylaşımı özelliğinin önüne hızla geçmiştir.

Instagram Reels özelliği, video oluşturma ve paylaşmaya dayalı içerik sunan TikTok uygulamasından esinlenerek tasarlanmıştır. Bilhassa Z kuşağının TikTok uygulamasında daha fazla zaman geçirmesiyle, Instagram genel hedef kitlesi olduğunu bildiği Y ve Z kuşaklarını platformda tutma amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur: Reels bu girişimlerin somut çıktısıdır. Bu bilgiler ışığında, Instagram Reels uygulamasının, TikTok'un rakibi olduğu ve birçok ortak benzerlikler gösterdiği rahatlıkla ifade edilebilir (Spangler, 2020; Perez, 2020; Ceambur, 2020; Alexander, 2020; Metzler, 2020; Nguyen, 2020). Reels ile kısa süreli videolar oluşturulurken, müzik şirketlerinden lisanslı milyonlarca müzik arasından şarkının istenilen bölümünü eklemek, kamera ve artırılmış gerçeklik efektlerini kullanmak, video yavaşlatmak veya hızlandırmak, görüntü üzerine metin yazmak, gif/çıkartma vb. eklemek, zamanlayıcı ve geri sayım sayesinde eller serbest şekilde video çekmek ve kolaylıkla paylaşmak olanaklı hale gelmiştir. Öte yandan, Reels videolar insanların hem kendilerini ifade etmeleri hem de eğlenmeleri açısından keyifli bir yoldur (Ceambur, 2020). Yukarıda belirtildiği gibi, Instagram Reels ve TikTok uygulamalarının özü aynıdır: Kullanıcılarının kısa videolar oluşturmaları ve başkalarıyla paylaşmak için yaratıcı bir alan sağlanması. Bu amaçla, mümkün olan en iyi videoların kolaylıkla çekilmesi adına yaratıcı seçenekleri kullanıcılarına sunmaktadır (Nguyen, 2020). Neticede kullanılan araçlar ne kadar zenginse, yarattığı zihinsel ve sosyal etki de bir o kadar büyük olmaktadır (Van Dijk, 2016, s. 251).

Tablo 1. Instagram Reels ve TikTok Karşılaştırması

Instagram Reels	TikTok
Kapsamlı <i>Instagram</i> ekosisteminde yeni bir özellik	Bir sosyal medya platformu
Kullanıcılar yalnızca 15 ile 30 saniyelik video oluşturabilir	1 dakikaya kadar video zaman sınırı
24 saat ile Hikayeler'de durabilir ya da gönderi olarak kalıcı profilde görünebilir	Tüm videolar TikTok üzerinde daimi kalabilir
Düet ve yerel dosya yüklemesi şu anda desteklenmemektedir	Kullanıcılar birbirleriyle 'düet' yapabilir ve şarkıları doğrudan uygulamanın sistemine yükleyebilir

Kaynak: Nguyen, 2020

Resim 1. Instagram Reels ve TikTok Arayüz Karşılaştırması (Kaynak: Ekran görüntüsü)

Standart video kliplerin yanı sıra Hikâyeler, IGTV, Instagram Canlı (İng: Live) ve Reels özellikleri bilhassa markaların gerçek zamanlı içeriği en son gelişmelerle güncellemelerinin ve her geçen gün genişleyen video meraklıları adına daha fazla etkileşim kurmalarının temel yollarından biri olmuştur (Tran, 2020, s. 36). Özellikle etkileşimin sosyal medya pazarlamasında hala en önemli ölçüm olmaya devam etmesi bir anlamda bu oluşumu mecbur kılmaktadır. Bununla birlikte sosyal medya pazarlaması, daha eğlenceli ve daha hızlı içerik üretimine doğru evrilmiştir. Bu nedenle artık mevcut pazar eğilimlerini karşılayan içerikler oluşturmak son derece önemlidir. İçeriğin kapsayıcı, ilgi çekici ve merak uyandırıcı olması gerekmektedir; bu noktada Instagram Reels özelliğini tanıtarak, bu değişimde kendilerinin ana platform olarak belirlemeye çalışmaktadır. Eğlenceli içerik yayınlamak, hedef kitleyle etkileşim kurmanın ve onlarla satışları artırmak yerine ilişkiler kurmayla ilgilendiklerini göstermenin bir diğer yoluna dönüşmüştür (Ceambur, 2020). Instagram 'mutlu anların paylaşım' platformu olarak görülmekte ve uygulama özelliğine her geçen gün bir yenilik eklemektedir. Örneğin, hikâyeler üzerinde istediğiniz kişi veya gruplara seçme özgürlüğü içinde hikâye atabilme özelliğini getirmiştir. Bununla beraber takipçilerini gruplama (yakın arkadaş, aile vb.) ve etkileşim durumuna göre listeleme özelliği, yanı sıra hesap sahibinin 90 günlük rapor alarak verilerini istatistiki olarak okuması ve analitik bağlamda çözümlemesidir. Böylece aslında hesap sahibi bir nevi toplumsal yapı içindeki sosyokültürel konumunu görmektedir.

Instagram üst düzey yöneticilerinden Tessa Lyons, Reels'in uzun vadede Instagram eğlence geleceği içinde büyük yer kaplayacağını düşünmektedir (Bruner, 2020). TikTok uygulamasının Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerde yasaklanması, Amerika Birleşik Devletleri'nde devlet politikalarına yansiyacak düzenlemelerle karşı karşıya gelmesi ve pek çok ülkede uygulama hakkında inceleme başlatılması, Lyons'un bu düşüncesinin gerçekleşme ihtimalini güçlendirmektedir. Reels videoların ortaya çıkışından günümüze henüz yedi aylık kısa zaman dilimi geçmesine karşın şu anda birbirinden farklı hedef kitlelere hitap eden markalar ve bireysel kullanıcıların ilgileri artarak bu özelliği tercih etmektedir. Keşif sayfasında paylaşılan Reels videolarına yakından bakıldığında, seyahat ve mizah ağırlıklı eğlenceye dayalı içerik üretimlerinin fazla olduğu; bununla birlikte, sıradan hayatın sıradan insanların resmedildiği bir anlamda belge niteliği taşıyan gerçekçi temelli videoların Dinçer İşgel gibi yaratıcılar tarafından üretildiği görülmektedir.

Sinema ve Instagram Reels Videoları

Sinema, modern çağın getirdiği teknolojik yenilikler sayesinde doğmuş bir sanattır. Önce mekanik, ardından elektronik ve günümüzde ise dijital teknolojiye dayanarak gelişimini belirlemiştir. Teknolojik araçlara ihtiyaç duyan karmaşık bir yapıyı ve araca özgü anlatım dilini içinde barındırır. Örneğin, televizyon aracı yakın plana bağımlılık duyarken, sinema daha geniş plan anlatım tekniğini arzular. Görüldüğü üzere filmsel imgelerin sanatsal ve estetik yapısı teknolojiyle bire bir ilintilidir. Günümüz dijital teknolojileri üzerinde yaratılan görsel-işitsel anlatım teknikleri, kendi özgün içeriğini, biçimini, kompozisyonunu, ritmini, atmosferini ve perspektifini estetik bağlamda ve teknolojiye dayanarak yaratmaktadır. Teknoloji bu kadar kolay ulaşılabilir, mobil olmasa, boyutları küçülerek cebe sığmasa ve ekonomik bağlamda ucuzlamasaydı eğer, insanlar bu yeni dijital dönemle bu kadar çabuk kaynaşıp, özümseyip birleşmezdi. Profesyonel bağlamda yapılacak işler dijital uygulamalar üzerinden amatör forma dönmüş, gösterim ve dağıtım yaygın platformlar, sanal ortamlardan hızla yayılım göstermiştir. Sanat da genel bilinen estetik normları dışına taşarak dijital teknoloji ile otomasyonlaşmış, parçalanmış, zamansız, mekansız, süreksiz ve farklı yeni algısal formlar içinde kendini tekrarlayan bir belirsizliğin içine girmiştir. Aslında yeni sanatlar özleri gereği bir yanda yenilikçi, öte yandan yıkıcı ve devrimci nitelikler barındırır. Dijital devrimde en büyük kırılma sinema sanatında olmuştur; geçmişte ses ve renk ile bir dönüşüm yaşanmış olsa da, teknolojiyle yeni bir üretim tarzı doğmaktadır ve görsel – işitsel kodlar aracılığıyla radikal bir değişim, dönüşüm yaşanmaya devam etmektedir.

Sanat varoluşsal bir nitelik taşıyır ve bir dışavurumdur. Tüm sanat türleri kendi tekniklerinin yanında anlamlı imgeler aracılığıyla da bu dışavurumu gerçekleştirir. Sinema hareketli görüntüler aracılığıyla filmsel imgeler yaratırken harekete, uzama yaslanır, üç boyutlu dünyanın temsilini yaratmaya çalışır ve kendine özgü biçimde bunu yeniden sunar. Filmde uzam gerçekte olduğundan farklı bir şekilde gösterilebilir; genellikle uzama, zamana ve mekâna müdahale edilmesi, dramatik nedenlerle hikâyeyi daha etkileyici kılmak adınadır. Zaman gerçekte akışkan ve ileri yönlü iken, sinemada bu olgu ileri ve geri dönüşlü anlatımlarla kırılmıştır. Reels videolarında mekân, zaman ve uzam olabildiğince gerçek yaşamın içindedir.

Tablo 2. Sinema ve Reels Videolarının Üretim Süreci Bağlamında Değerlendirilmesi

	SİNEMA	REELS
Disiplin - Fikir Yaratma	+	+
Tutarlılık - Yazma ve Üretme	+	-
Kararlılık - Görünür Olma	+	-
Gözlem - Gerçek Hayatı Taklit	+	+
Eleştirel Düşünce	+	-
Güven - İzleyiciye Sunulan	+	+,-
Üretim - Çalışma, İş	+	+
Anlam - Yaratma	+	-
Doğrusal Anlatım	+	-
Devamlılık	+	+
Araştırma	+	-

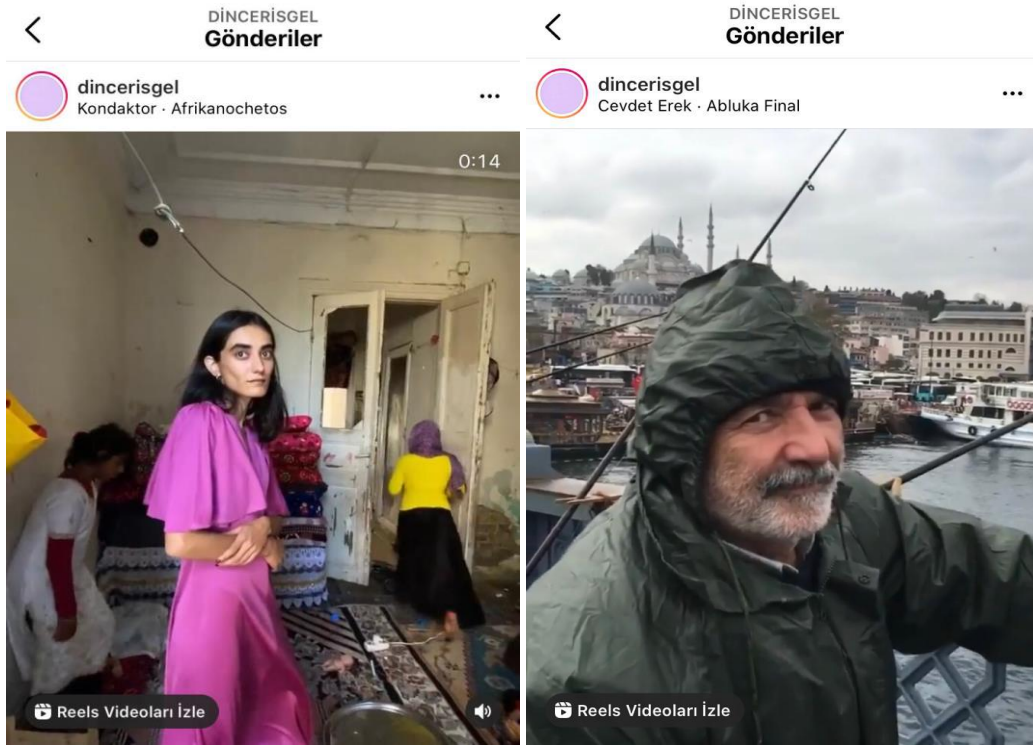
Yukarıdaki tablo Robert Edgar Hunt, John Marland ve James Richards (2012) tarafından yazılan ‘Senaryo Yazımı’ kitabından uyarlanarak bu çalışmaya özgü geliştirilmiştir ve görüldüğü üzere sinemasal anlatı okuruna, izleyicisine ulaşmak isterken, aktarmak istediği bilgileri, söylemek istediği sözleri ve vermek istediği bir dersi vardır. Temelinde biricik bir önermesi, tek bir omurgası ve temeli bulunur. Anlatım yönteminde ise söylemi yönetmenin, sanatçının bakış açısı üzerinden oluşur. Dünyaya, değerlere, inançlara kendi bağlamından bakarken, aynı değerleri, inançları, farklı dünya görüşüne sahip diğer sanatçılar farklı, özgün biçimlerde de anlatabilir. Bu aslında sanatın ve sanatçının gücüyle ve manevi zenginliğiyle birebir ilintilidir.

Bu bilgiler ışığında, çalışmada nitel veri analiz türlerinden biri olan betimsel analiz yöntemine başvurulmaktadır. Yıldırım ve Şimşek’e (2016) göre, betimsel analizde daha önceden belirlenen temalara göre yorumlama yapılmaktadır. Betimsel analizde görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerine de yer verilerek, bulgular yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunulmaktadır (s. 239). Çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan *dijitografi* temasından yola çıkılarak, amaca yönelik örnekleme metodu ile seçilen Instagram fenomenlerinden Dinçer İşgel’in Reels videoları yorumlanmaktadır.

Dinçer İşgel: Reels

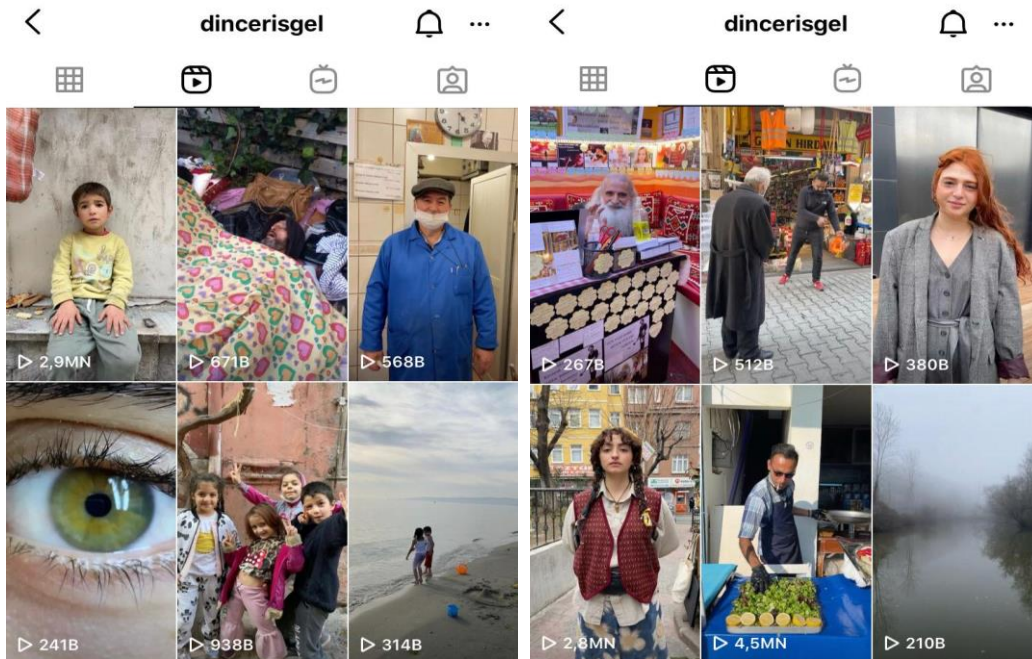
Dinçer İşgel, Reels videoları sayesinde iki yüz binin üzerindeki takipçisiyle hatırı sayılır bir kitleye ulaşan, çektiği kısa formatlı video hikâyeleriyle kendine özgü *dijitografik* anlatım dili inşa eden isimlerin başında gelmektedir. İşgel, Reels videolarında markaların müşteri ve satış odaklı, bireylerin ise keyif alma amacıyla başvurduğu eğlence içeriklerinin dışına çıkarak, İstanbul’un çoğu zaman göz ardı edilen ve içine girilmekten çekinilen mekânlarında yaşayan insanların yaşantılarından kesitleri en doğal, en çıplak ve saf halleriyle gözler önüne sermektedir.

Dinçer İşgel Reels videolarında insan doğayla, çevreyle, mekânla birleşir ve adeta o uzamın öznesi haline gelir; uzam, zaman, mekân insanla bütünleşirken birbirinin tamamlayıcısı olur. İşgel’in Reels videoları düzensiz, kuralsız, saf imgeler akışı olarak görülse de, *dijitografik* anlatım dili bu imgelere anlamlar yüklenmesine neden olur. Bu *dijitografik* dili oluşturan etmenler; birinci kişi bakış açısı - POV (İng: Point of View) anlatım tekniği, kamera kullanımı yerine cep telefonları ile çekim yapılarak kaydedilmesi, Instagram veya kameranın sunduğu filtreleme ve müzik eşleme özelliklerinin kullanımı ile ham dış dünya görüntülerinin, dijital dünyanın sunduğu uygulamalarla, işleme teknikleriyle yoğrularak yeniden yaratılması anlamına gelmektedir.

Resim 2. *Diñer İşgel Instagram Hesabı İlk Reels Videosu Paylaşımları (17 Ağustos ve 18 Ağustos 2020) (Kaynak: Diñer İşgel (@dincerisgel) Instagram hesabı ekran görüntüsü)*

Bu dijital dünyada önemsiz gündelik sorunlar üzerine kurlsuz, sınırsız, doğrudan kameraya dik Şekilde bakan, konuşan empatik karakterler yaratılırken, eklenen Şarkıları poplerleştirme adına da yeni oluşumlar, dijital dünyanın yarattığı fırsatlar ve taktikler olarak da grlmelidir. Hayatın tekrar tekrar anlamlandırılması yaşanırken, her izlediğimizde farklı boyutlarda derin çağrışımlar dünyasına da daldırmaktadır izleyicisini. Ne ncesi ne sonrası, ne geğmişi ne de geleceği, Őimdiyi ve anda olma, anı yaşama duygusunu hissettirmektedir.

Resim 3. *Diñer İşgel Instagram Hesabı ćeřitli Reels Videoları (Kaynak: Diñer İşgel (@dincerisgel) Instagram hesabı ekran görüntüsü)*

Instagram Reels özelliğinden aktif biçimde faydalanmadan önce, uzun yıllar video çekimler yapmak üzere seyahat ettiğini dile getiren İşgel'in temel amacı insanların yaşantılarının ve duygularının bütün doğallığıyla resmedilmesini sağlamaktır. An'da kalarak ve mekânın duygusuyla bütünleşerek çekimler yapmaya özen gösteren İşgel, farklı kültürlerin bir arada yaşadığı, mahalle kültürünün devam ettiği mekânlara karşı özel ilgisinin olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, İşgel kozmopolit yapısıyla bilinen Beyoğlu Tarlabası semtindeki insanlarla yakın ilişkiler kurmakta, onlarla konuşarak, onları görerek, yaşayarak ve hissederek kurduğu bu diyalogu akıllı cep telefonunun kamerasıyla kayıt altına almaktadır. Günümüz modern şehirlerin kargaşası içerisinde özlenen mahalle kültürünü yansıtmayı önemseydiğini ifade eden İşgel, çekimlerinin tamamen rastlantısal olduğunu ve planlı şekilde çekim yaptığı takdirde videolarındaki o özgün ruhun ve atmosferin kaybolacağını düşünmektedir.³

Onun Reels videolarındaki anlam örüntüsü, her ne kadar Instagram'ın paylaştığı düzenleme araçlarıyla sınırlandırılıp biçimlendirilse de, sinemasal ve kurgusal düşünme pratikleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Nitekim bir röportajında sinemadan ilham aldığını ve yaşamın gerçeklerini gözlemleyerek kendisini beslediğinin altını çizmiştir. Reels videolarında farklı mekânlarda çektiği rastlantısal görüntüleri bir araya getirirken, yaratıcı gücünü görüntü ve müziğin ritmiyle kurguladığı ahengin bütünlüğünden almaktadır. Başka bir deyişle İşgel'in postmodern anlatıyla uyumlu video çalışmaları, sinema sanatının özünde var olan ve görüntüye yeni bir anlam katan ritim ögesine dayanmaktadır. Léon Moussinac'a (1968) göre, yalnız görüntüde değil, görüntülerin sıralanışında, art arda gelişinde de bir ritmin bulunması görüntülere en büyük dinamizmi katmaktadır. Çoğu sinemacı farkına varmadan bu ritmi yaratmanın ardından koşmaktadır. Moussinac sözlerini şöyle sürdürür: "Görüntülerin seçim ve sıralanışından doğacak ritim, seyircide yalın düşüncenin ve filmin konusunun uyandıracığı coşkuyu tamamlayıcı bir başka coşkulu duyguyu uyandıracaktır; bu tamamlayıcı coşku yalnız ilk coşkuyu daha da arttırmakla kalmayacak, salt anlatımıyla ona baskın bile çıkacaktır. Çünkü konu, artık yapıtın özü olmaktan çıkmış, bir bahane ya da daha iyi bir deyimle, bir görsel tema haline gelmiştir" (s. 340). Ritim olgusunda bir diğer önemli etmen ise kurguyla yaratılan müzik ve görüntü arasındaki ahengin başarısında yatmaktadır.

Yönetmen Joseph Von Sternberg (1968), "alıcı bir yardımcı donatımdan başka bir şey değildir ve her şeyden önce, çerçevelemeye, çerçeve içine almaya ya da dışında bırakmaya yarar. Sanatçı çerçevenin içinde, bize göstermek istediğini düzenler; çerçevenin dışına ise, bizim için önemli saymadığını yerleştirir. Alıcıyı kullanmasını bilmek çok önemlidir, ancak gözü kullanmasını bilmek daha da önemlidir" (s. 413-414) der. Dinçer İşgel'in Reels videolarında hâkim olan estetik eğilim, Sternberg'in bu yaklaşımıyla değerlendirdiğimizde; insan gözünün mükemmelliğini, dijital alıcının üst düzey teknik yeterliliğiyle birleştiren özgün bir forma sahip olmasından rahatlıkla söz edebiliriz. Sosyal medyanın hızlı üret ve daha hızlı da tüket paradigmasının dışında hareket ederek, çevresini etkin şekilde gözlemlemesi, bakmak ve görmek arasındaki farkı içselleştirmesi de onun *dijitografisinin* güçlü yanlarını oluşturmaktadır.

İşgel çalışmalarında filmin kendisi adeta kameranın önündeki ve arkasındaki bir eylem haline gelmiştir. Onun için kaydetmek ve filme almak, genel insan eylemleri içinde duyguları aracılığıyla bakmak, onları en doğal halleriyle -adeta hiç dokunulmamış gibi- görmek ve sıradan yaşamları ortaya koymaktır. Onun görsellerinin, filmlerinin düşünsel zemini imge-hareket ve imge-zaman sınırları içinde oluşmaktadır. Karakterleriyle kendisi arasında hiç perde bulunmamakta, pek çok kişinin algılama ve ifade etme arasındaki kopukluğu gidermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda İşgel'in çalışmaları, gücünü *dijitografisinin* tüm özelliklerinden alır, yaratıcısının ve izleyicilerinin yaşam dünyalarını kesiştirir ve gerçeğin yaratıcı biçimde yeniden sunulmasını tüm çıplaklığıyla sergiler. Burada söz konusu olan, insanın değişen bakış açısı ile dijital dünyanın değişen bakış açısının ortak noktada buluşup uzlaşmasıdır. Bu uzlaşma da yeni bir anlatım dili yaratarak, film anlatısını bilinen kalıplarından (kurmaca, belgesel, deneysel, animasyon gibi) çıkararak farklı yöne, dijital öykülemeye doğru ilerletmektedir.

Sonuç

Film çekmek bir başkasıyla iletişim kurma amacını taşıyan bir eylemdir, unutulmaması gereken sinema için yazıyorsanız aslında izleyici için yazıyorsunuz anlamını taşımasıdır. İzleyicide belli duygular ve düşünceleri uyandıracak bilgileri, sözleri, nesnelere ve eylemleri dikkatle, özenle seçmek anlamına gelmektedir. Sosyal medya paylaşımları için filme almak ise; önce kişinin kendisi için, sonrasında takipçileri için çekmek anlamlarını taşır. Görsel eylemlerde rastgele seçimler söz konusu olabilir, işitsel kodları ise daha çok görsel kodları tamamlayıcı nicelik ve nitelikte olmaktadır. Ayrıca tüm bunlar doğru şekilde, kararında yapıldığında

³ Dinçer İşgel'in, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi tarafından düzenlenen bir etkinlik için konuk olarak katıldığı röportajından faydalanılmıştır. Etkinlik 5 Ocak 2021 tarihinde çevrim içi platformda gerçekleştirilmiştir.

izleyici takipçiler yönlendirildiklerinin farkında olmayabilir, fark etseler bile umursamayabilir. Sinema filmlerinde insanları farklı duygusal atmosferler arasında merakla, ilgiyle dolaştırmak ve harekete geçirmek gibi eylemler planlanırken, reels videolarında bu asla söz konusu bile değildir. Daha doğal, yaşamın tam da kendisi gibi olağan, sıradan, basit anlatımlar aracılığıyla yaratılan karmaşık anlamlar, farklı duygusal çağrışımlar söz konusudur. İkisinden de alınan hazlar faklıdır ancak altındaki temel gereksinim aynıdır, derdini dışavurma arzusu. İnsanlar duygulanırken veya şaşırtılırken kelimeler yerine sergilenen doğal yaşam görüntüleriyle düşündürölmektedir.

Yeni teknolojilerin her türlü sanatsal üretim ve estetik bağlamı üzerine açık bir etkisi bulunur (Stam, 2014, s. 329). Dijital çağın bu çoksesli yeni anlatım dili, farklı sanatı, bir yandan kendi özel üretim sürecini geliştirip gerçekleştirirken, öte yandan her sanatın yaptığı gibi ‘var olma’ arzusunun sorgulanmasına, üzerine literatüre özgü kuramsal çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmakta, ortam hazırlamaktadır. Nasıl ki sinema sanatını diğer sanat dallarından ayıran, onun kendine özgü olduğunu, biricikliğini sağlayan en temel öge sinematografi ise, bu yeni dijital dünyanın öykü anlatım dilinin kendine özgü yapısını oluşturan da ‘dijitografi’dir. Bu çalışma Deleuze’un felsefesinden hareketle, popüler videoların, görsellerin bu yeni oluşum sürecini anlamaya, irdelemeye yönelik gerçekleştirilmiştir. Bir anlamda bu felsefeyi incelemek demek; teknoloji bağlamında yaşanan bireysel ve toplumsal dönüşümleri görmek, imgeye bağlı gelişen zaman ve mekân olgusunu irdelemek, dijital dünyada yaşanan değişimleri ve yenilikleri görmek ve farklı bakış açılarını tanımlamak olarak görölmelidir. Böylece dijital dünyada yaşananlar postmodern insanın ve toplumsal gerçekliğin ardındaki anlamların okunmasıdır. Yaşananlar bu çağın bir parçasıdır ve incelenip araştırılmaya değerdir. Yaşamın gerçeği artık dijital dünyanın ‘içinde’ yaşanmaktadır. Dijital dünyanın yenilikçi potansiyelini görmezden gelmek; Robert Stam’ın (2014, s. 334) da değindiği Janet Murray’ın Hamlet on the Holodeck (1997) ima ettiği sessiz, tanınmamış nerd’leri ‘siber ozanlara’ dönüştürebilir mi, sorunsalını görmezden gelmek demektir.

Etik Beyan

“Yeni Medyanın Postmodern Anlatım Dijitografi: Reels Videolar” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Alexander, J. (2020). *Instagram launches Reels, its attempt to keep you off Tiktok*. Retrieved from <https://www.theverge.com/2020/8/5/21354117/instagram-reels-tiktok-vine-short-videos-stories-explore-music-effects-filters>.
- Amaral, I. (2015). Instagram. In F. F. Wherry & J. B. Schor (Eds.), *The SAGE encyclopedia of economics and society* (pp. 943-944). Thousand Oaks: SAGE Publications. Retrieved from <http://sk.sagepub.com/reference/the-sage-encyclopedia-of-economics-and-society/i10244.xml>.
- Balcı, ř. (2020). Derinlikten yüzeyselliğe: Postmodern film. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 4, 90-117. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiad/issue/61063/906594>
- Barsam, R. (2007). *Looking at movies: An introduction to film*. New York: W. W. Norton & Company.
- Barnwell, J. (2011). Film yapımının temelleri. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Bordwell, D. ve Thompson, K. (2008). *Film sanatı* (Çev: E. Yılmaz & E. S. Onat). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Bruner, R. (2020). ‘I can’t put all my eggs in one basket.’ Here’s what creators think of Instagram’s tiktok-style ‘reels’. TIME. Retrieved from <https://time.com/5875788/instagram-reels-tiktok/>.
- Ceambur, A. (2020). *How to use Instagram reels - Instagram’s new video feature*. Retrieved from <https://sharemyinsights.com/blog/how-to-use-instagram-reels>.
- Çizmeçi, E. (2014). Danah Boyd’da sosyal ağlar ve gençlik. İçinde M. Çakır (Edt.), *Yeni medyaya eleştirel yaklaşımlar* (ss. 383-411). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Değirmen, F. (2015). *Sinemada modern anlatı ile postmodern anlatı yapısının karşılaştırılması ve David Lynch sineması*. Erişim adresi: <http://www.cinerituel.com/sinemada-modern-anlati-ile-postmodern-anlati-yapisinin-karsilastirilmasi-ve-david-lynch-sineması/>.
- Eagleton T. (2011). *Postmodernizmin yanılısamları* (Çev: M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erdemir, F. (2009). Postmodern sinemada kahramanın dönüşümü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 35, 21-40. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22857/244066>
- Global Web Index (2020). *Social Global Web index’s flagship report on the latest trends in social media flagship report*. Retrieved from <http://amai.org/covid19/descargas/SocialGlobalWebIndex.pdf>.
- Hu, Y., Manikonda, L. ve Kambhampati, S. (2014). *What we Instagram: A first analysis of Instagram photo content and user types*. In Proceedings of the 8th International Conference on Weblogs and Social Media, ICWSM 2014 (pp. 595-

- 598). (Proceedings of the 8th International Conference on Weblogs and Social Media, ICWSM 2014). The AAAI Press.
- Hunt, R. E., Marland, J. ve Richards, J. (2012). *Senaryo yazımı* (Çev: G. Altıntaş). İstanbul: Literatür Kitabevi.
- Hülür, H. ve Yaşın, C. (2017). Yeni medya ve gazeteciliğin geleceğini çerçevelemek. İçinde H. Hülür ve C. Yaşın (Edt.), *Yeni medya geleceğin gazeteciliği* (ss. 9-39). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Instagram (2020). *Celebrating 10 years of Instagram*. Retrieved from <https://about.instagram.com/about-us/instagram-product-evolution>.
- Leaver, T., Highfield, T. ve Abidin, C. (2020). *Instagram: Visual social media cultures*. Cambridge: Polity Press doi: <https://doi.org/10.1515/commun-2020-0029>.
- Lester, P. M. (2000). *Visual communication: Images with messages*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Liotard, J. F. (2000). *Postmodern durum* (Çev: A. Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları.
- Manovich, L. (2001). *The language of new media*. Cambridge: The MIT Press.
- Manovich, L. (2017). *Instagram and contemporary image*. Retrieved from http://manovich.net/content/04-projects/154-instagram-and-contemporary-image/instagram_book_manovich_2017.pdf.
- Metzler, M. (2020). *Real facts about Instagram reels*. Retrieved from <https://www.conviva.com/real-facts-about-instagram-reels/>.
- Mitry, J. (1989). *Sinema estetiği ve psikolojisi* (Çev: O. Adanır). İzmir: DEÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Morley, D., & Robins, K. (1997). *Kimlik mekânları* (Çev: E. Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Moussinac, L. (1968). Görüntülerin uyumlu sıralanışı (Çev. T. Saraç). *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Sinema Özel Sayısı*, 196, 339-341.
- Nguyen, L. (2020). *Everything you need to know about Instagram Reels, TikTok's Rival*. Retrieved from <https://blog.hootsuite.com/instagram-reels/>.
- Perez, S. (2020). *Instagram Reels launches globally in over 50 countries, including US*. Retrieved from <https://techcrunch.com/2020/08/05/instagram-reels-launches-globally-in-over-50-countries-including-u-s/>.
- Purnomo, A., Agustina, I. A., Septianto, A., Liahmadd ve & Prasetyo, Y. E. (2020). *Instagram literature: Insights from scientometric application*. In proceedings of 2020 international conference on information management and technology (pp. 583-587). Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&number=9211115>.
- Socialbakers (2020). *Social media trends report Q4 2020*. Retrieved from <https://www.socialbakers.com/web-api/wp/study/social-media-trends-report-q4-2020?studyId=32489>.
- Spangler, T. (2020). *Instagram Reels, a copycat of TikTok, lands in 50-plus countries*. Retrieved from <https://variety.com/2020/digital/news/instagram-reels-launches-tiktok-copycat-1234725509/>.
- Stam, R. (2014). *Sinema teorisine giriş* (Çev: S. Salman ve Ç. Asatekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sütçü, Ö. Y. (2005). *Gilles Deleuze'de imge hareketi olarak sinemanın felsefesi*. İstanbul: Es Yayınları.
- Tran, N. P. T. (2020). *Instagram content marketing in higher education*. Vaasa University of Applied Sciences. Retrieved from https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/348623/Thesis_Tran%20Nguyen.pdf?sequence=2.
- Ulaş, S. E. (2002). *Felsefe sözlüğü* (Haz: A. B. Güçlü, E. Uzun, S. Uzun ve Ü. H. Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ toplumu* (Çev. Ö. Sakin). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Von Sternberg, J. (1968). *Gözle yaratmak* (Çev. N. Özön). Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Sinema Özel Sayısı, 196, 413-414.
- We Are Social & Hootsuite (2021a). *Digital 2021 global overview report*. Retrieved from <https://wearesocial.com/digital-2021>.
- We Are Social & Hootsuite (2021b). *Digital 2021 Turkey*. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>.
- Worth, S. (1981). *Studying visual communication*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Yıldırım, H. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

In today's societies where the new media order has become a global order (Morley, & Robins, 1997, p. 30), while digital communication technologies rapidly transform individuals' lifestyles, the existing values of the old order are sometimes questioned and sometimes deconstructed; and the societies witness the change of social values. On the other hand, while digital communication technology becomes varied under the terms of computer mediated communication; information and communication technologies; new media and social media, the prefix digital removes time-space borders and provides the reconstruction of ego and belonging. In this new spaceless field of life, social and cultural all phenomena are built on the narrative language peculiar to the new media. As stated by Lev Manovich (2001), since users can act independently of time and space, individuals can direct all kinds of media narrative as they wish, break them in pieces; and thus, numerous new realities can be recreated (p. 25).

This limitless reality is recreated mainly on social media platforms. Danah Boyd explains social media platforms/social network sites with "networked publics" argument. As noted by her, "Networked publics

are publics that are restructured by networked technologies. They are the space constructed through networked technologies and the imagined collective that emerges as a result of the intersection of people, technology, and practice. (...) Networked technologies reorganise how information flows and how people interact with information and each other” (Cited in: izmei, 2014, p. 390). While social media platforms continue to appeal to a large mass of users every day, as indicated by Boyd, the distinction between private sphere and public sphere becomes blurred, and making all kinds of social interaction possible brings people into a period in which social dynamics are redefined. One of the main internal dynamics that define this period is diversifying the ways of increasing interaction in cyber space. That is why almost all of the platforms such as Facebook, YouTube, Twitter, Pinterest, Snapchat, and Instagram have sought for innovative features to draw the attention of their users and keep them in front of virtual screens for longer hours since the moment they were established.

Instagram is among the platforms that keep pace with the technology, foreground interaction, and follow innovative features to satisfy users’ demands. The young population aged between 25 and 34 years prefer Instagram more (see Digital 2021 / Global Overview Report) as Instagram has aimed to make them share creative and fun contents in an easy and fast way. Boomerang, IGTV, Stories, and lastly, Reels feature have been launched for the above-mentioned objectives of the platform. Starting first with sharing location and then photo-sharing, Instagram has become popular especially with the variety it offers to its users in video content production. In a short time, rather than posted photos, users started to see “how to”, “motivation” and “creative inspiration” videos on their discover page which were shared millions of times and received likes. When Instagram was involved in the trend of creating and sharing short videos which became widespread with TikTok in 2016, video market share was expanded; and with the growing interest of brands, producing the most creative and the fastest videos has become the dream of a large number of users.

In this respect, considering Instagram Reels videos as cultural commodities, the purpose of the study is to scrutinise the narrative language of these videos which evolves “from cinematography to digitography” in the light of postmodernism and Gilles Deleuze’s opinions. The term ‘digitography’ has been used in the study for the first time aiming to coin the term in the literature and the term has been defined. The art of cinema, which mesmerises people on the silver screen with a story involving time, space and characters, is evolving today to a new narrative structure, an audio-visual narrative language, digitography with the developing new communication technologies and new media environments connected to the internet. Hence, the main objective of this study is to read, understand and evaluate this new, unique narrative language that is created. Just as cinematography creates visual images with its unique tools and methods and is defined as the expression of the meaning created by these, digitography recreates this synthesis by its own unique tools as well. While all types of art bring about an expression by creating meaningful images using their own techniques, how does digital art create this expression and meaning construction? Based on this argument, the study focuses on this question. For this purpose, Reels videos of Dinçer İşgel who has more than two hundred thousand followers, and who has constructed his unique digitographic narrative language with his short video stories have been selected for the analysis. İşgel goes beyond the scope of customer- and sales-oriented contents of the brands and fun contents of the individuals and presents very natural, clear and pure depictions of the lives of the people who live in the remote corners of İstanbul which are generally ignored or avoided.

As a result, it has been found out that the power of Dinçer İşgel’s works is grounded in the core of digitography; the changing point of view of the human and the changing point of view of the digital world meet at the same point; and the reality is represented in a creative way. The ideational ground of his films, just like Gilles Deleuze indicates with the concepts of ‘the movement-image’ and ‘the time-image’, rests within the limits of image-movement and image-time. Having no curtains between his characters and himself, he tries to overcome the disconnection between perception and expression many people have. In short, in İşgel’s works, the film itself turns into an action in front of and behind the camera. For him, recording and filming is looking through his emotions in general human activities, seeing people in their very natural ways – as if untouched – and revealing ordinary lives. In this way, it drifts away from conventional film narratives (such as fiction, documentary, experimental, animation) and moves towards digital narrative by creating a new eclectic narrative language.

COVID-19 Krizi, Telework ve Dijitalleşme: Çağrı Merkezi Çalışan Deneyimleri

Çiğdem ÇALAPKULU¹, Seda YEMEN² ve Esra DOĞAN³

Öz

2019 yılı itibarı ile dünya gündemini meşgul eden Covid-19 pandemisi kurum ve kuruluşların iş yaşam faaliyetleri ve iş kültürleri üzerinde radikal değişikliklere yol açmıştır. Covid-19 krizi nedeni ile sosyal izolasyon sürecinin uygulanması ve birçok alanda kısıtlamaların getirilmesi şirketleri, süreçlerini yürütmek için belirli stratejiler uygulamaya yönlendirmiştir. Bu noktada son dönemlerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve dijitalleşmenin iş ve istihdam kritikleri üzerindeki etki alanının gelişmesi vasıtasıyla dikkat çeken Telework (uzaktan çalışma) sisteminin şirketler için önemli bir alternatif olduğu gözlemlenmiştir. Salgının yayılım hızını ve etkisini en aza indirmek için alınan tedbirler kapsamında dünyanın dört bir yanında çalışanlar sosyal mesafeli çalışmaya olanak veren tele çalışma sistemine geçirilmiş ve dijitalleşen yeni bir yapılanma içerisine girmiştir. Bu bilgiler ışığında sektörel bazı değerlendirmeler yapıldığında çağrı merkezlerinin bu sürece en çok adapte olan iş kolu olduğu belirlenmiştir. O nedenle ki araştırma eksenini çağrı merkezi çalışanları üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modelinin kullanıldığı bu çalışmada, Twitter aracılığı ile random örneklem alınarak aktif çalışma yaş skalasına giren 25-30 yaş arası 300 çağrı merkezi işgörenine anket uygulanmış, çalışanların telework algıları hakkında bilgi edinmek, sürecin iletişimsel boyutunu incelemek ve dijitalleşmenin etkilerini görmek amaçlanmıştır. Bu araştırma, Covid-19 krizi nedeniyle iş yaşamına giren telework sisteminin dijitalleşme hâkimiyeti ile pandemi sonrasında da iş kültürünün önemli bir parçası olacağı ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tele Çalışma, Covid-19, Dijitalleşme, Çağrı Merkezi, Pandemi

COVID-19 Crisis, Telework and Digitalization: Call Center Employee Experiences

Abstract

As of 2019, the Covid-19 pandemic, which occupied the world agenda, has led to radical changes on the business life activities and business cultures of institutions and organizations. Due to the Covid-19 crisis, the implementation of the social isolation process and the imposition of restrictions in many areas have led companies to implement certain strategies to carry out their processes. At this point, it has been observed that the Telework system, which has attracted attention with the development of the impact area of information and communication technologies and digitalization of business and employment criteria, is an important alternative for companies. Within the scope of the measures taken to minimize the spreading speed and impact of the epidemic, employees all over the world have been switched to a telework system that allows social distant work and introduced a digitalized new structure. In the light of this information, when sector-based evaluations are made, it has been determined that call centers are the business line that adapts most to this process. That is why the research axis has been focused on call center employees. In this study, in which the descriptive research model was used, one of the quantitative research methods, a random sample was taken via Twitter and a survey was conducted between 300 call center employees between the ages of 25-30 who were in the active working age scale, it was aimed to learn about the telework perceptions of the employees, to examine the communicative dimension of the process and to see the effects of digitalization. This research suggests that the telework system, which entered the business life due to the Covid-19 crisis, will be an important part of the business culture after the pandemic with dominant digitalization.

Key Words: Telework, Covid-19, Digitalization, Call Center, Pandemic

Atıf İçin / Please Cite As:

Çalapkulu, Ç., Yemen, S. ve Doğan, E. (2021). COVID-19 krizi, telework ve dijitalleşme: Çağrı merkezi çalışan deneyimleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2402-2422.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.04.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi, ccalapkulu@sakarya.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-3423-0440

² Yüksek Lisans Öğrencisi – Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yemenseda01@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-9821-4557

³ Yüksek Lisans Öğrencisi – Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doganesraa20@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-3022-7954

Giriş

2019 yılı son demlerinde ortaya çıkararak tüm dünyayı etkisi altına alan yeni tip COVID-19 virüsü ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde kendini göstermiş, Dünya Sağlık rgtnce uluslararası halk sağlığı acil durumu olarak ilan edilen bu salgına ülkemizde de Mart 2020'de rastlanmıştır. Tüm dünya ekseninde ve ülke sınırları içerisinde hastalığın yayılım hızını önlemek amacıyla pek çok tedbir alınmış ve pandemi sürecine girilmiştir. COVID-19 salgınının yayılım ve bulaşım riskini en aza indirmek adına sosyal izolasyon ile birlikte insanların birbiri ile olan bağlantısını en aza düşürmek için sosyal mesafe koşulu getirilmiştir. Bu iki kural hayati önem taşımaktadır. Salgının fiziksel, zihinsel ya da tinsel hükmünün dışında ölümcül etkisinin de yüksek oranda olması, insanların yaşam alanlarını ve çalışma formlarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu sürece yönelik atılan bazı adımlar; eğitimin online/uzaktan eğitim modeline geçirilerek uygulamaya koyulması, ülke giriş- çıkışlarının belirli bir süre ile kapatılması, sokağa çıkma yasaklarının ve sınırlamalarının getirilmesi, seyahat kısıtlamalarının gerçekleştirilmesi ve başta alt yapısı uygun olan şirketler olmak üzere esnek/ dönüşümlü çalışma sistemine geçilmesi. Pandemi ile birlikte bazı şirketler sosyal mesafe ve izolasyon şartlarına uyum sağlamak için iřėren sayılarını azaltmaya ya da işyerlerini geçici süreyle kapatmaya giderken bazı şirketler ise ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmek ve iřėren sağlık / güvenliğini korumak için farklı yollara başvurarak telework (uzaktan çalışma) sistemine yönelmiştir.

Telework sistemi, uzaktan çalışma, sanal ofis, esnek çalışma, bilgi ağı oluşturma gibi farklı kavramlarla literatürde yer almaktadır. Tartışmalı bir tema olarak çalışmalara konu olsa da COVID-19 ile birlikte yeni bir iş modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa bilgi iletişim teknolojilerinin hızla gelişimi ve dijitalleşmenin etkisiyle tele çalışma modeline rağbet artarken özel sektör alanlarında ve kamu işyerlerinde telework çalışma yöntemlerinin benimsendiği gözlemlenmiştir. İletişim teknolojilerinin ve enformasyonun gelişimine bağlı olarak bireylerin işyerlerine gitmeden işlerini kendi özerk alanlarında yapabilecekleri ve çalışma şekillerini değiştirebilecekleri anlamına gelmekte ve bu sistemin farklı bir formu, Alvin Toffler'in "nc Dalga" isimli kitabında elektronik köşk kavramı ile açıklanmaktadır. Salgına yönelik her yeni bir dalganın oluşması, yaşam standartlarında, eğitim düzeylerinde ve çalışma koşullarındaki değişim, bu tanımlamanın gerçekleşmeye başladığının bir göstergesi olmaktadır. Dijital dünyanın ve yapay zeka teknolojilerinin entegre edildiği bu dönem telework sisteminde çalışanların hayatını zorlaştırmaktan öteye niteliklerini değiştirmeye ve geliştirmeye fırsat tanımaktadır. Telework sisteminde çalışanların yaşam tarzlarını dijitalleşmeye dönüştürerek hem verimlilik hem de performanslarının artırılmasını sağlamak, dijitalleşme sürecinde başarılı olma konusunda büyük önem taşımaktadır (Ersöz ve zmen, 2020, s. 178).

COVID-19 krizi ile önemli sayıda çalışan uzaktan çalışma (telework) sistemine geçmiş ve yeni bir yapılanma içerisine girmiştir. Bu araştırmanın amacı; çalışanların tele çalışma algıları hakkında bilgi edinmek, dijitalleşmeyi deneyimleyen iřėörenlerin çalışma hayatlarındaki iş- yaşam balansını gözlemek ve iletişimsel boyutunu incelemektir. Bu alışma ile Türkiye'de telework çalışma sistemi ne ifade etmektedir, ağrı merkezi çalışanlarının telework'e ilişkin tutumları nelerdir, COVID-19 krizinde telework yöntemine geçilmesinin topluma ve toplumsal alana olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir? gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Bu araştırmada temel olarak telework çalışma sisteminin genel çerçevesinin belirlenmesi, COVID-19 krizi sonrasında dahi telework çalışma prensibinin yeni çalışma biçimi olarak iş yaşantısına yerleşeceği ve hukuki düzenlemeler ile dijitalleşmenin hayatımızda önemli roller oynayacağı ileri sürülmektedir.

Telework Sistemi ve Türleri

"Tele" sözcüğü Yunanca'dan evrilmiş bir ön ek olmakla birlikte "uzaktan" anlamına gelmektedir. Buna göre "tele" ve "work" kombinasyonu Türkçe tabiri ile "uzaktan çalışma" olarak tercüme edilmektedir. Telework bir çalışmanın yapılış formudur. İşveren denetiminin az olduğu, kurumların kapsam alanı dışında yrtlen, bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtası ile işletmeyle irtibat kurulan, çalışan tarafında iş yeri bağımlılığını aza indirgeyen esnek bir çalışma sistemidir (Yavuz, 1995, s. 64). Tradisyonel iş anlayışının dışına çıkan bu sistem, çalışan bireylere belirlenmiş zaman kurallarının ötesine geçerek alternatif bir alan yaratmakta, yöneten ve yönetilen arasında mutabık kalınan bir anlayışmaya dayanmaktadır.

Telework, kapsamlı bir çerçeveye sahip olduğu için genel geçer tek bir tanımlaması yoktur. Bu noktada farklı açıklama biçimlerine sahip olan birçok terimin varlığı bilinmektedir. Yazınlara bakıldığında; tele haberleşme (telecommuting), evden çalışma (homeworking), sanal ofis/işyeri (virtual office), uzaktan çalışma (remote working), esnek çalışma (flexible working), bilgisayar ağı oluşturma (networking), siber

çalışma (cyberwork) gibi terimler telework yerine kullanılan farklı seçeneklerdir. Farklı ifadeler bulunsa da telework tanımlamalarında hemfikir olunan üç temel kavram olduğu görülmektedir. Bunlar; organizasyon, mekan ve teknolojidir (Ölçer, 2004, s. 146). Uzaktan çalışma ve bilgi teknolojileri organizasyonel değişimi beraberinde getirmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin getirileri ile çalışana işe getirmek yerine işi çalışana götürme esasına dayalı olan, işyeri merkezinden ayrı, çalışana farklı mekân ve alana odaklayan, iş yaşam dengelerini değiştiren alternatif bir yapılanma olarak aktarılabilmektedir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte, bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı evrilmeler iş kritiklerini ve geleneksel iş organizasyonlarını dönüştürmesi sonucunda ortaya çıkan, işin en azından belirli bir kısmının işin merkez ofislerinden veya üretim imkânlarından uzak bir yerde, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla yerine getirildiği bir çalışma şeklini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Zamane iş yapılanmasındaki tadillerin esas hususiyetlerinden bir tanesi de, mekân ve faaliyet alanı esnekliğidir. Bu elastike yapı, çalışan için iş stresinin düşmesine, verimlilikte randıman alınmasına, iş- yaşam dengesinin yumuşatılmasına, yaratım gücünün ve iş bağımsızlığının artırılmasına olanak tanıyarak hem işverene hem de işgörene büyük kazanım fırsatı oluşturmaktadır.

Telework bir bakıma örgütsel maliyeti indirgemeyi hedeflese de iş- yaşam balansını tehsil etmek ve iş baskısını düşürmek için daha çok uygulama alanı bulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında telework, işgörenlerin aile ilişkilerini sağlamlaştırmakta, zaman idaresini optimize etmekte, ev-aile sorumluluklarını yerine getirmeye olanak tanıyarak iş- yaşam görevlerini dengeleme esnekliği sunmaktadır (Görmüş, 2020, s. 487). Bu aktarımların aksine karşıtım olarak telework, iş-yaşam istikrarsızlığının bir sebebi de olabilmektedir. Ev esaslı çalışma yürütmek, iş gücü ve şahsi alan çizgisindeki iletkenliği artırarak, mental ve fiziksel olarak stres düzeyini yükseltebilmekte, iş bitirim süresinde çalışan için engel teşkil edebilmektedir (Morganson, Major, Oborn, Verive ve Heelan, 2010, s. 580). Ve dahi iş- yaşam ortamında çarpışmaya neden olma, uzun mesai saatlerine sebebiyet verme, iş yükünün bitmeme eğilimi göstermesi gibi yitirimleri de bulunmaktadır. Farklı noktalardan değerlendirildiğinde kimileri için iş-yaşam dengesini sağladığı düşünülüyorken, kimileri için ise bu dengenin olumsuz etkilendiği düşünülmektedir.

Çalışanların iş alanları öngörülerek telework türleri şu şekilde sınıflandırılmıştır.

- Ev esaslı
- Tele merkez esaslı
- Hareketli / Mobil esaslı

Ev Esaslı Çalışma

Ev esaslı çalışma sistemi; çalışanların iletişim teknolojilerine vakıf olarak kurumun santra alanına uzaktan bağlantı kurduğu ve çalışanın kendi yaşam sahasında düzenli ödeme alarak iş temposunu sürdürdüğü bir faaliyet biçimidir. Geleneksel evden çalışma kalıbının dışına çıkan ev esaslı telework, yeni iletişim teknolojilerini kullanmaya dayanan, güçlü vasıf gerektiren, merkezinde profesyonelliği barındıran iş bölümleri için olası görülmektedir. Hizmet sektöründeki arz- talep oranının yükselmesi ve iletişim alanının önlenemez gelişimi ile ev esaslı çalışma sisteminin iş sektöründe yeni bir alan oluşturduğu söylenmektedir.

Ev esaslı telework, çalışma süresi esnekliği ile birlikte mekân esnekliğini de içine alan geniş bir faaliyet sistemidir. Bu sistem aynı zamanda ev dışında çalışma olanağı var olmayan ya da tercih etmeyen bireyler için önemli bir gelir kapısı olabilmekte ve bireylerin istihdam edilerek işgücüne katılmalarını sağlayabilmektedir. Öte yandan işgören, evden çalışma yürütürken bir veya birden fazla işveren aracılığıyla iş yapabilmekte ya da freelance, bireysel çalışma gerçekleştirilebilmektedir.

İşgörenlerin ev esaslı telework biçimine odaklanması ve tercih etmesindeki en mühim hususlar, iş – aile kalıplarındaki esneklik, ulaşım problemlerinin ortadan kalkması, bağımsızlık eğilimi, alternatif faaliyet opsiyonlarıdır (Burch, 1991). Ayrıca gürültü gibi olumsuz faktörlerin üst seviyede olduğu ofis ortamı yerine bildikleri düzen çerçevesinde çalışmak, iş verimliliğinin artmasına ve çalışanın diğer bireyler tarafından çalışma alanı ihlaline maruz kalmamasına imkân vermektedir.

Ev esaslı çalışma örneğinin avantajlarının yanında dezavantajları olduğu gerekçesi ile eleştirilere neden olan bazı tarafları bulunmaktadır. Bunlar; işgörenin sosyal haklar hususunda geri planda kalması, kanuni belirsizlikler, izolasyon düzeyinin yükselmesi, ilişkinlik hissinin düşmesi veya yok olması, iş-yaşam dengesinin bozulmasıdır.

Tele Merkez Esaslı alışma

Tele merkez esaslı çalışma biçimi; temel hizmet alanından ve şirket ana kaynaklarından uzakta, bilgi ve iletişim teknolojileri ile tasarlanmış özel merkezlerden çalışmanın yürütülmesidir. Bu alışma alanları işyerinden çalışma yürütmek ve ev esaslı çalışma arasında mühim bir uzlaşma aracı olarak görülmektedir. Fiziksel olarak aynı yerde yoğunlaşmış işgörenleri kapsayan bir telework türüdür (Tan, 2007, s. 47).

Tele köyler olarak da adlandırılan bu merkezler, toplumsal izolasyonu önlemek, iş gidiş geliş zamanı hususunda tutum sağlamak, uzak ana ofisleri yakın kılmak gibi avantajlara sahiptir (Meşhur, 2007, s. 266). Tele köyler olarak bilinirliğinin temel sebebi, eski dönemlerde il merkezlerinin kapsam alanı dışında bilhassa köylerde bu alanların oluşturulmasından gelmektedir. Daha ok Avrupa'da köy, kırsal alan merkezileştirmesi yapılmıştır. Bu telework biçimi dünyanın farklı bölgelerinde türlü sektörel amaçlarla kurulmuştur. Tele merkez esaslı çalışmanın ilk rnekleri, Almanya, Brezilya, İşpanya, İngiltere, İşkoya, İrlanda, Fransa ve İskandinav ülkelerinden bazılarıdır (İnceacar, 2019, s. 842).

Tele merkez esaslı çalışma sisteminin yönetim tarafından tercih edilmesinin başlıca nedenleri, işgörenlere karşı güven duygusunun tam oluşmaması, iş aksama ihtimalinin düşünülmesi, her hanede yeterli teknolojik donanımın bulunmaması ve her haneye gerekli ekipmanı sunma fırsatlarının olmamasından kaynaklanmaktadır. Tele merkez sistemine işgörenlerin rağbet göstermesinin en önemli nedenleri ise, iş yapış stilleri gereğince evden çalışmaya uygun olmamaları, evden çalışmaya imkn verecek ekipmana sahip olmamaları, organizasyonel yapıya eğilim göstermeleri ve tele merkeze yakın, uygun lokasyonda ikamet etmeleridir.

Hareketli / Mobil Esaslı alışma

Mobil esaslı çalışma sisteminde ev esaslı ya da tele merkez esaslı çalışma yürüten çalışanlarda olduğu gibi belirli, sabit bir alan mevcut değildir. Seyahat etmeyi ya da sürekli hareket halinde olmayı gerekli kılan herhangi bir iş kolu aracılığıyla çalışanların, merkez ofisle teknolojik iletişim donanımlarının (e-mail, data ölçeklerine ulaşım, telekomünikasyon vs.) aktif kullanılması sonucu temasa geçmesi ile yürütülmektedir.

Mobil esaslı telework sisteminde çalışanlar her noktayı iş yerine dönüştürebilmektedir. Ev, müşteri iş yeri, uçak, otel, kafe gibi birçok alandan firma ile teknoloji yardımıyla iletişimsel bağlantı kurulabilmektedir. Bu yapı, mobil işgörenler için kabiliyetlerini yönetime ya da tüketicie birebir sunma fırsatı oluşturmakta, müşteri portföyüne daha kaliteli işlev sunulmasını sağlamakta ve iş yaşam dengesini kendilerinin belirlemesine olanak tanımaktadır.

Covid-19 Krizi ve Telework

Var olduğu süre boyunca pek çok felaketle karşı karşıya gelen insanoğlunun, yaşam standartlarını sürdürebilmek için her bir yıkım riskinde farklı yollara başvurarak önlem almaya gayret gösterdiği bilinmektedir. Günümüz dünyasını da işgal eden bu yıkımlardan bir tanesi olan salgınlar, insan hayatına etki ettiği her dönemde sosyal, toplumsal, ekonomik düzen üzerinde büyük etkilere yol açarak hayati değişimlere neden olmaktadır.

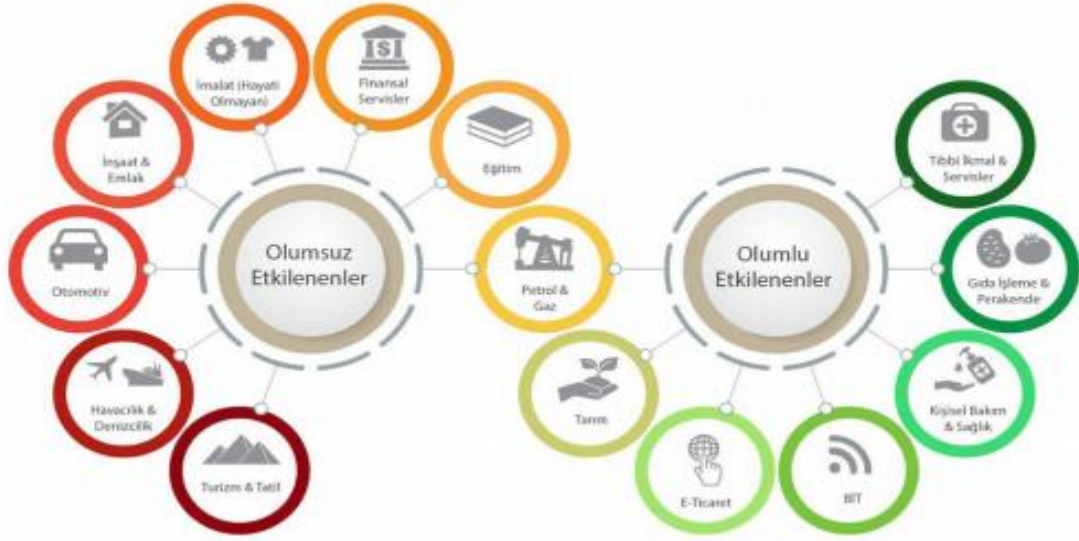
Asri dünyanın "İşpanyol Gripi (1918-1920)" sonrasında grdğu en büyük sağlık problemi olan "COVID-19 (Corona Virüs)" salgını, 2019 yılı aralık ayında Çin'de patlak vermiş ve ciddi sonuçları ile kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı eksenine altına almıştır. Ciddi sıhhat problemleri oluşturması ve ölüm oranlarının yüksek olması nedeniyle küresel bir krize dönüşmüştür. Durumun vehameti neticesinde Dünya Sağlık rgt tarafından "pandemi" ilan edilirken, Mart 2020'de Türkiye'de ilk vaka tespit edilmiş ve salgının ülkemizde etkili olmaya başladığı bildirilmiştir.

Yargıtay kararlarına göre; sel, kar, deprem gibi doğal olaylar nedeniyle ulaşımın kesilmesi, salgın hastalık sebebiyle karantina uygulaması gibi durumlar 4857 sayılı İş Kanunu kapsamında mücbir nedenler arasında sayılmaktadır (Telli, 2020). COVID-19'un hızla yayılmasının önlenmesi kapsamında; eğitim süreçlerine ara verilerek uzaktan eğitim modeline geçilmesi, ülke giriş çıkışlarının sınırlarının kapatılması, esnek, mesafeli ya da dönüşümlü çalışma sisteminin onaylanması, belirli yasakların getirilmesi (sokağa çıkmak, düğün- eğlence organizasyonların iptali vs.), sosyal izolasyonun kurulması, karantina yrtmleri yaşam standardizasyonunu kısıtlayarak önemli varyasyonların oluşmasına zemin hazırladığı görülmektedir.

COVID-19 krizi süresince siyasetçiler, sağlıkçılar, alanında bilir kişi olanlar, insan yaşam dengesine zarar vermeden korunmanın farklı usllerini aramaktadır. Hastalığın yayılım etkisini azaltmak için alınan

önlemler, iktisadi çalışmalardaki küçülmeler, eğitim, iş yaşantısındaki tahavvüller, yaşantısal değerleri zora sokmakta, insanın içtimai, zihinsel, mali, tinsel ve şahsi varlıklarını etki alanına almaktadır (Alpago ve Alpago, 2020, s. 101). Ferdi ve toplumsal sürekliliğin elde edilmesi için nice yenilik süratli bir biçimde yeni normale uyarlanmaktadır. Bunlardan en dikkat çekenleri; eğitim alanında online bir düzen kurulması ve iş alanında mesafeli çalışma sistemlerinin oturtulmasıdır. Bu açıdan bakıldığında önceki dönemlerde sınırlı zaman dilimlerinde kullanılan telework sisteminin uzun dönemli kullanıma evrildiği görülmektedir. ILO (International Labour Organization) tarafından belirtilene göre telework farklı türleri ile sınırlı bir kitle tarafından belirli periyotlarda geçici kullanımı olan bir sistem olduğu söylenebileceken, virüsün yayılma tehlikesini indirmek için pek çok sektörün telework sistemine uygun iş kollarını uzun süreli, sanal çalışmaya geçirmesi gerekmektedir (akt. Görmüş, 2020, s. 488). Bu bilgiler ışında telework sisteminin düzgün bir planlama ile tatbik edilebilmesi pandemi mücadelesinde değerli bir güç olacağını göstermektedir.

Telework çalışma sistemleri, hem kurum ve kuruluşların iktisadi hareketliliğini dinamik tutmakta hem işgörenlerin sıhhat ve emniyetini güven altına almakta hem de yayılım kapasitesini azaltmaya yönelik oluşturulan formal tedbirlere uyulmasına yardımcı olmaktadır. Bu düşünce yapısına sahip olan birçok şirket telework çalışma stiline, COVID-19 krizine karşın etkili bir çözüm olarak bakmakta ve sayıca gün be gün artmaktadır. Pandemi ile birlikte bazı yöneticilerin ve kuruluşların telework sistemine adaptasyonu kolay olmakta işgörelere bu sistemi aşlamakta zorluk çekmemektedir. Hızlı ve kolay adaptasyon uygulayamayan kuruluşlar ve yöneticiler ise işgörelere iş akdinin sonlandırılmakta ya da belirli süreli karşılıksız izin sürecine çıkmaya yönlendirmektedir. Bu noktada salgının, şirket ekonomik faaliyetlerinin devam ettiği kurumlarda olumlu, sürekliliğin bozulduğu, ekonomik faaliyetlerin kesintiye uğradığı kurumlarda ise olumsuz etkilendiği sektörel alanlar ve iş kolları bulunmakta, piyasa gelgitlerinin yoğun yaşandığı görülmektedir.

Şekil 1. COVID-19 krizinin potansiyel kazanan ya da kaybeden sektörleri (TÜBA, 2020, s. 97)

İşveren ve işgörelere açısından iş gücü ve yapılanmada yaşanan varyasyonlara uyum sağlayabilmek, yeni şartlardan üst düzeyde faydalanabilmek oldukça önem arz etmektedir. Bu yönden incelendiğinde telework çalışma sistemi, iş- yaşam balansını korumak veya oturmuş bir düzende işleyişin devamını sağlamak adına belirli durum ve koşulların yumuşatılmasını ya da dönüştürülmesini ön görmektedir. COVID-19 pandemi süresince iş etkinliklerini sürdürebilen yöneticiler ve kuruluşlar telework çalışma sistemini makul gerekçelerden ötürü çekici bulmaktadır.

- İşgörelere sıhhat ve emniyetinin güvenceye alınması
- İşgörelere sadakatinin sağlanarak verimli, potansiyeli yüksek çalışanların kazanılması
- İş-yaşam balansının sağlanması.

İşçi ve İşveren Örgütlerinin Yaklaşımları

COVID-19 pandemi sürecinde çalışma yürütürken cep telefonu, tablet, bilgisayar ve telekonferans gibi iletişim araçlarını kullanan “bilgi çalışanları” çözümsel ve entelektüel olan görevlerine telework sistemi ile devam ettirmişlerdir. Öte yandan COVID-19 pandemi süreci ortalarında, sağlık çalışanları başta olmak üzere emniyet ve güvenlik personelleri, kargo teslimatçıları, depo işçileri ve kasiyerler gibi belirli meslek grupları kamuda virüse maruz kalma ve ailelerine bulaştırma riskini göze alarak işe gidip gelmeye devam etmiş “ideal çalışan” olmaya mecbur bırakılmışlardır (Thomason ve Williams, 2020).

Telework sistemi COVID-19’un bulaşma riskini minimize edebilmek için tüm dünyada çeşitli yöntemlerle uygulamaya koyulmuştur. Korona virüsün yakın münasebet ve solunum yoluyla bir insandan diğerine geçtiğinin tespit edilmesiyle sosyal mesafe olarak adlandırdığımız koruyucu tedbirler, “sosyal izolasyon” kapsamında içtimai hayat ve iş yaşantısında uygulanmaya başlanmıştır (Fadinger ve Schymik, 2020, s. 1). COVID-19 menşeli yürütümü gerçekleştirilen telework çalışma sistemi aynı zamanda işgören ve işveren/kurum açısından birtakım avantaj ve dezavantajları beraberinde getirmiştir.

Tablo 1. Tele-çalışmanın Avantajları

İşgören açısından	İşverenler ve kurumlar açısından
Esneklik ve otonomi	Artan verimlilik
İşsizliğe bir alternatif olması	Yaşam kalitesinin artması
şahsi özgürlük	Ofis-mekan tasarrufu
Bireysel çalışma	Emek veriminin artması
Sarfiyatların azalması	İş ilişkilerinde elastiki yapı
İş problemlerinin azalması	Daha iyi müşteri hizmeti
Yolculuk zamanının ve maliyetlerinin azalması	Motivasyonun artması
Geliştirilmiş iş fırsatları	Maliyetin azaltılması
Yerel faaliyetlere daha fazla katılım	Daha az devamsızlık
İş ve aile yaşamı arasındaki dengenin kurulması	Nitelikli işgücü

Tablo 2. Tele-çalışmanın Dezavantajları

İşgören açısından	İşverenler ve Kurumlar açısından
Kurumsal zorluklar	Kurumsal yapı değişiklikleri
Takım çalışmasının zorlaşması	Donanım maliyetleri
Statü kaybı korkusu	Görev tahsis hataları
Terfi sorunları	Çalışan motivasyonu
Psikolojik problemler	Teknolojiye erişim problemleri
Sosyal izolasyon	Çalışanların işi istismar etme korkusu
Teknolojik kaynakların eksikliği	Çalışanların izlenmesindeki zorluklar
İş ve ev yaşamı arasında denge sorunu	Çalışanların kontrolü ve güveni
Aile sorunlarının şiddetlenmesi	Kurumsal deneyim eksikliği
İşkolikliğe eğilim	Sendikaların olumsuz yaklaşımları
Meslektaşlardan izole olma	Sigorta, sağlık ve güvenlik sorunları

Kaynak: (Meşhur, 2007, s. 267)

Telework sistemine ilişkin en dikkat çeken avantaj çalışanların esneklik sahibi olabilmeleridir. İşgören, çalışma saatini ve zamanlamasını kendi belirleyerek şahsına ayrıcalık tanıyabilmektedir. Bu noktada işgören şahsı için en verimli saat diliminde rahatlıkla çalışabilmekte, işe geç kalma, yönetim ile sürtüşme ya da çalışma arkadaşları ile takım stresleri yaşama gibi olumsuz halütavırlara maruz kalmamaktadır. Öte yandan bu esneklik, işgören için kesif iş temposunu beraberinde getirmekte, denetim ve kontrolde aksaklıklar yaşanmasına ve işi yetiştirmeme kaygısı gibi olumsuzluklar ile iş stresine sürükleyebilmektedir. Telework çalışma yönteminde düzensizlik mevcuttur. İşin belirli bir zamanda yapılması, mesai saatlerine uyma gibi bir sorumluluk içermediğinden, işi erteleme de beraberinde gelebilmektedir (Tutar, 2007, s. 125). Aynı zamanda bu çarpışıklık aşırı çalışma sorununa da mahal verebilmektedir. İşveren açısından bakıldığında esneklik, çalışanların üretkenliğini artırarak, işgörenlerin rutin ofis işleri yerine müşteriye daha fazla enerji ve zaman ayırma eğiliminde olmalarını sağlamaktadır. İşe devamsızlık probleminin telework sistemi aracılığıyla çözüme kavuşması da işveren açısından oldukça olumlu bir etkidir. Bu çalışma sisteminin yapıcı taraflarından bir tanesi de ulaşım meselesinin işveren ve işgören arasında sorun olmaktan çıkmasıdır. Trafığın yoğun olduğu kesimlerde ikamet eden bireyler için ciddi zaman tasarrufu sağlayan bu sistem trafik stresiyile karşı karşıya kalmayan çalışan motivasyonunun ivme kazanmasında olumlu bir kriterdir. Ayrıca kurum ve işveren için önemli bir gider skalası olan ulaşım masraflarının azalması şirket maliyetinde mühim yer tutmaktadır. Bazı kurum ve kuruluşlar, normalde ulaşım ücreti hakkı olan bireylere ek ücret olarak bu

ulaşım tasarrufunu iletirken, bazıları ise bu tasarrufu şirket paylarına saklamaktadır. İşgören için zaman artırımını sağlayan bu nizam yöneticiler için gider daralması anlamına gelmektedir.

Telework çalışma sisteminde çalışanların; ekipman yetersizliği, internet çekim gücü zayıflığı, elektrik kesintisi gibi dış etkenler nedeni ile teknik ya da teknolojik bir sorunla karşılaşma olasılığı oldukça yüksektir. İşgören bu sistemi yürüttüğü herhangi bir alanda teknik bir aksaklık ya da teknolojik bir kesinti deneyimliyorsa ne yapacağı, nasıl bir yol izleyeceği tamamıyla kendi sorumluluğundadır ve tek başına üstesinden gelmesi beklenmektedir. Bu noktada şirket ve kurumlara ait kurumsal/fiziksel işyerlerinde çalışan bireyler teknolojik ekipmanlar kullanılarak bu problemleri ekip arkadaşlarıyla veya firmanın desteği ile çözebilirken, telework yönteminde bireysel hareket etmekte, aynı zamanda çalışanlar için para ve vakit kaybına yol açmaktadır (Brown ve Duguid, 2001, s. 75).

Çalışma biçiminin değişimi ile işgören ve işveren arasındaki iş ilişkisinin bilvasıta usullerle kurulması nedeniyle tele çalışanların iş güvencesi yasal himaye alanı dışında kalmaktadır (Erdut, 1998, s. 19). Bilhassa genç bireyler ve kadınlar telework çalışma sisteminde kesif olarak istihdam edildikleri için sosyal güvenlikte var olan boşluklardan ötürü zarar görmektedir (Parlak, 2004, s. 214). Aynı zamanda ofis/çalışma merkezi bir güvenceyi temsil ederken, telework sisteminde çalışan bireyler mekândan ayrılarak izole bir ortamda çalıştırılmaya itilmesi güvencesizliğe yol açmaktadır (Tutar, 2007, s. 131). Telework sistemi aracılığıyla işgörenin iş sağlığı ve güvenliğinin yanı sıra hanede bulunan bireylerin özellikle varsa çocukların sağlık ve güvenliklerinin korunması da gerekmektedir. *“Evdeki havanın kalitesi, yangın tehlikesi, ergonomik tehlikeler, aydınlatma, iş stresi, yaralanma ve hastalık tazminatı gibi konularda önemli sorunlarla karşılaşmaktadır”* (Tokol, 2003). Bu gibi hususlarda işveren / kurum ya da devlet tarafınca hanenin işgören sağlığı ve emniyeti açısından düzenlenmesi ve muayen aralıklarla denetlenmesi gerekmektedir. Söz konusu bu durum beraberinde özel yaşamın ihlaline yönelik birtakım düşünceleri de ortaya çıkarmaktadır.

İşgörenlerin iş/ofis ortamından irak kalmaları kariyer planlamalarında ciddi belirsizliklerle karşılaşmalarına sebebiyet vermektedir. Çünkü yürütülen organizasyonlarda kurulan bağ sanal oluşturulmakta ve bu vaziyet kariyer planlamalarında birtakım sorunlara, öngörülemez bir gidişata yol açmaktadır. Örgütsel öğrenmeyi de olanaksız hale getiren bu durum ofis çalışanları ve telework sisteminde çalışan bireyler arasında fırsat eşitsizliğine neden olmaktadır (Aksoy, 2012, s. 405). Ayrıca işveren ve kurumun sürekli ve düzenli gözetimi dışında bir oluşumu simgeleyen telework çalışma sisteminde işgörene materyal temini, ifa edilen işin teslimi ve faaliyetlerin denetimden geçirilmesi gibi ek hizmetleri ortaya çıkarmaktadır (Yavuz, 1995, s. 63).

Telework çalışma sisteminin nafı olduğunu düşünen ve tele çalışmayı uygulayan organizasyonların %5'i ofis mekân tasarrufu, %35'i işgörenlerin esnek olması, %10'u maliyetlerdeki azalma, %35'i faaliyet verimliliğinin artması ve %15'i nitelikli eleman istihdamı nedeni ile tele çalışmaya ilişkin tutumlarını olumlu olarak dile getirmişlerdir. Tele çalışmanın nafı olmayacağına inanan organizasyonlar ise işlerin %70'inin örgütlenmeye uygun olmaması, % 23,3'ü işgörenlerin denetlenememesi, % 6,6'sı ise kurumsal yapıda değişiklik gerektirmesi nedeni ile tele çalışmaya ilişkin tutumlarını olumsuz olarak yansıtarak tele çalışmayı tercih etmediklerini belirtmişlerdir (Meşhur, 2010, s. 14).

Telework sistemi genel kapsamı ile işveren/kurum açısından nitelikli personeli daha kolay temin etmek, işe devamsızlığı azaltmak, icar, ulaşım gibi birtakım maliyetleri indirgeyen, randıman seviyesini artıran bir çalışma biçimidir. İşgören açısından ise zaman tasarrufu, ulaşım maliyetlerinde azalma, iş stresinde azalma, iş yerinden irak, özerk çalışabilme ve aile sorumluluk balansını kurabilme imkanı sunmaktadır. Ancak telework sistemi işgörenlerinin teknik problemlerle karşılaşacakları ve içtimai hayatlarında aksaklık yaşayacakları düşünülmektedir. Bu nedenle telework sistemi işgörenlerin tinsel anlamda da etkilenebileceği bir çalışma biçimidir. Telework her çalışan için uygun bir çalışma biçimi olmayabilir. Bunun için telework sisteminde en önemli unsurlardan biri gönüllülüktür.

Bu kapsamda istenmeyen sonuçları önlemek ve salgın sürecini sosyal mesafe ve izolasyon kurallarına uyarak sağlıklı bir şekilde yönetebilmek için uzaktan çalışma yürüten işgörenlerin ve işverenlerin dikkat etmesi gereken önemli hususlar aşağıda ele alınmaktadır (Bouziri, Smith, Descatha, Dab ve Jean, 2020, s. 509):

- Çalışma arkadaşları ve yöneticiler ile iletişim gücünün artırılması,
- İhtiyaç duyulduğunda uzaktan çalışma hususunda esneklik sağlanabilmesi,
- Uzaktan çalışmayı destekleyecek güncel uygulamaların ve e-posta kutusunun sürekli takip edilmesi,

- Günlük zamanın etkin bir Şekilde planlanarak çalışma saatleri ve kişisel zamanın ayrılması,
- Özverili ve düzenli bir çalışma alanının oluşturulması,
- Dikkatin dağılmaması, odaklanma sorunları yaşanmaması için görevlerin ne olduğunun belirlenmesi ve rol çatışmasının önlenmesi için sorumluluk paylaşımının yapılması,
- Etik ve uygun bilgi paylaşımları yapılarak arkadaş ve meslektaşlar ile bağ güçlendirilmesi,
- Uzaktan çalışırken işini anlamlı hale getirmesi,
- İşi ile ilgili, uzaktan çalışma hakkında gerektiğinde destek talep etmesi,
- Bireylerin COVID-19 sürecinde karşılaştıkları değişim ve dönüşüm faaliyetlerine (uzaktan eğitim, uzaktan çalışma, karantina, sokağa çıkma kısıtlaması) verdikleri tepkiler belirlenmeli ve beklenmedik durumlarda insanların değişime hazır olma durumlarını arttıracak tedbirler alınmalıdır.

Psiko – Sosyal Sorunların alışan Verimliliği ile İlişkisi

Tarih boyunca deneyimlenmiş olan salgınlar iktisadi, içtimai ve toplumsal varlık üzerinde çok geniş etkilere yol açmış, devletlerin yıkılışını hızlandırmış, derebeylikleri grmş, ser sayılarını azaltmış, harplerin mağlubiyetle sonuçlanmasına zemin hazırlamıştır. Ziraat alanında işleyecek çalışan bulunamayışından ötürü özellikle Avrupalıları keşiflere yönlendirmiş ve çeşitli temel düzey ziraat teknolojilerini geliştirmiş, insanların salgınlardan korunmak için kent merkezlerinden köylere, yazlık alanlara göçünü ve buralarda yaşam alanları oluşturmalarını sağlamıştır (TÜBA, 2020, s. 79). Neredeyse 1 yıldır tüm yerküreyi çevreleyen ve bütün dünyanın gündeminde yer edinen COVID-19 salgını benzer Şekilde bıraktığı emarelerle tarihte mühim bir hadise olarak yerini alırken, toplumsal yaşam üzerindeki hükümleri uzun süre devam edecektir. Bu yüzdedir ki küresel pandemiler, doğal afetler ve savaşların bireyler üzerinde derin toplumsal travmalara neden olmaktadır. Böyle dönemlerde stresle ilişkili rahatsızlıkların baş gösterdiği görülmektedir (Bozkurt, 2020, s. 130).

Pandemi sürecinde toplumsal yaşamda gelir dağılımlarının, statü farklılıklarının değersiz hale geldiği, insanların belirli bir mekn içerisinde kapalı kalmak durumunda olduğu, tedbir amaçlı da olsa yasaklar kapsamında sosyal yaşamın kısıtlanarak sınırlandırıldığı bir süreçle karşı karşıya gelindiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle COVID-19 salgınının insan sağlığı üzerindeki yansımalarının yanı sıra toplumsal, sosyolojik ve psikolojik değerler üzerinde de etkisini görmek mümkündür. Toplumun önemli bir seksiyonu hastalık nedeniyle daha kaygılı, daha paranoyak, kompulsif ve depresif bir ruh haline brnmştir. Toplum genelinde huzursuzluğun arttığı, gündelik işlerin yapılamaz hale geldiği, uyku kalitelerinin bozulduğu, kontrol mekanizmasının ktğ, virüs kapma korkusunun had safhaya ulaştığı, sürekli olarak bitkinlik hissedildiği ve güven skalasının düştüğü görülmektedir.

COVID-19 sürecinde yaşanan stres, gerginlik ve artan kayđı bozuklukları ile telework çalışma sistemi işgörenlerinin verimliliğindeki varyasyonlar, iki faktör arasındaki yakın ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ölüm/mikrop kapma korkusu, geçim gairesi. Psiko-sosyal problemler ivme kazandığıca telework sisteminde çalışanların verimliliklerinde büyük ölçüde azalma görülmekte, iş- yaşam döngüsü zedelenmekte ve varyet standardizasyonu düşmektedir.

Kamu sağlığının korunması amaçıyla uygulanan tedbirler neticesinde süregelen alışkanlıkların her ne kadar geçici olarak adlandırılrsa bile belki de kalıcı bir Şekilde değişeceği öngörülmektedir (TÜBA, 2020, s. 11). Bu nedenle eğitim ve iş hayatı alanları başta olmak üzere COVID-19 pandemisinden en çok etkilenen sektörlerde sosyal araştırmaların yapılması, beklenmedik durumlar karşısında hazırlıklı olma konusunda önem arz etmektedir.

Dijitalleşme ve Verimlilik

COVID-19 pandemisi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bireyleri belirli bir mekna bağlı kalmak durumunda bırakmış, iş merkezlerinin önemli bir kısmını çalışamaz hale getirmiştir. Yerküreyi 2019 yılının sonlarına doğru eksenine içine alan, 2020 Mart ayında ise Türkiye’de ortaya çıkan salgın nedeniyle işgörenlerin büyük bir kesimi işlerini işveren ile karşılıklı mutabakata vararak uzaktan/online yürütmek durumunda kalmıştır. Telework alışma sistemine uygun işler ve eğitim makro ölçüde yapılmaya girmiş ve dijitalleşmiştir. Bireyler yeni bilgi, iletişim teknolojilerini ve imknlarını kullanarak iş akışlarını uzaktan yürütmeye başlamış, yeni normalde teknoloji ve verimlilik en dikkat çeken kavramlardan olmuştur.

Max Weber (1985), kapitalizmin gelişim sürecinde işyerinin evden ayrılmasına özel bir anlam yüklemiştir. Ev ile işin birbirinden ayrılması, modern toplumun yaşama, çalışma ve düşünme biçimlerini derinden etkilemiştir. Geç kapitalizmin online/dijital çalışma düzeninde işin önemli bir bölümü evde yapılabilir hale gelmiştir. Bir diğer ifade ile işyeri ve ev yeniden bir araya gelmeye başlamıştır. COVID-19 pandemisi, çalışma hayatında dijitalleşmeyi mecbur kılmış ve dijitalleşmeyi hiç olmadığı kadar hızlandırmıştır. Bazı ülkelerde işlerin üçte birinden fazlası evde yapılabilir hale gelmiştir (Dingel ve Neiman, 2020, s. 9).

Telework çalışma sistemi dijital dönüşüme önemli ölçüde tesir etmiş, Zoom ve Slack gibi uygulamaların kullanıcı sayıları 10 milyondan 100 milyonlara çıkmıştır. Uygulama kullanıcılarının sayısal verilerinin yükselme nedeni pandemi süresince işgörenlerin telework aracılığıyla toplantı ve müzakerelerini dijital platformlar üzerinden yürütmeleridir. Dijital uygulamalar üzerinden ders anlatılmakta, toplantılar yapılmakta, sınavlar gerçekleştirilmekte, konserler verilmekte ve müzeler gezilebilmektedir (Dockery ve Sherry, 2020, s. 3). İlkokul, ortaokul, lise ve üniversitelerin yüz yüze eğitim sürecine ara vermesiyle öğretim üyelerinin dersleri uzaktan/online olarak öğrencilere aktarması ve eğitim yapılmasını bu çizgide ilerletmesi gerekmektedir. Eğitim gibi daha birçok sektör telework çalışma sistemine ayak uydurarak, yeni yapılanmaya geçirilmiştir. Bu hal işgörenlerin performans ve verimliliklerinde olumlu ve olumsuz kazanımları beraberinde getirmiştir.

Telework çalışma sistemi içerisindeki yürütümleri uygulayabilme yetkinliği olan işgörenler yeni düzenin getirdiği kolaylık ile bu konunun pozitif kazanımlarını deneyimlerken, teknolojiyi kullanmada noksan kalan ve yetersizlik yaşayan işgörenler, iş- yaşam dengesini kuramamanın yanı sıra tinsel olarak bu durumun ortaya çıkardığı negatif etkenlerle de başa çıkmak zorundadır. Bir diğer yönüyle işgörenlerin esnek çalışmaya dayalı uzun süreli ve düzensiz çalışma saatleri ailelerine daha az zaman ayırmalarına neden olurken aile içi ilişkilerle ciddi problemlere yol açmaktadır. Bu durum iş ve aile yaşamlarından kaynaklanan rol arzu-taleplerinin bazı yönleriyle birbirleriyle uyumsuzluk yaşanması durumu olarak ifade edilebilmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985, s. 80). Çalışan genel yapısında moral bozukluğuna, motivasyon düşüklüğüne ve strese bağlı duygu değişimlerine neden olacağından işgören başarımları ve randımanı olumsuz etkilenecektir. Aynı zamanda telework çalışma sistemindeki işgörenler, faaliyet kapsamı boyunca cep telefonu, tablet, bilgisayar ve benzeri iletişim teknolojisi araçlarını yüksek oranda kullanması nedeniyle çeşitli rahatsızlıklara maruz kaldıkları gözlemlenmektedir. Omurga, omuz, el, bilek, kol kasları ve parmaklarda belirli rahatsızlıklar görülmektedir. Teknolojik aletlerin yaydığı radyoaktif dalgalara uzun süre maruz kalan işgörenlerde gözlerde yanma, kızarıklık, bulanıklık, yorgunluk, kaşıntı ve çift görme gibi problemler baş göstermektedir. Bu rahatsızlıklar işgörenlerin performans ve verimliliğinde önemli etkenlerden bir kaçıdır (Ersöz ve Özmen, 2020, s. 175). Ayrıca çalışma saatleri süresince işle ilgili olmayan amaçlar için internet kullanımı olarak tanımlanan bir kavram olan siber aylıklık, işgörenlerin işyerinin sağladığı olanakları kullanarak, çalışma saatleri içerisinde kişisel işlemlerine zaman ayırmaları, iş yerinde bilinçli olarak internette zaman kaybetmeye yönelik eylemler anlamına gelmektedir (Lim, 2002). Siber aylıklığın olumsuz sonuçları ile ilgili alan yazın incelendiğinde genel olarak verimliliği düşürdüğü görülmektedir (Ersöz, 2020, s. 198). Bu nedenle çalışanların performans ve verimliliği direkt olarak olumsuz etkilenmektedir.

Bilişim teknolojilerinin ilerlemesi ve internetin yaygınlaşması ile işgörenler endüstriyel çağdan, bilgisayar ve bilişim çağına yani dijital çağa dönüşüm yaşamıştır. Dijitalleşme işgörelere çalışacakları mekân ve zamanı istedikleri gibi seçebilme ayrılabilirliği tanımaktadır. Aynı zamanda iş planlamaları çalışanların yaşam tarzlarına göre ayarlanabilmektedir. İşgören ve işverenlerin daha aktif ve verimli bir performansla çalışmalarını için bilişim teknolojilerine yönelik gelişmeleri yakından takip etmeleri gerekmektedir. Dijital dünyanın ve yapay zeka teknolojilerinin entegre edildiği bu dönem telework sisteminde çalışanların hayatını zorlaştırmaktan öteye niteliklerini değiştirmeli ve geliştirmelidir. Telework sisteminde çalışanların yaşam tarzlarını dijitalleşmeye dönüştürerek hem verimlilik hem de performanslarının artırılmasını sağlamak, dijitalleşme sürecinde başarılı olma hususunda büyük etkiye sahip olacaktır (Ersöz ve Özmen, 2020, s. 178)

Yöntem

Araştırmanın Amacı

COVID-19 krizi ile yeni bir boyut kazanan telework çalışma sistemi dijitalleşmenin de etkisi ile yeni bir nitelik kazanmıştır. Pek çok sektöre uyarlanarak benliğini bulan bu sistemde COVID-19 krizi nedeni ile önemli sayıda çalışan uzaktan çalışma (telework) sistemine geçmiş ve yeni bir yapılanma içerisine girmiştir.

Bu araştırma çalışanların tele çalışma algıları hakkında bilgi edinmek, dijitalleşmeyi deneyimleyen işgorenlerin çalışma hayatlarındaki iş- yaşam balansını gözlemlemek ve iletişimsel boyutunu incelemek amacıyla yürütülmektedir.

Araştırmanın nemi

Literatürde yalnızca “Telework”, “Dijitalleşme” ya da “COVID-19 Krizi” zerine farklı alanlarda araştırmalar mevcut olsa da bu kavramların bir araya gelerek yeni bir koalisyon oluşturması nedeniyle araştırmaların tatmin edici düzeyde olduğu söylenememektedir. Bu noktada taze bir araştırma ile literatüre katkıda bulunmak, başka bir bakış açısı ile var olan durumu değerlendirebilmek önemlidir. Bu alışma, hizmet sektörünün mutena bir kolu olan ağrı merkezi sistemlerinde işgoren 25-30 yaş skalasındaki bireylerin tecrübe ettikleri kriz, çalışma sistemi ve dijitalleşmeye ortak bir noktadan bakarak iletişim alanında farkındalık oluşturabileceği ve akademik anlamda pay edinebileceği dşnlmektedir.

Araştırma Evreni ve rneklem

Araştırma evreni ve rneklemi Twitter kullanıcısı olan ve ağrı merkezi sistemlerinde telework/uzaktan çalışma yöntemi ile işgoren “25-30” yaş arası bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada birinci elden veri toplama teknikleri arasında olan anket tekniğinden faydalanılmış, yapılan anket çalışması; rastgele örneklem yöntemiyle seçilen, aktif Twitter kullanıcısı olan ve ağrı merkezinde telework sistemiyle çalışan 25-30 yaş arası 300 kişinin katılımı ile sınırlandırılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada nicel bir araştırma yöntemi olan “betimsel” ve “bağlantısal” araştırma modeli kullanılmaktadır. Betimsel araştırmalar, bir konudaki herhangi bir durumu saptamayı hedefleyen araştırma yöntemleridir. Betimsel araştırma, çalışılan konunun mevcut durumuna ilişkin hipotezleri test etmek için veya sorulara cevap bulmak için verileri toplamayı gerektiren bir modeldir. Betimleyici veriler, genellikle anket, gözlem, test veya görüşme gibi bilgi toplama yollarıyla elde edilmektedir.

Araştırma başlangıcında COVID-19 krizi, telework sistemi ve dijitalleşmeyi barındıran Baert ve çalışma arkadaşları (2020) tarafından geliştirilen 30 soruluk bir anket Türkçeye çevrilmiş ve uygulanabilmesi için telework çalışma sisteminin en geniş alanda uygulandığı sektör taraması yapılmıştır. Elde edilen bilgiler sonucu araştırma sınırlandırılmış ve ağrı merkezi sistemlerinde işgoren bireyler seçilmiştir. Twitter aracılığı ile rastgele örneklem yöntemi kullanılarak 25-30 yaş arası işgoren ağrı merkezi çalışanlarına iletilmiş ve verilen bilgiler esas alınarak veri kodlamaları ortaya koyulmuştur.

Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında örneklem olarak belirlenen 25-30 yaş arası ağrı merkezi işgorenlerine anket uygulanmış, 300 kişinin katılımı sonucunda veriler toplanmıştır. İşgorenlere hangi kriterlere göre işaretleme yapacağı ve algı yntimleri ile ilgili detaylı bilgilendirme anket girişinde verilmiş ve bu bilgiler işığında doğruluk ve gerçeklik düzeyi yüksek bir kodlama yapmaları istenmiştir. Bilgiler toplandıktan sonra elde edilen veriler SPSS 22.0 istatistik programına yüklenmiş ve veriler için uygun analizler yapılmıştır.

Toplanan bilgiler analiz edilirken betimsel istatistik analiz teknikleri olarak adlandırılan frekans, yüzde ve ortalama zmlmeleri kullanılmıştır. Betimsel istatistikler bir değişkene ilişkin sayısal değerlerin toplanması, betimlenmesi ve sunulmasına olanak sağlayan istatistiksel işlemleri tanımlamaktadır. Bu doğrultuda verilerin işlenmesinde alınan değerler her bir soru için tablo halinde aktarılarak yorumlanmıştır. 300 katılımcının olduğu ankette 5’li Likert leği kullanılmıştır. Likert leekte yer alan maddelere katılım düzeyini belirlemek için ilk bölümde “Kesinlikle olumlu etki” (5), “Olumlu etki” (4), “Ne olumlu ne olumsuz etki” (3), “Olumsuz etki” (2), “Kesinlikle olumsuz etki” (1) olacak şekilde derecelendirme yapılmıştır. İkinci ve nc bölüm ise “Tamamen katılıyorum” (5), “Katılıyorum” (4), “Kararsızım” (3), “Katılmıyorum” (2) ve “Tamamen katılmıyorum” (1) şeklinde sınıflandırılmıştır. Sonuçların geçerliliğini ve güvenirliğini ortaya koyabilmek adına veriler tarafsız değerlendirmeye tabii tutulmuş ve herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

Bulgular

Araştırma bulgularının değerlendirilebilmesi adına 30 soruluk bir anket çalışması yapılmıştır.  bölümden oluşan bu ankette ilk bölümde, telework çalışma sistemi hakkında ağrı merkezi çalışanlarının (25-30) genel görüşlerini kariyer yönleri üzerinden araştırmak amaçlanmaktadır. İkinci bölümde,

işgörenlerin telework deneyimlerinin saptanması ve hayata yerleşim sürecinin algılanması amaçlanırken üçüncü bölümde ise dijitalleşme ve telework yapısının şu anda nasıl olduğu ve geleceğe nasıl adapte edileceği gözlemlenmektedir. Anket soruları minimum 1 "tamamen katılmıyorum" – maximum 5 "tamamen katılıyorum" değer aralığında ifade edilmektedir.

Tablo 3. *Lütfen Cinsiyetinizi Seçiniz (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Erkek	129	43,0	43,0	43,0
Kadın	171	57,0	57,0	100,0

Tablo 3. incelendiğinde katılımcıların %43'ünün (129 kişi) erkek, %57'sinin (171 kişi) kadın olduğu tespit edilmiştir. Ankete toplamda 25-30 yaş aralığına sahip aktif çalışan 300 çağrı merkezi işgöreni katılım sağlamıştır.

A.1. "Genel olarak tele-çalışmanın çeşitli kariyer yönleri üzerinde algılanan etkisi"

Tablo 4. *İşimden Genel Memnuniyetim Üzerine Etkisi (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	11	3,7	3,7	3,7
Olumsuz etki	28	9,3	9,3	13,0
Ne olumlu ne olumsuz etki	63	21,0	21,0	34,0
Olumlu etki	138	46,0	46,0	80,0
Kesinlikle olumlu etki	60	20,0	20,0	3,7

Katılımcıların %66'sı (198 kişi) işinden genel bir memnuniyete sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu çalışma sisteminde iş memnuniyetinin düşük olduğunu belirtenlerin oranı ise %13 (39 kişi) tür. Katılımcıların %21'i (63 kişi) fikir beyan etmeyerek ne olumlu ne olumsuz etki ifadesini kullanarak genel iş memnuniyeti hakkında bilgi vermemektedir. Genel memnuniyet yüzdesine bakıldığında işgörenlerin telework sisteminden hoşnut oldukları söylenebilmektedir.

Tablo 5. *Terfi Şansım Üzerine Etkisi (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	9	3,0	3,0	3,0
Olumsuz etki	43	14,3	14,3	17,3
Ne olumlu ne olumsuz etki	177	59,0	59,0	76,3
Olumlu etki	59	19,7	19,7	96,0
Kesinlikle olumlu etki	12	4,0	4,0	100,0

Katılımcıların %23,7'si (71 kişi) telework sistemi içerisinde terfi şansına eriştiğini aktarmaktadır. Terfi fırsatının olmadığını beyan eden katılımcıların oranı 17,3 (52 kişi) tür. Terfi şansının ne olumlu ne olumsuz etkisi olduğunu düşünenlerin oranı ise %59 (177 kişi) dur. Katılımcıların büyük bir bölümünün bu soruda çekimser kaldığı görülmektedir.

Tablo 6. *Mesleki Gelişimim Üzerine Etkisi (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	10	3,3	3,3	3,3
Olumsuz etki	53	17,7	17,7	21,0
Ne olumlu ne olumsuz etki	112	37,3	37,3	58,3
Olumlu etki	99	33,0	33,0	91,3
Kesinlikle olumlu etki	26	8,7	8,7	100,0

Katılımcıların %41,7'si (125 kişi) mesleki gelişim sürecinde telework sisteminin devamlılık sağladığını ifade etmektedir. Telework çalışma sisteminin mesleki gelişim sürecinde olumsuz etkisinin olduğunu düşünenlerin oranı %21 (63 kişi) dir. Bu sistemin iş gelişim sürecine herhangi bir etkisinin olup olmadığını beyan edenlerin oranı ise %37,33 (112 kişi) tür. Bu oranlara bakıldığında şirket bazında, uzaktan çalışma yürütülürken dahi iş görenlere gelişim fırsatı sunulduğu varsayılabilir.

Tablo 7. Görevleri Yerine Getirmedeki Verimliliğim zerine Etkisi (n=300)

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	11	3,7	3,7	3,7
Olumsuz etki	13	4,3	4,3	8,0
Ne olumlu ne olumsuz etki	74	24,7	24,7	32,7
Olumlu etki	156	52,0	52,0	84,7
Kesinlikle olumlu etki	46	15,3	15,3	100,0

%8'lik (24 kişi) bir oran ile bazı katılımcıların görevleri yerine getirme verimliliğinin olumsuz etkilendiğini belirtirken %24,7 'lk (74 kişi) bir grubun ne olumlu ne olumsuz etkiyi işaretleyerek çekimsiz kaldığı gözlemlenmektedir. Lakin %67,3'lik (202 kişi) bir oranlama ile katılımcıların yüksek çoğunluğu görevlerdeki verimliliğinin faik olduğunu belirtmektedir.

Tablo 8. İşverenime Bağlılık Hissim zerine Etkisi (n=300)

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	11	3,7	3,7	3,7
Olumsuz etki	34	11,3	11,3	15,0
Ne olumlu ne olumsuz etki	151	50,3	50,3	65,3
Olumlu etki	83	27,7	27,7	93,0
Kesinlikle olumlu etki	21	4,0	4,0	100,0

Katılımcıların %34,7'si (104 kişi) bu süreçte işverenine bağlılık hissini arttığını beyan ederken, %15'i (45 kişi) bu konuda olumsuz bir görüşe sahip olduğunu aktarmaktadır. %50,33'lk (151 kişi) bir kesim ise ne olumlu ne olumsuz etki kriterini seçerek görüş bildirmemektedir.

Tablo 9. İş Yaşam Dengem zerine Etkisi (n=300)

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	14	4,7	4,7	4,7
Olumsuz etki	68	22,7	22,7	27,3
Ne olumlu ne olumsuz etki	48	16,0	16,0	43,3
Olumlu etki	113	37,7	37,7	81,0
Kesinlikle olumlu etki	57	19,0	19,0	100,0

Katılımcıların %56,7'si (170 kişi) iş-yaşam dengesinde telework sisteminin olumlu etkisinin olduğunu bildirmektedir. %27,4'lik (82 kişi) bir bölüm bu düzenin yaşantsal olarak olumsuz etkisinin olduğunu ifade ederken %16'lık (48 kişi) bir bölüm ise herhangi bir fikir beyan etmemektedir.

Tablo 10. Çalışma Arkadaşlarımla İlişkim zerine Etkisi (n=300)

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	15	5,0	5,0	5,0
Olumsuz etki	76	25,3	25,3	30,3
Ne olumlu ne olumsuz etki	142	47,3	47,3	77,7
Olumlu etki	51	17,0	17,0	94,7
Kesinlikle olumlu etki	16	5,3	5,3	100,0

Katılımcıların %22,3' (67 kişi) telework sisteminde çalışma arkadaşları ile arasındaki ilişkinin olumlu olduğunu söylemektedir. %30,3' (91 kişi) ise telework sisteminin çalışma arkadaşları ile olan ilişkisi üzerine negatif bir etkisinin olduğunu beyan etmektedir. %47,3'lk (142 kişi) bir oran ile büyük bir çoğunluğu olumlu ya da olumsuz herhangi bir tesirinin olmadığını aktarmaktadır.

Tablo 11. İşle İlgili Stresimi En Aza İndirme zerine Etkisi (n=300)

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	15	5,0	5,0	5,0
Olumsuz etki	27	9,0	9,0	14,0
Ne olumlu ne olumsuz etki	58	19,3	19,3	33,3
Olumlu etki	140	46,7	46,7	80,0
Kesinlikle olumlu etki	60	20,0	20,0	100,0

Katılımcıların %14' (42 kişi) işle ilgili stres yönetiminin negatif yönde etkilendiğini belirtmektedir. Ne olumlu ne olumsuz etkisi oldu diyenlerin oranı ise %19,3 (58 kişi) tür. %66,7'lik (200 kişi) bir kesim işle ilgili stres yönetiminin yüksek derecede olumlu etkilendiğini beyan etmektedir. Bu verilere bakıldığında telework çalışma sisteminin iş ile ilgili stresi en aza indirdiği söylenmektedir.

Tablo 12. *Tükenmişlik İhtimalini En Aza İndirme Üzerine Etkisi (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	13	4,3	4,3	4,3
Olumsuz etki	40	13,3	13,3	17,7
Ne olumlu ne olumsuz etki	83	27,7	27,7	45,3
Olumlu etki	115	38,3	38,3	83,7
Kesinlikle olumlu etki	49	16,3	16,3	100,0

Katılımcıların %54,6'sı (164 kişi), telework çalışma sisteminin tükenmişlik olasılığını düşürdüğünü belirtmektedir. %17,6'sı (53 kişi) ise tam tersine tükenmişlik olasılığında negatif etki bıraktığını beyan etmektedir. %27,67'si (83 kişi) tükenmişlik ihtimalinin en aza indirme fikri hakkında bir görüş aktarmamaktadır.

Tablo 13. *İş Sırasındaki Konsantrasyonum Üzerine Etkisi (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Kesinlikle olumsuz etki	11	3,7	3,7	3,7
Olumsuz etki	39	13,0	13,0	16,7
Ne olumlu ne olumsuz etki	66	22,0	22,0	38,7
Olumlu etki	139	46,3	46,3	85,0
Kesinlikle olumlu etki	45	15,0	15,0	100,0

%16,67'lik (50 kişi) bir grup telework sisteminin iş esnasındaki konsantrasyon etkisini olumsuz yorumlarken %22 'lik (66 kişi) bir grup ise pozitif ya da negatif bir tesirinin olmadığını belirtmektedir. %61,33'lük (184 kişi) bir değer ile katılımcıların birçoğu bu sistemin iş sırasındaki konsantrasyon hükmünün yüksek olduğunu söylemektedir. Bu değer yargısına istinaden işgörenlerin rahat çalışma koşullarında konsantrasyon verimliliğinin oldukça yükseldiğini söylemek mümkündür.

A.2. "COVID-19 krizi sırasında uzun süreli tele çalışmanın çeşitli yaşam ve kariyer yönleri üzerindeki algılanan etkisi"

Tablo 14. *Korona Krizi Nedeniyle Evde Daha Fazla Çalıştığım İçin Genel Olarak Memnunum (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	10	3,3	3,3	3,3
Katılmıyorum	38	12,7	12,7	16,0
Kararsızım	45	15,0	15,0	31,0
Katılıyorum	122	40,7	40,7	71,7
Tamamen katılıyorum	85	28,3	28,3	100,0

COVID-19 krizi süresince çalışma aksını genel olarak evden yürütmekten hoşnut olan bireylerin oranı %69 (207 kişi) dur. % 16'lık (48 kişi) oran ile mikro bir kesim memnuniyetsizlik yaşadığını belirtmekte, %15'lik (45 kişi) bir kesim ise olumlu ya da olumsuz bir düşünce belirtmemektedir. Verilere bakıldığında katılımcılar arasında tele-çalışmanın pozitif bir hükmünün olduğu görülmektedir.

Tablo 15. *Bireysel Çatışmalar / Ailemle Daha Fazla Çatışmam Var. Çünkü Korona Krizi Nedeniyle Daha Çok Evde Vakit Geçiriyorum (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	34	11,3	11,3	11,3
Katılmıyorum	141	47,0	47,0	58,3
Kararsızım	33	11,0	11,0	69,3
Katılıyorum	64	21,3	21,3	90,7
Tamamen katılıyorum	28	9,3	9,3	100,0

Katılımcıların %30,6'sı (92 kişi) telework sürecinde bireysel çatışma yaşadıklarını belirtmektedir. %58,3'ü (175 kişi) bireysel olarak herhangi bir olumsuz durumla karşı karşıya kalmadıklarını ifade ederken, %11'lik (33 kişi) bir kesim ise bu konuda kararsız kaldıklarını beyan etmektedir. Bu oranlar yorumlandığında genel sayılacak bir kesimin bireysel olarak pozitif bir süreç yaşadıkları gözlenirken, yadsınamayacak bir kesimin de bu süreçte problem yaşadığı görülmektedir.

Tablo 16. *Profesyonel atışmalar/ Korona Krizi Nedeniyle Uzaktan alıştığım İçin Daha ok Profesyonel atışmalarım Var (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	24	8,0	8,0	8,0
Katılmıyorum	162	54,0	54,0	62,0
Kararsızım	51	17,0	17,0	79,0
Katılıyorum	54	18,0	18,0	97,0
Tamamen katılıyorum	9	3,0	3,0	100,0

Katılımcıların %21'i (63 kişi) profesyonel çatışmalar yaşayarak yönetici ya da iş arkadaşları ile anlaşmazlık yaşadığını aktarmaktadır. Bunun yanı sıra %62'lik (186 kişi) bir kesimin sorunsuz iş akışını profesyonel olarak devam ettirdiği görülmektedir. Kararsız kalanların oranı ise %17'dir (51 kişi).

Tablo 17. *Korona Krizi Nedeniyle Uzaktan alışma Sırasında Aile yeleri Tarafından Sık Sık Rahatsız Edilirim (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	30	10,0	10,0	10,0
Katılmıyorum	163	54,3	54,3	64,3
Kararsızım	30	10,0	10,0	74,3
Katılıyorum	59	19,7	19,7	94,0
Tamamen katılıyorum	18	6,0	6,0	100,0

Katılımcıların %25,7'si (67 kişi) bireysel çatışma yaşadıklarını bir kez daha beyan etmektedir. %10'luk (30 kişi) bir grup herhangi bir fikir beyan etmezken, %64,33'lük (193 kişi) makro bir kesim problemsiz bir uzaktan çalışma süreci geçirdiklerini ifade etmektedir.

Tablo 18. *Korona Krizi Nedeniyle Tele alışma Sırasında Farklı İletişim Araçlarını Kullanmayı Zor Buluyorum (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	89	29,7	29,7	29,7
Katılmıyorum	157	52,3	52,3	82,0
Kararsızım	25	8,3	8,3	90,3
Katılıyorum	22	7,3	7,3	97,7
Tamamen katılıyorum	7	2,3	2,3	100,0

Katılımcıların %9,6'sı (29 kişi) telework çalışma sürecinde gerekli olan iletişim araçlarını kullanmakta zorluk ekerken, %8,33'lük (25 kişi) katılımcı oranı herhangi bir düşünce belirtmemektedir. ağrı merkezi çalışanlarının %82'si (246 kişi) ise iletişim araçlarının kullanımı kolay bularak herhangi bir aksaklık yaşamadıklarını ifade etmektedir. 300 kişilik bir anket verisinde 246 kişinin iletişim araçları kullanımındaki olumlu düşünceleri dijitalleşmenin pozitif etkilerinden biri olarak gösterilebilir.

Tablo 19. *Korona Krizi Nedeniyle Tele alışma Düzeninde İşverenim Veya Yöneticim Tarafından İyi Ynlendirildiğimi Hissediyorum (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	11	3,7	3,7	3,7
Katılmıyorum	39	13,0	13,0	16,7
Kararsızım	89	29,7	29,7	46,3
Katılıyorum	145	48,3	48,3	94,7
Tamamen katılıyorum	16	5,3	5,3	100,0

Katılımcıların %53,6'sı (161 kişi) telework çalışma sisteminde yöneticisi tarafından iyi bir şekilde yönlendirildiğini hissetmektedir. %29,7'si (89 kişi) herhangi bir yorumda bulunmazken, %16,7'lik (50 kişi) bir bölüm yöneticisi tarafından iyi bir yönlendirmeye sahip olmadığını düşünmektedir.

Tablo 20. *İşverenimi Uzun Süreli Tele alışmaya Katılmama İçin Vermeye İkena Etmek Zordu (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	42	14,0	14,0	14,0
Katılmıyorum	154	51,3	51,3	65,3
Kararsızım	71	23,7	23,7	89,0
Katılıyorum	24	8,0	8,0	97,0
Tamamen katılıyorum	9	3,0	3,0	100,0

Katılımcıların %11'i (33 kişi) işvereni tele çalışmaya ikna etmenin zor olduğunu belirtmektedir. %23,7'si (71 kişi) bu soruya yanıt vermede çekimser kalmıştır. %65,3'lük (196 kişi) büyük bir katılımcı grubunun işveren ya da yöneticilerini telework sistemine geçişte ikna etmelerinin zor olmadığını aktarmaktadır. Bu verilere istinaden şirketlerin COVID-19 krizi nedeniyle tele çalışma sistemine hızlı adapte olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 21. Korona Krizi Nedeniyle İşimi Tele Çalışmalarda Daba Verimli Yapabilirim (n=300)

Valid	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Tamamen katılmıyorum	13	4,3	4,3	4,3
Katılmıyorum	26	8,7	8,7	13,0
Kararsızım	60	20,0	20,0	33,0
Katılıyorum	156	52,0	52,0	85,0
Tamamen katılıyorum	45	15,0	15,0	100,0

Katılımcıların %67'si (201 kişi) bu süreçte çalışma verimliliğinin daha yüksek olacağını aktarmaktadır. %20'lik (60 kişi) kesim bu soruyu yanıtlamakta kararsız kalırken, %13'lük (39 kişi) bir katılımcı oranı ise çalışma verimliliğinin düşüğünü belirtmektedir.

Tablo 22. Korona Krizi Nedeniyle Tele Çalışma Sürecinde İşverenime Daba Bağlı Hissediyorum (n=300)

Valid	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Tamamen katılmıyorum	14	4,7	4,7	4,7
Katılmıyorum	51	17,0	17,0	21,7
Kararsızım	104	34,7	34,7	56,3
Katılıyorum	115	38,3	38,3	94,7
Tamamen katılıyorum	16	5,3	5,3	100,0

Katılımcıların %21,7'si (65 kişi) telework çalışma sisteminde yöneticilerine bağlılıklarının düştüğünü ifade etmektedir. Kararsız kalanların oranı ise %34,7 (104 kişi) dir. %43,6'lık (131 kişi) veri ile katılımcıların çoğunluğu yöneticilerine bağlılık hislerinin daha da arttığını belirtmektedir.

Tablo 23. Korona Krizi Nedeniyle Tele Çalışma Sürecinde Daba İyi Bir İş Yaşam Dengesi Yaşıyorum (n=300)

Valid	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Tamamen katılmıyorum	16	5,3	5,3	5,3
Katılmıyorum	48	16,0	16,0	21,3
Kararsızım	56	18,7	18,7	40,0
Katılıyorum	122	40,7	40,7	80,7
Tamamen katılıyorum	58	19,3	19,3	100,0

Katılımcıların %60'ı (180 kişi) telework sürecinde iş-yaşam balansının olumlu yönde ilerlediğini belirtirken, katılımcıların %18,7'si (56 kişi) hiçbir fikir beyan etmemiştir. %21,3'lük (64 kişi) bölüme bakıldığında ise iş-yaşam balansında olumsuz bir süreç yaşadığı görülmektedir. Bu grafik ışığında bireylerin çalışma düzenlerindeki farklılaşmaların toplumsal yaşantılarına pozitif endeksinin gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 24. Korona Krizi Vesilesiyle Tele Çalışma Düzeni Sayesinde Çalışma Arkadaşlarımla Daba Güçlü Bir Bağ Olduğumu Hissediyorum (n=300)

Valid	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Tamamen katılmıyorum	19	6,3	6,3	6,3
Katılmıyorum	91	30,3	30,3	36,7
Kararsızım	109	36,3	36,3	73,0
Katılıyorum	66	22,0	22,0	95,0
Tamamen katılıyorum	15	5,0	5,0	100,0

Katılımcıların %27'si (81 kişi) çalışma arkadaşlarıyla aralarındaki bağın bu süreçte güçlendiğini düşünmektedir. %36,3'lük (109 kişi) bir katılımcı grubu iş arkadaşlarıyla aralarındaki bağ konusunda çekimser kalmaktadır. %36,6'lık (110 kişi) büyük bir kesim ise çalışma arkadaşlarıyla aralarındaki bağın düşüşe geçtiğini belirtmektedir. Sonuç olarak iş ortamından uzak kalmanın vermiş olduğu etki ile iş ortaklarının birbiriyle olan bağlantılarının zayıfladığı söylenebilir.

Tablo 25. *Korona Krizi Nedeniyle Tele Çalışma Sistemi İle İşle İlgili Daha Az Stres Yaşıyorum (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	14	4,7	4,7	4,7
Katılmıyorum	39	13,0	13,0	17,7
Kararsızım	43	14,3	14,3	32,0
Katılıyorum	158	52,7	52,7	84,7
Tamamen katılıyorum	46	15,3	15,3	100,0

Katılımcıların %17,7'si (53 kişi) telework çalışma sisteminde işle ilgili stres düzeyinin düşmediğini iletirken, %14,3'ü (43 kişi) stres yönetimi ile ilgili herhangi bir beyanda bulunmamaktadır. %68'lik (204 kişi) makro bir kesim telework çalışma sisteminin stres yönetiminde olumlu sonuç verdiğini ve işle ilgili daha az stres yaşadıklarını belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında telework çalışma sistemiyle bireylerin stres skalasının düşüşe geçtiği ve iş verimliliklerinin arttığı söylenebilir.

Tablo 26. *Korona Krizinin Neden Olduğu Tele Çalışma Düzeni Yakın Gelecekteki Tükenmişlik Şansını Azalttığımı Düşünüyorum (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	19	6,3	6,3	6,3
Katılmıyorum	38	12,7	12,7	19,0
Kararsızım	69	23,0	23,0	42,0
Katılıyorum	136	45,3	45,3	87,3
Tamamen katılıyorum	38	12,7	12,7	100,0

%58'lik (174 kişi) bir katılımcı grubu tele-çalışmanın süregelen iş koşulları içerisinde tükenmişlik ihtimalini aza indirdiğini düşünmektedir. Kararsız olan grup %23'lük (69 kişi) bir kesimi temsil ederken, %19'lük (57 kişi) bir katılımcı grubu ise tükenmişlik ihtimalinin olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmektedir.

Tablo 27. *Korona Krizi Nedeniyle Oluşturulmuş Tele Çalışma Düzeni Sayesinde İşte Daha İyi Konsantrasyon Deneyimi Yaşıyorum (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	9	3,0	3,0	3,0
Katılmıyorum	48	16,0	16,0	19,0
Kararsızım	51	17,0	17,0	36,0
Katılıyorum	152	50,7	50,7	86,7
Tamamen katılıyorum	40	13,3	13,3	100,0

Katılımcıların %17'si (51 kişi) iş konsantrasyon düzeyi konusunda çekimser kalırken, %19'u (57 kişi) telework düzeninin iş sürecinde konsantrasyon seviyesinde negatif bir etki oluşturduğunu aktarmaktadır. Katılımcıların %64'lük (192 kişi) önemli bir çoğunluğu telework çalışma düzeninde üst düzeyde konsantrasyon deneyimi yaşadıklarını beyan etmektedir. Bu oranlamayla odak-konsantrasyon düzeyinin tele-çalışma ile birlikte ivme kazandığı belirtilebilir.

A.3. "COVID-19 krizinin tele-çalışma ve dijital toplantıların kişisel görüşü üzerinde algılanan etkisi"

Tablo 28. *Mevcut Korona Krizi Nedeniyle Artık Tele Çalışmaya Daha Olumlu Bakıyorum (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	12	4,0	4,0	4,0
Katılmıyorum	22	7,3	7,3	11,3
Kararsızım	46	15,3	15,3	26,7
Katılıyorum	144	48,0	48,0	74,7
Tamamen katılıyorum	76	25,3	25,3	100,0

Katılımcıların %11,33'ü (34 kişi) tele-çalışma düzenine olumsuz bir bakış açısına sahipken, %15,33'ü (46 kişi) telework sistemi ile ilgili herhangi bir görüş beyan etmemektedir. Makro bir kesim olarak %73,33'lük (220 kişi) bir katılımcı grubu telework sistemine daha olumlu bir bakış açısı gözetmektedir.

Sonuç olarak COVID-19 krizi vasıtasıyla iş aksındaki değişimin çağrı merkezi işgörenleri tarafınca olumlu karşılandığı belirtilebilir.

Tablo 29. *Mevcut Korona Krizi Nedeniyle Gelecekte Daha Fazla Tele Çalışma Yapabileceğimi Umuyorum (n=300)*

Valid	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Tamamen katılmıyorum	15	5,0	5,0	5,0
Katılmıyorum	19	6,3	6,3	11,3
Kararsızım	46	15,3	15,3	26,7
Katılıyorum	154	51,3	51,3	78,0
Tamamen katılıyorum	66	22,0	22,0	100,0

Katılımcıların %73,33'ü (220 kişi) büyük bir çoğunluk sağlayarak ilerleyen süreçte daha fazla telework çalışma sistemiyle iş yapabileceklerini umut etmektedir. %15,33'ü (46 kişi) bu soruya kayıtsız kalırken, %11,33'lük (34 kişi) mikro bir kesim ise yakın gelecekte telework sisteminde iş yürütmeyi istemediklerini belirtmektedir. Elde edilen makro sonuca göre çağrı merkezi (25-30) işgörenlerinin telework sisteminde sürekliliğin devam etmesini istedikleri bilgisine ulaşılabilir.

Tablo 30. *Mevcut Korona Krizi Nedeniyle Gelecekte Ülkemizde Çok Daha Fazla Tele Çalışma Yapılacaktır (n=300)*

Valid	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Tamamen katılmıyorum	5	1,7	1,7	1,7
Katılmıyorum	8	2,7	2,7	4,3
Kararsızım	67	22,3	22,3	26,7
Katılıyorum	153	51,0	51,0	77,7
Tamamen katılıyorum	67	22,3	22,3	100,0

Gelecekte ülkemizde daha çok tele-çalışmanın gerçekleştirilmesine dair kararsız kalan kesim %22,33 (67 kişi) tür. %4,4'lük (13 kişi) küçük bir grup telework sisteminin süreğenliğini istemezken, %73,33'lük (220 kişi) kayda değer bir katılımcı grubu gelecekte de telework çalışma sisteminin devamlılığını istemektedir. Bu istatistiğe göre bireylerin telework çalışma sisteminin iş yaşantısına yerleşmesine sıcak baktıkları anlaşılabilir.

Tablo 31. *Mevcut Korona Krizi Nedeniyle Artık Dijital Toplantılara Daha Olumlu Bakıyorum (n=300)*

Valid	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Tamamen katılmıyorum	8	2,7	2,7	2,7
Katılmıyorum	17	5,7	5,7	8,3
Kararsızım	41	13,7	13,7	22,0
Katılıyorum	145	48,3	48,3	70,3
Tamamen katılıyorum	89	29,7	29,7	100,0

Katılımcıların %8,4'ü (25 kişi) COVID-19 krizinin beraberinde getirdiği dijital toplantılara sıcak bakmadığını, %13,7'sinin (41 kişi) ise bu konuya dair herhangi bir fikrinin olmadığını söylemek mümkündür. %78'lik (234 kişi) ciddi bir çoğunluğun dijital toplantılara ve dijitalleşme sürecine çok olumlu baktığı görülmektedir. Bu veriler, dijitalleşmenin hayatımız üzerinde önemli bir yer edeceğinin göstergesi olabilir

Tablo 32. *Mevcut Korona Krizi Nedeniyle Gelecekte Daha Fazla Profesyonel Toplantımın Dijital Olarak Yapılacağını Umuyorum (n=300)*

Valid	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Tamamen katılmıyorum	8	2,7	2,7	2,7
Katılmıyorum	17	5,7	5,7	8,3
Kararsızım	42	14,0	14,0	22,3
Katılıyorum	155	51,7	51,7	74,0
Tamamen katılıyorum	78	26,0	26,0	100,0

Katılımcıların %77,7'si (233 kişi) büyük bir oran ile yakın gelecekte profesyonel iş toplantılarının dijital olarak sürdürülmesini umut etmektedir. %14'lük (42 kişi) bir kesim bu konuda kararsız kalırken, %8,4'lük (25 kişi) bir katılımcı grubu ise profesyonel iş toplantılarının dijital olarak sürdürülmesini

istememektedir. Sonuç olarak çağrı merkezi (25-30) işgörenlerinin profesyonel iş süreçlerini dijital ortamda yürütmek istedikleri söylenebilir.

Tablo 33. *Mevcut Korona Krizi Nedeniyle Gelecekte Ülkemizde Daha Birçok Dijital Toplantı Düzenlenecek (n=300)*

<i>Valid</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
Tamamen katılmıyorum	6	2,0	2,0	2,0
Katılmıyorum	7	2,3	2,3	4,3
Kararsızım	51	17,0	17,0	21,3
Katılıyorum	163	54,3	54,3	75,7
Tamamen katılıyorum	73	24,3	24,3	100,0

Ülkemizde telework çalışma sistemi kapsamında dijital toplantıların gelecekte de düzenlenmesi hususunda kararsız kalan kesim %4,33'tür (13 kişi). %17'si (51 kişi) gelecekteki dijitalleşme sürecine olumlu bakmazken, %78,6'lık (236 kişi) makro katılımcı grubu ülkemizde telework çalışma sisteminin etkisiyle dijital toplantıların düzenleneceğini ve devamlılığın geleceğini düşünmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bilgi ve iletişim teknolojileriyle süregelen yeni normal çalışma düzeni telework çalışma sistemi, COVID-19 krizi ile birlikte oldukça rağbet görmektedir. Örgütlenme, işveren ve işgörenler etrafında yoğunlaşan telework çalışma düzeni her geçen gün daha da gündemde yerini almaktadır. COVID-19 krizi toplumsal yaşam ve çalışma hayatı üzerinde değişimlere neden olarak pek çok kurumun farklı faaliyet alanları oluşturmalarına ve yeni uygulamaları iş hayatına adapte etmesine sebebiyet vermektedir.

Telework çalışma sisteminin işverenler ve işgörenler üzerinde iş-yaşam balansı, stres yönetimi, esneklik, dönüşümlü çalışma düzeni, konsantrasyon, verimlilik gibi birçok hususta önemli etki alanına sahip olduğu bilinmektedir. Ancak, şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre işgörenlerin maruz kaldığı problemlerin temel olarak, tele-çalışmanın normal çalışma biçiminin yerine geçtiğinde değil, normal çalışmaya eklendiğinde gözlemlendiğini ortaya koymaktadır. Tele çalışma sistemi işgörenler tarafında belirli fırsat ve zorlukları beraberinde getirirken, yönetim ekibi ve şirket danışanları ile yapılan toplantı, iş alışverişi gibi konularda iletişim mecraları vasıtasıyla gerçekleştirilen sosyal diyaloglarda daha aktif rol alması sağlanmaktadır.

COVID-19 krizi ile yaşamımızda tamamıyla yer edinen telework sistemi yenilikleri ve farklı girişimleri beraberinde getirmektedir. Organizasyonel sürdürülebilirliğin sağlanması hususunda uygulama ve politikaların geliştirilmesi işveren ve işgören iş düzenlerinde yeni yapılanmalara gidilmesine olanak tanımaktadır. Bu evrede ülkemizin yeni normal haline gelen "telework çalışma sistemi" araştırmanın ekseninde işgören algıları ile saptanmaya çalışılmış dijitalleşmenin imkânları ile bulunduğu ne yöne evrileceği gözlemlenmek istenmiştir. Elde edilen verilere göre telework sistemi en çok iş-yaşam dengesi, iş stresinin indirgenmesi, verimlilik artışı, tükenmişlik ihtimalinin düşürülmesi üzerinde olumlu sonuç verirken terfi olanaklarında, kariyer ilerlemelerinde ve çalışma arkadaşları ile olan ilişkilerde belirli olumsuz bulgulara rastlandığı gözlemlenmektedir. Baert ve çalışma arkadaşlarının (2020) bahar döneminde yapmış olduğu araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre telework çalışma sisteminin artan verimlilik ve daha iyi iş-yaşam dengesi gibi bazı olumlu özellikleri varken kariyer ilerleme fırsatları ve çalışma ilişkileri üzerinde bazı olumsuz etkilerinin bulunmuş olması, çalışmamızın benzer etkiler sunduğunu ve işgören algılarının ortak olduğu yargısına varılabileceğini göstermektedir.

Telework çalışma sistemleri, hem kurum ve kuruluşların iktisadi hareketliliğini dinamik tutmakta hem işgörenlerin sıhhat ve emniyetini güven altına almaktadır. Bunun bir sonucu olarak araştırmada çağrı merkezi işverenlerin pandemi sürecince çalışma sistemini yeni yapıya uyumlandırarak çalışanlarını hızlı adapte ettiği ve iş yönetimini iyi gerçekleştirdiği işgörenler tarafından aktarılmaktadır. Ayrıca katılımcıların işveren yahut yöneticilerine bağlılık yüzdesinin de yüksek oranda olduğu dikkat çekmektedir. Telework bir bakıma işveren için örgütsel maliyeti indirgemeyi hedeflese de iş-yaşam balansını tehsil etmek ve iş baskısını düşürmek için daha çok uygulama alanı bulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında varılan bulgular, işgörenlerin aile ilişkilerini sağlamlaştırmakta, zaman idaresini optimize etmekte, ev-aile sorumluluklarını yerine getirmeye olanak tanıyarak iş-yaşam görevlerini dengeleme esnekliği sunmaktadır. COVID-19 krizi vasıtasıyla oluşan iş düzeni ve iletişim araçları koalisyonu sonucunda işgörenler farklı deneyim düzeyleri yaşamaya başlamaktadır. Çağrı merkezi işgörenlerinden alınan verilere göre; dijital toplantı ve müzakerelerin olumlu etkilerinin olduğu, yakın gelecekte de dijitalleşmenin verimlerinden faydalanmak

istedikleri belirtilmektedir. Buna istinaden gelecekte telework çalışma sistemi ve dijitalleşmenin esas kaynak olarak görülmek istendiği ve iş verimliliğine üst seviyede yarar sağladığı kanısına varmak mümkündür.

Dönüşüme hazır olan bireyler üzerinden değerlendirildiğinde, COVID-19 kriz süreci atlatıldıktan sonra da işgören ve işverenlerin harekete geçme konusunda değişim, gelişim ve yeniliklere açık olacağı ve dijitalleşme anlamında yeni girişimlerde bulunacağı ön görülmektedir. İş alanları ve çalışma prensipleri sektörel bazda devinime uğrayacak ve elde edilen deneyimler neticesinde dijital rekabetçilik ortaya çıkacaktır. Dijital dönüşüm sürecinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin hız kazanması, özellikle Covid-19 sonrasında teknoloji temelli rekabet avantajı sağlayacak ürün, hizmet ve iş modellerini ortaya çıkarabilecek girişimlere odaklanmalarını teşvik edecektir. Dünya düzeninin dijitalleşme ve teknoloji güçleri üzerinde olacağı ve çalışma biçiminin buna göre şekil alacağı beklenmektedir.

Gelecekteki araştırmalarda oluşabilecek boşluğu doldurmak, telework çalışma düzeni ile ilgili yaşanabilecek fırsat ya da güçlükleri ortaya koymak, işgören algılarını net algılayabilmek ve aktarabilmek, bu sistemde oluşabilecek sorunlara çözüm üretebilmek ve COVID-19 sürecinde değişim ve dönüşümleri deneyimleyen bireylerin fikirleri değerlendirebilmek amacıyla yürütülen bu çalışma, ilerleyen süreçlerde araştırılacak yapıcı çalışmaların geliştirilmesi hususunda literatüre katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“COVID-19 Krizi, Telework ve Dijitalleşme: Çağrı Merkezi Çalışan Deneyimleri” başlıklı çalışmamızın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Çalışma, Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 03.02.2021 tarihli ve 31 sayılı toplantısında alınan 20 no’lu karar ile uygun görülmüş ve çalışmanın gerçekleştirilmesinde etik sakınca bulunmadığına kanaat getirilmiştir.

Kaynakça

- Aksoy, B. (2012). Bilgi teknolojileri ve yeni çalışma ilişkileri. *Ege Akademik Bakış*, 12(3), 401-414. doi:10.21121/eab.2012319527
- Alpago, D., ve Alpago, Ö. (2020). Koronavirüs salgınının sosyoekonomik sonuçları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*(8), 99-114. doi:https://doi.org/10.21733/ibad.716444
- Baert, S., Lippens, L., Moens, E., Sterkens, P. ve Weytjens, J. (2020, Mayıs). The COVID-19 crisis and telework: A research survey on experiences, expectations and hopes. *IZA – Institute of Labor Economics*, 2-37. Erişim adresi: <http://ftp.iza.org/dp13229.pdf>
- Bouzirri, H., Smith, D., Descatha, A., Dab, W. ve Jean, K. (2020). Working from home in the time of COVID-19: how to best preserve occupational health? *Occupational and Environmental Medicine*, 77(7). doi:http://dx.doi.org/10.1136/oemed-2020-106599
- Bozkurt, V. (2020, Temmuz). Pandemi döneminde çalışma: Ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. *İstanbul Üniversitesi*, 116-136. doi:10.26650/B/SS46.2020.005.08
- Brown, J. ve Duguid, P. (2001). *Enformasyonun sosyal yaşamı* (Çev: İ. Bingöl) İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.
- Burch, S. (1991). *Teleworking: A Strategic Guide for Management*. London: Kogan Page.
- Dingel, J. ve Neiman, B. (2020). How Many Jobs Can be Done at Home? University of Chicago, *Booth School of Business NBER, and CEPR*, 2-14. doi:10.3386/w26948
- Dockery, A. M. ve Sherry, B. (2020). Working from Home in the COVID-19 Lockdown. *Bankwest Curtin Economics Centre Research Brief COVID-19*, 5, 1-5. Erişim adresi: https://bcec.edu.au/assets/2020/05/BCEC-COVID19-Brief-4_Working-from-home.pdf
- Erdut, T. (1998). *Yeni teknolojilerin iş ilişkileri üzerindeki etkisi*. İzmir: Tuhis Yayınları.
- Eröz, S. S. (2020). Siber aylıklık. İçinde M. Avcı, & E. Kara (Edt.). *Örgütsel davranış üzerine güncel çalışmalar* (1. Baskı). İstanbul: Hiper Yayın.
- Ersöz, B. ve Özmen, M. (2020, Ekim 17). Dijitalleşme ve bilişim teknolojilerinin çalışanlar üzerindeki etkileri. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11(42), 171-179. doi:10.5824/ajite.2020.03.007.x
- Fadinger, H. ve Schymik, J. (2020, Nisan 20). The effects of working from home on Covid-19 infections and production a macroeconomic analysis for Germany. *University of Bonn and University of Mannheim, Germany*, 1-20. Erişim adresi: https://www.wiwi.uni-bonn.de/bgsepapers/boncrc/CRCCTR224_2020_167.pdf
- Görmüş, A. (2020). Kovid-19 pandemisi döneminde sosyal mesafeli çalışma biçimi: Tele-çalışma. *Turkish Studies*, 15(4), 481-496. doi:https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44261
- Greenhaus, J. ve Beutell, N. (1985, Ocak). Source of conflict between work and family roles. *The Academy of Management Review*, 76-88. doi:10.2307/258214
- İnceacar, T. (2019, Haziran). *Tele çalışma ve ortaya çıkan sorunların çalışanlar üzerindeki etkisi*. 3. Uluslararası EMI Girişimcilik ve Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Gaziantep Üniversitesi- EMISSC. Lefkoşa.

- Lim, V. K. (2002, Ağustos). The IT way of loafing on the job: Cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23 (5) 675-694. doi:10.1002/job.161
- Meşhur, H. F. (2007, Şubat). *Geleceğın çalışma biçimi tele çalışmaya ilişkin yaklaşımlar*. Akademik Bilişim'07- IX. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Meşhur, H. F. (2010). Organizasyonların tele çalışmaya ilişkin tutumlarına yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-24. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/211054>
- Morganson, V., Major, D., Oborn, K., Verive, J. ve Heelan, M. (2010). Comparing telework locations and traditional work arrangements: Differences in work-life balance support, job satisfaction, and inclusion. *Journal of Managerial Psychology*, 25(6), 578-595. doi:<https://doi.org/10.1108/02683941011056941>
- Ölçer, F. (2004, Haziran). Telework: 21. yüzyılın yeni çalışma biçimi. *Öneri Dergisi*, 6(22), 145-165. doi:<https://doi.org/10.14783/maruoneri.678614>
- Parlak, Z. (2004). Sanayi ötesi toplum teorilerinin eleştirel bir değerlendirmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (8), 95-125. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/252026>
- Tan, G. (2007). *Atipik İş sözleşmelerinden evde çalışma ve tele çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Telli, G. (2020). *Covid-19 kapsamında uzaktan çalışma ve telafi çalışmasının değerlendirilmesi*. İstanbul: Aksan Hukuk. Erişim adresi: <https://aksan.av.tr/tr/blog/detail/1069>
- Thomason, B. ve Williams, H. (2020). What will work-life balance look like after the pandemic? *Harvard Business Review*. Erişim adresi: <https://hbr.org/2020/04/what-will-work-life-balance-look-like-after-the-pandemic>.
- Tokol, A. (2003). Tele Çalışma geleceğın çalışma şekli olabilir mi? *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(1). Erişim adresi: <http://www.isguc.org/?p=article&id=18&cilt=5&sayi=1&yil=2003>
- Tutar, H. (2007). Katı Olan Her "İş" sanallaşıyor veya işgörenin artan yalnızlığı üzerine: kuramsal bir yaklaşımlar. *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(7), 116-141. doi:10.4026/1303-2860.2007.0046.x
- Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (2020). *2020 nisan raporu. Covid-19 küresel salgın değerlendirme raporu*. TÜBA Raporları No: 34. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (2020). *17 Nisan 2020 Raporu. COVID-19, pandemi değerlendirme raporu*. TÜBA Raporları No: 34 Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Weber, M. (1985). *Protestan ahlak ve kapitalizmin rubu* (Çev: Z. Aruoba) İstanbul: Hil Yayınlar.
- Yavuz, A. (1995). *Esnek çalışma ve endüstri ilişkilerine etkisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

EXTENDED ABSTRACT

The new type of COVID-19 virus, which emerged in the last moments of 2019 and affected the whole world, first appeared in Wuhan, China, and this epidemic, which was declared as an international public health emergency by the World Health Organization, was also encountered in our country in March 2020. Many measures have been taken to prevent the spread of the disease throughout the world and within the borders of the country and a pandemic process have been introduced. In order to minimize the spread and transmission risk of the COVID-19 epidemic, social isolation and social distancing were introduced to minimize the connection of people with each other. These two rules are vital. Apart from the physical, mental or spiritual nature of the epidemic, the high rate of fatal effects has greatly changed people's living spaces and working forms. Some steps were taken towards this process; the implementation of education by switching to an online / distance education model, closing country entries and exits for a certain period of time, imposing curfews and restrictions, implementing travel restrictions, and transitioning to a flexible/rotational working system, especially for companies with suitable infrastructure. With the pandemic, some companies have gone to reduce the number of their employees or to temporarily close their workplaces in order to adapt to social distance and isolation conditions, while some companies have turned to the telework system by resorting to different ways to maintain their economic activities and protect employee health / safety.

Telework system included in the literature different concepts such as remote working, virtual office, flexible working, and information networking. Although it is the subject of controversial issue, COVID-19 appears as a new business model. Especially with the rapid development of information communication technologies and the effect of digitalization, it has been observed that telework working methods have been adopted in private sector areas and public workplaces, while the demand for telework model has increased. Depending on the development of communication technologies and information, it means that individuals can do their jobs in their own autonomous areas and change their working style without going to workplaces, and a different form of this system is explained with the concept of electronic kiosk in Alvin Toffler's book "Third Wave". The emergence of every new wave against the epidemic, the change in living standards, education levels and working conditions are an indication that this definition has begun

to take place. This period, when the digital world and artificial intelligence technologies are integrated, provides the opportunity to change and improve the qualifications of the employees in the telework system beyond making their lives difficult. In the telework system, transforming the lifestyles of employees into digitalization and increasing their productivity and performance is of great importance in being successful in the digitalization process (Ersöz, & Özmen, 2020).

Telework working systems both keep the economic mobility of institutions and organizations dynamic and ensure the health and safety of the employees. As a result of this research, it is stated by the employees that the call center employers adapt their working system to the new structure during the pandemic process, adapt their employees quickly and perform the business management well. It is also noteworthy that the percentage of participants' loyalty to their employers or managers is high. Although telework aims to reduce the organizational cost for the employer in a way, it finds more application areas to collect the work-life balance and reduce the work pressure. From this point of view, the obtained findings strengthen the family relations of employees, optimize time management, and offer flexibility to balance work-life duties by allowing them to fulfill their home-family responsibilities. As a result of the coalition of work order and communication tools created through the COVID-19 crisis, employees begin to undergo different levels of experience. According to the data received from call center employees digital meetings and negotiations have positive effects and they want to benefit from the efficiency of digitalization in the near future. Based on this, it is possible to conclude that in the future, the telework working system and digitalization are desired to be seen as the main resource and provide a high level of benefit to work efficiency.

When evaluated on individuals who are ready for transformation, it is predicted that even after the COVID-19 crisis process is over, employees and employers will be open to change, development and innovation in terms of taking action and will make new initiatives in terms of digitalization. Business areas and working principles will change on a sectoral basis and digital competitiveness will emerge as a result of the experiences gained. The acceleration of research and development activities in the digital transformation process will encourage them to focus on initiatives that can reveal products, services and business models that will provide technology-based competitive advantage, especially after Covid-19. It is expected that the world order will be on the forces of digitalization and technology and the way of working will take shape accordingly.

This study, which evaluates the ideas of individuals who experience changes and transformations in the COVID-19 process, is to fill the gap that may arise in future research, to reveal the opportunities or difficulties that may be experienced regarding the telework work order, to be able to clearly perceive and convey employee perceptions, to produce solutions to the problems that may occur in this system, and to be investigated in the future. It will contribute to the literature on the development of constructive studies.

Hedonism and Its Presentation in “*La Grande Bouffe*”

Eşref AKMEŐE¹

Abstract

In this article, the messages of Marco Ferreri, one of the genuine directors of European cinema, in the grotesque comedy style of *La Grande Bouffe* (The Big Feast, 1973), which is about four middle-aged hedonist men who know no limits in consumption, were examined in the context of philosophical criticism. In the film, in which the lack of boundaries in greed, decay and collapse at the class level is embodied with black humor in the context of radical hedonism criticism, an ethical understanding of pleasure-oriented human understanding is also implied by depicting the extremes of insatiability and consumption. The aim of this article is to show that a remarkable critique of a certain human understanding and lifestyle is made through the characters of the radical hedonist bourgeois male friends group that the film *La Grande Bouffe* focuses on. In this direction, *La Grande Bouffe* is examined through the concept of hedonism by making a descriptive film analysis with a qualitative approach.

Key Words: Hedonism, Radical hedonism, Greed, Consumption, Corruption, La Grande Bouffe

Hedonizm ve “*Büyük Tıkınma*” Filminde Sunumu

Öz

Bu makalede, Avrupa sinemasının özgün yönetmenlerinden Marco Ferreri'nin, tüketimde sınır tanımayan, burjuva sınıfına mensup orta yaşlı hedonist dört erkeğin grotesk güldürü tarzındaki *La Grande Bouffe* (*Büyük Tıkınma*, 1973) filmine içkin iletiler felsefi eleştiri bağlamında incelenmektedir. Agözlülükte sınır tanımayışın, sınıfsal düzeyde çürüme ve çöküşün, radikal hedonizm eleştirisini bağlamında kara mizahla somutlaştırıldığı filmde, doyumsuzluk ve tüketimle ilgili aşırılıklar tasvir edilerek, haz odaklı insan anlayışına dair etik bir anlayış da ima edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, *La Grande Bouffe* adlı filmin odağına aldığı radikal hedonist burjuva erkek arkadaş grubundan oluşan karakterler üzerinden, belli bir insan anlayışı ve yaşam tarzının dikkate değer eleştirisinin nasıl yapıldığını betimlemektir. Bu doğrultuda nitel yaklaşımla, betimsel film analizi yapılarak *La Grande Bouffe*, hedonizm kavramı üzerinden incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hedonizm, Radikal hedonizm, Açgözlülük, Tüketim, Yozlaşma, Büyük tıkınma

Atıf İçin / Please Cite As:

Akmeşe, E. (2021). Hedonism and its presentation in “*La Grande Bouffe*”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2423-2432.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.05.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Batman Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, esrefakmese@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-0906-8928

Introduction

Gluttony and overconsumption are historically viewed as a tendency that was not welcomed by a significant part of humanity, as can be understood from the practices of abstinence and fasting, which are practiced in many belief systems to dull the self. In contrast, selfishness and consumption became almost a fundamental law in modern societies. The price of excessive hedonism for modern individuals who are constantly in pursuit of pleasure and knowing no limits in consumption is the emergence of various physiological and psychological problems.

People who try to give meaning to life from different angles can enter into various tendencies. One of these tendencies is pleasure-oriented consumption. The distinctive feature of hedonistic consumption is the demand for continuity of pleasure. A hedonist person is not satisfied with what he has and constantly pursues new pleasures that will satisfy him. As Nietzsche states in *Thus Spoke Zarathustra* with the line "Yet all joy wants eternity" (2006, p. 184), pleasure demands deep eternity. The person who constantly pursues the object of desire reaches a temporary happiness by consuming what he has acquired, and then the cycle continues with the search for desire and consumption again. In this context, people who lead a pleasure-oriented life cannot get out of the cycle they are in and get tired of chasing desire. For those who are tired in the cycle of desire, pleasure and consumption, hedonism also becomes the basis of corruption.

Hedonism can fall into the domain of human experiences for different reasons. In some cases, pleasure gains meaning as a consolation for people against the meaninglessness of life. Some people may see pleasure as a peaceful and reassuring way out of collapse when faced with major disasters. For people who engage in this type of orientation, hedonism becomes meaningful as a doctrine that justifies their actions. When evaluated within this framework, Hedonism can be considered as a philosophy born out of hopelessness (Stroll, 1956, p. 25). In this context, people who have fallen into the grip of radical hedonism have to face decline as the prisoners of endless desires they attribute to meaninglessness. This situation deepens the dilemmas of those people who numb themselves by pursuing pleasure. In this respect, consumption developing with radical hedonism results in corruption and nihilism.

In this study, the concept of hedonism was examined in the context of philosophical criticism through Marco Ferreri's, one of the extraordinary directors of European cinema, the film *La Grande Bouffe*, which caused important debates in the period when it was shown. In this direction, it was aimed to examine the concept of hedonism in the field of ethical philosophy that finds the meaning of life in the axis of the relationship between cinema and philosophy and to discuss the concretization of radical hedonism with cinematic tools from the perspective of a genius director.

Purpose and Method

Cinema is an important field in which certain philosophical topics covered in written texts can be handled quite effectively in films. Films offer important opportunities for the concretization of philosophical concepts examined in written texts and for dealing with philosophical issues with a very deep perspective (Cox and Levine, 2018, p. 27). As an expression of a sense of reality, films demand aesthetic, ethical and epistemological evaluations from the audience. In this context, the examination of the problems presented in the films is inevitably linked to philosophical ideas (Andersen, 2014, p. 3). In the relationship between cinema and philosophy, which can be examined in different dimensions, it is impossible to consider the concepts of the narratives of some films outside the philosophical context (Kabadayı, 2014, p. 51). Philosophical research involves critically examining a subject that rose before, with a skeptical approach (Duncum, 2016, p. 10). In this context, in the film analysis made with a philosophical perspective, the basic philosophical messages in the content of the film are determined by evaluating the basic elements that make up the film.

Characters are thought as the basic elements for the film review. As Timothy Corrigan expressed that, "often, a discussion of film concentrates exclusively on what happens to the characters or how they change" (2015, p. 61). Accordingly, the research of the film within the framework of the concept of hedonism is carried out through character analysis, which has determinant functions in forming its meaning. In this framework, the analysis of the film is carried out within the framework of determined philosophical concepts. In this direction, firstly the concept of hedonism is explained within the framework of Cyrenaic and Epicurean approaches, and then the film *La Grande Bouffe* is analyzed with a qualitative approach in the context of the concept of hedonism.

Hedonism is an expression of an approach that sees the purpose and meaning of life in pleasure. The aim of this study is to analyze the film *La Grande Bouffe* (1973), in the context of the presentation of hedonism in cinema. Explicit references to hedonism in the narrative of the film, the embodying of the radical bourgeois hedonism of the themes and motifs in the film, and the aestheticization of the director with a grotesque style with tragic and funny elements are the reasons why the film was chosen as an example. The descriptive film analysis method, which is a qualitative analysis method, was used in the study. From this point of view, it was tried to determine to what extent the human images that are constructed in the film in line with the concepts of Cyrenaic hedonism and Epicurean pleasure, explained in the theoretical part of the study, are compatible and accordingly, the extent to which different hedonist approaches are used or not in the movie was tried to be revealed in the context of categories such as greed, dissatisfaction, overconsumption and corruption. In the article, it is aimed to contribute to the studies in the field by presenting a critical and original expression of the hedonistic understanding of life with cinematic elements in the context of the relationship between cinema and philosophy.

The Concept of Pleasure

Pleasure, which is one of the essential qualities of emotion in terms of the state it is in, is the feeling of satisfaction arising from obtaining something desired. Pleasure, as opposed to pain, refers to liking, sensual or spiritual joy and taste. On the other hand, hedonism is a world view that finds the meaning of life as pleasure (Akarsu, 1998, p. 93). The first debates that pleasure may be the ultimate goal of human emerged in the heavily debated ethical and subjectivism atmosphere of the generation of Socrates and Sophists (Peters, 1967, p. 75). Theoretical defense of pleasure, like many schools of thought expressed systematically, is the work of ancient Greek philosophers. In this context, there are two important philosophers who played a role in the establishment of hedonism. Aristippus, the founder of the Cyrene School, is also regarded as the founder of hedonism. Another name associated with hedonism is Epicurus.

The Concept of Hedonism

When we look at the history of thought, it is seen that there are various opinions about the highest purpose of human. "Hedonism maintains that pleasure is the guiding principle of human action, both factually and normatively" (Fromm, 2002, p. 174). Based on pleasure, hedonists position happiness as the highest goal of human. According to them, happiness becomes meaningful only as an expression of pleasure, enjoyment, joy and cheer. In this direction, a principle is created that everyone should perform actions that give pleasure to them. Although hedonists agree on this principle, they disagree about what gives people the most pleasure. In this direction, two different hedonist approaches draw attention. Aristippus (435-355 BC) of Cyrene represents the first of these approaches. Aristippus, raising sensual pleasures to the extent of the aim of human action, accepts pleasure as the defining sign of wisdom, without being under the control of pleasure and without being its captive. The second approach is theorized by Epicurus (342-271). According to Epicurus, moral and spiritual pleasures take precedence on the grounds that they are more permanent than bodily pleasures and more independent from external factors and conditions (Pieper, 2012, p. 225). Although happiness was accepted as an important goal for human beings in the ancient philosophy where such thoughts were developed, the pleasure understanding of Epicurus, which is a refined and expanded form of hedonism, was more widely accepted than the hedonist ethical understanding that reduces happiness to bodily pleasures. In Epicurus's approach to pleasure, it is emphasized that the goal of human moral actions is not limited to reaching pleasure, and moreover, the benefits and harms of pleasure are taken into account by considering the whole life of the human being. In this sense, turning to the permanent benefits of pleasure is considered the right approach to achieving happiness. In Epicurus's understanding of pleasure, severe pleasures are also the cause of severe pain, so turning to severe pleasures also carries the risk of suffering pain the same severity (Özlem, 2014, p. 61). Epicurus affirms that the goal of life is pleasure, but he emphasizes that pleasure should be moderate and selective. According to Epicurus, who is aware that some pleasures can cause much greater pain than the pleasure taken, the real pleasure consists of fearlessness and spirit calmness (Fromm, 2002, p. 174). In this direction, it is understood that the philosopher interprets the relationship of desire, pleasure and consumption in the axis of getting away from pain.

Cyrenaic Hedonism

In Greek philosophy, the strongest advocates of hedonism in its original form emerged from the Cyrene School. The importance of this school in the history of thought is that it produced the first representatives of hedonistic ethical view (Cevizci, 2011, p. 122). "Aristippus, the first representative of hedonistic theory, believed the attainment of pleasure and the avoidance of pain to be the aim of life and the criterion of virtue. Pleasure to him is the pleasure of the moment" (Fromm, 2002, p. 174). Cyrenaic hedonism can best be understood as a theoretical defense of the Aristippus' pleasurable and recreational lifestyle. Later Cyrenaic philosophers applied radical hedonism differently because people wanted more than sensory pleasure in their lives (Long, 2001, p. 371). Radical hedonistic approaches developed in the Cyrene School circles came to life in different dimensions in the historical process. In different periods of history, the wealthy, Roman elites, some kings and nobles applied radical hedonism in various ways to make sense of their lives. In the case of radical hedonism, the purpose of life is determined as happiness in the context of the maximum pleasure that can be felt. In this context, radical hedonism includes the fulfillment of all desires or subjective needs of the individual (Fromm, 2008, p. 2). From this perspective, in radical hedonist approaches, it is seen that pleasure is approached in a holistic manner and pleasure is understood as a purpose rather than a tool for life.

Aristippus considers pleasurable things good and all painful things bad, and in this sense identifies pleasure with being good. According to Aristippus, one should be able to enjoy everything and strive for it. In the hedonist understanding of Aristippus, who positions pleasure as the basic goal of life, the sense of instant pleasure is important and living the moment is important. Epicurus theorizes the hedonist doctrine more spiritually. Both philosophers position pleasure as the main goal to be achieved, but Epicurus puts sensory pleasures to the second level by grounding the basis of happiness in a peaceful life away from pain. In this respect, Epicurus' understanding of pleasure differs from Aristippus' understanding of pleasure by keeping spiritual pleasures superior to sensory instant pleasures (Akarsu, 1998, p. 94). In this context, it is important not to confuse the hedonistic doctrine of Epicurus, which sees the purpose and source of happiness in pleasure, with the provocation of debauchery and a search for continuous satisfaction of desires (Leboeuf, 2014, p. 38). According to psychoanalyst Erich Fromm, Aristippus is the only philosopher who truly defends the idea of radical hedonism, arguing that the purpose of life is to achieve optimal satisfaction in bodily pleasures and that happiness is the sum of the pleasures experienced. According to the hedonist understanding in this direction, there is a connection between the existence of desire and the right to be satisfied, and pleasure must be realized as the purpose of life (2008, p.3). Pleasure is the highest good or the highest best pleasure, according to the representatives of the Cyrene School, which is shaped around the thoughts of Aristippus. At this point, the point that should be emphasized is that pleasure in Aristippus's hedonistic understanding expresses the pleasures of an active, lively and dynamic nature. In this respect, Aristippus's understanding of pleasure is not inaccurate, passive pleasures in the sense of the absence of pain. In the understanding of pleasure in question, sexuality and gluttony are affirmed at the highest level and the active realization of these pleasures in a sensual way is taken as the basis (Arslan, 2017, p. 141). In this context, in the understanding of hedonism represented by Aristippus and the Cyrene School, it is claimed that pleasure consists of only one type, but it is felt and experienced at different levels in terms of degree, severity and intensity. Aristippus, based on the psychic structure of human nature, determines the life which is important in terms of happiness as the pleasure that emerges in pleasant soft life (Özlem, 2014, p. 60). Accordingly, in the hedonistic approach of Aristippus, pleasure is accepted as the basic goal for happiness and it is important to obtain pleasure as much as possible.

Epicurean Hedonism

Epicurus advocates the view that what are morally good results from a moral act and he associates what is morally good with desires that are appropriate to nature. In this context, Epicurus argues that all living things run away from pain and pursue pleasure, therefore pain is bad and pleasure is good (Arslan, 2017, p. 144). Epicurus' ethical philosophy consists of preaching a moderate life that can be enjoyed. For Epicurus, the appropriate way of continuing life is a life that can be enjoyed but without the undesired troubles of life (Stroll, 1956, p. 22). For Epicurus, who describes the absence of pain as pleasure, static pleasure is superior to kinetic pleasure, and mental pleasure is preferred to bodily pleasure (Long, 2001, p. 371). Epicureanism is an improved form of the teaching that pleasure is the only good, but Epicurus's understanding of pleasure is not active pleasure, but passive pleasure, unlike Aristippus. In this respect, Epicurus's understanding of pleasure differs from the Cyrenaic approach by accepting the absence of pain

as pleasure. Epicurus takes pleasure as the measure of the good, but he is also aware that pleasure is often followed by great pain. For this reason, Epicurus states that the pleasures that can cause pain after experiencing should be avoided and emphasizes the importance of being moderate when it comes to pleasure (Arslan, 2017, p. 145). Epicurus's philosophy includes advices designed to give people the possibility not only to obtain pleasure but also to avoid pain. Epicurus distinguishes between pleasures accompanied by pain and pleasures not accompanied by pain, and describes the pleasures accompanied by pain as bad (Stroll, 1956, p. 22). In this sense, it is understood that Epicurus refuses to regard all kinds of pleasure as valuable and tries to separate qualified pleasures from others.

Ethical and Psychological Hedonism

As a philosophical doctrine, hedonism has two forms: psychological and ethical. Psychological hedonism is a doctrine that argues that people only seek pleasure in their lives. According to this approach, all human activities are aimed at obtaining pleasure and avoiding pain. Ethical hedonism, on the other hand, is a view arguing that people not only seek pleasure, but that they should do so, because pleasure alone is good (Arslan, 2017, p. 145; Stroll, 1956, p. 23). Erich Fromm qualifies ethical hedonism as the first privilege granted to the principle of objectivity. According to Fromm, "in assuming that pleasure is good for man and that pain is bad, it provides a principle according to which desires are rated: only those desires whose fulfillment causes pleasure are valuable; others are not" (2002, p. 15). In this direction, it is seen that the thinkers, who developed psychological and ethical hedonism teachings, focused on pleasure in terms of achieving happiness for humanity, but they had different opinions about subjective and objective pleasures when it comes to the generally valid value criteria.

Marco Ferreri and His Sense of Cinema

Considered one of the most iconoclastic directors of Italian cinema, Marco Ferreri (1928 -1997) began his cinema career with documentaries about current events in the early 1950s. Ferreri is among the European directors who made the most provocative films during his active time and who were effective in festivals. Ferreri, who reversed traditional values and gender roles, made films that were discussed with his provocative approach (Moliterno, 2009, p. 131-132). *La Grande Bouffe*, which focuses on the hedonistic consumption mentality and pleasure understanding of the bourgeoisie with its unique style, is known as the most important film that made the director famous. Marco Ferreri is a distinctive filmmaker who develops an individual expression in his films with a provocative social content in terms of form and content. Starting with his first films, Ferreri tried to add a sense of satire to the New Realist observation, ranging from rude comedy. Ferreri first touched on the relationships between men and women in the films he shot in Italy and produced films that argued that the bourgeois society trapped the individual in the concepts of family and marriage under the name of individual freedom. *La Grande Bouffe*, which won the "Critics Prize" at the Cannes Film Festival, which caused the audience's reaction, is the director's hardest and most provocative film (Teksoy, 2005, p. 846-848). In this context, Marco Ferreri took his place in the history of cinema with the films he produced with his unique style and iconoclastic understanding of cinema.

***La Grande Bouffe*, Story of the Film**

La Grande Bouffe, one of the masterpieces of Marco Ferreri, one of the extraordinary directors of European cinema, tells the story of four middle-aged men of the bourgeois class who gather in a villa for a big feast in which they will eat until they die. Four friends with different professions are members of the upper class. Ugo (Ugo Tognazzi) is a chef who owns a luxury restaurant. Marcello (Marcello Mastroianni), an incurable womanizer, works as a pilot in *Alitalia*. Michel (Michel Piccoli) is a sensitive television program producer. And Philippe (Philippe Noiret) is a respectable judge who lives with his nanny despite his advanced age. The four friends gather at Philippe's villa in Paris for a weekend program full of dissipation. The four friends buy a truckload of fine food and wine for their feast and go to the villa. Due to Marcello's inability to endure womanlessness, three prostitutes are invited to the villa, and a female teacher who takes her students around agrees to attend the feast. Strangely enough, the insistence of four greedy men, who are not happy and in pursuit of pleasure despite their good class positions, to eat until they die is portrayed with a dark sense of humor.

Analysis of *La Grande Bouffe*

The film is based on four friends', who gather in a villa to spend the weekend, decision to eat until they die. First, there is the impression that the four friends are getting together for a secret weekend entertainment that they will enjoy in an ordinary but intense way. The content of the initial decision is not disclosed. The decision taken in the course of the film becomes clear. A concrete reason for the decision taken by the four friends is not mentioned, but in the scenes in which the characters are introduced in the opening sequence of the film, it is perceived from their state and actions that they lead an unhappy and meaningless life despite their comfortable lives. In this sense, all four friends draw depleted portraits as much as they consume in their convenient and comfortable lives, and their pleasure making leads them to tiredness, to consume them to the end and start an adventure that will result in death.

The Four Hedonists' Death Journey

The first character to appear in the film is Ugo, the owner and chef of the restaurant "Le Biscuit A Soupe". Ugo, who draws an unhappy portrait starting from the scenes he is first seen, appears in one of the first scenes of the film while sharpening the knives he will use on the weekend and does not tell anyone about the feast he will attend. Ugo draws attention with his tired facial expression, slow movements and his unexcused appearance. The most distinctive feature of Ugo is its knowledge of food and its expertise in taste. The character who appears second in the film is Michel, a feminine television program producer. Michel draws attention with his elaborate clothing and hobbies such as piano and ballet. Another feature of this character is that he takes a distant stance towards women. The character who appears in the third place in the film is *Alitalia* pilot and woman hunter Marcello. Marcello is noted for his cool look and greed for sex. The character appearing in the fourth place is Philippe, who is lazy, sleepy and has a clumsy nature. Philippe, a middle-aged judge, lives with his nanny, Nicole, despite his advanced age. Nicole takes a very protective attitude towards Philippe and tries to prevent him from having relationships with other women. The first three in the group of friends are shown at work in their first appearance, but Philippe is shown sleeping in bed. In this context, Philippe's laziness is emphasized. All four characters never give information to their relatives about the features of their weekend program and where it will be. When the group of friends gathers at Philippe's villa, which he occasionally uses for his weekend programs, Philippe sends his veteran maid Hector out of the villa and specifically warns him not to give information to Nicole. The four male characters featured in the film are brought together at a common point with the corruption brought by their class position, pleasures and comfortable life they live. The director does not depict in depth the heroes he combines on the common ground of consumption and corruption, and does not attribute character to them.

An Extraordinary Feast THAT Disgusts

Four characters, who started to talk about various pleasures and sexual pleasures from the first moments they started to be seen together, are buried in their own worlds as if there was no other issue in the world. The group of four, starting to have fun on their own at the villa, competes with each other over eating. Evaluating the photographs of nude women at the dinner table, the group members decide to call three prostitutes home the next evening. The prostitutes are brought home and they are included in the feast. With the participation of women in the entertainment, sexual excesses are added to the gluttony in eating and drinking activities. The primary school teacher, who takes her students around in the morning hours of the next day in filmic time, gets permission to show the children the linden tree in the garden of the villa. Teacher Andrea, a young and plump woman, draws Philippe's and Ugo's attention. Andrea is invited to dinner. Later, Philippe is horrified by the idea that the teacher is in the same environment with prostitutes, but Andrea does not. At this point, a striking element in the film is that the female teacher Andrea does not fall short of four men in hedonism, and is portrayed as a much more voracious personality. This situation finds meaning when discussed with Ferreri's understanding of cinema about reversing gender roles. Indeed, Andrea overshadows the male protagonists with her appetite for gluttony and sexuality and has sexual relations with four men.

With the participation of prostitutes in the feast, the atmosphere becomes full of eroticism and the four friends reach the climax of pleasure and fun. Inspired by Andrea, who adapts to the atmosphere as soon as she arrives, Philippe proposes to her. With his demeanor and approach in the film, Philippe behaves more like a teenager than a grown-up middle-aged man. This situation leads Andrea to enchant Philip as a young and caring model of his nanny Nicole. Ugo, on the other hand, uses his talent in foods and eating, drinking and having fun continues uninterruptedly. Michel is the first to get sick during the

feast. Michel suffers from indigestion and his condition worsens as long as he eats. His friends, especially Marcello, try to help him. Having hobbies like ballet and playing the piano, Michel presents an absurd situation that contrasts with his elite habits with his indigestion and gas. Ferreri displays a brutal humorous approach by showing Michel, which he associates with aristocratic pleasures and art forms unique to the elites, in irreconcilable contradictions.

The course of the extraordinary events at the feast makes prostitutes and Andrea suspect of the situation. Prostitutes are suspicious of interesting events in their entertainment, then they are disgusted at what they see. The prostitutes with increasing disgust and suspicion decide to leave the villa. Meanwhile, Andrea makes the decision to watch the four men' extraordinary party to the end and go through the process with them. Andrea senses the purpose of the four men and decides to help them on their journey to death of pleasure. Beginning to grasp the nature of the entertainment she observes, Andrea competes with four male characters who organize a form of suicidal fun over pleasure-based consumption, greed, and sex. She gets along with four men and eats meals with great appetite. In the setting she incidentally enters, Andrea exhibits a conscious radical hedonist practice and enjoys the moment.

Fatal Satisfaction

Marcello is the first to die in the group of four. Unabated by his insatiable desire for lust, Marcello begins to have sex with Andrea, even though he knows that Philippe will be upset. Marcello gets sick with the effects of his overeating food, and later he has difficulty in having sex with Andrea. Marcello refuses to acknowledge the impotence caused by overeating, and is exposed to nauseating odors when the plumbing bursts in the toilet he entered in anger. With the infiltration of sewage water, heavy odors dominate the villa. Marcello, frustrated by impotence and the water flowing from the sewer, decides to leave the villa, emphasizing that the thought of dying by eating is absurd. During the blizzard in the night, Marcello decides to leave the house in his beloved old *Bugatti* brand vehicle that he repaired with great pleasure. In the morning, his friends see Marcello frozen dead in the driver's seat. Michel is shocked by the incident, while Ugo and Philippe are cool. Philippe states that the illegal burial of the body has a severe punishment, so Marcello's body is placed in the freezer adjacent to the kitchen.

As the remaining of the team insisting on hedonistic suicide sit in the kitchen and continue to eat, Marcello appears in the freezer, where he is kept frozen. After Marcello, it is Michel's turn to die. Having a severe indigestion problem, Michel tries to do the dance moves he likes very much, but he has a lot of difficulty and then goes to the piano. As Michel is trying to play the piano in standing position, farting, crammed with food. Michel, rushing to the balcony for a dear life, dies there. Ferreri aestheticizes Michel's death with cruel humor. Michel, an elite bourgeois who plays ballet and plays classical music by taking the piano at every opportunity with his elegant and elaborate clothing, dies from the gas in his guts. After farting at the piano for a long time, Michel runs to the terrace and falls down there and his pants change color from dirt. His friends put Michel next to Marcello in the freezer.

On the journey to death, the third name is Ugo. Ugo carefully prepares a food made of liver paste and a dome-shaped cake. Philippe and Andrea lose their appetite and do not want to eat. Ugo says he will eat all the food by himself and begins to ingurgitate in front of the bodies of his friends. Ugo, who insists on eating until he dies, does not stop eating despite the discouragements of Andrea and Philippe. Convinced that Ugo will not withdraw from his decision, Philippe and Andrea help him eat by laying him on the kitchen table. Andrea masturbates Ugo until he dies, and Ugo, who has an orgasm, dies. Again in this scene, Ferreri shows his cruel humor and spots the death of Ugo, a prisoner of pleasure, with pleasure. Andrea states that Ugo's place is in the kitchen, so his body must be left on the kitchen table, and Ugo is left there.

Philippe, who is a diabetic, does not want to betray his friends and decides to accelerate his death journey. Philippe does not act within the limits of a balanced and peaceful sense of pleasure for the sake of instant pleasure that will lead him to severe pain. Before dying, Philippe talks to the dog he calls Ugo and waits for his turn to die in deep sorrow. Sitting on the bench under the linden tree, Philippe dies shivering in Andrea's arms after eating the breast-shaped cake. While Philippe is about to die on the bench, a new meat delivery is made to the villa. Andrea wants the meat to be left in the garden, because Marcello's and Michel's bodies are in the freezer inside and Ugo's body is in the kitchen. The deliverers leave the pork and beef on the trees and randomly in different parts of the garden. The film ends with an increasing number of dogs chasing poultry in the garden and being alone with meats.

A Grotesque Critique of Hedonism

As can be understood from the depiction of the plot of the film and the depiction of the characters in the plot, Ferreri made a brutal critique of a certain lifestyle with a grotesque narrative structure in *La Grande Bouffe*. Telling a mysterious event in a festive atmosphere and combining tragic and funny elements, the director criticized radical hedonism in the extraordinary fictional atmosphere he created, without falling into the banality of being didactic. Epicurus' warning that severe pleasures cause severe pain is embodied in the events in the villa. Within this framework, one of the findings reached in the context of radical hedonism in the film is that a life understanding that aims at immoderate pleasure will lead to decadency in human life. In this context, hedonistic approaches aiming at dynamic and instantaneous pleasures, including the radical hedonistic phase that develops on the axis of Cyrene School, are implied on the one hand to collapse the individual, and on the other hand, individuals who are captive of such pleasures will degenerate. This situation is embodied by the degeneration of moral values of four men, who have no concern except for consumption and pleasure, and an unhuman last life, embodied by the barking of dogs before they die.

Conclusion and Evaluation

In *La Grande Bouffe*, the director witnessed the period in which he lived and criticized a life understanding rooted in Ancient Greek philosophy. In the film, it is seen that the hedonist understanding, which can be described as an extreme version of the Cyrenaic pleasure understanding, is adapted to the criticism of certain sections of modern society. Realizing the degeneration of individuals who use their economic resources for an egoistic and hedonistic life with an extraordinary style and grotesque approach, Ferreri not only criticizes a lifestyle in the film, but also criticizes the modern hedonistic consumer society.

In this direction, the film, that tells about four friends closing in a villa at the weekend, eating and drinking, making love with prostitutes and eating until they crack, sheds light on the never-ending greed, the endless ambition to possess and the gluttony with a different perspective. This situation not only criticizes the extremism in eating and drinking, but also criticizes the sexual extremes that individuals fall into in modern society. The film can also be viewed as a criticism of a class who is partially conscious of the trauma caused by their corruption but who feels that their degeneration may end by dying. In this context, it seems possible to say that the modern bourgeoisie is positioned as a class that cannot be reformed with its current mentality.

As a result, it is seen that the understanding of pleasure developed around the Cyrene School is criticized by depicting it concretely in the film, not the measured pleasure understanding that Epicurus draws its frame. In this direction, it is seen that the decadency experienced by individuals who are captive of active and instantaneous pleasures is criticized in a distance and ruthlessly. Knitted with inexhaustible desires, insatiable greed and endless cramping, the film is aesthetized in a tragic and comic style, and refers to the terrible gulf between social classes. In this sense, a distant but striking criticism is made against the ruling classes, who know no boundaries in consumption in a world where a significant part of people struggle with hunger. In this sense, Ferreri made a genuine critique of the real world with an absurd and grotesque narrative, and presented a successful example of a cinematically different style.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled "*A Study on La Grande Bouffe in the Context of Hedonism*", there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Since the document is examined in this study, there is no requirement for an ethics committee decision.

References

- Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü* (7th Edition). İstanbul: İnkılap.
- Andersen, N. (2014). *Shadow philosophy: Plato's cave and cinema*. London and New York: Routledge.
- Arslan, A. (2017). *Felsefeye giriş* (24th Edition). Ankara: BB101.
- Cevizci, A. (2011). *Sokrates* (3th Edition). İstanbul: Say.
- Corrigan, T. (2015). *A short guide to writing about film*. (19th Editio). UK: Pearson.
- Cox, D., & Levine, M. (2018). *Filmle düşünmek: Felsefe yapmak ve film izlemek*. (Translate: O. Orhangazi). Ankara: Ütopya.
- Duncum, P. (2016). *İmaj analizine giriş: Karma yöntemlerin değeri üzerine*. S. D. B. Erişti (Edt.), in *Görsel Araştırma Yöntemleri* (pp. 9-18). Ankara: Pegem Akademi.

- Fromm, E. (2002). *Man for himself an inquiry into the psychology of ethics*. UK: Routledge.
- Fromm, E. (2008). *To have or to be ?*. London & New York: Continuum.
- Kabadayı, L. (2014). *Film eleştirisini kuramsal çerçeveye ve sinemamızdan örnek çözümler*. (2th Edition). İstanbul: Ayrıntı.
- Leboeuf, M. (2014). *32 alıntıda felsefe tarihi*. (Translate: A. Er). İstanbul: NTV.
- Long, A. A. (2001). *Cyrenaics*. L. C. Becker & C. B. Becker (Eds.), in *encyclopedia of ethics* (pp. 370-372). New York: Routledge.
- Moliterno, G. (2009). *The a to z of italian cinema*. UK: The Scarecrow Press, Inc.
- Nietzsche, F. (2006). *Thus spoke zarathustra a book for all and none*. (Translate: A. Del Caro). Cambridge, UK; New York, USA: Cambridge University Press.
- Peters, F. E. (1967). *Greek philosophical terms a historical lexicon*. New York: New York University Press.
- Pieper, A. (2012). *Etikçe giriş*. (Translate: V. Atayman & G. Sezer). (2th Edition). İstanbul: Ayrıntı.
- Popkin, R. H. & Stroll, A. (1956). *Philosophy made simple*. New York: Doubleday & Company Inc.
- Özlem, D. (2014). *Etik ahlak felsefesi*. İstanbul: Notos.
- Teksoy, R. (2005). *Rekin teksöy'un sinema tarihi ikinci cilt*. İstanbul: Oğlak.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Bu makale; Avrupa sinemasının sıradıőı yönetmenlerinden Marco Ferreri'nin *La Grande Bouffe* (Büyük Tıkınma, 1973), adlı filminde radikal hedonist insanların yaşam tarzlarına getirdiği eleştirel yaklaşımı ve yönetmenin özgün sinema anlayışını felsefi eleştiri bağlamında incelemek amacıyla tasarlanmıştır. Bu doğrultuda yaşamın anlamını hazda bulan etik felsefesi alanına ilişkin hedonizm kavramının, sinema - felsefe ilişkisi ekseninde incelenmesi ve özgün bir yönetmenin perspektifinden radikal hedonizmin sinematik araçlarla somutlaştırılmasının tartışılması amaçlanmıştır.

Hazzı temel alan hedonistler mutluluğu insanın en yüce ereği olarak konumlandırırlar, onlara göre, mutluluk, sadece hazzın, zevkin, sevincin ve neşenin ifadesi olarak anlam kazanır. Bu bağlamda hedonizmin kuramsal olarak gelişmesinde rol oynayan iki önemli filozof bulunmaktadır. Bu filozoflardan Kyrene Okulu'nun kurucusu olan Aristippos, hedonizmin kurucusu olarak da kabul edilmektedir. Hedonizmle birlikte anılan diğer isim ise Epikuros'tur.

Aristippos'un hedonistik yaklaşımında haz bedensel hazlara indirgenir ve mutluluk için temel erek olarak kabul edilen hazların olabildiğince fazla elde edilmesi önem taşır. Epikuros'un felsefesinde ise haz, yararlı ve zararlı olma temelinde ya da yüksek hazlar ve bayağı hazlar olarak ayrılmaktadır. Bu anlamda Epikuros her türlü hazzı değerli görmeyi reddeder ve nitelikli hazları diğerlerinden ayırmaya çalışır.

Avrupa sinemasının sıradıőı yönetmenlerinden Marco Ferreri'yi üne kavuőturan *La Grande Bouffe*, hafta sonunu geçirmek için bir villada toplanan dört arkadaőın ölüncüye kadar yemek konusunda aldıkları kararı uygulamaları üzerine kuruludur. İlkin dört arkadaőın sıradan ancak yoğun biçimde haz alacakları gizli bir hafta sonu eğlencesi için bir araya geldikleri izlenimi oluşturulur. Filmin akışı içinde dört arkadaőın aldıkları kararın somut bir gerekçesi dillendirilmez ancak filmin açılıő sekansında kahramanların tanıtılmaya baőlandığı sahnelerde konforlu yaşamlarına rağmen mutsuz ve anlamsız bir yaşam sürdürdükleri hal ve hareketlerinden sezilir. Bu anlamda dört arkadaş rahat ve konforlu yaşamlarında hayatı tükettikleri oranda tükenmiş olan birer portre çizerler. Bu nedenle haz peşinde koőmaktan tükenen dörtlü arkadaş grubu, kendilerini yorgun düşüren hazları yine sonuna kadar tüketerek ölümlerine sonuçlanacak bir maceraya giriőirler.

Birarada görülmeye baőladıkları ilk anlardan itibaren, çeşitli zevkler ve cinsel hazlar üzerine konuőmaya başlayan dört kahraman, dünyada başka mesele yokmuő gibi kendi dünyalarının içine gömülürler. Filmde dikkat çeken bir unsur da kadın öğretmen Andrea'nın hedonizm, konusunda dört erkekten geri kalmaması dahası onlardan çok daha obur bir kişilik olarak çizilmesidir. Bu durum Ferreri'nin cinsiyet rollerini tersine çevirme konusundaki sinema anlayışıyla birlikte ele alındığında anlam bulur. Nitekim filmin ilerlemesiyle Andrea oburluk ve cinsellik konusundaki iőtahıyla erkek kahramanları gölgede bırakır ve dört erkekle cinsel ilişkiye girer.

Ziyafet sürecinde ilk rahatsızlanan Michel olur. Michel hazımsızlık sorunu yaşar ve yedikçe durumu kötüleőir. Bale yapmak ve piyano çalmak gibi hobileri olan Michel, hazımsızlığı ve gaz çıkarmasıyla elit alışkanlıklarıyla zıtlık oluşturan absürt bir durum sergiler. Ferreri, elitlere özgü aristokratik zevkler ve sanat formlarıyla iliőkilendirdiđi Michel'i uzlaőmaz çeliőikler içinde göstererek acımasız bir mizahi yaklaşım sergiler.

Şölen sürecinde ilk ölen Marcello olur. Sinirleri gerilen Marcello, kar fırtınası sırasında, çok sevdiği ve büyük bir zevkle tamir ettiği eski *Bugatti* marka araçla evden çıkmaya karar verir. Sabah saatlerinde arkadaşları Marcello'yu sürücü koltuğunda donarak ölmüş vaziyette görürler. Hedonistik intihar konusunda ısrar eden ekipten arta kalanlar mutfakta oturup yemek yemeye devam ederler. Marcello'nun ardından ölüm sırası Michel'e gelir. Ağır hazımsızlık sorunu yaşayan Michel ayakta piyano çalarken bağırsakları çatlar ve ölür. Ferreri, Michel'in ölümünü acımasız bir mizahla estetize eder. Şık ve özenli giyimiyle dikkat çeken, bale yapan ve her fırsatta piyano başına geçerek klasik müzik eserleri çalan elit kültüre mensup bir burjuva olan Michel bağırsaklarındaki gaz sıkışmasından ölür. Ölüm yolculuğunda üçüncü isim Ugo olur. Ölünceye kadar yemek yemekte ısrar eden Ugo'nun kararından caymayacağına kani olan Andrea, Ugo ölene kadar ona mastürbasyon yapar. Ugo orgazm eşliğinde ölür. Bu sahnede yine Ferreri acımasız mizahını konuşturur ve haz tutsağı olan Ugo'nun ölümünü hazla noktalar. Arkadaşlarına ihanet etmek istemeyen Philippe ölmeden önce Ugo adını verdiği köpekle konuşur ve derin bir hüznün içinde ölmek için sırasını bekler. İhlamur ağacının altındaki bankta oturan Philippe kadın memesi şeklindeki pastanın bir kısmını yedikten sonra titreyerek Andrea'nın kollarında can verir.

Marco Ferreri, *La Grande Bouffe*'de yaşadığı döneme tanıklık ederek, kökleri Antik Yunan felsefesine dayanan bir yaşam anlayışının eleştirisini gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda *La Grande Bouffe*'de Kireneci haz anlayışının bir versiyonu olarak nitelendirilebilecek radikal hedonist anlayış çerçevesinde, modern toplumun belirli kesimlerinin eleştirilmesine uyarlandığı görülmektedir. Filmde Epikuros'un çerçevesini çizdiği ölçülü haz anlayışının değil, Kirene Okulu etrafında gelişen haz anlayışının somut biçimde tasvir edilerek eleştirildiği görülmektedir. Bu doğrultuda, aktif ve anlık hazların tutsağı olan bireylerin yaşadığı dekadansın mesafeli ve acımasız biçimde eleştirildiği görülmektedir. Tükenmeyen arzular, doymak bilmez açgözlülük ve bitmek bilmeyen tıkınmayla örülen film, trajik ve komik bir tarzla estetize edilerek, toplumsal sınıflar arasındaki korkunç uçurma da gönderme yapmaktadır. Ferreri absürt ve grotesk bir anlatımla reel dünyanın sahici bir eleştirisini gerçekleştirerek sinematik anlamda farklı bir tarzın başarılı bir örneğini sunmuştur.

BİST Pay Piyasasında Açıġa Satış Yasaġı ve COVID-19 Düzenlemelerinin Piyasa Etkinliġi  zerindeki Etkisi

Sinan AYTEKİN¹, Nida ABDİOĖLU² ve Arif SEZGİN³

 z

Bu çalışmada ilk olarak 28 Şubat 2020 tarihinde Sermaye Piyasası Kurulunun (SPK) Borsa İstanbul (BİST) pay piyasalarında açıġa satışı yasakladığını duyurmasının BİST-30 endeksi Şirketleri  zerindeki etkisi incelenmiştir. İkinci olarak ise COVID-19 salgınının ve bunu izleyen BİST piyasa düzenlemelerinin BİST-30 endeksi Şirketleri  zerindeki etkisi incelenmiştir. 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de ilk COVID-19 vakası raporlanmış ve aynı gün Dünya Saġlık  rg t  (DSÖ) virüs salgınını pandemi olarak ilan etmiştir. Piyasalarda oluşan tedirginlik nedeniyle Borsa İstanbul Genel M d rl ġ  12 Mart günü pay piyasasında devre kesici tetikleme oranı ile günlük fiyat deġiřim limitlerinde deġiřikliġe gideceğini duyurmuş ve 13 Mart günü yeni oranları uygulamaya koymuştur. Olay etüdü yöntemi kullanılarak, 28 Şubat ve 13 Mart günleri 2 ayrı olay günü olarak belirlenerek her iki olayın da BİST-30 endeksi Şirketleri  zerindeki etkisi incelenmiştir. İlk olay incelendiġinde açıġa satış yasaġı sonrasında endeks ve pay senetlerinin deġer kaybettiġi g r lm ştir. İkinci olarak fiyat marġı ve devre kesici tetikleme oranı düzenlemeleri sonrasında anormal getirinin pozitif olduġu bulunmuştur. Dolayısıyla bu uygulamanın piyasa da fiyat dalgalanmaları ve fiyat oluşumu etkinliġi açısından faydalı olduġu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Açıġa Satış, Fiyat Marġı, Devre Kesici, COVID-19, Borsa İstanbul

The Impact of Short Selling Bans and COVID-19 Regulations of Borsa Istanbul Equity Market on Market Efficiency

Abstract

This study firstly examines the impact of the announcement of short selling ban of Borsa İstanbul (BIST) in 28 Feb 2020 on BIST-30 indices firms. Secondly, the effect of COVID-19 epidemic and following market corrections on BIST-30 indices firms are investigated. Turkey reported the first COVID-19 case on 11 March 2020 and World Health Organization announced the virus epidemic as pandemic the same day. Because of the uneasiness in the markets on 12 March, head office of Borsa İstanbul announced that they would change the circuit breaker rate and daily price change limit. Following this announcement, they started to apply new rates on 13 March. By using event study methodology and determining 28 February and 13 March as two different event days, this study examines the impact of these two events on BIST-30 indices firms. According to the empirical results, indices and shares lose value after short sale ban in the first event. In the second event it is found that after the regulations in price margin and breaker rate, abnormal return turns out to be positive. Thus, this regulation is useful for the effectiveness of price fluctuations and price formation in the market.

Key Words: Short Selling, Price Margin, Circuit Breaker, COVID-19, Borsa İstanbul

Atıf İçin / Please Cite As:

Aytekin, S., Abdioġlu, N. ve Sezgin, A. (2021). BİST pay piyasasında açıġa satış yasaġı ve COVID-19 d zenlemelerinin piyasa etkinliġi üzerindeki etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2433-2448.

Geliş Tarihi / Received Date: 29.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.08.2021

¹ Doç. Dr. - Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, saytekin@balikesir.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-1502-2643

² Doç. Dr. - Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nabdioglu@bandirma.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-8498-9893

³ Arş. Gör. - Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, arif.sezgin@balikesir.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-3381-6458

Giriş

BİST-100 endeksi 2019 yılını 114.424,96 puandan kapatmış, 2020 yılında yükselişine devam ederek 2020 yılı Ocak ayında 120.000 puanın üzerine çıkmıştır. 27 Şubat'ta İdlip'te rejim güçleri tarafından Türk askerlerine yönelik hava saldırısı düzenlenmesi sonrasında bir önceki gün 115.000 seviyelerinde olan endeks iki gün içinde 105.000 seviyelerine kadar geri çekilmiştir. Bu noktada SPK, 28 Şubat'ta BİST pay piyasalarında açığa satışı yasakladığını duyurarak aynı gün uygulamaya koymuştur. Açığa satış yasağı uygulaması devam ederken COVID-19 salgınının dünya piyasalarında yarattığı endişe de gerek yatırımcılar gerekse de yasal otorite tarafından takip edilmeye devam edilmiştir. Türkiye'de 11 Mart tarihinde ilk koronavirüs vak'asının raporlanması ve aynı gün DSÖ'nün virüs salgınına pandemi olarak ilan etmesi tüm piyasalarda olduğu gibi BİST'te de tedirginliğe neden olmuştur. Borsa İstanbul Genel Müdürlüğü, 12 Mart günü pay piyasasında devre kesici tetikleme oranı ile günlük fiyat değişim limitlerinde değişikliğe gideceğini duyurarak 13 Mart günü yeni oranları uygulamaya koymuştur. Bu düzenlemenin temel amacı volatilitiyi azaltarak piyasada olası panik satışlarıyla oluşabilecek kayıpları engellemektir. BİST-100 endeksi, 13 Mart günü bir önceki güne göre yaklaşık 2.000 puanlık yükselişle 95.000 puan seviyelerinden kapanmıştır. Devam eden açığa satış yasağı uygulaması ile devre kesici ve fiyat marjı kısıtlamalarına rağmen 23 Mart'a kadar düşüş trendi devam etmiştir. 23 Mart günü BİST-100 endeksi Ocak ayının başından bu yana gördüğü en düşük seviye olan 84.000 puan seviyelerinden kapanmıştır. COVID-19 salgını nedeniyle gelişmiş ülkelerin de ekonomilerini kapatmaları nedeniyle büyük merkez bankalarından peş peşe gelen varlık alımı ve parasal genişleme adımları finansal piyasalarda karşılık bulmuştur. Bu gelişmelerin BİST'te de fiyatlanmaya başlanmasıyla beraber endeks Nisan ayı sonunda yeniden 100.000 bin seviyelerine yükselmiştir.

Açığa satış, yatırımcının sahip olmadığı menkul kıymetleri satması ya da satışı için emir vermesi olarak tanımlanabilir (Abdioğlu ve Aytekin, 2019, s. 2083). Burada yatırımcının amacı menkul kıymeti daha sonra daha düşük fiyattan alarak fiyat düşüşünden kar elde etmektir. Açığa satışın finansal piyasalarda manipülasyona neden olmasından dolayı piyasada açığa satışın yasaklanması sıkça rastlanan bir durumdur. Özellikle 2008 yılı finansal krizinden sonra açığa satış işlemleri önem kazanmıştır. Finansal krizlere, sermaye piyasalarını düzenleyen otoriteler tarafından açığa satışı yasaklayarak ya da kısıtlayarak cevap verildiği görülmüştür (Beber ve Pagano, 2013, s. 343). Hükümetler, piyasa düzenleyiciler ve medya açığa satış yapanları piyasadaki düşüşlerin sebebi olarak gösterirken, diğer yandan bir başka görüşe göre açığa satış yanlış fiyatlamayı düzeltmekte ve piyasa etkinliğine katkıda bulunmaktadır (Sobacı vd., 2014, s. 22). Literatürdeki bir görüşe göre de açığa satış yasakları sonrası piyasadaki likidite azalır, arbitrajcular piyasadan çekilir, pay senetleri fazla değerlendirilir ve piyasada fiyat etkinliği bozulur.

Diğer yandan uluslararası piyasa getirilerinde etkili olan güncel konulardan biri de pandemidir. Özellikle 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla DSÖ'nün COVID-19 kaynaklı pandemi ilan etmesi ile birlikte finansal piyasalar etkilenmiştir ve etkileri halen devam etmektedir. COVID-19'dan sonra dünya borsalarının genelinde pay fiyatlarında düşüşler görülmüş ve bu durum dünya ekonomisini etkilemiştir (Sansa, 2020, s. 30). Birçok sektörün yapısı bu pandemiden dolayı bozulmuş ve dolayısıyla işlem hacimlerinde düşüşler meydana gelmiştir. Örneğin, Nissan, Toyota, General Motors, Honda, Renault ve Peugeot gibi firmalar Çin'deki üretimlerini durdurmuşlardır. Ayrıca birçok ülke Çin'den yaptıkları ithalat oranlarını düşürmüştür (Zeren ve Hizarcı, 2020, s. 79). Dolayısıyla COVID-19 pandemisi bir çeşit sistematik risk olarak görülmekte ve bu riskin piyasalar üzerindeki etkisinin araştırılmasının önemli olduğu belirtilmektedir (Sharif, 2020, s. 4). Bu çalışma ile henüz açığa satış yasağı kaldırılmamışken devamında gelen COVID-19 pandemisine piyasanın verdiği tepkinin ölçülmesi hedeflenmektedir. Bu nedenle de piyasa katılımcıları için önemli sonuçlar içermektedir. Ortaya koyduğu bulgular açısından da literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, iki ayrı olayın BİST-30 endeksindeki şirketlerin pay senedi getirileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İlk olay SPK'nın 28 Şubat 2020 tarihinde BİST pay piyasalarında açığa satışı yasakladığını duyurmasıdır. Bu açığa satış yasağında Suriye'nin İdlip şehrinde Türk askerlerinin şehit düşmesi etkili olmuştur. İkinci olay tarihi ise 13 Mart 2020 olarak kabul edilmiştir. Bu olay tarihinin seçilmesinde hem 11 Mart 2020 tarihinde DSÖ'nün virüs salgını için pandemi ilan etmesi hem de virüs salgını sonrası BİST Genel Müdürlüğü tarafından alınan kararlar etkili olmuştur. BİST Genel Müdürlüğü Yıldız Pazar ve Ana Pazar tüm gruplarında işlem gören paylarda uygulanan fiyat marjının %10'a düşürülmesine, Yıldız Pazar ve Ana Pazar tüm gruplarında işlem gören paylarda uygulanan devre kesici tetikleme oranının %5'e düşürülmesine, Yıldız Pazar ve Ana Pazarda işlem gören paylarda uygulanan devre kesici sonrası emir toplama süresinin 30 dakika olarak uygulanmasına karar vermiş ve bunları 13 Mart 2020 tarihinde uygulamaya başlamıştır.

Literatür Taraması

Uluslararası literatürde açığa satışa ilişkin kararların finansal piyasalara etkilerini inceleyen çalışmalara rastlamak mümkündür. Gerek piyasa etkinliği gerekse piyasa getirisinin ve volatilitesinin açığa satışa ilişkin kararlardan etkilendiği görölmektedir. Fakat ulusal çalışmaların bu konuda sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Borsa İstanbul üzerine yaptıkları çalışmalarında ankaya vd. (2012) diğer çalışmalardan farklı olarak açığa satışın günlük volatilitelere yerine gün içi volatilitelere üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Analiz sonuçları borsada yapılan açığa satış faaliyetlerinin pay senedi volatilitelerini azalttığını göstermektedir. Diğer yandan Sobacı vd. (2014) Borsa İstanbul'daki artan açığa satış hacminin likidite, volatilitelere ve piyasa getirileri üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, artan açığa satış hacminin likiditeyi artırdığını, volatilitelere ise azalttığını sonucuna varmışlardır. Yapılan analiz sonuçlarına göre açığa satışın pay fiyatlarındaki aşırı değerlemeyi önleyerek piyasa etkinliğine katkıda bulunduğu görölmektedir. Ayrıca 2008 finansal krizinde de açığa satış aktivitelerinin devam etmesinin piyasa kalitesini artırdığını sonucuna varılmıştır. Yani açığa satış için yapılan herhangi bir yasaklamanın piyasa kalitesini kötü yönde etkilediğini ve finansal istikrarı zedelediğini belirtmişlerdir.

Uluslararası literatüre bakıldığında ise açığa satışın gerek ABD gerekse Avrupa borsaları üzerindeki etkisinin araştırıldığı görölmektedir. Açığa satış yasaklarının piyasa üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalardan biri olan Autore vd. (2011) 2008'deki açığa satış yasağının ABD'deki finansal payların getirileri üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Yasağın etkisinin firmanın likiditesine bağlı olduğunu bulmuşlardır. Daha fazla likidite azalışına sahip olan firmaların açığa satış yasağı sonucunda daha fazla negatif fiyat etkileri gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Ayrıca yasaklanan pay senetlerinin pozitif anormal getiriye sahip oldukları görölmektedir. Diğer bir çalışmada Boehmer vd. (2013), ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu'nun (Securities and Exchange Commission-SEC) 2008 yılındaki açığa satış yasağı kararının piyasa üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu çalışmada da açığa satış yasağının etkisinin firmaya özgü karakteristiklere bağlı olduğu varsayılmıştır. Bu karakteristik özellik Autore vd.'de (2011) likidite iken Boehmer vd.'de (2013) firma büyüklüğüdür. Yasağın etkisinin daha çok büyük firmalarda göröldüğü sonucuna varılmıştır. Küçük sermayeli firmaların çoğunun etkilenmediğini fakat büyük firmaların piyasa kalitelerinin kötüleştiği görölmüştür. Daha önceden açığa satış yasağı olan firmaların da yeni yasak sonucu piyasa kalitelerinde daha az düşüş görölmüştür. Bir başka çalışmada Beber ve Pagano (2013), Ocak 2008-Haziran 2009 arasında 30 ülkeden 16491 pay senedinin günlük verisi ile bu dönemde yapılan açığa satış yasaklarının etkilerini araştırmışlardır. Kriz sırasında uygulanan açığa satış yasağının likiditeyi olumsuz yönde etkilediğini sonucuna varılmıştır. Aksine açığa satış ilanının piyasa likiditesini artırdığını bulunmuştur. Likidite olumsuzluğundan küçük sermayeli firmaların daha çok etkilendiğini görölmüştür. Diğer yandan Li vd. (2018), Çin'in 2010 yılında belirli pay senetleri için uyguladığını açığa satış yasağının pay senedi fiyat etkinliğine ve likiditesine etkisini araştırmıştır. Açığa satış yasağının uygulanmasının pay senedinin fiyat etkinliğini ve likiditesini artırdığını bulmuşlardır. Sonuç olarak gelişmekte olan bir ülkede açığa satışın varlık fiyatlarını dengelediğini, likiditeyi artırdığını ve dolayısıyla piyasa kalitesini artırdığını sonucuna varılmıştır.

Bohl vd. (2016) ise açığa satış yasağının Alman firmalarının pay senedi volatiliteleri üzerindeki etkisine bakmıştır. Açığa satış yasağı uygulanan pay senetlerinin volatilitelerinde artış bulunmuştur. Yine volatilitelere üzerine çalışma yapan Baklacı vd. (2016), Birleşik Devletler finansal piyasası için açığa satış faaliyetleri ve pay senedi volatiliteleri arasındaki nedensellik ilişkisine bakmışlardır. Yapılan analizler sonucu açığa satış faaliyetleri ve volatilitelere arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Bu sonuç hem her bir pay senedi için hem de tüm piyasa için geçerlidir. Açığa satış faaliyetlerinin volatilitelere artırdığını ve düzensiz piyasada açığa satış faaliyetlerinin arttığını bulmuşlardır. Ayrıca Baidoo (2019), ABD'deki açığa satış faaliyetlerinin volatilitelere etkisini inceleyerek finansal sektördeki açığa satışın volatilitelere etkisinin önemli derecede olduğunu bulmuşlardır. Henry ve McKenzie (2006) Hong Kong borsası üzerine, Jung vd.'nin (2013) Kore borsası üzerine, Mertzanis'in (2015) Atina borsası üzerine yaptıkları çalışmalarında, açığa satış işlemlerinin volatilitelere üzerinde etkisinin olduğu görölmüştür.

Açığa satış yasaklarının getiri üzerindeki etkisini araştıran çalışmalara da rastlamak mümkündür. Ebrahimnejad ve Hosainzade (2019), Miller'in (1977) savunduğunu açığa satış kısıtlamalarının kaldırılmasının negatif getiriyle sonuçlanacağı görüşünü doğrulamışlardır. Bunda da kötümser yatırımcıların bilgilerini fiyatlara yansıtılmalarının etkili olduğu düşünölmüştür. Miller (1977), açığa satış yasağının bir pay senedinin fazla değerlenmesi ile sonuçlandığını savunmaktadır. Morck vd. (2000) açığa satış yasaklarının kaldırılmasının, arbitrajcıların yanlış fiyatlamayı düzenlemesini kolaylaştıracadığını ve firma hakkındaki bilginin fiyatlara yansıtılacağına savunmaktadır. Böylece açığa satış işlemleri fiyat etkinliğini artıracaktır.

Bris vd. (2007) ise 46 borsadaki açığa satış yasaklarını inceledikleri çalışmalarında, açığa satışı izin verilen piyasalarda fiyatın negatif bilgiyi daha hızlı yansıttığını bulmuşlardır. Ofek ve Richardson (2003), DotCom krizi esnasında yapılan açığa satış yasaklarının pay senedi getirilerini azalttığını göstermişlerdir. Boehmer vd. (2013) ise pay senedi fiyatlarının açığa satış yasağından etkilenmediğini savunmaktadırlar. Benzer şekilde Marsh ve Payne (2012) 2008 yılında uygulanan açığa satış yasağının Birleşik Krallık pay senedi piyasaları üzerindeki etkisine bakmışlardır. Finansal piyasalarda yasak sonrası herhangi bir değişiklik olmadığını görmüşlerdir. Piyasa kalitesi indikatörlerinin Eylül başlarında kötüleştiğini fakat bu kötüleşmenin sadece finansal şirketler için değil tüm şirketler için geçerli olduğunu belirtmişlerdir. İşlem maliyeti ve işlem hacimlerinin ise tüm şirketler için arttığını tespit etmişlerdir.

COVID-19'un piyasa üzerindeki etkisini araştıran çalışmalara bakıldığında ise daha çok uluslararası alanda çalışmalar yapıldığı görülmüştür. COVID-19'un pay senedi getirileri ve volatiliteleri üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar mevcuttur. Al-Awadhi vd. (2020) COVID-19'un Çin borsası üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Hang Seng Endeksi ve Şangay Kompozit Endeksindeki şirketleri ele almışlardır. Yaptıkları panel veri analizi sonucunda her iki endeks için de pay senedi getirilerinin hem vak'a sayısındaki günlük büyüme ile hem de COVID-19'un yol açtığı ölümlerin günlük büyüme oranı ile negatif ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Al-Awadhi vd. (2020) ayrıca farklı sektörler için getirileri de incelemişlerdir. Yaptıkları analiz sonuçlarına göre bilişim teknolojisi ve tıbbi üretim sektörlerinin COVID-19 süresince piyasaya göre daha iyi performans gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Fakat içecek, hava taşımacılığı, deniz ulaşımı, karayolu taşımacılığı sektörlerinin COVID-19 süresince piyasadan daha kötü performansa sahip olduklarını bulmuşlardır. Diğer bir çalışmada Onalı'nın (2020) COVID-19 ABD borsalarının getiri ve volatiliteleri üzerindeki etkisini araştıran ilk çalışma olduğunu iddia etmektedir. 31 Mart 2020 itibarıyla en az 1.000 adet COVID-19'a bağlı ölümün olduğu ülkeleri ele almıştır. Bu ülkeler; İtalya, İspanya, Çin, ABD, Fransa, İran ve Birleşik Krallıktır. Çin'deki birkaç raporlanmış vak'a dışında ABD görülen vak'a sayısındaki artış ya da vak'a kaynaklı ölümlerin ve yılın ilk üç ayındaki COVID-19 vak'alarından etkilenen ülkelerin, ABD borsa getirileri üzerinde bir etkiye yol açmadıklarını tespit etmiştir. Yapılan VAR model analizlerine göre Fransa ve İtalya'daki ölümlerin Dow Jones getirileri üzerinde negatif, VIX üzerinde ise pozitif etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Baker vd. (2020) COVID-19'un şu ana kadar ABD borsasında volatiliteleri en çok etkileyen enfeksiyon hastalığı olduğunu belirtmektedir. Öncelikle 1900'lü yılların başına kadar herhangi bir pandeminin piyasaları etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. COVID-19'un ABD borsasında hareketliliğe neden olduğunu belirtmişlerdir. 24 Şubat-24 Mart 2020 tarihleri arasındaki 22 işlem gününde 18 piyasa yükselişi (market jump) olduğunu göstermişlerdir. Geçmişte bu sayıda yükselişe aynı sayıda işlem günü için rastlanmamıştır. Yükseliş sıklığının 1900 yılından beri ortalama yükselişten 23 kere ile en yüksek seviyede olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca COVID-19'un piyasa volatilitelerine etkisini incelemişler ve volatilitenin geçmiş volatilitelerle karşılaştırılınca en yüksek seviyelerin birinde olduğunu göstermişlerdir. Diğer yandan Ding vd. (2020) 56 ülkeden 6000 şirketin 2020 yılının ilk çeyreğindeki şirket özellikleri ile COVID-19'a karşı pay senedi fiyat reaksiyonu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analiz sonuçlarına göre 2020 öncesi güçlü finansal yapıya sahip olan şirketlerin, COVID-19'a küresel tedarik zinciri ve müşteri lokasyonları ile daha az maruz kalan firmalar arasında, pandemi kaynaklı pay senedi fiyatı düşüşlerinden daha az etkilendiğini tespit etmişlerdir. Pandemi öncesi güçlü kurumsal sosyal sorumluluk politikalarına ve güçlü kurumsal yönetim yapısına sahip olan firmaların (less entrenched) da COVID-19'a karşı daha iyi fiyat performansı gösterdiklerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca firmaların sahiplik yapısının da COVID-19 sonrası performansta etkili olduğunu bulmuşlardır.

Ashraf (2020) 64 farklı ülkeden COVID-19 vak'a ve ölüm sayılarını kullanarak, borsaların COVID-19'a olan tepkisini ölçmüştür. Yapılan analiz sonuçlarında COVID-19 vak'alarındaki büyümenin borsa getirilerini olumsuz etkilediğini bulmuştur. Ayrıca borsaların vak'a sayılarındaki büyümeye olan tepkisinin ölümlerdeki büyümeye olan tepkisinden daha temkinli olduğunu ortaya koymuştur. Buna ek olarak piyasaların ilk vak'aların tespitinde daha fazla tepki verdiklerini tespit etmiştir. Diğer bir çalışmada Ji vd. (2020), potansiyel güvenli liman olarak kabul edilen varlıklardan bazılarının COVID-19 sürecindeki piyasa koşullarında pay senedi endeksinde karşı etkinliğini ölçmüştür. Yapılan analiz sonuçlarında altın ve soya fasulyesi vadeli işlem sözleşmelerinin pandemi esnasında güvenli liman varlıkları oldukları bulunmuştur. Bitcoinin, forex para birimlerinin, ham petrol vadeli sözleşmelerinin güvenli liman olmadıkları tespit edilmiştir.

De Vito ve Gomez (2020), COVID-19'un 26 adet ülkenin likiditesi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. En olumsuz durumda ortalama bir firmanın 2 yıl içerisinde nakdini tüketeceğini

bulmuşlardır. Bu aşamada cari borçların sürdürülebilir seviyeyi aşacağı ve likidite sıkışmasını önlemek için yaklaşık %53 civarında cari olmayan borç enjeksiyonuna ihtiyaç duyulacağını tespit etmişlerdir. Ayrıca tüm firmaların yaklaşık %10'unun 6 ay içerisinde likiditesini yitireceğini belirtmişlerdir. Zhang vd. (2020) araştırmalarında üç ana konu üzerinde çalışmışlardır. İlk olarak menkul kıymetler borsa risklerinin COVID-19'a nasıl tepki verdiğini araştırmışlardır. İkinci olarak dünya genelinde sistematik riskin artıp artmadığına bakmışlardır. Son olarak politika müdahalelerinin etkilerini incelemişlerdir. Tüm ülke borsalarından verilerle çalışmışlardır. Yapılan analizlere göre finansal piyasa risklerinin pandemi sonrası arttığını göstermişlerdir. Her ülkedeki salgının şiddetine göre bu riskin değişiklik gösterdiğini belirtmişlerdir. Salgının belirsizliği ve yarattığı ekonomik kayıpların piyasaların yüksek volatiliteye sahip olmasına neden olduğunu ortaya koymuşlardır. Alışlagelmiş olmayan politika müdahalelerinin daha çok belirsizliğe yol açtığını ve bunun uzun dönemde de devam edeceğini söylemişlerdir. Diğer ülkelerden pandemi konusunda ulusal politikalar yönünden ayrışmanın da söz konusu ülke için tehdit oluşturacağını tespit etmişlerdir. Alfora vd. (2020), COVID-19'un ABD finansal piyasaları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Vak'a sayısının ikiye katlanmasının ertesi günkü ABD piyasa getirisini %4 ila %11 arası düşürdüğünü bulmuşlardır. Vak'a sayısının azalmasının ise piyasa getirisini arttırdığını tespit etmişlerdir. Sermaye yoğun olan ve fazla kaldıraçlı şirketlerin piyasa değerindeki düşüşten daha fazla etkilendiği göstermişlerdir.

Sharif vd. (2020) COVID-19'un ve petrol fiyatlarının, jeopolitik risk seviyeleri, ekonomi politikalarının belirsizliği ve borsaların volatiliteleri üzerinde etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca COVID-19'un jeopolitik risk üzerindeki etkisinin ABD ekonomik belirsizliği üzerindeki etkisinden daha fazla olduğunu göstermişlerdir. Sansa (2020), 1 Mart-25 Mart 2020 arasında COVID-19'un finansal piyasalar üzerindeki etkisini incelemiştir. şangay borsası ve New York Dow Jones endeksi verileri ile yapılan analiz sonuçlarına göre COVID-19'un her iki piyasa üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğunu bulmuştur. Zeren ve Hızarcı (2020), COVID-19 kaynaklı ölümlerin ve vak'aların Çin, Güney Kore, İtalya, Fransa, Almanya ve İşpanya finansal piyasaları ile ilişkisini incelemişlerdir. Ölümlerin tüm finansal piyasaları etkilediği fakat vak'a sayılarının duyurulmasının tüm finansal piyasaları etkilemediği sonucuna varmışlardır. İtalya, Fransa ve Almanya finansal piyasalarının vak'a duyularından etkilenmediğini ve bunun bu ülkelerde etkin piyasa hipotezinin aksine davranışsal finans teorilerine göre davranılmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Yöntem

Çalışmada, 15.02.2019-20.03.2020 tarihleri arasında BİST-100 endeksi ile BİST-30 endeksinde yer alan pay senetlerine ait veriler kullanılmıştır. BİST-100 endeksinin günlük kapanış değerleri ve BİST-30 kapsamındaki pay senetlerinin günlük kapanış fiyatları FİNNET veri tabanından elde edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen şirketler ve şirket kodlarına ilişkin bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. BİST-30 Endeksinde Yer Alan şirketlerin Bilgileri

Sıra	Kod	şirket Adı	Sıra	Kod	şirket Adı
1	AKBNK	Akbank T.A.ř.	16	SAHOL	Hacı Ömer Sabancı Holding A.ř.
2	ARCLK	Arçelik A.ř.	17	SODA	Soda Sanayii A.ř.
3	ASELS	Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.ř.	18	SISE	Türkiye şişe ve Cam Fabrikaları A.ř.
4	BIMAS	BİM Birleşik Mağazalar A.ř.	19	HALKB	Türkiye Halk Bankası A.ř.
5	DOHOL	Doğan şirketler Grubu Holding A.ř.	20	TSKB	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.ř.
6	EKGYO	Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ort. A.ř.	21	TAVHL	TAV Havalimanları Holding A.ř.
7	EREGL	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Ticaret A.ř.	22	TKFEN	Tekfen Holding A.ř.
8	GARAN	Türkiye Garanti Bankası A.ř.	23	TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.ř.
9	ISCTR	Türkiye İş Bankası A.ř.	24	TRKCM	Trakya Cam Sanayii A.ř.
10	KRDMD	Kardemir Karabük Demir Çelik S. ve T. A.ř.	25	TCELL	Turkcell İletifim Hizmetleri A.ř.
11	KCHOL	Koç Holding A.ř.	26	TUPRS	Tüpraş-Türkiye Petrol Raf. A.ř.
12	KOZAL	Koza Altın İşletmeleri A.ř.	27	THYAO	Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı
13	KOZAA	Koza Anadolu Metal Madencilik İşl. A.ř.	28	TTKOM	Türk Telekomünikasyon A.ř.
14	PGSUS	Pegasus Hava Taşımacılığı A.ř.	29	VAKBN	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O
15	PETKM	Petkim Petrokimya Holding A.ř.	30	YKBNK	Yapı ve Kredi Bankası A.ř.

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)

Bu çalışmada olay etüdü (çalışması) (event study) yöntemi kullanılmıştır. Olay çalışması yöntemi, belirli bir olayın pay senedi fiyatlarında anormal bir getiriye neden olup olmadığının belirlenmesinde kullanılan bir yöntemdir (Kim vd., 2020, s. 35). Bu yöntem, pay senetleri hakkında söylentilerin, analist tavsiyelerinin, ilk halka arzların, bedelli veya bedelsiz sermaye artırımlarının, birleşme ve satın almaların, temettü duyurularının, denetim raporları ve derecelendirmelerin, finansal tablolara ilişkin duyuruların, makroekonomik duyurular ve politik gelişmelerin pay senedi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi (Basdas ve Oran, 2014, s. 171-177) gibi oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu çalışmada iki ayrı olayın pay senedi getirileri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bunlardan ilki, Suriye'nin İdlip şehrinde rejim güçlerinin hava saldırısı sonucunda Türk askerlerinin şehit olması sonrasında SPK tarafından pay piyasalarında açığa satışın yasaklanmasının pay senedi getirileri üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Diğeri ise Çin Halk Cumhuriyeti Hubei Eyaleti Wuhan şehrinde başladığı kabul edilen ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 virüs salgını sonrası Borsa İstanbul Genel Müdürlüğü tarafından uygulamaya konulan pay piyasasında devre kesici tetikleme oranı ile günlük fiyat değişim limitlerinde yapılan değişikliklerin pay senedi getirileri üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesidir.

İdlip'te rejim güçleri tarafından Türk askerlerine yönelik hava saldırısı 27 Şubat 2020 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ardından 28 Şubatta SPK, BİST pay piyasalarında açığa satış yasakladığını duyurarak aynı gün uygulamaya koymuştur. Karar sonrası 2 Mart 2020 tarihinde SPK tarafından yapılan yeni açıklamada, yeni bir duyuru yapıncaya kadar pay piyasalarında açığa satış yasağının devam edeceği bildirilmiştir. Dolayısıyla bu saldırının pay senedi getirileri üzerindeki etkisini değerlendirmek için 28 Şubat 2020 olay günü olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'de ilk COVID-19 vak'asının bildirildiği tarih 11 Mart 2020'dir. Aynı gün DSÖ virüs salgını için pandemi ilan etmiştir. Bu gelişmelerin ardından 12 Mart 2020 tarihinde Borsa İstanbul Genel Müdürlüğü tarafından, Yıldız Pazar ve Ana Pazar tüm gruplarında işlem gören paylarda uygulanan fiyat marjının %10'a düşürülmesi, Yıldız Pazar ve Ana Pazar tüm gruplarında işlem gören paylarda uygulanan devre kesici tetikleme oranının %5'e düşürülmesi, Yıldız Pazar ve Ana Pazarda işlem gören paylarda uygulanan devre kesici sonrası emir toplama süresinin 30 dakika olarak uygulanmasına karar verilmiştir. Tablo 2'de gösterilen bu oranlara ilişkin karar 13 Mart 2020 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Yine 17 Mart 2020 tarihinde Borsa İstanbul Genel Müdürlüğü tarafından yapılan yeni bir duyuruda, pay piyasasında sürekli işlem yöntemi ile işlem görmekte olan sıralarda aşağı ve yukarı yönlü %5 olarak uygulanmakta olan devre kesici tetikleme oranının, ikinci bir duyuruya kadar yukarı yönlü olarak kaldırıldığı, ilgili sıralarda %5 devre kesici tetikleme oranının aşağı yönlü olarak uygulanmaya devam edileceği bildirilmiştir. Dolayısıyla açığa satış yasağı devam ederken COVID-19 salgını sonrası BİST tarafından pay senetlerinin fiyatlarındaki sert dalgalanmaları sınırlamak için alınan tedbirlerin pay senedi getirileri üzerindeki etkilerini değerlendirmek için 13 Mart 2020 olay günü olarak kabul edilmiştir.

Tablo 2. BİST Pay Piyasası Fiyat Marjı ve Devre Kesici Uygulama Oranları

Fiyat Marjları ve Devre Kesici Oranları	Eski Uygulama				Yeni Uygulama			
	Yıldız Pazar		Ana Pazar		Yıldız Pazar		Ana Pazar	
	Grup 1	Grup 2	Grup 1	Grup 2	Grup 1	Grup 2	Grup 1	Grup 2
Fiyat Marjı	%20	%20	%20	%15	%10	%10	%10	%10
Devre Kesici Tetikleme Oranı	%10	%10	%10	%7,5	%5	%5	%5	%5
Devre Kesici Sonrası Emir Toplama Süresi	5	5	5	25	30	30	30	30
	Dakika	Dakika	Dakika	Dakika	Dakika	Dakika	Dakika	Dakika

Kaynak: BİST

Olay çalışması yönteminin uygulanmasında olay tarihi, olay penceresi ve tahmin penceresinin belirlenmesi gerekmektedir (Mishra, 2005, s. 10). Olay tarihi, pay senedi getirisi üzerinde etkiye sahip olduğu düşünülen olayın gerçekleşme tarihidir (Erol ve Aytekin, 2018, s. 902). Olay penceresi, olay tarihinden önceki ve sonraki günleri kapsayan bir zaman periyodudur. Bu çalışmada, olay penceresi olarak -/+ 5 gün kullanılmıştır. Tahmin penceresi ise, olay penceresinden önceki 252 iş günü (-6, -257) olarak belirlenmiştir.

Olay etüdü yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarda farklı metodolojiler kullanılmakla birlikte, en temel farklılık, anormal getiri tespitinde kullanılan beklenen getiri hesaplamasında ortaya çıkmaktadır (Kılıç, 2020, s. 69). Bu çalışmada, literatürde beklenen getiri hesaplamasında sıklıkla kullanılan Piyasa Modeli (Market Model) kullanılmıştır.

Olay etüdü çalışmasının uygulanmasında gerçekleştirilen aşamalar aşağıdaki gibidir:

1. aşamada pay senetlerinin günlük kapanış fiyatlarından hareketle pay senetlerinin basit getirileri hesaplanmaktadır (Yılmaz ve Gülay, 2006, s. 24).

$$R_{it} = \frac{P_{it} - P_{it-1}}{P_{it-1}}$$

Yukarıdaki formülde R_{it} i. pay senedinin t günündeki getirisini göstermektedir. P_{it} ise şirketin pay senedinin t günündeki kapanış fiyatını, P_{it-1} yine pay senedinin t gününden bir işgünü öncesinde (t-1) gerçekleşen kapanış fiyatını temsil etmektedir.

2. aşamada pazar getirisi aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır (Aygören ve Uyar, 1996, s. 37):

$$R_{mt} = \frac{I_t - I_{t-1}}{I_{t-1}}$$

Burada I_t BİST-100 endeksinin t günündeki kapanış değerini, I_{t-1} ise BİST-100 endeksinin t-1 günündeki kapanış değerini göstermektedir.

3. aşamada piyasa modeline ilişkin hesaplama yapılmaktadır (Kim vd., 2020, s. 35):

$$R_{it} = \alpha_{it} + \beta R_{mt} + \epsilon_{it}$$

Burada R_{it} i pay senedinin t zamanındaki getirisini, α_{it} sabit terimi, β pay senedinin sistematik riskini, R_{mt} t gününde piyasa getirisini göstermektedir. Yukarıdaki denklemde yer alan α_{it} ve β parametreleri En Kk Kareler regresyon yöntemi ile elde edilmiştir.

4. aşamada olay penceresi içerisindeki anormal getiri hesaplaması yapılmaktadır. Anormal getiri, olay penceresindeki günler için gerçekleşen getiri ile beklenen getiri arasındaki farkı ifade etmektedir (Hekimoğlu ve Tanyeri, 2011, s. 7).

$$AR_{it} = R_{it} - (\hat{\alpha} + \hat{\beta}R_{mt})$$

5. aşamada hesaplanan anormal getirilerden hareketle ortalama anormal getiriler hesaplanmıştır (Liu vd., 2020, s. 6).

$$AAR_{i,t} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N AR_{it}$$

Ortalama anormal getiriler her bir t günündeki anormal getirilerin ortalamasını göstermektedir.

6. aşamada kümülatif anormal getiriler aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır (Goodell ve Huynh, 2020, s. 4):

$$CAR_{i(t_0, t_1)} = \sum_{t=t_0}^{t_1} AR_{it}$$

7. aşamada ortalama anormal getirilerin kümülatifi hesaplanmıştır. Bunun için aşağıdaki formül kullanılmıştır (Suresha ve Chandrashekara, 2016, s. 74):

$$CAAR_{(t_0, t_1)} = \sum_{t=t_0}^{t_1} AAR_{it}$$

Anormal getiriler ile kümülatif anormal getirilerin istatikselsel olarak anlamlılığı t testi ile sınınmıştır. Bu kapsamda çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$H_0 =$ alışma kapsamında incelenen olay günü etrafındaki günlerde anormal getiri ve kümülatif anormal getiri 0'a eşittir. ($AR_t = 0$, $CAR_t = 0$)

$H_1 =$ alışma kapsamında incelenen olay günü etrafındaki günlerde anormal getiri ve kümülatif anormal getiri 0'dan farklıdır. ($AR_t \neq 0$, $CAR_t \neq 0$)

Bulgular

Çalışma kapsamında incelenen şirketlerin açığa satış yasağı kapsamında olay penceresindeki kümülatif anormal getirileri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Açığa Satış Yasağı Uygulaması Kapsamında Şirketlerin Olay Penceresinde Kümülatif Anormal Getirileri (CAR_t)

Olay Penceresi	AKBNK CAR _t	ARCLK CAR _t	ASELS CAR _t	BIMAS CAR _t	DOHOL CAR _t	EKGYO CAR _t	EREGL CAR _t	SAHOL CAR _t	KRDMD CAR _t	KCHOL CAR _t
-5	-0,0063	0,0016	0,0045	0,0015	0,0114	-0,0051	0,0094	-0,0130	0,0271	-0,0043
-4	-0,0006	-0,0064	0,0173	0,0054	0,0003	0,0015	-0,0093	-0,0081	0,0520	-0,0253
-3	-0,0055	-0,0115	0,0396	-0,0165	0,0003	-0,0011	-0,0080	-0,0191	0,0525	-0,0309
-2	0,0013	-0,0085	0,0262	0,0067	-0,0171	-0,0024	0,0159	-0,0151	0,0750	-0,0127
-1	0,0151	0,0033	0,0396	0,0153	-0,0442	0,0109	0,0073	-0,0034	0,0642	-0,0189
0	0,0135	0,0240	0,0697	0,0396	-0,0750	0,0013	0,0041	-0,0040	0,0661	-0,0416
1	0,0110	-0,0048	0,0816	0,0159	-0,0799	0,0161	-0,0052	0,0213	0,0808	-0,0374
2	0,0084	0,0000	0,1177	0,0148	-0,0602	0,0172	-0,0047	0,0064	0,0758	-0,0313
3	0,0488	0,0132	0,0990	0,0341	-0,0767	0,0080	-0,0268	0,0530	0,0513	-0,0376
4	0,0281	-0,0087	0,1045	0,0982	-0,0797	-0,0025	0,0194	0,0371	0,0501	-0,0527
5	0,0394	-0,0371	0,1132	0,1193	-0,1081	-0,0008	0,0521	0,0395	0,0524	-0,0623
Olay Penceresi	KOZAL CAR _t	KOZAA CAR _t	PGSUS CAR _t	PETKM CAR _t	SODA CAR _t	TAVHL CAR _t	TKFEN CAR _t	TOASO CAR _t	TRKCM CAR _t	TCELL CAR _t
-5	0,0451	0,1056	0,0029	0,0046	0,0090	-0,0112	-0,0400	-0,0010	0,0102	-0,0167
-4	0,0781	0,1294	-0,0181	0,0027	0,0168	-0,0320	-0,0404	-0,0101	0,0130	-0,0231
-3	0,0540	0,1177	-0,0357	0,0040	0,0124	-0,0494	-0,0370	0,0210	0,0416	0,0092
-2	0,0416	0,0997	-0,0688	-0,0013	0,0098	-0,0724	-0,0356	0,0339	0,0353	-0,0096
-1	0,0350	0,0912	-0,1289	-0,0087	-0,0060	-0,0907	-0,0625	0,0318	0,0224	0,0047
0	-0,0317	0,0613	-0,1664	-0,0005	-0,0235	-0,1445	-0,0805	0,0769	0,0141	0,0217
1	-0,0374	0,0461	-0,1718	0,0088	-0,0198	-0,1532	-0,0530	0,0642	0,0207	0,0100
2	-0,0424	0,0755	-0,1760	0,0027	-0,0246	-0,1536	-0,0578	0,0717	0,0078	0,0143
3	-0,0530	0,0220	-0,2538	-0,0171	-0,0277	-0,1837	-0,0727	0,0648	0,0058	0,0422
4	-0,0558	0,0091	-0,2978	-0,0297	-0,0160	-0,2079	-0,0658	0,0446	-0,0142	0,0517
5	-0,0294	0,0175	-0,3232	-0,0527	-0,0340	-0,2209	-0,0776	0,0217	-0,0366	0,0465
Olay Penceresi	TUPRS CAR _t	THYAO CAR _t	TTKOM CAR _t	GARAN CAR _t	HALKB CAR _t	ISCTR CAR _t	TSKB CAR _t	SISE CAR _t	VAKBN CAR _t	YKBNK CAR _t
-5	-0,0002	-0,0025	0,0245	-0,0112	-0,0082	-0,0184	0,0037	-0,0052	-0,0101	0,0061
-4	0,0125	-0,0252	0,0142	-0,0152	-0,0214	-0,0226	0,0215	0,0078	-0,0171	0,0082
-3	0,0007	-0,0476	0,0137	-0,0170	-0,0189	-0,0287	0,0164	0,0147	-0,0131	0,0045
-2	-0,0062	-0,0742	0,0061	-0,0313	-0,0167	-0,0221	0,0155	0,0166	0,0028	0,0031
-1	-0,0313	-0,1031	0,0105	-0,0071	-0,0226	0,0002	-0,0118	0,0323	0,0152	0,0033
0	-0,0168	-0,0842	-0,0035	-0,0111	-0,0131	-0,0113	-0,0373	0,0264	0,0174	-0,0128
1	-0,0250	-0,0956	-0,0160	-0,0238	-0,0118	-0,0104	-0,0247	0,0400	0,0274	0,0149
2	-0,0416	-0,1065	0,0167	-0,0173	0,0092	-0,0024	-0,0121	0,0169	0,0494	0,0405
3	-0,0545	-0,1398	-0,0194	0,0052	-0,0191	0,0011	-0,0344	0,0160	0,0416	0,0446
4	-0,0708	-0,1549	-0,0014	-0,0157	-0,0304	-0,0130	-0,0284	0,0039	0,0196	0,0209
5	-0,1028	-0,1778	-0,0124	-0,0106	-0,0359	-0,0075	-0,0505	-0,0012	0,0096	0,0054

BİST-30 endeksi şirketlerinin, açığa satış yasağı uygulaması kapsamında kümülatif anormal getirilerinin istatistiksel olarak anlamlılığına ilişkin p (sig.) değerleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Açığa Satış Yasağı Uygulaması Kapsamında Şirketlerin Kümülatif Anormal Getirileri (CAR_t) İçin t-İstatistiği

Şirket	t-istatistiği	p değeri (sig.)	Şirket	t-istatistiği	p değeri (sig.)
AKBNK	2,556**	0,029	TAVHL	-5,491*	0,000
ARCLK	-0,681	0,511	TKFEN	-11,285*	0,000
ASELS	5,239*	0,000	TOASO	4,328*	0,001
BIMAS	2,410**	0,037	TRKCM	1,670	0,126
DOHOL	-3,927*	0,003	TCELL	1,810	0,100
EKGYO	1,658	0,128	TUPRS	-2,913**	0,015
EREGL	0,802	0,441	THYAO	-5,685	0,000
SAHOL	1,138	0,282	TTKOM	0,683	0,510
KRDMD	12,656*	0,000	GARAN	-5,035*	0,001
KCHOL	-6,337*	0,000	HALKB	-4,805*	0,001
KOZAL	0,024	0,981	ISCTR	-4,132*	0,002
KOZAA	5,534*	0,000	TSKB	-1,753	0,110
PGSUS	-4,418*	0,001	SISE	3,671*	0,004
PETKM	-1,412	0,188	VAKBN	1,994***	0,074
SODA	-1,695	0,121	YKBNK	2,465**	0,033

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tabloda yer alan sonuçlara bakıldığında ASELS, DOHOL, KRDM, KCHOL, KOZAA, PGSUS, TAVHL, TKFEN, TOASO, GARAN, HALKB, ISCTR ve SISE hisselerinin %1 anlamlılık seviyesinde, AKBNK, BIMAS, TUPRS, YKBNK hisselerinin %5 anlamlılık seviyesinde ve son olarak VAKBN hissesinin ise %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı kümülatif anormal getiri sunduğu görülmektedir. Geriye kalan 12 hisse senedinin kümülatif anormal getirileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla şirket bazında incelenen kümülatif anormal getiri açısından H_0 hipotezinin reddedilerek H_1 hipotezinin kabul edildiği söylenebilir.

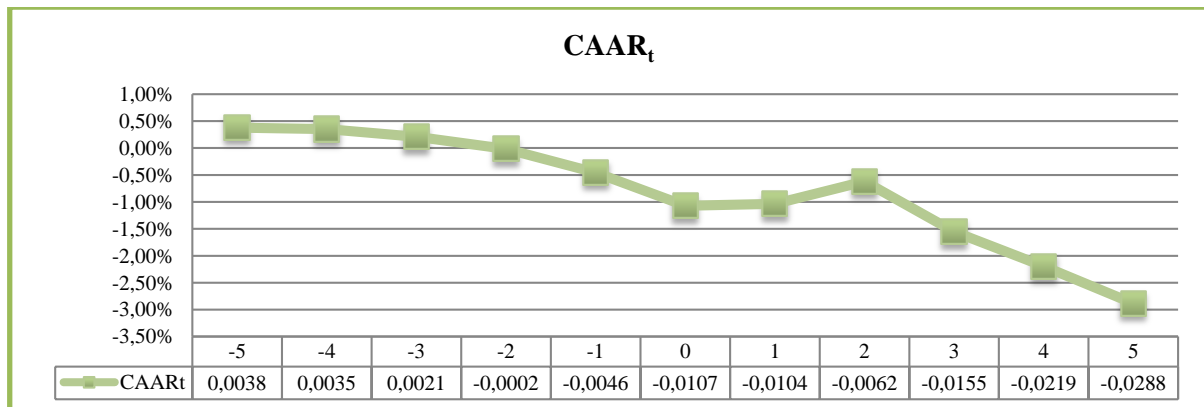
Tablo 5. Açığa Satış Yasağı Uygulaması Kapsamında Olay Penceresinde Ortalama Anormal Getiriler (AAR_t) ve Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler ($CAAR_t$)

Olay Penceresi	AR_t		CAR_t		AAR_t	$CAAR_t$
	t-istatistiği	p değeri (sig.)	t-istatistiği	p değeri (sig.)		
-5	0,845	0,405	0,845	0,405	0,0038	0,0038
-4	-0,102	0,920	0,568	0,575	-0,0003	0,0035
-3	-0,544	0,591	0,329	0,745	-0,0014	0,0021
-2	-0,826	0,416	-0,022	0,982	-0,0022	-0,0002
-1	-1,270	0,214	-0,542	0,592	-0,0044	-0,0046
0	-1,392	0,175	-1,038	0,308	-0,0062	-0,0107
1	0,138	0,891	-0,979	0,335	0,0004	-0,0104
2	1,521	0,139	-0,542	0,592	0,0042	-0,0062
3	-1,974***	0,058	-1,137	0,265	-0,0093	-0,0155
4	-1,645	0,111	-1,456	0,156	-0,0064	-0,0219
5	-2,234**	0,033	-1,727***	0,095	-0,0069	-0,0288

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Ortalama anormal getiriler ve kümülatif ortalama anormal getirilerin gösterildiği Tablo 5'de yer alan bilgiler incelendiğinde olay tarihinden 3 gün (+3) ve 5 gün (+5) sonrasında istatistiksel olarak anlamlı anormal getiri elde edilebildiği görülmektedir. Olay tarihinden 3 ve 5 gün sonrasında sırasıyla %10 ve %5 anlamlılık düzeylerinde negatif anormal getiri elde edilebildiği anlaşılmaktadır. Aynı günlerde ortalama anormal getiriler ve kümülatif ortalama anormal getiriler de negatif olarak gözlenmiştir. Olay tarihinden önceki ve sonraki diğer günlerde ise istatistiksel olarak anlamlı anormal getiri elde edilememiştir.

Kümülatif anormal getirilere bakıldığında ise sadece olay tarihinden 5 gün (+5) sonrasında %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı negatif kümülatif anormal getiri elde edilebildiği anlaşılmaktadır. Olay tarihinden önceki ve sonraki diğer günlerde ise istatistiksel olarak anlamlı kümülatif anormal getiri elde edilememiştir. Dolayısıyla olay penceresinde elde edilen anormal getiriler ve kümülatif anormal getiriler açısından H_0 hipotezinin reddedilerek H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Grafik 1. Açığa Satış Yasağı Uygulaması Kapsamında Kümülatif Ortalama Anormal Getirilerin Olay Gününe Duyarlılığı ($CAAR_t$)

Açığa satış yasağı uygulaması kapsamında kümülatif ortalama anormal getirilerin olay gününe duyarlılıkları Grafik 1'de gösterilmiştir. Kümülatif ortalama anormal getiriler, olay gününden 5 gün öncesinde (-5) pozitif ve en yüksek değere ulaşmış olmasına rağmen olay gününden önceki ikinci gün (-2) negatif değere dönmüştür. Bu tarihten itibaren olaydan sonraki beşinci güne (+5) kadar negatif seyirini

devam ettirmiştir. Dolayısıyla olay gününde, bir önceki güne göre artan negatif kümülatif ortalama anormal getiriler olaydan bir gün sonra (+1) yatay seyretmiş, olaydan iki gün sonra (+2) azalmış fakat olaydan sonraki üçüncü gün (+3) negatif olarak artmaya başlamıştır. Bu yönüyle bakıldığında olayın kümülatif ortalama anormal getirileri olumsuz etkilediği düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen şirketlerin, fiyat marjı ve devre kesici uygulamaları için yapılan düzenlemeler kapsamında olay penceresindeki kümülatif anormal getirileri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Fiyat Marjı ve Devre Kesici Düzenlemesi Kapsamında Şirketlerin Olay Penceresinde Kümülatif Anormal Getirileri (CAR_t)

Olay Penceresi	AKBNK CAR_t	ARCLK CAR_t	ASELS CAR_t	BIMAS CAR_t	DOHOL CAR_t	EKGYO CAR_t	EREGL CAR_t	SAHOL CAR_t	KRDMD CAR_t	KCHOL CAR_t
-5	0,0449	-0,0371	0,0022	0,0269	-0,0646	0,0019	0,0382	0,0491	-0,0225	0,0290
-4	0,1107	-0,0562	-0,0356	0,0559	-0,1330	-0,0212	0,1112	0,1249	-0,0901	0,0556
-3	0,1676	-0,0958	-0,0631	0,1646	-0,2157	-0,0742	0,1616	0,1985	-0,1880	0,0155
-2	0,2571	-0,1578	-0,0753	0,2511	-0,3260	-0,1182	0,2361	0,3204	-0,2788	-0,0013
-1	0,3455	-0,2315	-0,0677	0,2921	-0,4395	-0,1421	0,2790	0,4367	-0,3662	0,0312
0	0,4796	-0,3207	-0,0662	0,3035	-0,5941	-0,1336	0,3185	0,5558	-0,4409	0,0511
1	0,6525	-0,3830	-0,0918	0,2900	-0,7647	-0,1284	0,3590	0,6908	-0,4899	0,0383
2	0,8081	-0,4693	-0,1129	0,3620	-0,9039	-0,1164	0,4270	0,7738	-0,5326	0,0307
3	0,9394	-0,5944	-0,1590	0,4963	-1,0342	-0,0902	0,5223	0,8949	-0,5544	0,0530
4	1,0320	-0,7119	-0,1999	0,5807	-1,0725	-0,0717	0,6321	0,9978	-0,5855	0,0238
5	1,0320	-0,7119	-0,1999	0,5807	-1,0725	-0,0717	0,6321	0,9978	-0,5855	0,0238
Olay Penceresi	KOZAL CAR_t	KOZAA CAR_t	PGSUS CAR_t	PETKM CAR_t	SODA CAR_t	TAVHL CAR_t	TKFEN CAR_t	TOASO CAR_t	TRKCM CAR_t	TCELL CAR_t
-5	0,0275	0,0097	-0,0230	-0,0228	-0,0168	-0,0111	-0,0107	-0,0233	-0,0220	-0,0063
-4	-0,0155	-0,0516	-0,0388	-0,0224	-0,0594	-0,0195	-0,0388	-0,0564	-0,0305	-0,0142
-3	-0,0638	-0,1198	-0,0944	-0,0100	-0,0754	-0,0249	-0,0511	-0,0389	-0,0468	-0,0262
-2	-0,0786	-0,1161	-0,1357	-0,0263	-0,1178	-0,0282	-0,1009	-0,0493	-0,0353	0,0035
-1	-0,1199	-0,1314	-0,1860	-0,0424	-0,1453	-0,0426	-0,0913	-0,0471	-0,0538	0,0123
0	-0,1076	-0,0772	-0,1073	-0,0199	-0,0925	-0,0291	-0,0350	-0,1058	-0,0437	-0,0296
1	-0,1656	-0,1155	-0,1372	-0,0166	-0,1545	-0,0295	-0,0093	-0,1149	-0,0673	-0,0181
2	-0,1995	-0,1537	-0,2278	-0,0390	-0,1455	-0,0104	0,0060	-0,1825	-0,0947	0,0334
3	-0,2192	-0,1780	-0,3012	-0,0369	-0,1338	-0,0299	0,0127	-0,2197	-0,0523	0,0277
4	-0,2076	-0,1678	-0,3995	0,0106	-0,1000	-0,0841	0,0015	-0,2315	-0,0115	0,0092
5	-0,2197	-0,1642	-0,4058	0,0293	-0,0980	-0,0657	0,0051	-0,2240	-0,0254	0,0711
Olay Penceresi	TUPRS CAR_t	THYAO CAR_t	TTKOM CAR_t	GARAN CAR_t	HALKB CAR_t	ISCTR CAR_t	TSKB CAR_t	SISE CAR_t	VAKBN CAR_t	YKBNK CAR_t
-5	-0,0320	-0,0223	-0,0101	0,0046	-0,0049	0,0053	-0,0208	-0,0062	-0,0099	-0,0148
-4	-0,0014	-0,0183	-0,0434	0,0068	0,0032	0,0261	-0,0293	-0,0289	0,0086	-0,0023
-3	0,0001	-0,0263	-0,0223	0,0624	0,0196	0,0457	-0,0508	-0,0320	0,0330	0,0144
-2	-0,0279	-0,0603	-0,0312	0,0882	0,0093	0,0488	-0,0308	-0,0553	0,0422	0,0327
-1	-0,0366	-0,0837	-0,0432	0,1143	0,0295	0,0746	-0,0469	-0,0749	0,0746	0,0508
0	-0,0385	-0,0319	-0,0549	0,1119	0,0461	0,1004	-0,0394	-0,0470	0,0875	0,0611
1	-0,0558	-0,0268	-0,0235	0,1475	0,0855	0,1210	-0,0219	-0,0410	0,1234	0,0819
2	-0,1157	-0,0400	-0,0040	0,1915	0,1435	0,1739	0,0484	-0,0332	0,1884	0,1074
3	-0,1567	-0,0313	-0,0136	0,1665	0,1413	0,1558	0,0416	-0,0027	0,1954	0,0903
4	-0,1806	-0,0195	-0,0165	0,1208	0,1363	0,1379	0,0456	0,0212	0,2023	0,0551
5	-0,1630	-0,0226	0,0362	0,0935	0,1380	0,1408	0,0585	0,0260	0,1973	0,0350

BİST-30 endeksi şirketlerinin, açığa satış yasağı uygulaması kapsamında kümülatif anormal getirilerinin istatistiksel olarak anlamlılığına ilişkin p (sig.) değerleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Fiyat Marjı ve Devre Kesici Düzzenlemesi Kapsamında Şirketlerin Kümülatif Anormal Getirileri (CAR_t) İçin t-İstatistiği

Şirket	t-istatistiği	p değeri (sig.)	Şirket	t-istatistiği	p değeri (sig.)
AKBNK	6,336*	0,000	TAVHL	-5,021*	0,001
ARCLK	-6,386*	0,000	TKFEN	-2,391**	0,038
ASELS	-2,894**	0,016	TOASO	-4,745*	0,001
BIMAS	3,978*	0,003	TRKCM	-6,250*	0,000
DOHOL	-7,002*	0,000	TCELL	0,633	0,541
EKGYO	-0,812	0,436	TUPRS	-3,613*	0,005
EREGL	7,855*	0,000	THYAO	-5,749*	0,000
SAHOL	7,610*	0,000	TTKOM	-2,789**	0,019
KRDMD	-5,335*	0,000	GARAN	5,630*	0,000
KCHOL	0,181	0,860	HALKB	3,645*	0,004
KOZAL	-4,822*	0,001	ISCTR	5,465*	0,000
KOZAA	-6,752*	0,000	TSKB	-0,321	0,755
PGSUS	-4,667*	0,001	SISE	-2,630**	0,025
PETKM	-2,751**	0,020	VAKBN	4,232*	0,002
SODA	-8,174*	0,000	YKBNK	4,026*	0,002

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tabloda yer alan sonuçlara bakıldığında AKBNK, ARCLK, BIMAS, DOHOL, EREGL, SAHOL, KRDM, KOZAL, KOZAA, PGSUS, SODA, TAVHL, TOASO, TRKCM, TUPRS, THYAO, GARAN, HALKB, ISCTR, VAKBN ve YKBNK hisselerinin %1 anlamlılık seviyesinde, ASELS, PETKM, TKFEN, TTKOM, SISE hisselerinin %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı kümülatif anormal getiri sunduğu görülmektedir. Geriye kalan 4 hisse senedinin kümülatif anormal getirileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla şirket bazında incelenen kümülatif anormal getiri açısından H₀ hipotezinin reddedilerek H₁ hipotezinin kabul edildiği söylenebilir.

Tablo 8. Fiyat Marjı ve Devre Kesici Düzzenlemesi Kapsamında Olay Penceresinde Ortalama Anormal Getiriler (AAR_t) ve Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler (CAAR_t)

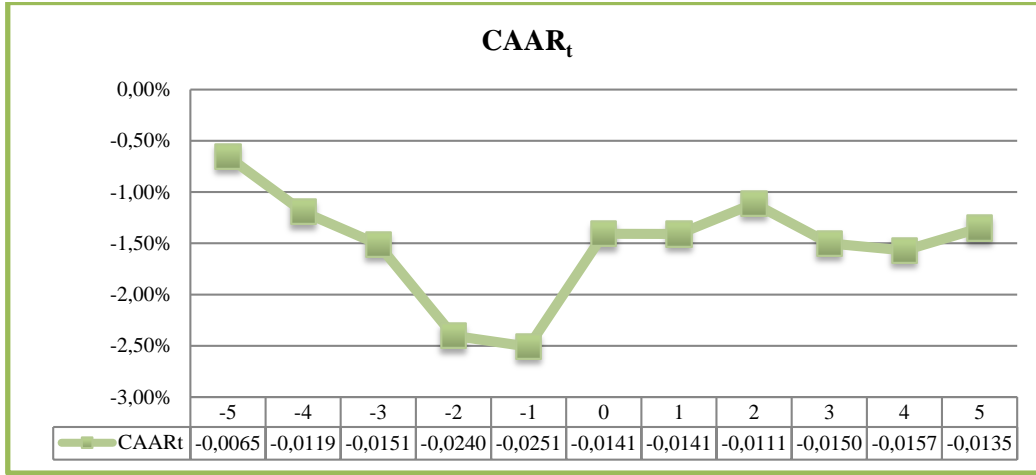
Olay Penceresi	AR _t		CAR _t		AAR _t	CAAR _t
	t-istatistiği	p değeri (sig.)	t-istatistiği	p değeri (sig.)		
-5	-2,151**	0,040	-2,151**	0,040	-0,0065	-0,0065
-4	-1,137	0,265	-2,081**	0,046	-0,0054	-0,0119
-3	-0,608	0,548	-1,628	0,114	-0,0032	-0,0151
-2	-1,720***	0,096	-2,056**	0,049	-0,0089	-0,0240
-1	-0,240	0,812	-1,680	0,104	-0,0011	-0,0251
0	1,910***	0,066	-1,086	0,286	0,0110	-0,0141
1	-0,003	0,997	-0,847	0,404	0,0000	-0,0141
2	0,401	0,692	-0,508	0,615	0,0030	-0,0111
3	-0,703	0,488	-0,658	0,515	-0,0039	-0,0150
4	-0,111	0,913	-0,641	0,527	-0,0007	-0,0157
5	0,402	0,691	-0,575	0,570	0,0022	-0,0135

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Ortalama anormal getiriler ve kümülatif ortalama anormal getirilerin gösterildiği Tablo 8'de yer alan bilgiler incelendiğinde olay tarihi ile olay tarihinden 2 gün (-2) ve 5 gün (-5) öncesinde istatistiksel olarak anlamlı anormal getiri elde edilebildiği görülmektedir. Olay tarihinde %10 anlamlılık düzeyinde pozitif anormal getiri elde edilebilmiştir. Olay tarihinden 2 ve 5 gün öncesinde (-2,-5) ise sırasıyla %10 ve %5 anlamlılık düzeylerinde negatif anormal getiri elde edilebildiği anlaşılmaktadır. Olay tarihinde, anormal getiriler ve ortalama anormal getirilerin aksine kümülatif ortalama anormal getiriler negatifken olay tarihinden 2 ve 5 gün öncesinde (-2, -5) anormal getiriler gibi ortalama anormal getiriler ve kümülatif ortalama anormal getiriler de negatiftir. Olay tarihinden önceki ve sonraki diğer günlerde ise istatistiki olarak anlamlı ortalama anormal getiri elde edilememiştir.

Kümülatif anormal getirilere bakıldığında olay tarihinden 2 gün (-2), 4 gün (-4) ve 5 gün (-5) öncesinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı negatif kümülatif anormal getiri elde edilebildiği anlaşılmaktadır. Olay tarihinden önceki ve sonraki diğer günlerde ise istatistiki olarak anlamlı

kümülatif anormal getiri elde edilememiştir. Dolayısıyla olay penceresinde elde edilen anormal getiriler ve kümülatif anormal getiriler açısından H_0 hipotezinin reddedilerek H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Grafik 2. Fiyat Marjı ve Devre Kesici Düzenlemesi Kapsamında Kümülatif Ortalama Anormal Getirilerin Olay Gününe Duyarlılığı (CAAR_t)

Fiyat marjı ve devre kesici düzenlemesi kapsamında kümülatif ortalama anormal getirilerin olay gününe duyarlılıkları Grafik 2’de gösterilmiştir. Kümülatif ortalama anormal getiriler, olay penceresinin tamamında negatif olarak gerçekleşmiştir. Olay gününden 5 gün öncesinde (-5) negatif en düşük değerine ulaşmış olmasına rağmen olay gününden sonraki günler yataya yakın seyir izlemiştir. Dolayısıyla olay günü, bir önceki güne göre negatif kümülatif ortalama anormal getiri azalırken diğer günlerde alınan tedbirlerin etkisiyle negatif getirinin azaldığı görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ilk olarak 28 Şubat 2020 tarihinde BİST tarafından pay piyasalarında uygulanmasına karar verilen açığa satış yasağının BİST-30 şirketleri paylarının getirileri üzerindeki etkileri incelenmiştir. 28 Şubat 2020 tarihinde BİST pay piyasasında uygulamaya konulan açığa satış yasağı için -/+5 günlük olay penceresi oluşturulduğunda olay tarihinden 3 gün (+3) ve 5 gün (+5) sonrasında istatistiksel olarak anlamlı negatif anormal getiri elde edilebildiği görülmüştür. Aynı günlerde ortalama anormal getiriler ve kümülatif ortalama anormal getiriler de negatif olarak gözlenmiştir. Kümülatif anormal getirilere bakıldığında ise sadece olay tarihinden 5 gün (+5) sonrasında istatistiksel olarak anlamlı negatif kümülatif anormal getiri elde edilebildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla açığa satış yasağı uygulaması endeksin ve pay senetlerinin değer kaybetmesini önleyememiştir. Kaldı ki açığa satışın yasaklanmasının volatiliteye ve fiyat oluşumuna olumsuz etkileri olabilmektedir. Çankaya vd. (2012) ve Sobacı vd. (2014) BİST üzerinde yaptıkları çalışmalarda açığa satış kısıtlarının volatilitiyi azalttığını ortaya koymuşlardır. Fakat Beber ve Pagano (2013), Miller (1977), Morck vd. (2000), Bris vd. (2007) çalışmalarında açığa satış yasaklarının likiditeyi olumsuz etkilediğini, arbitrajcuların piyasadan çekilmesiyle beraber pay senetlerinin fazla değerlendirildiğini ve dolayısıyla piyasada fiyat etkinliğinin bozulduğunu belirtmişlerdir. Bu dönemde BİST Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasasında vadeli kontratlara konu olan pay fiyatlarının spot fiyatlarından düşük seyretmesi de benzer gerekçelere dayanmaktadır. BİST pay piyasasında bu dönemde yaşanan negatif getiriler, Ofek ve Richardson (2003)’in ABD’de 2000 yılında yaşanan DotCom krizi sırasında uygulanan açığa satış yasağının pay senedi getirilerini azalttığı bulgularıyla örtüşmektedir.

Türkiye’de ilk COVID-19 vak’asının raporlanması ve DSÖ’nün virüsün yayılımını pandemi olarak ilan etmesiyle beraber pay piyasalarındaki volatilitiyi kontrol edebilmek için daha önce SPK tarafından devreye alınan açığa satış yasağı uygulamasına ek olarak bir takım tedbirlerin alınması gereği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda 12 Mart 2020 tarihinde Borsa İstanbul Genel Müdürlüğü tarafından, Yıldız Pazar ve Ana Pazar tüm gruplarında işlem gören paylarda uygulanan fiyat marjının %10’a, devre kesici tetikleme oranının %5’e düşürülmesine ve devre kesici sonrası emir toplama süresinin 30 dakika olarak uygulanmasına karar verilmiştir. Bu yeni oranlar 13 Mart tarihi itibarıyla uygulamaya konulmuştur. Bu nedenle bu çalışmada ikinci olay tarihi 13 Mart kabul edilerek oluşturulan -/+5 günlük olay penceresinde yapılan analiz sonucunda olay tarihinde pozitif, olay tarihinden önceki 2. gün (-2) ve 5. gün (-5) ise istatistiksel olarak anlamlı negatif anormal getiri elde edilebildiği görülmüştür. Kümülatif anormal getirilere bakıldığında olay tarihinden önceki 2. gün (-2), 4. gün (-4) ve 5. gün (-5) istatistiksel olarak anlamlı negatif

kümülatif anormal getiri elde edilebildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla fiyat marjı ve devre kesici tetikleme oranı düzenlemeleri sonrasında pozitif anormal getiri elde edilememiştir. Fakat istatistiksel olarak anlamlı olmasa da negatif getirilerdeki artış hızı düşerek sifıra yaklaşma trendine girmiştir. Bu trend, uygulamanın piyasada volatilité ve fiyat oluşumu etkinliği açısından faydalı olduğunu göstermektedir. COVID-19 salgınının ilk kez duyurulduğu 2019 yılı Aralık ayı ile sermaye piyasalarında oluşan tedirginlik pandeminin Avrupa'ya ve gelişmiş ülkelere yayılmasıyla daha da artmıştır. Bu noktada borsalardan para çıkışının olması beklenen bir durumdur. Alfora vd. (2020), Ashraf (2020) ve Al-Awadhi vd. (2020) alışmalarında vak'a ve ölüm sayısındaki artışın borsalarda getiriyi azalttığını belirterek bu duruma dikkat çekmişlerdir. Dünya ekonomisinde oluşacak daralmanın tahmin edilmesinin bile güçleştiği büyük belirsizlikler olan bu dönemde, SPK ve BİST tarafından volatilitéyi azaltmak için atılan adımların birer zorunluluk olduğu görülmektedir. Kaldı ki Baker vd. (2020) COVID-19'un şimdiye kadar ABD borsasında volatilitéyi en çok etkileyen enfeksiyon hastalığı olduğunu belirtmiş, Onali (2020) ise pandemi ile ABD borsalarının değer kaybettiğini ve VIX korku endeksinin yükseldiğini söylemiştir. BİST pay piyasası açısından da durum farklı gelişmemiştir. Sonuç olarak COVID-19 perspektifinde elde ettiğimiz bulgular BİST sektör endekslerinde özellikle 11 Mart ve sonrasında negatif getirilerin görüldüğünü raporlayan Kılıç (2020)'ın bulgularıyla örtüşmektedir.

Açığa satış yasağı ile fiyat marjı ve devre kesici tetikleme oranı düzenlemeleri bir arada değerlendirildiğinde olay tarihlerinden önceki ve sonraki günlerde pozitif ve/veya negatif kümülatif anormal getiriler edilebildiği görülmüştür. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilirken H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Yatırımcılar açısından ele alındığında olağanüstü gelişmelerin yaşandığı dönemlerde sermaye piyasalarında getiri volatilitésinin artabileceği, pay senetlerinin fiyatlarında sert dalgalanmaların meydana gelebileceği ve fiyat marjlarındaki oynaklığın normal sınırların dışına çıkabileceği gözardı edilmeden pozisyon alınması gerektiği unutulmamalıdır. Nihai olarak, ortaya konulan verilere göre incelenen olaylar ve dönemler çerçevesinde BİST pay piyasasının yarı güçlü formda etkin olmadığı, alınan tedbirlerin kısmen amaçlanan ıktıları verdiği bulgularına ulaşılmıştır.

Etik Beyan

"BİST Pay Piyasasında Açığa Satış Yasağı ve COVID-19 Düzenlemelerinin Piyasa Etkinliği Üzerindeki Etkisi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada hazır veri seti kullanıldığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Abdioğlu, N. ve AYTEKİN, S. (2019). Açığa satış fiyatının belirleyicileri: Borsa İstanbul Mali Endeksi (XUMAL) Üzerinde Bir Uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 2081-2098. doi: <https://doi.org/10.15869/itobiad.568523>
- Al-Awadhi, A. M., Alsaifi, K., Al-Awadhi, A. ve Alhamadi, S. (2020). Death and contagious infectious diseases: Impact of the COVID-19 virus on stock market returns. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 1-4. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100326>
- Alfora, L., Chari, A., Greenland, A. N. ve Schott, P. K. (2020). Aggregate and firm level stock returns during pandemics, in real time. *NBER Working Paper Series*, No 26950. Erişim adresi: <https://www.nber.org/papers/w26950>
- Ashraf, B. N. (2020). Stock markets' reaction to COVID-19: Cases or fatalities? *Research in International Business and Finance*, 54, 1-7. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101249>
- Autore, D. M., Billingsley, R. S. ve Kovacs, T. (2011). The 2008 short sale ban: Liquidity, dispersion of opinion, and the cross-section of returns of US financial stocks. *Journal of Banking and Finance*, 35, 2252-2266. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2011.01.026>
- Aygören, H. ve Uyar, S. (2007). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) Denetim görüşlerinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi. *İMKB Dergisi*, 9(36), 33-51. Erişim adresi: https://www.borsaistanbul.com/datum/imkbdergi/İMKB_Dergisi_Turkce36.pdf
- Baker, S., Bloom, N., Davis, S. J., Kost, K., Sammon, M. ve Viratyosin, T. (2020). The unprecedented stock market reaction to COVID-19. *NBER Working Paper Series*, No 26945. Erişim adresi: <https://www.nber.org/papers/w26945.pdf>
- Baidoo, K. B. (2019). The Effect of short selling on financial market volatilities. *European Journal of Business Science and Technologies*, 5(2), 218-228. doi: <http://dx.doi.org/10.11118/ejobsat.v5i2.183>
- Baklacı, H. F., Süer, Ö. ve Yelkenci, T. (2016). A closer insight into the causality between short selling trades and volatility. *Financial Research Letters*, 17, 48-54. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.frl.2016.01.007>

- Basdas, U. ve Oran, A. (2014). Event studies in Turkey. *Borsa İstanbul Review*, 14(3), 167-188. doi:<https://doi.org/10.1016/j.bir.2014.03.003>
- Beber, A. ve Pagano, M. (2013). Short-selling bans around the world: Evidence from the 2007–09 Crisis. *Journal of Finance*, 68(1), 343-381. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2012.01802.x>
- Boehmer, E. ve Wu, J. (2013). Short selling and the price discovery process. *The Review of Financial Studies*, 26(2), 287-322. doi:<https://doi.org/10.1093/rfs/hhs097>
- Bohl, M. T., Reher, G. ve Wilfling, B. (2016). Short selling constraints and stock return volatility: Empirical evidence from the German stock market. *Economic Modelling*, 58, 159-166. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.econmod.2016.05.025>
- Bris, A., Goetzman, W. N. ve Zhu, N. (2007). Efficiency and the bear: Short sales and markets around the world. *Journal of Finance*, 62, 1029–1079. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2007.01230.x>
- Cankaya, S., Eken, H. M. ve Ulusoy, V. (2012). The impact of short selling on intraday volatility: Evidence from the Istanbul stock exchange. *International Research Journal of Finance and Economics*, 93, 202-212. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2193861
- De Vito A. ve Gomez, J. P. (2020). Estimating the COVID-19 cash crunch: Global evidence and policy. *Journal of Accounting and Public Policy*, 39(2), 1-14. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2020.106741>
- Ding, W., Levine, R., Lin, C. ve Xie, W. (2020). Corporate immunity to the Covid-19 pandemic. *NBER Working Paper Series*, No 27055. Erişim adresi: <http://www.nber.org/papers/w27055>
- Ebrahimnejad, A. ve Hosainzade, S. (2019). Short-sale constraints and stock price informativeness. *Global Finance Journal*, 40, 28-34. doi: <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2018.11.002>
- Erol, A. F. ve Aytekin, S. (2018). Borsa İstanbul Pay Piyasası şirketlerinin bedelsiz sermaye artırımını duyurularının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), 898-912. doi: 10.30798/makuiibf.439219
- Goodell, J. W. ve Huynh, T. L. D. (2020). Did congress trade ahead? Considering the Reaction of US industries to COVID-19. *Finance Research Letters*, 101578. doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101578>
- Hekimoglu, M. H. ve Tanyeri, B. (2011). Stock market reactions to mergers of non-financial Turkish firms. *İktisat İşletme ve Finans*, 26(308), 53-70. doi: 10.3848/iif.2011.308.3095
- Henry, O. T. ve McKenzie, M. (2006). The impact of short selling on the price–volume relationship: Evidence from Hong Kong. *Journal of Business*, 79(2), 671-91. doi: 10.2139/ssrn.407711
- Jung, C. S., Kim, W. ve Lee, D. W. (2013). Short selling by individual investors: destabilizing or price discovering? *Pacific-Basin Finance Journal*, 21, 1232-1248. doi: <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2012.09.001>
- Ji, Q., Zhang, D. ve Zhao, Y. (2020). Searching for Safe-haven assets during the COVID-19 pandemic. *International Review of Financial Analysis*, 71, 1-10. doi:<https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101526>
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1132865>
- Kim, J., Kim, J., Lee, S. K. ve Tang, (Rebecca) L. (2020). Effects of epidemic disease outbreaks on financial performance of restaurants: Event study method approach. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 43, 32-41. doi:10.1016/j.jhtm.2020.01.015
- Li, Z., Lin, B., Zhang, T. ve Chen, C. (2018). Does short selling improve stock price efficiency and liquidity? Evidence from a natural experiment in China. *The European Journal of Finance*, 24(15), 1350-1368. doi:<https://doi.org/10.1080/1351847X.2017.1307772>
- Liu H, Manzoor A., Wang C, Zhang L. ve Manzoor, Z. (2020). The COVID-19 outbreak and affected countries stock markets response. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(8), 1-19. doi:10.3390/ijerph17082800
- Marsh, Ian W. ve Payne, R. (2012). Banning short sales and market quality: The UK's experience. *Journal of Banking and Finance*, 36, 1975-1986. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.03.005>
- Mertzanis, C. (2015). Short selling regulation, return volatility and market volatility in the athens exchange. *Studies in Economics and Finance*, 34 (1), 143-164. doi: 10.1108/SEF-06-2015-0157
- Miller, E. M. (1977). Risk, uncertainty, and divergence of opinion. *Journal of Finance*, 32(4), 1151-1168. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1977.tb03317.x>
- Mishra, A. (2005). An empirical analysis of market reaction around the bonus issues in India. *Indian Institute of Management Working Paper*, No. 2005-10. Erişim Adresi: <https://ssrn.com/abstract=733043> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.733043>
- Morck, R., Yeung, B. ve Yu, W. (2000). The information content of stock markets: Why do emerging markets have synchronous stock price movement. *Journal of Financial Economics*, 58(1), 215-260. doi: 10.1016/S0304-405X(00)00071-4
- Ofek, E. ve Richardson, M. (2003). DotCom mania: The rise and fall of internet stock prices. *The Journal of Finance*, 58 (3), 1113- 1137. doi:<https://doi.org/10.1111/1540-6261.00560>
- Onali, E. (2020). Covid-19 and stock market volatility. *SSRN Working Paper*. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3571453
- Sansa, N. A. (2020). The impact of the COVID - 19 on the financial markets: Evidence from China and USA. *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(2), 29-39. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3562530

- Sharif, A., Aloui, C. ve Yarovaya, L. (2020). COVID-19 pandemic, oil prices, stock market, geopolitical risk and policy uncertainty nexus in the US economy: Fresh evidence from the wavelet-based approach. *International Review of Financial Analysis*, 70, 1-9. doi:<https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101496>
- Sobacı, C., Sensoy, A. ve Ertürk, M. (2014). Impact of short selling activity on market dynamics: Evidence from an emerging market. *Journal of Financial Stability*, 15, 53-62. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jfs.2014.08.010>
- Suresha, B. ve Chandrashekara, B. (2016). Market efficiency around bonus, stock split and rights issue announcement-evidence from India. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 7(11), 71-79. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/Market-Efficiency-around-Bonus%2C-Stock-Split-and-E2%80%93-Suresha-Chandrashekara/b5118f785f643db10180b3345cf85f9fa0555446>
- Yılmaz, A. K. ve Gulay, G. (2006). Dividend policies and price-volume reactions to cash dividends on the stock market: Evidence from the Istanbul stock exchange. *Emerging Markets Finance and Trade*, 42(4), 19-49. doi:<https://doi.org/10.2753/REE1540-496X420402>
- Zeren, F. ve Hızarcı, A. E. (2020). The impact of Covid-19 coronavirus on stock markets: Evidence from selected countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84. doi: 10.32951/mufider.706159
- Zhang, D., Hu, M. ve Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of Covid-19. *Finance Research Letters*, In Press. doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.10152>

EXTENDED ABSTRACT

BIST-100 index increased to over 120.000 points in January 2020. However, after the air strikes against Turkish soldiers by the regime forces in Idlip on February 27, the index, which was 115,000 the previous day, retreated to 105,000 levels within two days. At this point, the CMB announced the ban on short selling in BIST equity markets on February 28. While the short sale ban regulation continues, the concern caused by the COVID-19 outbreak in the world markets continued to be followed by both investors and the legal authority. Reporting of first coronavirus case in Turkey on March 11 and declaration of a pandemic virus by WHO the same day caused uneasiness in all the markets and in BIST. Borsa İstanbul introduced new rates on March 13, announcing that it will change the daily price change limits with the circuit breaker trigger rate in the share market on March 12. The main purpose of this regulation is to reduce volatility and prevent losses that may occur with possible panic sales in the market. The BIST-100 index closed on March 13 at 95,000 points with an increase of approximately 2,000 points compared to the previous day. Despite the circuit breaker and price margin restrictions with the ongoing short selling ban, the downward trend continued until March 23. On March 23, the BIST-100 index closed at 84,000 points, the lowest level seen since early January. Due to the COVID-19 epidemic, the successive asset purchase and monetary expansion steps from the major central banks have been found in financial markets due to the closure of their economies. As these developments began to be priced in BIST, the index rose to 100,000 thousand levels again at the end of April.

In this study, firstly, the effects of the short sale ban on BIST-30 companies' shares, which were decided to be implemented by BIST on the equity markets on February 28, 2020, were examined. For the short selling ban introduced in the BIST equity market on February 28, 2020, it was observed that a statistically significant negative abnormal return could be obtained 3 days (+3) and 5 days (+5) after the event date. Mean abnormal returns and cumulative average abnormal returns were also observed negatively the same days. When looking at cumulative abnormal returns, it is understood that statistically significant negative cumulative abnormal returns can be obtained only 5 days (+5) after the event date. Therefore, the short selling ban regulation could not prevent the index and shares from depreciation. Moreover, prohibition of short selling may have negative effects on price fluctuations and on price formation. Çankaya et al. (2012) and Sobacı et al. (2014) revealed that short selling constraints reduce volatility in BIST. However, Beber and Pagano (2013), Miller (1977), Morck et al. (2000), Bris et al. (2007) stated that short selling bans affect the liquidity negatively, the shares are overvalued with the arbitrage withdrawals from the market and thus the price efficiency in the market is deteriorated. In this period, the fact that the share prices subject to futures contracts in the BIST Futures and Options Market are lower than the spot prices are based on similar reasons. Negative returns in the BIST share market during this period coincide with the findings of Ofek and Richardson (2003) that the short selling ban applied during the DotCom crisis in the USA reduced stock returns.

Secondly, 13 March 2020 is accepted as another event day. Both the WHO declared a pandemic for the virus outbreak on 11 March 2020 and the decisions taken by the BIST General Directorate after the virus outbreak were effective in the selection of this event date. BIST General Directorate decreases the price margin applied to the shares traded in all of the BIST Stars and BIST Main groups to 10%, reduce

the rate of circuit breaker triggering applied to the shares traded in all the BIST Star Market and Main Market groups to 5%, and traded in the BIST Stars and the BIST Main. After the circuit breaker applied in the shares, it is decided to apply the order collection time as 30 minutes and started to apply them on 13 March 2020. When the short selling ban and price margin and circuit breaker trigger rate arrangements are evaluated together, it is seen that positive and/or negative cumulative abnormal returns can be obtained in the days before and after the event dates. When it comes to investors, it should be kept in mind that during periods of extraordinary developments, the price fluctuations in capital markets may increase and fluctuations in price margins may go beyond normal limits. Ultimately, it has been found that the BIST share market is not effective in a semi-strong form within the framework of the events and periods analyzed according to the data revealed, and that the measures taken partially achieved its purpose.

Sağlık Bilimleri Fakóltesi Öğrencilerinin Psikiyatrik Hastalıklara İlişkin Algı ve Tutumları

Melike BOZTİLKI¹, Elif ARDIÇ², Begüm GAMİŐ³ ve Ekin ÇEVİK⁴

Öz

Bu çalışmanın amacı, sağlık bilimleri alanında eğitim almakta olan öğrencilerin damgalama davranışlarının ölçülmesi yoluyla, damgalama davranışı ve eğitim arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın evrenini İstanbul Anadolu Yakası'nda bulunan bir Vakıf Üniversitenin Sağlık Bilimleri Fakóltesi'nde öğrenim görmekte olan 1643 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmaya katılmayı kabul eden 1435 öğrenci ise örneklemini oluşturmuştur. Veriler 2017-2018 akademik yılı, Güz ve Bahar dönemlerinde toplanmıştır. Veri toplama aracı olarak damgalama davranışını ölçen Akıl Hastalıkları Hakkında Kanaat Ölçeği ve Sosyo-Demografik Soru Formu kullanılmıştır. Öğrencilerin yaş ortalaması $20,54 \pm 2,37$ ve %83,3'ü (n=1196) kadındır. Çalışmanın alt boyutlarında, cinsiyete, bölümlere, sınıflara, "Akıl Hastalıkları ve Ruh Sağlığı" ile ilgili müfredatta ders varlığına, tanıdık hasta varlığına göre anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçları; Sağlık Bilimleri Fakóltesi'nde öğrenim gören öğrencilerin psikiyatri hastalarına ve hastalıklarına yönelik tutumlarında olumlu yönde gelişmenin sınırlı düzeyde kaldığını, öğrencilerin reddedici ve dışlayıcı tutumlarının aldıkları eğitime rağmen sürdüğünü göstermiştir. Bu bağlamda söz konusu alanlardaki lisans müfredatlarının "damgalamayla mücadele" konusundaki yeterliliğinin sorgulanmaya açık olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ruh Sağlığı, Eğitim, Damgalama

Perception and Attitudes of the Faculty of Health Sciences Students on Psychiatric Diseases

Abstract

The aim of this study is to investigate the relationship between stigmatization and education by measuring the stigmatization behavior of students studying in the field of health sciences. 1435 students studying at the Faculty of Health Sciences of a university in Istanbul constitute the sample of the research. The study was conducted between September 2017 and June 2018. To measure stigmatization behavior, Opinions About Mental Illness (OMI) and socio-demographic questionnaire were used. The average age of the students was 20.54 ± 2.37 and 83.3% (n = 1196) were female. Significant differences were found in the sub-dimensions of the study according to gender, departments, classes, and the existence of courses in the curriculum related to Mental Health. According to this study's results, positive attitude development of the students of Faculty of Health to psychiatric patients and their illnesses remained limited, and that the students' rejection and exclusionary attitudes continued despite the education they received. In this context, it was seen that the undergraduate curricula in the mentioned fields were open to question the ability to fight against stigma.

Key Words: Mental Health, Education, Stigma

Atıf İçin / Please Cite As:

Boztilki, M., Ardi, E., Gamiş, B. ve evik, E. (2021). Sağlık bilimleri fakóltesi öğrencilerinin psikiyatrik hastalıklara ilişkin algı ve tutumları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2449-2458.

Geliş Tarihi / Received Date: 13.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.06.2021

¹ Dr. Arş. Görevlisi - Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakóltesi Sosyal Hizmet Bölümü, mboztilki@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-7892-3847

² Dr. Arş. Gör. - Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakóltesi, elifardiccc@gmail.com (Sorumlu Yazar)

 ORCID: 0000-0003-3327-115X

³ Doktora öğrencisi - Arş. Görevlisi - Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakóltesi, begumgamis@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-8191-1591

⁴ Doktora öğrencisi - Arş. Görevlisi. - Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakóltesi, ekin.cevik@uskudar.edu.tr

 ORCID:0000-0003-1591-0069

“Eğitim, öğrenilip unutulmalardan geriye kalanlardır.” [B.F. Skinner]

Giriş

Damgalama Kavramı

Damgalama ve damgalamaya ilişkin kavramlar, ilk kez sosyoloji alanı tarafından tanımlanmıştır. Kavramı ilk kez kullanan sosyolog Goffman'a göre (1963, s. 11) damgalama bireyin sahip olduğu; **a)** karakter özellikleri, **b)** fiziksel özellikler veya **c)** belli bir gruba üyelik sebepleriyle ortaya çıkabilmekte ve damgalanan bireyin toplumun geri kalanından daha aşağı ve tehlikeli olduğu kabullerine dayanmaktadır. Sonraki dönemde sağlık alanı içinde tanımlanan ‘psikiyatri hastalarına yönelik damgalama davranışı’ ise bilgi (bilgisizlik), tutum (önyargı) ve davranış sorunları (ayrımcılık) içeren bir bileşim olarak açıklanmakta ve psikiyatri hastalarının tedavi olmaları önündeki birincil engeller arasında gösterilmektedir. Psikiyatri hastalarına yönelik damgalama, toplumdaki bireye doğru yönelen ‘sosyal damgalama’ ile; bireyin kendisine yönelttiği ‘öz damgalama’ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Gaebel, Roessler ve Sartorius, 2017, s. 29) Sosyal damgalama genel olarak; akıl hastalıklarının bireyin kendi hataları sonucu ortaya çıktığı, tedavi edilemez olduğu ve akıl hastası bireyin tehlikeli olduğu yargıları etrafında şekillenen korku, kaçınma, reddetme davranışlarını içerirken, öz damgalama (DeFreitas, DeLeon ve Ajayi, 2018, s. 3); akıl hastalığı yaşamakta olan bireylerin kendilerine yönelik geliştirdikleri utanç, yetersizlik duygularını içermektedir (Papish, Kassam, Modgill, Vaz ve Zanussi, 2013, s. 7).

Damgalamanın psikiyatri hastaları üzerindeki olumsuz etkilerinden bazıları şunlardır; **a)** Bireylerin tetkik/televi amacıyla psikiyatri kliniklerine başvuru eğilimini düşürmektedir. Bu da tedavi olma ihtimallerini düşürmektedir. **b)** Akıl hastalıklarına ilişkin geliştirilen korku, endişe gibi sebeplerle akıl hastalığı olan bireylerin iş bulma ihtimalleri düşüktür. **c)** Akıl hastalığı olan bireylerin hissedebilecekleri dışlanma korkusu, hayata karşı tutuk, çekingen bir tavır benimsemelerine ve karşılaşacakları fırsatları değerlendirememelerine neden olabilmektedir. Bu da bireylerin yaşamlarından duydukları tatmini azaltmakta; kendilerini gerçekleştirme ihtimallerini düşürmektedir.

Damgalamanın Eğitime Ortadan Kaldırılabilmesi İhtimali Üzerine

Bireylerin kendi sağlıklarına ilişkin davranışlarının eğitim durumlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu; daha yüksek düzey eğitime sahip bireylerin sağlık davranışı geliştirmeye daha yatkın olduklarını gösteren pek çok çalışma bulunmaktadır (Wolfe ve Haveman, 2002, s. 1) Ancak sağlık konusunda alınan eğitimin bireyin dışı yönelik davranışlarında da değişim oluşturacağını garanti etmemektedir. Zira yapılan bazı araştırmalar, sadece eğitimsiz bireylerin değil, eğitilmiş, özellikle de sağlık eğitilmiş bireylerin yoğun şekilde damgalama davranışı geliştirebildiklerini göstermektedir. Buna ek olarak, eğitimin damgalama davranışında sebep olduğu azalma eğiliminin geçici olduğunu ve belli bir zaman sonunda damgalama içeren davranışların tekrar ortaya çıktığını gösteren pek çok araştırma bulunmaktadır.

ABD’de tıp öğrencilerinin akıl hastalıklarına yaklaşımlarını anlamak amacıyla yapılan bir araştırmada, akıl hastalıklarına yönelik damgalamanın çeşitli eğitimlerden sonra düşüş gösterdiği, ancak fiziksel hastalıklara yönelik olumsuz algıya oranla daha yüksek seviyede kalmaya devam ettiği görülmüştür (Papish, Kassam, Modgill, Vaz ve Zanussi, 2013, s. 6). Yunanistan’da üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışma psikiyatri hastalarına aşına olmanın, akıl hastalarına yönelik sosyal mesafeyi azalttığını göstermiştir. Buna ek olarak yakın çevresinde psikiyatri hastası olan kişilerde, genel olarak psikiyatri hastalarına yönelik sosyal damgalama ve aşağı görme eğiliminin azaldığı; ancak öğrencilerin genel olarak bu hastaların iyileşebilecekleri ve rehabilite edilmeleri gerekliliğiyle ilgili fikirlerinin olumsuz olmaya devam ettiği görülmüştür (Anagnostopoulos ve Hantzi, 2011, s. 4). Yine tıp öğrencileri arasında psikiyatri alanının en az tercih edilen uzmanlık alanı olmasını, bir çeşit örtülü damgalama olarak değerlendirmek mümkündür. Bu durumun sonucu olarak yorumlanabilecek şekilde psikiyatri hastaları, kendileriyle ilgilenen uzmanların, doktorlar da dâhil olmak üzere damgalayıcı davranışlar sergilediklerini; örneğin muayene olmak için diğer hastalara kıyasla daha uzun süre beklemek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir (Bowland, Hensley, Johnson ve Fleming, 2010, s. 16). Diğer taraftan akıl hastalıkları konusunda halka verilen eğitimlerin etkilerinin de kısa süreli olduğu, insanlar bilişsel boyutta kendilerini damgalama davranışından uzakta tanımlasalar dahi, bir akıl hastasıyla ilk karşılaşmalarında sosyal mesafeyi arttırıcı davranışlar geliştirdikleri görülmüştür (Davidson, 2002, s. 22). Dolayısıyla yalnızca ve özellikle bilişsel düzeyde kalan bir eğitimin damgalama davranışını ortadan kaldırdığını ve/veya kesin bir azalış döngüsüne taşıdığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Eğitim-damgalama davranışı ilişkisini inceleyen bazı çalışmalar, eğitimle tutum arasındaki bu paradoksal durumu açıklamak üzere, tavır kutuplaşması (*attitude polarization*) adı verilen fenomen üzerinde durmaktadır. Bir konu hakkında ayrıntılı bilgi alındıktan sonra fikirlerin daha net şekilde olumlu veya olumsuz olarak şekillenebildiğini savunan bu yaklaşıma göre, bir konu hakkında bilgi verilirken insanlar var olan yargılarını gclendirecek bilgileri işlemeye ve tutmaya daha eğimli olabilmektedirler (Lord, Ross ve Lepper, 1979, s. 2098). Bu durumda örneğin, şizofreni hastalarına ilişkin olumsuz düşüncelere sahip bir birey, şizofreniyle ilgili aldığı bir eğitimden sonra olumsuz düşüncelerinde ne kadar haklı olduğunu düşünebilir ve böylelikle, negatif algısı gclenebilir. Dolayısıyla psikiyatrik hastalıklara ilişkin önyargıların eğitimle kırılabilmeğine yönelik inanç bu kavram ışığında değerlendirildiğinde, eğitimin, beklenenin aksine olumsuz önyargıları gclendirmesi riskinin de bulunduğu görülmektedir.

Damgalama Davranışının lcm ve Sınırlılıklar

Damgalama davranışını lcmeye yönelik yapılan araştırmalar, genellikle varsayımsal durumlarda sergilenecek tutumu belirlemeye yönelik şekilde gerçekleşmektedir. Ancak bir kişinin varsayımsal bir durumda takınacağını belirttiği tavrıla, aynı durumu gerçek yaşamda deneyimlediğinde göstereceği tepkinin örtüşmemesi ihtimalinin göz ardı edilmesi mümkün değildir. Örneğin akıl hastalarına yönelik damgalama davranışı geliştirmediğini iddia eden bir kişinin, psikiyatrik hastalığı olan bir bireyle arkadaş olmak isteyip istemeyeceği, bu durumdaki bir kişiye ne kadar güven duyacağına ilişkin bir tahminde bulunmak mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu ve benzeri araştırmalar, varsayımsal durumlar üzerinden şekillendiği için gerçek yaşamdaki tutum ve davranışları belirleme konusundaki güvenilirlikleri tartışmalıdır. Bunun yanında eğitimin davranış üzerindeki etkisinin devamlılığına yönelik bir lcm içeren yapıda olmaması da, bu ve benzeri araştırmaların sınırlılıkları arasındadır.

Araştırmada şu soruların cevaplanması amaçlanmaktadır;

1. Öğrencilerin psikiyatri konularını içeren dersler almaları, akıl hastalıkları ve akıl hastalarına yönelik algı ve tutumunu etkilemekte midir?
2. Psikiyatri hastalarına yönelik algıda, eğitim süresince staj, inceleme, gözlem gibi ders içerikleri sebebiyle bu hastalarla karşılaşan öğrencilerin algıları, bu tarz hastalarla karşılaşmayan öğrencilerin algılarından farklı mıdır?
3. Eğer bir farklılaşma mevcutsa, yönü ne şekildedir?
4. Sağlık alanındaki lisans eğitimi, öğrencilerin psikiyatri hastalarına yönelik algılarını etkilemekte midir?

Yöntem

Araştırmanın Türü

Bu alışma, niversite ğrencilerinin psikiyatrik hastalıklara ilişkin tutum ve görüşlerini belirlemek amacıyla tanımlayıcı tipte yapılmıştır.

Araştırmanın Yeri ve Zamanı

Bu araştırma İstanbul Anadolu Yakası'nda bulunan bir vakıf niversitesinde 01.09.2017- 30.06.2018 tarihleri arasında yrtlmştr.

Evren - rneklem

Araştırmanın evrenini niversitenin SBF'nin ocuk Gelişimi (G), Dil ve Konuşma Terapisi (DKT), Hemşirelik, Ergoterapi, İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG), Odyoloji, Sosyal Hizmet (SH) ve Sağlık Yönetimi (SY) bölümlerinde öğrenim görmekte olan 1643 ğrenci oluşturmaktadır. Çalışmaya katılmayı kabul eden 1435 ğrenci ise rneklemi oluşturmuştur.

Çalışmaya Dhil Olma Kriterleri

18 yaş ve üzeri olmak, çalışmaya gönüllü katılmayı kabul etmek, G, DKT, Hemşirelik, Ergoterapi, İSG, Odyoloji, SH ve SY bölümlerinden birinde ğrenci olmak.

Dışlama Kriterleri

1. sınıftan 4.sınıfa kadar ğrencisi olmayan / yeni açılan bölümlerde (Perfüzyon, Ortez-Protez, Beslenme ve Diyetetik, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon) ğrenim gören öğrenciler ile;

SBF kayıtlı öğrencisi olup, "Hazırlık" sınıfında öğrenim gören öğrenciler örneklem dışı tutulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Sosyodemografik Bilgi Formu ve Akıl Hastalıkları Hakkında Kanaat Ölçeği kullanılmıştır.

Sosyodemografik Bilgi Formu

Form 17 sorudan oluşmaktadır (yaş, cinsiyet, bölüm, sınıf, akıl hastalıkları ve ruh sağlığı hakkında bilgi durumu, bu konu hakkında daha önce ders alıp almadığı ve bir uzman tarafından tanılanmış "Akıl Hastalığı" olan tanıdığı varlığına ilişkin soruları içermektedir.

Akıl Hastalıkları Hakkında Kanaat Ölçeği (Opinions About Mental Illness- OMI)

OMI Cohen ve Struening (1962, s. 349) tarafından başlangıçta, sağlık personelinin akıl hastalığına karşı tutumlarını değerlendirmek için geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe formunun psikometrik özellikleri 1986 yılında Arıkan tarafından çalışılmıştır (Arıkan, Özdemir ve Satır, 1989, s. 411). Arıkan çalışmasında, pek çok araştırmacının OMI'nin psikiyatri alanında ruh hastalarına ilişkin tutumların ölçümünde kullanılan en güvenilir ve geçerli araç olduğunu vurgulamış ve bu nedenle ölçeğin oldukça yaygın bir kullanıma sahip olduğunu belirtmiştir. Ölçek yönetsel açıdan şu varsayımına dayanmaktadır; ruhsal bozukluğu olan hastalara ilişkin düşünce ve tutumlar çok boyutludur. Bu nedenle tanımlanmaları, çok faktörlü bir analize dayalı olarak yapılmalıdır. Likert tipi 51 maddeden oluşan ölçek tutumları 6 farklı boyutta incelemektedir. Söz konusu boyutlar şunlardır:

Otoriterlik (Faktör A): Bu faktör ruh hastalarının normal insandan farklı ve ondan aşağı olduğu görüşünü yansıtmaktadır.

Koruyuculuk, Kollayıcılık (Faktör B): Bu faktör "şansız ve güçsüz görünen" ruh hastalarına karşı dinsel ve insancıl bir ideolojiye dayalı bir bakış açısını/tutumu yansıtmaktadır.

Ruh Sağlığı İdeolojisi (Faktör C): Böyle bir ideoloji, ruh sağlığı profesyonellerinin felsefesini yansıtmaktadır. Buna göre ruh hastalığı da diğer hastalıklar gibidir. Dolayısıyla bu, çok farklı bir hastalık kategorisi gibi görülmemektedir.

Sosyal Kısıt/ayıcılık (Faktör D): Bu faktör gerek hospitalizasyon sırasında, gerekse sonrasında toplumu özellikle de aileyi korumak için ruh hastalarının kısıtlanması gerektiği görüşünü yansıtmaktadır. Bu görüş ile ruh hastalarının bir tehlike olduğu ileri sürülmektedir.

Kişilerarası Etiyoloji (Faktör E): Bu faktör de ruh hastalığının özellikle çocukluk çağındaki bozuk ana baba ve çocuk ilişkisine dayalı olarak ortaya çıktığı inancını yansıtmaktadır. Dolayısıyla ruh hastalığının oluşumunda yalnızca birey değil çevresi de pay sahibidir.

Faktör Formül $A = 67 - \Sigma (1, 6, 9, 11, 16, 19, 21, 39, 43, 46, 48)$; $B = 31 + \Sigma (26, 32, 34, 36, 37, 40, 49) - \Sigma (2, 12, 17, 18, 22, 27, 47)$; $C = 48 + (31) - \Sigma (3, 13, 23, 28, 33, 38, 44, 50)$, $D = 47 + \Sigma (8, 41) - \Sigma (4, 7, 14, 24, 29, 42, 45, 51)$; $E = 43 - \Sigma (5, 10, 15, 20, 25, 30, 35)$

Böylece eğer bir kişi Faktör A'daki tüm maddelere kesinlikle katılırsa alacağı puan 67-11 veya 56 olacaktır. Eğer tüm maddelere karşysa puanı 67-66 veya 1 olacaktır. Yüksek puan, o faktöre ilişkin olumlu bir tutumu yansıtmaktadır.

OMI ölçeği, özellikle farklı grupların ruh hastalarına ve hastalıklarına karşı tutumlarını başarıyla ölçmektedir.

Veri Analizi

Veriler SPSS 24.0 paket programıyla analiz edilmiştir. Sürekli değişkenler ortalama $\pm$ standart sapma, ortanca (en küçük - en büyük değerler) ve kategorik değişkenler sayı ve yüzde olarak ifade edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Kolmogorov Smirnov, Shapiro-Wilk testleri ve qq, pp grafikleri ile incelenmiştir. Parametrik test varsayımları sağlandığında bağımsız grup farklılıklarının karşılaştırılmasında Bağımsız gruplarda t testi ve Tek Yönlü Varyans analizi kullanılmıştır. Parametrik test varsayımları sağlanmadığında ise bağımsız grup farklılıklarının karşılaştırılmasında Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis Varyans Analizi kullanılmıştır. Kategorik değişkenler arasındaki farklılıkların incelenmesinde Ki kare analizi kullanılmıştır. Sürekli değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ise

Pearson ve Spearman Korelasyon Analizleri kullanılmıştır. Tüm analizlerde $p < 0,05$ istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Bulgular

Çalışmaya katılan öğrencilere ilişkin sosyodemografik özellikler aşağıdaki gibidir.

Öğrencilerin yaş ortalaması $20,54 \pm 2,37$; %83,3' ($n=1196$) kadın ve %23,8'i ($n=341$) ÇG bölümü öğrencisidir. Öğrencilerin % 70,2'si ($n=1008$) okuduğı bölümde şu ana kadar akıl hastalıkları ve ruh sağığı ile ilgi ders almamışken; %68,9'u ($n= 989$) müfredata bu konu ile ilgili ders eklenmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. %86,1'i ($n=1236$) Akıl Hastalıkları ve Ruh Sağığı ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığını düşünmektedir.(Tablo 1).

Tablo 1. SBF ğrencilerinin Sosyo-Demografik zellikleri (N=1435)

		AO $\pm$ S	Med (min -maks)
Yaş		$20,54 \pm 2,37$	20 (17 - 39)
		n	%
Cinsiyet	Kadın	1196	83,3
	Erkek	239	16,7
Bölüm	Hemşirelik	205	14,3
	ÇG	341	23,8
	SY	220	15,3
	Ergoterapi	160	11,1
	DKT	139	9,7
	Odyoloji	84	5,9
	İSG	50	3,5
	SH	236	16,4
Sınıf	1.sınıf	460	32,1
	2.sınıf	405	28,2
	3.sınıf	289	20,1
	4.sınıf	281	19,6
Ruh Sağığı Ve Akıl Hastalıkları İle İlgili Ders Varlığı	Evet	427	29,8
	Hayır	1008	70,2
Müfredata Ruh Sağığı Ve Akıl Hastalıkları İle İlgili Ders Eklenmesi	Gerekli	989	68,9
	Gereksiz	145	10,1
	Fikrim yok	301	21,0
Ruh Sağığı Ve Akıl Hastalıkları İle İlgili Daha nce Alınan Eğitim	Evet	121	8,4
	Hayır	1314	91,6
Ruh Sağığı Ve Akıl Hastalıkları İle İlgili Yeterli Bilgi Varlığı	Evet	199	13,9
	Hayır	1236	86,1
Akıl Hastalığı Olan Tanıdık Varlığı	Yok	1077	75,1
	Ailemde	41	2,9
	Akrabamda	317	22,1
Toplam		1435	100,0

Ölçeğe ait alt boyutların bölümlere göre farklılıkları incelendiğinde; Otoriterlik, Sosyal Kısıtlayıcılık ve Kişilerarası Etiyoloji alt boyutlarında istatistiksel olarak ileri derecede anlamlı farklılık; Koruyuculuk ve Kollayıcılık alt boyutunda ise, istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. İkili incelemelerde; Otoriterlik alt boyutunda DKT bölümündeki öğrencilerin değerleri Hemşirelik, SY, Odyoloji ve SH bölümlerinde okuyan kişilere göre düşük bulunmuştur. Koruyuculuk alt boyutunda, Ergoterapi bölümündeki öğrencilerin değerlerinin Hemşirelik, DKT, İSG ve SH bölümlerinde okuyan kişilere göre yüksek bulunmuştur. Sosyal Kısıtlayıcılık alt boyutunda, Ergoterapi bölümündeki öğrencilerin değerlerinin Hemşirelik, ÇG ve SH bölümlerinde okuyan kişilere göre düşük; SH bölümünde okuyan öğrencilerin değerlerinin ise SY, Ergoterapi ve DKT bölümlerinde okuyan kişilere göre yüksek bulunmuştur. Kişilerarası Etiyoloji alt boyutunda ise, DKT bölümündeki öğrencilerin değerlerinin hemşirelik, ÇG, SY, Ergoterapi, Odyoloji, İSG ve SH bölümlerinde okuyan kişilere göre düşük bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Ölçek Alt Boyutlarının Bölümlere Göre Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Hemşirelik (n=205) AO±S	ÇG (n=341) AO±S	SY (n=220) AO±S	Ergotera pi (n=160) AO±S	DKT (n=139) AO±S	Odyoloji (n=84) AO±S	İSG (n=50) AO±S	SH (n=236) AO±S	P X ²	F
Otoriterlik	31,97 ± 6,88	30,58 ± 6,52	31,87 ± 6,34	30,18 ± 6,56	28,58 ± 6,92	31,81 ± 6,52	31,46 ± 6,23	31,2 ± 6,94	.0001**	F=4,56
Koruyuculuk Kollayıcılık	41,18 ± 7,25	42,39 ± 6,1	42,49 ± 6,97	43,23 ± 6,66	41,5 ± 6,04	41,06 ± 7,59	41,52 ± 7,07	41,31 ± 8,33	.028*	χ ² =15,656
Ruh Sağlığı İdeolojisi	30,64 ± 4,59	31,38 ± 4,8	31,76 ± 4,83	31,24 ± 5,32	30,72 ± 4,44	30,99 ± 4,73	31,62 ± 5,58	31,08 ± 4,84	.107	χ ² =11,82
Sosyal Kısıtlayıcılık	25,84 ± 5,98	25,84 ± 5,72	24,44 ± 6,14	23,69 ± 5,88	24,77 ± 5,76	26,11 ± 6,3	25,88 ± 5,76	27,27 ± 6,48	.0001**	F=6,668
Kişilerarası Etiyoloji	20,12 ± 5,32	19,94 ± 5,43	19,38 ± 5,52	18,98 ± 5,02	17,07 ± 5,46	20,83 ± 4,95	20,2 ± 4,99	19,63 ± 5,61	.0001**	F=5,874

p<.01**, p<.05*, F: Tek Yönlü Varyans Analizi; χ²:Kruskal Wallis Varyans Analiz

Ölçeğe ait alt boyutların sınıflara göre farklılıkları incelendiğinde; Koruyuculuk ve Kollayıcılık ve Ruh Sağlığı İdeolojisi alt boyutlarında sınıflar arasında istatistiksel olarak ileri derecede anlamlı farklılık bulunmuştur. İkili incelemelerde; Koruyuculuk ve Kollayıcılık alt boyutunda 4.sınıfların değerlerinin 2., 3. ve 1. sınıflara göre düşük bulunmuştur. Ruh Sağlığı İdeolojisi alt boyutunda ise, 1.sınıfların değerlerinin 2., 3. ve 4. sınıflara göre yüksek, 4.sınıfların değerlerinin de 2., 3. ve 1. sınıflara göre düşük bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Ölçek Alt Boyutlarının Sınıflara Göre Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	1.sınıf (n=460) AO±S	2.sınıf (n=405) AO±S	3.sınıf (n=289) AO±S	4.sınıf (n=281) AO±S	Gruplar Arası P
Otoriterlik	31,55 ± 6,37	30,73 ± 6,76	30,31 ± 6,62	30,91 ± 7,2	p=.083 (F=2,234)
Koruyuculuk, Kollayıcılık	43,07 ± 6,79	42,01 ± 6,74	42,17 ± 6,86	39,83 ± 7,43	p=.0001** (χ ² =36,48)
Ruh Sağlığı İdeolojisi	32,11 ± 4,74	31,12 ± 4,71	31,18 ± 4,41	29,8 ± 5,25	p=.0001** (F=13,712)
Sosyal Kısıtlayıcılık	25,17 ± 6,3	25,51 ± 5,89	25,8 ± 6,23	25,91 ± 5,86	p=.345 (F=1,106)
Kişilerarası Etiyoloji	19,74 ± 5,41	19,59 ± 5,43	19,14 ± 5,46	19,38 ± 5,47	p=.502 (F=0,786)

p<.01** F: Tek Yönlü Varyans Analizi; χ²:Kruskal Wallis Varyans Analizi

Ölçeğe ait alt boyutların “Akıl Hastalıkları ve Ruh Sağlığı” ile ilgili ders varlığına göre farklılıkları incelendiğinde; Otoriterlik ve Ruh Sağlığı İdeolojisi alt boyutlarında istatistiksel olarak ileri derecede anlamlı farklılık bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Müfredatta “Akıl Hastalıkları ve Ruh Sağlığı” İle İlgili Bir Ders Varlığına İlişkin Bulgular

Alt Boyutlar	Evet (n=427) AO±S	Hayır (n=1008) AO±S	p	t
Otoriterlik	30,01 ± 6,83	31,34 ± 6,62	.001**	-3,455
Koruyuculuk, Kollayıcılık	41,42 ± 6,82	42,18 ± 7,07	.061	-1,873
Ruh Sağlığı İdeolojisi	30,42 ± 5,17	31,51 ± 4,65	.0001**	-3,761
Sosyal Kısıtlayıcılık	25,09 ± 5,95	25,73 ± 6,14	.071	-1,804
Kişilerarası Etiyoloji	19,59 ± 5,35	19,47 ± 5,48	.682	0,409

p<.01** t: Bağımsız Gruplarda t testi

Ölçeğe ait alt boyutların, lisans müfredatına bu konu ile ilgili ders eklenmesi konusunda düşünce durumlarına göre farklılıkları incelendiğinde; Koruyuculuk ve Kollayıcılık Ruh Sağlığı İdeolojisi ve Sosyal Kısıtlayıcılık alt boyutlarında istatistiksel olarak ileri derecede anlamlı farklılık bulunmuştur (Tablo 5).

Tablo 5. *Lisans Mlifredatına “Akıl Hastalıkları ve Ruh Sağlığı” İle İlgili Ders Eklenmesi Konusunda Düşünce Durumu*

Alt Boyutlar	Gerekli (n=989) AO±S	Gereksiz (n=145) AO±S	Fikrim yok (n=301) AO±S	P	F	X ²
Otoriterlik	30,7 ± 6,66	31,61 ± 7,36	31,44 ± 6,52	p=.112 F=2,191		
Koruyuculuk, Kollayıcılık	42,52 ± 6,8	39,81 ± 7,51	41,13 ± 7,16	p=.0001** χ ² =21,164		
Ruh Sağlığı İdeolojisi	31,56 ± 4,7	30,86 ± 5,58	30,13 ± 4,73	p=.0001** X ² =17,190		
Sosyal Kısıtlayıcılık	25,15 ± 6,07	26,68 ± 6,48	26,26 ± 5,86	p=.001** F=6,778		
Kişilerarası Etiyoloji	19,54 ± 5,4	19,61 ± 6,24	19,33 ± 5,16	p=.807 F=0,214		

p<.01** F: Tek Yönlü Varyans Analizi; χ²:Kruskal Wallis Varyans Analizi

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ruhsal hastalıklara yönelik inançlar son 20 yıl boyunca daha ayrıntılı olarak araştırılmaya başlanmış ve cinsiyet, ırk, eğitim, din, yaş gibi faktörlerin algıları etkileyebileceği belirtilmiştir. Tutum ve inançlar özellikle ergenlik döneminde oluşmaya başlar, yetişkinliğin erken dönemlerinde yavaş yavaş kristalleşir ve bu aşamadan sonra değiştirilmeleri güçleşir (Martin, 2010, s. 259). Bu bilgiler ışığında çalışmamız, sağlık alanında ve lisans düzeyinde alınan bir eğitimin, edinilmiş inanç ve tutumları ne derece etkilediği konusunda fikir sahip olmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaya katılan SBF öğrencilerinin (n=1435) yaş ortalamaları 20,54±2,37 olarak gerçekleşmiştir. Öğrencilerin %83,3'ü (n=1196) kadın, %68,9'u erkektir.

Ölçeğe ait alt boyutların bölümlere göre farklılıkları incelendiğinde; Otoriterlik, Koruyuculuk ve Kollayıcılık, Sosyal Kısıtlayıcılık ve Kişilerarası Etiyoloji alt boyutlarında bölümler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. İkili incelemelerde; Otoriterlik alt boyutunda DKT bölümündeki öğrencilerin değerlerinin, Hemşirelik, SY, Odyoloji ve SH bölümlerinde okuyan kişilere göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Koruyuculuk alt boyutunda, Ergoterapi bölümündeki öğrencilerin değerlerinin Hemşirelik, DKT, İSG ve SH bölümlerinde okuyan kişilere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Sosyal kısıtlayıcılık alt boyutunda, Ergoterapi bölümündeki öğrencilerin değerlerinin Hemşirelik, ÇG ve SH bölümlerinde okuyan kişilere göre anlamlı düzeyde düşük; SH bölümünde okuyan öğrencilerin değerlerinin ise SY, Ergoterapi ve DKT bölümlerinde okuyan kişilere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bu ilginç bir noktadır; zira SH bölümü müfredatı incelendiğinde psikiyatrik hastalıklara ilişkin doğrudan (Tıbbi ve Psikiyatrik Sosyal Hizmet, Madde Bağımlılığı dersleri gibi) veya dolaylı olarak (ayrımcılık, toplumsal damgalama gibi içeriklere sahip dersler) çok sayıda dersin yer aldığı görülmektedir. Buna rağmen SH öğrencilerinin, müfredatlarında doğrudan psikiyatrik hastalıklar veya damgalama/ayrımcılık konularında ders olmayan SY, DKT ve Ergoterapi bölümlerindeki öğrencilere kıyasla daha yüksek düzeyde kısıtlayıcı ve otoriter bir yaklaşım benimsedikleri bulunmuştur. Yine aynı şekilde, fiziksel ve ruhsal sağlık konusunda en fazla bilgiye ve stajlar sebebiyle en yüksek deneyime sahip olan Hemşirelik öğrencilerinin de, otoriter ve kısıtlayıcı yaklaşıma, psikiyatrik hastalıklara ilişkin doğrudan eğitim almayan bölümlerin öğrencilerinden daha yüksek düzeyde eğilim gösterdikleri görülmektedir. Kişilerarası Etiyoloji alt boyutunda ise, DKT bölümündeki öğrencilerin değerlerinin Hemşirelik, ÇG, SY, Ergoterapi, Odyoloji, İSG ve SH bölümlerinde okuyan kişilere göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur.

Ölçeğe ait alt boyutların sınıflara göre farklılıkları incelendiğinde; Koruyuculuk ve Kollayıcılık ile Ruh Sağlığı ideolojisi alt boyutlarında sınıflar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. İkili incelemelerde; koruyuculuk alt boyutunda 4.sınıfların değerlerinin 2, 3. ve 1. sınıflara göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Koruyuculuk ve Kollayıcılık boyutu "şansız ve güçsüz görünen" ruh hastalarına karşı dinsel ve insancıl bir ideolojiye dayalı bir bakış açısını/tutumu yansıtmaktadır. Temelinde psikiyatrik bilgi ve deneyimi olmayan ya da az olan grupta ruh sağlığı bozuk olan bireye yönelik acıma, yardım gibi hümanistik duygular yer almaktadır. Dolayısıyla bu sonucu, öğrencilerin teorik ve uygulamalı eğitimlerinin etkisiyle akıl hastalıklarına yönelik algılarında, duyu merkezli yaklaşımdan uzaklaşmalarının sonucu olarak okumak mümkün görünmektedir. Çalışmanın ruh sağlığı ideolojisi alt boyutunda, 4.sınıfların değerleri 1., 2. ve 3. sınıflara göre anlamlı düzeyde düşük gerçekleşmiştir. Eğitime dayalı bilgi ve uygulama derslerine

dayalı deneyim arttıkça damgalama içeren davranışların arttığını gösteren bu sonuç, atıf kuramını destekler niteliktedir. Bu konudaki literatüre bakıldığında ise, sonuçların birbiri ile çok da tutarlı olmadığı görülmektedir. Örneğin Bostancı ve Aştı'nın (2004, s.89) yaptıkları çalışmada psikiyatri kliniğinde çalışan hemşirelerin ruh sağlığı ideolojisi alt boyutu puan ortalamaları, psikiyatri dışı kliniklerde çalışan hemşirelerden düşük çıkmıştır. Bu sonuç psikiyatri kliniğinde çalışan hemşirelerin sahip olmaları beklenen profesyonel bakış açısıyla örtüşmemektedir. Doğan vd. (1994, s. 87) çalışmalarında psikiyatri stajı yapmış olmanın öğrencilerin tutumlarında olumlu yönde bir değişiklik yaptığını değerlendirirken; Duman ve ark. (2019, s. 141) ise tıp eğitiminin ruhsal hastalıklara yönelik tutumlarda olumlu yönde bir etkisi olmadığını belirtmiştir. Arıkan (1989, s. 411) sosyal hizmet uzmanı olacak öğrencilerle yaptığı çalışmada, staj yapmış olmanın otoriterlik ve kısıtlayıcılık tutumları puan ortalamaları arasında staj yapmış olma lehine olumlu bir fark bulurken diğer faktörler arasında bir fark bulunmamıştır. Farklı üniversitelerde yapılan araştırmalara dayanan ve tutarsız görünen bu sonuçlar, ülkemizde sağlık alanında verilen lisans eğitiminin teorik ve uygulama sonuçlarının değerlendirilmesinin yalnızca bilişsel düzeyde değil; tutum, algı ve davranış düzeylerinde de yapılması gerekliliğini düşündürmektedir. Zira fiziksel veya toplumsal sağlık alanında çalışacak bir profesyonelin bilgi düzeyi kadar, hizmet verdiği gruplar hakkındaki tutum ve davranışları da hizmetin kalite ve verimliliğini belirleyecektir.

Ölçeğin alt boyutlarının “akıl hastalıkları ve ruh sağlığı” ile ilgili ders varlığına göre farklılıkları incelendiğinde; otoriterlik alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır. Dersi olmayan öğrencilerin otoriterlik alt boyutu değerleri, dersi olan öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksektir. Bostancı ve Aştı'nın (2004, s. 90) çalışmasında psikiyatri kliniklerinde çalışan hemşirelerin otorite alt boyutu, psikiyatri dışı kliniklerde çalışan hemşirelerden düşük bulunmuştur.

Öğrencilerin, lisans müfredatına akıl hastalıkları ve ruh sağlığı ile ilgili ders eklenmesi konusunda düşünce durumlarına göre farklılıkları incelendiğinde; Koruyuculuk ve Kollayıcılık, Ruh Sağlığı İdeolojisi ve Sosyal Kısıtlayıcılık alt boyutlarında düşünceler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. İkili incelemelerde; koruyuculuk alt boyutunda dersin gerekli olduğunu düşünen öğrencilerin değerlerinin, dersin gereksiz olduğunu düşünen ve fikri olmayan kişilere anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Ruh sağlığı ideolojisi alt boyutunda dersin gerekli olduğunu düşünen öğrencilerin değerlerinin fikri olmayan kişilere anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Sosyal Kısıtlayıcılık alt boyutunda ise, dersin gerekli olduğunu düşünen öğrencilerin değerlerinin, dersin gereksiz olduğunu düşünen ve fikri olmayan kişilere göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Yüksel vd. (2015, s. 30) çalışmasında; öğretim elemanlarının psikolojiye veya psikiyatriye ilgi duyup kitap okuma ve okumama durumu ile Sosyal Kısıtlayıcılık boyutu ölçek puanı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Bu bulguya göre ruh sağlığı alanıyla ilgili kitap okumayan öğretim elemanları toplumu ve özellikle de aileyi korumak için ruh hastalarının kısıtlanması gerektiği ve ruh hastalarının tehlikeli olduğu ile ilgili bir görüşü savunmaktadır. Bilge vd. (2012, s. 9) çalışmasında ruh sağlığı ve hastalıkları dersini (RSHD) alan öğrencilerde dersi aldıktan sonra ruh hastalarına yönelik olumlu inanç oranında artış bulunmuş ve inanç değişikliği yaşayan bu öğrencilerin %85,1'i RSHD hakkındaki düşüncelerinin olumsuz inançlarında azalma yönünde olduğunu belirtmiştir. Aynı çalışmada öğrencilerin çoğunluğu (%94,6) RSHD'nin gerekli bir ders olduğunu düşünmektedir. Literatürde psikiyatri bilgi ve becerisine sahip olmanın önyargı ve yanlış inanışların önlenmesinde etkili olduğu vurgulanmaktadır.

İnsanlar belirli inanç ve tutumlarla doğmazlar. İnanç ve tutumlar; gözlem ve bilişsel öğrenme gibi çeşitli yollarla elde edilir. Bhugra (1989, s. 9) tutumlardaki değişmelerin yayılması için birden fazla neslin geçmesi gerektiğini ve bilginin devamlı verilmesi gerektiğini söylemiştir. Damgalama davranışının azalması amacıyla öğrencilerin pek çok konudaki inanç ve tutumlarının zaten oluşmuş olduğu görülmektedir. Psikiyatrik hastalıkların fiziksel hastalıklardan farklı olmadığı bilgisinin eğitimin ilk basamaklarından itibaren bireylere kazandırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, ilköğretim ikinci kademedan itibaren farklılıklara saygı ve insan hakları temelli derslerde, psikiyatrik hastalıklara ilişkin bilgilerin öğrencilerin seviyesine uygun şekilde yer alması konusunda araştırma ve çalışmalar yapılması önerilmektedir. Böylelikle lisans düzeyinde değiştirilmesi zorlaşan yargılara, henüz şekillenme aşamasında müdahale etmek mümkün olacaktır. Diğer taraftan çalışmamızın ve benzer yapıdaki araştırmaların gösterdiği üzere kişinin yakın çevresinde psikiyatri hastalarının olması, olumsuz yargıları azaltıcı bir etkidir. Bu nedenle özellikle sağlık alanında çalışacak lisans öğrencilerinin, psikiyatri hastalarıyla daha sık bir arada bulunabileceği ve ortak hedefler etrafında buluşabileceği ruh sağlığı içerikli proje, ödev gibi çalışmaların teşvik edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Psikiyatrik Hastalıklara İlişkin Algı ve Tutumları” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu’nun 18.09.2017 tarih ve 09 sayılı toplantısında alınmıştır.

Kaynakça

- Anagnostopoulos, F. ve Hantzi, A. (2011). Familiarity with and social distance from people with mental illness: testing the mediating effects of prejudiced attitudes. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 21, 451-460.
- Arıkan, Ç., Özdemir, V. ve Satır, M. (1989). İçinde ruh hastası olan ve olmayan ailelerin ruh hastası ve hastalıklarına yönelik tutumlarını karşılaştıran bir çalışma. 24. *Ulusal Psikiyatrik ve Nörolojik Bilimler Kongresi* (1988, Ankara), Tam Metin Kitabı, 411.
- Bhugra, D. (1989). Attitudes towards mental illness: A review of the literature. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 80, 1-12.
- Bilge, A., Akmeşe, Z., Kocak, Y. ve Sarıcan, E. (2013). A Group of Midwifery Students’ Beliefs Toward Mental Illnesses in Turkey. *Bahçeşehir Health Sciences Journal*, 2, 9-14.
- Bostancı, N. ve Aştı, N. (2004). Hemşirelerin ruh sağlığı bozuk olan bireylere karşı tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi. *Düşünen Adam*, 17(2), 87-93.
- Bowland, S., Hensley, M. ve Johnson, B. (2010). Fleming a consumer focus groups: A key to transforming behavioral health systems? *International Journal of Mental Health*, 39(1), 16-28.
- Cohen, J. ve Struening, E. L. (1962). Opinions about mental illness in the personnel of two large mental hospitals. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 64, 349-360.
- Davidson, M. (2002). What else can we do to combat stigma? *World Psychiatry*, 1(1), 22-23.
- DeFreitas, S. C., DeLeon, C. M. ve Ajayi, A. (2018). Perceived and personal mental health stigma in Latino and african american college students. *Front Public Health*, 6(49), 1-10.
- Doğan, O., Kılıçkap, Z., Çelik, G. ve Çorapçıoğlu A.(1994). Psikiyatri stajının tıp fakültesi öğrencilerinin ruh hastalarına karşı tutumlarına etkisi I. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 16, 206-210.
- Duman, B., Çolak, B., Özdemir, N. S., Özkasap, S. N., Sabahi, S. İ., Şahinoğlu, B. M., Taşçı, D., Tatar, M. M., Ünalp, C., Kar, İ. ve Kumbasar, H. (2019). Tıp eğitiminin ruhsal hastalıklara yönelik tutumlara etkisi. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 23(4), 141-149.
- Gaebel, W., Roessler, W. ve Sartorius, N. (2017). *The stigma of mental illness - End of the story?* Switzerland: Springer International Publishing.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. New Jersey: Englewood Cliffs, Penguin Group.
- Lord, C. G., Ross, L. ve Lepper, M. R. (1979). Biased assimilation and attitude polarization= the effects of prior theories on subsequently considered evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(11), 2098-2109.
- Martin, J. M. (2010). Stigma and student mental health in higher education. *Higher Education Research & Development*, 29(3), 259-274.
- Morgan, C. T. (1991). *Psikolojiye giriş* (Edt: S. Karakaş ve R. Eski). Ankara: Eğitim Akademi Yayınları.
- Papish, A., Kassam, A., Modgill, G., Vaz, G., Zanussi, L. ve Patten, S.(2013). Reducing the stigma of mental illness in undergraduate medical education=a randomized controlled trial. *BMC Medical Education*, 13(141), 2-10.
- Wolfe, B. L. ve Haveman, H. H. (2002). social and nonmarket benefits from education in an advanced economy. *Conference Series*. Reserve Bank of Boston, 47(97), 1-142.
- Yüksel, N., Yılmaz, M., Örekici, G. ve Temel, G.(2015). Öğretim elemanlarının ruhsal hastalıklara ve hastalara ilişkin görüşleri. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 6(1), 26-32.

EXTENDED ABSTRACT

The concepts of stigma and stigmatization were first defined by the field of sociology. According to the sociologist Goffman, who used the concept for the first time, the stigmatization is that the individual has; character traits, physical traits, or membership for a particular group, and are based on the assumption that the stigmatized individual is lower and dangerous than the rest of society. Stigmatization for psychiatric patients and “social stigmatization” directed from society to individuals. It is divided into two as “self-stamping” directed by the individual. Social stigma in general. As the mental disorders include the fear, avoidance, and rejection behaviors formed around the judgments that the individual is the result of his own mistakes, is incurable and the mentally ill person is dangerous it also includes feelings of shame and inadequacy developed by individuals with mental illness. Some of the negative effects of stigmatization on psychiatric patients are: a) It decreases the tendency of individuals to apply to psychiatry clinics for examination / treatment. This reduces their chances of being treated. b) Individuals with mental

illness are unlikely to find a job due to reasons such as fear and anxiety developed for mental illness. c) Fear of exclusion that individuals with mental illness may feel may cause them to adopt a timid attitude towards life and not to evaluate the opportunities they will encounter. This reduces individuals' satisfaction with their lives; reduces their chances of realizing themselves. Some studies examining the relationship between education and stigmatization have focused on the phenomenon called attitude polarization to explain this paradoxical situation between education and attitude. According to this approach, which argues that ideas can be formed more clearly, positively or negatively after receiving detailed information about a subject, people may be more inclined to process and retain information that will strengthen their existing judgment while providing information about a subject.

The aim of this study is to investigate the relationship between stigmatization and education by measuring the stigmatization behavior of students studying in the field of health sciences. 1435 students studying at the Faculty of Health Sciences of a university in Istanbul constitute the sample of the research. The study was conducted between September 2017 and June 2018. To measure stigmatization behavior, Opinions About Mental Illness (OMI) and socio-demographic questionnaire were used.

The average age of the students was 20.54 ± 2.37 and 83.3% (n = 1196) were female. When the differences of the scale sub-dimensions according to the sections are examined there was a statistically significant difference in authoritarianism, social restraint and interpersonal etiology sub-dimensions, and a statistically significant difference in the sub-dimension of Protection and Conservation appeared. When the differences of the sub-dimensions of the scale by classes are examined there was a statistically significant difference between the classes in the sub-dimensions of Protection and Observation and Mental Health Ideology. When the differences of the sub-dimensions of the scale according to the course existence related to "Mental Diseases and Mental Health" are examined a statistically significant difference was found in the sub-dimensions of authoritarianism and mental health ideology.

According to the results of the study, it has been observed that the perception and attitude towards mental illness in students is not at the desired level. It is thought that it is important to gain the knowledge that psychiatric diseases are not different from physical diseases from the first steps of education. In this context, it is recommended to conduct research and studies in order to include information on psychiatric diseases in accordance with the level of students in courses based on respect for differences and human rights based on primary education from the second grade. In this way, it will be possible to intervene in judgments that are difficult to change at the undergraduate level, yet at the stage of formation. On the other hand, as our study and similar studies show, having psychiatric patients in the immediate vicinity of the person is a factor that reduces negative judgments. For this reason, it is thought that it will be beneficial to encourage studies such as projects, homework, etc., where undergraduate students who will work in the field of health can meet with psychiatric patients more frequently and meet around common goals.

Yeni Mezun Sosyal alışmacıların “İşsizlik” Kavramına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi

Gamze İSMAİLOĐLU¹ ve Ali Fuat ERSOY²

Öz

Günümüzde en büyük sorunlardan biri işsizliktir. İşsizlik sorunundan en çok etkilenen gruplardan biri ise sayıları her yıl artan sosyal hizmet lisans bölümü mezunlarıdır. Bu araştırmanın amacı, yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramına yönelik ifade ettikleri metaforları incelemektir. Araştırmada nitel araştırma modellerinden biri olan fenomenoloji (olgu bilim deseni) kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, farklı üniversitelerin sosyal hizmet bölümünden 2018-2019 ve 2019-2020 eğitim ve öğretim yıllarında mezun olmuş 80 sosyal çalışmacı oluşturmaktadır. Araştırma verileri yeni mezun sosyal çalışmacıların “İşsizlik..... gibidir; Çünkü .....” cümlelerini tamamlamaları ile elde edilmiştir. Araştırma verileri içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonunda, yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramıyla ilgili toplam 58 metafor belirttikleri görülmüştür. Katılımcıların işsizlik kavramıyla ilgili “Doğal Afet/Oluşum” (f=16), “Duygu Yansıması” (f=16), “Mekan Tasviri” (f=14), “Dezavantaj Durumu” (f=13), “İşlev Bozukluğu Yaratan Durum” (f=12) ve “Nesne” (f=9) olmak üzere toplam 6 farklı kategoride toplanabilecek metafor üretmişlerdir. Belirlenen sonuçlara göre, yeni mezun sosyal çalışmacılar işsizlik kavramına ilişkin oldukça olumsuz ve umutsuz görüşlere sahiptir. Bu kapsamda, sosyal hizmet mesleğinin ülkemizde istihdam olanaklarının artırılması ve işsizlik sürecinde olan özellikle yeni mezun bireylere ilişkin uygulamalar geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Çalışmacılar, İşsizlik, Metafor

Investigating the Metaphoric Perceptions of Recently Graduated Social Workers' Towards the Concept of Unemployment

Abstract

Unemployment is one of the biggest problems of today's Turkey. In the report "Labor Force Status of University Graduates", published by TUIK in 2018, it is seen that graduates of social work programs are the most affected group by this problem (24.3% unemployment rate). The purpose of this study is to examine the metaphors of recently graduated social workers regarding the concept of unemployment. Phenomenology, one of the qualitative research models, was used in the research. The working group of the research consists of 80 social workers who graduated from the social work departments of different universities in 2018-2019 and 2019-2020 academic years. Research data was obtained by completing this sentence: “Unemployment is like/as ..... because .....” The research data were analyzed using the content analysis method. At the end of the study, it was seen that recently graduated social workers stated 58 metaphors about the concept of unemployment. They produced metaphors that can be grouped into 7 different categories as “Reflection of Emotional” (f=16), “Natural Disaster/Occurrence” (f=16), “Disadvantage Situation” (f=15), “Description of Space” (f=13), “Dysfunction Causing Situation” (f=12) and “Object” (f=8). According to determine the results, recently graduated social workers have very negative and hopeless views about unemployment. In this context, it is recommended to increase the employment opportunities in our country for the social work profession and to develop practices especially for new graduates who are in the process of unemployment.

Key Words: Social Workers, Unemployment, Metaphor

Atıf İçin / Please Cite As:

İsmailoğlu, G. ve Ersoy, A. F. (2021). Yeni mezun sosyal çalışmacıların “işsizlik” kavramına ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2459-2472.

Geliş Tarihi / Received Date: 29.12.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.06.2021

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi - Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet ABD, 2028240002@ogrenci.karabuk.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-2853-2175

² Prof. Dr. - Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, alifuatersoy@karabuk.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-7665-6741

Giriş

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün tanımına göre işsizlik oranı bir ekonominin, çalışmak için müsait olmalarına ve aktif olarak iş aramalarına rağmen çalışmayan kişiler için istihdam yaratma konusundaki yetersizliğini yansıtmaktadır. Son yüzyıllarda yaşanan yapısal değişimlerin yol açtığı işsizlik, geliştirilen sosyal ve ekonomik politikalara rağmen toplumun her düzeyinde büyük dezavantajlar oluşturan bir gerçektir (Nalinci ve Yapıcı, 2020, s. 483). İşsizlik, gelişmekte olan ülkelerde daha çok gündem yaratmasına rağmen, gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerin de tamamen kurtulamadığı bir sosyal sorundur (Işık, 2016, s. 132). Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin de karşı karşıya olduğu en kritik kalkınma sorunlarından biri genç işsizliğidir. İşsizlik son sürat global bir sorun olma noktasına gelirken, bu sorunun büyük bir kısmını oluşturanların üniversite mezunu gençler olması, mikro düzeyde ayrı sorunlara sebebiyet vermektedir.

Üretimin temel olarak bilgi ve bilim ile gerçekleştirildiği, 1980'li yıllardan günümüze kadar hâkim olan toplumsal düzen “enformasyon çağı” olarak adlandırılmaktadır (İrge, 2012, s. 65). Enformasyon çağı bilgi ve bilimi ön planda tuttuğu ve “nitelikli işgücü” kavramını ortaya çıkardığı için yapısal olarak yarattığı değişimlerden en önemlisi, eğitime verilen önemin artarak yaygınlaştırılmasıdır. Bu doğrultuda son yıllarda yükseköğretim ve lisansüstü eğitimlerine olan ilginin ve bu eğitimlerden mezun olanların sayısının artışı görülmektedir. Bu artışa rağmen ulusal ve uluslararası ekonomideki resesyonlar, işgücüne katılımı sağlayabilecek kamu ve özel sektör imkânlarının olmaması ve istihdam süreçlerindeki bilgi akışı problemleri, işsizlik sorununu ortaya çıkarmaktadır (Çakır ve Kellevezir, 2020, s. 3). Belirtilen makro sorunların yanı sıra öğrenim gören veya yeni mezun olan gençlerin işgücü niteliğinde de problemler olduğu söylenebilmektedir. Bu sorunun temel sebebi, eğitim sistemindeki uygulamaya dayalı ve saha tecrübesi kazanılabilecek eğitimlerin eksikliği ile oluşan “teori ve pratik arasındaki boşluk” durumudur. Bu yapıya sahip sistemlerde öğrenim gören gençlerin sahip olduğu nitelikler ile işgücü piyasasının beklentileri arasındaki farklılaşma ise genç işsizliği sorununu belirgin hale getirmektedir (Taş ve Bilen, 2014, s. 64; Hwang, 2016, s. 2). Türkiye’de 2019-2020 eğitim ve öğretim yılında üniversitelerde toplamda 7.940.133 öğrenci öğrenim görmüştür (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2020). Son 11 yılda üniversite mezunu oranı %5,5’ten %13,9’a yükselirken, işsizlik oranının son 11 yıl içerisinde %10’dan %13,7’ye çıktığı ve gençler arasında işsizlik oranının da 2019 yılında %25,4 olduğu belirlenmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). Bu çelişki, yalnızca ülke istatistiklerini değil gençlerin sosyal, ekonomik ve en önemlisi psikolojik durumlarını da etkilemektedir (Adak, 2010, s. 106). Eğitim yaşamı süresince gerek bireysel gerek ailesel çabalarla öğrenim gören mezunların işgücüne katılım ile ilgili beklentilerinin karşılanamaması, birçok soruna sebebiyet vermektedir (Taş ve Bilen, 2014, s. 61). İşsizlik sürecinin sosyal sonuçlarına örnek olarak işsizlik sebebiyle etiketlenme, ayrımcılık ve toplumdaki izole olma; ekonomik sonuçlarına örnek olarak gelirin düşmesi, geçimi sağlamakta zorlanma ve temel ihtiyaçları karşılayamama durumunun getirdiği barınma, beslenme gibi sorunlar; psikolojik sonuçlara örnek olarak ise stresin artması, kaygı bozukluğu, depresyon ve umutsuzluk verilebilir.

Sosyal hizmet; hiçbir ayırım gözetmeksizin, sosyal yaşamında dezavantaj yaratan ve sorun olarak algıladığı herhangi bir özelliğe ve duruma sahip olan bireylere yardım etme temelli bir meslektir. Mikro, mezo ve makro düzeyde müdahalelerle birey refahını artırmayı amaçlayan bu meslek, üniversitelerin akreditasyonlu sosyal hizmet lisans programlarında eğitilen meslek elemanlarıyla uygulanmaktadır. Mesleğin akademik alandaki tarihi dünya çapında 19. yüzyılın sonlarına dayanırken, ülkemizde 1961’de Sosyal Hizmetler Akademisi ile ilk kez sosyal hizmet eğitimi başlamıştır. Son yıllarda ülkemizdeki üniversitelerin sayısının artmasıyla birlikte, 2020 yılı itibarıyla 55 üniversitede sosyal hizmet lisans bölümü bulunmaktadır (Yükseköğretim Program Atlası [YÖK Atlas], 2020). Ayrıca açık öğretim fakültesi bulunan üniversitelerin sosyal hizmet bölümünün hem ön lisans hem de lisans programlarına öğrenci kabul etmesi, “Sağlıkta Lisans Tamamlama” uygulamasıyla diğer bölümlerden sosyal hizmet bölümüne geçilebilmesi ve “Sosyal Çalışma Görevlisi” tanımıyla yine diğer bölümlerin sosyal çalışmacı kadrolarına yerleşebilmeleri nedeniyle hem sosyal hizmet öğrencilerinin geleceklerine dair motivasyonları düşmekte hem de sosyal çalışmacıların işsizlik süreci uzamaktadır. Buna göre TÜİK’in 2018’de yayınladığı “Yükseköğretim ve Fakülte Mezunlarının En Son Mezun Oldukları Alana Dair İşgücü Durumları” verilerinde yer alan sosyal hizmetler alanının %24,3 ile en yüksek işsizlik oranına sahip olması, bahsedilen uygulamaların olumsuz sonuçlarını kanıtlar niteliktedir. Çalışma alanı dezavantajlı gruplar olan sosyal çalışmacılar, müracaatçı profiline uyan işsiz bireylere müdahale etmeleri gerekmekte fakat mevcut sistem ve uygulamalardan dolayı mesleki anlamda kendileri dezavantajlı duruma düşürülmektedir.

Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde araştırma modeline, çalışma grubuna, veri toplama aracı ve verilerin analizine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bu çalışmanın amacı, yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramıyla ilgili belirttikleri metaforları analiz etmektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramıyla ilgili belirttikleri metaforlar nelerdir?
2. Belirtilen metaforlar ortak özellikleri açısından hangi kavramsal kategoriler altında toplanmaktadır?

Araştırmanın Modeli

Son yıllarda işsizlik oranı en yüksek alanlardan biri olan sosyal hizmet bölümünden yeni mezun olmuş sosyal çalışmacıların işsizliğe ilişkin ifadelerinin incelenmesini amaçlayan bu çalışma, nitel araştırma modellerinden fenomenoloji (olgu bilim) modeli esas alınarak yapılandırılmıştır. Bu çalışmada kullanılan form ile yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramına yönelik metaforları belirlenmek istenmiştir, metafor araştırmalarında en uygun desen ise fenomenoloji (olgu bilim) desendir (Ekici ve Akdeniz, 2018, s. 29).

Fenomenoloji, algı veya deneyimin temel yapılarını açıklama bilimidir. Ne deneyimin konusuna ne de deneyim nesnesine odaklanır, odaklandığı tek durum "varlık ve bilincin buluşma noktası" dır. Fenomenolojinin ilkesi, yaşanan bir deneyimin temelde ne olduğunun bireydeki içsel tezahürünü açıkça anlamaktır (Ivan, 2019, s. 4). Fenomenoloji modeli özellikle bireylerin deneyimlerini ve algılarını kendi bakış açılarını ön plana çıkararak kavramsallaştırmada kullanılmaktadır. Bu nedenle belirli bir konuda hâlihazırda gündemde olan yapısal ve normatif varsayımları tartışmada da etkili olabilmektedir (Lester, 1999, s. 1). Kısaca bu desenin kullanıldığı araştırmalarda bulgulara, katılımcıların yorumları ve anlamlandırmalarını nasıl iletmiş olduğunu incelemektedir.

Örnekleme Seçimi

Araştırmanın örneklemini-2018-2019 ve 2019-2020 eğitim ve öğretim yıllarında üniversitelerin sosyal hizmet lisans bölümlerinden mezun olmuş bireyler oluşturmaktadır. Örnekleme belirlenmesinde, olasılıklı olmayan örnekleme türlerinden kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme tekniği, araştırmanın uygulanacağı çalışma grubuna ilişkin gerekli özelliklere sahip ve veri elde edilebilecek kişilere ulaşmak için görüşülen katılımcıların aracılığını kullanmak olarak tanımlanabilmektedir (Doğan ve Ersoy, 2020, s. 1825). Bu araştırmada kartopu örnekleme tekniğinin seçilme amacı, araştırmanın çalışma grubuna ulaşımın güç olmasıdır. Kartopu örnekleme yöntemi, katılımcılara ulaşımı kolaylaştırmıştır. Buna göre araştırma için gerekli özellikleri taşıyan bireylere ulaşabilecek ilk birim olarak iki yeni mezun sosyal çalışmacı belirlenmiştir. İlk birimin belirlenmesinde ise olasılıklı olmayan örnekleme türlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi, çalışmaya uygun ve araştırmacı için en kolay ulaşılabilir kişilerin öncelikle araştırmaya dahil edilmesi olarak ifade edilebilmektedir (Coşkun vd., 2017, s. 132). Kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen iki kişinin, ulaşılacak diğer yeni mezun sosyal çalışmacılarla temas kurması ile de çalışma grubu kartopu şeklinde büyümüştür. Elde edilen 85 veri incelendikten sonra eksik doldurulmuş 5 adet formun varlığı tespit edilmiş ve bunlar araştırma kapsamına alınmamıştır.

Tam ve amacına uygun form dolduran 80 birey (sosyal çalışmacı) örnekleme alınmıştır. Bunların 49'unu kadınlar, 31'ini erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşlarına bakıldığında; 3 kişinin 21, 32 kişinin 22, 23 kişinin 23, 14 kişinin 24, 4 kişinin 25, 3 kişinin 26 ve 1 kişinin de 27 yaşında olduğu görülmektedir. Ek olarak çalışmaya 2018-2019 eğitim ve öğretim yılından mezun olan 29, 2019-2020 eğitim ve öğretim yılından mezun olan ise 51 kişi katılmıştır. Ayrıca bu çalışmaya katılan yeni mezun sosyal çalışmacıların 64'ü çalışmazken 16'sı çalışmaktadır (bkz. Tablo 1.)

Tablo 1. Katılımcılar Hakkında Bilgi

Demografik Özellik	Demografik Özellik Kategorisi	f	%
Cinsiyet	Kadın	49	61,25
	Erkek	31	38,75
Yaş	21	3	3,75
	22	32	40
	23	23	28,75
	24	14	17,5
	25	4	5
	26	3	3,75
	27	1	1,25
Mezuniyet Yılı	2018-2019	29	36,25
	2019-2020	51	63,75
Çalışma Durumu	Çalışan	16	20
	Çalışmayan	64	80
Toplam		80	100

Veri Toplama Aracı

Bu araştırma verilerinin toplanması süreci, 2020 yılının Ekim ve Kasım aylarını kapsamaktadır. Katılımcılara dijital olarak oluşturulan formun URL adresi gönderilerek ulaşılmıştır. Araştırmanın veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan iki bölümlü bir form kullanılmıştır. Formun ilk bölümünde katılımcılardan yaş, cinsiyet, mezuniyet yılları ve çalışma durumları bilgilerini belirtmeleri istenmiştir. Formun ikinci bölümünde ise "İşsizliği bir şeye benzetecek olsanız neye benzetirdiniz? Neden?" sorusuna yönelik cümleyi doldurmalarına ilişkin bir yönerge verilmiştir. Ardından "İşsizlik ..... gibidir, çünkü ....." cümlesi ile form sonlandırılmıştır. Bu cümledeki "gibidir/benzer" kelimeleriyle yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramına ilişkin algılarını hangi metafor aracılığıyla yansıttıkları belirlenirken, "çünkü" ile başlayan kısım ile de metaforlarını benzetme yönlerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e göre de (2013, s. 70), metaforun belirtilmesinden sonra "niçin" veya "neden" soruları sorulmalıdır. Böylece hem bireyler kullandıkları metaforların betimsel ve görsel gücünü açığa çıkarabilecek, hem de araştırmacılar katılımcıların metaforu neye dayanarak kullandığını belirleyebilecektir (Çetintaş ve Avcu, 2017, s. 81).

Verilerin Analizi

Araştırma verileri içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizi sırasıyla eleme, adlandırma, kategori geliştirme, geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması, elde edilen metaforların frekanslarının hesaplanması ve yorumlanması aşamalarından oluşmaktadır. Bu aşamalar aşağıda gösterilmektedir:

- Katılımcılar öncelikle "S1, S2, S3..." şeklinde adlandırılarak listelenmiştir.
- Yeni mezun sosyal çalışmacıların belirttiği ifadeler doğrultusunda metaforları ve gerekçeleri birlikte değerlendirilerek kategoriler geliştirilmiştir.
- Çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlama amacı doğrultusunda uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, yapılan araştırmanın tüm adımları detaylı bir şekilde açıklanarak çalışmanın geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın güvenilirliği ise araştırmacılar tarafından belirlenen kodlar ve kategorilerden bağımsız olarak, verilerin bilimsel araştırma ve bilim etiği dersi veren alanında uzman öğretim üyesine danışılması ile sağlanmaya çalışılmıştır. Öğretim üyesinin görüşleri ile araştırmacılarınkiler arasındaki tutarlılık ve metaforların belirlenen kategorilere uygunluğu incelenmiştir. Bu doğrultuda Miles ve Huberman'ın (1994) geliştirdiği "uyuşum yüzdesi formülü" göz önünde bulundurularak hesaplama yapılmıştır. "[Görüş Birliği/ (Görüş Ayrılığı+Görüş Birliği) x 100]" içeriğinde olan bu formül sonucu güvenilirlik %95 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın bu bölümünde, yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramına yönelik oluşturdukları metaforlar ve bu metaforların gruplanması sonucu oluşturulan kategoriler tablolar halinde gösterilmiştir. İşsizlik kavramına yönelik olarak katılan 80 yeni mezun sosyal çalışmacı toplamda 58 metafor geliştirmiştir. Bu metaforlar "Doğal Afet/Oluşum" (f=16), "Duygu Yansıması" (f=16), "Mekan Tasviri" (f=14),

“Dezavantaj Durumu” (f=13), “İşlev Bozukluğu Yaratan Durum” (f=12) ve “Nesne” (f=9) olmak üzere 6 kategori altında toplanmıştır.

Tablo 2. “İşsizlik” Kavramına İlişkin Yeni Mezun Sosyal alışmacılar Tarafından Geliştirilen Metaforların Dağılımı

Sıra	Metafor Adı	F	Sıra	Metafor Adı	f
1	Boşluk	5	30	Kalitesiz kulaklık	1
2	Hastalık	5	31	Karadelik	1
3	Kuyu	4	32	Karanlık	1
4	aresizlik	3	33	Kartopu	1
5	Bataklık	2	34	Kasvetli hava	1
6	çile çekmek	2	35	Kenar süsü	1
7	Elma kurdu	2	36	Kendi kitabından bir sayfa	1
8	Girdap	2	37	Kulpu olmayan kapı	1
9	Kabus	2	38	Küflenmiş ekmek	1
10	Kasıręa	2	39	Köy	1
11	Sabretmek	2	40	Labirent	1
12	Tiyatro sahnesi	2	41	Macera	1
13	Yoksulluk	2	42	Meyve vermeyen ağaç	1
14	Anlam arayışı	1	43	Platon’un mağara alegorisi	1
15	Balyoz	1	44	Rezil olmak	1
16	Bozuk süt	1	45	Sel	1
17	Bulmaca	1	46	Solmak	1
18	Buruk tat	1	47	Sonbaharda savrulan yaprak	1
19	Canavar	1	48	Sonu görünmeyen tünel	1
20	l	1	49	Sosyal hizmet	1
21	Değersiz hissetmek	1	50	Test	1
22	Dikenli yol	1	51	Tükenmiş kalem	1
23	Ektiğini biçemeyen ifti	1	52	Okul	1
24	Evde kalmak	1	53	kszlk	1
25	Guguklu saat	1	54	lm	1
26	Hayal kırıklığı	1	55	Uzun yolculuk sonrası dinlenme	1
27	Hırs	1	56	Yapboz	1
28	İssız yolda kalmış araba	1	57	Yas	1
29	Kafası kesilmiş ve ölmemiş tavuk olmak	1	58	Yorgunluk	1

Tablo 2 incelendiğinde; yeni mezun sosyal çalışmacıların “işsizlik” kavramına yönelik olarak toplam 58 çeşit metafor belirttikleri ve bunun için toplam 80 görüş ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların işsizlik kavramıyla ilgili en fazla belirttikleri ilk dört metafor; Boşluk, Hastalık, Kuyu, aresizlik olarak sıralanmıştır. İlk dört ve toplam 58 metafor kapsamında değerlendirme yapıldığında; yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramına yönelik olarak oldukça fazla sayıda olumsuz görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Diğer taraftan anlam arayışı, uzun yolculuk sonrası dinlenme, sabretmek, yapboz, okul, kasvetli hava, hırs gibi metaforların işsizliğin yalnızca olumsuz yönlerine odaklanmamış olduğu belirlenmiştir. Toplam 13 metaforun 5 ile 2 arasında tekrar edilme sıklığı olduğu belirlenirken, geriye kalan toplam 45 metaforun ise birer kez tekrar edildiği belirlenmiştir. Bu bulgudan yola çıkarak işsizlik kavramı ile ilgili yeni mezun sosyal çalışmacıların algılarında genel olarak kişisel farklılıkların ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Metaforlar, ifade edilişi ve benzetme yönlerinin kapsamına göre altı farklı başlıkta kategorilendirilmiştir.

Tablo 3. Yeni Mezun Sosyal alışmacıların “Doğal Afet/Oluşum” Kategorisindeki Metaforları

Kategori	N	Metafor	f
Doğal Afet/Oluşum	16	Kuyu	4
		Bataklık	2
		Kara delik	2
		Kasıręa	2
		l	1
		Girdap	1
		Karanlık	1
		Kartopu	1
		Kasvetli hava	1
		Sel	1

Tablo 3'te yer alan doğal afet/oluşum olarak işsizlik, duygu yansıması kategorisi ile birlikte en çok yüklem yapılan kategoridir. Bu kategoriyi oluşturan metaforlar 16 yeni mezun sosyal çalışmacı tarafından 10 kod şeklinde ifade edilmiştir. Toplam metaforun %27,58'ini oluşturmaktadır. Doğal afet/oluşum kategorisine kaynak olan metaforlar şunlardır; kuyu, bataklık, karadelik, kasırğa, çöl, girdap, karanlık, kartopu, kasvetli hava, sel. Doğal afet/oluşum kategorisinde yer alan kodlara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

Kuyu; "İşsizlik derin bir kuyu gibidir, çünkü ne çıkışı görebilirsin ne de görebilmek için ne kadar yol alman gerektiğini bilirsin." (S5)

Bataklık; "İşsizlik bataklık gibidir, çünkü çıkmak için çırpınırsın ve her gün daha da derine batarsın." (S14)

Karadelik; "İşsizlik karadelik gibidir, çünkü her umudu içine çekiyor." (S38)

Kasırğa; "İşsizlik kasırğa gibidir, çünkü öncesi sessizlik sonrası felaket." (S29)

Çöl; "İşsizlik çöl gibidir, çünkü işin yokken hayatındaki hiçbir şey yeşermez." (S63)

Girdap; "İşsizlik girdap gibidir, çünkü çaresizce çırpınıp durursun ve çıkamazsın." (S79)

Karanlık; "İşsizlik karanlık gibidir, çünkü önünü göremezsin." (S52)

Kartopu; "İşsizlik kartopu gibidir, çünkü durumlar arasında neden-sonuç ilişkisi olacak şekilde büyüyen ve birbirini etkileyen durumlar zinciri haline gelir." (S11)

Kasvetli hava; "İşsizlik kasvetli hava gibidir, çünkü can sıkar ama yine de arkasından güneş geleceğini ümit edersin." (S67)

Sel; "İşsizlik sel gibidir, çünkü sağlam olan her şeyi beraberinde belirsizliğe sürükler." (S2)

Örnek metaforlar ve gerekçelerinde de görüldüğü gibi, bu kategorinin oluşmasına kaynak olan bireylerin işsizlik algısı dış etkenlerle özdeşleşmiştir. Yapıcı ve Nalinci' nin (2020, s. 490) çalışmasında da benzer şekilde "doğa olayı" kategorisindeki metaforların gerekçesinde bireylerin süreçte kendini yetersiz ve güçsüz hissettiği belirlenmiştir. Bu çalışmada, bu kategori çerçevesinde işsizliğin var olan olumlu olguları da yok eden, bireyi çaresiz bırakan ve belirsizliğin hakim olduğu bir durum olarak algılandığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Yeni Mezun Sosyal Çalışmacıların "Duygu Yansıması" Kategorisindeki Metaforları

Kategori	N	Metafor	f
Duygu Yansıması	16	Çaresizlik	3
		Kabus	2
		Sabretmek	2
		Anlam Arayışı	1
		Canavar	1
		Hayal Kırıklığı	1
		Değersiz Hissetmek	1
		Hırs	1
		Macera	1
		Rezil Olmak	1
		Uzun Yolculuk Sonrası Dinlenme	1
		Yorgunluk	1

Tablo 4.'te yer alan duygu yansıması kategorisi en çok yüklem yapılan iki kategoriden diğeridir ve toplam metaforun %27,58'ini oluşturmaktadır. Bu kategoriyi oluşturan metaforlar 16 yeni mezun sosyal çalışmacı tarafından 12 kod şeklinde ifade edilmiştir. Duygu yansıması kategorisine kaynak olan metaforlar: çaresizlik, kabus, sabretmek, anlam arayışı, canavar, hayal kırıklığı, değersiz hissetmek, hırs, macera, rezil olmak, uzun yolculuk sonrası dinlenme, yorgunluk şeklindedir. Duygu yansıması kategorisinde yer alan kodlara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

Çaresizlik; "İşsizlik öğrenilmiş çaresizlik gibidir, çünkü okurken bu sonun seni bulacağını bilsen de öğrenimine devam edersin." (S21)

Kabus; "İşsizlik kâbus gibidir, çünkü uyanmak istersin." (S12)

Sabretmek; "İşsizlik sabretmek gibidir, çünkü iş hayatına adım atana dek geçmen gereken bir süreçtir ve sabır gerektirir." (S37)

Anlam arayışı; “İşsizlik anlam arayışı gibidir, çünkü insanın kendini, yeterliliklerini ve varoluşunu sorgulamaya daha çok vakti olmaktadır.” (S8)

Canavar; “İşsizlik canavar gibidir, çünkü korkusu ile içten içe yiyip bitiren, can sıkıcı bir şeydir.” (S3)

Hayal kırıklığı; “İşsizlik hayal kırıklığı gibidir, çünkü onca sene okur ve emek verirsin ama sonuçta elinde hiçbir şey olmaz” (S73)

Değersiz hissetmek; “İşsizlik değersiz hissetmek gibidir, çünkü paranız yoksa değersiz kabul edirsiniz.”(S55)

Hırs; “İşsizlik hırs gibidir, çünkü düşsen de amacına ulaşmak için hep yerinden daha güçlü kalkman için sebepler üretmen gerekir.” (S43)

Macera; “İşsizlik macera gibidir, çünkü başımızdan geçen ilginç, belirsiz bir serüvendir.” (S19)

Rezil olmak; “İşsizlik rezil olmak gibidir, çünkü dost düşman herkesin diline düşersin ve sürekli sorgulanırsın.” (S23)

Uzun yolculuk sonrası dinlenme; “İşsizlik uzun yolculuk sonunda dinlenmek gibidir, çünkü tekrar motive olmak zaman alır ama mutlaka ayağa kalkacağını bilirsin.” (S17)

Yorgunluk; “İşsizlik yorgunluk gibidir, çünkü kişi birçok açıdan harekete geçecek gücü bulamamaktır.” (S80)

Duygu yansıması olarak işsizlik kategorisindeki metaforların gerekçelerine bakıldığında olumsuz duyguların hakim olduğu görülmektedir. Sabretmek, anlam arayışı, hırs ve uzun yolculuk sonrası dinlenme kodlarının gerekçelerine bakıldığında işsizliğin yalnızca olumsuz yönlerine odaklanılmamış olduğu görülmektedir. Bu gerekçelerde işsizliğin bir sonuç değil süreç olduğu anlayışı hakimdir. Bu durum Hammarström ve Janlert'ın (2002, s. 628) boylamsal çalışmasının bulgularından biriyle açıklanabilmektedir. Buna göre; işsizlik dönemi uzadıkça bireylerin mental sağlıkları, duyguları da bu durumdan olumsuz etkilenmektedir (Kıcı, 2017, s. 54). Çalışma grubunun yeni mezun bireylerden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda işsizliğin “yerinden daha güçlü kalkman için sebepler üretmen gereken” veya “kendini, yeterliliklerini ve varoluşunu sorgulamaya daha çok vakti olmasını sağlayan” bir süreç olarak belirtilmesinin bu bulguyla ilişkilendirilebilmesi mümkündür

Tablo 5. Yeni Mezun Sosyal Çalışmacıların “Mekan Tasviri” Kategorisindeki Metaforları

Kategori	N	Metafor	f
Mekan Tasviri	14	Boşluk	5
		Tiyatro sahnesi	2
		Dikenli yol	1
		İssız yolda kalmış araba	1
		Köy	1
		Labirent	1
		Plato'nun mağara alegorisi	1
		Sonu görünmeyen tünel	1
		Okul	1

Tablo 5'te yer alan mekan tasviri kategorisi 14 yeni mezun sosyal çalışmacı tarafından ifade edilmiş 9 kodun belirlenmesiyle oluşturulmuştur. Bu kategori, toplam metaforun %24,13'sünü oluşturmaktadır. Mekan tasviri kategorisini oluşturan metaforların sırası şöyledir: boşluk, tiyatro sahnesi, dikenli yol, ıssız yolda kalmış araba, köy, labirent, Plato'nun mağara alegorisi, sonu görünmeyen tünel, okul. İfade edilen kodlara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda belirtilmiştir:

Boşluk; “İşsizlik Türkiye’de koca bir boşluk gibidir, çünkü uğraşın yoktur ve bomboşsundur.” (S48)

Tiyatro sahnesi; “İşsizlik sıkıcı bir tiyatro oyunu gibidir, çünkü bir süreliğine hayatın akışından kurtarır ve vakit geçmek bilmez.” (S54)

Dikenli yol; “İşsizlik dikenli bir yol gibidir, çünkü canını acıta acıta o yolda yürürsün.” (S71)

İssız yolda kalmış araba; “İşsizlik ıssız bir yolda kalmış araba gibidir, çünkü birinin gelip gelmeyeceğini bilmezsiniz ve giderek umutlarınızı azalır.” (S6)

Köy; “İşsizlik yaz tatilinde internet ve yaşıt olmayan köye gitmek gibidir, çünkü sıkıntıdan bunalır bir an önce şehirdeki evine dönmek istersin ama bir yandan kafa dinleme fırsatın da vardır.” (S50)

Labirent; “İşsizlik labirent gibidir, çünkü karmaşıktır ve çıkamadıkça çaresiz hissedersin, çok zor bir durumdur.” (S24)

Plato’nun mağara alegorisi; “İşsizlik Plato’nun mağara alegorisi gibidir. Çünkü işsizliği bir karanlığa benzetirsek, karanlıktan aydınlığa ulaşabilenler kendi sınırlarını fark etme konusunda cesaretlenebilecek kimseler olacaktır ve bir daha oraya dönmek istemeyeceklerdir. O cesaretle ışığa (gerçeğe) dönenler hayatın gerçek anlamını ve doğruyu görebilenler olacaktır.” (S18)

Sonu görünmeyen tünel; “İşsizlik sonu görünmeyen bir tünel gibidir, çünkü ne kadar zaman geçince ışığa ulaşacağını bilemezsin.” (S31)

Okul; “İşsizlik okul gibidir, çünkü hayatı öğretir ve ona hazırlar.” (S60)

Katılımcıların mekân tasviri kategorisinde ifade ettikleri kodlar ve gerekçelerine bakıldığında kendilerini zorlayan ve hatta çaresiz bırakan alanlara vurgu yaptıkları belirlenmiştir. Mekan tasviri kategorisindeki köy kodundaki “kafa dinleme fırsatı” ve okul kodundaki “hayatı öğretir ve ona hazırlar” ibareleri işsizlik döneminin öğretici ve dinlenme süreci olduğuna odaklanırken boşluk kodundaki “uğraşın yoktur ve bomboşundur” ibaresi bu serbest dönem için ülkemizdeki etkinlik eksikliğine vurgu yapmaktadır. Akçay ve Alpoğlu (2020, s. 53) tarafından yapılan nitel çalışmaya göre; boşluk, sonu görünmeyen tünel, ıssız yolda kalmış araba ve labirent metaforlarında belirtildiği gibi sosyal çalışmacıların işsizlik sürecinde en yoğun düşünceleri belirsizlik üzerinedir.

Tablo 6. Yeni Mezun Sosyal Çalışmacıların “Dezavantaj Durumu” Kategorisindeki Metaforları

Kategori	N	Metafor	f
Dezavantaj Durumu	13	Hastalık	5
		Çile çekmek	2
		Yoksulluk	2
		Sosyal hizmet	1
		Öksüzlük	1
		Ölüm	1
		Yas	1

Tablo 6’da yer alan dezavantaj durumu kategorisi 13 yeni mezun sosyal çalışmacı tarafından ifade edilmiş 7 kodun belirlenmesiyle oluşturulmuştur. Bu kategori, toplam metaforun %22,41’sını oluşturmaktadır. Dezavantaj durumu kategorisini oluşturan metaforlar: hastalık, çile çekmek, yoksulluk, sosyal hizmet, öksüzlük, ölüm ve yas olarak sıralanabilmektedir. Dezavantaj durumu kategorisine ait kodlara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

Hastalık; “İşsizlik hastalık gibidir, çünkü her geçen gün yakaladığı insanı köreltir.” (S30)

Çile çekmek; “İşsizlik çile çekmek gibidir çünkü hayatımı sınırlıyor ve sarf ettiğim onlarca emek birkaç saatlik bir sınavla her şeyi bitiriyor.” (S69)

Yoksulluk; “İşsizlik yoksulluk gibidir, çünkü kapitalist düzende parasız muhtaçsındır.” (S77)

Sosyal hizmet; “İşsizlik sosyal hizmet gibidir, çünkü ihtiyacın vardır ama kimse sana değer vermez.” (S4)

Öksüzlük; “İşsizlik öksüzlük gibidir, çünkü hayata karşı bir dayanağın veya sırtını yaslayabileceğin bir güvencen yoktur” (S57)

Ölüm; “İşsizlik ölüm gibidir, çünkü özellikle psikolojik açıdan ne kadar zorlu bir süreç olduğunu biliyorum.” (S22)

Yas; “İşsizlik yas gibidir, çünkü bir dönem olduğunu bilirsin ama acı hiç geçmeyecekmiş gibi gelir” (S41)

Dezavantaj durumu olarak işsizlik kategorisinin ifadelerine bakıldığında sosyal hizmetin alanına giren ve sosyal hizmet müdahalesi gerektiren dezavantajlı durumların gerekçelendirildiği görülmektedir. Ölüm, yas, öksüzlük ve hastalık kodlarının geri döndürülemez sorunlara yol açan olumsuz durumlar oluşu dikkat geçmektedir. Benzer şekilde, Keskin Demirel (2016, s. 814) tarafından yeni mezunların işsizliğe ilişkin

görüşleri üzerine yapılan araştırmada da katılımcıların depresyona yönelik ifadelere yer verdiği belirlenmiştir.

Tablo 7. Yeni Mezun Sosyal Çalışmacıların “İşlev Bozukluğu Yaratın Durum” Kategorisindeki Metaforları

Kategori	N	Metafor	f
İşlev Bozukluğu Yaratın Durum	12	Elma kurdu	2
		Bozuk süt	1
		Buruk tat	1
		Ektiğini biçemeyen çiftçi	1
		Evde kalmak	1
		Kafası kesilmiş ve ölmemiş tavuk olmak	1
		Kulpu olmayan kapı	1
		Küflenmiş ekmek	1
		Meyve vermeyen ağaç	1
		Solmak	1
		Sonbaharda savrulan yaprak	1

Tablo 7’de yer alan işlev bozukluğu yaratan durum olarak işsizlik kategorisi, 12 yeni mezun sosyal çalışmacı tarafından üretilmiş 11 kod ile oluşmuştur. İşlev bozukluğu kategorisi toplam metaforların %20,68’ini içermektedir. Bu kodlar: elma kurdu, bozuk süt, buruk tat, ektiğini biçemeyen çiftçi, evde kalmak, kafası kesilmiş ve ölmemiş tavuk olmak, kulpu olmayan kapı, küflenmiş ekmek, meyve vermeyen ağaç, solmak, sonbaharda savrulan yaprak olarak sıralanabilmektedir. Kodlara ilişkin örnek ifadeler aşağıda mevcuttur:

Elma kurdu; “İşsizlik elma kurdu gibidir, çünkü yaşamak istersin ama içindeki kurt seni günden güne çürütür.” (S15)

Bozuk süt; “İşsizlik buzdolabında yer olmadığı için dışarıda kalıp bozulan süt gibidir, çünkü içeri girebilecekken giremez ve çürümeye mahkumdur.” (49)

Buruk tat; “İşsizlik ağızda kalan buruk tat gibidir, çünkü burukluğunu geçirmek zordur ve yalnızca tatlı bir şey yersen yani iş bulabilirsen geçer.” (S34)

Ektiğini biçemeyen çiftçi; “İşsizlik ektiğini biçemeyen çiftçi gibidir, çünkü emek verdiğin şeylerin karşılığını dış sebeplerden dolayı alamazsın.” (S20)

Evde kalmak; “İşsizlik evde kalmak gibidir, çünkü herkes acınası bir tavırla "olsun, bulursun" der” (S78)

Kafası kesilmiş ve ölmemiş tavuk olmak; “İşsizlik kafası kesilmiş ama ölmemiş tavuğa benzer, çünkü ne yiyecek bir yemeği vardır ne de hareket edecek halı.” (S76)

Küflenmiş ekmek; “İşsizlik küflenmiş ekmek gibidir, çünkü beklemekten usanır ve ister istemez çürümeye başlarsın.” (S62)

Kulpu olmayan kapı; “İşsizlik kulpu olmayan bir kapı gibidir çünkü dışardan kapıyı ne kadar zorlarsanız da içerden biri gelip kapıyı size açmadığı sürece sadece beklersiniz ve o kapı içerden sadece tanıdıklara açılır.” (S72)

Meyve vermeyen ağaç; “İşsizlik bir türlü meyve vermeyen ağaç gibidir, çünkü meyvenin yetişmesi için gerekli suyu, güneşi ve topraktan mineralleri almasına rağmen meyve vermez.” (S61)

Solmak; “İşsizlik solmak gibidir, çünkü kendine olan inancını yitirdiğin çok zaman olmaktadır.” (S10)

Sonbaharda savrulan yaprak; “İşsizlik sonbaharda savrulan yapraklar gibidir, çünkü işi olmayan insanın hayatı dengesizdir ve psikolojik olarak çökmüştür.” (S33)

Belirtilen metaforlarda da görüldüğu üzere işsizlik, yaşamı engelleyen ve var olan yaşam fonksiyonlarını yok eden bir durum olarak görülmüştür. Bu görüşlere benzer şekilde Yılmaz ve arkadaşlarının (2004, s. 170) da çalışmalarında belirttiği üzere işsizlik sürecinde kendine güven, iş bulmaya dair ümit, cesaret gibi kişisel özelliklerin beraberinde yetenek, beceri, bilgi ve birikim gibi mesleki değerlerin de kaybı söz konusu olmakta ve problemler ağırlaşmaktadır. Sonucunda depresyona sebep olabilen bu döneme dair makro düzeyde koruyucu ve önleyici politikalar zorunlu hale gelmektedir (Yüksel, 2003, s. 35).

Tablo 8. Yeni Mezun Sosyal Çalışmacıların “Nesne” Kategorisindeki Metaforları

Kategori	N	Metafor	f
Nesne	9	Balyoz	1
		Bulmaca	1
		Guguklu saat	1
		Kalitesi kulaklık	1
		Kenar süsü	1
		Kendi kitabından bir sayfa	1
		Test	1
		Tükenmiş kalem	1
		Yapboz	1

Tablo 8’de yer alan nesne kategorisi en az yükleme yapılan kategori olarak belirlenmiştir. Bu kategoride işsizliğe dair belirtilmiş metaforlar 9 katılımcı tarafından her biri ayrı kodlanabilecek şekilde belirtilmiştir. Nesne olarak işsizliğe kaynaklık eden kodların sıralaması şu şekildedir: balyoz, bulmaca, guguklu saat, kalitesiz kulaklık, kenar süsü, kendi kitabından bir sayfa, test, tükenmiş kalem ve yapboz. Örnek metaforlar kodları ve gerekçeleri aşağıda verilmiştir:

Balyoz; “İşsizlik balyoz gibidir, çünkü gururunu kırar, belini büker.” (S16)

Bulmaca; “İşsizlik bulmaca gibidir, çünkü belirsizliklerle dolu, keşfedilmesi gereken bir durumdur.” (S47)

Guguklu saat; “İşsizlik guguklu saat gibidir, her fırsatta kendini sebep olduğu kötü çılgınlarla hatırlatır.” (S70)

Kalitesiz kulaklık; “İşsizlik kalitesiz kulaklık gibidir, çünkü sen güzel müzikler dinlemeye çalıştıkça o cızırdar.” (S42)

Kenar süsü; “İşsizlik kenar süsü olmak gibidir, çünkü kendimi işe yaramaz ve enerjisiz hissetmeme neden oluyor.” (S27)

Kendi kitabından bir sayfa; “İşsizlik kendi yazdığın bir kitaptan bir sayfa gibidir, çünkü kahramanı sensindir ve yaşamına dair izlerle şekillenir.” (S13)

Test; “İşsizlik test gibidir, çünkü kimi zaman sabrı kimi zaman da alternatifleri belirlemede insanı sınar.” (S32)

Tükenmiş kalem; “İşsizlik tükenmiş kalem gibidir, çünkü tükenmez diye güvendiğin zamanların sonu gelir ve birden seni bitiriverir.” (S74)

Yapboz; “İşsizlik yapboz gibidir, çünkü her an eksik parça bulunup resim tamamlanabilir.” (S56)

Nesne olarak işsizlik kategorisindeki balyoz, guguklu saat, kalitesiz kulaklık ve tükenmiş kalem kodlarına bakıldığında işsizliğin, genel anlamda bazı temel fonksiyonlarından mahrum bıraktığı için artık değeri olmayan ve rahatsızlık oluşturan bir nesneye benzetilmesi ifade edilmiştir. Kendi kitabından bir sayfa ve test kodlarında dış dünyayla ilişkilendirmeden çok bireyin kendi kişiliği üzerindeki etkilere değinilmiştir. Bulmaca ve yapboz kodları sürecin belirsizliği ve kişinin yaşamında yarattığı boşluğun doldurulabileceği üzerinde durulmuştur.

Bulgular bölümünde belirtilen metaforların ana teması olumsuzluk üzerinedir. Benzer şekilde diğer bölümler üzerinde yapılan istihdam, işsizlik, gelecek kaygısı gibi çalışmalarda da gençlerin umutsuz, çaresiz hissettiği ve geleceklerini belirsiz olarak niteledikleri ortaya konulmuştur (Varışoğlu ve Kaşaveklioğlu, 2019, s. 486; Nalinci ve Yapıcı, 2020, s.490). Bu araştırmadaki katılımcıların yeni mezun oluşu ve %80’inin işsiz olması metaforların bu denli olumsuz oluşun sebebiyet verebilirken, Tekin Tayfun ve Korkmaz (2016, s. 552) tarafından üniversite son sınıf öğrencilerinin katılımıyla yapılan işsizlik kaygısı araştırmasında da öğrencilerin iş bulma konusunda kaygılı oldukları analiz edilmiştir. Ek olarak Üstün ve arkadaşlarının (2014, s. 203) üniversite son sınıf öğrencileri üzerinde iş bulmaya ilişkin umutsuzluk düzeylerini belirlemeye yönelik yaptığı çalışmada ise çeşitli faktörlerin gençlerin umutsuzluk düzeylerini etkilediği üzerinde durulmuştur. Olumsuz ifadelerin altında yatan psikolojik ve sosyolojik baskılar gençlerin gelecek yaşamında problemlere sebep olabilmektedir. Genç bireylerin bu kaygı ve ümitsizliklerle geçen öğrencilik dönemleri sonrasında, yaşamlarını işsiz bir şekilde sürdürmelerinin daha derin psikolojik, sosyolojik ve fizyolojik sorunlara sebebiyet vermesi mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizliğe yönelik metaforik algıları incelenmiştir. Çalışmaya 80 yeni mezun sosyal çalışmacı katılmış ve işsizlik kavramı ile ilgili 58 farklı metafor belirtmiştir. Belirtilen metaforlar ve gerekçeleri altı kategori altında toplanmıştır. Çalışmada öncelikle “Yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramıyla ilgili belirttikleri metaforlar nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen araştırmanın sonucunda, yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramını en sık boşluk, hastalık, kuyu, çaresizlik ve bataklık kavramlarıyla ifade ettikleri belirlenmiştir. Yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramı hakkında ifade ettiği kodlar ve gerekçeleri göz önünde bulundurulduğunda, baş edilmesi güç olan belirsiz bir süreci ve süreç içinde hissedilen umutsuzluğu niteledikleri görülmektedir.

Çalışmanın ikinci amacı ise “Belirtilen metaforlar ortak özellikleri açısından hangi kavramsal kategoriler altında toplanmaktadır?” sorusuna cevap bulmaktır. Bu amaca yönelik bulgular, araştırmaya katılan yeni mezun sosyal çalışmacılara ait metaforların; doğal afet/oluşum, duygu yansımaları, mekan tasviri, dezavantaj durumu, işlev bozukluğu yaratan durum ve nesne olmak üzere altı kategori altında toplandığını göstermektedir. Katılımcıların doğal afet/oluşum kategorisi altında işsizliği “kuyu, bataklık, karadeli, kasırga, çöl, girdap, karanlık, kartopu, kasvetli hava, sel” metaforlarına benzettikleri görülmektedir. Araştırmada katılımcılar tarafından en çok yükleme yapılan iki kategoriden biri olan doğal afet/oluşum kategorisi doğrultusunda, yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizlik kavramını kişisel faktörlerden ziyade olumsuz etkilere sebep olan harici koşullar ile kodladığı bulgusuna ulaşılmıştır. En çok yükleme yapılan diğer kategori ise duygu yansımaları kategorisidir. Yeni mezun sosyal çalışmacıların, duygu yansımaları kategorisi altındaki işsizlik kavramı metaforlarının “çaresizlik, kabus, sabretmek, anlam arayışı, canavar, hayal kırıklığı, değersiz hissetmek, hırs, macera, rezil olmak, uzun yolculuk sonrası dinlenme, yorgunluk” şeklinde üretildiği belirlenmiştir. Özellikle sabretmek, anlam arayışı, hırs ve uzun yolculuk sonrası dinlenme kodları göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların bu kategoride işsizliğin kaçınılmaz bir sonuç olmasından ziyade bir süreç olarak algıladığı ve dolayısıyla işsizliğin yalnızca olumsuz yönlerine vurgu yapmadığı görülmektedir. Mekan tasviri kategorisi altında ise işsizlik kavramı, “boşluk, tiyatro sahnesi, dikenli yol, ıssız yolda kalmış araba, köy, labirent, Plato’ nun mağara alegorisi, sonu görünmeyen tünel, okul” metaforları ile ifade edilmiştir. Bu kategori incelendiğinde, yeni mezun sosyal çalışmacıların sosyal yaşamdan izole olmaya neden olan mekanları niteleyerek işsizlik kavramını tasvir ettiği belirlenmiştir. Dezavantaj durumu kategorisinde ise katılımcıların işsizlik kavramını “hastalık, çile çekmek, yoksulluk, sosyal hizmet, öksüzlük, ölüm, yas” metaforlarına benzettikleri görülmektedir. Kategori kapsamında belirtilen metaforlar ve gerekçelerinin psikolojik, sosyal, ekonomik ve fiziksel müdahaleler gerektiren durumlar olduğu bulgusuna varılmıştır. İşlev bozukluğu yaratan durum kategorisinde ifade edilen metaforlar “tavuk olmak, kulpu olmayan kapı, küflenmiş ekme, meyve vermeyen ağaç, solmak, sonbaharda savrulan yaprak” olarak sıralanabilmektedir. Yeni mezun sosyal çalışmacıların metaforları doğrultusunda oluşan işlev bozukluğu yaratan durum kategorisinde işsizlik, yaşama ket vuran ve yaşamda gerekli olan fonksiyonların kaybına sebep olan bir kavram olarak karakterize edilmiştir. Son olarak yeni mezun sosyal çalışmacıların işsizliği nesne olarak nitelediği kategoride, “balyoz, bulmaca, guguklu saat, kalitesiz kulaklık, kenar süsü, kendi kitabından bir sayfa, test, tükenmiş kalem, yapboz” metaforları kullanılmıştır. Kategorinin içerdiği metaforlar ve gerekçeleri incelendiğinde eksik, varlığıyla rahatsız eden ve değersiz görülen nesnelere işsizlik kavramını betimlemek için kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda birtakım önerilerde bulunulabilmektedir. Bu çalışma araştırmaya katılan 80 yeni mezun sosyal çalışmacı ile sınırlıdır, gelecek çalışmalar için daha geniş çalışma grubuyla araştırma gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Gençlerin iş bulma konusunda umutsuzluk düzeylerini etkileyen bireysel, çevresel ve makro faktörler belirlenerek bunlara yönelik müdahale planları oluşturulabilir. Sosyal çalışmacılara yönelik kamuda istihdam olanaklarının artırılması ve sosyal çalışmacı kadrolarına diğer branş mezunlarının atamaları ile ilgili düzenleme çalışmaları yapılabilir. Sosyal hizmet bölümü öğrencilerine lisans eğitimleri esnasında hem kamuda sosyal çalışmacı kadroları bulunan kurumları (Milli Eğitim Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri vb.) hem de kamu dışındaki iş imkanları (sivil toplum kuruluşları, uluslararası organizasyonlar, özel sektör kuruluşları vb.) hakkında detaylı bilgi verilebilir. Gençlerin işsizlik sürecini bir kayıp olarak görmemeleri için bu süreçte yönelik kişisel gelişim faaliyetleri artırılabilir. Yeni mezun bireyleri işe alırken tecrübe kriterinden dolayı olumsuz yargılara sahip iş verenler ile bu konudaki düşünce ve tutumlarını değiştirmeye yönelik çalışmalar yapılabilir.

Etik Beyan

“Yeni Mezun Sosyal Çalışmacıların “İşsizlik” Kavramına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı ve makalenin süreci 2020 yılında başladığından etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Adak, N. (2010). Sosyal bir problem olarak işsizlik ve sonuçları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 105-116.
- Akçay, S. ve Alpoğlu, İ. E. (2020). Sosyal hizmet uzmanlarının işsizlik deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), 47-69.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). Araştırma evreni ve örnekleme. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı* içinde (s. 139-158). Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Çakır, Ö. ve Kellevezir, İ. (2020). Yükseköğretim mezunlarında işsizlik ve nitelik uyumsuzluğu olgusu: UNI-VERİ araştırma sonuçları ışığında bir değerlendirme. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1(Özel Sayı), 1-17.
- Çetintaş, E. ve Avcu, Y. E. (2017). Ortaöğretim öğrencilerinin robotik kavramına ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(8), 78-98.
- Doğan, K. ve Ersoy, A. F. (2020). Öğrencilerin problemleri internet kullanımının okul sosyal hizmeti bağlamında değerlendirilmesi: Nitel bir çalışma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1822-1836. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.08.1392
- Ekici, G. ve Akdeniz, H. (2018). Lise öğrencilerinin “ödev” kavramına ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 26-37. doi: 10.14582/DUZGEF.1854
- Hammarström, A., ve Janlert, U. (2002). Early unemployment can contribute to adult health problems: Results from a longitudinal study of school leavers. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 56(8), 624-630. doi: 10.1136/jech.56.8.624
- Hwang, Y. (2017). What is the cause of graduates' unemployment? Focus on individual concerns and perspectives. *Journal of Educational Issues*, 3(2), 1-10. doi: 10.5296/jei.v3i2.11378
- Işık, V. (2016). Türkiye’de genç işsizliği ve genç nüfusta atalet. *Emek ve Toplum*, 5(11), 130-145.
- Ivan, K. (2019). The role of phenomenological research methodology in management research. *Phenomenological Research Methodology Project Paper*, Monarch Business School, Switzerland.
- İrge, N. (2012). Enformasyon toplumu ve toplumsal değişim sürecinde sosyal medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (17), 63-86.
- Keskin Demirel, D. (2016). Yükseköğretimin emek piyasası’nda değersizleştirilmesi: yeni mezunların deneyimleri ışığında tartışmalar ve çözüm arayışları. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(49), 809-826.
- Kıcı, B. (2010). *Üniversite son sınıf öğrencilerinde işsizlik kaygısı: psikolojik etmenler açısından bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lester S (1999). *An introduction to phenomenological research*. Taunton: Stan Lester Developments.
- Nalinci, S. ve Yapıcı, M. (2020). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin enflasyon ve işsizliğe ilişkin metaforları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(101), 481-492. doi: 10.29228/ASOS.40089
- Taş, H. ve Bilen, M. (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye’de genç işsizliği sorunu ve çözüm önerileri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(6), 50-69.
- Tekin Tayfun, A. N. ve Korkmaz A. (2016). Üniversite öğrencilerinde işsizlik kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 534-558.
- TÜİK, (2019, Mart). İşgücü İstatistikleri [Haber Bülteni]. 16.11.2020 tarihinde <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
- TÜİK, (2019, Mart). İstatistiklerle Gençlik [Haber Bülteni]. 16.11.2020 tarihinde <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Üstün, G., Dedekoç, Ş., Kavalalı, T., Öztürk, F., Sapcı, Y. ve Can, S. (2014). Üniversite son sınıf öğrencilerinin iş bulmaya ilişkin umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 200-221.
- Varişoğlu, B. ve Kaşaveklioğlu, G. (2019). Atanamayan öğretmen kavramına yönelik metaforlar. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 473-490.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, T., Fidan, F. ve Karataş, V. (2004). İşsizliğin sosyo-psikolojik sonuçları: sosyodemografik özelliklere göre bireylerin tutumları bir alan araştırması. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 48, 163-183.
- YÖK Atlas, (2020). Sosyal Hizmet (Fakülte) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler 17.11.2020 tarihinde <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10193> adresinden erişilmiştir.
- Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, (2020). Öğrenim Düzeyine Göre Öğrenci Sayısı: 2019-2020 Yükseköğretim İstatistikleri.16.11.2020 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Yüksel, İ. (2003). İşsizliğin psiko-sosyal sonuçlarının incelenmesi (Ankara Örneği). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 21-38.

EXTENDED ABSTRACT

While unemployment continues to be a rapidly globalizing problem, the fact that the majority of those affected by this problem is young people also creates negative effects on individual dimensions. Social workers, whose field of work is disadvantaged groups are required to intervene in unemployed individuals who fit the client profile, but they are put in a professional disadvantage due to the current system and practices. The aim of this study is to examine and analyze the metaphors of recently graduated social workers which have the highest number of unemployed graduates in Turkey, regarding the concept of "unemployment". With the form used in this study, it was aimed to determine the metaphors of recently graduated social workers towards the concept of unemployment, and the most appropriate pattern in metaphor research is the phenomenology pattern (Ekici & Akdeniz, 2018, p.29). As the data collection tool of the research, a two-part form prepared by the researchers was used. In the first part of the form, participants were asked to indicate their age, gender, years of graduation and employment status. In the second part of the form "Unemployment is like ....., because ....." the sentence was asked to be filled. The research working group of the study consists of 80 individuals who graduated from the undergraduate social work departments of universities in 2018-2019 and 2019-2020 academic and training years. Snowball sampling method was used in the research working group. The research working group of this research consists of 80 forms filled completely and in accordance with its purpose. 49 of them are women and 31 of them are men. The ages of the participants: it is seen that 3 people are 21, 32 people are 22, 23 people are 23, 14 people are 24, 4 people are 25, 3 people are 26 and 1 person is 27 years old. In addition, 29 people who graduated from the 2018-2019 academic year and 51 people from the 2019-2020 academic year participated in the study. Also 64 of the recently graduated social workers who participated in this study are unemployed while 16 are working. A content analysis method is used to analyze the research data. The analysis of the data consists of the stages of screening, naming, category development, ensuring validity and reliability, calculating, and interpreting the frequencies of the obtained metaphors, respectively. 80 recently graduated social workers who participated in this research developed 58 metaphors in total. These metaphors' categories are "Natural Disaster/Occurrence" (f=16), "Reflection of Emotion" (f=16), "Description of Space" (f=14), "Disadvantage Situation" (f=13), "Dysfunction Causing Situation" (f=12) and "Object" (f=9). The metaphors that are the source of the first category "natural disaster/occurrence" categories' codes are as follows; well, swamp, black hole, hurricane, desert, swirl, darkness, viburnum, gloomy weather, flood. The unemployment perception of individuals, which is the source of the formation of this category, has been identified with external factors, and it has been determined that they feel inadequate and powerless in the process. The second category is the "reflection of emotion" category. The metaphors that make up this category were expressed by 16 recently graduated social workers in 12 codes. The metaphors that are the source of the emotion reflection category are: helplessness, nightmare, patience, search for meaning, monster, disappointment, feeling worthless, ambition, adventure, being disgraced, resting after a long journey, fatigue. Considering the reasons for the metaphors in the unemployment category as a reflection of emotion, it is seen that negative emotions prevail. According to the longitudinal study of Hammarstrom and Janlert (2002), the longer unemployment period affected the more negative mental health and emotions of individuals. Another category, "space description category", was created by determining 9 codes expressed by 14 recently graduated social workers. The order of the metaphors that make up the space description category are as follows: space, theater stage, thorny road, a car stuck on the desolate road, village, labyrinth, Plato's cave allegory, the invisible tunnel, school. According to the metaphors specified in this category, the most intense thoughts of social workers during the unemployment process are on uncertainty. The fourth category which is "the disadvantage" category was created by determining 7 codes expressed by 13 recently graduated social workers. The metaphors that make up the disadvantage category can be listed as illness, suffering, poverty, social work, orphanhood, death, and mourning. It can be exemplified by the expression, considering the expressions of the unemployment category as a disadvantage, it is seen that the disadvantaged situations that fall within the scope of social work and require social work intervention are justified. According to this category, unemployment is a negative and depressive situation that causes irreversible problems. The fifth category, "dysfunction", was formed with 11 codes produced by 12 recently graduated social workers. These codes can be listed as: apple worm, spoiled milk, bitter taste, farmer who cannot reap what he sows, being an old maid, being a beheaded but not dead chicken, a door without a handle, moldy bread, a tree that does not bear fruit, withering, and a leaf blown in autumn. As seen in the metaphors mentioned in this category, unemployment is seen as a situation that prevents life

and destroys existing life functions. The metaphors of 9 participants constituted the last category, "object". The order of the codes that are the source of unemployment as objects are as follows: sledgehammer, puzzle, cuckoo clock, poor quality headphone, fringe, a page from own book, test, spent pen, and puzzle. In the findings of the research, it was determined that the perceptions of recently graduated social workers towards unemployment are expressed with quite negative metaphors. It is possible for young individuals to continue their lives unemployed after their student period with anxiety and hopelessness, causing psychological, sociological, and physiological problems.

Краткий обзор Исламского налогообложения Христиан и Иудеев (зимми) на территории Средней Азии в средневековье

Nazgul KALİLOVA¹

Аннотация

Статья посвящена вопросам исламского налогообложения христиан и иудеев (зимми) в Средней Азии. Направление исследования является проблемой общего и особенного в понятии налогообложения ислама, иудаизма и христианства. Работа нацелена на исламскую правовую основу функционирования налоговой системы в завоеванных мусульманами территориях Средней Азии. В статье были выявлены причины появления новых налогов в исламе, определяется термин и положение зимми, разница между зимми и неверными, характер взаимодействий мусульман с другими представителями монотеистических религий, определяется степень общественно-политической жизни региона между мусульманами и представителями зимми. Выявлено, что Каноны ислама играют главную роль во взаимоотношении мусульман с другими конфессиями. На основе анализа, а также при использовании специально-историческими методами (историко-сравнительными, сравнительно-сопоставительными методиками), были выявлены степень схожести и различия налогообложения, проблемы христиано-еврейского взаимоотношения в Европе. В следствии которого в статье раскрываются причины частичного переселения и дальнейшего социально экономического положения и развития евреев и христиан в Средней Азии.

Ключевые Слова: Ислам, Христианство, Иудаизм, Люди Писания, Зимми, Налоги

Orta Çağ'da Orta Asya'da Hristiyan ve Yahudilerin (zimmi) İslami Vergilendirilmesine Kısa Bir Bakış

Özet

Makale, Orta Asya'daki Hristiyanlar ve Yahudilerin (zimmi) İslami vergilendirilmesi meselelerine ayrılmıştır. Araştırmanın yönü, İslam ve Hristiyanlığın vergilendirilmesi kavramında genel ve özel bir sorundur. Çalışma, Orta Asya'nın Müslümanların fethettiği topraklarda vergi sisteminin işleyişi için İslami yasal temeli hedefliyor. Makale, İslam'da yeni vergilerin ortaya çıkmasının nedenlerini tanımlıyor, zimmi terim ve konumunu, zimmi ve kafirler arasındaki farkı, Müslümanların tek tanrılı dinlerin diğer temsilcileriyle olan etkileşimlerinin niteliğini, Müslümanlar ve zimmi temsilcileri arasındaki bölgenin sosyal ve siyasi yaşamının derecesini belirliyor. Müslümanların diğer itiraflarla ilişkilerinde İslam Kanunları'nın önemli bir rol oynadığı ortaya çıktı. Analiz temelinde, özel tarihsel yöntemlerin (tarihsel-karşılaştırmalı, karşılaştırmalı-karşılaştırmalı yöntemler) kullanılmasının yanı sıra, vergilendirmedeki benzerlik ve farklılıklar, Avrupa'daki Hristiyan-Yahudi ilişkilerinin sorunları belirlendi. Bunun bir sonucu olarak makale, Orta Asya'daki Yahudilerin ve Hristiyanların kısmi yeniden yerleşim ve daha fazla sosyo-ekonomik durum ve gelişme nedenlerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Hristiyanlık, Musevilik, Kutsal Kitap Ehli, Zimmi, Vergiler

Atıf İçin / Please Cite As:

Kalilova, N. (2021). Краткий обзор исламского налогообложения христиан и иудеев (зимми) на территории Средней Азии в средневековье. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2473-2495.

Geliş Tarihi / Received Date: 02.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.06.2021

¹ Nazgul KALİLOVA - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nazgul.kalilova@manas.edu.kg

Введение

Между исламом, иудаизмом и христианством сформировывались отношения не только на основе религиозных убеждений, но и на основе исторических обстоятельств. В результате этого исторический путь взаимоотношений между этими религиями стала основой для рационального религиозного понимания и восприятия ими друг-друга. В исторических этапах представители этих религий определялись как с указанием религиозной принадлежности, так и с указанием социальной, экономической или политической группы, в которой они находились. В представителях этих религиозных конфессий, которые находились внутри других религий было заметны признаки культуры и особенностей доминирующей стороны. Культура в котором доминировал ислам как религия, особо не акцентировал внимание на различие между нациями, цвета кожи и материального положения, в итоге Средняя Азия стала для христианства несторианского толка местом развития. В изначальном появлении несторианства сыграло большую роль новые религиозные понятия в Византии,² в результате этого от Византийской церкви откололся новое направление, основателем которого становится архиепископ Константинополя Несториан. После смерти основателя его сторонники и преемники стали называться несторианами³ а их миссии были широко распространены в Средней Азии и сохраняли там свое влияние до середины 13 века. (Беляев, 1998, стр. 91) Есть также археологические находки, которые указывают на переход местного населения (тюрков Средней Азии) в несторианство. Это указывает на то, что несторианскую религию исповедовали не только иностранцы-византийцы, но и местные тюркские народы. Практически во всех рассматриваемых археологических находках Средней Азии изображен крест - символ христианства. На некоторых памятниках нет надписей, только изображение креста. (Жумагулов, 2014, стр. 188-196). Что касается иудаизма появление первых евреев в Средней Азии относится к 500 годам д.н.э. к эпохе правления державы Персидских Ахеменидов. Евреи до присоединения к персидской армии находились подвластью Нововавилонского царства,⁴ после их захвата Киром II евреи были освобождены и по их желанию присоединены в персидское войско, и именно в качестве воинов персидской династии евреи вступили на среднеазиатские земли, а в последствии были расселены в уже захваченных ими землях. (Флавий, 1994, стр. 113-214). На протяжении двух столетий в средневековье в среднеазиатском регионе иудеи жили с караханидами, газневидами, селджуками и хорезмшахами. С XII в. Средняя Азия не раз жестоко завоевывается монголами, завоевываются такие города как Бухара Самарканд, Ургент, Мерв и несмотря на это иудеи сохраняют свое существование в Средней Азии в средневековье. Взаимоотношение этих представителей монотеистических религий было разным, и именно их социально-экономическое положение и налогообложение является фактором, который объективно сможет показать их реальное взаимоотношение.

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ КАК ТАКОВОЙ В ДОИСЛАМСКИХ ЦИВИЛИЗАЦИЯХ

Распространение религии ислам сыграло объединяющую роль в социально-экономической жизни вошедших стран Средней Азии в состав Исламской Империи. В начальных этапах, объединение привело экономическому и культурному слиянию захваченных городов, которые различались по экономическому уровню жизни, религией, традицией, стремительно начали развиваться города, торговые пути. Именно религия стала причиной расширения экономических связей, при которых каждая завоеванная часть вносила свой вклад в общую экономику Исламской Империи. Мусульмане смогли создать эффективную налоговую систему, при котором наряду с наличными деньгами в торговых операциях, использовались безналичные расчеты. За короткий промежуток времени был установлен конкретный порядок в налогообложении которая была основана на Канонах Ислама - Коране и Сунне, которые в отличии от других религий веками не меняются.

² Спор о том был ли Иисус «истинным богом»

³ Академик В. В. Бартольд пишет, что среднеазиатские несториане не называли себя христианами или несторианами, название «несторианцы» не переводилось на восточные языки и они не фигурировали в надписях Семиречья. Христиане в этой церкви называли себя христианами или назареями.

⁴ 626-538 до н.э.

Многие государства существовали только благодаря денежным поступлениям в казну, и это неизбежно вынуждало государства вмешиваться в экономику страны. Как показывает история, формы этого вмешательства бывают различными, но все они имеют одну цель - увеличить поступления в казну халифата. (Игнатенко, 1980, стр. 86). Первой формой вмешательства, является увеличение налогообложения путем введения новых видов налога. Вторая форма — это прямое вмешательство государства на рынок, во внутреннюю и внешнюю торговлю государства, следующей формой является принудительный выкуп имущества зажиточных людей страны. В итоге эти виды вмешательства по мнению Ибн Хальдуна приводят только к негативным последствиям. (Игнатенко, 1980, стр. 90). Основным является налоговый фактор, который как многие считают является катализатором в развитии цивилизации, именно он формирует и направляет цивилизацию в нужное ему русло. Иногда налоги воздействовали как мощный инструмент, действуя во благо или в ущерб простому народу страны. Жестокое и несоразмерные налоги правительства приводило к катастрофе. Такое налогообложение римляне называли «тяжким гнетом», а Джон Адамс использовал выражение «разорительное налогообложение». (Адамс, 2018, стр. 20-22). По причине таких неограниченных, разорительных налогообложений, озлобленные налогоплательщики становились смертельной угрозой для властей и стабильности государства. Народ восставал, происходило массовое уклонение от налогов, попытки ничего не платить, бунты и насилие против государства.

Налог как таковой появилась 6 тыс. лет назад в Шумере, на территории современного Ирака. Первые источники налогообложения, запечатлены на глиняных табличках, которые были раскопаны в шумерском государстве Лагаш. По причине войн с соседними государствами, в государство были введены разорительные налоги, но даже в мирное время эти сборы не прекращались. По данным этих источников в государстве налогом облагались почти что все имущество, в том числе тела умерших, они не хоронились пока родственники не заплатят за тело усопшего налог. Это прекратилось, когда царь Урукагина установил «свободу» для народа и сборщиков налогов не стало (Адамс, 2018, стр. 26). В истории он запомнился первым социальным реформатором, который ввел экономическую стабильность для простого народа. (Крамер, Шумеры, 2009, стр. 73). Жители же Древнего Рима платили налоги только во время войны, размер налогов зависел от доходов граждан Рима. Позднее в связи с расширением захваченных городов государство вынужденно ввел ряд дополнительных налогов и сборов. (Крашенинникова & Жидков, 1996, стр. 78). Налоги на Руси (XVв.) в связи с созданием новой финансовой системы была прекращена Иваном III (1440 – 1505), но в качестве главного прямого налога был введен налог «данные» деньги с черносошных крестьян и посадских людей. Опять же для производства пушек в государстве появились налоги на строительство укреплений на южных границах Московского государства, ими облагались посадские люди и черносошные крестьяне. (Белковец & Белковец, 2000, стр. 46). В Китае в средневековье в отличии от Руси налоговая политика должна была максимально соответствовать религиозным принципам. Так в Китае император для подтверждения своей легитимности придерживался налоговой политики, которая соответствовала даосизму и конфуцианству. (Белковец & Белковец, 2000, стр. 22). Налоговая же система как таковой в христианстве возникла и развивалась вместе с государством. Начальной формой христианского налогообложения раннего этапа государственной организации принято считать жертвоприношение, так в Пятикнижии Моисея сказано: *«...и всякая десятина на земле из семени земли и из плодов дерева принадлежит Господу»*. (Библия. Книги священного писания (Ветхого и Нового Завета канонические), 1994, стр. Левит 27:30, 139). Таким образом, первоначальная ставка налога составляла 10 % от полученных доходов. *«... но к месту, какое изберет Господь, Бог ваш, из всех колен ваших, чтобы пребывать имени Его там, обращайтесь и туда приносите всеожжжения ваши, и жертвы ваши, и десятины ваши, и возношение рук ваших, и обеты ваши, и добровольные приношения ваши, и первенцев крупного скота вашего и мелкого скота вашего; и ешьте там пред Господом, Богом вашим, и веселитесь вы и семейства ваши о всем, что делалось руками вашими, чем благословил тебя Господь, Бог твой. ...тогда, какое место изберет Господь, Бог ваш, чтобы пребывать имени Его там, туда приносите всё, что я заповедую вам: всеожжжения ваши и жертвы ваши, десятины ваши и возношение рук ваших, и все, избранное по обетам вашим, что вы обещали Господу; и веселитесь пред Господом, Богом вашим, вы и сыны ваши, и дочери ваши, и*

рабы ваши, и рабыни ваши, и левит (Советский энциклопедический словарь, 1983, стр. 692),⁵ *который посреди жилищ ваших, ибо нет ему части и удела с вами. ... Нельзя тебе есть в жилищах твоих десятины хлеба твоего, и вина твоего, и елей твоего, и первенцев крупного скота твоего и мелкого скота твоего, и всех обетов твоих, которые ты обещал, и добровольных приношений твоих, и возношения рук твоих; но ешь сие пред Господом, Богом твоим, на том месте, которое избрет Господь, Бог твой, – ты и сын твой, и дочь твоя, и раб твой, и раба твоя, и левит, и пришелец, который в жилищах твоих, и веселись пред Господом, Богом твоим, о всем, что делалось руками твоими». Второзаконие. Глава 12, 5-7 стих. (Библия. Книги священного писания (Ветхого и Нового Завета канонические), 1994, стр. 203). Этот стих указывает на то, что в Христианстве Бог велел израильтянам приносить свои десятины в Иерусалимский храм. Еще один Библейский пророк Малахия призывал неверных в десятине и приношении израильтян принести всё, что они якобы задолжали библейскому Богу, в «дом хранилища: «Можно ли человеку обкрадывать Бога? А вы обкрадываете Меня. Скажете: “чем обкрадываем мы Тебя?” Десятиною и приношениями. Проклятием вы прокляты, потому что вы – весь народ – обкрадываете Меня. Принесите все десятины в дом хранилища, чтобы в доме Моём была пища, и хотя в этом вы испытываете Меня, говорит Господь Саваоф: не открою ли Я для вас отверстий небесных и не изолью ли на вас благословения до избытка? Я для вас запрещу пожирающим истреблять у вас плоды земные, и виноградная лоза на поле у вас не лишится плодов своих, говорит Господь Саваоф. И блаженными называть будут вас все народы, потому что вы будете землею возделенною, говорит Господь Саваоф» Малахия, Третья глава 3:8-12. (Библия. Книги священного писания (Ветхого и Нового Завета канонические), 1994, стр. 295). Также «Когда ты отделишь все десятины произведений земли твоей в третий год, год десятин, и отдашь левиту, пришельцу, сироте и вдове, чтоб они ели в жилищах твоих и насыщались, тогда скажи пред Господом Богом твоим: я отобрал от дома моего святыню и отдал ее левиту, пришельцу, сироте и вдове, по всем повелениям Твоим, которые Ты заповедал мне: я не преступил заповедей Твоих и не забыл; я не ел от нее в печали моей, и не отделял её в нечистоте, и не давал из нее для мёртвого; я повиновался гласу Господа Бога моего, исполнил всё, что Ты заповедал мне; призри от святого жилища Твоего, с небес, и благослови народ Твой, Израиля, и землю, которую Ты дал нам – так как Ты клялся отцам нашим дать нам землю, в которой течет молоко и мёд» Второзаконие. Глава 26:12-15. (Библия. Книги священного писания (Ветхого и Нового Завета канонические), 1994, стр. 218). Этот стих указывает что каждый третий год у христиан считался годом десятины.*

Налоги таким образом, во многих уже сформировавшихся христианских, еврейских цивилизациях соответствовало религиозным принципам, налогообложение населения было в порядке вещей, и индивидуально безвозмездные платежи становились основным элементом пополнения бюджета казны страны во всех государствах средневековья. Исламское налогообложение населения не являлось исключением этому, налоги становились стержнем и главным движущим фактором урегулирования социально-экономической стабильности, развитие религии ислам на завоёванных территориях в том числе и Средней Азии. В отличии от других облагаемых налогами стран исламское налогообложение и экономика в целом, постоянно контролировалась тремя центральными источниками Кораном, Сунной и Ижтихадом.

1. Коран - состоит из 114 глав, каждая из этих суф в зависимости от места ниспослания делится на Мекканские и Мединские.

2. Сунна – высказывания и действия Пророка Мухаммеда (да благословит его Аллах и приветствует) которая дополняет вопросы относительно прав и обязанностей в мусульманском обществе. (Негря, Общественный строй Аравии, 1998, стр. 116).

3. Ижтихад - мнения общепризнанных мусульманских ученых, разностороннее и глубокое использование всей науки при вынесении шариатского решения на основе шариатских аргументов. (Введение в Ислам. (Мухтасар ильми-халь), 2009, стр. 29). Школы мусульманского права (мазхабы), которые окончательно сложились в IX-X веках и которые получили официальное признание среди суннитов.

Мединские суры Корана являются самыми важными постулатами в формировании экономики мусульман, поскольку в них очень много определений имущественных вопросов, большое внимание уделяется проблемам экономической жизни при ведении торговых операций, рибха - расточительству, вопросы о праве наследования, виды налогов с иноверцев, положение зимми, зякат, вопросы долга, права и неприкосновенность собственности как мусульман так и иноверцев.

⁵ Когда израильский народ пришёл в землю обетованную, Господь разделил всю землю между коленами Израиля. Каждому колену Он дал свой удел. Но не все 12 колен получили землю, а только 11. Левиты – то есть потомки Левия – не получили земельного удела в земле обетованной, поскольку Господь избрал их и отделил на служение Богу.

(Советский энциклопедический словарь, 1983, стр. 2875) Не менее важную роль в становлении мусульманской экономики играет Сунна Пророка Мухаммеда (да благословит его Аллах и приветствует) и Иджтихад, которая дополнила некоторые вопросы относительно прав и обязанностей среди мусульман и иноверцев живущих на завоёванных землях. Следовательно, Сунна является дополнительным источником для решения экономических вопросов. Таким образом ислам смог соединить разные по менталитету, психическому складу, климату, географическому расположению, экономическому уровню народы, но и в то же время в вопросе о взимании налогов с подданных сделали весомое различие между мусульманами и иноверцами, определяется форма, методы и размеры взимания налогов с иноверцев. На основе вышеупомянутых трех элементов⁶ устанавливается два вида обязательных налогов с немусульман - это харадж (Лившиц, 1999, стр. 109-121) и джизья (Торнау, 1882, стр. 49). Первый вид налога изначально взимался только с иноверцев, но в середине Средних Веков начинает взиматься в различных размерах как с мусульман, так и с иноверцев.

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ИНОВЕРЦА (ХРИСТИАНИНА И ЕВРЕЯ) В ИСЛАМЕ

На основе трех центральных источников для социальной стабилизации на подчинённых территориях халифата в том числе и на территории Средней Азии появляются несколько разновидностей налогооблагаемых иноверцев. Разница была лишь в статусе не мусульманина:

1. *Зимми – имеющие акт покровительства.*
2. *Не имеющие акт-покровительства.*
3. *Люди харб (харби) – торговцы. Они платили налог в три раза больше, чем зимми, и в четыре раза больше, чем мусульмане.*
4. *Политические представители других стран, проживающие на территории мусульманских стран.*

Из всех четырех статусов статус зимми превосходил остальных большими привилегиями. В истории ислама первые зимми упомянуты в договорах Пророка Мухаммада (да благословит его Аллах и приветствует) с христианами (629–630, 632 г) города Медины. С первого дня переселения Пророка (да благословит его Аллах и приветствует) в Медину этот город становится мусульманским. В связи с этим Пророк (да благословит его Аллах и приветствует) создал правила взаимодействия между добровольно обратившимися в ислам мединцами и «Людьми Писания», которые должны были признать полную и неоспоримую власть мусульманских правителей, выплачивать подушную подать (налоги джизья и харадж). Для того чтобы стать зиммием и иметь привилегии существовали определенные условия, установленные Шариатом:

1. *Облагаемый должен быть мужского пола, и совершеннолетним.*
2. *Психически здоровым.*
3. *Физически здоровым.*
4. *Свободным.*
5. *В состоянии уплатить налог.*
6. *II не являться священнослужителем (иудаизма и христианства).*

От зимми требовалось:

1. *«Зимми» должен уважать религию ислам, никогда не подвергать Священный Коран насмешкам, критике и не искажать его текст.*
2. *Не говорить о Пророке лживые или презрительные слова.*
3. *Не говорить об исламской религии непочтительно и насмешливо.*
4. *Не должны жениться на мусульманской женщине или вступать с ней в интимные отношения.*
5. *Никогда не пытаться отвратить мусульманина от его веры.*
6. *Никогда не оказывать помощь врагу или укрывать шпионов.*

При вступлении в договор зимми автоматически имели право на:

⁶ Коран, Сунна Пророка (САВ), Иджтихад.

1. Свободу исповедания своей религии.
2. Гарантию защиту жизни. (Пророк Мухаммад САВ лично защищал права представителей зимми) (за убийство зимми семье убитого уплачивалась вира (Алексеев, и др., 1984, стр. 92), одинаковая с вирой за убийство мусульманина).
3. Защиту от внешних врагов.
4. Зимми мог обращаться за решением спора к Кади - мусульманскому судье (вопросы христиан решались в самой мечети).
5. Право на свободное владение имуществом.
6. Зимми мог находиться на государственной службе.
7. Право на свободу торговли – могли самостоятельно заниматься судопроизводством и другими ремеслами.
8. Зимми освобождались от службы в армии, (в Мединской конституции евреи могли воевать вместе с мусульманами против общих врагов).

Таким образом христиане и евреи, вступив в договор с мусульманскими правителями имели права, которых не было у простых представителей «Людей Писания» или неверных. Так по рукописям арабского историка географа IX в. Йахья бин Адама упоминается случай "Один из мусульман убил человека из народа Священного Писания – зимми. Дело для судебного разбирательства было передано Благочестивому Пророку, Посланник Аллаха сказал: "Я имею преимущественное право выполнить обязательство защиты зимма - убитого". Потом по его приказу убийца был предан смерти". (Прозоров, 1994, стр. 148). Также, по общему мнению, мусульманских законоведов, если "кто имеет акд покровительства, то выкуп за его убийство равен выкупу за убийство мусульманина". (Прозоров, 1994, стр. 116). Жизнь покровительствуемых в исламе была равноценна с жизнью мусульманина. Недаром современник арабских завоеваний несторианский патриарх – католикос Тимофей I писал восторженно: «Арабы, которым Бог дал власть над миром в эти дни, как вы знаете, не только не противодействуют христианству, но хвалят священников и святых Господа нашего, помогают церквям и монастырям». (Мамедзаде, 2013, стр. 348)⁷ Можно предположить что такое отношение мусульман по отношению христианству и иудаизму стало причиной их массового перехода в ислам. Согласно А. В. Журавскому: «В дальнейшем, с политическим и теологическим упрочением ислама... основная масса ближневосточных христиан перешла в мусульманство, оставшиеся же верными своей религии в основном арабизировались». (Журавлевский, 1990, стр. 82). Из-за того, что этот переход стал массовым казна местного управления начала пустовать «некоторые мусульманские правители были даже недовольны массовыми переходами христиан в ислам, поскольку это наносило ущерб финансам халифата». (Журавлевский, 1990, стр. 84). Массовый переход христиан в ислам наблюдался не только в Средней Азии, но и в Египте, Сирии и других восточных колониях Византийской империи, попавших под власть арабов-мусульман в период арабского завоевания. Таким образом в период распространения ислама в раннем средневековье налоговая система ислама служила средством для привлечения в ислам иноверцев. Известный арабский историк аль-Балазури писал в IX в. что, когда арабы окружили Казвин (Иран), его жители выбрали мирный договор и боясь налога джизья, приняли ислам. Тот же аль-Балазури сообщает, что, когда арабский полководец Хабиб ибн Маслама аль-Фахри прибыл в Тифлис и заключил с его жителями договор, он обратился к ним со словами: "Если вы обратитесь в ислам и будете соблюдать молитву, вы будете братьями нашими по вере, а если нет, - на вас джизья". (Прозоров, 1994, стр. 102). Но история знает и случаи, когда местные мусульманские правители, испытывая экономические затруднения препятствовали переходу в ислам иноверцев, чтобы доход правительственной казны не стало меньше. После таких случаев омейядский халиф Омар бин Абдулазиз заявил подчинённым что «Аллах послал Мухаммеда проповедником ислама, а не сборщиком налога» (Прозоров, 1994, стр. 84). Со временем степень образованных и богатых зимми в халифате начало расти, так в Османской Империи они уже полноценно были во власти и формировали самоуправляющиеся этноконфессиональную общину христианских греков, армяно-григориан и иудеев. (Осипов, 2008, стр. 486). Швейцарский востоковед Адам Мец писал «...В мусульманской империи было огромное количество чиновников – не мусульман, «наиболее доходные места были заняты христианами и иудеями, сидевшими на них крепко и плотно, особенно среди банкиров, торговой плутократии, торговцев полотном, крупных землевладельцев и врачей». (Мец, 2013, стр. 44).

⁷ Свобода совести. Истоки, становление, правовая охрана.

Бедные же иноверцы христиане и евреи в обществе приравнивались к бедным мусульманам, и с них, как и с мусульман, налог не взимался, более того известный мусульманский правовед VIII века Абу Йусуф писал «Джизью не взимают с бедных иноверцев, получающих милостыню, со слепых с не имеющих ни профессии, ни работы, с парализованных и больных хроническими болезнями, но если они состоятельны, с них взимают так же, как с состоятельного слепого». (Прозоров, 1994, стр. 96). Такой же подход был и к иноверцам монахам и отшельникам, если они были состоятельны, то с них взимался джизья, если же сами нуждались в помощи, то им государство помогало.

По причине долгих чередов завоеваний и массового распространения религии ислам появляется потребность найти дополнительные финансовые ресурсы для пополнения государственной казны. Таким образом появлялись новые виды налогов, которые до этого не было в Коране и Сунне. Мусульманские правоведы тщательно изучали виды налогов и соглашались если они обеспечивали интересы халифата и мусульман. Малик бин Анас выдвинул обязательные требования о временном характере новых налогов, также об обязательном материальном достатке налогооблагаемых населения. Ведущим в России специалистом по исламской экономике и финансам, востоковед Беккин обращает внимание на условия, составленные виднейшим мусульманским юристом современности Йусуфом аль – Карадави, при которых было возможным вводить дополнительные налоги:

1. Действительная потребность государства и общества в дополнительных средствах.
2. Справедливое распределение налогового бремени.
3. Новые налоги должны приносить пользу обществу.
4. Решение о введении новых налогов должно приниматься на основе консультаций с авторитетными богословами и правоведами (принцип шура). (Беккин, 2008, стр. 141-142).

Эти условия Йусуфа аль – Карадави очень похожи с принципами о справедливости Адама Смита, который в XVIII в. смог сформулировать и обосновать, по его мнению, правильные принципы налогообложения. (Клюня, Черновалов, Черновалова, & Шмарловская, 2006, стр. 59-61). Он, будучи экономистом, философ-этиком в первую очередь рассматривал налогообложение с позиции защиты интересов плательщиков, а не казны и государства. Так в своем труде «Исследование о природе и причине богатства народов» Смит утверждал что налоги должны быть признаком свободы граждан, а не его рабства «...добросовестно уплачиваемые населением налоги являются признаком свободы» (Смит, 1962, стр. 76), вместе с этим он определил основные принципы правильного налогообложения: Принцип справедливости — население должно участвовать в содержании государства по мере возможности (доходу), а государство в свою очередь покровительствует и защищает население. Принцип определенности — вид облагаемого налога, срок уплаты, вид и способ платежа и самое важное конкретная сумма платежа должен быть определенным, если нет определенности в этих вопросах, облагаемое население, в какой-то степени становится зависимым от органа сбора налогов, который в свою очередь может вымогать больше, чем положено. Принцип удобства — налог должен быть не произвольным, сумма, в срок, способ платежа должен быть ясным и определенным для плательщика. «Каждый налог должен взиматься в то время или тем способом, когда и как плательщику должно быть удобнее всего платить его». Принцип экономии — каждый налог должен быть так задуман и разработан, чтобы он брал и удерживал у народа по возможности меньше того, что он возможно сможет приносить казну государства. ...Неразумный налог создает большое искушение для контрабанды и коррупции говорит Смит, утверждая если этот принцип будет действовать, то государству удастся разорить фонды, которые помогут налогоплательщику обойти закон и казну. (Быля, 2013, стр. 141). Все эти требования соответствовали принципам налогообложения ислама как по отношению к иноверцам, так и мусульманам. Таким образом в религии ислам статус и положение иноверцев-зимми было конкретизировано. В дальнейшем хотелось бы рассмотреть какие же налоги платили зимми.

ВИДЫ НАЛОГОВ НА ЗИММИ

Исламская налоговая система, которая существовала при халифате была создана при халифе Умаре. Изначально основными принципами исламской налоговой политики была гибкость, справедливость, всесторонний учет природных факторов и источников орошения для установления вида и ставки налога, учет платежеспособности населения, использование налоговой

политики как средства поощрения принятия ислама. (Черкасова, 2012, стр. 502). Но как отмечалось ранее центральное правительство в VII—VIII в., из-за уменьшения поступления налогов выдвигал ряд препятствий к переходу христиан и иудеев в ислам. Но и этот вопрос был решен, в начале VIII в. было постановлено что и мусульмане и зимми должны платить харадж одинаково. Таким образом начиная с VIII в. налогами касающиеся немусульман облагается и мусульманское население захваченных земель.

По причине большинства территории и разнообразия ремесел, природного и экономического развития земель существовало несколько видов налога. Налог джизья был первым и обязательным налогом для зиммиев (христиан и евреев имеющих акт покровительства) мужского пола. Джизьей не облагались старики, женщины, дети, священники. Уплатив этот вид налога зимми освобождался от двух обязанностей, возложенных на мусульман: защита страны и закят. Кстати, налог закят мусульмане платят вне зависимости от пола. Общий смысл хадиса об обязательности закята аль-Фитр передается от Ибн Умара (да будет доволен им Аллах), что Посланник Аллаха (мир ему и благословение Аллаха) вменил в обязанность раздавать закят аль-Фитр в виде одного са' еды. Он вменил это рабу и свободному, мужчине и женщине, малому⁸ и старому из числа мусульман, повелев делать это перед выходом на праздничную молитву. Если зимми предпочитал участвовать в битвах на ряду с мусульманами, то он полностью освобождался от налога джизья, также они могли получить свою долю из трофеев, если при этом мусульманин по каким-то обстоятельствам не мог участвовать в битвах, то на него налагался налог джизья, но в то же время на него обязанность уплаты мусульманского налога закят.

Сумма джизьи с немусульман по сравнению с суммой закята с мусульман при сравнении большая. Если джизья не превышала четырех динаров за год, то ввремя Умайййского государства (омеядов), мусульманский обязательный налог закят был равен 2,5% годового сбережения человека, то есть самое меньшее это 23 мискалов (равная 24 каратом или 4, 68 грамм) золота за год. Эта налоговая система не изменяется уже на протяжении 15 веков, так в наши дни если сумма равная 1150 американским долларам лежит у современного мусульманина без использования в течение года, то он должен выплатить с этих денег сумму, равную приблизительно 28 долларам это 2,5% из общей суммы. В итоге 28 долларов из 1150 долларов оплачивается как безвозмездный налог закят. И, наверное, было бы не разумно утверждать, что зимми принимали религию ислам именно для того, чтобы не платить джизью, в то время как мусульмане обязаны выплачивать закят, сумма которого как стало ясно намного больше, чем налог джизья, и при переходе в ислам он должен воевать на ряду мусульманами, чтобы защищать свою страну рискуя своей жизнью. Взамен небольшой суммы зимми, уплаченную один раз за весь год он сохраняет себе и жизнь и от большей суммы налога.

Налогообложение является показателем взаимоотношения между мусульманским миром и захваченными немусульманским народом. Сравняя отношение ислама в захваченных землях и господствующих в Европе христианских стран и принципы их экономических отношений и налогообложений и правовой статус представителей религиозного меньшинства этих стран приходим к выводу что религия ислам к представителям монотеистических религий относились как к равным. В отличие от Европы Каноны Ислама не принуждали их принять ислам давая им возможность и свободу выбора. Если они платят налоги, то вторая сторона автоматически становилось обязанным защищать их веру, жизнь, имущество и честь от врагов извне. В письме Сувайда бин Мукаррана разъясняется за что взимается этот налог: «...Вам (жители Джурджана) дается покровительство, а на нас лежит ваша защита при том условии, что ни вас уплата подати джизьи по мере вашей возможности с каждого достигшего зрелости. Если мы призовем вас для военной помощи, то его подать - в его службе взамен лежащей на нем подати. Им (кто платит) даруется неприкосновенность их самих, их имущества, их веры и законов... Засвидетельствовали Савад бин Кутби, Хиנד бин Амр, Симак бин Махрама и Утайба бин ан-Наххас. Написано в 18-м году». (ат-Табарий, 1987, стр. 17).

Пророк, да благословит его Аллах и приветствует, сказал о людях, находящихся под защитой ислама: «Кто несправедливо относится к союзнику по договору (имеется в виду зимми) или умалит его права или поручит ему то, что ему не под силу, или заберет у него что - либо без его

⁸ Под словом «малому» подразумеваются маленькие дети, которые не постыются

довольства, тот в Судный День будет оправдываться предо мной».⁹ Также сподвижник Пророка (САВ) Умар ибн Хаттаб говорил «Кто не в состоянии платить полную сумму джизьи – уменьшите её для него, а у кого нет вообще возможности платить её- то избавьте его от неё. (ابن-عساکر، 1988، صفحة 178).¹⁰ Так же когда Умар бин Хаттаб увидел старого человека из зимми, который испрашивал подавание у людей, он сказал: «Мы несправедливо отнеслись к тебе, использовали тебя в молодости, а затем взяли с тебя джизью в старости». Затем Умар написал всем правителям, чтобы они освободили стариков от джизьи. Также в Средней Азии в ислам начинали входить все слои населения. Таким образом от подушного налога джизьи на немусульман освобождались все те, кто принял ислам как религию, также освобождался тот, кто подвергался обрезанию. А те, кто посещал пятничную молитву, по приказу наместника Кутейбы бин Муслима получали по две серебряные монеты-дирхемы. (Абу Хасан, 2002, стр. 37). В Самарканде был заключен мирный договор, который заключался на нижеследующих условиях: 1) Джизья, 2) Разрушение храмов огня, уничтожение идолов; 3) Постройка в центре города мечети и минбара в нем. Кутейба бин Муслим после того как была построена большая мечеть, совершил в нем намаз и сжег всех идолов которые уже были собраны (они возвышались как огромная башня). Но местное население, опасаясь гнева своих идолов, обратилось к Кутейбе, сказали, что среди них есть такие божества, которых нельзя трогать, сжегший его погибнет сам. Тут Кутейба бин Муслим сам собственноручно сжигает этого идола. После присоединения и подписания мирного договора народ Самарканда начинает платить джизью и харадж.

Также, как и в Египте в Средней Азии мирный призыв был очень эффективным в ислам начинают входить все слои населения. Таким образом от подушного налога джизьи на немусульман освобождались все те, кто принял ислам как религию, также освобождался тот, кто подвергался обрезанию. А те, кто посещал пятничную молитву, по приказу наместника Кутейбы бин Муслима получали по две серебряные монеты-дирхемы. (Абу Хасан, 2002, стр. 37).

Вторым налогом покровительствуемых зиммиев после джизьи был поземельный налог **харадж**. Как правило данный вид налога являлся новым для арабов, так как до появления ислама захваченные земли становились военной добычей и разделялись между собой, с исламом же земли захваченных областей не подлежали разделу среди участников похода, а принадлежали населявшим народам до захвата, при этом они выплачивали налог сохраняя свою религию, имущество. (Крамер, История восточной культуры, 1986, стр. 276). Поэтому в самом начале распространения религии на территории немусульманского населения в том числе Средней Азии поземельный налог харадж не был конкретизирован, и в начале Средневековья этот вид налога употреблялся синонимом налога джизьи, хотя при жизни Пророк Мухаммад (САВ) обязал немусульман платить харадж. (محمد بن يزيد بن ماجه، 1831، صفحة 586). По Канонам Ислама налог харадж дает зимми право на проживание в мусульманских странах включая охрану их личности и имущества. Письмо Сувайда бин Мукаррана: «...Вам (жители Джурджана) дается покровительство, а на нас лежит ваша защита при том условии, что на вас уплата подати джизьи по мере вашей возможности с каждого достигшего зрелости мужчины. Если мы призовем вас для военной помощи, то его подать - в его службе взамен лежащей на нем подати. Им (кто платит) даруется неприкосновенность их самих, их имуществ, их веры и законов... Засвидетельствовали Савад бин Кутби, Хиנד бин Амр, Симак бин Махрама и Утайба бин ан-Наххас. Написано в 18-м году». (ат-Табарий, 1987, стр. 17). Но были и нарушения закона о необоснованном повышении налога харадж, так у историка XIV века аль-Макризи говорится: «Первым, кто в мусульманское время взыскал харадж с Египта, был Амр бин аль-Ас. Сбор его составлял 12 млн. динаров, по норме 2 динара с каждого мужчины. После него Абдаллах ибн Са'д ибн Абу Сарх взыскал с Египта 14 млн. динаров. Осман ибн Аффан поэтому повелел Амру ибн аль-Асу: "Абу-Абдаллах, верблюдица дает больше молока, чем до этого», Амр на это ответил: "Но вы изнуряете ее верблюжонка" (Керимов, 1999, стр. 212). Имея виду что население испытывает трудности.

Исламские халифы же из-за того, что харадж не упоминается в Коране, имели большую свободу действий в отношении его взимания и размера. При взимании налога земельного в отличии от других налогов Каноны Ислама строго требовала учитывать размер земельного

⁹ Приводится у Аби Дауда, хадис 3052 в 3/170. Албани счел его достоверным-2626. Подобный хадис приводится также у Насаи, хадис 2749 в 8/25.

¹⁰ Ибн Асакир. «История города Дамаск. Том I, - С. 178.

участка, качество земли, как она орошается, что на нем выращивается, соотношение обработанной и необработанной земли, плодovitость, расстояние между землей и рынком и другие факторы и таким образом раз и навсегда устанавливался стабильная сумма налога. Харадж как таковой в Средней Азии, а именно Кыргызстане в 1868г.-1871г на юге, 1876г.-1880г. на севере полностью исчезает. (Урстанбеков & Чороев, 1990, стр. 190). Но при этом из-за того, что большая часть населения Средней Азии являлись кочевым, и развивало скотоводство, появляется новый вид налога хараяц, который взимался с домашних животных. Этот вид налога платило местное население зимми как в Средней Азии, так и в Закавказье и Иране. Таким образом правоведы различают три вида налога харадж. Харадж **мукаата** (мукатаа, аль-Мувазафа, мунаджиза) - налог взимавшийся с больших земель (*пригодные для земледелия территории*) в виде стабильно - фиксированной денежной суммы согласно издержкам (расходам), определяемым от отношения между государством и зимми. В эти земли входили Султанские Халифские земли. Вовремя Умара бин аль-Хаттаба, этот налог был в размере 18 кг и 1 дирхема с 1600 квадратных метров земли. Муката - фиксированная, определенная сумма, которая не увеличивается и не уменьшается в зависимости от того, засеивается земля или не засеивается; Харадж **мукасама** – харадж известен под именем ушр представляющий собой налог с продуктов урожая земель. Размер мукасамы зависел от количества собранного урожая и колебался в размере от четверти до половины урожая. Что касается (хараджа)-мисаха и (хараджа)-мукасама, то, если земля засеивается, харадж с нее взимается, а если не засеивается — харадж не взимается; Харадж **мисаха** (муфадана) - налог взимавшийся в твердых ставках с единицы обработанной площади и взимался этот налог в виде наличных денег. Также при правлении Умара являлся харадж-масаха был распространенным видом налога. Халиф Умар облагал налогом не только обработанную, засеянную землю, но также годную для обработки неводеланную землю. В начале расцвета ислама при халифе Умаре основным налогом с большинства зимми был харадж – масаха которая собиралась с единицы захваченных земель, облагались обработанные земли, засеянные и неводеланные земли годные для обработки. Присоединенными к территории арабского халифата могли быть земли, население которых ради их сохранения приняло ислам, а также земли иноверцев, заключивших договор с мусульманами. Все население обратившиеся в ислам завоеванных земель, оставались собственниками своих земель, с них как с земель мусульман взимался только налог ушр. Хозяева земель, которые заключили договор с мусульманами облагались хараджом. В основном эти земли были земли, брошенные населением, земли в которых население осталось, отказавшись от права собственности в пользу мусульман (земли вакфа), отбирать эти земли было категорически запрещено, поскольку оставалась возможность принять ислам и стать полноценным хозяином и платить налог ушр, как и все остальные мусульмане. Все завоеванные земли от Востока, Запада регистрировались в центральном хараджном диване в Багдаде, и доход с налогов на земли напрямую шел в халифскую казну «Бейт аль-Мал».

Правители весьма строго следили за сбором налогов и в то же время старались не усугублять положение налогооблагаемых особенно зиммиев, налог с земель для халифата стала причиной развития феодальных отношений завоеванных земель в халифате. (Якубовский, 1947, стр. 177-180). Если халифы при Омавийском периоде опирались только на арабов, то с 750 года Аббасидское правление стали работать с феодалами, которые перешли в ислам. Эти феодалы были ответственны о заботе и улучшении качеств орошаемых земель, для того чтобы была качество земли давала больше возможности увеличить ставку налога. (Крачковский, стр. 194-195). Позднее Аббасиды в отличии от Омеядов начали принимать часть налога харадж наличными деньгами, назначается ответственным по сбору налогов местная администрация и местное казначейство. С переходом власти на местную администрацию в Средней Азии отношение и понятие налогов с зимми как таковой меняется. При Тимуридах крестьян по экономическому положению можно было разделить на четыре вида: 1) крестьяне – собственники мелких мульковых земель; 2) крестьян – общинники-живущие на государственных землях; 3) живущие на частновладельческих землях, крестьяне – арендаторы; 4) живущие на вакфные землях. Земли полностью находились у крестьян зиммиев которые обязывались платить налог харадж; они выделялись в виде пожалований «юртов» узбекских племен и «союргал» или «танхо», которые передавалось для использования как гражданским, так и военным представителям населения. (Амрахов, 2011, стр. 91). Налогообложение земель Маверенахра в 9-10 веках изменялся в зависимости кому она принадлежала: первая – земли султана (мулька султан), вторая – это частное владельческие – принадлежало членам правящей династии, дехканской знати, сейидам, третья – вакфные земли находящиеся во временном

владении которыми пользовались религиозные учреждения (мечети, медресе, ханаки, мавзолеи...). Таким образом харадж взимался со всех видов этих земель.

При Тимуре (1336-1405) основным налогом становится земельный налог - харадж и подушная подать – джизья. Тимур при завоевании использовал опыт предшественников Монголов и стал опираться на налог, взимаемый с зимми харадж. Представитель каган Тимуридов Улугбек придя во власть облегчил харадж с зимми до минимума, в последствии этого начался сбор налогов с ремесленников и торговцев, этими профессиями в основном занимались евреи. Это вызвало волну недовольства духовенства, ремесленников, торговцев, и это действие было принято, как «преступление против шариата» и признаком его «нечестивости». Вовремя Шейбанидского (узбекского) правления на народ Средней Азии был наложен более 90 видов налогов, из них опять же основным налогом считался налог харадж, которым облагались 30-40 процентов пахотных земель. В Средней Азии в середине средневековья основной отраслью производства становится искусственное орошение земледелие. С приходом арабов развивается широкая сеть каналов мусульман появляются города и арыки. Садоводство и цветоводство получило промышленное значение. Обычай диктовал справедливое распределение воды, и государство оказывало поддержку общественным работам для содержания системы орошения на должном уровне, не прекращавшемся даже во время войн и восстаний. С приходом мусульман и развивается ремесленные изделия: ткани, высококачественная сталь и оружие, стекольные, зеркальные, ювелирные товары и другие.

Следующим налогом взимаемых с немусульман является налог хумс. Хумс это налог, взимаемый с заработной платы, с рудников, кладов, имущества, приобретенного законным путем, с драгоценностей, добываемых со дна морей (жемчужин), с военных трофеев, с земли, покупаемой неверным или зиммием у мусульманина. Приобретая имущество, превышающее своей стоимостью его годовой расход, как мусульманин, так и не мусульманин был обязан платить хумс. Им не облагаются унаследованное имущество¹¹ и махр (свадебный подарок). Годовой расход семьи зависит и от ее социального положения, количества членов семьи, заработка. Символическая фраза историка об изнуряемом верблюжонке верно отражала положение египтян, изнуряемых тяжелыми налогами в VII-VIII вв. Мусульманские законоведы часто повторяют изречение Пророка Мухаммеда (да благословит его Аллах и приветствует) о том, что недопустимо облагать народ налогами сверх его платежеспособности. Следующий налог Ушр происходит из арабского слова «десятина». Взимался в виде налога со всех приезжих купцов и торговых предприятий иноверцев. По сути, налог ушр по форме похож на современный налог с продаж (НсП), и составляет значительную долю государственного дохода, Этим видом налога облагаются: продукты земледелия, животноводства, морепродукты и другие продукты, направленные для продажи, стоимость которых превысит 200 дирхемов. Налог взимается один раз в год по мусульманскому календарю. После этого с этих предметов никакой налог не взимается, даже если торговцы приносят их несколько раз для продажи в мусульманские страны. Исключением считаются люди харб. Мусульмане платили 1/4, с зимми 0,5, а с людей харб полная сумма. "С любого предмета стоимостью 200 дирхемов и выше, пронесенного мимо сборщика ушра и предназначенного для продажи, взимается ушр, а предмет стоимостью менее 200 дирхемов обложению не подлежит. Таким же образом, когда стоимость предмета достигает 20 мискалов, с него берут ушр. Если у мусульманина есть 200 дирхемов в виде слитков и 20 мискалов в виде монет, то с них взимается четверть ушра, а с людей зимма - пол-ушра, с людей харб – полный ушр". (Прозоров, 1994, стр. 120).

Таким образом, социальный статус налогооблагаемых, экономическое положение, географические, климатические условия, плодородие земель, население и их статус, уровень жизни, традиции, степень сопротивляемости или добровольное подчинение покоренных народов оказывало большое влияние на размер налогов.

¹¹ Унаследованное (за исключением если наследник является дальним родственником и унаследованное превышает годовой доход, то он должен оплатить налог ХУМС, также наследник должен оплатить, если прежний владелец имущества при жизни не успел это сделать). Если земельный участок или садоводческое хозяйство, (доход с которого превышает годовой расход наследника) передается для использования в аренду, или передается своим детям хумс также уплачивается. Если сумма садака – милостыня полученное неимущим превышает годовой расход он не платит хумс. Но если из данного милостыни неимущий реализует и приобретает дополнительный доход, то из этого прихода он будет вынужден уплатить налог хумс.

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ ХРИСТИАН И ЕВРЕЕВ ЕВРОПЫ В СРЕДНИЕ ВЕКА

Доктор Набилъ Лука Бабавей, коптский, православный писатель и исследователь, который проживает в Египте отметил: «Джизья – это незначительная сумма, от которой были освобождены больше семидесяти процентов людей других религий, живущих на территории мусульман. От неё освобождались: старики, женщины, дети и священники. Джизья и харадж не является наказанием за то, что эти люди не приняли ислам, это всего - лишь налог, выплачиваемый им за использование общественных предприятий, или, можно сказать, налог - взимаемый с них за их защиту от нападений врагов извне. Это значит, что ислам не был распространен под давлением меча, как об этом твердят некоторые источники. (Бабавей, 2002, стр. 45). Для максимальной эффективности и объективности данной статьи я сравнила правовое взаимоотношение христиан и евреев в Европе. Когда рассматриваем социально-экономическое, правовое положение иноверцев Европы средневековья, то перед нами открывается колоссальная разница между отношением ислама на немусульман их земель и стран средневековой христианской Европы по отношению иноверцам - евреям. Европа была настроена враждебно по отношению к ним, всячески находя причины их изгнания из своих земель.

По причине крестовых походов ситуация в Европе обостряется. До завоевания христианской Испании мусульманами существовала крайне сложная налоговая система, которая наряду с известными по всей Европе налогами «за проезд по дорогам», «налог за переход мостов», «право на место на городской ярмарке», включала налоги на сделки, на мясо и вино, а также штрафы за определенные проступки. Эти налоги поступали в королевскую казну. Кроме того, налоги также взимались с займов, с капитала, земель, молодого вина в бочках. Основная ответственность за сбор налогов лежала на еврейские общины, которые в Европе считались «неверными», эти же общины зачастую брали дополнительный процент с государства на общинные нужды, включая, деньги на взятки испанским чиновникам и знати для получения от них же помощи и содействия еврейской общине. Во Франции в городе Клермонт Папа Урбан II. в 1095 г., призвал всех христиан на войну с евреями, которые уже считались «неверными». Христиане Франции, Германии нападали на еврейские общины, под страхом смерти христиане требовали от иудеев принять их религию. Еврейская община Рейнской области полностью была погромлена, толпы крестоносцев шли на юго-восток Германии, грабя и убивая евреев. По их мнению, евреи несли в себе сатанинскую сущность. (Вихнович, 2006, стр. 135). Даже через два столетия, когда евреи частично возвратились в Германию, их жизнь не стало лучше. В годы правления Генриха III (1216–1272), когда огромные налоговые поступления зависели от процветания евреев, волна антиеврейских указов прошла по многим городам (1230–1240-е гг.). Во многих городах Европы еврейская торговля ограничивалась пределами еврейского квартала, а евреям-торговцам запрещалось выставлять товары в воскресенья и христианские праздники, что наносило им серьезный ущерб, так как они держали лавки закрытыми также и по субботам, и по еврейским праздникам. И все же экономическая необходимость вынуждала средневековых евреев пользоваться всеми доступными средствами, чтобы заработать на жизнь торговлей. Это все вело к тому, что Генрих III под давлением горожан принял постановление что еврей должен поселиться только в еврейских поселках. Одновременно с этим были изданы законы, где над еврейскими деньгами был полный тотальный королевский контроль. (Лимор, 2013, стр. 339). Согласно принятым сегодня подсчетам из Англии было изгнано 3000 евреев, в хрониках того времени речь шла о 16.000 евреев. (Лимор, 2013, стр. 345). Изгнанные евреи поселяются во Франции. Далее первая попытка изгнать евреев из Франции начинается с восхождением на трон короля Филиппа Августа (1179-1223). Король, приняв за основу английскую фискальную политику по отношению к евреям, в 1180 г. наложил на евреев страны налог в 15 тыс. марок. А в 1182 г. когда он изгнал всех евреев из королевства конфисковал все их земли и имущества, синагоги переходят в церкви. Во Франции в 1197 г. еврейская община была обязана выплатить налоги в 150 тыс. марок, налоги основывались на стоимости собственности налогоплательщика.

Таким образом налоги на евреев были частью общей системы налогообложения данной страны. Прибытие в страну евреев, изгнанных из Англии, не повлекло за собой увеличения суммы общего налогового сбора с евреев. Однако в 1293–1297 гг. евреи выплачивали тяжелый военный налог, составивший вместе с ежегодным налогом 215 тыс. фунтов стерлингов. Евреи были также обязаны делать подарки королю (например, по случаю брака короля с графиней Шампанской

евреи подарили ему 25 тыс. фунтов стерлингов). В 1295 г. евреи Бокера были арестованы и освобождены только после того, как выплатили казне долги своих христианских клиентов. Многократно были зафиксированы случаи, когда изгнание сопровождалось с насилием, при изгнании евреям даже запрещали ночевать в определенных городах. (Лимор, 2013, стр. 350).

Преследования евреев христианами достигли вершин в 1348 году во время «черной смерти». С 1348-1349гг. в Европе началась эпидемия чумы, причиной которого христиане необоснованно считали евреев, обвиняя их в отравлении колодезцев. (Лимор, 2013, стр. 337). Еще одной попыткой изгнать их стало повышение налогов и это постепенно привела к изгнанию евреев из многих других государств Европы. В 1412–1413 гг. в Кастилии и Арагоне были приняты ужесточённые антиеврейские указы, запрещающие евреям работать в престижных профессиях, им строго было запрещено становиться ветеринарами, скобарями, швеями, скорняжным ремесленником, обувными мастерами, заниматься цирюльничеством, изготовлением белья и чулок, торговать старыми одеждами и держать лоскутные лавки для христиан. Однако у самого антипапы Бенедикта XIII («Папа Луна»),¹² который принял этот указ, работали переплетчики, два писца на иврите и даже швея-прачка еврейского происхождения, которая следила за его церковными облачениями. Римский ценз¹³ 1527 г. отмечает наличие 1738 евреев в городе, в то время как общее население города составляло более 50 тыс. человек. Можно полагать, что там, где евреи жили большими группами, большинство из них зарабатывало на жизнь тем или иным запрещенным Бенедиктом XIII ремеслом. В переписи было указано что в 80 еврейских семьях зарегистрировано около 40 портных и немало других ремесленников (Катюк, 2016, стр. 185). В Испании же налоговые законы были дискриминационными мерами по отношению евреям, которые не смогли покинуть страну. Под каким бы предлогом не были приняты многочисленные налоги, они стали причиной прекращения скопления еврейской общины в католических странах Европы. Спустя семьдесят лет после приказа Бенедикта XIII в 1492году, Испанская католическая церковь потребовала окончательное искоренения «неверных» на территории их страны, так как Кордова была окончательно возвращена христианам. Для этой цели королева Изабелла и король Фердинанд издадут приказ согласно которому все евреи которые отказываются перейти в христианство должны были изгнаны из Испании. (Sevilla - Şaron, 1992, s. 133-134).¹⁴ Евреи, которые не переходят в христианство должны были быть изгнаны, при этом получали три месяца на сборы. Изгнание евреев из Испании было беспрецедентным, так как в этой стране проживало самое большее количество евреев. Согласно современным данным из Испании было изгнано свыше 100.000 евреев, согласно другим данным количество изгнанных евреев достигало почти пол миллиона. (Лимор, 2013, стр. 357). Основную часть евреев приютила Османская империя, остальные нашли временное пристанище некоторых малых отдаленных городах Южной Франции. Позже религиозно-экономическая реформа изгнания евреев достигла Голландии, Австрии, Англии. (Вихнович, 2006, стр. 112-113). Появились новые налоги с крупными процентами, все налоги собирались с общины в целом, при этом сумма налога не учитывалась демографического, экономического состояния общины. Община сама распределяла кто сколько будет платить, и таким образом в общине развивалась коррупция. Если в исламе зимми и Ахлю Китаб (евреи и христиане) не платили исламские религиозные налоги как закят аль-Фитр, праздничные жертвоприношения, то в Европе христиане (Людвиг Баварский) XIV века принуждали евреев

¹² Антипапа с 28 сентября 1394 года до смерти.

¹³ Ценз (лат. census от senso «делаю опись, перепись») — периодическая перепись граждан с оценкой их имущества, проводившаяся цензором с целью разделения их на социально-политические, военные и податные разряды в Риме.

¹⁴ «Касательно этого, Мы приказываем данным эдиктом, чтобы евреи и еврейки всех возрастов, находящиеся в Наших владениях и на Наших территориях, покинули их вместе с сыновьями и дочерьми, слугами и близкими и дальними родственниками всех возрастов в конце июля этого года и не смели возвращаться в наши земли, и не проходили через них, так что, если какой-либо еврей окажется на этих территориях, либо вернется в них, то будет казнен, а его имущество конфисковано».

платить «рождественские налоги», налоги за коронацию Короля и т.п.¹⁵ В 1414-1418 годах Императором Сигизмундом I на еврейскую общину был полностью возложен налог за покрытие расходов проведенных церковным собором в городе Констанце Германии.¹⁶ В западных провинциях Польши — с XIV в., в восточных — с XV в. взимались земельный и подушный налог, а за имущество приобретенное у христиан, они выплачивали церкви десятую часть его стоимости. В принудительном порядке с Кёльнских евреев были собраны 84 тыс. гульденов, во Франкфурте — половину стоимости их собственности (позднее император уступил до 1/3). Известно, что 14 швабских общин, которые жили на юго-западе современной Германии на верховьях Рейна и Дуная заплатили императору 600 золотых флоринов дополнительно к постоянным платежам, которые казна взимала с евреев на протяжении многих лет. Таким образом во Франции и в Испании в XIV веке уже целенаправленно началось второе народное, религиозное, антиеврейское движение. В Польше евреи, с налогово-бюджетной точки зрения, мало отличались от остальных налоговых сословий и выплачивали в пользу короны регулярные налоги. Одним из них был подушный налог который был имущественным налогом и устанавливался в общей сумме составлявшей во второй половине XV в. 900–1000 золотых, ответственность за этот общинный налог возлагалась на еврейских руководителей или специальных сборщиков. Во время войн на евреев налагались чрезвычайные налоги, например в 1496 г. евреев обязали уплатить по одному золотому за каждого мужчину и по двенадцать грошей за женщин и детей, прислугу.

ПРАВОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ ХРИСТИАН И ЕВРЕЕВ В МУСУЛЬМАНСКОЙ СРЕДНЕЙ АЗИИ

Изгнание евреев с Европы стало причиной наплыва евреев в мусульманские земли. Изначально Средняя Азия была уже частично населена христианами и евреями. Так на археологических раскопках на Иссык-Куле, предположительно в бухте Курменты, было найдено большое количество остатков христианских церквей и монастырей несторианского толка (VII - VIII вв.). На основе этого утверждают, что в Средней Азии в средневековье преимущественно были христиане несторианского толка. (Горячева & Перегудова, 1998, стр. 84-89). Несторианские находки, которые были найдены в конце XIX века на территории Кыргызстана¹⁷ можно найти в книге Четин Джумагулова Кыргызстандагы несториан-түрк жазуу эстеликтери (XIII-XIV кылымдар) (Бишкек: Avrasya Press, 2014). Эта книга уникальна тем, что в нем есть много упоминаний о многочисленных надписях надгробных камнях кладбища. (Жумагулов, 2014, стр. 5, 7) Учитывая, что некоторые из этих камней были написаны по-турецки,¹⁸ можно сказать, что христианство исповедовали не только ученики и последователи Несториана из Византии, но и тюркоязычные местные общины. (Жумагулов, 2014, стр. 456-463) Также о том, что доисламское христианство было широко распространено среди кочевых тюркских народов Средней Азии, свидетельствуют работы некоторых ученых. (Буряков, Жукова, & Проскурин, 1998, стр. 9) Известно также, что монгольские племена обратились в несторианство в найманскую и керейскую эпохи. Известно, что некоторые из этих племен ассимилировались с тюркскими народами. Например, к кыргызам относятся племена найман и керейт. Джон Плато Карпини пишет, что Батый (внук Чингисхана, сына Джучи, правившего в свое время Золотой Ордой) держал с собой несторианских священнослужителей. Хорошо известно, что несториане пользовались в то время значительной поддержкой среди монголов. (Бартольд, 1996, стр. 134).

По источникам Бируни несториане составляли большинство населения в Хорасане. Багдадский географ и путешественник Хв. Абуль-Касим Мухаммад бин Хаукаль ан-Нисиби сообщает о наличии христианских селений Вазкерд на горе Шавдар к югу от Самарканда, и

¹⁵ Наряду с этими ежегодными налогами особый коронационный налог взывался с евреев на каждую коронацию; он составлял от 1/4 до 1/3 стоимости имущества еврея. Так, в 1438 г. австрийское еврейство уплатило коронационный налог в сумме 156 тыс. золотых флоринов. Тяжелым бременем ложились на евреев и военные поборы. За одно столетие военный налог вводился 15 раз (1396, 1422, 1425, 1427, 1430, 1432, 1462, 1463, 1470, 1475, 1484, 1486, 1491, 1494, 1499). Величина налога была различной. В 1422 г. от евреев потребовали выплатить превышавшую 10% стоимости их собственности сумму на покрытие расходов, связанных с войной с гуситами; в 1427 г. военный налог составил один золотой флорин с человека вне зависимости от пола и возраста еврея; в 1475 г. евреи должны были поставить четырехчетя фунтов пороха для войны против Венгрии.

¹⁷ В 1880-х годах возле городов Пишпек и Токмак было открыто старинное христианское кладбище.

¹⁸ На высеченных погребальных плитках умерших есть турецкие имена как Айменгу, Алама-Катун, Алтун, Арслан, Йок-Тегин, Йол-Кутлак.

Винкерд в Уструшане, на границе с Чачем (Шап). Даже период монгольских нашествий в Средней Азии не стало им препятствием для их развития. (Бартольд, 1996, стр. 269). В источниках Казвини сообщается о сохранении христианского населения в вышеперечисленных городах вплоть до XIII в. (Петрушевский, 1966, стр. 145).

Нужно заметить, что оживление и процветание несторианской деятельности в Средней Азии в средневековья приходилось именно на время активного арабско-мусульманского завоевания. Также христиане-сирийцы (большинство представителей несторианства) занимали высокие административные должности у мусульманских правителей. Их деятельность связана со временем католика Тимофея I (778 - 823). Сообщается о миссии монаха Шубхалишо из ассирийского монастыря Бет-Хобех в районы от Прикаспия до Центральной Азии и Китая. Ему приписывается обращение в христианство несторианского толка, помимо язычников и манихеев, огнепоклонников, а также христиан-маркионитов. (Никитин, 1984, стр. 126).

В результате исследований Перегудовой в 1978-1980 гг., Таш-Рабат в Центральном Тянь-Шане которое долгое время считался Рабатом, позволило передатировать появление здания Таш-Рабат в X в. и трактовать его как жилище «монастырского типа». (Горячева & Перегудова, 1998, стр. 89). Из этого утверждения становится ясным, что Таш-Рабат является несторианским монастырем, хотя побывавший в Таш Рабат буддийский монах из Японии Тарасава-Сан в интервью журналу «Мээрим» утверждает, что это буддийский храм. Во многих арабских источниках средневековья указывается наличие целых христианских городов, и наличие представителей разных течений христианства на территории Средней Азии. Так Ан-Недим, в первой половине VIII в. приводит слова достойного свидетеля, по которым жители города Согдианы были дуалистами и христианами. (Бартольд, 1996, стр. 264). В начальный период прихода ислама в Среднюю Азию часть церквей и монастырей христиан были преобразованы в мечети, так в 893/894 г. эмиром Исмаилом сообщает Макдиси главная церковь в Казахстане город Тараз превратилась в соборную мечеть. (Бартольд, 1996, стр. 269). По словам Нершахи, мечеть арабского племени Бенуханзала в городе Бухара находилась на месте христианской церкви. Аналогичная ситуация повторилась и в городе Мерке мечеть располагалась в здании бывшей церкви. В свое время Истахри упоминал о христианской церкви около Герата. В то же время Абу Дулаф упоминает, что у племени гузов, обитавших вблизи города Хорезм, был большой христианский храм, без изображений, а также о том, что среди племени джикиль¹⁹ было много христиан. (Бартольд, 1996, стр. 277-278). Так Шериф ад-Дин, говоря о событиях накануне монгольского завоевания, говорит, что дочь каракиданского гурхана из рода Елюй Даши, которая в последствии становится женой Кучлука, была представительницей христианства. (Бартольд, 1996, стр. 285). Сам же Кучлук до монгольского нашествия так же был христианином. (Бартольд, 1996, стр. 288). Также другие источники (Абу Дулафа и ал-Асира) указывают на наличие монофизитов в Средней Азии. (Советский энциклопедический словарь, 1983, стр. 1846).²⁰

В своих работах Бируни грамотно проводит различие между мелькитами, несторианами, яковитами и другими христианскими направлениями, которые обитали в Средней Азии. Термин «мелькиты» происходит от эллинизированной формы сирийского прилагательного «малкайя» — имперский: монофиситы называли «имперскими людьми» тех христиан Сирии и Египта, которые отвергли монофиситство и несторианство, сохранив верность поддерживаемому византийским императором православие (Советский энциклопедический словарь, 1983, стр. 1812). Причем последние подчинялись митрополиту города Хорасан. Мелькиты Хорасана, могли праздновать день Иоана-младшего Мученика из Мерва. Это указывает на наличие в городах хорошо закрепившиеся религиозной – церковной организации мелькитов, которая смогла канонизовать своих мучеников - последователей. Бируни утверждал, что большинство жителей Сирии, Ирака и Хорасана несториане: «Католика несториан назначает повелитель правоверных с согласия общины несториань». Также он достаточно подробно пишет о мелькитах, указывая конкретные города, на наличие их церковного календаря. Закария Казвини и аль-Асир утверждали, что там где власть осталась в руках христиан, при этом земля была мусульманской, мусульманские кушцы облогалась податью. (Петрушевский, 1966, стр. 143-144). Эта благоприятная среда для

¹⁹ основное население города Хорезм.

²⁰ Монофизитство (от др. греч. *μόνος* — «только один, единственный» + *φύσις* — «природа, естество»), или Евтихианство, Христологическая доктрина в христианстве, постулирующая наличие только одной, единственной Божественной природы (естества) в Иисусе Христе и отвергающая Его подлинное человечество.

христиан в Средней Азии было причиной развития и для иудаизма на территории Средней Азии, которые в последствии сыграли значительную роль на экономику Средней Азии средневековья. Еврейские торговцы Раданиты играли большую роль в развитии Шелкового Пути. Развивались Бухара, Самарканд, Тирмиз, Мерв и Ургенч давно стали большими и процветающими городами благодаря тому, что эта дорога позволяет вести активную и интенсивную коммерческую деятельность. (Дресвянская, 2004, стр. 21). Надо отметить, что на землях захваченными арабами-мусульманами в общей сложности проживало около 90 процентов евреев мира, при этом арабы сохранили независимость еврейских общин, которым было разрешено свободно жить по законам Торы. В Средней Азии по словам Макдиси в государстве Саманидов еврейское население преобладало христиан. (Бартольд, 1996, стр. 269). Все это указывает на наличие евреев до арабских завоеваний. Так в Центральной Азии в целом возникали важные еврейские поселения, в том числе Бактрия-Тохаристан, Согд, Маргиана и Хорезм. (Ртвеладзе, 2004, стр. 12). Согласно по информации переданным Гретсем, евреи распространились в городе Бухара до города Хива, и в этом регионе проживали восемь тысяч еврейских семей. По записям Бенджамин Туделы в Самарканде проживало пятьдесят тысяч евреев. (Benjamin-Ratisbonlu Petachia, 2001, s. 77). В VIII веке, когда мусульмане захватили регион, евреи уже населяли Бухару. Во время завоевания Тимуром региона, упоминались евреи живущие в Бухаре и Самарканде. (Гуревич, 1995, стр. 71). Ташкентские евреи признают, что их предки четыреста лет назад прибыли из Бухары, и что большинство из них занимались и занимаются производством и продажей шелковых тканей...». Позднее евреи живущие в Бухаре и Самарканде, были замечены в других городах Ферганской долины (Голендер, 2004, стр. 66-67).

Представители христианской религии влияли на развитие уровня жизни крупных городов Средней Азии, так в городе Мерв с IV в. существовала самостоятельная епархия, которая в 420 г. преобразовалась в митрополию. В V-VII вв. Этот город был одним из главных духовных центров Средней Азии. После того как евреи были изгнаны из Европы, и переселены в Центральную Азию их ремеслом стало торговля в том числе и международная (по Шелковому Пути) они использовали знание арамейского языка и письменность, занимались торговлей по всей Азии достигая Синьцзян. Еврейские купцы раданиты вели свои караваны на восток в Китай и на запад в Европу. Они установили много торговых постов по дороге в Китай, где многие из них остались поселившись там. Проф. М. Занд утверждал, что евреи уже с IV в. были расселены в городах вдоль Великого Шелкового Пути. (Хар-Эль (Бабаев), 1992, стр. 319-320). Известный путешественник Марко Поло, проходивший в XIII веке через территорию современного Кыргызстана в Китай, писал в «Путешествиях» о непростых отношениях китайских евреев с христианами – несторианами. Так же он пишет, что в Китае в разных районах существовали еврейские общины, которым с XII века было разрешено иметь свои молельные храмы – синагоги. Но несмотря на это евреи начали ассимилироваться и смешались с китайской культурой. (Фицджеральд, 1998, стр. 247). Причиной этому послужило то, что евреи Средней Азии находясь вдали от центральной синагоги – Вавилона начали развивать новые измененные взгляды на иудаизм как таковой, начинаются пренебрежения Торой.

Бартольд указывал что в X веке в восточном Шахе евреи превосходили христиан, также еврейский путешественник Биньямин Туделла (XII век) впервые в письменном виде упоминает о существовании евреев в Средней Азии (Фазылов & Березнякова, 1992, стр. 26, 128), в них говорится что в Самарканде проживает не менее 30.000 евреев. Такое количество евреев в центральных городах Средней Азии указывает на то что евреи жили и в других крупных городах как Бухара, Мерва, Термез, Балх, Герат, Нишапури и Ургенч. (Рюкуа, 2014, стр. 358).²¹ В XII веке Бенджамин из Туделла писал, что в ранний исламский период, крупнейшим центром еврейской общины в Средней Азии был Самарканд. Евреи в этих городах были довольно известны, были среди них ученые, врачи, переводчики, торговцы, ремесленники, ювелиры, менялы, чеканщиками монет, красильщики шелка, цирюльники, сапожники, мясники и кузнецы. Среди них Абуль-Хасан Али бин Сахаль Раббан ат-Табари (870) — врач, создатель первой энциклопедии по медицине, психолог, пионер педиатрии. Учитель знаменитого персидского врача Абу Бакр ар-Рази, также он

²¹ Бенджамин из Туделы (ок. 1130—1175). Еврейский торговец, родившийся в наваррском городе Тудела, Бенджамин бен Йонах получил хорошее образование и знал несколько языков. После своих многочисленных путешествий и дипломатических поездок от Средиземноморья до Парижа он написал «Книгу путешествий» (Sefer Masa'ot) в которой содержались сведения по экономике, политике и демографии, а также по навигации, по расстояниям и хронологии, что стало ценным источником знаний XII века. Он возвратился в Туделу в 1173 году.

был известен как первый шахматист - еврей, он был родом из Табаристана (Каспийское море) который славился среди арабов, как врач и математик. Он перевёл на арабский язык Альмагест греческого астронома Птолемея. Позже по приказу Тимура в XIV в. после взятия Бухары были переселены несколько сот еврейских семей в Самарканд, эта новая еврейская община уже современной истории называется «Бухарской».

На экономическом рынке Средней Азии евреи всегда развивались быстро, развивали денежный бизнес среди них были известные чеканщики монет. Для евреев синагоги не могли быть местом хранения вкладов еврейской общины страны, изгнание евреев и плачевное положение евреев в Европе дали поддержку мусульман, в следствии этого еврейские европейские вкладчики и депозиторы считали исламские страны надёжными хранителями денежных средств, которые в то же время могли принести значительные выгоды и евреям, и государству хранителю. Другой арабский автор, Мукаддаси (Xв.), отмечает, что «большая часть сортировщиков зерна, красильщиков и дубильщиков это евреи, тогда как врачи и писцы обычно христиане», а также на административных должностях, образуют нечто вроде еврейской социальной службы. Эти профессии в Средней Азии, как и в Европе были очень важными. Показателем этого является переселение всех византийских евреев в города Фива в Южную Италию который осуществил неаполитанский король Роже II в 1147 году, это были евреи которые производили шелк, и красили ткани. Также есть предположение что Бухарские евреи Средней Азии были связаны между собой с этими итальянскими евреями.

Разнообразие профессий евреев на территории Средней Азии объяснялось открытым характером мусульманского общества и в отличии от Европы, высокой степенью экономического равенства для представителей всех вероисповеданий. Даже там, где существовало нечто вроде гильдий, мусульмане не претендовали на монополию и не проводили политики дискриминации по отношению к евреям-ремесленникам, как это было в христианской Европе.

Торговля как в Европе, так и в Средней Азии считалась для евреев выгодным и более престижным занятием, чем сельское хозяйство, да и потому что налоги не оправдывали их доход. Евреи стали конкурировать с греками, армянами, сирийцами и самими арабами в торговле между крупными городами халифата. По причине схожести арабского и иврита у евреев было преимущество в международной торговле. В своей рукописи «Китаб ал-масалик» («Книга путей», 846 г., 2-е изд., 886 г.) Ибн Хурдадбих описывает странствия раданитов из Северной Франции и Южного Марокко в Индию и Китай: «Эти купцы говорят по-арабски, по-персидски, по-ромейски (греческий и латинский языки), на языках франков, испанцев и славян. Они путешествуют с Запада на Восток и с Востока на Запад, и по суше и морем. Они везут с Запада евнухов, рабынь, мальчиков, бархат, бобров, мечей, кунц и прочие меха. Они ведут корабли из Фиранджи (Франции) на Западном море и идут в Фараму (Пелузий, ныне Балюза на средиземноморском побережье Синайского полуострова). На обратном пути из Китая они везут мускус, алоэ, камфару, гвоздику и другие продукты восточных стран... Некоторые идут в Константинополь, чтобы продать свои товары ромеям, другие идут во дворец короля франков... Эти пути могут быть также пройдены и по суше». Некоторые еврей-полиглоты служили переводчиками при дворе в Европе. Известно, что некий еврей по имени Саллам достиг в 845 г. «стены Гога и Магога» в Китае, он говорил на 50 языках. Документы на разных языках найдены также в Каирской генизе. Когда Карл Великий король франков (768-814) и первый император Римской империи (с 800 г.), внук Карла Мартелла решил послать посольство к Абу Джафар Харун бин Мухаммад, более известный как Харун ар-Рашиду арабскому халифу, правителю Аббаситского халифата (786 (с 14 сентября) — 809 г.) ему пришлось ввести в состав посольства еврея-переводчика Исаака. В дороге благородные послы скончались, и Исаак вернулся из Багдада один, везя дары Харун ар Рашида императору Карла Мартелле.

Выводы:

Целью данной статьи является разрушение ошибочного представления о плачевном состоянии немусульман в исламской мире и описания ислама как об агрессивной и нетерпимой религией к другим религиям. Используя специально-исторические методы (историко-сравнительные, сравнительно-сопоставительные методы) мы проверили гипотезу агрессивности религии ислам, и пришли к выводу что многие европейские источники имели специфическую миссионерскую, противоисламскую направленность. Были использованы книги по истории

ислама затрагивающие вопросы исламо-христианского, еврейско-христианского межрелигиозного, межкультурного взаимодействия в Средние Века в целом. Кроме того, эти результаты дают дополнительную информацию о положении немусульман в других господствующих религиях средневековья. Выявляются различия причин и целей возвышения и появления новых налогов как в мусульманских странах, так и Европы. Также широкое значение данного исследования состоит в том, что для большей объективности в статье были использованы разносторонние материалы. Также мы постарались разъяснить суть исламского налогообложения зиммиев чтобы понять юридическую обязательность и разницу между мусульманским и немусульманским налогом в обществе. Юридическая обязательность уплаты закята была подкреплена моральной стороной - закят является одной из обязанностей каждого дееспособного мусульманина, он взимается с имущества безвозмездно, принадлежащего конкретному человеку, при этом плательщик закята ничего не получает взамен. Каноны религии учит справедливости, доброму отношению и терпимости к окружающим в том числе и к немусульманам в их государстве. Шарият не скрывает что целью обложения налогами как иноверцев и кяфиров является привлечения иноверцев к исламу. Таким образом одним из функций налоговой системы ислама, можно назвать «даватом» - призывом, миссионерством. Именно этот аспект мусульманского законодательства о налогах служил одной из главных причин массового перехода в ислам христиан, иудеев и язычников в раннем средневековье, и в отличии от Европы каноны ислама не заставляло «Людей Писания» принудительно принимать религию. Для них шариятом были созданы благоприятные условия, в которых они могли свободно придерживаться своей религии, для этого они из статуса «Людей Писания» переходили в статус «покровительствуемых» – зимми. В каноническом шарияте под термином зимми подразумевались иудей, христианин, самаритяне, при этом шарият в понятие зимми не вкладывает никакого признака национальной принадлежности. Слова Умар бин Хаттаба основателя исламской экономики о том, что Имам (правитель мусульманского государства) подобен остальным людям и не имеет никакого обоснованного исламом права получать что-либо прежде остальных или брать больше других служит подтверждением этому. Именно благодаря исламскому вероучению мусульмане были терпимы к иудеям и христианам. *«В целом отношение мусульман к “покровительствуемым” (иудеям и христианам) было терпимым, если не вмешивались внешнеполитические и военные факторы. Наиболее благоприятным было положение иудеев, за которыми не стояла никакая внешняя сила. Даже во время войн с крестоносцами мусульмане были настроены к христианам менее враждебно, чем крестоносцы к мусульманам... Положение христиан и иудеев в странах ислама было значительно более благоприятным, чем положение иноверцев в странах средневековой Европы. Часто иудеи и даже восточные христиане предпочитали жить под властью мусульманских, а не европейских христианских правителей».* (Негря, Ислам: энциклопедический словарь, 1991, стр. 28-29). Если в Европе абсолютно все иноверцы приравнивались к неверным, и принуждались к переходу в их религию под страхом смерти, то ислам создавал все условия для возможности сохранить свою религию и имущество. Журавский писал о том, что *«проблема сосуществования ислама с конфессиональными меньшинствами, соответствует исламскому вероучению. «Классический ислам признает 3 статуса существования человека: в качестве а) “правоверного”, б) “покровительствуемого”, в) “многобожника”. “Покровительствуемые” - это “Люди Писания”, т. е. иудеи и христиане, которым, как и мусульманам, было ниспослано Божественное откровение, и которые веруют в Единого Бога, пророчества и судный день... За ними признавалось право на существование в качестве иносрелигиозных общин при условии выплаты ими наряду с обязательной для всех подданных поземельной податью харадж специального подушного налога джизья».* (Журавлевский, 1990, стр. 83). Так по Канонам Ислама христиане и иудей относятся к категории людей Священного Писания и что иноверец (христианин и иудей) и неверный по шарияту не синонимы, и в связи с этим, религия ислам признает истинность библейских пророков от Авраама - Ибрахима, Моисея - Мусы, Давида - Дауда, Иисуса – Исы (мир им всем). Так в Коране сказано: «... Таковы посланники. Одним из них, Мы отдали предпочтение перед другими. Среди них были такие с кем говорил Аллах, а некоторых из них Аллах возвысил до степеней. Мы даровали Исе (Иисусу), сыну Марьям (Марии)» 2-253. (Аль Корануль Карим (перевод на русском языке с комментаниями), 2010, стр. 134), *«Или же вы находились рядом, когда смерть явилась к Якубу (Пакову)? Он сказал своим сыновьям: «Кому вы будете поклоняться после меня?». Они сказали: «Мы будем поклоняться твоему Богу и Богу твоих отцов – Ибрахима (Авраама), Исмаила (Измаила), Исхака (Исаака), Единственному Богу. Ему одному мы покоряемся».* (Аль Корануль Карим (перевод на русском языке с комментаниями), 2010, стр. 74-75). В Канонах Ислама оговаривается каждая деталь в плоть до разрешения споров для соблюдения справедливости и сохранения мира между мусульманами и не мусульманами. Так, в Коране говорится: *«Если вступаете в спор с людьми Писания, то ведите его наилучшим образом. Это не относится к*

тем из них, которые поступают несправедливо. Скажите: «Мы уверовали в то, что ниспослано нам, и то, что ниспослано вам. Наш Бог и ваш Бог — один, и мы покоряемся только Ему». 45:28. (Смысловой перевод Священного Корана на русский язык, 1437х., 2015, стр. 650). «В тот День, когда настанет Судный час, ты увидишь, о том, к которому обращена речь, последователей каждой религии коленапреклонёнными от ужасов этого Дня, готовыми идти на зов; каждая община будет призвана к Книге записей своих деяний и будет им сказано: Сегодня вам воздастся за ваши деяния, которые вы совершили в земном мире». (Смысловой перевод Священного Корана на русский язык, 1437х., 2015, стр. 650). (الإمام أبي عبيد القاسم، صفحة 43). Понимая суть этих аятов и придерживаясь их, правители исламского государства максимально старались поддерживать все слои немусульманского населения их земель. Для беспомощных неимущих (вне зависимости от религии и нации), кто не мог обеспечить себя по каким-либо причинам выделялись различные постоянные пособия. Так пятый праведный халиф Умар бин Абдулазиз написал своему подданному в Басре (Ирак) 'Адийу бин Арта: «Посмотри на старых и слабых немусульман, живущих на территории мусульман на договорных основах-зимми, которые лишены своего заработка и выдели им пособия из имущества мусульман, чтобы улучшить их состояние». Когда один из подчиненных Умара принес ему сумму джизьи, взятую с немусульман, ему показалось что этого много, и он сказал тому, «Я думаю, вы погубили людей». Подчиненный сказал: «Нет, клянусь Аллахом, мы взяли только излишки и то, что давали искренно». Умар спросил: «Без кнута и без подвешивания»? Тот сказал: «да». Умар сказал: «Хвала Аллаху, который не допустил это под моей властью и во время моей власти». (الإمام أبي عبيد القاسم، صفحة 43). Так перед смертью Умар бин Хаттаб основатель исламской экономики завещал всем мусульманам позаботиться о тех, кто находится под их покровительством (зимми) говоря: «Я завещаю халифам, после меня, чтобы они относились хорошо к людям, находящимся под защитой мусульман и живущим на их территории, чтобы они защищали их и не возлагали на них то, что им не под силу». Таким образом все последующие халифы заключали договора с зиммийцами об их свободном исповедовании своей религии, о выплате джизьи и официально брали их под защиту исламского государства. «С именем Аллаха, Милостивого, Милосердного! 'Амр бин аль-'Ас гарантирует жителям Египта неприкосновенность их жизней, имущества и религии, их храмов и крестов, их суши и моря. Никто не имеет права входить к ним против их воли или забирать у них что-либо... Этот договор дарован вам Аллахом и Его Посланником, и халифы и все верующие обязуются соблюдать его». Умар разъяснил правила, регулирующие взаимоотношения мусульман с зиммийцами: «Мы обещали им оставить им их храмы, в которых они могут говорить, что пожелают, и не возлагать на них ничего непосильного. А если враг захочет причинить им зло, мы обязуемся защищать их. Мы также предоставляем им возможность решать дела в соответствии с нормами их религии, если только сами они не обратятся к нам на суд, соглашаясь с законами нашей религии, и тогда мы вынесем решение для них. Если же они не пожелают обращаться к нам, мы не станем трогать их». (Ат-Табари, 1987, стр. 218). Религия ислам также не принуждал и непринуждает принимать религию насильно, позволил им иметь свои храмы и не разрушал кроме идолов, и за исключением того, что храмы пустовали по причине большого количества перехода зимми в ислам. (Умар ибн аль-Хаттаб. Второй праведный халиф, 2011, стр. 137). Более того, такое же явление, добровольной передачи пустующих храмов практикуется и в наши дни в Европе. Так по данным американского Gatestone Institute в Лондоне начиная с начала 2000 годов закрылось примерно 500 церквей разных конфессий, часть из которых превращены в музеи, спорт залы и какая-то часть в места моления мечети для мусульман. Опять же по прогнозу организации Christian Research, к 2020 году в Англии закрылись еще 4000 храмов. По информации британской Guardian причиной этому послужило сокращение посетителей церквей до 760 000 в воскресные службы. Также по информации Spiegel, только у Евангелической церкви Германии с 1990 по 2010 год было закрыто 340 церквей (46 из них было разрушено), они превращены в здания разного назначения. Такое же превращение мечетей в церкви наблюдалось европейских мусульманских странах. На данный момент в Болгарии 117 мечетей, более шести мавзолеев и медресе, в Хорватии три мечети и часовня, в Крыму шесть мечетей и мавзолеев, в Венгрии 23 мечети, 5 мавзолеев, баня и одна школа Османской империи были принудительно превращены в церкви (Ekip & Asgarli, 2020). Эти показатели являются доказательством того, что переформирование мусульманами церквей и синагог в средневековье практиковалось, как и в те времена у других народов так же и в наши дни.

В целом в статье приведены примеры налогов, которыми облогалась иудеи и христиане в мусульманском обществе. Еще одно направление исследования — это проблема общего и

особенного в понятии налогообложения ислама и христианства. Работа нацелена, во-первых, на истолкование различия и сходства до исламских религий и господствующих религий процветающего в эту эпоху европейских стран; во-вторых, на уяснении специфики отношения христианской и исламской культур к «неверным», «иноверующим». Надеюсь, что данные исследования могут быть использованы при разработке и преподавании общих и специализированных курсов по истории и культуре арабо-исламской и западно-европейской цивилизаций в Средние Века, на курсах по истории и теории исламо-христианского, исламо-еврейского межкультурного диалога, а также послужит материалом для улучшения межрелигиозных отношений на территории Средней Азии.

Список Литературы

- Benjamin-Ratisbonlu Petachia, T. (2001). *Orta Çağda İki Yahudi Seyyahin Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri, (Çev. Nuh Arslantaş)*. (A. Arslantaş, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Екір, К. ve Asgarlı, А. (16 июль 2020 г.). *Объекты исламского наследия передаются под нужды церквей, в особенности в Венгрии, Болгарии и Греции*. Получено из aa.com.tr: www.aa.com.tr/ru. / Ekip, K. ve Asgarli, A. (16 июль 2020 g.). *Obyekti islamskogo naslediya peredayutsya pod nuzhdy tserkvey, v osobennosti v Vengrii, Bolgarii i Gretsii*. Polucheno iz aa.com.tr: www.aa.com.tr/ru
- Sevilla - Şaron, M. (1992). *Türkije Yahudileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Абу Хасан, М. Н. (2002). *Начало распространения ислама на территории Кыргызстана (середина \ -X вв.)*. *Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета*(№4). / Abu Khasan, M. N. (2002). *Nachalo rasprostraneniya islama na territorii Kyrgyzstana (sereyina VIII - X vv.)*. *Vestnik Kyrgyzsko-Rossiyskogo Slavyanskogo universiteta* (№4).
- Адамс, Ч. (2018). *Влияние налогов на становление цивилизаций*. (А. А. Столяров, & А. А. Резвов, Перев.) Москва. / Adams, Ch. (2018). *Vliyanie nalogov na stanovlenie tsivilizatsiy*. (A. A. Stolyarov, & A. A. Rezvov, Perev.) Moskva.
- Алексеев, Ю. Г., Клеандрова, В. М., Новицкая, Т. Е., Семидеркин, Н. А., Шапов, Я. М., Честяков, О. И., & Янин, В. Л. (1984). *Законодательство Древней Руси. Российское законодательство X-XX веков*. (Т. 1). Москва: Юридическая литература Москва. / Alekseev, Yu. G., Kleandrova, V. M., Novitskaya, T. Ye., Semiderkin, N. A., Sharov, Ya. M., Chestyakov, O. I., Yanin, V. L. (1984). *Zakonodatelstvo Drevney Rusi. Rossiyskoe zakonodatelstvo X-XX vekov*. (T. 1). Moskva: Yuridicheskaya literatura. Moskva.
- Аль Корануль Карим (перевод на русском языке с комментариями)* (изд. 1, Т. 1). (2010). (А. Орияхили, & Ф. Шафик, Перев.) Стамбул: Издательский Дом Милсан. / Al Koranul Karim (perevod na russkom yazyke s kommentariyami) (izd. 1, T. 1). (2010). (A. Oriyakhili, F. Shafik, Perev.) Stambul: Izdatelskiy Dom Milsan.
- Амрахов, М. И. (2011). *Возникновение государственности и формы землевладения у турков. Учебное пособие*. Баку: Мутарджим. / Amrakhov, M. I. (2011). *Vozniknovenie gosudarstvennosti i formy zemlevladieniya u tyurkov. Uchebnoe posobie*. Baku: Mutardzhim
- Ат-Табари, М. (1987). *История ат-Табари*. (О. Г. Большаков, А. Б. Халидов, & В. И. Беляев, Перев.) Ташкент: Фан. / At-Tabari, M. (1987). *Istoriya at-Tabari*. (O. G. Bolshakov, A. B. Khalidov, V. I. Belyaev, Perev.) Tashkent: Fan.
- Бабавей, Н. Л. (2002). *Распространение Ислама под остриём меча - между истиной и измышлением*. Каир: Заведение Бабавей для печати. / Babavey, N. L. (2002). *Rasprostranenie Islama pod ostriyom mecha - mezhdou istinoy i izmyshleniem*. Kair: Zavedenie Babavey dlya pechati.
- Бартольд, В. В. (1996). *Избранные труды по истории Кыргызстана. О христианстве в Туркестане в домонгольский период*. Бишкек: Шам. / Bartold, V. V. (1996). *Izbrannye trudy po istorii Kyrgyzstana. O khristianstve v Turkestanе v domongolskiy period*. Bishkek: Sham.
- Беккин, Р. И. (2008). *Исламская экономика*. Москва: Восток-Запад. / Bekkin, R. I. (2008). *Islamskaya ekonomika*. Moskva: Vostok-Zapad.
- Белковец, Л. П., & Белковец, В. В. (2000). *История государства и права России. Курс лекций*. Новосибирск: Новосибирское книжное издательство. / Belkovets, L. P., Belkovets, V. V. (2000). *Istoriya gosudarstva i prava Rossii. Kurs lektsiy*. Novosibirsk: Novosibirskoe knizhnoe izdatelstvo
- Библия. Книги священного писания (Ветхого и Нового Завета канонические)*. (1994). Можайск, Россия: Можайский полиграфический комбинат Министерства печати и информации Российской Федерации. / Bibliya. Knigi svyashchennogo pisaniya (Vetkhogo i Novogo Zaveta kanonicheskie). (1994). Mozhaysk, Rossiya: Mozhayskiy poligraficheskiy kombinat Ministerstva pečhati i informatsii Rossiyskoy Federatsii.
- Быля, А. Б. (2013). *История налогообложения и взгляды на налоги А. Смитта и Д. Рикардо. ФИНАНСОВОЕ ПРАВО И УПРАВЛЕНИЕ*, 141. / Bylya, A. B. (2013). *Istoriya nalogooblozeniya i vzglyady na nalogi A. Smita i D. Rikardo. FINANSOVOE PRAVO I UPRAVLENIE*.
- Введение в Ислам. (Мукхтасар ильми-халь)*. (2009). Бишкек. / Vvedenie v Islam. (Mukhtasar il'mi-khal). (2009). Bishkek.
- Вихнович, В. Л. (2006). *Религии мира - Иудаизм*. Санкт Петербург: Издательский дом Питер. / Vikhnovich, V. L. (2006). *Religii mira - Iudaizm*. Sankt Peterburg: Izdatelskiy dom Piter.

- Голендер, Б. А. (2004). *Туркестан на старинных почтовых открытках*. Ташкент: Фан. / Golender, B. A. (2004). *Turkestan na starinnykh pochtovykh otkrytkakh*. Tashkent: Fan.
- Горячева, И. Д., & Перегудова, С. Я. (1998). Памятники христианства на территории Кыргызстана. В *История древних культов Средней Азии. Христианство*. Ташкент. / Goryacheva, I. D., Peregudova, S. Ya. (1998). *Pamyatniki khristianstva na territorii Kyrgyzstana. V iz istorii drevnikh kultov Sredney Azii. Khristianstvo*. Tashkent.
- Гуревич, Л. Д. (1995). *Бытовое и сакральное пространство Махаллаи*. Санкт Петербург. / Gurevich, L. D. (1995). *Bytovoe i sakralnoe prostranstvo Makhallai*. Sankt Peterburg.
- Дресвянская, Г. Я. (2004). *К истории иудаизма в Средней Азии. Евреи Средней Азии*. Ташкент: Фан. / Dresvyanskaya, G. Ya. (2004). *K istorii iudaizma v Sredney Azii. Yevrei Sredney Azii*. Tashkent: Fan.
- Журавлевский, А. В. (1990). *Христианство и Ислам. Социокультурные проблемы диалога*. Москва: Наука. / Zhuravlevskiy, A. V. (1990). *Khristianstvo i Islam. Sotsiokulturnye problemy dialoga*. Moskva: Nauka.
- Игнатенко, А. А. (1980). *Ибн Хальдун*. Москва: Издательский Дом Мысль. / Ignatenko, A. A. (1980). *Ibn Khaldun*. Moskva: Izdatelskiy Dom Mysl.
- Катюк, Г. П. (2016). *Запад и Русь. Истоки Противостояния*. Москва: Алгоритм. / Katyuk, G. P. (2016). *Zapad i Rus. Istoki Protivostoyaniya*. Moskva: Algoritm.
- Керимов, Г. М. (1999). *Шариат. Закон жизни мусульман*. Москва: Ленком. / Kerimov, G. M. (1999). *Shariat. Zakon zhizni musulman*. Moskva: Lenom.
- Клюня, В. Л., Черновалов, А. В., Черновалова, Ж. В., & Шмарловская, Г. А. (2006). *История экономических учений. Учебное пособие для вузов*. Минск: Новое знание. / Klyunya, V. L., Chernovalov, A. V., Chernovalova, J. V., Shmarlovskaya, G. A. (2006). *Istoriya ekonomicheskikh ucheniy. Uchebnoe posobie dlya vuzov*. Minsk: Novoe znanie.
- Крамер, С. Н. (1986). *История восточной культуры* (Т. 1). Москва. / Kramer, S. N. (1986). *Istoriya vostochnoy kultury* (T. 1). Moskva.
- Крамер, С. Н. (2009). *Шумеры*. Москва: Издание Центрполиграф. / Kramer, S. N. (2009). *Shumery*. Moskva: Izdanie Tsentrpoligraf.
- Крачковский, И. Ю. (б.д.). *Избранные сочинения* (Т. 1). (В. И. Беляев, & Г. В. Серетели, Ред.). / Krachkovskiy, I. Yu. (b.d.). *Izbrannye sochineniya* (T. 1). (V. I. Belyaev, G. V. Sereteli, Red.).
- Крашенинникова, Н. А., & Жидков, О. А. (Ред.). (1996). *История государства и права зарубежных стран* (Т. 1). Москва. / Krashenninnikova, N. A., Zhidkov, O. A. (Red.). (1996). *Istoriya gosudarstva i prava zarubezhnykh stran* (T. 1). Moskva.
- Лившиц, В. А. (1999). *Подати и повинности на Древнем Востоке. Глава податей в Парфяском и Сасанидском Иране*. Санкт Петербург. / Livshits, V. A. (1999). *Podati i povinnosti na Drevnem Vostoke. Glava podatey v Parfyaskom i Sasanidskom Irane*. Sankt Peterburg.
- Лимор, О. (2013). *Евреи и христиане: полемика и взаимовлияние культур*. Открытый Университет Изранля. / Limor, O. (2013). *Yevrei i khristiane: polemika i vzaimovliyaniye kultur*. Otkrytyy Universitet Izrailya.
- Мамедзаде, А. А. (2013). *Свобода совести. Истоки, становление, правовая охрана*. Санкт Петербург: Юридический центр-Пресс. / Mamedzade, A. A. (2013). *Svoboda sovesti. Istoki, stanovlenie, pravovaya okhrana*. Sankt Peterburg: Yuridicheskiy sentr-Press.
- Мец, А. (2013). *Мусульманский ренессанс. В А. Мамедзаде, Свобода совести. Истоки, становление, правовая охрана. Монография*. Санкт Петербург: Юридический центр-Пресс. / Mets, A. (2013). *Musulmanskiy renessans. V A. Mamedzade, Svoboda sovesti. Istoki, stanovlenie, pravovaya ohrana. Monografiya*. Sankt Peterburg: Yuridicheskiy sentr-Press.
- Молдобаев, И. Б. (1999). *Были ли кыргызы христианами?* Получено из КРСУ ИКР: <http://www.history.krsu.edu.kg/> / Moldobaev, I. B. (1999). *Byli li kyrgyzy khristianami?* Polucheno iz KRSU IKR: <http://www.history.krsu.edu.kg/>.
- Негря, Л. В. (Ред.). (1991). *Ислам: энциклопедический словарь*. Москва: Наука - Главная редакция восточной литературы. Изд-во осуществлено совместно с предприятием «Дом Бируни». / Negrya, L. V. (Red.). (1991). *Islam: entsiklopedicheskiy slovar*. Moskva: Nauka - Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury. izd-vo osuschestvleno sovместno s predpriyatiem «Dom Biruni».
- Негря, Л. В. (1998). *Общественный строй Аравии*. Москва: Наука. / Negrya, L. V. (1998). *Obshhestvenny stroy Aravii*. Moskva: Nauka.
- Никитин, Н. В. (1984). *Христианство в Центральной Азии. Древность и Средневековье*. В Б. А. Литвинский (Ред.). Наука. / Nikitin, N. V. (1984). *Khristianstvo v Sentralnoy Azii. Drevnost i Srednevekovye*. V B. A. Litvinskiy (Red.). Nauka.
- Осипов, Ю. С. (Ред.). (2008). *Большая российская энциклопедия* (Т. 10). Москва. / Osipov, Yu. S. (Red.). (2008). *Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya* (T. 10). Moskva.
- Петрушевский, И. П. (1966). *К истории христианства в Средней Азии. История и филология стран Ближнего Востока. [Православный] Палестинский сборник(15 (78))*. / Petrushevskiy, I. P. (1966). *K istorii khristianstva v Sredney Azii. Istoriya i filologiya stran Blizhnego Vostoka. [Pravoslavnyy] Palestinskiy sbornik(15 (78))*.

- Прозоров, С. М. (Ред.). (1994). *Хрестоматия по Исламу*. (В. В. Полосин, Е. А. Резван, & А. Д. Кныш, Перев.) Москва: Наука. / Prozorov, S. M. (Red.). (1994). *Khrestomatiya po Islamu*. (V. V. Polosin, Ye. A. Rezvan, & A. D. Knysh, Perev.) Moskva: Nauka.
- Ртвеладзе, Э. В. (2004). *Евреи иудаисты в доисламской Средней Азии*. Ташкент: Фан. / Rtveldadze, E. V. (2004). *Yevrei iudaisty v doislamskoy Sredney Azii*. Tashkent: Fan.
- Рюкуа, А. (2014). *Средневековая Испания*. – М., Вече, 2014. Москва: Вече. / Ryukua, A. (2014). *Srednevekovaya Ispaniya*. – M., Veche, 2014. Moskva: Veche.
- Смит, А. (1962). *Исследование о природе и причинах богатства народов*. Москва. / Smit, A. (1962). *Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov*. Moskva.
- Смысловой перевод Священного Корана на русский язык*. (1437х., 2015). (Э. Р. Кулиев, Перев.) Мадина: Комплекс им. короля Фахда. / Smislovooy perevod Svyaschennogo Korana na russkiy yazyk. (1437х., 2015). (E. R. Kuliev, Perev.) Madina: Kompleks im. korolya Fakhda.
- Советский энциклопедический словарь* (изд. 2). (1983). Москва: Наука. / Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar (izd. 2). (1983). Moskva: Nauka.
- Торнау, Н. Е. (1882). *О праве собственности по мусульманскому законодательству*. Санкт Петербург: Типография Императорской Академии наук. / Tornau, N. Ye. (1882). *O prave sobstvennosti po musulmanskomu zakonodatelstvu*. Sankt Peterburg: Tipografiya imperatorskoy Akademii nauk.
- Умар ибн аль-Хаттаб. Второй праведный халиф*. (2011). (К. Е. Сорокоумова, Перев.) Москва: Умма. doi: ISBN 978-5-94824-146-3. / Umar ibn al-Khattab. Vtoroy pravednyy khalif. (2011). (K. Ye. Sorokoumova, Perev.) Moskva: Umma. doi: ISBN 978-5-94824-146-3.
- Урстанбеков, Б. У., & Чороев, Т. К. (1990). *Кыргыз прозасы*. Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редакциясы. / Urstanbekov, B. U., & Chorojev, T. K. (1990). *Kyrgyz prozasy*. Frunze: Kyrgyz Sovet Entsiklopediyasynyn bashky redaksiyasyy.
- Фазылов, М., & Березнякова, С. (Ред.). (1992). Народы Средней Азии и Казахстана. *Сборник статей и очерков о бухарских еврейх Самарканда (1918–1993 гг.)*, 2. / Fazylov, M., & Bereznyakova, S. (Red.). (1992). *Narody Sredney Azii i Kazakhstana. Sbornik statey i ocherkov o bukharskikh yevreyakh Samarkanda (1918–1993 gg.)*, 2.
- Фицджеральд, С. П. (1998). *Китай. Краткая история культуры*. Санкт Петербург. / Fitsdzherald, S. P. (1998). *Kitay. Kratkaya istoriya kultury*. Sankt Peterburg.
- Хар-Эль (Бабаев), М. (1992). Евреи и Великий Шелковый путь - 1992. - № 12. - С.12; КЕЭ. - Т.4. - С.319-320. *Ариэль*, 4(№12), стр. 12. / Khar-El (Babaev), M. (1992). *Yevrei i Velikiy Shelkovyy put - 1992. - № 12. - S.12; KEE. - T.4. - S.319-320. Ariel*, 4(№12), str. 12.
- Черкасова, И. В. (13 11 2012 г.). Налоги на землю согласно исламскому праву, содержание виды. (С. В. Кивалов, Ред.) *Актуальні проблеми держави і права*(65, №2). / Cherkasova, I. V. (13 11 2012 g.). *Nalogi na zemlyu soglasno islamskomu pravu, sodержanie vidy*. (S. V. Kivalov, Red.) *Aktualnie problemi derzhavi i prava*(65, №2).
- Якубовский, А. Ю. (1947). Об исполных арендах в Ираке в VIII в. В *Советское востоковедение*. Издательство Академии Наук СССР. / Yakubovskiy, A. Yu. (1947). *Ob ispolnykh arendakh v Irake v VIII v. V Sovetskoe vostokovedenie*. izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- المدينة المنورة: دار الفكر. (الأولى). مختصر تاريخ دمشق لابن عساکر - 38-1. (1988). ابن-عساکر (المجلد الثاني). ترجميات الإمام أبي عبيد القاسم بن سلام بن عبد الله الهروي في الزكاة من كتاب الأموال. (ب.د.). الإمام أبي عبيد القاسم. ا. ا. مصر، القاهرة: دار الهدى النبوي (س. ابو انس).
- Mukhtasar, (al-Ulya), Tarih, Damashk, Li-Ibni AsakirA, 38-1. (1988). Tarzhiylatu alimama Abi Abiyd Alkasim bin abdullah Alkharaviy fi Zakat minal amual. (b.d.) Misr, Alkahira, Darul Huda Nabauyy. (Red. S. Abu Anas) Madina al Munavvara.
- القاهرة، مصر: مطبوع في مطبعة الوهبي ابن ماجة 1831. (1831). محمد بن يزيد بن ماجه، ا. ا. Ibnu Mazha. (1931). Muhammad bin Yaziyd bin Mazha. Misr. Alkahira. Matbu fi matba aluahabiy.

EXTENDED ABSTRACT

Islamic taxation of Christians and Jews (zimmi) in Central Asia in the Middle Ages

The purpose of this article is to destroy the misconception about the deplorable state of non-Muslims in the Islamic world, the destruction of the description of Islam as an aggressive and untrustworthy religion towards other religions. Using special historical methods, we tested the hypothesis of the aggressiveness of the religion of Islam, and concluded, that many European sources had a specific missionary, anti-Islamic orientation. We used books on the history of Islam touching upon the issues of Islamic-Christian, Jewish-Christian interreligious, intercultural interaction in the Middle Ages in general. In addition, these results provide additional information about the position of non-Muslims in other mainstream religions of the Middle Ages. The differences in the reasons and goals of the rise and appearance of new taxes both in Muslim countries and in Europe are revealed.

Also, the broad significance of this study lies in the fact that for greater objectivity, various materials were used in the article. We also tried to clarify the essence of Islamic taxation of zimmi in order to understand the legal obligation and the difference between Muslim and non-Muslim tax. The legal obligation to pay zakat was supported by the moral side: zakat is one of the duties of every capable Muslim, it is levied on property belonging to a specific person free of charge, while the payer of zakat does not receive anything in return. The canons of religion teach justice, good attitude and tolerance towards others, including non-Muslims in their state. Sharia does not hide that the purpose of taxation as infidels and kafirs is to attract infidels to Islam. Thus, one of the functions of the tax system of Islam can be called "dawat"- missionary work. It was this aspect of Muslim tax legislation that served as one of the main reasons for the mass conversion of Christians, Jews and pagans to Islam in the early Middle Ages, and unlike Europe, the Canons of Islam did not force the "People of the Scriptures" to accept religion. Sharia created favorable conditions for them in which they could freely adhere to their religion. In Sharia, the term zimmi meant Jews, Christians, Samaritans, while the sharia does not put any sign of nationality into the concept of zimmi. It was thanks to the Islamic faith that Muslims were tolerant of Jews and Christians in their lands. "In general, the attitude of Muslims towards the "protected" was tolerant, if foreign policy and military factors did not interfere. The most favorable was the position of the Jews, behind whom there was no external force. Even during the wars with the crusaders, Muslims were less hostile to Christians than crusaders to Muslims. The position of Christians and Jews in the countries of Islam was much more favorable than the position of the Gentiles in the countries of medieval Europe. Jews and even Eastern Christians preferred to live under Muslim rather than European Christian rulers". If in Europe absolutely all gentiles were equated with infidels, and were forced to convert to their religion on pain of death, then Islam created all the conditions for the opportunity to preserve their religion and property. Juravlesky said the problem of the coexistence of Islam with confessional minorities corresponds to the Islamic faith. Classical Islam recognizes 3 statuses of human existence: as a) faithful, b) patronized, c) polytheist. The "Protected" are the "People of the Scriptures", that is, Jews and Christians, to whom, like Muslims, Divine revelation was sent down, and who believe in One God, prophecy and the day of judgment. They recognized the right to exist as non-religious communities on condition that they pay, along with the obligatory land tax haraj, a special poll tax, jizya, along with the obligatory for all subjects. The canons of Islam allowed them to have their own temples and did not destroy them except for idols and due to the fact that the temples were empty due to the large number of zimmi converting to Islam. By the way, the same phenomenon, the voluntary transfer of empty churches is practiced today in Europe. So, according to the American Gatestone Institute in London, since the beginning of 2000, about 500 churches of different confessions have been closed, some of which have been turned into museums, sports halls and some of them into places of prayer mosques for Muslims. Yet again, according to the forecast of the organization Christian Research, by 2020 another 4000 temples will be closed in England. According to the British Guardian, the reason for this was the reduction in church attendance to 760,000 on Sunday. Also, according to Spiegel, only 340 churches were closed at the Evangelical Church of Germany from 1990 to 2010, they were turned into buildings for various purposes. At this day's the same transformation of mosques into churches has been observed in European Muslim countries. At the moment, there are 117 mosques in Bulgaria, more than six mausoleums and madrassas, three mosques and a chapel in Croatia, six mosques and mausoleums in Crimea, 23 mosques in Hungary, 5 mausoleums, a bathhouse and one school of the Ottoman Empire were forcibly turned into churches. In general, the article provides examples of several basic taxes imposed on zimmi to study the main zimmi taxes in the Middle Ages. Another area of research is the problem of general and special in the concept of taxation of Islam and Christianity. The work is aimed, firstly, at the interpretation of differences and similarities to Islamic religions and dominant religions flourishing in this era of European countries; secondly, on understanding the specifics of the relationship of Christian and Islamic cultures to the "infidels", "non-believers".

I hope that these studies can be used in the development and teaching of general and specialized courses on the history and culture of Arab-Islamic and Western European civilizations in the Middle Ages, in courses on the history and theory of Islamic-Christian, Islamic-Jewish intercultural dialogue, as well as will serve as material for improving interreligious relations in Central Asia.

Key Words: Islam, Christianity, Judaism, People of the Book, Zimmi, Taxes

Alalah Belgeleri Işığında Amik Ovası ve Çevresinde Hurri Yer Adları ve Lokalizasyonları Üzerine Bir Değerlendirme

Oktay ÖZGÜL¹ ve Beyazıt SÖYLEMEZ²

Öz

Eski Yakınoğu dünyasının önemli halklarından biri olan Hurriler, MÖ III. binyılın sonlarına doğru Kafkaslar ve Hazar Denizi bölgesinden güneye doğru hareket ederek Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya, Kuzey Mezopotamya'ya, Kuzey Suriye ve Filistin bölgesine yayılmışlardır. Hâkim oldukları coğrafyada yaşayan kavimleri özellikle kültürel ve dini bakımdan oldukça etkilemişlerdir. Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de küçük krallıklar şeklinde yaşayan Hurriler, MÖ II. binyılın ortalarına doğru Hint-Avrupa kökenli bir halk olan Mitannilerin hâkimiyeti altına girmişlerdir. Halkının büyük çoğunluğu Hurrilerden, yönetici sınıfı ise Mitannilerden oluşan Mitanni Devleti, Ön Asya'daki en önemli ve etkili siyasal yapılarından biri olmuştur. Hurriler, kültürlerini, dillerini ve dini inançlarını Mitanni ile özdeşleştirerek bu siyasal yapının içinde birçok alanda etkin rol oynamıştır. Hurrilerin siyasal anlamda varlıkları MÖ II. binyılın sonlarına doğru ortadan kalksa da Ön Asya kültürleri üzerindeki etkileri uzun süre devam etmiştir. Hurriler tarih sahnesinden çekilirken arkalarında birtakım arkeolojik kanıtın yanı sıra çok sayıda yer adı da bırakmışlardır. Bu çalışmada Hurrilerin en önemli etkinlik alanlarından biri olan Kuzey Suriye bölgesinde bulunan Amik Ovası ve çevresindeki Hurri yer adlarının genel hatlarıyla bir analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hurri, Mitanni, Amik Ovası, Levant, Yer Adları

Hurri Place Names in Amuq Plain and Surrounding in the Light of the Alalah Documents

Abstract

The Hurrians, one of the important peoples of the ancient Near East World, towards the end of the 3rd millennium BC, they moved south from the Caucasus and Caspian Sea region and spread to Eastern and Southeastern Anatolia, Northern Mesopotamia, Northern Syria and Palestine. They influenced the people living in the geography they dominated, especially in cultural and religious terms. The Hurrians living in the form of small kingdoms in Southeastern Anatolia and Northern Syria, towards the middle of the second millennium BC, they came under the domination of the Mitannis, a people of Indo-European origin. The Mitanni State, whose majority of the people are Hurrians and the ruling class is Mitanni, has been one of the most important and influential political entities in Asia Minor. Hurrians have played an active role in many areas within this political structure by identifying their culture, language and religious beliefs with Mitanni. Although the political existence of the Hurrians disappeared towards the end of the IIInd Millennium BC, their effects on the Near East cultures continued for a long time. As the Hurrians withdrew from the stage of history, they left behind some archaeological evidence as well as many place names.

Key Words: Hurri, Mitanni, Amuq Plain, Levant, Place Names

Atıf İçin / Please Cite As:

Özgül, O. ve Söylemez, B. (2021). Alalah belgeleri ışığında Amik Ovası ve çevresinde Hurri yer adları ve lokalizasyonları üzerine bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2496-2512.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.08.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.09.2021

¹ Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oktay.ozgul@manas.edu.kg, oktay.ozgul@atauni.edu.tr, oktayozgul@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0003-0575-0436.

² Arş. Gör. - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, beyazitsoylemez@mku.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-6545-6349

Giriş

Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde yer alan Hatay, batıda Toros silsilesinin bir kolu olan ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan Amanos (Nur) Dağları ile Akdeniz, güneyde Kel Dağ (Cebel-i Akra/Cassius), doğuda ise Suriye sınırları içinde kalan Kurt Dağı silsilesi ve Afrin Çayı vadisinin belirlediği bir coğrafyaya sahiptir. Hatay ilinin merkez ilçesi olan Antakya, Ölü Deniz Fay Zonu'nun kuzey ucundaki verimli Amik Ovası içinde yer almaktadır. Amik Ovası, Asi (*Arantu/Orontes*), Afrin (*Apre/Oenoparas*) ve Karasu (*Labatos*) vadi tabanlarının dolması sonucunda oluşmuş tektonik kökenli bir ovadır (Yener, Edens, Harrison, Verstraete ve Wilkinson, 2000, s. 168). Amik Vadisi, Anadolu yüksek yaylasını Kuzey Suriye'ye, doğudaki Mezopotamya'ya, güneydeki Filistin'e ve Mısır'a ve batıda Akdeniz Bölgesi'ne bağlayan karayollarının kavşak noktasında yer almaktadır (Yener vd., 2000, s. 165; Pamir, 2005, s. 67). Özellikle bölgenin akarsu vadileri, Amik Ovası'nı Kuzey Suriye ve Akdeniz'e bağlayan birer doğal geçit vazifesi görmektedir. Bununla birlikte bölgenin tarih boyunca en önemli coğrafî unsurlarından biri de Toros silsilesinin bir kolu olan Nur (*Hamanu/Amanos*) Dağları'dır. Amanos Dağları'nın, zengin hammadde kaynaklarının yanı sıra Orta Anadolu ile Kuzey Suriye arasındaki ticari ve kültürel bağ sağlayan geçitlere de sahip olması bölgenin stratejik ve jeopolitik önemini arttırmıştır. Çalışma bölgemiz, göç yollarının kavşak noktasında olmasının yanı sıra uygun iklim şartları, sulu tarıma elverişli alüvyal toprakları, zengin doğal kaynakları ve Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir yere sahip limanı ile en eski çağlardan günümüze kadar hem ticari hem de kültürel açıdan önemli bir cazibe merkezi olmuştur (Alkım, 1960; Alkım, 1964; Üngör, 2017, s. 218 vd.).

İkinci Dünya Savaşı öncesinde (1931/1932) Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü yöneticisi J. H. Breasted başkanlığında, R. Haines, R. J. Braidwood ve C. W. McEvan'ın da yer aldığı bir ekip oluşturulmuştur. İlk tam yönetmen C. W. McEvan'ın 1933 sonbaharında gelişiyle birlikte başlayan Doğu Enstitüsü Projesi, 1938'de Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına kadar devam eder (Breasted, 1933). Amik Araştırmaları (AS) kapsamında bölgede 178 höyük tespit edilerek belgelenmiştir. Braidwood'un gerçekleştirdiği ilk sistematik yüzey araştırması sonraki yıllarda Yakın Doğu'da gerçekleştirilecek araştırmalarda temel yöntemlerin uygulandığı bir model olması bakımından oldukça önemlidir. Tespit edilen höyüklerden toplanan keramikler ve bazılarında (Çatalhöyük, Tell Cüdeyde, Tell Tayinat, Tulail al-Sharqi, Tell İmar al-Jadid al-Sharqi, Tell Dhahab, ve Tell Kurdu) yapılan arkeolojik kazılar bölgenin Neolitik Çağ'dan (Amik A) İslamiyet'e (Amik V) kadar kültür tabakalarının alfabetik olarak kodlanmasını sağlamıştır (Braidwood, 1937; Braidwood, 1960). Bu sayede bugün hala geçerliliğini koruyan "*Amik Kronolojisi*" oluşturulmuştur. Amik Ovası'nın en önemli yerleşimlerinden biri olan Tell Cüdeyde'de ortaya çıkarılan tabakalanma uzun yıllar Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve hatta İç Anadolu kültürlerinin tarihlenmesinde yardımcı olmuştur (Braidwood ve Braidwood, 1960, s. 529 vd.; Yener, 2005, s. 195). Aynı zamanda S. L. Woolley, British Museum ve Oxford Üniversitesi adına ilk olarak 1936-1939 yılları arasında yaptığı ve İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ara verdiği Alalah (Tell Açıana) kazılarına 1946-1948 yılları arasında devam etmiştir. 1995 yılında önce Chicago Üniversitesi, daha sonra da Koç Üniversitesi adına A. Yener tarafından devam ettirilen "Amik Ovası Bölgesel Yüzey Araştırmaları" ile tespit edilen ve değerlendirilen yerleşim yeri sayısı 400'e kadar çıkarılmıştır (Yener 2005).

Neolitik Çağ'dan (Amik A/B) itibaren çeşitli kültürlere ev sahipliği yapan Amik Ovası, Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Çukurova'ya kadar olan alanı kapsayan Güneydoğu Anadolu Kültür Bölgesi içinde yer alır. Bu dönemle birlikte geniş kapsamlı değiş tokuş/trampa ağı ile daha uzak bölgelerarası bağlantıları gösteren somut kanıtlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ağın ilk kanıtı ise Amuq A/B'de ve Orta Anadolu ile Doğu Anadolu kaynaklarından sağlanan obsidyenlerin bulunduğu Akdeniz kıyıları boyunca güneye doğru olan bölgelerde görülür. Madde analizleri, obsidyen değişim ağının, Amik Vadisi'nin bir kanal görevi görmüş olabileceğini düşündüren Güney Levant'taki Eriha'ya kadar ulaşan bir rota belirlediğini ortaya koymuştur (Bressy vd., 2005, s. 1560 vdd.).

Amik Ovası, Kalkolitik Çağ'da Anadolu, Doğu Akdeniz ve Mezopotamya kültürleri arasındaki kültürel etkileşimi sağlama görevine devam etmiştir. Ova, Kalkolitik Çağ'ın erken evresini temsil eden Halaf, orta evresinde Obeyd ve geç evresinde ise Geç Uruk kültürlerinin etki alanlarında yer alır. Halaf döneminde Güney Mezopotamya kültürel bağlantılarının dışında kıyı ticareti nedeniyle Antakya ve Çukurova kıyılarının önem kazandığı ve bu bölgeler üzerinden, Kıbrıs da dâhil olmak üzere, tüm Doğu Akdeniz ile canlı bir iletişim yaşanmıştır. Ayrıca Kalkolitik Çağ kültürel bölgesi, sadece güneye yayılmakla kalmamış aynı zamanda Doğu Anadolu ovalarına, Transkafkasya'da bugünkü Gürcistan ve Ermenistan

içlerine kadar uzanmıştır (Özdoğan, 2011, 102 vdd.). Ancak Malatya, Elazığ, Palu, Bingöl, Tatvan ve Van ovaları gibi Güneydoğu Torosların hemen kuzeyindeki ilk ova dizilerinin kuzeyinde bu kültürün giderek daha kırsal bir nitelik aldığı görülmektedir. Obeyd döneminde de her türlü maden ve doğal kaynak bakımından oldukça zengin olan Güneydoğu Toroslar, Mezopotamya kültürlerinin ilgisini çekmiştir. Bu dönemde Güney Mezopotamya-Suriye kültürlerinin Anadolu'nun bu zengin kaynaklarına yöneldikleri anlaşılmaktadır. Amik Ovası'nın Kalkolitik Çağ yerleşimlerinin en büyüğü olan Tell Kurdu'dan elde edilen sonuçlar, bölgenin Ubeyd ve Halaf dönemlerinde Orta Anadolu Platosundaki Göllüdağ kaynağından ve Bingöl yöresindeki çeşitli kaynaklardan obsidyen sağladığını göstermektedir. Arkeolojik malzemeler Tell Kurdu'nun bölgesel bir merkez olarak bölgelerarası etkileşimlerde çok önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Bressy vd., 2005, s. 1560-1565; Yener, 2005, s. 195).

MÖ IV. binyılın sonlarında yazının keşfiyle birlikte, bazı hammaddelere gereksinimle paralel olarak artan ticaret bölgelerin birbirleriyle ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. Bu gelişmeler de sosyo-politik ve ekonomik yapıda hızlı bir değişimi beraberinde getirmiştir. İlk Tunç Çağı'nda Anadolu, Yakın Doğu'nun geri kalan bölgelerinde olduğu gibi irili ufaklı birçok yerel beylik arasında paylaşılmıştır. Söz konusu dönemin erken evrelerinde ortaya çıkan küçük şehir devletleri ilerleyen süreçte yerini daha büyük devletlere ve en sonunda imparatorluklara bırakmıştır. Yerleşim birimlerinin örgütlenmesiyle birlikte kasabaları yöneten idari sınıf ortaya çıkmıştır. Ayrıca İlk Tunç Çağı'nda bir önceki dönemin tarım, dericilik, dokumacılık, çömlekçilik gibi buluşlarına daha etkili silahların ve daha ince süs eşyalarının yapılmasını sağlayan ve bu döneme adını veren tunç madeni eklenmiştir.

Doğu Akdeniz bölümünün güneye uzantısı olan Amik Ovası, İlk Tunç Çağı'nda (MÖ ykl. 3000-2000) büyük bir göç hareketiyle karşı karşıya kalmıştır. MÖ IV. binyılın ortalarından MÖ II. binyılın ortalarına kadar kuzeyde Transkafkasya'dan güneyde Kuzey Suriye ve Filistin-Levant düzlüklerine, doğuda Van-Urmiye Havzası ve Azerbaycan'a, batıda ise İç Anadolu Bölgesi düzlüklerine kadar oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan kültür, bu geniş coğrafyada bir kültürel birliktelik sağlamıştır. Terminolojisi konusunda farklı görüşler ileri sürülen kültüre, "Kura-Aras Kültürü" (Kuftin, 1943, s. 92-123), "Khirbet Kerak Kültürü" (Amiran, 1952, s. 89 vd.; Amiran, 1965, s. 165 vd.) Yanık Kültürü" (Dyson 1973, s. 697), "Transkafkasya ve Doğu Anadolu'nun Erken Tunç Çağı Kültürü" (Burney, 1958), "Erken Transkafkasya Kültürü" (Burney ve Lang 1971, s. 44), "Verimli Hilal Dışındaki Kültür" (Kelly-Buccellati, 1979, s. 413-30) ve "Kırmızı-Siyah Açıklı Keramik Kültürü (Red and Black Burnished Ware)" (Braidwood-Braidwood, 1960, s. 358 vd.) gibi isimler verilmiştir. 1940'lı yıllarda Erzurum'da Karaz Höyük kazısını yapan Koşay, Anadolu'da daha önce hiçbir kazıda karşılaşmadığını ifade ettiği bu kültür için "Karaz Kültürü" tanımlamasını kullanmıştır. Özellikle Doğu Anadolu'da uzun yıllardır çalışmalar yapan Pehlivan ve Ceylan da Karaz Kültürü adını kullanmayı tercih etmiştir (Koşay, 1948, s. 167; Koşay ve Turfan 1959, s. 359; Pehlivan, 1990, s. 168 vdd.; Ceylan, 2001a, s. 74; Ceylan, 2001b, s. 29; Ceylan, 2015, s. 477).

Günümüz Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, İran, Türkiye, Suriye ve Filistin sınırları içinde çok geniş bir alana yayılan bu kültür geç aşamada çalışma bölgemizi de kapsayan Doğu Akdeniz'de "Khirbet Kerak" adıyla karşımıza çıkmaktadır. Sagona, Khirbet Kerak geleneğinin aslında daha çok "Kura-Aras III Evresi" nin geleneği olabileceğini ifade etmekle birlikte II. evrenin ikinci yarısında biçimlenmeye başladığını ileri sürer (Sagona 1984, s. 102-106). Bu kültürün Doğu Akdeniz'deki en önemli merkezleri, Amik Ovası'nda Tabara el-Akrad, Tell el-Cüdeyde, Tell Dhahab, Çatal Höyük ve Tell Tayinat; Suriye'de Ras Şamra (Ugarit), Tell Sukas, Qalat er-Russ ve Hama; Filistin'de ise Beth-Yerah, Bet Shean, Tell esh-Shuna ve Affulah'dır. Bu merkezlerden bazılarında yapılan arkeolojik kazılarda kültürün tipik unsurları olan çanak çömlekler, mimari yapılar ile ev içi düzenlemenin ayrılmaz öğeleri olan kil sekiler, at nalı şeklinde ocaklar, fırınlar ve depolama çukurları tespit edilmiştir (Hood, 1951; Braidwood ve Braidwood 1960, s. 518 vd.; Burney ve Lang 1971, s. 50 vd.; Kelly-Buccellati, 1979, s. 420 vd.; Philip ve Millard, 2000, s. 279 vdd.; Özgül, 2011 s. 54; Özgül, 2016, s. 142).

Amik G (Braidwood, 1960, s. 259) evresinin sonunda ortaya çıkan Karaz Kültürü, bunu takip eden "Amik H" (Braidwood, 1960, s. 345) evresinde ovadaki yerleşim yerlerinde yoğun bir şekilde görülmektedir. Woolley, Filistin'deki dağınık Khirbet Kerak yerleşimlerine karşılık Amik Ovası'nda yüzeysel yapılan araştırmalara rağmen yaklaşık elli höyükte Khirbet Kerak çanak çömleğinin tespit edilmesinden yola çıkarak Amik Ovası'nın Khirbet Kerak halkının merkezi olabileceğini ifade etmektedir (Woolley, 1955, s. 8). Amik I (Braidwood, 1960, s. 396) evresinde de bölgede etkinliği devam eden bu kültür, "Amik J" (Braidwood, 1960, s. 429) evresi ile birlikte artık ortadan kaybolmuştur (Braidwood, 1960, s. 345 vd.; Tadmor, 1964, s. 260 vdd.; Sagona, 1984, s. 82).

İlk ortaya çıkışından yaklaşık MÖ 2000'lerde sona erdiği zamana kadar Karaz Kültürü halkının kimliği hakkında bilgi veren herhangi bir yazılı kaynak bulunamamıştır. İlk Tunç Çağı boyunca geniş bir alana yayılmış olan bu kültürün farklı etnik grupların maddi kültürünü yansıttığını öne süren bazı görüşlere karşılık kültürün belirgin türdeşliğinden de hareketle bir etnik grupla da özdeşleştirilmiştir. Burney, Karaz Kültürü'nün temsilcisi olan halkların dağlık kuzeyde bir "ana yurtlarının" olduğunu ileri sürer ve MÖ IV. binyılın sonundan itibaren bu bölgede varlığını gördüğümüz Karaz topluluklarını oluşturan "Erken Hurri" toplulukları olduğuna inanır³. Burney'in daha sonraki yayınlarında da savunmaya devam ettiği bu öneri birçok yerli ve yabancı bilim adamı tarafından da kabul görmüştür (Burney, 1958, s. 166 vd.; Koşay ve Turfan, 1959, s. 359; Burney ve Lang, 1971, s. 47-49; Burney, 1977, s. 132; Burney, 1990, s. 45 vdd.; Ünal, 1997, s. 13; Pehlivan, 1990, s. 174 vd.; Erzen, 1992, s. 16; Kelly-Buccellati, 2004, s. 77; Ceylan, 2015, s. 477; Özgül, 2011, s. 57). Woolley ise Amik Ovası'nda yoğun yerleşimi olan Khirbet Kerak halkını *Proto-Hititler* olarak tanımlamıştır (Woolley, 1955, s. 8).

Eski Ön Asya'nın önemli halklarından biri olan Hurriler, MÖ III. binyılın ikinci yarısından itibaren tarih sahnesinde görülmeye başlamıştır. Transkafkasya ve Doğu Anadolu üzerinden güneye doğru hareket ederek Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Akdeniz'e kadar çok geniş bir alana yayılmışlardır. Genel anlamda Hurri ülkesi, kuzeyde Kafkaslar, güneyde Suriye ve Kuzey Mezopotamya, batıda Toroslar, doğuda Zagros Dağlarına kadar olan coğrafya olarak belirlenmiştir (Burney ve Lang, 1971, s. 48 vd.; Alpman, 1981, s. 283 vd.; Roaf, 1990, s. 134; Yiğit, 2005, s. 55 vdd; Özgül, 2016, s. 142). Hurrilerin yayılım gösterdiği bu geniş coğrafyada onların tarihlerine, kültürlerine ve dillerine ait çok sayıda arkeolojik malzeme bulunmuştur. Ancak onlarla ilgili bilgilerimiz daha çok ilişkide buldukları Akad, Hitit, Mısır, Asur gibi kavimlerin yazılı belgelerine dayanmaktadır. Hurri hâkimiyeti ile ilgili ilk kayıtlar Akad İmparatorluğu dönemine (MÖ XXIV-XXII. yüzyıllar) tarihlenir. Hurrilerin daha MÖ III. binyılda Kuzey Mezopotamya ve Doğu Dicle bölgesindeki varlıklarını Naram-Sin'in (MÖ 2254-2218) seferlerinden bahseden belgelerde geçen kişi ve yer adları sayesinde öğreniyoruz. Naram-Sin'in Kuzey Mezopotamya ve Doğu Dicle, muhtemelen Suriye'deki fetihleriyle ilgili olan ve ne yazık ki son derece kırık olarak ele geçen bir yazıtında, Hurri bileşenleri ile oluşturulmuş bazı yer adları bulunmaktadır. Aynı krala ait bir yıl isminde, Aşağı Zab'daki Azuhinum Subar kenti ve adının Hurrice olduğu düşünülen kralı Tahiş-atili ismi, "Naram-Sin'in Azuhinum'da Subar ülkesinde zafer kazandığı ve Tabiş-atili'yi esir aldığı yıl" ifadesinde görülür. Burada geçen Azuhinum yer adı Nippur'da ortaya çıkan çok daha sonraki Eski Babil kopyasından bildiğimiz başka bir Akad metninde karşımıza çıkmaktadır (Wilhelm, 1989, s. 8; Salvini, 1998, s. 99-100; Şahin, 2015, s. 289). Bunun yanı sıra Naram-sin'in Anadolu'ya düzenlediği seferleri anlattığı ve Anadolu'ya dair en eski kayıtlar olarak kabul edilen *Şartamhari* metinlerinde de Akad kralına karşı savaşan Anadolulu krallardan biri olan *Pampa* adı, Nuzi belgelerinde geçen Hurri şahıs adlarını (Haşipampa, Zilipampa vb.) oluşturan bir elemandır (Ertem, 1973: 53-54; Yiğit, 2005, s. 56 vd.; Bingöl, 2013, s. 116 vdd.; Günaşdı, 2013, s. 56 vdd.; Günaşdı, 2016, s. 117).

Sümerli III. Ur Hanedanlığı dönemine ait kayıtlar, Dicle ve Fırat Vadisi'nin doğu ve kuzeyindeki dağlık bölgelerin bu dönemde, Diyala'nın kuzeyindeki doğu Dicle bölgesine de girmiş olan Hurri dili konuşan halklar tarafından iskân edildiğini göstermektedir. Bu dönemde Hurri savaş esirleri Şulgi tarafından alınarak Aşağı Mezopotamya'ya götürülmüştür. III. Ur Hanedanı tarafından idare edilen küçük eyaletlerde yaşayanların isimleri çoğunlukla Hurrice olmakla birlikte bazen de Sümerce'dir (Gelb 1944, s. 112; Wilhelm 1989, s. 10).

MÖ II. binyılın ilk dönemlerine ait Hurri tarihi ve kültürünün bütünsel ve tutarlı bir şekilde ortaya koyulabilmesi mümkün olmamıştır. Ancak MÖ XVI. yüzyılın sonunda Yakınoğu'nun en önemli devletlerinden biri olan Mitanni⁴ Devleti, Hurrilerin bir siyasi çatı altında birleşmesini sağlamıştır. Hurriler, bu sayede özellikle Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da etkinliklerini daha fazla arttırarak Hitit ve Mısır gibi dönemin en büyük güçleri ile mücadele içine girmişlerdir. Daha önce Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'da görülen Hurriler, bir siyasi güç olarak da yoğun bir şekilde etkileşim kurduğu Hititleri özellikle kültürel ve dini yönden oldukça etkilemişlerdir. Bu yüzden Hititlerin başkenti Hattuşa (Boğazköy)⁵

³ Karaz Kültürü'nün Hurri topluluklarına ait olamayacağı ile ilgili görüşler için bkz. Kelly-Buccellati, 1978, s. 73; Wilhelm, 1989, s. 5-6.

⁴ Asurluların ve Babillilerin *Hanigalbat*, Hititlerin *Mitanni* ya da *Hurri*, Mısırlıların *Nabarina* (*N-b-ry-n*) olarak adlandırdığı bu halk kendilerine *Maiteni* diyordu (Breasted, 1906, s. 176 vd.; Chiera ve Speiser, 1924-1925, s. 78; Gelb, 1944, s. 70 vdd.; Astour, 1972, s. 102-109; Ertem, 1973: 39).

⁵ Boğazköy'de yapılan kazılarda bulunan ve büyük çoğunluğu Hititçe olan yaklaşık 25.000 çivi yazılı tablet arasında Akadca, Sümerce, Luvice, Hattice, Palaca ve Hurrice yazılmış olanları da vardır. Sayıları ve çeşitliliği itibarıyla Boğazköy belgeleri, Hurri

kazılarında çok sayıda Hurri unsurunu barındıran yazılı belge bulunmuştur. Özellikle Hattuşili P'in Yıllıkları'dan, Hurrilere karşı Kuzey Suriye'nin hâkimiyetine yönelik mücadelelerle birlikte bu bölgedeki Hurri varlığının boyutu da öğrenilmektedir. Bunun yanı sıra Ugarit⁶, Amarna⁷, Alalah⁸, Kültepe⁹, Sapinuwa¹⁰, Emar¹¹, Urkiş¹², Mari¹³, Çagar Bazar¹⁴ ve Rimah¹⁵ gibi Yakın Doğu'nun önemli arşivlerinde bulunan yüzlerce Hurrice şahıs ve yer adı ile tanrı adı bu bölgelerdeki Hurri nüfuzunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Burney ve Lang, 1971, s. 48 vd.; Speiser, 1941, s. 1-10; Wilhelm, 1989, s. 12 vd.; Ceylan, 1994, s. 34 vd.; Yiğit, 2005, s. 55 vdd.).

Özellikle Alalah VII ve IV. tabaka arşivlerinde ortaya çıkan yüzlerce çivi yazılı belge, bölgedeki Hurri varlığını açık bir şekilde yansıtmaktadır¹⁶. Bu belgelerde geçen şahıs adlarının % 95'i Hurrice veya Batı Semitik (Amorit) unsurları ile birleştirilmiş Hurri terimleri içermektedir. Bu isimlerin bazıları Nuzi, Amarna ve Çagar Bazar arşivlerindeki belgelerde yerel ögeler eklenmiş halde bulunmaktadır (Wiseman, 1953, s. 9; Speiser, 1954, s. 19). Bununla birlikte Alalah çivi yazılı belgelerindeki çok sayıda Hurrice yer adı, bu göçer topluluğun gittiği her coğrafyada yaşadığı yere ad verme geleneğini burada da uyguladığını göstermektedir.

Alalah onomastikasındaki Hurri adlarının dağılımından yola çıkarak, Hurrilerin VII. tabakaya kadar Alalah nüfusunun önemli bir parçası iken IV. tabaka ve sonrasındaki dönemde artık ezici çoğunluğu oluşturduğu düşünülmektedir. Bu iki kat arasında Hurrice ve Hurrileştirilmiş isimlerin ya da terimlerin artması bu görüşü pekiştirmiştir. Hurrice terimler, tarımdan hayvancılığa, yönetimden dine ve sanata kadar pek çok alanda kullanılmıştır. Hurrice olmayan kelimelerde de genellikle Hurrice ekler kullanılması dikkat çekicidir. VII. tabaka belgelerinde kullanılan Akadca'da güçlü Hurrice etkiler görülmektedir. Draffkorn'a göre, Hurrice isim ve terimlerdeki bu artışın sebebi bölgeye yeni Hurri nüfusunun gelmesidir (Draffkorn, 1959, s. 247-251). Dassow ise bu görüşe karşı çıkarak bir ismin dilinin sahibinin kökenini belirlemede

---

filolojisinin ana kaynağı olma özelliğine sahiptir. Burada, Mitanni kralı Tusratta'nın Mısır firavunu III. Amenhotep (MÖ 1390-1353) ile eşi Tiye ile IV. Amenhotep'e (MÖ 1353-1336) dönemin diplomasi dili olan Akadca yazdığı altı mektup bulunmuştur (Güterbock, 1967).

⁶ Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki önemli bir Tunç Çağı liman kenti olan Ugarit, Ras Şamra'ya lokalize edilmektedir (Bryce, 2009, s. 731).

⁷ Nil Nehri'nin doğu kıyısında, Orta ve Yukarı Mısır sınırında, Kahire ile Luksor'un ortasında yer alan önemli bir yerleşim yeridir. Amarna (Akhetaten) 18. Hanedanlık döneminde kısa bir süre (MÖ 1347-1332) Mısır'ın başkenti olmuştur (Moran, 1992; Petrie, 1894).

⁸ MÖ 2. binyılda Amik Ovası'nın önemli bölgesel gücü olan Mukış Krallığı'nın başkenti Tell Açıana ile eşitlenmektedir. Asi Nehri'nin kenarında, 22 hektarlık bir alanı kaplayan Tell Açıana, Orta ve Geç Tunç Çağları boyunca başkent özelliğini sürdürmüştür (Woolley, 1953; Woolley, 1955).

⁹ Kaniş/Neşa, MÖ 2. binyılın ilk çeyreğinde hüküm süren Kaniş Krallığı'nın merkezi olmasının yanı sıra Koloni Çağında Anadolu'da kurulan ticaret merkezlerinin (*karum*) başkenti/idare merkezi idi. Kültepe, Ankara'nın 320 km. güneydoğusunda, Asur'un 1000 km. batısında yer almaktadır (Özgüç, 2004).

¹⁰ Çorum il merkezinin 55 km. güneydoğusunda, Ortaköy İlçe merkezinin 3 km. güneybatısında yer alan önemli bir Hitit şehridir (Süel, 1998, s. 38 vdd.).

¹¹ Suriye'nin kuzeydoğusunda ve Halep'in 100 km. güneydoğusunda yer alan günümüz Meskene şehrine lokalize edilmektedir (Beckman, 1996).

¹² Suriye'nin kuzeydoğusunda, Habur bölgesinde bulunan bu önemli Tunç Çağı şehri, burada bulunan birçok mühürden yola çıkılarak Tell Mozan yerleşmesi ile eşitlenmektedir. Hurri mitolojisinde Tanrı Kumarbi'nin evi olarak geçen Urkiş, Hurrilerin önemli politik ve dini merkezlerinin başında gelmektedir. Urkiş'te, aynı zamanda Hurrilere ait olduğu kabul edilen Karaz Kültürü'nün tipik unsurlarından ocaklar ve andironlar da tespit edilmiştir (Kelly-Buccellati, 2004, s. 64).

¹³ Bugünkü Suriye'de, Fırat Nehri'nin batı kıyısında, Abu Kemal kasabası yakınlarındaki Tell Hariri yerleşmesi olarak düşünülmektedir. 1933 yılında tesadüfen bulunan ve kazıları devam eden Mari'de ortaya çıkarılan hem devlet hem de özel (saray personelleri) arşive ait 20.000 tablet, batıda Levant'tan Mezopotamya bölgesine, doğuda ise İran'ın batısına kadar uzanan Batı Asya'nın büyük bölümünde hüküm süren irili ufaklı birçok devlet ve toplum arasındaki siyasi ilişkileri aydınlatmaktadır. Ayrıca bu belgeler Kuzey Suriye'den Kuzey Mezopotamya'ya, doğu Dicle bölgelerine ve Zagros Dağlarına kadar uzanan bir dizi Hurri şehir devletinden de bahsetmektedir (Albright, 1937, s. 26 vdd.).

¹⁴ Kuzey Mezopotamya'da Habur üçgeninde, Habur'dan Yukarı Dicle'ye uzanan ticaret yolunun üzerinde bulunan Çagar Bazar'ın Ashnakkum ile eşitliği için bkz. (Microop, 2004, s. 68; Bryce, 2009, s. 78).

¹⁵ Kuzey Mezopotamya'da küçük bir ticaret şehridir. Çagar Bazar'ın 145 km. doğu-güneydoğusunda bulunan Karana/Qatara ile özdeşleştirilmesi konusunda bkz. Bryce, 2009, s. 369.

¹⁶ Biri Orta Tunç Çağı'na (VII. tabaka), diğeri ise MÖ 15. yüzyılın ortalarında Geç Tunç Çağı'na (IV. tabaka) tarihlenen ve şiddetli bir yıkıma uğrayan bu katlardaki arşivler, bölgenin zengin tarihi, politikası ve ekonomisine yönelik önemli belgeleri içermektedir. VII. tabaka sarayının kesin tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen MÖ 18. ve 16. yüzyıllar arasında tarihlenir. VII ve IV. tabaka belgelerinin yazılması döneminde Amik Ovası, hala Mitanni Devleti'ne bağlı Halep'in kontrolü altındaydı. IV. tabaka metinlerinin yazıldığı dönemde de Alalah kralının, Mitanni'nin "Büyük Kralı'nın vassalı olduğu anlaşılmaktadır. IV. tabaka saray arşivi, muhtemelen MÖ 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayan yaklaşık 50 yıllık bir dönemi kapamaktadır, ancak metinlerin büyük çoğunluğu İdrimi'nin oğlu ve halefi Niqmepa dönemine aittir. Az sayıda metin ise, MÖ 14. yüzyılın ortalarında Hitit kralı Şuppiluliuma I tarafından şehrin yıkılmasından önce, IV. tabaka sarayının yakıldığı sırada Niqmepa'nın halefi İlim-ilimma'nın saltanatına tarihlenmektedir (Wisemann, 1953, s. 2 vdd.; Na'man, 1979; von Dassow, 2005; Casana, 2009, s. 10 vdd.).

güvenilir bir referans olamayacağını ifade eder. O, ayrıca Alalah'ta giderek artan Hurri varlığını, sadece bir nüfus değişiminden ziyade yerli Alalah halkının Hurri dilini ve kültürünü benimseyerek bir bakıma "kültürleşmesine" bağlamaktadır (von Dassow, 1997, s. 47 vd.). Hurrilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde günümüze kadar gelen çok sayıda Hurrice yer adının bulunması onların yaşadığı yere ad verme geleneğini göstermektedir (Şahin, 2015, s. 289 vdd.). Dolayısıyla Alalah'da da yoğun bir Hurri nüfusunun bulunduğu görüşü daha kabul edilebilir görülmektedir.

İlk yazılı belgeler MÖ XVIII. yüzyılın ikinci yarısına (MÖ 1750-1700) tarihlenen (Alalah VII) tabakaya ait arşivden çıkmıştır. Söz konusu arşivdeki belgelerin büyük çoğunluğunu Yarım-lim Sarayı'na ait küçük bir odadan çıkan 175 tablet oluşturur. İkinci belge grubunu ise MÖ XV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen IV. tabakada Niqmepa Sarayı'nın arşivinde bulunan yaklaşık 250 adet çivi yazılı tablet oluşturmaktadır. Yanan odadan onları kurtarmaya çalışan insanlar tarafından düşürülmüş gibi duran bu tabletlerin birçoğu parçalara ayrılmış ve okunamayacak durumdadır (Woolley, 1955, s. 103). Zengin Alalah arşivi, Akadca, Babilce, Sümerce, Hurrice ve Hititçe yazılmış tarihi, sosyal, hukuki, diplomatik, dini, kültürel ve ekonomik içeriklere sahip tabletlerden oluşmaktadır. Alalah VII ve IV. tabakalarda bulunan çivi yazılı tabletler ve özellikle Yamhad Kralı İlim-İlimma'nın oğlu Mukiş Kralı İdrimi'ye ait heykelin üzerindeki 104 satırdan oluşan otobiyografik metin, bölgenin sosyopolitik durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir (Smith, 1949). Bu Alalah vesikaları Amik bölgesinin MÖ II. binyılın ortalarındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal yapısına dair birincil kaynak olma özelliğine sahiptir.

Alalah belgelerinin bu kadar önemli olmasının nedenlerinden biri de Verimli Hilal'in şimdiye kadar yeterince aydınlatılmamış bir bölgesinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu zamana kadar Suriye ile Anadolu arasındaki sınır bölgelerinin tarihi Boğazköy ve Ugarit belgelerinden bilinmekteydi. Ne yazık ki bunlar da MÖ II. binyılın ortasına kadar gitmeyen belgeler olduğu için bölgenin daha eski dönemleri karanlıktı. Bu bakımdan Alalah belgeleri bu boşluğun doldurulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Alalah kazılarının epigrafik sonuçları S. Smith (1940) ve D. J. Wisemann (1953) tarafından yayımlanmıştır. Wiseman'ın çalışması 450'den fazla tabletin tam çevirisiyle birlikte açıklayıcı bir katalogdan oluşmaktadır. Katalogla birlikte 500'den fazla şahıs ismi, meslekler ve yer adlarının da bir listesi bulunmaktadır. Bu metinlerde geçen 250'den fazla yer adından bazıları Kuzey Suriye ve Orta Fırat bölgesinin Ugarit (RasŞamra), Halab (Halep), Tunip¹⁷, Ibla (Tell Mardikh), Emar (Meskene), Arazik¹⁸ gibi daha önceden bilinen şehirlerdir (Astour, 1963, s. 221). Büyük çoğunluğu ise Alalah Krallığı'na bağlı küçük kasaba ve köylere ait isimlerdir. Özellikle XV. yy tabletlerindeki şahıs isimlerinin ve yer adlarının büyük çoğunluğu Hurrice'dir. Çünkü Yamhad Krallığı'nın Hititler tarafından MÖ1550'de yıkılmasından sonra Amik Vadisi, Mitanni Krallığı'nın kontrolü altına girmiştir. Gerek Alalah IV. tabaka çivi yazılı tabletleri gerekse İdrimi'nin heykeli üzerindeki otobiyografisi bu dönemde Mezopotamya'nın yanı sıra güney Anadolu'nun da Hurri etkisinde olduğunu göstermektedir.

MÖ XV. yüzyılın ilk yarısında yaşanan olayları anlatan Alalah Kralı İdrimi, "Hurri muhariplerinin kralı, Büyük kral Barratarına" ya sadakatini bildirerek onun vassalı olduğunu ve ülkesini 30 yıl idare ettiğini ifade etmektedir. İdrimi'den sonra gelen Alalah kralları (Niqmepa-İlimilimma-Itur-Addu) döneminde de Mitanni'ye olan bağlılığın devam ettiği anlaşılmaktadır. Hitit kralı Suppiluliuma I'nin önderliğinde Suriye'nin kuzeyine düzenlenen başarılı sefsonucunda Mitanni İmparatorluğu'nun başkenti Waşşugani ele geçirilmiştir¹⁹. Böylece Mitanni İmparatorluğu'nun Kuzey Suriye'deki Halep, Alalah, Ni²⁰, Qatna, Nuhaşşe²¹ ve Kargamış gibi büyük şehirleri ile önemli bir ticaret limanı olan Ugarit Hitit hâkimiyetine geçmiştir (Smith, 1949; Kinal, 1967, s. 203 vd.; Astour, 1972, s. 103; Klengel, 1992, s. 87; Singer, 1999, s. 619; Casana, 2003, s. 85, Casana, 2009, s. 11).

¹⁷ Suriye'nin Akdeniz sahillerinde ve Alalah'ın güney komşusu olan Tunip'in lokalizasyonu ile ilgili bkz: Dussaud, 1927, s. 109; Wiseman, 1953, 7; Astour, 1969, 395; RGTC IV, s. 124.

¹⁸ Fırat Nehri üzerinde, Karkamış'ın güneyinde yer alan Arazik, Suriye'de bulunan Aruda köyü yakınlarındaki Tell el-Hajj ile eşitlenmektedir (Astour, 1963, s. 223; Klengel, 1992, s. 62).

¹⁹ Suppiluliuma'nın Suriye seferlerinin tarihleri ve sıralaması için bkz. Kinal, 1947, s. 1-13.

²⁰ Hitit metinlerinde *Ni-ia* ve *Ne-ya*; Mısır metinlerinde *Ni-ya*, İdrimi'nin otobiyografik yazıtında *Ni-ih* ve *Ni-hi*; Alalah belgelerinde ise *Ni-hi* ve *Ni-he* olarak ifade edilen bu yer, Orta Asi Vadisi'ndeki Klasik dönem Apamea ile eşitlenmektedir (Smith, 1949, s. 48; Klengel, 1992, s. 87; RGTC 12/2, s. 211).

²¹ Nuhaşşe, Halep ile Hama, orta Asi ve Suriye çölü arasında, doğuda Fırat Nehri'ne kadar olan bölgeye yerleştirilmektedir (Astour 1969, s. 386; Casana 2009, s. 18; Klengel, 1992, s. 152).

Kuzey Suriye’de, dolayısıyla Amik Ovası’nda yoğunlaşan Hurri varlığının izleri, arkeolojik malzamelerin yanı sıra toponimi ve etimolojiye de yansımıştır. Alalah belgelerinin yanı sıra Hitit belgelerinde de Amik Ovası ve çevresindeki Hurri yer adlarına dair bilgi bulmak mümkündür. Çünkü kuruluşundan itibaren Hitit Krallığı’nın dış politikasında ağırlığın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesinde olduğu görülmektedir. Hitit kralı Şuppiluliuma I, sadakatının ödülü olarak Mukiş’e ait 42 kasaba ve küçük köyü Ugarit kralı Niqmadu II’ye vermiştir. Bu yerlerin listesi Muşşili II ile Niqmepa arasında yapılan antlaşmada da, Mukiş’in karşı çıkmasına rağmen, yeniden onaylanmıştır (Klengel, 1992, s. 116; Casana, 2009, s. 25). Bu 42 yer, krallığın en kuzeyinde Mukiş sınırında yer almakta ve Asi (Orontes) Nehri’nden Akdeniz’e kadar uzanmaktadır. Bu yerlerden bazılarının Asi Nehri’nin doğusunda, hatta Halep’in güneyinde bulunduğu ileri sürülmüştür (Nougayrol, PRU 4, s. 14; Astour, 1969, s. 404). Bu topraklar kabaca kuzeyde Jebel al-Akra Dağı (Sapa/unu/Mt. Casius) ile güneyde eski Siyannu Krallığı’nın adını devam ettiren Nahr es-Sinn ve doğuda Alawite Dağlarını (Jebel Ansariyah ya da Mt. Bargylus) kapsamaktadır. Niqmadu II’ye verilen toprağın yaklaşık 4.000-4.500 m² olduğu düşünülmektedir. Bu coğrafya büyük ölçüde bugünkü Lazkiye sınırlarına karşılık gelmektedir. Böylece Ugarit Krallığı neredeyse dört kat büyüyerek isyancı Mukiş, Nuhaşşe ve Ni krallıklarına karşı coğrafi olarak çok daha geniş sınırlara ulaşmıştır (Astour, 1969, s. 404; Singer, 1999, s. 635).

Mısır firavunu Tutmosis III’ün Kuzey Suriye’ye düzenlediği seferlerin anlatıldığı kayıtlarda da bölgedeki Hurri yer adlarını bulmak mümkündür. Özellikle Karnak Listesi, Mısır kralının kuzeyde ele geçirdiği yerlerin listelendiği önemli bir kayıttır. Bu listedeki yer adlarıyla Alalah belgelerindeki yer adları karşılaştırıldığında Tutmosis III tarafından fethedilen yerlerin büyük bir kısmının Alalah’ın hâkimiyeti altındaki yerler olduğu anlaşılmaktadır (Simons, 1937, s. 27; Albright ve Lambdin, 1957, s. 119 vdd.; Astour, 1963; Klengel, 1970, s. 179 vdd.).

Alalah’ın 250’den fazla yer adı bulunan VII ve IV. tabaka metinleri, Alalah’ın ve genel anlamda Halep bölgesinin toponimik durumuna ışık tutan en önemli belgelerdir. Bir kısmının Semitik olduğu anlaşılan bu isimlerin büyük çoğunluğunun ise Semitik olmadığı ifade edilmiştir. Gelb (1961), Alalah arşivlerinde bulunan tüm yer adlarından Dimat, Hursānu, Huribte ve Maraba’nın dışındakilerin hiçbirinin Semitik olmadığını, bunların “bilinmeyen bir dilsel bağlılığa” sahip olduğunu belirtmiştir. O, sadece (a)şe ekine sahip isimlerin, Nuzi gibi Hurri bölgesi dışında olmayan Hurri sosyal çevresindeki paralelliklerinden dolayı Hurrice olabileceğini belirtmektedir. Semitik olmayan isimler, sonuna eklenen eklerle tespit edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Kupper, **-uwa** (Azazuwa, Alaúwa, Uşuwa, S/Zuħaruwa), **-ija** (Iburija, Kubija, Kuzubija, Uwija, Sija, Urri(ja), Zakkija, Kumlija), **-ik** (Apratik, Arazik, Adabik, Jarabik), **-ka** (Arnika, Unika, Şamuka), **-(a)şe** (Annaşe, Arinnaşe, Awirraşe, Hutiluraşe, Şiduraşe, Şuraşe, Uhenşe, Tarmanaşe) gibi Gelb’in son eklerine göre sınıflandırdığı Semitik olmayan bu Alalah yer adlarının Hurrice olduğunu ileri sürmüştür (Speiser, 1941, s. 116 vdd.; Kupper, 1957, s. 235; Goetze, 1958, s. 195-206).

Alalah belgelerinde geçen yer adlarından bazıları Ugarit, Nuzi, El Amarna, Çagar Bazar ve Boğazköy gibi önemli arşivlerde de yerel diyalektik değişikliklerle görülmektedir. Bu sayede bazı yerlerin bu gün nereye karşılık geldiği ile ilgili bir fikir sahibi olabiliyoruz. Ancak bu belgelerde detaylı bilgi bulunmayan bu yerlerin lokalizasyonu ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu yerlerden bazılarının lokalizasyonları ile ilgili görüşler aşağıda verilmiştir.

Mukişhe

Ugarit’in kuzeyinde, Amik Ovası’nda yer alan Mukiş, MÖ II. binyılda bu bölgeyi kontrol eden bölgesel bir krallıktır. Başkenti ise Orta ve Geç Tunç çağları boyunca aktif bir rol oynayan Alalah (Tell Açıana) kenti idi (Harita-1). Mukiş, merkezi Halep’te bulunan Yamhad Krallığı’nın kontrolü altında, Yarım-Lim Handanlığı tarafından yönetilmekteydi. Eski Hitit Krallığı’nın Anadolu, Mezopotamya ve Mısır’ın birbirleriyle ilişkiye geçtiği Kuzey Suriye’yi hâkimiyeti altına alma politikası sonucunda Yamhad Hanedanlığı’nın yıkılması sonucunda bölgedeki politik denge bozulmuş ve bu boşlukta Mitanni İmparatorluğu kendini göstermeye başlamıştır. Mitanni İmparatorluğu, Hitit kralı Şuppiluliuma I’in seferlerine kadar Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu’nun büyük bir kısmını hâkimiyeti altına almıştır. Mukiş de Mitanni Kralı Barratarna döneminde batya doğru genişleme politikasının bir sonucu olarak Mitanni idaresi altına girmiştir. Kral İlim-ilimma’nın ölümünün ardından çıkan bir isyan sonucunda oğlu İdrimi, önce Fırat Nehri üzerindeki Emar’a kaçmış ve yedi yıl sürgün hayatı yaşadıkdan sonra Mitanni Kralı Barratarna ile yaptığı bağlilik yemini sayesinde Alalah tahtına oturmuştur. İdrimi’nin tahtta oturur şekilde tasvir edilen heykeli üzerinde bulunan kendi ağzından hayat hikâyesinin anlatıldığı yazıtta 30 yıllık hükümdarlığında başkenti genişlettiğini ve Hititler ile mücadele ettiğini anlatmaktadır. İdrimi’nin yazıtından

Halep ve Emar'ın da Mitanni hâkimiyetinde olduğu anlaşılır. Ayrıca İdrimi, burada bir saray inşa ettirdiğinden bahsetmektedir ki bu saray çok sayıda yazılı belgenin bulunduğu ve muhtemelen Hitit saldırıları sonucunda yakılıp yıkılan IV. tabaka sarayıdır. Şuppiluliuma'nın Kuzey Suriye'ye düzenlediğı seferler sonucunda Mitanni İmparatorluğu'nun başkenti Waşşugani ele geçirilmiş ve aralarında Mukiş'in de bulunduğu Mitanni'ye bağı krallıklar yeminli antlaşmalarla Hitit İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Alalah'da bir saldırı sonucunda yakılıp yıkılan IV. tabakadan sonra III. tabakadan itibaren görülmeye başlayan Hitit tapınak ve sarayları bu sürecin göstergeleridir (Kınal, 1947, s. 1-13; Woolley, 1955, s. 395; Ertem, 1973: 97; Kuhrt, 2017, s. 331).

Başkent Alalah'da bulunan zengin çivi yazılı arşivler Mukiş Krallığı'nda yoğun bir Hurri kültürünün ve nüfusunun olduğunu göstermiştir. Smith, Mukiş adının da, Akad belgelerinde bile *-be* çekim ekinin kullanımından da anlaşılacağı gibi, şüphesiz Hurrice olduğunu ileri sürer (Smith, 1939, s. 47).

Awirraše

Birkaç Alalah belgesinde karşımıza çıkan Awirraše'nin konumu hakkında ne VII ne de IV. tabaka belgelerinde bilgi bulunmakla birlikte bu kentin Suriye'nin batısında olabileceğı belirtilmektedir. Ancak Awirraše'nin Amik Vadisi'nde olup olmadığı hala belirsizliğini korumaktadır. Özellikle tüccar Samsi-Addu ile Yamhad ya da Alalah kraliyet ailesinin bir üyesi olan Sumuna-abi arasındaki Awirraše'deki ticaret ilişkilerinin kaydedildiğı belgeler (AIT 59 [22.07], (AIT 60 [22.08], AIT 63 [22.11], AIT 64 [22.12], AIT 96 [21.04], UF 36: 126-27 [22.22], UF 36: 85 [20.15], UF 36: 123[22.15].) kentin zenginliğini ve buraya verilen önemi göstermektedir. Bu belgelerden kentin Samsi-Addu ile Sumuna-abi arasında bölündüğü anlaşılmaktadır (Belmonte Marin, 2001, s. 47; Gaál, 1982, s. 13; Lauinger, 2015, s. 59 vd.).

Mušuni

Alalah arşivlerindeki nüfus listesinde (ATT 39:1) adı geçen bu kent, doğrudan Alalah'ın kontrolü altında bulunmaktaydı. Muşuni, aynı zamanda Kadeş Savaşı'nda Hititlerin Suriye vassallarının bir listesinde *m-š-n-t* (*Mu-šu-n-ti*) olarak geçmektedir. Alalah Krallığı'nın Hititler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra muhtemelen ayrı bir beylik olmuştur. Hama kralı Uratami'nin MÖ IX. yüzyıla tarihlendirilen hieroglif yazıtında krallığın şehirlerinden biri olarak *Mu-s-ni-pz-wa-na-š(a)*'dan bahseder (Laroche, 1960, s. 217).

Astour, Muşuni'yi Halep'in 28 km. güneybatısındaki Kınnesrin ile Hama şehirlerinin ortasına yerleştirerek büyük olasılıkla da Tell Maraç'a lokalize etmektedir (Astour, 1973, s. 10). Orijinal bir Hurri toponimi olan Muşuni, çoğu zaman kişi adlarında (*Ara-Mušuni/Anani-Mušuni/Penta-Mušuni/Aki-Mušuni*) görülmekle birlikte tanrıça Hebat'ın (*ḏMušuni*) (Laroche, 1948, s. 121 vdd.; *ḏHe-bat-mu-uš-ni*, KUB V 27 I 17; XXVII 1 II 37= 3 III 19; KBo XI 28 V 25, etc.- *ḏHe-bat-mu-šu-(un)-ni*, KUB XII 12 V 33; XXVII 22 I 19; XXXII 52,3,etc.- *ḏMu-šu-ni*, VBoT 16 Ro 13) bir sıfatı ya da hipostazı olarak kullanılmaktadır (Wisemann, 1953, s. 41,44,59,66; Laroche, 1980, s. 173).

Zalhe

Birçok belgede adı geçen Zalhe'nin, büyük ve önemli bir Alalah şehri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Astour, bugün bölgede bu ismi çağrıştıran herhangi bir yer önermemiştir. Zalhe'nin, Amik Ovası'nın en büyük höyüklerinden biri olan ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen Tell Salihiyah (AS 129) ile olan isim benzerliğinden yola çıkarak buraya lokalizeedebileceğileri sürülmüştür. Ancak bölgedeki arkeolojik merkezlerin adlarının ve arşiv belgelerinin daha kapsamlı analizi farklı görüşlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır (Wisemann, 1953, s. 105; Astour,1963, s. 223; Casana, 2009, s. 22 vd.).

S/Zuharuwa

Bu yer adı Alalah VII (AIT 80 [23.04]:3-4; AIT 98a [51.06]:5 (V); AIT 86 [21.02]: 1ff.; AIT 7 [20.01]:7) ve IV. tabaka (AIT 343 [44.10]:12; AIT 161 [414.3]:49; AIT 129 [413.1] (SSAU2 Nr. 18):1; AIT 287 [431.4]:8; AIT 298 [431.13]: III 21; AIT 457 [415.19]; AIT 228 [416.3]:1; AIT 39 [417.6]:29; AIT 223 [491.1]:15; AIT 338+339 [44.7]:1) ile Ugarit (Ras Şamra) (RS 17.237+(PRU 4 63-67):22; RS 17.340+ (PRU 4 48ff.):14) arşivlerinde birkaç belgede geçmektedir. Bu isim *zu-* (Dietrich ve Loretz, 2004, s. 90), *šú-* (Zeeb, 1998, s. 841) ve *sú-* (Gaál, 1982, s. 11) olarak farklı şekillerde okunmuştur. Astour, Akadca *suharu* isminin "küçük, genç, köle" anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca Şuppiluliuma I tarafından Ugarit'e bağlanan Alalah yerleşim yerleri içinde *Za-za-ha-ru-wa* olarak geçtiğini belirttiğı bu kenti, Riha ve Qarqar arasında bulunan günümüz *Sabirin* ile eşitlemektedir (Astour, 1963, s. 237). Klengel, Astour'un bu lokalizasyon önerisini kabul ederek Zuharuwa'yı Ugarit ile Mukiş arasındaki sınır bölgesine yerleştirir (Klengel, 1970, s.

76). Lauinger ise Hurrice *zūbri* (çayır, otlak) isminden yola çıkarak bu toponimin etimoloji açısından tamamen Hurrice olabileceğini ileri sürmektedir (Lauinger, 2015, s. 288).

Kunuwe

Alalah VII. tabaka arşivindeki dört belgede (AIT 41 [20.06], 53 [22.02], 78 [23.05] ve 368 [51.05] de bilgi bulunan Kunuwe, Reyhanlı'nın güneyindeki Jebel Barisa bölgesinde bulunan Kafr Kuneibe'ye lokalize edilmiştir (Wisemann, 1953, s. 44,47,101; Astour, 1963, s. 30; Belmonte Marin, 2001, s. 168 vd.; Lauinger,2015, s. 76 vdd.). Ancak Astour'dan önce Smith, Kunuwe'nin kesin bir şekilde Kunulua/Kinalia (Tell Tayinat) olduğunu belirtmiştir. AIT 41 [20.06]'de tüccarların yöneticisi Irpa-Addu'nun Ammar-Addu'ya 510 şekel borç verdiğini ve bunun karşılığında Ammar-Addu'nun borcunu geri ödeyene kadar faiz olarak işlemesi için Kunuwe'yi Irpa-Addu'ya verdiğini öğreniyoruz. Alalah kralı Yarim-Lim (muhtemelen Yarim-Lim II), Ammar-Addu'nun Irpa-Addu'ya olan borcunu ödeyerek Ammar-Addu'yu kendine borçlu bırakmıştır. Bu kez Kunuwe, teminat olarak Yarim-Lim'e verilmiştir. Yarim-lim, Ammar-Addu'nun bu borcu ödeyemeyeceğini anlamış olacak ki daha sonra Kunuwe'yi satın aldığını yine bu belgelerden öğreniyoruz (Wisemann, 1953, s. 47; Gaál, 1982, s. 19 vd.).

Murmuriga/Marmaruhe

Hitit (KBo I 1 Rs.. I 17; KBo V 6 Vs. II 8,11,18,24) (Ertem, 19736: 98), Mısır ve Alalah belgelerinde adı geçen Murmuriga'nın lokalizasyonu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Astour Alalah IV. tabaka belgelerinde bahsedilen Murmuriga (Marmaru)'yı, Amik Ovası'nda, Asi Nehri'nin kuzeyinde yer alan Mirmiran köyü ile eşitlemiştir (Harita-1) (Astour, 1963, s. 231). Ancak daha sonra bundan vazgeçerek kenti Fırat Nehri kıyısına yerleştiren Astour, buranın Hititlerin MÖ 1353'te düzenlediği Suriye harekâtında ele geçirildiğini ve Karkamış seferlerinde de önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir (Astour, 1969, s. 405 vd.; Bryce, 2009, s. 482). Bu görüşe göre Murmuriga, Karkemiş'in 20 km güneyinde, Tell Ahmar yakınlarında, Sajur Nehri'nin ağzında yer almaktadır. Murmuriga, Şuppiluliuma'ya teslim olmuş ve Karkemiş'e yapılan saldırılarda bir üs haline gelmiştir. Hitit kuvvetlerinin karargâh kurmasından sonra Murmuriga, Hurriler tarafından kuşatılmış, ancak durumu haber alan Şuppiluliuma kenti kuşatmadan kurtarmıştır. Murmuriga'yı kuşatan Hurri kuvvetlerinin Karkemiş'e kaçması üzerine Hitit kralı, Karkemiş'e saldırmış ve kenti kuşatmıştır. Ancak Murmuriga, Alalah belgelerindeki nüfus sayım listelerinde birçok tanınmış Alalah kentiarasında gösterilmektedir. Bu da biri Mukış Krallığı topraklarında diğeri ise daha doğuda bulunan benzer isimli iki Geç Tunç Çağı şehrinin olabileceğinin kanıtı olabilir (Casana, 2009, s. 22). Bununla birlikte, Braidwood tarafından Amik Ovasında yapılan yüzey araştırmasında Mirmiran Köyü yakınlarında tespit edilen ve Geç Tunç Çağı'na tarihlenen Tell Mirmiran (Tell Anbar) (AS 120) yerleşimi, Astour'un ilk lokalizasyon önerisinin doğru olabileceğini göstermiştir (Braidwood, 1937).

Hurrilerin, Hititler başta olmak üzere, etkileşim kurduğu halkları özellikle dini yönden etkilediğini ifade etmiştik. Hurrilerin yoğun olarak yaşadıkları Kuzey Suriye bölgesindeki bazı şahıs ve yer adlarında da onların dini unsurlarını görmek mümkündür. Çalışma bölgemizdeki bu yer adlarından biri yukarıda bahsettiğimiz tanrıça Hebat'ın bir sıfatı olan Musuni'dir. Bir diğeri ise Alalah, Ugarit ve Hitit belgelerinde değişik formlarda görülen “kader, ebe, doğum tanrıçaları” olarak bilinen Hudena-Hudellura'yı işaret eden *Hu-ti(l)-lu-ra-še* (AT 146,9; AT 342,1; KBo XI 5 II 11;6 Vo 6; KBo XX 113 I 14; KBo XXI 87+Vo 8; KUB X 63 I 5: XXVII 1 42; KBo 27.1:10 (ChS I/5, no. 98); XXXII 128 I 20; KBo XV 37 II 7,IV 34; KBo XX 129+III 16; KUB XXXII 56 I 5; Ugar.V 526,535) (Ugar.*bdn-š-thdlr-š-t*)'dir (Laroche, 1980, s. 111; Speiser, 1941, s. 41, 54). Boğazköy belgelerinde (KBo 27.1:10 (ChS I/5, no. 98) bulunan Hurri doğum ritüelinde (^{MUNUS}Ši-in-ti-ma-a-ni hu-ti-il-lu-r[i]) geçen *hutilluri* “ebe” anlamına gelir ve Şindimani kişi adını tanımlar (Laroche, 1948, 121 vdd.; Haas, 1994, s. 372-373). Bununla birlikte Tutmosis III'ün büyük Karnak listesinde adı geçen *š-t-b-b-g* (*Ša-ta-hi-b-g*) yer adının *Se-ta+He-ba* isimlerinden oluşan bir birleşik isim olduğu ve büyük Hurri tanrıçası Hebat'a adanan bir şehir olduğu sanılmaktadır. Bu Hurri kenti İdlib'in 19 km kuzeyinde, Türkiye-Suriye sınırının 12 km güneyinde yer alan Deir Seta yerleşimine lokalize edilir (Dussaud, 1927, map X, A-1; Braidwood, 1937, s. 36; Astour, 1963, s. 224, 231).

Alalah belgelerinde geçen Naraše (C 163,14) adı da Hurri tanrısı Nara'yı çağrıştırmaktadır. Nara, hem antlaşma metinlerinde hem de ritüel listelerinde Hurri-Hitit panteonundaki “eski tanrılar” olan Namšara, Minki, Ammunki ve Amizzadu ile birlikte zikredilir (Goetze 1958, s. 1989).

Alalah kentlerinden biri olan “Mastabi” (C 131,7) ise Hurri savaş tanrısı *Aştabi* ile ilgili görölmektedir²². Aştabi, Alalah belgelerindeki şahıs adlarında da (*Aştabi-şarri*, *Aştabi-şarra*, *Ebli-aştabi*) kullanılmaktadır. Astour, Alalah hâkimiyetindeki Mastabi’yi Amik Ovası’nın Tunç Çağı merkezlerinden biri olan Tell Mastape (AS 156)’ye yerleştirir (Dussaud, 1927, har. XII 3-A; Astour, 1963, s. 237). Hurri kültür bölgesinde görölen bu tür teoforik yer adlarından Hurrilerin yaşadıkları yerleri bazı tanrı ve tanrıçalarına adadıkları anlaşılmaktadır.

Yer adları zamanla değişime uğradığından onların kayıt altına alınmaları son derece önemlidir. Bölgedeki köy ve mahalle adları çeşitli sebeplerle zamanla değiştirildiği için Tablo 1’de XVI. Yüzyıl Osmanlı Tahrir defterlerinde geçen yer adları verilmiştir (Gündüz, 2009). Bunlardan bazıları (Bitrin=Bitiren gibi) günümüzde kullandığımız Türkçe kelimelere benzer şekilde kullanılmaya devam ederken diğerleri bugün kullanılmamaktadır.

Tablo 2’deki yer adlarından bazıları Hurrice iken bazıları da (Alauwa, Atarhe, Zitaraha, Azazuwa ve Narase gibi) Hurrice son ekler almış Semitik yer adlarıdır. Alalah belgelerinde geçen Hurri yer adlarına Ebla arşivindeki çivi yazılı belgelerde rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra Alalah belgelerinde *-he*, *-še*, ve *-we*²³ Hurri son eklerini taşıyan yukarıda örneklerini verdiğimiz Semitik yer adlarından Ebla belgelerinde bu ekler olmadan bahsedilmiştir (Astour, 1988, s. 550).

Tablo 1. Hurrice Olması Muhtemel Günümüz Yer Adları

Köy Adı	Kazası	Köy Adı	Kazası
Adar(Atarhe?)	şuğer	Huri	Antakya
Arahiya	Altınözü	Kirekusi	Cebel-i Akra
Armela	şuğer	Kişkinid	Kuseyr
Arneya	Altınözü	Kurkun	Kuseyr
Arani	şuğer	Lubye (Lubwi(řa)/Lubia?)	Altınözü
Aştilas	şuğer	Nuhiye (bkz. Nuhiwe ATT/78/2)	Kuseyr
Atrun	şuğer	Nişrin	Cebel-i Akra
Bitrin (Bid/tin?)	Altınözü	Sakuriye	Kuseyr
Berzenta (Berasena?)	Altınözü	Salkiya (çar(ra)kuheATT/8/211)	Kuseyr
Ekrak	şuğer	Sudure (bkz. řiduraše)	Kuseyr
Hansume	Cebel-i Akra	şirbin	Cebel-i Akra
Harni	Cebel-i Akra	Vartan	şuğer
Hayno	Kuseyr	Zilkiye	Altınözü

²² Daha sonraki dönemlerde Batı Hurri panteonunda görölen Aştabi, Ebla belgelerinde (MÖ XXIV. yüzyıl) zaten kaydedilmişti. Henüz Hurrilerin Habur ügenine yerleşmedikleri bu dönemde Aştabi adının görölmesi bu tanrının aslında Sami topluluklarının panteonuna ait olduğunu göstermektedir. Daha sonra Hurri panteonuna eklenen Aştabi adına Hattuşa ve Ugarit belgelerinde de rastlanmaktadır (Laroche, 1980, s. 61; Archi, 2013, 15.).

²³ Hurri dilinin gramer özellikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Dinçol, 1970: 122-131

Tablo 2. Alalah Belgelerinde Geçen Hurrice Olması Muhtemel Yer Adları

Abaruḫe	C 161,12	Huri (Hur-ri)	-ATT/39/119; ATT/8/120 -RS 16.146+(PRU3 182-186):10 u.;RS 16.146+ (PRU3 182-186):11 -KBo I 1 Vs. I 2; Rs. I 37,59,60,6,71; 3 Vs. 14,31,37,38,41;Rs. 9, 12,16,19,27,28,30,32,33,34,41; KBo III 3 Vs. I 4; 54 8; KBo IV 4 Rs. IV 61; 14 Vs. II 10; KBo X 2 Vs. I 24; KBo XI 20 10. -EA 42:10 (B H); EA 56:44 (Ertem, 1973, 53-54)
Adabik	ATT/39/82; ATT/39/59	Huṣri	C 90,5; 141,6; 163,16; 185,18; 196,17; 224,3; 223,23; 228,2; 231,6;287,5; 329,11; 338,4; 355,6; 422,11
A-ak-še	C 78,6	Hutammana	C 152,1.2; 165; ATT/8/224; 180,21; 186,3; 307,32; 343,18; ATT/47/17.
A-al-ḫe	181,8	Huti(l)luraše	AIT 146 (415.3):25; AIT 342:1 Krş. hu-ti-il-lu-ur-r[i] KBo XVII 176 (ChS I/5 nr. 98)
Alawari	ATT/8/44; ATT/8/66; C 341,17;ATT/8/90	Iarabik	ATT/8/105
Alaúwa	ATT/8/72	Ituwa	C 76, 3.; AIT 72,3 (<i>I-tu-ekij</i>); AIT 161,1 (<i>I-tu-ḫe</i>)
Alliše	ATT/39/59	Karše	AIT 33 (30.05):21 (R) <i>Emar 6 274:9; 379:3; 380:15(Kar-šī, Emar 6 373:90 (Kar-še); Emar 6 462:8 ve 524:1(Kar-)</i>
Anna(as)še	ATT/39/16;181,1; 311,3; ATT/8/86	Katume	C 145,2; 163,12; 180, 14; 181,10; 179, 2; 82,13; 197,14,35; 284,7; 341,7.
A(i/wi)irraše	AIT64 AIT 64,1-2; AIT 64,3; ATT 455,6; AIT 98d,6; AIT 63,1-2; AIT 455,21-22; AIT 96, 9f; Nuzi: <i>a-wi-iru</i> ; Ugar.: <i>a-wa-ri-we</i> ; Boğ.: <i>awari</i>	Kiki	C 223, 11
Amaršaggi	ATT/8/192; ATT/8/238	Kišadu	ATT/39/167; AIT/12/1
Apratik	ATT/47/13	Kunuwe	ATT/39/93; ATT/39/68; AIT/78:5; AIT 41/5; AIT 53/1-2; AIT 368/2-3
Arazik	ATT/39/113b; ATT/39/127; ATT/39/13	Kura	ATT/39/99; ATT/8/56
Ariennaše	ATT/8/240	Kur-a-at	C 181, 7
Ariante	ATT/8/274; ATT/8/181; ATT/8/132; ATT/8/286; 341,13	Kuši-ip-pu	C 107,6; ATT/8/254
Arnik/g/qa	ATT/8/181;ATT/87105; 220,11; 341,2	Kuwanni	L 109,7; C 224, r 2; AIT/343/20; AIT/187/17.
Arrapḫe	AIT 416,3; AIT 82, 6-7; AIT 216, 42 RGTC 2,16 (Arraphum); RGTC 4, 13; RGTC 5, 38f (Arraphi); RGTC 6.1 29 (Araphi)	Lubia	ATT/8/122
Arzawa	C 298, 16	Mukišḫe	-AT.211+AT.212; ATT/8/110; 395,4. - RS 17.369A:9; RS 34.143:6; RS 17.132:22; RS 17.227:4;RS 17.340:2; RS 17.237;8,50 RS 232:36, 40; RS 17.237:3; RS 20.212:20; RS 132:3; RS 17.338:17 (Ug. alf. <i>mgšb</i>) KBo I 1 Ro 30-31=2 Ro (Ertem, 1973: 97)
Aštate	C 89, 3		
Atanni	C 144,1; AT/75	Marmaruge	AIT 185,15; AIT 163:2-4; AIT 180,1-2; AIT 162: 33,34; KBo I I Rs. I 17; KBo V 6 Vs. II 8,11,18,24 (Ertem, 1973: 98)
Atalaḫenase		Mušuni	-C 139, 1; 343,5 -KUB XXVII 1 IV 43; Bo 9061, 8; 9147 Vo 5; KBo XXI 34 II 6; KUB XXXII 19 IV 43,44; krş. <i>Mušunnima</i> (Ertem, 1973: 98)

Atarĥe	C 161,1	Naraşe	C 163,14
Atrate	ATT/39/173	Nuhiwe	ATT/78/2 (Niedorf, 1998,536)
Awaşagi	C 341,6	Numa(a)ĥĥe	C 181, 15
Azazuwa	C 161,13 (Niedorf,1998, 525)	Nupanni	-C 153,11; 457,3; 180,38 -RS 17.146 (PRU 4 154-157):38 R I); RS 17.340+ (PRU 4 48ff.):39; RS 17.237+ (PRU 4 63ff.):60; RS 17.146 (PRU 4 154-157):51 (R I). (^{URU} Nu-ba-an-ni) Tiglat-pileser I: <i>Nu-ba-na-a-şe</i>
Bi/eraşena	C 143,23; 300,29; 300,61; 398,3; 401,3; 402,2; 292,1;338+339,10; 166,10	Nummanaşe	C 187,14; 341,8; 39,8 (Niedorf, 1998,537); 343,36; 185,27; 78/2,4; Tutmosis III listesinde <i>Nu-ma-na</i> .
Bid/tin	C 266,4; 266,6; 268,15; 369,8	Nuranti	C 176,17
Erirambi	ATT/39/161	Nuraşe	C 166,10
Gaiĥawa	AT/75	Pahiliş	C 223,14; 343,34; 457,38; 74,1
Halulaşe	ATT/8/10; ATT/8/105 <i>Emar 6 257:14 (R) ^{mm}Ha-lu-la-zi;</i> Albright-Lambdin 1957, 120 <i>Ha-ru-ra-řa</i>	řanurĥe	C 161,17 [<i>şinurbena/şinurbuna</i> AIT 457 (415.19); AIT 163 (415.9):7
Handukia	C 343,26	çar(ra)kuhe	ATT/8/211 (Albright-Lambdin, <i>Sa-ra-ku-řa</i>)
Haziluĥe	C 161,14;207,1; 303,1; 207:1 (<i>ba-zi-lu-nbe</i>)	şerşenina	C 305, 31
Henziwiwe		Sauraşe	C 185,9; Nuzi: <i>řa-wi-ir-na-a-a</i> (= <i>şe-wi-ir-na-a-a</i>)
Hisae	C 342,7	şeittimahe	C 179, 3
şimeri	-C 161,R 11; 287,10; 180, 11; 329, 7; 343,17; 223, 5; 338+339,6 (Niedorf,1998,540) -RS 17.340+ (PRU 4, 48ff):9	Urima	C 215, r 3
şimiruşi	ATT/8/109	Urilu	C 306,4
şija		Uri(i)ř	C 161,6
şiduraşe	C 343,5; 201,16; 78/2:7; 201,13-14; [187,16; 341,18. (<i>şiduraşe</i>)] Hurr. şidur- “kız,kız kardeş”	Urume	ATT/8/149
Suharuwa	C 7,7; 80,3; 86,3; 91, r 1; 129, 1; 161, r 24; 223,15; 228,1; 287,8; 298,47; 343,11; 338,1	Uruhupa	C 166,12
Suhurri	C 308b, 16; KUB XLVII 1 I 2,4; kbO xx 126+I 14,III 41,50	Urri(ja)	
şukurrie	C 161, r 7; KUB XXXII 95 Ro 9	Uşuwe/ Uşuhe	AIT/166 [415.11]:14,25 AIT/166 [415.11]: 26 [Niedorf,1998,546 URU.U.ř- <i>m(e)</i>] AIT/63 [48.20]:7 <i>U-şu-(b)-e</i>
Tapduwa	C 161,6	Uşhalatija	
Tabawe	C 342,3	Wa-ĥi	C 160,10
Tabbauĥe	C 182, 39	Wa-ar-ri(e?)	C 78,4; krş. wa_a-a-ri KBo XXIII 37,4. wa_a-a-ri-ra KUB VII 58 IV 7; wa_a-a-ri-ra KUB XLVII 100,2 wa_a-a-ra , KUB XLV46,11.
Tapqanni	C 143,1; 287,4; 329,9	Zarahe	C 181,13
Takuwaĥe	C 161,16	Zalĥe	AT.139; C 154,13; 346,5
Taluwa	C 408,4	Zalatar	ATT/8/232
Tarmannie	C 56,2	Zakkija	
Tarmanaşe	C 163,13; 341,8; 342, 13 (Goetze 1958, 198-199)	Zalwar	ATT/39/4 (řa?-lawari, C 190,1)
Tilişe	C 185,6; 193,1; 223, 31; 287,6	Zallarişena	ATT/8/142
Timuĥe	C 161,8	Zazallaşe	
Uĥenaře	C 428,3; 159,3	Zitaraĥe	AIT/8/252
Uĥĥija		Ziuraşe	AIT/8/240 Tutmosis III listesinde <i>Ti-yu-ra-sa</i>)
Ura	ATT/78/21 [41.94]:8 (Zeeb, 1998, Nr. 32) C 142,13; 154,10	Zizura	C 223,9
Urie	ATT/39/161; 105,1; 162,3.16 (U-ur-ri)	Zuwe	
Urişeşe	C 146,18; C 161 [414.3]:7	Zuzzura	C 78,5; AIT/79/3 [414.15]:3 (Niedorf, 1998: 551)

Sonuç

Kuzey Levant'ın başlangıcında yer alan Amik Ovası'nın MÖ III. binyılın sonlarına doğru Kafkaslar ve Doğu Anadolu'dan güneye hareket ederek Kuzey Suriye ve Filistin'e kadar yayılan Hurrilerin önemli bir yerleşim bölgesi olduğu gözlemlenmiştir. MÖ III. binyılın ortalarına tarihlenen ve Hurrilere ait olduğu kabul edilen Karaz Kültürü'nün karakteristik unsurları, gerek arkeolojik kazılarda gerekse yüzey araştırmalarında pek çok yerleşim yerinde ortaya çıkarılmıştır. Alalah belgelerinde bulunan yüzlerce Hurrice şahıs ve yer adının yanı sıra Hurri ay isimleri ile Hurrice terimler bu bölgede yoğun bir Hurri varlığına işaret etmektedir. Bu yerlerden bazıları Alalah Krallığı'nın hâkimiyeti altında iken bazıları ise daha uzak bölgelerde yer almaktadır. Alalah belgelerinde geçen bazı yer adlarından, genellikle bir kişinin memleketi ya da kökeni verilirken bahsedilir ve bu da ne yazık ki bu yerlerin tespit edilmesine yardımcı olmaz. Bölgedeki Hurri yer adlarının bir kısmının adı zamanla değişmiş olsa da küçük ses değişimleriyle varlığı halen devam ettiren yer adları da bulunmaktadır. Alalah belgelerinin yanı sıra Kültepe, Boğazköy ve Şapinuwa belgelerinde de geçen Hurrice isimler ve terimler, Hurrilerin Anadolu'da hem nüfus hem de kültürel olarak üstün bir konumda olduklarını göstermektedir²⁴.

Bu bölgede Hurri nüfusunun giderek artması, beraberinde Hurri kültürü ve geleneklerinin bölge kültürleri üzerinde belirgin bir etki bırakmasına ve bunların yazılı belgelerinde Hurri şahıs ve yer adlarının daha sık görülmesi sonucunu doğurmuştur. Başta Alalah VII ve IV. tabaka arşivleri olmak üzere yukarıda verdiğimiz Yakındoğu'nun önemli arşivlerinde birçok Hurri şahıs ve yer adının geçtiği yüzlerce çivi yazılı belge olduğundan bahsetmiştik. Bu durum, Amik Ovası'nın sahip olduğu konum dolayısıyla farklı etnik unsurları bünyesinde barındırmasının doğal bir sonucudur.

Tarihsel toponimin evrensel öğretisinin özeti şudur: coğrafi isimlerin ekleri ya isimlerin köküyle aynı dile aittir ve o dilin ilk ortaya çıktığı zamana kadar eskiye gider, ya da bir şekilde yoğun bir etkileşim kurduğu yabancı bir dilden alınarak isimlere eklenmiştir. Hurri topluluklarının Kuzey Suriye'ye yoğun göçü sonucunda ortaya çıkan Hurri yer adlarıyla, bölgede onlarla birlikte bulunan Semitik halklarla kültürel etkileşimin bir sonucu olarak Hurri eklerini alan Semitik kökenli çok sayıda yer adının bulunması bu duruma güzel bir örnektir.

Alalah belgelerinde geçen Hurri yer adlarının birçoğunun bugün Amik Bölgesi'nde bulunan yüzlerce arkeolojik merkezden hangisiyle eşitlenmesi gerektiği büyük bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Mitanni Devleti'nin en önemli etki alanlarından birisi olan bu bölgede yapılacak geniş kapsamlı çalışmalar bu sorunun büyük oranda çözülmesine önemli katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Alalah Belgeleri Işığında Amik Ovası ve Çevresinde Hurri Yer Adları ve Lokalizasyonları Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada hazır veri seti kullanıldığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Alagöz, C. A. (1984). Türkiye yer adları üzerine bazı düşünceler. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Eylül 1984. Ankara, ss. 11-23.
- Albright, W. F. (1937). Western Asia in the twentieth century B.C., The archives of mari. *American Schools of Oriental Research*, 67, 26-30.
- Alkım, U. B. (1960). *Sam'al ile Asitanawanda Arasındaki Yol, Amanus Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Dair Araştırmalar*, *Belleten*, XXIV, Ankara, ss. 349-399.
- Alkım, U. B. (1967). İslahiye bölgesi araştırmaları, Tilmen ve Gedikli (Hüyük) Kazıları 1964. *TAD*, XIV-I-II, Ankara, 69-78.
- Amiran, R. (1952). Connections between Anatolia and Palestine in the early bronze age. *Israel Exploration Journal*, 2, 89-103.
- Astour, M. C. (1963). Place-names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Thutmose III, A Study in Historical Topography. *Journal of Near Eastern Studies*, 22(4), 220-241.
- Astour, M. C. (1969). The partition of the confederacy of Mukiş-Nuhiašše-Nii by Šuppiluliuma, a study in political geography of the Amarna Age. *Orientalia*, 38(3), 381-414.

²⁴ Gelb (1935, s. 16), Kültepe tabletlerinde geçen az sayıdaki Hurri şahıs adından yola çıkarak Hurrilerin Anadolu toplulukları içinde yoğun bir grubu oluşturmadıklarını ifade eder. Belgelerde ismi geçen az sayıdaki Hurrilerin de zaman zaman kuzey Mezopotamya'dan ve belki de komşuları Asurlularla birlikte gelenler olduğunu ileri sürmektedir.

- Astour, M. C. (1988). Toponymy of Ebla and ethnohistory of Northern Syria, a preliminary survey. *Journal of the American Oriental Society*, 108(4), 545-555.
- Astour, M. C. (1972). Hattusilis, halab and hanigalbat, *JNES*, 31(2), 102-109.
- Astour, M. C. (1973). Note toponymique à la tablette A. 1270 de Mari. *Revue d'Assyriologie et D'archéologie Orientale*, 67(1), 73-75.
- Beckman, G. (1996). Emar and its archives. *Emar, the History, Religion and Culture of a Syrian Town* (Edt: M. W. Chavalas), pp. 1-12.
- Belmonte Marin, J. A. (2001). *Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes XII/2, Die Orts-und Gewässernamen der Texte aus Syrien im 2.Jt. v. Chr.*, Wiesbaden.
- Bilgiç, E. (1946). Anadolu'nun ilk yazılı kaynaklarındaki yer adları ve yerlerinin tayini üzerine incelemeler. *Belleten*, X(39), 381-423.
- Bingöl, A. (2013). Hurriler'in siyasi organizasyonları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 115-133.
- Braidwood, R. J. (1937). Mounds in the plain of antioch, an archaeological survey. *Oriental Institute Publications, Chicago*.
- Braidwood, R. J. ve Braidwood, L. S. (1960). Excavations in the Plain of Antioch I. The Earlier Assemblages Phases A-J, The Oriental Institute of the University of Chicago, *Oriental Institute Publications 61*, Chicago.
- Bressy, C., Poupeau, G. ve Yener, K.A. (2005). Cultural interactions during the ubaid and halaf periods: Tell kurdu (Amuq Valley, Turkey) Obsidian Sourcing. *Journal of Archaeological Science* 32, 1560-1565.
- Bryce, T. R. (2009). *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia, The Near East from the Early Bronze Age to the fall of the Persian Empire*, Abingdon.
- Burney, C. A. (1958). Eastern Anatolia in the chalcolithic and early bronze. *Anatolian Studies*, VII-I, 157-209.
- Burney, C. A. ve Lang, D. M. (1971). *The peoples of the hills, ancient ararat and Caucasus*. London.
- Burney, C. A. (1977). *From village to empire, an introduction to near eastern archaeology*. Oxford.
- Burney, C. A. (1990). The indo-european impact on the hurrian World. *When Worlds Collide, The Indo-Europeans and Pre-Indo-Europeans*, (Edit T.C. Markey and J. A. C. Greppin), Ann Arbor, 45-52.
- Casana, J. (2009). Alalakh and the archaeological landscape of mukish, the political geography and population of a late bronze age kingdom. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 353, 7-37.
- Casana, J. (2003). *From Alalakh to Antioch, Settlement, Land Use, and Environmental Change in the Amuq Valley of Southern Turkey*, Volum One, Chicago.
- Ceylan, A. (1994). *Eski anadolu devletler arası ilişkiler, antlaşmalar (II. ve I. Binde)* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ceylan, A. (2001a). 1999 yılı Erzincan ve Erzurum yüzey araştırmaları. *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 71-82.
- Ceylan, A. (2001b). Erzurum ovası'nda önemli bir merkez, cinis höyük. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 26, 29-41.
- Ceylan, A. (2015). *Doğu anadolu araştırmaları II (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır) (2008-2014)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Chiera, E. ve Speiser, E. A. (1924-1925). A new factor in the history of the ancient east. *AASOR*, 6, 75-92.
- Dietrich, M. ve Loretz, O. (2004). Alalah-Texte der Schicht VII (I). Historische und juristische Dokumente", *UF* 36, 43-150.
- Diñol, A. M. (1970). *Eski anadolu dillerine giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Dussaud, R. (1927). *Topographie Historique De La Syrie Antique Et Médiévale*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.
- Draffkorn, A. E. (1959). *Hurrians and hurrian at alalakh, an ethno-linguistic analysis*. A Dissertation in Oriental Studies.
- Erzen, A. (1992). *Doğu anadolu ve urartular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gaal, E. (1982). On the Chronology of Alalah Level VII. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica (AUSB)* 22, 3-53.
- Gelb, I. J. (1935). *Inscriptions from alishar and vicinity*. Illinois: The University of Chicago Oriental Institute Publications.
- Gelb, I. J. (1944). *Hurrians and subarians*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gelb, I. J. (1961). The early history of the west semitic peoples. *Journal of Cuneiform Studies*, 15(1), 27-47.
- Gelb, I. J. (1962). Ethnic reconstruction and onomastic evidence. *Names*, 101, 45-52.
- Goetze, A. (1959). *Hurrian place names in -š(š)e*. Festschrift Johannes Friedrich, Heidelberg, 195-206.
- Günaşdı, Y. (2013). *Karasu (yukarı) havzasındaki tarihi ve arkeolojik veriler* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günaşdı, Y. (2016). Geçitler ülkesinde geçitler ülkesinde önemli bir urartu kalesi: Avnik. *TÜBA-AR*, 19, 113-135.
- Gündüz, A. (2009). *XVI. yüzyılda antakya kazası (1550-1584)*, Antakya.
- Güterbock, H. G. (1967). *Siegel aus Boğazköy, erster teil die königssiegel der grabungen bis 1938*, Osnabrück.
- Hood, S. (1951). Excavations at tabara el-akrad. *Anatolian Studies*, I, 113-147.
- Kelly-Buccellati, M. (1979). The fertile crescent culture, north eastern connections of syria and palestine in the third millennium B.C., *Ugarit-Forschungen*, 11, 413-430.
- Kelly-Buccellati, M. (2004). Andirons at urkesh, new evidence for the hurrian identity of the early trans-caucasian culture. *Ancient Near Eastern Studies 12, A View From the Highlands, Archaeological Studies in Honor of Charles Burney*, (Edt. Antino Sagona), 67-89.
- Klengel, H. (1970). Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v.u.Z., Band 3. Historische Geographie und allgemeine Darstellung, Berlin.

- Klengel, H. (1992). *Syria 3000 to 300 B.C., A Handbook of Political History*, Berlin.
- Koşay, H. Z. (1948). Karaz sondajı. *Türk Tarih Kongresi*, 3, 165-169
- Koşay, H. Z. ve Turfan, K. (1959). Erzurum-karaz kazısı raporu. *Belleten*, 23 (91), Ankara, 349-413.
- Kuftin, B. A. (1943). An urartian columbarium on the slopes of ararat and the copper age of kura-arax basin. *Vestnik Gosukarstvennogo Muzeja* (XIIIB), 92-123.
- Kupper J. R. (1957). Les nomades de mésopotamie au temps des rois de Mari, Les Belles-Lettres, Paris.
- Kupper J. R. (1973). *Northern mesopotamia and syria*. Cambridge University Press, 1-41.
- Lauinger, J. (2015). *Following the man of yambad, settlement and territory at old babylonian alalah*. Brill Academic Publishers.
- Moran, W. L. (1992). *The amarna letters*. London: The Johns Hopkins University Press.
- Na'man, N. (1979). The chronology of alalakh level VII once again. *AS*, 29, 103-113.
- Nashef, K. (1991). Répertoire géographique des textes cunéiformes IV, Die Orts- und Gewässernamen der altassyrischen Zeit, Wiesbaden.
- Nougayrol, J. (1959). *Le Palais Royal D'Ugarit IV*. Textes accadiens des archives sud. Mission de Ras Shamra IXI Paris.
- Pamir, H. (2005). The orontes delta survey. *The Amuq Valley Regional Projects Volume 1, Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002*, (Edt: K. A. Yener. Oriental Institute Publications, No: 131, 67-98.
- Özgüç, T. (2004). *Kültepe, Kanış/Nesa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özgül, O. (2011). *Eskişehir'de (Yukarı) Aras Vadisi* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgül, O. (2016). Erzurum'da stratejik bir urartu kalesi, Tepeköy (Pir Ali Baba), *Tüba-ar* 19, 137-157.
- Pehlivan, M. (1990). Karaz ve hurriler. *100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, 1, 168-176.
- Sagona, A. (1984). *The Caucasion Region in the Early Bronze Age*, Part 1-3, BAR International Series 214 (iii), Oxford.
- Sagona, A. (2014). The Kura-Araxes Culture Complex, A History of Early Research, *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin'e Armağan*, (Edit Aynur Özfirat), Ege Yayınları, İstanbul.
- Salvini, M. (1998). The Earliest Evidence of Hurrians Before the Formation of the Region of Mitanni, *Urkesh/Mozan Studies 3, Urkesh and the Hurrians Studies in Honor of Lloyd Cotsen Bibliotheca Mesopotamia* 26, 99-115.
- Speiser, E. A. (1941). *Introduction to Hurrian*, American Schools of Oriental Research New Haven Under The Jane Dows Nies Publication Fund, Baltimore.
- Singer, I. (1999). A political history of ugarit. *Handbook of Oriental Studies, Section 1, The Near and Middle East*, 39, 603-733.
- Smith, S. (1940). *Alalakh and chronology*. London: Cambridge University Press.
- Smith, S. (1949). The statue of idrimi. London: BIAA.
- Şahin, H. A. (2015). Kültepe metinlerindeki huri kültür unsurlarının doğu anadolu'daki kanıtları ve hurrilerin göç yolları. *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildirler II*, (Edt: M. Işıklı-B. Can). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing. pp. 289-298.
- Tadmor, M. (1964). Contacts between the 'amuq and syria-palestine (Review-article). *Israel Exploration Journal*, 14(4), 253-269.
- Ünal, A. (1997). Hurriler, hurri tarihi, kültürü ve arkeolojisiyle ilgili yeni buluntular ve gelişmeler. *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara 1997, 11-29.
- Üngör, İ. (2017). Gaziantep ili nurdağı ilçesi'nde tarihi ve arkeolojik çalışmalar. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV(XIII), 213-263.
- Wilhelm, G. (1989). *The Hurrians*. Warminster.
- Wisemann, D. J. (1953). *The Alalakh Tablets*. British Institute at Ankara, Ankara.
- Woolley, S. L. (1955). Alalakh, an account of the excavations at tell atchana in the hatay, 1937-1949. Printed at the University Press b Charles Batey for The Society of Antiquaries Burlington House, London.
- van de Mieroop, M. (2004). *A history of the ancient near east ca. 3000-323 BC*, Oxford.
- von Dassow, E. M. (1997). *Social Stratification of Alalah Under The Mittani Empire*, New York University.
- von Dassow, E. M. (2005). Archives of Alalah IV in Archaeological Context, *BA'OR*, No. 338, 1-69.
- Yener, K. A. (2005). Conclusions. *The Amuq Valley Regional Projects Volume 1, Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002*, (Edt: K. A. Yener). The Oriental Institute of the University of Chicago Oriental Institute Publications, No. 131, Chicago.
- Yener, A., Edens, C., Harrison, T. P., Verstraete, J. ve Wilkinson, T. J. (2000). The amuq valley regional project, 1995-1998. *AJA*, 104(2), 163-220.
- Yiğit, T. (2005). Hurrilere ilişkin Hititçe çivi yazılı belgelerdeki ilk kayıtlar. *TAD*, 38, 55-69.

EXTENDED ABSTRACT

Located in the Adana part of the Mediterranean Region, Hatay is surrounded by the Amanos (Nur) Mountains and the Mediterranean in the west, Kel Mountain (Cebel-i Akra / Cassius) in the south, and the Kurt Mountain range in Syria and the Afrin Stream valley in the east. Antakya, the central district of Hatay province, is located within the fertile Amuq Plain at the northern end of the Dead Sea Fault Zone. Amuq Valley is located at the crossroads of highways connecting the Anatolian Highland to Northern Syria, Mesopotamia in the east, Palestine and Egypt in the south and the Mediterranean region in the west.

In particular, the river valleys of the region serve as natural passages connecting the Amuq Plain to Northern Syria and the Mediterranean.

In the Amuq Plain between the summer of 1932-1938, 178 mounds were identified and published in the Amuq Plain Regional Project, which were given by a team of R. J. Braidwood and C. W. McEvan, under the chairmanship of J. H. Breasted on behalf of the Oriental Institute of Chicago University. Ceramics collected from the identified mounds and archaeological excavations in some of them (Çatalhöyük, Tell Cüdeyde, Tell Tayinat, Tulail al-Sharqi, Tell İmar al-Jadid al-Sharqi, Tell Dhahab, ve Tell Kurdu) enabled the cultural layers of this region to be coded alphabetically from the Neolithic Age (Amuq A) to Islamic (Amuq V). The Plain, which has hosted various cultures since the Neolithic Age (Amik A/B), has also attracted the attention of the Hurrians, who are the representatives of one of the important peoples of Ancient Near East World. Hurrians moved south through Transcaucasia and Eastern Anatolia and spread over a wide area as far as Southeast Anatolia, Mesopotamia and the Mediterranean. In this vast geography where the Hurrians spread, many materials belonging to their history, culture and language were found. At the end of the sixteenth century BC, the kings of Mittani in Upper Mesopotamia united most of the Hurrian-speaking countries under their control. In this way, it increased its effectiveness especially in Northern Syria and Mesopotamia and struggled with the greatest states and empires of the period such as Hittite and Egypt.

Alalah level VII and level IV documents clearly reflect Hurri presence in the region. The great majority (perhaps as much as ninety-five per cent.) of the names are Hurrian or contain Hurrian elements combined with possible West-Semitic (Amorite) elements. In addition, the numerous Hurri place names in the Alalah documents show that this nomadic community followed the tradition of naming the place where they lived in the geography.

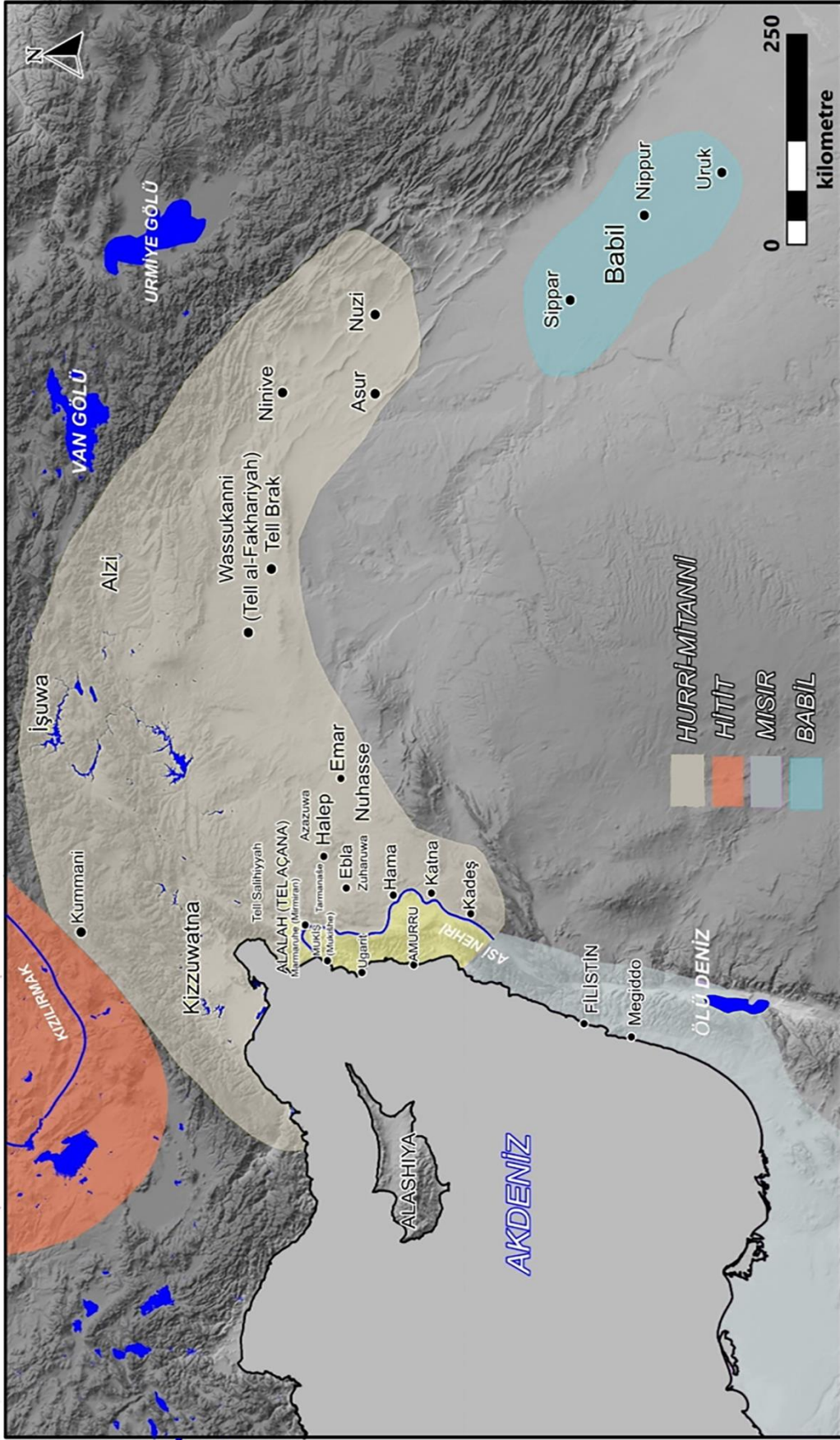
Based on the distribution of the Hurri names in the Alalah onomastic, it is thought that the Hurrians were an important part of the Alalah population up to Level VII, now constituting the overwhelming majority in the period IV and beyond. The increase of Hurrians and Hurriized names or terms between these two levels reinforces this view. Hurrian terms have been used in many fields, from agriculture to animal husbandry, from management to religion and art.

The traces of the Hurrian presence concentrated in the north of Syria are reflected in the toponymy and etymology as well as the archaeological materials. In addition to the Alalah documents, it is possible to find information about the Hurri place names in the Amuq Plain and its surroundings in the Hittite documents. Because since its establishment, it is seen that the dominance of the Hittite Kingdom's foreign policy is in the Southeastern Anatolia and Northern Syria regions. The Hittite king Suppiluliuma I gave 42 towns and small villages belonging to Mukiş to the Ugarit king Niqmadu II as a reward for his loyalty. It is possible to find many place names in the region in the records where the Egyptian pharaoh Tutmosis III's voyages to Northern Syria are described.

Alalah's level VII and level IV texts with more than 250 place names are the most important documents that shed light on the toponymic situation of Alalah and the Aleppo region in general. Gelb (1961) stated that all the place names in the Alalah archives except Dimat, Hursānu, Hurribte and Maraba were not Semitic, and they had an "unknown linguistic affiliation". He states that only names with the suffix (a)še can be Hurrians due to parallels in the Hurrian social environment. Non-Semitic names are tried to be determined by adding suffixes to the end. For example, Kupper claimed that these non-Semitic Alalah place names such as *-uva*, *-ija*, *-ik*, *-ka*, (a)še, which Gelb classified according to suffixes, were Hurrians.

Hurri place names in Alalah documents are not found in cuneiform documents in Ebla archive. In addition, in the Alalah documents, Semitic place names bearing *-he*, *-še*, and *-we* Hurri suffixes are mentioned without these attachments in Ebla documents.

As a result, it has been observed that the Amuq Plain, located at the beginning of the Northern Levant, is an important settlement area of the Hurrians. Some of these places are under the rule of the kingdom of Alalah, while some are located in more remote areas. Some of the place names in Alalah texts are often mentioned when giving a person's hometown or origin, which unfortunately does not help identify these places. Although the names of some of the Hurri place names in the region have changed over time, there are also place names that still exist with minor sound changes.

Ek 1 - Hurri-Mitanni Devlet'in yayılım haritası (Roaf'ın (1990,134) haritasından düzenlenmiştir)

The Nexus between Illicit Drug Trafficking and Terror: The PKK as an Example of Hybrid Transnational Threat

Haydar KARAMAN¹

Abstract

All terrorist groups need finance to operate. It is a means for certain groups to accomplish their objectives; for others, it is the aims itself per se. Terrorist groups are therefore involved in different levels of organized crime. One of them is illicit drug trafficking, which has a nexus with organized crime and terrorist groups. This study aims to demonstrate a better understanding of the Kurdistan Workers' Party's (PKK) evolution into an organized criminal organization and its funding sources. From this point of view, the PKK is classified as a narco-terrorist organization with strong financial motives in this paper. As it will be analyzed on paper, its financial motivations frequently have weighed in the same level as its political motivation. It began to act as a hybrid organization through transnational offences, and it has steadily strengthened its criminal capabilities. Its members retain their deceptive political rhetoric to perform their illegal operations more easily. The organization can also be defined as a hybrid transnational organized crime group by UN standards, given the severity of its crimes and its criminal network spanning the Middle East, Turkey, and Europe.

Key Words: PKK, Terrorism, Narco-Terror, Illicit Drug Trafficking, Hybrid Organization

Yasadışı Uyuşturucu Ticareti İle Terör Arasındaki İrtibat: Sınıraşan Hibrit Tehdit Örneği Olarak PKK

Öz

Terörist grupların faaliyet gösterebilmeleri için finansmana ihtiyaçları vardır. Kimi gruplar için finansman hedeflerine ulaşması için bir araç iken; kimileri için de amacın bizzatı kendisidir. Terörist gruplar bu nedenle farklı organize suç düzeylerinde faaliyet göstermektedirler. Bunlardan biri de organize suç ve terörist gruplarla bağlantı noktası olan yasadışı uyuşturucu kaçaķçılıęıdır. Bu çalışma, ilgili bağlantıyı ortaya koyarak, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütünün söz konusu yasadışı finansal kaynaklar aracılığıyla gelişimini derinleştirmeyi amaçlamaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada PKK güçlü mali güdülere sahip bir narco-terör örgütü olarak sınıflandırılmaktadır. Çalışmada görüleceği üzere, örgütün finansal motivasyonlarının sıklıkla politik motivasyonları ile aynı derecede önem arz etmektedir. Her ne kadar örgüt siyasal söylemleri yasadışı işlemlerine paravan olarak kullansa da sınıraşan suçlar yoluyla melez bir örgüt olarak hareket etmeye başlayan örgüt zaman içinde suç işleme kapasitesini sürekli olarak güçlendirdi. Örgütün Orta Doğu, Türkiye ve Avrupa'daki suçları göz önüne alındığında, BM kriterlerine göre de uluslararası bir hibrit organize suç grubu olarak da sınıflandırılabilineceğini ortaya koymak çalışmanın bir amacıdır.

Anahtar Kelimeler: PKK, Terörizm, Narco-Terör, Yasadışı Uyuşturucu Kaçaķçılıęı, Hibrit Organizasyon

Atıf İçin / Please Cite As:

Karaman, H. (2021). The nexus between illicit drug trafficking and terror: the PKK as an example of hybrid transnational threat. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2513-2527.

Geliş Tarihi / Received Date: 14.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.05.2021

¹ Öğretim Görevlisi Dr. - Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, haydar.karaman@kilis.edu.tr

Introduction

Fighting against terrorism is not a new phenomenon. It has posed a threat to states' security and societies for ages. Millions of people have been targets of terrorist attacks; only in 2020, 13.826 people lost their lives worldwide (Vision of humanity, 2020). There have been dozens of attacks that have been mentioned with brutality in history. Even if terrorism was not started with the attack of 9/11, this moment has become a turning point in the history of modern by its catastrophic outcomes. The 9/11 terrorist attack not only exposed the inability of a state to defend itself; but also showed how threat was pluralized. This moment inherently leads the international community start sharing the responsibility to prevent future attacks. Politicians and scholars working to combat terrorism have consistently shown interest in identifying it and separating it from other criminal acts as part of this process. Criminal organizations, on the other hand, have evolved into "hybrid" entities in today's world as a result of their involvement in illegal business. These hybrid groups lead problems in combating terrorism due to their transnational crimes. The problem is no longer an event that can be prevented by the struggle of a single state but turns into a metaphor that can be prevented by the joint effort of the international community (Trapp, 2011).

The most important problem in terms of hybrid organizations and threats is seen in the combination of terrorism and drug trafficking. While these two elements constitute a threat to humanity on their own, they change their form by coming together and complicate the multiplication of the threat on the one hand and make the solution of the problem difficult. The combination of these two elements arose from the need to meet the financing needs of terrorism, as will be explained in the article. Because as can be seen, illegal drug use has become a major concern in people's everyday lives all over the world. As pointed out in UNDOC 2020 World Drug Report, "In 2018, an estimated 269 million people worldwide had used drugs at least once in the previous year (range: 166 million to 373 million). This corresponds to 5.4 per cent of the global population aged 15–64 (range: 3.3 to 7.5 per cent), representing nearly 1 in every 19 people" (UNDOC, 2020). This figure was 30 per cent higher than 2009. Thousands of people have included the manufacture, trafficking, and selling of illicit drugs at all stages (UNDOC, 2020). The illicit drug trade is worth billions of dollars. The Rand Corporation Report stated that American spent nearly \$150 billion in 2016 to cannabis, cocaine, heroin and methamphetamine (Rand Corporation, 2019). The United Nations reports that the illegal drug trade is worth between \$100 billion and \$1 trillion dollars (UNDOC, 1998). Illegal organizations are attracted to this macroeconomic sector. Due to meet basic needs, not only organized crime but also terrorist organizations involve profitable illicit industry. Terrorist groups have formed alliances with illicit drug dealers, mostly for financial purposes, as they need funds to fight government forces.

The Partiya Karkeren Kurdistan (PKK) (hereinafter the PKK) takes advantage of the diaspora in Europe to form illicit drug trafficking. The militants had developed a network to raise funds for the PKK's political goals and terrorist attacks. The PKK is said to have a significant presence in the drug trafficking industry. For example, at its height in the terrorist groups' budget, the PKK was projected to get annual earnings of \$86 million – more than double that of Al-Qaeda (Roth, & Sever, 2007, p. 6). PKK would have to be investigated for that purpose alone.

Therefore, the aim of this article is to look at the characteristics of terrorism in the context of international drug trafficking. The purpose of the article is to reveal how existing terrorist organizations emerged as a new entity by changing their form as a result of the financing of terrorism with drugs, and why this entity is more dangerous than classical structures. While expressing the importance of this new structure, emphasis will be placed on the effect of legal texts in terms of law. For a better analysis of terrorism, this article first examines the concept of terrorism in order to explain the topic under consideration. As a result, the different concepts of terrorism will be briefly discussed first.

After that, the article will look at the financial origins of terrorism. This chapter will cover two key topics: illegal activities of terrorist organization and government sponsorship on terrorism, especially drug trafficking. The PKK will then be scrutinized regarding these illegal activities and drug trafficking. The section first discusses the PKK and its history, while the second section explains the PKK's relationship with Europe. The last chapter will look at international conventions for fighting terrorism. The hybrid feature of this organization is also analyzed under a sub chapter. The last chapter will look at international conventions for fighting terrorism. The importance of the socioeconomic indicators will be emphasized. Finally, the conclusion part aims to clarify importance of the socioeconomic indicators on drug trafficking.

Defining of Terrorism

Perception of Scholars on Definition of Terrorism.

Most scholars and policymakers believe that there will never be an acceptable, globally recognized concept of terrorism. Terrorism is an eristic concept that sparks debate; since “*one man’s terrorist is another man’s freedom fighter*” (Laqueur, 1987). In this point, Ex-Israel Prime Minister Benjamin Netanyahu (1986, p.18) emphasized that it is impossible to sanction the notion that one person's “*criminal*” is another's “*freedom fighter*”. He stressed that “*Freedom fighters don’t blow up buses containing non-combatants; terrorist murderers do...*” In contrast to Netanyahu, Ex-Syrian President Hafez el-Assad (Hafez el-Assad, the then president of Syria,) emphasized that “*we have always opposed terrorism. But terrorism is one thing and a national struggle against occupation is another...*” (Ganor, 2002, p. 292). It demonstrates that the countries or politicians have different perception on defining criteria of terrorism which lead a definitional paradox. Shanahan rephrased it as “*globally workable definition of terrorism is an explicitly subjective one*” (Shanahan, 2016, p. 103). Politicians find it incredibly difficult to come up with a neutral term.

At the very least, scholars have agreed that the point of terrorism is to “terrorize,” with the act of doing so traditionally thought to be carried out by an organized power (Chaliand, & Blin, 2007, p. 56). The perception on evaluation of meaning of “terrorism” has shifted considerably by intervention of academia. Whatever else the word may have meant, the term in holds two determinants, i.e. violence and intimidation (in other words fear). Despite conceptual vagueness, the dominant philosophical approach reflects that the term is understood as a type of violence. It could aim sadistic plan or intimidation to have impact on political, social, or religious circumstance. However, other factors are provided to define it. As Prabha (2000, p. 126-127) pointed out the “*struggle in society between the haves and the have-nots*” is the socio-economic cause for terrorism. This argument is supported by Held (2008) who pointed that not achieving a just distribution of rights and commodity creates a problem on idea of fairness. Terrorism and violence can be useful tools for achieving goals. They can be used to help individuals overcome socio-economic difficulties or to achieve political advantage (Freytag, Krüger, Meierrieks, & Schneider, 2011).

However, not all acts of violence can be classified as terrorism. Such acts of aggression, according to Prabha (2000, p. 130), cannot be classified as terrorism if they have no political implications. The violence is being used to achieve political objectives (Wilkinson, 2016). Another noteworthy argument is that terrorism's victims are civilians. As a result, terrorism is different from other forms of violence. Per Bauhn, who is the first author mentioned this criteria, pointed out that “*The performance of violent acts, directed against one or more persons, intended by the performing agent to intimidate one or more persons and thereby to bring about one or more of the agent’s political goals*” (1989, p. 28).

As Di Filippo (2020, p. 16-17) argues that the potential content of a common notion of terrorism is revealed by examining the principles at stake. Terrorism is described as behavior that puts the lives of civilians in jeopardy. The aim to create an atmosphere of panic or excessive fear among the populace may lead to special legal treatment, leaving the perpetrators' real intentions or ultimate goals to the field of legal indifference. Of course, they may be political, or ‘mixed,’ or even ephemeral. What matters is that the reason for the special stigmatization is to defend a widely acknowledged value from an especially egregious type of assault. In this light, the long-debated issue of how freedom fighters are treated loses its meaning. The motive to spread fear should be derived primarily from the physical characteristics of the conduct (the methods employed).

Apart from agreeing that aggression and coercion are at the heart of terrorism, the meanings can vary in moral and ethical terms. Therefore, the article aims to keep this discussion limited in order not to distort the essence of the subject by expanding the scope of the article. Otherwise, ontological and epistemological challenges and limits of the term will come into question.

Definition of Terrorism at Legal Texts

Without examination of international network, the political position on terrorism will remain deficient. Terrorism is characterized by interactions between terrorist organizations. Terrorist attacks necessitate a large amount of ammunition and storage facilities, as well as a high level of danger if the action is conducted within the country's borders. Most of terrorist organizations receive support from abroad. The terrorism often entails illegal activity on both a local and international level.

The organizations that define terrorism and related concepts demonstrate how they perceive a threat and what steps they will take to combat it. However, due to scope of The European Union, the EU addresses the most detailed concept of terrorism. In Article 1 of the “*Framework Decision on Combating Terrorism*”, the EU defines terrorism for legal/official purposes (COE, 2002, 2002/475/JHA). Terrorist offenses are described as such criminal offenses from the following list, which is primarily comprised of serious crimes against civilian and property:

- “(a) attacks upon a person’s life which may cause death;*
- (b) attacks upon the physical integrity of a person;*
- (c) kidnapping or hostage taking;*
- (d) causing extensive destruction to a Government or public facility, a transport system, an infrastructure facility, including an information system, a fixed platform located on the continental shelf, a public place or private property likely to endanger human life or result in major economic loss;*
- (e) seizure of aircraft, ships or other means of public or goods transport;*
- (f) manufacture, possession, acquisition, transport, supply or use of weapons, explosives or of nuclear, biological or chemical weapons, as well as research into, and development of, biological and chemical weapons...”* (COE, 2002, 2002/475/JHA)

The Resolution 1566 (UN, 2004) is the closest to an accurate definition of terrorism among the United Nations Security Council’s Resolutions calling for action against terrorism. It includes three cumulative conditions:

- “1. Acts, including against civilians, committed with the intention of causing death or seriousbodily injury, or the taking of hostages; and*
- 2. Irrespective of whether motivated by considerations of a political, philosophical, ideological, racial, ethnic, religious, or other similar nature, also committed for the purpose of provoking a state of terror in the general public or in a group of persons or particular persons, intimidating a population, or compelling a government or an international organisation to do or to abstain from doing any act; and*
- 3. Such acts constituting offences within the scope of and as defined in the international conventions and protocols relating to terrorism.”* (UN, 2004, Res. 1566).

Also, the definition of terrorism in Turkish domestic law should be also taken into consideration. Article 1 of the Turkish Anti-Terror Law of 1991 regulates the definition that covers a wide range of terrorist acts:

“Terrorism is any kind of act done by one or more persons belonging to an organization with the aim of changing the characteristics of the Republic as specified in the Constitution, its political, legal, social, secular and economic system, damaging the indivisible unity of the State with its territory and nation, endangering the existence of the Turkish State and Republic, weakening or destroying or seizing the authority of the State, eliminating fundamental rights and freedoms, or damaging the internal and external security of the State, public order or general health by means of pressure, force and violence, terror, intimidation, oppression or threat. An organization for the purposes of this Law is constituted by two or more persons coming together for a common purpose. The term "organization" also includes formations, associations, armed associations, gangs or armed gangs as described in the Turkish Penal Code and in the provisions of special laws.” (Turkish Anti-Terror Law, 1991).

As pointed at the Article of 220 of Turkish Penal code, the terror crime is defined through “*A person who makes propaganda for an organization in a manner which would legitimize or praise the terror organization’s methods including force, violence or threats or in a manner which would incite use of these methods shall be sentenced to a penalty of imprisonment for a term of one to three years. If the said crime is committed through the press or broadcasting the penalty to be given shall be increased by half*” (Turkish Criminal Code, 2004).

The definitional broadness of the terror term in Anti-Terror Law has been criticized. These criticisms arose after the 2006 changes to the anti-terror legislation. The 2006 amendments maintained the anti-terror law's broad, ambiguous concepts of terror while expanding the number and nature of crimes that can be classified as terrorist offenses. In addition, the Anti-Terror Law lengthened the sentences for

alleged terrorist acts, opens violations of fair trial rights up for discussion, and paved the way for political crimes to be classified as terror crimes.

However, in the aftermath of the bombings in Ankara and Istanbul, as well as the Ditch (Hendek) Operations, both legislative and prosecutorial authorities have felt compelled to act and enforce special anti-terror legislation to combat these acts. These terrorist attacks, such as the 2016 Ankara Güvenpark, are clearly incompatible with human rights ideals, not least the right to life and inherent dignity of the human being to be used as a tool of another's ideology. As a result, the state has enacted a series of laws aimed at tightening both preventive and repressive measures in the "war on terror." There are several laws in place to punish and prevent terrorism. Following the terrorist attacks, a dramatic change in law enforcement was made to fight terrorism. Although, anti-terror law is efficient, now, by changing the current paradigm, the Turkish state aimed to eliminate not only the military side of terrorism but also its financial structure in the fight against terrorism.

Financial Sources of Terrorism

Idealism with specific philosophies form the basis of all terrorist organizations. If they advance, all groups must first and foremost gain a source of income. Terrorists must invest money in order to survive. Money has also been referred to as extremist organizations' "lifblood" by some officials (Bush, 2002). These organizations would be unable to continue operating if they did not have access to financial resources and ammunition. However, how will they be able to collect funds? What are the sources of funding for terrorist organizations? The organization's funding comes from a wide range of sources, from state patronage to criminal activities (Passas, 2007, p. 31).

The management of a terrorist organization is a difficult task. Terrorist groups need as much cash as possible. Several conditions must be met in order to maintain propaganda (the development of multiple support networks; the establishment of facilities and funding to support training activities; and community contact), all of which necessitate a large sum of money. First and foremost, organizations must set aside money to attract new members. If they are operating outside of the States, they would need funds to establish new training camps as well as food and shelter for the militants. Furthermore, the organizations must obtain the appropriate equipment to carry out terrorist attacks (Gürel, 2015, p. 16-27). For their covert operations, they'll need false identity cards, other travel documents, and communication devices, for example. As can be seen, terrorist organizations need funds to maintain their life and resort for a variety of reasons. According to Interpol (1999), the main reasons are:

“ The new professional structure of organizations as a natural result of social, economic and technical developments,

- Enlargement of cadres,

- Lodging and living costs of members,

- Illegal and legal psychological propaganda activities, such as postings, booklets, Internet, publications, media broadcasting,

- Logistics (weapons and ammunition),

- Providing financial aid to the cadres, prisoners and their families” (Interpol, 1999).

If terrorist organizations are unable to procure ammunition and food by legitimate means in order to conceal their network, as a result, they are forced to engage in illicit practices such as "revolutionary taxes" and smuggling in order to survive. According to Interpol (1999), some terrorist groups' basic organized criminal activities to raise money include *“ Contributions, Donations and Fees-Drug Trafficking, -Extortion,- Revolutionary Tax,- Armed Robbery,- Kidnappings,- Legal companies,- Publications, legal and illegal”* (Interpol, 1999). One of the financing methods which are not listed at above differs from the others. State sponsorship does not provide only monetary funds, it covers a wide range of assistance options, including weapons, safe haven, funding, training, intelligence, and diplomatic cover, among others. Terrorist groups' preparation, recruitment, communications, transit, and logistics in support of particular attacks are supported by state sponsors.

State Sponsorship

State financing is one of the most important sources of funding for terrorist organizations. In the case of state-sponsored terrorism, groups with broad conventional military capabilities would expect to recruit groups that have a better understanding of unconventional techniques or additional skills. Hizballah in Lebanon, for example, has established a unique range of terrorist capabilities in Bekaa Valley. Also, in the relationship between the state and the terrorists, the threat of violence is a major motivator. Although a state will claim that it will retaliate militarily for any perceived hostile state transgression, it can use the acts of its terror agents to signal a willingness to engage in tit-for-tat retaliation (Byman, & Kreps, 2010, p. 9-12). In fact, however, any scheme of control that changes the relationship from discretionary to instrumental may hide the state's fingerprints on the terrorist organization, since the state supporting terrorism is attempting to function on the basis of plausible deniability. States apply terror sponsorship as a tactical tool of their foreign policies, and aim to curtail their levels of support.

Despite the fact that state support has declined dramatically since the fall of the Soviet Union, it still remains critical in sustaining terrorist activity. It was popular during the Cold War, when the USA and USSR sponsored groups all over the world (Masco, 2014). In addition to these two major actors of the cold war, many states also played an important role in financing terrorism. The main purpose here is to put the enemy states in a difficult situation both economically and politically. One of the states that implemented this most was Gaddafi's Libya at the time. Libya also provided safe houses and financial assistance to a number of organizations in Europe, including the Irish Republican Army (IRA) (Haverty, 2018), the Palestine Liberation Organization (PLO) (Vittori, 2011), Euskadi Ta Askatasuna (ETA) (Abadie and Gardeazabal, 2003) and Rote Armee Fraktion (RAF) (Sonmez, 2019). Terrorist organizations benefit from state funding since it has the ability to pay vast amounts of money and provide terrorists with safe havens for years. Terrorists, on the other hand, suffer from state patronage in terms of control and reliability. For starters, a state may exert control over an organization's operations, implying that they are operating in the state's best interests (Freeman, 2011, p. 466).

However, terrorist groups have been able to reduce their dependence on geographic proximity of members due to communications revolution after the Cold War. Terrorist groups such as al Qaeda have built their own revenue sources through smuggling and other forms of illegal trade (primarily drug trafficking), as well as through deceptive charity schemes. Both the advantage of using their own organizational power and the magnitude of their financial returns are attractive compared to others. This is illegal drug trafficking. It is precisely for this reason that the article wants to reveal the link between drug trafficking and terrorism, and to reveal the PKK's transformation into a hybrid structure, taking into account the relational network at this point. Large-scale terrorist organizations engage in organized criminal activity for these purposes. Terrorist financing may come from a variety of places including illicit drug trafficking.

Drug Trafficking

Terrorists can smuggle almost anything to finance their operations, including drugs and individuals, making smuggling more lucrative than other illegal activities. Prices are controlled from the point of cultivation to the point of distribution. Berthiaume and others (1997, p. 17) pointed out that, in most situations, these groups do not participate in drug use during the early stages of their conflict. However, as the number of cadres and operations grows at the expansion process, they are forced to become involved in drug trafficking. Their expansion progress is determined by the organization's funding requirements.

As a result, the connection between terrorism and illegal drug trafficking has received a great deal of attention, and the word "narco-terrorists" has been coined (Davids, 2002). The drug trade is a source of income for some of the most well-known terrorist organizations. The FARC (Otis, 2014), a Colombian terrorist group, and the PKK are two of the most well-known terrorist organizations for their roles in the drug trade; they may be classified as narco-terrorist organizations (Picarelli, & Shelley 2002, p. 313). These terrorist are more politically motivated fighters who have been involved in drug trafficking; their agendas are heavily influenced. Their aim is to create economic instability and achieve a more equal distribution of income. They would be able to protect peasants from the government. As a result, they could be trading drugs for weapons with drug traffickers (Oscapella, 1998, p. 17).

Monetary Funds of the PKK

This chapter makes extensive use of information on the PKK, which Britain's MI5 has identified as one of the world's "*bloodiest terrorist organizations*." Therefore, while the paper looks at the wider security ramifications of Turkey's illegal drug trade, it interests transnational nature of crime. Since, Turkey, as a strategic location, is a route for massive flows of narcotics. Thus, this paper aims to draw attention to their involvement in illegal activities, especially drug trafficking between Turkey and Europe.

To begin, I would like to give a very brief historical and theoretical background on the PKK, which is necessary to better understand its actions. The PKK's philosophical basis was based on Marxist-Leninist philosophy and ideology. Abdullah Ocalan, the founder of the PKK, established the PKK at a meeting in Diyarbakir on November 27, 1978 (Unal, 2012). Despite its Marxist-Leninist roots, it has always tried to hide behind Kurdish nationalism; Marxism established its true ideology. According to Mincheva and Gurr (2008, p. 4), from its inception the PKK was made up of both ethnic Turks and Kurds, refusing any common interest based on ethnic identity. The organization then aspired to long-term territorial goals, such as freedom for 'Kurdistan.' In the years that followed, the PKK justified its acts of terrorism by claiming to be defending the Kurdish identity movement and promoting the Kurdish struggle for self-determination.

Since its foundation in 1984, the PKK has killed over 30,000 civilians and security forces, according to Turkish authorities (Masullo, & O'connor, 2020, p. 77-99). It has also harmed the Turkish economy. In May 2002, the EU added the PKK to its list of terrorist organizations, and the PKK was added to the US (the United States of America) list of international terrorist organizations in 2004.

State Sponsorship of PKK

When the paper looks closely, , under normal circumstances, without allies, the PKK would not have been able to wage a long and drawn-out war against Turkey. Due to the clandestine existence of state funding, exact figures of states sponsoring terrorist organizations are difficult to come by. As it will seen below, the PKK is a terrorist group that was heavily subsidized by the government until the early 2000s. While the PKK's main backers have been Turkey's neighbours, such as Syria, Iraq and Iran, who have provided safe haven, funding, and arms to the terrorist group, the PKK has had sponsors from all over the world. Many of Turkey's neighbours have previously provided money, ammunition, and training to the PKK, as well as safe havens and political support. For example, as Orhan (2014, p.31) pointed out the PKK received armed combat training in neighbouring countries, primarily in Syria-controlled Lebanon's Bekaa Valley, where many terrorists lived in the early 1980s.

Furthermore, the PKK has allegedly taken advantage of a special status given by Greece and Cyprus, according to Turkish authorities. Ocalan was apprehended in the Greek Embassy in Kenya in 1999, according to one piece of evidence. Ocalan was in possession of a Greek Cypriot government-issued passport. As a result, the Turkish authorities were led to believe that Greece was funding the PKK. Furthermore, Ocalan made a public statement about Greece, and acknowledged that "*Greece has for years supported the PKK movement. They even gave us arms and rockets...*" (CNN, 1999).

Furthermore, while state funding has always been a convenient and lucrative financial outlet for terrorist organization such as the PKK, state sponsors may be able to limit terrorist acts by pressuring groups to behave in accordance with state interests. However, since terrorist groups have been used by several nations, this path, limitation, is not chosen. In both economic and political terms, it is a less expensive alternative to direct conflict with the enemy. Despite, the PKK has been tolerated almost as a legal entity when it comes to taking advantage of foreign opportunities.

Illegal Drug Trafficking and the PKK

The PKK lost state help after Ocalan was captured by Turkey. As a result of its financial difficulties, the organization morphed from a traditional terrorist organization into a criminal gang that funds itself. Questions have been raised at this stage. What sources of funding did the PKK use to finance its 'revolutionary' and terrorist activities? What is the PKK's primary source of funding?

The PKK's most profitable industry has proved to be the drug trade. Turkey's favorable geographical position at the crossroads between Asia and Europe is taken into account. Turkey is also one of the major transit points for heroin from the Middle East into Europe. A significant amount of drugs are transported

via Turkey on their way to Europe via the Balkan road. The PKK's drug trade involvement is largely motivated by the substantial income that can be gained from illicit drug trafficking (Ministry of Foreign Affairs of Turkey, 2012). TADOC reports that a kilogram of heroin can be purchased from the manufacturer for \$1,000-2,000, and the price can grow to \$200,000 on the streets of Europe (Sahin, 2001, p. 41). The PKK's drug trade involvement is largely motivated by the substantial income that can be gained from illicit drug trafficking.

The PKK is active in every aspect of the illegal drug trade, from manufacturing to storage to marketing (Ministry of Foreign Affairs of Turkey, 2021). The PKK is a drug distribution organization that also cultivates cannabis. Huge cannabis farms were found near a PKK camp in the Bahara Valley, according to Turkish police, and the drugs seized totaled more than 4.5 tons (Mincheva, & Gurr 2008, p.19). Between 1984 and 1993, the Turkish National Police's Department of Anti-Smuggling and Organized Crime arrested 298 people connected to PKK drug sales (Roth and Sever, 2007, p.907). Furthermore, between 1984 and 1993, the National Central Bureau of Interpol in Turkey prosecuted 503 people connected to the PKK for drug trafficking with Europe's drug network (Roth and Sever, 2007, p.907). In his 2003 trial testimony, Ocalan replied to the judge's query about whether the PKK was involved in drug trafficking, confirming the authorities' claim as:

"...the resource of our money was drug trafficking. The PKK and Apo (Abdullah Ocalan) have always gotten a big share from the drug trafficking in Turkey on the drug route of Middle East to Europe. We bought arms with the money gained from this..." (KOM 2003).

In the 1990s, Interpol looked into the PKK's narcotics trafficking activities. With the support of many Kurdish clans, the organization was able to carry out its operations. To traffic drugs, the PKK didn't need a well-organized structure; it already existed among Kurdish Diaspora migrants in Europe (White, 2005). The PKK was primarily based in the Netherlands, France, Belgium, United Kingdom and Germany with links to Kurdish migrants in both countries (Krueger, & Pischke, 1997). In 2003, the Turkish Grand National Assembly's Human Rights Commission interrogated Semdin Sakik, the head of the Sakik Clan and a former PKK leader, in Diyarbakir Prison. In the case of European drug trafficking, he confirmed the PKK's involvement to the international drug trade.

Furthermore, the PKK involves in the European drug trade, particularly in France and Germany, with clandestine criminal organizations, and not only employs Kurdish migrants. According to French law enforcement, the PKK is responsible for 80 percent of heroin in Paris (Cilluffo, 2000). In addition, the British National Service of Criminal Intelligence estimates that Turkish-Kurdish gangs smuggle in most of heroin in the UK (Sozer, & Yılmaz 2019, p. 197) (BBC, 2002). Furthermore, Gunter Becktein, the Bavarian Minister of the Interior, claimed that the PKK controlled the European drug market. He went on to say that the PKK's overall involvement in European drug trafficking has ranged from 40% to nearly 80% (Turkish Daily Cumhuriyet, 1995). The PKK and arrested drug syndicate/cartel members also exposed the PKK's involvement in the illicit drug trade during police operations (Clark, 2008). In his trial testimony, Selim Curkkaya, a former financial relations officer for the PKK in Europe, admitted to making a lot of money from drug deals (Roth and Sever, 2008). He also said that the money was transferred to the PKK by Kurdish drug dealers who are PKK supporters via Selim Curkkaya.

German authorities detained 15 Kurdish people for possessing 1.6 kilograms of heroin in 1993, demonstrating the PKK's influence on Europe's streets. Surprisingly, they were both former prisoners accused of armed attacks and PKK members in Turkey (TADOC, 1998a). In addition, Interpol concluded more than 100 cases related to the PKK, which reported that 15 tons of different types of drug were seized in Europe. As a result of their extensive involvement in the European drug trade, the PKK has evolved into not only a Turkish crime organization but also a European crime organization. From the beginning of Syrian Civil War, the PKK's Syrian section the PYD has used the Syrian Route for illicit drug trafficking to Europe (Tetik, & Görücü, 2019, p. 12-19). As Pointed out in 2019 report, while the amount of heroin seized in 28 member countries of the European Union has been recorded as an annual average of 4.3 tons recently (2014-2016), Turkey, in this period was more quantity of heroin seized from all European countries. As seen 2019 statics, the figures demonstrate how combatting against trafficking is important for Turkey:

Table 1. *Uyuşturucu Raporu-Drug Report (EGM, 2019)*

Operation Number	448
Suspect Number	1442
Heroin/kg	63790
Opium/kg	5433
Morphine/kg	71,2
Cocaine/kg	4315
Ectasy/pc	9100
Acid anhydride/lt	137.447
Cannabis/rt	88.000.000

([http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUBİM/Ulusal%20Yayınlar/.](http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUBİM/Ulusal%20Yayınlar/))

Turkey experienced a decline in the amount of catch in the 2014-2016 periods (from 5.6 tons to 12.8 tons) (EGM, 2019). For this reason, it is declared by Turkish authorities as *“The PKK is a clear example of the interconnected nature of terrorism and transnational organized crime”* (Ministry of Foreign Affairs of Turkey, 2012). This issue was also reported by the Minister of Interior Süleyman Soylu as *“The revenue PKK earns from drugs annually is \$1.5 billion.”* (Anadolu Agency, 2019).

Transformation of the PKK to a Hybrid Organisation

Rather than a simplistic black-or-white categorization of warfare types, the term "hybrid²" is first identified through warfare that poses a multimodal or multivariant threat. The threat is blended with different combinations of assault (Hammes, 2005). According to this hybrid warfare, the enemy employs unique combinational threats, including criminal methods, specifically designed to State's vulnerabilities. As Mike Evans (2003, p. 136) indicated that *“the possibility of continuous sporadic armed conflict, its engagements blurred together in time and space, waged on several levels by a large array of national and sub-national forces means that war is likely to transcend neat divisions into distinct categories.”* As Erendor and Tamer (2017) pointed out terrorist organization aims to damage states facilities, such as electrical power through cyber terrorist activities, which complex modes of war was a subtext to National Defence Strategy (2006) and took part in NATO Capstone Concept (IMSM-0292-2010). As a result, it was confirmed that potential threats would progressively be defined by a hybrid mix of conventional and irregular strategies. Terrorist attacks (including indiscriminate abuse and coercion) and illegal acts are examples of these techniques.

These multimodal operations may be carried out by different units or even the same unit, but they are usually coordinated from a single point for maximum physical and psychological benefit. Thus, threats will not be in separate boxes such in conventional war, but will be more complex threat future may be ahead. As it is increasingly seen that blended different methods or modes of warfare. This hybrid threats/challenges, however, are not only subject of single State. Because of transnational nature of terrorist and criminal organizations, future conflicts will feature a more diverse array of alternate mechanisms and tactics, as we were witnessed in the battle between Israel and Hizbullah, in 2006 (Peters, 2006, p.39). It emphasizes the true granularity or width of the potential conflict continuum.

However, in time, hybrid threats concept evolved and defined through new conceptualization as *“any adversary that simultaneously and adaptively employs a fused mix of conventional weapons, irregular tactics, terrorism, and criminal behavior in the battlespace to obtain their political objectives”* (Hoffman, 2010, p. 443). The main reason of this evolution is increasing need to generating funding of organizational network for terrorist groups. These groups/organization are *“highly adaptive and show a great ability to learn and adjust their behaviors based on lessons learned and changes in the operational environment.”* (Center and Command, 2011). In brief, they can avail themselves of all methods and means to accomplish their goals. Global terrorism uses different methods such as cyber-crime which is labeled by NATO (Erendor, 2016) as ‘Hybrid Threats’, as threats *“posed by adversaries, with the ability to simultaneously employ conventional and non-conventional means adaptively in pursuit of their objectives”* (New NATO, 2010). The terror organizations somehow use new threats against States.

² Note: The word of hybrid defined in Etymology Dictionary as “c. 1600, offspring of plants or animals of different variety or species, from Latin hybrida, variant of ibrida mongrel, specifically offspring of a tame sow and a wild boar, of unknown origin but probably from Greek and somehow related to hubris. A rare word before the general sense anything a product of two heterogeneous things emerged c. 1850. The adjective is attested from 1716. As a noun meaning automobile powered by an engine that uses both electricity and gasoline 2002, short for hybrid vehicle, etc.” Erişim Adresi: <https://www.etymonline.com/word/hybrid>.

This pressure on terrorist group's finance led them to transform their organizations by increasing criminal capabilities in order to generate revenue. The U.S. intelligence analyst Chris Dishman (2001, p. 44) underlined that this situation leads those groups to ally with organized crime groups or transform themselves as hybrid organization which executes illicit cross-border activities. This organized crime role has a potential metamorphosis to be *raison d'être*. Over time, this metamorphosis becomes the structure itself, encapsulates it and dampens the initial ideology by destroying it. The organizational capability becomes paramount and "legitimated" element by which to sustain the criminal organization. This nexus between terrorism and organized crime, and their operational overlaps, are enabled to generate funding. By potential long-term multi task function, hybrid groups would gain from combined operations (Anderson, 2000). Due to above-mentioned overlap, as Angela Veng Mei Leong (2007) notes that we cannot identify neither organized crime nor terrorism as a homogenous term. Picarelli and Shelley (2002, p. 305-318) also added diversity does not exist. In this discussion, Björnehed (2004, p. 305-324) employs Makarenko's (2004) theoretical model of terrorism, drug trafficking and other crimes identifies intersections between the two (or more) phenomena and ends with drugs trafficking as a terrorism-related phenomenon. Moreover, Terrorist groups will become more dependent on transnational organized crime in the future, according to Lowe (2006)'s report.

As parallel with PKK case, terrorist organization uses different transnational criminal offences such racketeering. Rudner analyzed Hizbullah's financial apparatus. He emphasized that the group launders illicit funds obtained through drug and human trafficking through countries' formal and informal banking systems (Rudner, 2010, p. 700-715). Horgan and Taylor (2003) also observed similar situation on the money laundering of the Provisional Irish Republican Army. While these organization carry out to engage into organized crime, *raison d'être* shifts from political to economic goals. Yet, it causes a transformation not only methods, but also their motives as well. The overlapping materialized, when crime and terror groups begin to appropriate each other's activities, as Makarenko (2004, p.128) demonstrates. Both types of groups inevitably unite into one group as their different motivations become muddled. All acts are legitimized by ideological cover. It becomes impossible to categorize them as solely a terrorist or an organized criminal organization. Due to inevitable nexus of different crimes, not only the FARC, the Hizbullah, the Provisional IRA, but also the PKK is transformed to hybrid organization.

The Fight against Terrorism's Financial Sources

Through can the impact of economic and political sanctions, societies around the world will continue to fight terrorism effectively. In the fight against terrorism, strengthening and maintaining multilateral cooperation is critical. When Turkish authorities ordered that MED TV's accounts be frozen, Belgian police launched an investigation as an example of international cooperation. The MED TV, PKK's screen company, is a front for the PKK. Also, it was used to launder funds for the organization. In the case of money laundering, Belgian police discovered a connection between illicit drug trafficking and media broadcasting (Ozkan, 2016, p. 315-322). The Belgian government shut down MED TV during the Belgian police operation (Operation Sputnik) because of its involvement in illegal activities (Roth, & Sever, 2007, p. 906).

The international compliance mechanism put in place under previous multilateral treaty agreements has proven ineffective in monitoring and suppressing this trade. The United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances was enacted in 1988 as a result of this (UN, 1988). Its aim is to create a new international legal framework to tackle international drug trafficking. It requires party states to work together to take broad steps to combat illegal trafficking across national borders, as well as to pass and implement strict anti-drug laws within their own jurisdictions (UN, 1988):

- The production, manufacture, distribution or sale of any narcotic drug or psychotropic substance;
- The possession or purchase of any narcotic drug or psychotropic substance for the purpose of illicit trafficking;
- The manufacture, transport or distribution of materials, equipment and substances for the purpose of illicit cultivation, production or manufacture of narcotic drugs or psychotropic substances;
- The organization, management or financing of any of the foregoing offenses.

Combating terrorism's financial outlets is critical to winning the war on terror. As a result, the Financial Action Task Force (FATF) was created (Alexander, 2001). This specialized organization is in charge of preventing the laundering of profits from illegal activities, freezing those accounts, and prosecuting those who aid in the financing of terrorist organizations. The FATF demands that states make funding of terrorist acts and terrorist organizations illegal. States should make certain that certain crimes are labeled as money laundering. Furthermore, Article 8 of the United Nations International Convention for the Suppression of Terrorist Financing, which was adopted in 1999, emphasized that countries have a primary duty to identify, track, freeze, seize, and confiscate any terrorist group that assists in the deprivation of funds to terrorists (UN, 1999). The UN Convention of 1999, on the other hand, emphasized the importance of the provisions of reciprocal legal assistance and extradition. This is a critical point in fighting against terrorism.

As a result, Turkey's global strategy to combat illicit drug trafficking and transnational offence is based on the belief that the issue can be solved by robust international cooperation, data sharing, and collaboration. In light of this, all relevant UN drug control treaties have been signed and ratified by the Turkish government. The war against the PKK and its funding sources has been supported by this cooperative effort.

Conclusion

The religious and ethnic identity groups frequently have the ability to transform their entities to the hybrid form which poses serious security risks. As Mincheva and Gurr (2008) pointed out transnational terrorist organizations can create criminal enterprises in order to obtain funds and arms. The research contains a significant amount of criminal evidence and extracts from actual events, implying a connection between illegal drugs and terrorist groups. There are distinctions made between drugs and terrorism in this section. This is mostly due to the essence of the organizations' illicit business and operations: the business is illegal, and the activities are hidden from one criminal group to the next. As a result, besides the narco-terrorist organization conception, we can call that the PKK is not only a terrorist organization, but also a hybrid criminal group.

As previously stated, there is sufficient evidence to support the PKK's drug trafficking activities. Despite their simplistic agendas, terrorist groups either provide safe houses for drug manufacturing or partner with drug traffickers in the battle against government forces, as this case study illustrates. Regardless of what else is said, drug trafficking is a highly lucrative industry. Drug trafficking is a seductive solution for criminal organizations that are still looking for new sources of income. This approach also has a problem with political and moral acceptability. They, however, justify their role in the illicit drug trade. They assert that in the fight against the State, every tactic is appropriate.

The PKK is said to be involved in all stages of drug trafficking, including production and marketing, according to Turkish authorities, at this time (EGM, 2018). Members are also actively involved in illicit drug sales, not only in Turkey but across Europe. As a result, the PKK, as a hybrid organization, was involved transnational and foreign crimes. The organization commits offences not only as a terrorist organization, but also as a criminal syndicate. The PKK's international nature necessitates mutual cooperation in the fight against financial sources. And in this manner may we foresee a peaceful environment and future for next generations.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled "*The Nexus between Illicit Drug Trafficking and Terror: The PKK as an Example of Hybrid Transnational Threat*", there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Since the document is examined in this study, there is no requirement for an ethics committee decision.

References

- Abadie, A. & Gardeazabal, J. (2003). The economic cost of conflict: A case study of the Basque country. *The American Economic Review*, 93, 113-132. Erişim adresi: <https://economics.mit.edu/files/11870>
- Alexander, K. (2001). The international anti-money-laundering regime: the role of the financial action task force. *Journal of Money Laundering Control*, 3(4), 231-248. doi: 10.1108/eb027276

- Anadolu Agency. (2019). *PKK earns \$1.5b annually from drugs: Turkish minister*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/en/todays-headlines/pkk-earns-15b-annually-from-drugs-turkish-minister/1376112>.
- Anderson, J. H. (2000). *International terrorism and crime: trends and linkages*. William R. Nelson Institute for Public Affairs, Virginia: James Madison University.
- Orhan, M. (2014). Transborder violence: the PKK in Turkey, Syria and Iraq. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 7(1), 30-48. doi: 10.1080/17467586.2014.909946
- Bauhn, P. (1989). *Ethical aspects of political terrorism: the sacrificing of the innocent*. Lund: Lund University Press.
- BBC (2002). *'Mafia' threatens UK Turks and Kurds*. Erişim adresi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/2284780.stm
- Björnehed, E. (2004). Narco-terrorism: the merger of the war on drugs and the war on terror. *Global Crime*, 6(3-4), 305-324. doi: 10.1080/17440570500273440
- Byman, D., & Kreps, S. E. (2010). Agents of destruction? Applying principal-agent analysis to state-sponsored terrorism. *International Studies Perspectives*, 11(1), 1-18. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/44218618.pdf?refreqid=excelsior%3A059786d8f8ece051b35a3306923b293d>
- Bush, G. W. (2002). *Remarks by the president at United Nations financing for development conference*, Cintermex Convention Center, Monterrey, Mexico, March 22. Erişim adresi: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/03/20020322-I.html>.
- Center, J. I. W. & Command, U. J. F. (2011). Irregular adversaries and hybrid threats. An assessment, July 12, Erişim adresi: <https://publicintelligence.net/u-s-joint-irregular-warfare-center-irregular-adversaries-and-hybrid-threats-2011-assessment/>
- Chaliand, G. & Blin, A. (2007). Zealots and Assassins. In Chaliand, G. & Blin, A. (Eds). *The history of terrorism: from antiquity to al-Qaeda* (pp. 55-78). London: University of California Press.
- Cilluffo, F. (2000). The threat posed from the convergence of organized crime, drug trafficking, and terrorism. *Testimony of the Deputy Director, Global Organized Crime Program, Director, Counterterrorism Task Force, Centre for Strategic and International Studies, Washington (DC) to the US House Committee on the Judiciary Subcommittee on Crime*. Erişim adresi: http://commdocs.house.gov/committees/judiciary/hju68324.000/hju68324_of.htm
- Clark, P. (2008). *Reassessing US national security strategy: the Kurdistan worker's party (PKK)*. Carlisle Barracks Pa: Army War Coll.
- CNN (1999). Ocalan reportedly implicates Greeks in supporting PKK. Erişim adresi: <http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9902/22/kurds.02/>.
- Crenshaw, M. (1981). The cause of terrorism. *Comparative Politics*, 13(4), 379-399. doi: 10.2307/421717
- Davids, D. (2002). *Narco terrorism: A unified strategy to fight a growing terrorist menace*. Amsterdam: Brill Nijhoff.
- Deeb, M. J. (1988). Libya. (Review of the book Qaddafi and the Libyan revolution, by D. Blundy & A. Lycett). *Middle East Journal*, 42(1), 115-116.
- Di Filippo, M. (2020). The definition (s) of terrorism in international law. In *Research Handbook on International Law and Terrorism*. Edward Elgar Publishing.
- Dishman, C. (2001). Terrorism, crime, and transformation. *Studies in Conflict and Terrorism*, 24(1), 43-58. doi: 10.1080/10576100118878
- Emniyet Genel Müdürlüğü (2018). 2018 Mayıs raporu. Kaçakçılık ve organize suçlarla mücadele Ankara. Erişim adresi: <https://www.egm.gov.tr/kurumlar/egm.gov.tr/IcSite/kom/YAYINLARIMIZ/TÜRKÇE/2018-RAPORU-TURKCE.pdf>
- Emniyet Genel Müdürlüğü (2003). 2003 Mayıs raporu. Kaçakçılık ve organize suçlarla mücadele raporu. Ankara: KOM Daire Başkanlığı Yayınları. Erişim adresi: <https://www.egm.gov.tr/kom/raporlarimiz>
- Erendor, M. E. (2016). Risk toplumu ve refleksif modernleşme çerçevesinde siber terörizm: tanımlama ve tipoloji sorunu. *Cyberpolitik Journal*, 1(1), 114-133. Erişim adresi: <http://cyberpolitikjournal.org/index.php/main/article/download/94/92>
- Erendor, M. E., & Tamer, G. (2017). The new face of the war: cyber warfare. *Cyberpolitik Journal*, 2(3), 53-70. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/418745>
- European Union (Council of the European Union. (2002). *Council framework decision 2002/475 on combating terrorism*, 13 June 2002, 2002/475/JHA. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/docid/3f5342994.html>.
- Evans, M. (2003). From Kadesh to Kandahar: military theory and the future of war. *Naval War College Review*, 56(3), 132-150. Erişim adresi: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2247&context=nwc-review>
- Freeman, M. (2011). The sources of terrorist financing: theory and typology. *Studies in Conflict & Terrorism*, 34(6), 461-475. doi: 10.1080/1057610X.2011.571193
- Freytag, A., Krüger, J. J., Meierrieks, D., & Schneider, F. (2011). The origins of terrorism: Cross-country estimates of socio-economic determinants of terrorism. *European Journal of Political Economy*, 27, S5-S16. Erişim adresi: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/119352/1/diw_econsec0027.pdf
- Ganor, B. (2002). Defining terrorism: Is one man's terrorist another man's freedom fighter?. *Police Practice Research: An International Journal*, 3(4), 287-304. doi: 10.1080/1561426022000032060
- Gürel, S. (2015). Terör ve terör örgütlerinin finans kaynakları. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 16-27. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/492810>
- Hammes, T.X. (2005). Insurgency: modern warfare evolves into a fourth generation. *Strategic Forum*, No. 214, Washington, DC: National Defense University Press.

- Haverty Jr, D. J. (2018). 'Positive neutrality': revisiting Libyan support of the provisional IRA in the 1980s. *Global Histories: A Student Journal*, 4(1), 46-65. doi: 10.17169/GHSJ.2018.166
- Held, V. (2008). *How terrorism is wrong: morality and political violence*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoffman, F. G. (2010). 'Hybrid threats': neither omnipotent nor unbeatable. *Orbis*, 54(3), 441-455. doi: 10.1016/j.orbis.2010.04.009
- Horgan, J., & Taylor, M. (2003). Playing the 'green card'—financing the provisional IRA: part 2. *Terrorism and Political Violence*, 15(2), 1-60. doi: 10.1080/09546550312331293027
- Interpol General Secretariate. (1999). Financing of terrorism. *Paper presented at International Terrorism Symposium*. Colombo, Sri Lanka.
- Klepac, H.P., Aureano, G. R., & Canadian Foundation for the Americas (1997). *Hemispheric addiction: Canada and drug trafficking in the Americas*. Canadian Foundation for the Americas: Foundation Canadienne Pour Les Amériques.
- Krueger A.B. & Pischke J.S. (1997). A statistical analysis of crime against foreigners in united Germany. *The Journal of Human Resources*. 32(1), 182-209. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/146245.pdf>
- Laqueur, W. (1987). *The age of terrorism*. Toronto: Little, Brown and Company.
- Leong, A. V. M. (2007). Chasing dirty money: domestic and international measures against money laundering. *Journal of Money Laundering Control*. 10(2), 140-156. doi: 10.1108/13685200710746857
- Lowe, P. (2006). Counterfeiting: links to organised crime and terrorist funding. *Journal of Financial Crime*, 13(2), 255-257. doi: 10.1108/13590790610660944
- Makarenko, T. (2004). The crime-terror continuum: tracing the interplay between transnational organised crime and terrorism. *Global Crime*, 6(1), 129-145. doi: 10.1080/1744057042000297025
- Masco, J. (2014). *The theater of operations: national security affect from the cold war to the war on Terror*. Durham: Duke University Press.
- Masullo, J., & O'connor, F. (2020). PKK violence against civilians: beyond the individual, understanding collective targeting. *Terrorism and Political Violence*, 32(1), 77-99. doi: 10.1080/09546553.2017.1347874
- Miklaucic, M., Aaronson, M., Diessen, S., De Kermabon, Y., & Long, M. B. (2011). NATO countering the hybrid threat. PRISM, No. 4, 111-124. Erişim adresi: https://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/prism/prism_2-4/Prism_111-124_Aaronson-Diessen.pdf
- Mincheva, L. & Gurr, T. R. (2008). Unholy alliances iii: communal militants and criminal networks in the Middle East, with a case study of the Kurdistan workers party (PKK). In *Annual Meeting of the International Studies Association, Panel on Ethnicity, Identity and Militancy in the Middle East, San Francisco*.
- Ministry of Foreign Affairs of Turkey. (2012). No: 221, 19 September 2012, *Press release regarding operations carried out in Denmark against the PKK terrorist organization*, Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/no_-221_-19-september-2012_-press-release-regarding-operations-carried-out-in-denmark-against-the-pkk-terrorist-organization.en.mfa
- Netanyahu, B. (1986). *Terrorism; how the west can win*. New York: Avon Books.
- Online Etymology Dictionary (2021). *The word of hybrid*. Erişim adresi: <https://www.etymonline.com/word/hybrid>
- Oscapella, E. (1998). *The relationship between illegal drugs and firearms: a literature review*. Department of Justice Canada, Policy Sector, Toronto: Canadian Firearms Centre.
- Otis, J. (2014). *The FARC and Colombia's illegal drug trade*. Washington: Wilson Center.
- Ozkan, O. (2016). *Money-laundering activities of the PKK*. New York: Springer.
- Passas, N. (2007). Terrorism financing mechanisms and policy dilemmas. In Giraldo, J., & Trinkunas, H. (eds), *Terrorist financing and state responses: a comparative perspective* (pp. 21-38). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Peters, R. (2006). Lessons from Lebanon: the new model terrorist army. *Armed Forces Journal*, 114(3), 39-53. Erişim adresi: <http://armedforcesjournal.com/lessons-from-lebanon/>
- Picarelli, J. & Shelley, L. (2002). Methods not motives: implications of the convergence of international organised crime and terrorism. *Police Practice and Research*, 3(4), 305-318. doi: 10.1080/1561426022000032079
- Prabha, K. (2000). Defining terrorism. *Strategic Analysis*, 24(1), 125-135. doi: 10.1080/09700160008455199
- Rand Corporation (2019). *Americans' spending on illicit drugs nears \$150 billion annually; appears to rival what is spent on alcohol*. Erişim adresi: <https://www.rand.org/news/press/2019/08/20.html>.
- Roth, M. P. & Sever, M. (2007). The Kurdish workers party (PKK) as criminal syndicate: funding terrorism through organized crime, a case study. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30(10), 901-920. doi: 10.1080/10576100701558620
- Roth, M. P. & Sever, M. (2008). Financial sources of the PKK. In Teymur, S., & Smith, C. J. (Eds.). (2008). *The PKK: a decades-old brutal marxist-leninist separatist terrorist organization* (pp. 67-86). Turkish Institute for Security and Democracy.
- Rudner, M. (2010). Hizbullah terrorism finance: fund-raising and money-laundering. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33(8), 700-715. doi: 10.1080/1057610X.2010.494169
- Sahin, F. S. (2001). *Case studies in terrorism-drug connection: the Kurdistan workers' party, the liberation tigers of Tamil Eelam, and the shining path* (Doctoral Dissertation). University of North Texas, Texas.
- Shanahan, T. (2016). The definition of terrorism. In Jackson, R. (Eds). *Routledge handbook of critical terrorism studies* (pp. 103-113). Boston: Routledge.
- Sönmez, G. (2019). Factors behind the rise and fall of left-wing terrorism in Western Europe: the cases of rote armee fraktion and brigate rosse. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15(31), 469-496. doi: 10.17752/guvenlikstrj.630849

- Sozer, M. A., & Yılmaz, K. (2019). The PKK and its evolution in Britain (1984–present). *Terrorism and Political Violence*, 31(2), 185-203. doi: 10.1080/09546553.2016.1194269
- TADOC-Department of Anti-Smuggling and Organized Crime. (1998). *Drug connection of PKK terrorist organization*. Ankara: TADOC Press
- Tetik, Ü. & Görücü, K. (2019). The PYD/PKK'S drug trafficking & Turkey's war on narco-terrorism, *Setav / Analysis*, 52, 12-19. Erişim adresi: https://setav.org/en/assets/uploads/2019/06/52_PKK_Drug.pdf
- The Ministry of Foreign Affairs of Turkey (2012). *Turkey's effort against the drug problem*. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-efforts-against-the-drug-problem.en.mfa.
- The Ministry of Interior of Turkey (2017), *Narko-terörizm ile mücadele uyuşturucu ve PKK/KCK*. Erişim adresi: https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YAYINLAR/İÇERİK/narkoterorizm_web%20icin.pdf.
- The Ministry of Interior of Turkey, (2019). *General directorate of police department of anti-narcotics crime drug report Turkey*. Erişim adresi: <http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUBİM/Ulusal%20Yayınlar/>.
- United Nations (1999). *The 1999 United Nations international convention for the suppression of the financing of terrorism*. Erişim adresi: <https://www.un.org/law/cod/finterr.htm>.
- United States of America (2006). *The national security strategy of the United States of America*. Erişim adresi: <https://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>.
- United Nations (1988). *the 1988 United Nations convention against illicit traffic in narcotic drugs and psychotropic substances*. Erişim adresi: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chapter=6&clang=_en&mtmsg_no=VI-19&src=IND.
- Trapp, K. N. (2011). *State Responsibility for International Terrorism*. Oxford: Oxford University Press.
- Turkish Anti-Terror Law (1991). Erişim adresi: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/22104/96348/F146542622/TUR22104.pdf>
- Turkish Criminal Code. (2004). *Law no. 5237*. Erişim adresi: <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6872/preview>
- Unal, M. C. (2012). *Counterterrorism in Turkey: policy choices and policy effects toward the Kurdistan workers' party (PKK)*. London: Routledge.
- United Nations (1999). *Security Council resolution 1566 (2004). [concerning threats to international peace and security caused by terrorism]*, 8 October 2004, S/RES/1566 (2004). Erişim adresi: <https://www.refworld.org/docid/42c39b6d4.html>.
- UNDOC (1998). *Economic and social consequences of drug abuse and illicit trafficking*. Erişim adresi: https://www.unodc.org/pdf/technical_series_1998-01-01_1.pdf
- UNDOC (2020). *Drug use and health consequences*. Erişim adresi: <https://wdr.unodc.org/wdr2020/en/drug-use-health.html>.
- Victoroff, J.A., & Kruglanski, A.W. (2009). *Psychology of terrorism: the best writings about the mind of the terrorist*. New York: Psychology Press Ltd.
- Vision of Humanity (2020). *The 2020 global terrorism index*. Erişim adresi: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf>
- Vittori, J. (2011). *Terrorist financing and resourcing*. Basingstoke: Springer.
- Williams, P. (1998). *Terrorism and organized crime: convergence, nexus or transformation?. FOA Report on Terrorism*, Stockholm, Defence Research Establishment, 69-92.
- Wilkinson, P. (2016). *Political terrorism*. London: Macmillan International Higher Education.
- White, D. P. (2015). *The PKK: coming down from the mountains*. London: Zed Books Ltd.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Türkiye, Asya ile Avrupa arasında benzersiz bir coğrafi konuma sahiptir. Türkiye'nin eşsiz coğrafi konumu, Türkiye için bir avantaj olarak görünebilir; Ancak bu bazen güvenlik noktasında bir sorun da teşkil etmektedir. Türkiye'nin sınırları, siyasi açıdan istikrarsız ve az gelişmiş Orta Doğu ve Kafkasya ülkelerine ve de gelişmiş Avrupa ülkeleri arasında bir köprü görevi görür. Bu durum, Asya ile Avrupa arasında bir ülke olarak Türkiye'yi, ana ticaret ve taşımacılık güzergâhı olarak konumlandırmasını sağlamaktadır. Orta Amerika ülkesi olan Meksika ve Afrika ülkesi olan Fas da benzer sorunları yaşamaktadırlar. Ancak Türkiye'yi bu ülkelerden farklı kılan bir durum söz konusudur. Türkiye uzun yıllardır süregelen terör sorunu ile mücadele etmektedir. Özellikle de ayrılıkçı, etnik temelli hareket eden, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile devam eden mücadele bu durumu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Söz konusu örgüt, başlangıçta, kendi var oluş gerekçesi olan ideolojik yaklaşımı zamanla terk etmiş, etnik temelli bir ayrılıkçılık politikası izlemiştir. Geçen zaman içerisinde de dış devlet desteklerini kaybetmesiyle finans ihtiyacını bir başka yöntemle çözmek istemektedir. Burada, Türkiye'nin mevcut coğrafi konumu, organizasyonun bu durumdan yararlanmak istemesine neden olmuştur. Örgüt meşruiyet zemini oluşturduğu ideolojiden çok farklı hareket ederek yaşadığı işlere girişmektedir. Bu durum örgütün finansman ihtiyacı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu özellikle onu destekleyen devlerin desteğini çektikten sonra görülüyor. Bu noktada çalışmanın araştırma konusu ortaya çıkmaktadır. Buradaki temel soru örgütün

neden böyle bir yol izlediği ve sonucunda nasıl farklı bir yapıya evrildiğidir. Elbette, tüm terörist gruplar finansman sağlamak için farklı faaliyetler içinde bulunurlar. Bu noktada PKK'nın neden diğerlerinden farklı bir yol izlediğini açıklamak amacıyla örgütün ticaret ağı noktasındaki önemine değinilmiştir. Kimi örgütler farklı araçları kullanırlar. Bazıları kadın ya da organ kaçakçılığını tercih ediyor, bazıları da haraç yöntemini, kimisi de uyuşturucu kaçakçılığı yöntemini tercih ediyor. PKK'nın en çok kullandığı yollardan biri ise uyuşturucu kaçakçılığıdır. Türkiye'nin ulaşım rotasındaki konumu, örgütün Avrupa'da yer alan göçmenler ile ilişkisi organizasyonun bu noktada öne çıkmasını sağlamaktadır. Örgüt, Avrupa'da, özellikle, Almanya, Hollanda, Fransa, Belçika ve Birleşik Krallık'ta faaliyet göstermektedir. Bunun ana nedeni, bu ülkelerdeki Türk ve Kürt azınlık gruplarıdır. Bu azınlık grupları, hem ticaret için bir pazar hem de nakliye ve satış için hazır iş gücü anlamına gelir. Örgüt bu azınlık gruplarının varlığı ve artan finansman ihtiyacı nedeniyle kendi kimliğinden uzaklaşarak varoluş nedenlerinden çok farklı bir yapıya kavuşmuştur. Bu yapı ise çalışmanın temel uğraklarından biri olan organize suç ve terörist gruplar arasındaki bağıntıdır. Bu bağıntı ile yasadışı uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizm arasındaki etkileşim ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışma uyuşturucu kaçakçılığının belirli grupların hedeflerine ulaşması için bir araç; diğerleri için hedefin kendisi olduğunu ileri sürmektedir. Bu amaç ve araçsallaşma PKK'da yekpare bir bütün olarak hedefin kendisine dönüştürmüştür. Bu noktada, çalışmanın temel önermesi olan terörist grupların farklı organize suç düzeyleri ile giriştikleri yapısal evrilmedir. Böylece finansman kaynaklarının ortadan kalması ile birlikte mali motivasyonları örgütlerin temel varoluş gerçeğliği olmuştur. Buradan hareketle çalışmanın amacı, PKK örgütünün nasıl bir hibrit suç örgütü olduğunu ortaya çıkarmaktır. Pek çok akademisyen, farklı ancak iç içe geçmiş bu yapıların narco-terör örgütü olarak sınıflandırılmasını tercih ediyor. Bu çalışma kavramı biraz daha farklılaştırmak ve derinleştirmek istemektedir. Çalışma farklı bir açıdan yaklaşarak örgütlerin farklı yasadışı işleri aynı anda gerçekleştirdiklerini ortaya koyarak, artık örgütlerin sadece bir narco-terör örgütü değil artık hibrit bir yapıya dönüştüklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada da görülebileceği gibi, ticari motivasyonları genellikle politik motivasyondan daha ağır bastığı noktada değişim başlamaktadır. Bu metamorfoz organizasyonlarının tek bir suç türünden çıkarak farklı yasadışı işleri gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, örgütlerin motivasyonları ne pahasına olursa olsun finansman sağlamakla ilgilidir. Meşruiyet gerekçelerini yok etme pahasına da olsa bu riskin alındığı görülmektedir. Bu noktadan itibaren iki başlı bir yapıları var: Bir tarafı terör örgütü, diğer tarafı uyuşturucu kaçakçısı (ya da organize suç örgütü). Örgüt, sınır aşan suçlar aracılığıyla melez bir örgüt olarak hareket etmeye başlar ve suç yeteneklerini sürekli olarak güçlendirir. Artık terör örgütü mü yoksa suç örgütü mü oldukları konusunda siyah beyaz bir ayrım yoktur. Tamamen gri alanda hareket eden bu yapılar; yasadışı işlemlerini kolaylaştırmak için aldatıcı siyasi söylemlerini de sürdürmektedirler. Ancak görüldüğü gibi artık örgüt terör örgütü olarak görülmemekte, tam tersine artık hem terör hem de bir suç örgütüdür. Bu da çalışmanın temel savı olan hibrit örgüt kavramının ortaya çıkışı nedenini oluşturmaktadır. Elde edilen veriler dikkate alındığında, çalışmanın da konusu olan, bunlardan en bilineni PKK'dır. Suçun ciddiyeti ve Orta Doğu, Türkiye ve Avrupa'yı kapsayan suç ağı da dikkate alınır, örgüt BM metinlerine ve standartlarına göre uluslararası bir terör örgütüdür. Çalışmada örgütün uluslararası terör örgütleri listesinde yer aldığı dikkate alınmakta, bunun yanı sıra başta uyuşturucu kaçakçılığı olmak üzere işlediği diğer suçlarla mücadele için uluslararası dayanışma gerektiği vurgulanmaktadır. Söz konusu dayanışmanın sağlanması halinde hem toplumların sağlığı hem de güvenlik içinde yaşamalarının sağlanabileceği çalışmanın önerisidir.

Duyum, Algı ve Marka: Tüketici Tutumlarına Yönelik Üç Boyutlu Bir Değerlendirme¹

Esra BÜDÜN AYDIN²

Öz

Ürünlerin ve markaların yavaş yavaş birbirine benzemeye başlaması, geleneksel yöntemlerin günümüz tüketicilerini artık yeterince etkileyememesi gibi nedenler, markaları farklı stratejiler geliştirmeye yöneltmiştir. Bu stratejilerden biri ise tüketici algı ve tutumlarını beş duyu aracılığıyla etkilemeyi amaçlayan duyusal markalamadır. Duyusal markalamada; renk, ses, koku, doku ve tat uyarıcıları ile tüketici algıları bilinçli ve sistematik olarak şekillendirilmektedir. Bu çalışmada duyuların, tüketicilerin markaya ilişkin tutum oluşturmalarındaki etkisine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme tutumun öğeleri olan bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Değerlendirme sonucuna göre tüketicilerin ürün veya markayla ilgili sahip oldukları bilgi düzeyi, his ve niyetin, markaya yönelik algulamaları ve tutumları etkilediği görülmüştür. Diğer yandan marka algısı boyutları olan marka bilinirliği, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakatinin, beş duyunun tamamından ayrı ayrı etkilendiği görülmüştür. Bu etki düzeyi ise markanın veya ürünün niteliğine göre farklılık göstermektedir. Özellikle de alanyazın kaynaklarına göre duyuların tüketicileri, bilişsel tanımlar ve duygusal şemalar yoluyla motive ederek davranışsal eyleme sevk ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duyu, Algı, Tutum, Duyusal Markalama

Sensation, Perception and Brand: A Three-Dimensional Evaluation of Consumer Attitudes

Abstract

Today products and brands are gradually becoming similar to each other, and traditional methods do not affect today's consumers enough because of such reasons it led brands to struggle to develop different strategies. One of these strategies is sensory marking, which aims to influence consumer perceptions and attitudes through five senses. Sensory branding; Consumer perceptions are consciously and systematically shaped with color, sound, smell, texture and taste stimulants. In this study, extant literature relevant to the effect of senses on consumers' attitudes towards the brand examined. This assessment was carried out through the cognitive, emotional and behavioral dimensions of the attitude. According to the results of the evaluation, it was seen that the level of knowledge, feeling and intention of the consumers about the product or brand affect their perceptions and attitudes towards the brand. On the other hand, brand awareness, brand associations, perceived quality and brand loyalty, which are dimensions of brand perception, were observed to be affected by all five senses separately. This level of influence varies according to the nature of the brand or product. According to the sources of the literature it was concluded that the senses motivate consumers through cognitive descriptions and emotional schemas and lead them to behavioral action.

Key Words: Sensation, Perception, Attitude, Sensory Branding

Atıf İçin / Please Cite As:

Büdün Aydın, E. (2021). Duyum, algı ve marka: Tüketici tutumlarına yönelik üç boyutlu bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2528-2544.

Geliş Tarihi / Received Date: 23.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.05.2021

¹ Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Markaya Yönelik Tutum Oluşturmada Duyusal Markalama Uyarılarının Rolü: Ev Tekstili Sektörü Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr. - Kırklareli Üniversitesi Pınarhisar Meslek Yüksekokulu, esrabudun@klu.edu.tr

Giriş

Tüketiciler gün içerisinde yoğun olarak çok çeşitli iletilere maruz kalmaktadır. Bu iletilerin alınması, anlamlandırılması ve değerlendirilmesi ise kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Çünkü algı doğası gereği öznedir. Bu nedenle tıpkı iletilerin alınması gibi dış çevreden alınan duyuşal uyarıcıların da tüketicileri aynı oranda etkilemesi beklenemez (Büdün ve Ertürk, 2020, s. 57). Bu farklılık tüketici davranışlarının öngörülmesi ve uzun vadede işe yarar bir strateji geliştirmede de markaları oldukça zorlamaktadır. Ancak beş duyu ile elde edilen girdilerin tüketicilerde birden çok temas noktasına değinecek şekilde kurgulanması, tüketici algı ve tutumlarını yönlendirmede başarının kapısını aralamaktadır.

İnsanoğlunun en temel deneyimi renk, parlaklık, ses seviyesi ve yoğunluğu veya koku ile ilgili duyu organının uyarıldığı duyudur (Mather, 2011, s. 18). Duyular ile edindiğimiz ilk farkındalık ise duyumdur. Örneğin gözün ışığa, dilin lezzete, cildin dokuya verdiği tepki tüketicilerin belli bir nesneyi değerlendirmesini sağlayan temel deneyimdir (Solomon, 2017, s. 98; Schiffman ve Wisenblit, 2015, s. 116-117). Duyusal girdiler sayesinde çevresel değişkenlerin farkına varabilen birey, bu sayede anlamlandırma sürecini aktif hale getirmektedir. Söz konusu duyuşal girdileri beynin ilgili birimine ileterek nöral temsil şekline dönüştürmek ise duyu sistemlerinin görevidir (Hoeksema, Fredrickson, Loftus ve Wagenaar 2009, s. 110). Beş duyu sisteminin uyarıcıları işleyebilmesi ise uyarıların yeterli yoğunluğa sahip olmasını gerektirmektedir. Bir logonun şekli, rengi, parlaklığı veya bir gıda maddesinin çıkardığı ses ile tadı temel deneyimlerin kaynağıdır.

Bu çalışmada öncelikle duyuşal uyarıcılar olan görme, işitme, koklama, dokunma ve tatmanın çalışma prensipleri aktarılmıştır. Ardından duyuşal markalama stratejisinin nasıl kurulduğuna ilişkin beş duyu özelinde açıklamalar yapılmıştır. Duyusal uyarıcıların tüketicilerin algı ve tutumlarına olan etkisi aktarılmıştır. Ardından ise marka algısının boyutları olan marka bilinirliği, algılanan kalite, marka çağrışımları ve marka sadakatının kavramsal ard alanı verilmiştir. Son olarak çalışmanın genel amacı olan duyuşal uyarıcıların marka algısındaki rolüne odaklanılmış ve tüketicilerin tutumlarına yönelik üç boyutlu bir değerlendirme yapılmıştır.

Duyusal Uyarıcıların Çalışma Prensibi

Duyusal uyarıcıların her biri çevreden gelen sinyalleri farklı duyumşama ve algılama süresine dahil ettiğinden farklı çalışma prensiplerine sahiptir. Görme duyuşu, gözler aracılığıyla algılanabilecek elektromanyetik dalga dağılımı ile 35-40 kilometre uzaktaki nesnelere görebilecek kapasiteye ve göze yakın olan nesnelere görülebmesinin yanı sıra milyarlarca uzaktaki yıldızları görebilme kapasitesine sahiptir (Cüceloğlu, 2006, s. 112-113). Çalışma prensibi aşıısından bakıldığında mekanizma olarak gözün görme spektrumundaki elektromanyetik dalgalar, göz merceği ve retina üzerinde bulunan alıcılarda yoğunlaşmakta ve ışığa duyarlı pigmentlerde çözünerek sinir akımı ile görme siniri boyunca beyne ulaşmaktadır (Morgan, 2011, s. 225). Görsel uyarıcılardan biri olan ışığın dalga boyu 400 ile 700 nanometre arasında kalan elektromanyetik ışık dalgasıdır. Bu dalga boyuna göre ışık dört temel renk hissini oluşturmaktadır. Bu dört temel renk hissi kırmızı, sarı, yeşil ve mavidir. Örneğin, 700 nanometre dalga boyundaki ışık, parlak kırmızı renk görünürken, sarı rengi oluşturan dalga boyu 600 nanometre civarındadır (Hoeksema vd., 2009, s. 130; Krishna, 2016, s. 31). İnsan beyni dış dünyayı birer resim olarak algıladığından görmenin temsil yeteneği aşıısından görsel hafıza ile daha ilişkili olduğu sonucuna varılmaktadır (Barat, 2007, s. 340). Bu, marka iletişimi çalışmalarıyla görme duyuşunun sıklıkla kullanılmasının gerekçesini ortaya koymaktadır. Tüketici araştırmalarına göre alışveriş aktivitelerinin %80'e yakını görsel uyarıcılar olan logo, ambalaj, renk, parlaklık ve tasarım unsurları ile gerçeleştirilmektedir. Uyanık olunan her an en fazla maruz kalının duyu olması aşıısından görme duyuşu, markalar için de etkisine en fazla inanılan uyarı şeklidir (Sayadi, Mobarakabadi ve Hamidi, 2015, s. 101-102).

Görme duyuşu ile yakından ilişkili olan ve çokça birlikte kullanılan diğer bir duyu işitme duyuşudur. Birlikte kullanılması uyarıcıların beyne iletilmesi esnasında benzer süreçlerden geçmesinden kaynaklanmaktadır. Görme duyuşundan farkı, uyarıcıların elektromanyetik dalgalar ile değil ses dalgaları yoluyla iletilmesidir. Mekanik bir titreşim ile çevreden gelen uyarıcılar işitsel alıcılara sinir akımı yoluyla iletilmektedir (Duizer, 2001, s. 18). Dış çevreden gelen işitsel uyarıcılar orta kulak vasıtasıyla baziler membran denilen kısmın titreşmesine neden olmaktadır (Meilgaard, Civille ve Carr, 1999, s. 35). Görme duyuşuna benzer şekilde işitsel sistemde de seslerin algılanması 20 Hz (saniyede devir) ile 20.000 Hz arasında gerçeleşmektedir. Örneğin sesi seviyesi, yoğunluğu, şiddeti veya temposu sesin uyarılma düzeyini belirlemektedir. Çünkü bu tip uyarılma kan basıncı, kalp atış hızı ve solunum hızı gibi fizyolojik belirtilere

paralel olarak gerçekleşmektedir (Brugge, 1988, s. 4; Kellaris ve Kent, 1993, s. 384-385). Sesin tüketici davranışlarını yönlendirmede motivasyonel bir güce sahip olmasının temel nedeni ise ruh hali, psikolojik durumun, duyguları etkileyerek tercih ve yargılar üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Marka iletişim çalışmalarının %41'nin işitsel öğelere dayandırılması bu etkinin gerekçesini ortaya koymaktadır (Sayadi vd., 2015, s. 101-102).

Görme ve işitme duyu ikilisinde bulunan çalışma prensibi benzerliği, koku ve tat duyularında da kendini göstermektedir. Bunun temel nedeni koku ve tat duyularının her ikisinin de kimyasal duyu sınıflandırmasında bulunmasıdır. Kimyasal uyarılara yanıt veren duysal bir süreç olan koku (Mozell, 1988, s. 59), moleküler yapıların uyarılmayı sağlaması ile gerçekleşmektedir (Morgan, 2011, s. 237). Bu işleyiş içerisinde koku alma hücreleri her iki veya üç gün içerisinde yenilenirken, olgunlaşan hücreler yok olarak yerini yeni hücrelere bırakırlar (Cüceloğlu, 2006, s. 105-106). Dış çevre uyarılarının koku alma epitelyumunda tespitinde her burun deliğinin farklı bir epitelyumu devreye girmektedir. Tahminlere göre ise insanoğlu yaklaşık 10.000 kadar farklı kimyasal tanıyabilmektedir (Stevenson ve Boakes, 2004, s. 69; Buck, 2004, s. 117; Bradford ve Desrochers, 2009, s. 141). Kokusal ipuçlarını yaratan koku uyarıları, diğer duyuların işleyiş prensibinde olan Talamus'tan³ geçmeyip doğrudan beynin limbik⁴ sistemindeki hipokampus'e⁵ geçmektedir. Bu da koku duyusunun en ilkel duyu birimi olmasını sağlamıştır. Doğrudan limbik sisteme bağlanması kokunun duygusal tepkilerle olan yakın ilişkisini de açıklar niteliktedir. Görme, işitme gibi daha bilişsel olan duyuların yanında koku duyusu, duyu yoğun tepkilere neden olması bakımından marka iletişimde oldukça önemli bir konumdadır (Herrmann, Zidansek, Sprott ve Spangenberg, 2013, s. 32; Ozan, 2017, s. 277-278). Örneğin ortam kokularının hoşluğu veya tatsızlığı ürün değerlendirmesinde duygusal tepkilere neden olurken (Bosmans, 2006, s. 33) iştahı yöneten sinir hücreleri koku duyusu ile birlikte işlediğinden koku ve tat ikilisi lezzet deneyiminin ortaya çıkmasında öncelikli rol üstlenmektedirler (Stephens, 2017, s. 85).

Diğer bir kimyasal duyu olan tat duyusu, dil üzerinde bulunan alıcıların uyarılması ile işlemektedir (Stevenson ve Boakes, 2004, s. 69). Ağız içerisindeki dört ayrı alanda bulunan tat tomurcukları 50 ile 100 hücreden oluşan tat alma epitelyum hücreleri 6 ile 8 günde bir yenilenmektedir (Frank, Hettinger ve Mott, 1992, s. 374-376; Meilgaard vd., 1999, s. 34). Tat tomurcukları tatlı, tuzlu, ekşi, acı ve lezzetli anlamına gelen umami tat tomurcukları olarak beş temel tat hissine sahiptir (Stevenson ve Boakes, 2004, s. 69). Söz konusu tat hisleri ise dil yüzeyinde eşit dağılım göstermemektedir. Dil arkasında bulunan tat tomurcukları acı maddelere, dil ucu tatlı maddelere, dil yanları ekşi maddelere, dil kenarları ise tuzlu maddelere daha duyarlıdır (Beidler, 1988, s. 124). Markalar açısından bakıldığında marka iletişimi çalışmalarının %31'nin tat içeren lezzet algısından oluştuğu görülmektedir. Bu da tat algısının tıpkı görsel uyarıcılardaki logo, işitsel uyarıcılardaki jenerik müziğin marka kimliğine dönüşebilmesi gibi tat imzası olarak bir kimlik göstergesi olabileceğinin açık bir kanıtıdır (Sayadi vd., 2015, s. 102).

Deri ile doğrudan temas ve vücut hareketlerinin dış dünyaya göre pozisyonunu açıklayan vücut hareketleri dokunma ve denge duyularını oluşturmaktadır (Mather, 2018, s. 18). Dış dünya ile en temel temas şeklini açıklayan dokunma duyusu, deri ve dokunma alıcılarını içermektedir. İnsan derisinin 100 milimetre karesinde her biri yaklaşık 640.000 mikro alıcı bulunan sinirlere bağlı 50 alıcı bulunmaktadır (Lindstrom, 2007, s. 38). Yetişkin bir erkek baz alındığında, vücut yapısının %16-18'ine denk gelecek şekilde yaklaşık 18.000 santimetrekare deriye sahip olduğu söylenebilmektedir (Gallace ve Spence, 2010, s. 246-247). Dış dünya ile en sıcak temasa aracılık eden dokunma duyusu ile dış yüzeyler hakkında (sıcak, soğuk, sert, yumuşak vb.), bilgiler elde edilmektedir (Mather, 2018, s. 61). Sevgi ve sıcaklık ile bağdaştırıldığından yakın duyu olarak da adlandırılan dokunma duyusu, marka iletişim çalışmalarının %25'inde kullanılmaktadır. Dokunma deneyimi ile ürün hakkında deneyim sahibi olabilme tüketici davranışlarını yönlendirmesi açısından önem taşımaktadır (Hornik, 1992, s. 449; Peck, 2009, s. 18; Sayadi vd., 2015, s. 101).

Bedenin dış dünyaya karşı duruş pozisyonunu yansıtan denge duyusu yer çekimine göre vücudun nasıl bir pozisyonda bulunduğunu ve bedenin bu duruş şeklinden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır

³ Her bir duyu organından gelen uyarıcıları alarak sinyalleri, ilgili beyin kabuğuna iletmektedir. Örneğin, işitme ile ilgili sinyallerin işitme ile ilgili beyin kabuğu bölgesine iletilmesinden thalamus sorumludur.

⁴ Limbik sistem olarak da adlandırılan orta beyin, temel işleyiş itibarı ile yiyecek, içecek ve cinsellik gibi motivasyonel davranışların yanı sıra korku, heyecan, saldırganlık gibi duygusal davranışları organize etmektedir ve beyin kimyasallarının bir çoğunu üretmekten sorumludur.

⁵ Hipokampus, duygular, anılar ve belleğin bulunduğu kısımdır. Beyin yapısında kalıcı depolamayı sağlayarak anıları kurtarmadan ve öğrenmenin gerçekleşmesinden sorumludur.

(Cüceloğlu, 2006, s. 72). Merkezi beyincik olan denge duygusu, kulaktaki yarım daire kanalları ile vestibüler torbacıklarda beden denge durumunu ortaya koymaktadır. Denge duygusu kulak işlevleri arasında görünse de ayrı bir alıcı pozisyonunda olduğundan beden denge durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır (Ertürk, 2017, s. 206).

Görüldüğü üzere literatürde beş duyu olarak geçse de kaynaklar denge duygusunu da işin içine katarak toplamda 6 duyudan bahsetmektedir. Bunlardan ilk ikisi görme ve işitme ikilisi, diğer ikili kimyasal duylar olan koklama ve tatma, son ikili ise vücut duyları olarak ifade edilen dokunma ve denge duylarıdır. Tüketici tutumları ve marka algısı açısından bakıldığında ise 6 değil 5 duysal uyarıcıyı oluşturan görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma duylarından faydalandığı görülmektedir.

Beş Duyu Özelinde Stratejinin Kurulumu

Markalar, tüketici algılarını kendi lehlerine çevirmek ve bunu sürdürülebilir kılmak için çok çeşitli stratejiler gütmektedir. Markalama çalışmaları ve farklılaşmanın en önemli nedeni ise rekabettir. Bu açıdan bakıldığında markaların tüketiciler için fayda ve teklif sunmaya çabaladıkları bilinmektedir. Değerli mülk, donanım, araçlar gibi maddi kaynaklar oldukça önemlidir. Ancak bundan daha önemlisi imaj, itibar ve algı gibi maddi olmayan kaynaklara dayalıdır. Çünkü tüketici algıları en az fiyat-performans kadar algısal gerçekliğe itibar etmektedir. Örneğin, Coca Cola markasının ismi birçok ülkenin gayri safi milli hasılasından daha değerlidir. Bunun ise temel nedeni Coca Cola'nın maddi olmayan kaynaklara verdiği önem ve bunun tüketicide bulduğu karşılıktır (Wilson ve Gilligan, 2005, s. 505).

Tüketici algılarının yönlendirilmesinde fonksiyonel fayda unsurları, sürdürülebilirlik ve farklılaşma açısından bir takım sınırlılıklara sahiptir. Ancak buna karşın duyu ve düşünceye yönelik uyarılar ise tutum olumusunda daha etkin bir yere sahiptir. Markalar çeşitli stratejilerle tüketici algısından fonksiyonel, duygusal ve psikolojik bütünlük yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu stratejilerden birisi de duysal girdilerin temel kaynak olduğu duyu stratejisidir. Tüketicilerin duylarına seslenerek, marka algılarını yönlendiren markalar duysal markalama modeline odaklanmaya başlamışlardır (Büdü, 2020, s. 44). Duysal markalamanın amacı ise temelde beş duyu organı kullanılarak edinilen bilgilerin markaya yönelik girişimler ile tüketiciler için anlamlı hale getirilmesini sağlamaktır.

Duysal markalama stratejisi beş duyu temel alınarak gerçekleştirilen bir markalama türüdür. Bu beş duyunun her biri kendi duyu özelinde kullanılarak farklılaşma elde edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin görsel uyarıcılar dış dünyayı algılamada en fazla kullanılan duyudur. Çünkü gün içerisinde maruz kalınan görsel uyarıcılar diğer tüm uyarıcılardan çok daha fazladır. Görme çoklu duysal etkileşimin en fazla olduğu duyu olduğu için en çok kullanılan duyudur. Çünkü renk, şekil, grafik, ışık, parlaklık gibi görsel uyarıcıların insan doğası üzerindeki rolü oldukça fazladır. Bunların yanı sıra görme duygusu ile böbreküstü bezleri aktive edilerek tüketicilerde tat tomurcuklarını uyarmaktadır. Bu da görme ile tat-lezzet arasında güçlü ilişki ile yiyecek seçiminde güçlü bir aktör olduğunun göstergesidir (Vietoris, 2017, s. 15-16). Aydınlatma/ışık veya parlaklık da tüketiciler için oldukça güçlü bir uyarıcıdır. Çünkü hoşlanma, beğenme, sevme gibi olumlu duyu durumlarını yaratmada oldukça etkilidir. Özellikle de parlaklığın tüketicileri dokunsal temasa teşvik etmesi önemli bir uyarıcı olduğunun bir göstergesidir (Decre ve Cloonan, 2019, s. 118). Diğer bir görsel uyarıcı tüketici tepkilerinde oldukça etkili olan renktir. Yıllar boyu yapılan fiziksel ve psikolojik araştırmalar, ürünler, mağaza içi dekorasyon, reklam ve diğer görsel alanlarda kullanılan rengin tüketici tercihlerindeki önemini ortaya koymuştur (Crowley, 1993, s. 59). Renk uyarıcısının tüketici psikolojisinde bu denli önemli olmasının asıl nedeni ise duyu ve davranışlar üzerindeki etkisidir. Renkler arasında tercih yaparken de oldukça dikkatli olunmalıdır. Çünkü tüm renkler gözün aynı renk spektrumunda bulunmamaktadır. Örneğin, kırmızı renk sıcak ve yüksek dalga boyuna sahipken, mavi renk soğuk ve düşük renk boyuna sahiptir. Markalar açısından bir değerlendirme yapıldığında ise kırmızı satış, mavi kurum rengidir. Bu nedenle de Coca Cola kırmızı, IBM ise mavi renkte konumlandırılmıştır (Ries ve Ries, 2019, s. 127-128; Chebat ve Morrin, 2007, s. 190). Diğer bir görsel uyarıcı logo ve amblemidir. Her şeklin insan beyni tarafından alınması ve algılanması farklı olduğu için logonun şekli de oldukça önemlidir. Örneğin kendine özgü renklerle (kırmızı ve sarı) oluşturulan deniz kabuğu amblemi Shell'i, uçan mavi kuş ise Twitter'ı çağrıştıran başarılı duysal tasarımlardır (Ries ve Ries, 2019, s. 121, 127-128). Yine ambalaj, mağaza çevresi, mağaza tavan yüksekliği, vitrin, satış noktası ve diğer tüm görsel uyarıcılar tüketici davranışlarını etkileyen önemli unsurlardır. Bu açıdan tüketiciyi mağazaya çekmek için etkili birer stratejilerdir (Mower, Kim ve Childs, 2012, s. 442-443).

İşitsel uyarıcılar, marka iletişimi çalışmalarında oldukça yoğun kullanılan ve bilinçaltını etkileyen önemli bir duydur. İnsan beynini aktive ederek bilinçsiz arzuların açığa çıkmasını sağlayan işitsel uyaranlar, oldukça etkili bir fenomendir. Yapılan araştırmalar, görsel içeriğin göz ardı edildiği noktada işitsel bilginin ürün içeriğinden beş kat daha fazla etkili olduğunu ortaya koymuştur (Victoris, 2017, s. 17). Markalara ses ile kimlik kazandırılmasının temel amacı, tüketicilerde duygusal tepkilere yol açarak, insan zihnine, duygularına ve davranışlarına nüfuz etmektir (Lancu, Bara, Seserman ve Bindea, 2009, s. 102-104; Gustafsson, 2015, s. 20-21). Örneğin, Intel'in dört notalı imza sesi ile tüketicilerde Intel'e ilişkin bilgi, duygu ve deneyimlerin tamamı hatırlatılmaktadır (Stephens, 2017, s. 83-84). Gündelik hayatın her aşamasında mağaza, ofis, asansör, film, reklam vb. alanlarla kullanılan arka fon müziği dinleyicilerde duygusal bir tepki ortaya çıkarmak için kullanılmaktadır (Kellaris ve Kent, 1993, s. 381-383). Yine müziğin temposu tüketici tercihlerini etkileyen önemli bir işitsel uyarıcıdır. Uyarılma açısından hızlı ve yavaş tempolu müzikler tüketici tepkilerinde farklılıklara neden olmaktadır. Örneğin süpermarketlerde yavaş tempolu müziklerle müşterilerin mağazada daha fazla vakit geçirerek daha fazla alışveriş yapması amaçlanırken fast food mağazalarında tempolu müziklerle yemeklerin hızlı yenilip iş akışının hızlı olması amaçlanmaktadır (Alpert, Alpert ve Maltz, 2005, s. 371; Berman, Evans, ve Chatterjee 2013, s. 495-496). Diğer taraftan seçilen reklam müziği reklam içeriğine uyduğu oranda tüketici dikkatinin de artarak ürüne yönelik tanıma ve hatırlama işlevlerini arttırdığı gözlenmiştir (MacInnis ve Park, 1991, s. 164,172). Dolayısıyla müziğin yalnızca duygusal tepkilere değil bilişsel bir takım sonuçlarının da olduğu görülmüştür.

Yaklaşık 10 bin kadar kokuyu ayırt edebilen insanoğlunun bireysel olarak kodlanmış genetik bir kokusu bulunmaktadır (Axel, 1995, s. 69). Dış çevreden alınan koku girdilerinin algılanması ise diğer duysal uyarıcılara göre daha uzun sürmektedir. Örneğin görsel uyarıcıların algılanması 45 milisaniye (saniyenin binde biri) iken, koku uyarıcılarının algılanması yaklaşık 450 milisaniyedir. Bunun nedeni koku nöronlarının beyindeki ilgili sisteme daha geç ve yavaş iletilmesidir (Morrin, 2009, s. 78). Koku duyusunun bilinçli bir şekilde sonlandırılması veya kapatılması gibi bir durum söz konusu değildir. Anında duysal tepkilerin kaynağı olan koku ipuçları kimyasal uyarı sisteminin aktive edilmesiyle engellenemez reaksiyonlara neden olması bakımından marka iletişimi çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır (Bradford ve Desrochers, 2009, s. 142). Duysal tepki olan uyarılma ile birey, hoşça giden ve beğenilen bir kokuya yaklaşıırken, tersi durumda aktif bir kaçma davranışı gerçekleştirmektedir. Çünkü uyarılma bireyi fizyolojik bir duygu durumuna teşvik etmektedir. Duygulara en yakın duygu olarak bilinen koku, her tüketicide aynı tepkiye neden olmamaktadır. Çünkü koku ipuçları, örtük veya bilinçaltı nedenlere bağlı olarak işlemekte ve tüketici farkındalığı olmadan da otomatik tepkilere neden olabilmektedir (Rimkute, Moraes ve Ferreira, 2015, s. 30). Bu nedenle kokunun, otobiyografik hafıza ve anılar gibi geçmişe dönük tecrübeleri hatırlatan güçlü bir etkisi vardır.

Dokunma duyusu diğer tüm duylardan farklı olarak cilt yüzeyinin bilinçli bir hissetme yeteneğini kapsamaktadır. Bu bilinçli hissetme yeteneği herhangi bir nesneye ilişkin fiziksel bir teması gerektirmektedir (Medway, 2014, s. 203; Montagu, 1971, s. 17). Dokunsal girdiler, ürünler ilgili (sıcaklık, pürüzlülük, ağırlık vb.) özelliklerin değerlendirilmesini sağladığı için tanısaldırlar. Ürüne ilişkin güven duygusu gelişiminde veya dokunmaktan hoşlanan tüketicilerin markaya yönelmesinde dokunsal öğeler oldukça önemlidir (Grohmann, Spangenberg ve Sprott, 2007, s. 238; Peck ve Childers 2003a, s. 440; 2003b, s. 46). Tüketiciler açısından bakıldığında dokunmanın iki tür amacı olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki ürün hakkında bilgi sahibi olmak ikincisi ise hedonik duysal deneyimler yaşamaktır. Ürün özelliklerinin saptanması tüketiciler için kalite algısının sorgulanmasına aracılık ederken (Lindstrom, 2017, s. 148-149), hedonik deneyim yaşamak isteyen tüketiciler, dokunmanın onlara iyi geleceğine ve onları daha iyi hissettireceğine inanmaktadır. Bunun haricinde pürüzlülükle ilgili yapılan çalışmalar, pürüzlü alanların kişileri daha az hoşnut hissettirdiğini, pürüzsüz alanların ise tüketiciler tarafından daha hoş algılandığını ortaya koymuştur (Klatzky ve Peck, 2012, s. 139-140; Peck ve Shu, 2009, s. 434). Dokunma hissinin yarattığı psikolojik yönelim paket veya sunumların tüketicilerde yarattığı izlenimleri yönetmede de başrol oynamaktadır. Öyle ki plastik bir şişeden ziyade cam şişelerin tercih edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Coca Cola'nın çoklu duysal deneyim sağlayan şişe tasarımı veya silindirik bir karton kutuda sunulan Pringles cipsleri, dokunarak iyi hisseden tüketici kitlesine yönelik önemli girişimler olarak görülmektedir (Victoris, 2017, s. 19). Buradan yola çıkarak dokunma duyusuna yönelik gerçekleştirilen araştırmalara ilişkin bir genelleme yapılacak olunursa, dokunsal girdi ve marka algısı arasında güçlü bir bağlantı olduğu ve ürün değerlendirmelerini yüksek oranda etkilediği söylenebilir.

Diğer tüm duysal uyarıcılar çoğunlukla tek başına da işleyebilen özelliğe sahipken tat duyusu genellikle lezzet elde edilecek gıda ile ilgili ortamdaki diğer tüm uyarıcılardan doğrudan etkilenmektedir. Bir

yemek sırasında tat uyarınları en son algılanır ve lezzet denilen unsurun ortaya çıkmasına aracılık eder. Ancak toplam tat deneyimi noktasında bakıldığında bir yemeğın sunulduğu kap, gıda ürünün kendi çıkardığı sesin, yemeğın kokusunun gibi diğer tüm uyarıcılar tat tomurcuklarından gelen hissi destekleyerek lezzet algısını ortaya çıkardığı bilimsel olarak kanıtlanmış bir gerçektir. nk tat duyusu diğer duysal girdiler ile koordineli şekilde çalışmaktadır. Örneğın bir yemeğın kokusu beğenilmediğinde veya görüntüsü iştah açıcı değilse o gıda ürünü tadına bakılma şansını da otomatik olarak kaybetmektedir (Victoris, 2017, s. 22; Elder ve Krishna, 2010, s. 748-750). Yine görsel işaretlerden olan renk, ürün kalitesi ile ilgili ipuçları vermesi bakımından tüketiciler değerlendirmelerini etkilemektedir (Hoegg ve Alba, 2007, s. 491). Öte yandan gıda ürünün örneğın patates cipsin ısırıldığında çıkardığı ses cipsin tazeliği ve gevrekliğinin bir göstergesi olarak algılanmakta ve tüketiciler kararlarını etkileyebilmektedir. Yapılan araştırmalar, bir gıda maddesi tüketicilerde çıkan ses ile tat algısı arasındaki bağlantının paralel olduğunu ve ses ne kadar yüksekse tüketicilerde tazelik algısının o denli fazla olduğunu ortaya koymuştur. Yine dokunma ve tat etkileşiminde ürüne/gıda maddesine dokunma ihtiyacı duyan bireylerin tat algısına ilişkin daha olumlu değerlendirmeler yaptıkları saptanmıştır (Dematte vd., 2014, s. 58; Krishna ve Elder, 2009, s. 285). Söz konusu dokunma deneyiminin psikolojik uyarılmadan ziyade fizyolojik tepkiye yani bilişsel bilgi edinme, yargı gibi eylemleri beslediği söylenbilir (Robinson, Blissett ve Higgs, 2013, s. 101).

Grldğu üzere tüketicilerin herhangi bir marka algıları, duysal uyarıcılar vasıtasıyla görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma duyuları ile şekillenmektedir. Markaların, tüketiciler ve tutumlarını kendilerine yöneltmek ve bunu sürdürülebilir kılmak en temel amaçlardandır. Ancak duysal markalama stratejisinde beş duyuya ilişkin algısal yönelimin ve bu yönelimin hangi tutum öğesi odaklı konumlandırıldığı oldukça önemlidir. nk markaların tüketicilere sundukları ürün veya hizmetlerin özelliklerine göre duysal uyarıcıları tercih etmeleri, stratejinin başarısını etkileyecek en önemli bileşendir.

Duysal Markalamada Algı ve Tutumların İşlevi

Bireyler, görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma duyuları sayesinde dış evre hakkında bilgi sahibi olup, bunları anlamlandırabilmekte ve etrafında neler olup bittiğinin farkına varmaktadır. Dış dünya hakkındaki anlamlandırma ile bir iğnenin batma hissi, limonun ekşi tadı veya bir mziğın sesi ile ilgili temel deneyimler elde edilmektedir. Duyumların ilkel doğası, nesne, olay, olgu ve kavramların anlamlandırılması algısal süreç ile mmkndir (Mather, 2011, s. 17). Örneğın bir market reyonda bulunan deterjanın ambalajından veya kokusundan hangi tip giysiler için kullanılacağının anlaşılması fiziksel ve bilişsel algılama süreçlerinin bir sonucudur (Hoyer, MacInnis ve Pieters, 2012, s. 80). Algılama süreci maruz kalınan duysal girdinin türüne göre değişkenlik göstermektedir. nk dış dünyadan gelen girdiler beş duyu vasıtasıyla alınabilmektedir. Söz konusu bu duysal girdilerin anlamlı birer yorumlamaya dönüşmesi tamamı ile içsel ve öznel bir değerlendirme ile mmkndir (Krishna ve Elder, 2009, s. 283; Solomon, Bamossy, Askegaard ve Hogg, 2006, s. 39, 50). Bu değerlendirme içinse dış evre uyarınlara maruz kalmak gerekmektedir. Bu uyarınlardan hangisinin anlamlandırılacağına dair seçici dikkat ile yorumlama algılama süreci olarak ifade edilmektedir (Solomon, 2017, s. 108; Schiffman ve Wisenblit, 2015, s. 116).

Algılama sürecinde bireyler dış dünyadan elde ettikleri bilgileri, bellekleri ile karşılaştırarak bir ürün veya marka ile ilgili değerlendirme yapmakta ve nihai karar vermektedirler (Peck ve Childers, 2008, s. 194). Söz konusu bu değerlendirme, bir nesne veya marka ile ilgili yüksek ve düşük yorumlama şeklinde gerçekleşmektedir. Bu yorumlama yüksek yorumlama şeklinde ise olumlu, düşük yorumlama şeklinde ise olumsuz duysal algıyı temsil etmektedir. Bilişsel psikolojiye göre olumlu duysal algılama genellikle hızlı, otomatik ve zahmetsizken, olumsuz duysal algılama yavaş, bilinçli ve zahmetlidir (Haase, Wiedmann ve Labenz, 2018, s. 566). Tüketiciler dış çevrede yer alan herhangi bir nesne ile ilgili tercih etme veya etmeme üzerine belli bir tutum sahibidirler. Örneğın, Lancome kozmetik markasına karşı olumlu tutum benimseyen bir tüketicinin, söz konusu markayı koruması, sahiplenmesi ve ürünlerini kullanması beklenmektedir. Bu olumlu tutumun temel nedeni ise genellikle söz konusu markaya ilişkin tüketicinin önceden oluşmuş olumlu deneyimleridir (Moye ve Kincade, 2003, s. 59-59). Dış evre uyarınlara algılama biçimi büyük lde tüketicilerin tutumlarını da şekillendirmektedir. nk tutumlar, tüketiciler deneyimleri sonucu elde edilen bilgi düzeyi ve bu bilgi düzeyinin ortaya çıkardığı görüş, inanış ve yargısal ifade bütünüdür. Söz konusu deneyimler ise ya bireysel tecrübe şeklinde ya da toplumsallaşmanın sonucunda ortaya çıkmaktadır (Sullivan, Hartley, Saunders, Montgomery ve Fiske 1994, s. 18). Ancak her ne şekilde olursa olsun belli bir tutum oluşumunda aşağıda aktarılan tutum öğelerinde (bilişsel, duysal, davranışsal) koordineli, istikrarlı ve dengeli bir bütünleşme sağlanması gerekmektedir.

Tüketici davranışlarının temelinde bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkiler yer almaktadır. Söz konusu bu tepkilerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkan tavır ve duruş, tutum olarak ifade edilmektedir (Kardes, Cronley ve Cline, 2010, s. 10-11). Algılama biçimindeki olumlu veya olumsuz değerlendirme, tutum nesnesine yönelik biliş, duygu veya eylem düzeyinde gerçekleşmiş olabilir. Nitekim tutumlar subjektif ve biricik olma özelliğini taşımaktadırlar (Boone ve Kurtz, 2011, s. 152). Öte yandan tutumların sürekliliği tutum nesnesine yönelik olumlu görüşün veya deneyimin devamlılığına bağlıdır. Öyle ki herhangi bir tutum nesnesine karşı olumlu görüşe sahip olan tüketiciler, yine aynı tutum nesnesi ile ilgili olumsuz bir deneyim yaşadıkları takdirde olumlu algısal değerlendirme görece olarak olumsuz yargı boyutuna taşınabilmektedir (Dick, 1994, s. 101). Bilişsel boyutla verilen tepkiler, algı ve düşüncelere dayanan inanç ve bilgiler bütünüdür. Duygusal boyutta ise tutum nesnesine ilişkin verilen duygusal tepkiler öne çıkmaktadır. Tutum nesnesine yöneltilen eylem durumu ise davranışsal boyutun göstergesidir (İnceoğlu, 2011, s. 30; Solomon vd., 2006, s. 140). Tüketici motivasyonlarına ilişkin yapılan araştırmalarda diğer etkenlerle karşılaştırıldığında bilişsel değerlendirmelerin çok daha etkili olduğu belirlenmiştir. Ürün değerlendirmelerinde alternatifler arasından en rasyonel seçimi yapmak, mantıksal çıkarımlar ile ihtiyacı karşılaması doğru orantılıdır (Morschett, Swoboda ve Foscht, 2005, s. 428). Tüketicilerin algılarını yöneterek olumlu tutum geliştirme çabasında olan markalar için tüketici duyguları önemli bir referans noktasıdır. Duygusal deneyim ile tüketicileri yönlendiren en iyi örnek Disney markasıdır. Tema parklar ile tam bir eğlence deneyimi yaratan marka, tüketicileri etkilemeyi başarmıştır (Travis, 2000, s. 79). Uyarılara verilen duygusal tepkiler genellikle otomatik ve bilinç dışı gerçekleşmektedir. Duygusal öğeler ile marka ile bağ kurulması uzun dönemli ilişki kurabilmenin öncelikli koşulları arasında sayılmaktadır. Bu koşulları yerine getirmek içinse markaya uygun duygusal tercihin yapılması gerekmektedir. Örneğin bir marka eşsiz şekilde dizayn edilmiş logosu ve rengi ile öne çıkmak isterken, bir marka jenerik müziği ile bir başkası tadı ile öne çıkmak isteyebilir. (Sharifi, 2014, s. 44; Klink, 2003, s. 144). Başka bir marka ise çoklu duyuşsal stratejiyi benimseyerek beş duyudan en az üç veya dördünü baz alarak bir duyuşsal markalama stratejisi kurgulayabilir. Örneğin ürün olarak kahve satan bir mağaza, hem kahvenin tadı, hem çevreye yaydığı kokusu, hem mağazada çalan müzik tınısı ile markalama yapabilir. Bu tamamen markanın kendi tercihine bağlıdır. Psikoloji bilimine göre insan davranışlarını anlamlandırılabilmenin temel koşulu insan duygularını anlamaktan geçmektedir. Çünkü insanlar yaşamları boyunca dış çevre ile yakın etkileşim kurarak, sürekli deneyim sahibi olmaktadır. Bu da zamanla otomatik duygusal tepkilere neden olmaktadır. Duygusal tepki vermek için gereken deneyim, bireylerin tutum nesnesine ilişkin olumlu veya olumsuz bir değerlendirme yapmalarını sağlamaktadır. Tutum nesnesinden elde edilen memnuniyet veya memnuniyetsizlik duygusal tepkilere neden olduğu için bunların eyleme dönüşmesi de güçlü bir olasılıktır (Lazarus, 1991, s. 104; Wanke, 2008, s. 8). Tüketici davranışları duyguların bireyleri irrasyonel şekilde yönlendirmesiyle anlam kazanmaktadır. Düşünce ve fikri temsil eden bilişsel düzey ile duygular çeliştiğinde çoğunlukla kazanan taraf duygular olmakta ve davranışta bu yönde ortaya çıkmaktadır. Rasyonel yargıların davranışa dönüşme ihtimali çok daha fazla görünse de genelde duygular baskın gelerek eyleme dönüşme ihtimali çok daha fazla olmaktadır (Gordon, 2006, s. 9). Tüketiciler ürünle ilgili beklenti düzeylerini vaat edilen değerler doğrultusunda oluşturmaktadırlar. Markanın iletmiş mesajlar ile vaatleri ve tüketici ilgilenim düzeyi tutumların da yönünü belirlemektedir. Öyle ki yüksek ilgilenim düzeyindeki bir tüketici bilişsel davranışlarını bilişsel boyutlarda gerçekleştirirken düşük ilgilenim düzeyindeki tüketiciler duygusal iletilere daha eğilimlidir (Van Dyck, 2017, s. 101-102). Markaların tüketicilere sundukları ürün ve hizmetlerde duyuşsal temas noktalarını belirlemesi ile tüketici ilgilenim düzeyleri belirlenebilmektedir. Örneğin Coca Cola, gazlı içecek sektöründeki lider konumunu ürüne yüklediği sembolik değerler ile yeniden üretmektedir. Rakipler arasından renk, ses, koku, doku ve tat ile ayrılan markalar yaratmak mümkündür.

Marka Algısının Temel Bileşenleri

Markaların, tüketiciler ile duyuşsal temas noktaları belirlemesi, algıya yönelik olumlu bir sinerji ile mesajları iletmenin önemli bir yoludur. Markanın hedef kitlelere sunduğu ürün veya hizmetin niteliği ne olursa olsun tek gerçeklik, nasıl algılandığı ile ortaya konulan gerçekliktir. Dolayısıyla marka iletişimde duyuşsal temas noktaları oldukça önemlidir (Lindstrom, 2007, s. 115-116). Tüketicilerin herhangi bir markaya ilişkin algıları, uzun dönemdir tüketici araştırmalarına konu olmuştur. Tüketicilerin marka ile ilgili algıları, doğrudan markanın sunduğu ürün veya hizmetlerle ilgili olan veya olmayan nitelikler, fonksiyonlar, faydalar, kişilik özellikleri ve kimlik özellikleri gibi pek çok zihinsel temsilden oluşmaktadır. Bu nedenle tüketicilerin, markaya ilişkin olumlu veya olumsuz değerlendirmelerinin tümünü kapsamaktadır (Keller, 2016, s. 8; Keller, 2003, s. 596).

Marka algısına yönelik alan yazın tarandığında marka algısının karşılığı olarak marka değeri/denkliğı veya müşteri tabanlı marka değeri kavramlarının kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada da marka algısı, bir markanın isim, logo veya sembolünün, ürün veya hizmetlerin tüketicilerine sağladığı değeri ifade eden marka denkliğı kavramı aktarılmıştır. Marka denkliğı boyutları olan marka bilinirliğı, algılanan kalite, marka çağrışımları ve marka sadakati de marka algısının oluşmasındaki temel bileşenler olarak ele alınmıştır (Aaker, 1991, s. 27; Motameni ve Shahrokhi, 1998, s. 276).

Marka bilinirliğı, tüketicilerin herhangi bir ürüne ihtiyaç duydukları anda çok sayıda marka ve mağaza arasından tanıdık, bildik olana yönelmeleridir. Özellikle tüketiciler satın alacakları ürün veya hizmetle ilgili kararsız kaldıklarında genellikle aşına oldukları isme, logoya yönelmektedirler. Bilinirlik, tüketicilere kalite algısı ve güvenilirlik gibi soyut değerleri çağrıştırdığından tercihlerle oldukça etkili olan bir unsurdur. Bilinirlik ile markaya ilişkin zihinsel şemalar geliştiren bireyler, beklentilerinin karşılanması veya karşılanmamasında önceki deneyimlerinden aşınadırlar. Tüketici zihnindeki olumlu veya olumsuz değerlendirmelerin/deneyimlerin (Alba ve Hutchinson, 1987) bir özetidir. Logo, renk, tat gibi uyarıcı örnekleri verildiğinde tüketiciler, ilgili markaya yönelik içerikleri hafızadan geri çağırılmaktadırlar. Örneğin restorana giden bir tüketici, oradaki yiyeceklere ve yiyeceklerin tadına önceden aşına olduğu için karşılaşılabilecekleri konusunda zihninde bir senaryoya sahiptir. Söz konusu senaryo markaların tüketici zihinlerine ekmeye çalıştığı marka algısı boyutlarından marka bilinirliğıdir (Aaker, 1991, s. 29; Noel, 2009, s. 110). Marka bilinirliğı, bir markanın tanınırlığı ve markayı hatırlama işlevlerinden oluşmaktadır. Marka ile ilgili ipucu verildiğinde önceki maruz kalma durumu/deneyimlerden markanın akıllara gelmesi marka tanınırlığı iken, ihtiyaç durumunda ürüne ilişkin herhangi bir markanın hafızadan geri çağırılması markayı hatırlamadır. Mısır gevreğı ve tahıl ürün gamında akıllara ilk gelen markanın Kellog's olması marka bilinirliğine örnek olarak verilebilir (Keller, 1993, s. 3; Aaker, 1995, s. 10-11; Vasudevan ve Kumar, 2019, s. 348; Keller, 2013, s. 73).

Marka çağrışımları, bir marka ile ilgili tüketicilerde ortaya çıkan maddi veya maddi olmayan temsilleridir. Markadan elde edilen tüm deneyimler ile beş duyuya yönelik maruz kalınan tüm uyarıcılar markaya ilişkin çağrışım unsuru olabilmektedir (Faircloth, Capella ve Alford, 2001, s. 64). Markanın piyasaya sunmuş olduğu ürün veya hizmetlere ek olarak markaya ilişkin istek, beklenti, deneyim, inanç, tutum ve diğer tüm bağlantılı ifadeler çağrışım yaratmada etkilidir. Bu bağlantılar markayı alıp tüketmeye yönelik olabileceğı gibi tersi durumda kullanılmayı da teşvik edebilir. Bu nedenle çağrışım unsurları yaratacak duyuşsal uyarıcı seçiminde markaların, ürün veya hizmetlerine uygun tercih yapmaları gerekmektedir. Böylece olumsuz çağrışım yaratabilecek değışkenler bertaraf edilebilir (Pappu, Quester ve Cooksey, 2005, s. 145; Douglas, Craig ve Nijssen, 2001, s. 109). Çağrışımlar, özellik, fayda ve tutum şeklinde gerçekleşebilir (Tuominen, 1999, s. 84). Bu anlamda önemli olan tüketicilerin, bilişsel ve duyuşsal tepkilerini çağrışımlar yolu ile markaya yönlendirmek ve tüketici karar süreçlerine dahil olabilmektir.

Tüketicilerin herhangi bir ürün veya hizmetten beklentilerinin karşılığını ifade eden algılanan kalite boyutu diğer bir marka algısı bileşenidir. Nesnel kalite algısının yanında (performans, dayanıklılık, güvenilirlik, vb.) markadan elde edilen deneyimin yönünü ortaya koymaktadır ve kişisel değerlendirmeler bütünüdür (Shariq, 2018, s. 319). Algılanan kalite, markanın maddi veya maddi olmayan değerleri ile ilişkilendirmede markaya yönelik çağrışım sağladığında başarılı olabilmektedir. Bu yüzden işlevsel faydaların yanında soyut ifadelerin bütüncül olarak kullanılması güçlü bir rekabetçi stratejidir (Aaker, 1995, s. 17). Dolayısıyla algılanan kalite, tüketiciyi belli bir ürünü almaya teşvik edici değer teklifi sunan ve diğer markalardan kolayca ayrışmasını sağlayan öznel değerlendirmeler sonucu elde edilmektedir.

Marka algısının son bileşeni ise marka sadakatidir. Marka sadakati, belli bir markanın sunduğı ürün ve hizmetlerin satın alınma sıklığı ve satın alınma olasılığının süreklilik ve tutarlılık arz etmesi sonucunda gerçekleşmektedir. Tüketici ihtiyaçlarının ortaya çıkmasında alternatifler arasından tek tek değerlendirmeler yaparak karar vermektense ziyade tek bir markaya odaklanmak ve ilgili markadan satın alım gerçekleştirmek sadakatın oluştuğunun bir göstergesidir (Yi ve Jeon, 2003, s. 231; Oliver, 1999, s. 34; Fitzgibbon ve White 2004, s. 215). Diğer tüm bileşenlerde olduğu gibi belli bir markaya yönelik sadakat düzeyi de kişiden kişiye değışir. Dolayısıyla sadakat, bir markanın gelecekte de tercih edilebilir olduğuna dair derin bir taahhüttür (Yoo ve Donthu, 2001, s. 2-3). Örneğin, fındık kreması satın almak isteyen bir tüketicinin diğer tüm markalar arasından bir değerlendirme yapmadan doğrudan Nutella markalı ürünü alması, o markaya yönelik derin bir bağlılığı ifade etmektedir. Tüm marka algısı bileşenlerinin ürün veya hizmete uygun şekilde konumlandırılması, tüketicilerin tutumlarını etkileyerek satın alma kararlarında büyük oranda etkili

olmaktadır. Satın alma eğilimi veya kararı, marka algısı bileşenleri ve tüketicilerin bilgi, his ve davranış bütünleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Marka Algısına Yönelik Tutum Oluşumunda Duyuların Rolüne İlişkin Bir Alan Yazın Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde duyuşsal markalamanın ana kaynakları olan görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma duyularının, marka algısı boyutları olan marka bilinirliği, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati yaratmada ve tüketici tutumları üzerindeki etkinliğine ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Söz konusu değerlendirmede kullanılan alan yazın kaynakları, marka algısı, marka bilinirliği, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati anahtar kelimeleri ile saptanmış olup, çoğunlukla uluslararası indekslerce taranan kaynaklardan faydalanarak derlenmiştir.

Olumlu marka algısı tüketici zihinlerinde olumlu izlenim yaratarak satın alma kararlarını etkilemektedir (Chang ve Liu, 2009, s. 1688). Bu nedenle markanın gerçekte neyi temsil ettiği ve tüketiciler için ne anlam ifade ettiği duyular aracılığıyla elde edilmektedir. Beş duyu organını kullanarak duyuşsal hafızanın aktive edilmesi markayı rakiplerinden farklılaştırmada önemli bir güçtür. Örneğin KFC markasının tüketici algılarını etkileme düzeylerine ilişkin yapılan bir araştırmada KFC'nin beş duyudan en çok görme ve tatma duyularını kullandığı saptanmıştır. Buradan da görüleceği gibi, markalar tüketici algılarını, duyular ve duyuşsal kodlar ile çevreleyerek duyuşsal ifadenin zihinlerde konumlandırılmasını amaçlamaktadır (Hussain, 2014, s. 53; Hulten, 2011, s. 257). Bu da duyuşsal markalamanın en temel amacıdır. Duyuşsal markalamanın tüketici algılarında karşılık bulabilmesi ise bilinirlik, çağrışım, kalite ve sadakat boyutları ile mümkün olabilmektedir.

Marka Bilinirliği Yaratmada Duyusal Uyarıcıların Tutuma Olan Etkisi

Marka bilinirliği, markaların tüketicilere sundukları değer teklifleri, çekicilik ve kalite beklentileri gibi maddi ve maddi olmayan unsurların yerine getirilmesi ve sonucunda marka sadakatine ulaşan marka algısı boyutunun ilk aşamasıdır. Zihinleri meşgul eden ve tüketicilerin algısal görüntülerinin dış dünyaya yansımalarıdır (Simss ve Trott, 2006, s. 229; Hakala, Svensson ve Vincze, 2012, s. 441; Hsieh, 2004, s. 37). Bilinirlik genellikle tüketici zihinlerinin bilişsel yönü ile ilgili olmakla birlikte satın alma kararında oldukça etkilidir. Bu etki, tüketicileri duyuşsal ve davranışsal yönden de etki altına alabilmekte ve bu yönde olumlu tutum oluşumunun önünü açmaktadır (Sharifi, 2014, s. 43). Bilinirlik bu gücü ise duyuşsal markalama uyarıcılarının her biri özelinde kullanılarak tüketici tutumlarını belirlemektedir.

Dış uyarıcılara maruz kalma noktasında ilk karşılaşılan görüntü dış görünüşdür. Bir markanın renkleri, logosu, ambalajı gibi unsurlar bilinirliğe katkı sağlamaktadır. Eşsiz kahve deneyimi sunduğunu vaat eden Starbucks logosu, beklentileri karşılayarak olumlu bilinirlik algısına katkı sağlamakta ve bu doğrultuda olumlu tutum yaratılabilmektedir. Markaların dış görünüşleri tüketici algılarını yönlendirmede etki sahibidir. Örneğin doğal, yuvarlak ve özenli bir logo daha samimi algılanmakta ve akıllarda daha kalıcı olmaktadır (Stephens, 2017, s. 74-76; Janiszewski ve Meyvi, 2001, s. 18-19).

İşitsel uyarıcılar da tıpkı görsel uyarıcılar gibi bilinirliğe katkı sağlamaktadır. Markanın sesinden, jeneriğinden veya sloganından tanınması ve geri çağırılması oldukça yüksek olasılıktır. Öğrenciler üzerinden gerçekleştirilen bir araştırmada reklam müzikleri ile ürün içerikleri karşılaştırılmış ve müzik-ürün etkileşimi ölçümlenmiştir. Araştırma sonucunda müziğe maruz kalan öğrenciler, bilişsel olarak markayı tanıyarak bilgi işleme süreci ile tutum arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymuştur (Tom, 1990, s. 49).

Koku duyuşuna yönelen uyarıcılar da güçlü birer tanınma aracıdır. Kimyasal bir duyu olması ve işleyiş açısından diğer duyuşlarda farklı olması tüketicilerin bilinçli ya da bilinç dışı şekilde markaların algılanmasında duyuların önemini ortaya koymaktadır (Medway, 2014, s. 193-196). Özellikle mağazalarda kullanılan ortam kokuları, tüketici bilinçleri yönlendirmede oldukça etkilidir. Örneğin Victoria Secret veya English Home mağazalarının kendilerine has kokuları ilgili markanın tanınması ve diğer markalardan ayrılmasında etkili bir unsurdur.

Markaların tüketicilere sundukları ambalajların şekilleri, sertlikleri, sıcaklıkları gibi unsurlar da bilinirlik elde etmede önemli dokunsal uyarıcılardır. Örneğin Toblerone çikolatalarının üçgen karton kutusu dokunsal olarak tüketicileri markaya yönelik tutum oluşturmada ve markanın tanınabilirliğine katkı sunmaktadır. Bu sayede tüketiciler üçgen şekilde konumlandırılmış çikolata ambalajını diğerinden ayırabilmektedir.

Tat duyusuna yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda ise tüketicilerin daha önceden tadına aşına oldukları ürünlere maruz kaldıklarında alternatif aramaktan vazgeçtiklerini ortaya koymuştur. Tanınmayan bir gıdanın tadına baktıklarında alternatif değerlendirmesi yapmak isteyen tüketiciler, tanıdık bildik bir tat ile karşılaştıklarında yüksek oranda marka bilinirliği bilinci ile o ürüne yönelmektedirler (Hoyer ve Brown, 1990, s. 141).

Marka ağrışımları Yaratmada Duyusal Uyarıcıların Tutuma Olan Etkisi

Marka bilinirliğinden sonra markaya ilişkin çağrışım elde etmek gerekmektedir. Çünkü bilinirlik sağlanmadan çağrışım elde etmek mümkün değildir. Marka hakkında bilgi sahibi olan ve rakiplerinden kolayca ayrışan markalar, tüketici zihinlerinde marka ile ilgili zihinler şemalar tasarlamaktadırlar. Zihinsel şemalar ile marka eşleşmesi sağlandığında da markaya ilişkin çağrışımların önü açılmaktadır. Söz konusu bu zihinsel şemalar ise duyusal uyarıcılar sayesinde elde edilmektedir. Örneğin, Windows'a aşına olan tüketiciler gözlerini kapattığında bazılarının aklına Windows'un açılış sesi gelirken, bazılarında dört renkli logosu gelmektedir. İşte bu durum markanın duyusal imzasını hangi duyusal uyarıcıya yönelik oluşturduğuna bağlı olarak değişmektedir (Romaniuk, Wight ve Faulkner, 2017, s. 470; Krishna, 2016, s. 16).

Çağrışımlar kurulurken markanın hitap ettiği hedef kitlenin doğru saptanması çok önemlidir. Örneğin görsel uyarıcıların kullanılması planlandığında eğer üst sınıfa özgü yüksek fiyatlı bir ürün hedefleniyorsa çağrışım kurarken ambalaj tercihinde soğuk ve karanlık renkler ile kalın ve büyük yazılar tercih edilmektedir. Orta sınıf hedefleniyorsa ambalaj tasarımında düz, yatay çizgiler ve daireler tercih edilmektedir. Yine markanın sunduğu ürünlerin hangi cinsiyet grubunu hedeflediği, tüketicilerde hangi cinsiyete özgü çağrışımlarda bulunduğu önemli bir ayrıntıdır (Ampuero ve Vila, 2006, s. 105; Bruwer, Saliba ve Miller, 2011, s. 6). Markalar, pek çok görsel uyarıcı ile çağrışım elde edebilmektedir. Örneğin renkler, tüketici tutumlarını etkilemede daha çok sakinlik veya heyecan gibi duygusal dışa vurumları ortaya çıkarmaktadır. Ancak bunun haricinde bilişsel yönden de tüketicileri etkileyerek davranışa yönelmelerini sağlayabilmektedir.

Marka isimleri, sloganları, jenerik müziklerinin ritimleri de dilsel özellikler taşıdığından yüksek ses içermesi, sürekli tekrar edilmesi ile zihinsel şema oluşturmanın önü açılmaktadır. Bu anlamda çalan müziğin veya söylenen sloganın hangi markayı çağrıştırdığı bilişsel değerlendirmeler ile elde edilmektedir (Argo, Popa ve Smith, 2010, s. 97).

Koku içeren uyarıcılar da markalar tarafından tüketici çağrışımlarının elde edilmesi için oldukça sık kullanılan bir taktiktir. Kokunun özellikleri duyguları etkilemesi ve geçmiş deneyimlerle otobiyografik hafızayı etkin kılması duyuların aktive edilmesini sağlamaktadır. Örneğin büyükannesinin evi lavanta kokan bir çocuk, herhangi bir zaman diliminde lavanta kokusu duyduğunda aklına büyükannesinin gelmesi çağrışımların gücünü göstermektedir. Bu anlamda koku uyarıcıları olumlu veya olumsuz pek çok deneyimin açığa çıkmasını ve hatırlanmasını sağlaması açısından özellikle duygusal olmak üzere bilişsel ve davranışsal değerlendirmeleri de ortaya çıkarmaktadır (Augustin, Frankel ve Coleman, 2009, s. 55).

Dokunsal bir deneyim ile de çağrışımlar elde etmek mümkündür. Özellikle psikolojik sahiplik hissini yaşamak isteyen tüketiciler, ürünü kullanmayı tercih etmese bile ürüne dokunarak elde ettiği deneyim hoşuna gittiği için dokunma ihtiyacı duyabilir. Bu dokunuşun zihninde yarattığı çağrışımlardan hedonik fayda elde edilmesi, dokunsal özelliklerin bireylerde yarattığı duygusal değerlendirmelerin bir sonucudur (Peck, Barger ve Luangrath, 2013, s. 189-199). Diğer yandan ürün özellikleriyle ilgili bilgi edinmek gibi bilişsel değerlendirmeler de davranışsal değerlendirmelere dönüşebilir.

Tat duyusu da diğer tüm duyular gibi çağrışım elde etmede oldukça sık kullanılmaktadır. Fakat tat duyusunun genellikle diğer duyularla birlikte işlediği de bir gerçektir. Örneğin, salçalı ekmeği çocukluk dönemlerinde fazlaca tüketen bir birey, yetişkinlik dönemlerinden salçalı ekmeğin tadından çocukluk dönemlerine dönebilir ve o dönemlere ilişkin çağrışımlar elde edebilir. Ancak bu durumda salçalı ekmeğin kokusu, görüntüsü gibi diğer duyular da birlikte kullanılabilir. Bu açıdan tat duyusunun tüketicilerde daha çok duygusal ancak bunun yanında bilişsel ve davranışsal değerlendirmeler sağladığı görülmektedir.

Algılanan Kalite Oluşumunda Duyusal Uyarıcıların Tutuma Olan Etkisi

Tüketicilerin herhangi bir markaya veya ürüne ilişkin algıladıkları değer, algılanan kalite yoluyla elde edilen faydalar, beklenti karşılıkları gibi unsurlar ile elde edilmektedir. Markaların kalite odaklı tüketiciye sundukları çağrışımlar, niteliksel faydalar, (Yan, 2019, s. 611) performans, işlevsellik, dayanıklılık, görsel

çekicilik ve imaj gibi unsurlarla sağlanmaktadır. Olumlu imaj algısı doğrudan kalite algısını desteklemektedir. Bu nedenle olumlu kalite algısı sürekli tüketici memnuniyeti ve tüketici sadakati oluşumunun önünü açmaktadır (Pappu vd., 2005, s. 145). Olumlu kalite algısı yaratmada markalar, diğer tüm marka algısı boyutlarında olduğu gibi görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma duyularının tamamını kullanabilir.

Görsel uyarıcılar, herhangi bir ürün hakkında bilgi sağlayan önemli bir değişkendir. Özellikle bilişsel değerlendirmeler ile ürünü kullanma noktasında bir karar mekanizması görevi görmektedir. Örneğin, manavda sebze meyve seçen bir tüketici, ürünlerin dış görünüşlerinden renklerinin tonundan tazelik ile ilgili sonuca varabilmekte ve bunun sonucunda bilişsel değerlendirmelerini davranışsal eylemlere dönüştürebilmektedirler.

Müzik ve tüketim ilişkisi bağlamında gerçekleştirilen tüketici araştırmalarında müzik ve tüketim arasında tüketicilerde zevk ve uyarılmayı aktifleştirdiği gerekçesiyle pozitif yönlü olumlu ilişkiler olduğu ortaya konulmuştur. Çoğunlukla bireysel değerlendirmeler tüketici tepkilerini etkilemektedir. Müziğin türü, tonu, ritmi ve hoş gitme durumu tüketici tepkilerini önemli ölçüde etkilemektedir (Sweeney ve Wyber, 2002, s. 51). Bu tür işitsel uyarıcılar da markalar tarafından ürün değerlendirmelerini olumlu şekilde etkilemek amacıyla tüketicilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerini yönlendirmek için bilinçli şekilde kullanılmaktadır.

Koku uyarıcılarına yönelik gerçekleştirilen bir araştırmada tüketicilerin hoş kokuya maruz kaldıklarında markaları daha olumlu değerlendikleri belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre hoş kokulu ortamlarda verilen kokular eğer tüketici kokuya aşına ise markayı daha olumlu değerlendirdikleri ve daha iyi bir duysal bellek sergiledikleri saptanmıştır. Yine kokuların cinsiyetler bağlamında değerlendirilmesi tüketici tepkilerini belirleyebilmektedir. Buradaki olumlu değerlendirmenin kaynağı ise ortamda yayılmış olan hoş kokunun niteliğidir. Hoş kokulu ortamların daha kaliteli algılanması ise tüketici tercihlerinde yönlendirici olduğu ifade edilmiştir (Morris ve Ratneshwar, 2000, s. 157; Stephens, 2017, s. 86). Bu nedenle koku uyarıcıların tüketicilerin duygusal ve bilişsel tepkilerini etkisi altına alarak davranışsal niyete dönüşmesini sağlamaktadır.

Nesnelerin fiziki özellikleri ürün kalitesinin belirlenmesinde önemli bir unsurdur. Çünkü tüketiciler herhangi bir ürün tercihinde, ürüne dokunarak onunla ilgili bilgi edinmek ve kalitesini anlayabilmeyi amaçlamaktadır (Victoris, 2017, s. 19). Genellikle kozmetik, tekstil veya gıda gibi ürün kategorilerinde dokunma eylemi, kalite algısının oluşması ve bilişsel olarak ürünlerin satın alınıp alınmamasında belirleyici olabilmektedir.

Tat duyusu ile elde edilen lezzet algısı doğrudan kalite algısına referans olmaktadır. Özellikle gıda sektöründe gerçekleştirilen kör testler, gerçek kalite ve gerçek lezzet algısının açığa çıkmasını sağlamaktadır. Örneğin Coca Cola ve Pepsi markaları, gazlı içecek kategorisinde tadım testleri ile tüketicilerin lezzet algılarının ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Bu açıdan tat duyusunun kalite algısına olan katkısı daha çok bilişsel ve davranışsal eylem boyutlarında gerçekleşmektedir.

Marka Sadakati Yaratmada Duyusal Uyarıcıların Tutuma Olan Etkisi

Tüketiciler ve marka arasında süreklilik ve tutarlılık arz eden güçlü bağlar, zamanla tekrar eden satın alımlar ile sadakate dönüşmektedir (Suhonen ve Tengvall, 2009, s. 53; Oliver, 1999, s. 34-35). Söz konusu sadakatin temel nedeni ise tüketicilerin bireysel değerlendirmeler ile markaya yönelik ortaya çıkan olumlu tutumlarıdır. Tutumların, dışa vurumu ise bilişsel, duygusal ve davranışsal eylem şeklinde gerçekleşmektedir (Dick, 1994, s. 99). Olumlu tüketici tutumlarını elinde bulundurmak isteyen markalar ise çoğunlukla bunu duyusal uyarıcılar aracılığıyla gerçekleştirmektedirler.

Görsel girdilerin tüketicilerde herhangi bir marka ile ilgili aşinalığı, çağrışımları ve kaliteyi elde ederek sürekli satın almayı teşvik etmesi oldukça sık kullanılan bir taktiktir. Ürünlerin ambalajları, renkleri, şekilleri veya diğer birçok değişken yeniden tercih edilme noktasında markalar için bir çıkış noktası olabilmektedir. Örneğin sırf ambalajı veya şişe çekiciliği nedeniyle belli bir parfüm markasını satın almak buna örnek olarak verilebilir. Bu nedenle genellikle duygusal semalar olmak üzere bilişsel ve davranışsal tepkiler sürekli tercihleri teşvik edebilir.

Sonik (sonic) markalama, markalar tarafından oldukça sık kullanılan ve markaya yönelik olumlu değerlendirmelerin ana kaynağı olabilen önemli bir stratejidir. Sesiyle öne çıkmayı amaçlayan markalar genellikle duyuları hedeflemekte ve böylelikle markaya ilişkin düzenli, sürekli ve tutarlı satın alımların önünü açmaktadır. İşitsel unsurların duygusal deneyimler ile tüketicilere nostaljik deneyimler yaşatması

geçmiş yaşantıların geri çağırılmasında ve markaya ilişkin olumlu bir tutum oluşmasına katkı sağlamaktadır (Gustafsson, 2015, s. 20-21). Bu yöntemle duygusal tepkiler ile tüketiciler ikna edilip uzun dönemli güçlü bağlar kurmak mümkündür.

Kokunun tüketicilerde yarattığı his ve izlenim, markalar için oldukça avantajlı bir durumdur. Havaya yayılan moleküllerin tüketiciler üzerindeki bu denli güçlü etkisi, dürtüsel satın almayı dahi teşvik eden muazzam bir stratejidir. Çünkü dürtüsel satın alma davranışı, duygulanım odaklı, kendiliğinden ve aniden ortaya çıkan genellikle de güçlü ve ısrarcı bir satın alma olarak kendini göstermektedir. Bu açıdan duygusal çekicilik elde etmek ve tüketicileri sadık birer müşteri haline getirmede önemli bir yoldur. Örneğin Febreze markası kötü kokuları yok edici güçlü bir bilişsel iddia ile tüketicilerin duygusal olarak tatmin olmalarının önünü açan Mutlu Nefes Al (Breathe Happy) kampanyası gerçekleştirmiştir. Kampanya sonucunda çok çeşitli ödüller almasının yanı sıra marka değerini %19 artıran Febreze, bu sayede ürününü 250 milyon kişiye ulaştırmış ve sadık müşteriler elde etmenin yolunu açmıştır (Van Dyck, 2017, s. 102; Hubert, Florack, Linzmajer ve Kenning, 2013, s. 862).

Diğer bir uyarıcı türü dokunsal girdiler, ürünlerle ilgili bilgi edinme noktasında tüketicilere değerli bilgi sunduğu için sadık müşteri elde etmenin önemli bir yoludur. Dokunmaya elverişli olan ürünler için markaların tüketicileri dokunmaya teşvik etmesi, kalite ve güven duygusunun beraber işlemesine ve dolayısıyla ürün tercihlerinin bilişsel duygusal ve davranışsal niyete dönüşmesinin önünü açmaktadır. Dokunma deneyiminin bu denli önemli olmasının bir diğer nedeni de dokunmatik telefonlar ile dokunma eylemine olan yatkınlığın artmasıdır. Dokunsal yüzeylere temas ederek karar vermek ve kararın devamlılığı bu anlamda geniş çevrelerce kabul edilen yaygın bir görüştür.

Lezzet algısının kaynağı olan tat girdileri, bireysel ve durumsal pek çok faktörden etkilenmektedir. Lezzet algısına yönelik gerçekleştirilen bir araştırmada tanıdık bir markanın içeriğinde gerçekleştirilen bilinçli bir değişiklik tüketiciler tarafından hemen fark edilmiş ve sadık müşterilerin tada ilişkin duygusal hafızalarının ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla tadın bir markayı diğerlerinden ayırt edebilme noktasında bilişsel olduğu kadar duyguları da etkilediği ve davranışsal eyleme katkı sağladığı sonucuna varılabilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Zorlu rekabet ortamında markalar farklılaşmak için çeşitli stratejiler kullanmaktadırlar. Bu farklılaştırma stratejileri maddi olduğu kadar maddi olmayan değerler üzerine kurulmaktadır. Bu kapsamda pek çok strateji bulunmaktadır. Bunlardan birisi de maddi olmayan değerler üzerine kurulmuş olan duygusal markalamadır. Duyusal markalama tüketicilerin beş duyu organlarına yönelik uyarıcıları hedefleyen, tutum ve algıları yönlendirmeyi amaçlayan bir markalama stratejisidir. Geleneksel yöntemlerin özellikle günümüz tüketicilerinin algıları ve tutumlarını etkilemedeki yetersizliği, markaları tüketicilerin duyularına yönelmeye sevk etmiştir.

Tüketiciler, ürün veya hizmet değerlendirmelerinde fonksiyonel faydanın yanında duygusal faydayı da gözetmektedir. Bunu gerçekleştirmenin ise en etkili yolu duygusal markalamadır. Beş duyu organından elde edilen duygusal girdiler, doğrudan bireylerin yaşam biçimleri ve bu doğrultuda tüketim tarzlarını şekillendirmektedir. Bu tüketim şeklinin açığa çıkarılması, markalara ilişkin algı ve tutumların yönlendirilmesi ile mümkündür.

Algı ve tutumların marka lehine çevrilmesinde marka algısı boyutları sahneye çıkmaktadır. Bu boyutlar; marka bilinirliği, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakatidir. Duyusal girdilerin algılanması ve anlamlandırılması bireysel faktörlere göre farklılık göstermektedir. Bu faktörler her duyu özelinde her bireyi farklı tutum sergilemeye itmektedir. Örneğin, marka bilinirliği boyutunda bir markaya ilişkin inanç ve fikir bütünleşmesi bilişsel yönden oluşan şemalara bağlıdır. Öte yandan marka çağrışımları bilişsel olduğu kadar genellikle tüketicileri duygusal yönlerden etkisi altına almaktadır. Çünkü çağrışımlar zihinsel aktivitelerin uzun süreli ve tutarlı şekilde bellekte işlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bellekte işlenen duygusal girdiler, marka ile eşleştiği ölçüde başarılı olmaktadır. Bu girdilerin rasyonel dünya ile eşleşmesi ve beklentilerin karşılanması ise algılanan kalite boyutu ile ilgilidir. Tüketicilerde kalite algısı, işlevsel veya hedonik faydanın karşılığını gördükleri oranda ortaya çıkmaktadır. Son marka algısı boyutu olan marka sadakati, markalama çalışmalarının nihai amacıdır. Bu kapsamda markaya yönelik uzun dönemli, tutarlı, sürekli ve tekrarlanan alımlar, bireylerin sadık birer müşteri olduğunu ortaya koymaktadır.

Her marka algısı boyutunda olduğu gibi her duyunun insanları etkileme dereceleri de birbirinden farklıdır. Örneğin, koku içeren uyarıcılara karşı hassas olan bir tüketiciyi etkilemenin en elverişli yolu, ortama veya ürüne verilen hoş kokulardır. Ya da renklerin psikoloji üzerindeki baskın etkisiyle tüketiciler renk algıları ile etkilenebilmektedirler. Bu nedenle söz konusu bireysel farklılıklar göz önüne alınarak hangi tüketicinin hangi motivasyonel güç ile harekete geçirileceğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Öznel değerlendirmelerin, marka algısı boyutları, tutumun bileşenleri ve beş duyu özelinde incelenebilir olması, duysal markalama stratejisini benimseyen markalar için analiz edilmesi gereken öncelikli alanlardır. Çünkü mağaza ortamındaki ışığın parlaklığı veya görünüşün cazibesi, çalan müziğin tonu, dokunulan kumaşın yumuşaklığı veya çevreye yayılan cezbedici koku, tüketicilerin duyu ve davranışlarını doğrudan etkisi altına almaktadır. Bu nedenle tüketiciler ürün hakkında satın alma kararı vermeden önce ürünü görmek, sesini duymak, koklamak, dokunmak veya tatmak istemektedirler. Dolayısıyla tüm bu uyarıcıların, markanın sunduğu ürün ve hizmete uygun şekilde kullanılması, tüketicilerin markaya yönelik algılarını etkilemektedir. Çünkü tüketici ile marka ilişkilerini yönetmek tüketicileri tatmin eden değişimlerin ve girişimlerin uygulanması ile mümkün olmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, tüketicilerin bir markaya yönelik tutum geliştirmelerinde marka algısı boyutları olan bilinirlik, çağrışım, algılanan kalite ve sadakat ile sınırlandırılmıştır. Alan yazın taramasında duysal markalama uyarıcıları ve tüketici tutumlarına yönelik olarak gerçekleştirilmiş nitel ve nicel araştırmalar bulunmaktadır. Ancak duysal marka algısı boyutları ile tutum ilişkisine yönelik nitel ve nicel araştırmaların yapılması, duysal markalama algısı literatürüne güncel ve etkin veriler sunulması açısından önemlidir.

Etik Beyan

“Duyum, Algı ve Marka: Tüketici Tutumlarına Yönelik Üç Boyutlu Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aaker, D. (1991). *Managing Brand Equity*, John Wiley & Sons.
- Aaker, D. (1995). *Building Strong Brands*, The Free Press.
- Alba, J. W. ve Hutchinson, J. W. (1987). Dimensions of consumer expertise. *Journal of Consumer Research*, 13(4), 411-454.
- Alpert, M. I., Alpert, J. I. ve Maltz, E. N. (2005). Purchase occasion influence on the role of music in advertising. *Journal of Business Research*, 58(3), 369-376.
- Ampuero, O. ve Vila, N. (2006). Consumer perceptions of product packaging. *Journal of Consumer Marketing*, 23, 100-112.
- Amsteus, M. (2015). The scent of a successful venue (in) congruent scent and consumer attitude towards a cafe. *International Journal of Business and Social Science*, 6(5), 232-243.
- Argo, J. J., Popa, M. ve Smith, M. C. (2010). The sound of brands. *Journal of Marketing*, 74(4), 97-109.
- Augustin, S., Coleman, C. ve Frankel, N. (2009). *Place advantage applied psychology for interior architecture*. Wiley.
- Axel, R. (1995). The molecular logic of smell. *Scientific American*, 16(3), 68-75.
- Barat, A. H. (2007). Human perception and knowledge organization: visual imagery. *Library Hi Tech*, 25(3), 338-351.
- Beidler, L. M. (1988). Taste, (Ed.) J. M. Wolfe, *Sensory Systems II: Senses Other than Vision*. Boston: Birkhauser.
- Berman, B. R., Evans, J. R. ve Chatterjee, P. M. (2013). *Retail management: A strategic approach*. United Kingdom: Pearson.
- Büdün, E. ve Ertürk Y. D. (2020). Beş duyu kullanımı ile duysal markalama: tüketici tutumlarını belirleme üzerine bir odak grup çalışması. *Etkileşim*, 5, 52-71.
- Büdün, E. (2020). *Markaya yönelik tutum oluşturmada duysal markalama uyarıcılarının rolü: Ev tekstili sektörü üzerine bir araştırma* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boone, L. E. ve Kurtz, D. L. (2011). *Contemporary marketing*. Cengage Learning.
- Bosmans, A. (2006). Scents and sensibility: When do (in)congruent ambient scents influence product evaluations. *Journal of Marketing*, 70(3), 32-43.
- Bradford, K. D. ve Desrochers, D. M. (2009). The use of scents to influence consumers- the sense of using scents to make cents. *Journal of Business Ethics*, 90(S2), 141-153.
- Brugge, J. F. (1988). Auditory System, (Ed.) J. M. Wolfe, *Sensory Systems II: Senses Other than Vision*, Boston: Birkhauser.
- Bruwer, J., Saliba, A. ve Miller, B. (2011). Consumer behaviour and sensory preference differences, implications for wine product marketing. *Journal of Consumer Marketing*, 28(1), 5-18.

- Buck, L. B. (2004). The search for odorant receptors. *Cell*, 116, 117-120.
- Chang, H. H. ve Liu, Y. M. (2009). The impact of brand equity on brand preference and purchase intentions in the service industries. *The Service Industries Journal*, 29(12), 1687-1706.
- Crowley, A. E. (1993). The two-dimensional impact of color on shopping. *Marketing Letters*, 4(1), 59-69.
- Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Decre, G. B. ve Cloonan, C. (2019). A touch of gloss- haptic perception of packaging and consumers' reactions. *Journal of Product & Brand Management*, 28(1), 117-132.
- Dematte, M. L., Pojer, N., Endrizzi, I., Corollaro, M. L., Betta, E., Aprea, E., Charles, M., Biasioli, F., Zampini, M. ve Gasperi, F. (2014). Effects of the sound of the bite on apple perceived crispness and hardness. *Food. Quality and Preference*, 38, 58-64.
- Dick, A. S. (1994). Customer loyalty: Toward an integrated conceptual framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 2(2), 99-113.
- Douglas, S. P., Craig, C. S. ve Nijssen, E. J. (2001). Integrating branding strategy across markets, building international brand architecture. *Journal of International Marketing*, 9(2), 97-114
- Duizer, L. (2001). A review of acoustic research for studying the sensory perception of crisp, crunchy and crackly textures. *Trends in Food Science & Technology*, 12(1), 17-24.
- Elder, R. ve Krishna, A. (2010). The effect of advertising copy on sensory thoughts and perceived taste. *The Journal of Consumer Research*, 36(5), 748-756.
- Ertürk, Y. D. (2017). *Davranışlarımız ve biz*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Faircloth, J. B., Capella, L. M. ve Alford, B. L. (2001). The effect of brand attitude and brand image on brand equity. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 9(3), 61-75.
- Fitzgibbon, C. ve White, L. (2004). The role of attitudinal loyalty in the development of customer relationship management strategy within service firms. *Journal of Financial Services Marketing*, 9(3), 214-230.
- Frank, M. E., Hettinger, T. P. ve Mott, A. E. (1992). The sense of taste: neurobiology, aging, and medication effects. *Critical Reviews in Oral Biology & Medicine*, 3(4), 371-393.
- Gallace, A. ve Spence, C.(2010). The science of interpersonal touch: An overview. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 34(2), 246-259.
- Grohmann, B., Spangenberg, E. R. ve Sprott, D. E. (2007). The influence of tactile input on the evaluation of retail product offerings. *Journal of Retailing*, 83(2), 237-245.
- Gordon, W. (2006). What do consumers do emotionally with advertising? *Journal of Advertising Research*, 46(1), 2-10.
- Gustafsson, C. (2015). Sonic branding: A consumer oriented literature review. *Journal of Brand Management*, 22(1), 20-37.
- Haase, J., Wiedmann, K. P. ve Labenz, F. (2018). Effects of consumer sensory perception on brand performance. *Journal of Consumer Marketing*, 35(6), 565-576.
- Hakala, U., Svensson, J. ve Vincze, Z. (2012). Consumer-based brand equity and top-of-mind awareness: A cross-country analysis. *Journal of Product & Brand Management*, 21(6), 439-451.
- Herrmann, A., Zidanssek, M., Sprott, D. E. ve Spangenberg, E. R. (2013). The power of simplicity: processing fluency and the effects of olfactory cues on retail sales. *Journal of Retailing*, 89(1), 30-43.
- Hoegg, J. ve Alba, J. W.(2007). Taste perception, more than meets the tongue. *Journal of Consumer Research*, 33(4) 490-498.
- Hoeksema, S. N., Fredrickson, B. L., Loftus, G. R. ve Wagenaar, W. A. (2009). *Atkinson & Hilgard's introduction to psychology*. Wadsworth Pub Co.
- Hornik, J. (1992). Tactile stimulation and consumer response. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 449-459.
- Hoyer, W. D., Brown, S. P.(1990). Effects of brand awareness on choice for a common, repeat-purchase product. *Journal of Consumer Research*, 17(2), 141-148.
- Hubert, M., Florack, A., Linzmajer, M. ve Kenning, P. (2013). Neural correlates of impulsive buying tendencies during perception of product packaging. *Psychology & Marketing*, 30(10), 861-873.
- Hulten, B. (2011). Sensory marketing: The multi-sensory brand-experience concept. *European Business Review*, 23(3), 256-273.
- Hussain, S. (2014). The impact of sensory branding (five senses) on consumer a case study on KFC (Kentucky Fried Chicken). *International Journal of Research in Business Management*, 2(5), 47-56.
- Hsieh, M. H. (2004). Measuring global brand equity using cross-national survey data. *Journal of International Marketing*, 12(2), 28-57.
- Janiszewski, C. ve Meyvi, T. (2001). Effect of brand logo complexity, repetition, and spacing on processing fluency and judgment. *Journal of Consumer Research*, 28(1), 18-32.
- Kardes, F., Cronley, M. ve Cline, T. (2010). *Consumer Behavior*. Cengage Learning.
- Kellaris, J. J. ve Kent, R. J. (1993). An exploratory investigation of responses elicited by music varying in tempo, tonality, and texture. *Journal of Consumer Psychology*, 2(4), 381-401.
- Keller, K. L. (2003). Brand synthesis: The multidimensionality of brand knowledge. *Journal of Consumer Research*, 29(4), 595-600.
- Keller, K. L. (2013). *Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity*. US: Prentice Hall.

- Keller, K. L. (2016). Reflections on customer-based brand equity: Perspectives, progress, and priorities. *AMS Review, Academy of Marketing Science*, 6(1-2), 1-16.
- Klatzky, R. L. ve Peck, J. (2012). Please touch: Object properties that invite touch. *IEEE Transactions on Haptics*, 5(2), 139-147.
- Krishna, A. ve Elder, R. (2009). The gist of gustation an exploration of taste, food, and consumption. In A. Krishna. (Edt.). *Sensory marketing research on the sensuality of products*. US: Routledge.
- Krishna, A. (2016). *Algı gerçektir, beş duyu satın alma davranışlarını nasıl etkiler?* İstanbul: Ka Kitap.
- Lancu I., Bara, M., Seserman, A. ve Bindea, A. (2009). Tune your brand In. The perfect jingle mix. *Journal of Media Research*, 5, 101-112.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. USA: Oxford University Press.
- Lindstrom, M. (2007). *Duyular ve marka*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Lindstrom, M. (2017). *Buyology*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Macinnis, D. J. ve Park, C. W. (1991). The differential role of characteristics of music on high- and low-involvement consumers' processing of ads. *The Journal Of Consumer Research*, 18, 161-173.
- Mather, G. (2011). *Essentials of sensation and perception*. US: Routledge.
- Mather, G. (2018). *Dayu ve algının temelleri* (Çev: S. Canan ve R. Dokuyucu). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Meilgaard, B. ve Civille, C. T. (1999). *Sensory Evaluation Techniques*. CRC Press.
- Medway, D. (2014). Rethinking Place Branding and the “Other” Senses, (Ed.) M. Kavartzis, Warnaby, M., Ashworth, G., *Rethinking Place Branding*, Springer.
- Montagu, A. (1971). *Touching: The human significance of the skin*. Columbia University Press.
- Morgan, C. T. (2011). *Psikolojiye Giriş*, (Ed.) S. Karakaş, R. Eski. Eğitim Akademi Yayınları.
- Morrin, M. ve Ratneshwar, S. (2000). The impact of ambient scent on evaluation, attention, and memory for familiar and unfamiliar brands. *Journal of Business Research*, 49(2), 157-165.
- Morrin, M. (2009). Scent marketing an overview. In A. Krishna (Edt.). *Sensory marketing research on the sensuality of products*. US: Routledge.
- Morschett, D., Swoboda, B. ve Foscht, T. (2005). Perception of store attributes and overall attitude towards grocery retailers: The role of shopping motives. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 15(4), 423-447.
- Motameni, R. ve Shahrokhi, M.(1998). Brand equity valuation: A global perspective. *Journal of Product & Brand Management*, 7(4), 275-290.
- Moye, L. N. ve Kincade, D. H.(2003). Shopping orientation segments: exploring differences in store patronage and attitudes toward retail store environments among female apparel consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 27(1), 58-71.
- Mozell, M. M. (1988). Olfaction. In J. M. Wolfe (Edt.). *Sensory Systems II: Senses Other than Vision*. Boston: Birkhauser.
- Mower, J. M., Kim, M. ve Childs, M. L. (2012). Exterior atmospherics and consumer behavior. *Journal of Fashion Marketing and Management- An International Journal*, 16(4), 442-453.
- Noel, H. (2009). *Basics marketing 01: Consumer behaviour*. AVA Publishing.
- Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty? *Journal of Marketing*, 63, 33-44.
- Ozan, V. (2017). *Kokular kitabı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Pappu, R., Quester, P. G. ve Cooksey, R. W. (2005). Consumer-based brand equity: Improving the measurement – empirical evidence. *Journal of Product & Brand Management*, 14(3), 143-154.
- Peck, J. ve Childers, T. L. (2003a). Individual differences in haptic information processing: The ‘Need for Touch’ Scale. *Journal of Consumer Research*, 30(December), 430-42.
- Peck, J. ve Childers, T. L. (2003b). To have and to hold, the influence of haptic information on product judgments. *Journal of Marketing*, 67(2), 35-48.
- Peck, J. ve Childers, T. L. (2008). Effects of sensory factors on consumer behavior. In C. P. Haugtvedt, P. M. Herr, F. R. Kardes (Edt.). *Handbook of Consumer Psychology*. New York: Psychology Press.
- Peck, J. (2009). Does touch matter? Insights from haptic research in marketing. In A. Krishna (Edt.). *Sensory Marketing Research On The Sensuality of Products*. US: Routledge.
- Peck, J. ve Shu, S. B. (2009). The effect of mere touch on perceived ownership. *Journal of Consumer Research*, 36(3), 434-447.
- Peck, J., Barger, V. A. ve Luangrath, A. W. (2013). In search of a surrogate for touch: The effect of haptic imagery on perceived ownership. *Journal of Consumer Psychology*, 23(2), 189-196.
- Ries, A. ve Ries, L. (2019). *Marka yaratmanın 22 kuralı*. İstanbul: MediaCat.
- Rimkute, J., Moraes, C. ve Ferreira, C. (2015). The effects of scent on consumer behaviour. *International Journal of Consumer Studies*, 40(1), 24-34.
- Robinson, E., Blissett, J. ve Higgs, S. (2013). The influence of recent tasting experience on expected liking for foods. *Food Quality and Preference*, 27(1), 101-106.
- Romaniuk, J., Wight, S. ve Faulkner, M. (2017). Brand awareness: Revisiting an old metric for a new World. *Journal of Product & Brand Management*, 26(5), 469-476.
- Sayadi, M., Mobarakabadi, H. ve Hamidi, K. (2015). Sensory marketing and consumer buying behavior. *Advanced Social Humanities and Management*, 2(4), 100-104.

- Sharifi, S. (2014). Impacts of the trilogy of emotion on future purchase intentions in products of high involvement under the mediating role of brand awareness. *European Business Review*, 26(1), 43-63.
- Schiffman, L. G. ve Wisenblit, J. (2015). *Consumer behavior*. Australia: Pearson.
- Simss, C. D. ve Trott, P.(2006). The perceptions of the BMW Mini brand, the importance of historical associations and the development of a model. *Journal of Product & Brand Management*, 15(4), 228-238.
- Solomon, M. R., Bamossy, G., Askegaard, S. ve Hogg, M. K. (2006). *Consumer behaviour: A European perspective*. FT Press.
- Solomon, M. R. (2017). *Consumer behavior - Buying, having and being*. Pearson.
- Stephens, D. L. (2017). *Essentials of consumer behavior*. Routledge.
- Stevenson, R. J. ve Boakes, R. A. (2004). Sweet and sour smells: learned synesthesia between the senses of taste and smell. In G. A. Calvert, C. Spence, B. E. Stein (Edt.). *The Handbook Of Multisensory Processes*. London: The Mit Press.
- Suhonen, T. ve Tengvall, J. (2009). *Branding in the air: A study about the impact of sensory marketing* (Master's Thesis). Jönköping International Business School, Jönköping University, Sweden.
- Sullivan, T., Hartley, J., Saunders, D., Montgomery, M. ve Fiske, J. (1994). *Key concepts in communication and cultural studies*. London: Routledge.
- Sweeney, J. C. ve Wyber, F. (2002). The role of cognitions and emotions in the music-approach-avoidance behavior relationship, *Journal of Services Marketing*, 16(1), 51-69.
- Tom, G. (1990). Marketing with music. *The Journal of Consumer Marketing*, 7(2), 49-53.
- Travis, D. (2000). *Emotional branding: How successful brands gain the irrational edge*. Crown Business.
- Tuominen, P. (1999). Managing brand equity. *The Finnish Journal of Business Economics*, 1, 65-100.
- Van Dyck, F. (2017). *Yeni nesil reklamcılık*. İstanbul: The Kitap.
- Vasudevan, S. ve Kumar, P. (2019). Changing realty: Altering paths of brand discovery for real estate websites in India. *Property Management*, 37(3), 346-366.
- Victoris, V. (2017). Introduction to sensory marketing. In E. Sendra, A. A. Carbonell-Barrachina (Edt.). *Sensory and Aroma Marketing, Wageningen*. Academic Publishers.
- Yan, B. (2019). Research on the influence of customer perceived value on brand equity. *American Journal of Industrial and Business Management*, 9, 609-626.
- Yi, Y. ve Jeon, H. (2003). Effects of loyalty programs on value perception, program loyalty, and brand loyalty. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 31(3), 229-240.
- Yoo, B., Donthu, N. (2001). Developing and validating a multidimensional consumer-based brand equity scale. *Journal of Business Research*, 52(1), 1-14.
- Wanke, M. (2008). *Social psychology of consumer behavior*. Psychology Press.
- Wilson, R. ve Gilligan, C. (2005). *Strategic marketing management*. Butterworth-Heinemann.

EXTENDED ABSTRACT

There are many strategies that brands have developed to influence consumer attitudes. The purpose of developing these strategies is to make a difference in a competitive environment where products and brands are gradually becoming alike due to the inadequacy of traditional methods to reach consumers. For this reason, brands have turned to consumer senses. The necessity of making a mark through the senses is a result of the effort of completely differentiation. Trying to influence consumers with their five senses is a strategic advantage to improve brand perception and consequently to direct attitudes. As consumer profiles and consumption patterns change, brands include differences in their product and service offerings to keep up with this change. The main purpose is to influence consumer attitudes.

Therefore, brands have started to use color, sound, smell, tactile element or taste elements and the sensory properties of products as a branding strategy. Visual stimuli consist of elements that appeal to the sense of vision such as color, lighting, packaging, package design, architectural structure, logo, and emblem. The auditory stimuli consist of auditory elements such as the product's own sound, store music or the brand's slogan. Odor stimulants are also the scent of the product itself, as well as the ambient scents used in the store, where the brand offers its products to the consumer. Tactile stimuli are the totality of properties such as weight, temperature, hardness, which are mostly used to express the properties of the product. Finally, taste stimulants are the taste perceptions obtained from the product's own taste. In a store environment, the brightness of the light or the appeal of the appearance, the tone of the music playing, the softness of the fabric touched or the attractive smell emanating from the environment directly affect the emotions and behaviors of the consumers. Because consumers want to see, hear, smell, touch or taste the product before choosing the product. Therefore, the use of all these stimulants in accordance with the product and service offered by the brand affects the perceptions of the

consumers towards the brand. Because managing consumer and brand relationships is possible with the implementation of changes that satisfy consumers.

The meaning of stimuli for sight, hearing, smell, touch and taste, which are obtained through the five senses, is realized through sensory perception. Although there are many factors that affect this perception process, the transformation of sensory perceptions into attitudes is possible with the conscious reactions of consumers. Although the subjective nature of perception makes it difficult to predict consumer behavior, handling the differences together can provide a generalized strategy. Not every sensory input can be expected to affect all consumers at the same rate. However, using one or more of the five sensory organs to create multiple contact points can be effective in turning consumer perceptions in favor of the brand. The perception and interpretation of sensory inputs differ according to individual factors. These factors push each individual to exhibit a different attitude in each sense. For example, in the brand awareness dimension, the integration of beliefs and ideas about a brand depends on cognitive schemas.

On the other hand, brand associations generally affect consumers emotionally as well as cognitively. Because associations necessitate mental activities to be processed in memory for a long time and consistently. Sensory inputs processed in memory are successful to the extent that they match the brand. Matching these inputs with the rational world and meeting the expectations are related to the perceived quality dimension. The perception of quality in consumers arises at the rate they see the return of functional or hedonic benefits. Brand loyalty, the last dimension of brand perception, is the ultimate goal of branding studies. In this context, long-term, consistent, continuous and repetitive purchases of the brand reveal that individuals are loyal customers to that brand and function in cognitive, emotional and behavioral action dimensions.

In this study an evaluation has been made on what kind of effect the inputs on vision, hearing, smell and touch have on consumers' attitudes towards the brand. This evaluation was carried out through three dimensions of attitude, cognitive, emotional and behavioral. According to the literature review, the mental knowledge, emotion and intention that consumers have about the product or brand affect their perceptions and attitudes towards the brand. Brand perception dimensions that affect attitude formation were also included in the study. These dimensions are brand awareness, brand associations, perceived quality and brand loyalty. It has been observed that brand perception is affected by all five senses separately, and this level of influence differs according to the quality of the brand or product. In summary, according to the sources of the literature, it motivates consumers through five senses, cognitive descriptions and emotional schemas and drives them to behavioral action.